SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR CİLT 3

GECE AKADEMİ

Kitap Adı	**: Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar Cilt 3**
İmtiyaz Sahibi/Publisher	: Gece Kitaplığı
Genel Yayın Yönetmeni/Editor in Chief	: Doç. Dr. Atilla ATİK
Proje Koordinatörü/Project Coordinator	: Ethem BİLİCİ
Kapak&İç Tasarım/Cover&Interior Design	: Özge ERGENEL
Sosyal Medya/Social Media	: Arzu ÇUHACIOĞLU
Yayına Hazırlama	: Gece Akademi Dizgi Birimi
Sertifika/Certificate No	: 34559
ISBN	: 978-605-288-790-5 (3.c)

Editör/Editors

Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI
Doç Dr. Murat Cem DEMİR
Dr. Öğr Üyesi Olcay TİRE
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sena ARVAS
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Köksal ODABAŞ
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ELAGÖZ

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission. Gece Akademi is a subsidiary of Gece Kitaplığı.

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Gece Akademi, Gece Kitaplığı'nın yan kuruluşudur.
Birinci Basım/First Edition ©Aralık 2018/ Ankara/TURKEY **©copyright**

Gece Publishing
ABD Adres/ USA Address: 387 Park Avenue South, 5th Floor, New York, 10016, USA
Telefon/Phone: +1 347 355 10 70

Gece Kitaplığı
Türkiye Adres/Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya/Ankara/TR
Telefon/Phone: +90 312 431 34 84 - +90 555 888 24 26

web: www.gecekitapligi.com —www.gecekitap.com
e-mail: geceakademi@gmail.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR CİLT 3

GECE AKADEMİ

İÇİNDEKİLER

CHAPTER 82 : İlk Kazılar Işığında Alabanda Bouleuterionu
Zerrin AYDIN TAVUKÇU **9**

CHAPTER 83 : Çevre Dostu Turizm Yaklaşımı: Sürdürülebilir Turizm
Zehra TÜRK **27**

CHAPTER 84 : Zekatın İşletmelerde Hesaplanması Ve Muhasebeleştirilmesi
Ahmet TERZİ **39**

CHAPTER 85 : İşgücü Piyasasının Göçmen Türkmenleri: Ankara'da Yaşayan Irak Türkmenleri
Yusuf Can ÇALIŞIR, Cihan Serhat KART **51**

CHAPTER 86 : Bireysel Emeklilik Sisteminde Devlet Katkısı Ve Makro Ekonomiye Etkisi
Ali KARAKOÇ, Ufuk AYDOĞMUŞ **57**

CHAPTER 87 : Gayrimenkul Yatırım Ortaklık Modelinin Türkiye Uygulaması Ve Sektör Analizi
Turgay MÜNYAS **73**

CHAPTER 88 : Çocuklarda Yönetici İşlevin(Ef) Gelişimi
Esin SEZGİN, Betül AKALIN **87**

CHAPTER 89 : Çok Boyutlu Performans Değerlendirme Yöntemlerine Genel Bir Bakış
Sevgi SÜMERLİ SARIGÜL, Cihat SAVSAR **105**

CHAPTER 90 : Bir Örgütsel İletişim Platformu Olarak Sosyal Medyanın Kurumsal İtibar Üzerindeki Etkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma
Seda ÇELİKTAŞ, Güler TOZKOPARAN **133**

CHAPTER 91 : Faaliyet Tabanlı Bütçeleme
Saime DOĞAN, Cemal ÇAKICI **155**

CHAPTER 92 : Faaliyet Tabanli Bütçelemenin Bir Tekstİl İşletmesinde Uygulaması
Saime DOĞAN, Cemal ÇAKICI **171**

CHAPTER 93 : Kalkınma Teorileri Ve Stratejileri Açısından Türkiye'de İktisadi Kalkınmanındeğerlendirilmesi
Ramazan TAŞCI, Tarık DURAN **193**

CHAPTER 94 : 2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Ramazan TAŞCI **203**

CHAPTER 95 : Gelir Düzeylerinin Vatandaş Hizmet Algısı Üzerine Etkisi
Özgür Bayram SOYLU, Alperen AĞCA **211**

CHAPTER 96 : Geçmişten Günümüze Türk-Alman İlişkileri
Nurhan AYDIN, Ferhat ACAR **225**

CHAPTER 97 : Maliyet Yapışkanlığı Teorisinin Bıst (Borsa İstanbul) Teknoloji Firmaları İçin Geçerliliğinin Sınanması
Necmiye Serap VURUR, Kenan İLARSLAN **241**

CHAPTER 98 : Türk Yönetim Düşüncesinin Şekillenmesinde Fransız, Alman Ve Anglo-Sakson Etkiler
Mücahit DURSUN **255**

CHAPTER 99 : Turistik Destinasyon Seçiminde Etkili Olan Faktörler
Melih CAN, Ufuk AYDOĞMUŞ **263**

CHAPTER 100 : Finansal Yaklaşımlar Perspektifinden Spekülasyon Ve Rasyonellik
Melih CAN **281**

CHAPTER 101 : Finansal Yaklaşımlar Perspektifinden Spekülasyon Ve Rasyonellik
Mehmet KAYA, Bahar Burtan DOĞAN **291**

CHAPTER 102 : Mesleklere Yenilikçi Bakış: Yaratıcı Sınıf İçinde Finans Profesyonelleri
Mediha Mine ÇELİKKOL **309**

CHAPTER 103 : Uluslararası Portföy Yatırımlarının İmkb Üzerindeki Etkilerinin Ticaret Yoğunluğu, Olumlu Geri Bildirim İşlemi Ve Sürü Etkisi İle Test Edilmesi
Kartal SOMUNCU **323**

CHAPTER 104 : Alan Yazında Örgütsel Sinizm
İlknur ÖZTÜRK **353**

CHAPTER 105 : İbni Haldun'un Devlete İlişkin Görüşlerine Siyasi Coğrafya Açısından Bir Bakış
Doç.Dr. İlhan TURAN **363**

CHAPTER 106 : Tarihsel Süreçte Tüketim Ve Gösterişçi Tüketim
Gülay ÖRMECİ GÜNEY **379**

CHAPTER 107 : Sanal Dünyada Kimlik Ve Öteki
Gül Dilek TÜRK **397**

CHAPTER 108 : Okul Öncesi Dönemde Öğrenme Merkezlerinde Çocukların Oynadıkları Oyunlar Ve Yaratıcılığın Gelişimi
Füsun YILDIZBAŞ, Necate BAYKOÇ **413**

CHAPTER 109 : Toplumsal Cinsiyet Kavramına İlşkin Sosyolojik Yaklaşım
Füsun KÖKALAN ÇIMRIN **425**

CHAPTER 110 : Doğal Gazla Elektrik Üreten Firmaların Muhasebe Sistemi Uygulamasıve Denetimi Üzerine Bir İnceleme
Cenk UZELLİ, Fatma TEKTÜFEKÇİ **435**

CHAPTER 111 : Potansiyel Ve Fiili İstihdam Bakımından İşgücünün Nicelik Ve Nitelik Özelliklerinin Tespiti İle Yapısal Sorunlara Dönük Çözüm Önerisi: Akşehir Örneği
Alper Tunga ALKAN, Fatma Nur YORGANCILAR, Haldun SOYDAL **455**

CHAPTER 112 : Çağdaş Kent Kuramları Ve Türkiye'de Kentleşme Olgusu
Esmeray ALACADAĞLI, İsmail DURSUNOĞLU **473**

CHAPTER 113 : Sâdât: 17. Ve 18. Yüzyılda Diyarbekir Eyaleti'nde Seyyidler, İmtiyazları Ve Sosyo-Ekonomik Konumları Hakkında Bir Değerlendirme
Ercan GÜMÜŞ **489**

CHAPTER 114 : Dijital Halkla İlişkiler Ekseninde Konu Yönetimi Ve Twitter
Emel DEMİR ASKEROĞLU **521**

CHAPTER 115 : Otel İşletmelerinin Kaynak Bağımlılığını Yönetme Eğilimleri Üzerinebir Araştırma
Davut KARAMAN **535**

CHAPTER 116 : Bankacılık Eğitimi Alan Öğrencilerin Kariyer Seçim Faktörlerinin Ve Sektörün Bu Faktörleri Sunma Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma
Davut KARAMAN **551**

CHAPTER 117 : Çağdaş Maliyetleme Yöntemleri Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezler: 1989-2018 Dönemi
D. Ali KIZILYALÇIN **567**

CHAPTER 118 : Gümrük Birliği'nin Basın İşletmelerinin Üretim Sürecine Etkileri
Çiğdem DİRİK **585**

CHAPTER 119 : Türk Şiirinde Sınıf Kavramı: Ahmed Arif, Nazım Hikmet Ve İsmet Özel
Cihan Serhat KART **591**

CHAPTER 120 : Türkiye'de Gelir Dağılımı
Cemalettin KALAYCI **609**

CHAPTER 121 : Çocuğun Sosyalleşmesinde Okulun Rolü (Çocuk Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme)
Burcu GEZER ŞEN, Yelda SEVİM **625**

CHAPTER 122 : Kamu Spotlarından Kalbe Giden Sinyaller: İş Sağlığı Ve Güvenliğine Yönelik Kamu Spotlarının Etkinliğinin Ekg Cihazı İle Ölçümü
Bahar GÜRDİN **637**

CHAPTER 123 : Türk Televizyon Reklamlarında Spiritüalite
Bahar GÜRDİN **647**

CHAPTER 124 : Yönetim Anlayışları Kapsamında Süreç Yönetimi
Aylin DİLEK **661**

CHAPTER 125 : Tek Parti Döneminde Milliyetçi-Türkçü Bir Refleks: Gök-Börü Dergisi
Atıl Cem ÇİÇEK **669**

CHAPTER 126 : Konya Ve Mersin İl Merkezlerinde Yaşayan Bireylerin Balık Tüketimi Konusundaki Alışkanlık Ve Bilgi Düzeylerinin Karşılaştırılması
Ali ŞEN **685**

CHAPTER 127 : Türk Mutfak Kültüründe Bulgur Ve Bulgur Yemekleri
Ali ŞEN **717**

CHAPTER 128 : Zekatın İşletmelerde Hesaplanması Vemuhasebeleştirilmesi
Ahmet TERZİ **731**

CHAPTER 82

İLK KAZILAR IŞIĞINDA ALABANDA BOULEUTERİONU[1]

Zerrin AYDIN TAVUKÇU[2]

1 Konuyu çalışmama izin veren Alabanda Kazı Başkanı Doç. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU'ya, çizimleri yapan Kazı Ekip Üyesi Mimar Nisa YILMAZ ERKOVAN'a ve tüm kazı ekibimize teşekkür ederim.

2 Zerrin AYDIN TAVUKÇU; Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 25240-ERZURUM

MÖ 6. yy'da başlayan demokrasi hareketinin Anadolu kentlerinde yayılması ile birlikte "demokrasinin koruyucu kabuğu" olarak tanımlanan Bouleuterion'lar görülmeye başlar[1]. Öncelikle Miletos gibi koloni sahibi büyük kentlerde yapılan bouleuterionlar, zamanla diğer kentlerde de görülür. Dolayısıyla başta İonia olmak üzere tüm Anadolu'da gelişen demokrasi hareketinin, bu topraklarda geleneksel bir şekilde yaklaşık 2500 yıldan beri uygulandığı bilinmektedir[2].

Bugün Aydın ili Çine ilçesinde bulunan Alabanda[3] Antik Kentindeki en önemli mimari yapılardan biri, kent meclisinin kamu işlerini görüşmek ve karara bağlamak için toplandığı Bouleuterion (Meclis Binası) dur[4] (Plan 1-2; Resim 1). Türk arkeolojisinin önemli isimlerinden Halil Edhem Bey tarafından 1905 yılında incelenerek planı çıkartılan yapı "le monument rectangulaire" olarak isimlendirilmiştir[5]. Alabanda Bouleuterionu agoranın kuzey batısında yaklaşık 26x36 m'lik ölçüleriyle zamana karşı koyarak oldukça iyi durumda günümüze ulaşmıştır[6]. Dikdörtgen planıyla dikkati çeken, dışa taşıntılı profilli bir kornişle iki katlı[7] cephe düzenlemesine sahip yapının duvarları büyük ölçüde ayaktadır (Çizim 1; Resim 2).

Yapının içerisinde güney taraf sahne ve konuşma platformuna ayrılmıştır[8]. Kuzey taraf ise meclis üyelerinin kürsüdeki konuşmacıyı rahat görebilmeleri için antik dönemde en çok kullanılan plan şeması[9] olan 180° açılı yani yarım daire şeklinde düzenlenmiş theatrona sahiptir[10]. Theatron doğu ve batı yönlerinde yer alan iki köşesi tonozlu bir alt yapı üzerine oturmaktadır. Bu kısımda görülen araları harçlı dikine yerleştirilmiş yassı taşlarla oluşturulmuş küçük kemer açıklıkları sahneye dik bir şekilde konumlandırılmıştır (Resim 3).

9.14 m yüksekliğe kadar korunmuş olan yapının güney cephesi üzerinde kapı açıklıkları izlenmektedir[11]. Öztürk'e göre seyirciyi iç mekana yönlendiren bu kapılar, theatro-

1 Öz 2006, Mimarlık Tarihi; Öztürk 2014, s. 308.

2 Öz 2006, s. 1.

3 Hirschfeld 1893, 1270; Head 1897, s. XXVI-XXVII; Flensted-Jensen 2004, s. 1110-1111; Durnaoğulları 2014, 1, 14.

6 Edhem Bey, 1905, s. 446-449, Plan 3; Lauter 1971, s. 132-150; Naumann 1973, s. 75-77, Abb. 18; Akurgal 1978, s. 243, Fig. 92.2; 1987, s. 475-476, Şek. 364; Bean 1987, s. 222-224, Res. 44, Çiz. 30; 2000, s. 196, Lev. 44, Res. 30, Öztürk 2014, s. 309, Abb. 2; Aydın Tavukçu 2015, s. 238-239.

5 Edhem Bey, 1905, s. 446-449, Plan 3.

6 Edhem Bey, 1905, s. 448, Plan 3, Tafel 4; Fowler 1906, s. 99; Meinel 1980, s. 169-170, 591, Abb. 61 a-b; Akurgal 1987, s. 475, Şekil 364, Gneisz 1990, s. 303, Abb. 34; Balty 1991, s. 473-476, Fig. 230; Öz 2006,s. 69, 421, Şekil Ek. 37-38; Küçükeren 2007, s. 126, fig. 115-116; Öztürk 2014, s. 309, Abb. 1-2; Ateşlier 2015, s. 82-83.

7 Dışarıdan izlendiği kadarıyla yapı iki katlıdır. Alt katın ortasında kare şekilli delikler bulunurken, üst katı pencereler ve aralarındaki plasterler süslemektedir. Naumann 1973, Tafel 27; Meinel 1980, s. 169; Gneisz 1990, s. 303; Öztürk 2014, s. 310, Abb. 4-5. Benzer örneklere Miletos, Herakleia, Termessos ve Metropolis'de rastlanmaktadır. Bkz. Miletos için, Knacfuss 1908, Tafel VI, Krischen 1941, Tafel 10; Robertson 1975, s. 179, Fig. 80; Akurgal 1978, s. 215-216, Fig. 78.20; Herakleia için, Krischen 1941, s. 22; Büsing 1970, s. 53; Tuchelt 1975, s. 111-112, Abb. 7. 2, 7. 4; Akurgal 1978, s. 240, Fig. 90.5; Termessos için, Lanckoronski 1892, s. 43; Krischen 1941, s. 16; Tuchelt 1975, s. 111, 112, Abb. 7.3; Akurgal 1978, s. 326-327, Fig. 161.5; Öz 2006, s. 427, Şekil Ek. 49-50; Metropolis için, Meriç 2003, s. 115; Öz 2006, s. 267, Şekil 4.2.

8 Ateşlier 2015, s. 83.

9 Öz 2006, s. 125.

10 Meinel 1980, s. 169, Abb. 61b.

11 Güney cephede yer alan bu kapıların sayısı bazı araştırmacılara göre değişmektedir. Bkz. Edhem Bey, 1905, s. 448, Plan 3, Meinel 1980, s. 169; Bean 1987, s. 224, Çizim 30, Gneisz 1990, s. 303; Abb. 34; Balty 1991, s. 474, Fig. 229; Bean 2000, s. 197, Resim. 30; Öztürk 2014, s. 310, Abb. 3-5. Ancak 2018 yılı kazı çalışmaları sonunda güney cephede beş kapı olduğu tahmin edilmekle birlikte dört kapı açıklığı belgelenmiş bulunmaktadır.

nun doğu ve batı köşelerinde bulunan tonozlu bir geçit ile bağlantılıdır. Bu yollarla sahne binasının yanlarından geçilerek theatronun alt sıralarına ulaşılıyordu[12]. Yan duvarların her ikisinde de oturma sıralarının üstündeki zemine ulaşan merdivenlerle bağlantılı birer giriş kapısı bulunmaktadır[13]. Yapının güney cephesinde yer alan kapılar ile birlikte doğu cephesindeki kapı da bugün toprak altındadır[14].

Bouleuterionun mimarisiyle ilgili ileri sürülebilecek bir başka konu ise kuzeydoğu köşede var olduğu görülen ve kuzeybatıda da simetriğinin olması beklenen üst kat kapı açıklıklarının, güney cephedeki sık dizimli ve muhtemelen ahşap bir zemini taşıdığı izlenimi veren oyukların üst hizasındaki bir kat döşemesine bağlandığına işaret etmesidir. Bu katın, içerideki oturma basamaklarının en üst seviyesindeki analemma ile aynı kotta olması, binayı içeriden batı, kuzey ve doğu yönden dolanıp dışarı çıkan ve güneydeki kat döşemesiyle birleşen bir dolanma platformunun var olduğunu düşündürmektedir (Çizim 1).

Bouleuterionun güney cephesi aynı zamanda binanın ana cephesidir. Bu alanda toprak altında kalan kapıların üzerinde kornişler yer alır. Kornişlerin üzeri ise plaster ve pencerelerle ritmik olarak hareketlendirilmiştir[15] (Resim 4). En fazla kalıntıyla günümüze gelen ve yapının diğer cephelerinin nasıl sonlanması gerektiği konusunda önemli ipuçları sunan güney duvarın iç kısmında kiriş delikleri, duvardaki boşluk-doluluk oranlarının dağılımı ve aedikula izleri Öztürk'ün kurguladığı cephe düzeninin doğru olabileceğini akla getirmektedir[16] (Resim 5). Yapının cephe düzeninin nasıl olduğu ve ne tür malzemeler kullanıldığı konusu kazıların devam etmesi ve taban seviyesinde bazı temel kalıntılarına rastlanması durumunda kesinlik kazanacaktır.

Opus-pseudisodomum[17] tarzda duvar örgüsüne sahip yapının duvarları iki sıra kalın bir sıra ince dikdörtgen taşlardan oluşturulmuştur[18]. Gneiss taşından yapılan dikdörtgen blokların oluşturduğu duvar kalınlığı 1.20 m'dir[19] (Resim 6). Yapıya baktığımızda ilk dikkatimizi çeken nokta, bütün dış cephelerde ve güney duvarın iç cephesinde görülen kare ya da dikdörtgen şekilli oyuklardır[20]. Binayı çepeçevre kuşatan söz konusu oyukların süsleme amacıyla yapıldığı, yapıya ayrı bir güzellik kattığı düşünülse de yapının agoraya yakın oldukça merkezi bir konumda yer alması sebebiyle farklı ihtiyaçlar için kullanılan bir düzenlemeye (portiko?) işaret etmektedir. Binanın doğu cephesinde iki oyuk sırasından oluşan bir düzenleme görülürken (Resim 7), bunun bir benzeri de kuzey cephe için söz konusudur. Ancak kuzey cephedeki alt sıra oyuklar profilli plasterlerle desteklenmiştir (Resim 8). Buna karşın batı cephede tek sıra oyuk vardır. Ancak bu oyuklar da iki ayrı taş sırasına açılmıştır ve üst taş sırasındakiler biraz kuzeye kaydırılmıştır (Resim 9). Bu uygulamanın ne amaçla yapıldığı henüz anlaşılabilmiş değildir. Duvarları oluşturan özenli işlenmiş taşların üzerinde usta ya da atölye işareti olabilecek monogramlar, ziyaretçilerde merak uyandıran yapının en dikkat çekici özelliklerinden biridir[21] (Resim 10).

12 Öztürk 2014, s. 312.
13 Meinel 1980, s. 169, 591, Abb. 61 b; Balty 1991, s. 474, Fig. 229; Öztürk 2014, s. 310. Toplantıya geç gelen bouleis'ler, oturumu veya konuşmayı bölmeden, bu merdivenler yardımıyla caveanın en üst noktasına ulaşabiliyorlardı. Sadece bu kapılara hizmet veren merdivenler yarı seviyeden başladıkları için daha kısa tutulmaktaydı. Priene, Miletos, Metropolis, İassos ve Nysa'da bu tür merdivenler kullanılmıştır. Bkz. Öz 2006, s. 172.
14 Edhem Bey, 1905, s. 448; Gneisz 1990, s. 303.
15 Naumann 1973, Tafel 27; Öztürk 2014, 310, Abb. 4-5.
16 Öztürk 2014, 311, Abb. 6-7.
17 Vitruvius, II, Bölüm VIII, 6.
18 Edhem Bey, 1905, s. 448; Bean 1987, s. 222; 2000, s. 196.
19 Edhem Bey, 1905, s. 448.
20 Gneisz 1990, s. 303; Bean 2000, s. 196.
21 Bean 1987, s. 223; 2000, s. 196; Öztürk 2014, s. 311, Abb. 6.

2017 ve 2018 sezonlarında antik kentte Ali Yalçın Tavukçu başkanlığında gerçekleştirdiğimiz kazı çalışmaları, meclis binasındaki duvarlardan yıkılan iri taş bloklarının çoğunlukla yapının içine düşmesi sebebiyle güçlükle sürdürülmüştür. İnşa edildiği günden bu yana tarihte ilk kez kazma vurulan meclis binasının içindeki çalışmalar, KXII ve LXII paftalarında yapının kuzeybatı köşesinden itibaren oluşturulan 10x10m'lik 8 ayrı açmada yürütülmüştür. İç mekanda kuzeyden güneye doğru inildiğinde binayı örten toprak kalınlığının arttığı görülmüştür. Doğu-batı doğrultulu, yüzeyden seçilebilen taşlar sayesinde theatronun oturma sıraları gün yüzüne çıkarılmıştır. Oturma sıralarının alt kısımlarında taş sırası daha düzgün iken, üst sıralarında daha çok harç kalıntısı, moloz taş ve tuğla kırıkları gözlenmiştir. Ayrıca KXII paftası h9 açmasında yüzey toprağının hemen altında ele geçen demir mıhlar yapının üst örtüsünün ahşap olduğunu[22] ve theatronda bulunan pek çok kırık kiremit parçası üzerinin çatı kiremidi ile kaplı olduğunu düşündürmüştür. Öztürk, plan şemasının çatı konstrüksiyonunu da belirleyeceğini ifade etmiştir[23]. Uzun dikdörtgen biçimli bouleuterion yapılarında çatı sırtlarında bir mahya yapının uzun cephesine paralel olarak uzanır, böylelikle alınlık dar cephe üzerinde kalır. Antik dönemde meclis binalarındaki geniş açıklıkları örten çatıyı taşımak için, yapının içinde sütunlar ya da destekler bulunur[24]. Theatronun basamakları üzerinde yıkılmış vaziyette görülen kısa kalın taş payelerin üzerinde uzun taş bloklardan oluşan dikmelerin bu yapıda çatıyı taşıdığı sanılmaktadır.

Yapının içinde gözlenen mermer parçaları, Bouleuterionun oturma basamaklarının moloz taş ve harçla inşa edilip üzerinin mermerle kaplandığını göstermektedir. Ayrıca 7-8 oturma basamağı indikten sonra in-situ halde bulunan mermer oturma sıraları ve merdivenler de bu düşünceyi doğrulamaktadır (Resim 11). Theatronda yerinde yapılan ölçümlere göre oturma sıralarının genişliği 65-70 cm arasında değişirken, aralarındaki yükseklik 40 cm dir. Oturma sıralarının iki merdivenle üç eşit bölüme ayrıldığı görülmektedir[25] (Resim 2, Plan 1-2). Bu merdivenlerin hemen yanını oldukça yüzeysel iki aslan ayağı süslemektedir[26] (Resim 11). İki oturma sırası arasındaki merdivenin genişliği 68 cm olarak ölçülmüştür. Merdiveni oluşturan basamağın yüksekliği 18 cm basamağın genişliği ise 30 cm dir. Theatronun kaç oturma sırasından oluştuğu henüz netlik kazanmamıştır. Önümüzdeki yıllarda Bouleuterion'da yapılacak olan yeni kazılar ve çalışmalar bu konuda ayrıntılı veriler sunacaktır.

LXII paftası a 9 açmasında 123x116x63cm ölçülerinde sert, cansız ve oldukça yüzeysel olarak işlenen palmet ve boğa başı (bukranion) bezemeli mimari bir blok tespit edilmiştir (Resim 12) -yapının içerisinde daha kaba işçilikli bir başka örneği de mevcuttur-. Üst kısmının bir profille sonlanmasından dolayı duvarın en üst noktasında yer alması gereken blok bütün duvarların bu şekilde sonlandırıldığını düşündürmektedir. Ayrıntıdan uzak ve özensiz işlenişinde, kullanılan gneiss taşının da etkisi olduğu unutulmamalıdır. Burada işlenen palmetler içe kıvrık sarmallar üzerinde yükselir. Yan, alt ve eksen yaprakların tek tek bu sarmalların arasındaki göbek kısmından çıktığı görülmektedir. Taç yapraklar ise yan yaprakların üst kısmında eksen yapraklardan çıkmış ve üçlü küme oluşturmuştur. Genel olarak canlılık ve barok bir görünüm yerine işlenişi, daha çok bezekselliği öne çıkarmıştır. Aynı işleniş yapısına sahip olan ve Hermogenes Stili[27] yerine daha yüzeysel bir

22 Bu tür yapılarda dikdörtgen mekan üzerinde üçgen makaslarla geçilen kırma çatılar önerilmiştir. Bkz. Öz 2006, s. 97.

23 Öztürk 2014, s. 314, Abb. 11.

24 Öz 2006, s 231; Öztürk 2014, s. 314.

25 Öztürk 2014, s. 310, Abb. 3.

26 Antik dönem toplantı ve gösteri mekanlarında, yapının süsleme zenginliğini arttırmak amacıyla caveadaki oturma sıralarının bulunduğu kısımlarda bir aslanın bacak ve pençesini tasvir eden kabartmalar bulunur.

27 Drerup 1964, s. 19 vd;Koçhan 1995, s. 57.

işçilik gösterdiği belirtilen kentteki diğer önemli bir yapı olan Apollon İsotimos Tapınağı'na ait baştaban üstü ve korniş parçasında da benzer bir yapı görülmektedir[28]. Sadece palmetler değil palmetlerin arasına dönüşümlü olarak yerleştirilen boğa başının da Alabanda Apollon İsotimos Tapınağı korniş parçasında işlendiği dikkati çekmektedir. Ancak bu örnekte burun daha kemikli, meclis binasındaki örnekte ise gözler daha belirgindir. Magnesia Agorası'nın Doğu Stoası'na ait bir ante başlığı ve Priene Bouleuterion Sunağı örneğinde olduğu gibi kıvrık dallar tümüyle yok olmuştur[29]. Yaprakların kalın ve ayrıntıdan yoksun verilmesi nedeniyle bezeksel yapının ve yozlaşmanın öne çıktığı bezemeli mimari parçamız, sözü edilen örneklerin de desteklediği gibi MÖ 2. yy'ın 3. çeyreğine tarihlenebilir. Bu bezemeli parça bir anlamda yapının tarihine de açıklık getirmektedir.

> Günümüze ulaşan kalıntıları, 2017 yılında başlatılan kazı çalışmaları ve yapılan incelemeler sonucunda; Alabanda Bouleuterionunun dikdörtgen planı, çindeki dairesel theatronu[30] ve cephe işlenişi açısından en yakın örneklerinin Miletos[31] ve Termessos[32] kentlerinde olduğu tespit edilmiştir. Doğu duvarı üzerindeki dört kapısının avluya ve stoaya açıldığı bilinen Miletos[33] örneğine göre farklılıklar içerdiği anlaşılan Alabanda Bouleuterionunda, yapının giriş cephesi önünde avlu olacağını düşünülmekle birlikte bu alanda henüz kazı yapılmadığından bu konuda kesin bir yargıya varmak henüz mümkün değildir. Yapının plan ve boyutlarına baktığımızda, 24x34 m ile en yakın örneği Miletos Bouleuterionudur. Bu açıdan 1200-1500 kişilik kapasiteye sahip olan Miletos[34] örneği ile Alabanda örneği arasındaki benzerlik dikkate değerdir. Ayrıca Miletos Bouleuterionu'ndaki gibi meclis işlevinin yanı sıra ekklesiasterion ya da odeion gibi sivil toplantılar için de kullanılmış olabileceği fikri göz ardı edilmemelidir.

Meclis binalarının kent içindeki yeri konusunda bilinen bir kural yoktur. Ancak meclis yapılarının agora ile olan yakın ilişkileri, hemen her kentte görülen bir olgudur. Bağımsız bir yerleşim alanına sahip Alabanda meclis binasının agora ile yakınlığı bilinse de[35] etrafındaki diğer yapılar ile bağlantılı olup olmadığını ortaya koyabilmek için henüz erkendir[36]. Meclis binalarında ele geçen döşemelere çoğunlukla parodos ya da orkhestra'da rastlanmaktadır. Alabanda meclis binasında 2017 yılında başlatılan kazı çalışmalarında LXII paftası a 8 açması içinde derinleşme imkanı bulunmuştur. İlk sezon yapılan çalışmalarda -75 cm kotunda bırakılan zemin orkestra alanına denk gelmektedir fakat sıkıştırılmış toprak, mermer kaplama ya da renkli mermer parçalarının geometrik şekilde birleştirilmesiyle

28 Koçhan 1995, s. 58, Levha 13.

29 Koçhan 1995, s. 61-63, Levha 12 d, 14 b.

30 Atina Yeni Bouleuterionu'ndan 250 yıl sonra yapılan Miletos Bouleuterionu bu plan tipini en iyi şekilde temsil eder. Oturma ve görüntü konforu sağlayan bu düzenin en büyük dezavantajı köşelerdeki kullanılmayan alanlardır. Takip eden yıllarda Helenistik Dönemde Metropolis, Teos, Arykanda, Alabanda, Roma Dönemi'nde ise Iasos, Troia, Stratonikeia, Nysa ve Aizanoi'de benzer yapılar inşa edilmiştir. Öz 2006, s. 106.

31 Knackfuss 1908, s. 23, Fig. 79, Taf. 1, 5, 5 b, 6, 14; Krischen 1941, s. 7, Taf. 10; Bieber 1961, s. 182, Fig. 633; Kleiner 1968, s. 77-88; Dinsmoor 1975, s. 296; Robertson 1975, s. 179-180, Fig. 79-80, Pl. VIII a;Tuchelt 1975, s. 94, 110; Abb. 1, 6; Akurgal 1978, s. 213; Coulton 1988, Fig. 51; Gneisz 1990, s. 303; Öz 2006, s. 415-420, Şekil Ek. 25-36; Öztürk 2014, s. 313, Abb. 9b-10b.

32 Lanckoronski 1892, s. 98-101, Taf. 14; Edhem Bey 1905, s. 448; Krischen 1941, s. 16; Tuchelt 1975, s. 111-112, Abb. 7.3; Akurgal 1978, s. 327; 1987, s. 538-539, Şek. 430; Meinel 1980, s. 598, Abb. 76; Filgis 1988, 1-6; Öz 2006, s. 79, 427, Şekil Ek. 49; Öztürk 2014, s. 312.

33 Tuchelt 1975, s. 94, Abb. 1.

34 Knackfuss 1908, s. 23; Robertson 1975, s. 179-180, Fig. 79-80, Pl. VIII a; Öz 2006, s. 114, Dn. 33.

35 Öztürk 2014, s. 308-309, Abb. 1.

36 Alabanda örneğinde olduğu gibi bağımsız yerleşim alanına sahip Bouleuterionlar Teos, Assos, Miletos, Metropolis, Aspendos, Termessos, Knidos, Aigai, Laodikeia, Nysa ve Sillyon'da da görülebilir. Bkz. Öz 2006, s. 108, 111- 112, Tablo 2.2.

oluşan opus sectile gibi zengin bir döşemeye sahip olup olmadığı ancak ileride yapılacak kazılar sonucu bilinebilecektir.

Strabon[37] Alabanda'lı iki ünlü hatipten bahseder. Bunlar belki de konuşmalarını bu binada yapan Apollonios Malakos ve Apollonios Molon'dur[38]. Sonradan Rhodos'a taşınan retorik sanatının en büyük ustası Apollonios Molon[39] yine bir Alabanda'lı hatip Menekles'den dersler almıştır[40]. Rhodoslular'ın elçisi olarak iki kez Roma'ya giden Apollonios Molon, Marcus Tillius Cicero ve Gaius Julius Caesar'a da dersler vermiştir[41]. Romalı retorik ustası Marcus Fabius Quintilianus[42], Apollonios Molon'un çok sayıda yazılı eseri olduğunu belirtirken, Cicero[43], tarihçi Timaeuos'un retorik alanında benimsediği Asia biçeminin özlü ve düşünce yüklü ilk örneğini izleyenler arasında Alabandalı Hierokles'in[44] özellikle de kardeşi Menekles'in[45] adını vermiştir. Hatta kusurları olmasına rağmen[46] bu iki kardeşin konuşmalarının övgüye değer olduğunu da belirtmiştir[47].

Alabanda Bouleterionunun ne zaman yapılmış olabileceği konusuna değinecek olursak; Apameia Barışı ile Rhodos'a bırakılan kent, MÖ 167'de Kaunos ve Mylasa ile birlikte Rhodos'a karşı isyan ederek Roma'nın yanında yer almış ve Roma senatosu tarafından özgürlüğüne kavuşturulmuştur[48]. MÖ 3. yy'ın sonunda Antiokhos III. tarafından kolonize edilerek Antiokheia Khrysaor[49] adını almış ve bu isimle basılan sikkeler kentin refah seviyesinin bir göstergesi olmuştur[50]. Livius[51], MÖ 170'de Roma'ya elçiler gönderen Alabandalılar'ın Tanrıça Roma'ya ait bir tapınak inşa ettiklerini ve her yıl tanrıça onuruna festivaller düzenlediklerini ifade eder. Ayrıca Alabandalı elçilerin Jupiter'e sunmak için yaklaşık 50 pound ağırlığında altın bir taç ve 300 süvari kalkanı getirdiklerini de belirtir.

Kent, Strabon[52] tarafından "Alabanda çok sayıda arp çalan kızlarla dolu, halkı lüks ve sefahat içinde yaşayan bir kenttir" şeklinde tarif edilmiş ve iç Karia Bölgesi'ndeki üç önemli kentten biri olarak gösterilmiştir[53]. Zeus Khrysaoreus Tapınağı, Apollon Isotimos Tapınağı, Tiyatro, Agora, Merkezi Hamam ve 2017 yılında yapılan son kazılar ile hamam olduğu kesinleşen Doğu Hamamı ve yayınlarda adı geçen fakat henüz ortaya çıkarılmamış diğer pek çok yapı, Alabanda'nın tarih içerisindeki yüksek uygarlık düzeyini ve zenginli-

37 Strabon, XIV.2. 3, 13, 26.
38 Bean 1987, s. 222; Ateşlier 2012, s. 80.
39 Suetonius, Julius Caesar, 4. Rhodos'taki retorik sanatını öğreten okul, İ.Ö. 1. yy başında Alabandalı Apollonios ile başlamıştır. Apollonios Molon İ.Ö. 82 yılında Sulla diktatör olarak başa geçince, yurttaşları tarafından temsilci olarak senatoya gönderilmiş ve böylece Cicero'da onun gözetimi altında çalışmaya başlamıştır. Cicero üstlendiği ilk kamu davası olan Pro Sex. Roscio Amerino'da diktatör Sulla'yı ve onun yönetimini eleştirmiştir. Cicero'nun kazandığı davada şüphesiz Apollonios Molon'un katkısı büyüktür. Cicero, 312, 314; Quintilianus, XII, 6-7; Özaktürk 2000, s. 228; Ateşlier 2012, s. 80-81; 2013,s. 485; Aydın Tavukçu 2015, s. 238.
40 Strabon, XIV. 2. 13; Ateşlier 2013, s. 485.
41 Plutarkhos, 3.1; Ateşlier 2012, s. 80; 2013, s. 485; Aydın Tavukçu 2015, s. 239.
42 Quintilianus, 3. 1. 16.
43 Cicero, 325; Özaktürk 2000, s. 223; Ateşlier 2012, s. 80; 2013, s. 485.
44 Cicero, 325; Strabon XIV. 2. 26; Kennedy 2009, s. 96.
45 Strabon XIV. 2. 13, 26.
46 Cicero, 325; Özaktürk 2000, s. 225; Ateşlier 2013,s. 485.
47 Cicero, 325; Bean 1987, s. 222; 2000, s. 196; Özaktürk 2000, s. 223; Ateşlier 2012, s. 80; 2013, s. 485.
48 Polybius, XXX. 5; Head 1897, s. XXIX; Tırpan 1990, s. 171.
49 Hirschfeld 1894, s. 2447; Rigsby 1996, s. 326.
50 Bağdatlı 2006, 225; Patterson 2010, s. 120.
51 Livius, XLIII.6
52 Strabon,, XIV, 2. 26.
53 Strabon XIV.2. 22.

ğini gösteren en önemli ipuçlarıdır[54]. Marsyas Çayı'nın[55] kenarında geniş bir ova halinde yayılan Alabanda'nın bereketli toprakları da bu zenginliğe katkı sağlamaktaydı[56]. Ayrıca kent çevresindeki tepelerde mermer yatakları olduğu ve buradan siyaha yakın, koyu mor renkli bir mermer elde edildiği bilinmektedir[57]. Bütün bu bilgilere ek olarak, kente özgü olduğu bilinen avda kullanılan ağların yapımı için tercih edilen kendir otu ve lâl gibi fakat daha koyu ve pürüzlü olan bir çeşit taş (grena) Alabanda'nın bölgede ekonomik yönden çok güçlü olduğunu göstermektedir[58]. Bütün bu bilgiler kentin refah düzeyini gösteren kanıtlardır.

Sonuç olarak Alabanda'da, bu refah ve huzur ortamı sayesinde pek çok mimari yapı yapılmış olmalıdır. Batı Anadolu'daki meclis binaları içerisinde önemli bir yere sahip olan Alabanda Bouleuterionu da bu yapılar arasında bulunmaktadır. Benzer örneklerine ve mimari bezemelerine bakıldığında, Bouleuterionun yapımı için en uygun tarih MÖ 2. yy'ın 3. çeyreği olarak gözükmektedir.

Roma İmparatoru Augustus'un oluşturduğu barış ortamı (Pax Romana) bölge kentlerinin yanı sıra Alabanda'nın da gelişmesine sebep olmuştur[59]. Fakat bu durum fazla uzun sürmemiş, MS 17 yılında yaşanan ve Batı Anadolu'nun pek çok kentini yerle bir eden depremden[60], Bouleuterion ve kentteki diğer yapılar da etkilenmiş olmalıdır. Ancak yapının ne zaman yıkıldığını söyleyebilmek için elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Alabanda Antik Kenti'nde ve Bouleuterionda devam eden kazılar sayesinde yeni şeyler söylemek mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

1. Akurgal, E. (1978). Ancient Civilizations And Ruins of Turkey
2. Akurgal, E. (1987). Anadolu Uygarlıkları
3. Akkan Y.- Tavukçu A. Y. - Temür A. - Aydın Tavukçu Z. - Ceylan M - Coşkun S. - Atalay A. , (2017). "Alabanda 2015" 38. K. S. T. 1. Cilt, s. 305-328.
4. Ateşlier, S. (2012). "Alabanda, Karia'nın Mimarlar Kenti" Aydın Kültür ve Turizm Dergisi 4, s. 78-84.
5. Ateşlier, S. (2013). "2011-2012 Yılı Alabanda Kazıları" 35. K.S.T. 3. Cilt, s. 482-498.
6. Ateşlier, S. (2014). "On The Excavations Of The Zeus Temple Of Alabanda" Anatolia Antiqua XXII, s. 247-254.
7. Ateşlier, S. (2015). "Aydın ve Çevresi Antik Kentleri" Aydın Güzelhisar, s. 71-142.
8. Aydın Tavukçu, Z. (2015) "Alabanda: Tarihi Coğrafya, Topoğrafya, Araştırma ve Kazılar"

54 Edhem Bey 1905, 443-459; 1906, s. 407-422; Fowler 1906, s. 99; Tırpan 1990, s. 171-189; Rigsby 1996, s. 327; Bağdatlı 2001; Yener 2001, s. 5-16; 2002, 179-190; 2005, s. 109-116; 2006, s. 171-180; Ateşlier 2012 s. 78-84; 2013, s. 482-498; 2014, s. 247-254; Bağdatlı 2014, s. 353-368; Aydın Tavukçu 2015, s. 223-256. Akkan, Tavukçu, Temür, Aydın Tavukçu, Ceylan, Coşkun, Atalay 2017, s. 305-328.

55 How-Wells, 7. 195.

56 Magie 2002, s. 37-38.

57 Plinius, XXXIV. 62; Bean 2000, s. 193; Magie 2002, s. 38.

58 Plinius, XIX. 174; Bean 1987, s. 220; 2000, s. 193; Magie 2002, s. 38.

59 Kentin Roma ile ilişkilerinin her zaman iyi olduğunu söylemek mümkündür. Alabanda'da Caesar'ın Roma'nın ve Augustus'un kültleri olduğu ve Alabanda dışında hiçbir yerde rastlanmayan İmparatorun Sağlığı ve Güvenliği için Sebastheus kültleri kurulduğu bilinmektedir. Bkz. Bean 1987, s. 219; 2000, 192.

60 Karagöz 2005, s. 24 vd.

Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 35, s. 223-256.

9. Bağdatlı, F. (2001). Alabanda Apollon İsotimos Tapınağı, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

10. Bağdatlı, F. (2006). "Alabanda Sikkelerinde Apollon İsothimos" Anadolu Arkeolojisine Katkılar, 65 Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar, s. 225-231.

11. Bağdatlı Çam, F. (2014). "A Marble Head from Alabanda" ΛΑΒΡΥΣ, s. 353-368.

12. Balty, J. C. (1991). Cvria Ordinis. Recherches d'architecture et d'urbanisme antiques sur les curies provinciales du monde romain. Académie Royale de Belgique, Mémories de la classe des beaux-arts 4, 2.

13. Bean, G. E. (1987). Karia

14. Bean, G. E. (2000). Eskiçağ'da Menderes'in Ötesi

15. Bieber, M (1961). The History Of The Greek And Roman Theater

16. Büsing, H. H. (1970). Die griechische halbsäule.

17. Cicero, Brutush a History of Famous Orators

18. Coulton, J.J. (1988). Ancient Greek Architects at Work, Problem of Structure and Design

19. Dinsmoor, W. B. (1975). The Architecture of Ancient Greece

20. Drerup, H. (1964). "Zum Artemistempel von Magnesia" MarbWpr, s. 13-22.

21. Durnaoğulları, Y. S. (2014). Alabanda Antik Kentinde Bulunan Bouleuterion'un (Meclis Binası) Jeofizik Yöntemlerden Elektrik (Rezistivite) Yöntemle Araştırılması, Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi.

22. Edhem Bey, (1905). "Fouilles d'Alabanda en Carie. Rapport sommaire sur la seconde campagne (1905)" In: Comptes rendus des seances de I' Academie des Inscriptions et Belles-Lettres 1905, s. 443-459.

23. Edhem Bey, (1906). "Fouilles d'Alabanda. Rapport sommaire sur la seconde campagne (1906)" In: Comptes rendus des seances de I' Academie des Inscriptions et Belles-Lettres 1906, s. 407-422.

24. Filgis, MN. (1988). "*Zur Rekonstruktion der Odeia von Ariassos und Termessos*" Architectura XVIII, s. 1-6.

25. Flennsted-Jensen, P. (2004). "Karia" An Inventory Archaic and Classical Poleis

26. Fowler, H. N. (1906). "Archaeological News" AJA Vol. 10, No. 1, s. 89-136.

27. Gneisz, D. (1990). Das antike Rathaus, das griechische Bouleuterion und die frührömische Curia.

28. Head, B. V. (1897). Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes, BMC, Vol. 19.

29. Hirschfeld, G. (1893). "Alabanda" In: Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft RE. I.1.

30. Hirschfeld, G. (1894). "Antiocheia" In: Paulys Realencyclopädie der Classischen

Altertumswissenschaft RE. I.2.

31. How, W. W. - Wells, J. A Commentary on Herodotus

32. Karagöz, Ş. (2005). Eskiçağ'da Depremler

33. Kennedy, G. A. (2009). A New History of Classical Rhetoric

34. Kleiner, G. (1968). Die Ruinen von Milet

35. Knackfuss, H. (1908). Das Rathaus von Milet.

36. Koçhan, N. (1995). Hellenistik Çağ Anadolu Mimarisinde Lotus-Palmet ve Yumurta Bezekleri

37. Krischen, F. (1941). "Hellenistische Rathäuser" Antike Rathäuser, Studien zur Bauforschung Heft4, s. 7-21.

38. Küçükeren, C. C. (2007). Ege'de Bir Anadolu Uygarlığı, Karia (Karuwa, Karka, Karkişa, Krk)

39. Lanckoronski, K. (1892). Städte Pamphyliens und Pisidiens Band II

40. Lauter, H. (1971). "Reisenotizen aus Karien" BJb 171, s. 132-150.

41. Livius, The History of Rome

42. Magie, D. (2002). Anadolu'da Romalılar 2, Batı Anadolu ve Zenginlikleri

43. Meinel, R. (1980). Das Odeion. Europäische Hochschulschriften XXVIII, Vol. 11.

44. Meriç, R. (2003). Metropolis, Ana Tanrıça Kenti

45. Naumann R. (1973). "Das Bouleuterion in Stratonikeia" Der Rundbau In Aezani, Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 10, s. 68-79.

46. Öz, A. K. (2006). Antik Dönem Meclis Binalarının Metropolis Örneğinde Araştırılması ve Korunması (Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı 2006)

47. Öz, A. K. (2006). "Antik Dönemden Modern Mimariye: Meclis Binaları için Bir Form Analizi" Mimarlık Tarihi

48. Özaktürk, F. G. (2000). "Eski Yunan ve Roma'da Söz Söyleme Sanatının Üç Biçemi: Attike Asia ve Rhodos" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi 40/1-2, s. 219-230.

49. Öztürk, A. (2014). Die Architectur des Weges Gestaltete Bewegung im Gebauten Raum, Discussionen zur archäologischen Bauforschung Band 11, s. 308-315.

50. Patterson, L. E. (2010). Kinship Myth in Ancient Greece

51. Plinius, Natural History

52. Plutarkhos, M The Life of Julius Caesar

53. Polybius, The Histories

54. Rigsby, K. J. (1996). Asylia: Territorial Inviolability in the Hellenistic World

55. Robertson, D. S. (1975). Greek & Roman Architecture

56. Quintilianus, L. C. Institutio Oratoria

57. Strabon, Geographica

58. Suetonius. The Lives of the Twelve Caesars, Julius Caesar 4.

59. Tırpan, A. A. (1990). "Alabanda" VII. A. S. T. s. 171-189.

60. Tuchelt, K. (1975). "Bouleuterion und Ara Augusti" Ist. Mitt. 25, s. 91-140.

61. Vitruvius, The Ten Book On Architecture

62. Yener, E. (2001). " Alabanda Antik Kenti Kazı Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları 1999" XI. M K. K. S. s. 5-16.

63. Yener, E. (2002). "Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları" 12. M K.K.S. s. 179-190.

64. Yener, E. (2005). "Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları" 14. M K.K.S. s. 109-116.

65. Yener, E. (2006). "Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları 2005" 15. M K.K.S. s. 171-180.

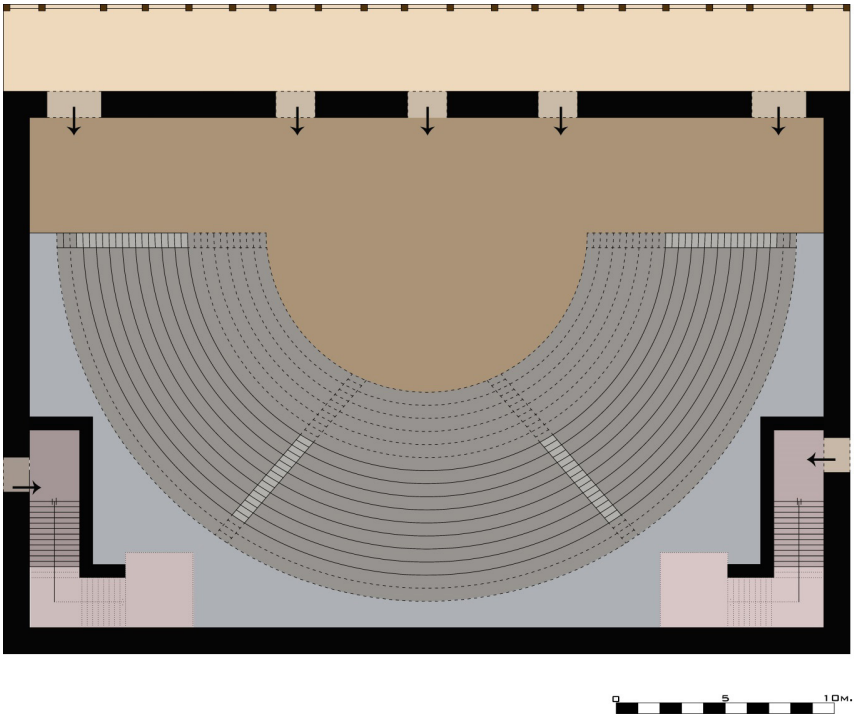

Plan 1. Alt Kat

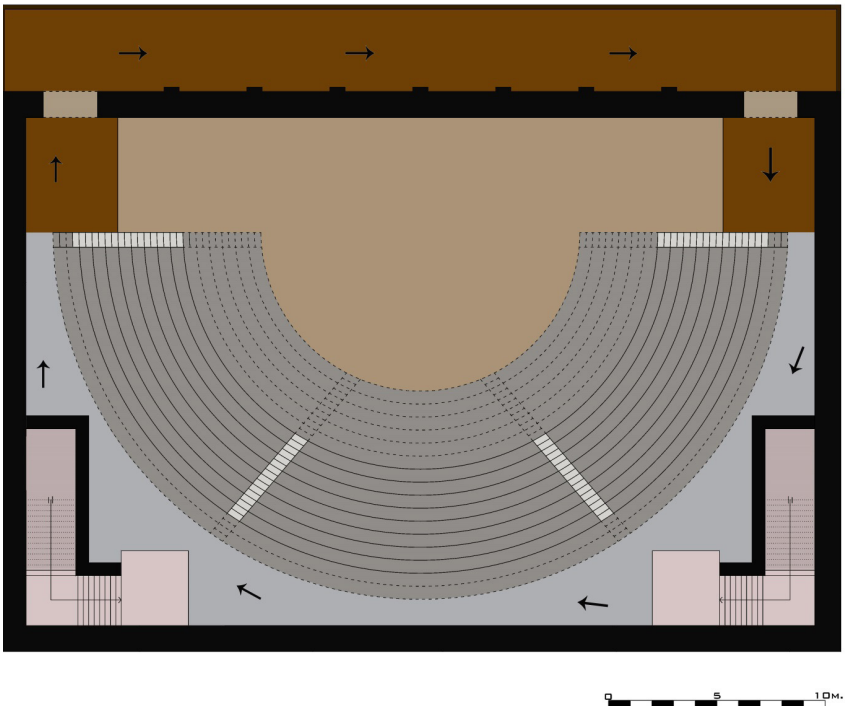

Plan 2. Üst Kat

Resim 1. Alabanda Bouleuterionu Genel Görünüş

Resim 2. Bouleuterion Hava Fotoğrafı

Resim 3. Tonozlu Galeri

Çizim 1. Güney Cephe

Resim 4. Güney Cephe Dış Görünüş

Resim 5. Güney Cephe İç Görünüş

Resim 6. Doğu Cephe Duvar Kesiti

Resim 7. Doğu Cephe Dış Görünüş

Resim 8. Kuzey Cephe Dış Görünüş

Resim 9. Batı Cephe Dış Görünüş

Resim 10. Monogramlar

Resim 11. Oturma Sıraları ve Merdivenler

Resim 12. Bezemeli Mimari Blok

CHAPTER 83

ÇEVRE DOSTU TURİZM YAKLAŞIMI: SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM

Zehra TÜRK[1]

1 Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Marmaris Turizm Meslek Yüksekokulu

1. GİRİŞ

WTO (Dünya Turizm Örgütü)'ne göre sürdürülebilir turizm; gelecek zamanda fırsatları koruyup geliştirmeyi takip ederek, turistlerin ve bu turistlere ev sahipliği yapan bölgelerin eksikliklerini karşılamadır (www.wto.org.).Toplumsal ve yerel açıdan daha fazla refah,kültürel açıdan zenginlik, sosyal açıdan eşitliğin sağlanması, biyolojik çeşitliliğin arttırılması, bölgenin kaynaklarının daha verimli kullanılması, bölgede yaşayan yerel halka istihdamın sağlanması ve işgücünün kalitesinin arttırılması ve ekonomik açıdan bölgede sürekliliğin sağlanması gibi birçok hedefi bulunan sürdürülebilir turizmin yılın oniki ayına yayılması amaçlanmaktadır(www.unep.org).

Sürdürülebilirlik konusunda geçtiğimiz yıllar içerisinde büyük mesafeler kat edilmiş ve sürdürülebilirlikanlayışıbirçok ülke, topluluk ve birliğin politika yapım süreçlerinde gündemlerinin önemli bir noktasında yer almıştır. Bu doğrultuda yapılacak olan planlama ve karar alma süreçlerine toplumsal açıdan geniş bir katılım sağlanması amaçlara ulaşmanın ön koşullarından biri olarak görülmektedir.

Sürdürülebilir Turizm Kapsamı ve Amacı

Son yıllarda daha çok telaffuz edilen sürdürülebilirlik kavramının kökeninin orta çağa kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Sürdürülebilirlik düşüncesi başlangıçta sadece tarım, orman ve balıkçılık alanında daha çok görülmüş olsada zaman içinde diğer ekonomik faaliyetlerin bütününü kapsamıştır (Onaran,2014:4-7).Sürdürülebilirlik terimi günümüz literatüründe ilk defa "Club of Rome" ismindeki düşünce kuruluşunun 1972 yılında yayınlamış olup "Büyümenin Sınırları" (The Limits to Growth) adını verdiği kitapta kullanılmıştır (Ehnert, 2009: 35-36). Sürdürülebilirlik; " bir toplumun, bir ekosistemin ya da sürekliliği olan herhangi bir sistemin işleyişini kesintisiz, bozulmadan, aşırı kullanımla tüketmeden ya da sistemin yaşamsal bağı olan ana kaynaklara aşırı yüklenmeden sürdürülebilmesi yeteneği" olarak tanımlanmaktadır (Onaran, 2014:4).

Yeryüzünde sanayi devriminden sonra doğal kaynakların tüketimi gittikçe artmıştır. Gelişen sanayi endüstrisi çevresel kaygılar, sosyal eşitsizlik ve adaletsizlik gibi terimler tartışma konusu olmaya başlanmış ve fiziksel çevrenin kirlenmesi gibi bir durum karşısında çözüm yolları aranmaya konulmuştur (Bahaire ve White, 1999:167).21. yüzyılda birçok ekonomik kalkınma stratejileri uygulanmaya çalışılmasından sonraki otuz yılda sürdürülebilir kalkınma esasları dünya çapında kabul görmeye başlamıştır. Yapılmış olan birçok anlaşma ve bildiri olmasına rağmen, örneğin dünya petrol rezervlerinin 50 yıl daha yeteceği tahmin edilmektedir.Ormanların gittikçe hızlı bir şekilde ortadan kalkması, gittikçe artan nüfusa yetecek gıda ve su bulunmaması, gelir adaletindeki dengesizliğin artması, küresel ısınma gibi problemler sürdürülebilir kalkınmada sonuç veren adımların bir an önce atılması gerekliliğini ortaya koymaktadır (Tüsiad 40, 2012: 26).

Brundtland komisyonu tarafından 1987 yılında yapılan tanımda sürdürülebilir kalkınma, "Bugünün gereksinim ve beklentilerini, gelecek nesillerin kendi gereksinim ve beklentilerini karşılayabilme olanaklarından ödün vermeksizin karşılayabilmektir." tanımlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Sosyal boyutu kültürel yapının korunmasını oluşturur. Çevresel boyutu ise doğal ve çevresel kaynakların, biyoçeşitliliğin korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Ekonomik boyutu ise istihdam yaratılması ekonomik anlamda yerel halk ve yatırımcıların ekonomik anlamda kalkınmasını içerir (Bahar vd., 2015: 30-33).

Sürdürülebilir kalkınma, yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi turizm sektörü için de son derece önemlidir. Turizm sektörü, varolan doğanın uygun pazarlama stratejileri ile talep edenlere arz edilmesi felsefesinde hareket ettiğinde, doğanın sahip olduğu güzelliklerin azami seviyede korunması sağlanacaktır.

Günümüzde dünya genelinde turizm talebinde meydana gelen değişimler gözönüne alındığında kitle turizminin doyuma ulaştığı bu nedenle de daha bireysel ve çevre odaklı turizm faaliyetlerinin artacağı ve kirletmeyen, doğaya zarar vermeyen turizm çeşitlerinin gerek ulusal gerekse uluslararası alanda daha fazla önem kazanacağı düşünülmektedir (Bahar vd., 2015: 28).

Bir yaklaşım olarak sürdürülebilirlik,bir yandan da turizm sektörünün ahlaki olan davranışlarına çerçeve oluşturmuştur. Bozulmamış doğaya sahip çıkan, varolan kültüre zarar vermeyen, iktisadi büyümeyi destekleyen turizm türü sürdürülebilirturizm anlayışıdır (Scharpf, 1999: 18). Bazı turizm yörelerinde gözlemlenmiş olan kültürel değişim, yerel kültürün turizmden olumsuz şekilde etkilendiğini göstermektedir.

Sürdürülebilir turizmin esas amaçları, kültürel ve doğal çevreye zarar vermemek, bölgeyi ekonomik olarak kalkındırmak, bölge insanının sosyal yaşam standartlarını artırmak, sahip olunan tarihi ve kültürel zenginlikleri korumak ve kollamak, turizmi çeşitlendirip planlı ve programlı bir şekilde mevsimlere veyıllara yaymak, altyapı ve üstyapıyı geliştirmek, nitelikli insan işgücü sayısını artırmak ve yatırım olanaklarını geliştirmek şeklinde sayılabilir (Ercoşkun ve Özer, 2006:138-145).

Sürdürülebilir Turizm Hedefleri

Sürdürülebilir turizm terimi, çevre ve doğal kaynakları olumsuz bir şekildeetkilemeden turizmin ürün-hizmet gibi sahip olduğu potansiyelini yukarı yönde artırmak şeklinde anlaşılmaktadır. Bir başka açıdan, sürdürülebilir turizm, turizm kaynaklarının niteliği bozulmadan gelecek nesillere de hizmet verebilmesi temeline dayanmaktadır. Çağımız turistleri rekreasyonel, sportif, heyecan içerikli faaliyetlere katılmaya, gidilecek olan yerlerin kültürel-tarihi-doğal zenginliklerini ziyaret edip öğrenmek adına çok daha fazla istekli ve arzuludur. Nitekim hem turistlerin bu isteklerini karşılayabilmek hem de kültürel ve doğal kaynakları tüketmeden turizmin hizmetine sunmak açısından sürdürülebilir turizmin yapması gereken işler vardır. Turizmin sürdürülebilirliğini temin edebilmek adına taşıma potansiyeline önem vermek, yatırım öncesi Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporlarını öneme almak, turizm planlamasını, kaynakların korunacak şekilde kullanımını temel alan bir entegre plan anlayışı içerisinde gerçekleştirmek gerekmektedir. Bu hususların yanı sıra, halkın, turistlerin ve de işletmecilerin çevre duyarlılığı konusunda eğitilmeleri, aydınlatılmaları etkin ve sürekli bir şekilde sağlanmalıdır (Kahraman ve Türkay, 2004: 3).

Birleşmiş Milletler (BM), genel kurulunda aldığı karara göre sürdürülebilir turizmin önemini belirten 12 hedefi aşağıdaki gibi sıralamıştır (www.unep.org.):

- Toplumsal ve yerel açıdan artan refah,
- Ekonomik açıdan süreklilik,
- Ziyaretçilerin duyduğu memnuniyet,
- Çevresel açıdan saflık,
- Kültürel açıdan zenginlik,
- Sosyal eşitlik,
- İstihdam ve işgücünün kalitesi,
- Sosyal adalet,
- Yerel kontrol mekanizması,

- Fiziksel yönden bir bütünlük,
- Biyolojik çeşitliliğin artması,
- Kaynak verimliliği.

Türkiye'de de turizmde yukarıda belirtilen hedeflere ulaşmak, turizmin sürdürülebilir açıdan gelişmesine katkı sağlayacaktır. Sürdürülebilir turizmin literatürde belirtilen esaslarını göz önüne alınırsa, Türkiye'de turizmde talebe göre değil, arza bağlı olarak turistik düzenlemeler ve değerlendirmeler yapıldığı görülecektir. Bunun yerine bölge halkına öncelik veren, zararsız enerji kullanımına geçilmeli, insanların sahip oldukları öz kültürel kimlikleri korunmalı, toplu taşıma, altyapı ve üstyapı daha iyi seviyelere getirilmelidir. Konaklama tesisleri doğal çevrede meydana getirdikleri olumsuz etkileri azaltmalı, sosyo-kültürel değerlere sahip çıkmalı, yerel halkın menfaatlerine ve ekonomik refahına önem vermelidir.

Turizmde sürdürülebilirlik yaklaşımının benimsenmesi durumunda sektör için kısa ve uzun vadede aşağıda belirtilen hususlar meydana gelecektir (Tüsiad 40, 2012: 59):

- Turizmde farklılaşma ve rekabet anlayışı ortaya çıkar,
- Alternatif olan turizm çeşitlerinin yaygın hale gelmesi sağlanır,
- Marka değeri ve pozitif manada sosyal bir imaj gelişir,
- Sürdürülebilir tasarımlar, teknoloji ve bio-ürünler gelişir,
- Bölgesel kaynakların verimli bir şekilde kullanımı ve pazarlanması söz konusu olur,
- Yüksek güvenlikli seyahat prensibi ve sigorta şirketlerine verilen önem artar,
- Doğayla dost olabilen tesisler inşa edilir,
- Engelli olan vatandaşlarımız ve 3. yaş grupları adına altyapı ve ulaşım yatırımları ile birlikte teknolojik yenilik imkânları doğar,
- Bölgelerin kendi tükettiği enerjiyi geri kazanması adına yeşil bölgeler oluşturulur,
- Enerji ve su kullanımı düzenli hale getirilir,
- Sıvı ve katı atık yönetimi sayesinde seviyenin en aza çekilmesi, yeniden kullanım ve geri kazanma imkânlarıoluşturulur,
- Tesislerde yapılacak olan geri dönüşümlü malzeme ve izolasyon ile enerji verimliliği korunur,
- Sürdürülebilirlik konusunda yeni iş imkânlarının ortaya çıkar (denetleme hizmetleri ve sertifikasyon, danışmanlık),
- Arazilerin kullanım yönetimleri ve şehir planlaması ile ilgili olarak yeni iş alanları ortaya çıkar,
- Eko tarım uygulamalarıileyeni bir ürün ve organik olan bir tarım pazarı oluşturulur.

Sürdürülebilirliğin devamlı olması için turizm sektörünün ve bu sektöridarecilerinin bütünleşme, bir araya gelme, toplumsal katılım ve çevre yönetimi ve buna benzer günümüzün önemli konularına önem ve ilgi göstermesi gerekir (Godfrey, 1998: 213). Bu sürecin iyi bir şekilde yönetilememesi durumunda turizm, sektör olarak sürdürülebilir olmaktan çıkar (Lin, 2003:462).Sürdürülebilir turizm, yerel halkı sömürmeden kalkındırmalı, bununla birlikte turistleri kandırmamalı ve sahip olunan doğal kaynakları asla tüketmemelidir (Garrod ve Fyall, 1998: 201).

Turizm sektöründeki sektör faaliyetlerinin ve turist sayısındaki artışın getirdiği yoğunluk sebebiyle oluşan bir takım çevresel sorunların önüne geçmeyi sağlayan en önemli etken sürdürülebilir turizmdir (Vernon vd., 2005:327).

Sürdürülebilir turizmin hedeflere başarıya ulaşmasında şu noktalar önem arz etmektedir (Tosun, 2001:291; Vernon vd., 2005:327; Richards ve Hall, 2003: 17-20):

- Destinasyondaki yerel dengesizlikler azaltılmalıdır.
- Destinasyondaki yerli olan halkın temel olan ihtiyaçlarının karşılanmasına destek olunmalıdır.
- Yerel halkın karar verici mekanizmalarına olan katılımıyla prestij kazanması ve kendilerini rahat hissetmeleri sağlanmalıdır.
- Turizm yalnızca ülkenin ekonomik büyümesini değil, yerel kalkınmayı da ateşlendirmelidir.
- İktisadi ilerlemeyi ve halkın bu ilerlemeden fayda görmesini sağlamalı, bunlarla birlikte sahip olunan çevre ve kaynakları korumacı olmalıdır.
- Başarılı ve sürdürülebilir turizm adına bölgesel halk, turistler, işletmeler, devlet ve bu pastadan pay alanlar iş birliği içinde hareket etmelidir.
- Her çeşit turizm faaliyetinde, gelecek kuşakların gereksinimlerinin karşılanması hiçbir surette unutulmamalıdır.
- Turizmde yapılan planlama, politika ve yönetim, bir bütün olarak birbirini tamamlayıcı ve uyum içinde olmalıdır.
- Uzun süreli düşünülmelidir.
- İnsanların gereksinimleri adalet ve uygunluk esasları çerçevesinde giderilmelidir.
- Tüm paydaşların kararlara olan katılımları ve onların konu hakkında bilgilendirilmesi son derece önemlidir.
- Sürdürülebilirlik ile ilgili fikirlerin ve düşüncelerin uygulamada bazı sınırlarının var olduğunun farkında olmak gerekir.
- Özel sektörün yönetim tarzlarını, toplumun sahip olduğu değerleri ve davranışları iyi derecede analiz etmek ve değerlendirmek gerekir.
- Kaynakların kullanımında meydana gelen çatışmalar yerine uzlaşı ve birliktelik yolu izlenmelidir.
- Sürdürülebilir turizmin sadece belirli bir bölge içerisinde sıkıştırılıp icra edilmesinden ziyade farklı bölgelerde öne çıkan farklı özelliklerin temalandırıldığı bir anlayış ile hareket etmek sürdürülebilir turizmin ulusal ve uluslararası gelişimine katkı sağlayacaktır. Sürdürülebilir turizm uygulamaları yerel halkın turizm faaliyetlerinden zarar görmek yerine turizm uygulamalarından faydalanmaları (ekilebilir tarım alanlarının muhafazası, iş imkanı sağlanması vb.) ve turizm uygulamalarında yerel halkın da söz sahibi olması esas olmalıdır.

Sürdürülebilir Turizm Talebini Etkileyen Faktörler

Gelir seviyesinin ve eğitim düzeyinin giderek artması, yaşam standartlarının yükselmesi, boş zamanının artması ve tüm dünyada yaşananteknolojik gelişme ve ilerlemeler son derece hızlı ve aktif bir şekilde yaşanırken,turizm sektöründe de etkilerini aynı şekil ve hızda göstermektedir. Sosyal medyaüzerinden takip edilen bir turistik otel, takipçisine özel fiyat politikası belirtmekle birlikte internet üzerinden rezervasyon yapılabilmektedir. Müşteriler akıllı telefon aracılığı ile blogerların paylaştığı çeşitli

destinasyonları anında takip edebilmektedir. Bu nedenle turistlerin tatil için verdikleri kararlarında blogerlaroldukça etkili olmaktadır. Toplumda gittikçe artmış olan çevre bilinci, eğitim seviyesi ve yeni nesil turist algı ve ilgilerindeki değişiklik ile birlikte turizm talebi, diğer turizm çeşitlerine nispeten çevre üzerinde daha az negatif etkiye sahip olan sürdürülebilir turizme doğru eğilim halindedir. Bundan dolayı sürdürülebilir turizmi etkileyen faktörler şekil 1'de belirtilmekte ve her bir faktör aşağıda detaylı bir Şekilde tanımlanmaktadır (Çelik ve Bahar, 2014: 372).

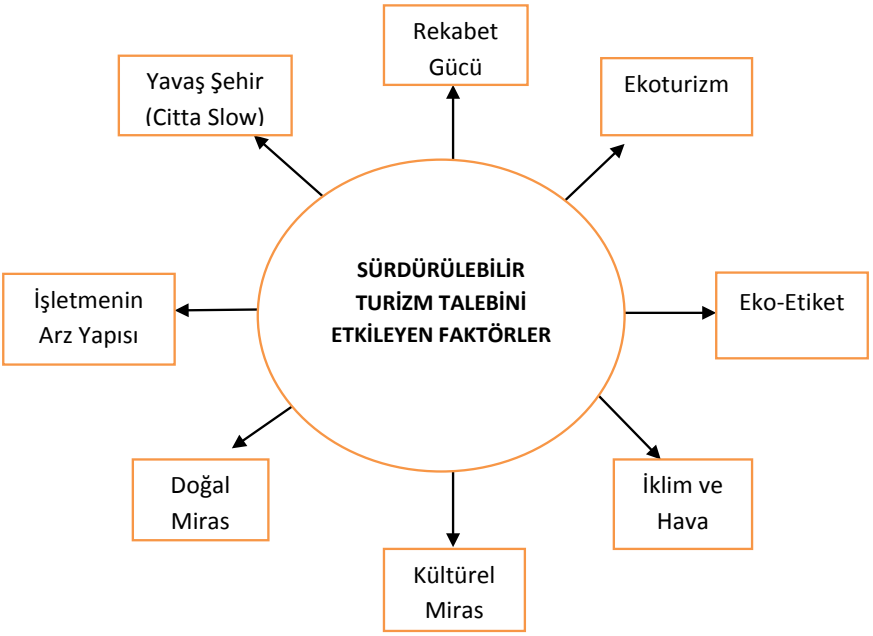

Kaynak : (Çelik ve Bahar, 2014-372) Şekil 1: Sürdürülebilir Turizm Talebini Etkileyen Faktörler

Yavaş Şehir (Cittaslow)

Sürdürülebilir turizm, gerek hükümetlerin, gerekse turizm sektöründe rol alan tüm aktörlerin doğaya olan sorumluluğu ve yerel halk ile iç içe geçmiş bir sosyal sorumluluk gerektiren, turizme katılan tüm turistlerin ve turizmin icra edildiği bölgedeki insanların ihtiyaçlarını karşılayan, bozulmamış doğal ve kültürel mirası sonraki kuşaklara aktarma amacıdır. Turizmde kullanılan tüm kaynakların (yerel kültür, ekolojik denge, biyolojik çeşitlilik) devamlılığı sağlanırken, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar gözönünde bulundurulur. Sürdürülebilir turizm ürünleri; yerel halka zarar veren değil yerel halkla bütünleşmiş, onların gereksinimlerine cevap veren ürünlerdir.Sürdürülebilir turizmin, sürdürülebilir kalkınma anlamına geldiğinden hareketle; ekonomik kaynakların korunduğu, sosyal dokuya ve çevreye duyarlı bir şehircilik ve turizm ile yerel kültürün korunduğu ve hatta gelecek kuşaklara daha güçlü bir şekilde aktarıldığı ve orada yaşayanlarda farklı bir bilincin oluşturulduğu şehircilik anlayışıdır (Karadeniz, 2017:86).

İtalyanca"Citta", kelimesi ile İngilizce "Slow" kelimelerinin bir araya getirilmesiyle yaratılan Cittaslow, 1999 yılında Greve in Chianti'nin belediye eski başkanı Paolo Saturnini'nin girişimleri sonucunda 4 küçük İtalyan kentinin (Orvieto, Positano, Greve in Chianti, Bra) bir araya gelmesiyle meydana çıkmıştır. Yapılan ilk toplantıda bir

Sakin Şehir'de yer alması gereken temel özellikler belirtilerek bu konu ile ilgili bir dizi prensibi takip etmeye başlamışlardır. Bunların başında daha sakin-sessiz ve daha az kirli olan fiziksel çevrelerin meydana getirilmesi; yerel mimarinin, el sanatlarının veyerel mutfağın korunma altına alınması bulunuyordu. Bununla birlikte daha sağlıklı çevreler meydana getirmek, vatandaşlarına daha sağlıklı yaşam imkân ve ortamları sunabilmek için yönetimsel çözümler aramada birbirlerinin tecrübelerini paylaşmayı, bu yönde alınan kararları hayata geçirmede teknolojiyi en üst seviyede kullanabilmeyi karara bağlamışlardır. Cittaslow hareketi şehirlerin sürdürülebilirlikleri temalı bir harekettir(Sezgin ve Ünüvar, 2011: 128).

İtalya'da başlayıp kısa zaman içerisinde tüm dünyaya yayılan Yavaş Şehir hareketi, 10 yıl gibi az bir zaman içerisinde alternatif olabilecek bir şehir ve yaşam modeli olarak literatür ve yaşam hayatında yerini almıştır. En önemli amacı, yerli toplumun ve ziyaretçilerinin yaşam kalitesini en iyi seviyelere çıkarmak olan Yavaş Şehirler, kısa zamanda küresel çapta bir ağ haline gelmiştir. Bununla birlikte bir yerel kalkınma modeli olarak da düşünülebilecek Yavaş Şehir yaklaşımı, Türkiye'de saklı kalmış bulunan sayısız tarihi ve kültürel zenginliği meydana çıkarmada bir fırsat olabilecek özelliği taşımaktadır. Yavaş Şehir bakış açısıyla gerekli kriterlere sahip olan kapılarını dış dünyaya aralayabilme fırsatını yakalayacaktır (Sırım, 2012: 119).

Rekabet Gücü

Hızlı bir şekilde küreselleşmiş olan günümüz dünyasında hemen hemen tüm ekonomik alanlarda olduğu gibi turizm alanında da rekabet edebilmenin önemi gün geçtikçe kendini daha çok göstermektedir. Destinasyonlar arasında bulunan yoğun rekabet, büyük oranda çevresel unsurlarla beslenen turizm sektöründe, çevresel hassasiyetlerin de yükselmesiyle birlikte sürdürülebilirliği önemli bir olgu haline getirmiştir. Turizm sektöründe rekabet gücünü etkileyen çok sayıdaki faktörün turizmde faaliyet gösteren sektörleri ne derece etkilediğini ölçmek oldukça zordur (Çelik ve Bahar, 2014: 379).

Eko-Etiket

AB'nin Eko-Etiket (Çevre Etiketi) isimli uygulaması, tüketici kitlesinin daha yeşil ürün ve hizmetlerin, farklı olduklarını ayırt edebilmelerine yardımcı olmak amacıyla başlatılmış bir uygulamadır. Bugün Avrupa Birliği Eko-Etiketi oldukça geniş bir hizmet ve ürün döngüsünü ihtiva etmekte olup, yeni ürün gamları sürekli olarak eklenmektedir.(Bahar vd., 2014: 150).

Doğal Miras

Doğal miras kelime anlamı olarak yeryüzünün sahip olduğu ve korunması gerekli olan fizikî (su kütleleri, toprak, yer şekilleri) ve biyo-coğrafik değerlerin tümüdür. Doğal miras demek jeolojik-jeomorfolojik, biyolojik ve hidrografik farklılığın meydana getirmiş olduğu değerlerdir (Doğaner, 1985: 119; Doğaner, 2003: 3).

Doğal kaynakların gittikçe daha fazla tüketildiği, niteliği ve niceliğinin değişmeye başladığı günümüzde, doğal alanların çok azı, bozulmamış birimler halinde kalabilmeyi başarmıştır. Bu gibi bir ortamda hassas doğal miras alanlarının hızlı bir şekilde koruma altına alınmaya başlanması, kullanma-koruma dengesinin gözetim altında tutulması gerekir. Doğal mirasın korunması ile ilgili çevre bilincinin meydana gelmesi adına eğitim-öğretim programlarının ayrıntılıbir içeriğe sahip olması gerekmektedir (Gülersoy, 2013: 11).

Kültürel Miras

Kültürel miras, bir toplumda yaşayan üyelere ortak geçmişlerini anlatan, araların-

da geçmişten gelen birlik beraberlik duygularını güçlendiren bir hazinedir. İnsanların geçmişten buyana edindikleri deneyimlerin ve geleneklerin sürdürülebilirliği, geleceğin doğru şekillenmesini sağlar. Kültürel miras; tarihimizle, kimliğimizle ve kültürümüzle ilgili soyut ve somut değerlerin tamamıdır. Tarihi kentler ve dokular, anıtsal yapılar, arkeolojik alanlar, kültürel peyzajlar kadar gelenek, dil, müzik, dans ve ritüeller gibi yaşayan ama somut olmayan değerler de kültürel mirasın oluşumuna katkı sağlar. Bu nedenlerden dolayı sadece anıt eserler üzerine odaklanan bir tanım ve koruma anlayışından ziyade daha büyük çapta ve insana ait tüm kültürel değerleri içinde barındıran bir kültürel miras anlayışına erişilmelidir (Ünal, 2014: 13).

İklim ve Hava

Geçmişten günümüze turizm destinasyonlarını belirlemede etkili etmenlerden birisi olarak görülen iklim ve hava bugün hâlâ önemini yitirmemiş durumdadır. Dünya genelinde küresel ısınma gibi iklimlerde meydana gelen değişiklikler iklim ve hava etmeninin üzerinde tartışmalar yapılmasına yol açmıştır. Öyleki iklim ve hava, turizm talebini etkilediği kadar dolaylı ve dolaysız açıdan maliyet, gelir ve karlılığı da etkilemektedir (Çelik ve Bahar, 2014: 378).

Sürdürülebilir Turizm Politikaları

Sürdürülebilirlik, tamamen toplumsal bir anlaşma ve ortak bir vizyon olması durumunda gerçekleşebilmektedir. Paydaşların kendi öncelikleri değişiklik göstermiş olsa da kapsamlı ve fark oluşturacak bir sürdürülebilir turizm politikası ile farklı hedeflerin tümü bünyesinde birikmeli ve yapılacak olan eylem planları da çok yönlülüğü desteklemelidir. Dünyadaki en büyük sektörlerden biri haline gelen turizm sektörü hiç şüphe yok ki bu yönelimin içinde bulunmuş ve sürdürülebilirliği hedef, vizyon ve eylem politikalarına entegre etmiştir.

Gerek Avrupa Birliği ülkeleri gibi gelişmiş, gerekse Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde "sürdürülebilir turizm" anlayışı gün geçtikçe önem kazanmaya devam etmektedir. Bu anlayışı desteklemek amacıyla devletler çeşitli isteklendirme siyasetlerinidevreye koymuşlardır. Bu planlamalar, bazı koşullarda yerel halk veya yerel idarecilerce başlatılmış, bazı koşullarda ise ulusal siyaset ve stratejileri takiben görülmüştür. Çıkarılan bu planlamaların önemli bir kısmını yerli ve doğal kaynakları yüksek miktarda tüketen kitle turizminin etkilerini en aza indirgemek, diğer kısmı ise doğal kaynakların kullanımının kontrolüyle sürdürülebilir turizm eksenli bir iktisadi kalkınma ve gelişmeyi hedef olarak belirlemektir. Türkiye'de turizm sektörünün önemli bir bölümünü deniz ve sahil turizmi oluşturmaktadır. Sürdürülebilir turizme geçiş amacıyla alternatif turizm uygulamalarının teşvik edilmesiyle birlikte deniz turizminin sürdürülebilir bir yere yerleştirilmesi de aciliyet teşkil etmektedir. Kıyı bölgelerinde uygulanan özellikle mikro ölçekli turizm yatırımları iktisadi kriterler gözetilerek yapılmakta, bu süreç içinde doğal yapıya yansıyacak negatif etkiler de ancak imkânlarelverdiği ölçüde kısıtlanmaya çalışılmaktadır (www.unep.org.).

Türk turizm stratejisi, turizm sektöründe özel ve kamu sektörün yönetişim ilkesi çerçevesinde iş ortaklığını gündeme taşıyan, stratejik planlama çalışmalarının idaresi ve hayata geçirilmesine yönelik açılımlar elde edilmesini sağlayan ve hedefleyen uzun vadeli bir yol şemasıdır. Turizm sektörünün ulusal çapta yenilikçilik, rekabetçilik ve araştırmacılık tarafından gelişmesi amacına sürdürülebilirlik esasları doğrultusunda varacağı tahmin edilmektedir. Bu doğrultuda, bölgesel kalkınma ve ilerlemenin ve kitle turizminin beraberinde getirmiş olduğu çevresel ve ekolojik problemlerin sürdürülebilir turizm yaklaşımıyla çözülmesi hedef olarak belirlenmiştir. Türkiye'de birçok eylem planı hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan bazıları "Turizm Eylem Planı

2007-2013" ve "Türkiye'de Turizm Stratejisi 2023" gibi eylem planlarıdır. "Turizm Eylem Planı 2007-2013" içerisinde 172 eyleme yer veren detaylı bir belgedir. Sürdürülebilir Turizm Stratejisi Belgesinin uygulamaya yönelik eylem planlarında "sürdürülebilir" nitelemesi geçmese de 172 eylemden 11 tanesinin sürdürülebilirlik stratejisi ile entegre ve uyumlu olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir bakış açısıyla direkt ilintili olan eylemlerden bazıları hizmet kalitesiyle ilgili mevzuat düzenlemeleridir. Mevzuat düzenlemelerinin "koruma-kullanma" dengesi çerçevesinde yerine getirilmesi ve sürdürülebilirliği tehdit edecek uygulamalara etkin ve hızlı bir şekilde müdahalenin sağlanması öncelikli konularkapsamına alınmıştır.

Mevzuat düzenlemelerine ilişkin eylemlerin bir sonucu olarak görülebilecek "Korunan Alanlarda Yapılacak Planlara Dair Yönetmelik" 23.03.2012 tarihli ve 28242 sayılı resmî gazetede yayımlanmıştır. Kentsel bazda marka ve model olma, sürdürülebilirlik olgusunda, eylem planları içerisinde yer alan bir diğer başlıktır. Markalaşma ile özellikle mimari düzenlemelerin tarihsel doku ile entegre olmuş bir şekilde gerçekleştirilmesi, kültürel mirasın restorasyonu ile kültürel turizmin ayakta tutulması ve daha da ileriye götürülmesi hedeflenmektedir (Tüsiad 40, 2012: 47-51).

Avrupa Birliği'nin turizmde takip ettiği yol Türk turizm sektörü açısından oldukça önem arz etmektedir. Hem Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinde yaklaşım benzerliğinin getireceği yarar, hem de Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin büyük bir kısmının Avrupa Birliği üyesi ülkelerden gelmesi nedeniyle Avrupa Birliği'nin geliştirdiği turizm politikalarının ve sürdürülebilirliğe verdiği değerin yakın takip ve analizi, Avrupa devletlerinden gelen turistlerin beklentilerini karşılama açısından oldukça önemlidir(www.unep.org.).

Avrupa Birliği'nin sürdürülebilir turizm politikaları 2001 yılından itibaren planlı ve programlı bir şekilde Avrupa Komisyonu tarafından düzenlenmektedir. Sürdürülebilirliği ele alan Avrupa Birliği ilkTurizm Bildirisi 2003 yılında "Avrupa turizminin sürdürülebilirliği için temel yönelimler" adıyla ilan edilmiştir. 2006 yılında "Yenilenmiş Avrupa Birliği Turizm Politikası" 2007 yılında da "Rekabetçi ve Sürdürülebilir Avrupa Turizmi için Gündem" bildirisi ile Avrupa Birliği üye ülkelerine sunulmuştur. 2007 yılındaki bildiride, Avrupa turizminde sürdürülebilirliğe ulaşılması adına atılması gereken adımlar dile getirilip önerilmiştir. Yayınlanan bildiri ile sürdürülebilir turizmin ilke, hedef ve karşılaşacağı zorlukların temel çerçevesi belirlenirken tüm paydaşların yaşanan süreç içerisindeki rol ve sorumlulukları dile getirilmiş ve tüm ülkeleri Avrupa turizminin sürdürülebilir kalkınmasına destek ve katkıda bulunmaya davet etmiştir. Avrupa Komisyonu bununla birlikte ekonomik ve sektörel olarak çeşitli şekillerde turizmi etkilemiş olan alanlarda da sürdürülebilirliği destekleyici genel politika ve faaliyetlere bağlı olduğunu garanti etmiştir (Unep, 2009: 48-70).

2007 yılında ilan edilen bildiriyi takiben 2010 yılındaki turizm bildirisi "Avrupa: Dünyanın Bir Numaralı Destinasyonu – Avrupa'da Turizm için Yeni Bir Çerçeve" ismiyle yayınlanmıştır. Bu raporda, Lizbon anlaşması kapsamında Avrupa Birliği üye ülkelerinin turizm politikalarının birbiriyle entegre olacak şekilde çalışması ve gerekli görüldüğünde düzenlenen programların desteklenmesi hedefi konulmuştur. Bununla birlikte üye olan devletlerin turizm sektörlerinin gelişimi adına uygun ortamların oluşturulması ve iş birliğinin desteklemesi hedef olarak belirtilmiştir. Söz konusu yayınlanan bildiride belirtilen ilke ve esaslar Avrupa Birliği üyesi devletlerin ulusal çalışmalarının yanında "Avrupa" ve "çok uluslluluk" esaslarının özendirilmesi yaklaşımının katma değer oluşturması yönündedir. Çalışmalar 4 ayrı faaliyet kategorisinde planlanmıştır (Tüsiad 40, 2012: 47-51):

- Avrupa'da sürdürülebilir ve yüksek kalite turizminin desteklenmesi,
- Avrupa turizm sektöründe rekabetin teşvik edilmesi,

- Avrupa'nın sürdürülebilir ve yüksek kalite turizminin merkezi olarak belirlenen imajının iyileştirilmesi ve sağlamlaştırılması,
- Avrupa Birliği'nin siyasi ve ekonomik araçlarının turizm sektöründeki uygulamaların maksimum düzeye çıkarılmasının hedef olarak belirlenmesi.

Avrupa Birliği turizm politikalarında devamlı ve istikrarlı bir şekilde sürdürülebilirliği vurgulamakta ve bu konu Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Ekonomik ve Sosyal Komitede de hakettiği ilgiyi görmektedir

SONUÇ

Turizm hareketliliğine katılan turistlerin talebinde meydana gelen değişimler ve buna karşılık turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin arzlarında değişimlere neden olmuştur.

Sürdürülebilirlik, doğada turizm faaliyetleri için kullanılan bölgelerinsahip oldukları doğal yapılarının bozulmaması, varolan durumunun korunması açısından büyük bir öneme sahiptir. Sürdürebilirlik sadece bu kavrama hassasiyet gösteren turistlere hitap etmenin yanı sıra o bölgedeki yerel halka yönelik bir yaklaşımdır.

Sürdürülebilirliğin sağlanması turizm faaliyetine katılan turistler,sivil toplum kuruluşlarıyerel yönetimler, bölgedeki yerel halkın ve işletme yöneticilerininaynı şekilde ortak bir bakış açısıyla hareket etmesiyle mümkün olacaktır. Sürdürülebilir turizm anlayışının benimsenmesi ile doğal kaynakların bilinçli kullanımının yaygınlaştırılması sağlanacak ve bu sayede turizm sektörünün yapısından kaynaklanan olumsuz etkilerin azaltılması mümkün olacaktır. Böylece turizmden sağlanacak ekonomik, sosyal ve çevresel fayda düzeyinde artış meydana gelecektir.

Bunun yanında sürdürülebilir turizmin temelinde yatan sürdürülebilirlik kavramı, işletmelerin kısa vadeli kâr amacıyla hareket etmek yerine, bozulmamış çevrenin muhafazası sağlanarak sonraki kuşaklara aktarılması düşüncesiyle hareket etmesi demektir. Böyle bir turizm anlayışına sahip olan işletmeler, turizme ev sahipliği yapan bölgenin doğanın doğal yapısının muhafazasını sağlamakla kalmayıp, bozulmamış bu doğayı tercih eden turist sayısında da büyük bir artış meydana getirecektir. Kısa vadeli kâr amacı düşünmek yerine sürdürülebilir turizm uygulamaları ile uzun vadeli ve kesintisiz bir gelir elde etmek mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Bahaire, T., & White, M. E. (1999). The Application of Geographical Information Systems (GIS) in Sustainable Tourism Planning: A Review, Journal of Sustainable Tourism. 7(2), 159-174.

2. Bahar, O., Samırkaş, M., ve Çelik, N. (2015). Farklı Boyutları ile Sürdürülebilir Turizm. Süre Yayınevi: Muğla.

3. Çelik, N., ve Bahar, O. (2014, Ankara). Sürdürülebilir Turizmin Turizm Talebi Üzerine Etkisi, Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi 15. Ulusal Turizm Kongresi. Engelsiz Turizm

4. Doğaner, S. (1985). Turizmde Doğanın Önemi ve Türkiye'de Doğayı Koruma Çalışmaları, Bülten, 2, 117-124.

5. Doğaner, S. (2003. Nisan). Miras Turizminin Coğrafi Kaynakları ve Korunması, Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu, İzmir, 3-10.

6. Erçoşkun, Ö., ve Özer, N. (2006, Nisan). Sürdürülebilir Kıyı Turizmi Konusunda Antalya'ya Yönelik Öneriler, Turizm ve Mimarlık Turizmde Sosyal, Kültürel, Fiziksel Gelişmeler: Sorunlar ve Öneriler Sempozyumu, 138-145, Antalya.

7. Garrod, B., & Fyall, A. (1998). Beyond the Rhetoric of Sustainable Tourism, Tourism Management, 19(3), 199-212.

8. Godfrey, K. B. (1998). Attitudes Towards Sustainable Tourism in the UK: A View From Local Government, Tourism Management, 19(3), 213-224.

9. Gülersoy, A. (2013). Doğal Mirasın Korunması Açısından Sosyal Bilgiler (Ortaokul) ve Coğrafya (Orta ve Yükseköğretim) Müfredat Programlarının Değerlendirilmesi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,6(14),1-40.

10. Kahraman, M,, ve Türkay, O. (2004). Turizm ve Çevre. Ankara: Detay Yayıncılık.

11. Karadeniz, C.B. (2017) .Sürdürüleblir Turizm Bağlamında Sakin Şehir The Journal of International Social Research. 7(29).84-17

12. Lin, Z. (2003) Sustainable Tourism Development: A Critique, Journal of Sustainable Tourism,11(6), 459-475.

13. Onaran, B.(2014). Sürdürülebilir Pzarlama. Ankara: Detay Yayıncılık.

14. Richards, G., ve Hall, D. (2003). Tourism and Sustainable Community Development. Routledge, London.

15. Scharpf, H. (1999). Sürdürülebilirlik Açısından Bölgesel ve Yerel Yönetimlerin Turizm Politikasındaki Görevleri, Atabay S (Editör). 21. Yüzyılda Sürdürülebilir Turizm Politikaları, 17-24, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları.

16. Sezgin, M., ve Ünüvar, Ş. (2011). Sürdürülebilirlik ve Şehir Pazarlaması Ekseninde Yavaş Şehir. Konya: Çizgi Kitabevi.

17. Sırım, V. (2012). Çevreyle Bütünleşmiş Bir Yerel Yönetim Örneği Olarak "Sakin Şehir" Hareketi Ve Türkiye'nin Potansiyeli. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi.1(4), 119-131.

18. Tosun, C. (2001). Challenges Of Sustainable Tourism Development İn The Developing World: The Case Of Turkey, Tourism Management, 22, 289-303.

19. Tüsiad 40, (Eylül 2012). Sürdürülebilir Turizm, Tüsiad-T/2012-09/531.1-100.

20. United Nations Environment Programme (UNEP 2009). Sustainable Coastal Tourısm: An Integrated Plannig and Managament Approach. 48-70.

21. Ünal, Z. (2014). Dünyada ve Türkiye'de Kültürel Mirasın Korunması. İstanbul.: İsmep Rehber Kitaplar.

22. Vernon, J., Essex, S., Pinter, D., & Curry, K., Collaborative Policymaking Local Sustainable Projects, Annals of Tourism Research, 32(2), 325-345.

23. http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx1091xPA-SustainableCoastalTourism-Planning.pdf adresinden 26 Eylül 2018 tarihinde alınmıştır.

24. http://www.wto.org. adresinden 20 Eylül 2018 tarihinde alınmıştır.

CHAPTER 84

ZEKATIN İŞLETMELERDE HESAPLANMASI VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Ahmet TERZİ[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi

1. GİRİŞ

Zekât, Müslümanlık iddiasında olan, ekonomik olarak bağımız ve gelir elde eden herkese bir yükümlülük olarak Kuran'da açıklanmıştır. İslam'ın beş şartından biri olarak kabul edilen zekât, Kuran'da defalarca tekrarlanmaktadır. Her ne kadar çalışmanın konusu dışında olsa da zekâtın birçok ayette namazla birlikte kullanılmasının, Kuran'ın zekâta verdiği önemi vurgulaması açısından son derece önemli olduğunu belirtmek gerekir. Zekâtın önemini vurgularken birçok kaynak, sosyo-ekonomik açıdan önemine değinmiştir. Bizce zekât hem toplumsal hem de bireysel açıdan son derece öneme haizdir ve ortaya çıkardığı/çıkaracağı sonuçlar da o nispette mühimdir. Zekât, bireysel açıdan ele alındığında da sonuçları itibariyle iki açıdan ele alınmalıdır. İlk olarak zekât veren kişi hem ruhsal hem de ekonomik olarak aklanmış olur. Aklanma psikolojisi kişinin daha rahat hissetmesine ve ruhsal bir huzura ermesine vesile olabilir. Zekât alan kişi ise, ekonomik açıdan, eğer varsa, belirli sıkıntıları geride bırakacaktır. Zekât sayesinde elde edilecek gelir, kişinin ihtiyaçlarının giderilmesini kolaylaştıracak bu durum kişinin daha mutlu bir birey olarak hayata devam etmesine katkı sağlayacaktır. Diğer yandan zekât toplumsal refahın taban yayılmasında ve sosyal adaletin tesisinde büyük bir role sahiptir. Zenginlerin kazandıklarının içerisinde fakirlerinde hakkı olduğu kabulü, yoksulu minnet duygusundan kurtaracaktır. Varlıklı bir birey zekât vermekten kaçınırsa, yoksulun hakkını gasp ettiğini söylemek hata olmayacaktır. Dolayısıyla zengin bir Müslüman zekat vererek, kendinin olan ile yoksulun olanı birbirinden ayırmış olacaktır. Bu durum kelimenin tam anlamıyla iktisadi anlamda ***temizlenmeyi*** de sağlayacaktır ("Onların mallarından zekât al ki, onları temizlemiş, mallarına bereket vermiş, olsun" **Tevbe, 9/103)**.

İslam'ın şartlarından biri olan zekât ibadeti şirketler için de gerekli olarak kabul edilmiştir. Şirketlerin zekâtı nasıl muhasebeleştirmesi gerektiği, finansal tablolarda nasıl yansıtılacağı da önemli bir çalışma konusu olmuştur. Bu çalışma, bir ticaret işletmesinin gelirlerinin bir bölümünü zekât olarak vermesi durumunda nasıl bir muhasebe kaydı yapması gerektiğini araştırırken aynı zamanda da zekâtın sosyo-ekonomik açıdan önemine vurgu yapmaktadır.

3. ZEKAT

Şeriat, kuran ve hadisler yoluyla belirlenen davranış kurallarından oluşan bir hukuk sistemidir. (Lewis, 2001: 104).

Zekât kelime olarak, büyüme ve artış anlamına gelmektedir (Mannan, 1980: 382).

Tevbe suresi 60.ayette zekâtın dağıtılacağı sekiz toplumsal kesim olduğu belirtilmiştir. Bunlar: Fakirler, düşkünler, zekât toplama memurları, kalbi İslam'a ısındırılacak olanlar, özgürlüğüne kavuşturulacak köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolcular şeklinde sıralanmaktadır.

Zekât kavramı etimolojik olarak incelendiğinde iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki; Aramice/Süryanice ***zky*** kökünden türemiş olan ve aklanmak, beraat, hayır işi yapmak anlamlarına gelen ***zəkūt*** תוכז sözcüğüne dayandığıdır. İkinci görüşe göre ise, Arapça ***zkw/zky*** kökünden geldiğidir. (EtimolojiTürkçe,https://www.etimolojiturkce.com/kelime/zek%C3%A2)

Zekât ile ilgili temel sorun, zekâtın miktarı ile ilgilidir. Fıkıh kitaplarına göre bu oran 1/40 yani %2,5'iken, Kuran, Bakara suresi 219.ayette ihtiyaç fazlasının infak edilmesini emretmektedir. Bu büyük tartışma çalışmanın konusu dışında tutulmuştur.

Lakin 1/40 oranının ciddi sorunlar çıkardığı, tarladaki ürünün sulanıp sulanmadığı durumuna göre bile zekât oranında değişikliğe gidildiği düşünüldüğünde ortada bir kafa karıştıran zor bir durum olduğu söylenebilir. Her insanın ihtiyaçlarını en iyi kendisi bildiği kabul edilirse, oransal problemler kolaylıkla aşılacak, yoksula dağıtılacak zekât miktarında da artış sağlanacaktır.

Zekat, İslam ülkelerinde sosyal adaletin sağlanabilmesinde ve refahın toplumun tüm sınıflarına yayılabilmesinde kullanılabilecek en etkili araçlardan biri olarak ifade edilebilir (Dhar, 2013: 3).

Zekât, Müslüman olan her bireye nisab[1] ve süre[2] şatlarının sağlanması kaydıyla farz kılınan bir ibadettir.

4.1. Zekât Vergi Olarak Toplanabilir Mi?

Zekât, Müslümanların her yıl gelirlerinin belirli bir bölümünü veya ihtiyaç fazlasını yoksullar ile paylaştığı gönüllü bir ibadettir. Onlarca ayette namazla birlikte zikredilen zekât ibadetini bir tür vergi gibi kabul etmek ya da göstermeye gayret etmek seküler bir zihnin ürünü olacaktır ve bu hatalı kabul aynı zamanda ibadetin manevi boyutunu da yok saymak anlamına gelecektir. (Bilen, 2016: 25-26).

Zekâtın vergi olarak toplanmasının mümkün olmadığını açıklamak için vergi ve zekât arasındaki farklara kısaca bakmak gereklidir. Vergi yasal bir zorunluluk olarak ödenir ve oranları belirleyen devlettir. Ayrıca hükümetler tarafından yapılan yatırımlar toplanan vergiler sayesindedir. Yani vergi gelirleri ile yollar, tüneller, hastaneler, askeri harcamalar, ar-ge çalışmaları gibi sayılamayacak kadar çok yatırım yapılmaktadır. Hâlbuki toplanan zekâtlar ile yol ya da köprü yapılamaz. Zekât başlığı altında da açıklandığı üzere, zekât sekiz toplumsal sınıf için verilir.

Zekât ve vergi arasındaki temel farkları Tablo 1'de sunulmuştur.

	TABLO 1. ZEKÂT VE VERGİ ARASINDAKİ TEMEL FARKLAR	
	ZEKÂT	**VERGİLENDİRME**
KAVRAMSAL FARKLAR	• Düzenlemelerin kaynağı kuran ve sünnettir. • Allah tarafından, yalnızca Müslüman olanlardan toplanması emredilmiştir. • Zekât oranı ve toplanan zekâtın kime dağıtılacağı açıkça belirlenmiştir.	• Düzenlemelerin kaynağı mevcut hükümetlerdir. • Hükümetler tarafından, tüm vatandaşlardan toplanması emredilmiştir. • Oranlar ve dağıtım hükümet politikalarına göre belirlenir ve bunlar değişebilir.
YASAL FARKLILIKLAR	• Zekâttan kaçınmak ya da zekât kaçırmak, ibadetin ruhuna uygun değildir. • Zekât ibadeti gönülden gelen bir rıza ile yapılmalıdır. Zekât vermeyenin hükmü ahirete bırakılır.	• Vergi kesintilerine izin verilir, ancak vergi kaçırmak suçtur. • Vergi ödemek hukuku bir sorumluluktur. Vergisini ödemeyene yasalar gereğince cezalar uygulanır.

1 Nisab miktarı, 200 dirhem gümüş olarak belirlenmiştir. Bu miktar günümüzde 595 gram gümüşe denk gelmektedir. Ancak, nisap miktarı ile ilgili Kur'an ya da Hz. Peygamber tarafından açıkça zikredilmediği, uygulamalara bakılarak fakihler tarafından hesaplandığını da zikretmek gerekir.

2 Hicri bir yılı doldurmuş olan malları ifade eder.

EKONOMİK VE TOPLUMSAL FARKLAR	• Sosyal güvenlik sistemi, İslam ekonomik sisteminin ve finansal politikaların tamamlayıcı bir parçasıdır. • Zekat sorumluluğunun transferi söz konusu değildir.	• Kamu maliyesinin bir kaynağı ve devletin mali politikalarının bir aracıdır. • Verimli bir şekilde toplanamazsa, vergi yükü kamuya kaydırılabilir ve bu durum ekonomiyi olumsuz yönde etkileyebilir.
AHLAKİ VE MANEVİ FARKLILIKLAR	• Zekât bir ibadet biçimidir ve manevi tatmin içerir. • Dini bir yükümlülüktür, yükümlü zekâtını Allah'a teslim olduğunun bir kanıtı olarak öder.	• Temelde yasal ve ekonomik sonuçlara odaklanır. • Vergi, vatandaşı olunan devlete karşı mali bir sorumluluktur.

Kaynak: Abdul Rahim Abdul Rahman (2010), An Introduction to Islamic Accounting Theory and Practice: 209-210.

4.2. Zekâtın Toplumsal Adalet Açısından Önemi

Zekât İslam dini tarafından, zenginler tarafından yerine getirilmesi istenen bir emirdir. Her şeyden önce zekâtın, diğer ibadetlerde de olduğu gibi, içten gelen bir rıza ile yerine getirilmesi gerekmektedir. İnsanların dünya genelinde düştükleri içler acısı durum göz önünde bulundurulduğunda zekât ibadetinin önemi çok daha iyi anlaşılacaktır. Birleşmiş Milletlerin 2018 verileri dikkate alındığında, dünya genelinde 783 milyon insanın yoksulluk sınırı altında yaşadığı görülmektedir(https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/). Bölüşümdeki bu büyük adaletsizlik, yeryüzünde huzurun ve güvenin tesis edilmesinin önündeki en büyük engeldir.

Dhar ve Akhan (2010: 37), zekâtın yoksulluğun ortadan kaldırılması ve sosyal adaletin iyileştirilmesi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Onlara göre zekât, varlık sahiplerinin kazançlarını yoksul komşuları ile paylaşmaları yoluyla açgözlülüğü ve hasedi bitirebilecek, aynı zamanda iyi niyet temelinde kalpleri de temizleyecek İslami bir yoldur. Zekât, toplumun yoksul ve dezavantajlı kesimine hizmet eder ve onları İslam'ın nuru ile aydınlatır.

Haşr suresi 7.ayet, elde edilen savaş gelirlerinden bahsettikten sonra bu gelirin "... Allah'a, Resulüne, (onun) yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara..." ait olduğuna hükmetmiştir. Bu hükmün nedeni olarak da "… Böyle yaptık ki, servet (sırf) zenginler arasında dolaşan bir güç ve iktidar aracına dönüşmesin." buyrulmuştur. Ayetten anlaşılacağı üzere İslâm, ülkedetoplumsal ve iktisadi adaletin sağlanmasını, gelirin dengeli bir şekilde dağıtılarak refahının toplumun tüm kesimlerine, başka bir deyişle tabana yayılmasını istemektedir.

İbrahim ve arkadaşları (2013: 247), zekâtı, Müslüman toplumların ekonomik gelişimini hızlandıran ve bir ulusun sosyo-ekonomik gelişimini etkileyen son derece önemli bir finansal kaynak olarak tanımlar. Certel (1997: 354), İslam ülkelerinde zekâtın ekonomi ile ilişkisini şöyle açıklar;

"Bu, sırf fertleri zekâta teşvik için Allah tarafından bir vaad değil, aynı zamanda ekonomik bir gerçektir. Zira zekât vasıtasıyla halkın alım gücü artar, piyasa canlanır, mala talep ve dolayısıyla üretim ve yatırım artar. Böylece toplumdaki zekât alanlar kadar verenler de ekonomik hayattaki bu olumlu gelişme ve hareketlenmelerden fayda sağlamış olurlar. Bu bir bakıma atıl vaziyette bekleyen para ve malın ekonomik hayata faal olarak katılmasıyla piyasaya hareket ve canlılık gelmesi demektir."

Abdekbaki (2013) zekâtın Bahren'deki gelir adaletsizliği üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmasında, Müslüman ülkelerde zekâtın doğru bir şekilde toplanması durumunda gelir adaletsizliğinin ve fakirliğin büyük oranda ortadan kalkacağı sonucuna

ulaşmıştır.Çalışmada ayrıca, bu sonuca ulaşılabilmesi için bireysel ya da kurumsal anlamda herkesin üzerine düşeni yapmasının da elzem olduğundan bahsetmektedir. Bahreyn'de zekat uygulaması sayesinde kişi başına gelirlerde önemli ölçüde artış sağlandığı, çalışmanın sonuçları arasında sunulmuştur.

5. İSLAMİ MUHASEBE UYGULAMASI

Neredeyse tüm dünyada, muhasebedeki çift taraflı kayıt sisteminin ilk kez, bir İtalyan olan Luca Pacioli tarafından 1494 yılında yazılan Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proprotionalita isimli kitabında geçtiğini kabul etmiştir. (Edwards, 2009: 248). İslam muhasebe sistemi ise Luca'dan yaklaşık 800 yıl önce Kuran'ın bir emri olarak hayata geçirilmiştir (Trokic, 2015: 1). Ancak asıl tartışma Muzaaf Usul'un ilk ne zaman ortaya çıktığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yapılan araştırmalar, İlhanlılar döneminde, 1363 senesinde Abdullah İbn Muhammed İbn Kiya Al-Mazanderani'nin yazdığı "Risale-i Felekiyye ya da İlmi Siyagat" isimli eser yayınlanmış olup çift yanlı kayıt sistemine ait ayrıntılı örnekler içermektedir (Terzi, 2010: 1).Özellikle Otar tarafından 2005 yılında yapılan önemli çalışmada Risale-i Felekiyye'de Ruznamçe'de (Yevmiye Defteri) yer alan kayıtlar incelenmiş ve çift taraflı kayıt sisteminin örneklerini gösterilmiştir.

İslam ekonomisinin ve buna bağlı olarak İslami finans kurumlarının ortaya çıkması ve giderek gelişmesiyle birlikte İslami bir muhasebe ihtiyacı da ortaya çıkmış oldu. Finans kurumlarının ve finansal işlemlerin şeri kurallara uygun hale gelmesi bu işlemlerin muhasebeleştirilmesinin de aynı kurallara tabi olması gereğini ortaya çıkardı. Aslında, İslami muhasebe standartlarından bahsedilince ortaya yeni bir şey konulmuş olmayacaktır. Çünkü Hz. Ömer döneminde bu uygulamaların (İslami muhasebe sistemine uygun uygulamaların) zaten var olduğu görülmektedir.

Zekâtın ödenmesi her Müslüman için bir zorunluluk haline geldikten sonra hesaplama ve kaydetme işlemleri için de incelemeler başlamıştır. Zekât ile ilgili yaşanan bu gelişmeler, 2. Halife Hz. Ömer döneminde muhasebe kitaplarının, kavramların ve usullerin resmen tanıtılması ve üzerinde çalışmaya başlanması ile iyiden iyice artmıştır. Muhasebe kitaplarının, kavramların; muhasebe sitemlerinin ve kayıt yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanabilmesinde genellikle Müslüman iş adamları çaba göstermiştir. Bu kişiler bir grup ya da locadan bağımsız bir biçimde bu çalışmalarını yürütmüşlerdir. Bununla birlikte muhasebe ve muhasebecilik terimleri İslam Devletinin ilk ve orta evrelerinde kullanılan terimler değillerdi (Zaid, 2004: 153).

Muhasebe kitaplarının ciddi anlamda basılması ve ilkelerinin belirlenmesi aşamasında Abbasiler dönemi (750 – 847) oldukça önemli bir eşik kabul edilmektedir. Bu dönemde muhasebe kayıtları ciddiyetle tutulmuş ve özellikle denetim açısından ele alınmıştır. Dönemin muhasebe uygulamalarına bakıldığında; hayvancılıkla ilgili muhasebe, inşaat muhasebesi, tarım muhasebesi, depo/ambar muhasebesi, darphane muhasebesi, çiftlik muhasebesi gibi uzmanlıklara ayrılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu işle ilgilenen kâtiplerin (muhasebecilerin) temel sorumluluğu,varlıklar ile kayıtların eşit olduklarının sürekli denetimini yapmaktan ibarettir (Zaid, 2000: 79).

İslam ülkelerindeki ilk İslami muhasebe denemeleri zekât ile ilişkilidir. Devletin gelir giderlerinin kontrol edilmesi amacına hizmet etmesi için ilk kez resmi bir biçim almıştır. İlk dönem İslam ülkelerinde muhasebe uygulamalarında özellikle sınıflandırma önem arz etmekteydi. Yıllık ya da aylık finansal tablolar hazırlanmakta ve denetim sınırlı da olsa yapılmaya çalışılmaktaydı. Bununla birlikte İslam ülkelerinde muhasebe veya muhasebeci terimleri henüz kullanımda değildi. Her ne kadar bu kavramların İslam ülkelerinde ne zaman kullanıldığını belirlemek zor olsa da, 19.yy da Batı sömürgeciliğinin İslam ülkelerindeki mevcudiyeti ile çakışması muhtemel görünmektedir

(Trokic, 2015: 2). İslami muhasebenin akademik çalışmalara konu olması, İngilizce literatür göz önünde bulundurulduğunda 1981 yılına kadar götürülebilmektedir.

İslam devletlerinin çökmeye başlaması ile birlikte İslam ülkelerinin ekonomilerinde de ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Özellikle dünya ekonomisine hâkim olan batı ekonomisi karşısında ikincil bir pozisyona razı olmak zorunda kalınmıştır. Batı sömürgeciliği İslam ülkeleri üzerinde sosyal ve kültürel alanda önemli etkiler bırakmıştır. Buna diğer ülkelerde uygulanan muhasebe uygulamaları da dâhildir. Osmanlı gibi sömürge olmamış bir Müslüman ülke bile Alman muhasebe uygulamalarından oldukça etkilenmiştir. (Trokic, 2015: 2) Osmanlı döneminde yürürlüğe giren Kanunname-i Ticaret, Napolyon Fransa'sında 1807'de yürürlüğe giren ticaret yasasının büyük oranda Türkçeye çevirisidir. (Toroman ve Yılmaz, 2006: 7). 2. Cihan Harbi sonrasında- ki bu döneme sömürge sonrası dönem de denebilir- Müslüman ülkeler ikilem içerisinde kalmışlardır. Batılı uygulamalar devam mı edilmeliydi? YoksaİslamIın altın çağına ait uygulamalara geri mi dönülmeliydi? (Napier, 2009: 124-125).

21. yy da İslam ülkelerinin topraklarında ziyadesi ile var olan petrol ve doğalgaz yatakları sayesinde büyük bir sermaye birikimi yaşanmıştır. Bu gelişmeler beraberinde İslami bankacılık fikrini de berberinde getirmiştir. (Terzi, 2013: 55). Bankaların İslami kurallara göre yapılandırılmaya başlanması muhasebe ve finans uygulamalarında da benzer prensiplere uygun düzenleme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Konvansiyonel bankaların bu ihtiyacı karşılayamadığı açıktır.

Günümüzde İslami finans kuruluşları tarafından sunulan birçok finansal ürün ve hizmet, konvansiyonel bankaların taklit edilmesi suretiyle temin edilmektedir. Bu durum Malezya'da İslami muhasebe standartlarına olan ihtiyacın da göz ardı edilmesine neden olmuştur. Malezya muhasebe standartları kurulunun da dâhil olduğu birçok kurum, İslami finansal kurumlardaki işlemler üzerinde Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının uygulanabileceğini kabul etmişlerdir. (Mohammed, Ahmad and Fahmi, 2016: 33). Söz konusu bu kabulleniş, muhasebede ***bize özgü*** kavramların ortaya çıkışını ve gelişimini kuşkusuz engelleyecek bir etki üretecektir. Aslında İslam, Hamid ve arkadaşlarının da belirttiği üzere, muhasebenin yapısını, ortaya koyduğu temel kavramları ya da ilkeleri ve işleyişini etkileme potansiyeline fazlasıyla sahiptir (1993, 131).Bu potansiyelin değerlendirilmesi durumunda Cemil Meriç'in "kendi kavramlarımızla sosyoloji" idealine muhasebe alanında ulaşılması ve ***kendi kavramlarımız ve ilkelerimizle muhasebe***uygulamalarına geçilmesi zor olmayacaktır.

İslami muhasebeden bahsedilince ilkelerin tam anlamıyla ortaya konulması gerekmektedir. Bu ilkeler belirlenmeden önce geleneksel muhasebe ile İslami muhasebe arasında temel ve bariz farklılıklar dikkate alınmak zorundadır. Aksi takdirde İslami muhasebe ile ilgili tüm çalışmalar geleneksel muhasebenin İslam'a uyarlanması olacaktır. Konvansiyonel muhasebe ile İslami muhasebe arasında ontolojik bir farklılıktan bahsetmek gerekir. Hâlihazırda kullanılan muhasebe sistemi, modern ekonominin dayattığı hukuku temel almaktadır. İslami muhasebe sisteminin kanunları ise doğrudan Kuran ve sünnet temelli olmalıdır. Trokiç (2015: 3), bu anlamda üç genel ilkeden bahsetmektedir. Bunlar; hesap verilebilirlik (şeffaflık), doğruluk ve dürüstlük olarak sıralanmaktadır.

Hameed ve Yaya (2005) yaptıkları çalışmada, evrenin ve içerisinde var olan şeylerinin tümünün tek sahibinin Allah olduğu ve insanların yaratılanlar üzerindeki tasarruf haklarının geçici olduğu gerçeğini vurguladıktan sonra, bu gerçeği İslam İktisadının, İslam Ticaret Ahlakının ve İslami Muhasebe Sisteminin biricik felsefesi ilan etmektedirler. Bu felsefeden hareketle, gerek İslamimuhasebenin gerekse Müslüman muhasebecilerin tabi olmalarıgereken ilkeleri belirlemişlerdir.Yazarlar bu teoriye ***İs-***

lamic Accountability Theory adını vermişlerdir. Aslında tüm felsefenin biricik ve kuşatıcı temel ilkesi "Allah'a karşı sorumluluk" bilincine ulaşmaktır. Bu bilinç düzeyinde çalışan bir muhasebeci ve bu bilinçle kavramları tanımlanmış muhasebeen doğru, adil ve şeffaf olabilir ki, bu sonuç "İslami" olmak demektir.

5.1. İşletmelerde Zekât Nasıl Hesaplanabilir?

Zekât ile muhasebe ilişkisi, Müslümanlara zekâtın farz kılınması ile başlamış oldu. Müslümanların ödeyeceği zekâtın hesaplanması ve bunların muhasebeleştirilip kayıt altına alınması, hataların önlenmesi ve işlemlerin şeriata uygunluğun denetimi adına oldukça önemliydi. Bakara Suresi 282. ve 283. ayetler ticari işlemlerin kayıt altına alınmasını ve bunun nasıl yapılası gerektiğini anlatır. Ayete göre, işleme konu ticaret kesinlikle eksiksiz yazılmalıdır. Miktarlardan bir şey eksiltmek ya da miktarı arttırmak yasaktır. İşleme konu miktarın az ya da çok olmasına bakılmaksızın kayda geçirilmelidir. Ayrıca mutlak suretle süresi de yazılmalıdır. Bu ayet, özellikle vadeli işlemlerin yazılasını, peşin işlemlerin yazılmasının zorunlu olmadığını ifade eder.

Zekât; şahıs şirketi, limited şirket ya da komandit şirket olsun tüm işletmeler için zorunlu kabul edilir. Şirketler elde ettikleri gelirlerin en az %2,5'ini (bu oran en düşük ödenmesi gereken oranı ifade eder) Kuran'da belirtilen kişilere ödemekle yükümlüdür. (Dhar, 2013: 6). Bu yükümlülük işletmeler açısından muhasebeleştirme sorununu da beraberinde getirmektedir. Öncelikle işletmelerde zekâtın nasıl hesaplanabileceği üzerinde durulması gerekmektedir. Dhar (2013), bunun iki yöntemle yapılabileceğinden bahseder;

1. yol: (Dönen Varlıklar) – (Kısa Vadeli Borçlar) x (Müslümanların sahip olduğu pay) x (%2,5) = ödenmesi gereken zekâthesaplanmış olur. Bu yöntem dönen varlıkları ve kısa vadeli yükümlülükleri olan kooperatif ve limited benzeri şirketler için kullanılır.

Örneğin; ABC Ltd. Şti. işletmesinin Dönen Varlık Toplamı 375.000TL'dir. Kısa Vadeli Borçları ise 110.000TL'dir. İşletmenin 3 ortaklı ve üçünün de zekât ödemekle mükellef kişiler olduğu varsayıldığında hesaplama;

Zekât = (375.000 – 110.000) x 1 x 0,025 = 6.625TL olarak hesaplanacaktır.

2. yol: Çalışma Sermayesi (Özkaynak + Uzun Vadeli Yükümlülükler – Duran Varlıklar – Yarı Sabit Varlıklar) x Müslümanların sahip olduğu payın %'si x %2,5 = ödenmesi gereken zekât hesaplanmış olur. Bu yöntem, spesifik dönen varlıkları ve kısa vadeli yükümlülükleri olmayan finansal kuruluşlar ve İslami bankalar için uygulanabilir.

6.1. Zekât Nasıl Muhasebeleştirilebilir?

Zekât yükümlüleri ve devlet açısından muhasebenin önemi doğruya ulaşılabilmesi açısından son derece büyüktür. Adnan ve Bakar'ın da değindikleri gibi muhasebe zekâtınadil ve doğru bir şekilde belirlenebilmesinde son derece önemli bir araçtır (2009: 33). Zekâtın muhasebeleştirilmesindeki amaç, zekât işlemlerinin belirlenmesi, ölçülmesi, sunulması, adil ve en doğru şekli ile açığa çıkarılmasıdır (Jaelani, 2016: 154).

İslami muhasebe, muhasebe üzerine çalışmalar yapan tüm akademisyenlere ve ilgililere yeni bir bakış açısı sunabilir. Geleneksel muhasebe uygulamaları yalnızca seküler hayatın zorunlu kıldığı kurallara bağlı olarak işletilmektedir. İslami muhasebenin ise 3 temel dayanağı vardır. Bunlar Kur'an, Hadis ve Fıkıhtır. Arief'in (1985) de belirttiği üzere bu sıralama asla değişemez. Buradan hareketle Jaelani'nin (2016: 163) aktardığına göre, Muhammad (2002), İslami Muhasebe ilkelerini şöyle tanımlar;

	Tablo 1. İslami Muhasebe İlkeleri
İslami Muhasebe İlkeleri	**Ölme ve RaporlamayaDayalı İlkeler**
Zekât	**1.** Piyasada hesap edilen zekât Beytül Mal yoluyla ya da Kur'an'da emredildiği şekliyle belirlenen sekiz gruba ödenmelidir. **2.** Zekât bir yük olarak değil, sosyo-ekonomik adaletin sağlanmasınıve servetin tabana yayılmasını başaracak bir ibadet biçimi olarak ele alınmalıdır. **3.** Ölçümlerde en uygun ölçü ve tartı birimlerinin kullanılmasıyla en doğru sonuca ulaşılmalıdır. **4.** Zekâtın hesaplanmasında gerekli özen gösterilmelidir.
Faizsiz Kazanç	**1.** Faizden uzak durabilmek amacıyla varlıklar ortaklık yapısına göre biçimlendirilmelidir. **2.** Fonların devri, kar paylaşımı ve işbirliği temelinde yapılmalıdır.
Helal Kazanç	**1.** Kumar, Alkol ve yasadışı ürünlerle ilgili işlerden uzak durulmalıdır. **2.** Spekülatif işlemlerden ve işlerden kaçınılmalıdır.

Tablo 1'de görüldüğü üzere bir malın İslami muhasebenin konusu olabilmesi için kazancın helal olması gerekmektedir. İslam'ın yasakladığı hiçbir işten elde edilmemiş olması gerekir. Ayrıca, faiz ile elde edilen gelirler de İslami muhasebenin konusu olamazlar. Türkiye'deki tekdüzen muhasebe sisteminde 642 FAİZ GELİRLERİ HESABI benzeri bir hesap İslam muhasebesinde asla olmayacaktır. Kar payı ile elde edilmiş gelirler İslami muhasebenin kapsamına girmektedir. Ayrıca zekât da İslamimuhasebenin temel konularından biridir. Zekât vermekle mükellef olan tüm Müslümanların muhasebe yoluyla verecekleri zekât tutarını hesaplamaları gerekmektedir. Hesaplanan zekât tutarı Kur'an'da belirtilen sekiz dezavantajlı gruptan olanlara dağıtılacaktır. Ölçüde ve tartıda doğruyu bulmak İslam'ın çok önem verdiği bir konudur. Dolayısıyla zekâthesaplamasında kullanılacak ölçüve tartılar mutlaka en uygun şekilde belirlenmelidir. Zekât veren de, zekâtı hesaplayan da bunun bir yük olmadığını, bilakis ruhsal ve ekonomik arınmayı sağlayacak bir ibadet olduğunun bilincinde olmalıdır.

Zekâtın muhasebeleştirilmesi Türkiye'de uygulanan tekdüzen hesap planı ya da Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) göz önünde bulundurulduğunda mümkün görünmemektedir. Ayrıca Türkiye'de bu konu bireyleri bırakılmakta ve devlet zekât toplanması konusuna dâhil olmamaktadır. Yatmaz (2015: 135-136) çalışmasında zekâtın muhasebeleştirilmesini şu örnekle açıklamıştır;

ABC işletmesi2018 dönemine ilişkin mali tablosunu dikkatealmak suretiylezekât tutarını 15.900 TL olarak hesaplamış ve hissedar bazında ilan edilmiştir. (ii) Genel Kurul toplantısında 300.000 TL olan önceki dönem kârından Birinci Tertip Yedek Akçe, Birinci Temettü ve Gelir Vergisi Stopajı düşüldükten sonra kalan kısmın tamamının gelecek dönemlerde

dönem karının yetersiz kalması halinde hissedarlara yapılacak zekât ödemesinde kullanılmak üzere zekât fonu olarak ayrılmasına karar verilmiştir. Kuruluş 30.4.2015 günü temettü tutarını hissedarların hesaplarına aktarmıştır.

Kar Dağıtımı (TL)

(1) Vergi Sonrası Kar (Geçmiş yıl karı) 300.000

(2) I. Tertip Yasal Yedek Akçe (300.000 x %5) 15.000

(3) Dağıtılabilir Net Dönem Karı (300.000 – 15.000) 285.000
(4) Brüt Birinci Temettü (5.000.000 x %5) 250.000
(5) Nakdi Kar Dağıtımı Stopajı (250.000 x %15) 37.500
(6) Net Birinci Temettü (250.000 – 37.500) 212.500
(7) Zekât Fonu (300.000 – 15.000 – 212.500 – 37.500) 35.000

Kar Dağıtımına İlişkin Kayıt

- Geçmiş Yıl Karları : 300.000
- Muhtelif Borçlar : 212.500
- Hissedarlara ödenecek kar payları
- Ödenecek Veri Resim ve Harçlar : 37.500
- Kar Yedekleri : 50.000
- yasal yedekler : 15.000
- zekat fonu : 35.000

Ortaklara Temettü Ödemesinin Yapılması

- Muhtelif Borçlar : 212.500
- hissedarlara ödenecek kar payları
- Özel Cari Hesaplar : 212.500

Yukarıdaki kayıtzekâtın muhasebeleştirilmesi adına bir seçenek sunsa da kar yedekleri, gelecekte ortaya çıkması muhtemel riskleri karşılayabilmek adına (bir zarar ortaya çıkması durumunda sermayenin azalmasını önlemek için) veya otofinansman sağlanması için işletme karlarından ayrılan kısımdır.Finans kuruluşları dışında, tekdüzen hesap pplanını kullanan işletmeler için zekâtın bu hesap grubunda (54x) yer alması otofinansman ya da riski karşılama adına tutulduğu imajı verir ki bu doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bunun yerine 55x nolu hesap grubu açılabilir ve bu hesap gurubuna da "Kârdan Zekât Payları" gibi bir isim verilebilir. Şöyle ki;

55 KÂRDAN ZEKÂT PAYLARI

550 YILLIK KÂRADÜŞENZEKÂT PAYI

Yıllık hesaplanan zekât tutarı 550 nolu hesaba kaydedilebilir. Zekât ihtiyaç sahibine ödendikçe bu hesaptan düşülebilir. Bu durumda kayıt şöyle olabilir;

Kâr Dağıtımına İlişkin Kayıt

- Geçmiş Yıl Kârları : 300.000
- Muhtelif Borçlar : 212.500
- Hissedarlara ödenecek kar payları
- Ödenecek Veri Resim ve Harçlar : 37.500
- Kâr Yedekleri : 15.000
- yasal yedekler:15.000
- Yıllık Kâra Düşen Zekât Payı : 35.000
- Ortaklara Temettü Ödemesinin Yapılması
- Muhtelif Borçlar : 212.500
- Hissedarlara ödenecek kar payları
- Özel Cari Hesaplar : 212.500

6. SONUÇ

Günümüz dünyasında neredeyse tüm ekonomik ilişkilerin ***homoekonomikus***mantığı üzerinden şekillendiği ve bu düzenin ne zengin ne de yoksul için sürdürülebilir olmadığı açıktır. Günümüz kapitalist ve neoliberal ekonomi politikaları insanlığa kan ve gözyaşından başka bir şey sunamamıştır. İktisadi sömürü hızla ahlaki sömürüyü de beraberinde getirmiş ve bilim insanları tarafından üretilen tüm "iş etiği" çalışmaları, sayfalara hapsolmuş iyi niyet ifadelerinden öteye gidememiştir. Emeğin sömürülmesi, yüzyıllardır, zenginliğin ve refahın biricik yolu olarak kabul edilmiştir. Eflatun ve Aristo'dan bu yana lanetlenen faiz, ticaretin merkezi haline gelmiş, finansal piyasalar reel sektöre galebe çalmış ve sömürü bir "**tık"** mesabesinde kolaylaştırılmıştır. Tüm bu sömürü düzenine karşı çıkacak sistem İslam İktisadı ve Finansı uygulamaları ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda çalışmada "zekat"ın önemine vurgu yapılmış ve işletmeler açısından zekatın hesaplanması ve muhasebeleştirilmesi sorunu üzerinde durulmuştur. Yoksulun hakkının teslim edilebilmesi için varsılın varlıklarına düşen zekat miktarı yukarıda belirtilen formüller dikkate alınarak hesaplanmalı, tekdüzen hesap planında 55x nolu hesap grubunda açılması önerilen "KARDAN ZEKAT PAYLARI" – 550 "YILLIK KARA DÜŞEN ZEKAT PAYI isimli hesaba kaydedilmelidir. Hesaplanan yıllık zekat, Kur'an'da belirtilen kişilere iade edildikçe (Kur'an'a göre bu tutarlar yoksulun hakkıdır) tutar bu hesaptan düşülmelidir. Bu sayede gerek ekonomik gerekse ruhsal temizlik sağlanmalı, toplumun tüm fertleri birbirlerine yakınlaştırılmalı ve zenginlik toplumun tüm kesimlerine dağıtılmalıdır. İslam ekonomisinin de temel ilkesi olan "zenginliğin tabana yayılması" bir nebze de olsa sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

1. ABDELBAKİ, Hisam H. (2013), "The Impact of Zakat on Poverty and Income Inequality in Bahrain", Review Integrative Business and Economics Research, 2 (1), 133 – 154.
2. ABDUL RAHMAN, Abdul Rahman (2010), an Introduction to Islamic Accounting Theory and Practice, Cert Publications, Malaysia.
3. ADNAN, M.Akhyar and ABU BAKAR, Nur Barizah (2009), "Accounting Treatment for Corporate Zakar: A Critical Review", International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 2 (1), pp. 32-45.
4. ARİEF, M. (1985), "Toward the Shari'a Paradigm of Islamic Economics : The Beginning of a Scientific Revolution",The American Journal of Islamic Social Science, 1985.
5. BİLEN, Mahmut (2016), "Küresel Servet Eşitsizliği: Piyasa veya Devlet Eksenli Çözümde İslam Ekonomisinin Konumu", Türkiye İslam İktisadı Dergisi, 3 (1),ss.17-35.
6. CERTEL, Hüseyin (1997), "Psiko-Sosyal Açıdan Zekât", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi, 13, pp. 347 – 359.
7. DHAR, Pranam (2013), "Zakat as a Measure of Social Justice in Islamic Finance: An Accountant's Overview", Journal of Emerging Economies and Islamic Research, 1 (1), pp. 1 – 11.
8. DHAR, Pranam and AKHAN, Jafor Ali (2010), "The Role of Zakat in Islamic Accouting and Finance: an Overview", Journal of Business and Economic Issues, 2 (1), pp. 37 – 45.
9. Etimoloji Türkçe, https://www.etimolojiturkce.com/kelime/zek%C3%A2t, Erişim:29.01.2018

10. EDWARDS, John Richard (2009), "A business education for 'the middling sort of people' in mercantilist Britain", The British Accounting Review, 41, 240 - 255.
11. HAMEED, S.I. and Yaya, R. (2005), "The Emerging Issues on The Objectives of Islamic Accounting For Islamic Business Organizations", Malaysian Accounting Review, Vol. 4 No. 1, pp. 75-80.
12. HAMİD, S., Craig, R. and Clarke, F. (1993), "Religion: A Confounding Cultural Element in The International Harmonisation of Accounting", Abacus, 29 (2), pp. 123 – 148.
13. IBRAHİM, Abdullah; Abdul Kadir, Mohd Rizuan; Abdullah; Abdul Aziz (2013), "Perception of Accounting Practitioners on MASB Tri", International Journal of Humanities and Social Science, 3 (2), 247-253.
14. JAELANİ, Aan (2016), Zakat Accounting: Metaphor and Accounting treatment For Business Organization, The 4. International Conference on Islamic Economics and Business, Indonesia, pp. 154 – 171.
15. MANNAN, M. A. (1980), İslam Ekonomisi Teori ve Pratik, Fikir Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
16. MOHAMMED, Nor Farizal; AHMAD, Asyaari Elmiza and FAHMİ, Fadzlina Mohd (2016), "Accounting Standards and Islamic Financial Institutions: the Malaysian Experience", Journal of Islamic Banking and Finance, 4 (1), pp. 33 – 38.
17. NAPİER, Christoper (2009), "Defining Islamic Accounting: Current Issues, Past Roods", Accounting History, 14 (1/2), 121 - 144.
18. LEWİS, Mervyn K. (2001), "Islam and Accounting", Accounting Forum, 25 (2), pp. 103 – 127.
19. OTAR, İsmail (2005), "Muhasebede "Muzaaf Usul" L. Pacioli'den Önce Var Mıydı?-1", Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD), 28, pp. 97 – 110.
20. TERZİ, Ahmet (2010), Muhasebe Mesleği ve Rize'deki Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
21. TERZİ, Ahmet (2013), "Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak mı? Kitabına Uydurmak mı?", Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 9, 2013, ss. 55 - 76.
22. TOROMAN, Cengiz ve Öğreten, Ahmet (2006), "From The First Corporate Accounting Practices in The Ottoman Empire: Ereğli Coal Company and Accounting Book Records XIXth Century", 11th World Congress of Accounting Historians, Nantes.
23. TROKİC, Amela (2015), "Islamic Accounting; History, Development and Prospects", EJIF-European Journal of Islamic Finance, 3, 1 - 5.
24. UNİTEDNATİONS,https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/, Erişim: 18.10.2018
25. YATMAZ, Ayhan (2015), "Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Zekât, Zekat Fonu ve Zekat Muhasebesi", International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 1 (2), 113 – 139.
26. ZAİD, Ömer Abdullah (2000), "Were Islamıc Records Precursors to Accountıng Books Based on The Italıan Method?", Accounting Histonans Journal, 27 (1), 73 – 90.
27. ZAİD, Ömer Abdullah (2004), "Accountıng Systems And Recordıng Procedures In The Early Islamıc State", Accounting Histonans Journal, 31 (2), 149 – 170.

CHAPTER 85

İŞGÜCÜ PİYASASININ GÖÇMEN TÜRKMENLERİ: ANKARA'DA YAŞAYAN IRAK TÜRKMENLERİ

Yusuf Can ÇALIŞIR[1]

Cihan Serhat KART[2]

1 ???
2 ???

GİRİŞ

İnsanlık tarih boyunca zorunlu veya gönüllü olarak gerçekleşen göç hareketliliğiyle karşılaşmıştır. Göç olgusu, uluslararası bir sınırı aşarak veya bir ulusal yapı içinde insanların gönüllü ya da zorunluolarak bireysel veya kitlesel şekilde yer değiştirmesi nedeniyle oluşan nüfus hareketlilikleri şeklinde tanımlanabilir. Genel olarak bakıldığında salt bir coğrafi yer değişikliği olarak değerlendirilebilen göç olgusu, nedenleri ve sonuçları ile birlikte incelenmesi gereken bir konudur. Çünkü etkileri birey ve toplum üzerinde olumlu ya da olumsuz durumlara neden olabilmektedir.

Göçlerin oluşum nedenlerini dört grupta toplamak mümkündür:Doğal nedenler, siyasal ve dinsel nedenler; sosyal ve kültürel nedenler ve ekonomik nedenler. Göç çeşitli şekillerde karşımıza çıkmakta ve genelde gönüllülük temeline dayanmaktadır. Bununla birlikte göç olgusu, insanın yaşadığı çevrenin koşulları onun yaşamını zorlamaya başladığında, zorunlu olarak da ortaya çıkabilmektedir.

Özellikle son yıllarda, politik alanda yaşanan gelişmelerin diğer alanlara sirayet etmesi,bireyleri kitleler halinde zorunlu göç hareketliliğine itmektedir. Türkiye'de hem coğrafi konumu, hem de izlediği politikalardan dolayı ve göç güzergahı karşısında önemli bir lokasyona sahip olması bakımından bu hareketlilikten payını almıştır. Son yıllarda bu açıdan Orta Doğu coğrafyasında yaşanan çatışma ve istikrarsızlıkların yoğun olması sebebiyle Irak Türkmenlerinin Ankara'da dikkate değer bir topluluk olduğu ifade edilebilir.Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, Türkiye'ye zorunlu göç etmiş olan söz konusu kişilerin göç süreçleri üzerine bir inceleme yapmaktır. Aynı zamanda bu süreç işgücü piyasası açısından da analiz edilmek istenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak konuya ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilmeye çalışılmıştır. Göç olgusu işgücü piyasaları açısından değerlendirilmiştir. Ardından, zorunlu göç etmiş olan kişilerle yapılan anlatı araştırmasına ilişkin analiz sonuçlarına yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

İLGİLİ YAZIN

Göç,kişilerin ekonomik, dini, siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı yerleşmek amacıyla bir yerden başka bir yere gitmeleri hareketine verilen addır. Bu hareket, ülke içinde olursa "iç göç", ülkeler arasında olursa "dış göç" veya "uluslararası göç" olarak adlandırılmaktadır (Kaypak ve Bimay, 2016: 88). Birleşmiş Milletler (BM) Nüfus Bürosu'nun tanımına göre göç; "kişinin köken yerinden başka bir yere giderek orada kalıcı yerleşmesi ve böylece ikamet yerinin değişmesi" anlamına gelmektedir (UNHCR, 2017). Dolayısıyla, kısa süreliğine başka bir yere gidiş göç sayılmamaktadır. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, göçü, "uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek" olarak tanımlamıştır (www.goc.gov.tr). Göç siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamla iç içe girmiş bir olgudur. Bununla birlikte hem ulusal, hem de uluslararası anlamda farklı sorunların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Uluslararası göçün, birden fazla devleti etkilemesi sebebiyle oluşturmuş olduğu etkinin kapsamı son yıllarda daha fazla büyümektedir (Arslan, Bozgeyik ve Alancıoğlu, 2016: 130).

İşgücü piyasaları ile göç arasındaki ilişki ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Çekici faktörler arasında yer alan ekonomik sebepli göç, gelir seviyesini arttırarak sosyal yaşam içinde daha iyi bir yer edinmek amacına yöneliktir (Cerev ve Yenihan, 2016: 136). Göç, işgücü piyasası açısından, emek arzına yeterli talep oluşturamayan yerlerde işsizliğin kente taşınması olarak tanımlanmaktadır (Gerşil ve Temel, 2015: 415). Suriye'de ve Irak'ta yaşanan iç savaşlar ve bu savaşlardan kaçanlara Türkiye "açık kapı politikası" uygulamıştır. Başlangıçta kısa süreli ve geçici bir durum olarak görülmesinin

aksine, Suriyeli ve Iraklı sığınmacıların uzun bir süre daha Türkiye'de kalacakları veya önemli bir bölümünün artık yaşamlarını Türkiye'de sürdürecekleri anlaşılmaktadır. (TİSK, 2015: 5).Çok sayıda sığınmacının Türkiye'de bulunuşu; ekonomi, sosyal ve kültürel uyum, sağlık, eğitim, barınmanın yanı sıra istihdam açısından da sınırlı olanaklara sahip olan ülkemizin işgücü piyasasını derinden etkileyeceği ifade edilmektedir (Lordoğlu, 2015: 32).

Bu tür bir dış göçün beraberinde getirdiği istihdama ilişkin problemler aslında iki başlıdır. Bunlardan birisi, göç edenlerin ülkedeki işgücü piyasasına nasıl uyumlandırılacağı ile ilişkilidir. bir diğeri ise göçmenlerin işgücü piyasasında kayıtdışılığa daha yatkın olmalarından ötürü, yerel işçiler üzerinde yaratacakları işsizlik baskısıdır. Bu baskı ya işsizlikle ya da daha düşük ücrete razı olarak çalışmaya yol açacaktır.

YÖNTEM

Türkiye'ye zorunlu göç eden Irak Türkmenlerinin göç süreçlerini ve işgücü piyasalarına dahil olmalarını konu olan bu çalışmanın yöntemini,bir nitel araştırma modeli olan anlatı araştırmasıoluşturmaktadır.Bu yolla verilerin toplanılmasında, Ankara'da yaşayan Irak Türkmenleri ile görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanını evreni, Ankara'nın Ulus semtinde çeşitli işlerde faaliyette bulunan Irak Türkmenleri olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte araştırmanın örneklemi 15 kişi ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmanın amacına hizmet etmesi beklenen 4 ana soru üzerinde durularak, görüşmecilerin verdiği cevaplara göre çeşitli sorular yönetilmiştir.

Konunun çok farklı ve geniş bir boyutlu olması nedeniyle, göç olgusu ile ilgili mevzuatta yer alan düzenlemelere belirli sınırlamalar dahilinde yer verilmiştir. Daha ziyade göç ve zorunlu göç sarmalı üzerinden ilgili yazına da bağlı kalınarak, işgücü piyasası ve göç arasındaki ilişki ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Teorik arka planın dahilinde elde edilen veriler analiz edilerek, bulgulara bütüncül bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR VE SONUÇ

Yapılan analiz sonucunda görüşmecilerin yaş aralığının 18-30 yaş aralığında değiştiği; görüşmecilerden tümünün erkek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tüm görüşmecilerin ortaokuldan sonra eğitimde kalmadığı görülmektedir. Aile büyüklüğü açısından, bir görüşmeci dışında, geri kalan görüşmecilerin geniş aile üyesi olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte görüşmecilerin Türkiye'ye neden ve nasıl geldiğine bakıldığında genel olarak alınan cevapların savaş üzerinden yorumlandığı ve geliş sürecinin gayri resmi kanallar yoluyla sağlandığı görülmektedir.

Diğer taraftan soydaş, kardeş gibi vurguların yanı sıra "bizi sadece Türkiye kabul etti" yorumlarıyla karşılaşılmıştır. Ayrıca Müslümanlık kavramı üzerinden dini ortaklığa vurgu yapılmıştır. Örneğin, görüşmecilerden G4, bu durumu, "Türkiye'den başka bir yere gitmek istemedik. Türkiye hep Müslümanları aldı, bizde Türkmeniz. Ama en çok Müslümanları kabul etmesinden dolayı Türkiye'yi istedik. Arabistan falan kabul etmedi. Biz ondan buraya geldik". Sözleri ile ifade etmiştir. Burada bir yandan soydaşlık vurgusu yapılırken bir yandan da din üzerinden bir ilişkin referans alındığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde soydaşlık ve onun bir yansıması olan dil birliği üzerinden Türkiye'yi tercih ettiğini vurgulayan görüşmeciler de olmuştur. Örneğin görüşmecilerden G1, "Türkiye'ye iş için geldik, başka bir ülkeye gitmeyi düşünmedik. Türkiye dilimizce de aynı, burada yaşayabiliriz dedik" sözleri ile bir yandan Türkiye geliş nedenlerinin ekonomik olduğuna vurgu yaparken bir yandan da dil birliği ve bunun üst

şemsiyesi olan soydaşlığa gönderme yapmıştır.

Nitekim politik alanda yaşanan gelişmelerin, ekonomik alan üzerinde yarattığı bir etki söz konusu olmaktadır. Türkiye'ye gelirken izlenen yol ve yöntem açısından ise tüm görüşmecilerin ortak özelliği, sınırı geçmek için kaçakçı olarak adlandırılan kişilere başvurmuş olmalarıdır. Kaçakçı olarak adlandırılan kimselerin, sınırlarda rahatlıkla geçiş sağladıkları ve bunu yüklü bir ücret karşılığı yaptıkları anlaşılmaktadır. Örneğin görüşmecilerden G2'nin, "Türkiye'ye kaçak girdik. Kişi başı 300 dolar verdik.. Adam (kaçakçı) dedi siz parayı vermeden sizi geçirtmem" sözleri bu bağlamda değerlendirilebilir.

Sınır geçişi ile ilgili bir diğer husus, tarafların Türkiye'ye geçmek istediklerini karşılarına çıkan diğer unsurlardan saklamalarıdır. Türkiye yerine Suriye'ye gittiklerini ifade etmişlerdir. Burada özellikle İŞİD terör örgütünün Türkiye'ye geçişe sıcak bakmaması etkili olmuştur. Örneğin görüşmecilerden G5, ". IŞİD'in ordayken (Suriye'de) sıkıntı oldu, korkuyorduk. Arabada asker var mı diye sordular, asker tutunca kesiyordular orada. Nereye gidiyorsunuz diye sordular bize. Söylesek direk kesiyorlardı, bizde Musul'a gidiyoruz dedik başka bir şey söylemedik. Niye bu yoldan gidiyorsunuz dedi bu sefer. Dedik o yolda Kürtler var. Kaçakçı konuştu sonra onlarla, sonrada gittiler. Türkiye gitmemizi istemiyorlardı." Sözleri ile bu durumu ifade etmiştir. Aynı şekilde görüşmecilerden G2 de benzer bir durumu, "Önce Irak'tan Suriye'ye girdim. 2 gün falan yürüdük. 2014'te orada IŞİD'ciler vardı, yol açmışlardı. Iraktan geldik Suriye sınırına IŞİD'ciler duruyordu. Nereye gidiyorsunuz dediler, Suriye gidiyoruz işimiz var dedik, ne işiniz var dedi, dedik işimiz gücümüz var orada. Biz demedik ki Türkiye'ye gidiyoruz. Onlar kabul etmiyor, hiç kabul etmiyor. Nereye gidiyorsunuz diye sordu, Halep' e gidiyoruz dedik. Dedi hadi geçin bakalım." Sözleri ile ifade etmiştir.

Bununla birlikte göç sürecince, görüşmecilerin gerek yerleşme, gerekse çalışma hayatına dahil olma noktasında akraba faktörünün ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla aşamalı bir göç süreci karşımıza çıkmaktadır. Örneğin görüşmecilerden G2'nin, "Ankara'da arkadaşlarımız, akrabalarımız vardı, onları otogarda aradık dedik nasıl Ankara? Onlar sözümüzü tutun abi tavsiyesi gelin buraya dediler bizde onları dinledik otogardan buraya geldik. Geldik, gördük geçekten de ciddiymiş, memnunuz buradan. Burada kimse bana kötü davranmadı. Buraya geldik bize burada konu-komşu yardım etti. Ben şu anda valla geri gitmeyi düşünmüyorum" sözleri bu durumu anlatmaktadır. Görüşmecilerden G5 yine akraba ve arkadaş faktörüne vurgu yapmakta ve düşüncelerini, ". Burada (Ankara) benim akrabam vardı, ona telefon ettik öyle geldik buraya. Burada yaşamaktan memnunum. Burada sıkıntı yaşamadım çok. Sadece ev verirken, yabancı olduğumuz için ev vermediler başta. Herkes ev vermedi. Irak'a hiçbir şekilde gitmek istemiyorum. Ailem gitse de ben burada kalacağım. Ben vatandaş olmayı istiyorum. Şimdi Irak'a gitsem hiçbir şeyim yok. Burada en azından bir şeyler alabilme imkanım var. Burada daha iyi yaşayacağımı biliyorum. Savaşta ortadan kalksa ben gitmek istemiyorum. " sözleri ile ifade etmiştir.

Bu sözler incelendiğinde dikkat çeken bir diğer husus da kişilerin göç etmelerine ol açan etmenler ortadan kalksa dahi ülkelerine dönmek istemediklerini vurgulamalarıdır.

Diğer taraftan görüşmecilerin sadece 4'ü köken ülkesine dönmek istemektedir. Bir başka durum ise çeşitli işlerde günlük yevmiyeli olarak çalışan Türkmenlerin çalıştıkları işlerden genel olarak memnun olmalarıdır. Ayrıca çalıştıkları işlerden ayrılmak durumunda kaldıkları varsayıldığında, 2-3 gün ya da en fazla 5 gün içinde yürüttükleri işler benzer nitelikte yeni işler bulunabileceği sonucu geçerli olmaktadır. Yeni bir iş bulma noktasında arkadaş ve akraba faktörü anahtar konumdadır. İşverenlerin, görü-

şülen kişileri tercih etmesinin sebebi sorulduğunda ise, genel olarak cevaplar çalıştırılacak kişinin olmaması yönünde ifadelere dayalıyken, kısmen de olsa nitelikleri de ön plana çıkartan yanıtlar alınmıştır.

Tespit edilmiş problemleri değerlendirdikten sonra gerek işgücü piyasasında ortaya çıkmış ya da ortaya çıkması muhtemel problemlerin bertaraf edilmesi, gerekse göçün arzulanmayan etkilerinin ortadan kaldırılması için bir dizi öneri de bulunmak zorunluluk haline gelmiştir. bu önerileri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Göçmenlerin, kayıtdışı çalıştırılmaları ile etkin şekilde mücadele edilmelidir. Böylelikle işgücü piyasasında oluşabilecek ücret farklılıkları engelleneceği için işçiler arasında ortaya çıkabilecek ve toplumsal barışı tehdit edecek sosyal problemlerin önüne geçilmiş olacaktır.
- Göçmen işçilerin işe yerleştirilmelerinin İş-Kur gibi merkezi bir kamu kurumu tarafından yapılması işgücü piyasasındaki sorunlarla mücadele için etkin sonuçlar verecektir.
- Göçmenlerin önemli bir kısmı, göçe yol açan etmenler ortadan kalksa dahi Türkiye'de kalmaya devam edeceklerini söylemişlerdir. Bu hususun göz önüne alınması ve buna göre göçmen işgücünün Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu nitelikleri kazanacak şekilde eğitilmesi yine ileride ortaya çıkacak problemlerle mücadele de etkin olacaktır.
- Yerleşik işverenlerin göçmen işçileri tercih ettikleri göz önüne alınarak gerekli tedbirler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Arslan, İ., Bozgeyik, Y., & Alancıoğlu, E. (2016). Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği. İlahiyat Akademisi Dergisi (Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), 3 (4), 129-148.
2. Cerev, G.& Yenihan, B. (2016). Göçün İşgücü Piyasalarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Elazığ İli Örneği, 2. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi, Konya, 135-141.
3. Gerşil, G. & Temel H. (2015). Türkiye'de İşgücü Piyasaları Açısından Göç Olgusu. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, 413-428.
4. Kaypak, Ş., & Bimay, M. (2016). Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği. Yaşam Bilimleri Dergisi, 6(1), 84-110.
5. Lordoğlu, K. (2015). Türkiye'ye Yönelen Düzensiz Göç ve İşgücü Piyasalarına Bazı Yansımalar. Çalışma ve Toplum, 1(44), 29-44.
6. TİSK (2015). Türk İş Dünyasının Türkiye'deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti Ve Önerileri. Yayın No: 353.
7. UNHCR (2017). International Migration Report. ISBN: 978-92-1-151554-1
8. http://www.goc.gov.tr/ Erişim Tarihi (24.06.2018).

CHAPTER 86

BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİNDE DEVLET KATKISI VE MAKRO EKONOMİYE ETKİSİ

Ali KARAKOÇ[1]

Ufuk AYDOĞMUŞ[2]

1 BES Uzmanı
2 Öğr. Görevlisi

GİRİŞ

Dünyada yaşanan hızlı değişimin birçok avantajı olmakla birlikte dezavatajlı durumların da ortaya çıkmasına neden olduğu bilinmektedir. Bu sorunların başında ise risklerin her geçen gün artmaya devam etmesi gelmektedir. Bu nedenle insanlar tarihsel süreç içerisinde geleceklerini garantiye almak ve yokluk dönemlerine önlem alabilmek amacıyla bir dayanak arayışı içerisinde olmuştur. Bireylerin ileride karşılaşacakları riskler için kendilerini güvende hissetme isteği ise sigortanın temel unsurunu oluşturmaktadır (Karaman, 2017a: 10).

İnsanlar genellikle varlıklarını korumak ve muhafaza etmek için kendi imkanları ile bir takım önlemler almaya çalışmaktadırlar. Ancak bu imkanların bireysel olarak yeterli olmaması nedeniyle riskler tam anlamıyla güvence altına alınamamaktadır. Bu amaçla oluşturulan bireysel tasarruf gibi yöntemler büyük önem taşısa da özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde henüz istenen seviyede değildir. Çünkü bu ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin düşük olması tasarruf imkanlarının yeterli düzeye ulaşmasında en büyük engeldir (Karaman, 2018a: 28).

Yıllar içerisinde yaşanan değişim ve dönüşümler sosyal güvenlik sistemlerinin özellikle emeklilik döneminde yetersiz kalmasına neden olmuştur. İnsanların çalıştıkları dönemde sahip oldukları yaşam standartları emeklilik döneminde ortadan kalkmakta ve aşağı seviyelere düşmektedir. Bir başka deyişle sosyal güvenlik sistemleri, insanlara çalıştıkları dönemde sahip oldukları yaşam standartlarını sunmada çok yetersiz kalmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerde ele alınmış ve devlet tarafından yürütülen, dağıtım anlayışıyla işleyen sosyal güvenlik sistemlerinden, özel sektör tarafından yönetilen ve birikim anlayışla çalışan sistemlere geçiş süreci hızlı bir şekilde başlamıştır.

Mevcut sosyal güvenlik sisteminin sunduğu imkanlarla rahat bir emeklilik dönemi geçiremeyeceğinin farkında olan bireyler ise bireysel emeklilik sistemlerine büyük ilgi göstermişlerdir. Doğum oranlarının düşmesi ve nüfusun giderek yaşlanması, devletlerin sosyal güvenlik harcamalarının artmasına ve bütçe üzerinde büyük bir yük meydana getirmesine sebep olmuştur. Bu nedenle bireysel emeklilik sistemine olan talebi arttırabilmek, devletler üzerindeki sosyal güvenlik sistemi kaynaklı yükü hafifletebilmek amacıyla sistemi daha cazip hale getirecek yollar aranmaya başlanmıştır. Hali hazırda sisteme yönelik ilginin azalmadan devamını sağlayabilmek için başta devlet destekleri olmak üzere vergi teşvikleri de uygulanmaya başlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı genel olarak sigorta kavramını ele alarak, kapsamlı bir şekilde bireysel emeklilik sisteminin (BES) incelenmesi ve BES'teki devlet katkısının makro ekonomiye olan etkisinin ortaya konulmasıdır.

SİGORTA KAVRAMI

Sigorta, ilk olarak M.Ö. 4500 yıllarında Mısır'daki bazı esnaf gruplarının aralarında bir sandık oluşturması ile başladığı bilinmektedir. Oluşturulan bu sandıktan ailesini kaybeden ihtiyaç sahibi bireylere yardım yapılmaktadır. Daha sonra M.Ö. 4000 yıllarında ise sermaye sahipleri, kervanlarının çöllerde soyguna uğraması gibi durumlar karşısında mallarını güvenceye almak adına Babil kervan tüccarlarına borç verdiği görülmektedir (Özbolat, 2009: 34).

Günümüzde ise 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) 1263. maddesine göre sigorta *"öyle bir akittir ki bununla sigortacı bir prim karşılığında diğer bir kimsenin para ile ölçülebilir bir menfaatini zarara uğratan bir tehlikenin meydana gelmesi halinde tazminat vermeyi yahut bir veya birkaç kimsenin hayat müddetleri sebebiyle veya hayat-*

larında meydana gelen belli bir takım hadiseler dolayısıyla bir para ödemeyi veya sair edalarda bulunmayı üzerine alır" şeklinde ifade edilmektedir.

Çetin'e (2007: 3) göre sigorta, *"yasalar, yönetmelikler ve her türlü mevzuatlar, örf ve adetler çerçevesinde insanların çeşitli risk faktörlerinin yaratabileceği zararlarla başa çıkmalarına yardımcı olan ve bu yardımı sistematik bir şekilde sürdürüp yönlendiren bir organizasyon"* dur.

Sigortanın güvence sağlamasının yanında sektör olarak da ekonomide oldukça önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Aşağıda sunulan bu işlevlerin etkin olarak yerine getirilmesi, ekonomik büyümeye de önemli katkılar sağlamaktadır. Sigorta sektörü (Malatyalı, 2008: 21-26);

- Finansal istikrarı artırır,
- Finansal kayıpları azaltır,
- Tasarrufların harekete geçirilmesini sağlar,
- Sermayenin etkin dağılımını sağlar,
- İç ve dış ticareti destekler,
- Mevcut riskleri daha etkin yönetir,
- Sosyal güvenlik sistemlerinin üzerindeki baskıyı azaltır.

Sigorta sektörünün ekonomideki bu fonksiyonlarını sağlayabilmesi için güncel olarak sektörde yaşanan en önemli sorunlar olarak tespit edilen düşük komisyon, kalifiye personel eksikliği, haksız rekabet, bilinçsiz müşteri, yetersiz reklam, ahlaki olmayan kaza raporları, acenta sayısının fazlalığı, müşteriye eksik ve yetersiz bilgi verme (Karaman, 2018b: 411) hususlarında gerekli yapısal önlemlerin alınması ve uygulanması gerekmektedir. Bununla birlikte sigorta sektörünün Türkiye'deki gelişim süreci, yapısal ve yasal düzenlemelerin henüz yeterince sağlanamamış olması ve sektör temsilcilerinin yeterince alana hakim olamaması gibi nedenlerden dolayı sigortacılık hizmet kalitesinde de sorunlar yaşanabilmektedir (Karaman ve Karakoç, 2018: 651).

Günümüzde sigorta sektöründe ihtiyaç duyulan gelişimin sağlanabilmesi ve sektörün ülke ekonomisine gereken katkıyı sunabilmesi için mevcut sigorta alanlarının yaygınlaşması ve yeni sigorta alanlarının faaliyete geçmesi gerekmektedir. Sigorta sektörü hizmet yoğun bir sektör olmasından dolayı hizmet kalite standartlarının belirlenmesi ve uygulanması gibi yöntemler sektöre önemli katkı sağlayacaktır. Ancak sektör çalışanları ile yapılan bir araştırmaya göre çalışanların hayat şartlarından memnun olmamaları yönünde elde edilen sonuç (Karaman ve Kurnaz, 2018: 963) sektör temsilcileri tarafından iyi okunmalıdır. Çalışanların nitelik, performans ve çalışma şartları gözden geçirilmeli ve yaşam doyumlarının ve iş tatmin düzeylerinin arttırılması için gereken adımlar atılmalıdır.

BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİ (BES)

Zorunlu sosyal güvenlik sistemlerinin tamamlayıcısı niteliğindeki gönüllülük esasına dayalı yeni sistemler dünya üzerinde hızla yayılmaktadır. Sistemin kamu sosyal güvenlik açığına da çözümler getirmesi devletlerin söz konusu sistemi kabulünü hızlandırmıştır. Günümüzde dünya üzerinde en yaygın olan gönüllülük esasına dayalı sosyal güvenlik sistemi BES'tir. Bireylerin zaman içerisinde gelirlerinin artması, zorunlu sigortalılık esasına göre emekli olan bireylerin elde ettikleri emekli aylıklarının düşük seviyelerde kalması, kamusal emeklilik programlarının iyi bir performans sergileyememesi, sosyal güvenlik kapsamında olmayan bireylerin gelecekle ve özellikle emeklilik dönemiyle ilgili endişe duyması, uzun vadeli yatırım fonlarının iyi bir performans

göstermesi gibi durumlar BES'lere olan ilgiyi ve ihtiyacı arttıran bireysel faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (İşbilen, 2008: 53). Bireysel emeklilik sisteminin temel amacı, "bireylerin çalışma yaşamları boyunca yaptıkları düzenli tasarrufların yatırıma yönlendirilmesini sağlayarak, oluşacak birikimlerle, tasarruf yaptıkları dönemde sahip oldukları refah seviyesinin emeklilik döneminde de devam etmesini sağlamak"tır (Aydoğmuş vd., 2017: 608). Doğum oranlarında yaşanan düşüşler, yaşama sürelerinin uzaması, ülkelerin tasarruf eğiliminde olması ve sosyal güvenlik sisteminin verdiği açıkların ülkede başka ekonomik sıkıntıları da tetiklemesi gibi durumlar BES'lerin devletler tarafından hızlı kabulünde rol oynayan bireysel olmayan etmenlerdir (Ergenekon, 2001: 94; İşbilen, 2008: 54).

Bireysel Emeklilik Sisteminin Tanımı ve Kapsamı

İnsanoğlu yaşadığı ortamlarda sürekli olarak riskler ile karşı karşıya kalmaktadır. Kimi zaman bazı tahminlerde bulunarak olası riskler belirlenmeye çalışılmakta ve önlemler alınarak bu risklerin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Kimi zaman ise tahmin edilemeyen riskler ortaya çıkmaktadır. Söz konusu riskler insan hayatı için büyük etkiler oluşturabilmektedir. Bu yüzden insanlar olası risklere karşı önlemler alabilmek ve bunlar ile mücadele edebilmek için arayış içerisindedirler. Bu arayışlar sonucunda ortaya çıkan riskler ile mücadele yollarından birisi de devlet desteği ile beraber bireysel emeklilik sistemidir (Yumurtacı Aydoğmuş, 2015: 94).

Bireysel emeklilik sistemi; bireylerin çalışma hayatları boyunca elde ettikleri ekonomik getirileri tasarrufa dönüştürmek düşüncesiyle emeklilik döneminde daha rahat bir yaşam sürmelerini sağlayan, herhangi bir zümreye ait olmayan ve toplumun her bireyi tarafından ulaşılabilen, bireylerin birikimlerinin profesyoneller tarafından portföy yönetim esaslarına göre yönetildiği ve değerlendirildiği sosyal güvenlik aracıdır (Şener ve Akın, 2010: 293).

Bireysel emeklilik sistemi gönüllülük esasına dayanan, zorunlu kamu sosyal güvenlik sistemlerinin tamamlayıcısı konumunda bulunmaktadır. Herhangi bir gruba veya zümreye ait değildir. Tüm toplumu kapsamaktadır. Sistem bireylere göre farklılık gösteren bir yapıdadır. Sistemin büyük çoğunluğu özel sektör tarafından yönlendirilmektedir (Derelioğlu, 2001: 63).

Bireylerin çalıştığı dönemde yaptıkları tasarrufların emeklilik veya yaşlılık döneminde ek gelir olarak karşılarına çıkmasını amaçlayan ve bu özelliği ile çağdaş bir sistem olan BES'te, tasarruf katılımcıların, bireylerin emekleri ile sağlandığından kontrol ve sorumlulukta bireyin kendisindedir (Korkmaz vd., 2007: 56,160). Yani birey sisteme girme kararını, sisteme dahil olduktan sonra devam etme veya sistemden ayrılma kararını tamamen kendi iradesiyle vermektedir. Ayrıca yatırdığı BES katkı payının hangi fonlarda değerlendirmek istediğini de belirtme hakkına sahiptir.

BES mikro düzeyde bireylerin gelecek planlarını kapsasa da, sistemin uygulandığı ülkelerde makro etkileri de bulunmaktadır. Sistem etkin bir tasarruf aracıdır. Bunu yanında uzun vadeli bir yatırımdır. Bu özelliği nedeniyle istihdama yönelik plan ve politikaları da olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, sosyal güvenlik uygulamaların mevcut etkinliğinin ve verimliliğinin artmasını sağladığı gibi, artan uzun vadeli fonlar aracılığıyla sermaye piyasasında da olumlu yönde gelişmeler yaşanmasına zemin hazırlamaktadır (Uyar, 2012: 72).

Sistem öncelikli olarak medeni ehliyetini kullanma yetkisi olan kişileri kapsamaktadır (Resmi Gazete, 2001). Kanunda sistemin kapsadığı kişilere katılımcı adı verilmektedir. BES'e katılımda çalışan veya çalışmayan şeklinde bir ayrıma gidilmemiş, katkı payı ödemek isteyen ve kanunda ön görülen şartları taşıyan herkesin katılımına

olanak sağlanmıştır. Katılımcı ve BES hizmet sağlayıcısı arasında imzalanacak bir sözleşme ile bireyler sisteme dahil olabilmektedir. Sözleşme içeriğinde her iki tarafı da bağlayıcı maddeler bulunmaktadır (İşbilen, 2008: 75).

Bireysel Emeklilik Sisteminin Tarafları

Bireysel emeklilik şirketinin temel bileşenleri katılımcı ve emeklilik şirketidir. Sistemin ana unsuru ise katılımcı ile şirket arasında yapılan sözleşmedir.

2.2.1. Katılımcı

Katılımcı bireysel emeklilik sisteminde emeklilik sözleşmesine kendi ad ve hesabına taraf olan gerçek kişi olarak tanımlanmıştır. Emeklilik sistemine katılmak isteyen kişiler medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olma kişiler olmalıdır ve şirket ile emeklilik sözleşmesi imzalamalıdırlar. Bireysel emeklilik şirketine katılan birey katkı payı ödeme, varsa birden fazla fonu fonlar arasında dağılım yapma değişiklik yapma ve hesabını başka bir şirkete taşıma hak ve yükümlülüklerine sahiptir (Kızılgeçit, 2014: 39).

2.2.2. Portföy Yöneticisi

Bireysel emeklilik şirketleri tarafından kurulan fonları yöneten profesyonel kuruluşlardır. Portföy yönetim şirketleri fonu yönetirken riski minimuma indirecek dağılımları oluşturmak, getiriyi ve likiditeyi göz önüne almak ve fonun yatırım sınırlamasına ve portföy yönetimine dikkat etmekle yükümlüdür (Uyar, 2012: 38).

2.2.3. Emeklilik Şirketi

Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım kanununa göre emeklilik şirketi bu kanun dâhilinde kurulan ve bireysel emeklilik sisteminde faaliyet göstermek üzere ortaya çıkan emeklilik konusunda ruhsat almış şirkettir (Uyar, 2012: 38).

Şirketin genel özellikleri, bireysel emeklilik sistemi 4632 sayılı kanun dâhilinde faaliyetlerinin sınırlandırılmış olmasıdır. Anonim bir şirket olması gerekmektedir. Şirket sermayesinin 20 trilyon Türk Lirasından az olmaması gerekmektedir ayrıca ödenmiş sermayenin en az on trilyon olması ve kalanında üç yıl içinde ödeneceğinin garanti edilmiş olması gerekir. Emeklilik şirketinin hisse senetlerinin nakit para karşılığı çıkarılması gerekmekte ve nama yazılı olmalıdır. Bireysel emeklilik şirketinin 4632 sayılı kanun hükmüne göre ana sözleşmesini oluşturması gereklidir. Bireysel emeklilik şirketinin sistem tasarımı ve iş planı ile yapılabilirlik raporlarının olması gereklidir (Kızılgeçit, 2014: 40).

2.2.4. Takasbank

Takasbank resmî gazetede yayınlanan 24681 sayılı Emeklilik Yatırım Fonlarının Kuruluş ve Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Hakkında Yönetmelik' te saklayıcı görevinde tanımlanmaktadır (Kaydu, 2006: 128). Takasbank'ın görevleri emeklilik sistemindeki fon varlıklarının saklanması, fon adına yapılan alım satımlarının icrası ve kontrolü, katılımcılara fonlarını takip etme imkânı, kurulca belirlenenler çerçevesinde fonların yönetimini sağlamak ve fondaki ödemeleri bunun yanında fonun başka hesaba taşınmasının kontrolünü yapar. Bu sistem sayesinde emeklilik fonları şirketin varlıklarından ayrı olarak toplanması sayesinde şirketin iflası, kapanması ya da devri durumunda katılımcının varlıklarını koruma işlemi de görmektedir (Uyar, 2012: 40).

2.2.5. Hazine Müsteşarlığı

Hazine müsteşarlığı kurulacak olan bireysel emeklilik şirketine izin verme ruhsatlandırma ve denetim işlemlerini yapar. Hazine müsteşarlığı emeklilik şirketinin fa-

aliyetlerini belirleme ve denetleme hakkına sahiptir. Bireysel emeklilik şirketinin ana sözleşme değişikliği ve belirlenen miktarın üzerindeki hisse devride müsteşarlık iznine tabidir. Emeklilik planları üzerindeki değişiklik ve yeni emeklilik planı yapmakta müsteşarlık iznine tabi durumlardır. Bireysel emeklilik şirketlerinin aracılarının niteliklerine, faaliyetlerine, yapamayacakları işlere, siciline ilişkin işlemlere ve tutacakları defterlere ve diğer esaslara ilişkin düzenlemeleri hazine müsteşarlığı yapmaktadır (Uyar, 2012: 41). Hazine müsteşarlığı ayrıca sigortacılık ve özel sigortacılık şirketlerini faaliyetlerini denetleyip bu şirketler hakkında yapılan şikayetleri değerlendirip sonuca bağlamak gibi sorumlulukları vardır (Kızılgeçit, 2014: 45).

2.2.6. Emeklilik Gözetim Merkezi

Emeklilik gözetim merkezinin çalışma şekli müsteşarlık tarafından belirlenir. Emeklilik gözetim merkezi Bireysel Emeklilik Kanun'u ile ilgili mevzuat uyarınca hazine müsteşarlığının bağlı olduğu bakanlığın görev ve yetkilendirmesi sonucu merkezi İstanbul'da bulunarak 10.07.2003 tarihinde kurulmuştur (Kaya, 2010: 153). Emeklilik gözetim merkezini görevleri katılımcılarının menfaatlerinin ve haklarının korunması ve emeklilik hesaplarındaki birikimlerine zarar gelmesini önlemektir. Emeklilik planlarının kaydını tutmak ve günlük olarak düzenli bir biçimde kontrollerini sağlamaktır. Önemli olan bir diğer noktada bireysel emeklilik hesaplarının işleyişinin mevzuatta tanımlanmış esaslara, emeklilik sözleşmelerine ve emeklilik planlarına uygunluğunu denetlemek asli görevleridir (Kızılgeçit, 2014: 46).

2.2.7. Sermaye Piyasası Kurulu

Emeklilik şirketinde portföy yönetim şirketleri, emeklilik yatırım fonları ve de bu şirketlerin anlaşmalarıyla saklayıcılara dair düzenlemeler sermaye piyasası tarafından yapılmaktadır. Bireysel emeklilik sözleşmesinde bulunacak hususlara, aktarım talebine, zaman belirlemeye, emeklilik durumunda katılımcının belirlenmesine ilişkin araştırmaya ve paranın bu araştırma esnasında değerlendirilmesine bunun yanında giriş aidatı, yönetim ve fon giderleri gibi masrafların belirlenmesine müsteşarlık tarafından sermaye piyasası kurulunun uygun olduğuna dair görüşü alınır (Kızılgeçit, 2014: 51).

2.2.8. Bireysel Emeklilik Danışma Kurulu

Bireysel emeklilik sistemi politika ve planlarını oluşturmak ve belirlenen planların uygulanması için gerekli önlemlerin alınması için tavsiyelerde bulunmak için kurulmuştur (Kıloğlu, 2014: 81).

2.2.9. Bireysel Emeklilik Aracıları

Bireysel emeklilik yönetmeliğine göre bireysel emeklilik şirketleri tarafından katılımcılara sunulan emeklilik anlaşmalarına aracılık yapan ve bu anlaşmaları şirket adına yapan gerçek kişi olarak tanımlanır (Kızılgeçit, 2014: 52).

Bireysel Emeklilik Sisteminin Amacı ve İşleyiş Yapısı

4632 SAYILI Bireysel Emeklilik Kanunu'nda sistemin amacı şu şekilde belirtilmiştir (Resmi Gazete, 2001):

"Amaç ve Kapsam"

Madde 1- Bu kanunun amacı, kamu sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olarak, bireylerin emekliliğe yönelik tasarruflarının yatırıma yönlendirilmesi ile emeklilik döneminde ek bir gelir sağlanarak refah düzeylerinin yükseltilmesi, ekonomiye uzun vadeli kaynak yaratarak istihdamın arttırılması ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunulma-

sını teminen, gönüllü katılıma dayalı ve belirlenmiş katkı esasına göre oluşturulan bireysel emeklilik sisteminin düzenlenmesi ve denetlenmesidir.

Bu kanunun kapsamı, emeklilik şirketlerinin kuruluş çalışma, yönetim ve denetimine, kişilerin sisteme katılma, ayrılma ve emeklilik koşullarına, emeklilik yatırım fonlarının kuruluşuna, katkıların bu fonlarda toplanmasına ve değerlendirilmesine, aracılık hizmetlerine, kamuya açıklanacak bilgilerin kapsamına ve bireysel emeklilikle ilgili diğer hususlara ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir."

Özbolat (2004: 68-69), kanun metnini yorumlamış ve aşağıdaki bulgulara ulaşmıştır:

- Kanunda "özel emeklilik sistemidir" ibaresi yer almaktadır. Vurgu yapılan özel kelimesi bireysel emeklilik sistemine ilişkin işlerin kamu tarafından değil özel statüde bulunan emeklilik şirketleri tarafından yapılacağını ortaya koymaktadır. Kamu kesimi ise sisteme ilişkin hukuki ve yasal altyapıyı oluşturma, işleyen sistemin denetim ve gözetimini yapma görevlerini üstlenmiştir.
- Sisteme medeni haklarını kullanma yetisine ve ehliyetine sahip, 18 yaşını aşmış herkes gönüllülük esasına göre katılma hakkına sahiptir.
- Bireylerin herhangi bir zorunlu sosyal güvenlik kurumuna (SSK, Bağ-Kur, Emekli Sandığı vb.) kayıtlı olması veya olmaması bireysel emeklilik sistemine giriş için herhangi bir engel teşkil etmemektedir.
- Sistem kamu emeklilik sisteminin tamamlayıcısı ve emeklilik döneminde ek gelir sağlayıcısı durumundadır.
- Sistem katılımcılara, fiili çalışma hayatları esnasında sahip oldukları yaşam standartlarını emeklilik döneminde fazla bir kayıp olmadan sürdürme olanağı sunmaktadır.

Sistemin işleyişi birçok değişkenin değerlendirilmesi ve tek bir plan halinde sunulması esasına göre hareket etmektedir. Yani emeklilik şirketleri potansiyel katılımcıların ortalama gelir düzeyi, risk profili, öncelik verdiği değerleri, günlük yaşama ve geleceğe ilişkin ihtiyaçlarını ele almak suretiyle onlara en iyi ve en uygun katılım planını hazırlar. Katılımcı hazırlan plan kabul ederse, bireysel emeklik sözleşmesini imzalar ve sisteme dahil olarak katkı paylarını/primleri ödemeye başlar. Bireylerin emeklilik şirketini değiştirmesi ödediği katkı payları adına herhangi bir risk oluşturmaz. Çünkü katılımcı BES'e dahil olduğu anda adına bir hesap açılır ve ödediği tüm primler bu hesapta takip edilir. Yatırılan primler bireyin seçtiği veya uzmanların tavsiye ettiği emeklilik planında belirlenmiş yatırım fonlarında değerlendirilir (Özbolat, 2004: 69). Sistemin her kademesinde katılımcılara fonlarla ilgili bilgilendirme sağlanır ve yatırımlarını istedikleri fonlar çerçevesinde yönetmelerine izin verilir. Ayrıca, katkı payı ödemeleri, yapılan birikim ve emekliliğe hak kazandıktan sonra sistemden elde edilen gelirlere ilişkin vergi teşvikleri de sağlanmaktadır (Gümüş ve Tütüncü, 2012: 25).

Bireysel Emeklilik Sisteminin Özellikleri

Bireysel emeklilik sisteminin katılımcıları ve kamuyu aydınlatmaya yönelik iki temel uygulaması bulunmaktadır. Bunlardan birincisi katılımcılara yöneliktir. Katılımcılar BES hesaplarındaki hareketleri her an izleyebilme olanağına sahiptir. İkincisi ise kamuoyuna yönelik uygulamadır. BES yöneticileri fonlar ve sistemin işleyişine ilişkin finansal raporu ve bilgileri belirli dönemlerde kamuoyu ile paylaşmaktadır (Altıntaş, 2009: 156). Sistem devlet garantisi altında olmamakla birlikte Sermaye Piyasası Kurulu, Hazine Müsteşarlığı, Takasbank, Emeklilik Gözetim Merkezi ve diğer birçok bağımsız denetim organının gözetimi altındadır (Dağlı vd.2008: 86).

BES'te sosyal sigortalarda bulunan teklik ilkesi de ortadan kaldırılmıştır. Yani bireyler ödeme gücü elverdiği ölçüde birden fazla BES hesabına sahip olabilmektedir (İşbilen, 2008, s.75). Bu durumda katılımcı bir bireysel emeklilik sisteminden emekliliğe hak kazandığında, dahil olduğu tüm emeklilik sözleşmelerinden emekliliğe hak kazanmış sayılmaktadır (İşseveroğlu ve Hatunoğlu, 2012: 157).

BES'ten grup olarak faydalanmakta mümkündür. En az on kişinin bir araya gelmesi veya on kişiden az sayıda personelin bulunduğu iş yerlerinde, tüzel kişiliğe sahip bir kurumda/kuruluşta, grupta çalışanlara ya da üye olanları kapsayacak şekilde düzenlenebilmektedir (Bacak, 2005: 165).

Sisteme dahil olan kişilerden bazı kesintiler yapılmaktadır. Çünkü her bir katılımcının sisteme getirdiği bir maliyet bulunmaktadır. 4632 sayılı kanunun 7. Maddesinde bu maliyet kalemleri şu şekilde sıralanmıştır;

Giriş Aidatı: Katılımcılara henüz katılım aşamasında bireysel hesap açılırken bir defaya mahsus giriş aidatı ödemesi alınır. Ödeme azami bir yıl süreyle taksitlendirilebilir. Katılımcıların bireysel hesaplarını başka şirketlere aktarması durumunda tekrar giriş aidatı talep edilmez (Korkmaz vd., 2007: 163).

Yönetim Gider Kesintisi: Emeklilik şirketleri, katılımcılarına hizmet sağlarken katlandıkları maliyetleri katılımcıların kendi hesaplarına yaptıkları katkı payı ödemeleri üzerinden belirli miktarlarda kesintiler yaparak karşılamaktadırlar (Korkmaz vd., 2007, s.163). Kesinti yapılacak oran ödenen katkı payının %8'ini geçmemek üzere şirketler tarafından belirlenebilmektedir. Ödenen katkı payı ise yönetim gideri kesintisi yapıldıktan sonra fonlara yönlendirilmektedir (Özel ve Yalçın, 2013: 16).

01 Ocak 2016 tarihinden itibaren giriş aidatı, ara verme kesintisi ve yönetim gider kesintisinde değişikliğe gidilmiştir.

Yeni uygulamada sözleşmelerin ilk beş yılında giriş aidatı, ara verme kesintisi ve yönetim gider kesintisi alınabilecektir. Bu tutar her yıl için, aylık brüt asgari ücret tutarının %8.5'i kadardır.

Fon İşletim Gideri Kesintisi: İşletilen fon portföylerinin yönetimleri giderlerini karşılayabilmek amacıyla yapılan kesintileri kapsamaktadır.

BES bir sigorta sistemi değil tasarruf sistemidir. Katkı payı ödemesine dayalı bir fonlama sistemdir. Katılımcılar emekliliğe hak kazandıklarında, elde edecekleri tutar katkı payı hesabına yatırdıkları tutarları ve bunların fonlar aracılığıyla elde ettiği gelirleri kapsamaktadır (Korkmaz, 2006: 161).

Bireysel Emeklilik Sisteminin Olumlu Yönleri

BES'in tarafları açısından pek çok olumlu katkısı bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir (Elveren, 2003: 5; Gümüş ve Tütüncü, 2012: 30-32; Ergenekon, 2000: 130, 185);

- Emeklilik döneminde ikinci bir gelir olanağı sağlamaktadır.
- Gerçekleştirilecek vergi reformlarına bağlı olarak vergiden muaf bir şekilde tasarruf yapma avantajı sunmaktadır.
- Emeklilik yaşı ve çalışılmayan durumlarda prim ödemelerinde esneklik sağlamaktadır.
- Çalışanlara tercih edilebilir bir çalışma ortamı sunma avantajı sağlamaktadır.
- Emeklilik fonları sektörde rekabet kaynaklı verimlilik artışı sağlamaktadır.
- Ülke içi tasarruf düzeyini arttırmaya yardımcı olmaktadır.

- Yatırılan katkı payları sonucu oluşan fonların yatırıma dönüşmesiyle istihdamın artışına katkıda bulunmaktadır.
- Tüm emeklilik sahibi katılımcıları, ölüm ve malullük risklerine karşı sigortalayabilmeye olanak sağlar.
- Katılımcıların risk ve getiri tercihi yapmasına olanak sağlar.
- Bireylerin emeklilik dönemleriyle ilgili sorumluluk almalarını sağlar.
- Bireyleri daha uzun süreler çalışmaya ve ekonomiye daha fazla katkı yapmaya teşvik eder.

Bireysel Emeklilik Sisteminin Olumsuz Yönleri

BES'in yukarıda sıralanan olumlu yönlerinin yanı sıra bazı olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Bunlar aşağıda belirtilmiştir (Kara, 2006: 134):

- Sisteme yapılan prim ödemelerinin değişiklik göstermesi, emeklilik döneminde katılımcılar arasında büyük gelir dalgalanmaları yaşanılmasını kaçınılmaz kılacaktır.
- Masrafları karşılamak adına yapılan kesintilerin farklılığı, performans karşılaştırmalarda zorluklara sebep olacaktır.
- Sistemin iyi bir şekilde işleyebilmesi için sıkı ve iyi düzenlenmiş bir denetleme mekanizması gerekmektedir.
- Sistemin tam anlamıyla işlerlik kazanması ve güvenilir olması, çok yüksek düzeylerde pazarlama ve idari maliyetlere katlanılmasıyla mümkün olacaktır.
- Bireylerin yatırımlardan kısa vadede sonuç alma istekliliği ve uzun dönemli yatırımlara sıcak bakmaması, sisteme olan katılım oranının düşük seviyelerde kalmasına neden olmaktadır.
- Yatırım fonlarının özellikleri itibariyle, sisteme yatırılan paranın getirisi önceden hesaplanamamakta ve katılımcılar için belirsiz bir durum olarak durmaktadır.
- Ekonomik ve siyasi belirsizlik bireyleri uzun vadeli yatırımlardan uzaklaştırmakta ve sisteme katılım düşüncesini olumsuz yönde etkilemektedir.
- Kamunun sürekli borçlanma ihtiyacı içerisinde olması yatırımcı ve girişimciler için büyük bir risktir. Bu nedenle kamu borçlanma oranının sürekli artması BES için olumsuz bir durumdur.

3. BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİNDE DEVLET KATKISI VE MAKRO EKONOMİYE ETKİLERİ

3.1. Bireysel Emeklilik Sisteminde Devlet Katkısı

Bireysel emeklik sisteminde devletin katılımcılara ödediği miktara destek olmak için dörtte bir oranında destekleme yapması emeklilik sisteminde devlet katkısı olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle %25 oranında katılımcıya devlet tarafından ödenen miktardır. Bu uygulamaya yeni geçilmiştir. 01.01.2013 tarihinden itibaren bireylerin yatırdıkları primleri devlet katkı payı vererek destekleme yoluna gitmiştir, bundan önce ise bilindiği üzere vergi matrahından indirim yaparak yatırımcı desteklenmektedir. Devlet tüm katılımcılara ayrım yapmaksızın belirlenen miktarda destekleme yapmaktadır. Bir örnek verecek olursak 400 TL yatıran bir katılımcı 100 lira katılım desteği almaktadır. Burada ise devletin sınırlamasına dikkat edecek olursak katılımcı senelik olarak brüt asgari ücretin bir senelik toplamının dörtte birinden fazla destek alamamaktadır. Örnek verecek olursak 2017 yılında brüt asgari ücret 1770

TL ve 12 aylık toplamı 21,240 TL etmektedir, devletin verdiği %25 oranını aldığımız takdirde ise bu oran 5,310 TL tekabül etmekte ve buda devletin bir yıl içerisinde vereceği en yüksek destekleme miktarı olmaktadır. Bireyin birden fazla katkı payı ödemesi iki ayrı hesabının olması durumunda ise devlet yatırılan miktarlara göre oranlayarak katkı payı vermekte ancak buda brüt asgari ücretin yıllık toplamının dörtte birini aşmamaktadır. Örnek ile anlatacak olursak (Uyar, 2012: 36):

- Ali Bey X sözleşmesi 1000 TL ve Y sözleşmesine de 500 TL ödüyor olsun,
- Bu durumda devletin vereceği destek 375 TL'dir.
- X sözleşmesine 375*(1000/1500) = 250 TL'lik destekleme yapılır.
- Y sözleşmesine ise 375*(500/1500)=125 TL destekleme yapılır.

Katılımcı bireysel emeklilik hesabına senelik brüt asgari ücret tutarını geçmemek kaydıyla iki hesabınada destekleme alabilmektedir. Destekleme alabilmek için sadece prim ödemek yeterli şarttır. Destekleme devlet tarafından herhangi bir işlem yapılmaksızın kendiliğinden yapılmaktadır.Destekleme hesaplanırken emeklilik gözetim merkezine şirketin yaptığı bildirimlere göre yapılmaktadır. Destekleme primin yatırıldığı aydan itibaren 6ay içerisinde müsteşarlık tarafından emeklilik gözetim merkezine oda sözleşmenin bağlı bulunduğu şirkete yatırılır. Birey devlet desteklemesini devlet katkısı hesabından görebilir. İşverenin işçilerine ödediği prime ise devlet destekleme yapmamaktadır. 1 Ocak 2016 tarihine kadar bireysel emeklilikten ayrılmayan katılımcının anlaşmasına, 2013 senesinden evvel bireysel emeklilikte geçirdiği süreye dahil olarak katkıya hak kazanmasına aşağıdaki listede göstereceğimiz şekilde 01.01.2016 tarihinde süre dahil edilmesi uygulanmıştır (Kızılgeçit, 2014: 32).

Tablo 3.4. Devlet Katkısına Hak Kazanılmasına İlişkin Esas Süreler

01.01.2013'ten önce sistemde kalınan zaman dilimi	Eklenecek Süre
3 seneden çok 6 seneden az ve 6 sene dahil olmak üzere	1 Yıl
6 seneden çok 10 seneden az ve 10 sene olmak üzere	2 Yıl
10 seneden fazla ise	3 Yıl

Kaynak: Ziraat Emeklilik Bireysel Emeklilikte Devlet Katkıları

Bireysel emeklilikte katılımcının olası bir şirket değişikliği durumunda devlet tarafından sağlanan katkıda yeni şirkete devredilir. Katılımcının hesabına henüz yatırılmamış bir katkının olması durumunda ise devlet tarafından yatırılmasından sonra en geç iki gün içinde yeni şirkete aktarılır. Katılımcının ölümü veya artık iş göremez durumuna gelmesi durumunda devlet katkısına ve gelirin tümüne hakkazanır. Hak ediş uygulaması gereği 01.01.2013 tarihinden itibaren devlet katılımcıya sistemde kaldığı süre bazında desteklemenin belli bir kısmını ya da tamamını verir. Sistemde üç yıl ile altı yıl kalınması durumunda altıncı yıl dahil %25'lik devlet katkısının %15' ini almaya hak kazanır. Sistemde altı yıl ve on yıl kalması durumunda onuncu yılda dahil olmak üzere %25'lik devlet katkısının %35'lik bir kısmını almaya hak kazanır. Sistemde on yıldan fazla bir süre kalması durumunda ise %25 olan devlet katkının %60'ını almaya hak kazanır. Sistemden emekli olmaya hak kazanılması, ölüm ve daimi olarak iş göremez haline gelinmesi durumunda ise %25'lik devlet katkısının %100' ünü yani tamamını almaya hak kazanılır.Buradaki önemli hususlardan bir diğeri ise devlet katkısına hak kazanılan miktar üzerinden devletin alacağı stopaj vergisidir(Kızılgeçit, 2014: 34).

Tablo 3.5. Stopaj Vergisi	
Sistemde kalınan zaman	**Devlet katkısına hak kazanılan miktardan alınacak stopaj yüzdesi**
Sistemde on yıldan az kalanlar	%15
Sistemde on yılını doldurmuş fakat emekli olamamış	%10
Sistemden emeklilik, ölüm ve maluliyetten dolayı ayrılanlar	%5

Kaynak: Ziraat Emeklilik Bireysel Emeklilikte Devlet Katkısı

Sistemde on yıldan az kalan katılımcı almaya hak kazandığı devlet katkısı üzerinde devlet tarafından %15'lik bir kesintiye uğrar. Sistemde on yılını doldurmuş fakat emekli olmaya hak kazanamayan katılımcı ise almaya hak kazandığı devlet katkısından %10'luk bir kesintiye uğrar. Sistemden emeklilik hakkı elde edilmesi, ölüm ve sürekli iş görmezlik durumuna düşülmesi durumunda ise hak edilen devlet katkısı üzerinden %5'lik bir vergi kesintisine tabi tutulur. Son olarak sistemden hak edilen devlet katkısı haciz ve rehin işlemine tabi tutulamaz (Kızılgeçit, 2014: 34).

3.2. Bireysel Emeklilik Sisteminin Makro Ekonomiye Etkileri

Ülke ekonomisine etki eden en önemli maddelerden birisi tasarruftur, özellikle iç ekonomiye çok ciddi katkıları olur. Tasarruf ülkedeki dış borç ve cari etmenler gibi konuları doğrudan etkilemektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke için tasarruf sermaye biriktirmesi ve ekonomiyi hareketlendirmesi açısından ciddi önem arz etmektedir. Birey açısından bakıldığında ise tasarruf uzun vadeli olarak düşünüldüğünde yaşam standartlarının yükselmesi ve refahın artması açısından önemlidir. Ülkemizde özellikle son dönemde meydana gelen tasarrufun azalması durumu cari açığı artırmakta ve tasarruf–yatırım dengesini bozmaktadır. Bireysel emeklilik ile mevcut emeklilik siteminin yanında tasarrufu artırmak için bireyler yeni bir önlem alma yoluna gitmişlerdir. Türkiye'de bireysel emeklilik sisteminin gönüllülük esasına dayanması ve fon kesintisinin fazla olmaması katılımcıları yeni yatırımlar aramaya iten etmenler arasında gösterilebilir (Yalçın, 2016: 1). Genel olarak sigorta, ekonomi için gerek önemli bir vergi kaynağı olması gerekse tasarruf kaynağı olması açısından ülke ekonomileri için önemli bir sektör konumundadır (Karaman, 2017b: 61). Bu açıdan BES de ülke ekonomisine önemli bir tasarruf kaynağı oluşturması açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Var olan sosyal güvenliğe bireysel emeklilik yeni bir soluk getirmiş ve bireysel emeklilik sistemine katılanların uzun vadede hayat standartlarının yükseltilmesi amaçlanmıştır. Bireysel emeklilik sisteminin uzun zaman diliminden oluşan bir yapıya sahip olması ve sistemde büyük meblağların birikmesi makro ekonomiyi olumlu yönde hareketlendirmektedir (Oktayer ve Oktayer, 2007: 63). Bireysel emeklilik sisteminin makro ekonomiye etkilerinden bahsedecek olursak Türkiye'de tasarrufu artırır ve buna yönlendirme sağlar. Bireyin mevcut emekliliğinin yanında ek katkı sağlar ve gelirini artırır dolayısıyla şartlara olumlu yönde etki eder (Yalçın, 2016: 31). Yatırım fonlarının uzun dönemli olmasını sağlar ve yeni iş alanları açar. Sosyal güvenlik alanında devlete yardımcı olur ve yükünü azaltır.Ülkenin ekonomik hedeflerine yardımcı olur enflasyonun artmasını engeller. Kayıt dışılığı azaltır (Sarı, 2011: 31). Bireysel emeklilik sisteminde fonlarda biriken miktarların büyüklüğü ve bu sermayenin yatırıma yönlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Yatırımın hisse senedi yoluyla yapılması piyasaların derinleşmesine pozitif katkıları olacaktır aksi takdirde sadece mali varlık artacaktır (Oktayer ve Oktayer, 2007: 77).

KAYNAKLAR

1. Altıntaş, K. M., (2009). Belirlenmiş Katkı Esaslı Emeklilik Planlarında Finansal Eğitimin Önemi: Katılımcıların Finansal Okur Yazarlığı Çerçevesinde Alternatif Bir Yatırım Eğilimi Modeli, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C.5 (9), 151-176.
2. Aydoğmuş, U., Yumurtacı Aydoğmuş, H., Karakoç, A., (2017). Destek Vektör Makinaları İle Bireysel Emeklilik Sistemi Katılımcılarının Sayısının Tahminlemesi, II. International Academic Research Congress, 608.
3. YumurtacıAydoğmuş, H., Aydoğmuş, U., Tüylü Adıgüzel, A. N., Karakoç, A., (2015). Support Vector Machines Model In Individual Pension Contract Forecasting For Antalya, 1.Uluslararası Ekonomi Yönetimi ve Pazar Araştırmaları Kongresi, 94-95.
4. Bacak, B., (2005). Sosyal Güvenlik Yönüyle Bireysel Emeklilik, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, C.49, 159-172.
5. Çetin, B., (2007). Tarım Sigortaları, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, Ankara.
6. Dağlı, H., Bank, S., Er, B., (2008). Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Yatırım Fonlarının Performans Değerlendirmesi, MUFAD Journal, C.40, 84-95.
7. Derelioğlu, D.,(2001).Özel Emeklilik Fonu Uygulamaları: Dünyada Özel Emeklilik Fonu Uygulamaları ve Türkiye İçin Öneriler, TÜGİAD Yayınları, Ankara.
8. Elveren, A.H., (2003). Bireysel Emeklilik Sisteminin Makro Ekonomik Etkileri, İsveren Dergisi, Mayıs Sayısı.
9. Ergenekon, Ç., (2000). Emekliliğin Finansmanı; Global Uygulamalar Işığında Türkiye İçin Bir Özel Emeklilik Model Önerisi, TÜGİAD, İstanbul.
10. Ergenekon, Ç., (2001). Emekliliğin Finansmanı: Global Özel Emeklilik Fonu Uygulamaları Işığında Ülkemiz İçin Öneriler, Emin Ofset Matbaacılık, İstanbul.
11. Gümüş, S., Tütüncü, M., (2012). Hizmet, Hizmet Pazarlaması, Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi ve Pazarlama Stratejileri, Hiperlink Yayınları, İstanbul.
12. İşbilen, E., (2008). Bireysel Emeklilik Sistemi ve Türkiye Uygulaması, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
13. İşseveroğlu, G., Hatunoğlu, Z., (2012). Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sisteminin Makro Ekonomik Dinamiklere Etkisi Kapsamında Swot Analizi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ekim Sayısı, 155-174.
14. Kara, T., (2006).Türk Sosyal Güvenlik Sistemi'nde Finansman Krizi ve Bireysel Emeklilik Sistemi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
15. Karaman, D., (2017a). Sigortacılık. Edt. Ferudun Kaya, "Sigorta ve Risk Kavramları" bölümü içinde (s.9-22). Beta Basım Yayım Dağ., 6. Baskı, İstanbul.
16. Karaman, D., (2017b). Sigortacılık. Edt. Ferudun Kaya, "Sigortanın İşlevleri" bölümü içinde (s.55-62). Beta Basım Yayım Dağ., 6. Baskı, İstanbul.

17. Karaman, D., (2018a). Sigortacılık Sektörünün Güncel Sorunlarının Belirlenmesi: Alanya'da Bir Araştırma. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (10), s.29-37.

18. Karaman, D., (2018). Türk Sigortacılık Sektöründe Yaşanan Güncel Sorunlar ve 2023 Vizyonu: Antalya İlinde Bir Araştırma. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 77, s. 411-422.

19. Karaman, D., Karakoç, A., (2018). Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi: Sigortacılık Sektöründe Uygulamalı Bir Araştırma, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research, Cilt: 11 Sayı: 57, s.650-656.

20. Karaman, D., Kurnaz, V., (2018). Sigorta Acentası Çalışanlarının İş Tatmini ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki: Manisa'da Bir Uygulama, 1st International Congress of Political, Economic and Financial Analysis - (PEFA), April 26-28, 2018, Nazilli, Aydın, s.963-968.

21. Kaya, F., (2010).Sigortacılık, Beta Yayınları, İstanbul.

22. Kaydu, Z. (2006). Bireysel Emeklilik Sisteminde Tüketici Profillerinin Farklılaşması: Antalya ve Isparta İllerinin Karşılaştırılması Örneği Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.

23. Kıloğlu, M., (2009). Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçinde Bireysel Emeklilik Sisteminin Yapısı ve İşlevi, Dokuz eylül Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.

24. Kızılgeçit, Z., (2014). Bireysel Emeklilik Sistemi ve Bireysel Emeklilik Sistemindeki Sigorta Şirketlerinde Fon Yönetimi, Atatürk Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).

25. Korkmaz, E., (2006).Sosyal Güvenlikte Yeni Yaklaşım: Bireysel Emeklilik, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.

26. Korkmaz, E., Akgeyik, T., Yılmaz, B., Elif Oktayer, N., Susam, N., & Şeker, M., (2007). Sosyal Güvenlikte Yeni Bir Yaklaşım: Bireysel Emeklilik. İTO Yayınları, İstanbul.

27. Malatyalı, N. K., (2008). Edt. Suna Özyüksel, Türk Sigorta Sektörü Orta Vadeli Gelişme Beklentileri, Sigorta Araştırma ve İnceleme Yayınları-13, TSEV, Ceyma Matbaacılık, İstanbul.

28. Oktayer, N., Oktayer, A. (2007). Özel Emeklilik Fonlarının Finansal Piyasaların Gelişimine Etkileri. Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, IX(II), 55-80.

29. Özbolat, M., (2004).Türkiye'de Hayat Sigortaları & Bireysel Emeklilik Sistemi, Detay Yayıncılık, Ankara.

30. Özbolat, M., (2009). Temel Sigortacılık, Seçkin Yayıncılık, 3.Baskı, Ankara.

31. Özel, Ö., Yalçın, C., (2013). Yurtiçi Tasarruflar ve Bireysel Emeklilik Sistemi: Türkiye'deki Uygulamaya İlişkin Bir Değerlendirme, TCMB Çalışma Tebliği, C.04, 1-35.

32. Resmi Gazete, (2001). 4632 Sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu, Sayı: 24366.

33. Resmi Gazete, (2001). 4697 Sayılı Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Sayı: 25546.

34. Sarı, Z. (2011). Bireysel Emeklilik Sistemi ve Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Yatırım Fonlarının Performans Değerlendirmesi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Manisa.

35. Şener, O., Akın, F., (2010). Özel Emeklilik Fonları ve Türkiye'de Bireylerin Bireysel Emeklilik Sistemine Giriş Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi, Ekonomi ve Yönetim Fakültesi Dergisi, C.29(2), 291-321.

36. Türk Ticaret Kanunu. Kanun No:6762

37. Uyar, H. İ., (2012). Bireysel Emeklilik Sistemi İle Ekonomik Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Mali Çözüm Dergisi, 71-93.

38. Uyar, H.İ., (2012). Bireysel Emeklilik Sistemi, Detay Yayıncılık, Ankara.

39. Yalçın, N. (2016). Bireysel Emeklilik Sisteminin Finansmanı ve Öngörüler, Gazi Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

CHAPTER 87

GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIK MODELİNİN TÜRKİYE UYGULAMASI VE SEKTÖR ANALİZİ

Turgay MÜNYAS[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi Turgay MÜNYAS, İstanbul Okan Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Finans Bölümü

GİRİŞ

Çalışmanın amacı, sermaye piyasasına yönelik olarak yapılan yasal düzenlemeler çerçevesinde Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının faaliyet, işleyiş ve yapısını almak ve incelemektir. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklara ilişkin yapılan yasal düzenlemeler sonrasında sermaye piyasasında bu ortaklıklara ilişkin uygulamalar sonucunda faaliyet ve finansal verilerindeki eğilim sektöre ilişkin derlenerek analiz çalışması 2011 ile 2016 yıları dikkate alınarak incelenmiştir.

Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına ilişkin yapılan analiz çalışmasında sekiz farklı durum analiz edilmiş. Bunlardan birincisi, piyasada faaliyet gösteren Gayrimenkul Yatırım Ortaklık sayısı, ikincisi, Gayrimenkul Yatırım ortaklıklarının sahip olduğu toplam kayıtlı sermaye miktarı, üçüncüsü, Gayrimenkul Yatırım ortaklıklarının sahip olduğu toplam çıkarılmış sermaye miktarı, dördüncüsü Gayrimenkul Yatırım ortaklıklarının portföy dağılımları,beşincisi, Gayrimenkul Yatırım ortaklıklarının sahip olduğu aktif toplamlarıson olarak ise Gayrimenkul Yatırım ortaklıklarının toplam piyasa değerleri analiz edilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bütün dünyada gayrimenkul, bireysel ve kurumsal tasarrufların değerlendirildiği önemli ve güvenilir yatırım araçlarından biridir. Özellikle enflasyonun ve faizlerin düştüğü dönemlerde hem dünyada hem de Türkiye'de yatırımcının en önemli yatırım araçlarından biri haline gelir gayrimenkul yatırımları.

Finansal araç türü bakımından ve piyasa derinliği açısından yetersiz olan Türkiye'de ekonomik birimlerin tasarruflarını değerlendirdiği en önemli araçlardan biri gayrimenkul yatırımlardır. Piyasada bu yatırım aracının riski düşük olup uzun vade de ise getirisi tatmin edici ve güvenilirdir. Türkiye'de gayrimenkul sektörünün en önemli sorunlarından bir finansman sıkıntısıdır. Sektördeki bu finansman sıkıntısının çözümünde gayrimenkul yatırım ortaklık modeli önemli bir rol oynayabilir. Gayrimenkul yatırım ortaklık modeli aracılığı ile piyasasının ihtiyaç duyduğu likidite ve gayrimenkullerin menkul kıymetleştirilmesi yoluyla giderilmeye çalışılır. Gayrimenkul yatırım ortaklık modeli aracılığı ile varlıklar likit bir hale gelmekte ve böylece kaynak yaratma olanağı oluşmaktadır. (Şahin, 2014:11-18)

Hızlı nufus artışı, bu artışı karşılayacak sayıda konut arzının bulunmaması, kaliteli konuta duyulan ihtiyaç, en çok yatırım yapılan sektörlerden biri olan gayrimenkule duyulan güvenin arttırılmak istenmesi, gayrimenkul sektöründeki yoğun talebe rağmen finansman konusunda yaşanılan sorunlar gibi nedenlerle ilk olarak 1961 yılında A.B.D'de ortaya çıkmıştır. (Güven, 2006:1)

Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları A.B.D'de de farklı şekillerde yapılanmaktadır. A. B.D'de Örgütlenme biçimlerine göre 3 sınıflandırmaya tabi tutulmaktadırlar.

- Klasik GYO Modeli,
- Şemsiye Ortaklığı Modeli (UPREIT Modeli: Umbrell a Partnership Real EstateInvestmentTrust),
- Eksik Şemsiye Ortaklığı Modeli (DOWNREIT Modeli).

Klasik GYO'lar, faaliyetlerine yardımcı olacak bir işletmeci şirkete ya da diğer yan hizmetleri sunabilecek iştiraklere ihtiyaç duymadan, aktiflerinde gayrimenkul yatırımları tutan ve sermaye piyasasında halka arz olarak yatırımcılardan topladığı kaynaklarla finansman sağlayan GYO'lardır. (Şarkaya, 2007:175-190)

Şemsiye Ortaklığı Modeli, Klasik GYO Modelinin gelişmiş modelidir. Bir ortaklık çatısı altında doğrudan ya da dolaylı olarak gayrimenkullere yatırım yapan GYO ör-

gütlenme biçimidir. Bu modelde GYO'lar, hisselerinin büyük çoğunluğunu elinde tutan şirkete ve şir-ketlere portföylerindeki gayrimenkullerin tamamının mülkiyetini ve yönetimini devrederek o şirketi ve şirketleri işletmeci ortak olarak iştirakleri arasına alır. Böylece, sahip olduğu gayrimenkulleri işletmeci bir şirkete devrederek o şirketin büyük ortağı haline gelen GYO, genel ortaklık payının karşılığı olarak işletmeci şirkete sermaye katkısında bulunmakta ve işletmeci şirketin hisse senetlerine sahip olmaktadır. (Şarkaya, 2007:175-190)

Eksik Şemsiye Ortaklığı Modelinde ise, GYO, işletmeci ortaklığa ortak olurken gayrimenkullerin sadece bir kısmının mülkiyetini işletmeci ortağa devrederek, gayrimenkuller üzerindeki mülkiyet hakkını devam ettirmektedir. (Şarkaya, 2007:175-190)

Tükiye'de ise Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları iki şekilde örgütlenmektedirler. Son yapılan düzenleme olan Gayrimenkul yatırım ortaklığı (GYO ya da Ortaklık), III-48.1 sayılı Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliğinde Gayrimenkul Yatırım Ortaklık tanımı kapsamında iki Gayrimenkul yatırım Ortaklık yapısı belirlenmiştir. Bunlardan birincisi gayrimenkuller, gayrimenkule dayalı haklar ve gayrimenkul projelerine yatırım yapan Gayrimenkul Yatırım Ortaklık modeli; ikincisi ise münhasıran altyapı yatırım ve hizmetlerinden oluşan portföyü işleten Gayrimenkul Yatırım Ortaklık modelidir.

Yukarıda değinildiği üzere Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarıilk defa 1961 yılında A.B.D'de 1970'lerde diğer ülkelerde, başta konut ihtiyaçlarının ortak finansman yöntemiyle karşılanmasıamacıyla kurulmuştur. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, gayrimenkullere yatırım yaparak hem gayrimenkul ihtiyacını karşılamak hem de önemli bir sermaye piyasası aracı olarak gelişerekgünümüzdeki faaliyet boyutlarına ulaşmışlardır. Bugün Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, alış veriş merkezleri, hastane, otel gibi büyük ölçekli projeleri yürütmektedirler.

Ülke ekonomilerinde önemli bir yeri olan ve gelişmiş ekonomilerde gayrimenkul piyasalarının en önemli kurumsal yatırımcılarından olan GYO'lar, Türkiye sermaye piyasalarına ise ancak 1990'lı yıllarla birlikte girebilmiştir. (Hayta, 2009:1)

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'de teknik birikimi yüksek, uluslararası operasyonları yapabilecek bir inşaat sektörü oluşmuştur. Bu oluşumdan hemen sonra inşaat ve taahhüt şirketlerinin kurumsallaşması, çağın gereklerine uygun idari ve finansal alt yapının kurulması ile ilgili süreç yoğun bir şekilde başlamıştır. Bu süreci takiben sektörün diğer bileşenleri için uygun kurum ve yasal düzenlemelerin yapılması ve denetim sürecinin oluşturulması yoluna gidilmiştir. Özellikle 2002 yılından sonra hukuki alt yapıda yapılan düzenlemeler inşaat sektörüne bağlı finansman kaynakları açısından önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bu boşluğun doldurulması ile gayrimenkul yatırım ortaklık modeli kuruluşların Türkiye'de büyüme trendine girdikleri görülmektedir. (Urak, 2016:161-167)

Türkiye'de Gayrimenkul Yatırım ortaklıklara ilişkin yapılan yasal düzenlemeler, ilk olarak 3794 sayılı Kanunla değişik 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 32. maddesine göre Yatırım Ortaklıklan; Sermaye Piyasasında faaliyet gösteren kurumlar arasında nitelendirilmiştir. Kanunun 35. maddesinde, Yatırım Ortaklıklan; sermaye piyasası araçlan, gayrimenkul, altın ve diğer kıymetli madenler portföyünü işletmek amacıyla kurulan anonim ortaklıklar olarak belirtilmiştir. YatınmOrtaklıklannın kuruluş ve faaliyet izinleri yine SPK'ya tabi tutulmuştur. Bir yatınm ortaklığı olan GYO ile ilgili ilk ayrıntılı düzenleme 22.07.1995 tarih ve 22351 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Gayrimenkul YatınmOrtaklıklanna İlişkin Esaslar Tebliği" ile gerçekleştirilmiştir. Bu tebliğ, piyasadaki bazı gelişmeler neticesinde gözden geçirilerek değiştirilmiş ve bugünkü son halini almıştır. (Şarkaya, 2007:175-190)

Gayrimenkul yatırım ortaklıkları 30 Aralık 2012 tarihli ve 28513 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6362 nolu Sermaye Piyasası Kanunu'nda kolektif yatırım kuruluşları başlığı altında sayılan yatırım ortaklık türlerinden bir tanesidir. SPK tarafından yayımlanan Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği (III-48.1)'de gayrimenkul yatırım ortaklığı, gayrimenkuller, gayrimenkul projeleri, gayrimenkule dayalı haklar, sermaye piyasası araçları ve Kurulca belirlenecek diğer varlık ve haklardan oluşan portföyü işletmek amacıyla paylarını ihraç etmek üzere kurulan ve Kanunun 48 inci maddesinde sınırı çizilen faaliyetler çerçevesinde olmak kaydı ile bu Tebliğde izin verilen diğer faaliyetlerde bulunabilen sermaye piyasası kurumu olarak tanımlanmıştır. (Aytekin ve Kahraman, 2015:289-301)

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının temel amacı, gayrimenkuller, gayrimenkul projeleri, gayrimenkule dayalı haklar, sermaye piyasası araçları ve Kurulca belirlenecek diğer varlık ve haklardan oluşan portföyü işletmek amacıyla paylarını ihraç etmek üzere kurulan veya münhasıran altyapı yatırım ve hizmetlerinden oluşan bir portföyü işletmek üzere kurulabileceği gibi belirli bir projeye, gayrimenkule veya altyapı yatırım ve hizmetine yatırım yapmak ya da belirli bir alanda faaliyet göstermek amacıyla da kurulabilirler.

Belirli alanlarda faaliyet göstermek veya belirli bir projeye, gayrimenkule veya altyapı yatırım ve hizmetine yatırım yapmak üzere kurulan ortaklıkların aktif toplamlarının en az %75'i bu faaliyet kapsamında yapılan yatırımlardan oluşur ve bu ortaklıkların unvanlarında söz konusu faaliyete, projeye, gayrimenkule veya altyapı yatırım ve hizmetine ilişkin bir ifadeye yer verilir[1].

Yatırım ortaklıklarının bir alt türü olan gayrimenkul yatırım ortaklıklarının kuruluşlarında ve sermaye artırımlarında, Kurulca portföye alınması uygun görülen varlıklar ayni sermaye olarak konulabilir. Gayrimenkul yatırım ortaklıkları ayni sermaye karşılığı ihraç edecekleri payları Kurulca belirlenen esaslar çerçevesinde halka arz edebilirler. (SPL, 2017: 64)

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının kuruluş ve dönüşüm başvurularının Sermaye Piyasası Kurulunca uygun görülebilmesi için ortaklığın taşıması gereken şartlar aşağıdaki gibidir. (Soydemir ve Akyüz, 2015:340)

- Kayıtlı sermayeli anonim ortaklık şeklinde kurulması veya anonim ortaklık niteliğinde olup kayıtlı sermaye sistemine geçmek için Kurula başvurması
- Kuruluşta başlangıç sermayesinin, dönüşümde ise mevcut ödenmiş veya çıkarılmış sermayesi ile öz sermayesinin her birinin 30.000.000 TL'den, münhasıran altyapı yatırım ve hizmetlerinden oluşan portföyü işletecek ise 100.000.000 TL'den az olmaması, sermaye miktarının; 60.000.000 TL'den az olması halinde, sermayeyi temsil eden paylarının en az %10'unun, 60.000.000 TL ve daha fazla olması halinde ise, sermayenin 6.000.000 TL'lik, münhasıran altyapı yatırım ve hizmetlerinden oluşan portföyü işletecek ise 10.000.000 TL'lik kısmını temsil eden paylarının kuruluşta nakit karşılığı çıkarılmış olması ve nakit karşılığı çıkarılan pay bedellerinin tamamının ödenmesi, dönüşümde ise nakit karşılığı çıkarılmış olması veya son hesap dönemine ait bağımsız denetimden geçmiş konsolide olmayan veya bireysel finansal tablolarında dönen varlıklar grubu altında yer alan nakit ve nakit benzerleri ile finansal yatırımlar kalemlerinin toplamının bu bentte belirtilen oran ya da tutar kadar olması,
- Ticaret unvanında "Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı" ibaresini taşıması veya unvanını bu ibareyi içerecek şekilde değiştirmek üzere Kurula başvurmuş olması,

1 28 /05/2013 tarih ve 28660 sayılı resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

- Kurucu ortakların veya mevcut ortakların GYO Tebliği'nde öngörülen şartları haiz olması,
- Esas sözleşmesinin Kanun ve GYO Tebliği hükümlerine uygun olması veya mevcut esas sözleşmesini Kanun ve GYO Tebliği hükümlerine uygun şekilde değiştirmek üzere Kurula başvurmuş olması,
- Genel müdür ile yönetim kurulu üyelerinin GYO Tebliği'nde öngörülen şartları taşımaları, genel müdürün kuruluş ve dönüşüm başvurularında belirlenmiş ve en geç kuruluşun veya esas sözleşme değişikliklerinin ticaret siciline tescili tarihi itibariyle, münhasıran altyapı yatırım ve hizmetlerinden oluşan portföyü işletecek ise tescil tarihini takip eden altı ay içinde atanmış olması,
- Portföyünde yer alan/alacak varlıkların niteliklerinin ve ortaklık aktif toplamı içinde sahip oldukları/olacakları ağırlıkların GYO Tebliği'nde belirtilen niteliklere ve sınırlamalara uygun olması,
- Kuruluşta ayni sermaye konulması durumunda, "Ayni Sermaye" başlıklı bölüm çerçevesinde ayni sermaye değerinin tespit edilmiş olması,
- Başlangıç sermayesinin veya çıkarılmış sermayesinin %25'i oranındaki paylarının, GYO Tebliği'nde belirlenen süre ve esaslar dahilinde halka arz edileceğinin, münhasıran altyapı yatırım ve hizmetlerinden oluşan portföyü işletecek ise halka arz edileceğinin veya nitelikli yatırımcıya satılacağının Kurula karşı taahhüt edilmiş olması,
- Sermayesinin, son iki yıl içinde, varlıkların rayiç değere taşınması suretiyle oluşan fonlardan artırılmamış olması zorunludur.

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının kuruluşlarında ve sermaye artırımlarında, Kurulca portföye alınması uygun görülen varlıklar ayni sermaye olarak konulabilir. Bu varlıkların değerlemesine ilişkin usul ve esaslar Kurulca belirlenir. Gayrimenkul yatırım ortaklıkları ayni sermaye karşılığı ihraç edecekleri payları Kurulca belirlenen esaslar çerçevesinde halka arz edebilirler.(SPL, 2017: 67)

Gayrimenkul yatırım ortaklıkları finansman ihtiyaçlarını veya portföyleri ile ilgili maliyetleri karşılamak amacıyla hesap dönemi sonunda hazırlayıp kamuya paylaştıkları finansal tablolarında yer alan öz sermayelerinin beş katı kadar kredi kullanabilirler.

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının yapamayacakları işlemler; (Karslı, 2004:165)

- 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nda tanımlandığı üzere mevduat veya katılım fonu toplayamazlar ve mevduat veya katılım fonu toplama sonucunu verecek iş ve işlemler yapamazlar.
- İlgili Tebliğde izin verilen işlemler dışında ticari, sınai veya zirai faaliyetlerde bulunamazlar.
- Hiçbir şekilde gayrimenkullerin, altyapı yatırım ve hizmetlerinin inşaat işlerini kendileri üstlenemez, bu amaçla personel ve ekipman edinemezler. Yürütülen projelerin kontrol işleri dahili olarak yürütülecekse bu amaçla istihdam edilen personel kapsam dışındadır.
- Hiçbir surette otel, hastane, alışveriş merkezi, iş merkezi, ticari parklar, ticari depolar, konut siteleri, süper marketler ve bunlara benzer nitelikteki gayrimenkulleri ticari maksatla işletemez ve bu amaçla personel istihdam edemezler. Ancak, "İşletme Hizmeti" başlıklı bölümün ikinci, üçüncü ve dördüncü paragrafları kapsamındaki faaliyetler ve bu faaliyetler nedeniyle istihdam edilen personel bu bent kapsamında değerlendirilmez.

- Kendi personeli vasıtasıyla portföye konu olan veya olacak projeler hariç olmak üzere başka kişi ve kuruluşlara proje geliştirme, proje kontrol, mali fizibilite, yasal izinlerin takibi ve buna benzer hizmetler veremezler.
- Kredi veremezler.
- İlişkili taraflarına herhangi bir mal veya hizmet satımı işlemine dayanmayan borç veremezler.
- Belgeye dayandırılmayan ve piyasa rayicinden bariz farklılık gösteren bir harcama veya komisyon ödemesinde bulunamazlar.
- Sürekli olarak kısa vadeli gayrimenkul alım satımı yapamazlar.

Gayrimenkul yatırım ortaklıkların faaliyetlerine ilişkin sınırlamalar ise şunlardır; Hiçbir şirkette sermaye veya oy haklarının %5'inden fazlasına sahip olamazlar, Ortaklığın tek bir şirketteki para ve sermaye piyasası araçları yatırımlarının toplamı ortaklığın aktif toplamının %10'unu aşamaz, Altın, kıymetli madenler ve diğer emtialar ile bunlara dayalı vadeli işlem sözleşmelerine yatırım yapamazlar, Yatırım fonları payları ve türev araçlar hariç, borsalarda veya borsa dışı, teşkilatlanmış piyasalarda işlem görmeyen sermaye piyasası araçlarına yatırım yapamazlar, sermaye piyasası araçlarının alım satımlarının Borsa kanalıyla yapılması zorunludur, sermaye piyasası araçlarını açığa satamazlar, kredili menkul kıymet işlemi yapamazlar ve sermaye piyasası araçlarını ödünç alamazlar, türev araçları kullanarak korunma amacını aşan işlemler yapamazlar, Kanunen ödemekle yükümlü oldukları vergi, harç ve benzeri diğer giderler hariç olmak üzere varlıkların portföye alımı ve portföyden satımı sırasında varlık değerinin %3'ünü aşan komisyon ücreti ve benzeri giderler yapamazlar[2]. (Tanör, 1999: 237)

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

liyet gösteren kolektif yatırım kuruluşlarından biri olan Gayrimenkul Yatırım ortaklıklarının hukuki yapılarını ve faaliyet esaslarını incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın ikinci bölümü ise Türkiye'de 2011 ile 2016 yılları arasında faaliyet gösteren Gayrimenkul Yatırım ortaklıklarının faaliyet ve finansal verilerinin yıllar itibariyle göstermiş olduğu eğilimi incelemeyi amaçlamıştır

Bu çalışma, tarama tekniği kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışma Türkiye'de finans piyasalarında faaliyet gösteren kolektif yatırım kuruluşlarından biri olan gayrimenkul yatırım ortaklık modelinin 2011 ile 2016 yılları arasındaki yasal düzenlemeler çerçevesindeki faaliyet ve işleyişini ele alarak incelemiştir. Gerçekleşen yasal düzenlemeler sonucunda piyasanın bu düzenlemelere vermiş olduğu reflekse bağlı olarak gerçekleştirdikleri işlemler sonucu sektöre ilişkin finansal bilgilerin ve verilerin derlenmesi ile gerçekleşmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, Sermaye Piyasası Kurulu'nun faaliyet raporları, yıllık bültenleri, aylık bültenleri, haftalık bültenleri ve SPK'nın Web Sitesinden yararlanılarak elde edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Sayısı

Grafik 1'de 2011 ile 2016 yılları arasında Türk finans piyasalarının önemli kurumlarından biri olan gayrimenkul yatırım ortaklıklarının sayısı yıllar itibariyle ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. Yapılan analiz çalışmasında sektörün kamu otoritesi olan Sermaye Piyasası Kurulundan izin alan ve sektörde faaliyet gösteren şirketler incelenmiştir.

2 28 /05/2013 tarih ve 28660 sayılı resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

Grafikte görüldüğü üzere 2011 ile 2016 yılları arasında Sermaye Piyasası Kurulundan kuruluş ve faaliyet izni alan Gayrimenkul Yatırım Ortaklık sayısı yukarı yönlü eğilim söz konusudur. Yani piyasa da faaliyet gösteren şirket sayısı yıllar itibariyle bir artış eğilimi göstermiştir. 2011 yılında sektörde faaliyet gösteren Gayrimenkul Yatırım Ortaklık sayısı 23 iken 2016 yılından ortaklık sayısı 31 olmuştur. 2011, 2012 ve 2013 yıllarında sektörde faaliyet gösteren ortaklık sayısı yukarı artış eğilimi göstermiştir. Ancak analize tabi tutulan yıllar itibariye bakıldığında son üç yıl piyasada faaliyet gösteren Gayrimenkul Yatırım Ortaklık sayısında bir değişiklik olmamıştır. Son üç yılda yani 2014, 2015 ve 2016 yıllarında 31 şirket faaliyet göstermiştir.Sektörde son üç yılına bakıldığında ortaklık sayısı bakımından yatay bir eğilim söz konusudur.

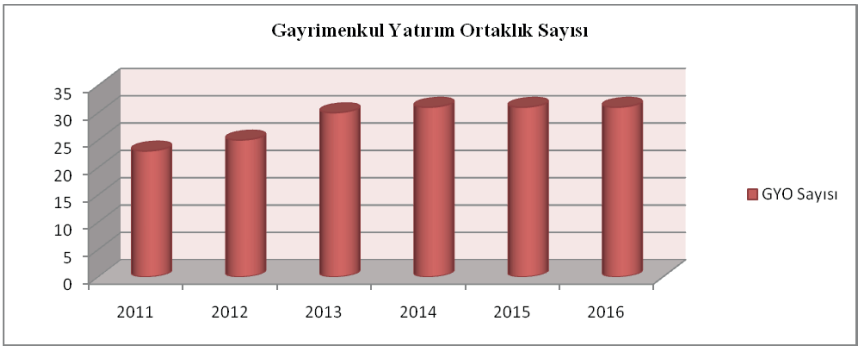

Grafik 1. Gayrimenkul Yatırım Ortaklık Sayısı (2011 – 2016)

Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Kayıtlı Sermaye Tutarları

Grafik 2'de 2011 ile 2016 yılları arasında Türk finans piyasalarında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından faaliyet izni verilen Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının toplam kayıtlı sermayeleri tutarları yıllar itibariyle ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Grafikte görüldüğü üzere 2011 ile 2013 yılları arasında yukarı yönlü bir eğilim söz konusudur. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının kayıtlı sermayelerindeki bu yukarı yönlü eğilim 2011 ile 2013 yıllarında piyasada faaliyet gösteren ortaklık sayısı ile bir paralellik göstermektedir.2014 ve 2015 yıllarında ortaklıkların kayıtlı sermayelerinde yukarı yönlü eğilim daha yavaş bir şekilde yükselmeye devam etmiştir. 2013 yılında başlayıp beş yıl boyunca artış eğilimde olan kayıtlı sermaye tutarları 2016 yılında düşmüştür. 2013 yılında sektörde faaliyet gösteren ortaklıkların toplam kayıtlı sermayeleri 15.792.400.000 TL iken 2015 yılında bu tutar 21.275.000.000 TL olmuştur. Ancak 2016 yılında bu tutar 21.155.000.000 TL'ye düşmüştür. İncelen yıllar itibariyle ortaklıkların kayıtlı sermayelerinin en düşük olduğu yıl 15.792.400.000 TL ile 2011 yılı en yüksek olduğu yıl ise 21.275.000.000 TL ise 2015 yılı olmuştur.

Sonuç olarak grafiğe bakıldığında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından izin verilen ve piyasada faaliyet gösteren Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının kayıtlı sermayelerinde ilk beş yıl yükselme eğiliminde olduğu görülmüştür. Son yıl ise bu ortaklıkların kayıtlı sermayeleri bir önceki yıla göre düşme eğilimi göstermiştir.

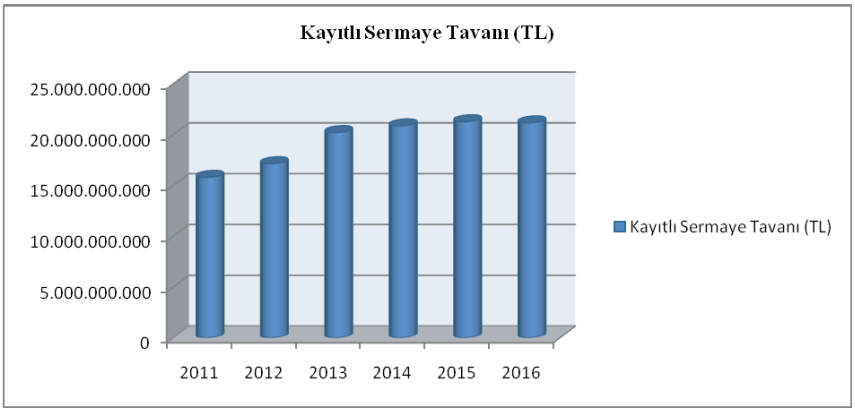

Grafik 2. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Kayıtlı Sermaye Tutarları (2011 – 2016)

4.3. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Çıkarılmış Sermaye Tutarları

Grafik 3'te 2011 ile 2016 yılları arasında Türk finans piyasalarında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından faaliyet izni verilen Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının toplam çıkarılmış sermayeleri tutarları yıllar itibariyle ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Grafikte görüldüğü üzere 2011 ile 2013 yılları arasında yukarı yönlü bir eğilim söz konusudur. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının çıkarılmış sermayelerindeki bu yukarı yönlü eğilim 2011 ile 2013 yıllarında piyasada faaliyet gösteren ortaklık sayısı ile bir paralellik göstermektedir. Yani şirket sayısı da yukarı yönlü bir eğilim içerisindedir. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında ortaklıkların çıkarılmış sermayelerinde yukarı yönlü eğilim daha yavaş bir şekilde yükselmeye devam etmiştir. 2013 yılında başlayıp altı yıl boyunca artış eğilimde olan çıkartılmış sermaye tutarları 2016 yılında en yüksek seviyeye yükselmiştir. 2013 yılında sektörde faaliyet gösteren ortaklıkların toplam çıkarılmış sermayeleri 6.364.812.169 TL iken 2016 yılında bu tutar 10.517.098.634 TL olmuştur. Sektörde çıkarılmış sermaye artış oranı 2011 ile 2016 yıları arasında 0.65 oranında bir artış görüşmektedir.

Sonuç olarak grafiğe bakıldığında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından izin verilen ve piyasada faaliyet gösteren Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının çıkarılmış sermayelerinin sürekli bir yükseliş eğiliminde olduğu görülmüştür.

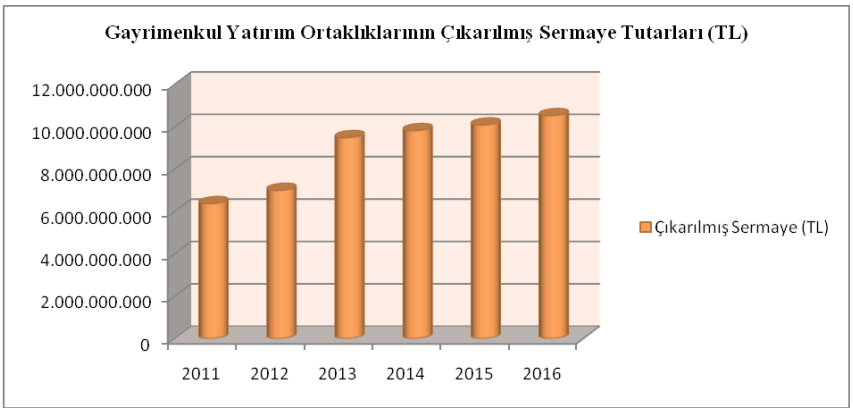

Grafik 3. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Çıkarılmış Sermaye Tutarları (2011 – 2016)

4.4. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Portföy Dağılımları

Grafik 1'de 2011 ile 2016 yılları arasında Türk sermaye piyasalarında Sermaye Piyasası Kurul tarafından faaliyet izni verilen Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının sayısı yıllar itibariyle ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Grafik 4'te görüldüğü üzere Gayrimenkul yatırım ortaklıkları topladıkları fonları dört alanda değerlendirmektedir. Bu alanlardan birincisi,gayrimenkul yatırımları, ikincisi iştirakler, üçüncüsü, para ve sermaye piyasası araçları, dördüncüsü ise diğer alanlar olarak yer almaktadır.Gayrimenkul yatırım ortaklıkları, topladıkları fonların büyük bir kısmını kuruluş amaçlarında belirtilen yani gayrimenkul yatırımlarında değerlendirmektedir. Bu çerçevede bakıldığında 2011 ile 2016 yılları arasında gayrimenkul ağırlıklı bir portföy yönetimi yaptıkları görülmektedir. 2011 ile 2016 yılları arasındaki veriler analiz edildiğinde portföylerindeki gayrimenkul oranın en düşük olduğu yıl yüzde 68.10 ile 2012 yılı olmuştur. Gayrimenkul ağırlığının en yüksek olduğu yıl ise yüzde 80.48 oranı ile 2016 olmuştur. Yıllar itibariyle portföylerindeki gayrimenkul oranına bakıldığında ilk yıl bu oran yüzde 72.04 olarak görülmüştür, İkinci yıl ise bu oran yüzde 68.10'a düşmüştür. Üçüncü yıl ve takip eden yıllarda sürekli bir artış eğilimi görülmüştür. 2013 yılında 70.03, 2014'te 74.74, 2015'te 77.88 ve 2016 yılında 80.84 olmuştur. Bu eğilime bakıldığında amaçlarına uygun bir faaliyet yürüttüklerini söylemek mümkündür. Bu kurumların yatırım yaptığı bir diğer alan ise yukarıda değinildiği üzere iştiraklerdir. Bu kurumların iştiraklerine yaptıkları yatırımlara bakıldığında ise 2011 yılında bu oran yüzde 4.95'tir. 2012 yılında bu oran yüzde 12.23'e çıkmıştır ve incelenen yıllar içerinde iştirak yatırımlarının en yüksek olduğu yıl olmuştur. 2013 yılında bu oran yüzde 8.02 olmuş bu yılı takip eden yıllarda iştirak yatırımlarında azalış görülmektedir. 2014 yılında bu oran yüzde 4.70, 2015 yılında 4.01 ve 2016 yılında ise 4,28 olmuştur. İştirak yatırımlarının en yüksek olduğu yıl yüzde 12,23 ile 2012 en düşük olduğu yıl ise yüzde 4.01 ile 2015 yılı olmuştur. Grafik 3 ile grafik 4 incelendiğinde gayrimenkul yatırım ortaklıklarının gayrimenkul yatırımlarının artması iştirak yatırımlarının azalmasına neden olmaktadır. Yani arasında ters ilişki olduğunu görmek mümkündür.

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının yatırım yaptığı bir diğer alan ise para ve sermaye piyasası araçlarıdır. Para ve sermaye piyasası araçlarının ağırlığının en yüksek olduğu yıl yüzde 10.23 ile 2013 yılıdır. En düşük olduğu yıl ise yüzde 6.01 ile 2016 yılıdır. 2013 yılından sonra gayrimenkul yatırım ortaklıklarının portföylerindeki para ve sermaye piyasası araçlarının ağırlığında azalış eğilimi mevcuttur. Son olarak portföyü oluşturan bu varlıklar dışında yer alan ve diğer alanlar olarak ifade edilen alanlardır. Diğer varlıklara yaptıkları yatırımlar incelendiğinde 2011 ve 2012 yıllarında yukarıda değinilin varlıklar dışında varlıklara yatırım yapmadıkları görülmektedir. 2013 yılından sonra gayrimenkul yatırım ortaklıkları yukarıda belirtilen varlık grupları dışında varlıklar yatırım yapmaya başlamışlardır. 2013 yılında bu oran 10.84, 2014 yılında 11.14, 2015 yılında 20.27 ve 2016 yılında ise 9.23'tür. Görüldüğü üzere gayrimenkul yatırım ortaklıkları son 4 yılda diğer varlıklara yaptıkları yatırım artmıştır.

Grafik 4'teki önemli noktalardan biride gayrimenkul yatırım ortaklıklarının portföy dağılımına bakıldığında portföyleriningayrimenkul ve para ve sermaye piyasası araçlarından oluştuğunu görmek mümkündür.

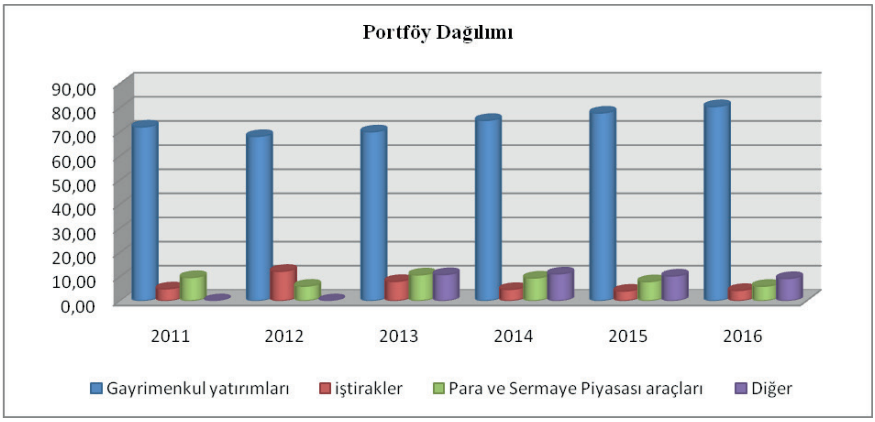

Grafik 4. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Portföy Dağılımı (2011 – 2016)

4.5. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Toplam Piyasa Değerleri

Toplam piyasa değeri grafiğine bakıldığında 2011 – 2012 yılları arasında % 35'lik artış 2012 – 2013 yılları arasında % 18'lik artış, 2013 – 2014 yılları arasında % 17'lik bir artış, 2014 – 2015 yılları arasında % 3'lik bir azalış2015 – 2016 yılları arasında ise % 17'lik bir artış görülmektedir. 6 yıllık süreç içerisinde en fazla artış % 35 ile 2012 yılında meydana gelmiştir. Analiz edilen yıllar itibariyle bakıldığında sektörde faaliyet gösteren ortaklıkların piyasa değerinin sürekli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu artış eğiliminin sadece 2015 yılında bir önceki yıla göre düşüş görülmüştür. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının piyasa değerinin en düşük olduğu yıl 11.708.491.805 TL ise 2011 yılıdır. Piyasa değerinin en yüksek olduğu yıl ise 24.961.534.907 TL ile 2016 yılı olduğu görülmektedir.

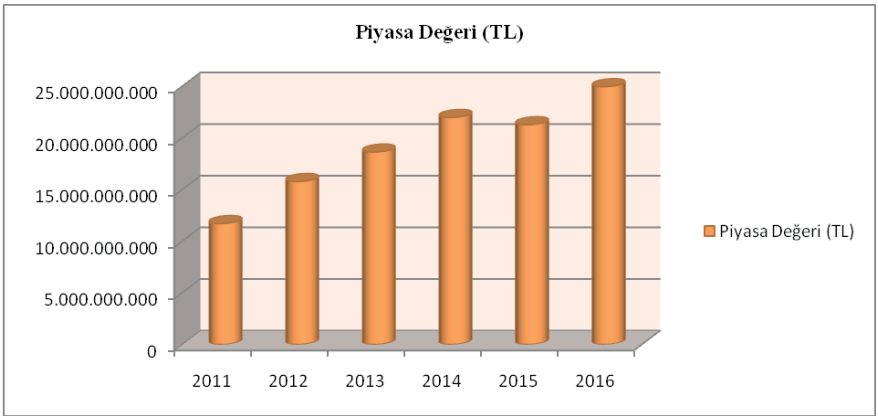

Grafik 5. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Toplam Piyasa Değeri (2011 – 2016)

4.6. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Aktif Toplamı

Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının aktif toplamları değeri grafiğine bakıldığında 2011 – 2012 yılları arasında % 16'lık artış 2012 – 2013 yılları arasında % 56'lik artış, 2013 – 2014 yılları arasında % 12'lik bir artış, 2014 – 2015 yılları arasında % 25'lik bir artış 2015 – 2016 yılları arasında ise % 15'lik bir artış görülmektedir. 6 yıllık süreç içerisinde en fazla artış % 56 ile 2012 yılında meydana gelmiştir. En az artışın meyda-

na geldiği yıl ise % 12 ile 2012 yılı olmuştur. Analiz edilen yıllar itibariyle bakıldığında sektörde faaliyet gösteren ortaklıkların aktif toplam değerinin sürekli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının aktif toplam değerinin en düşük olduğu yıl 20.769.995.772 TL 2011 yılıdır. Piyasa değerinin en yüksek olduğu yıl ise 24.961.534.907 TL ile 2016 yılı olduğu görülmektedir. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının aktif toplamları bir önceki yıllar itibariyle oransal olarak ve tutar olarak sürekli bir artış eğilimi göstermiştir.

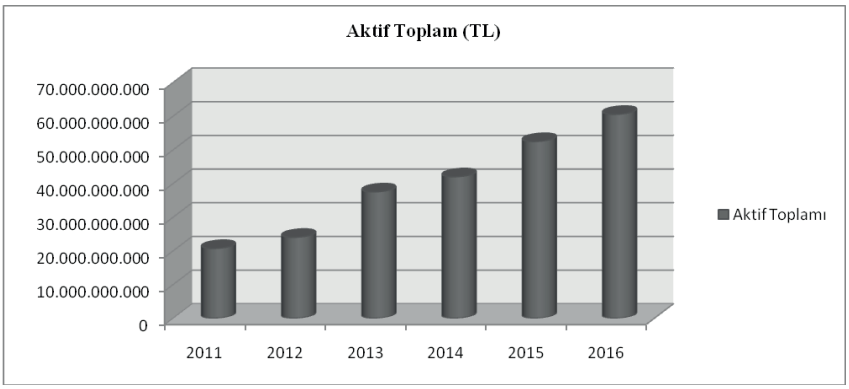

Grafik 6. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Aktif Toplamları (2011 – 2016)

SONUÇ

Türkiye'de Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına ilişkin ilk hukuki düzenleme yukarıda değinildiği üzere 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 32. maddesinde ve Kanunun 35. maddesinde yapılmıştır. ilkdüzenlemeyi takiben yapılan ikinci ayrıntılı düzenleme 22.07.1995 tarih ve 22351 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği" ile gerçekleştirilmiştir. Bu konudaki bir diğer düzenleme ise 30 Aralık 2012 tarihli ve 28513 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6362 nolu Sermaye Piyasası Kanunu'nda yapılmıştır. Bu konuda yapılan son düzenleme ise 28.5.2013 tarihli ve 28660 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği" (III-48.1) nolu tebliğidir.

Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının 2008 – 2016 yılları arasında faaliyet ve finansal verileri 6 farklı kategoride analize tabi tutuldu. Yapılan analiz sonucu Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkların sayısı, başlangıç sermayesi, kayıtlı sermayesi, piyasa değeri ve aktif toplamları 2011, 2012 ve 2013 yılları itibariyle yükselme eğilimindedir. Bu yükselme eğilimi son üç yıl daha yavaş bir yükseliş eğilimi göstermiştir. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının portföy dağılımı analiz edildiğinde ise portföylerinin gayrimenkul, para ve sermaye piyasası araçlarından oluştuğunu görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. AYTEKİN, Sinan& KAHRAMAN, Eda; (2015), BIST Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Endeksindeki (XGMYO) Şirketlerin Finansal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi, Niğde ÜniversitesiİktisadiveİdariBilimler Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı:8(1) ss: 289-301

2. Dar Kapsamlı Sermaye Piyasası Mevzuatı ve Meslek Kuralları, SPL Yayını, İstanbul, s.64.

3. Geniş Kapsamlı Sermaye Piyasası Mevzuatı ve Meslek Kuralları, SPL Yayını, İstanbul, s. 67.

4. GÜVEN Mihrican; (2006), Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Hisse Senetlerinin Verimini Etkileyen Faktörler Üzerine İMKB'de Bir Uygulama, T.C İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.1.

5. HAYTA, Özkan; (2009), Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Performans Değerlendirmesi: İmkb'de Bir Uygulama, T.C Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.1.

6. KARSLI, Muharrem; (2004), Sermaye Piyasası, Borsa Menkul Kıymetler, Alfa yayınları.

7. REHA, Tanör; (1999), Türk Sermaye Piyasası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

8. SOYDEMİR, Selim &AKYÜZ,Abdullah; (2015), Sermaye Piyasası ve Borsa, Scala Yayıncılık.

9. ŞAHİN, Cumhur; (2014), Firmaya Özgü Değişkenlerle Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (GYO) GetirisiArasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Bir Uygulama,Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:42.

10. ŞARKAYA, Cansu; (2007), Gayrimenkul Yatırımları Üzerine Bir İnceleme ve Türkiye'ye İlişkin Sektör Analizi, Sosyal Bilimler Dergisi, s. 175-190.

11. URAK, Ersin; (2016), Mali Çözüm, Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına Sağlanan Vergisel Teşvikler, Ocak-Haziran 2016, s.161-167.

12. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği(III-48.1), 28 /05/2013 tarih ve 28660 sayılı resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

CHAPTER 88

ÇOCUKLARDA YÖNETİCİ İŞLEVİN(EF) GELİŞİMİ

Esin SEZGİN[1]

Betül AKALIN[2]

1 ???
2 ???

GİRİŞ

Frontal lob insan beynininüçte ikisini oluşturmakta ve alnın arkasında yer almaktadır.Frontal lob tarafından gerçekleştirilen fonksiyonlar uzun süre gizemli kalmıştır. Fonksiyonları, hedefe yönelik davranışı mümkün kılan bir dizi bilişsel, duygusal ve sosyal yetenekleri içerir. Motor fonksiyon ve dil konusundaki bilinen rollerinden dışında frontal lob fonksiyonları hakkında çok az şey biliniyordu. Son gelişmeler sonucu yönetici işlev, dikkat, bellek ve dil gibi çok sayıda bilişsel süreçte frontal lobun önemli rolleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, duygu, duygudurum, kişilik, öz-farkındalık, sosyal ve ahlaki akıl yürütmenin altında yatan süreçlerde frontal lobların önemi de araştırma için yeni bir alandır (Chayer&Freedman 2001; Rosso,Young,Femıa&Todd, 2004).

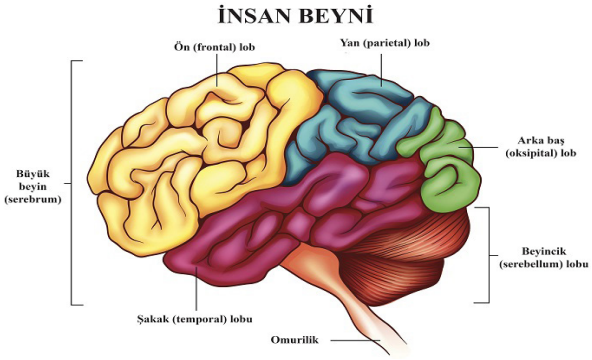

Resim1. Beynin bölümleri. http://www.bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/insan-beyninin-bolumleri-ne-tur-islevler-ustlenir

Frontal lob insan beynindeki en büyük loblardandır ve aynı zamanda travmatik beyin hasarında en yaygın yaralanma bölgesidir. Bu lob, gönüllü hareket, anlamlı dil ve üst düzey yönetici işlevlerini yönetmek için önemlidir.Frontal loblar davranış ve duygusal kontrol merkezimiz olarak kabul edilir ve kişiliğimize ev sahipliği yapar. Beyin lezyonlarının çok çeşitli semptomlara neden olabileceği başka bir parçası yoktur.Frontal lobların hasar görmesi sonucu, çeşitli vücut kısımlarının basit hareketinin kaybı (Felç), kahve yapma gibi çok aşamalı görevleri tamamlamak için gereken karmaşık hareketlerin dizisini planlayamama (Sıralama), başkalarıyla etkileşimde kendiliğindenlik kaybı, dilin ifade edilememesi (Broca Afazi), tek bir fikrin ya da davranışın düşüncesinde ve devamlılığında esneklik kaybı (Perseveration), bir göreve odaklanamama ve dikkat dağınıklıklarını filtrelememe (Dikkat), ruhsal dalgalanmaları (Duygusal kararsızlık), problem çözmede zorluk, bir yanıtı veya uyaranı önlemede veya kontrol etmede güçlük (Disinhibisyon), motivasyonda azalma, faaliyetler üzerinde inisiyatif ve kalıcılıkta azalma (Adynamia), farkındalıkta azalma, sosyal davranışlardaki vekişilikteki değişiklikler ortaya çıkmaktadır(QueenslanderHealth, 2018).

Yönetici İşlev Nedir?

Frontal lob içerisinde yer alan yönetici işlev becerileri yaşam boyu önemlidir. Yönetsel işlevler, bedenden ve dış dünyadan gelen duyuları birleştirme, yeniden yapılandırma, sıraya koyma, görevi ya da davranışı başlatma, görevde kalmaya devam etme ve tamamlama, gelecekteki eylemin sonuçlarını öngörebilme, uygun motor tepkiyi seçmek, karar verme, yeni sorunlara çözüm üretme, düşüncenin ya da dikkatin yönlendirilmesi, dikkatini vermek, organizasyon, uygun olmayan bir düşüncenin ya da davranışın ketlenmesi ve etkin bir biçimde davranışların sıralanıp sürdürülebilmesi, farklı bakış açılarını anlama, kendini düzenleme, kontrol etme, seçim yapma, prob-

lem çözme, planlama ve amaca yönelik davranışların performansını sağlama, birden çok görevi başarılı bir şekilde yürütmemizi sağlayan zihinsel süreçleryer almaktadır(Chayer&Freedman, 2001; Özen&Rezaki, 2007; Taşçılar&Cinan, 2014).Bu becerilerin öğrenme ve gelişme için öneminin yanısıra olumlu davranışlar sağlar vekendimiz ve ailemiz için sağlıklı seçimler yapmamıza izin verir.

Ayrıca yönetici işlevler, bir meslek sahibi olma, kariyer edinme, başarılı kariyer hayatı, suç olaylarından ve zararlı alışkanlıklardan uzak kalma, uyumlu evlilik, kilo kontrolü, için önemlidir. Daha iyi yönetici işlevlere sahip yetişkinler, daha mutlu olduklarını ve daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olduklarını bildirmektedir (Moffitt vd., 2011).

Yönetici işlevler üç temel beceriyi içermektedir. Şekil 1'de görüldüğü gibi, bu beceriler, engelleyici kontrol (aynı zamanda kendini kontrol veya dürtü kontrolü olarak da bilinir), bilişsel veya zihinsel esneklik (veya dikkat değiştirme veya değişme olarak adlandırılabilir) ve çalışma belleği (ya da bilgiyi aklınızda tutma ve bu bilgiyi kullama) dir (Blair&Ursache, 2011; Ackerman&Friedman-Krauss, 2017).

Şekil 1. Yönetici İşlev Becerileri Bileşenleri

Önleyici kontrol, kişinin bir şeyi yapmak için ilk aklına geleneya da güçlü bir güdüyekarşı direnmesi ve daha akıllıca davranmasıdır. Önleyici kontrol olmadan, dışsal uyaranların, içsel dürtülerin ve bizi bu şekilde çeken düşünce ya da eylem alışkanlıklarının esiri oluruz.Dolayısıylainhibitör kontrol, akılcı davranma, konuşma ya da hareket etmeden önce düşünme, dürtüsel davranış sergilemeden,anlamlı bir tepki verme, istenilen noktaya dikkati odaklama ve istenmeyene direnmedir (Diamond, 2013).

Çalışan bellek, bilişsel işlevleri gerçekleştirmek için gerekli bilgileri kısa süreliğine depolayan, bu bilgilere hızlı bir şekilde ulaşan, bilgiyi işleyen, gerektiğinde depolama ve işleme etkinliklerini kendi içinde değiş-tokuş eden bir bilişsel işlemcidir. Çalışan belleğin zihin ya da beyindeki bağımsız bir bölüm değil, üst düzey bilişsel süreçler ile ilişkilidir (Doğan, 2011). Çalışan bellek, sınırlı bir kapasiteye sahiptir ve bilgiyi akılda tutmaktan fazlasını içerir. Bir veya daha fazla zihinsel işlem yaparken akılda tutulan öğeleri yeniden düzenlemek ya da birbirleriyle ilişki kurdurmak ve aynı zamanda bir şeyi düşünürken devam eden bir tartışmayı takip edip soru yada yorumunuzu hatırlamaktır. Bu yüzden çalışan bellek,akıl yürütme ve problem çözme için çok önemlidir, çünkü birçok bilgiyi akılda tutmayı, bunlarınkombinasyonlarınıçözmeyi ve yeni şekillerde yeniden birleştirmeyi sebep -sonuç ilişkisini anlamayı gerektirir. Çalışan bellek, zaman içinde ortaya çıkan her şeyi anlamlandırmak için de gereklidir (Diamond, 2013).

Bilişsel esneklik, değişen taleplere veya önceliklere esnek bir şekilde uyum sağlama, farklı bakış açısına sahip olma, eğer bir problemi çözmenin bir yolu işe yaramıyorsa, başka yollar bulmaktır. Bireyde var olan alternatif öğrenme stratejileri ve problem çözme becerisini kullanarak karşılaştığı problem ya da bir durum için gereken farklı yolların en etkili ve uygun olanını seçebilmedir(Alper &Deryakulu, 2008).Bilişsel es-

nekliğin temelinde alternatiflerin farkında olma, kontrol edebilme konusunda bireyin kendisine güven duyması vardır. Günlük yaşamın karmaşıklığı bireyleri bilişsel açıdan esnek olmaya zorlamaktadır. Bilişsel esnekliğe sahip bireyler insanlarla ilişkilerinde alternatif yolları değerlendirebilmekte, çevresine uyum sağlamakta daha başarılı olabilmekte, yeteneklerini daha etkili şekilde kullanabilmekte ve problemlere birden fazla çözüm yolu olduğunu fark edebilmektedir (Sapmaz &Doğan, 2013)

Bu üç yönetici işlev fonksiyonu, yaşam boyu başarı, sağlıkve yaşam kalitesi hakkında, genellikle IQ ya da sosyoekonomik statüden daha fazla önemli görülmüştür (Moffitt, vd.2011).

Çocuklarda Yönetici İşlev Becerileri

Çocuklar yönetici işlev becerileri ile dünyaya gelmezler, ancak geliştirme potansiyeli ile doğarlar. Çocukların kendi ortamlarında ihmal, istismar ve/veya şiddetten kaynaklanan olumsuz ortamlar beyin mimarisini bozar ve toksik strese çocukları maruz bırakır. Bu durum yürütme fonksiyonunun gelişimini bozar. Çocukların bu becerileri evde, erken bakım ve eğitim programlarında ve düzenli olarak yaşadıkları ortamlarda oluşturmaları için gereken desteği sağlamak, toplumun en önemli sorumluluklarından biridir. Destekleyici ortamlar, çocuklara, kendileri gerçekleştirmeden önce gerekli becerileri uygulamalarına yardımcı olan köprü görevini görür. Yetişkinler, rutinleri oluşturarak, sosyal davranışları modelleyerek ve destekleyici, güvenilir ilişkiler kurarak ve sürdürerek çocuğun, yönetici işlev becerilerinin gelişimini kolaylaştırabilir. Çocukların yaratıcılıklarını ve sosyal ilişkilerini geliştiren, stresle nasıl başa çıkacaklarını öğretecekleri, yoğun egzersiz yapabileceklerini öğreten ve zamanla yetişkinlerin gözetimini azaltarak kendi eylemlerini yönlendirecek fırsatlar sunan gelişim becerileri geliştirmeleri de önemlidir (Center on theDeveloping Childat Harvard University, 2017).

Çocuklar, yönetici işlevleri başarılı bir şekilde geliştirme fırsatlarına sahip olduklarında, hem bireyler hem de toplum, hayat boyu olumlu yönde etkilenirler. Küçük çocuklarınerken eğitim programlarına başarılı katılım ve öğrenme becerileri için de yönetici işlev yeterlilikleri gereklidir (Blair, 2002; Center on theDeveloping Child at Harvard University, 2017).

Yönetici işlev becerileri çocukların okul başarısı, olumlu davranış geliştirme, sağlıklı yaşam, başarılı olmalarında etkin rol oynamaktadır.

Okul başarısı,yönetici işlevi becerileri, çocukların aşamalı talimatları hatırlamalarına ve takip etmelerine, dikkat dağınıklıklarını önlemeye, tepkilerini kontrol etmelerine, kuralların ne zaman değiştiğini algılamalarına, problem çözmede ısrarcı olmalarına ve uzun vadeli ödevleri yönetmelerine yardımcı olur. Toplum için sonuç; 21. yüzyılın zorluklarını karşılayabilecek, daha eğitimli bir toplumdur.

Olumlu davranış geliştirme, yönetici işlevler, çocukların takım çalışması, liderlik, karar verme, hedeflere yönelik çalışma, eleştirel düşünme, uyum sağlama ve kendi duygularımızın yanı sıra başkalarınınkinin farkında olma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Toplum için sonuç; daha istikrarlı topluluklar, suç oranlarında azalma ve daha fazla sosyal uyumdur.

Sağlıklı yaşam,yönetici işlevi becerileri, insanların beslenme ve egzersiz konusunda daha olumlu seçimler yapmalarına yardımcı olur; risk almak, uyuşturucu denemek veya korunmasız cinsel ilişkiye girmemek ve kendimiz ve çocuklarımız için güvenlik konusunda daha bilinçli olmak, biyolojik sistemlere ve strese iyi cevap verebilmek için baş etme becerilerini içerir. Bu becerilere sahip olmaktoplum için daha sağlıklı bir nüfus, daha üretken bir işgücü ve azalan sağlık bakım maliyetleri sonucunu doğurur.

Başarılı olma, yönetici işlev becerileri ekonomik başarı potansiyelimizi artırır çünkü daha iyi organize olur, planlama gerektiren sorunları çözebilir ve değişen koşullara uyum sağlamaya hazırlar. Toplum için sonuç; yenilikçi, yetkin ve esnek bir işgücüne bağlı olarak daha büyük bir refahtır.

Yönetici İşlev Becerilerini Desteklemek

Başarılı olmak yaratıcılık, esneklik, kendini kontrol ve disiplin gerektirir. Bilgisayar destekli eğitim, bilgisayarsız oyunlar, aerobik, dövüş sanatları, yoga, farkındalık ve okul müfredatı gibi çeşitli etkinliklerin çocukların yönetici işlevlerini geliştirdiği gösterilmiştir. Tüm bu yönetici işlev geliştirici çalışmaların temelinde tekrarlanan uygulama ve sürekli yönetici işlevlerin uyarılması vardır. Başlangıçta yönetici işlevleri yetersiz olan çocuklar, eğitimden en çok yararlanması gerekli gruptur.Bu nedenle erken yönetici işlevi eğitimi, daha sonra oluşacak başarısızlıkları ortadan kaldırabilir. Yönetici işlevlerini geliştirmek için, sadece belli dar bir alana odaklanmak, duygusal ve sosyal gelişimi (yönetici işlevleri geliştiren müfredatlar gibi) ve fiziksel gelişimi (aerobik, dövüş sanatları ve yoga'nın olumlu etkileriyle gösterildiği gibi) ele almamak doğru değildir. Çocukların daha önce hiç düşünülmemiş çözümleri tasarlamak için yaratıcı düşünmeleri, veri yığınları ile zihinsel olarak çalışmak, objeler arasında yeni bağlantılar kurmak için çalışma belleğine, farklı bakış açılarını anlamak ve uygulamak için esnekliğe, yanlışlara direnmek ve ileride pişmanlık duyacakları bir şeyden kaçınmak için kendi kontrollerine ihtiyaçları vardır. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki 3–11 yaşlarında kötü yönetici işlev becerilerine sahip çocuklar 30 yıl sonra akranlarına göre daha fazla suç oranına sahiptir. Eğitimle yapılan küçük iyileştirmeler sağlık, zenginlik ve suç oranlarında büyük iyileşmeler sağlayabilir.

Yarının liderleri, disipline odaklanmaya ve görevlerini tamamlamaya ihtiyaç duyacaklardır. Bunun için yönetici işlev becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmalar önem kazanmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar genel olarak; Bilgisayarlı bilişsel eğitimin çeşitli türleri (cogmed, özellikle çalışma belleği eğitimi), bilgisayarlı ve bilgisayarsız oyun karışımları, çeşitli fiziksel aktiviteler (aerobik egzersiz, direnç eğitimi, koordine egzersiz, yoga, farkındalık, tiyatro ve dövüş sanatları) ve Montessori, Zihin Araçları, Chicago Okul Hazırlık Programı ve PATHS vb. okul müfredatlarıuygulamalarıdır

Bilgisayarlı eğitim; çalışma belleği, düşük bellek becerilerine sahip çocukları karakterize eden okuma ve matematikteki zayıf ilerlemeyi desteklemede çok önemli bir rol oynar. Bilgisayar programlı çalışmayla matematiksel yetenek, eğitimden 6 ay sonra önemli ölçüde iyileşmiştir. Bu bulgular, çalışma belleğindeki yaygın bozuklukların ve ilişkili öğrenme güçlüklerinin bu davranışsal tedavi ile aşılabileceğini göstermektedir. (Holmes, Gathercole&Dunning, 2009). En çok araştırılan yaklaşım ve tekrar tekrar başarılı olan, COGMED bilgisayarlı çalışma-bellek eğitimi olup, çalışma-bellek üzerine bilgisayar oyunlarını kullanır.

Önleyici kontrolü sağlamak için bilgisayar oyunlarını kullanma çabaları sınırlı başarıya ulaşmıştır. Önceki çalışmalar, çalışma belleğinin eğitim ile geliştirilebileceğini göstermektedir, ancak bu durumun önleyici kontrol için de geçerli olup olmadığı bilinmemektedir. Bunun için okul öncesi çocuklar, 5 hafta süreyle bilgisayarlı eğitim almıştır. Sonuçlarönleyici kontrolün geliştirilemeyeceği yönünde olup bunun eğitim programının türünden, altta yatan psikolojik ve nöral süreçlerdeki farklılıklardan ya da çocukların çok küçük olmaları, daha önce hiç pratik yapmamalarından kaynaklanıyor olabileceğine de vurgu yapmaktadır (Thorell, Lindqvist&BergmanNutley, 2009).

Dikkat kontrolü ağının gelişim zamanı 3 ila 7 yaş arasındadır. 4 yaş ve 6 yaşındaki çocuklar üzerinde yapılan bilgisayar oyunlu çalışmalar yönetici dikkat ağının güçlü genetik kontrol altında geliştiğini, ancak gelişme sırasında eğitimdenetkilendiğini göstermektedir (Rueda, Rothbart&McCandliss, 2005).

Akışkan zekâ, çok çeşitli bilişsel aktivitelerde performansı tahmin eder ve bozukluğu olan çocuklar sıklıkla derslerde başarı sıkıntısı yaşarlar. Akışkan zekayı iyileştirmek için yapılan bilgisayar zeminli çalışma sonucunda çocuklarda erken yaşta yapılan eğitimler ile akışkan zekanın iyileştirilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir (Bergman,Söderqvist&Bryde, 2011)

Bilgisayar ve bilgisayarsız oyunlar; düşük sosyoekonomik geçmişlerden 7-9 yaş arası çocuklar, toplam 8 hafta boyunca 60 dakika / gün ve 2 gün / hafta için iki bilişsel eğitim programından birine katılmıştır. Her iki eğitim programı da ticari olarak mevcut bilgisayarlı ve bilgisayarsız oyunlardan oluşmaktadır. Akıl yürütme eğitimi, planlama ve ilişkisel bütünleşmeyi vurgulanmış; hem akıl yürütme hem de işlem hızının eğitim ile değiştirilebilir olduğunu göstermektedir(Mackey, Hill& Stone, 2011).

Aerobik egzersiz, spor, yoga, tae-kwon-do, müzik; yönetici işlevler ancak uygun aktivitelerle geliştirilebilirler. Stresi azaltmak ve fiziksel zindeliği arttırmak fayda sağlar. Fiziksel egzersiz, bedensel sağlığımız için faydalı olduğu gibi, bu yönetici işlev egzersizi ruh sağlığımız için faydalı olabilir (Diamond, 2011).

Bir çalışmada aerobik egzersizin, 7-11 yaş arası hareketsiz, aşırı kilolu çocuklarda yönetici işlevini ve okul başarısını artırıp artırmayacağı araştırılmış ve koşu oyunları, ip atlama, modifiye basketbol ve futbol gibi aerobik aktiviteler kilolu çocuklarda yönetici işlev becerilerini artırdığı görülmüştür (O'Malley, 2011).

Müzik eğitiminin çocukluktaki biliş üzerindeki etkisi hala belirsizdir. Ancak en son çocuk gelişimi üzerine yapılan uzun dönemli bir çalışmada, müzik pratiği ile akıl yürütme, işleme hızı ve çalışan bellek arasındaki ilişkiyi geliştirme aşamasında 6 ve 25 yaşları arasındaki kişilerde müzik pratiğininçalışan belleğin gelişimini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Bergman, Darki&Klingberg, 2014).

Fiziksel aktivite ve müzik eğitimi çalışmalarından elde edilen kanıtlar, yönetici işlev becerilerini geliştirebileceğini göstermektedir.Şimdiye kadar elde edilen kanıtlar, ağırlıkkaldırmasporlarınınyönetici işlev üzerinehiçbir faydası olmadığını göstermektedir. Yönetici işleve yönelik olarak sporun faydaları konusundaki çalışmalar henüz bulunmamaktadır.Ancak spor, tek başına aerobik egzersize göre daha fazla kullanabiliyor, çünkü sporsürekli dikkat, çalışan bellek ve disiplinli hareket gerektiren aktivitelerigerçekleştirmede sevinç, gurur ve sosyal birlikteliği artıran bir yapıya sahip keza üzüntü, stres ve yalnızlığın yönetici işlevleri zayıflattığı bilinmektedir. Fiziksel aktivitenin bilişsel yararları üzerine yapılan çalışmalar, koşu bandı koşu, sabit bisiklet veya hızlı yürüyüş ve direnç eğitimi gerektiren basit aerobik aktivitelerin ötesine geçmelidir. Küçük çocuklarda (3-6 yaş) basit aerobik egzersiz veya direnç eğitiminin olası yönetici işlev becerilerinin etkisine bakılmamıştır. Fiziksel uygunluğu geliştiren ve çeşitli motor ve yönetici işlev becerilerini eğiten hareket etkinlikleri küçük çocukların yönetici işlevlerini iyileştirmede etkili olacağını tahmin edilmektedir (Diamond, 2015).Koordinasyon (futbol) alıştırmasının anaokulundaki çocukların yönetici işlevlerini geliştirip geliştirmediği henüz ispatlanmamıştır(Diamond, 2014).Geleneksel Tae-Kwon-Do eğitimi alan çocuklar, yönetici işlevlerin tüm boyutlarında beden eğitimi alan çocuklardan daha fazla gelişim göstermişlerdir. Yoga'nın da yönetici işlev becerilerine yardımcı olabileceği konusunda bazı çalışmalar vardır.

Eğitim programı; Zihin Araçları, Montessori sınıfları, mevcut müfredata ek olarak PATHS (Alternatif Düşünme Stratejilerini Teşvik Etme) ve Chicago Okul Hazırlık Projesi (CSRP) programları kullanılmaktadır.Erken çocukluk döneminde dürtüleri kontrol altına almak ve plan yapmakta, ancak ergenlik çağında yönetici fonksiyon becerilerinin tamamı gelişmeye devam etmektedir. Bu kapasitelerin temel belirtileri, yaşamın ilk yılının sonuna doğru ortaya çıkmaktadır.Üç yaşına gelindiğinde, çoğu çocuk

iki kuralı takip eden görevleri tamamlamak için kendilerini organize edebilir (örn. Bu kırmızı, onu buraya koy, ama eğer mavi ise, oraya koy"), bu nedenle dikkatlerini bilinçli seçimler yapmak için yönlendirebilmelerini (zihinsel esneklik) göstererek, dikkat dağıtıcılara odaklanmayı (önleyici kontrol) kurallara göre "online" kurallara dikkat edin (çalışma belleği). Bu kapasitelerin üç yaşında geliştiğine dair net kanıtlar görebilmemize rağmen, sınırlıdır.Okul öncesi çocuklar dikkatlerini bir kuraldan diğerine uyumsuz ve sonra tekrar tekrar (örneğin, "Eğer renk oyunuysa, kırmızı kareyi buraya koyun, ama eğer şekil ise, kırmızı kareyi oraya koy").Ayrıca, çok arzu edilir olsalar bile uygun olmayan cevapları önleme kapasitesine de sahiptirler (örneğin, şu anda şekeri yemek istiyorum, ama bekleyeceğim, çünkü eğer daha sonra daha fazla şeker alacağım).Ayrıca, çok arzu edilir olsalar bile uygun olmayan cevapları önleme kapasitesine de sahiptirler (örneğin, şu anda şekeri yemek istiyorum, ama bekleyeceğim, çünkü eğer daha sonra daha fazla şeker alacağım). Çok adımlı görevleri planlar (ör. "Bu topları sadece üç hamle ile doğru sıraya dizmek için, buradan başlamalıyım, bunu sonra yapmalıyım, sonra yap."). Küçük çocukların "SimonSays" ve "RedLight / GreenLight" oyunlarında oynadıkları artan yetkinlikte, bu olağanüstü gelişimin daha tanıdık bir gösterimi görülebilir. Bu 5 yaşta, bu beceriler ortaya çıkmakta ve hala önemli bir uygulama gerektirmektedir. Ayrıca büyük ölçüde duruma ve çocuğun kendi deneyimlerine de bağımlıdırlar ve çocuklarda bu gelişen becerileri uygulamada bireysel farklılıklar vardır.

Okul öncesi ve okul çocuklarına yönetici işlevleri geliştirmek üzere yapılan 19 ayrı çalışmanın ele alınarak analiz edildiği bir çalışmada çalışan belleğinin uyarılmasını içeren bilgisayarlı bilişsel eğitim bunun yanın da kalem ve kâğıt formları veya karma görevlerin kullanıldığı öz düzenlemeyi geliştirmeyi amaçlayan bir okul müfredatı yaklaşımı kullanılmıştır. Bilgisayarlı eğitimler ve kalem ve kağıt görevleri, yürütme işlevlerini iyileştirme eğilimindedir, ancak etkileri tutarsızdır. Okul müfredatı yaklaşımını kullanan programların sosyo-duygusal düzenlemeyi gerçekleştiren çok yönlü yaklaşımları kullanması daha da etkili olabilir (Cardoso, Dias, Senger&Colling, 2018).

Çocuk bilişsel gelişim sürecinde çevresini tanıma, anlama ve öğrenme çabasındadır. Bu süreçte çocuğun içinde bulunduğu ortam ne kadar zengin olursa o derece bilişsel gelişiminin hızlandığı söylenebilir. Bu durumda okul öncesi dönem çocuğunun eğitim kurumu yada aile içindeki çevre ya çocuğun çok yönlü gelişimine katkı sağlayacak yada gelişimini sınırlandıracaktır. Bu nedenle çocuğun bilişsel gelişimine katkı sağlayacak materyallerle zenginleştirilmiş bir ortam ve dil gelişimine katkı sağlayacak şarkı, türkü, tekerleme, şiir, mani, hikaye gibi etkinlikler olumlu katkı sağlayacağı düşünülebilir(Suat, 2011).

Yönetici işlevler çocuklarda, 4 ya da 5 yaşlarında uzman olmadan ve hatta bilgisayarsız olarak geliştirilebilir. Yönetici işlevleri geliştirmek için, onlara odaklanmak, duygusal ve sosyal gelişimi yönetici işlevleri geliştirmek için gösterilen müfredatlar gibi) ve / veya fiziksel uygunluğu (aerobik, dövüş sanatları ve yoga gibi) ele almaktan daha az etkili olabilir. Yönetici işlevleri en iyi şekilde geliştirecek programların sürekli olarak yönetici işlevlere meydan okuyan ve aynı zamanda çocuklara neşe ve gurur kazandıran, onlara sosyal içerme ve aidiyet hissi veren ve bedenlerinin güçlü, fit ve sağlıklı olmalarına yardımcı olan programlar olduğunu varsayılmaktadır(Şekil 2) (Diamond, 2012).

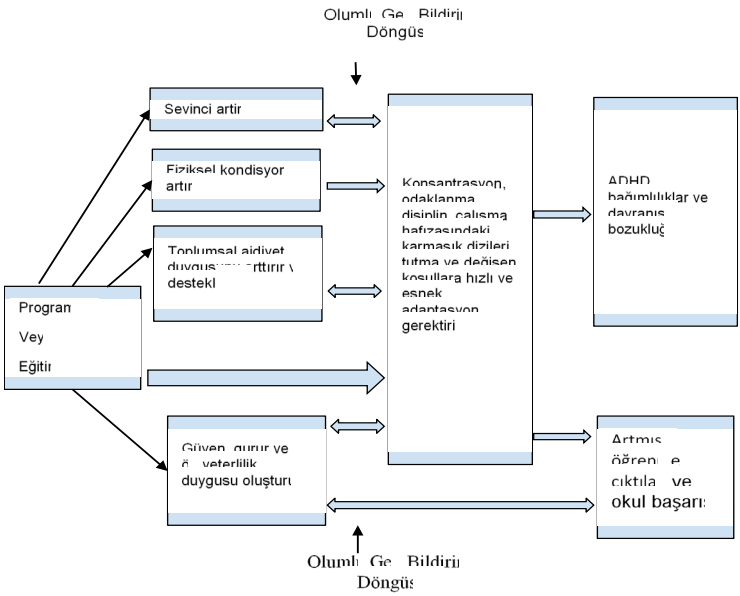

Şekil 2. Diamondun geliştirdiği yönetici işlevleri geliştirici program/ eğitimlerin olumlu geribildirim döngüsü

Uyku sırasında, günümüzün deneyimlerinden kalıpları çıkarır, günlükleri derslerimizden özetler, birleştirir ve bölüştürür, yeni bilgi ve deneyimler ile zaten bildiğimiz veya deneyimlediğimiz şeyler arasındaki ilişkileri araştırırız. "Bir sorun üzerinde uyanık kalmak " diyebileceğimiz uyku sırasında, önemli olan durumlar gelişir ve gereksiz ayrıntılar atılır. Yeterli uyku almamak yönetici işlev eğitim kazanımlarını önler (Walker&Stickgold, 2010).

Birçok yaştan iki dilli çocuğun tek dilli çocuklardan daha iyi yönetici işlev becerilerine sahip olduğu bulunmuştur, bu nedenle ek bir dil kullanma deneyimi önemli bir beceridir (Center on theDeveloping Child, 2018).

Yürütücü İşleve Yönelik Etkinlikler

Bebeklik döneminde, yetişkinler ile etkileşimler bebeklerin odaklanmasına, çalışma belleği oluşturmasına ve deneyimleri uyarma tepkilerini yönetmesine yardımcı olur. Yaratıcı oyun, oyun ve okul çalışması aracılığıyla, çocuklar planlama, esnek problem çözme ve sürekli katılımı desteklemek için dikkatlerini, çalışma belleğini ve öz denetimin bütünleştirilmesini pratiğe dökerler. Adölesan döneminde okullar tarafından, öğrencilerin zamanlarını (büyük ölçüde) bağımsız olarak organize etmeleri, görevlerini takip etmeleri beklenir(Center on theDeveloping Child, 2017).

6-18 Ay Arası Bebeklerin Yönetici İşlev Becerilerine Yönelik Etkinlikler

Planlanan etkinlikler, bebeklerin dikkati odaklamalarını, çalışma belleğini kullanmalarını ve temel öz kontrol becerilerini uygulamalarını desteklemelidir. Bu gelişim aşamasında bebekler temel yönetici işlevlerini becerilerini aktif olarak geliştirmek-

tedir. Yetişkinlerle destekleyici, duyarlı etkileşimler, bu becerilerin sağlıklı gelişiminin temelidir. Bu etkinlikleri kullanırken, yetişkinler bebeğin ilgi alanlarına katılmalı ve keyifli olan etkinlikleri seçmeli, ayrıca ne kadar süre oynayacağını bebeğin belirlemesine izin vermelidir. Tekrarlama, bebeklerin oyunun kurallarına uyması için kendi davranışlarını hatırlamalarına ve yönetmelerine yardımcı olur.

Cee-Eee Oyunu; bir eşya ya da elleriniz ile yüzünüzü kapatıp sonra açarak cee-ee denir. İlk yetişkin deneyimlerinde eller kapandığında kişinin yok olduğunu düşünen bebek; eller açıldığında ve yetişkinin geri geldiğini düşündüğünde çok mutlu olur. Daha sonra bebek yürümeye başladığında bir nesnenin arkasına saklanarak bebeğin sizi bulmasını isteyebilirsiniz.

Tekerlemeler ve Parmak Oyunları; uyarıcı ama beklenen bir sürprizle biten, tahmin edilebilen tekerlemeler bebekle birlikte söylenebilir. Bebekler tekerlemeler ile kafiyeler, sürprizi kelimeler ya da sonuçlara uygun hareketler yaparak çalışma hafızasını kullanırlar.

Karşılıklı Konuşmalar; Bebekle sadece konuşmak, dikkat, çalışma belleği ve kendini kontrol etmelerinin bir yoludur. Bebeğinizin dikkatini nelerin çektiğini takip edin ve dikkatini çeken şeyleri yüksek sesle söyleyerek başlayın. Bebek muhtemelen dikkatini odaklanarak sürdürecektir. Bebekler büyüdükçe ilginç nesneleri işaret ederek ve bunlardan yetişkinlerin bahsetmesini isterler. Daha sonra ise yetişkinin belirlediği bir şeye odaklanmasına ve öğrenmesine yardımcı olabilir. Bebekler dilini öğrendikçe nesne ile sözcükleri eşleştirir.

Saklama Oyunu;Bir oyuncağı bir örtü altında gizleyin ve bebeği araması için teşvik edin. Bebekler oyuncağı bulduğunda tekrar saklayın, nesnenin hareket ettirdiğini gösterebilir ve bulması için teşvik edebilirsiniz. Zorluğu artırmak için daha farklı yerlerde saklayabilirsiniz. Bebek orada olanı hatırladığında ve hareketi izlediğinde, hafızayı çalıştırır. Bebekler biraz daha büyüdüğünde bir nesneyi nerede olduğu göstermeden gizleyebilir ve daha sonra bebeğin aramasına izin verebilirsiniz. Bu oyunların diğer bir zorlu versiyonu, bir fincan altında bir nesneyi gizlemek fincanları karıştırarak hangisinde olduğunu bulmasını isteyebilirsiniz. Birden fazla nesneyi gizlemek de zorluğu artırabilir.

Taklit Oyunları; bebekler yetişkinleri kopyalamayı sever. Taklit ettikleri zaman, eylemlerinizi takip etmek, hatırlamak, sıralarını beklemek ve sonra ne yaptığınızı hatırlamak zorundadırlar. Bunu yaparken, dikkat, çalışma belleği ve kendini kontrol mekanizması uygulamaktadır. Bu oyunların, çeşitli şekillerde, basit hareketler yaparak (elini ya da bir nesneyi sallayarak) oyuncaklara belirli şekiller yapmasını ve çocuklardan sizi kopya etmelerini (örneğin bir ahırda oyuncak hayvanları yerleştirmelerini) veya bir blok koyarak basit binaları inşa etmelerini sağlayabilirsiniz. Bebeklerin becerileri geliştikçe, kopyaladıkları modelleri daha karmaşık hale getirebilirsiniz. Oyuncaklarla oyunlar kurabilirsiniz. Oyuncak atı dörtnala sürmek ya da oyuncak bebeği sallamak gibi yollarla da gösterebilirsiniz. Bu, oyuncakları gerçek nesneler için semboller olarak kullanma kavramını tanıtmaktadır.

Basit Rol Oyunları;Çocuğun ilgisini çeken, süpürme, oyuncak toplama, toz alma, vb. gibi her türlü basit roller ile hayali oyunun temellerini tanıtıyor ve çalışma hafızasını, kendi kendini kontrol etmeyi ve seçici dikkati çalıştırıyor. Bu nedenle bu tür rolleri evde ve okulda oynamasına teşvik edin. Daha sonra karmaşık rolleri hatırlayabilir ve oynatabilir duruma gelecektir. Ayrıca etkinlikleri başlatmaya da hazır hale gelir. Gerekli malzemeleri (ör., Bir süpürge, bir oyuncak kutusu, bir toz bezi) temin etmesine ve oyunu kurup devam etmesinin temellerini atar(Center on theDeveloping Child, 2017).

18-36 Ay Arası Çocukların Yönetici İşlev Becerilerine Yönelik Etkinlikler

Bu dönemde çocuklar dil becerilerini hızla geliştirirler. Dil, çocukların düşüncelerini ve eylemlerini tanımlamasına, üzerinde düşünmesine ve akılda tutulması ve kullanması için plan yapmalarına yardımcı olur. Bu özelliği ile yönetici işlev gelişiminde önemli bir rol oynar.Ayrıca, çocukların davranışları düzenleyen, basit oyunların kurallarını anlamalarına ve izlemelerine yardımcı olur. Çocuklar için bir hedefe dikkatlerini odaklamalarını ve sürdürmelerini, gereksiz ve etkisiz eylemleri engellemelerini ve ilk denemenin başarısız olması durumunda yeni yollarla denemeleri gerekir. Her zaman başarılı olmayabilirler, ancak uygulama çok önemlidir. Bu bir öğrenme sürecidir.

Aktif Oyunlar; çocukların topları fırlatma ve yakalama, denge çalışması yapma, aşağı ve yukarı eğme, atlama vb. gibi yeni becerileri denemek için birçok malzeme ve fırsat sağlayın. Örneğin, izlenecek basit kurallar oluşturun. Birbirinizi takip edin, sıranızı bekleyin ve geri koşmaya devam edin vb. Basit şarkılı oyunlar oynatılabilir. "Liderini takip et" "Benim yaptığımı yap" oyunları da yönetici işlev becerilerini desteklemektedir. Aktif engelleme gerektiren oyunlar da, donma oyunları, heykel oyunları olabilir, ancak çocukların hatırlatıcı olmadan(müziğin durması, sembol gösterme vb.) donmasını istemeyin. Eşleşmeli, el ve vücut hareketi olan şarkılar, parmak oyunları ve tekerlemeler uygulanabilecek uygulamalardır.

Hikaye Anlatma ve Etkinliklerde Sohbet; Sadece hikaye anlatmak bile çocukların dili anlamasına yardımcı olmak için etkili bir yoldur. Çocuklar büyüdükçe hikaye tamamlatma, hikayeye isim bulma gibi çalışmalar eklenebilir. Etkinlik sırasında" Bunu yapmanın başka bir yolu var mı? "Sonra ne yapacaksın? " gibi sorular çocukların ne yapmaya çalıştıklarını, nasıl çalıştıklarını ve bir sonraki hamlelerini nasıl planlayacakları üzerine düşünmelerine yardımcı olur. Etkinlikler hakkında hikaye anlatma, hikayenin gerçekleştiği yer durum, sıralama, olayların neler olduğu içeren basit kitaplar yazılabilir veya çizilebilir ve tekrar gözden geçirilebilir. Duygularla ilgili konuşmak da, çocukların duygularını veya çocuğun üzüldüğü bir durumun hikayesini anlatarak, çocuğun duygularını ifade etmelerini desteklemekte de önemlidir. Çocuğun duygularını yansıtacak konuşmalar yapması, yönetici işlevini yerine getirmek için gerekli olan duygusal düzenlemenin gelişimini destekleyebilir.

Eşleştirme / sıralama oyunları; Bu yaştaki çocuklar basit eşleştirmeyi oynayabilir. Çocukların oyun kurallarını (şekil, renk, beden vb. göre sıralama) anlamalarını ve sıralama kurallarını göz önünde bulundurmalarını sağlayın.

Hayali oyun; yeni yürümeye başlayan çocuklar basit bir hayali oyun için kapasite geliştirmeye başlarlar. Çoğu zaman, yeni yürümeye başlayan çocuklar, yetişkinlere ait eylemleri, sahip oldukları nesneleri (bir süpürge ile süpürme ya da bir tencere ile pişirmek gibi) kullanarak taklit ederler. Daha sonra bu eylemler, basitçe taklit değildir, ancak sürdürülebilir ve basit hayali oyun belirtilerini gösterebilir. Çocuklara ne yaptığını sorun. Gördüğün şeyleri anlat diyebilirsiniz. Çocuğun yanında oynayın ve çocuğun oyunu yönlendirmesine izin verin. Çocuğunuza hangi rolü oynamanız gerektiğini ve bunu nasıl yapmanız gerektiğini belirleme şansı verin. Başkalarının davranışlarını düzenlemek, çocukların kendi öz düzenleme becerilerini geliştirmelerinin önemli bir yoludur. Çocukların hayali oyunlarını teşvik etmek için çeşitli ev eşyaları, oyuncaklar ve kıyafet gibi malzemeleri temin edin(Center on theDeveloping Child, 2017).

3-5 Yaş Arası Çocukların Yönetici İşlev Becerilerine Yönelik Etkinlikler

Çocukların yürütme işlevi ve kendi kendini düzenleme becerileri bu dönemde hızlı bir şekilde büyür, bu nedenle etkinliklerin becerilerini eşleştirecek şekilde uyarlanması önemlidir.

Hayali oyun; hayali oyun sırasında, çocuklar rollerini oynayarak eylemlerini yönlendirmek için kurallar geliştirirler. Ayrıca karmaşık fikirleri akılda tutarlar ve bu kurallara uymak, role uymayan dürtüleri veya eylemleri engellemek için eylemlerini şekillendirirler. Çocuklar oyun içinde neyin gerekli olduğunu belirlemeli, bu bilgiyi akılda tutmalı ve dikkati dağılmadan takip etmelidir. Hayali oyunu desteklemek için; kitapları okuyun, saha gezilerine çıkın, çocukların, taklit oyunu desteklemek için senaryo ve roller hakkında yeterince bilgi sahibi olmaları için videolar kullanın. Çocuklar kim olacaklarını ve oynamaya başlamadan önce ne yapacaklarını kararlaştırmalarına ve planlarını yapmalarına izin verin.

Hikaye anlatma; Çocuklar hikaye anlatmayı severler. Çocukları öyküleri anlatmaya teşvik edin ve çocuklarla birlikte okuyun. Çocuklar ayrıca hikayenin resmini yapabilir ve kendi kitaplarını oluşturabilirler. Hikayeyi yeniden gözden geçirerek, resimleri ya da kelimeleri gözden geçirerek, hikayenin ayrıntıları yapmalarını destekleyin. Grup öyküleri anlattırın. Bir çocuk hikayeyi başlatır ve gruptaki her kişi ona bir şeyler ekler. Çocukların birbirlerine dikkat etmeleri, muhtemel planlarını yansıtmaları ve plana göre uyarlamaları, böylece dikkatlerini, çalışma belleğini ve kendi kendini kontrol etmeleri gerekir.

Müzik ve hareketli oyunlar; müzik çalın ve çocuklarla dans edin. Farklı ritmi olan müzikler kullanın. Müziğe uygun hareketler belirleyin ve uygulayın. Donma oyunları oynayabilirsiniz. Çocukları belirli ancak giderek zorlaşan pozisyonlarda dondurun. Donma pozisyonlarını çocuklarla beraber belirleyip resimlerini çizebilirsiniz. Müzik başladığında dans edin müzik durduğunda çizilen resmi ya da şekli taklit etmelerini isteyin.

Eşleştirme oyunları ve diğer aktiviteler; Eşleştirme oyunları zorluk dereceleri artırılarak oynanabilir. Puzzle, bingo gibi oyunlar yönetici işlevleri destekler. Evde bir yetişkin eşliğinde yemek, kek vb. yiyecekler yapılabilir. Aşamaları öğrenmek, sırasına uygun malzemeleri koymak yönetici işlevleri destekler.

5-7 Yaş Arası Çocukların Yönetici İşlev Becerilerine Yönelik Etkinlikler

Oyunlar çocukların yönetici işlevlerini destekler ve bu becerileri farklı şekillerde uygulamalarına izin verilebilir. Bu yaşta, çocuklar kurallara sahip oyunlarla ilgilenmeye başlarlar. Ancak oyunları seçerken, her çocuğun bireysel farklılıkları olduğu için farklı zorluk dereceleriolan oyunları seçmek önemlidir. Çocuklar bu oyunları öğrendikçe, yetişkin rolünü mümkün olduğunca çabuk azaltın.

- Kart oyunları ve masa oyunları
- Fiziksel aktiviteler / oyunlar
- Hareketli / şarkılı oyunları
- Strateji gerektiren aktiviteler; bulmaca ve zeka oyunları, labirent, basit kelime bulmacaları, eşleştirme oyunları
- Mantık ve akıl yürütme oyunları

7-12 Yaş Arası Çocukların Yönetici İşlev Becerilerine Yönelik Etkinlikler

Bu yaş aralığındaki çocuklar için, oyunların ve etkinliklerin karmaşıklığını sürekli olarak arttırmak önemlidir.

- Kart oyunları ve masa oyunları
- İzleme ve hızlı yanıt gerektiren oyunlar

- Stratejiyi içeren oyunlar; Satranç, go vb.
- Fantezi oyunlar; hayali dünyalarda ziyaret edilen yerler hakkında hafızada tutulması gereken bilgileri, karakterlerin ve malzemelerin nasıl olacağına dair kurallar gerektiren fanteziyi içeren daha karmaşık oyunlar
- Fiziksel aktiviteler / oyunlar; Futbol, basketbol gibi kurallı oyunlar, ip atlama vb. oyunlar
- Müzik, şarkı söyleme ve dans; bir müzik aleti çalmayı öğrenmek(iki el koordinasyon uygulamasının yürütme işlevini desteklediğine dair bazı kanıtlar da vardır), müzik sınıflarının veya toplulukların etkinliklerine katılmak, özellikle doğaçlama söz konusu olduğunda (örneğin, alkış veya davul) ritmik modelleri takip etmelerini sağlamak, koreografiye uygun dans etmek, koro da görev almak yönetici işlev becerilerini desteklemede önemlidir.
- Zeka oyunları; puzzle, sudoku, çapraz bulmaca, rubik küpü.

Adölesan Döneminde Yönetici İşlev Becerilerine Yönelik Etkinlikler

Ergenlik döneminde yönetici işlev becerileri henüz yetişkin seviyelerinde değildir, bu becerilerin desteklenebilir. Gençlerin pek çok yönden etkili bir şekilde iletişim kurmaları, okullarını ve ders dışı ödevlerini yönetmeleri, daha soyut ve karmaşık projeleri başarıyla tamamlamaları gerekir.

Hedef belirleme, planlama ve izleme; hedeflerin belirlenmesi, planlanması, ilerlemenin izlenmesi ve davranışların düzeltilmesi için önemli becerilerdir. Ergenlere davranışlarını periyodik olarak izlemeleri ve planladıkları şeyleri yapıp yapmadıklarını ve bu planların belirledikleri hedeflere ulaşıp ulaşmadıklarını dikkate almaları gerektiğini hatırlatın.

Kendi kendini izleme araçları; Kendi kendine konuşma, düşünceleri ve eylemleri bilinç haline getirmenin güçlü bir yoludur. Olumsuz duygular ya da başarısızlık duygularını artıran durumlar ortaya çıktığında, kendi kendine konuşma ergenlerin potansiyel olarak sorunlu düşünme ve davranış kalıplarını tanımlamasına yardımcı olabilir. Alternatifleri düşünmelerini sağlamak için sorular sorulabilir "Neden sana çarptığını düşünüyorsun?" vb. Kişisel bir derginin yazılması, gençlere düşünceleri, duyguları, eylemleri, inançları ve kararları keşfetmek için bir araç sağlayarak kendini yansıtmasını teşvik edebilir. Günlük tutmaya da öz-farkındalığı, düşünmeyi ve planlamayı teşvik eder.

Aktiviteler; Spor, aerobik, yoga, meditasyon, müzik, tiyatro

Strateji ve Mantık Oyunları; Klasik satranç gibi oyunlar, bilgisayar tabanlı Cogmed ve Lumosity gibi eğitim programları

Çalışma becerileri; Okulda, ergenlerin çalışmalarında giderek daha bağımsız ve organize olması beklenmektedir. Bu beklentiler, yürütme işlevinin tüm yönlerine büyük bir yük getirebilir. Projeleri adımlar haline getirin, kendi kendi kontrol etmesini sağlayan yöntemler geliştirin, bir ödevi tamamladıktan sonra, neyin yanlış neyin doğru olduğunu sorgulamalarını sağlayın, görevlerini düzenlemelerini ve çalışma planı yapmalarını sağlayın(Center on thedevelopingchild, 2017).

Yönetici İşlev Becerileri Ölçme Araçları

Bu bölümde yönetici işlev becerilerini ölçen ölçme araçlarından örnekler verilmiştir.

Nesne Seçiminde Esneklik Görevi; Nesne Seçiminde Esneklik Görevi,Jacques ve Zelazo (2001) tarafından geliştirilmiştir. Şahin(2015) tarafından Türkçe' ye uyarlanmıştır. "Nesne seçiminde Esneklik Görevi" nin bilgisayarversiyonu 18 deneme içermektedir. Her bir denemede katılımcılara farklı bir pencerede görünen ve üç boyutlu kombinasyondan oluşan, üç nesne gösterilir. Bütün çocuklara aynı sırayla sunulan üç görev verilmektedir. Bunlar sırasıyla: Nesne tanıtım görevi,favori nesneler görevi ve nesne seçiminde esneklik görevi. Çocuklarınnesne seçiminde esneklik görevinde kullanılan her bir boyutun bütün nesnelerini doğru birşekilde tanımlayıp tanımlamadıklarını belirlemek için nesne tanıtım görevi verilir.Bir gösteridenemesi ve üç uygulama denemesinden oluşan favori nesneler görevi. Nesne seçiminde esneklik görevi ise bir gösterim denemesi, iki uygulama denemesi ve 15 test denemesinden oluşmaktadır. Her denemede seçim 1ve seçim 2 yer almaktadır. Seçim 1 de katılımcılardan bir yönüyle benzer olan iki nesneyiseçmesi istenir. Seçim 2 de başka bir yönüyle birbirine benzeyen iki nesneyi seçmesi istenir.Seçim 1 de soyutlama becerileri, seçim 2 de ise bilişsel esneklikleri ölçülmektedir(Şahin&Arı, 2016).

Baş- Ayak Parmakları- Dizler- Omuzlar (BADO) Görevleri Ölçme Aracı; McClelland ve Pointz (2011) tarafından 3-7 yaş çocuklarının öz-düzenleme becerilerinin değerlendirilmesi amacıyla BADO görevleri ölçme aracı geliştirilmiştir. Ölçme aracının güvenirliğine ilişkin yapılan çalışmada toplam puan için Cronbach alfa değeri .98 olarak bulunmuştur. BADO'nun davranış düzenleme becerilerini ölçmede güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı olduğu yapılan diğer çalışmalarla da kanıtlanmıştır. Ölçme aracı üç bölümden oluşmaktadır. Ölçme aracı, her bölümde 10'ar görev olmak üzere toplam 30 görev içermektedir. Bu görevler çocukların aynı anda dikkat, çalışma belleği, önleyici kontrol becerilerinin kullanımı ve sosyal etkileşim içinde davranış üretme yeteneğini ölçmektedir. Çocuk verilen görevleri yaparsa 2 puan, elleri yanlış yere giderken kendini düzeltirse 1 puan, yapamazsa 0 puan olarak puanlandırılmaktadır (Sezgin &Demiriz, 2015).

Minnesota Yönetici Fonksiyonu Ölçeği;Minnesota Yönetici Fonksiyonu Ölçeği (MEFSTM), çocuk dostu grafikler, avatarlar ve çocuklara yönelik talimatlarla 2 yaş ve üstü çocuklar için tasarlanmış yönetici becerilerinin standart bir değerlendirmesidir. İPad veya Android dokunmatik ekran tabletinde ayrı ayrı uygulanır. Değerlendirme başlangıç noktası yaşa bağlıdır ve tamamlanması 2-7 dakika sürer (ortalama = 4 dakika).MEFS, 2 saatlik bir eğitim oturumunda nasıl yönetileceğini öğrenmek kolaydır. MEFS, gelişimsel nörobilime dayanan ölçme aracı, yürütme işlevi alanında dünyanın önde gelen araştırmacıları StephanieCarlson ve Philip Zelazo tarafından geliştirilmiştir. Dünya çapında yüzlerce araştırma çalışmasında kullanılmış ve mevcut en güncel EF gelişim bilgisine katkıda bulunmuştur. MEFS, 2014 yılında ABD'de 2-6 yaşları arasında tipik olarak gelişmekte olan ve beta sürümü kullanan 1.400 kişilik bir örnekle normlaştırıldı. Normlar, Ocak 2017'de, tipik olarak gelişmekte olan ve yaşları 2 ile 13 arasında değişen, 7.410 daha temsili bir örneğe dayanarak güncellenmişti(Carlson,2017).

Okul Öncesi Öz Düzenleme Değerlendirmesi (PSRA); dürtü kontrolünü, zahmetli kontrolü, duygusal düzenlemeyi ve uygunluğu ölçmek için Smith-Donald, Raver, Hayes ve Richardson,(2007) tarafından geliştirilmiştir. Toplam dokuz performansa dayalı görevden oluşur; bunlardan dördü (denge ışını, kurşun kalem, oyuncak sıralaması ve oyuncak sarma) okul öncesi yönetici işlevleri ile ilgili güçlü bir araştırma tabanına sahiptir.Bu dört görev için gerekli olan tema malzemeleri arasında maskeleme bandı, kalemler, bloklar, sıralama kutuları, oyuncaklar ve hediye ambalaj malzemesi bulunur. Değerlendirici, her bir görev için malzemeleri düzenlemeli, talimatları okumalı ve deneme görevini göstermeli ve her bir göreve sahip olmalıdır. PSRA serbestçe kullanılabilir (NYU Institute of Human Development andSocialChange, 2016).

PSRA'nın geçerliği ve güvenirliği yapılmıştır (Smith-Donald vd., 2007).

Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği (ÇODDÖ); Bronson, Goodson, Layzer&-Love (1990) tarafından geliştirilen Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği (Child BehaviorRatingScale-CBRS) 3-6 yaş çocukların öz-düzenleme becerilerini ölçmek amacıyla hazırlanmıştır. ÇODDÖ, öğretmenin sınıf ortamında çocukları davranış düzenleme ve sosyal beceri açısından değerlendirmek üzere kullanılan gözleme dayalı bir değerlendirme aracıdır. Çocukların sınıf içinde plan yapma, organize olma, verilen görevi ya da başladığı işi tamamlama, arkadaşları ile birlikte çalışma, işbirliği yapma ve çevreye uygun davranışlar sergileme açısından değerlendirir. ÇODDÖ, çocukla sınıf ortamında her gün etkileşimde bulunan öğretmenler tarafından doldurulması önerilmektedir (Bronson, Tivnan ve Seppanen, 1995).

Diğer çocukların yönetici işlev becerileri için kullanılan değerlendirmeler şöyle sıralanabilir: Wisconsin Kart Eşleme Testi (Wisconsin CardSorting Test), Kule Testleri (TowerTests - Hanoi Kulesi Testi ve Londra Kulesi Testi), İz Sürme Testi (Trial Making Test), Stroop Renk – Kelime Testi (StroopColor Word Interference Test), Sözel Akıcılık Testleri (VerbalFluencyTests), Desen ya da Şekilsel Akıcılık Testleri (Design orFiguralFluencyTests), Kavram Genelleme Testleri (ConceptGenerationTests), Durumsallık İsimlendirme Testi (ContingencyNaming Test), Benzer Figürleri Eşleme Testi (MatchingFamiliarFigures Test), Kestirim Testleri (EstimationTests), Sürekli Performans Testleri (ContinuousPerformanceTests), İşlem Hızı Testleri (ProcessingSpeedTests), Çalışma Belleği/Gecikmiş Yanıt Testi (Working Memory/DelayedResponse Test), Delis – Kaplan Yönetici İşlev Sistemi Test Bataryası (Delis – Kaplan ExecutiveFunctionSystem).

SONUÇ

Stres, üzüntü, yalnızlık, fiziksel olarak rahatsızlığın sonuçları en çok prefrontal korteksin fizyolojik ve nöroanatomik yapısı ile zayıf mantık yürütme ve problem çözme kayıpları, birşeyleri unutma, kendi kendini kontrol ve çalışma disiplini eksikliği gibi yönetici işlev becerilerindeki kayıplarda görülür. Dolayısıyla çocukların daha fazla dikkat ve konsantrasyona sahip olmasını, akıl ve problem çözmeyi daha iyi bir hale getirmesini istiyorsak, yaşamlarındaki stres alanlarını bilmeliyiz. Onların güvenebilecekleri onları destekleyen bir toplumda olduklarını bilmeleri, fiziksel olarak güçlü bir yapıya sahip olmaları, en meraklı oldukları alanların belirlenerek işlenmesi ile performansları artacak yönetici işlev becerilerinde gelişme sağlanacaktır. Bu bağlamda öğrencilerinin duygusal, sosyal ya da fiziksel ihtiyaçlarını göz ardı eden bir eğitim kurumu, performans hedeflerine ulaşmak yolunda ters bir yol izliyor demektir. Daha az stresli, mutlu, iyi dinlenmiş ve deneyimlerimizi paylaşabileceğimiz, bizi önemseyen ve destek için kime başvurabileceğimiz insanlar olduğunu hissedersek, o zaman yönetici işlevleri destekleyerek çocukları iyileştirmek için gerekli olan duygusal, sosyal ve fiziksel ihtiyaçlar da ele alındığında etkileri daha fazla olacaktır. İnsanın farklı bölümleri temelde birbiriyle ilişkilidir. Ayrıca, yönetici işlevlerin faydalarının sürmesinin devam etmesinin, yönetici işlevlere yönelik zorlukların ve iyi duygusal, sosyal ve fiziksel sağlığın devam ettiği varsayılmaktadır (Diamond&Ling2016).

Çocukluk döneminde kendini kontrol eden bir eğilim sağlık, zenginlik ve kamu yararınadır. Politikacılar, vatandaşların sağlığını ve refahını iyileştirmek ve suçu azaltmak için kendi kendini kontrol etmeyi amaçlayan büyük ölçekli programlar düşünmelidir. Çocukların kendi kendini kontrol etmelerinin etkileri, zeka ve sosyal sınıftan, ergenlikten kaynaklanan hataları engelleyebilir. Böylece toplumsal maliyetler büyük ölçüde azalıp toplumsal refah sağlanabilir (Moffitt, 2011)

KAYNAKÇA

1. Ackerman, D. J.,&Friedman-Krauss, A. H. (2017). Preschoolers' ExecutiveFunction: Importance, Contributors, ResearchNeedsandAssessmentOptions. ETS Research Report Series, 2017(1), 1-24.
2. Alper, A.,&Deryakulu, D. (2008). TheEffect of cognitiveflexibility on students' achievementandattitudes in web mediated problem basedlearning. Egitim ve Bilim, 33(148), 49.
3. BergmanNutley, S.,Darki, F., &Klingberg, T. (2014). Music practice is associatedwithdevelopment of workingmemoryduringchildhoodandadolescence. Frontiers in humanneuroscience, 7, 926.
4. BergmanNutley, S.,Söderqvist, S., Bryde, S., Thorell, L. B., Humphreys, K., &Klingberg, T. (2011). Gains in fluidintelligenceaftertrainingnon-verbalreasoning in 4-year-old children: A controlled, randomizedstudy. Developmentalscience, 14(3), 591-601.
5. Bergman-Nutley, S.,&Klingberg, T. (2014). Önefect of workingmemorytraining on workingmemory, arithmeticandfollowinginstructions. Psychologicalresearch, 78(6), 869-877.
6. Blair, C.,&Ursache, A. (2011). A bidirectional model of executivefunctionsand self-regulation. In K. D. Vohs& R. F. Baumeister(Eds.), Handbook of self-regulation: Research, theory, andapplications (2nd ed.,pp. 300–320). New York,GuilfordPress.
7. Bronson, M. B.,Goodson, B. D., Layzer, J. I., &Love, J. M. (1990). Child BehaviorRatingScale. Cambridge,MA: AbtAssociates.
8. Bronson, M. B.,Tivnan, T., &Seppanen, P. S. (1995). Relation sbetweenteacherandclassroomactivityvariablesandtheclassroombehaviors of preschoolchildren in Chapter 1 fundedprograms. Journal of AppliedDevelopmentalPsychology, 16, 253–282.
9. Cardoso, C. D. O.,Dias, N., Senger, J., Colling, A. P. C., Seabra, A. G., &Fonseca, R. P. (2018). Neuropsychologicalstimulation of executivefunctions in childrenwithtypicaldevelopment: a systematicreview. AppliedNeuropsychology: Child, 7(1), 61-81
10. Carlson, S. P. (2017). Mınn esotaex ecutıvefun ctıonscalehttps ://refle ctionscien ces.com/wp-content/uploads 2018/06/ MEFS-Tech-R eport-October-2017-v.9.pdf
11. Center on theDeveloping Child (2017). Executivefunc tionand self-regulation, https://developingchild. harvard.edu/science/key-concepts/executive-function/
12. Chayer, C.,&Freedman, M. (2001). Front llob efu nct ions. Cu rrentne urologyan dneuroscien cereports, 1(6), 547-552.
13. Diamond, A. (2010). Theeviden cebasefor improvings cho oloutcom esbyaddressi ngthewholechil dandb addr essin gsk illsan dattit udes, not justcontent. Earl yeducati onand dev elopment, 21(5), 780-793

14. Diamond, A. (2011). Biolo gic la ndso c ialinflu ences on co gnitiveco ntrolproce sesdependent on pr öneront alcortex. InProgress in brainresearch (Vol. 189, pp. 319-339). Elsevier.

15. Diamond, A. (2012). Activit iesandprogra msthatimprovec hildren'sexec uti vefunct ions. Currentdire ctions in psycholo gicalscience, 21(5), 335-341.

16. Diamond, A. (2013). Execut ivefunctions. Annu alreview of psychology, 64, 135-168.

17. Diamond, A. (2014). Whethercoordinative (soccer) exerci seimproves executive functio ning in kindergartenchildren has yet to be demonstrated. Experimen talbrainresearch, 232(6), 2045-2045

18. Diamond, A. (2015). Önefects of physicalexercise on executivefunctions: goingb eyondsim plymovi ngto movin gwit t hought. Ann als of sport smedici neandresea rch, 2(1), 1011.

19. Diamond, A.,&Ling, D. S. (2016). Co nclusio nsabou tint erventio ns, programs, andapproachesfor improvin gex ecutivef unctionsth atappearjustifi edandthosethat, de spite uchhype, do not. Developm entalcognitiveneuroscience, 18, 34-48.

20. Doğan, M. (2011). Çocuklarda Çalışma Belleği, Akademik Öğrenme ve Öğrenme Yetersizlikleri. Türk Psikoloji Yazıları, 14 (27), 48-65.

21. Holmes, J.,Gathercole, S. E., &Dunning, D. L. (2009). Adap tivetraini ngleadstosusta inedenha ncement of poorworkingmemory in children. Developmentalscience, 12(4), F9-F15.

22. Leana-Taşcılar, M. Z.,&Cinan, S. (2014). Assessment of GiftedandAverageStudents' ExecutiveFunctionsandWorking Memory andImplementation of a Program AccordingtoTheirNeeds. Journal of GiftedEducationResearch, 2(1), 42-57.

23. Mackey, A. P.,Hill, S. S., Stone, S. I., &Bunge, S. A. (2011). Differentialönefects of reasoningandspeedtraining in children. Developmentalscience, 14(3), 582-590.

24. Moffitt, T. E.,Arseneault, L., Belsky, D., Dickson, N., Hancox, R. J., Harrington, H., ... &Sears, M. R. (2011). A gradient of childhoodself-controlpredictshealth, wealth, andpublicsafety. Proceedings of theNational Academy of Sciences, 108(7), 2693-2698.

25. O'Malley, G. (2011). Aerobicex erciseenhancesex ecutivefun ctionandacad emicachievemen t in sedentary, overweightchildrenaged 7–11 years. Journal of physiotherapy, 57(4), 255.

26. Rosso, I. M.,Young, A. D., Femia, L. A., & YURGELUN-TODD, D. A. (2004). Cogn tivean demotio nalcomp onents of frontallobefun ctioning in childhoodandadolescence. Annals of the New York Academy of Sciences, 1021(1), 355-362.

27. Rueda, M. R.,Rothbart, M. K., McCandliss, B. D., Saccomanno, L., &Posner, M. I. (2005). Training, maturation, andgeneticinfluences on thedevelopment of execut iveattention. Proceedings of theNational Academy of Sciences, 102(41), 14931-14936.

28. Sapmaz, F. ve Doğan, T. (2013). Bilişsel esnekliğin değerlendirilmesi: Bilişsel Esneklik Envanteri Türkçe versiyonunun geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. Ankara Üniversitesi Eğitim B ilimleri Fakültesi Dergisi, 46(1), 143-161.

29. Sezgin, E.,& Demiriz, S. (2016). Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği'nin (ÇODDÖ) Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(2).

30. Suat, K. O. L. (2011). Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(21).

31. Şahin, G.,& Arı, R. (2016). Theresearch of t herelationbet weenexecu tivefunction sandemotion regulationskills of preschoolchildren. TheJournal of Internat ıonalEduca tionScience, 3(6), 1-9.

32. Queensl a derHe alth, 2018 https://www.health.qld.gov.au/a bios/asp/bfrontal

33. Thorell, L. B.,Lindqvist, S., BergmanNutley, S., Bohlin, G., &Klingberg, T. (2009). Training and transfer önefects of executivefunctions in preschoolchildren. Developmentalscience, 12(1), 106-113.

34. Walker, M. P.,&Stickgold, R. (2010). Overnightalchemy: sleep-depen den tmem orye volution. Nature ReviewsNeuroscience, 11(3), 218.

CHAPTER 89

ÇOK BOYUTLU PERFORMANS DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ[1]

Sevgi SÜMERLİ SARIGÜL[2]

Cihat SAVSAR[3]

1 Bu çalışma Cihat Savsar tarafından hazırlanmış olan "Performans Karnesi (BalancedScorecard) ve Performans Karnesini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Kayseri İmalat Sanayinde Bir Araştırma" ve Sevgi Sümerli Sarıgül tarafından hazırlanmış olan "Geleneksel ve Çok Boyutlu Performans Değerleme Modelleri ve Bir Araştırma" başlıklı doktora tezlerinden türetilmiştir.

2 Dr. Öğretim Üyesi Kayseri Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu

3 Dr. Öğretim Üyesi Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

GİRİŞ

İşletmeler son 20 yıla kadar performans değerlendirmelerinde genellikle muhasebe verilerine dayanan ve sadece finansal ölçütlerin kullanıldığı performans değerleme yöntemlerini kullanmaktaydı. Ancak son 20 yılda yaşanan teknolojik ve ekonomik gelişmeler işletme varlıklarının yapısında maddi olmayan varlıkların payını ve önemini artırmış ve bu varlıkların ölçümünü esas alan performans değerlendirme yöntemlerinin kullanımını da zorunlu hale getirmiştir. Günümüzde ise bu yöntemler de yeterli olamamış, işletme stratejisine uygun neden sonuç ilişkileri ile tanımlanmış ölçütlerin kullanıldığı çok boyutlu performans değerlendirme yöntemleri kullanılmaya başlanmıştır. Böyleceişletme yapılarına ve çeşitliliklerine daha uygun performans değerlendirme yöntemlerini kullanarak gerçek performanslarını ölçebilir ve değerlendirebilir hale gelmişlerdir.

Ağırlıklı olarak finansal ölçütleri kullanan geleneksel performans değerlendirme yöntemleri, işletmelerin ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiş ve 1990'lı yılların başından itibaren finansal olmayan ölçütlerin de kullanıldığı çok boyutlu performans değerlendirme yöntemleri gerek akademisyenlerin gerekse uygulamacıların yoğun olarak çalıştıkları bir alan olmuştur. Bu çalışmanın amacı çok boyutlu performans değerlendirme yöntemlerine ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturmaktır.

1. İŞLETME PERFORMANSI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Performans ve performans değerlendirme kavramları ile ilgili gerek akademisyenler gerekse uygulamacılar tarafından üzerinde uzlaşılan bir tanım bulunmamaktadır. Nitekim performans ve performans değerlendirme konularında önemli çalışmaları bulunan akademisyenlerden Neelyvd.'ne göre performans çok yoğun olarak tartışılan bir konu olmasına rağmen nadiren tanımlanmaktadır (Neely; Gregory;Platts, 2005,1228).

Performans

Performans kelimesi dilimize Fransızca performancekelimesinden geçmiştir ve başarım olarak karşılık bulmaktadır. Başarım kelimesi ise dilimizde; elde edilen bir başarı, herhangi bir olay veya durumu başarma isteği ve gücü, kişinin yapabileceği en iyi derece gibi anlamlarda kullanılmaktadır (http://www.tdk.gov.tr). Ayrıca performansın belirsiz bir kavram olduğu ve basit bir tanımı bulunmadığı da kabul edilmektedir (Otley, 1999, 364). İşletme literatüründe de performans kavramı ile ilgili standart bir tanım bulunmamaktadır. Ancak genel bir ifade ile performans bir iş sisteminin belirli bir zaman sonucundaki çıktısı ya da çalışma sonucu olarak tanımlanmaktadır. Performans ile işletme amaç ve görevlerinin yapılabilme seviyesi anlaşılmakta ve sarf edilen çabaların değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır (Akal, 2005, 17). Bu bağlamda performans kavramı, işletme yönetimi tarafından daha çok performans değerlendirme anlamında kullanılmaktadır. Örgütler önceden belirlenenkriterlere dayanarak örgütsel ve işle alakalı davranışları analiz ederek ve örgüt çalışanlarının başarılarını bu kriterlere göre değerlendirip, ölçmektedirler (Özer, 2009, 5).

Performans Ölçme ve Değerlendirme

Literatürde çoğu zaman performans ölçümü ile performans değerlendirme kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Performans değerlendirme ile performans ölçümü birbirinden farklı araçlardır. Performans değerlendirme, yürütülen faaliyet ve projelerin etkinliğinin araştırılmasına yönelik bir geri bildirim mekanizmasıdır. Performans ölçümü performans göstergelerinin elde edilmesine yönelik çalışırken; performans değerlendirme aldığı konuların özelliklerini ve neden sonuç

ilişkilerini daha detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır ve bu yönüyle daha geniş bir anlam ifade etmektedir (Yenice, 2006, 124). Performans değerlendirme kavramının anlam açısından iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi insan kaynakları yönetiminin ilgi alanına giren bireysel performans değerlendirmedir (Yenice, 2007, 1). İkincisi ise örgütsel amaç ve hedeflerin belirlendiği, bunlara kaynak tahsis edildiği ve gerçekleşme sonuçlarının bir değerlendirmeye tabi tutularak raporlandığı örgütsel performans değerlendirmedir. Örgütsel performans değerlendirme; bir örgütün önceden belirlenen amaçlara ve hedeflere göre ortaya çıkan ürünleri, hizmetleri ve/veya sonuçları birlikte değerlendirmesine yönelik analitik bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Güner ve Memiş, 2007, 2). Bir başka açıdan ise örgütsel performans değerlendirme "örgütsel faaliyetleri, çabaları ve başarıları değerlendirmek için niceliksel göstergelerin kullanımı" olarak tanımlanmaktadır (Bartels, 2010, 24).

Performans Yönetimi

Son dönemlerde performans değerlendirme kavramından performans yönetimi kavramına doğru bir yönelim olduğu görülmektedir. Performans yönetimi hem performans ölçmeyi, hem de performans değerlendirmeyi kapsayan dinamik bir süreci ifade etmektedir. Performans yönetimi örgütü arzulanan stratejik hefedlere yönlendirmek amacıyla, işletmenin mevcut ve gelecekteki durumu hakkında bilgi toplamak, bu bilgileri karşılaştırmak ve performansın düzenli olarak gelişmesini temin edecek yeni ve gerekli ayarlamaları, etkinlikleri başlatma ve yürütme görevlerini ele alan bir yönetim süreci olarak tanımlanmaktadır (Akal, 2005, 75). Aynı zamanda performans yönetimi; stratejik planlama, performans esaslı bütçeleme, performans değerlendirmesi ve işletme faaliyetleri ilgili raporlarının birbirini takip ettiği döngüsel bir yönetim biçimidir (Yenice, 2006, 123). Performans değerlendirme sonucu elde edilen bilgiler performans yönetimi ile örgütsel kültürü, sistemi ve süreci olumlu yönde etkilemesi için kullanılmaktadır. Performans yönetimi sonucunda yöneticiler, hedeflere ulaşma noktasında mevcut politika ya da programları ya kabul ederler veya değiştirirler (Naude, 2007, 14).

Performans yönetimi süreci işletmenin kendi performansını ortak işlevsel strateji ve amaçlar doğrultusunda yürüttüğü bir süreçtir. Bu sürecin amacı, dinamik bir döngü sistemi sağlamaktır ve bu sistem içerisinde ortak ve fonksiyonel stratejiler tüm iş süreçlerini, faaliyetleri, görevleri ve çalışanları tanzim ederek geri beslemektedir. Optimal yönetim kararlarının alınması için performans ölçüm sistemi boyunca elde edilen verilerin geri beslemesi sağlanır. Netice itibariyle performans yönetim süreci performansın yönetilmesinde değişik sistemlerin örgüt tarafından nasıl kullanılacağını tanımlamaktır. Bu sistemler sadece strateji geliştirilmesi ve gözlemlenmesinden ibaret olmayıp muhasebe yönetimi, hedef yönetimi, finansal olmayan performans değerlendirmesi gibi unsurları içermekle birlikte, bunlarla da sınırlı değildir (Bititci; Carrie;McDevitt, 1997, 2).Günümüzde işletme performansının kapsam açısından geldiği noktanın aşağıdaki gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir(-Neely, 1999, 210);

- ***Değişen İş Hayatı*:** Bilgi çağı ile birlikte üretim sistemlerinde ve üretim maliyetini oluşturan kalemlerin paylarında değişiklikler ortaya çıkmıştır. Üretim "emek yoğun" olmaktan çıkmış, "sermaye yoğun" ve "teknoloji yoğun" şekline dönüşmüştür. Direkt işçilik maliyetlerinin düşen nispi önemine karşın genel üretim maliyetlerinin üretim maliyetleri içindeki payı ise gittikçe artmaktadır. 1980'li yıllara gelindiğinde faaliyet tabanlı maliyetleme gibi alternatif mamülmaliyetleme sistemleri geliştirilmiştir (Neely, 1999, 210).

- ***Artan Rekabet:*** Küresel pazarlarda faaliyet gösteren günümüz işletmeleri maliyetleri azaltmak ve müşterilerine sundukları değeri artırmakkonusunda sürekli bir baskı altındadırlar (Şimşek ve Nursoy, 2002, 94). Performans değerlendirme açısından bu baskı ve değişimler üç etki yaratmıştır. Bunlardan birincisi; örgütlerin çoğu kendilerini servis kalitesi, esneklik, pazar bölümleme, yenilik ve hızlı hareket etme bağlamında rakiplerinden farkı kılmaya çalışmaktadırlar. İkincisi; bazı işletmeler uygun biçimde tasarımlanmış performans ölçümlerinin stratejilerin uygulanmasını cesaretlendirebildiğini anlamışlardır. Son olarak rekabetin değişen yapısı işletmeleri küçültmeye yöneltmiştir. Organizasyonların çoğu bunu orta kademe yönetimini elemine ederek ve geri kalan çalışanları güçlü kılarak başarmışlardır (Neely, 1999, 210).
- ***Ulusal ve Uluslararası Kalite Ödülleri:*** Ulusal ve uluslararası kuruluşlar kaliteyi teşvik etmek amacıyla ödüller içeren çeşitli organizasyonlar düzenlemektedirler. Ancak belirlenen ödüllerin elde edilebilmesi için ödül kriterlerine dayalı bir performans işleminin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu gelişmeler de işletmelerin ödüle aday olabilmeleri için öncelikle gerekli olan performans değerlendirme sistemine sahip olmaları gerçeğini ortaya çıkarmaktadır (Şimşek ve Nursoy, 2002, 94).
- ***Organizasyonların Değişen Rolleri:*** Bilgi çağının işletmelerinde muhasebe ve finans birimleri sadece klasik dış raporlama için gerekli olan bilgileri üretmekle yetinmeyip, yönetimin ihtiyaç duyduğu diğer bilgileri de üretmek durumundadırlar. Bu gelişmeler yöneticileri işletmelerde dengeli performans değerlendirme sistemleri için daha aktif olmaları konusunda cesaretlendirmiştir (Akal, 2005, 210).
- ***Değişen Dış İhtiyaçlar:*** Günümüz işletmeleri artık çok değişik dış taleplerle karşılaşmaktadır. Kanunlar, düzenlemeler, müşteri örgütleri, hissedarlar, kamuoyu, medya ve sivil toplum örgütleri başlıca talep eden tarafları oluşturmaktadır (Şimşek ve Nursoy, 2002, 95). Geçmişte yatırımcılar işletme ile ilgili sadece finansal verileri talep ederlerken günümüzde müşteri bağlılığı, insana yapılan yatırım ve tedarikçi ilişkileri gibi uzun dönemde başarıyı getirecek konularda da ilgili bilgi sahibi olmayı arzu etmektedirler (Akal, 2005, 210).
- ***Bilgi Teknolojilerinin Gücü:*** Teknolojik gelişimler yalnızca verilerin daha kolay elde edilmesi ve analiz edilmesini sağlamamış, aynı zamanda verilere yönelik yeni fırsatları da mümkün kılmıştır. Örneğin elektronik satış sistemleri bireysel satın alma davranışlarının izlenmesine yönelik fırsatlar üretmiş, yapılan indirimlerin sonuçlarını izleme imkanı sunmuştur. Aynı zamanda yazılım paketleri dengeli performans ölçüm yöntemlerinin kullanımına imkan sağlanmıştır (Akal, 2005, 210).

MODERN PERFORMANS DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİ

1980'li yıllara kadar ağırlıklı olarak finansal ölçütlerin kullanıldığı, işletme stratejisi ile uyumsuz, işletmenin maddi olmayan varlıklarını dikkate almayan, sadece geçmişe yönelik performans ölçümüne odaklanmış olan geleneksel performans değerlendirme yöntemleri ile bilgi çağının gerektirdiği nitelikte performans değerlendirmesi yapılamamıştır. Bunun sonucu olarak finansal ölçütlerin yanında finansal olmayan ölçütlerinde kullanıldığı, strateji odaklı ve çok boyutlu performans değerlendirmesini esas alan modern performans değerlendirme yöntemleri ortaya çıkmıştır. Söz konusu modern performans değerlendirme yöntemlerinden bazıları aşağıda ele alınacaktır.

Kumanda Paneli (Tableau De Bord)

Kumanda Paneli, 1930'larda Fransa'da geliştirilmiş geçmişi çok eskilere dayanan bir işletme performans ölçüm yöntemidir. Literatürde "Tableau de Board" veya "Dashboard" şeklinde ifade edilmektedir. (Bessireand Baker, 2005, 650). Süreç mühendisleri tarafından mühendislik faaliyetlerinin gelişmesi için Fransa'da üretim süreçlerini geliştirmek için oluşturulmuştur (EpsteinandManzoni, 1998, 191).Kumanda Paneli, işletmenin çevresiile ilgili olaylara ve işletme faaliyetlerine yönelik bir organizasyonel performans perspektifi vermektedir (Bourguignon; Malleret;Norreklit, 2004, 116). Kumanda Paneli bir işletmenin tamamına aynı şekilde uygulanmamalıdır (Bourguignon; Malleret;Norreklit, 2004, 119), her bir alt birim için ayrı ayrı uygulanmalıdır. İlk olarak her bir birimin misyon ve vizyonları tanımlanmalı ve daha sonra bu birimlerin amaçları ortaya konulmalıdır (Ege ve Şener, 2013, 112). Böylece kilitrol oynayan başarı ile ilgili faktörleri ve bu faktörlerle bağlantılı olarak da temel performans ölçütleri ortaya çıkarılmış olacaktır (EpsteinandManzoni, 1997, 3-4). Kumanda Paneli finansal ve finansal olmayan ölçütleri birarada içeren bir ölçüm setidir. Ancak, bu modelin uygulanmasında, geleneksel finansal ölçütlere, finansal olmayan ölçütlerden çok daha fazla yer verilmektedir (Debusk; Brown;Killough, 2003, 216). Kumanda Paneli işletme yöneticilerini sürecin işleyişine yönlendirerek, işletme birimlerinin imtiyazlarından ziyade ortak ölcütleri belirleyerek, uygulamaya konulmalarını sağlar. Kumanda Paneline esas alınan ölçütlere örnekler şöyledir (Bourguignon; Malleret;Norreklit, 2004, 118-119): Ürünlerin kalitesi, müşterilerin memnuniyet derecesi, müşterilerin tatmini, üretim zamanı ve satış tahminlerinin doğruluğudur.

Performans Ölçüm Matrisi

Keegan ve arkadaşları (1989) tarafından ortaya konulan Performans Ölçüm Matrisi,çok boyutlu performans ölçüm modellerininin ilklerindendir. Model, performans ölçümünde finansal-finansal olmayan ve içsel-dışsal perspektifleri de içine alan iki sütün ve iki satırdan meydana gelen basit bir matris şeklindedir (Garengo; Biazzo;-Bititci, 2005, 36).Bu model işletmelere, stratejik hedeflerini belirleyerek bunları hiyerarşik bir şekilde performans ölçütlerine dönüştürmelerine yardımcı olmaktadır (Neely; Bourne;Kennerley, 2000, 1121). Şekil 1'de görüldüğü üzere, model ismini iki boyutlu bir matristen almaktadır. Bu matrisin sütunları finansal ve finansal olmayan, satırları içsel ve dışsal olarak belirlenmiştir. Matrisin hücreleri bu dört perspektife göre sınıflandırılan çeşitli ölçütlerle doldurulmakta ve böylelikle farklı performans boyutları arasında bir denge kurulmaktadır (Keegan; Eiler;Jones, 1989, 48-50; Neely, 2007, 145).

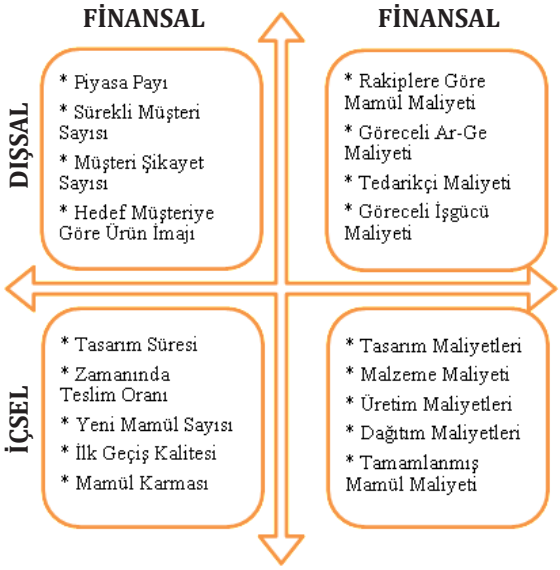

Şekil 1. Performans Ölçüm Matrisi **Kaynak:**Keegan; Eiler;Jones, 1989, 48.

Bu model basitliği ve esnekliği yüzünden literatürde itibar görmüştür. Ancak bazıboyutları ve boyutlararası ilişkileri somutolarak ortaya koymadığı için eleştirilmektedir (Keegan; Eiler;Jones, 1989, 50).

Performans Piramidi

Çok boyutlu performans değerlendirme modellerinden birisi de Lynch-Cross Performans Piramidi'dir. Performans piramidi öncelikli olarak Judson(1990) tarafından geliştirilmiş, Lynch ve Cross (1991) tarafından ise iyileştirilme yapılmış bir modeldir (Laitinen, 2002, 72), İşletme stratejisi, işletme ile ilgili operasyonlar ve stratejik işletme birimleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan dört aşamalı hiyerarşik bir yapıdya sahiptir. Bu piramitsel yapıda işletme süreçleri ile hiyerarşik işletme performans değerleme bakış açısının birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Garengo; Biazzo;Bititci, 2005, 38; Purbey; Mukherjee; Bhar, 2007, 2).

Performans Piramidi (Stratejik Ölçüm Analiz ve Raporlama Tekniği – SMART) WangLaboratoriesInc. tarafından geliştirilmiştir. Finansal amaçlı kriterlerin (üretkenlik, varlıklardan yararlanma ve etkinlik gibi)performansın ölçülmesi ve işletmenin çeşitli kararları almasıesnasında ihtiyaç duyulan bilgileri sağlamakta yetersiz kalmasını göz önüne alarak ortaya çıkmıştır. Performans piramidi yaklaşımı, işletme yöneticilerin stratejik başarıyı tanımlamak ve devam ettirmedeyararlanacakları performans ölçütlerini oluşturmayı amaçlamaktadır (GhalayiniandNoble, 1996, 73). Bu amaçla işletme, operasyon sistemi ve iş birimi düzeylerindeki genel ölçüleri tanımlamaktadır(Ağca ve Tunçer, 2006, 179).Piramidin tepesinde yer alan işletmenin stratejik amaçları, işletmevizyonundan elde edilmektedir. Piramitin tepesinden aşağılara inildikçe, işletmenin fonksiyonel yapılanması içinde birbirlerini takip eden süreçler bulunmaktadır(Barutçugil, 2002, 14-16). Model,işletmelerin paydaş memnuniyetini (müşteri memnuniyeti kalite ve ürün dağıtımı açısından, kârlılık açısından ise işletme ortaklarının memnuniyetleri) ve operasyonel etkinlikleri ölçtüğü için dengeli bir model olduğu düşünülmektedir (GhalayiniandNoble, 1996, 74; Garengo;Biazzo; Bititci, 2005, 38).

Lynch-Cross Performans Piramidi modeli kullanıldığında işletmenin "neyi elde edeceği" ve "bunu nasıl bir şekilde elde edeceği" sorularına cevapalınabilmsi sağlanmaktadır. Şekil 2 üzerindeki, Performans Piramidi'nde sol taraf işletmelerin dışarıya karşı oluşturmuş olduğu performansını işaret ederken; piramidin sağ tarafı da etkinliği işletme odaklı içsel ölçüleri işaret etmektedir (Laitinen, 2002, 72-73).

Performans Piramidi

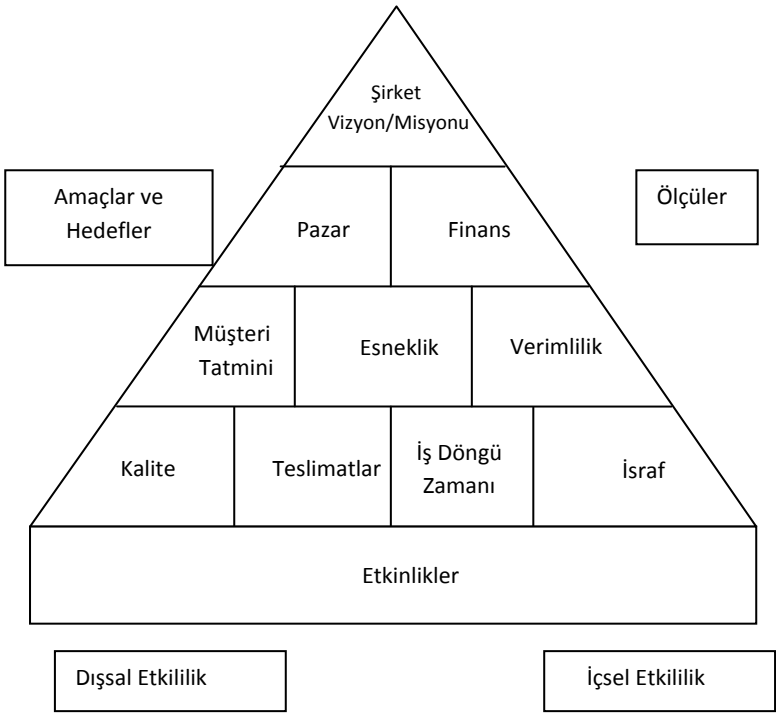

Şekil 2. Performans Pramidi Kaynak: Cross and Lynch, 1988-1989, 25.

Şekilde görüldüğü gibi performans piramidininen tepesinde işletme vizyonu ve misyonu yer almaktadır. Bu düzeyde, işletme tarafından elde edilmek istenilen sonuçların neler olduğu ve bu sonuçların ne şekilde ölçüleceği tespit edilmektedir. İşletme düzeyinde kullanılan bu ölçüler (pazar,finans) pazar ve finansal işletme performansı ölçmektedir (SinclairandZairi, 2000, 155;Tangen, 2004, 731-732).

Şekildeki piramitte aşağıya doğru inildikçe, bir departmandan diğerineaktarılarak yapılan işler görülmektedir. Bu işler bir müşteri ürünle ilgili siparişinin alınmasından başlayarak, malın üretilmesine, oradan da dağılmasınakadar süren ve sonuç olarak memnun müşteri olarak bitirilen işleri kapsamaktadır.İşletmeler pazarlama ve finansmana yönelik amaçlarına ulaşmakiçin müşteri tatmini, verimlilik ve esneklik gibi konularda performans iyileştirmelerineodaklanmalı ve bu konuda çalışmalar yapmalıdırlar. Müşteri tatmini deürün kalitesi ve teslimat ile desteklenmelidir (Barutçugil, 2002, 14-16; Ağca ve Tunçer, 2006, 179; Neely, 2007, 146). Piramidin kalbini oluşturan esneklik, dış etkenlerin belirlediği teslimat, içetkenlerin belirlediği iş döngü zamanı tarafından biçimlenmektedir. Verimlilik, iş döngüzamanını düşürerek ve israfı azal-

tarak sağlanmaktadır (Kocaman, 2006, 81).Piramitte oldukça önemli olan iş döngü zamanı esneklik ve rekabete büyük etki yapmaktadır. Ürünün kalitesi, iş döngüsünün zamanlaması, ürün teslimatı ve israf, performans piramidinin önemli kilit noktalarıdır ve önemli düzeydeki sonuçları elde etmede kilit rol oynamaktadırlar (Crossand Lynch, 1988-1989, 23-33;Laitinen, 2002, 73; Kocaman, 2006, 82).

Performans Ölçüm Anketi

Yöneticilerin işletme ihtiyaçlarını belirlemek, işletmedeki sorunları tanımlamak ve performans gelişimini belirli bir takvime bağlamak için Dixon vd. (1990) tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemde işletme yönetimi, tesis yönetimi ve süreç iyileştirme takım liderlerine anket uygulanmaktadır. Elde edilen sonuçlar işletmenin stratejisini ve ilgili performans ölçülerini geliştirmek için kullanılmaktadır (Ghalayini; Noble;Crowe, 1997, 217).

Uygulanan anket dört bölümden oluşmaktadır (GhalayaniandNoble, 1996, 75). İlk bölümde, anketi yanıtlayanlarla ilgili genel sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde işletmenin rekabet öncelikleri ve performans ölçüm sisteminin belirlenmesine yönelik açıklamalar vardır. Bu bölümde, "geliştirilecek alanların" isimleri yer almıştır (Şekilde görüldüğü üzere bunlar anketin merkezine konur ve ankete yanıt verecek kişilerden tablonun her bir tarafındaki sayıları daire içerisine alması istenir). Çalışanlar, bu alanların uzun vadede işletme açısından önemine ve mevcut performans üzerindeki etkilerine puan verirler (Şekil 3'deki örnekte görüldüğü üzere).

Performans Ölçüm Anketi İkinci Bölüm Örneği																
Gelişimin Uzun Vadedeki Önemi								Gelişim Alanları		Mevcut Performans Göstergelerinin Gelişimdeki Etkisi						
Yok	>	>	>	>	>	Çok Önemli				Engelliyor	>	>	>	>	>	Destekliyor
1	2	3	4	5	6	7		Kalite		1	2	3	4	5	6	7
1	2	3	4	5	6	7		İşgücü Verimliliği		1	2	3	4	5	6	7
1	2	3	4	5	6	7		Teçhizat Verimliliği		1	2	3	4	5	6	7

Şekil 3. Performans Ölçüm Anketi Kaynak: GhalayaniandNoble, 1996, 75.

Anketin üçüncü bölümünde işletmede kullanılan performans göstergeleri yer almaktadır. Anketin son bölümünde ise, ankete katılanların önerileri bulunmaktadır.

Uygulanan anket sonuçları düzenlilik, uyumluluk, fikir birliği ve düzensizlik analizi olmak üzere 4 başlık altında değerlendirilir. Düzenlilik analizinde, işletmelerdeki eylem planının işletme stratejisi ile ne kadar örtüştüğü ve kullanılan göstergelerin buna yardımcı olma derecesi incelenir. Uygunluk analizinde, performans göstergelerinin tamamlayıcılığı daha detaylı bir biçimde incelenir ve işletme üzerindeki etkisi tanımlanır. Fikir birliği analizinde, işletmede yer alan grupların (hiyerarşik gruplar, orta seviye yöneticiler, fonksiyonel gruplar gibi) anketleri değerlendirilir ve o grubun bakış açısı ele alınarak incelenir. Bu sayede her grubun birbiriyle iletişim durumları hakkında fikir sahibi de olunabilir. Son olarak düzensizlik analizinde ise, bütün işletmelerin üzerinde uzlaşma sağlayabileceği hedefler, çalışma alanları ve performans göstergeleri bulunmaya çalışılır (GhalayiniandNoble, 1996, 75).

Entegre Performans Değerlendirme Sistemi

Bütünleşik entegre performans ölçüm sistemi, performans yönetim sürecinin etkin ve verimli bir biçimde çalışmasına imkanveren bir bilgi sistemi olarak Bititci vd. (1997) tarafından ortaya konularak, geliştirilmiştir.Bütünleşik entegre performans ölçüm sistemi, işletme stratejisinin hiyerarşi içinde üstten taraftan aşağı tarafa doğru aktarıldığı ve aşağıdan yukarıya doğru bilgi akışının sağlandığı bir geri besleme sistemidir (Bititci; Carrie;McDevitt,1997a, 522-534; Bititci; Carrie; McDevitt, 1997b, 46).

Modelde sistem "bütünleşme" ve "yayılma" olmaküzere iki temel olarak kabul edilen boyuta ayrılmıştır (Garengo; Biazzo;Bititci,2005,38). Bütünleşme boyutu, farklı işletmeler ve işkollarındaki birleşmelerin potansiyelini; yayılma boyutu ise işletmelerin daha önceden belirlemiş oldukları amaç ve politikalarını işletme genelindeki tümkademelere doğru yayılması şeklinde ifade edilmektedir (Bititci; Carrie;McDevitt,1997a, 524). Bütünleşme, performans ölçüm sisteminin işletmenin farklı alanları arasında entegrasyon sağlamasını ifade etmektedir.Bu kapsamda birbirleriyle etkileşimli ve eşgüdümlü olarak işleyen hiyerarsik beş sistemtasarlanmıştır. Hiyerarşinin en altındayer alan birinci sistem mal veya hizmet üretenbirimi, ikinci sistem operasyon süreçlerini yöneten sistemi, üçüncü sistem ilk iki sistemeperformans hedefleri vererek yöneten taktiksel yönetim sistemini, dördüncü sistemdışarıyı gözleyerek değişiklikleri takip eden sistemi, beşinci ve en yukarıdaki sistem ise işletmenin yönünü ve stratejisini belirleyen sistemi tanımlamaktadır (Bititci; Carrie;McDevitt,1997a, 526).

Yayılma ise işletme strateji ve amaçların hiyerarsinin alt seviyelerine doğru aktarılmasını ifade etmektedir. Bu aktarım mekanizması yukarıdan aşağıya doğru performans ölçülerininve hedeflerin tesis edilmesi ile işlemektedir. Bu bağlamda hiyerarşide üst seviye, altseviye için bir paydaş olarak kabul edilmektedir (Bititci; Carrie;McDevitt,1997a, 526). Bu model, işletme birimleri, iş süreçlerive işletme faaliyetleri olmak üzere üçfarklı işletme kademesi temeline dayandırılmıştır. Bu örgütsel kademelerin her biri için beş kilit ana faktör ele alınmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz; paydaşlar, denetimile ilgili kriterler, dışsal göstergeler, iyileştirme için hedefler ve içselgöstergeler (Garengo; Biazzo;Bititci,2005,38).

SkandiaKlavuzu

Şirketler için entelektüel sermaye konusunda şirket paydaşlarını bilgilendirmek ve entelektüel sermayeyi ayrıntılı bir biçimde ele alarak, değerlendiripşirketle ilgili stratejilerde kullanmak üzere ortaya çıkan önemli bir yöntem olan Skandia Kılavuzu (Skandia'sNavigator-SN) İsveçli finansal hizmetler şirketi olan Skandia AFS tarafından geliştirilmiştir (İncekara ve Kaya, 2012, 25). Skandia Kılavuzunda strateji ve performans arasındaki ilişki otaya konulmaktadır. Model, entelektüel sermaye konusuna farklı bir açıdan bakılmasını sağlamış ve nelerin değer yaratma sürecine katkı sağladığı konusundaki geleneksel varsayımların ötesine bakmaları konusunda diğer şirketleri teşvik etmiştir (İncekara ve Kaya, 2012, 28).

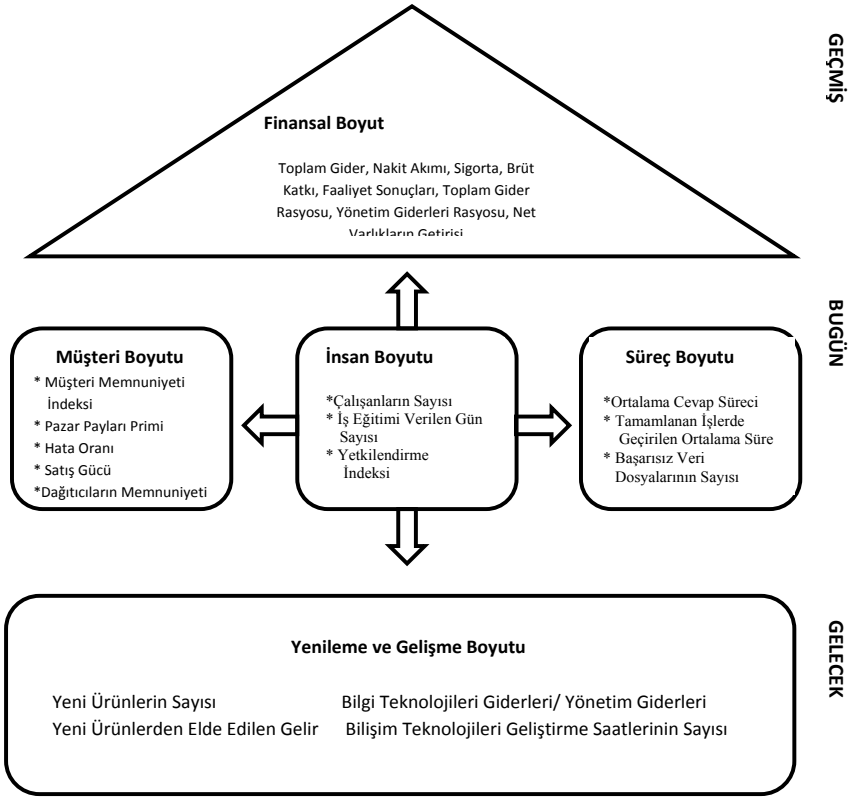

Şekil 4. SkandiaKlavuzu Modeli Kaynak: Erkuş, 2004, 316.

Model, bir şirketin piyasa değerinin finansal sermaye ve entelektüel sermayenin toplamından meydana geldiğini, entelektüel sermayenin de insan sermayesi ve yapısal sermayeden oluştuğunu öne sürmektedir. Skandia Kılavuzu entelektüel sermayeyi; insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi olmak üzere üç bölüme ayırıp, incelemektedir (Şekil 6). Model Performans Karnesinde yer alan finansal boyut, müşteri boyutu, süreç boyutu ile öğrenme ve gelişme boyutlarına ilaveten insan boyutu da dikkate almaktadır (Demir ve Taşkın, 2008, 1698-1699). Değerlendirme sisteminin merkezinde insan boyutu ve çalışanların tatmini yer almaktadır. Modelde yer alan bütün alanlar, insan kaynakları alanı ile etkileşim içerisindedir ve insan kaynaklarından doğrudan etkilenmektedir (Yeniyurt, 2003, 134).

Sonuçlar ve Belirleyiciler Modeli

Sonuçlar ve Belirleyiciler Modeli Fitzgerald vearkadaşları tarafından 1991 yılındakâr amacı güden 11 büyük hizmet işletmesinde yürütmüş oldukları çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır (BrignallandBallantine, 1996, 8). Diğer bir adı da "Hizmet Endüstrileri için Performans Ölçüm Sistemi" olan Sonuçlar ve BelirleyicilerModeli, performans değerleme ile ilgili sonuçlar (göstergeler) ve belirleyicileri arasındaki ilişkiye odaklandığı için bu isimle anılmaktadır veyalnızca hizmet sektöründe kullanılmaya uygun bir modeldir (Garengo; Biazzo;Bititci, 2005, 38).Modelin amacı, işletmelere performans değerlendirme çalışmalarındafayda sağlayacak performans faktörlerinin neler olduğunu belirtmektir (BrignallandBallantine, 1996, 8).

Fitzgerald ve arkadaşları (1991), performans ölçümünde maliyetler ve verimlilik gibi kolayca sayısallaştırılabilen etkenlere odaklanıldığını, ancak rekabetçiliğin üzerinde etkisi olan ve kolayca sayısallaştırılamayan diğer etkenlerin göz ardı edildiğini savunmuşlar ve performans perspektiflerini bu fikirlerine uygun şekilde tasarlamışlardır (Laitinen, 2002, 73-74).Modelde; stratejinin formüle edilmesi, bu stratejiye göre amaçların tespit edilmesi, amaçlara uygun eylem planlarının hazırlanarak bütçelerin, standartların ve hedeflerin belirlenmesinden oluşan yukarıdan aşağıya bir strateji uygulama süreci ile performans ölçümü ile aşağıdan yukarıya geri besleme süreci önerilmektedir (SinclairandZairi, 2000, 155-156).Hizmet sektöründeki performans ölçümlerine dayanan bu model, performans ölçülerini iki temel grupta toplanmaktadır. Bunlardan ilki sonuçlara ilişkin ölçüleri, ikincisi ise bu sonuçların sebepleri (belirleyicileri) ile ilişkili ölçüleri içermektedir. Sonuçlarla ilgili ölçütler kendi içlerinde rekabet gücü ve finansal performans faktörleri olarak ikiye ayrılırken; bu sonuçları belirleyen ölçütler ise yine kendi arasında hizmet kalitesi, esneklik, kaynakların kullanımı ve yenilik faktörleri olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır (Neely; Bourne;Kennerly, 2000, 1122-1123; Laitinen, 2002, 73-74).

Modeli geliştirenler her bir endüstri tipinin performansının ne şekilde ölçülebileceği konusunda spesifik özelliklerden ötürü hizmet endüstrisini profesyonel hizmetler, perakendecilik hizmetleri ve kitle hizmet endüstrileri olarak başlıca üç bölüme ayırmışlardır (SinclairandZairi, 2000, 153).Fitzgerald v.d., hizmet işletmelerini hizmet verilen müşterisayısına ve müşteriyle temasın seviyesine göre farklı türlere ayırmış ve her bir türeilişkin sistemin diğerlerinden bir takım farklılıklar içereceğini belirtmişler, ayrıcadurumsallık faktörleri nedeniyle performans ölçüm sistemleri arasında işletmeden işletmeye farklılıklar olabileceğini savunmuşlardır(BrignallandBallantine, 1996, 10). Bu model, işletme için oluşturulan performans boyutlarının, belirlenenhedeflere ulaşılıp ulaşılmadığının kontrol edilmesine yardımcı olmaktadır.

Paydaş Temelli Performans Değerlendirme Modeli

Çok boyutlu performans değerlendirme modellerinden bir diğeri de Atkinson ve arkadaşları (1997) tarafından oluşturulup, geliştirilen "Paydaş Temelli Performans Değerlendirme" modelidir.Bu yöntem bir işletmenin, paydaşlarının ihtiyaçlarını ve beklentilerini en iyi şekilde nasılbütünleştirdiğini ve bunları karşılayıp, gerçekleştirdiğini ölçmeye odaklanmaktadır (Ağca ve Tuncer, 2006, 178-179).Kâr amacı güdüp gütmediğine bakılmaksızın bu yönteme göre birçok işletmefarklı paydaş grupları içerisinde oluşan ilişkiler ağı olarak görülüp ele alınmaktadır. Bu yöntemde herhangi bir işletmenin uzun dönemdeki başarısının, paydaşlarının ihtiyaç ve beklentilerini karşılama derecesine bağlı olduğu kabul edilmektedir (Atkinson; Waterhouse;Wells, 1997, 25-26; Elitaş ve Ağca, 2006, 358).

Paydaş Temelli Model, işletme performansının finansal ve finansal olmayan performans olarakiki ana boyutunun bulunduğunu ve finansal olmayan performansın, finansal performansınbaşarısında etkili olduğunu ifade etmektedir.İşletme içerisinde veya işletmenin kendi dışındaki diğer işletmelerde çıkarı olan veya işletmenin performansına etki edebilen birey veya gruba paydaş denilmektedir (Özalp; Tunus; Sarıkaya, 2008, 70). İşletmelerin potansiyel olarak sahip olduğu beş önemli paydaş grubu vardır. Bunlar (Atkinson;Waterhouse;Wells, 1997, 27), müşteriler,çalışanlar,tedarikçiler,ortaklar,ve toplumdur.Bu modele göre temel amacın başarılması için, ilk olarak işletmenin paydaşları olan çalışanların, müşterilerinin, işletmenin mal tedarikçilerin ve genel olarak toplumun istek ve arzularının karşılanması için mevcut performansınbelirlenmesi, kontrol altına alınması ve gerekli durumlarda yönetilmesi gerekmektedir (Ağca, 2005, 151). İşletmeninfaaliyetlerini gerçekleştirirkenpaydaşlarına karşı

duyarlı olması ve ilgili tüm paydaşların beklenti ve ihtiyaçlarını dikkate alması gerekmektedir(Atkinson; Waterhouse;Wells, 1997, 27).Paydaşlardan her birinin tatmini sonucunda oluşan memnuniyet seviyesi işletme performansının bir boyutunu oluşturmaktadır (Atkinson; Waterhouse;Wells, 1997, 27). Model,işletme performansını paydaşların beklentileri, gereksinimleri ve katkılarını dikkate alarak bir değerlendirme yapmaktadır ve bunu ne şekilde gerçekleştirdiğini ölçmeye odaklanmaktadır. Modele göre paydaşların oluşturduğu performans, işletmenin temel amaçlarının başarılması konusunda etkili olmaktadır. Paydaşların performansının toplamı,toplam işletme performansı olarak değerlendirilmektedir (Ağça ve Tuncer, 2006, 179). İşletmenin paydaş gruplarına yönelik performans göstergeleri şöyledir:

Tablo 1. İşletmenin Paydaş Gruplarına Yönelik Temel ve Bazı İkincil Performans Göstergeleri

Paydaşlar	Temel Göstergeler	İkincil Göstergeler
Ortaklar	Yapılan Yatırımın Getirisi	Gelirdeki Büyüme Giderdeki Büyüme Verimlilik Finansal Yapı Oranları Likidite Oranları
Müşteriler	Müşteri Tatmini Hizmet kalitesi	Farklı Pazar/Ürün İstemlerine Yönelik Araştırma ve Ölçümler
Çalışanlar	Çalışanların Bağlılığı Çalışanların Yeterliliği Çalışanların Verimliliği	Çalışanların Düşüncelerinin Farklı Boyutlarıyla Ölçülmesi
Toplum	Kamuoyu (Halkın İzlenimi)	Çeşitli Dışsal Ölçümler

Kaynak: Atkinson; Waterhouse;Wells, 1997, 35.

Tablo 1'deişletmenin paydaş gruplarına yönelik olarak geliştirilen temelve bazı özel olarak seçilmiş ikincil performans göstergeleri bulunmaktadır. Buperformans göstergelerininişletme sahipleri veya işletme ortaklarına yönelikolanlara finansal performans göstergeleri denilmektedir. Diğer paydaşlarlailgili olan göstergelereise finansal olmayan performans göstergeleridenilmektedir.

Entegre Dinamik Performans Ölçüm Sistemi

İşletmelerin performansına ilişkin genel birgörünüm sağlamak amacı ile Ghalayini vd. (1997) tarafından ortaya çıkarılan performans ölçüm (IntegratedDynamicPerformanceMeasurementSystem- IDPMS)sistemidir. Bu performans ölçüm sistemi ile tüm düzeylerde performans ölçümünün bütünleştirilmesi olanağı sağlanmakta aynı zamanda başarı alanları ve ilgili performans ölçütleri de dinamik olarak güncellenebilmektedir (Ghalayani; Noble;Crowe, 1997, 208).

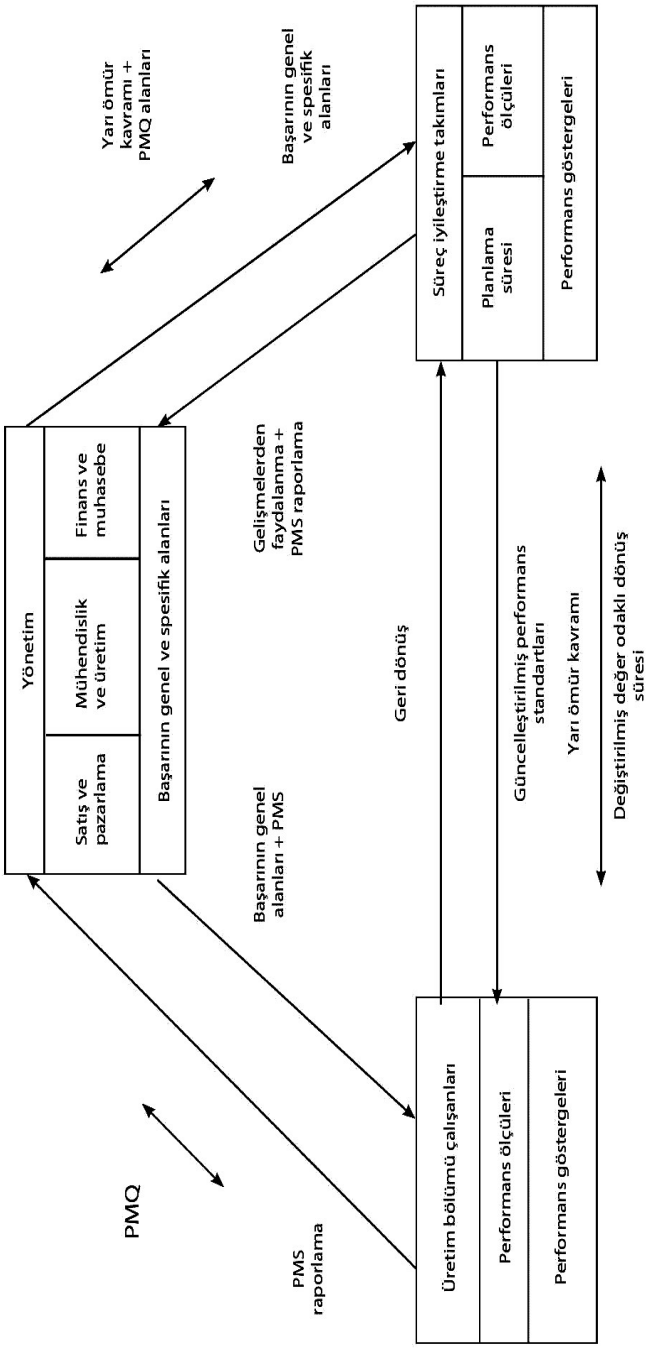

Şekil 5. Bütünleşik Dinamik Performans Ölçüm Sistemi (IDPMS)Kaynak:Ghalayani; Noble;Crowe, 1997, 211.

Şekil 5'de Bütünleşik Dinamik Performans Ölçüm Sisteminin yapısı gösterilmektedir.Şekilde sağ alt üçgende yer alan süreç iyileştirme takımları hem yönetimkısmından hem de üretim bölümünden kişileri içermektedir. Bu takımların ortak amacı, üretim sistemlerinin operasyonel ve maliyet performanslarınıgeliştirmektir. Bunlar; sistemin iyileştirilmesi için MVFCT'yi kullanmakta ve iyileştirmelerbaşarıldıkça üretim bölümü için oluşturulan performans standartları da sürekli güncellenmektedir.Şekilin sol alt üçgenimamülüretimi ileilgilidir. Bunlar, satın alma, üretim, kalite ve depo bölümleridir.Üretim bölümü, günlük faaliyet verilerini başarının hem genel hem despesifik alanlarının performans ölçülerini göz önünde bulundurarak toplamaktave analiz etmektedir. Veriler gerçek zamanlı bilgi verdiğinden operatörlerin, denetçilerinve operasyonel müdürlerin günü gününe karar vermesine yardımcıolmaktadır(Ghalayani; Noble;Crowe, 1997, 211).

Sistemde üç fonksiyon arasında bağlantı söz konusudur(Ghalayani, Noble, Crowe, 1997, 212). Bunlardanilki olan yönetim ve üretim bölümü arasındaki bağlantı; yönetimin, üretim bölümüiçin başarı alanlarını ve bu alanlar için uygun performans ölçülerini belirlemesiile oluşmaktadır. Bu alanlar ve ölçüler, işletmelerin stratejik planlama ve PMQçıktıları tarafından belirlenmektedir. Üretim bölümü ve yönetim arasındaki bilgiakışı; günlük, haftalık veya aylık performans operatör/gözetmen raporlarının ilgili yönetim kademesine gönderilmesi şeklinde gerçekleşmektedir.Bu bağlantı; önemli performans ölçülerinin operatörler tarafından net bir şekilde anlaşılmasını ve ayrıca yönetimin farklı kademelerine, doğru zamanda doğru kararların almalarına yardımcı olacak gerçek zamanlı bilgi sağlamaktadır(Ghalayani;Noble;Crowe, 1997, 213). İkincisiyönetim ve süreç iyileştirme takımları arasındaki bağlantıdır. Bu yönetim tarafından başarı alanlarının ve ilgili performans ölçülerinin belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır.Aynı zamanda bu bağlantı, süreç iyileştirme takımları ve yönetimin iyileştirme çabalarından faydalanmak için birlikte çalışmayı da teşvik etmektedir.

Üçüncüsü süreç iyileştirme takımı ve üretim bölümü arasındaki bağlantıdır. Bu performansstandartlarının dinamikliğini desteklemektedir. Buna göre her bir planlamasürecinde, süreç iyileştirme takımları her bir aşama için kabul edilebilir performansstandartları tanımlamakta ve bunları üretim bölümündeki operatör/gözetmenlereyollamaktadır.

Sonuç olarak, süreç iyileştirme takımları üretim bölümüiçin performans standartlarını güncellemiş olmaktadır. Buna karşılık, üretim bölümündekioperatör/gözetmenler süreç iyileştirme takımlarına bir geri bildirimdebulunmaktadır. Böylece üretim bölümü yaşadığı sorunlardan süreç iyileştirmetakımlarına bildirilmesi gerekenleri de iletme imkânı bulmaktadır. Dolayısıyla bubağlantı sürekli iyileştirme amacını gerçekleştirmeye katkı sağlamaktadır (Ghalayani;Noble;Crowe, 1997, 213).

Organizasyonel Performans Değerlendirme Modeli

Model,Chennell vd. (2000) tarafından özellikle Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler için geliştirilmiştir. Model, "uyumluluk", "süreç odaklılık" ve "kullanışlılık" olmak üzere üç temel kavram üzerine kurulmuştur (Chennell; Dransfield;Field, Fisher vd., 2000, 2).Bu ilkelerden *uyumluluk ile* seçilen performansgöstergelerininişletmeçalışanlarının eylemleri ve işletme stratejisinin uyumu sağlanmaktadır.*Süreç odaklılık,* süreç kontrolleri,denetim ve bunu sonucunda iyileştirme faaliyetlerine dayalı olarak yapılandırılmaktadır. *Kullanışlılık ise*, işletmenin herbir kademesinde, oluşan verilerin kaliteli ve uygun olmasını sağlayan performans göstergelerini tanımlamaktadır.Bu model iki anahtar kavramolan "yönetim alanı" ve "açık sistemteori"sindenoluşmaktadır. Bunlardan ilki değişik yetki,yükümlülük ve sorumluluklarla beraberişletmenin önemli stratejik, taktik ve operasyonel bölümlerineyönelirken;ikincisi işletme paydaşların memnuniyetlerine yönelik analizikullanarak işletmeninkendi çevresine yönelmektedir (Garengo; Biazzo; Bititci, 2005,39).

Entegre Performans Ölçüm Yapısı

David Medori ve DerekSteeple tarafından 2000 yılında performans değerlendirme sistemlerinin denetimi ve geliştirilmesine yönelik bir yöntem olarak sunulmuştur. Bu yaklaşım detaylıca tanımlanmış altı adımdan oluşmaktadır (MedoriandSteeple, 2000, 523).***Birinci adım***: İşletmenin üretim stratejisinin ve başarı faktörlerinin tanımlanması ile başlar (MedoriandSteeple, 2000, 523). ***İkinci adım***: Öncelikli amaç işletmenin stratejik ihtiyaçlarını altı tanımlanmış rekabetçi öncelikle (kalite, maliyet, esneklik, zaman, teslimat ve gelecekteki büyüme) bir önceki adım karşılamaktadır (Tangen, 2004, 735).***Üçüncü adım***: Açıklamalarla dolu 105 finansal olmayan ölçüt içeren bir kontrol listesinin kullanılmasıyla en uygun ölçütlerin seçimi gerçekleşir (Tangen, 2004, 735).

Dördüncü adım: Ölçütlerin seçiminden sonra, mevcut performans yönetim sistemi var olan hangi tedbirlerin muhafaza edileceğini tanımlamak için denetlenir.***Beşinci adım:*** Bu adımda seçilen her bir ölçüt, başlık, amaç, kriter, denklemi, frekans, veri kaynağı, sorumluluk ve iyileştirme şeklinde ayrıntılı bir şekilde tanımlanır.***Altıncı adım***: Son adım işletmenin performans yönetim sisteminin periyodik olarak gözden geçirilmesini anlatmaktadır (MedoriandSteeple, 2000, 523).Bu modelin en önemli avantajı, hem yeni bir performans yönetim sistemi tasarlamak hem de var olan performans yönetim sistemini geliştirmek için kullanılabilir olmasıdır. Ayrıca, performans ölçümlerinin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda tatmin edici açıklamaları içermektedir (Tangen, 2004, 735). Şekil 6'dan yöntemin işleyişine yönelik bir fikir edinilebilir (MedoriandSteeple, 2000, 523).

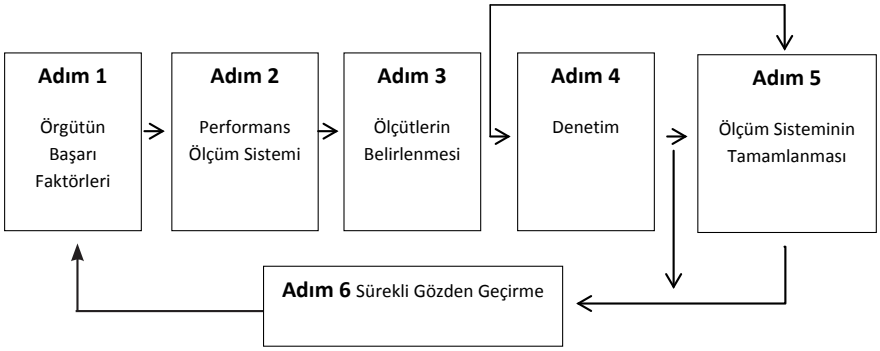

Şekil 6. Entegre Performans Ölçüm Sistemi **Kaynak:**MedoriandSteeple, 2000: 523.

Değere Dayalı Yönetim Modeli

Christopher D. Ittner ve David F. Larcker tarafından 2001 yılında geliştirilmiş bir performans değerlendirme yöntemidir. Değere dayalı yönetim anlayışı, hissedarlar için üst düzeyde uzun vadeli değer yaratma hedefi ile önceki uygulamalara dayalı olarak işletme yönetimi ve ölçümlerde kapsamlı bir çerçeve oluşturmak için geliştirilmiştir. Değere dayalı yönetimin çerçevesi işletmeden işletmeye değişmekle birlikte genellikle altı temel adımı içermektedir. Şekil 7'de görüldüğü gibi bu aşamalar aşağıdaki unsurları içermektedir (IttnerandLarcker, 2001, 353);

- Hissedar değerinin yükselmesine yol açan belirli iç hedeflerin seçilmesi,
- Belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesinde tutarlı stratejiler ve örgütsel tasarımlar seçme,
- Güncel olarak kurumsal strateji ve örgütsel tasarımı gösteren işletmede değer yaratıcı belirli performans değişkenleri veya değer göstergelerinin

belirlenmesi,

- Eylem planlarının geliştirilmesi, performans ölçümlerinin seçimi ve değer gösterge analizlerinde belirlenen önceliklere dayalı olarak hedeflerin tanımlanması,
- Eylem planlarının başarısının değerlendirilmesi ile birlikte örgütsel ve yönetsel performans değerlendirmelerinin yapılması,
- Mevcut sonuçlar ışığında kuruluşun iç hedefleri, stratejileri, planları ve kontrol sistemlerinin sürdürülebilir geçerliliğinin değerlendirilmesi ve gerektiğinde bunları değiştirme,

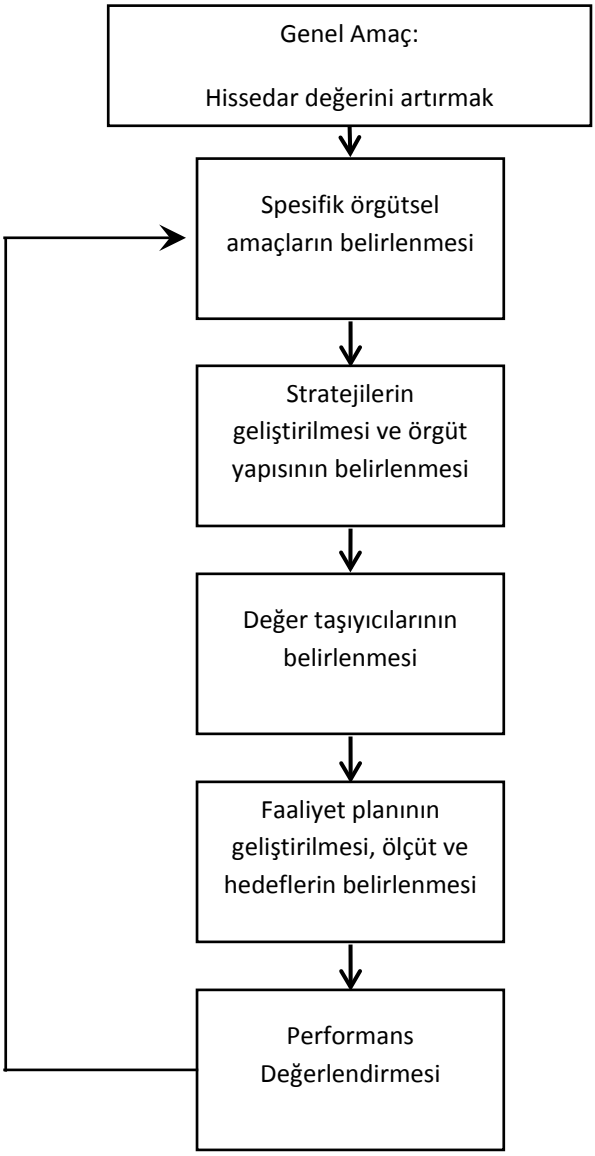

Şekil 7. Değere Dayalı Yönetim Muhasebesi Modeli

Kaynak: IttnerandLarcker, 2001: 353.

Kobi'ler İçin Entegre Performans Ölçüm Modeli

Erkki K. Laitinen tarafından özellikle KOBİ'lere yönelik olarak tasarlanmış ve Finlandiya'daki KOBİ'ler üzerinde çalışılmış entegre bir performans değerlendirme yöntemidir (Laitinen, 2002, 65). Geleneksel performans değerlendirme yöntemlerinin eksikliklerinden hareketle finansal ve finansal olmayan performans ölçütlerinin bir arada ve uyumlu bir şekilde kullanımına imkan veren bir yöntem olarak geliştirilmiştir.

Yöntem ikisi dışsal, beşide içsel boyut olmak üzere toplam yedi ana performans gösterge boyutu üzerine oturtulmuştur. Neden ve sonuç ilişkisinde dışsal olan boyutlar işletme ile ilgili finansal ve rekabet yeteneği ile ilgili göstergeleri ele alırken; içsel boyutlar da üretiminmaliyeti, üretim faktörleri, işletme faaliyetleri, ürünler ve bu ürünlerden elde edilen gelirlerle ilgili göstergeleri ele almaktadır. İçsel boyutlar bütünsel bir şekilde üretim sürecinintakip edilmesi amaçlamaktadır. Dışsal boyutlar ise işletmenin içindeyer aldığı rekabet ortamındaki yerinin belirlenmesi için kullanılmaktadır (Ağca, 2009, 3).Yönteme getirilebilecek en önemli eleştirilerden birincisi; tümüyle yapısal bir özelliğe sahip olmasıdır. Sistemin nasıl geliştirileceği ve uygulanacağı veya kimlerin bu süreçte yer alacağına dair herhangi bir öneride bulunulmaz. İkincisi, yapısal yönle ilgili olarak, hissedarların hepsi sistematik şekilde çerçevenin içindeymiş gibi düşünülmez; ama tam olarak müşterilerin, ortakların ve çalışanların üzerine odaklanılır. Son olarak, çalışanların motivasyonu kritik bir faktör olarak vurgulanmasına rağmen performans ölçümü bağlantılarının uygun durumlarıyla ve ödüllendirme sistemiyle ilgili önerilere yer verilmemektedir (CoccaandAlberti, 2009,5).

Performans Prizması

Andy Neely ve Chris Adams tarafından 2001 yılında çok boyutlu performans değerlendirme yöntemi olarak literatüre ve iş dünyasına kazandırılmış yaygın kullanımı olan bir yöntemdir. Yöntemin en önemli özelliği paydaş memnuniyetini ön plana çıkarmasıdır. Zira performans prizması diğer çok boyutlu performans değerlendirme yöntemlerinin aksine başlangıç noktasını işletmenin misyonu ve stratejisi değil, paydaş memnuniyeti olarak kabul etmektedir.Şekil 8 ve 9'da görüldüğü üzere performans prizmasının beş boyutu bulunmaktadır. Bunlar; paydaşmemnuniyeti, stratejiler, süreçler, yeteneklervepaydaşkatkısıdır (Neely; Adams;Kennerley, 2002, 4; Neely; Adams; Crowe, 2001, 1).

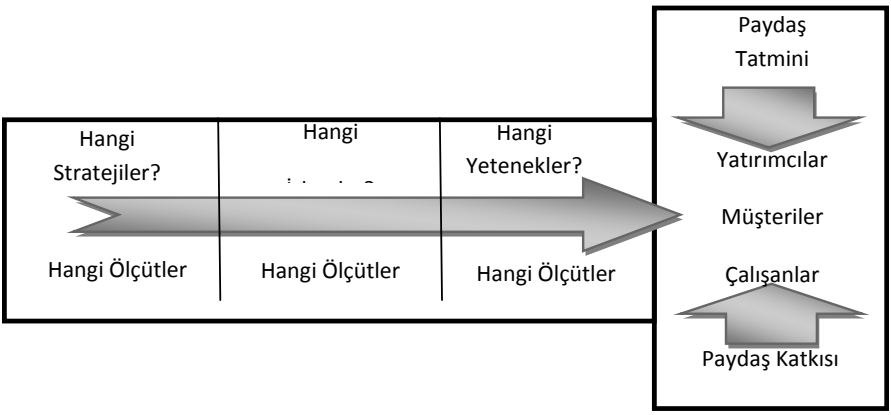

Şekil 8. Performans Prizması Süreci
Kaynak: Neely; Adams;Kennerley, 2002: 5.

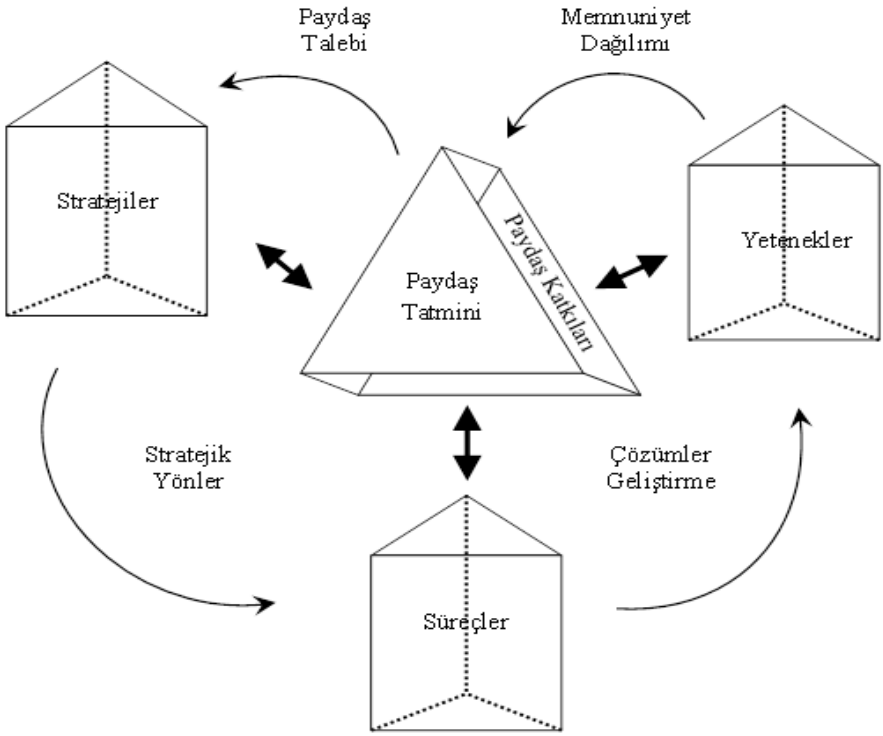

Şekil 9. Performans Prizması
Kaynak: Neely, 2004:153.

- ***Paydaş Tatmini*:** Bu kısımda örgütün kritik paydaşlarının kimler olduğu ne istedikleri ve ne gibi ihtiyaçları bulunduğu sorusuna cevap aranmaktadır (Neely; Adams;Kennerley, 2002, 6). Sistemin başlangıç noktasını bu sorunun cevabı oluşturmaktadır. Günümüzün çağdaş işletmecilik dünyasında belli başlı paydaşlar arasında yatırımcılar, müşteriler, çalışanlar, tedarikçiler ve kamu otoritesi sayılabilir.
- ***Stratejiler:*** Çok boyutlu performans değerlendirme yöntemlerinde klasik yaklaşım olarak performans ölçütlerinin strateji odaklı olması kabul edilir. Performans prizmasının diğer yöntemlerden en belirgin farklılığı bu anlayışı kabul etmemesidir. Prizmaya göre ilk sorulması gereken soru paydaş tatmini kısmında bahsedilen soru olup oradan başlanmalıdır (Neely; Adams;Crowe, 2001, 6). Devamında, paydaşlarımızın isteklerini yerine getirmek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hangi stratejileri geliştirmeliyiz sorusunun cevabı bu bölümde aranmaktadır.
- ***Süreçler*:** Belirlenen stratejilerin uygulanması için hangi kritik iş süreçlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Örgütler, iş süreçlerini dört farklı kategoride ele almaktadır. Bunları; ürün ve hizmetlerin geliştirilme süreçleri, talep yaratma süreçleri, talebin yerine getirilmesi vetaleplerin karşılanma süreçleri ile kurumla ilgili planlama ve yönetme faaliyetleri şeklinde ifade etmek mümkündür (Elitaş ve Ağca, 2006, 366).
- ***Yetenekler*:** Performans prizmasının dördüncü boyutunu yetenekler oluşturmakta olup, işletmedeki bütün süreçlerin başarısının insanların

yeteneğine, doğru ve dürüst politika ve prosedürlere, fiziki altyapı ve teknolojik gelişmelere bağlı olduğu kabul edilmektedir. Gerçekten de yetenekler bir işletmedeki çalışanların, uygulamaların, teknoloji ve altyapının bir araya gelmesidir. Bütün bu yeteneklerin bir araya gelmesi sonucu işletmeler, paydaşlarına karşı işletmelerine değer katabilirler (Elitaş ve Ağca, 2006, 366).

- ***Paydaş Katkısı*:** Bu boyuta göre de örgütler sadece paydaşlarının değerini artırmakla kalmamalı aynı zamanda paydaşların da örgüte katkısının nasıl olacağı üzerinde durulmalıdır (Neely; Adams;Crowe, 2001, 79).

2.15 Performans Karnesi (BalancedScorecard)

Geleneksel finansal ölçülerin tek başına geçerli olmadığı görüşünü savunan Harward İşletme Fakültesi'nden Robert S. Kaplan ve Renaissance Danışmanlık Şirketi'nden David Norton 1990 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki NolanNorton Enstitüsü'nün vermiş olduğu destek sayesinde "MeasuringPerformance in theOrganization of theFuture (Geleceğin İşletmelerinde Performans Ölçümü)" adlı bir araştırma başlatmışlardır.Bu araştırmanın temel mantığında, ağırlıklı bir şekilde finansal göstergelere dayananperformans ölçümlerinin artık geçerliliğini yitirdiği ve yeni yöntemlerin kullanılması gerektiği fikri yatmaktadır. Bu proje için üretim işletmesi, hizmet işletmesi, ağır sanayi işletmeleri ve ileri teknoloji kullanan ve birbirinden farklı alanlarda faaliyet gösteren işletme temsilcileri bir yıl boyunca ayda bir defa olmak üzere biraraya gelerek yeni bir performans ölçüm yöntemi ortaya koyabilmek adına birlikte çalışmışlardır(Calabro, 2001,73). Uygulanan yöntemlerden birininişletme başarısının sadece sadecefinansal boyuttadeğil; müşteriye malın teslimat süresi, üretimin mükemmelliği ve yeni ürün geliştirilmesi gibi alanlarda da kullanılması öngörmüştür (Akgül, 2004, 75).Söz konusu bu çalışmalar geliştirilerek BalancedScorecard adı verilmiş ve Kurumsal Karne, Kurumsal Performans Değerleme, Dengeli Performans Değerleme, Dengeli Ölçüm Kartı, Toplam Başarı Göstergesigibi farklı adlar altında Türkçeye çevrilmiştir.

1996 yılında "Using theBalancedScorecard as a Strategic Management System(Performans Karnesi'nin Stratejik Yönetim Sistemi OlarakKullanılması)" adlı makaleyle(-Kaplan and Norton, 1996b)Şekil 2.5'deki model olarak karşımıza çıkmıştır. Bu çalışma ile Kaplan ve Norton işin başında performans değerleme yöntemi olarak tanımlamış oldukları performans karnesini,sonradan stratejik bir yönetim modeli olarak tekrar tanımlamışlardır. Performans Karnesiyaklaşımı yöneticilere işletmeyi dört farklı boyuttan değerleme imkânı vermektedir. Bunlar; finansal boyut, müşteri boyutu, içsel süreçler boyutu ile öğrenme ve gelişim boyutudur. Performans Karnesinindört boyutu arasındaki ilişkiler ile bu boyutların, işletmenin vizyon, misyon ve stratejisi ile olan bağlarıŞekil 2.5'de görülmektedir.

- İşletmemiz hangi rakamsal hedeflere ulaşırsa paydaşlarımız tarafından başarılı kabul edilebiliriz? (Finansal Boyut)
- Vizyonumuza ulaşmak için müşterilerimiz tarafından nasıl algılanmamız gerekmektedir?(Müşteri Boyutu)
- Müşterilerimizi tatmin edebilmek adına hangi iş süreçlerimizde mükemmelliği hedeflemeliyiz? (İçsel Süreçler Boyutu)
- Vizyonumuza ulaşmak için nasıl bir kurumsal öğrenme ve gelişme modeline sahip olmalıyız? (Öğrenme ve Gelişme Boyutu)

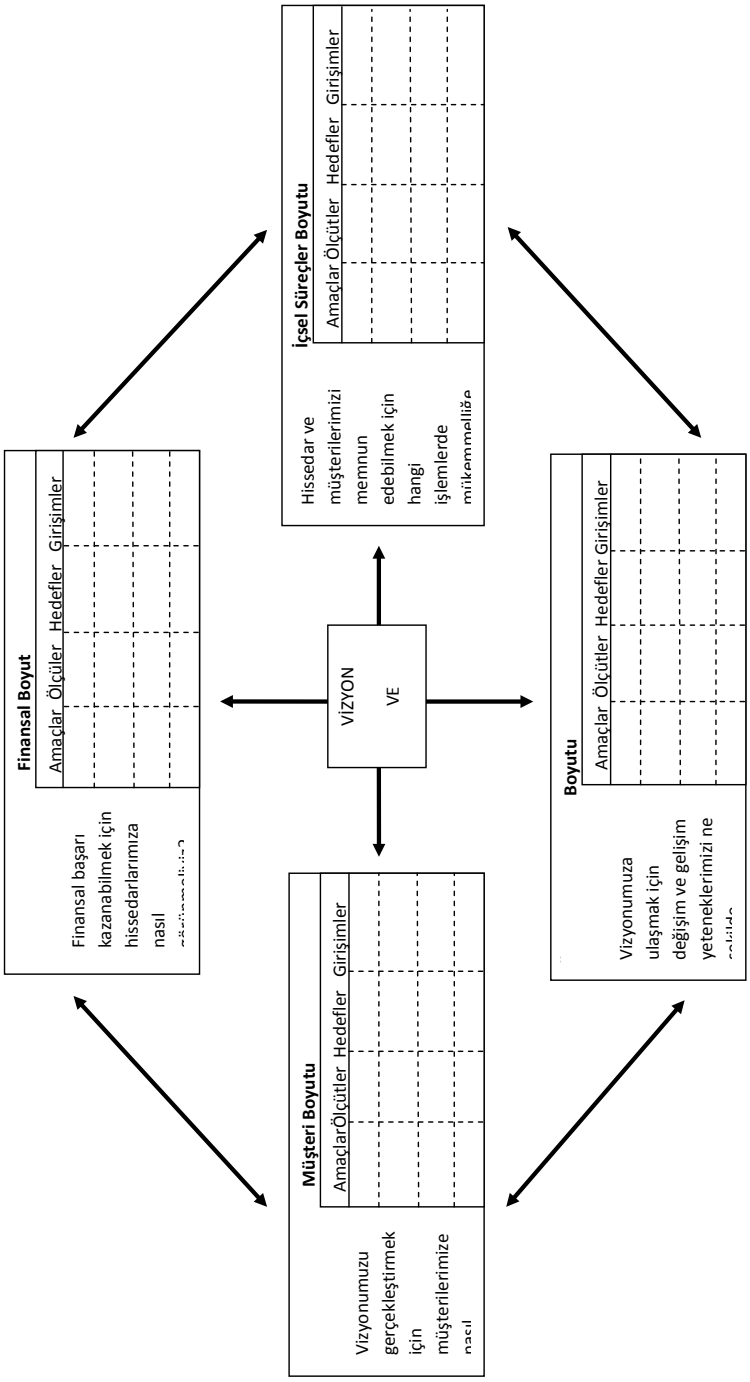

Şekil 10. Performans Karnesi Boyutları
Kaynak: Kaplan and Norton, 2007: 153

Performans Karnesi'nin dört boyutu arasında karşılıklıolarak mantıksal ilişkiler bulunmakla birlikte, her bir boyut aynı zamanda işletmenin vizyon, misyon vestratejileriyle de karşılıklı ilişki içerisindedir. Kaplan ve Norton (2001, 23)'agöre, bu boyutlar işletmelerin, finansal sonuçlarını takip ederken, rekabet güçleriniartırabilmeleri ve gelişimleri için ihtiyaç duyulanentelektüel sermaye vemaddi olmayan varlıkları elde edebilmelerini sağlayacak yetenekleringelişimini de eş zamanlı olarak izlemelerine olanak sağlamaktadır (Tangen, 2004, 74; Coşkun, 2006, 6).

- **Finansal Boyut;** Finansal boyut, elde edilen sonuçların hissedarların beklentileri açısından değerlendirilmesini içermektedir (Ergün, 2002, 10). Finansal boyutta yer alan performans gösterge ve hedefleri, içinde bulunulan sektöre, işletme çevresine ve işletme stratejilerine göre değişiklik gösterebilmektedir. İşletmelerin temel önceliğinin bu boyutta yer alan amaçlar olmasından ötürü, Performans Karnesinin diğer boyutlarındaki performans göstergelerinin ve performans hedeflerinin finansal boyutta yer alan bir ya da daha fazla sayıdaki hedefe ulaşmasına fayda edebilecek biçimde oluşturulması beklenmektedir (Kaplan ve Norton, 1999, 60-79).İşletmeler tarafından kullanılan finansal performans ölçüleri işletmenin belirlediği stratejiye, işletmenin yapısına, faaliyet gösterdiği sektöre göre değişiklik göstermektedir.
- **Müşteri Boyutu;** Yeni ekonominin getirdiği en büyük yapısal düzenlemelerden birisi de üretici, satıcı ve müşteri arasındaki olulangüç dengesinin müşteri lehine dönüşmesi sürecidir. Bu nedenle, günümüz işletmeleri müşteri odaklı stratejiler geliştirmeye başlamışlardır. Çünkü yüksek bir performans, ancak müşterilerin değer verdiği ürün ve hizmetlerin sunulmasıyla sağlanabilecektir (Ergün, 2002, 11; Selvi, 2007, 63).Performans Karnesi'nin müşteri boyutunda müşteriye sunulmak istenen değer ve izlenecek stratejiler belirlenir. Stratejisi belirlendikten sonra hedeflenen pazar bölümü ve müşteri kitlesi tespit edilerek, işletme birimlerinin hedeflenen pazarda müşteri tatmini ve sadakati yaratma kapasitesi değerlendirilmeye çalışılır (Niven, 2002, 120-123). Performans Karnesi tekniğinin müşteri boyutundaki temel ölçüler, pazar payı, müşteri devamlılığı, müşteri kazanılması, müşteri tatmini ve müşteri karlılığıdır (Kaplan and Norton, 1999, 86).
- **İçsel Süreçler Boyutu;** Finansal hedefler ve müşteri ile ilgili hedeflerinoluşturulup, bunlara uygun performans ölçütleri belirlendikten sonra, işletmenin mükemmelleştirmesi için gerekli içsel süreçlerin neler olabileceği konusu belirlenir. İçsel süreçler, hissedarların işletme finansal performansına ilişkin beklentilerinin neler olduğu, bunların karşılanması ve hedeflenen pazar bölümünde müşterilere sunulması planlanan değerin yaratılmasını sağlayacak işletme içi yöntemlerdir (Kaplan and Norton, 1999, 181-183).
- **Öğrenme ve Gelişme Boyutu;** Öğrenme ve gelişme boyutunda yer alan amaçlar, diğer boyutlar için belirlenen diğer yüksek hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan altyapıyı oluşturur. Bu boyutta yer alan amaçlar, diğer boyutlarda yer alan mükemmel sonuçların elde edşlmesinisağlayan girişimlerden oluşur (Kaplan and Norton, 1999, 153).

SONUÇ

Yöneticilerin işletme faaliyetleri ile ilgili alacakları kararlar işletmelerin geleceğine yön vermektedir. Bu kararların önemli bir kısmı yönetilen varlıkların performansları ile doğrudan ilişkilidir. İçinde bulunduğumuz dönemde işletmeler yoğun bir rekabet ortamında faaliyet göstermektedir ve bu rekabet, varlıkların etkin yönetimini ve de-

ğere dayalı bir yönetim anlayışını zaruri kılmaktadır. Bu durumda karşımıza, performansın nasıl ölçüleceği, değerlendirileceği ve yönetileceği ile ilgili sorunlar çıkmaktadır. Nitekim Neely'nin ifade ettiği gibi performans sıkça tartışılan bir konu olmasına rağmen nadiren tanımlanmaktadır.

Performans kelimesi işletme literatüründe ise genellikle performans değerlendirme şeklinde karşılık bulmaktadır. Buradan hareketle örgütsel performans değerlendirme; bir örgütün önceden belirlenmişhedef ve amaçlara yönelik ortaya çıkan ürünler, hizmetler ve/veya sonuçların beraber değerlendirilebilmesine yönelik analitik bir süreç olarak ifade edilebilir.

Performans yönetimi ise literatürde; işletmeyi arzu edilen stratejik amaçlara yöneltbilmekamacıyla, işletmenin mevcut ve geleceğe ilişkin durumları hakkında veri ve bilgi toplamak, bunları karşılaştırmak ve işletme performansın devamlı bir şekilde gelişmesine ortam sağlayacak yeni ve gerekli düzenlemeleri ortaya koymak, bunun içi gerekli çalışmaları başlatma ve sürdürme görevini yüklenen bir yönetim süreci olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü gibi performans yönetimi performans ölçümünü ve değerlendirmesini de kapsayan analitik bir süreçtir.

Endüstri çağında kâr ve üretim gibi kavramlar fiziksel varlıklarla ilişkilendirilmekte, üretim ve kâr var ise bir sorun yok algılaması bulunmaktaydı. Bilgi çağı ile birlikte işletmelerin varlık yapıları hızla değişmiş ve değere dayalı bir yönetim anlayışı hakim olmuştur. Artık günümüzde işletmelerde değer yaratan varlıklar fiziksel varlıklar değil fiziksel olmayan varlıklardır. Bu gelişmeler geleneksel performans değerlendirme yöntemlerini ve bu yöntemlerde kullanılan ölçütleri büyük oranda anlamsız kılmıştır.

İşletmeler uzunca seneler muhasebe verilerinden sağladıkları bilgilerle oranlar yöntemini, artık kârı, ekonomik katma değer gibi finansal ölçütleri örgütsel performans değerlendirme aracı olarak kullanmışlardır. Hatta bu yöntemlerin çoğu özellikle finansal performans değerlendirmede geçerliliğini de korumaktadır. Ancak geleneksel performans değerlendirme yöntemleri; finansal ölçütlerin daha ağırlıklı olması, kısa döneme odaklı olarak planlanması, geçmişe yönelik uygulanması, stratejik uygulamaları destekleyememesi, iş dünyasının gerçekleriyle uyumsuz olması ve işletmenin birçok bölümü ile alakasız olması gibi sebeplerden dolayı sürekli eleştirilmiştir.

Bu gelişmeler paralelinde özellikle 1990'lı yıllardan itibaren geleneksel performans değerlendirme yöntemlerinin eksikliklerini gidermeye yönelik ve günümüz işletmelerinin varlık yapılarına uygun modern performans değerlendirme yöntemleri literatürde yerini almıştır. Bu yöntemlerin bazıları; Kumanda Paneli, Performans Prizması, Performans Piramidi, Performans Ölçüm Matrisi, Skandia Kılavuzu, Entegre Performans Değerlendirme Sistemi, Organizasyonel Performans Değerlendirme Modeli, Sonuçlar ve Belirleyiciler Modeli, KOBİ'ler İçin Entegre Performans Ölçüm Modeli, Performans Ölçüm Anketi, Entegre Performans Ölçüm Yapısı, Entegre Dinamik Performans Ölçüm Sistemi ve Performans Karnesi'dir. Bu yöntemlerin ortak özelliği çok boyutlu olmalarıdır. Başka bir ifade ile geleneksel performans değerlendirme yöntemlerinde yer alan finansal ölçütlerin yanında finansal olmayan ölçütlerde bu yöntemlerde yer almaktadır.

İşletme performansının değerlendirilmesinde kullanılan modellerin finansal ve finansal olmayan ölçütleri içermesi kendi başına bir anlam ifade etmemektedir. Ölçütlerin aynı zamanda işletmenin vizyon, misyon ve stratejileri ile uyumlu bir şekilde modellerde yer alması gereği ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel olarak işletme performansının değerlendirilmesinde yeni model ve yöntemlere ihtiyaç duyulacaktır.

KAYNAKÇA

1. Ağca, V. (2005). "İç Girişimcilik Yapısı ve Firma Performansına Etkileri: Denizli Tekstil Sektöründeki Firmalarda Bir Araştırma". Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

2. Ağca, V. (2009). "Türk İmalat İşletmelerinde Çok Boyutlu Performans Değerleme (PD) Modellerine Dayalı Performans Göstergelerinin Kullanılabilirliği". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23, 51-66.

3. Ağca, V. ve E. Tunçer. (2006). "Çok Boyutlu Performans Değerleme Modeller ve Bir BalancedScorecard Uygulaması". Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 8(1), 173-193.

4. Akal, Z. (2005). İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi Çok Yönlü Performans Göstergeleri. (6. Basım). Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları No: 473.

5. Akgül, B. A. (2004). "İşletmelerde Yeni Performans Ölçümleme Sistemleri". Muhasebe Finans Dergisi, 24, 73-82.

6. Atkinson, A. A., J. H. Waterhouseand R. B. Wells. (1997). "A StakeholderApproachto Strategic PerformanceMeasurement". Sloan Management Review, 38 (3), 25-38.

7. Bartels, C. E. (2010). ExaminingTheImpact Of PerformanceMeasurementAnd Risk AssessmentInTaxIncrementFinaning (Tıf) DistrictsInThe Dallas-Fort WorthMetroplex. Doctor of PhilosophyInPublicAffairsTheUniversity Of Texas. Dallas

8. Barutçigil, İ. (2002). Performans Yönetimi (1. Basım). İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

9. Bessire, D. and Baker, C. R. (2005). "The French Tableau De Bord And The American Balanced Scorecard: A Critical Analysis". Critical Perspectives on Accounting, 16, 645- 664.

10. Bititci, Ü. S; Carrie, A. S. and Mc Devitt, L. (1997a). "Integrated Performance Measurement Systems: A Development Guide". International Journal of Operations &Production Management, 17(5), 522-534.

11. Bititci, Ü. S; Carrie, A. S. andMcDevitt, L. (1997b). "Integrated Performanc eMeasurement Systems: An Auditand Development Guide". The TQM Magazine, 9(1), 46–53.

12. Bourguignon, A., V. Malleretand H. Norreklit. (2004). "The American Balanced Scorecard Versus The French Tableau De Bord: The Ideological Dimension". Management Accounting Research, 15, 107-134.

13. Brignall, S. andBallantine, J. (1996). "PerformanceMeasurementIn Service BusinessesRevisited". International Journal of Service Industry Management, 7(1), 6-31.

14. Calabro, L. (2001). "On Balance: Almost 10 Years After Developing The Balanced Scorecard, Authors Robert Kaplan and David Norton ShareWhatThey'veLearned". The Magazine forSenior Financial Executives, February 1, 73-76. http://www.cfo.com/article/1,5309,2044,00.html (10.04.2011).

15. Chennell, A.F.. S. B. Dransfield, J. B. Field , N. I. Fisher, I. W. Saundersand D. E. Shaw. (2000). "OPM: A SystemForOrganisationalPerformanceMeasurement". CMIS, LockedBag 17, North Ryde NSW 1670, Australia.

16. Cocca, P., Alberti, M. (2009). "SMEs´ Three-step Pyramid: A new Performance Measurementframeworkfor SMEs", Proceedings of the 16th International AnnualEurOMA Conference "Implementation -realizing Operations Management Knowledge", Göteborg, 14–17 June. (http://www.euroma-online.org/r/default.asp?iId=GMMJD)

17. Coşkun, A. (Mart 2006) "Stratejik Performans Yönetiminde Performans Karnesi Kullanımı: Türkiye'deki Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma". MÖDAV Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 8(1), 127-153.

18. Cross, K. F. and R. L. Lynch. (1989). "The SMART WayTo Define AndSustainSuccess". National Productivity Review, 8 (1), 23-34.

19. Debusk, G.; Brown, R. ve Kıllough, L. (2003). "Components andRelativeWeights in Utilization of Dashboard MeasurementSystemsLikeTheBalancedScorecard" The British Accounting Review, 35(3), 215-231.

20. Demir, A. S. ve H. Taşkın. (2008). "İşletme Performansı Ölçme Modellerinin Karşılaştırılması: Kuantum Performansı, Maddi Olmayan Varlıkların İzlenmesi, Performans Prizması ve Skandia Kılavuzu Modelleri". Journal Of Yaşar University, 3 (11), 695-709.

21. Ege, İ. ve Şener, Z. (2013). "Performans Ölçümünde Kullanılan Yontemler: Performans Karnesi ve Kumanda Paneli Karşılaştırması". Muhasebe ve Finansman Dergisi, 107- 119.

22. Elitaş, C. ve V. Ağca. (2006). "Firmalarda Çok Boyutlu Performans Değerleme Yaklaşımları: Kavramsal Bir Çerçeve". Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 343-370.

23. Epstein M. and J. F. Manzoni. (1997). "TheBalancedScorecardAndTableau De Bord: TranslatingStrategyInto Action". Management Accounting, 79(2), 28-37.

24. Epstein, M. andManzoni, J. F. (1998). "ImplementingCorporateStrateggy: FromTableaux de BordtoBalancedScorecards". European Management Journal, 16(2), 190-203.

25. Ergün, Ü. (Mart 2002). "Yönetsel Performansın Geliştirilmesinde Yeni Yaklaşımlar: Mükemmellik Modeli ve BalancedScorecard". Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, MÖDAV, 4(1), 1-19.

26. Erkuş, H. (2004). "Geleneksel Raporlama Yöntemlerinin Yeni Ekonomi Karşısındaki Durumunun İrdelenmesi ve Entellektüel Sermayenin Raporlanması". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), 303-324.

27. Garengo, P., S. Biazzoand U. S. Bititci. (2005). "Performance Measurement SystemsIn SMEs: A ReviewFor A ResearchAgenda". International Journal of Management Reviews, 7(1), 25-47.

28. Ghalayini, A. M., J. S. Nobleand T.J. Crowe. (1997). "An Integrated DynamicP erforman ce Measure mentS stemF orImpr ovingMa nuf acturingC ompet itiveness". International Journal of ProductionEconomics, 48, 207-225.

29. Ghalayini, A.M. and J.S. Noble. (1996). "TheChangingBasis Of Per formanc Measurement" . Internat ional Jo urnal of Op erations &Prod uction M anagement, 16(8), 63-80.

30. Güner, M. F. ve M. Ü. Memiş. (2007). "Kurumsal Performans Değerlendirme Yöntemlerinin Gelişim Süreci:1850'lerden 2000'lere Bir İnceleme". Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (2), 299-310.

31. http://www.tdk.gov.tr. (Erişim tarihi: 15.09.2014).

32. Ittner, C. D. and D.F. Larcker. (2001). "AssessingEmpiricalResearch in Managerial Accounting: A Value-Based Management Perspective". Journal of Accounting andEconomics, 32, 349-410.

33. İncekara, A. ve Kaya, Y. (2012). "Entelektüel Sermayenin Ölçülmesine Yönelik Yöntemler ve İşlevsel Bir Sınıflandırma". İstanbul Üniversitesi. http://esgp.istanbu lsmm odasi.org.tr/docs/ Sem iner _Bildiri_Sun um/03 _oturum.pdf (30.05.2012).

34. Kaplan, R. S. and D. P. Norton.(2007). "Using th eBalancedSc orecard as a Strategic Management System". Harvard Business Review. July–August 2007, 150-161.

35. Kaplan, R. S. and Norton, D. P. (January-February 1996b). "Using th eBalance dScorecard a s a Strategic Management System". HarwardBus inesssReview, 74(1), 75-85.

36. Kaplan, R.S. and D.P. Norton. (2001). TheStrategyFocusedOrganization. Boston: Harvard Business School Publishing Corporation

37. Kaplan, R.S. ve D.P. Norton. (1999). BalancedScorecard: Şirket Stratejisini Eyleme Dönüştürmek. (Çev. Serra Egeli). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

38. Keegan, D. P., R. Eilerand J. Charles. (1989). "Ar eYourP erformanc eMeasures Obsolete?". Man ageme nt Accounting, 70 (12), 45-51.

39. Kocaman, N. G. (2006). Performans Ölçümüne Geleneksel Olmayan Bir Yaklaşım: Kurumsal Karne Yöntemi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

40. Laitinen, E. K. (2002). "A Dynamic Performa nceMeasu rementSystem: EvidenceFrom Small Finnish Technology Companies". Scandinavia nJournal of Managemet, 18, 65-99.

41. Medori, D. and D. Steeple. (2000). "A Framework For Auditing AndE nhancingPerfor manceMeas uremen tSystems". International Jo urnal of Operations &Production Management, 20 (5), 520-533.

42. Naude, D. (2007). TheDegree of Organisational Performance Measurem ent in SMEs - A Focus On ICT Enterprises. University Of South Africa. MastersDegreeIn Business Leadership.

43. Neely, A. (1999). "ThePerfor manc eMeas rem entRe volutio n: Why NowAndWhat Next?". Interna tional Journal of Operations &Production Management, 19 (2), 205-228.

44. Neely, A. (2004). Business Performance Measurement Theory andPra ctice. Cambridge: Cambridge UniversityPress.

45. Neely, A. (2007). Business Performance Measurement. (Second Edition). Cambridge: Cambridge UniversityPress.

46. Neely, A., C. Adams and P. Crowe. (2001). "The Perform ncePrism in Practice". Measuring Business Excellence, 5, 6-12.

47. Neely, A., C. Adams and M. Kennerley. (2002). ThePerformancePrism: The Scoreca rdFor Measuringa ndManaging Business Success". Knowledge Interc hangeBookSum maries, ISBN: 0273653342, Pearson Education.

48. Neely, A., M. Gregoryand K. Platts. (2005). "Performance Measurement System Design: A Literatu reReviewan dResearchAge nda". Intern tional Journal of Operations &Production Management,25(12), 1228-1263.

49. Neely, A.; Bourne, M. andKennerley, M. (2000). "PerformanceMeasurementSystem Design: DevelopingandTestingProcess-BasedApproach". International Journal of Operations &Production Management, 20(10), 1119-1145.

50. Niven, P. R. (2002). BalancedScorecard Step by Step: Maximizing Performanceand Maintaining Results. New York: John Wiley&SonsInc.

51. Otley, D. (1999). "Performance Management: A Framework For Management Control SystemsResearch". Management Accounting Research, 10, 363-382.

52. Özalp, İ.; Tonus, Z. ve Sarıkaya, M. (2008). "İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ögrencilerinin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılamaları Üzerine Bir Araştırma". Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 69–84.

53. Özer, M. A. (2009). "Performans Yönetimi Uygulamalarında Performansın Ölçümü ve Değerlendirilmesi". Sayıştay Dergisi, 73, 3-28.

54. Purbey, S.; Mukherjee, K. andBhar, C. (2007). "PerformanceMeasurementSystemfor

Healthcare Processes". International Journal of Productivity andPerformance Management, 56(3), 241-251.

55. Selvi, M. S. (2007). Müşteri Sadakati. Ankara: Detay Yayıncılık.

56. Sinclair, D. andZairi, M. (2000) . "PerformanceMeasurement: A Critical Analysis of theLiteraturewithRespectto Total Quality Management". International Journal of Management Reviews, 2(2), 145 - 168.

57. Şimşek, M. ve M. Nursoy. (2002). Toplam Kalite Yönetiminde Performans Ölçme. İstanbul: Hayat Yayıncılık.

58. Tangen, S. (2004). "PerformanceMeasurement: FromPhilosophytoPractice". International Journal of Productivity andPerformance Management, 53(8), 726-737.

59. Yenice, E. (2006). "Kamu Kesiminde Performans Değerlendirmesi". Maliye Dergisi, 150, Ocak-Haziran, 122-132.

60. Yenice, E. (2007). "Performans Ölçümünde Karşılaşılan Sorunlar ve Kurumsal Karne (BalancedScorecard) Yaklaşımı". Bütçe Dünyası, 2 (25), 95-100.

61. Yeniyurt, S. (June 2003). "A Literatn ureReviewan ndIntegrativeP erformanc eMeasuremen t Fra mework forMult ination alC ompanies". Marketing Intelligence& Planning, 21(3), 134-142.

CHAPTER 90

BİR ÖRGÜTSEL İLETİŞİM PLATFORMU OLARAK SOSYAL MEDYANIN KURUMSAL İTİBAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KAMU SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA[1]

Seda ÇELİKTAŞ[2]

Güler TOZKOPARAN[3]

1 Bu çalışma, Doç. Dr. Güler Tozkoparan danışmanlığında Seda Çeliktaş tarafından hazırlanan aynı adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 İzmir Büyükşehir Belediyesi

3 Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi

GİRİŞ

İletişim, toplumda kendine yer edinme çabasında olan her bireyin günlük yaşamının en önemli unsurlarından biridir. Bilgi, düşünce ve duyguları içeren bir mesajın; bir kişi veya gruptan, bir başka kişi veya gruba aktarılması iletişim ile olur. Örgütler için ise iletişim, gerek örgüt içinde birimlerin kendi arasındaki etkileşiminin sağlanmasında gerekse örgütün dış dünya ile olan ilişkilerinin koordinasyonunda önemli bir role sahiptir. Dolayısı ile iletişimin olmadığı bir örgüt düşünülemez.

Son çeyrek yüzyılda iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, bilginin daha hızlı şekilde toplanıp iletilebilmesine olanak tanımıştır. İletişim teknolojilerindeki yenilikler, bireylerin gündelik yaşamlarının yanı sıra örgütsel iletişim araçlarını da etkilemiş olup örgütlerin var olabilmek, kendilerini geliştirebilmek ya da diğer örgütlerle rekabet edebilmek için yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu araç ve platformları kullanmasını gerektirmiştir. Bu platformlardan biri olan sosyal medya, farklı kesimlerden geniş kitleleri bir araya getirmesi, ürün/hizmetleri tanıtma olanağı sağlaması ve bireyler arasındaki iletişimi artırma imkânı sunması açısından önem taşımaktadır.

Birçok farklı kesimin sosyal taleplerine yanıt vermesi sebebiyle yükselişe geçen sosyal medya; sanal paylaşımlara imkân tanıma, eş zamanlı diyalogu artırma ve sürekli güncellenebilirlik özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Bireyler sosyal medya üzerinden günlük düşüncelerini yazarak bunlar üzerine tartışabilme ve yeni fikirler ortaya koyabilme imkânına sahiptir. Bir zamanlar sadece içerikleri okumak, izlemek ve ürün ya da hizmet almak gibi tüketim amaçlarıyla kullanılan internet; artık giderek artan bir oranda forumlar, bloglar, sosyal ağlar ve wikiler gibi sosyal medya ortamları üzerinden bir örgütün itibarını ve hatta hayatta kalmasını önemli ölçüde etkileyebilecek bir araç haline gelmiştir.

2014 yılında yapılan bir araştırmaya göre sosyal medya kullanıcılarının üçte birinden fazlası (36%) bilinçli olarak bir örgütün sosyal medya hesabını takip ettiğini belirtmiştir (Edison Research, 2014: 22).

Tüm bu gelişmeler sonucunda; Starbucks gibi devlerden, yerel ve küçük işletmelere kadar neredeyse her örgüt sosyal medyada aktif olmaya ve sundukları ürün/hizmetlerle ilgili daha sık içerik paylaşmaya başlamıştır. 2015 yılı Fortune "Küresel 500" listesinde yer alan işletmelerin 368'i (%74) Facebook sayfasını aktif olarak kullanmaktadır (Barnes ve diğerleri; 2015: 7).

Örgütlerin sosyal medyada giderek artan varlığı sonucunda, bireylerin örgütler hakkında oluşturduğu izlenimler de gitgide bu mevcudiyetten etkilenmeye başlamıştır. Bu etkilenme, bireyin kendi yarattığı bir durum olabileceği gibi (örneğin bir firmanın Facebook sayfasını beğenerek ya da firmayı Twitter'da takip ederek) istemsiz olarak da (örneğin, Facebook'taki sponsorlu reklamlar aracılığıyla) meydana gelebilmektedir. Dolayısıyla örgütlerin doğru bir iletişim dili kullanarak gerçekleştirdiği sosyal medya faaliyetlerinin, örgütlerin algılanan kurumsal itibarlarını etkileme ihtimali bulunmaktadır. Sosyal medya ayrıca örgütlere; bireylerin görüşlerine ulaşmak, istek ve ihtiyaçlarını izleyerek bunlara cevap vermek, ürün/hizmetlerle ilgili problemleri çözmek, güvenilirliği artırmak gibi imkânlar sunarak kurumsal itibara katkıda bulunma fırsatı vermesi açısından da büyük bir öneme sahiptir.

Sosyal medyanın hâlihazırda örgütsel iletişim araçları içerisinde sahip olduğu konum göz önüne alındığında, sosyal medya kullanan bireylerin bakış açısından örgütlerin kurumsal itibar algısının ne ölçüde etkilediğinin detaylandırılması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında, çalışmaya konu olan temel kavramlara yer verildikten sonraX kurumunun gerçekleştirdiği faaliyetler ile bireylerin kuruma yönelik itibar algısı arasındaki ilişkiyi içeren bir araştırmaya yer verilmiştir. Araştırma

sonucunda elde edilen bulguların, sosyal medya ve kurumsal itibar ilişkisi ile ilgili olarak yapılacak akademik çalışmalar için ipuçları sağlaması ve yeni veriler ortaya koyması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Örgütsel İletişim

Örgütler, bireysel ve toplumsal gereksinimlerin karşılanması amacıyla oluşturulan yapılardır. Bu yapı içerisinde bireylerin tek başlarına yapamayacakları ya da desteğe ihtiyaç duyacakları noktada onları birleştiren, dayanışmalarını artıran ve arzulanan hedeflere ulaşılmasına yardımcı olan süreç; iletişim sürecidir. Çalışanlar, aralarında yaptıkları mesaj alışverişi ile örgütü amacına ulaşmaya yönelik harekete geçirirler. İletişim olmaksızın örgütlerin oluşma ya da ayakta kalabilme olasılığı yoktur (Aksoy, 2005: 65).

Günümüzde örgütlerin gittikçe daha insan odaklı bir yönetim anlayışı benimsemesi ile birlikte iletişim, yönetim fonksiyonlarını birbirine bağlayan bir süreç olarak öne çıkmakta ve daha fazla önem kazanmaktadır (Gürüz ve diğerleri, 1998: 22). Örgütlerin ve paydaşlarının üzerinde önemli etkileri olan iletişim, örgüt içinde çalışanların koordinasyonunu sağlayıp birbirlerinin ihtiyaçlarından ve yönetimin aldığı kararlardan haberdar edilmesine olanak vererek işbirliğini mümkün kılarken örgüt dışında da örgütün tanıtılmasına ve dış paydaşların talep ve görüşlerinin yakından takip edilmesine yardımcı olmaktadır.Dolayısı ile örgütsel iletişim, örgütün iç ve dış çevresine yönelik bilgi akışını ve bu çevrelerden gelen geri bildirimleri içeren geniş kapsamlı bir iletişim biçimidir.

Kavram olarak örgütsel iletişim, örgütsel amaçlara ulaşmak için planlanan faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sırasında yapılan bilgi üretimi ve paylaşımı biçiminde tanımlanabilir (Ulukuş, 2010: 36). Örgütsel iletişim örgüt içi ve örgüt dışı olarak ele alındığında, örgüt içi iletişim; çalışanları kurumun vizyonu, başarıları ve hedefleri ile ilgili olarak bilgilendirmeyi amaçlar. Kötü uygulamaların iş yerinde verimsizliğe yol açabilecek olması ve iyi çalışanları örgütten kaçırma ihtimalini doğurması sebebiyle üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. Örgüt dışı iletişim ise medyada ve sosyal ağlarda pozitif bir algı yaratmak adına kurumun değerlerinin dış paydaşlar ile paylaşılmasıdır (Volujevica, 2012: 33). Nitelikli personeli kuruma çekebilmek ve dış paydaşların farkındalığı ile kurumun itibarını artırmak için gerekli ortamı yarattığı için önemlidir. Kurumun başarısını gösteren her türlü bilgi, olumlu etki doğurur (Edwards, 2009: 8).

Örgütsel İletişim Araçları

Örgütsel iletişim sürecinde, mesajların paydaşlara iletilmesinde çok sayıda araç ve ortamdan yararlanılır. Ancak burada önemli olan,araçların sayısal çokluğu değil, örgütsel mesajları etkin bir şekilde iletip iletemedikleridir. Bir iletişim aracının etkinliği, mesajı en anlaşılır ve en kısa zamanda iletmesine ve çift yönlü iletişime olanak tanıyıp tanımamasına bağlıdır (Tutar vd., 2005: 94). Örgütsel iletişim araçları kısaca aşağıdaki gibi açıklanabilir:

Yazılı İletişim Araçları:Yazılı iletişim araçlarından en sık kullanılanlar; yazışmalar, broşürler, raporlar, kitapçıklar, gazeteler, dergiler, bültenler, duyuru panoları ve memorandumlar olarak sıralanabilir. Yazılı iletişim, örgütlerde en çok kullanılan iletişim şekli olup mesajın resmi olması, kalıcı olması, gönderilen bilginin içeriğini kaybetmemesi, işgören sorumluluğu açısından güven vermesi ve nezaket kurallarına uygun olması gibi avantajlara sahiptir (Tutar vd., 2005: 149).

Sözlü İletişim Araçları:Sözlü iletişim, hızlı olması ve geri bildirimlerin çabuk alınabilmesi açısından diğer iletişim araçlarına göre avantaja sahiptir (Erçin Arslan, 1999: 160).Örgütlerde en sık kullanılan sözlü iletişim araçları; konferanslar, toplantılar, seminerler, kişilerarası görüşmeler/mülakatlar, telefon görüşmeleri, kutlamalar ve eğitimler olarak sıralanabilir (Kıraç, 2012: 55; Ulukuş; 2010: 56).

Sözlü Olmayan İletişim Araçları:Beden dili, kıyafetler, aksesuarlar, konuşma hızı ve ses tonu gibi araçlardan oluşan sözlü olmayan iletişim; kelimeler olmadan iletişim kurmayı sağladığı gibi bazen de sözlü iletişimi destekleyerek kelimelere eşlik eder (Tengilimoğlu ve Öztürk'ten aktaran Tosun, 2006: 21).

Görsel İletişim Araçları: Günümüzde birçok örgüt; tanıtım, oryantasyon ya da eğitim amacıyla görsel iletişim araçlarını kullanmaktadır. Fotoğraf, çizim, afiş ve billboardlar, maketler, krokiler, sergiler, filmler, slaytlar gibi göze hitap eden araçlar; görsel iletişim araçları içerisinde düşünülebilir. Diğer araçlara göre daha renkli ve ilgi çekici olabilen görsel iletişim araçları, tek başlarına ya da diğer araçları destekleyici biçimde kullanılabilir.

Elektronik İletişim Araçları:Günümüzde en sık kullanılan elektronik iletişim araçları; cep telefonları, televizyon, faks ve bilgisayarlar olarak sıralanabilir (Aziz, 1981: 6; Cavoukian, 2003: 1). Bu araçların çoğunun internete bağlanıyor olması ve internetin de dünya ölçeğinde bir ilişkiler ağı oluşturması, örgütlerle bireylerin daha hızlı iletişim kurmalarına ve bilgiye erişmelerine olanak sağlamıştır. Örgütler; internetin sağladığı fırsatları kullanarak etki alanlarını genişletmeye ve yakın çevreleriyle olduğu kadar bu çevrenin dışındaki bireylerle de daha kısa yollardan ilişki kurabilme olanağına sahip olabilmektedir. Hatta internet-tabanlı sosyal medyanın ortaya çıkışı da bir kişinin binlerce farklı kişiyle örgütler ve sağladıkları hizmetler hakkında iletişime geçebilmesini sağlamıştır. Bu durum, örgütlerin sanal şahsiyetler haline gelerek bireylerle diyaloğa girebilme fırsatı yakalamasını sağlayan sosyal medyanın örgüt dışı iletişimde sahip olduğu yerin ve öneminin incelenmesini gerektirmektedir.

Sosyal Medya

İngiltere merkezli küresel sosyal medya ajansı "We are Social" ve sosyal medya yönetim platformu Hootsuite tarafından yayınlanan "Digital in 2017: Global Review" raporuna göre; dünya nüfusunun %50'si interneti, %37'si ise sosyal medyayı aktif olarak kullanmaktadır. Aynı araştırmanın Türkiye ile ilgili verilerinden alınan bilgiye göre, Türkiye'de nüfusun yüzde %60'lık kısmını oluşturan 48 milyon kişi internete bağlanmaktadır. Tekil kullanımı ifade etmemekle birlikte raporda, aktif sosyal medya kullanıcı sayısı da 48 milyon olarak belirtilmiştir (Ayvaz, 2017).

İstatistikler sonucunda, günümüzde sosyal medyanın ne kadar yaygın kullanıldığından hareketle, tamamen yeni bir iletişim ortamı içinde bulunulduğunu söylemek mümkündür. İnternet ve sosyal medya sayesinde şehirlerin ve ülkelerin sınırları ortadan kalkmıştır. Telefonun mesafeleri yok etmesi gibi sosyal medya da kültürleri ve örgütleri birbiri ile yakınlaştırmıştır. Bu gelişmelerden çıkan sonuç, eskiden var olan tek taraflı iletişimin yerine örgütler ile bireyler arasında diyalog kurma fırsatının doğuşu olmuştur. Sosyal medya örgütlere karakter kazandırmış ve onları sadece bir isim olmaktan öteye geçirerek kişisel bağlantılar ve bireylerle arkadaşlıklar kurabilmelerine olanak sağlamıştır.

Sosyal medya kavramının anlamı, onu oluşturan iki kelimeden türetilebilir: "Sosyal"; bir grup ya da toplum içerisindeki bireylerin etkileşimini ima ederken, "medya"; genel olarak iletişim kanalları ya da yayınlar yoluyla bilgiler ile fikirlerin iletimi ve tanıtımı anlamına gelir. Birlikte ele alındığında; sosyal medya, belirli araçlar yoluyla

bireylerarası etkileşim ile yaratılan ve sürdürülen iletişim ya da yayın platformları anlamına gelmektedir (Neti, 2011: 2).

Sosyal medyanın ortaya çıkışının izleri, JohnBattelle ve Tim O'Reilly'nin 2004 yılında Web 2.0 kavramını ortaya atmasına kadar sürebilir (Anderson, 2007:5). Web 2.0, kullanıcıların öncekilere oranla daha hızlı ve kolay bir biçimde birbirleri ile iletişim kurmalarına, içerikler oluşturmalarına, düzenlemelerine, paylaşmalarına, sanal ortamlarda gerçek hayat deneyimleri yaşamalarına olanak sağlayan teknolojileri içermektedir (Davidson ve Keup, 2014: 237). Web 2.0, internet dünyasının ilk versiyonu olan Web 1.0'den niteliksel olarak daha kapsamlıdır ve internet gelişiminde ikinci aşama olarak ifade edilmektedir (Lindmark, 2009: 15).Web 2.0 ile birlikte kullanıcıların ürettiği içerikler de yayınlanmaya başlamış ve üretilmiş içeriklere yorum yapma imkanı doğmuştur. Ayrıca Web 2.0 ile gerçek hayatta sosyalleşmenin temellerinden olan "paylaşım yapmak", internette de olanaklı hale gelmiştir(Genç, 2010: 482).

Bu bilgiler doğrultusunda sosyal medya, Web 2.0'nin ideolojik ve teknolojik temelleri üzerinden geliştirilen ve kullanıcı tarafından oluşturulan içeriklerin yaratılmasına ve el değiştirmesine olanak veren bir grup internet tabanlı uygulama olarak tanımlanabilmektedir(Kaplan ve Haenlein, 2010: 61). Safko ve Brake (2009: 6); sosyal medyanın bilgi, haber ve düşünce "paylaşmak" için karşılıklı konuşma ortamlarını kullanarak çevrimiçi bir araya gelen insan toplulukları arasındaki faaliyetler, uygulamalar ve davranışları ifade ettiğini belirtmektedirler. Karşılıklı konuşma ortamlarını ise kelime, video, ses ve resim formatındaki içeriklerin oluşturulması ve kolaylıkla iletilmesine olanak veren internet-tabanlı uygulamalar olarak tanımlarlar. Bunlara Flickr (çevrimiçi fotoğraf paylaşımı), Wikipedia, Facebook, Twitter ve World of Warcraft (çevrimiçi oyun oynama) gibi popüler örnekler gösterilebilir (Drury, 2008: 274). Neti'ye (2011: 2) göre ise sosyal medya; oldukça erişilebilir ve ölçülebilir yayıncılık teknikleri kullanan bir sosyal etkileşim ortamıdır. Sosyal medya; iletişimi, etkileşimli diyaloglara dönüştürmek için internet-tabanlı teknolojileri kullanır.

Sosyal medya ile ilişkili bir kavram olan sosyal ağlar ise kullanıcıların etkileşim halinde olmasına olanak veren sosyal medya araçlarından biridir. Kişilerle/tüketicilerle kolaylıkla iletişim kurulmasını sağlayacak fırsatlar ortaya koyması, bilginin hızlı yayılımını sağlaması ve ürün/hizmet tanıtımına olanak vermesi gibi sebeplerle sosyal medyanın en önemli parçası olarak görülmekte olup bireyler için olduğu kadar kurumlar için de özenle üzerinde durulması gereken bir araçtır. Facebook ve MySpace gibi sosyal ağ siteleri ile bloglar, wikiler ve forum alanlarını kapsayan platformların toplamına sosyal medya denilmektedir. Sosyal ağları oluşturan kullanıcıların ürettiği içerikler, sosyal medyanın da temelini oluşturmaktadır (Uysal, 2013: 14).

Tüm bu yaşanan gelişmeler ışığında son yıllarda sosyal medya, iletişim araçları arasındaki önemini giderek artırmaktadır. İnternet kullanım oranındaki yükseliş, beraberinde sosyal medya kullanımını da yaygınlaştırmaktadır. ABD'de yapılan bir araştırmaya göre; internet ortamındaki yetişkinlerin Facebook ya da LinkedIn gibi bir sosyal medya platformu kullanma oranları, 2005 yılında %8 ila 9 iken 2011 yılında bu oran %65'e yükselmiştir (Madden ve Zichkuhr'den aktaran Bayram, 2012: 30). Ancak bununla birlikte, paylaşma gücünün en yüksek seviyede olduğu sosyal medya kullanımının örgütler için çeşitli avantajları olduğu gibi riskleri de bulunmaktadır. Kişisel bir sosyal ağ sitesine üye olan birey; aynı site üzerinden fotoğraf ya da video paylaşabilmekte, tartışma panoları ya da forum tarzı platformlara bağlanarak görüş ve fikirlerini kolaylıkla paylaşabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kurumsal itibarın sosyal medyada geliştirilme ihtimali ile birlikte zarar görebilme ihtimalinin de bulunmasının örgütler için endişe verici olabileceği gözlemlenmiştir. Kurumsal itibarın internet ortamında sürdürülebilmesi; örgütlerin üstlenebilecekleri sosyal medya faaliyetlerinde-

ki çeşitliliği doğru şekilde belirlemesi ve sosyal medya kullanıcılarını doğru tanıması ile ilgilidir (Grützmacher, 2011: 22).

Sonuç olarak, sanal dünyaya doğru yaşanan dönüşümde hayatta kalmayı arzulayan örgütlerin sosyal medya dünyasında yaşanan gelişmeleri de yakından takip etmesi ve içinde yer alması önemli hale gelmektedir. Etkileşimli örgüt karakterlerine duyulan ihtiyaç gün geçtikçe arttığından, sosyal medyanın gücü artık gözden kaçırılabilecek bir şey değildir. Çünkü artık sosyal medya, geleceğe giden yol olarak görülmektedir (Pernisco; 2010: 12).

Sosyal Medya Platformları

Sosyal medya, geniş bir platform yelpazesinden oluşmaktadır. Milyonlarca insanın dil, din, ırk ve kültür fark etmeksizin bir araya geldiği bu ortamın en popüler ve geniş kapsamlı platformu; 2018 yılında yapılan ölçümlere göre dünya çapında yaklaşık 2.2 milyar aktif kullanıcıya sahip olan Facebook'tur. Facebook'u, aktif kullanıcı sayısı 1.8 milyara ulaşan YouTube ve 800 bine ulaşan Instagram takip etmektedir. Devamında ise ilk 10'u sırasıyla Twitter, Reddit, Pinterest, Ask.fm, Tumblr, Flickr ve Vine oluşturmaktadır (Kallas, 2018).

Sosyal Ağlar: Sosyal ağ siteleri; sınırlı bir sistem içerisinde bireylerin, halka tamamen ya da kısmen açık olan ve kişisel bilgiler içeren profiller oluşturmalarına imkân veren (Boyd ve Ellison, 2008: 211), fotoğraf, video, metin ve ses dosyası gibi çeşitli bilgileri içeren internet tabanlı hizmetlerdir (Kaplan ve Haenlein, 2010: 63). Sosyal ağ sitelerine, My Space, Facebook, Ask.fm örnek verilebilir.

İçerik Toplulukları: Video paylaşım alanında en popüler içerik topluluğu YouTube, fotoğraf paylaşımında ise Instagram ve Flickr'dır. Video ve fotoğraflar görsel öğeler sunduklarından, hafızalarda yer edinebilmeleri ve farkındalık oluşturmaya katkıları bakımından oldukça önemli bir konumdadır. Bu sitelerde kullanıcılar, ilgi alanlarına yönelik amatör ya da profesyonelce paylaşım yaparak birer içerik üreticisine dönüşürler.

Bloglar: Blog, gönderi olarak adlandırılan kısa makaleler yayımlamayı kolaylaştıran internet tabanlı bir içerik yönetim sistemidir. Bu içerik metin, resim, video ya da diğer blog veya internet sayfalarının bağlantılarını barındıran yazı ve yorumlardan oluşabilir. Bu yazı ve yorumlar genelde güncelden eskiye doğru sıralanır (Zarrella, 2009).Bloglar, düşüncelerin dünya ile paylaşılabileceği bir ortam sağlamaktadır. Kişisel ya da örgütsel amaçlarla kullanım alanı bulan bir blog oluşturmak için farklı platformlar mevcuttur. Başlıca blog platformları arasında Blogger, WordPress.com, WordPress.org ve Wix bulunmaktadır (www.ebizmba.com, 11.08.2017).

Mikro Bloglar: Dünyanın herhangi bir yerinde olan bir gelişmeyi en hızlı duyuran platformlar olan mikro bloglar, insanların anlık olarak ne yaptıklarını başkalarıyla paylaşmalarını sağlamakta ve özellikle profesyoneller tarafından bilgi ve haber paylaşımı amaçlı kullanılmaktadır. Aynı zamanda bir sosyal ağ sitesi de olan en popüler mikroblog olan Twitter; insanların anlık olarak yaptıklarını, "tweet" adı verilen kısa iletilerle yayınlamasına izin veren bir platform olup her blog yazısı 140 karakter ile sınırlandırılmıştır (Başaran, 2013). İçerik olarak Twitter'a benzeyen popüler başka bir mikro blog sitesi olan Tumblr da her şeyin zahmetsizce paylaşılmasına izin vermektedir. **Metin, fotoğraf, alıntılar, bağlantılar, müzik ve videolar internet tarayıcısı, telefon, masaüstü, e-posta üzerinden ve her yerden gönderilebilmektedir** (Bursal, 2013).

Sosyal İmleme Siteleri: Sosyal imleme (social bookmarking), kullanıcıların sık kullandıkları veya hatırlamak istedikleri içerikleri başkaları ile paylaşma ya da düze-

ne koymalarını sağlayan sitelerdir. İnternet adreslerinin, tarayıcıların sık kullanılanlar sekmesine eklenmesinden farklı olarak sosyal imleme siteleri; bunları arkadaşlar ile paylaşmayı, güvenli biçimde saklamayı, oylama yapmayı, adreslere etiketler ekleyerek daha verimli kullanmayı ve tüm bunlara her yerden erişebilmeyi sağlamaktadır (Gürson, 2012: 96). En popüler sosyal imleme siteleri Reddit ve Pinterest'tir.

Forumlar: Web 2.0 ve sosyal medya kavramları doğmadan çok önce oluşturulmuş olup elektronik bülten sistemleri olarak ortaya çıkan forumlar, bağlantı kurmayı kolaylaştıran ve sınırsız sayıda konu hakkında fikir beyan etme imkanı veren popüler platformlardır (Scott ve Jacka'dan aktaran Bayram, 2012: 43).Bu platform içinde örgütler de kendi adlarına bir forum oluşturarak dünyanın her yerinden konu ile ilgili bireylerin okuduğu ve fikirlerini paylaştığı güvene dayalı bir iletişim ortamı yaratabilir (Safko, 2010: 119).

Diğer Sosyal Medya Siteleri: İnternet dünyasında, yukarıda sayılan sosyal medya platformlarına dahil olan ya da bunlar haricindeki farklı platformlarda varlık gösteren çok sayıda site mevcuttur. Geniş kitlelerce kullanılan sitelere; sosyal imleme sayfası Stumbleupon, içerik topluluklarından video paylaşım siteleri Dailymotion ve Vimeo ile sunum ve infografik paylaşım sitesi SlideShare örnek gösterilebilir.

İnternetin son dönemdeki fenomenlerinden olan ve üzerinde durulması gereken sitelerden bir diğeri de wikilerdir. Wikiler, isteyen tüm kullanıcıların katkı sağlayabildiği sayfalardan oluşmakta olup diğer statik internet sitelerine göre daha kullanıcı dostu görünmektedir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da görüldüğü gibi sosyal medya; gazete ve televizyon gibi geleneksel medya araçlarından önemli farklılık göstermektedir. Kullanıcıların internette geçirdikleri zamanın önemli bir kısmını ayırdıkları sosyal medya; haberleşme, veri iletimi ve kitle iletişimini bir araya getiren araç konumuna gelmiştir (Dijk, 2006: 4).Sosyal medya ve geleneksel medya arasındaki başlıca fark, sosyal medyada içeriğin büyük çoğunluğunu oluşturanların bizzat kullanıcının kendisi olmasıdır. Kolbitsch ve Maurer (2006: 206), sosyal medya ile bireylerin, klasik bilgi sağlayıcılarından bağımsız hale geldiğini belirtmektedir. İnternet kullanımındaki artış ile doğru orantılı olarak kullanıcılar tarafından oluşturulan içeriklerin de arttığını savunan Kolbitsch ve Maurer; wiki ve blog gibi hizmetlerin, içeriğin asıl üretildiği yerler olarak gelecekte daha da önem kazanacağını savunmaktadır.

Dünya genelinde değerlendirildiğinde; günden güne artan sosyal medya platformları arasında günümüzde en popüler olanlarının sırasıyla Facebook, YouTube, Instagram ve Twitter olduğu bilinmektedir (Kallas, 2018).

Kurumsal İtibar

Toplum içerisinde bir statüye kavuşmak ve toplumu oluşturan bireyler tarafından sevilip sayılmak ve güvenilir görülmek herkes için önemlidir ve en temel insan ihtiyaçlarından biridir. Diğer bireyler tarafından sevilip saygı görmek, onlarla ilişkiler geliştirebilmek, düşüncelerin kabul görmesi ve takdir edilmek, toplum nezdindeki itibara bağlıdır (Karaköse, 2012: 1). Örgütler için de benzer bir durumdan söz edilebilir. Piyasada varlığını sürdürmek, müşteri yelpazesini genişletmek ve bireyler tarafından güvenilir olarak görülmek isteyen örgütlerin; toplum gözünde iyi bir itibara sahip olması ve bunu koruması gerekmektedir.

Cravens, Oliver ve Ramamoorti (2003: 201) itibarı; bir kurumun sahip olduğu en hassas varlıklardan biri olarak tanımlamıştır. Finansal tablolar dışında kalan ve elle tutulamayan bu varlık; işletmeye değer katan, güçlü bir olgudur. Bu bağlamda, örgüte rekabet üstünlüğü sağlayan ve diğer örgütler tarafından taklit edilmesi oldukça zor

olan itibar, örgütün maddi olmayan stratejik bir varlığı olarak görülebilir (Hall, 1992: 135; Mahon, 2002: 423).

Kurumsal itibar, bir örgütün paydaşlar tarafından nasıl algılandığını gösteren soyut bir değer olup örgüt çalışanlarının davranışları, benzer örgütlerle iletişim sonucunda edinilen önyargılar, örgütün ürün/hizmetlerinin kalitesi veya paydaşlarla olan iletişim gibi çeşitli algılamaların sonucunda oluşur (Davies ve diğerleri, 2003: 63). Wartick'in de vurguladığı gibi kurumsal olsun ya da olmasın, itibarın tamamen algısal olduğu gerçeği tartışılamaz. İtibar; örgütsel yanıtların, paydaşların talep ve beklentilerini ne kadar karşıladığına ilişkin algıların toplamıdır (aktaran Helm, 2014: 2). Paydaş ise, bir örgütün bütün kararları ve faaliyetlerinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen; aynı zamanda örgütü de doğrudan ya da dolaylı şekilde etkileyen birey ve gruplardır (İnceöz, 2015: 40).

Yapılan çalışmalar, kurumsal itibarın müşteri bağlılığı, çalışan bağlılığı, iş doyumu ve örgütün finansal performansı gibi değişkenlerle (Roberts ve Dowling, 2002: 1077; Karjaluoto ve diğerleri, 2015: 471-472) olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermektedir.Çünkü, örgütün herhangi bir durumda nasıl davranacağı konusundaki tutarlılık, itibarın önemli bir göstergesidir (Argüden, 2003: 9). Bu perspektiften bakıldığında, kurumsal itibar kavramı içerisinde güven olgusunun büyük önem taşıdığı görülebilir. Başka bir ifadeyle; örgütün eylemleri ile söylemlerinin tutarlılık göstermesi ve örgüte yönelik güven ortamının geliştirilmesi, kurumsal itibarın sağlanmasının temel dayanaklarındandır.

İtibarına önem veren örgütler, sadece bireylerle olan ilişkilerine değil; çalışanları, yatırımcıları, tedarikçileri ve çevreleri ile olan ilişkilerine de önem verir. İlişkilerinin tümünde tutarlı ve ilkeli davranışlar sergilemeye özen gösteren örgütler, daha kolay itibar kazanmaktadır. Tutarlılık sadece davranışlarda değil, aynı zamanda iletişim araçlarında da gözetilmelidir. Örgütün ofisleri, çalışma şartları, çalışan ve paydaşlara sağlanan fırsatlar da kurumsal itibarı etkilemektedir (Argüden, 2003: 10).

R. Hall'a göre (1992: 138), örgütle ilgili konularda, örneğin örgütün ürün yelpazesi hakkında bireylerin bilgi ve duygularını temsil eden kurumsal itibar; farklılaşma yolunda rekabet avantajı sağlayan önemli bir faktördür. Kurumsal itibar, önemli avantajlarının yanında çeşitli riskleri de içinde barındırmaktadır ki itibar kaybının bu risklerin en önemlisi olduğu söylenebilir. Örneğin, EIU (Economist Intelligence Unit/ Ekonomik İstihbarat Birimi) tarafından 2005 yılında 269 üst yönetici ile yapılan ve örgütlere ilişkin en büyük risk algılamalarını ortaya koyan "İtibar: Risklerin Riski" adlı çalışmada itibar kaybı; mevzuat değişiklikleri ve insan kaynakları başlıklarını geride bırakarak bir numaralı risk olarak listenin en üstünde yer almıştır (2005: 5). İtibar kaybı; örgütler açısından satışların düşmesi, rekabet avantajının kaybı ve hisse senedi değerlerinde düşüş gibi birçok olumsuz durumun ortaya çıkmasına sebep olabilir (Watson ve Kitchen, 2008: 13; Dalton ve Croft, 2003: 14).

Tüm bu tanımlar ve belirtilen önemden yola çıkarak, bir örgütün tüm paydaşlarının her birinin örgütle ilgili algısının ortak paydasından oluşan kurumsal itibarın; örgüte rekabet üstünlüğü sağlayacak stratejik bir avantaj yaratabileceği tespiti yapılabilir. Böylelikle; tüm paydaşlarda mevcut olan ortak algı şeklinde tanımlanan kurumsal itibarın, örgütler tarafından önemle üzerinde durulmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Medyada Yer Alma Araştırmaları

Medyada yer alma ve kurumsal itibar arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalarda, medyada olumlu şekilde yer almanın örgütün itibarını olumlu yönde etkiledi-

ğini gösteren veriler elde edilmiştir. Örneğin; ticari bankalar ile ilgili geçmiş finansal veriler ve yazılı basında yer alma ilişkisi üzerine yapılan bir incelemede, bankalar ile ilgili medyada yer alan bilgilerin olumlu olma derecesi ile örgütün performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır (Deephouse, 2000: 1108). Bir başka araştırmada da kurumsal itibarı düşük olan örgütlerin, medyada olumlu biçimde yer alma düzeyi ile itibarlarında meydana gelen olumlu değişimler arasında pozitif ilişki saptanmıştır (Wartick'ten aktaran Alnıaçık, 2011: 107). Kitlesel medyanın kurumsal itibarı oluşturan bireysel algılar üzerindeki etkilerinin ve kitle iletişim araçlarındaki görünürlüğün isim bilinirliğine olan etkisinin incelendiği bir doktora tezinde ise; haber bültenlerinde örgüt adının yer almasının, reklamlar ya da örgütün yaptığı basın açıklamalarından daha yüksek bilinirlik sağladığı ve haberlerde örgütle ilgili olumlu bilgilerin sunulmasının, kurumsal imajı pozitif biçimde etkilediği belirlenmiştir (Carroll, 2004: 119- 124).

Görüldüğü gibi, teknolojik gelişmeleriletişim alanına da hızlı biçimde yansımaktadır. Takip edilmediğinde ya da uyum gösterilmediğinde güncelin gerisinde bırakan bu değişimlerin, örgütler açısından dikkatle izlenmesi gerekir. Pozitif bir itibar oluşturmak adına yapılan birikimlerin sosyal medya ortamında oluşacak bir kıvılcım ile yok olması mümkündür. Bu nedenle,örgütler açısından kurumsal itibarı korumak ve geliştirmek adına sosyal medya platformlarını izlemek ve bu alanlarda konuşulanları takip etmek günümüzde kritik bir önem kazanmıştır.

Bu bağlamda örgütler; sosyal medya platformlarında sadece var olmayı, bir kurumsal itibar geliştirme çabası olarak görmemeli; bu platformlardaki faaliyetlerini aktif ve planlı şekilde sürdürmelidir. Sosyal medya platformlarında örgütün ürün/hizmetleri ile ilgili yapılacak paylaşımların içeriği ve saati doğru belirlenmeli; bireylere verimli şekilde ulaşmak için paylaşım yapılacak platforma uygun dilde içerik üretilmelidir. Sosyal medya, bireylerin örgütlerle arada herhangi bir engel olmadan iletişime geçebildiği bir alan olduğundan, örgütlerin sosyal medya üzerinde kurumsal itibarlarını geliştirmeye yönelik çalışmalar yaparken bireylerin bakış açısıyla düşünmeleri ve davranmaları önem taşımaktadır (Tokatlı, 2015: 92).

Örgütler online itibarlarını korumak adına öncelikle sosyal medya platformlarını yakından izleyerek haklarında veya ürün/hizmetleri ile ilgili konuşulanları öğrenmeli, bu konuşmalara dahil olabilmeli ve paylaşılanları takip edebilmelidir. Ayrıca, çalışanlara kurumu temsil ederken sosyal medya platformlarında nasıl konuşulacağı ve davranılacağı konusunda eğitim verilmesi önemle üzerinde durulması gereken bir konudur (Klososky, 2011: 88 – 91).

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Hipotezi

Araştırmanın amacı; bir kurumun sosyal medya faaliyetleri ile kurumsal itibar algısı arasında ilişki olup olmadığının, İzmir'de yaşayan sosyal medya kullanıcıları özelinde değerlendirilmesidir. Araştırmada cevap aranan sorular şöyledir:

- X kurumunun sosyal medya platformlarında var olduğunu bilmek, bireylerin kuruma yönelik itibar algısını etkilemekte midir?
- Sosyal medyada X kurumu ile ilgili olarak yapılan yorumlar, bireylerin kurumuna yönelik kurumsal itibar algısını etkilemekte midir?

Bu doğrultuda araştırmanın temel hipotezi; "Sosyal medya faaliyetleri ile kurumsal itibar algısı arasında anlamlı bir ilişki vardır"şekilde belirlenmiştir.

Özellikle son yıllarda giderek önemi artan sosyal medya, bireylerin ve örgütlerin içerik üretip yayımladıkları bir alandır. Bu çalışmada, kurumsal itibar algısı ile sosyal medya faaliyetleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar; kazanılması zor, ancak kaybedilmesi kolay olan kurumsal itibarın oluşturulması ve sürdürülmesi çalışmaları sırasında örgütlerin sosyal medya platformlarındaki faaliyetlerinin bireyler üzerinde oluşturduğu algının anlaşılmasına yardımcı olması açısından önem arz etmektedir.

Araştırmanın Modeli,Yöntem ve Tekniği

Araştırmada, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek üzere ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Benzer denekler örneklemesi (survey) yöntemi ile gerçekleştirilen araştırmada, veri toplama tekniği olarak yazılı soru formundan (anket) yararlanılmıştır.

Araştırmanın Örneklemi ve Sınırlılıklar

Araştırmanın uygulama kısmında, sosyal medya kullanan bireyler hedeflenmiştir. Araştırma için kartopu örnekleme yöntemine başvurulmuş olup MartveNisan aylarında İzmir'de uygulanan ankette, 150 sosyal medya kullanıcısına ulaşılmıştır. Elektronik ortamda dağıtılan anketler aracılığıyla ulaşılan kullanıcılar, X kurumunun paydaşlarını temsil etmektedir.

Araştırmaya dair iki sınırlılık tespit edilmiştir. Bunlar aşağıda belirtildiği gibidir:

- a) Araştırma kapsamında incelenmek üzere bulunduğu şehirde tanınan ve aktif olduğu sosyal medya platformlarında, aynı alanda faaliyet gösteren diğer kurumlara oranla daha fazla bireyle etkileşim halinde olan tek bir kurum seçilmiştir.
- b) Araştırma sonucunda elde edilecek veriler, araştırmaya katılan sosyal medya kullanıcılarının kurumsal itibara ilişkin görüşleri ve anket sorularına verdikleri cevaplar ile sınırlıdır.

Veri Toplama Aracı

Bireylerin sosyal medya kullanımları ile kurumsal itibar algılarının ölçüldüğü anket, beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, kullanıcıların demografik özelliklerinin tespitine ilişkin sorular yer almaktadır. Bunların hemen ardından; bireylerin sosyal medya kullanımlarını belirlemek amacıyla sorulan ve Grützmacher, Çiçek ile Zenelaj'ın araştırmalarından derlenen ifade ve sorulara yer verilmiştir. Anket formunun üçüncü ve dördüncü bölümünde; araştırma kapsamında incelenen X kurumunun sosyal medya platformlarındaki varlığının farkındalığı ile Harris-Fombrun tarafından geliştirilen İtibar Katsayısı ölçeğinden, X kurumunun kamu kurumu olması göz önünde bulundurularak yapısına daha uygun olduğu gerekçesiyle seçilen kurumsal itibarın duygusal cazibe ve ürün/hizmetler boyutuna ilişkin ifade ve sorulara yer verilmiştir. Anketin beşinci ve son bölümünde ise İzmir'de faaliyet gösteren X kurumunun sosyal medya platformlarındaki varlığının katılımcılar açısından önemi ve bu durum ile kurumun itibarı arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan ifade ve sorular bulunmaktadır.

Ankette yer alan 20 ifade ve soru, katılımcıların sosyal medya kullanımları ve kurumsal itibar algılarına yönelik verilere ulaşılmasında araştırmacıya yol göstermektedir. Araştırmada kullanılan bu ifade ve sorular; ilgili literatürün ayrıntılı bir biçimde taranması ve daha önce güvenilirliği kanıtlanmış çalışmaların örnek alınması yoluyla belirlenmiştir.

Araştırma Bulguları ve Bulguların Değerlendirilmesi

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 24.0 istatistik paket programından yararlanılmıştır. İlk olarak katılımcılar ve değişkenlerle ilgili tanımlayıcı bilgiler sunulmuş; ardından değişkenlerarası ilişkiler analiz edilmiştir.

Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik analizi bulgularına göre; katılımcıların sosyal medya kullanımını belirlemek üzere yöneltilen soruların (4 madde) iç tutarlılığı α=0.86, katılımcıların X kurumunun sosyal medya platformlarındaki varlığının farkındalığını belirlemek üzere sorulan soruların (4 madde) iç tutarlılığı α= 0.95 veX kurumunun sosyal medya platformlarındaki varlığının önemi ve sosyal medya faaliyetlerinin kurumsal itibara etkisine ilişkin ifade ve soruları içeren bölümün (7 madde) içtutarlılığı ise α=0.71 olarak bulunmuştur. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri sosyal bilimler açısından kabul edilebilir düzeydedir(Özdamar, 2004:633).

Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan 150 katılımcının demografik özelliklerine ilişkin bulgularTablo 1'de sunulduğu gibidir.

Tablo 1. Demografik Bilgiler

Demografik Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)
Yaş		
25 ve altı	12	8
26-35	81	54
36-45	40	27
46-55	10	7
56 ve üzeri	7	4
Cinsiyet		
Kadın	95	63
Erkek	55	37
Meslek Kolu		
Öğrenci	28	19
Kamu sektörü	53	35
Özel sektör	58	39
Serbest meslek	8	5
Emekli	3	2
Eğitim		
Lise	7	4
Ön Lisans	18	12
Lisans	77	51
Lisansüstü	48	32
TOPLAM	150	100

Tablo 1'de yer verilen örneklemin yaş dağılımı incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunun 35 yaş ve altında olduğu görülmektedir (%62). Genç katılımcıların olmasının, sosyal medya üzerinden kurumsal itibar algısının ölçüldüğü bir araştırmada

önemli olduğu söylenebilir, çünkü genel olarak yapılan araştırmalarda; sosyal medya kullanıcılarının büyük oranda gençlerden oluştuğu belirtilmektedir. Çoğunluğu (%63'ü) kadın olan örneklemin, %37'sinin erkeklerden oluştuğu görülmektedir.

Katılımcıların % 39'uözel sektörde çalışmaktadır. Bununla beraber örneklemin %35'i kamu sektörü çalışanıdır. Bunları takiben araştırmaya katılanların %19'u öğrenci, serbest meslekle uğraşan ve emekli olan bireylerin oranı ise %7'dir. Örneklemde her eğitim düzeyinden katılımcı bulunsa da %51 oranında lisans mezununun anketi cevapladığı görülmektedir. Bunu, sırası ile %32 oranında lisansüstü ve %12 oranında önlisans mezunu katılımcılar takip etmektedir. Katılımcıların %83'ünün lisans ve lisansüstü eğitim düzeyinde olması; araştırmaya katılan bireylerin, yöneltilen ifadeleri algılama ve soruları kavrama yeteneklerinin de yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bireylerin sosyal medya kullanım tercihlerini ortaya çıkartan sonuçlara göre; araştırmaya katılan bireyler sosyal ağlar (Facebook ve MySpace gibi) ve içerik topluluklarını (video ve fotoğraf paylaşım siteleri) yoğun olarak kullanmaktadırlar. Özellikle içerik toplulukları %96'lık kullanım oranıyla en çok tercih edilen sosyal medya platformudur. Sosyal ağlar, %91'lik kullanım oranıyla en çok tercih edilen ikinci sosyal medya platformu olmuştur. Bloglar ve forumlar %83 oranında kullanılırken,Twitter ve Tumblr gibi mikroblogların kullanım oranı %66 olarak belirlenmiştir.Dolayısıyla örgütlerin, kurumsal itibarlarını sanal ortamlarda geliştirmek istediklerinde öncelik vermeleri gereken platformların içerik toplulukları ve sosyal ağlar olduğu açıktır. Verilen cevaplara göre en az tercih edilen sosyal medya platformu ise sosyal imleme siteleridir.

X kurumunun sosyal medya platformlarındaki varlığının farkındalığına ilişkin yöneltilen soruda, araştırmaya katılanların %50'si X kurumunu Facebook aracılığı ile takip ettiğini belirtirken, %35'i Twitter üzerinden takip ettiğini belirtmiştir.

X kurumunun Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube hesaplarının yaş gruplarına göre takip edilme dağılımı incelendiğinde;X kurumunun Facebook'taki sosyal medya faaliyetleri en çok 56 yaş ve üzeri katılımcılar tarafından takip edilirken Twitter hesabını en çok 46-55 yaş grubundaki katılımcılar takip etmektedir. Kurumun Instagram sayfasını takip edenler arasında 26-35 yaş ile 56 ve üzeri yaş grupları yakınlık gösterirken YouTube kanalının hitap ettiği kitle içinde de 25 yaş ve altı ile 46-55 yaş arası katılımcılar birbirine çok yakın sonuçlar vermiştir.

X kurumunun sosyal medya hesapları takipçi kitlesinin eğitim düzeyine göre incelendiğinde,kurumun Instagram hesabı tüm eğitim düzeylerinden katılımcılara hitap eden bir platform olarak ön plana çıkmaktadır. Dikkat çeken bir diğer eğilim ise X kurumunun Facebook hesabının, diğer tüm eğitim düzeylerine kıyasla önlisans grubunda daha çok takip ediliyor olmasıdır.

Sosyal medyanın geleneksel medya araçlarına göre çok daha hızlı ve birbirinden farklı metin, fotoğraf ve videolar gibi içeriklerin üretilip paylaşılabilmesine imkân yaratmasına rağmen, X kurumunu sosyal medyada takip eden katılımcıların %35'i, kurumun sosyal medya platformlarında üretilen içerikleri ilgi çekici bulmadığını belirtmiştir.

Katılımcıların %92'lik kısmının sosyal medyayı kullanım amaçlarından birinin yeni ürün/hizmetlerle ilgili bilgi almak olduğu ortaya çıkmıştır.X kurumunun hizmetleri ile ilgili bilgi almak için kurumun sosyal medya hesabını takip edenlerin oranı %55 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara dayanarak aradaki yüzdesel farkın kazanılabilmesi için X kurumunun kullandığı dil ya da içerik stratejisi gibi unsurlardan oluşan sosyal medya kimliğini değiştirmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca X kurumu-

nu sosyal medyada takip edenlerin %48'i, kurumun sunduğu hizmetlerle ilgili olarak diğer kullanıcıların yorum ve deneyimlerini görmeyi amaçladıklarını belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan çoğu bireyin, X kurumu ile aynı alanda hizmet veren diğer kurumların sosyal medya hesaplarını takip etmediği tespit edilmiştir. Bu durum, aynı alanda hizmet veren bu kurumların sosyal medya içeriklerinin ilgi çekici olmadığı ya da bireylerin ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğu şeklinde yorumlanabilir. Araştırmaya katılanların yarısından fazlasının sosyal medya platformlarında bu kurumları takip etmemesi, bu iletişim kanallarının etkili bir şekilde kullanılamadığı anlamına gelebilmektedir.

Katılımcıların %51'inin, X kurumunun itibarını değerlendirirken kurumla ilgili olumlu hislere sahip olduklarını belirttikleri görülmektedir. Katılımcıların %22'lik kısmı ise bu konuda aksi görüş belirtmiştir. Bununla birlikte öne çıkan itibarı belirleyici diğer unsurlar da,katılımcıların %49'unun hem fikir olduğu gibi X kurumunun saygı gösterilen, takdir edilen ve güven duyulan bir kurum olmasıdır. X kurumunun yenilikçiolmasıve sunduğu hizmetlerin arkasında durması daitibarı belirlerken bireyler için ön plana çıkmaktadır.

Yöneltilen başka bir sorudan alınan yanıtlara göre; katılımcıların genel anlamda X kurumu ile sosyal medya platformları üzerinden iletişime geçebilme fırsatına sahip olmaktan dolayı oldukça memnuniyet duydukları tespit edilmiştir. Katılımcılar, gerektiği takdirde sosyal medya üzerinden X kurumu ile ilgili bilgilere ulaşabilmeye önem vermektedir. Ancak, gerektiğinde X kurumu ile iletişime geçebilmek amacıyla kurumun sosyal medya hesaplarını takip edenlerin oranı %38'dir. Bazı bireylerin X kurumu ile sosyal medya üzerinden iletişime geçmeye önem vermesine karşın kurumu bu amaçla takip etmediğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu bulgudan X kurumunun, hesaplarını takip etmek için geçerli sebebi olan birçok bireyin ilgisini çekmekte başarılı olamadığı yorumunu yapmak mümkündür.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu; X kurumuna yönelik itibar algılarının, kurumun sosyal medyada var olmasından etkilendiğini belirtmektedirler. Bu bulguya göre, katılımcıların, iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve içinde bulunulan çağın gereksinimleri olarak X kurumunun sosyal medyada var olmasını takdir ettikleri; fakat kurumun sosyal medya hesaplarını aynı oranda takip etmedikleri söylenebilir. Bu durum, kurumun sosyal medya hesaplarına daha çok kullanıcının çekilebileceğine ve bunun için içerik stratejilerinin gözden geçirilmesinin faydalı olabileceğine işaret etmektedir. Elde edilen bu sonuçla birlikte, araştırmanın birinci sorusuna da cevap bulunmuş olup X kurumunun, sosyal medya platformlarında sadece var olduğunun bilinmesinin dahibireylerin kuruma yönelik itibar algısını yüksek oranda etkilediği öğrenilmiştir.

X kurumunun sosyal medya faaliyetlerinin katılımcılar tarafından genel anlamda (%42'lik oranla) ortalama düzeyde beğenildiği ortaya çıkmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin yalnızca %31'lik kısmının, X kurumunun sosyal medya platformlarındaki faaliyetlerini başarılı bulduğu söylenebilmektedir.

Yaş değişkeni açısından incelendiğinde, 25 yaş ve altı katılımcılarla 56 yaş ve üzeri katılımcıların ortalamaları arasında sosyal medya faaliyetlerinin beğenilmesi anlamında ayırt edici bir fark ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, X kurumunun sosyal medya faaliyetlerinin 25 yaş ve altı bireylere hitap etmediği söylenebilir.

X kurumunun sosyal medya paylaşımlarının beğenilme düzeyi eğitim seviyesine göre de değişkenlik göstermektedir. Lise mezunu olan katılımcıların; X kurumunun sosyal medya faaliyetlerinin beğenilmesine yönelik yaptığı derecelendirmeleren yüksek ortalamaya sahiptir.Bunu sırasıyla lisans, lisansüstü ve önlisans mezunlarının derecelendirmesi izlemiştir.

Literatürde kurumsal itibar üzerinde fikir birliğine varılan en yaygın tanımlardan biri, "Bir örgütün paydaşları tarafından nasıl algılandığıdır" şeklinde yapılmaktadır. Araştırmanın son bölümünde katılımcılara, kurumsal itibar algılarını belirlemek için bir soru yöneltilmiştir. Bu doğrultuda;katılımcıların %62'sinin,literatürde yapılan yaygın tanıma katıldığı görülmektedir. Ayrıca; araştırmaya katılan bireylerin %66'sının da itibarı, kurumun güvenilirliğinin bir yansıması olarak gördüğü ortaya çıkmaktadır. Literatürde kurumsal itibariçin yapılan "Bir kurumun elde etmesi gereken en önemli değerdir" tanımına ise bireyler, %28'lik oranla en düşük katılımı göstermiştir.

Katılımcıların %79'unun, X kurumunun itibarını ortalama üzerinde değerlendirdiği söylenebilir. Katılımcılar arasında X kurumunun itibarını en yüksek algılayanlar, 56 ve üzeri yaş grubudur. Bunu 26-35 yaş grubu izlemektedir. 36-45 ve 46-55 yaş grubu birbirine çok yakın bir itibar algısına sahipken 25 ve altı yaş grubu, diğer tüm katılımcılardan oldukça farklı bir dağılım göstermiş ve X kurumunun itibarını en düşük algılayan grup olmuştur.

X kurumunun kurumsal itibar algısı ile eğitim seviyesi arasında bir ilişkinin var olup olmadığının öğrenilmesi için ki–kare analizine başvurulmuştur.Ki–kare analizi, iki değişken arasında sistematik bir ilişkinin ya da iki veya daha fazla veri seti arasında önemli bir farkın olup olmadığının belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Diğer bir deyişle ki–kare analizi, bir çapraz tabloda yer alan değişkenler arasında gözlenen ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını test etmek için kullanılmaktadır (Altunışık ve diğerleri, 2007: 195). Dolayısıyla katılımcıların eğitim seviyesi ile kurumsal itibar algısıdeğişkenleri için öncelikle ki-kare değerinin istatistiksel anlamlılığına bakılmalıdır.Ki-karenin (14,834) istatistiksel öneminin 0.005 olması nedeniyle bu değerin, anlamlılık düzeyinin (0.05) altında olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle eğitim seviyesi ile kurumsal itibar algısı arasında anlamlı bir farklılık vardır. Kramer V değeri %22,3 olup (0.30'ın altında kalmaktadır) eğitim seviyesi ile kurumsal itibar algısı arasındaki ilişkinin zayıf olduğuna işaret etmektedir.Kramer V değerleri 0-1 arasında değişmekte olup 0.30 altındaki değerler zayıf, 0.31 ile 0.60 arasındaki değerler orta ve 0.61 üzeri değerler kuvvetli bir ilişkiyi göstermektedir (Özbay, 2008: 463).

Ki-kare ve Kramer V analizlerinin ardından, kurumsal itibarı derecelendiren katılımcıların eğitim seviyelerine ait dağılımları belirlemek için çapraz tablo analizi uygulanmıştır. Çapraz tablo analizi, iki kategorik değişken arasındaki ilişkinin incelenmesini sağlar (Özbay, 2008: 461). X kurumunun itibarını düşük bulan katılımcıların çoğunluğu (%60) lisans mezunudur. X kurumuna yönelik itibar algısı ortalama seviyede olanlar arasında da büyük çoğunlukta (%62) lisans mezunları ön plana çıkmaktadır. X kurumunun itibarını yüksek olarak algılayan katılımcılar ise büyük oranda (%47) lisansüstü mezunudur. Buradan hareketle X kurumunun itibarını daha yüksek bulanların (4 ve 5 olarak derecelendirenlerin) eğitim seviyelerinin, diğer katılımcılara göre daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

X kurumunun kurumsal itibar algısı ile ankette yer verilen diğer demografik değişkenler arasında bir ilişkinin var olup olmadığının öğrenilmesi için de analizler yapılmıştır. Fakat elde edilen ki-kare değerleri, istatistiksel anlamlılık düzeyinin (0.05) üzerinde olduğu için değişkenler arasında ilişki bulunamamış ve bu sonuçlara çalışmada yer verilmemiştir.

Bireylerin X kurumuna yönelik kurumsal itibar algısında, kurumun sosyal medya faaliyetlerinin rolünün ne kadar olduğu sorulduğunda; bireylerin %36'lık kısmı X kurumuna yönelik itibar algılarında, kurumun sosyal medya platformlarında gördükleri paylaşımların neredeyse hiç etkili olmadığını belirtmiştir. Kurumsal itibar algılarında

X kurumunun sosyal medya hesaplarındaki paylaşımlarından etkilendiğini söyleyen bireylerin oranı ise %28 olmuştur. Bu katılımcıları %21'lik oranla, kurumsal itibar algılarında X kurumunun sosyal medya faaliyetlerinin etkisini ortalama olarak değerlendirenler takip etmektedir.

Sosyal medyada X kurumu ile ilgili olarak yapılan yorumların, bireylerin kurumsal itibar algısını etkileyip etkilemediğine ilişkin sorulan soruya verilen cevaplar incelendiğinde, katılımcıların %61'ininsosyal medya platformlarında başka bireyler tarafından X kurumu ile ilgili olarak paylaşılan deneyim ve yorumların, kurumun itibarına ilişkin algılarını etkileyebildiğini belirttikleri görülmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının gönderilere yaptıkları yorumlar, silinmediği takdirde 7/24 okunabilmektedir. Bu yorumlar, kullanıcıların sunulan ürün/hizmetle ilgili geri dönüşü olurken bazı bireyler için de kurumların itibarlarına ilişkin algılarını şekillendirici mesajlar yerine geçmektedir.Elde edilen bu sonuçla birlikte araştırmanın ikinci sorusu da cevaplanmış olup; sosyal medyada X kurumu ile ilgili olarak yapılan yorumların, bireylerin X kurumuna yönelik itibar algısını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

X kurumunu sosyal medya platformlarında takip eden bireylerin itibar algılarının incelenmesi, araştırma için önem taşımaktadır. X kurumunun Facebook hesabını takip etmeyen bireylerin %36'sı itibarı yüksek bulurken; bu oranFacebook hesabını takip eden bireylerde %52'dir. X kurumunun Twitter hesabını takip etmeyen bireylerin %40,2'si itibarı yüksek bulurken; bu oran, takip edenlerde %51'dir. Instagram'da kurumun hesabını takip etmeyen bireylerin %27,4'ü kurumun itibarını yüksek bulurken; bu oran takip edenlerde %55,4'tür. Burada dikkat çeken bir başka nokta ise kurumun Instagram hesabını takip etmeyen bireylerin %10'luk bir kısmı itibarı düşük olarak görürken; kurumun bu platformdaki takipçilerinde itibarı düşük bulan birey yoktur. Son olarak YouTube değerlendirildiğinde, kurumu bu platformdan takip etmeyenlerin %39,6'lık oranı itibarı yüksek bulurken; bu oran takip edenlerde %53,1'dir. Ayrıca Instagram platformuna benzer şekilde, kurumu YouTube'da takip etmeyen bireylerin %9'luk bir kısmı itibarı düşük olarak görürken; kurumun bu platformlarındaki takipçilerinde itibarı düşük bulan birey yoktur.

Anket formunun son bölümünde yer alan sorular üzerindenaraştırmanın hipotezinin incelenmesi için öncelikle bu iki değişken arasında bir ilişki olup olmadığı tespit edilmelidir. Dolayısıyla ilk olarak ki-kare değerinin istatiksel anlamlılığı incelenmiştir. Ki-karenin (44,739) istatistiksel öneminin 0.000 olması nedeniyle bu değerin, anlamlılık derecesinin altında (0.05) olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle sosyal medya faaliyetleri ile kurumsal itibar algısı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dolayısıyla sosyal medya ile kurumsal itibar değişkenleri birbirinden bağımsız değildir. Elde edilen bu sonuçlar ışığında araştırmanınhipotezi gerçekleşmiştir.

X kurumunun sosyal medya faaliyetlerini beğenme düzeyi ile kurumsal itibar algısı arasında ilişki olduğu belirlendikten sonra, sosyal medya faaliyetlerinin beğenilmesinin kurumsal itibar algısı üzerinde ne kadar büyük bir etkiye sahip olduğu sorusunun cevabı aranmalıdır. Bu cevap, Kramer V testinde bulunabilir. Kramer V değeri %39,6 olup (0.31-0.60 aralığına girmektedir) sosyal medya faaliyetleriile kurumsal itibar algısı arasındaki ilişkinin orta düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

Ki-kare ve Kramer V analizlerinin ardından, sosyal medya faaliyetlerinin beğenilmesinin kurumsal itibar algısı üzerindeki etkisini detaylı olarak inceleyebilmek için çapraz tablo analizi uygulanmıştır.X kurumunun sosyal medya faaliyetlerini kötü bulanların %55,9'u, kurumun itibarını da düşük olarak algılamıştır. Bununla birlikte sosyal medya faaliyetlerini ortalama bulanların %46'sı ile iyi bulan katılımcıların %67'si, X kurumunun itibarını yüksek görmektedir. Bu oranlardan hareketle, X kurumunun

sosyal medya faaliyetlerini ortalama ve üzeri bulanların, X kurumuna yönelik itibar algılarının da daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Analiz sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde,kurumsal itibar açısından; bireylerin, X kurumunun sosyal medya faaliyetlerini beğenme düzeyleri arasında tespit edilen seviye farkının tesadüfi olmadığı görülmektedir.

SONUÇ

İtibar, bir kişi veya kuruma toplum tarafından gösterilen güven ve saygıdır. Kurumsal kimlik imajı oluştururken, kurumsal imajın paydaşların zihinlerindeki birikimleri de kurumsal itibarı meydana getirmektedir. Başka bir deyişle kurumsal itibar, örgütün tüm paydaşlarının zihinlerindeki imajların net değerlendirmesidir. Kurumsal itibar oluşur ve ölçülürken paydaşların örgütle ilgili algılarının belirleyici olduğu unutulmamalıdır.

Günümüzde örgütler, itibarın fayda sağlayan bir değer olduğunun farkına varmış ve paydaşlar gözünde kurumsal itibarı geliştirmeye yönelik çeşitli çalışmalar yapmaya başlamışlardır. İtibarın kazanılmasının zor, ama kaybedilmesinin oldukça kolay olduğunun anlaşılması, itibarın oluşturulması ve korunması süreçlerine verilen önemi artırmıştır ve bu süreçlerin en kilit noktasında bireyler bulunmaktadır.

Sosyal medya devrinde, örgütlerin kendileri hakkında konuşulanları kontrol etmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Kurumsal itibarın oluşumu sürecinde bireyler tarafından sosyal medyada paylaşılan içeriklerin; TV ya da gazeteler gibi geleneksel medya araçlarındaki uygulamalara benzer şekilde önceden incelenemiyor ve aynı şekilde yönetilemiyor olması, örgütlerin kurumsal itibarı etkilemelerini zorlaştırmıştır (Aula, 2010: 44). Sosyal medya, ihtiyaç ve beklentilerini dile getirme konusunda bireyleri daha aktif olmaya yöneltirken aynı zamanda örgütlerin de bireylerin ihtiyaçlarını anlayıp karşılamasına olanak sağlamaktadır.

Literatür bilgileri ışığında, sosyal medyanın kurumsal itibar için oldukça önemli bir platform olduğu söylenebilir. Sosyal medya platformları, özellikle örgütsel iletişim kanalı olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Bu önemden yola çıkılarak çalışma kapsamında X kurumunun sosyal medyadaki faaliyetlerinin kurumun itibar algısı ile olan ilişkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında, sosyal medya faaliyetleri ile kurumsal itibar algısı arasında anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir.

Literatür incelemeleri ve uygulamadan edinen bilgiler doğrultusunda,X kurumu ile birlikte sosyal medya platformları üzerinden kurumsal itibar oluşturma ve geliştirme çalışmaları yürüten tüm örgütlere aşağıda yer verilen öneriler sunulabilir:

- Örgütler, kurumsal itibar oluşturma ve geliştirme süreçlerindeiletişim stratejileriniplanlarken sosyal medya araçlarını göz ardı etmemeli ve bu araçlardan daha fazla yararlanmalıdır.
- Araştırmada elde edilen sonuçlar, X kurumunun farklı sosyal medya platformlarında farklı yaş gruplarına hitap ettiğini göstermiştir. Örneğin, X kurumunun Facebook'taki faaliyetleri en çok 56 yaş ve üzeri katılımcılar tarafından takip edilirken; YouTube kanalının hitap ettiği kitle içinde 25 yaş ve altı katılımcılar çoğunluktadır. Her sosyal medya platformunun kendine has bir dil geliştirdiği ve dinamiklerinin farklı olduğu gerçeği göz önüne alınarak bu alanlarda yürütülecek kurumsal itibarya da yaş grupları arasında eşit dağılımın sağlanması gibi çalışmaların, üst düzey yöneticilerveya alanında uzman çalışanlar tarafından ilgilenilmesi gereken hassas bir konu olduğu unutulmamalıdır.

- Örgütler, sosyal medya paylaşımlarını yürüten çalışanlarına eğitim vermelidir. Araştırmada, katılımcıların %61'inin; sosyal medya platformlarında başka bireyler tarafından X kurumu ile ilgili olarak paylaşılan deneyim ve yorumların, kurumun itibarına ilişkin algılarını etkileyebildiğini belirttikleri görülmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının gönderilere yaptıkları yorumlar ya da örgütlerin bireylerin sorularına verdikleri cevaplar, silinmediği takdirde 7/24 okunabilmektedir. Bu yorumlar, kullanıcıların sunulan ürün/hizmetle ilgili geri dönüşü olurken bazı bireyler için de kurumların itibarlarına ilişkin algılarını şekillendirici mesajlar yerine geçmektedir. Dolayısıyla bu platformlarda örgütler tarafından yapılan paylaşımların, kurumun misyon ve değerlerine aykırı olmaması gerekmektedir. Örgütler bu platformlarda şeffaf davranmalı ve bireylere doğru bilgiler sunmalıdır.
- Dünya çapında yaklaşık 800 bin aktif kullanıcı sayısına ulaşan Instagram,X kurumu için diğer platformlardan farklı olarak her eğitim düzeyinden katılımcıya hitap etmesi ve katılımcıların kurumu takip edip etmemesine bağlı olarak; kurumun itibarı üzerinde yarattığı algısal farklılık ile dikkat çekmektedir. Araştırmadan elde edilen verilere göre, Instagram'da X kurumunun hesabını takip etmeyen bireylerin %37'si kurumun itibarını yüksek bulurken; bu oran takip edenlerde %55'tir. Aradaki fark, örgütlerin bu platformda aktif bir sosyal medya hesabına sahip olması için önemli oranda ikna edicidir. Buna ek olarak, kurumun Instagram hesabını takip etmeyen bireylerin %10'luk bir kısmı itibarı düşük (1 olarak derecelendirerek) görürken; kurumun bu platformdaki takipçilerinde itibarı düşük bulan birey yoktur. X kurumu özelinde yapılan fakat diğer örgütler için de benzer şekilde kapsayıcı sonuçlar çıkarılabilecek bu sonuca göre; kurumlar için günümüzde özellikle Instagram, örgütsel iletişim anlamında önemli bir sosyal medya platformudur.
- Araştırmanın katılımcılarının %92'lik kısmı; sosyal medyayı kullanım amaçlarından birini, yeni ürün/hizmetlerle ilgili bilgi almak olarak göstermiştir. Fakat, X kurumunun hizmetleri ile ilgili bilgi almak için kurumun sosyal medya hesabını takip edenlerin oranı %55 olarak bulunmuştur. Bireylerin, X kurumunun hesabıyla karşılaştıklarında, sosyal medyayı kullanma amaçlarından bu derece sapma göstermesi; kurumun kullandığı dil ya da içerik stratejisi gibi unsurlardan oluşan sosyal medya kimliğinde bireylere hitap etmeyen noktaların olduğu şeklinde yorumlanabilir. Sosyal medya aracılığıyla örgütlerin ürün/hizmetlerine ilişkin duyurular yapması ve bu şekilde bireyleri bilgilendirmesi oldukça yaygın görülen bir örgütsel iletişim yöntemidir. Bu noktada, daha detaylı araştırmalar ile bireylerin hangi sebeplerle X kurumunun sosyal medya hesaplarını bilgi edinme amaçlı kullanmadıkları araştırılabilir ve elde edilen sonuçlar ışığında sosyal medya stratejisi daha ileri düzeye taşınabilir.
- Özellikle genç kitlenin X kurumunun sosyal medya faaliyetlerini beğenmediği ve aynı kitlenin, kurumun itibarını da en düşük bulan grup olduğu verileri dikkate alındığında; sosyal medya ile kurumsal itibar arasındaki ispatlanan ilişki de göz önünde bulundurularak Y kuşağı özelinde sosyal medya ve kurumsal itibar algısı için daha detaylı araştırmaların yapılması önerilmektedir. Bu kuşak için kurumsal sosyal medya paylaşımlarını dikkat çekici hale getirecek öğelerin anlaşılması ya da kurumsal sosyal medya faaliyetlerinde başarısız olarak görülen noktaların öğrenilmesi; örgütlerin kurumsal itibar çalışmaları için dikkate alacakları vurgular ortaya koyacaktır.

- Kurumsal itibar ve sosyal medya arasındaki ilişkiyi ortaya koyan sayılı araştırmalardan biri olarak bu çalışmanın; konu üzerinde çalışmak isteyen diğer araştırmacılar ve örgütlere, temel alabilecekleri yararlı bir kılavuz olacağı düşünülmektedir. Araştırmanın sonuçları, güncel ve sürekli gelişmekte olan sosyal medya alanı ile ilgili örgütler için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Sosyal medya platformlarının her geçen gün artması ya da kendini yenilemesi ile birlikte, bu platformlardaki araçlarınaktif olarak kullanılması, kurumsal itibarın oluşturulması ve geliştirilmesi alanında örgütlere önemli avantajlar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Aksoy, İ. (2005). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin, Okulda Değişim Yönetiminin Gerçekleştirilmesinde; Örgütsel İletişim Rolüne İlişkin Algıları (Ankara ili Örneği). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

2. Alnıaçık, E. (2011). Kurumsal İtibarın Paydaş Davranışları Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3. Anderson, P. (2007). What is Web 2.0? Ideas, Technologies and Implications for Education. JISC Technology and Standards Watch.

4. Argüden, Y. (2003). İtibar Yönetimi. İtibar Yönetimi (ss.7-12), İstanbul: ARGE Danışmanlık Yayınları.

5. Aula, P. (2010). Social Media, Reputation Risk and Ambient Publicity Management. Strategy &Leadership. 38: 6 – 43.

6. Ayvaz, T. (06 Şubat 2017). İnternet ve Sosyal Medya Kullanıcı İstatistikleri 2017. http://www.dijitalajanslar.com/internet-ve-sosyal-medya-kullanici-istatistikleri-2017/, Erişim: 08.08.2017.

7. Aziz, A. (1981). Radyo ve Televizyona Giriş. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

8. Barnes, N. G.; Lescault, A. M. ve Holmes, G. (2015). The 2015 Fortune 500 and Social Media: Instagram Gains, Blogs Lose. Umass Darthmouth.

9. Başaran A. (2013). Mikro Blog Servisleri, http://kitleiletisimi.blogspot.com/2013/05/mikro-blog.html, Erişim: 30.11.2018.

10. Bayram, A. T. (2012). Pazarlama Veri Tabanının Güncel Bir Unsuru Olan Sosyal Medyanın Otel Pazarlamasındaki Yeri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

11. Boyd, D. M. ve Ellison N. B. (2008). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. Journal of Computer-Mediated Communication. 13: 210 – 230.

12. Bursal, D. (2013). Mikro Blog Nedir?, http://sosyaliletisim.blogspot.com/2013/05/mikroblog-nedir.html, Erişim: 30.11.2018.

13. Carroll, C. E. (2004). How the Mass Media Influence Perceptions of Corporate Reputation: Exploring Agenda-Setting Effects within Business News Coverage

(Doctoral Dissertation). Austin: Faculty of the Graduate School of The University of Texas at Austin.

14. Cavoukian, A. (2003). Guidelines on Facsimile Transmission Security. Toronto.

15. Cravens, K.; Oliver, E. G. ve Ramamoorti, S. (2003). The Reputation Index: Measuring and Managing Corporate Reputation. European Management Journal. 21 (2): 201-212.

16. Dalton, J. ve Croft, S. (2003). Managing Corporate Reputation: The New Currency. Londra: Thorogood.

17. Davidson, R. ve Keup, M. (2014). The Use of Web 2.0 as a Marketing Tool by European Convention Bureaux. Scandinavian Journal of Hospitality of Tourism. 14 (3): 234 - 254.

18. Davies, G.; Chun, R.; da Silva, R. V. ve Roper, S. (2003). Corporate Reputation and Competitiveness. New York ve Oxford: Taylor & Francis.

19. Deephouse, D. L. (2000). Media Reputation as a Strategic Resource: An Integration of Mass Communication and Resource-Based Theories. Journal of Management. 26 (6): 1091 – 1112.

20. Dijk, J. A. G. M. v. (2006). The Network Society. Houten: Sage Publications Ltd.

21. Drury, G. (2008). Opinion Piece: Social Media: Should Marketers Engage and How Can It Be Done Effectively? Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice, 9, 274-277.

22. eBizMBA Guide. Top 15 Most Popular Blogs/July 2017. http://www.ebizmba.com/articles/blogs, Erişim: 11.08.2017.

23. Edison Research ve Triton Digital. (2014). The Social Habit 2014.http://www.edisonresearch.com/wp-content/uploads/2014/07/the-social-habit-2014.pdf. Erişim: 30.11.2018.

24. Edwards, M. R. (2009). An Integrative Review of Employer Branding and OB Theory. Personnel Review. 39 (1): 5-23.

25. Erçin Arslan, B. (1999). Yerel Basın örgütlerinde Örgütsel İletişimin Rolü ve Önemi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

26. Genç, H. (2010). İnternetteki Etkileşim Merkezi Sosyal Ağlar ve E-İş 2.0 Uygulamaları. XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri. Düzenleyen Muğla Üniversitesi. Muğla. 10 – 12 Şubat 2010.

27. Grützmacher, A. (2011). Reputation 2.0: The Role of Social Media in Corporate Reputation - Case Nokia. (Master's Thesis). Espoo: Aalto University School of Economics Department of Communication.

28. Gürüz, D.; Güneri, B.; Ker Dinçer, M.; Yaylacı, G.; Karpat, I. (1998) Halkla İlişkiler Yönetimi, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, No: 10, İzmir.

29. Gürson, Poyraz (2012). Sosyal Medya İhtiyaç ve Hedefe Göre Seçilmeli. TBD: Bilişim Dergisi, 40(140), 94-127.

30. Hall, R. (1992). The Strategic Analysis of Intangible Resources. Strategic Management Journal. 13 (2): 135 – 144.

31. Helm, S. (2014). Common Grounds in the Perception of Corporate Reputation? A Comparison of Three Stakeholder Groups: 1 – 26.

32. İnceöz, S. (2015). Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Kurumsal İtibara Etkileri: Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

33. Kallas, P. (2018). Top 15 Most Popular Social Networking Sites and Apps. http://www.dreamgrow.com/top-15-most-popular-social-networking-sites. Erişim:05.06.2018.

34. Lindmark, S. (2009). Web 2.0: Where Does Europe Stand?. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

35. Kaplan, A. M. ve Haenlein, M. (2010). Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media. Business Horizons. (53): 59 – 68.

36. Karaköse, T. (2012). Kurumların DNA'sı İtibar ve Yönetimi. Ankara: Nobel.

37. Karjaluoto, H.; Mäkinen, H. ve Järvinen J. (2015). A Firm's Activity in Social Media and Its Relationship with Corporate Reputation and Firm Performance. 28th Bled e-Conference (469 – 481). Bled. June 7 – 10, 2015.

38. Kıraç, E. (2012). Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Algılaması Üzerindeki Etkileri ve Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi SBE.

39. Klososky, S. (2011). Managing Your Online Reputation. New York: McGraw-Hill.

40. Kolbitsch, J. ve Maurer, H. (2006). The Transformation of the Web: How Emerging Communities Shape the Information We Consume. Journal of Universal Computer Science. 12(2): 187 – 213.

41. Mahon, J. F. (2002). Corporate Reputation. Business & Society (41): 415–445.

42. Neti, S. (2011). Social Media and Its Role in Marketing. International Journal of Enterprise Computing and Business Systems. 1(2): 1 – 15.

43. Özbay, Ö. (2008). Çapraz Tablo Analizi Nasıl Yapılır?: Pratik Bir Açıklama, http://eytepe.com/wp-content/uploads/2017/03/capraz-tablo.pdf. Erişim: 30.11.2018.

44. Özdamar, K. (2004), Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi (5. Baskı), Kaan Kitabevi, Eskişehir.

45. Pernisco, N. (2010). Social Media Impact and Implications on Society. Student Journal for Media Literacy Education. 1(1): 1-17.

46. Roberts, P. W. ve Dowling, G. R. (2002). Corporate Reputation and Sustained Superior Financial Performance. Strategic Management Journal (1077-1093). Hoboken: Editor John Wiley & Sons, Ltd.

47. Safko, L. (2010). The Social Media Bible Tactics, Tools and Strategies For Business Success. (Second Edition). John Wiley & Sons Inc. Hoboken. New Jersey.

48. Safko, L. ve Brake, D. K. (2009). The Social Media Bible: Tactics, Tools, and Strategies for Business Success. Trenton: John Wiley & Sons.

49. The Economist Intelligence Unit. (2015). Reputation: Risk of Risks.: 1 – 25.

50. Tokatlı, M. (2015). Sosyal Medya'da İtibar Yönetimi: Üniversiteler Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

51. Tosun, C. (2006). Kamu Kurumlarındaki Örgütsel İletişim Biçimlerinin Verimliliğe Etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

52. Tutar, H., Yılmaz M.K. ve Erdönmez, C. (2005), Genel ve Teknik İletişim, Genişletilmiş 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

53. Ulukuş, K. S. (2010). Örgütsel İletişim Örüntüsünün Kurum İçi İlişkilerdeki Önemi. (Aksaray İl Emniyet Teşkilatında Uygulamalı Bir Çalışma). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

54. Uysal, S. (2013). Meslek Lisesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Eğitsel Sosyal Medya Kullanımlarının Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

55. Volujevica, A. (2012). Role of Internal and External Communication. Case of Bank Citadele. (Bachelor Thesis). Aarhus: Aarhus University.

56. Watson, T. ve Kitchen, P. J. (2008). Reputation in Action. Corporate Communication: 1 – 22.

57. Zarrella, D. (2009). The Social Media Marketing Book. Sacramento: O'Reilly Media.

CHAPTER 91

FAALİYET TABANLI BÜTÇELEME[1]

Saime DOĞAN[2]

Cemal ÇAKICI[3]

1 Bu bölüm, Prof. Dr. Cemal ÇAKICI'nın danışmanlığında yürütülen Saime Doğan'ın "Faaliyet Tabanlı Bütçeleme ve Bir Tekstil Firmasında Uygulaması" adlı doktora tezinin (2016) bir kısmından türetilmiştir.

2 Öğr.Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Finansal Yönetim Bölümü

3 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü

1. GİRİŞ

Yüksek teknoloji ve otomasyonun hızlı bir değişim sürecinin yaşanmasına sebep olduğu günümüzde işletmeler, üretim süreçlerini, üretim tekniklerini, ürünün maliyet yapısını ve bileşenlerini değiştirmiştir. Tüketici tercihlerinin hızla değişmesi, küresel pazarların oluşması ve rekabetin gittikçe artması, işletmeleri yeni yöntemleri uygulamaya yöneltmiştir. Böylece, işletmelerin karar verme sürecinin önemi artmış ve işletmeler en az hata ile iş yapmak zorunda kalmışlardır. Tüm bunların sonucu olarak, stratejik planlama ve kontrol günümüz işletmelerinin en temel ihtiyacı haline gelmiştir (Türk, 2000: 39).

Böyle bir ortamda, stratejik düzeyde planlama ve kontrol açısından yetersiz kalan geleneksel bütçelemenin yerini faaliyet tabanlı bütçeleme yöntemi gibi modern bütçeleme yöntemleri almıştır.

FTB (Faaliyet Tabanlı Bütçeleme), finansal tahminlerin doğruluk düzeyini arttırmakla birlikte yönetsel anlayışı da desteklemektedir. Ayrıca, çeşitli düzeydeki miktara dayalı finansal plan ve modellerin gerçekçi ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sağladığından, geleneksel yöntemdeki gereksiz çalışmaların birçoğunu da ortadan kaldırmaktadır. Faaliyet tabanlı bütçeleme yönteminde, üretilmesi planlanan ürün ve hizmetler analiz edilerek bu ürün ve hizmetlerin üretilmesi için hangi faaliyetlere ihtiyaç duyulduğu belirlenir, sonrasında bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde gerekli olan kaynaklar bütçelenir. Bu çalışmanın amacı; çağdaş bir yaklaşım olarak ele alınan faaliyet tabanlı bütçelemeyi çeşitli yönleriyle inceledikten sonra işletmeler açısından önemine değinmektir. Yöntemin uygulamasına kitabın bir sonraki bölümünde değinilecektir.

2. FAALIYET TABANLI BÜTÇELEMENIN TANIMI VE TEMEL KAVRAMLARI

Faaliyet tabanlı bütçeleme, bir işletmenin stratejik hedeflerini ve tahmini iş yükünü gerçekleştirmesine yönelik beklenilen faaliyetlerini planlama ve kontrol etme sürecidir (Rainborn vd., 1993: 511).

Öker (2003: 80) faaliyet tabanlı bütçelemeyi, gelecek yılın faaliyetlerini gerçekleştirmek için gerekli olan uzun vadeli kaynakların tespit edilmesi ve planlanması olarak tanımlamaktadır.

Faaliyet tabanlı bütçeleme, süregelen işletme planının bir parçası olarak, bir işletmenin faaliyetleri ile taşıyıcıları arasındaki ilişkilerin kullanılması yoluyla, aynı işletmenin iş yükünün ve kaynak gereksinimlerinin sayısal olarak tahmin edilmesi için bir bütçeleme yaklaşımıdır. Bütçeler, tahmini iş yüküne bağlı olarak, faaliyetler tarafından tüketilmesi beklenen kaynakların türlerini, sayılarını ve maliyetlerini gösterir. İşletmenin faaliyetlere dayalı planlama sürecinin bir parçası olan bütçe, stratejik amaçların konulması ve izlenmesindeki başarısının değerlendirilmesinde kullanılabilir (Gündüz, 2007: 30).

Talep edilen mamul ve hizmetlere dayalı olarak faaliyet ve kaynak gereksinimlerini belirleyen faaliyet tabanlı bütçeleme, bütçelemeyi her an olası değişimlere açık bir özelliğe kavuşturmaktadır. Böyle bir dinamik yapı gösterebilen bütçeleme sürecinde, ihtiyaçlara karşılık gelen ya da gelmesi düşünülen kaynak gereksinimleri ile tanımlanan ve yönetilen mevcut kapasitenin karşılaştırılabilmesi imkanı elde edilecektir. Bu nedenle faaliyet tabalı bütçeleme, geleneksel bütçeleme yönteminden çok daha kesin bir biçimde, arzulanan çıktı düzeyine ulaşmak için, gereksinim duyulan kaynak miktarını belirleyebildiğinden tercih edilen tahmin modelidir (Bleeker, 2001: 6).

Faaliyet tabanlı bütçeleme, finansal tahminlerin doğruluk düzeyini arttırmakta ve

yönetsel anlayışı desteklemektedir. Faaliyet tabanlı bütçeleme, çeşitli düzeydeki miktara dayalı finansal plan ve modellerin gerçekçi ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sağlar. Ayrıca, geleneksel yöntemdeki gereksiz çalışmaların birçoğunu ortadan kaldırır. Faaliyet tabanlı bütçeleme yönteminde, ürün ve hizmetler analiz edilerek, bu ürün ve hizmetlerin üretilmesi için hangi faaliyetlere gereksinim duyulduğu tespit edilir, sonrasında bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde gerekli olan kaynaklar bütçelenir (Mclemore, 1997).

Faaliyet tabanlı bütçelemenin en çok kullanıldığı alanlar (Brimson ve Antos, 1999: 235):

- Ürün fiyatlaması, ürün karması, yap-sat ve yatırım kararları gibi stratejik kararları desteklemek,
- Tasarım kararlarında maliyet bilinciyle eş zamanlı mühendislik süreçlerini geliştirmek,
- Sürekli gelişmeyi desteklemek,
- Sınıfında en iyi olan işletmelerle maliyet kıyaslaması yapılabilmesini sağlamak,
- Faaliyetlere ilişkin iş yükü, faaliyet maliyeti ve tahmini taleplerin gerekliliklerinin anlaşılırlığını sağlayarak iletişim engellerini ortadan kaldırmak.

FTB'nin temeli olup yöntemde sıkça kullanılan kavramlar ise aşağıdaki gibidir (Bleeker, 2001: 6-7; Stevens, 2004: 16-18):

Tüketim oranı: Hedeflenen çıktının elde edilmesi için tüketilen girdi miktarının oranını ifade etmektedir. FTB' de iki tür tüketim oranı kullanılmaktadır. Faaliyet tüketim oranı, maliyet objesinin faaliyetleri kullanma oranını, kaynak tüketim oranı ise faaliyetlerin kaynakları kullanma oranını ifade etmektedir.

Finansal denge: Mamul veya hizmet birim maliyeti, toplam maliyet, kar, toplam gelir gibi finansal sonuçların işletmenin finansal hedefleri ile karşılaştırılması sonucunda belirlenen bu finansal hedeflere ulaşmayı ifade etmektedir.

Tahmini iş yükü: Gelecek faaliyet döneminde hedeflenen çıktının elde edilebilmesi için gerçekleştirilecek olan faaliyetlerin miktarını ifade etmektedir.

Operasyonel denge: Mevcut (tedarik edilen) kaynaklarla, hedeflenen çıktının elde edilebilmesi için gerekli olan kaynakların dengede olmasını ifade etmektedir. İhtiyaç duyulan kaynak miktarı mevcut kaynak miktarına eşit ya da yakın olmalıdır. Eğer gereksinim duyulan kaynak miktarı mevcut kaynak miktarına eşit değilse de dengenin sağlanabilmesi çabaları ekonomik olmalıdır.

Gerekli kaynaklar: Gelecek faaliyet döneminde hedeflenen çıktının karşılanabilmesi için talep edilen veya elde bulundurulması gereken kaynakların miktarını ifade etmektedir.

Tedarik edilen (sağlanan) kaynaklar: Cari faaliyet döneminde elde bulundurulan kaynakların miktarını ifade etmektedir.

Kullanılan kaynaklar: Hedeflenen çıktının elde edilmesi için faaliyet döneminde fiili olarak kullanılan kaynakların miktarını ifade etmektedir.

3. FAALIYET TABANLI BÜTÇELEMENIN AMAÇLARI VE ÖZELLIKLERI

Faaliyet tabanlı bütçelemenin amacı, bir işletmenin gereksinimlerinin tahmin edilmesidir. Bu gereksinimlerde belirleyici unsur, işletmenin ürettiği ürün ve hizmetlere gelecekte olması beklenen taleptir (Gündüz, 2007: 35).

Geniş kapsamlı bir faaliyet tabalı bütçeleme yöntemi geliştirildiğinde yöneticiler, iş yükü ve maliyetler arasında açık ve anlaşılır bir bağ kurabilirler. FTB sayesinde personel alımları ve atamaları ihtiyaçlar doğrultusunda yapıldığından, israf ve gizli maliyetler ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca işletmeye değer katmayan faaliyet ve maliyetler belirlenerek gerekirse elimine edilmektedir (Shane, 2005: 1).

Faaliyet tabanlı bütçelemenin temel özellikleri ise aşağıdaki gibi sıralanabilir (Bleeker, 2001: 18):

- Maliyet merkezlerinin/departmanlarının kaynaklarını planlamaya odaklanır,
- Kaynaklardan ziyade iş süreçlerine ve faaliyetlere odaklanır,
- İş süreçlerindeki faaliyetlerin eş zamanlı olarak yerine getirilmesini ve faaliyetlerin gelişimini sağlar,
- Müşteri ihtiyaçlarının öğrenilmesini gerektirir,
- Girdilerden ziyade çıktılara odaklanır,
- Çıktılarda istikrarı yakalayabilmeye ve faaliyetlerde istikrarlı performansı yakalamaya çalışır,
- Hangi faaliyetlerin nasıl yürütüldüğüne ve iş yüküne odaklanır. Ayrıca, kaynakların faaliyetlerin sonuçları olduğunu kabul eder,
- Faaliyet ve görevlerin performansının ve çıktıların sürekliliği için uğraşır,
- Çalışanları faaliyetleri yürütmeleri konusunda motive eder.

4. FAALİYET TABANLI BÜTÇELEME İLE GELENEKSEL BÜTÇELEMENİN KARŞILAŞTIRILMASI

Faaliyet tabanlı bütçeleme geleceğe yönelik kaynak ihtiyacının tahmininde faaliyet tabanlı maliyetlemenin temel ilkelerinden yararlanır. Faaliyet tabanlı bütçelemenin, geleneksel bütçelemeye göre iki temel üstünlüğü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, faaliyet tabanlı bütçelemenin geleneksel bütçelemeye göre daha doğru maliyet bilgisi üretmesidir. Diğeri ise, kaynak talebi miktarının üretim hacmi ile her zaman doğru orantılı olmadığına dair bir anlayışa sahip olmasıdır (Cooper ve Slagmulder, 2000: 85).

Geleneksel bütçeleme önceki yılın bütçesi esas alınarak bütçe kalemlerinin arttırılması yoluyla hazırlandığından işletmeye bir değer katmamaktadır. Oysaki faaliyet tabanlı bütçeleme, iş süreçlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak, katma değer oluşturmakta ve işletmeye yeni kaynaklar yaratılmasını sağlamaktadır (Marcino, 2000: 30).

Faaliyet tabanlı bütçeleme, geleneksel bütçelemenin hata ve sorunlarına yönelik çözüm olarak geliştirilmiş bir yöntem olmasının ötesinde sağladığı sayısız faydalarla da işletmeye değer katan bir yöntemdir.

Faaliyet tabanlı bütçelemenin geleneksel bütçeleme ile karşılaştırılması Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: FTB ile Geleneksel Bütçelemenin Karşılaştırılması

Geleneksel Bütçelemenin Özellikleri	Faaliyet Tabanlı Bütçelemenin Özellikleri
• Gelecek dönem bütçesinin hazırlanmasında geçmiş yılın bütçesi esas alınarak, bütçe kalemleri enflasyon ve artış gösteren gelirler oranında arttırılır. • Geçmiş yılın yetersizliklerine cari yılın bütçesinde de yer verir. • Genellikle, maliyet azatlımı ve gereksiz faaliyet ve görevlerin yok edilmesine ilişkin fırsatları dikkate almamaktadır. • Üst yönetim tarafından istenildiğinde bütçe kalemlerinde sabit bir oranda kesintiler yapılabilmektedir. • İş yükü çeşitli departmanlarda yıl boyunca değişiklik gösterse de bu değişiklik bütçeye yansıtılmaz, sabit kalır. • Maliyetleri 'kullanılan kapasite' ve kullanılmayan kapasite' olarak ayırmaktan ziyade sabit ve değişken olarak sınıflandırma eğilimindedir. • Maliyetleri azaltmak için hedefler konsa da bunların ne şekilde gerçekleştirileceğine ilişkin bir görüş sunmamaktadır. • Asıl nedenlerden ziyade sonuçlar üzerinde yoğunlaşır.	• Faaliyet merkezi/departmanları kaynaklarının planlanması üzerinde yoğunlaşır. • İş süreçlerindeki faaliyetlerin birlikte hareket etmesini sağlar ve böylece bunların gelişmesine yardımcı olur. • Müşterilere gereksinimlerinin sorulmasını gerektirir. • Girdilerden (kaynaklar) ziyade çıktılar (maliyet nesneleri) üzerinde yoğunlaşır. • Faaliyetlerin çeşitleri, ne şekilde gerçekleştiği ve iş yükleri üzerinde yoğunlaşır; kaynakları faaliyetlerin bir sonucu olarak görür. • Çalışanları kendi faaliyetlerini yönetme konusunda yetkilendirir. • Çıktılarda ve faaliyetlerde uyum ve istikrarı sağlamaya çalışır.

5. FAALİYET TABANLI BÜTÇELEME MODELLERI

Literatürde, FTB sürecine ilişkin iki temel model yayınlanmıştır. İlk model Brimson ve Fraser (1991) tarafından, diğeri ise Kaplan ve Cooper (1998) tarafından önerilmiştir (Innes, 2005: 225).

CAM-I' ın FTB Kapalı Döngü Modeli ve Bleeker' ın FTB modelleri ise yukarıdaki iki model esas alınarak oluşturulmuştur.

5.1. Brimson ve Fraser'in Faaliyet Tabanlı Bütçeleme Modeli

Bu model, özellikle önceliğe dayalı bütçeleme, toplam kalite yönetimi ve faaliyet tabanlı maliyetleme gibi başarısını kanıtlamış olan yönetim uygulamalarını birleştirmektedir. Bu modelin temel amacı, işletmenin beklenen faaliyetlerini planlanlayarak, kontrolüne ilişkin bir bütçeleme süreci geliştirmek, ayrıca tahmini iş yükü ve işletmenin stratejik amaçlarıyla uyumlu maliyet-etkin bir bütçe oluşturmaktır (Innes, 2005: 225).

Şekil 1' de görüldüğü gibi, bu modelde süreç işletme stratejilerinin belirlenmesiyle başlamakta, planlama ve kontrol olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama olan planlama aşamasında, işletme stratejileri ve bütçe kriterlerinin yer aldığı

planlama kılavuzu hazırlanmaktadır. Planlama kılavuzundaki kriterler ve FTM bilgi sisteminden sağlanan faaliyetlere ilişkin bilgilerden faydalanılarak iyileştirilebilecek faaliyetler belirlenir. Faaliyetlere ilişkin iyileştirme seçenekleri görüşüldükten sonra bütçe teklifleri hazırlanır. Bütçe teklifleri içerisinde öncelik verilecek olanlar belirlendikten sonra uygulamaya geçilir.

İkinci aşama kontrol aşamasıdır. Bu aşamada bütçelenen verilerle gerçekleşen sonuçlar karşılaştırılarak işletmenin stratejik hedeflerini gerçekleştirip gerçekleştirmediği kontrol edilir. Eğer işletme stratejik hedeflerine ulaşmamışsa, bir sonraki dönem için gerekli değişiklikleri yapmak üzere, stratejiler tekrar gözden geçirilmektedir.

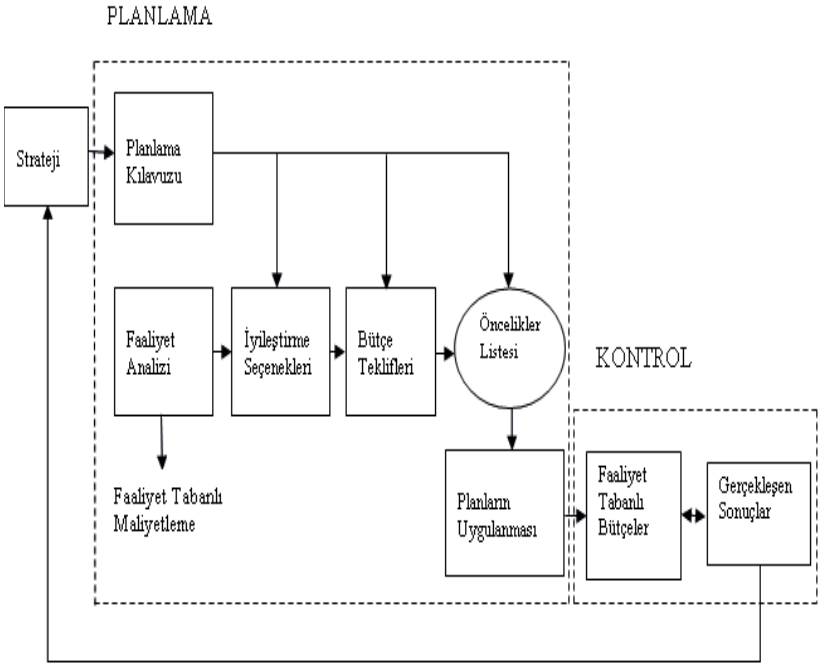

Şekil 1: Brimson ve Fraser'ın FTB Modeli **Kaynak:** Innes, s. 226.

5.2. Kaplan ve Cooper'ın Faaliyet Tabanlı Bütçeleme Modeli

Kaplan ve Cooper tarafından önerilen faaliyet tabanlı bütçeleme modelinde süreç; mamul, hizmet ve müşterilere yönelik talep tahminleri ile başlar, sonrasında gerekli olan faaliyet ve kaynak ihtiyaçlarının tespiti ile devam eder (Kaplan ve Cooper, 1998: 303). Bu modelde, faaliyet tabanlı bütçeleme süreci Şekil 2' de gösterildiği gibidir.

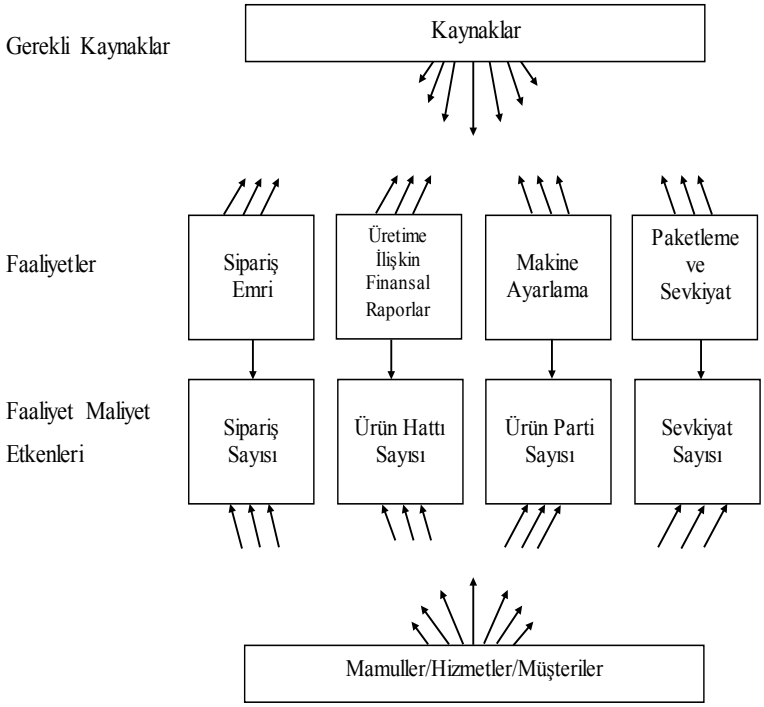

Şekil 2: Kaplan Cooper' ın Faaliyet Tabanlı Bütçeleme Modeli
Kaynak: Kaplan ve Cooper, a.g.e., s. 304.

Kaplan ve Cooper'ın önerdikleri modelde işlem akışı aşağıdaki gibidir (Kaplan ve Cooper, 1998: 303-304):

- Gelecek döneme ilişkin satış ve üretim hacimlerinin tahmin edilmesi
- İşletme faaliyetlerine ilişkin talebin tahmin edilmesi,
- İşletmenin faaliyetlerinin yürütülmesi için gerekli olan kaynak talebinin hesaplanması,
- Kaynak taleplerini karşılamak için gerçek kaynak ihtiyacının belirlenmesi,

Faaliyet kapasitesinin belirlemesi.

Bu modelde, Faaliyet Tabanlı Maliyetlemenin (FTM) tersine işleyen bir süreç söz konusudur. FTM süreci, kaynak maliyetlerinin faaliyetlere aktarılmasıyla başlar, faaliyet maliyetlerinin faaliyet maliyet etkenleri aracılığıyla da ürün, müşteri gibi maliyet nesnelerine aktarılmasıyla devam eder. Maliyet akış süreci, kuzeyden-güneye (yukarıdan-aşağıya) doğrudur. FTB sürecinde ise güneyden- kuzeye (aşağıdan- yukarıya) doğru bir akış söz konusudur. Ters yönde işleyen FTB ile FTM süreçleri Şekil 3' de gösterilmiştir.

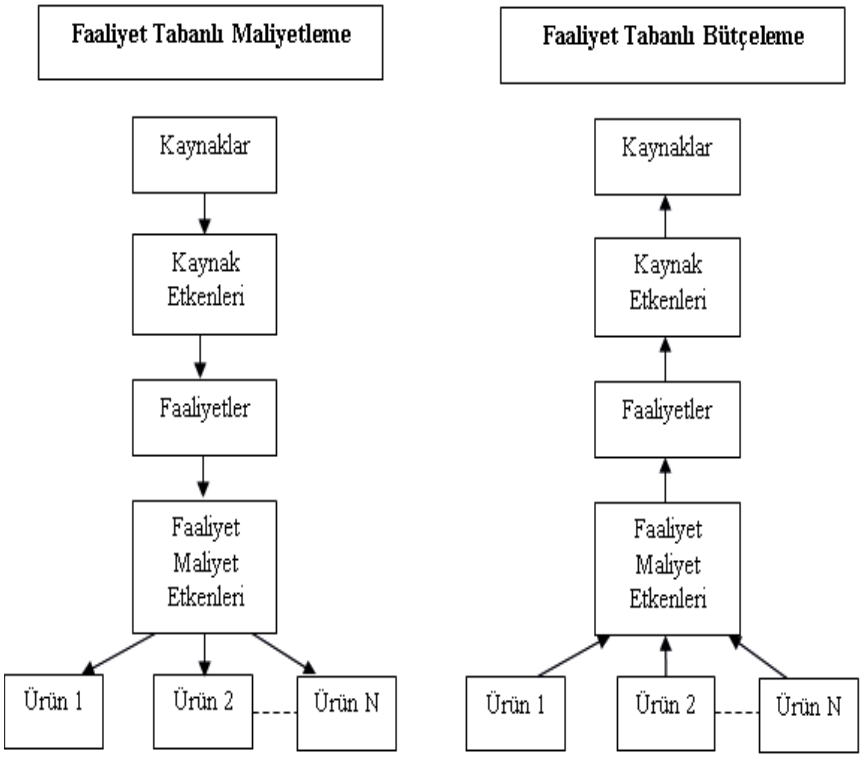

Şekil 3: Kaplan ve Cooper' ın Ters Yönde İşleyen FTM ve FTB Süreci Kaynak: Kaplan ve Cooper, s. 303.

5.3. CAM-I'ın Faaliyet Tabanlı Bütçeleme Modeli (Kapalı Döngü Modeli)

Consortium for Advanced Manufacturing-International (CAM-I), küresel ölçekte bir araştırma organizasyonu olarak, yönetsel ve teknik konularda çeşitli endüstri kollarının ortak ve kritik sorunlarını çözebilmeleri ve bu sorunlarla ilgili konuları daha iyi anlamalarına yardımcı olabilmek amacıyla kurulmuştur. Ayrıca, maliyet yönetimi alanında da önemli gelişmelerin öncüsü olduğundan, faaliyet tabanlı bütçeleme konusunda da bir çalışma grubu oluşturmuştur. Faaliyet Tabanlı Planlama ve Bütçeleme İlgi Grubu (The Activity-Based Planning&Budgeting Interest Group) olarak tanımlanabilecek bu ekip, faaliyet tabanlı bütçeleme için "CAM-I Faaliyet Tabanlı Bütçeleme Kapalı Döngüsü (The CAM-I ABB Closed Loop)" olarak isimlendirilen bir model geliştirmiştir (Gündüz, 2007: 57).

Kapalı döngü modelinde süreç, Şekil 4' den de görüleceği gibi operasyonel denge ve finansal denge olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. Bu modelin başlangıç noktası işletme stratejisinin oluşturulması ve gözden geçirilmesidir.

Birinci aşama olan operasyonel denge aşamasında uygun bir operasyonel plan oluşturulması için işletme stratejisinden yararlanılır. Belirli bir zaman periyodu için stratejiye ve tahmini taleplere dayanarak ve operasyonel planların gerçekleştirilmesi için gereksinim duyulan kaynaklarla mevcut kaynak kapasitesi arasında bir denge sağlanmaya çalışılır.

Operasyonel denge, kabul edilebilir düzeydeki kullanılmayan kapasiteyi de dikkate alarak, bir işletmedeki tüm talepleri karşılayabilecek yeterli kaynak kapasitesinin sağlanması olarak tanımlanabilir. Kullanılmayan kapasite, atıl (boş) ya da fazla kapasitenin aksine, genellikle tampon (yedek) kapasite olarak düşünülebilir. Eğer operasyonel denge sağlanamazsa, işletme kaynak kapasitesini, kaynak tüketim oranlarını, faaliyet tüketim oranlarını veya talep miktarını yeniden düzenler.

Finansal denge aşamasında, arzulanan finansal dengeye ulaşabilmek için operasyonel plana dayalı bir finansal plan oluşturulur. Finansal denge satışların geri dönmesi, mutlak karlılık gibi arzulanan finansal hedeflere ulaşmak için operasyonel planda tanımlanmış miktar ve oranları kullanarak bir plan/bütçe oluşturulması olarak tanımlanabilir. Finansal planlar işletmeler tarafında basit bir şekilde uygulanabilirler. İşletme öncelikle talep miktarlarını, faaliyetler ve kaynakları tanımlar, daha sonra kaynak maliyetlerini belirler. Kaynak maliyetlerini faaliyetlere yükledikten sonra mamul maliyeti hesaplanır. Böylece hem toplam hem de ürün veya hizmet bazında bütçelenmiş finansal sonuçlara ulaşılır.

Eğer finansal plan, satışların geri dönmesi, mutlak karlılık gibi bütçelenmiş finansal hedefler ile uyumlu değil ise finansal denge sağlanmamış demektir. Bu durumda kapalı döngü modeli, işletmeye bütçelenmiş hedefi gerçekleştirmesi için beş temel unsuru düzeltmesi için izin verir (Gündüz, 2007: 59).

- Ürün talep miktarı,
- Faaliyet veya kaynak tüketimi,
- Kaynak kapasitesi,
- Kaynak maliyeti,
- Ürün/hizmet fiyatı.

Kaynak kapasitesi ve tüketim üzerinde düzeltmeler yapabilmesi, kapalı döngü modelinin yeni bir özelliğidir.

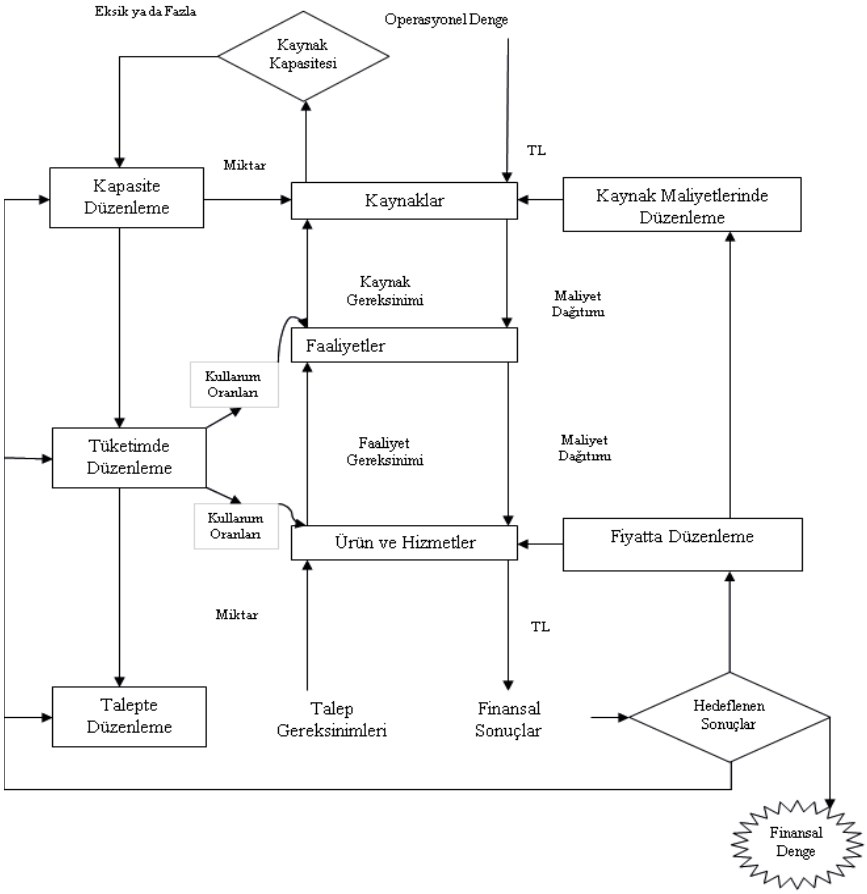

Şekil 4: CAM-I'ın FTB Kapalı Döngü Modeli **Kaynak:** Sandison, Derek – Hansen, Stephen C. ve Torok, Robert C.; "Activity – Based Palnning and Budgeting: A New Approach from CAM-I" **Journal of Cost Management,** March/April 2003, Vol: 17, Issue: 2, s. 20.

5.4. Bleeker'in Faaliyet Tabanlı Bütçeleme Modeli

Bu model, ikisi tekrarlı olmak üzere birbirini takip eden yedi aşamadan meydana gelir. Bu tekrarların nedeni, finansal ve operasyonel dengeyi sağlayabilmektir. Bu sebeple sürecin beşinci ve yedinci aşamaları değişiklikler içeren alt kısımlardan oluşmuştur (Bleeker, 2001: 9). Bleeker'in FTB modeli Şekil 5' de gösterildiği gibidir.

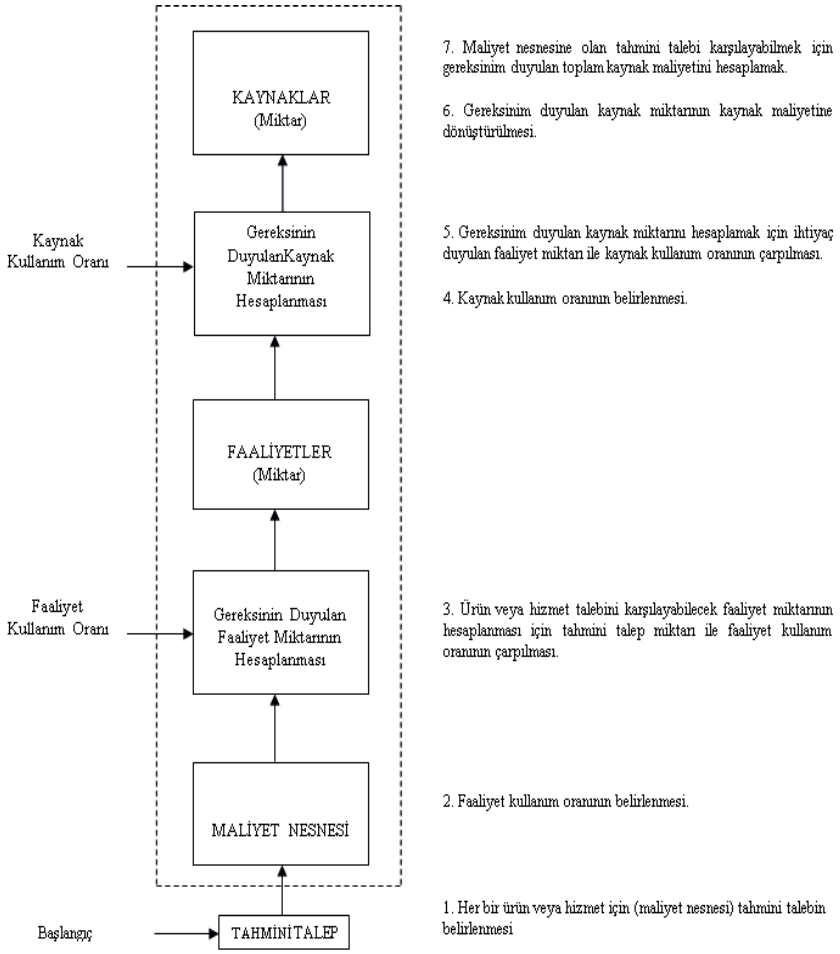

Şekil 5: Bleeker' in FTB Modeli **Kaynak:** Bleeker, s. 10.

Modelin aşamalarına ilişkin detaylı bilgi faaliyet tabanlı bütçeleme süreci açıklanırken verilecektir.

6. FAALIYET TABANLI BÜTÇELEME UYGULAMA SÜRECI

Faaliyet tabanlı bütçeleme sürecinde Bleeker'in FTB Modeli esas alınmıştır. Bu süreçte ikisi üzerinde değişiklik yapılmış olmak üzere toplam yedi aşama bulunmaktadır. Bu değişiklikler operasyonel ve finansal dengeye ulaşmak için yapılmış olan düzenlemelerdir. FTB sürecinde yer alan bu aşamalar (Bleeker, 2001: 9):

- Her bir ürün ve ya hizmet (maliyet nesnesi) için tahmini talebin belirlenmesi,
- Faaliyet kullanım oranının belirlenmesi,
- Gereksinim duyulan faaliyet miktarının hesaplanması için her bir ürün ve hizmete ilişkin tahmini talep miktarı ile faaliyet kullanım oranının çarpılması,
- Kaynak kullanım oranının belirlenmesi,

- Gereksinim duyulan kaynak miktarının hesaplanması için ihtiyaç duyulan faaliyet miktarı ile kaynak kullanım oranının çarpılması.

Değişiklik- Kaynaklarda operasyonel dengenin sağlanıp sağlanmadığını tespit etmek için gereksinim duyulan kaynak miktarı ile mevcut kaynak miktarı karşılaştırılmalıdır:

- Eğer gereksinim duyulan kaynak miktarı mevcut kaynak miktarına eşit ise ya da yakınsa, kaynak miktarı dengededir ve altıncı aşamaya geçilir.
- Eğer gereksinim duyulan kaynak miktarı mevcut kaynak miktarına eşit değilse, operasyonel denge için mevcut kaynak miktarına yeterli miktarda kaynak eklenir veya çıkarılır. Ya da, yeni bir operasyonel düzey oluşması için birinci aşamaya tekrar geri dönülerek birinci aşamadan dördüncü aşamaya kadar olan girdiler değiştirilir.
- Gereksinim duyulan kaynak miktarının kaynak maliyetine dönüştürülmesi,
- Tahmini talebi karşılayabilmek için gereksinim duyulan toplam kaynak maliyetinin hesaplanması.

Değişiklik- Finansal bir dengenin olup olmadığını belirleyebilmek için faaliyet tabanlı maliyetleme modelinin maliyet dağıtım yönü kullanılır ve beşinci aşamadaki operasyonel denklikte sağlanan kaynakların toplam maliyetleri faaliyetlere ve maliyet nesnelerine yüklenir. Sonrasında kar ve işletme tarafından kullanılan çeşitli getiri göstergeleri hesaplanarak işletmenin finansal hedefleri ile karşılaştırılır:

- Eğer, hedeflere ulaşılmışsa gereksinim duyulan kaynaklar mevcut kaynaklar ile dengededir.
- Eğer, hedeflere ulaşılmamışsa beşinci aşamaya geri dönülerek, birinci aşamadan dördüncü aşamaya kadar kullanılan girdiler ya da tedarik edilen kaynak miktarı değiştirilerek finansal denge sağlanmaya çalışılır.

7. FAALIYET TABANLI BÜTÇELEMENIN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

Digital Semiconductor isimli bir firma Amerika' da dijital alet üretimi yapan bir üretim işletmesi olup 1993 yılında faaliyet tabanlı bütçeleme uygulamasına geçmiştir. İşletme, başlangıçta FTB' yi iki sebeple benimsemiştir; maliyet yapısının daha iyi anlaşılması ve daha makul ürün maliyet tahminleri yapabilmek. Faaliyet tabanlı bütçelemeyi uygulamaya devam eden işletme, yöntemden sayısız faydalar sağlamıştır. FTB, sağlamış olduğu maliyet verileriyle bölümler arasında iletişimi sağlayarak, işletmede bir değer zinciri yaratmıştır. FTB, yöneticilere geleceğe yönelik kararların alınmasında ileriye dönük, şeffaf ve bölümlerarası iletişimi sağlayan bir planlama aracı olarak katkı sağlamıştır. Ayrıca FTB, yöneticilere fiyatlama kararlarının verilmesinde ve finansal performansın tahmin edilmesinde de bir ekonomik model sağlamıştır (Block and Carr, 1999, 17-18).

FTB' nin başlıca avantajları aşağıdaki gibidir (Dahlgren ve Holmström, 2015):

- FTB, faaliyet ve faaliyet kaynaklarına ilişkin yeni bilgiler sağlamaktadır. Sağlanan bu bilgi sayesinde endirekt faaliyet merkezleri daha şeffaf hale gelmekte ve verimliliği arttırmaktadır.
- FTB, operasyon ile işletme stratejisi arasında daha anlaşılır bir bağ kurmaktadır. Artık bütçeler operasyonda çalışan kişilerin de katılımını gerekli kılmaktadır.

- Faaliyet tabanlı bütçeleme faaliyet tabanlı maliyetlemeden sağlanan veriler doğrultusunda hazırlandığından aralarında sıkı bir bağ vardır.

Faaliyet tabanlı bütçeleme uygulaması kavram olarak basit görünmesinin yanında, uygulamaya geçilmesi çok fazla araştırma ve analiz gerektirmektedir. Ancak günümüzde bilgisayar teknolojisi yardımıyla yöntem bir kez kurulduktan sonra kolay işleyen ve daha az maliyetli bir bütçeleme yöntemi olarak uygulanabilecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Maliyet muhasebesinin temel işlevi yönetime zamanında ve geçerli bilgi sunmak ve üretilen mamul ve hizmetlerin maliyetlerini doğru hesaplayabilmektir. Eğer maliyet muhasebesi tarafından yönetime sunulmuş olan bilgi zamanlı, geçerli ve doğru değilse, bu bilgiye dayanılarak geleceğe yönelik olarak hazırlanmış olan planların ve alınmış olan kararların işletmeye bir katkısı olmayacak aksine olumsuz yönde etkileyecektir.

Maliyet ve yönetim muhasebesinin işletme yönetim sürecinde bu denli önem kazanması işletmeleri yeni yöntemler için arayışa yöneltmiş, bunun sonucunda da modern maliyet ve yönetim muhasebesi yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden biri de faaliyet tabanlı yöntemlerdir.

Faaliyete tabanlı yöntemlerin temel felsefesi, genel üretim giderlerinin (endirekt giderlerin) ürün ve hizmetler tarafından değil, bu ürün ve hizmetlerin ortaya çıkmasında kullanılan faaliyetler tarafından tüketildiğidir. Bu durumda, üretim maliyetleri içerisinde bu denli önem kazanan genel üretim giderlerini kontrol etmenin yolu faaliyetleri kontrol etmekten geçmektedir.

Faaliyet tabanlı yöntemlerin bütçeleme yönünü ifade eden FTB, işletmenin gelecekteki ürün ve hizmetlerine olan talebi karşılayabilmek için yürütülmesi gereken faaliyet miktarını ve bu faaliyetleri gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan kaynak miktarının tespit edilmesini sağlar. Faaliyet tabanlı bütçeleme ile faaliyetlerin iş yükleri doğrultusunda kaynak ihtiyaçlarını tespit edebilen işletmeler, böylece maliyetlerini kontrol altında tutabileceklerdir.

Faaliyet tabanlı bütçelemenin işletmeye sağlayacağı avantajları aşağıda birkaç madde ile özetleyecek olursak:

Geçmiş yıl verilerine dayalı olarak faaliyet kullanım oranı ve kaynak kullanım oranı belirlenebildiğinden, faaliyetlerin kaç kez tekrarlandığı bilinmektedir. Dolaysıyla işletmeye değer katan ve değer katmayan faaliyetler belirlenerek ve gereksiz faaliyet sayısı azaltılarak kaynak maliyeti kontrol altında tutulabilecektir.

FTB, işletmelerin gelecekteki belirsizliklere karşı planlı ve programlı olmalarını sağlar. Çünkü FTB ile üretim belli amaçlar doğrultusunda ve sistematik olarak gerçekleştirilmektedir. Üretimi gerçekleştirebilmek için gerekli olan faaliyet miktarı ve bu faaliyet için ihtiyaç duyulan kaynak miktarı ve düzeyi önceden ortaya konulabilmektedir.

FTB, geleneksel bütçelemenin yıllık mali tablo yığını hazırlama mantığından ziyade işletmenin geleceğe yönelik stratejik amaçlara ulaşmasına, sürekli gelişim ve iyileştirmelere açık bir yönetim süreci oluşturmasına yardımcı olan önemli bir yönetim muhasebesi aracıdır.

Sağlamış olduğu avantajlar yanında bazı dezavantajları sebebiyle işletmeler tarafından uygulanması pratik ve ekonomik bulunmamıştır. Bunları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

Faaliyet tabanlı bütçeleme, öncesinde faaliyet tabanlı maliyet yönteminin kurulumunu gerektirdiğinden uygulanması zaman alıcı, maliyetli ve güç olmaktadır.

Ayrıca, bu iki yöntem arasındaki sınırlar yeterince belirginleşmemiştir.

Faaliyet tabanlı bütçelemenin kendisinden beklenen faydaları sağlayabilmesi çok sayıdaki detay çalışmayı gerektirmektedir. Bu çalışmalar sonucunda elde edilen yoğun veri tabanını izleyebilecek bilgisayar donanım ve yazılımlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Elbette ki FTB yönteminin işletmenin daha planlı ve kontrollü hareket etmesi doğrultusunda bütçeleme sürecinde işletmeye olabilecek katkıları yadsınamaz. Ancak, faaliyet tabanlı bilgi yöntemlerinin kurulması ek yatırımlar ve eğitimli, kalifiye uygulamacılar gerektirmektedir. Dolayısıyla yöntemin kurulumundan önce fayda - maliyet analizi yapılarak, yöntemin işletmeye olabilecek katkıları maliyeti ile karşılaştırılıp o doğrultuda uygulanabilirliğine karar verilmelidir.

KAYNAKLAR

1. Bleeker, Ron; "Key Features of Activity-Based Budgeting", Journal of Cost Management, Vol: 15, No:4, July/August 2001, ss.5-20.
2. Block, Richard – Carr, Lawrance P.; "Activity - Based Budgeting at Digital Semiconductor", International Journal of Strategic Cost Management, Spring 1999, ss.17-31.
3. Brimson, James A. – Antos, John; Driving Value Using Activity-Based Budgeting, John Wiley&Sons, Inc., Canada, 1999.
4. Cooper, Robin – Slagmulder, Regine, "Activity Based Budgeting-Part I", Strategic Finance, Vol: 82, No: 3, September 2000, ss.85-86.
5. Dahlgren, Jörgen - Holmström, Magnus; "Activity Based Budgeting at ABB" https://www.iei.liu.se/fek/dahlgren-jorgen/.../abb__abb.pdf (Erişim Tarihi: 3 Aralık 2015).
6. Gündüz, H.Erdin; İşletmelerde Faaliyetlere Dayalı Bütçeleme, Nisan Kitabevi, Ankara, 2007.
7. Innes, John; Handbook of Management Accounting, Third Edition, GEE Publishing Ltd, London, 2005.
8. Kaplan, Robert S. – Cooper, Robin; Cost and Effect: Using Intergrated Cost Systems to Drive Profitability and Perforamance, Harvard Business School Press, Boston, 1998.
9. Marcino, George; "Obliterate Traditional Budgeting", Financial Executive, Vol: 16, Issue: 6, November/December 2000, ss.29-31.
10. Mclemore, Ivy; "The New Frontier in Budget", BusinessFinance, September 1997, http:// www.businessfinancemag.com/planning-budgeting-amp-reporting/new-frontier-budget, (Erişim Tarihi:15 Aralık 2015).
11. Öker, Figen; Faaliyet Tabanlı Maliyetleme - Üretim ve Hizmet İşletmelerinde Uygulamalar, Birinci Basım, Literatür Yayıncılık, Yayın No: 109, 2003.
12. Rainborn, Cecily A. - Barfield, Jesse T. -Kinney, Micheal R.; Managerial Accounting, West Publishing Company, Minneapolis, 1993.

13. Sandison, Derek – Hansen, Stephen C. - Torok, Robert C.; "Activity – Based Palnning and Budgeting: A New Approach from CAM-I" Journal of Cost Management, March/ April 2003, Vol:17, Issue: 2, ss.16-22.

14. Shane, John M.; "Activity-Based Budgeting: Creating a Nexus Between Workload and Costs", FBI Law Enforcement Bulletin, Vol: 74, Issue: 6, June 2005, ss.1-20.

15. Stevens, Mark F.; "Activity-Based Planning and Budgeting: The Coming of Age of the "Consumption-Based" Approach", Journal of Corporate Accounting and Finance, Vol: 15, No: 3, 2004, ss.15-28.

16. Türk, Zeynep, "Modern Bütçeleme Teknikleri: Faaliyet Esasına Dayalı Bütçeleme", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Sayı: 4, 2000, ss.37-50.

CHAPTER 92

FAALİYET TABANLI BÜTÇELEMENİN BİR TEKSTİL İŞLETMESİNDE UYGULAMASI[1]

Saime DOĞAN[2]

Cemal ÇAKICI[3]

1 Bu bölüm, Prof. Dr. Cemal ÇAKICI'nın danışmanlığında yürütülen Saime Doğan'ın "Faaliyet Tabanlı Bütçeleme ve Bir Tekstil Firmasında Uygulaması" adlı doktora tezinin (2016) bir kısmından türetilmiştir.

2 Öğr.Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Finansal Yönetim Bölümü

3 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü

1. GİRİŞ

İşletmeler, geleceklerini planlamak için kullandıkları bütçeler sayesinde geleceğe karşı hazırlıklı olmakta ve rakiplerine karşı rekabet avantajı sağlamaktadırlar. Bütçeler, yıllarca işletmeler tarafından bir engel ve hazırlanması uzun zaman alan bir unsur olarak görülmüş ve gerçek işlevini yerine getirememiştir. Bu da geleneksel bütçelerin yetersizliklerinden ve tamamen mali verilere dayanmasından kaynaklanmaktaydı.

Geleneksel bütçelemedeki eksiklikleri gidermek için geliştirilen Faaliyet Tabanlı Bütçeleme (FTB), talep edilen mamul veya hizmet düzeyine bağlı olarak ortaya çıkan faaliyet ve kaynak gereksinimlerini belirleyebildiğinden, bütçelemeyi her an ortaya çıkabilecek olası değişimlere hazır hale getirmektedir. Böylece, arzulanan çıktı düzeyine ulaşmak için gereksinim duyulan kaynak miktarını tespit edebilmektedir. Yöntemin tanımı, temel kavramları, işleyişi ve sürecine ilişkin literatür incelemesine kitabın bir önceki bölümünde değinilmiştir.

Bu çalışmada, Ocak 2016 dönemine ilişkin genel üretim giderlerinin faaliyetler bazında bütçelenmesinin bir tekstil işletmesinde uygulaması yapılmıştır. Uygulamada kullanılan genel üretim giderlerine ilişkin veriler işletmenin muhasebe yöneticisiyle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilmiştir.

2. İŞLETME PROFİLİ

Uygulama konusu işletme, örgü tüp kumaş boya işçiliği yapmakta olup Tekirdağ' da faaliyet göstermektedir. İşletme 1995 yılında kurulmuştur. 160' ı mavi yakalı, 73' ü beyaz yakalı olmak üzere 233 çalışanı bulunmaktadır. Toplam alanı 27.838 m^2 olup, bunun 13.652 m^2'si kapalı alandır. Kuruluşta küçük bir kapasite ile başlamış ve geçen sürede şu andaki kapalı alana ulaşmıştır. İşletme tarafından boyanan kumaşlar sektörde t-shirt, pijama, iç çamaşırı, eşofman, gecelik gibi giyim tekstili üretiminde kullanılmaktadır.

İşletme, KOBİ niteliğinde olup fason olarak faaliyet göstermektedir. İşletmede ham kumaş üzerine pamuk boyama, polyester boyama, viskon boyama, full LYC pamuk boyama, full LYC viskon boyama işlemleri gerçekleştirilmektedir. İşletmede müşteri kumaşının üzerine sadece fason işçilik işlemleri yapıldığından işletmenin ana faaliyet konusu mamul üretiminden ziyade hizmet üretimidir. Fason üretimde sadece fason işçilik vardır.

3. İŞLETMEDE VERILEN HIZMETLER VE AYLIK ÜRETİM KAPASİTELERİ

İşletme, tamamen iç piyasaya yönelik hizmet vermektedir. Müşteriden gelen ham kumaşa müşteri talebi doğrultusunda uygulanacak olan işlem sırasında kullanılacak olan kimyasal, boya,....vb. direkt ilk madde malzeme ile direkt işçilik hizmeti işletme bünyesinde uygulanmaktadır. İşletmede verilen hizmetler ve aylık üretim kapasiteleri Tablo 1' de verilmiştir. Tekstilde fason kumaş boyama hizmeti vermekte olan işletme, alınan siparişler doğrultusunda aşağıdaki işlemleri gerçekleştirmektedir.

Tablo 1: İşletmede Verilen Hizmetler ve Aylık Üretim Kapasiteleri

Verilen Hizmet	Aylık Üretim Kapasitesi (kg/ay)
Kasar	187.098 kg
Pamuk Boyama	308.578 kg
Polyester Boyama	49.765 kg
Yıkama	38.559 kg
TOPLAM	584.000 kg

4. İŞLETMEDE YÜRÜTÜLEN FAALİYETLER VE FAALİYET MERKEZLERININ BELİRLENMESİ

İşletmede faaliyet tabanlı bütçeleme yönteminin sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi açısından faaliyetlerin belirlenmesi adımı oldukça önemlidir. Faaliyetlerin belirlenerek, sınıflandırılması ve gerekirse her faaliyetin tanımlanması gerekir.

İşletmenin faaliyetlerinin tespitinde iş akış şemasından yararlanılmıştır. İşletmenin iş akış şeması incelenerek yürütülen faaliyetler belirlenmiş ve bu faaliyetler ilgili faaliyet merkezine yerleştirilmiştir. Şekil 1' de işletmenin iş akış şeması verilmiştir.

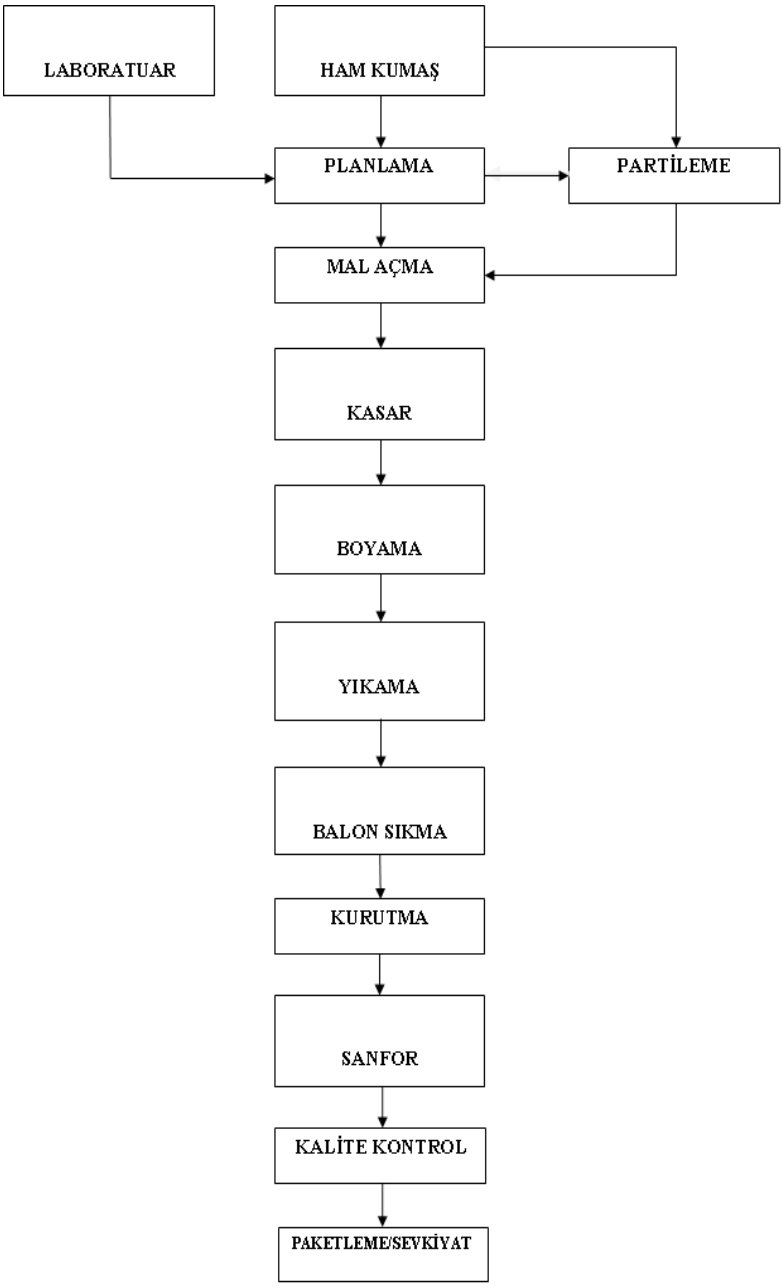

Şekil 1: İşletmenin İş Akış Şeması

İş akış şeması incelendiğinde; kumaş boyama prosesi müşteri talimatıyla istenilen cinsteki kumaşta renk çalışması yapılması amacıyla laboratuarda gerçekleştirilen renk çalışmaları ile başlar. Müşteriden gelen siparişe göre istenilen renk çalışması laboratuar tarafından gerçekleştirilir. Renk çalışmasının müşteri tarafından uygun bulunmasıyla üretim aşamasına geçilir. Laboratuardan gelen renk çalışmalarının ve-

rileri göz önünde bulundurularak boyanacak kumaşın kilogramına göre boya reçetesi hazırlanır. Kumaş parçası üzerinde renk çalışması yapılırken depoda bulunan kumaşın tartım ve sayım işlemi yapılır. Müşterinin verdiği talimata göre kilogram olarak partileme yapılır. Bu partilemeye karşılık refakat kartı alınarak mal açmaya verilir. Mal açıldıktan sonra müşteri talebi doğrultusunda kasar (ağartma) veya boyama işlemine alınır. Boyama işleminden sonra, balon sıkma işlemi yapılır. Rengin kontrolü yapılarak onaylandıktan sonra tüp kurutma işlemi yapılır. Sanfor ütü işlemi yapılarak paketleme bölümüne verilir. Paketleme işlemi tamamlandıktan sonra sevkiyat bölümünden müşteriye sevk edilir.

İş akış şemasının incelenmesiyle beraber üretim sürecinde gerçekleştirilen faaliyetler gözlemlenmiş ve bölüm sorumlularıyla da görüşülerek benzer faaliyetler aynı faaliyet merkezi altında gruplandırılmıştır. Faaliyet merkezleri, faaliyetler ve bu faaliyetlere ilişkin veriler Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2: İşletme Faaliyet Merkezleri, Faaliyetler ve Faaliyet Verileri

Faaliyetler	**İşçi Sayısı**	**Makine Sayısı (adet)**	**Kullanılan Alan (m^2)**
Ham Kumaş Deposu			
Partileme	23	-	1.800
Mal Açma	19	2	1.700
Boyama			
Kasar	19	10	1.500
Pamuk Boya	30	15	1.548
Polyester Boya	5	3	252
Yıkama	4	2	1.100
Balon Sıkma	9	2	900
Kuru Bölüm			
Kurutma	10	4	950
Sanfor (Buharla ütüleme)	17	4	800
Kalite Kontrol	10	-	-
Paketleme	14	3	1.450
TOPLAM	160	45	12.000

5. AYLIK ÜRÜN SATIŞ MIKTARI BÜTÇESI

Bütçe ürün satışlarının tahmin edilmesi ile başlar. İşletme, gelecek yılın beklenen satış faaliyetlerini satış tahminleri olarak belirler. Satış tahminleri, satılması planlanan ürünlerin miktarlarının bir tahmini olarak ifade edilebilir.

Tablo 3: 2016 Yılı Satış Bütçesi

	OCAK
Bütçelenen Satış Miktarı (kg)	584.000
Bütçelenen Satış Fiyatı (TL/br)	2,850
Bütçelenen Satış Tutarı (TL)	1.664.400

6. AYLIK ÜRETIM BÜTÇESI

Üretim bütçesi ile belirlenmeye çalışılan üretim miktarı, satış bütçesinde belirlenen tahmini satış miktarı bilgisi ile dönem başı ve dönem sonu ürün stok bilgilerinin bir araya getirilmesiyle hesaplanmıştır.

Tablo 4: 2016 Yılı Üretim Bütçesi

	OCAK
Satış Miktarı (kg)	584.000
Dönem Sonu Stok (+)	0
Toplam Gerekli Mamül Miktarı	584.000
Dönem Başı Stoku (-)	0
Üretilmesi Gereken Miktar (kg)	584.000

7. FAALIYET MALIYETLERININ BÜTÇELENMESI

Faaliyet tabanlı bütçelemenin temel amacı, tahmini satış talebini karşılayacak üretim çıktısını elde edebilmek için yürütülmesi gereken faaliyetlerin ve bu faaliyetleri gerçekleştirmek için gereksinim duyulan kaynakların gerek miktar gerekse de maliyetlerinin bütçelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda iki aşamalı bir süreç takip edilir. Birinci aşamada, faaliyetler tarafından tüketilen kaynak maliyetleri faaliyetlere yüklenmekte, ikinci aşamada ise mamuller tarafından tüketilen faaliyet maliyetleri mamullere yüklenmektedir.

Faaliyetlere yüklenecek olan genel üretim giderleri aşağıda sıralanmıştır. Dağıtımı yapılacak giderler ve bunların dağıtımında kullanılacak birinci aşama maliyet etkenleri Tablo 5' de verilmiştir.

- Endirekt İşçilik Giderleri
- Yemekhane Gideri
- Personel Servis Gideri
- Makine Amortisman Gideri
- Makine Bakım-Onarım Gideri
- Elektrik Gideri
- Doğalgaz Gideri
- Kömür Gideri
- Diğer Giderler (Bina Temizlik Gideri, Bina Amortisman Gideri, Bina Sigorta Gideri, Endirekt Malzeme Gideri, Kullanma Suyu Gideri)

Tablo 5: Birinci Aşama Maliyet Etkenleri		
Kaynaklar	**Maliyet Etkeni**	**GÜG Aylık Gider (TL/ay)**
Endirekt İşçilik	Kişi sayısı	126.098
Yemekhane	Kişi sayısı	9.920
Personel Servis	Kişi sayısı	11.826
Makine Amortisman	Makine Sayısı	41.806
Makine Bakım-Onarım	Makine Sayısı	44.787
Elektrik	Kwh	129.526
Doğalgaz	m^3	197.800
Kömür	Ton	113.493
Bina Temizlik	Kullanım alanı	5.274
Bina Amortisman	Kullanım alanı	6.924
Bina Sigorta	Kullanım alanı	4.395
Endirekt Malzeme	Direkt	36.654
Kullanma Suyu	m^3	18.000

Yukarıdaki tabloda verilen bütün kaynak maliyetleri (genel üretim giderleri), ilgili maliyet etkenleri kullanılarak faaliyetlere dağıtılmış, bu dağıtım sonucunda faaliyetlerde birikmiş olan Toplam Genel Üretim Giderleri (GÜG) tutarları Tablo 6' da verilmiştir.

Faaliyetler	Endirekt İşçilik Giderleri			Yemekhane Gideri (TL)	Personel Servis Gideri (TL)	Makine Amortisman Gideri (TL)	Makine Tamir-Bakım Onarım Gideri (TL)	Elektrik Gideri (TL)	Doğalgaz Gideri (TL)	Kömür Gideri (TL)	Diğer Giderler (TL)	TOPLAM (TL/ay)
	Direkt (TL)	Endirekt (TL)	Yönetici Giderleri (TL)									
Ham Kumaş Deposu												
Partileme	44.510,29	862,50	690,99	1.426,00	1.699,93	-	-	13,18	-	-	2.488,91	51.692
Mal Açma	36.769,37	712,50	570,82	1.178,00	1.404,29	1.858,06	1.990,53	1.282,08	-	-	2.350,63	48.116
Boyama												
Kasar		6.188,87	570,82	1.178,00	1.404,29	9.290,32	9.952,67	10.362,05	15.824,00	9.079,44	2.074,09	65.925
Pamuk Boya		9.771,90	901,29	1.860,00	2.217,30	13.935,48	14.929,00	28.495,65	43.516,00	24.968,46	2.140,46	142.736
Polyester Boya		1.628,65	150,21	310,00	369,55	2.787,10	2.985,80	5.181,03	7.912,00	4.539,72	348,45	26.213
Yıkama		1.302,92	120,17	248,00	295,64	1.858,06	1.990,53	7.771,54	11.868,00	6.809,58	19.521,00	51.785
Balon Sıkma		2.931,57	270,39	558,00	665,19	1.858,06	1.990,53	1.295,26	-	-	1.244,45	10.813,45
Kuru Bölüm												
Kurutma		3.257,30	300,43	620,00	739,10	3.716,13	3.981,07	71.239,11	108.790,01	62.421,15	1.313,59	256.378
Sanfor		5.537,41	510,73	1.054,00	1.256,47	3.716,13	3.981,07	2.590,51	9.890,00	5.674,65	1.106,18	35.317
Kalite Kontrol		3.257,30	300,43	620,00	739,10	0,00	0,00	23,28	-	-	-	4.940
Paketleme		4.560,22	420,60	868,00	1.034,74	2.787,10	2.985,80	1.271,98	-	-	38.658,95	52.587
TOPLAM	81.279,66	40.011,14	4.806,87	9.920,00	11.825,60	41.806,45	44.787,00	129.525,66	197.800,02	113.493,00	71.246,71	746.502

Tablo 6: Faaliyetlerin Toplam Endirekt Giderler Bütçe

8. FAALİYETLERİN BÜTÇELENMESİ VE İKİNCİ AŞAMA MALİYET ETKENLERİNİN BELİRLENMESİ

Faaliyetler tarafından tüketilen kaynak maliyetleri faaliyetlere yüklenince maliyet dağıtımının birinci aşaması tamamlanmış oldu. Böylece ikinci aşamaya geçilir. İkinci aşamada faaliyetlerde birikmiş olan kaynak maliyetleri faaliyetleri tüketen hizmetlere yüklenmektedir.

Bu süreç ikinci aşama maliyet etkenlerinin belirlenmesiyle başlar. İkinci aşama maliyet etkeni, hizmetlerin faaliyet tüketimlerini gösteren ve faaliyet maliyetlerini hizmetlere yüklemede kullanılan unsur olduğundan bunlara faaliyet etkeni de denilmektedir. Faaliyet etkenleri, endirekt giderlerin oluşumunda temel olması ve hizmetlerin gerçek kaynak tüketimlerini yansıtmasından dolayı, faaliyeti en iyi şekilde yansıtacak maliyet etkeninin seçimi, faaliyet maliyetinin hizmete doğru bir şekilde aktarılması ve hizmet birim maliyetinin doğru hesaplanması açısından oldukça önemlidir.

Yapılan gözlemler ve bölüm sorumlularıyla yapılan görüşmeler sonucunda faaliyeti en iyi şekilde yansıtacak maliyet etkenine karar verilmiştir. İkinci aşama maliyet etkenleri partileme için DİS (Direkt İşçilik Saati), kalite kontrol için kontrol sayısı ve diğer faaliyetler için MS (Makine Saati)' dir.

İşletme personelinin çalışma süresi aylık olarak ortalama 26 gün olduğuna göre, günde 7,5 saat çalışan bir işçi bir ayda 195 DİS (7,5 DİS x 26 gün) çalışır. Partileme faaliyetini yürüten 23 işçi ise toplamda 4.485 DİS çalışmaktadır (23 işçi x 195 DİS).

Günde 3 vardiya, bir vardiyada 8 saat çalışan bir makine bir ayda 624 MS (3 vardiya x 8 MS x 26 gün) çalışır. Bir makine 0,85 kapasite ile çalıştığından, makinenin gerçek çalışma kapasitesi 530,4 MS'dir (624 MS x 0,85).

İşletmede ortalama olarak 100 kg ürün kalite kontrolden geçirildiğinden ve aylık üretim kapasitesi 584.000 kg olduğundan, bir ayda gerçekleşen kontrol sayısı yaklaşık olarak 5.840 kontrol'dür (584.000 kg / 100 kg).

Tablo 7: İkinci Aşama Maliyet Etkenleri

Faaliyetler	İkinci Aşama Maliyet Etkeni	Makine / İşçi sayısı	Bir Makinenin Aylık Çalışma Kapasitesi (MS)	Toplam MS	İkinci Aşama Maliyet Etkeni Toplamları	Yüklenecek Toplam Genel Üretim Maliyeleri
Ham Kumaş Deposu						
Partileme	DİS	23			4.485	51.692
Mal Açma	Makine Saati	2	530,40	1.061	1.061	48.116
Boyama						
Kasar	Makine Saati	10	530,40	5.304	5.304	65.925
Pamuk Boya	Makine Saati	15	530,40	7.956	7.956	142.736
Polyester Boya	Makine Saati	3	530,40	1.591	1.591	26.213
Yıkama	Makine Saati	2	530,40	1.061	1.061	51.785
Balon Sıkma	Makine Saati	2	530,40	1.061	1.061	10.813
Kuru Bölüm						
Kurutma	Makine Saati	4	530,40	2.122	2.122	256.378
Sanfor (Buharla Ütüleme)	Makine Saati	4	530,40	2.122	2.122	35.317
Kalite Kontrol	Kontrol Sayısı				5.840	4.940
Paketleme	Makine Saati	3	530,40	1.591	1.591	52.587
TOPLAM		45	530,40	23.868	23.868	746.502

8.1. FAALİYET MALİYETİ YÜKLEME ORANLARININ HESAPLANMASI

İkinci aşama maliyet etkenleri belirlendikten sonra, faaliyetlerde birikmiş olan GÜG toplamları ikinci aşama maliyet etkeni toplamına bölünmek suretiyle yükleme oranları hesaplanır.

$$\text{Faaliyet Yükleme Oranı} = \frac{\text{Faaliyet Maliyeti Toplamı}}{\text{Maliyet Etkeni Toplamı}}$$

Bu oran, hizmetin maliyet etkeni başına faaliyetten aldığı payı gösterir. Daha sonra yükleme oranı ile hizmete ilişkin maliyet etkeni miktarı çarpılarak hizmetin faaliyet

Hizmet Faaliyet Maliyeti = Maliyet Etkeni Miktarı x Faaliyet Yükleme Oranı

Faaliyetlerin her birinin yükleme oranları ve maliyet etkeni miktarlarının (DİS, MS..) hesaplanması sırasıyla aşağıda gösterilmiştir. Hesaplanan tutarlar kullanılarak faaliyet maliyetlerinin hizmetlere yüklenmesi (hizmet faaliyet maliyetinin hesaplanması) bir sonraki aşamada anlatılmıştır.

Partileme Faaliyeti

Aylık bütçelenen partileme faaliyeti toplam maliyeti = 51.691,79 TL/ay

Partileme faaliyeti maliyet etkeni = DİS

Aylık faaliyet kapasitesi = 4.485 DİS/ay

Faaliyet yükleme oranı = 51.691,79 TL / 4.485 DİS = 11,5255 TL/DİS

Bu oran bir direkt işçilik saati başına her bir hizmetin partileme faaliyetinden alacağı payı göstermektedir. Her hizmetin tükettiği DİS bu oran ile çarpılmak suretiyle, hizmetin partileme maliyeti tespit edilir.

Hizmet Partileme Maliyeti = Kullanılan DİS x Faaliyet Yükleme Oranı

Bu durumda, hizmetin partileme faaliyetinden aldığı maliyeti hesaplayabilmek için kullanılan DİS' in yani her bir hizmet için bu faaliyette kullanılan sürenin hesaplanması gerekir. İşletmede partileme faaliyetinde 23 işçi çalışmaktadır. Günde 7,5 saat çalışan bu işçiler, bir ayda ortalama 4.485 saat çalışmaktadırlar. Partileme yapılan işlem kapasitesi 584.000 kg olduğundan, 1 kg için kullanılan DİS 0,007679795 (4.485 DİS / 584.000 kg) olarak hesaplanır. Birim çalışma süresi kullanılarak, partileme faaliyetinden yararlanan hizmetler ve kullandıkları süreler Tablo 8' de hesaplanmıştır.

Tablo 8: Partileme Faaliyetinden Yararlanma Süreleri

Hizmet	Birim DİS (DİS/kg)	Miktar (kg)	Kullanılan Süre (DİS)
Kasar	0,007679795	187.098	1.436,87
Pamuk boya	0,007679795	308.578	2.369,82
Polyester Boya	0,007679795	49.765	382,18
Yıkama	0,007679795	38.559	296,13
Toplam		584.000	4.485

Mal Açma Faaliyeti

Aylık bütçelenen mal açma faaliyeti toplam maliyeti = 48.116,29 TL/ay

Mal açma faaliyeti maliyet etkeni = Makine saati

Aylık faaliyet kapasitesi = 1.061 MS/ay

Faaliyet Yükleme Oranı = 48.116,29 TL / 1.061 MS = 45,3499 TL/MS

Bu oran bir makine saati başına her bir hizmetin mal açma faaliyeti maliyetinden alacağı payı göstermektedir. Her hizmetin tükettiği makine saati bu oran ile çarpılmak suretiyle, hizmetin mal açma maliyeti tespit edilir.

Hizmetin Mal Açma Maliyeti = Kullanılan Makine Saati x Faaliyet Yükleme Oranı

Mal açma faaliyetinden hizmete düşen maliyet payının hesaplanması için kullanılan makine saatinin hesaplanması gerekir. Bir ayda mal açma faaliyetinde harcanan toplam süre ortalama olarak 1.061 MS'dir. Mal açma faaliyeti işlem kapasitesi aylık 584.000 kg olduğundan, 1 kg hizmet için kullanılan süre 0,001816781 MS/kg (1.061 MS / 584.000 kg) olarak hesaplanır. Birim süre kullanılarak, mal açma faaliyetinden yararlanan hizmetler ve kullandıkları toplam süreler Tablo 9' da verilmiştir.

Tablo 9: Mal Açma Faaliyetinden Yararlanma Süreleri

Hizmet	Birim MS (MS/kg)	Miktar (kg)	Kul. Süre (MS)
Kasar	0,001816781	187.098	339,916058
Pamuk boya	0,001816781	308.578	560,618592
Polyester Boya	0,001816781	49.765	90,4120976
Yıkama	0,001816781	38.559	70,0532517
Toplam		584.000	1.061,00

Kasar Faaliyeti

Aylık bütçelenen kasar faaliyeti toplam maliyeti = 65.924,55 TL/ay

Kasar faaliyeti maliyet etkeni = Makine saati

Aylık faaliyet kapasitesi = 5.304 MS/ay

Faaliyet Yükleme Oranı = 65.924,55 TL / 5.304 MS = 12,4292 TL/MS

Bu oran bir makine saati başına her bir hizmetin kasar faaliyetinden alacağı payı göstermektedir. Her hizmetin tükettiği makine saati bu oran ile çarpılmak suretiyle, hizmetin kasar maliyeti tespit edilir.

Hizmet Kasar Maliyeti = Kullanılan Makine Saati x Faaliyet Yükleme Oranı

Kasar faaliyetinden sadece kasarlanan hizmetler faydalanacağından burada oluşan 65.924,55 TL'lik maliyetin tamamı Kasar hizmetine verilecektir.

Pamuk Boya Faaliyeti

Aylık bütçelenen pamuk boya faaliyeti toplam maliyeti = 142.735,54 TL/ay

Pamuk boya faaliyeti maliyet etkeni = Makine saati

Aylık faaliyet kapasitesi = 7.956 MS/ay

Faaliyet Yükleme Oranı = 142.735,54 TL / 7.956 MS = 17,9406 TL/MS

Bu oran bir makine saati başına her bir hizmetin, pamuk boya faaliyetinden alacağı payı göstermektedir. Her hizmetin tükettiği makine saati bu oran ile çarpılmak suretiyle, hizmetlerin boya maliyetleri tespit edilir.

Hizmetin Pamuk Boya Maliyeti = Kullanılan Makine Saati x Faaliyet Yükleme Oranı

Pamuk boya faaliyetinden sadece pamuk boya hizmeti faydalanacağından burada oluşan maliyetin tamamı pamuk boya hizmetine verilecektir.

Polyester Boya Faaliyeti

Aylık bütçelenen polyester boya faaliyeti toplam maliyeti = 26.212,51 TL/ay

Polyester boya faaliyeti maliyet etkeni = Makine saati

Aylık faaliyet kapasitesi = 1.591 MS/ay

Faaliyet Yükleme Oranı = 26.212,51 TL / 1.591 MS = 16,4755 TL/MS

Bu oran bir makine saati başına her bir hizmetin, polyester boya faaliyetinden alacağı payı göstermektedir. Her hizmetin tükettiği makine saati bu oran ile çarpılmak suretiyle, hizmetlerin polyester boya maliyetleri tespit edilir.

Hizmetin Polyester Boya Maliyeti = Kullanılan Makine Saati x Faaliyet Yükleme Oranı

Polyester boya faaliyetinden sadece polyester boyalı hizmetler faydalanacağından burada oluşan maliyetin tamamı polyester boya hizmetine verilecektir.

Yıkama Faaliyeti

Aylık bütçelenen yıkama faaliyeti toplam maliyeti = 51.785,45 TL/ay

Yıkama faaliyeti maliyet etkeni = Makine saati

Aylık faaliyet kapasitesi = 1.061 MS/ay

Faaliyet Yükleme Oranı = 51.785,45 TL / 1.061 MS = 48,8082 TL/MS

Bu oran bir makine saati başına her bir hizmetin yıkama faaliyetinden alacağı payı göstermektedir. Her hizmetin tükettiği makine saati bu oran ile çarpılmak suretiyle, hizmetlerin yıkama maliyetleri tespit edilir.

Hizmetin Yıkama Maliyeti = Kullanılan Makine Saati x Faaliyet Yükleme Oranı

Hizmetlerin birim yıkama maliyetlerini hesaplayabilmek için her bir hizmet için yıkama faaliyetinde kullanılan sürenin hesaplanması gerekir. Yıkama faaliyetinde geçen toplam süre 1.061 MS'dır. Bu süre 584.000 kg kumaşın yıkanması için kullanıldığından birim yıkama süresi 0,001816781 MS/kg (1.061 MS / 584.000 kg) olarak hesaplanır.

Tablo 10: Yıkama Faaliyetinden Yararlanma Süreleri

Hizmet	Birim MS (MS/kg)	Miktar (kg)	Kul. Süre (MS)
Kasar	0,0018168	187.098	339,92
Pamuk boya	0,0018168	308.578	560,62
Polyester Boya	0,0018168	49.765	90,41
Yıkama	0,0018168	38.559	70,05
Toplam		584.000	1.061,00

Balon Sıkma Faaliyeti

Aylık bütçelenen balon sıkma faaliyeti toplam maliyeti = 10.813,45 TL/ay

Balon sıkma faaliyeti maliyet etkeni = Makine saati

Aylık faaliyet kapasitesi = 1.061 MS/ay

Faaliyet Yükleme Oranı = 10.813,45 TL / 1.061 MS =10,1918 TL/MS

Bu oran bir makine saati başına her bir hizmetin balon sıkma faaliyetinden alacağı payı göstermektedir. Her hizmetin tükettiği makine saati bu oran ile çarpılmak suretiyle, hizmetlerin balon sıkma maliyetleri tespit edilir.

Hizmetin Balon Sıkma Maliyeti = Kullanılan Makine Saati x Faaliyet Yükleme Oranı

Aylık balon sıkma faaliyet kapasitesi 1.061 MS ve 584.000 kg olduğundan, birim başına kullanılan süre 0,001816781 MS/kg (1.061 MS / 584.000 kg) olarak hesaplanır. Hizmetler tarafından kullanılan toplam süreler Tablo 11' de hesaplanmıştır.

Tablo 11: Balon Sıkma Faaliyetinden Yararlanma Süreleri			
Hizmet	Birim MS (MS/kg)	Miktar (kg)	Kullanılan Süre(MS)
Kasar	0,001816781	187.098	339,92
Pamuk boya	0,001816781	308.578	560,62
Polyester Boya	0,001816781	49.765	90,41
Yıkama	0,001816781	38.559	70,05
Toplam		584.000	1.061,00

Kurutma Faaliyeti

Aylık bütçelenen kurutma faaliyeti toplam maliyeti = 256.377,89 TL/ay

Kurutma faaliyeti maliyet etkeni = Makine saati

Aylık faaliyet kapasitesi = 2.122 MS/ay

Faaliyet Yükleme Oranı = 256.377,89 TL / 2.122 MS = 120,8190 TL/MS

Bu oran bir makine saati başına her bir hizmetin kurutma faaliyetinden alacağı payı göstermektedir. Her hizmetin tükettiği makine saati bu oran ile çarpılmak suretiyle, hizmetlerin kurutma maliyetleri tespit edilir.

Hizmetin Kurutma Maliyeti = Kullanılan Makine Saati x Faaliyet Yükleme Oranı

Aylık kurutma faaliyeti kapasitesi 2.122 MS ve 584.000 kg olduğundan, birim başına kullanılan süre 0,003633562 MS/kg (2.122 MS / 584.000 kg) olarak hesaplanır. Hizmetler tarafından kullanılan toplam süreler Tablo 12' de hesaplanmıştır.

Tablo 12: Kurutma Faaliyetinden Yararlanma Süreleri			
Hizmet	**Birim MS (MS/kg)**	**Miktar (kg)**	**Kul. Süre(MS)**
Kasar	0,003633562	187.098	679,83
Pamuk boya	0,003633562	308.578	1.121,24
Polyester Boya	0,003633562	49.765	180,82
Yıkama	0,003633562	38.559	140,11
Toplam		584.000	2.122,00

Sanfor Faaliyeti

Aylık bütçelenen sanfor faaliyeti toplam maliyeti = 35.317,15 TL/ay

Sanfor faaliyeti maliyet etkeni = Makine saati

Aylık faaliyet kapasitesi = 2.122 MS/ay

Faaliyet Yükleme Oranı = 35.317,15TL / 2.122 MS = 16,6433 TL/MS

Bu oran bir makine saati başına her bir hizmetin sanfor faaliyetinden alacağı payı göstermektedir. Her hizmetin tükettiği makine saati bu oran ile çarpılmak suretiyle, hizmetlerin sanfor maliyetleri tespit edilir.

Hizmetin Sanfor Maliyeti = Kullanılan Makine Saati x Faaliyet Yükleme Oranı

Aylık sanfor faaliyeti kapasitesi 2.122 MS ve 584.000 kg olduğundan, birim başına

kullanılan süre 0,003633562 MS/kg (2.122 MS / 584.000 kg) olarak hesaplanır. Hizmetler tarafından kullanılan toplam süreler Tablo 13' de hesaplanmıştır.

Tablo 13: Sanfor Faaliyetinden Yararlanma Süreleri

Hizmet	Birim MS (MS/kg)	Miktar (kg)	Kul. Süre(MS)
Kasar	0,003633562	187.098	679,83
Pamuk boya	0,003633562	308.578	1.121,24
Polyester Boya	0,003633562	49.765	180,82
Yıkama	0,003633562	38.559	140,11
Toplam		584.000	2.122,00

Kalite Kontrol Faaliyeti

Aylık bütçelenen kalite kontrol faaliyeti toplam maliyeti = 4.940,11 TL/ay

Kalite kontrol faaliyeti maliyet etkeni = Kalite kontrol sayısı

Aylık faaliyet kapasitesi = 5.840 kontrol/ay

Faaliyet Yükleme Oranı = 4.940,11 TL / 5.840 kontrol = 0,8459 TL/kontrol

Bu oran bir kontrol işlemi başına hizmetin kalite kontrol faaliyeti maliyetinden alacağı payı göstermektedir. Her hizmetin tükettiği kontrol sayısı bu oran ile çarpılmak suretiyle, hizmetlerin kalite kontrol maliyetleri tespit edilir.

Hizmetin K. Kontrol Maliyeti = Birim kontrol sayısı x Faaliyet Yükleme Oranı

Aylık kalite kontrol faaliyeti kapasitesi 5.840 kontrol ve 584.000 kg olduğundan, birim başına düşen kontrol sayısı 0,01 kontrol/birim (5.840 kontrol / 584.000 kg) olarak hesaplanır. Hizmetler için gerçekleştirilen kontrol sayıları Tablo 14' de hesaplanmıştır.

Tablo 14: Hizmet Bazında Kalite Kontrol Sayısı

Hizmet	Birim kontrol (kontrol/kg)	Miktar (kg)	Kontrol Sayısı
Kasar	0,01	187.098	1.870,98
Pamuk boya	0,01	308.578	3.085,78
Polyester Boya	0,01	49.765	497,65
Yıkama	0,01	38.559	385,59
Toplam		584.000	5.840,00

Paketleme Faaliyeti

Aylık bütçelenen paketleme faaliyeti toplam maliyeti = 52.587,39 TL/ay

Paketleme faaliyeti maliyet etkeni = Makine saati

Aylık faaliyet kapasitesi = 1.591 MS/ay

Faaliyet Yükleme Oranı = 52.587,39TL / 1.591 MS = 33,0530 TL/MS

Bu oran bir makine saati başına her bir hizmetin paketleme faaliyeti maliyetinden

alacağı payı göstermektedir. Her hizmetin tükettiği makine saati bu oran ile çarpılmak suretiyle, hizmetlerin paketleme maliyetleri tespit edilir.

Hizmetin Paketleme Maliyeti = Kullanılan Makine Saati x Faaliyet Yükleme Oranı

Aylık paketleme faaliyet kapasitesi 1.591 MS ve 584.000 kg olduğundan, birim başına kullanılan süre 0,002724315 MS/kg (1.591 MS / 584.000 kg) olarak hesaplanır. Hizmetler tarafından kullanılan toplam süreler Tablo 15' de hesaplanmıştır.

Tablo 15: Paketleme Faaliyetinden Yararlanma Süreleri

Hizmet	Birim MS (MS/kg)	Miktar (kg)	Kul. Süre(MS)
Kasar	0,002724315	187.098	509,71
Pamuk boya	0,002724315	308.578	840,66
Polyester Boya	0,002724315	49.765	135,58
Yıkama	0,002724315	38.559	105,05
Toplam		584.000	1.591,00

Buraya kadar yapılan hesaplamalar sonucunda elde edilen faaliyet yükleme oranları Tablo 16' da verilmiştir.

Tablo 16: Faaliyet Yükleme Oranları

Faaliyetler	İkinci Aşama Maliyet Etkeni	Yükleme Oranı (TL)
Ham Kumaş Deposu		
Partileme	DİS	11,5255
Mal Açma	MS	45,3499
Boyama		
Kasar	MS	12,4292
Pamuk Boya	MS	17,9406
Polyester Boya	MS	16,4755
Yıkama	MS	48,8082
Balon Sıkma	MS	10,1918
Kuru Bölüm		
Kurutma	MS	120,8190
Sanfor	MS	16,6433
Kalite Kontrol	Kontrol Sayısı	0,8459
Paketleme	MS	33,0530

8.2. Faaliyet Maliyetlerinin Hizmetlere Yüklenmesi

Faaliyet yükleme oranı ve hizmetlerin bu faaliyetlerden kaç kez yararlandıklarını gösteren maliyet etkeni miktarları hesaplandıktan sonra faaliyet maliyetleri hizmetlere yüklenir.

$$\text{Hizmet Faaliyet Maliyeti} = \frac{\text{Maliyet Etkeni Miktarı x}}{\text{Faaliyet Yükleme Oranı}}$$

İşletmedeki hizmet çeşitleri ve aylık üretim kapasiteleri Tablo 17' de verilmiştir.

Tablo 17: Hizmet Çeşitleri ve Aylık Üretim Kapasiteleri

Hizmet	**Üretim Kapasitesi (kg/ay)**
Kasar	187.098 kg
Pamuk Boyama	308.578 kg
Polyester Boyama	49.765 kg
Yıkama	38.559 kg
TOPLAM	584.000 kg

Faaliyetlerde birikmiş olan genel üretim giderleri işletmenin ana hizmetleri olan kasar, pamuk boyama, polyester boyama ve yıkama hizmetlerine yüklenecektir. Bu hizmetlerden her birine yüklenen toplam ve birim maliyetler aşağıda sırasıyla hesaplanmıştır.

Tablo 18: Kasar Birim Maliyetinin Hesaplanması

KASAR BİRİM MALİYETİNİN HESAPLANMASI				
Faaliyet Merkezleri	İkinci Aşama Maliyet Etkeni ve Miktarları		Yükleme Oranı	MALİYET (TL)
Partileme	DİS	1.436,874195	11,5255	16.561
Mal Açma	MS	339,9160582	45,3499	15.415
Kasar	MS	5.304	12,4292	65.925
Yıkama	MS	339,9161	48,8082	16.591
Balon Sıkma	MS	339,9161	10,1918	3.464
Kurutma	MS	679,8321164	120,8190	82.137
Sanfor	MS	679,8321164	16,6433	11.315
K. Kontrol	Kont Say.	1.870,9800	0,8459	1.583
Paketleme	MS	509,7139007	33,0530	16.848
			TOPLAM	229.837
			Üret. Mik	187.098
			Birim Mal.	1,2284

Tablo 19: Pamuk Boya Birim Maliyetinin Hesaplanması				
PAMUK BOYA BİRİM MALİYETİNİN HESAPLANMASI				
Faaliyet Merkezleri	İkinci Aşama Maliyet Etkenleri		Yükleme Oranı	MALİYET (TL)
Partileme	DİS	2.369,815634	11,5255	27.313
Mal Açma	MS	560,6185925	45,3499	25.424
Pamuk Boya	MS	7.956	17,9406	142.736
Yıkama	MS	560,6185925	48,8082	27.363
Balon Sıkma	MS	560,6185925	10,1918	5.714
Kurutma	MS	1.121,237185	120,8190	135.467
Sanfor	MS	1.121,237185	16,6433	18.661
Kalite Kontrol	Kont. Say.	3.085,7800	0,8459	2.610
Paketleme	MS	840,6636952	33,0530	27.786
			TOPLAM	413.074
			Üret. Mik	308.578
			Birim Mal.	1,3386

Tablo 20: Polyester Boya Birim Maliyetinin Hesaplanması				
POLYESTER BOYA BİRİM MALİYETİNİN HESAPLANMASI				
Faaliyet Merkezleri	İkinci Aşama Maliyet Etkenleri		Yükleme Oranı	MALİYET (TL)
Partileme	DİS	382,184974	11,5255	4.405
Mal Açma	MS	90,4120976	45,3499409	4.100
Polyester Boya	MS	1.591	16,4754904	26.213
Yıkama	MS	90,4120976	48,8082	4.413
Balon Sıkma	MS	90,4120976	10,1918	921
Kurutma	MS	180,824195	120,8190	21.847
Sanfor	MS	180,824195	16,6433	3.010
Kalite Kontrol	Kont. Say	497,6500	0,8459	421
Paketleme	MS	135,575539	33,0530	4.481
			TOPLAM	69.811
			Üret. Mik	49.765
			Birim Mal.	1,4028

Tablo 21: Yıkama Birim Maliyetinin Hesaplanması				
YIKAMA BİRİM MALİYETİNİN HESAPLANMASI				
Faaliyet Merkezleri	İkinci Aşama Maliyet Etkenleri		Yükleme Oranı	TOPLAM MALİYET
Partileme	DİS	296,1251969	11,5255	3.413
Mal Açma	MS	70,05325171	45,3499	3.177
Yıkama	MS	70,05325171	48,8082	3.419
Balon Sıkma	MS	70,05325171	10,1918	714
Kurutma	MS	140,1065034	120,8190	16.928
Sanfor	MS	140,1065034	16,6433	2.332
Kalite Kontrol	Kont. Say.	385,5900	0,8459	326
Paketleme	MS	105,0468647	33,0530	3.472
			TOPLAM	33.781
			Üret. Mik.	38.559
			Bir. Mal.	0,8761

FTB' ye göre her bir hizmete ilişkin yukarıda hesaplanmış olan birim genel üretim giderleri aşağıdaki gibidir:

MAMULLER	Birim G.Ü.G. (TL/kg)
Kasar	1,2284
Pamuk Boyama	1,3386
Polyester Boyama	1,4028
Yıkama	0,8761

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmamızda faaliyet tabanlı bütçelemenin bir tekstil işletmesinde uygulamasına yer verilmiştir. Uygulama yapmış olduğumuz işletme orta ölçekli ve mali nitelikteki bilgilerin paylaşımı konusunda gelenekçi bir yapıda olması sebebiyle yöntemin uygulanması mümkün olduğunca basit düzeyde tutulmaya çalışmıştır. Yöntem faaliyet tabanlı maliyetlemenin aksine aşağıdan yukarıya doğru bütçe hesaplamalarını gerektirirken, uygulamanın anlaşılırlılığını kolaylaştırmak için yukarıdan aşağıya doğru bir yön izlenmiştir. Yapılan çalışmalar teorik bilgiler doğrultusunda Excel yardımıyla yürütülmüştür. Ancak faaliyet tabanlı maliyetleme ve sonrasında faaliyet tabanlı bütçeleme uygulamasına ilişkin en sağlıklı sonuç, yönteme uygun alt yapı ve bilgisayar donanım ve yazılımlarıyla sağlanabilecektir.

Uygulamada, genel üretim giderlerinin bütçelenmesi üzerinde durulmuştur. Bu amaçla öncelikle işletmenin iş akış şemasından yararlanarak faaliyetler ve faaliyet etkenleri belirlenmiş, daha sonra işletme faaliyetlerinin yürütülmesi sırasında ortaya çıkabilecek genel üretim giderleri, geçmiş yıl verileri ve muhasebe yöneticisiyle görü-

şülerek bütçelenmiştir. Bütçelenen maliyetler birinci aşamada faaliyetlere yüklenmiş, ikinci aşamada ise faaliyetlerde biriken maliyetler bu faaliyetleri tüketen dört temel hizmete yüklenmiştir. Halihazırda, geleneksel bütçeleme yöntemini kullanan işletmenin, faaliyet tabanlı bütçeleme yöntemini kullanması sonucunda sağlayacağı faydalar:

- Faaliyet tabanlı bütçeleme yöntemi, geleneksel bütçeleme yöntemi ile karşılaştırıldığında toplam ve birim maliyetler açısından bazı hizmetlerde eksik yükleme bazı hizmetlerde ise fazla yükleme yapıldığı görülmektedir.
-
- Geleneksel bütçelemede genel üretim giderlerinin dağıtımı yapılırken DİS esas alınmaktadır. Ancak DİS işletmedeki genel üretim giderlerinin yapısını yansıtmaktan uzaktır. Çünkü işletmede ortaya çıkan endirekt maliyetler esas olarak elektrik, doğalgaz ve kömür gibi enerji maliyetlerinden oluşmaktadır. Enerji maliyetlerinin ortaya çıkmasındaki temel etken ise makine çalışma saatidir.
- Geleneksel yöntemde, GÜG bütçeleri sadece endirekt maliyetler üzerinde yoğunlaşırken, faaliyet tabanlı bütçeleme faaliyetler üzerinde yoğunlaşır ve endirekt maliyetler fabrika düzeyinde değil faaliyetler düzeyinde ayrı ayrı ve daha doğru bir şekilde bütçelenmektedir.
- Böylece FTB ile faaliyet maliyetleri ayrıntılı bir şekilde bütçelendiğinden, işletmeye değer katan / katmayan faaliyetler belirlenebilecek, değer katmayan faaliyetlerin elimine edilip, maliyeti yüksek olan faaliyetlerin de etkin maliyet kontrolü mümkün olabilecektir.

Elbette ki FTB yönteminin işletmenin daha planlı ve kontrollü hareket etmesi doğrultusunda bütçeleme sürecinde işletmeye olabilecek katkıları yadsınamaz. Ancak, KOBİ niteliğinde olan işletmede faaliyet tabanlı bilgi yöntemlerinin kurulması ek yatırımlar ve eğitimli, kalifiye uygulamacılar gerektirmektedir. Dolayısıyla yöntemin kurulumundan önce fayda - maliyet analizi yapılarak, yöntemin işletmeye olabilecek katkıları maliyeti ile karşılaştırılıp o doğrultuda uygulanabilirliğine karar verilmelidir.

CHAPTER 93

KALKINMA TEORİLERİ VE STRATEJİLERİAÇISINDAN TÜRKİYE'DE İKTİSADİ

Ramazan TAŞCI[1]

Tarık DURAN[2]

1 Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
2 Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

1. KALKINMANIN TANIMI VE İFADE ETTİKLERİ

Kalkınmayı kısaca "insani değerleri de bünyesinde barındıran nitelikli büyüme" olarak adlandırabiliriz. Kalkınma öncelikle insani kalkınmışlık endeksinde olduğu gibi gelirle beraber eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesini ifade eder. Kalkınma niceliksel büyümenin yanında gelir dağılımının adaletli olması, yoksulluğun azaltılması, kadınların ekonomik yaşama daha çok katılması, kurumların kalitesi, bireylerin özgürlükleri, doğumda yaşama süresi beklentisi, okullaşma oranı, temiz suya erişim oranı gibi pek çok iktisadi değişkeni bünyesinde barınmaktadır. Kalkınma 1950'li yıllarda sadece az gelişmiş ülkelerin sanayileşme sorunu olarak algılanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde sanayileşmeye yönelik büyüme politikalarına odaklanılmış ve sermaye birikimi başlıca ilgi kaynağı olmuştur. 1960 ve 1970'lerden itibaren kalkınma kavramı yeni yaklaşımlarla beraber iktisadi büyümeden, kurumlara, toplumsal cinsiyete ve çevreye kadar çok boyutlu bir nitelik kazanmıştır. 1990'lardan itibaren sürdürülebilir kalkınma ve insani kalkınma fikri daha öncelikli olarak ele alınmakta ve kalkınma tanımlarında ön plana çıkmaktadır.

2. KALKINMA VE SANAYİLEŞME İLİŞKİSİ

Kalkınmayı yalnızca sanayileşme ile açıklamaya çalışmak teleolojik (erekbilimsel) düşünce hatasına düşmenin bir örneği olarak verilebilir. Bu tip bir hatanın kaynağı fenomenleri, görüngüleri veya olayları sonuçsal bir amaca göre belli bir düşünce dâhilinde açıklama ve yorumlama eğilimidir. Gelişme kuramında ve yazınında toplumların belirli bir kalıp gelişme merhalelerini aşması gerektiği öğretisi hâkimdir. Bu düşünce tarzına göre kalkınmanın en önemli menzili de sanayileşmedir.

Kalkınma fikrinin ve kalkınma iktisadının ortaya çıktığı II. Dünya Savaşı sonrasında ve 1950'li yıllarda kalkınma ile sanayileşme bir arada anılmıştır. Gelişmiş toplumların sanayi devrimi, serbest piyasa ekonomisi, serbest dış ticaret ve demokrasi ile mevcut refah seviyesine ulaştığı savunularak benzer bir "kalkınma yolu" geri kalmış ülkelere de sunulmuştur. Geliştirilen ve önerilen kalkınma modellerinde kalkınmanın batı tarzı sanayileşme ve sanayi devrimi ile mümkün olduğu vurgulanmıştır.

İçinde bulunduğumuz post modern bilgi toplumunda post-fordist esneküretim biçimi çeşit ekonomilerini, hizmetler sektörünü ve girişimciliği ön plana çıkartmaktadır. Beyaz yakalı, esnek işçi modeli ve âdemi merkeziyetçi yönetim bu dönemin özelliklerindendir. Post modern öncesi modernist sanayi toplumunda tek tipçi fordist üretim biçimi benimsenmiştir. Fordist yapı ölçek ekonomilerini, sanayi sektörünü ve tekelci sermayeyi ön plana çıkartır. Mavi yakalı, uzmanlaşmış işçi modeli ve merkezi yönetim anlayışı bu dönemin karakteristiğidir (Harvey, 1997: 374-375). Bahsedilen fordist dönem için devrin ruhuna da uygun olarak kalkınma ile sanayileşme hatta ağır sanayileşme eş anlamlı olarak görülmüştür.

Teknoloji açısından bilimsel ilerlemenin birikimsel olması sebebiyle düşük teknoloji gerektiren tarıma dayalı sanayileşme aşamasından geçmeden, orta teknoloji gerektiren beyaz eşya, kimya ve otomotiv sanayi ve ileri teknoloji ve ARGE çalışması gerektiren ilaç ve bilişim sanayilerine ulaşmak pek mümkün değildir. Bu açıdan bakılarak rasyonel olarak düşünülürse, sanayileşmeden kalkınmak veya gerekli bilim ve teknolojiye sahip olamadan kalkınmayı ileri aşamalara taşımak pek mümkün değildir. Ancak tamamen ağır sanayiye ağırlık verilerek gerçekleştirilecek bir kalkınma yerine gerekli beşeri ve eğitim yatırımları yapılarak, bilim ve teknoloji düzeyini geliştirerek hizmetler sektöründe ve ileri teknoloji gerektiren sektörlerde üretim yaparak kalkınmak da mümkündür.

3. KAPİTALİZM VE KALKINMA İKTİSADININ TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE GELİŞİMİ

3.1. Kalkınma iktisadının tarihsel gelişimi

Kalkınma yazını 1943 yılında Rodan-Rosenstein'ın kalkınma ile ilgili makalesi ile başlatılmaktadır (İnsel, 2003). Sonrasında ise II. Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods Anlaşması ile kurulan uluslararası iktisadi örgütlerden özellikle Dünya Bankası'nın (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) katkıları ve iktisatçıların artan bir eğilimde bu konuya el atmaları ile kalkınma yazını iktisat literatüründe kendine 1970'li yılların sonlarına kadar epeyce yer bulmuştur. Bu dönemde Dünya Bankası'nın ülkeleri gelir seviyelerine göre gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutması ülkelerin karşılaştırmalı olarak kalkınmışlıklarının bir ölçütü haline gelmiştir.

Kalkınma yazınında öncelikle kalkınmanın ölçümü, kalkınmanın incelendiği temel sorunlar, az gelişmişliğin tanımlanması ve az gelişmişliğin özelliklerinin tespiti konuları yer almaktadır. Kalkınma iktisadı içerisinde geliştirilen dengeli ve dengesiz kalkınma modelleri, yoksulluğun kısır döngüsü kuramı, sınırsız emek arzı modeli, Harris-Todaro modeli, Singer-Prebisch modeli, bağımlılık okulu ve kurumsalcı model kalkınma kuramına katkıda bulunmuştur. Kalkınmanın aşamalarına dair modeller ve çeşitli kuramlar, tarihsel süreç içerisinde gelişme iktisadının kapsamını belirlemişler ve gelişmekte olan ülkelere yön gösterici olmuşlardır(Gönel, 2013).

Batının "kendini" ve "ötekini" diğer toplumlarla karşılaştırarak tanımlaması Edward Said'in oryantalizm adlandırmasıyla öncelikle edebiyat ve sanat alanında görülmüş olsa da, II. Dünya savaşı sonrasında iktisadi, siyasi ve kültürel alanda da bu tür karşılaştırmalı tanımlamalar yapılmıştır. Bu kapsamda gelişme sosyolojisi ve gelişme siyaseti gibi çalışma alanları da bulunsa da, iktisatçılar tarafından gelişme iktisadı ve gelişme yazını bu tür çalışmalara öncülük etmiştir. Gelişme kuramlarının ve gelişme yazınının uluslararası eşitsizliği ve yoksulluğu ortadan kaldırmak, dünya ekonomisinin bunalımının önlenmesi için azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler düzeyine çıkmasının gerekli olması, komünizmle mücadele yolu olarak üçüncü dünya ülkelerinin komünist bloğa geçmemesi gibi çeşitli amaçları olagelmiştir (Erbaş, 1999, ss. 12–13).

Kalkınma iktisatçılarının temel hedefi geri kalmış ülke vatandaşlarının da gelişmiş ülke standartlarına ulaşması ve daha adil ve eşit bir refah dağılımına ulaşmak gibi insancıl hedefler olmuştur. Bu iktisadi anlayışın gözden düşmesi mümkündür, ancak çöküşü veya bitmesi pek mümkün değildir.

3.2. Türkiye'de kapitalizmin ve kalkınma düşüncesinin gelişimi

İktisatçılar kalkınma iktisadının 'yükseldiği' konusunda mutabıktırlar; benzer şekilde 'gerilemesi' (Şenses, 2001), 'düşüşü' (Başkaya, 2000), 'çöküşü' (Türkcan, 2010) ve 'yıkılması' (Savaş, 2007) konusunda farklı adlandırmalar ve vurgulamalar kullanmış olsalar da gözden düşmesi konusunda da hemfikirdirler. Dolayısıyla kalkınma iktisadı ve planlı kalkınma bir dönem analizidir. Türkiye için bu dönem 1960-1980 arası dönem olmuştur.

Tanzimat sonrası Osmanlı döneminde ve Türkiye Cumhuriyetinde sanayi devrimi sonrası kapitalistleşmiş ve sanayileşmiş batı toplumu örnek alınmış, modernleşme, çağdaşlaşma, batılılaşma ve Avrupalılaşma birbiri ile eş anlamlı olarak görülmüştür. Bu düşünceye uyumlu bir şekilde iktisadi açıdan da batı tarzı sanayileşme ve kalkınma düşüncesi benimsenmiştir (Ünsaldı, 2014).

Alman idealizmi ve militarizminin örnek alındığı İttihat ve Terakki Partisi döneminde (1908-1918) milli burjuvazi yaratılma çabası mevcuttur. Öncülleri olan Sakızlı Ohannes Paşa ve Portakal Mikael Paşa gibi bu dönemin önde gelen iktisatçısı ve Maliye Nazırı Mehmet Cavid Bey de liberal iktisadi düşünceyi ve serbest ticareti savunmuştur. Hâlbuki İngiltere'de ve diğer batılı ülkelerin deneyiminde olduğu gibi erken dönemlerde başlanılan ve uzun süren bir korumacı dönem sanayileşme, sermaye birikimi ve kapitalistleşme açısından ileride daha iyi sonuçlara neden olabilirdi. Türkiye açısından başlangıç aşamasında Adam Smith'in "laise faire laissepaire" anlayışından ziyade Friedrich List'in korumacı modeli örnek alınsa daha iyi olabileceği söylenebilir.

Siyasi bağımsızlık sonrası ekonomik bağımsızlık ile beraber ancak tam bağımsızlığın mümkün olabileceğinin düşünerek 1930'larda Kemalizm'in ekonomik esaslarını oluşturan Kadro hareketi ne kapitalist ne de komünist olan karma bir ekonomik modelin Türkiye için daha uygun olacağını düşünmüştür. 1930'lardaki sanayi planlarında güdülen bu düşünce, 1960'lı yıllardaki kalkınma planlarında da güdülmüş; Yön hareketi ile dönemin başat iktisatçılarının da savunduğu gibi devlet önderliğinde, idealist ve ilerlemeci gelişme olarak görülen kalkınma planları benimsenmiştir.

Büyük Buhran sonrası 1930'lardaki reflektif ve pratik bir çözüm olarak gelişen korumacı ve devletçi ithal ikamesi yerini 1950'lerde yerini dışa açık bir ithal ikamesine bırakmıştır. 1960'lı yıllarda kalkınma planlarının katkısı ile kalkınma hamleleri başarılı olmuştur. Özellikle ilk iki kalkınma planı dönemini kapsayan 1963-1967 ve 1968-1972 arası dönem gayet başarılı olarak görülmektedir. 1970'li yıllarda küresel petrol ve stagflasyon krizi ile birlikte kalkınma için müsait dönem sona ermiştir. 1970'li yılların koalisyon-enflasyon-devalüasyon sarmalındaki siyasi ortamkalkınmaya müsait bir halden uzaklaşmıştır. 1980'li yıllarda 24 Ocak kararları ile başlayan dönemde iç pazara ve iç tüketime dönük ithalikameci sanayileşmeden, dış satıma ve dış tüketime yönelik ihracata dayalı sanayileşmeye geçilmiştir. 1989 yılı itibari finansal liberalizasyona geçilmiştir. 1990'lı yıllarda Washington Uzlaşısı ile koordineli bir şekilde kalkınma düşüncesi eski popüleritesini kaybetmiştir. 2000'li yıllarda Post Washington Uzlaşısı ile uyumlu olarak devlet liderliğinde ve planlı kalkınma çabaları yerini özel sektör öncülüğünde ve bölgesel düzeyde kalkınma çabalarına bırakmıştır (Boratav, 2004).

Türkiye'de kalkınma iktisadıningeliştiği tarihsel sürecin genel siyasi, ekonomik, sosyolojik ve tarihsel çerçevesini belirlemekte fayda vardır. Soğuk savaş döneminde dünya ülkelerinin kapitalist blok, sosyalist blok ve bağlantısızlar (üçüncü dünya ülkeleri) olmak üzere kategorize olduğu 1960-1980 yılları arasında Türkiye serbest piyasa ekonomisi ve liberal demokrasiyi benimseyen kapitalist blok içerisinde karma ekonomik sistemi benimsemiş olarak ithal ikameci sanayileşme politikaları ile kalkınmaya çalışan bir ülke konumundadır. 1960'lı yıllar 1960 Anayasası sonrası oluşan görece özgürlükçü düşünce ortamında Keynesyen karma ekonomi anlayışı ile Marksist iktisadi düşüncenin de Türkiye'ye girdiği yıllardır. Bu yıllar Türkiye'deki düşünce dünyasında fikir planında sosyalist planlamanın ve kapitalist planlamanın üstünlüğü ve uygunluğu üzerine sistem tartışmasının yoğun bir şekilde yaşandığı yıllar olmuştur. Neo-Keynesyen dengeli-dengesiz kalkınma teorileri ve Neo-Marksist bağımlılık teorileri Türkiye'deki iktisadi kalkınma sürecinde tartışılan etkin görüşler olmuştur. Kısacası bu dönemde Türkiye'de iktisadi kalkınmanın temel iktisadi amaç olarak hedeflendiği bir süreç yaşanmıştır.

3.3. Türkiye'de kapitalizmin ve kalkınmanın gelişiminin değerlendirilmesi

Karşılıklı bağımlılığın yüksek olduğu dış ticari ilişkilerde tam bağımsızlık acaba ne kadar mümkündür? Bu açıdan bakıldığında hiçbir egemen ülke iktisaden tam ola-

rak bağımsız değildir. Ancak dış borç ilişkileri ve sermaye açısından dışa bağımlı az gelişmiş ülkelere nazaran gelişmiş ülkelerin ekonomik hareket alanları daha geniştir. Örneğin ithal ikameci dönemde Türkiye ödemeler bilançosunu düzeltmek amacıyla aşırı değerli kur politikası izlemek zorunda kalmış ve sıklıkla devalüasyonlara başvurulmuştur. Tarıma dayalı sanayileşme sonrası ithal ikameci dönemde beyaz eşya benzeri esnekliği nispeten düşük olan tüketim malları üretimini esas alındığından dolayı dış ticaret dengesi daha da kötüleşmiştir. Sonuç itibari ile artarak artan bir bağımlılık ilişkisi gelişmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden sanayileşme stratejileri açısından sonraki aşama olan ara ve yatırım mallarına dayalı sanayileşme aşaması gerçekleşmemiştir. Sonraki aşama için yeterli ve gerekli gayret gösterilememiştir. Girdi olarak yüksek oranda ithalata bağımlı ihracat ve düşük oranda ihracatın ithalatı karşılama oranı ile geçiş aşaması olarak ithal ikameci sanayileşmeden ihracata dayalı sanayileşmeye çok sağlıksız bir şekilde geçilmiştir. Sürdürülemez olan ekonomide dışa açık büyüme modeli finansal liberalizasyon ile desteklenmeye çalışılmıştır. Gerekli düzenleme ve denetim mekanizmalarından yoksun bir şekilde gelişen ekonomik sistem iktisadi ve finansal krizlere karşı dayanıksız bir şekilde kurgulanmıştır (Kepenek, 1996).

4. TÜRKİYE İÇİN DAHA UYGUN KALKINMA MODELİNİN TESPİTİ

Dengeli veya dengesiz kalkınma modellerinden dengeli kalkınma modelinin Türkiye ekonomisi için daha uygun olduğu söylenebilir. Dengeli kalkınma modellerinden Rosenstein-Rodan'ın Büyük İtiş Teorisinde iddia edildiği gibi sanayileşme sürecinde devletin ekonomiye tamamlayıcı ve planlayıcı bir rol ile müdahalesinin şart olduğu söylenebilir. Sağlıklı bir sanayileşme için yatırımların planlı bir şekilde, büyük bir itişi ortaya çıkartabilecek şekilde birbirini tamamlayıcı sektörlere ve aynı anda yapılmasının daha faydalı olacağı kanaatindeyim. Daha fazla anlaşılması için Rosenstein-Rodan'ın Büyük İtiş Kuramının temel varsayımlarını kısaca hatırlamakta yarar vardır(-Başkaya, 2000; Gönel, 2013; Küçük, 1971).

- Kalkınmanın ilk hareketini yatırımlar başlatır.
- Aynı anda tüm sektörlere yatırım yapılmalıdır.
- Sanayileşmede devlet öncü olmalıdır.
- Talebin bölünmezliği gereği optimum ölçeğe ulaşmak için piyasa genişletilmelidir.
- Sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelere doğruyönelmesi muhtemeldir.
- Piyasanın genişletilmesi ve kalkınma için tüm sektörlere giderek artan ve genişleyen yatırımlar yapılmalıdır.
- Sosyal sabit sermaye yatırımlarına öncelik verilmelidir.
- Sosyal sabit sermaye yatırımları verimlilik ve karlılık hesabına dayanmaz.
- Sosyal sabit sermaye yatırımları özel sektörün üretken yapısını tamamlayacak şekilde yapılmalıdır.

Türkiye ekonomisi, sermaye birikimi ile arz ve talep yönüyle piyasa genişliği açısından dengeli bir kalkınmaya müsaittir. Dolayısıyla dengesiz kalkınma modelinin bu konuda ortaya attığı eleştiriler Türkiye için geçerli değildir. Azgelişmiş ülkelerden farklı bir şekilde gelişen ve dinamik bir ülke olan Türkiye'de yeterli doğal ve beşeri kaynaklar mevcuttur ve bunlardan ekonomik olarak yararlanmak mümkündür. Ancak, dengesiz kalkınma modelinde savunulduğu gibi ileri ve geri bağlantısı yüksek olan endüstrilere yatırımların diğer endüstrilerdeki yatırımları teşvik edici rolünün göz ardı edilmemesi ve önceliğin bunlara verilmesi gerekir. Perroux'nun dengesiz bir kalkınmanın oluşturacağı kalkınma kutuplarının çevreye yayılacağı ve zamanla diğer

gölgeleri de kalkındıracağı fikrinin Türkiye için geçerli olduğu söylenemez. Çünkü Gunnar Myrdal'ın Kutuplaşma Teorisinde savunduğu gibi üretim faktörleri en verimli ve en karlı olduğu bölgede kalmaya devam edecektir. Ayrıca dengesiz bir kalkınma modeli Boeke'nin ikili yapı tezinde olduğu gibi geleneksel yapı ve modern yapı olmak üzere iki ayrı yapının varlığını daha da artıracaktır. Harris-Todaro'nun göç modelinde savunduğu gibi kırsaldan kente göç daha iyi ücret, iş, eğitim ve sağlıkimkânları gibi nedenlerle artacak, bu yeni durum ise daha çok sayıda, yeni ekonomik ve sosyal sorunlara yol açacaktır.

Tüm bunlar dolayısıyla dengeli bir kalkınma modelinin ve büyük itiş kuramı çerçevesinde araştırmanın nesnesi olarak Türkiye'yi alırsak,bu kuramın önermelerinin Türkiye için daha uygun bir kalkınma stratejisi olduğunu söyleyebiliriz. Somut bir örneğe indirgeyecek olursak İstanbul'a ve çevresine yapılacak yatırımlardan çok Anadolu'nun değişik bölgelerine yapılacak dengeli ve planlı yatırımlardaha olumlu sonuçlar verebilir.

5. TÜRKİYE'NİN KALKINMASI İÇİN ÇEŞİTLİ ÖNERİLER

Ülke koşullarını, şartlarını ve geçmişini göz önüne alarak Türkiye için yapılabilecek kalkınma önerisine dair öneriler aşağıda ana maddeler halinde sunulmuştur.

5.1. Türkiye'nin geçmiş kalkınma deneyimi ve planlı kalkınma çabalarına dair düşünceler

Türkiye'nin geçmiş kalkınma deneyimine ve de özellikle 1960-1980 yılları arasındaki "planlı kalkınma" deneyimine dair düşünceler aşağıda maddeler halinde özetlenmiştir.

- Türkiye'nin iktisadi tarihine bakacak olursak kalkınma açısından 1960 ile 1980 arasını kapsayan planlı kalkınma dönemi başarılı bir dönem olarak görülebilir. Türkiye'nin planlı yıllarının geçmişine bakarak günümüz şartlarına uygun planlı bir kalkınma modelinin Türkiye ekonomisinin sıkıntılarını gidermek ve insanlarına daha mutlu ve refah düzeyi yüksek bir hayat standardı sunmak için daha uygun olduğu düşünülebilir.
- Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) önderliğinde iktisadi kalkınmanın kamu sektörüne emredici, özel sektöre ise yön gösterici bir şekilde planlı olarak organize edildiği 1960-1980 yılları arası dönem iktisadi süreç olarak "planlı yıllar" olarak adlandırılabilir. Bu dönem OECD'nin verilecek dış borç için iktisadi planlamayı şart koşması ve DPT'nin kurulması ile başlayıp, 24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile bitmektedir. Türkiye'de geç başlanılan planlı iktisadi kalkınmada iktisatçı-iktisatçı, iktisatçı-politikacı, politikacı-politikacı çekişmelerinden dolayı istenildiği kadar başarılı olunamamıştır. Uygun uluslararası iktisadi konjonktürün değişmesi planlı kalkınma çabalarını boşa çıkartmıştır. Geçmişte olduğu gibi yeniden ödemeler dengesi ve dış borç krizi sarmalına girilmesi ile de kriz yıllarının sonunda yeni bir döngüye girilmek zorunda kalınmıştır.Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı ve Kalkınma Bakanlığı gibi kurumlar günümüzde varlıklarını sürdürmemektedir. Devletçi, merkezi ve planlı kalkınma düşüncesi terkedilmiş ancak bölgesel kalkınma ajansları aracılığıyla özel sektörü destekleyici bölgesel kalkınma mücadelesi sürdürülmektedir.

Özellikle ekonometri biliminin kurucuları Ragnar Frisch ve Jan Tinbergen tarafından geliştirilen iktisadi planlama geniş çizgileri ile iktisat politikası teorisinin belli bir amaca, spesifik bir hedefe yöneltilmiş daha sistematik bir versiyonudur denebi-

lir (Kılıçbay, 1994, s. 230). İktisadi planlama ve sosyal planlama ulusal planlamanın iki alt dalını oluşturmaktadır. Türkiye'de iktisadi planlama yatırımlar ile büyüme hızı arasındaki ilişkiyle bulunan sermaye-hâsıla katsayısına bağlı olarak teorize edilen Harrod-Domar büyüme modeline dayalı olarak uygulanmıştır. Hedeflenen büyümeyi gerçekleştirmek için yapılması gereken yatırım miktarı farklı yöntemlerle hesaplanmıştır.Ekonominin tüm sektörleri eş zamanlı olarak ele alınıp, girdi-çıktı tabloları ile iktisadi planlama süreci işletilmiştir. Uygulanacak makroekonomik politikaları bünyesinde barındıran iktisadi planlamada maliye, para ve kur politikaları; yatırım, KİT ve özelleştirme politikaları; milli gelir, dış ticaret ve ödemeler dengesi; yatırım-tasarruf dengesi, kamu sektörü dengesi ve finansmanı gibi büyüklüklere ilişkin tahminler yapılır ve hedef politikalar oluşturulur. İktisadi sektörlere ilişkin alt sektörler ve ürünler bazında ayrıntılı yatırım, üretim, tüketim, ihracat ve ithalat projeksiyonları yapılır. Hedef ve tahminlere ulaşabilmek için mikro ekonomik politika önerileri hazırlanır, özel sektöre yönelik teşvik tedbirleri belirlenir (Emiroğlu, Danışoğlu ve Berberoğlu, 2006, ss. 365–366).

1970'li yılların iktisadi sorunlarına talep yönlü iktisatın çözüm bulamaması ile konjonktür yön değiştirmiş ve arz yönlü iktisat ön plana çıkmıştır. Stagflasyon süreci ile sekteye uğrayan iktisadi planlama olgusu zarar görmüştür. Modern miktar teorisi ve enflasyon konusunda Friedman'ın, kredi enflasyonu hususunda Von Hayek'in, optimal vergi hususunda Laffer'in, kamu tercihi ve anayasal iktisat hususunda Buchanan gibi iktisatçıların düşüncelerinin öne çıkması ile 1970'li yılların sonunda ABD ve İngiltere'de olduğu gibi eş zamanlı olarak Türkiye'de de arz yanlı iktisada dayalı neo-liberal iktisat politikalarına geçiş yapılmıştır (Rosier, 1991, ss. 58–82).

5.2. Türkiye'nin önümüzdeki dönemlerde kalkınmasına yönelik öneriler

Türkiye'nin kalkınmasına ve mevcut ekonomik durumuna yönelik düşünceler aşağıda maddeler halinde sunulmuştur.

- Kalkınmak yalnızca sanayileşmek ve fabrikalaşmak değildir. Kalkınmak hem sanayileşme öncesi olarak görülebilecek tarım ve hayvancılıkta, hem de sanayileşme sonrası olarak görülebilecek olan katma değeri yüksek teknolojiyi yoğun sektörlerde gelişmeyi de bünyesinde içermelidir. Dolayısıyla tarım ve hayvancılık terk edilerek veya küçümsenerek kalkınma olması düşünülemez. Aynı şekilde ileri teknoloji gerektiren sektörlere biz beceremeyiz diyerek el atmamak da kalkınma olmaz.
- Kalkınma yalnızca niceliksel büyümek değildir. Kalkınma her şeye rağmen büyümek hiç değildir. Yükselen enflasyon, cari açık ve dış borca rağmen büyüme gerçek manada kalkınmayı destekleyici bir büyüme değildir. Kalkınma niceliksel kaliteli büyümenin yanında gelir dağılımının adaletli olması, yoksulluğun azaltılması, kadınların ekonomik yaşama daha çok katılması, kurumların kalitesi, bireylerin özgürlükleri, demokrasinin gelişmişliği, eğitim ve sağlık hizmetinin kalitesi gibi kalkınma fikri ile asıl ilgili iktisadi değişkenlerin iyileşmesini kapsamalıdır.
- Fiyat değişimleri karşısında tarım ürünlerinin talep esnekliğinin düşük, sanayi ürünlerinin ise talep esnekliğinin yüksek olması dış ticaret hadlerinde az gelişmiş ülkeleri dezavantajlı bir konuma sokmaktadır. Dolayısıyla tarım ürünlerinden çok sanayi ürünlerine ve modern bilişim toplumunun ihtiyaçlarını karşılayacak tarzda üretim ve ihracat yapılmasında fayda vardır.
- İktisadi konjonktür sürekli değişmektedir ve geçmiş deneyimler günümüz ve

geleceğe dair iktisat politikalarına yön göstermektedir.Türkiye'nin geçmişte planlı yıllarındaki iktisadi planlama deneyimi üzerine çıkarımlara bakarak, tekrar aynı hataların yapılmaması gerekir. Yüksek enflasyonist ortamda kalkınma düşüncesinin sürdürülebilirliği yoktur. Dengeli kalkınmanın ve planlamanın ana unsurlarından olan girdi çıktı analizlerinin kusursuz olması gerekir. Planlamaların dış borçla finansmanı sıkıntılara yol açmıştır.

Kalkınma mücadelesinde doğru iktisat politikalarının uygulanması gerekmektedir. Kalkınmada başarıyı yakalamak için doğru maliye ve para politikasıuygulamalarını devreye sokmak gerekir. Şu an için mevcut duruma bakacak olursak tam tersine durumla karşılaşılmaktadır. Ekonomi alanında çoğu kez gerçeklere ters, yatırımcıyı ürkütecek yanlış adımlar atılmakta, gerekli yapısal reformlar yapılmamaktadır. Uğraşılacak sorunların yanlış belirlenmesi (enflasyon yerine faiz), yanlış yatırım politikası (sanayi ve yüksek teknolojili üretim yerine inşaat), ekonomi politikasının yanlışlığı (belirsiz para politikası ve gevşek maliye politikası karması) gibi nedenler kalkınmada ivme kaybına ve bozulmaya neden olmaktadır (Eğilmez, 2018).

- Kırsal kalkınmayı destekleyici şekilde tarım ve hayvancılık sektörlerini tekrar eski günlerinde olduğu gibi kendi kendine yeter seviyeye kadar çıkartılması gerekmektedir. Kırsal kalkınmanın Türkiye'nin terör ve göç sorununu azaltıcı bir etkisi olacaktır.
- Rekabetçi üstünlükler teorisinin ön plana çıktığı günümüz dış ticaret ortamındaki global üretim zincirinde katma değeri daha yüksek, ileri teknoloji yoğun ürünler üzerine ihtisaslaşmak ve bu ürünlerde üstünlük sağlamak gerekmektedir.
- Devlet müdahalesi bizim gibi toplumlarda 'nepotizm' ve 'ahbap çavuş kapitalizmi' şeklinde cereyan etmektedir. Bu yüzden devlet müdahalesinin bağımsız 'düzenleyici ve denetleyici kurumlar' aracılığı ile yapılması daha uygundur. 2001 krizi sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve sonrasında oluşturulan BDDK, EPDK gibi kurumların amaca uygun ve etkin bir şekilde faaliyet göstermesinde fayda görülmektedir.

Ekonomik kalkınma veya aynı anlamda iktisadi gelişmebüyümeyi de içine alan, büyüme yanındaiktisadi yapıda, sosyal hayatta, refah düzeyinde, kültürel yapıda ve politik yapıda meydana gelen olumlu değişmeleri ifade eder. Türkiye'nin kalkınması için atılabilecek adımlar şu şekildedir. i) global büyüme yerine, satın alma gücü paritesine göre fert başına gelir artışının hedef alınması, ii) üretim faktörlerinin miktarının ve etkinliğinin artırılması, iii) optimal bir sektörel dengenin sağlanması ve optimal bir faktörel dengenin sağlanması, iv) rekabet gücünün artırılması, v) okullaşma oranı ve vasıflı iş gücünün artırılması, vi) sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve bunlardan herkesin yararlanması, vii) insani ve demokratik değerlerin yükseltilmesi(Korkmaz, 2011).

- Türkiye'nin geniş ve verimli toprakları, derinleşmiş sermaye yapısı yoktur. Dolayısıyla Türkiye için asıl olan beşeri sermayenin geliştirilmesidir. Bu da uzun vadede geri dönüşümü olacak bir süreçtir.
- Sürekli halde cari açık gibi bir problemi bulunan Türkiye için 2008 Küresel Krizi boyunca küresel talebin azalması ile beraber düşen petrol fiyatları ve parasal genişleme ile düşen faiz oranları büyük bir fırsat oluşturmuştur. Türkiye'nin bu fırsatı iyi bir şekilde değerlendirildiğini söylemek mümkün değildir. Krizden çıkılması ile beraber petrol fiyatlarının tekrar yükselmeye başlaması, parasal sıkılaşma ve faiz artırımı ile 2013 yılı sonrası sürekli siyasal gerilimler yaşayan Türkiye ekonomisi için sıkıntılı bir dönem başlamıştır.

- Kalkınma, iktisadi açıdan müsait ortam ister. 2008 krizi sonrası parasal genişlemenin sonlanması ile TL'nin dolar karşısında aşırı değer kaybetmesi Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Dolar kurunun yükselmesi ile ihracatının ithal ara mal girdisi nedeniyle, ihracatın ithalata bağımlılığının yüksek olması, Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. Maliyet kaynaklı itiş ile enflasyon 2018yılı itibari ile %25 seviyelerini geçmiştir. Dış borç stoku 450 milyar dolar seviyelerini aşmıştır. Cari açık 55 milyar dolar civarındadır. İç piyasalara borçlanma 650 milyar TL civarıdır. Bütçe açığı 45 milyar TL düzeyindedir ve artmaktadır. Bu mevcut durum, Türkiye ekonomisinin 1970'lerde ve 1990'larda olduğu gibi enflasyon ve dış borç sarmalına girmesine ve kendi içinde bir ekonomik kriz yaşamasına neden olabilir. Bu durum istikrarlı bir ekonomik ortam isteyen kalkınma için müsait bir durum olarak görülmemektedir.
- İktisadi büyüklük ve kalkınma açısından bakıldığında şu da bir gerçektir ki, Türkiye'nin dünya sıralamasında ekonomik güç olarak bir adım önündeki benzer ülke Güney Kore'dir. Güney Kore dışındaki diğer önündeki ülkeler kalabalık nüfusları, geniş ekonomik coğrafi yüzölçümleri, yüz yıllara dayanan sermaye birikimleri ve enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyetleri ile açık ara Türkiye'nin reel politik gerçekleri ile erişemeyeceği noktalardadırlar. Türkiye'nin orta vadeli hedefi Güney Kore gibi olmak olmalıdır. İnsan sermayesine yaptığı yatırımlar, teknolojik inovasyon, teknik ve mesleki eğitime verdiği önemle son 30 yılda bu konuma ulaşan Güney Kore modeli Türkiye için örnek alınacak bir hedeftir. Yani, kalkınma açısından öncelikli hedef gerçekleşmesi zor olan dünyanın ilk 10 ekonomisi arasına girmek değil, daha gerçekçi bir şekilde AB yolunda demokratik ve ekonomik yapısal dönüşümler ile Güney Kore gibi kendiöz beşeri sermayesi olan insanına değer vererek ve insanına yatırım yaparak kalkınmaya çabalamak olmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Başkaya, F. (2000). Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü (5.basım.). Ankara: Özgür Üniversite. Tarihinde adresinden erişildi http://tara.mu.edu.tr/vufind/Record/44183
2. Boratav, K. (2004). Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985. Ankara: İmge Yayınevi.
3. Eğilmez, M. (2018). Son 16 Yıl ve 2018 Falı. Kendime Yazılar. Tarihinde adresinden erişildi http://www.mahfiegilmez.com/2018/05/son-16-yl-ve-2018-fal.html
4. Emiroğlu, K., Danışoğlu, B., & Berberoğlu, B. (2006). Ekonomi Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
5. Erbaş, H. (1999). Gelişme Yazını ve Geleceği. Doğu Batı Dergisi, 8.
6. Gönel, F. D. (2013). Kalkınma Ekonomisi (2. Baskı). Ankara: Efil Yayınevi.
7. İnsel, A. (2003). İktisat ideolojisinin eleştirisi (4. bsk.). İstanbul: Birikim Yayınları.
8. Kepenek, Y. (1996). Türkiye Ekonomisi. (N. Yentürk, Ed.) (8. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
9. Kılıçbay, A. (1994). Türk Ekonomisi (Beşinci Ba). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
10. Korkmaz, E. (2011). Türkiye nasıl kalkınır? Tarihinde adresinden erişildi http://

www.yenicaggazetesi.com.tr/turkiye-nasil-kalkinir-16689yy.htm

11. Küçük, Y. (1971). 100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
12. Rosier, B. (Çeviren: N. Y. (1991). İktisadi Kriz Kuramları. İstanbul: İletişim Yayınları.
13. Savaş, V. F. (2007). Keynezyen İktisat Yıkılırken. Nobel Yayın Dağıtım. Tarihinde adresinden erişildi http://www.kitapyurdu.com/kitap/keynezyen-iktisat-yikilirken/91424.html
14. Şenses, F. (Derleyen). (2001). Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
15. Türkcan, E. (2010). Atilla Sönmez'e Armağan: Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
16. Ünsaldı, L. (2014). Bir Ekonomizm Eleştirisi: Türkiye'de Kalkınma Fikri. Ankara: Heretik Yayıncılık.

CHAPTER 94

2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ramazan TAŞCI[1]

1 Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

2008 Küresel Finansal Krizi, nedenini ve mahiyetini açıklamaya yönelik olarak çeşitli şekillerde adlandırılmaktadır. Bu çeşitli adlandırmalardan bazıları Büyük Durgunluk (The Great Recession), "yüksek riskli konut kredisi krizi" (subprime mortgage crisis), "kredi sıkışıklığı krizi" (credit crunch crisis), "küresel mali kriz", küresel finansal kriz olarak sayılabilir. İktisatçılarca süre itibariyle kısa süreli olarak 2007-2008 veya 2008-2009Finansal Krizi, uzun süreli olarak ise 2008-2012 Büyük Resesyonu olarak tanımlanmaktadır.Başlangıç tarihi itibari ile ABD'de 2007 yılının yaz aylarında ilk belirtilerinin hissedildiği ve 2008'inEylül ayında ekonomik ve finansal bir kriz halini aldığı kabul edilmektedir.ABD konut piyasasından kaynaklı finansal kriz ilerledikçe ve yayıldıkça küresel düzeyde bir ekonomik ve finansal kriz halini almıştır.

ABD'de başlayan ve sonradan zincirleme olarak bütün dünyaya yayılan küresel krizin kökeninde tarihte yaşanılan en büyük gayrimenkul ve kredi balonu yatmaktadır. Kriz öncesinde ABD mortgage piyasası 10 trilyon $ ile dünyanın en büyük piyasası haline gelmiştir. 2008 yılı ortaları itibariyle bu değerin 1,5 trilyon $ tutarındaki kısmı "subprime morgage" olarak ifade edilen düşük kaliteli müşterilere verilen yüksek riskli ve değişken faizli konut kredilerinden oluşmaktaydı. FED'in faizleri artırması ve konut fiyatlarındaki düşüş, kredibilitesi yüksek "prime morgage" müşterisi olmayan düşük gelirli grupların aldıkları kredileri ödemede sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Kriz öncesinde emlak kredilerine dayanılarak oluşturan türev ürünlerve sözleşmelerle konut kredilerinin ödenememe riski üçüncü kişilere ve hedge fonlara aktarılıyordu. Kriz ile beraber finansal bir balon olarak büyümüş olan riskli türev ürünler gün yüzüne çıkmıştır. Riskli türev ürünlere karşılıklı kefil olma ile oluşturulan ağda önemli bir aracıolan Lehman Brothers'ın batmasıyla birlikte finansal balon patlamıştır. Bu balonun oluşmasındaki en büyük neden kuralları azaltma, serbestleştirme ve deregülasyon yönünde kararlar alınan neo-liberal iktisadi yönetimdetürev ürünler piyasasının kurala bağlanmamasıdır(Eğilmez, 2010: 66–69).

1. KRİZİN SEBEPLERİ, GELİŞİMİ VE DEĞERLENDİRME

1929 Büyük Bunalımından (The Great Depression) bu yana görülen en büyük iktisadi kriz olması nedeniyle Büyük Bunalıma atfen 2008 krizi Büyük Durgunluk (The Great Recession) olarak nitelendirilmektedir. Yaşanan kriz 1980 sonrasına egemen olan neo-liberal kapitalizmde büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Hâlbuki kapitalizmin iktisadi ve tarihi gelişimi incelendiğinde 1873-1896 yılları arasında görülen Uzun Bunalım (The Long Depression) döneminde de sermayenin serbestçe dolaşımının ve küresel finansallaşmanın yine bir krizle kesintiye uğradığı görülebilecektir. Kriz patlak verdiğinde 45-50 trilyon dolarlık dünya ekonomisi büyüklüğüne rağmen, bu rakamın 12 ile 17 misli 610-850 trilyon dolar arası türev piyasaların ve kredi piyasalarının mevcudiyeti büyük bir finansal balonun ve kredi köpüğünün varlığını işaret etmektedir. Eşik altı mortgage kâğıtları ABD kredi derecelendirme şirketleri tarafından AAA (asla batmaz) olarak değerlendiriliyorken; yatırım fonlarının, emeklilik fonlarının ve küçük yatırımcı tasarruflarının portföyünde bu kâğıtlar önemli bir yer tutuyordu. NINJA krediler (no income, no job, no asset) olarak nitelenen eşit altı mortgagekâğıtları ödenemez hale geldiğinde mortgage kâğıtları hızlı bir şekilde değer kaybetmeye başladı. Kısa zamanda küresel kredi piyasası kilitlendi, sermaye hareketleri ve uluslararası ticaret gerilemeye başladı. Finans kapitalde yaşanan kriz sınai kapitaline sıçradı. Sanayi üretimi azalmaya, iflaslar ve işsizlik yaşanmaya başlandı (Yıldızoğlu, 2010: 9–14).

İktisat tarihçisi Kindleberger'e göre finansal balon dalgasının ve batamayacak kadar büyük klişesinin ve algısının maliyeti olarak Lehman Brothers paniği sonucu küresel ekonomik sistem 2008 krizi ile kaçınılmaz bir çöküş yaşamıştır (Kindleberger,

2013: 397-420). Küresel finansal krizi kronolojik ve yapısal olarak yangın metaforu ile inceleyecek olursak şu hususlar karşımıza çıkmaktadır. Krizde finansal piyasaları tutuşturan kıvılcım mortgage kredilerinden kaynaklı kredi sıkışmasıdır. Finansal kapitalizmin istikrasız yapısı ve finansal bolluğun cezbedici aldatıcılığı krizin çıkış noktalarıdır. Küresel bankalar yangının yayılmasında baş aktörlerdir. Krizi oluşturan ortam finansal bolluk zeminidir. Krizin sonuçları büyümede durgunluk, küresel ticarette çöküş, uluslararası yatırımlarda durma, işsizliğin hortlaması, bütçe açıkları ve dış borçlardaki artışlardır. Küresel finansal yangında itfaiyeci görevi ise keynesyen bir yaklaşımla devlete ve devlet müdahalesine kalmaktadır (Yıldıran, 2010: 21–52).

2008 krizi ile ilgili yapılabilecek değerlendirmeler özet olarak aşağıdaki gibidir.

Neoliberal dönemde arz yanlı iktisat politikaları uygulanmış ve Alan Greenspan'in finans kaptanlığında finansal piyasalar türev araçlarla beraber genişlemiş ve daha etkin çalışmasını sağlamak amacıyla ABD ve Dünya ekonomisinde finansal deregülasyonlar yaygınlaşmıştır. Büyük Depresyon öncesindeki 'kükreyen yirmiler' dönemine benzer bir şekilde Büyük Resesyon öncesi 2000'li yıllarda düşük seyreden faiz oranları, ılımlı enflasyon oranları ve yükselen milli hâsıla rakamları vardı. Düşük faiz oranları ve borçlanma maliyetleri talebi süreklilik gösteren konut piyasasını da canlandırmıştır.

2008 Krizi finansal kaynaklı bir krizdir ve reel sektörü dolaylı olarak etkilemiştir. Finans kapital kaynaklı kriz sınai kapitalizmini ve kapitalizmin diğer kurumlarını olumsuz etkilemiştir. 2000 yılından itibaren konut piyasası genişlemiş, ev sahibi olanların oranları artmış ve artan ev fiyatları ile karlı piyasadan pay almak isteyen bankalar her isteyenkişiye gelirine bakmaksızın değişen faizli olmak üzere ipotekli ev kredisi temin etmişlerdir. Mortgage sistemi bir tür konut finansman sistemi olarak ipoteğe dayalı uzun vadeli konut kredisidir. Kredi derecelendirme kuruluşlarının riskli mortgage kredilerini bünyelerinde bulunduran türev piyasa ürünlerine yüksek puanlar vermesi bu kuruluşlara olan güveni sarsmıştır ve bu durum krizin tetikleyici unsurunu oluşturmuştur.

Yunanistan, İtalya, İspanya ve İzlanda krizden en çok etkilenen ülkeler olmuşlardır.

2. KRİZİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK FİNANSAL KRİZ TEORİLERİ

Yaşanan tüm iktisadi ve finansal krizler sonrasında iktisadi sistemin sorgulanmasına ve paradigma değişimine ihtiyaç vardır. 2008 krizinde de krizin asıl sistemik sebepleri açısından Karl Marx ve Marksist iktisat tekrar gündeme gelmiş, krizden çıkış yolları açısından Keynes ve Keynesyen iktisat politikaları tekrar saygınlık kazanmıştır.

2008 Kriziniaçıklamaya yönelik teoriler araştırıldığında Marksist ve Post Keynesyen kriz teorileri ön plana çıkmaktadır. Marksist kriz teorisinde yer alan altı adet kriz teorisi, Post Keynesyen Minsky'nin spekülatif finans kapital üzerine açıklamaları ve finansal istikrarsızlık hipotezi ön plana çıkmaktadır.

Krizleri açıklamaya yönelik genel itibari ile sistemik, konjonktürel ve görünen politik sebeplere yönelik olmak üzere 3 tür teoriler üretilmektedir. 2008 krizini açıklamaya yönelik en tutarlı olabilecek teoriler Marksist kriz teorileri ve post keynesyen finansal kriz teorileri olarak gözükmektedir (Subaşat, 2016).

2.1. Marksist Kriz Teorileri

Marksist kriz teorisi krizin tetikleyici unsurları veya krizin görünen sebeplerinden çok krizin sebebi olarak yapısal sorunlara işaret eder. Marksist kriz teorisinde ve Marksist iktisadi düşüncede i) kâr oranlarının düşmeeğilimi ii) aşırı üretim iii) sermayenin aşırı birikmesi iv) eksik tüketim v) kâr sıkışması vi) ücret sıkışması olmak

üzere altı adet kriz teorisi üretilmiştir. Marksist kriz teorileri genel itibari ile kapitalist üretim tarzının çelişkilerini, orantısızlıklarını ve aşırılıklarını ele alırlar (Foley, 2010). Marksist kriz teorisinin tüm krizleri açıklayacak nedenlergeliştirdiğini iddia etmek yada kâr oranlarının azalması eğilimi gibi tek bir nedene bağlayarak krizleri açıklamaya çalışmak krizlerin çok yönlü ve çok sebepli doğasının anlaşılmasına engel olarak görülmektedir (Harvey, 2016). Şu husus unutulmamalıdır ki Marksist kriz teorisinde veya diğerlerinde üretilen hiçbir teori geçerliliğini kaybetmez. Krizleri açıklamada her bir teorinin az veya çok geçerlilik payı vardır.

2.2. Post Keynesyen Kriz Teorisi

Hyman Minskytarafından geliştirilen kriz teorisinin ana temasını belirsizlikler ve istikrarsızlık oluşturmaktadır. Minsky, Fisher (1933)'in yaklaşımını kırılganlık hipotezi içerisinde ele alan kendi içinde tutarlı bir yaklaşımdır. Minsky'e göre kapitalist sistem doğası gereği istikrarsızdır. Bu istikrasızlığın nedeni ise ekonominin genişleme döneminde finansal sistemde oluşan kırılgan yapıdır. Kırılgan finansal sistem aşırı borçluluk ile birlikte, varlık fiyatlarının düşmesine neden olmakta, varlık satışları sonucu ise finansal krize yol açmaktadır. Bu tür bir krizden çıkışın yolu ise likiditenin son kaynağı olan merkez bankasının bu rolünü yerine getirmesi ve kamu harcamaları ile üretim tüketim döngüsünün tekrar işlemesinin sağlanmasıdır (Güney, 2016: 39).

2008 krizini ve ekonomik istikrarsızlıkları anlamada Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezi günümüzde en geçerli açıklamalar arasında görülmektedir. Finansal kırılganlık ve spekülasyonlar üzerine fikirleri ile post keynesyen iktisadi düşünceye mensup Minsky, küresel finansal krize dair açıklayıcı sebepler öne sürmüştür. Minsky'ye göre finans sermayenin doğası gereği kırılgan oluşu ve spekülasyonlara açık olması başlı başına bir kriz nedenidir (Minsky, 2013). Minsky sermayenin kendisi kriz yaratır söylemi ile Marx'ın da krizlerin nedeni olarak üzerine vurgu yaptığı kredi ve finansallaşma açısından bir nevi Marx'ın devamı niteliğinde fikirlere sahiptir. Finansal patlama anı ile ilgili bilinemezlik ve belirsizlik üzerine tezleri ile de Keynes'in düşüncelerine yakınlaşmaktadır. Bu yönüyle Minsky,Marx ve Keynes'in görüşlerini bünyesinde barındırarak finansal kırılganlık hipoteziyle 2008 krizine gayet mantıklı açıklamalar getirmiştir.

3. KRİZDEN ÇIKIŞTA UYGULANAN POLİTİKALAR

Küresel krizden çıkışta başvurulan yöntemler geçmişteki krizlerin aksine elde edilmiş tecrübeler ile aktif devlet müdahalesi ile olmuştur. Niceliksel genişleme (quantitative easing), banka ve şirket kurtarımları, dış borçların yapılandırılması krizden çıkışta uygulanan başlıca iktisat politikaları olmuşlardır. Yaşanan kriz sonucunda finansal piyasaların yeniden regülasyonunun kaçınılmaz olduğu görülmüştür.

Krizden çıkış yolu olarak parasal genişleme ile ABD Merkez Bankası (FED), İngiltere Merkez Bankası (BOE), Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve Japonya Merkez Bankası (BOJ) küresel piyasada likiditeyi artırarak ekonomik canlanmayı sağlamayı hedefliyorlardı. Dünyanın dört büyük merkez bankası niceliksel genişleme ile bilançolarını genişlettiler ve dünyayı adeta paraya boğdular. 2008 sonrası Küresel Kriz boyunca FED'in bilançosu 5,5 kat, ECB'nin bilançosu 3 kat, BOE'nin bilançosu 3,5 kat ve BOJ'un bilançosu yaklaşık 4 kat arttı. 2017 yılı itibari ile FED parasal genişlemeyi sonlandırdı, parasal sıkılaştırmayı başlattı vebeklenen şekilde faiz artırımını gerçekleştirdi. Bilanço küçültme ve parasal sıkılaştırma sonrası gelişen ülke paraları dolar karşısında değer kaybetmeye başladı(Eğilmez, 30.06.2017).

Tablo 1'de 2008 yılından itibaren 4 büyük merkez bankasının para politikası uygulamalarının aşamaları sunulmuştur.

Tablo 1: 2008 Krizi Sonrası Merkez Bankası Uygulamaları				
Para Politikası Aşamaları	**Fed**	**BOE**	**ECB**	**BOJ**
1.Tahvil alarak para verme (QE)	√	√	√	√
2.Faiz indirimi	√	√	√	√
3.QE'nin sonlandırılması (tapering)	√	Henüz yok	İlk açıklama	Henüz yok
4.Faiz artırımı	√	İlk açıklama	Henüz yok	Henüz yok
5.Tahvil paralarının tahsili (bilanço küçültme)	İlk açıklama	Henüz yok	Henüz yok	Henüz yok

Kaynak: Eğilmez, 2017, http://www.mahfiegilmez.com/2017/06/parasal-sklastrma-baslyormu.html

4. KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Türkiye'de mortgage piyasası ürünlerinin türev piyasalara girmiyor olması ve menkulleştirilmiş mortgage kâğıtlarının spekülatif bir şekilde alınıp satılmaması mortgage piyasasına bağlı bir krizin gelişmesini önlemiştir. 2001 krizi sonrası bankacılık sistemini yapılandırması ve mortgage sisteminin henüz derinleşmemiş olması, Türk ekonomisinin krizden gecikmeli olarak ve nispeten düşük düzeyde etkilenmesine neden olmuştur.2008Q4 ve 2010Q1 arasını kapsayan 6 dönem için ekonomide büyüme ve istihdam açısından bir kırılma yaşanmıştır. Bu dönem için büyüme ve istihdam verileri negatif olarak krizden etkilenmiştir.

Sürekli halde cari açık gibi bir problemi bulunan Türkiye için kriz boyunca küresel talebin azalması ile beraber düşen petrol fiyatları ve parasal genişleme ile düşen faiz oranları büyük bir fırsat oluşturmuştur. Türkiye'nin bu fırsatı iyi bir şekilde değerlendirildiğini söylemek mümkün değildir. Krizden çıkılması ile beraber petrol fiyatlarının tekrar yükselmeye başlaması, parasal sıkılaşma ve faiz artırımı ile 2013 yılı sonrası sürekli siyasal gerilimler yaşayan Türkiye ekonomisi için sıkıntılı bir dönem başlamıştır.

Parasal genişlemenin sonlanması ile TL'nin dolar karşısında aşırı değer kaybetmesi Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Dolar kurunun yükselmesi ile ihracatının ithal ara mal girdisi nedeniyle, ihracatın ithalata bağımlılığının yüksek olması,Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. Maliyet kaynaklı itiş ile enflasyon 2018 itibari ile %25 seviyelerini geçmiştir. Dış borç stoku 450 milyar dolar seviyelerini aşmıştır. Bu iki durum Türkiye ekonominin 1970'lerde ve 1990'larda olduğu gibi enflasyon ve dış borç sarmalına girmesine ve kendi içinde bir ekonomik kriz yaşanmasına neden olabilir.

5. SONUÇ YERİNE

Marks'a göre "Krizler, mevcut çelişkiler için anlık ve şiddetli çözümlerden daha fazlası değildir; şu an için bozulmuş olan dengeyi yeniden tesis eden şiddetli patlamalardır." (Marx ve Engels, 1978). Bu sebeple her kriz aynı zamanda bir fırsattır. Mevcut sorunları çözmek için sunulmuş bir fırsat olarak değerlendirilebilirse, krizler daha eşitlikçi ve daha adil bir kapitalizm ve dünya düzeni kurmak için imkân sunabilir. Kapitalizm yıkılamasa ve yerine başka bir alternatifi konulamasa da, her zaman için değiştirilmesi ve eleştirilmesi gereken bir sistemdir. Kriz sonrası "Occupy Wall Street" hareketi ile asıl olanın 'Wall Street' değil 'Main Street' olduğu, çoğunluğun daha adil bir

gelir dağılımını talep ettiği ve finans kesiminin yüksek kar hırsının ceremesini geniş halk kitlelerinin çekmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Deney imkânı olmayan iktisat bilimi için sebepleri ve neticeleri itibariyle krizleri iktisadi bilginin laboratuvarıolarak kullanarak kapitalizm mekanizmasının ilerleyişi ile ilgili çıkarımlar yapmak mümkündür. 2008 krizi sonucu neoliberal iktisadi düşüncenin açıkları ve sakıncaları ortaya çıkmıştır. Yerine daha eşitlikçi ve sürdürülebilir bir iktisadi düşüncenin ve iktisadi yapının konulması gerektiği anlaşılmıştır.

Kapitalist ekonomik işleyişin krizlere neden olan yumuşak karnı finanssektörüdür. Finansal sektörün asıl olması gereken,reel sektörün yatırımlarına aracılık işlevi yerine spekülatif fon hareketlerine yönelmesi üç büyük kriz olan 1873, 1929 ve 2008 krizlerinin ana sebebi olarak görülmektedir. Finansal sistem kolay yoldan para kazanma hırsı ve açgözlülüğü nedeniyle bundan sonrada krizlerin olağan şüphelisi olmaya devam edecektir. Finansal sistemin regülasyonlarla denetim ve gözetim altına alınması ekonomik sistemin sağlıklı ilerlemesi için kaçınılmazdır. Finansal bilgi altyapısını oluşturması gerekirken sağladıkları eksik bilgi nedeniyle krizin baş aktörlerinden kredi derecelendirme kuruluşlarının güvenilirliği sorgulanmakta ve yeniden yapılandırılması gerektiği belirtilmektedir.

Krizlerde bir takım iktisadi düşünceler ve iktisatçılar gözden düşerken, yeni iktisadi düşünceler ve iktisatçılar gün yüzüne çıkmaktadır. 2008 krizinde parasalcı Frederick Mishkin gözden düşerken, post keynesyen Hyman Minsky'nin görüşleri ön plana çıkmıştır. Daha eşitlikçi bir kapitalizmin savunuculuğunu yapan Thomas Pikkety'nin yıldızı parlamıştır. Kriz aynı zamanda öngörülemeyeni öngörerek 'kâhin' sıfatı ile adlandırılan Nouriel Roubini ve Marksist Yanis Varoufakis gibi ana akım iktisata karşı eleştirel ve heterodoks iktisadi düşünceye mensup sıra dışı iktisatçıları da gün yüzüne çıkartmıştır. Bu tarz mevcut sistemin açıklarını dile getiren iktisatçıların çoğalması da olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

2008 Krizi ile beraber niceliksel genişleme ile dolar rezervlerini aşırı bir şekilde genişleten Çin Merkez Bankası'nın ve Çin devletinin gelecekte takınacağı tavır dünya ekonomisi için yeni bir dönüm noktası oluşturabilir. Bitcoin benzeri 'block chain' kripto paraların yaygınlaşması ve basılan dolarların ve tasarrufların buralara kayması ve burada oluşan finansal balonun da patlaması finansal sistemi tekrar bozabilir. Bunun yanında, Trump yönetiminin Çin'e karşı daha korumacı bir dış ticaret politikası izlemesi, faiz artırımı ile yükselen doların ve uluslararası sermayenin güvenilir liman olarak ABD'ye kayması ile dünya ekonomisini nasıl şekillendireceği merak konusu olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Eğilmez, M. (, Haziran). Parasal Sıkılaştırma Başlıyor mu? Kendime Yazılar, s. 2017. Tarihinde adresinden erişildi http://www.mahfiegilmez.com/2017/06/parasal-sklastrma-baslyor-mu.html
2. Eğilmez, M. (2010). Küresel Finans Krizi (6. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
3. Foley, D. K. (2010). Kapital'i Anlamak: Marx'ın İktisat Teorisi. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
4. Güney, T. (2016). İktisat, Kriz ve Yenilik. Konya: Çizgi Kitabevi.

5. Harvey, D. (2016). Crisis theory and the falling rate of profit. Içinde T. Subaşat (Ed.), The Great Financial Meltdown Systemic, Conjunctural or Policy Created? (ss. 37–54). London: Edward Elgar Publishing.
6. Kindleberger, C. P. (2013). Çılgınlık, panik ve çöküş: Finansal krizler tarihi. (Ü. Şensoy, Ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
7. Marx, K., & Engels, F. (1978). Kapital Üçüncü Cilt. Ankara: Sol Yayınları.
8. Minsky, H. P. (2013). İstikrarsız bir ekonominin istikrarı. (O. Esen, Ed.). Ankara: Efil Yayınevi.
9. Subaşat, T. (2016). The Great Financial Meltdown Systemic, Conjunctural or Policy Created? London: Edward Elgar Publishing.
10. Yıldıran, M. (2010). Gelişmekte olan ülkelerin küresel ekonomik krize karşı geliştirdikleri ekonomi politikaları: Küresel finans krizinde gelişen ülke ekonomileri, çözülenler ve yükselenler. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
11. Yıldızoğlu, E. (2010). Kriz: Teori ve Gözlem. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

CHAPTER 95

GELİR DÜZEYLERİNİN VATANDAŞ HİZMET ALGISI ÜZERİNE ETKİSİ

Özgür Bayram SOYLU[1]

Alperen AĞCA[2]

1 Dr. Öğretim Üyesi- Kocaeli Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, İktisat Politikası Anabilim Dalı

2 Dr. Öğretim Üyesi- Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, İktisat Politikası Anabilim Dalı

GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerin ve küreselleşmenin hızlı bir ivme ile artması insanlığın beklentilerini ve faydalarını da aynı oranda etkilemiştir. Bu sebeple yönetim ve hizmetlerde de bir kısım beklenti değişiklikleri oluşmaktadır. Makro anlamda bakıldığında devletler vatandaşlarının rahatsızlıklarını yasalar çerçevesinde gidermek ve memnuniyetlerini sağlamakla yükümlüdürler. Burada da en önemli pay devletin hizmet kapasitesini ve yapabilirliğini temsil etmek üzere yerel yönetimlere düşmektedir. Sadece hizmet değil aynı zamanda ürün sağlamaya yönelik çalışmalar da yine yerel yönetimlerin uhdesinde yer almaktadır. Bu durum vatandaşların ürün ve hizmet alımında yaşadıkları tecrübeleri değerlendirmelerini ve beklenti ve rahatsızlıklarını bu değerlendirmelerdeki performansla bağdaştırmalarını beraberinde getirmektedir (Oliver, 1980,1987). Bahsi geçen konu her ne kadar özel sektör için daha geçerli görünse de yerel yönetimlerin uhdesinde gerçekleşen hizmet sağlama görevinin başarısı da yine bu performans bağdaştırmaları ile benzerlik göstermektedir. Vatandaşlar önceki tecrübeleri ile yeni aldıkları hizmeti karşılaştırma eğilimindedirler (Ryzin, 2004). Dolayısıyla yerel yönetimler yönetim görevlerini gerçekleştirirken sadece insan kaynağı yönetimini sağlamak değil bunun yanında vatandaş beklentilerini de yönetmek ve buna uygun verimli stratejiler geliştirmek mecburiyetindedirler (James, 2007). Ancak insan odaklı ve insan memnuniyetini önceleyen bir anlayış, etkinliği beraberinde getirmektedir (Ökmen vd, 2004). Bu anlayışla hareket eden yerel yönetimler demokratik yönetim anlayışını benimsemekle kalmayıp aynı zamanda vatandaşın istek ve beklentilerine de daha sağlıklı cevap verebileceklerdir (Göküş ve Alptürker, 2011). Ayrıca bu bilgiler ışığında hareket eden hükümetler belediye hizmetleri ile halkın güvenini ve taltifini kazanmak istemektedirler. Bu da tekrar iktidar olmak isteyen tüm politikacılar için formül niteliğinde bir kazanımdır (Songur ve Turan, 2017).

Vatandaş memnuniyetinin sağlanması ve vatandaşların rahatsızlıklarının giderilmesinin iktisadi boyutunda ise gelir düzeyi öne çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle vatandaşların gelir durumu ile aldıkları hizmetlerin kalite beklentisi arasında bir ilişki mevcuttur (İnce ve Şahin, 2011). Gelir düzeyini etkileyen etkenler ise yerel bazda düşünüldüğünde halkın sosyo-ekonomik veya demografik yapısı ile değişkenlik gösterebilmektedir. Dolayısıyla yapılan çalışmaların örneklem grubu seçimi, sonuçların değerlendirmesini yapmada önemli yer teşkil etmektedir. Bu çalışmada da Kocaeli Büyükşehir Belediyesi hizmetleri ve genel eğitim, sağlık ve sosyal yardım politikaları İzmit ilçesi özelinde gelir düzeyinin yerel yönetim hizmetlerinden memnuniyet düzeyine etkisi incelenmiştir.

Literatür

Özellikle belediyelerin vatandaşların rahatsızlıklarını veya memnuniyetlerini ölçmede kullanılan yöntemlerden en geneli literatürde sıkça kullanılan ankete dayalı değerlendirmedir. Bu açıdan bakıldığında literatürde yerel yönetimlerden memnuniyet düzeyini incelemiş birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Memnuniyet düzeyine gelirin etkisi ise literatürde eksik görülen konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Van Ryzin (2004) çalışmasında New York belediyesini ele alarak yerel yönetimlerin sadece yüksek kaliteli hizmetler sunmaması gerektiğini aynı zamanda vatandaşların yüksek beklentilerinin de hesaba katılması gerektiğini savunmuştur. James (2007) ise vatandaş memnuniyetinin ancak yerel yönetim hizmetlerindeki performansın beklentilerden yüksek olduğu durumda sağlanabileceğini ifade eden bir hipotezi sınamıştır. Scott ve Vitartas (2008) çalışmalarında yerel yönetimlerin hizmetlerinden memnuniyetin halkın hizmet ve yerel yönetime dahil olma ve kendi adama durumuyla ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır. Çolak vd. (2018) gençleri çalışma alanı edindik-

leri makalelerinde yerel yönetimlerin memnuniyeti sağlamada örgütsüz bir yapıda olmalarını sorun olarak görmektedirler.

Literatürde Türkiye'deki birçok il ve ilçe için yapılmış değişik örneklemleri ele almış çalışmalar da mevcuttur. Yüksel vd. (2004) Tokat için 516 kişi üzerinde yaptıkları çalışmada gelir durumu ve eğitim düzeyi ile belediye hizmetlerinden memnuniyet arasında bir ilişki olmadığı kanaatine varmışlardır. Giresun belediyesini ele aldıkları çalışmalarında Usta ve Memiş (2010), 293 seçmeni denek olarak kullanmışlar ve en yüksek memnuniyet oranının halkın şehir suyuna ulaşımındaki kolaylık olarak ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Ayrıca halkın beklentilerinin eğitim seviyesi, gelir ve sosyal düzey gibi faktörlerden etkilenip etkilenmediklerini araştırmışlar ve halkın aldığı hizmet kalitesi algısıyla gelir durumunun ilişkili olmadığını ortaya koymuşlardır. Ancak belediyenin gelir durumu düşük kesimleri ücretli içme suyu içmeye mecbur bırakmamaları gerektiğini savunmuşlardır. Şahin (2011) Konya il merkezindeki belediyeleri konu alan çalışmasında belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyi ile halkın gelir durumu arasında bir ilişki olduğunu; ancak bu ilişkinin halkın gelir düzeyindeki farklılıklara duyarlığı olduğu sonucunu ortaya koymuştur. İnce ve Şahin (2011) Konya'nın Selçuklu ilçesi için yaptıkları çalışmada da benzer sonuçlar olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bir çalışmada Göküş ve Alptürker (2011) Silifke belediyesi için yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerde vatandaş memnuniyetini demografik yapı ve gelir durumu ile kıyaslayarak ölçümleme yapmışlardır. Genel olarak halkın hizmetlerden algıladığı memnuniyet düzeyi ile gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulamasalar da su ve kanalizasyon, otogar, otopark, ulaşım ve pazarlar gibi hizmet kalemlerinin memnuniyetlerinin gelir düzeyi farklı gruplara göre farklılık gösterdiğini belirtmişlerdir. Akyıldız (2012) 384 vatandaşla yapılan anket sonuçlarına dayanarak ele aldığı Uşak belediyesi örneğinde gelir durumu ile vatandaş memnuniyeti arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yücel vd. (2012) Elazığ belediyesini konu alan çalışmalarında gelir durumu ile vatandaşların belediyeden aldıkları hizmetten memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Fakat bir kısım belediye hizmetlerinden algılanan memnuniyetin gelir gruplarının farklılıklarına göre değiştiğini ifade etmişlerdir. Menteşe (2013) Tunceli belediyesi yönünden incelediği yerel yönetimler memnuniyet analizi çalışmasında 538 vatandaşa anket uygulaması yapmıştır. Sonuç olarak vatandaşların algıladığı hizmet memnuniyetinin gelir düzeyine göre değişmediğini; ancak farklı gelir düzeyi gruplarının farklı hizmetlerden algıladıkları memnuniyetin değiştiğini ortaya koymuştur. Delice ve Daştan (2015) ise İzmir belediyesi için 417 vatandaşa uyguladıkları anket çalışmalarında vatandaşların gelir düzeyi ile ilgili istatistiksel verileri ortaya koyarak halkın genel olarak yerel yönetim hizmetlerinden memnun oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Anlaşıldığı üzere yerel yönetimlerin hizmetlerinden algılanan vatandaş memnuniyeti örneklem sayısı ve çalışılan yerel yönetim bölgesine göre farklılık gösterebilmektedir. Buradan yola çıkarak bu çalışmada da Kocaeli Büyükşehir Belediyesi hizmetleri ve genel eğitim, sağlık ve sosyal yardım politikaları İzmit ilçesi özelinde gelir düzeyinin yerel yönetim hizmetlerinden memnuniyet düzeyine etkisi incelenecektir.

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Önemi

Bu çalışmada, Kocaeli'nin İzmit ilçesinin seçili mahallelerinde yaşayan mahalle ve site sakinlerinin Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nin hizmetler ve hükümet sağlık, eğitim ve sosyal yardım politikalarına ilişkin kanaat ve tutumu araştırılmıştır.

Araştırmada Yenişehir, Yahya Kaptan, Alikahya mahalleleri, Yıldız Konutları ve Kavanium sitelerinde ikamet eden vatandaşlara yönelik kalitatif araştırma yöntemlerinden yüz yüze anket tekniği ile 18 yaş ve üzeri 450 kişi görüşülmüştür. Araştırma

söz konusu mahalle ve sitelerde yaşayan hanehalklarına uygulanmıştır. Araştırmada yüzde 95 güven aralığı esas alınmıştır.

Bu araştırmanın saha çalışması 15 Ekim – 22 Kasım 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu mahalle ve sitelerin seçilmesinin nedeni örneklemin düşük, orta ve yüksek gelir düzeyine sahip vatandaşları kapsayıcı nitelikte olmasını temin etmektir.

Araştırmanın temel amacı gelir düzeylerine göre Kocaeli Büyükşehir Belediyesi hizmetleri ve hükümetin genel sağlık, sosyal yardım ve eğitim politikalarına ilişkin vatandaşların algısını ortaya koymaktır. Araştırma verileri üzerinden yapılan analizlere göre aşağıdaki hususlar tespit edilmiş ve bunlar ışığında öneriler geliştirilmiştir.

Araştırmanın Demografik Yapısı

Araştırmaya katılanların %63,6'sı kadın, %36,4 ise erkeklerden oluşmaktadır. Anket çalışmasının mahalle ve sitelerde yaşayan hane halklarına yönelik olması sebebiyle kadınların araştırmaya katılım oranı yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Araştırma yaş dağılımı açısından değerlendirildiğinde, araştırmaya katılanların %57,8 ile 26-45 yaş aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Genç nüfus olarak nitelendirebileceğimiz 18-25 yaş grubunun araştırmaya katılım oranı %8,4 iken yaşlı kategorisinde değerlendirilebilecek 65 yaş üstü hanehalklarının araştırmaya katılım oranı ise %5,1 düzeyindedir.

Araştırmaya katılanların eğitim durumu göz önünde bulundurulduğunda, ağırlıklı olarak lisans, lise ve ilkokul mezunu vatandaşların örneklem içerisinde yer almıştır. Okuryazar olmayan vatandaşların %3,6 düzeyinde olması eğitim davranışları ve sosyolojik açıdan üzerinde durulması gereken bir mesele olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 1: Demografik Yapı

Cinsiyet	**Frekans**	**Yüzde**
Kadın	286	63,6
Erkek	164	36,4
Yaş Grubu		
18-25	38	8,4
26-35	121	26,9
36-45	139	30,9
46-55	86	19,1
56-65	43	9,6
65 ve üzeri	23	5,1
Eğitim Düzeyi		
Okuryazar olmayan	16	3,6
Okuryazar	11	2,5
İlkokul	99	22,1
Ortaokul	34	7,6
Lise	82	18,3
Önlisans	25	5,6
Lisans	159	35,6
Lisansüstü	21	4,7

Araştırmaya katılan kadınların %36,8'inin ev kadını olduğu ve ekonomik anlamda bir gelirlerinin olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların %14,5'ini devlet memurları, %10,9'unu özel sektör çalışanları, %6,9'unu öğrenciler, %6,7'sini uzman-

lık gerektiren meslekler, %6,5'ini işçi emeklisi %3,6'sını ise memur emeklileri oluşturmaktadır. %14,1'lik kesimi ise diğer meslek gruplarına mensuptur.

Araştırmaya katılanların gelir düzeyleri incelendiğinde, %26,8'inin gelir düzeyinin 1501-2000 Türk Lirası düzeyinde olduğu, %30,3'ünün ise 2001-4000 Türk Lirası gelir aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Gelir düzeyinin 1500 Türk Lirasının altında olan hanehalkı oranı %4,6 iken, gelir düzeyi 4001 Türk Lirası ve üzeri olan hanehalkı oranı %37,9'dir.

Siyasi kimlikler üzerinden araştırmaya katılanların eğilimleri incelendiğinde, araştırmaya katılan 450 vatandaştan 292'si siyasi eğilimlerini açıkça ortaya koymuştur. Örneklem içerisinde yer alan vatandaşların %24,7'si kendisini Atatürkçü olarak nitelerken, %15,1'i muhafazakâr, %11,6'sı dindar, %10,3'ü ise kendisini milliyetçi olarak nitelendirmektedir.

Tablo 2: Meslek Grubu, Aylık Gelir ve Siyasi Eğilim

Meslek Grubu	**Frekans**	**Yüzde**
Ev Kadını	165	36,8
Devlet memuru	65	14,5
İşçi (Özel sektör)	49	10,9
Öğrenci	31	6,9
Uzmanlık gerektiren meslekler	30	6,7
İşçi emeklisi	29	6,5
Memur Emeklisi	16	3,6
Diğer	65	14,1
Aylık Gelir		
1500 TL'den az	21	4,6
1500 - 2000 TL	121	26,8
2001 – 3000 TL	62	13,7
3001 – 4000 TL	75	16,6
40001 – 5000 TL	53	11,7
50001 ve üzeri	118	26,2
Siyasi Eğilim		
Atatürkçü	72	24,7
Muhafazakâr	44	15,1
Dindar	34	11,6
Milliyetçi	30	10,3
Diğer	112	38,3

Kocaeli Büyükşehir Hizmetlerine ve Merkezi Hükümet Politikalarına Bakış ve İlişkiler

Araştırmada ele alınan konulardan biri örneklem içerisinde yer alan site ve mahallede yaşayan bireylerin belediye yönetimlerinden hizmet alma noktasında yaşadıkları sorun ve sıkıntıların tespitine yöneliktir. Araştırmaya katılım gösteren vatandaşların %76'sı ikamet ettikleri yerin en önemli sorunu sorusuna cevap vermişlerdir. Örneklemde ele alınan mahalle ve sitelerin en önemli sorunun %17,2 ile çevre temizliği ve

çöp toplama hizmetlerime ilişkin olduğu öne çıkmaktadır. İkincil sorun ise %16,3 ile alt yapı hizmetlerine yöneliktir. Ayrıca çevre sağlığı ve başıboş sokak hayvanları, yol ve kaldırım hizmetleri, ilaçlama hizmetleri, ulaşım hizmetleri, çevre düzenlemesi ve park ve bahçe yenileme talepleri öne çıkan diğer sorunların başında gelmektedirler. Temel sorunların yerel yönetimlerin temel hizmetlerine ilişkin olması yerel yönetim karar birimleri açısından önem arz etmektedir.

Tablo 3: En önemli sorun?	
Sizce oturduğunuz yerin en önemli sorunu nedir?	
Değerlendirmeler	Yüzde
Çevre Temizliği ve Çöp Toplama	17,2
Alt Yapı	16,3
Çevre Sağlığı	9,5
Başıboş Sokak Hayvanları	6,6
Yol Kaldırım	5,2
İlaçlama Hizmetleri	4,6
Ulaşım	4,0
Çevre Düzenlemesi	3,7
Park ve Bahçe Yenileme	3,4
Diğer	29,5

Araştırmaya katılan mahalle ve site sakinlerinin Büyükşehir Belediyesine şikâyette bulunma oranlarının düşük seviyelerde olduğu tespit edilmiştir. Talep ve şikâyette bulunan konuların başında başıboş sokak hayvanları, çevre düzenlemesi ve temizliği, ulaşım hizmetleri ve yol kaldırım hizmetleri yer almaktadır. Özetle vatandaşların temel sorunların çözümüne yönelik adımların atılmasına yönelik talep ve şikâyette bulundukları tespit edilmiştir. Talep ve şikâyette bulunanların memnuniyet düzeylerinin ise %40 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: Talep/Şikâyet/Öneri	
K.B.B. 'ye herhangi bir talep/şikâyet/öneride bulundunuz mu? (%)	
Evet	Hayır
24,0	73,6
K.B.B. 'ye herhangi bir talep/şikâyet/öneride bulundu iseniz sonucundan memnun kaldınız mı?	
Evet	Hayır
40,2	59,8

Araştırmada vatandaşlara Kocaeli Büyükşehir belediyesinin ikamet ettikleri yerlere yönelik herhangi bir hizmet ve/veya proje beklentilerinin olup olmadığı sorulmuştur. Araştırma bulgularına göre örneklemde yer alan site ve mahalle sakinlerinin Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nden kendilerine özel projeksiyon ve hizmet beklentisi %63,6 düzeyindedir. Beklentilerin başında temel sorunların çözümüne yönelik adımların dışında sosyo-kültürel aktivite talep ve beklentileri yer almaktadır.

Tablo 5: Hizmet Beklentisi		
K.B.B. site ve mahalle sakinlerine yönelik mahallî hizmet/proje geliştirmeli midir? (%)		
Evet	Hayır	Cevap yok
63,6	30,0	6,4

Araştırmada ele alınan konulardan birisi de araştırmaya katılanların Kocaeli Büyükşehir Belediyesi hizmetlerini genel anlamda başarılı bulup bulmadıklarının tespitine yöneliktir. Araştırma sonuçlarına göre Kocaeli Büyükşehir Belediyesi hizmetlerinin mahallelerdeki başarı oranı ortalama %74,7'dir. Söz konusu değerlendirme gelir düzeyleri göz önünde bulundurularak irdelendiğinde gelir düzeyleri arasında çok dikkat çeken ve önem arz eden bir fark olmadığı tespit edilmiştir. En yüksek başarı değerlendirmesinin gelir düzeyi 3001-4000 TL aralığında olduğu, en düşük başarı değerlendirmesinin ise 1500 TL'den az gelir düzeyine sahip vatandaşlar tarafından yapıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 6: Gelir Düzeyine Göre Başarı Değerlendirmesi		
Kocaeli Büyükşehir Belediyesi hizmetlerini başarılı buluyor musunuz? (%)		
Evet	Hayır	Cevap yok
74,7	19,6	5,8
Aylık Gelir	Evet	Hayır
1500 TL'den az	66,7	33,30
1500 - 2000 TL	76,90	19,80
2001 – 3000 TL	82,30	16,10
3001 – 4000 TL	80,00	13,30
40001 – 5000 TL	66,00	24,50
50001 ve üzeri	70,30	20,0

Araştırmada ele alınan bir diğer konu ise; mahalle ve site sakinlerinin büyükşehir hizmetlerinden hangi iletişim kanalları vasıtasıyla haberdar olduklarıdır. Araştırmaya katılan vatandaşların hizmetlerden öncelikli olarak sosyal medya aracılığıyla haberdar oldukları, ikincil olarak ise görsel medya aracılığıyla haberdar oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 7: Hizmetlerden haberdar olma aracı ve hizmetlerden faydalanma düzeyi		
KBB hizmetlerinden nasıl haberdar oluyorsunuz? (%)		
Değerlendirmeler	Frekans	Yüzde
Sosyal Medya	172	39,9
Tv/radyo/reklam	123	28,5
Eş/dost/arkadaş	86	20,0
Diğer	50	11,6
KBB düzenlemiş olduğu organizasyonlara katılım sağlıyor musunuz? (%)		
Evet	Hayır	Cevap Yok
42,9	55,1	2,0

Araştırmaya katılanların Büyükşehir Belediyesinin düzenlemiş olduğu organizasyonlara katılım oranlarının % 42,9 olduğu tespit edilmiştir. Organizasyonlara katılım gösterenlerin özellikle kitap, bilim ve istihdam fuarlarına katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Kocaeli Büyükşehir belediyesi bünyesinden yapılan organizasyonlara katılım sağlanmasına yönelik iletişim kampanyalarının geliştirilmesine yönelik adımların atılması gerekmektedir.

Araştırmada ele alınan konulardan birisi de vatandaşların hükümetin eğitim, sağlık ve sosyal politikalarına yönelik bakış açısının tespitine yöneliktir. Araştırmada gelir düzeylerinin söz konusu bakış açısından önemli farklılıklar arz edip etmediğinin de ortaya konması hedeflenmektedir.

Tablo 8: Eğitim, Sosyal Yardım ve Sağlık Politikası Değerlendirmesi			
Ülkemizdeki eğitim sistemini başarılı buluyor musunuz? (%)			
Evet	Kısmen	Hayır	Cevap Yok
21,8	12,4	62,2	3,6
Ülkemizdeki sosyal yardım politikalarını başarılı buluyor musunuz? (%)			
Evet	Kısmen	Hayır	Cevap Yok
38,2	20,00	30,9	10,9
Ülkemizdeki sağlık politikalarını başarılı buluyor musunuz? (%)			
Evet	Kısmen	Hayır	Cevap Yok
59,3	18,0	21,1	1,6

Araştırmaya katılan vatandaşların %62,2'si ülke genelinde uygulanan eğitim sisteminin başarılı bulmamaktadırlar. Sosyal yardım politikaları ise %38,2 ile başarılı bulunmaktadır. Araştırmaya katılan vatandaşların %59,2 ülke genelinde uygulanan sağlık politikalarını başarılı bulmaktadırlar. Özetle Türkiye genelinde uygulanan sağlık politikaları araştırmaya katılan vatandaşlar tarafından öne çıkarılan hizmet alanıdır.

Tablo 9: Gelir Düzeylerine Göre Genel Eğitim, Sosyal Yardım ve Sağlık Politikası Değerlendirmesi

Ülkemizdeki eğitim sistemini başarılı buluyor musunuz? (%)				
Aylık Gelir	Evet	Kısmen	Hayır	Cevap Yok
1500 TL'den az	47,6	9,5	38,1	4,8
1500 - 2000 TL	44,6	14,9	31,4	9,0
2001 – 3000 TL	33,9	21,0	45,2	-
3001 – 4000 TL	8,0	10,7	81,3	-
4001 – 5000 TL	5,7	11,3	81,1	1,9
5001 ve üzeri	3,4	7,6	86,4	2,5
Ülkemizdeki sosyal yardım politikalarını başarılı buluyor musunuz? (%)				
Aylık Gelir	Evet	Kısmen	Hayır	Cevap Yok
1500 TL'den az	38,1	9,5	23,8	28,6
1500 - 2000 TL	57,0	17,4	10,7	14,9
2001 – 3000 TL	46,8	22,6	17,7	12,9
3001 – 4000 TL	26,7	24,0	40,0	9,3
40001 – 5000 TL	26,4	22,6	45,3	5,7
50001 ve üzeri	27,1	19,5	47,5	5,9
Ülkemizdeki sağlık politikalarını başarılı buluyor musunuz? (%)				
Aylık Gelir	Evet	Kısmen	Hayır	Cevap Yok
1500 TL'den az	66,7	4,8	23,8	4,8
1500 - 2000 TL	83,5	6,6	6,6	3,3
2001 – 3000 TL	71,0	21,0	8,1	-
3001 – 4000 TL	49,3	28,0	22,7	-
40001 – 5000 TL	35,8	20,8	41,5	1,9
50001 ve üzeri	44,1	22,9	32,2	0,8

Türkiye'de uygulanan eğitim sisteminin düşük gelir düzeyine sahip vatandaşlar tarafından görece başarılı bulunduğu tespit edilmiştir. Gelir düzeyi 3001 TL ve üstü olan vatandaşların uygulanan eğitim sistemini başarılı bulmadıkları tespit edilmiştir. Sosyal yardım politikalarının ise 1500-2000 TL gelir aralığında yüksek oranda başarılı bulunduğu sırasıyla 2001-3000 TL ve 1500 TL'den az gelir düzeyine sahip vatandaşların da sosyal yardım politikalarını başarılı buldukları tespit edilmiştir. Gelir düzeyi yükseldikçe sosyal yardım politikalarının başarılı bulunma düzeyi ortalama %26 düzeyindedir. Vatandaşların sağlık politikalarına bakış açısı, sosyal yardım politikaları ile benzerlik göstermektedir. Sağlık politikalarının 1500-2000 TL gelir aralığında yüksek oranda başarılı bulunduğu sırasıyla 1500 TL'den az 2001-3000 TL gelir düzeyine sahip vatandaşların sağlık politikalarını başarılı buldukları tespit edilmiştir.

Ampirik Bulgular

Hipotez: Vatandaşların gelir düzeyleri ile büyükşehir belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri arasında bir ilişki yoktur. %95 güven aralığı ve % 5 anlamlılık düzeyleri açısından gelir grupları değişkenine göre belediye hizmetlerini farklı değer-

lendirip değerlendirmedikleri konusunda vatandaşlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Anova test tekniği kullanılarak ele alınmıştır.

ANOVA

Tablo 10. Genel olarak değerlendirdiğinizde KBB hizmetlerini başarılı buluyor musunuz?

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	1,376	5	,275	1,174	,321
Within Groups	104,081	444	,234		
Total	105,458	449			

Tablo 10'da gelir gruplarının genel olarak Kocaeli Büyükşehir Belediyesi hizmetlerini değerlendirmesinde p (sig) > 0.05 olarak hesaplanmıştır. Hipotez bu noktada kabul edilmiştir. Buna göre bu gelir gruplarına göre belediye hizmetlerinin değerlendirilmesi noktasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla gelir gruplarının yerel yönetim hizmetlerini değerlendirme noktasında anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Hipotez: Vatandaşların gelir düzeyleri ile eğitim sisteminin değerlendirilmesi arasında bir ilişki yoktur. %95 güven aralığı ve % 5 anlamlılık düzeyleri açısından gelir grupları değişkenine göre eğitim sistemini farklı değerlendirip değerlendirmedikleri konusunda vatandaşlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Anova test tekniği kullanılarak ele alınmıştır.

ANOVA

Tablo 11. Ülkemizde ki eğitim sistemini başarılı buluyor musunuz?

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	64,596	5	12,919	20,811	,000
Within Groups	275,635	444	,621		
Total	340,231	449			

Tablo 11'da gelir gruplarının ülke genelindeki eğitim politikalarını değerlendirmesinde p (sig) < 0.05 olarak hesaplanmıştır. Hipotez bu noktada reddedilmiştir. Buna göre bu gelir gruplarına göre merkezi hükümetin eğitim hizmetlerinin değerlendirilmesi noktasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark söz konusudur. Dolayısıyla gelir gruplarının eğitim sistemini değerlendirme noktasında anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılık Tukey HSD testi ile ortaya konmuştur.

Tukey testi sonuçlarına göre, gelir düzeyi 1500 TL'den az olan vatandaşların eğitim sistemini değerlendirmesi ile gelir düzeyi 3001 – 4000 TL, 4001 – 5000 TL, 5001 ve üzeri olan vatandaşların eğitim sistemini değerlendirmesi noktasında istatistiki olarak anlamlı bir fark söz konusudur. Söz konusu sonuç Tablo 9'a da yansımış durumda idi. Tablo 9'da yer alan sonuçlar her bir gelir düzeyi açısından istatistiki olarak anlamlandırılmıştır.

Hipotez: Vatandaşların gelir düzeyleri ile sosyal yardım politikasının değerlendirilmesi arasında bir ilişki yoktur. %95 güven aralığı ve % 5 anlamlılık düzeyleri açısından gelir grupları değişkenine göre eğitim sistemini farklı değerlendirip değerlendirmedikleri konusunda vatandaşlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Anova test tekniği kullanılarak ele alınmıştır.

ANOVA

Tablo 12. Ülkemizde uygulanan sosyal yardım politikalarını başarılı buluyor musunuz?

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	22,586	5	4,517	4,222	,001
Within Groups	475,025	444	1,070		
Total	497,611	449			

Tablo 12'de gelir gruplarının ülke genelindeki sosyal yardım politikalarını değerlendirmesinde p (sig) < 0.05 olarak hesaplanmıştır. Hipotez bu noktada reddedilmiştir. Buna göre bu gelir gruplarına göre merkezi hükümetin sosyal yardım politikalarının değerlendirilmesi noktasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark söz konusudur. Dolayısıyla gelir gruplarının sosyal yardım politikalarını değerlendirme noktasında anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılık Tukey HSD testi ile ortaya konmuştur.

Tukey testi sonuçlarına göre, gelir düzeyi 1500 – 2000 TL arasında olan vatandaşların sosyal yardım politikalarına bakış açısı ile gelir düzeyi 3001-4000 TL ve 5001 TL'den fazla olan vatandaşların sosyal yardım politikalarına bakış açısı istatistiki olarak farklılık göstermektedir.

Hipotez: Vatandaşların gelir düzeyleri ile sağlık sistemi uygulamalarının değerlendirilmesi arasında bir ilişki yoktur. %95 güven aralığı ve % 5 anlamlılık düzeyleri açısından gelir grupları değişkenine göre eğitim sistemini farklı değerlendirip değerlendirmedikleri konusunda vatandaşlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Anova test tekniği kullanılarak ele alınmıştır.

ANOVA

Tablo 13. Ülkemizde sağlık uygulamalarını başarılı buluyor musunuz?

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	38,126	5	7,625	11,422	,000
Within Groups	296,398	444	,668		
Total	334,524	449			

Tablo 13'de gelir gruplarının ülke genelindeki sağlık sistemi uygulamalarının değerlendirmesinde p (sig) < 0.05 olarak hesaplanmıştır. Hipotez bu noktada reddedilmiştir. Buna göre bu gelir gruplarına göre merkezi hükümetin sağlık sistemi uygulamalarının değerlendirilmesi noktasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark söz konusudur. Dolayısıyla gelir gruplarının sağlık sistemi uygulamalarının değerlendirme noktasında anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılık Tukey HSD testi ile ortaya konmuştur.

Tukey testi sonuçlarına göre, gelir düzeyi 1500 – 2000 TL arasında olan vatandaşların sağlık sistemi politikalarına bakış açısı ile gelir düzeyi 3001 TL ve üzeri olan gelir gruplarının sağlık sistemi politikalarına bakış açısı istatistikî olarak farklılık göstermektedir.

SONUÇ

Çalışmada İzmit'te yaşayan farklı gelir gruplarının yerel yönetim hizmetlerine dair yaşamış oldukları sorunların ortaya konulması, gelir gruplarının Kocaeli Büyükşehir Belediyesi hizmetlerini değerlendirme noktasında farklı bir davranış sergileyip sergilemediklerinin tespiti, gelir gruplarının merkezi hükümetin eğitim, sosyal yardım ve sağlık politikalarını değerlendirme noktasında nasıl bir davranış gösterdiklerinin tespiti amaçlanmıştır.

İzmit'te yaşayan vatandaşların ikamet ettikleri yerlerin en önemli sorunlarının başında temel yerel yönetim hizmetlerinin geliyor olması dikkat çekicidir. Söz konusu sorunların giderilmesi noktasında adım atılması yerel seçimler öncesinde önem arz etmektedir. Vatandaşların KBB'ye talep/şikâyet/öneri düzeyi düşük olmakla birlikte, çözüm düzeyinin de düşük olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu sorunların uzun vadeli çözümlerine yönelik vatandaşlara bir izahatta bulunulması, iletişim kanallarının açık tutulması önem taşımaktadır. Ayrıca vatandaşların KBB'nin düzenlemiş olduğu organizasyonlara katılımının teşviki noktasında iletişim kampanyası noktasında etkin adımlar atılmalıdır.

İzmit'te yaşayan vatandaşların Kocaeli Büyükşehir Belediyesi hizmetlerini değerlendirme noktasında gelir düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ancak vatandaşların merkezi hükümetin eğitim, sağlık ve sosyal yardım politikalarını değerlendirmesi hususunda gelir düzeylerine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Gelir düzeyi yüksek olan vatandaşların eğitim sistemini diğer gelir gruplarına göre daha başarısız bulduğu tespit edilmiştir. Gelir düzeyi asgari ücret ve civarında olan vatandaşların sosyal yardım politikalarını değerlendirmesi gelir düzeyi 3001 TL ve üzeri vatandaşlarla farklılık göstermektedir. Gelir düzeyi görece düşük olan grup sosyal yardım politikalarını diğer gruba kıyasla daha başarılı bulmaktadır. Sağlık sistemine bakış, sosyal yardım politikasına benzerlik göstermektedir. Aynı gelir grupları arasında sosyal yardım politikalarının değerlendirmesine farklılıklar söz konusudur. Gelir düzeyi görece yüksek olan grubun sosyal yardım politikalarını değerlendirmesi gelir düzeyi 1500 – 2000 TL olan gruba göre düşük seviyededir.

Merkezi hükümetin eğitim politikaları her gelir grubunda düşük düzeylerde başarılı bulunmaktadır. Dolayısıyla eğitim politikalarının gözden geçirilmesi, planlamaların ve programlamaların ihtiyaç odaklı revize edilmesi gerekmektedir. Sağlık ve sosyal yardım hizmetlerinin daha çok görece düşük gelir grupları tarafından daha başarılı bulunması, bu gelir gruplarının söz konusu hizmetlerden daha fazla yararlanmaları sonucu ortaya çıkan bir sonuçtur. Söz konusu sağlık ve sosyal yardım politikalarının avantajlarının toplumun tüm kesimleri tarafından benimsenmesi, söz konusu hizmetlerden toplumun tüm kesimlerinin haberdar olmaları noktasında adımlar atılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akyildiz, F. (2012). Belediye Hizmetleri ve Vatandaş Memnuniyeti: Uşak Belediyesi Örneği. Journal of Yaşar University, 7(26), 4415-4436.

2. Çolak, M., Yapıcı, İ., Çolak, N., & Çetin, T. Gençlerin Büyükşehir Belediye Hizmet Algısı ve Beklentileri (Örnek Bir Uygulama). Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8(8).

3. Delice, M. E., & Daştan, İ. Yerel Yönetim Hizmetleri Ve Vatandaş Memnuniyeti: İzmir Örneği. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 15(29), 88-115.

4. Göküş, M., & Alptürker, H. (2011). Belediyelerin Sunduğu Hizmetlerde Vatandaş Memnuniyeti: Silifke Belediyesi Örneği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (25), 121-133.

5. İnce, M., & Şahin, K. (2011). Belediye Hizmetlerinde Vatandaş Memnuniyeti Ölçümü: Selçuklu Belediyesi Örneği. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 11(21), 1-22.

6. James, O. (2007). Evaluating The Expectations Disconfirmation and Expectations Anchoring Approaches to Citizen Satisfaction with Local Public Services. Journal of Public Administration Research and Theory, 19(1), 107-123.

7. Menteşe, S. (2013). Halkın Belediye Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyinin Tunceli Belediyesi Yönünden Değerlendirmesi. The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science, 6, 831-862.

8. Oliver, R. L. (1980). A Cognitive Model of The Antecedents And Consequences of Satisfaction Decisions. Journal of marketing research, 460-469.

9. Oliver Richard, L. (1997). Satisfaction: A Behavioral Perspective on The Consumer. New York ' NY: Irwin-McGraw-Hill.

10. Ökmen, M., Baştan, S., & Yılmaz, A. (2004). Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler. Kamu Yönetimi, 23-80.

11. Scott, D., & Vitartas, P. (2008). The Role Of İnvolvement And Attachment in Satisfaction with Local Government Services. International Journal of Public Sector Management, 21(1), 45-57.

12. Songur, L., & Turan, A. (2017). Belediye Hizmetlerinde Halkın Beklentileri: Şereflikoçhisar Örneği. Dumlupinar University Journal of Social Science/ Dumlupinar Üniversitesi Soysyal Bilimler Dergisi, (54).

13. Şahin, K. (2011). Belediye Hizmetleri Ve Hizmet Kalitesine Yönelik Vatandaş Memnuniyetinin Ölçümü (Konya İl Merkezi Örneği)(Master's thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı).

14. Usta, R. & Memiş, L. (2010). Belediye Hizmetlerinde Kalite: Giresun Belediyesi Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2).

15. Van Ryzin, G. G. (2004). Expectations, Performance, and Citizen Satisfaction with Urban Services. Journal of Policy Analysis and Management, 23(3), 433-448.

16. Yücel, N., Yücel, A., & Atlı, Y. (2012). Belediyelerin Sunduğu Hizmetlerde Vatandaş Memnuniyeti: Elazığ Belediyesi Örneği. Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges), 2(2).

17. Yüksel, F., Çevik, O., & Ardıç, K. (2004). Belediyelerde Hizmet Kalitesinin (Vatandaş Tatmininin) Ölçülmesi: Tokat Belediyesinde Bir Uygulama. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 13(3), 63-81.

CHAPTER 96

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ

Nurhan AYDIN[1]

Ferhat ACAR[2]

1 Kafkas Üniversitesi Sarıkamış Meslek Yüksekokulu Öğretim Elemanı SARIKAMIŞ
2 İsmail Hakkı Uzunçarşı, **Osmanlı Tarihi**, TTK, Cilt: IV, Ankara 1982, s.151.

GİRİŞ

Türk-Alman ilişkileri günümüzden yaklaşık sekiz yüzyıl geriye gitmektedir. 12. Yüzyılda gerçekleştirilmiş olan İkinci Haçlı Seferi sırasında Kutsal Roma Germen İmparatoru I. FriedrichBarbarossa, ordusuyla Selçuklu başkenti Konya'ya kadar gelmiştir. I. FriedrichBarbarossa'nın, ardındanİmparator Van Honnstavfen III. Kondrad, Üçüncü Haçlı Seferiyle Anadolu topraklarına girmiştir. Anadolu beylikleriarasından sıyrılarak kısa sürede devlet kurabilen Osmanlıların, Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından hemen sonra güçlenerek Orta Avrupa'ya kadar sınırlarını genişletmesinin ardından, Türk-Alman ilişkilerinin siyasiolarak tekrardan kurulduğu bilinmektedir. 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlıların Avrupa'da güçlü olduğu zamanlarda Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı bir bütün davranmasına karşın, Alman siyasi toplulukları barışsever bir tutum içinde olmuşlardır. Kanuni Sultan Süleyman'ın tahtta olduğu dönemde V. Karl, 1554'te Kardinalden aldığı yetkiyle Busbeck'i, Osmanlı Devleti'nin de gözetimi dahilinde Avusturya elçisi olarak göreve başlatmıştır. Busbeck, Alman devletinde yaşayan ileri gelen insanların, Osmanlı Devleti ve Osmanlı Hükümdarı olan Kanuni Sultan Süleyman hakkında, övgü içeren pek çok mektuplar yazarak askeri alanlarda Türklerin üstün gücüne karşı alınması gereken önlemler hususunda İmparator V. Karl'a, tavsiyelerde bulunmuştur. 1556'da V. Karl'ın ölmesinin ardından Alman birliği dağılarakküçük Alman prenslikleri oluşmuştur. Kanuni döneminde yapılan I. Viyana Kuşatmasında, Osmanlı ve Alman askerlerinin karşı karşıya geldiğine dair bilgi mevcut olmamakla birlikte, Alman prensliklerinin bir bölümün, Avusturya'nın yanında yer aldıkları bilinmektedir. Türk ve Alman askerlerininkarşı karşıya geldiği son savaş ise, 1683'teki II. Viyana Kuşatması'dır. Kuşatma esnasında Avusturya'ya yardıma gelenler arasında Hannover Prensi Ernest August'un oğlu veliaht Prens Ludving komutasında bir Alman birliği mevcut olup, belirtilen savaş dışında, Türk ve Alman halkı üç yüz yılı aşkın süre boyunca savaşmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu kendisine sınır olmayan, diplomatik ve askeri alanda karşılıklı olarak çıkar ilişkisi gözetmeyen Alman devletlerinden Prusya Krallığı ile ilk temasları 1718'de başlamıştır. Osmanlı-Venedik-Avusturya Savaşlarında zor durumda kalan Osmanlı İmparatorluğu, barış istemiş ve bunun sonucunda yapılan Pasarofça Barış görüşmeleri esnasında, Avrupa Devletleri ile karşılıklı iyi ilişkilerin başlaması niyetiyle Ocak 1718'de Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm'e diplomatik temasları başlatan ilk resmi mektubu göndermiştir.[1]Prusya'nın gelecekteki planları Avusturya ve Rusya'yı endişe içerisine düşürmüştür. Bunun üzerine Prusya, Osmanlı Devleti'ni kendi yanına çekmenin yollarını aramaya başlamış ve II. Friedrich 1755'te ilk Prusya elçisini İstanbul'a göndermiştir. Fakat ittifak girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. "Dönemin siyasi entrikaları ve Hıristiyan bir devlet ile ittifak anlaşması imzalanamaz" düşüncesi gibi nedenlerle iki ülke arasında 1755-1760 tarihlerindeki askeri ittifak anlaşması, iki ülke resmi ilişkilerinde atılan çok önemli bir adım olacaktır.[2] 19. Yüzyıl başlarından itibaren iki ülke ilişkileri büyük bir gelişim göstermiştir. Osmanlı Devleti'nden Almanya, pamuk, ham deri, ipek halı, kıymetli taşlar, kürk boyası, ihraç ederken Almanya'dan kumaş, porselen, saç maşası, dikiş iğneleri, para kasası, deri eşyaları ithal etmiştir[3]. II. Mahmut, Osmanlı ordusunu kendini toplayabilmesi çağa ayak uydurabilmesi gereğine inanıyordu. Bundan dolayı yaptığı girişimle 23 Kasım 1853'te iki kişiden oluşan ilk Prusya askeri heyeti İstanbul'a gelmiştir. Heyet içerisinde yer alan Yüzbaşı VonMoltke kendini kısa sürede kabul ettirdiği için II. Mahmut 1836'da Prusya Kralı III. Friedrich

2 Uzunçarşı, **Osmanlı Tarihi**, s.560.

3 Mustafa Alpay Ercan, **XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Türkiye-Alman İlişkileri(1923-1945)**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kars 2006. s.3.

Wilhelm'den 11 subay ve 4 astsubayı üç yıl süreyle istemiştir. Prusya 1836'da Yüzbaşı VonMoltke'nin içinde bulunduğu dört subay göndermiştir.[4]1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasının 19. Yüzyıl sonlarında büyük bir değişikliğe uğramasının önemli sebebidir. II.Abdülhamid 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek meşrutiyet yönetimine son verip mutlak monarşiye geri dönmüştür. Osmanlı Devleti'nin tek seçeneği olduğu görüşünü savunan II. Abdülhamid, Alman büyükelçisi VonHatzfelt'e Osmanlı ordusunun yeniden yapılanması çalışmalarında görevlendirmek üzere askeri ve sivil uzmanlar göndermesi için müracaat ederek geri dönülmez bir yola girmiştir.[5]Politikası gereği Almanya Osmanlı İmparatorluğu'na ikili görüş ve heyetler vasıtasıyla yakınlaşmaya çalışmaktaydı.[6] Almanya'dan Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması çalışmaları için 11 Nisan 1882'de askeri heyet gelmiştir. Heyet içerisinde yer alan Albay Kaehler, Piyade Yüzbaşı Kamphönever, Topçu Yüzbaşı Van Hobe, Yüzbaşı Ristow vardı. Alman askeri heyeti Osmanlı ordusunun yeniden yapılanması için çaba sarf ederken dolaylı olarak Alman savaş endüstrisine yeni Pazar bulmasına da katkıda bulunuyorlardı. Almanya'da üretilen silahlar bu dönemde Osmanlı ordusuna girerken Prusya askeri eğitimi alan Osmanlı subayları da silahları kullanmayı öğreniyordu.[7]Osmanlı Hükümeti, Balkan Savaşı yenilgisinden sonra yeni bir Alman askeri heyetinin Türkiye'ye gönderilmesi için 1913'te Alman Hükümetine resmi bir başvuruda bulunmuştur. Kayzer II. Wilhem, Türkiye'ye gönderilecek askeri heyetin başkanlığına Liman VonSanders'i seçmiştir. Yeni heyet altı ay içinde İstanbul ve çevresindeki birliklerde bir hayli etkili olmuş, genel olarak askeri teşkilat, teçhizat atış eğitimi konularında büyük ilerlemeler kaydetmiştir.[8]

Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'da meydana gelen askeri ve siyasi gelişmelerden ötürü yalnız kalma, savaş dışı kalma mücadelesi başlayacaktır. Savaşın kesin olarak çıkacağını anlayan Osmanlı Devleti askeri ve siyasi zayıflığından dolayıdır ki ittifak arama çabasına girişmiştir. Çünkü Osmanlı Trablusgarp ve Balkan savaşlarından dolayı birçok açıdan yıkıma uğramış ve bu yıkımları ortadan kaldırmaya ekonomik gücü yetmemiştir. Durum böyleyken yeni bir savaşı göze almak Osmanlı Devleti için büyük hata olacaktı. Savaş öncesi yaklaşan tehlikeyi fark eden Osmanlı Devleti adına ilk ittifak teklifi, Cemal Paşa tarafından Fransa'ya yapılmış fakat teklif olumsuz neticelenmiştir.[9] Osmanlı Devleti'nin elindeki alternatifler azalınca ister istemez Almanya ile yakınlaşılmıştır. 1914 öncesi dengeli dış politika oluşturamayan Osmanlı Devleti, çıkacak olan bu savaşta bir grupta yer almazsa parçalanması muhakkak olabileceği endişesiyle ani karar verip Almanya ile ittifak yapmıştır. Osmanlı Devleti, bu ittifakın cezasını, ağır yenilgilerle ödeyecektir. Savaş sonunda Almanya ile ilişkiler kesilecek, bu durum Lozan Anlaşması'nın ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerin başlamasına kadar sürecek.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin müttefik devletlere yakınlaşması ve ittifaka gitmesi Türk-Alman ilişkilerinde gerginleşme sürecini başlatmış, İkinci Dünya Savaşı'nı büyük yenilgiyle atlatan Almanya, kendini ancak 1990'lı yıllarda toparlayabilmiştir. Son dönemde, Suriye özelinde Ortadoğu'da yaşanan çatışmalardan kaçan insanların oluşturduğu göç hareketleri, Almanya'yı ciddi sorunların içine sürüklemiştir. Bu

4 Jehuda L. Wanllach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Anakara 1985, s.13.

5 Ercan, **XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Türkiye-Alman İlişkileri(1923-1945)**, s.3.

6 Murat Çulcu, "Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış", haz. Erhan Yarar, **Çıkarlar Çözümler Tarihten Geleceğe Türk-Alman İlişkileri**, Türk Stratejisi Grubu, Ankara 1999, s.8.

7 Ercan, **XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Türkiye-Alman İlişkileri(1923-1945)**, s.4.

8 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi,** TTK, Cilt: II, Ankara 1983, s.282.

9 Bayur, **Türk İnkılap Tarihi,** s.630.

sorunların çözümünü Türkiye ile yapacağı yakın ilişkilerde bulmuş ve iki ülke arasında günümüzde de devam eden çözüm arayışları sürmektedir.[10]

Almanya'nın Kısa Tarihi

"Baltık kıyılarında yaşayan Almanlar, Batı Romanya Devleti'nin çökmesi ile Almanya Krallığı'nı kurdular. Ancak devletin yönetim şekli ve sınırları sürekli değişti. Hıristiyan'daki mezhep ayrılıkları yüzünden zaman zaman uzun süren savaşlar oldu. 1907'de Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan devletleri ile; Britanya, Fransa ve Sovyet Birliği kendi aralarında ittifak kurdular ve 1914'te dünyayı sarsan ve Osmanlı Devleti'nin de katıldığı Birinci Dünya Savaşı meydana geldi. Bu savaş Almanya'nın yenilgisi ile sonuçlandı. Almanya ekonomisi çöktü, enflasyon arttı. Nasyonel Sosyalist Partisi Lideri Hitler, 1933'te Almanların başına geçti. İkinci Dünya Savaşı sonunda da Almanya yenik düştü. 1949'da Batı Almanya Federal Cumhuriyeti kuruldu. 1990'da ise Doğu Almanya ile birleşerek şimdiki Almanya Federal Cumhuriyeti'ni oluşmuştur."[11]

Almanya'nın Ekonomik Yapısı

Çalışkan insanları sayesinde Almanya, İkinci Dünya Savaşı sonunda yıkılan şehirlerini, yerle bir olan fabrikalarını hızlı bir şekilde kalkındırmayı bilmiştir. Almanya bugün Avrupa'nın en büyük ekonomisini oluşturmaktadır. Bu özelliğiyle gerek Avrupa'da gerekse dünyada sayılı ülkeler arasında yer alır. Demokratik rejimle beraber Almanya hızla kalkınmıştır. Batı Almanya, Avrupa'da en yüksek işçi parası veren, sosyal adaleti, refahı sağlayan, enflasyon düşük ve satın alma gücü fazla olan, işsizlik oranı en az bir ülke durumundadır. Doğu Almanya, 1990 yılına kadar Varşova Paktı Ülkeleri arasında aynı gelişmeyi gösterememiştir. Doğu Almanya, fakat sosyalist blok içerisinde en fazla gelişmiş ülke durumundadır.[12]Almanya, modern tarım usulleri kullanması sayesinde yüksek verim elde etmektedir. Sanayisine bakılacak olunur iseRuhr ve Saar havzalarındaki kömür yatakları sanayinin gelişmesine çok katkı sağlamıştır. Ruhr bölgesinde üretilen demir ve çeliğin bir bölümü, makine ve motorların üretiminde kullanılmaktadır. Önemli sanayi tesisleri; Aşağı Saksonya, Franfurt, Mannheim ve Stuttgart'tır. Almanya'da; imalat, otomotiv ve gemi sanayi çok ileride olmakla beraber elektronik, optik alet ve eşya, uçak yapımı da gelişmiştir. Uluslararası taşımacılıkta Hamburg, Bremen limanları ve Frankfurt Hava Limanı'nın önemli yeri vardır. Almanya sanayi ürünleri ihraç etmekte, dış ülkelerden de yiyecek ve ham madde satın almaktadır. Türkiye, Almanya'dan hurda, demir ve çelik, taşıt araçları, makine ve cihazlar ile dokuma makineleri ithal etmekte; Almanya'ya ise hazır giyim malları, deriden yapılmış hazır giyim eşyaları satın almaktadır.[13] Merkez Bankası'nın 2002-2017 verileri Almanya'yı, Türkiye'de uluslararası yatırımı yapan ülkeler arasında beşinci ülke olarak belirtmiştir. Almanya'da bulunan Türk işletmelerin sayısı seksen milyon civarında olduğu açıklanmıştır. Bu işletmeler yaklaşık olarak beş yüz bin kişiye iş imkanı sağlamakla beraber ekonomik olarak elli iki bin dolardan fazla gelir elde etmektedir. Bununla beraber 2017 yılı içerisinde üç milyondan fazla turist ülkemizi ziyaret etmiştir.[14]

Türkiye-Almanya İlişkileri

1923-1945 Yılları Arasında Türk-Alman İlişkileri

10 Adem Akkaya, "Almanya'nın Zorunlu Tehciri: Mülteci Krizi Ekseninde Türk-Alman İlişkilerini Yeniden Düşünmek", **Bölgesel Çalışmalar 23**, Cilt:I, Sayı: 1, Yaz 2016, s.2.

11 İbrahim Atalay, **Dünya Coğrafyası**, İnkılap Kitapevi Yayınları, İstanbul 2011, s.122.

12 Atalay, **Dünya Coğrafyası**, s.125.

13 Atalay, **Dünya Coğrafyası**, s.126.

14 http://www.mfa.gov.tr/almanya-ekonomisi.tr.mfa

Türk devlet tarihinde ve devlet geleneğinde zirve noktaya ulaşmış olan Osmanlı İmparatorluğu, hakimiyet kurduğu üç kıtada, ömrünün son zamanlarında değişen teknoloji, bilim ve gelişmelere yeteri kadar uyum sağlayamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, gelişmekte olan dünya düzeninde, Avrupalı büyük devletlerin sahip olduğu teknolojik, ekonomik, askeri, diplomasi vb. alanların oldukça gerisinde kalmış ve zamanla Avrupalı güçlü devletlerin sömürgesine açık hale gelmiştir. Yok olmama mücadelesini devrin büyük devletlerin siyasi desteğini alarak devam ettirme yoluna gitmiştir.[15] "19. Yüzyılın ikinci yarısı, Batı Avrupa'nın tümüyle Sanayi toplumu özelliklerini kazandığı bir dönemdir. Sanayi imparatorlukları, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere dünyayı paylaşmışlar ve aralarındaki çatışmaları sona erdirip kısa sürede altın çağlarına girmişlerdir. Sanayi toplumları arasına, biraz gecikmeyle birliğini tamamlayan Alman İmparatorluğu da girebildi ve hatta bu grubun öncü toplumlarından biri oldu. Ancak kolonyalizm aşamasına geç girişi, Almanya'nın uluslararası politikada dengeyi bozan ve yeni gelişmelere yol açan bir unsur olmasına neden oldu. Prusya 1871'de Versailles'de Fransa'yı yenen muzaffer bir güçtü onun önderliğinde Alman İmparatorluğu ilan edildi."[16]Avrupa da Alman İmparatorluğu'nun siyasi birliğini tamamlaması ve yeni kurulan sanayisine hammadde ihtiyacı ortaya çıkması, bununla birlikte ürettiği mallarına pazar ihtiyacı arayışı, ilerleyen zamanlarda Avrupalı diğer devletlerin dış siyasetinde değişikliğe gitmelerine, devletlerarası kutuplaşma ve rekabet ortamının doğmasına neden olacaktır. "Birinci Dünya Harbi öncesi dönemde, Avrupa'da kendini belli eden emperyalizm: İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve İtalya'da maddi ve manevi alanlarda da bu etkinliğini göstermiştir. Emperyalist düşünceye sahip olan bu ülkeler, devlet nüfusunu arttırmak ve stratejik güven sağlamak amacından hareketle, Asya ve Afrika ülkelerine Avrupa uygarlığının götürülmesini kendileri için adeta bir görev telakki etmişlerdir. Daha doğrusu, asıl amaçlarını bu görünüm altında gizlemeye çalışmışlardır. Sömürgecilik şeklinde görünen bu yayılma, hemen hemen bütün Afrika'da Okyanusya'da ve Asya'nın büyük bir bölümünde Avrupa devletlerinin siyasi egemenliklerini kurmalarını sağlamıştır."[17] Siyasi birliğini tamamlamış ve sanayisini geliştirmeyi başarmış Avrupa devletleri, dünyanın birçok farklı ülkelerinde yeraltı zenginliklerini, gelişmiş sanayilerine hammadde yapma gayreti içerisine girmiş oluyorlardı. Bu hal içerisinde 19. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde, Avrupalı, sanayisi gelişmiş devletlerarasında güçlenen bir rekabet kendisini gösterecektir. Alman İmparatorluğu önce Avrupa'da yayılmacı bir politika izleyecek ve karşısına İngiltere ve Fransa'yı alacak daha sonra ise bu devletlerin dünyadaki çeşitli sömürge alanlarına göz dikecek ve ele geçirmeye çalışacaktır. Alman İmparatorluğuna karşı İngiltere ve Fransa yanlarına Rusya'yı da alarak bir itilaf bloğu oluşturacak, Alman İmparatorluğu da bu şekilde yalnız kalacaktır.Alman İmparatorluğu da bu gelişmelerin karşısında bir takım politik girişimlerde bulunacaktır. Öncelikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu yanına çekecek daha sonra kendisi gibi siyasi birliğini yeni kurabilmiş ve sömürge yarışında geç kalmış İtalya devletini yanına çekmeye çalışacak fakat İtalya'yı kazanamayacak onun yerine Osmanlı İmparatorluğunu oluşturduğu İttifak bloğuna dahil etmeye çalışacak ve bunda da başarı sağlayacaktır. Bu yaşanan hızlı kutuplaşma ve müttefik arayışları, yakın zamanda gerçekleşecek olan büyük savaşın tehlikesini ortaya koyuyordu. Değişen bir dünya düzeni vardı ve devletlerin oldukça iyi hesaplan-

15 Mahmut Özdil, **İttihat ve Terakki Dönemi Osmanlı-Almanya Siyasi İlişkileri(1908-1918)**, Yeniyüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslar arasıİlişliler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s.4.

16 İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.15.

17 Veli Yılmaz, **1.nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul 1993,s.1.

mış bir siyasi tercihi bulunmalıydı.[18] "Bismarck'ın Balkanlar ve Doğu'da etkin olmayan bir politika izlemesinin nedeni de Rusya idi. Fransa'ya karşı yeni kurulan Alman birliğini güçlendirmek için Bismarck Rusya'nın nüfuz alanına müdahale edecek bir çalışmaya girmekten kaçındı. Ancak Almanya, Avusturya-Macaristan ile olan yakınlaşması ve yayılmacı faaliyetler dönemine giren Alman endüstrisinin zorlamasıyla Osmanlı topraklarına ve ekonomisine el attığından, Rusya'yı kaçınılmaz olarak daha fazla İngiltere ve Fransa saflarına itecektir.1893'te Fransa ve Rusya ittifakı ve 1902'den sonra da İngiltere-Fransa yakınlaşması sonucu Rusya Almanya'dan kopmuştu. Olaylar 1880'lere kadar Almanya'nın iktisadi nüfuz alanı olmak niteliğini gösteren bu dev ülkeyi, giderek Almanya'nın iktisadi, siyasi, askeri alanda rakibi haline getirdi."[19] Böylelikle Avrupa'nın büyük devletleri endüstriyel gelişimin vermiş olduğu rekabet hırsından kaynaklı olarak ekonomik temelli bir çatışmaya doğru sürüklenecektir. Avrupa da gelişen bu durum güçler dengesini derinden sarsacak, aynı zamanda yansımaları dünya genelinde etkisini gösterecektir. Avrupalı devletlerin her geçen gün gelişen sanayisine hammadde arama düşüncesi birçok Avrupalı devletin aynı coğrafyalara göz dikmesine de sebep olacaktır.Avrupalı devletler yüzyılın politikasını ekonomi temelli bir savaşın kaçınılmaz seyri içerisinde şekillendirerek, rakiplerini bu olası durumda bertaraf etme yollarını hem siyasi ve askeri olarak hem de ekonomik açıdan aradılar. Değişen dünya düzeninde Avrupalı büyük devletlerin istikbalini kurtarmasının tek yolunun sağlam bir müttefiklik kurma ve rakip devletleri etkisiz hale getirebilme şekliyle olacağı açık bir şekilde kendini göstermeye başlayacaktır. Osmanlı İmparatorluğuna bakıldığında ise bu yüzyıl itibarı ile ekonomik, askeri ve sanayi bakımından Avrupalı devletlerin oldukça gerisinde kalmış olması nedeniyle, çekişmeli ortamda varlığını ve istikbalini Avrupalı güçlü devletlerin arasında yaşanan çekişmeden faydalanmak suretiyle takip edeceği bir denge siyaseti ve güçlü bir devletin desteğini de alarak devam ettirmeye çalışacaktır.[20]Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na, kalan ülke topraklarını da yitirmemek için güçlü bir müttefik arayışı içerisine girerek önce İngiltere Devleti'yle sonra da Fransa Devleti'yle görüşmüştür. Görüşmeler olumsuz neticelenince Osmanlı Devleti gerek var olan Alman askeri heyetinin etkisiyle ve gerekse onların yurt içinde yetiştirdiği subayların iktidarda olmasıyla Almanya Devleti'yle ittifak yoluna gitmeyi tercih etmiştir. Almanya'nın ittifak seçilmesinde Osmanlı devlet adamlarının herhangi bir savaş durumunda Almanya'nın kesin zaferine inandıkları da sayılabilir. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ve müttefikleriyle birlikte katılmıştır.[21] Ancak savaş sonunda İtilaf Devletleri üstün gelince Osmanlı İmparatorluğu ağır yaptırımları olan İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Bu anlaşmanın 23. maddesine göre:"Almanya ve Avusturya ile tüm ilişkilerini kesmek zorunda kalmıştır."[22]Mondros Mütarekesi'nin ardından Türkiye'de bulunan Alman Askeri Islah Heyeti, ülkede bulunan tüm Alman subayları ve sivil olarak görev yapanlar ülkeyi terk etmiştir. İttihatçı liderler de ülkeyi terk etmek durumunda kalmıştır. Çünkü I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında savaşa katılma konusundaki düşüncelerinin etkisi ve I. Dünya Savaşı'nın İtilaf Devletleri tarafınca kazanılması ve Almanya'nın yanında savaşa katılan düşünceleri istememesi etkilidir.[23] Haziran 1919 tarihinde Almanya ile imzalanan Versay Barış Antlaşması'nın 22. maddesi de Almanya ve Osmanlı Devleti arasında

18 Özdil, **İttihat ve Terakki Dönemi Osmanlı-Almanya Siyasi İlişkileri(1908-1918)**, s.5.
19 Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, s.10.
20 Özdil, **İttihat ve Terakki Dönemi Osmanlı-Almanya Siyasi İlişkileri(1908-1918)**, s.6.
21 Sezen Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları(1852'den 1945'e Kadar)**, Divan Yayıncılık, Ankara 2005, s.51-52.
22 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)**, Cilt: I, Ankara 1983, s.14.
23 Süleyman Kocabaş, **Mütareke Dönemi ve Milli Mücadele 1918-1923**, Vatan Yayınları, İstanbul 2003, s.84.

herhangi bir ilişki kurulmasını engellemektir. Diğer yandan, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Barış Anlaşması'nın 275. Maddesi de:1 Ağustos 1914 tarihinden bu anlaşmasının yürürlüğe girmesine kadar geçen zamanda iki devlet arasında imzalanmış tüm sözleşme ve anlaşmaların geçersiz kalacağını öngörmektedir.[24] Bu nedenle Türk-Alman ilişkileri kesintiye uğramıştır.Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen sürede Ankara Hükümeti, Almanya ile ilişkilerini gayri resmi olarak da olsa Berlin'deki büyükelçilikte bırakılan İsviçre Büyükelçiliğine bağlı olarak çalışan Numan Tahir Seymen aracılığıyla yürütmüştür. Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasının ardından Almanya ile yeniden yakın ilişkiler kurulmaya başlamıştır.[25] Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Almanya ile 1924'te Dostluk, 1929'da Konsolosluk ve 1930'da Ticaret Anlaşmaları imzalamıştır.[26]Nazi Partisi'nin ülkenin başına gelmesiyle beraber, Türkiye'nin iç gelişmeleri arasında bir doğru orantı olduğu düşünülmektedir. Türkiye iç kalkınmasında büyük bir hamle yaparak ilk beş yıllık iktisadi planını kabul etti ve bu plan ile Türkiye, sanayi bakımından dışa bağımlı bir hale geldi. Batılılarla olan siyasal münasebetleri düzgün gitmeyen Türkiye, Almanya için bir fırsat haline dönüşmüştür. Almanya Orta Avrupa ve Balkanlar'da ekonomik nüfuzu egemenliği altına almak istiyordu. Bu sebeple Hitler rejimi ile birlikte, Türkiye ile Almanya arasında ekonomik faaliyetler birden bire artış göstermiştir. 1932 yılında Türkiye'nin Almanya'ya ihracat toplamı 13 milyon liradır. Bu rakam 1933'te 19 milyon lira olmuş, 1934'te 29 milyon lira olmuş, 1935'te 35.5 milyon lira olmuş ve 1936'da 41.7 milyon liraya çıkmıştır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle:"Türkiye Boğazlar üzerindeki tam egemenliğini kurarken bir yandan da bu olay Türk-İngiliz münasebetlerini geliştirmiş, Türkiye gittikçe İngiltere'ye yakınlaşmaya başlamıştır." Bu durum Sovyetlerin hoşuna gitmediği gibi Almanya'nın da hoşuna gitmemiştir. 1937 yılında Türk-Alman ilişkileri soğuk bir döneme geçmiştir. Çünkü Mihver Devletlerin Balkanlar'daki faaliyetleri Balkan Antantı'nı zayıflatmaya başlamıştır. Her ne kadar Türkiye'nin Almanya ile ilişkileri soğuk geçse de özellikle ticari ilişkilerini aniden kesmesi beklenmediği için Alman Ticaret Bakanı Funk'un Türkiye'yi ziyareti sonucu, Temmuz 1938 yılında Almanya ile Türkiye arasında 150 milyon Marklık bir kredi anlaşması imzalanmıştır.[27]1939'da Türkiye'nin giderek İngiliz-Fransız bloğuna kayması, Almanya'yı harekete geçirmiştir. Hitler ilk iş olarak 18 Nisan 1939'da, Türkiye'yi yeniden kazanmak, Türkiye'nin içinde bulunduğu üçlü bir ittifakın kurulmasını önlemek için Ankara'ya Franz VonPapen'i büyükelçi olarak atamıştır. VonPapen'in göreve gelmesi Türk-Alman ilişkilerinde yeni fakat daha hareketli dönemi başlatmıştır.[28]Franz VonPapen'e Hitler tarafından verilen görevler şunlardı:

- Almanya'nın, Avrupa'daki ansız yaşanacak bir çatışmadan Türkiye'yi uzak tutmak için elinden geleni yapacağı konusunda, Türk hükümet yetkililerini ikna etmek.
- Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile kendilerine yönelik bir ittifaka katılmasının, Almanya'nın bu durumdan hoşnutsuzluk yaratacağını anlatmak.
- İtalyanlar ile görüşerek, Türklerin endişelerini dile getirmek, İtalyanların Balkanlara ve Türk çıkarlarına yönelik herhangi bir tehdidi olmadığını gösterir kanıtlar ortaya koymalarını temin etmek.
- Almanya'nın temel amacının, mevcut statükoyu korumak olduğu konusunda,

24 Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri(1923-1939)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.1.

25 Ayşe Aydın, "Türkiye-Almanya Dostluk Anlaşması (3 Mart 1924)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Dergisi**, C:19, S:1, Haziran 2017, s.112,114.

26 Ermağan, "Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye-Almanya İlişkileri", s.76.

27 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.316,317**.**

28 Koçak, **Türk-Alman İlişkileri(1923-1939)**, s.140.

Türk hükümet yetkililerine bilgi vermek.

- Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile yürütmekte olduğu ittifak görüşmelerini ve siyasal ilişkilerini dondurmak, mümkünse gevşetmek.
- Giderek bozulma eğilimi gösteren Türk-Alman ilişkilerini düzeltmek."[29]

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi ve Almanya'nın 1939 Mart ayında bütün Çekoslovakya'yı ele geçirdikten sonra"Hayat Sahası" politikasını uygulamaya başlayınca, doğuya doğru yayılan Alman tehlikesi Türkiye'yi ciddi endişeye sevk etmiştir.[30] Türk hükümeti, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, önce Sovyetler Birliği'ne bunda başarılı olamayınca da İngiltere ve Fransa'ya ittifak için yakınlaşmıştır. Bu çabalar sonucunda 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız İttifak belgesi yayınlandı. Bunun üzerine 2 Kasım 1939'da Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu ile görüşen VonPapen, Almanya'nın tüm itirazlarına rağmen ittifakı imzalayan Türkiye'nin Almanya'nın düşmanları arasında yer alması sonucu doğuracağını, Almanya'nın böyle bir ülkeye karşı harekete geçeceğini, sert bir dille ifade etti. Şükrü Saraçoğlu bu ittifakla Türkiye'nin İtalya'ya karşı hedef aldığını göstermek için yapıldığını, Almanya'ya karşı yapılmadığına bunun içinde Almanya'nın endişe etmemesi gerektiğini resmi olarak belirtmiştir. Aynı görüşmede VonPapen Sovyet Büyükelçisi'nin, eğer Türkiye boğazlarından geçmesine izin verirse, boğazları bombalayacaklarını belirtmiştir.[31] Hitler, Sovyetler Birliği'ne harekete geçmeden önce, İsmet İnönü'ye 4 Mayıs'ta yazdığı bir mektupla, iki ülke arasında bir saldırmazlık paktı yapılması gerektiğini önerdi. Bu düşünce ile görüşmeler sonucunda, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Almanya'nın Ankara Büyükelçisi VonPapen arasında 18 Haziran 1941'de bir "Dostluk ve Saldırmazlık Paktı" imzalandı.[32] Bu Pakt ile Hitler, Sovyet Rusya ile savaşırken, sağ kanadını güvence altına almış oldu. Fakat Türkiye, bu Pakt'ı imzalarken, İngiltere ile ittifakın kendisine yüklediği yükümlülüklerine bağlı kalınacağını ifade etti.[33]"Türk kromu üzerinde büyük bir rekabet başlamıştı. Çelik yapımında çok gerekli malzeme olan krom, hem Almanlar hem de İngilizler için yaşamsal öneme sahipti. Türkiye, 1939 yılında, dünya toplamının yüzde on altısı kadar krom üretiyordu. Müttefikler, Almanya'nın Türkiye'den krom almasını önleyebilirse, Almanya'nın savaş kaynaklarına ciddi ölçüde zarar verebileceklerini düşünüyorlardı."[34]26 Kasım 1939'da Papen'in, Saraçoğlu'yla yaptığı görüşmede ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine hazır durumda olduklarını ve buna bağlı olarak da ticaret anlaşması yapmak istediklerini söyledi. 1939 yılının sonunda Türk hükümeti, Almanya'nın siyasal ve ekonomik ilişkileri düzeltmek istemesinden memnun kalmasına rağmen İngiltere'nin baskısıyla, Türkiye'nin Almanya'ya krom vermekten kaçınması anlaşmanın imzalanması ve Türk-Alman ekonomik ilişkilerin düzelmesiniengellemiştir. İngiltere'nin baskısıyla, Türk-Alman ekonomik ilişkilerinin krom sorunu yüzünden tekrar başlamıştır.Krom konusu yüzünden anlaşamayınca Almanya, Türkiye'deki tüm asker ve sanayi uzmanlarını,

29 Ali Rıza Özduman, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Basınında Türk Alman İlişkileri**, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar Arası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.29.

30 Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.318

31 Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri(1923-1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.128.

32 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara C:1, 1983, s.639.

33 Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası(1938-1950)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s.97.

34 Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası(1938-1950)**, s.99.

Ocak 1940 yılında geri çağırtmıştır.[35]Türk-Alman ilişkilerinde bir yakınlaşma olmuş ve iki devlet arasında, 9 Ekim 1941'de, 100 milyon liralık "Türk-Alman Ekonomik Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmayla beraber Türk-Alman ticaretinin gelişmesinin yanında, 1943 yılı sonuna kadar Almanya, daha önce vaat ettiği silahları Türkiye'ye teslim etmiş, Türkiye de, Almanya'ya ihraç ettiği krom miktarını yükseltmiştir.[36]Türkiye, 1942 yılının sonuna değin kromunu İngiltere ve Fransa'ya vermeyi taahhüt etmiş olduğundan, Almanya'ya, 1943'te 90.000 ve 1994'te de 45.000 ton krom satma yükümlüğünü üstlenerek, Almanya'dan da, kroma karşılık çelik ve savaş malzemesi almayı sağladı.[37]27 Ağustos 1942 günü VonPapen ile Şükrü Saraçoğlu bir görüşmede, bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir ortaya çıkabileceğine fakat bir başbakan olarak Türkiye'nin menfaatlerini düşünmesi gerektiğini, Türkiye'nin kesin tarafsızlık izlemesi konusunda zorunlu olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmesi hususundaki düşüncelerini değiştiremeyen Almanya, 1942 yılı sonlarındaOsmanlı Devleti'ni,Almanya'yla beraber savaşa sokma çabalarından artık vazgeçmiştir. [38]Gerek ABD gerekse İngiltere, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi konusunda hemfikirlerdi. Bunun içinde Türkiye'ye birçok görüşmeler yapmışlardır. Hatta ABD 23 Haziran 1944'te Washington'daki İngiliz Büyükelçisi, ABD bakanlığına bir nota vererek Türkiye'nin Almanya ile yapılan krom sevkiyatını durdurmasını, Boğazlardan Alman gemilerinin geçişini yasaklaması ve Türkiye'nin Almanya ilişkilerini keserek İkinci Dünya Savaşı'na girmesini istemişlerdir. 23 Haziran 1944'te de İngiltere Büyükelçisi Hugessen'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'yla görüşmeleri sonucunda da "Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerinin kesmesi konusu" ele alınmıştır. Türkiye bunun üzerine ilk olarak CHP Meclis grubunda Almanya ile ilişkilerin kesilmesi hususunda ele alınmış. CHP Meclis Grubu'nda 1Ağustos 1944'te görüşülmüş ve 2 Ağustos 1944'te TBMM'yi olağanüstü toplayarak Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kesilmesi konusu görüşülmeye başlanmıştır. 2 Haziran 1944 geceye bağlayan 3 Haziran 1944'ün gece yarısında Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkiler kesilmiş ve Almanya'nın Ankara Büyükelçi olan VonPapen'in pasaportu elinden alınmıştır.[39] Türkiye, 3 Ocak 1945 günü Japonya ile de siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesmiştir.[40]1945 yılında savaşın sonucu büyük ölçüde belli olmaya başlayınca, ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başkanı Winston Churcill ve Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Josef Stalin 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Yalta Konferansı düzenlenmiş. Önemli bir yere sahip olan konferansta alınan kararda şöyle olmuştur: "1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlerin hem San Francisco'da yapılacak toplantıya katılma hakkını elde edecekleri hem de Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer alabilecekleri" şeklinde olmuştur. 20 Şubat'ta da İngiliz Büyükelçisi Peterson bu kararı Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya bildirmiştir.[41] Türkiye, 2 Haziran 1944 geceye bağlayan 3 Haziran 1944'ün gece yarısında Almanya ile 3 Ocak 1945'te günü Japonya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini keserek İngiltere ve ABD'nin "Almanya'ya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi isteği" üzerine hükümet TBMM'yi 21 Şubat 1945'te

35 Ahmet Faik Barutçu, **Siyasi Anılar(1934-1964)**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s.26-28.

36 Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", **Gazi Üniversitesi Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 29, Ankara 2010, s.263.

37 Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)**, s.100.

38 Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.370.

39 Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi(1938-1945**), İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.305-306-307.

40 Ramazan Çalık, *"Türk-Alman İlişkileri(1923-1945)"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:16, Ankara 2002, s.821.

41 Temuçin Faik Ertan, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, s.259.

olağanüstü toplantıya çağırdı. 23 Şubat 1945'te TBMM olağanüstü olarak toplanarak aynı gün içerisinde Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etme kararını verdi.[42] Böylelikle Türkiye San Francisco Konferansı'na resmen davet edilmiş ve Birleşmiş Milletlerin de kurucu üyeleri arasında olmuştur.[43]Türkiye, böylece dış politikasında uyguladığı başarı sayesinde Almanya ile ilişkilerini karşılıklı menfaat ilişkileri çerçevesinde başarıyla sürdürmüş hem de İkinci Dünya Savaşı felaketini zarar görmeden atlatmıştır.

1946-1979 Tarihleri Arasında Türk-Alman İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk Alman birlikteliği birçok uluslararası ve Avrupa örgütlerine taşınmıştır. 1960'lı yılların başlarından itibaren ABD'nin Vietnam Savaşı'na giderek daha büyük ölçülerde katılması bu devletin ekonomik ve toplumsal yaşantısını olumsuz yönde etkilemiştir. Amerikan Kongresini dış yardımları kısıtlayıcı kararlar almaya yöneltmiştir. Bu kararlar NATO çerçevesinde Türkiye'ye yapılmakta olan Amerikan askeri yardımları üzerinde de etkili olmuştur. NATO Bakanlar Konseyi, Amerika'nın telkini üzerine 1964 yılında yaptığı toplantıda, müttefik devletleri, Türkiye ve Yunanistan'ın acil askeri ihtiyaçlarını karşılamak üzere, bu devletlere yardımlara davet edici bir karar almışlardır. NATO müttefikimiz Almanya bu karar neticesinde 1964 yılından beri Türkiye'ye beş milyon marklık yardım yapmaya başlamıştır.[44]1961 yılından sonra başta Almanya'nın işgücü talebini karşılamak üzere Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine giden "misafir işçiler" olmuştur.[45] Bu vesileyle Türkiye ve Almanya arasında ilk kez 1961 yılında imzalanıp 1964'te yenilenen işgücü alımı yapılmıştır.[46]10-13 Temmuz 1966 tarihinde Federal Almanya Dışişleri Bakanı GerhardSchroeder Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Ziyaret esnasında tertiplenen basın toplantısında kendisine sorulan "Almanya'nın Türkiye'ye yaptığı askeri yardımın arttırılması düşünülüyor mu?" sorusu karşısında "Bizim görüşümüz Türkiye'nin kuvvetli olmasıdır. Türkiye'nin kuvvetlenmesi yalnızca, Türkiye'yi ilgilendiren bir mesele değildir. NATO camiası içerisinde Türkiye'nin kuvvetlenmesi şarttır. Bu sebeple Türkiye'ye elimizden geldiği kadar yardım edeceğiz." cevabını vermiştir. Federal Almanya, Türkiye'ye yaptığı yardımı 1969 yılında 80 milyon marka çıkarmıştır. 30 Ocak 1970 yılında Dışişleri Bakanlığından yapılan bir açıklamaya göre de "bu miktarın 100 milyon marka çıkarılmasıtahmin edildiği" belirtilmiştir.[47]

1980-2018 Yılları Arası Türk-Alman İlişkileri

9 Kasım 1989 yılına gelindiğinde Doğu ve Batı Berlin arasına, 1961 yılında Doğu Almanya'da yaşayan halk, Batı Almanya'ya kaçını engellemek için kurulan duvar açılmıştır. Böylelikle Doğu ve Batı Almanya arasında yapılan seyahat ve göç özgürlüğü duyurulmuş, binlerce insan Doğu Berlinli alışveriş için Batı Berlin'e gitmiştir. Berlin duvarının yıkılacağı 2 Ocak 1990'da ilan edilmiş ve 14 Ocak'tan itibaren duvar yıkılmaya başlanmıştır. Tarihe bu duvar "Utanç Duvarı" olarak geçmiştir. Başbakan HelmuthKoln ile Dışişleri Bakanı Hans-DietrichGenscher 1990 Şubat ayında Moskova'ya, Almanya'nın birleşmesi için bir ziyarette bulunmuşlardır. Bu ziyaret sonucunda Gorbaçov bu iki Alman ülkesinin birleşmesi için "yeşil ışık" yakmıştır. Diğer taraftan da

42 Çalık, *"Türk-Alman İlişkileri(1923-1945)"*, s.821.

43 Mahmut Gologlu**, Milli Şef Dönemi(1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s.309.

44 Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "1965-1973", **Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, s.522.

45 Muzaffer Dartan, Emirhan Göral, "Almanya'daki Türk Göçmenlerin Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliği Sürecine Bakışı: Bir Anket Değerlendirmesi", **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, 2017, s.37.

46 Erol Esen, "Türk-Alman İşbirliğinde Deneyimler ve Sonuçlar", **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:24, 2012, s.65.

47 Gönlübol, Kürkçüoğlu, "1965-1973", s.522-523.

Almanya'nın birleşmesi için 12 Eylül 1990'da Amerika, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler Moskova'da bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma 3 Ekim 1990 yılında yürürlüğe girmiş ve 1932'den bu yana ilk kez, 3 Aralık 1990'da demokratik seçimler de yapılmış oldu.[48] Batı Almanya daha sonra adı "Avrupa Birliği olan Avrupa Birliği Ekonomik Topluluğu'nun" 1957'deki kurucu üyeleri arasındadır. Birleşmeyle birlikte 1993 yılında Doğu Almanya'da, bu birliğe "Avrupa Birliği Ekonomik Topluluğu'na" üye olmuştur.Almanya birliğini geç sağlamasına rağmen Avrupa içerisinde siyasi ve askeri güç konumuna gelmiştir. Bu sebeptendir ki Almanya, Türklerin hayranlığını kazanmıştır.[49]26 Mart 1992 yılında Türk-Alman ilişkilerinde gerginlik yaşanmıştır. Almanya, Güneydoğu Anadolu olaylarını gerekçe göstererek Türkiye'ye yaptığı silah sevkiyatını durdurdu ve ambargo uyguladı. Türkiye'de, bu olay sert tepkiyle karşılandı. Daha sonra ise Alman Parlamentosu, 3 Haziran 1992'de aldığı bir kararla silah ambargosunu kaldırdı. Böylelikle Türk-Alman ilişkileri normale dönmüştür.[50]23 Kasım 1992 Almanya'nın Möln kentinde yeni Nazilerin iki Türk ailesinin evini ateşe vermiştir. Irkçı saldırılar sonucu üç kişi yanarak öldü, dokuzu ağır on bir kişi yaralanmıştır. Polisi arayan bir kişi ise: "Yaşasın Hitler, saldırılar devam edecek" diye bağırmıştır.[51] Yine Almanya'nın Solingen şehrinde,29 Mayıs 1993 tarihinde Türk kökenli "Genç"soyadında bir ailenin evini, Neonaziler tarafından yakılmış ve aileden beş kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.[52] Bu olaylar Türk-Alman ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır. Yaşanan bu olaylar Türkiye tarafından büyük tepkilerle karşılanmıştır.2000'li yıllar itibariyle Türk-Alman ilişkileri farklı gerilimler içerisinde sürmüştür. Bu gerginlikler ilişkilerin yararcılıktabanında kalmasını desteklemesini sağlayacaktır. Bu gerginliklerin başında, Alman hükümetinin, Almanya'da bulunan Türklerin konumunu etkileyen vatandaşlık tertiplemeleri gelmiştir. Bir diğer gerginlik konusu ise Almanya'da yaşayan Türklere yönelik ırkçı saldırılardır. Bu saldırılar hakkında yürütülmeye devam eden soruşturmalar olmuştur. Türkiye, Suriye'yi hedef alan askeri müdahaleyi desteklemiştir. Almanya, Suriye'ye yönelik yapılan savaşın diplomatik yollarla son bulacağını belirtmiştir. 2013 ve 2014 yılı bu gibi konular üzerinden yaşanançatışmalar 2015'te adeta geride bırakılmış gibi görünse de, 2016 yılında ise bu anlamda yakınlaşmanın süreceğine yönelikişaretler verilmiştir.[53]2 Şubat 2016 yılında Almanya parlamentosunda Yeşiller Partisi eş başkanı olan Cem Özdemir'in de sunduğu "Ermeni Olaylarının Soykırım Olarak Tanınması" adıyla yapılan "2 Şubat 2016 tarihli Ermenilere soykırım yapıldığı" kararına varılmıştır. Bu karara Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Dışişleri Bakanlığı da büyük tepki göstermiş ve Türkiye'nin baş elçisi ülkeye geri çağrılmıştır. [54]Suriye'de iç savaş yaşanması ve buna paralel olarak ülkesinden göç eden mülteciler hem Türkiye'yi hem de Almanya'yı etkilemiş ve Türk-Alman ilişkilerinde yeni bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Savaştan kaçan mültecilerin izlediği rota göz önüne alındığında Avrupa'ya, özellikle Almanya'ya ulaşmak istedikleri görülmektedir. Bunun en önemli rolü Almanya'nın kalkınmış bir ülke olması ve sosyal yardımlarının tatminkâr oluşu etkili olmuştur. 2015 yılında, bir milyondan fazla mülteci Almanya'ya ulaşmıştır. Almanya'ya ulaşan mültecilerin büyük çoğunluğu Suriye, Irak ve Afganistan gibi ülkelerin vatandaşları olup, geçişlerini Türkiye üzerinden yapmaktadır. Almanya,

48 Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.85-86.

49 Akkaya, "Almanya'nın Zorunlu Tehciri: Mülteci Krizi Ekseninde Türk-Alman İlişkilerini Yeniden Düşünmek", s.2.

50 Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1994, s.38.

51 **Milliyet**, 24 Kasım 1992, s.12.

52 **Milliyet Gazetesi**, 30 Mayıs 1993, s.20.

53 Sezgin Mercan, "Türkiye-Almanya İlişkilerinde 'Pragramatik' Dönem", **BİLGESAM**, Sayı: 1294, Avrupa 18 Şubat 2016, s.2.

54 https://onedio.com/haber/alman-meclisi-soykirim-tasarisini-onayladi-714005

mülteci akının azaltılması için Türkiye'den sınır kontrollerini arttırmasını istemektedir. Ayrıca, Avrupa Birliği'yle imzalanan Geri Kabul Antlaşmasının uygulanması yönünde Türkiye'ye baskı yapılmaktadır. Almanya bu isteklere karşılık olarak, Türkiye'nin ekonomik olarak desteklenmesi, AB üyelik sürecinde bazı fasılların açılması ve Türkiye'ye vize muafiyetinin sağlanmasına yönelik adımların atılması gibi öneriler sunmaktadır. Avrupa'da, mültecilerden en fazla etkilenen Almanya bir milyondan fazla mülteciye ev sahipliği yaptığı için çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmıştır.[55] Alman dış politikasının en önemli etki alanı Avrupa Birliği'dir. Bu bağlamda, mültecilerin Avrupa bütünleşmesinin temel değerleri üzerinde yarattığı baskı ve Avrupa güvenliğini tehdit eden hali, Almanya'nın tercih edeceği bir durum değildir. Almanya, hem kendi ülkesi içerisinde hem de Avrupa Birliği içinde mültecilerden kaynaklanan sorunlarla baş etmek zorunda kalmıştır. Almanya için bu sorunlarla baş etmenin temel yollarından birisini de, Türkiye ile kurulacak, işbirliğine dayalı sağlıklı bir diyalogda görmektedir. Son dönemde gelişen ilişkilerin boyutu, derinliği ve söylemlerine bakıldığında Almanya, çıkış yolunu Türkiye'de aramaktadır. Almanya, kendi ülkesindeki toplumsal ve siyasi işleyişi aşırı uçlara kaydırmamak ve dış politikasının en önemli alanı olan Avrupa Birliği içindeki sorunların sürekli hale gelmesini engellemek için Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek zorundadır. Bu zorunlu yön, Almanya'nın son dönemdeki Türkiye politikasını belirlemesinde en önemli etkenler arasında sayılabilir.[56]Bu nedendir ki 2016 yılında Almanya Başbakanı Angela Merkel, göçmen problemiyüzündenbirçok kez Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. 23 Nisan 2016 yılında yaptığı ziyaretinde Gaziantep'teki sığınmacı kamplarına gitmiştir.Avrupa'ya yasadışı göçlerin durdurulması ile sığınmacılar konusu için Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki sığınmacı protokolünün imzalanmıştır. Bu protokolün imzalanmasında etkili olan isimAngele Merkel'in, Türkiye ziyaretleri etkin rol oynamıştır.[57]22 Ocak 2016 tarihinde Almanya ile Hükümet Başkanları arasında yapılan ve iki senede bir dönüşümlü olarak evsahipliği yapılması öngörülen Hükümetlerarası İstişareler Mekanizmasının ilk toplantısı Berlin'de yapılmıştır. Son dönemde giderek artan bir güven krizi Almanya'yla ilişkilerimizi etkilemektedir. Bu ana nedenlerine bakılacak olunur ise; "2 Haziran 2016'daAlman Federal Meclisi'nin Ermeni iddialarına ilişkin atılan asılsız kararlar, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında meydana gelen zamanda Almanya'nın ülkemize beklenen desteği göstermemesi, 16 Nisan referandumu esnasında Almanya'nın taraf tutan yaklaşımı, Bakanlarımızın ve milletvekillerimizin Almanya'yı ziyaret ettiği zamanda Almanya'nın çıkardığı pürüzler, Almanya'da bulunan Türk toplumuna yönelik ayrımcı ve şüpheci tutumu, demokrasi ve insan hakları konularında Türkiye'ye yönelttiği haksız ve sert tenkitleri ve terörle mücadelede Türkiye'ye karşı duyarsız davranmasıdır."Almanya'nın son dönemde Türkiye'ye yönelik yaklaşımları büyük ölçüde değişmiştir. Bu değişimin sebebi iseAlmanya'nın 24 Eylül 2017 tarihinde gerçekleştirilen seçimleridir. Seçimler öncesinde Alman yetkililer,Türkiye aleyhinde birden çok olumsuz tehdit edici ifadeler kullanarak açıklama yapmıştır. 2 Şubat 2017 yılında Angela Merkel, Ankara'yı resmi ziyarette bulunmuştur. 25 Mayıs'ta Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanı,Brüksel'de gerçekleştirilen NATO Zirvesi'ne katılmıştır. 7-8 Temmuz 2017 tarihinde Hamburg'da gerçekleşen G-20 Toplantısı'nda Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanı, Angela Merkel'le görüşmeler yapmıştır. 5 Haziran Almanya Federal Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı SigmarGabriel'inülkemizi ziyaret etmiştir. Son ziyaretini ise 4 Kasım 2017 tarihlerinde yapmıştır.58

55 Akkaya, "Almanya'nın Zorunlu Tehciri: Mülteci Krizi Ekseninde Türk-Alman İlişkilerini Yeniden Düşünmek", s.2-3.

56 Akkaya, "Almanya'nın Zorunlu Tehciri: Mülteci Krizi Ekseninde Türk-Alman İlişkilerini Yeniden Düşünmek", s.3.

57 **Habertürk Gazetesi**, 24 Nisan 2016, s.16.

58 http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2018-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf

SONUÇ

Avrupa'daki müttefiklerimiz içerisinden biri de Almanya'dır. Almanya ileTürkiyeçok köklü bir geçmişe sahiptir. Almanya ile siyasi, ekonomik, askeri ve beşeri yönleri olan çok boyutlu ilişkilerimiz de vardır. İlişkilerimiz sınırımız bulunan ülkelerden daha fazla yoğunluk içerisindedir. İki ülkenin karşılıklı ziyaretlerin yanı sıra teknik düzeylerde de temaslar geleneksel bir şekildegerçekleştirilmektedir.Tarihsel olarak bakıldığında iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen çok fazla öğe vardır. Türkiye-Almanya arasındaki ikili ilişkilerin başlıca özelliklerini üç kelime de toparlayabiliriz, bunlar düzenlilik, ihtiyat ve işbirliğidir. Her iki ülke birbirini önemsemesine rağmen ilişkiler, bazen gerilimli geçmiş bazen de uyum içerisinde sürmüştür. Ayrıca, Almanya ile Türkiye arasında ilişkiler siyasi, ekonomik ve kültürel olmak üzere çok boyutludur. Siyasi boyut, ikili ilişkiler ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini; ekonomik boyut, iki devletin karşılıklı ticari aktivitelerini ve kültürel boyut, Almanya'daki Türkler ile Türkiye'deki Almanlarınfaaliyetleriniiçermektedir.

KAYNAKÇALAR

1. Akandere, Osman, Milli Şef Dönemi(1938-1945), İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
2. Akkaya,Adem, "Almanya'nın Zorunlu Tehciri: Mülteci Krizi Ekseninde Türk-Alman İlişkilerini Yeniden Düşünmek", Bölgesel Çalışmalar 23, Cilt:1, Sayı: 1, Yaz 2016.
3. Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
4. Atalay, İbrahim, Dünya Coğrafyası, İnkılap Kitapevi Yayınları, İstanbul 2011, s.122.
5. Aydın, Ayşe, "Türkiye-Almanya Dostluk Anlaşması (3 Mart 1924)", Afyon Kocatepe Üniversitesi Dergisi, C:19, S:1, Haziran 2017.
6. Barutçu, Ahmet Faik, Siyasi Anılar(1934-1964), Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.
7. Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılap Tarihi, TTK, Cilt: II., Ankara 1983.
8. Çalık, Ramazan, "Türk-Alman İlişkileri(1923-1945)", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:16, Ankara 2002.
9. Çulcu, Murat, "Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış", haz. Erhan Yarar, Çıkarlar Çözümler Tarihten Geleceğe Türk-Alman İlişkileri, Türk Stratejisi Grubu, Ankara 1999.
10. Dartan, Muzaffer, Göral Emirhan, "Almanya'daki Türk Göçmenlerin Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliği Sürecine Bakışı: Bir Anket Değerlendirmesi", Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, 2017, s. s.35-101.
11. Ercan, Mustafa Alpay, XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Türkiye-Alman İlişkileri(1923-1945), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kars 2006.
12. Ermağan, İsmail, "Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye-Almanya İlişkileri", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:9, S:20, 2012.
13. Ertan, Temuçin Faik, Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti, Siyasal Kitabevi, Ankara 2016.
14. Esen, Erol, "Türk-Alman İşbirliğinde Deneyimler ve Sonuçlar", Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı:24, 2012, s.62-72.
15. Goloğlu, Mahmut, Milli Şef Dönemi(1939-1945), Kalite Matbaası, Ankara 1974.
16. Gönlübol, Mehmet, Kürkçüoğlu, Ömer, "1965-1973", Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara 2014.

17. İşte Almanya, (çev. Belma Emircan), Dışişleri Bakanlığı, Berlin 2003, s.110.
18. Kılıç, Sezen, Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları(1852'den 1945'e Kadar), Divan Yayıncılık, Ankara 2005.
19. Kocabaş, Süleyman, Mütareke Dönemi ve Milli Mücadele 1918-1923, Vatan Yayınları, İstanbul 2003.
20. Koçak, Cemil, Türk-Alman İlişkileri(1923-1939), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
21. Mercan, Sezgin, "Türkiye-Almanya İlişkilerinde 'Pragramatik' Dönem", BİLGESAM, Sayı: 1294, Avrupa 18 Şubat 2016.
22. Ortaylı, İlber, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
23. Özçelik, Mücahit, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", Gazi Üniversitesi Enstitüsü Dergisi, Sayı: 29, Ankara 2010.
24. Özdil, Mahmut, İttihat ve Terakki Dönemi Osmanlı-Almanya Siyasi İlişkileri(1908-1918), Yeniyüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslar arasıİlişliler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
25. Özduman, Ali Rıza, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Basınında Türk Alman İlişkileri, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar Arası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
26. Özgüldür, Yavuz, Türk-Alman İlişkileri(1923-1945), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
27. Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları(1923-1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara C:1, 1983.
28. Tuncer, Hüner, İsmet İnönü'nün Dış Politikası(1938-1950), Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.
29. Uçarol, Rıfat, Siyasi Tarih, Filiz Kitapevi, İstanbul 1994.
30. Uzunçarşı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Cilt: IV, Ankara 1982.
31. Wanllach,JehudaL.,Bir Askeri Yardımın Anatomisi, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Anakara 1985.
32. Yılmaz, Veli, 1.nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, İstanbul 1993.
33. İnternet Kaynakları
34. 1.https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/print_gm.html
35. 2.https://onedio.com/haber/alman-meclisi-soykirim-tasarisini-onayladi-714005
36. 3. http://www.mfa.gov.tr/almanya-ekonomisi.tr.mfa
37. 4.http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2018-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf
38. Gazeteler
39. Milliyet, 24 Kasım 1992, s.12.
40. Milliyet Gazetesi, 30 Mayıs 1993, s.20.
41. Habertürk Gazetesi, 24 Nisan 2016, s.16.

CHAPTER 97

MALİYET YAPIŞKANLIĞI TEORİSİNİN BIST (BORSA İSTANBUL) TEKNOLOJİ FİRMALARI İÇİN GEÇERLİLİĞİNİN SINANMASI

Necmiye Serap VURUR[1]

Kenan İLARSLAN[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe Bölümü

2 Dr. Öğr. Üyesi

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmeler için yalnızca karlı olmak değil karlılığı sürdürülebilir kılmak önem kazanmıştır. İşletmeler yüksek firma değerine ulaşmak amacıyla bir takım maliyetlere katlanmak durumundadır. Maliyet bilgisinin eksikliği, işletmelerin sürekliliğini tehlikeye atabilecek finansal riskleri ortaya çıkarmaktadır.

Maliyet davranışı, bir işletmenin yöneticisi için önemli bilgiler sağlar. Bu bilgiler, yöneticilere nakit akışlarını tahmin etmek, temettü ödemelerini planlama, bütçelerin hazırlanması ve proje karlılığını değerlendirme konularında yardımcı olmaktadır. Maliyet bilgisi ayrıca yöneticilerin riskleri en aza indirebilmeleri için gerekli olan bilimsel analizlere veri sağlamaktadır.

Maliyet muhasebesi literatürün de temel varsayım, maliyet ve faaliyet hacmi arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu, maliyetlerdeki değişimin, faaliyet seviyesindeki değişikliğe bağlı olduğu şeklindedir. Bu varsayım ilk olarak Noreen ve Soderstrom (1997) tarafından maliyetlerin asimetrik bir davranışa sahip olduğunu ve şirketin faaliyet seviyelerindeki değişime, maliyetlerin aynı derecede tepki vermediğini iddia etmesi ile sorgulanmaya başlamıştır. Anderson vd.(2003) bu varsayımı, faaliyet seviyesindeki artışla birlikte genel yönetim giderlerinde meydana gelen artış büyüklüğünün, faaliyet hacmindeki düşüşün genel yönel yönetim giderlerindeki düşüşten daha büyük olduğunu dile getirmişlerdir. Leone (1982) ve Horngren vd. (2000) gibi bazı yazarlar ise, değişken maliyetin, faaliyet hacmindeki değişikliklerle orantılı olarak değiştiğini ve maliyetlerdeki değişimin büyüklüğünün esas olarak kapsamına bağlı olduğunu, değişimin yönünün önemli olmadığını öne sürmüştür.

Yurt içi literatürde maliyet yapışkanlığı veya asimetrik maliyet olarak adlandırılan konuya ilişkin literatür de az sayıda çalışmaya ulaşılabilmiştir. Global olarak ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde maliyet davranışı üzerine çok az uygulamalı araştırma bulunmaktadır. Bu alandaki literatüre bakıldığında, çalışmalarda çoğunlukla örneklem olarak gelişmiş ülke piyasa verilerinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki işletmeler için maliyet davranış stratejisinin yararı ve maliyeti, gelişmiş ülkelerle aynı ölçüde olmayabilir. Bu nedenle çalışmada, gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'deki teknoloji firmalarının yapışkan maliyet davranışını incelemek amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde maliyet yapışkanlığı kavramına değinilerek, üçüncü bölümde literatürdeki çalışmalar değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde ise ampirik bulgulara yer verilerek sonuç ve tartışmayla çalışma tamamlanmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Maliyet muhasebesindeki geleneksel varsayımlara göre, maliyetler, bir firmanın faaliyet seviyesindeki değişikliklere göre sabit (basamaksal) veya değişkendir. Tanımsal olarak en azından kısa vadede sabit maliyetler faaliyet hacminden bağımsızdır. Değişken maliyetlerle faaliyet hacmi arasındaki ilişki ise yaygın olarak simetrik yani faaliyet hacmindeki artış veya azalışlarla orantılı olarak kabul edilir. Maliyetlerdeki simetrik değişiklikler, faaliyette belirli bir değişimin yönüne bakılmaksızın maliyetlerin aynı ölçüde değişmesini gerektirir. Bu varsayımda, örneğin, satışlardaki yüzde birlik artışa karşılık yüzde 0,6 oranında artan maliyetler, satışlarda yüzde birlik azalışta da yüzde 0,6 oranında azalmaktadır. Maliyetlerdeki orantısal değişikliklerin varsayımı daha da ileriye gider ve faaliyette yüzde bir artışın maliyetlerde yüzde bir artışla sonuçlanmasını ve faaliyette yüzde bir düşüşün maliyetlerde yüzde bir azalma ile sonuçlanmasını gerektirir.(Calleja ve diğ. 2006)

Faaliyet değişikliklerine göre değişken maliyetlerde simetrik veya oransal deği-

şiklikler, hem muhasebe ders kitaplarının hem de araştırma çalışmalarındaki temel bir varsayımdır. Doksanlı yılların başlarında, çeşitli araştırmaların pek çoğu, faaliyetlerdeki değişikliklerle maliyetlerin simetrik veya orantısal olarak değişmeme eğiliminde olduğunu bildirmiştir.(Malcom(1991),Banker and Johnston(1993),Makand ve Roush(1994)).

Anderson vd'nin (2003) çalışması faaliyet artışları ve azalmaları ile ilgili olarak maliyet tepkisini ve bu tepkinin koşullarını belirlemektedir. Aynı zamanda pazarlama satış dağıtım ve genel yönetim giderlerinin, satışlardaki düşüşe göre daha az düştüğünü göstererek "maliyet yapışkanlığı" kavramını ilk kez literatürde kullanmışlardır. Anderson vd.(2003) maliyet uyuşmazlığını yönetimsel davranış açısından, yani faaliyetlerdeki değişikliklere cevaben kaynakları bilinçli olarak ayarlayan yöneticilerle açıklamaktadır. Bu bağlamda, yöneticilerin faaliyeti azalttığında gereksiz kaynakların kesilmesinde isteksiz davranabilmelerinin ve dolayısıyla faaliyetdeki artış ve azaltmalara asimetrik yanıt vermenin iki ana sebebini, kendini düşünen yöneticiler ve ayarlama maliyeti olarak tanımlamaktadır.

İlk olarak, ayarlama maliyetleri, maliyet yapışkanlığının potansiyel bir sebebidir. Çünkü, talep azaldığında, yöneticiler bir yandan gereksiz kaynakların elden çıkarılması maliyetleri ile diğer taraftaki kaynak ayarlama maliyetleri arasında kalmaktadır. Mevcut kaynakların mevcut talep düzeyini karşılamak için gerekenden daha yüksek seviyede tutulması da maliyet doğurur. İşletmenin kaynakları düşen faaliyet düzeyine uyarlandığında ayarlama maliyetleri ortaya çıkmaktadır.

Ayarlama maliyetleri, işletmeye özgü varlıkların satış maliyetlerini, faaliyet düzeyindeki azalmaya karşın işten çıkarılmamış çalışanlara yapılan ödemeleri ve sözleşmenin ihlal edilmesinden kaynaklanan diğer cezaları içerebilir. Parasal maliyetlerin yanı sıra, işgücü arasındaki moral bozukluğu da dolaylı olarak ayarlama maliyetini ortaya çıkarabilir. Ek olarak, ayarlama maliyetleri ayrıca, yeni firmalara özgü varlıklar için özelleştirme maliyetleri, yeni çalışanlar için arama ve eğitim maliyetleri veya gelecekteki sözleşmeler için müzakere maliyetleri gibi talep iyileştikçe kaynak eklenmesiyle ilişkili olanları da içermektedir (Anderson vd. 2003).

İkinci olarak maliyet yapışkanlığının potansiyel nedeni kendini düşünen yöneticilerdir. Bunun temel nedeni Jensen ve Meckling(1976) tarafından yöneticilerin hissedarların faydalarını maksimize etmek yerine kendi kişisel faydalarını maksimize etmeleri olarak yani vekalet teorisiyle açıklanmıştır.

Anderson vd'nin (2003) maliyet yapışkanlığı ilgili çalışmalarından sonra farklı yöntemlerle durumu analiz eden çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda maliyet yapışkanlığını etkileyen farklı faktörler, farklı ülkelere ilişkin durumlar, farklı analiz yöntemleri kullanılarak araştırma konusu yapılmıştır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Maliyet davranışı, hem yönetsel hem de finansal muhasebe araştırması ve uygulaması için sonuçları olan muhasebe finansman alanındaki temel bir konudur. Cooper ve Kaplan (1992) ve Noreen ve Soderstrom (1994) ile başlayarak, giderek artan bir literatür, geleneksel sabit ve değişken maliyet modelinin, maliyetlerdeki davranışları tam ve doğru bir şekilde yansıtmadığını vurgulamaktadır.

Anderson ve diğ. (2003) maliyetler ve faaliyetteki değişimler arasında asimetrik bir ilişki bulmuştur. Endüstri firmalarını örneklem olarak aldıkları çalışmalarında, satışlardaki %1'lik bir büyüme için genel yönetim giderlerinin %0,55 oranında arttığını, ancak satışlarda % 1'lik bir düşüş için genel yönetim giderlerini sadece %0,35 oranında azaldığını tespit etmişlerdir.

Subramaniam ve Weidenmier (2003) 9562 şirketin 1979-2000 yılları arasındaki verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada satış gelirlerindeki her %1'lik artış, maliyetleri %0,93 artırırken, satış gelirlerindeki %1'lik azalış durumunda maliyetlerin sadece %0,085 oranında azaldığını tespit ederek maliyet yapışkanlığı teorisini desteklemişlerdir.

Calleja ve diğ. (2006), dört gelişmiş ülke şirketlerinden oluşan örneklemde maliyet yapışkanlığını test etmişlerdir. Dört ülke şirketlerinin ortalama olarak satış gelirlerindeki %1'lik artış maliyetlerde %0,97 oranında artışa, satış gelirlerinde meydana gelen %1'lik azalış ise maliyetlerde %0,91 oranında azalışa yol açtığını bulmuşlardır. Aynı zamanda çalışma, Fransız ve Alman şirketlerindeki yapışkan maliyetlerin ABD ve İngiltere şirketlerinden daha fazla olduğunu göstermiştir.

Banker vd.(2008), 1987- 2007 yılları arasındaki farklı ülkelerdeki firma verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında geleceğe yönelik iyimser beklentileri olan yöneticilerin aldıkları kararlar nedeniyle maliyetlerin asimetrik olma eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir.

Maliyet yapışkanlığı ile ilgili olarak sektörlere yönelik araştırmalarda ise hastanelerde (Balakrishnan ve Gruca, 2008; Holzhacker vd. 2014; Noreen ve Soderstrom, 1994) ve havayolu sektöründe (Canon,2014) maliyet yapışkanlığının var olduğu tespit edilmiştir.

Son yıllardaki çalışmalar, maliyet yapışkanlığının nedenlerine odaklanmıştır. Özellikle, harcama verilerinin toplanması, yöneticiler tarafından maliyetlerin kontrol edilebilirliği ile sabit ve değişken maliyetlerdeki zaman etkisi tespit edilen sorunlardır (Balakrishnan ve diğ., 2011).

Chen ve diğ. (2012), CEO'nun görev süresi ve vekalet maliyetlerinin maliyet yapışkanlığını arttırdığını tespit etmiştir. Dierynck vd. (2012) ve Kama ve Weiss (2013), kar hedeflerine ulaşmaya çalışan yöneticilerin aldıkları kararlardan maliyet yapışkanlığının etkilendiğini göstermişlerdir.

Firma özelliklerinin maliyet yapışkanlığı ilişkisini araştıran çalışmalarda bulunmaktadır. Via ve Perego (2013)'nun çalışmasında; varlık yoğunluğu fazla olan şirketlerdeki maliyet yapışkanlığının, diğer şirketlere nazaran daha güçlü olduğuna yönelik bulgulara ulaşılmıştır. Bir başka çalışmada ise Venereis vd.(2015), sermaye yoğun işletmelerde maliyet yapışkanlığını incelemiştir. Yapılan bu çalışmada, maddi olmayan duran varlık yatırımı yüksek olan firmalarda maliyet yapışkanlığının görüldüğünü ortaya koymuşlardır.

Diğer çalışmalar, sermaye piyasası katılımcıları için asimetrik maliyet davranışının etkilerini incelemektedir. Banker ve Chen (2006) ile Anderson vd.,(2007) asimetrik maliyet davranış bilgisini kullanarak kazanç tahmin modellerini geliştirmeye çalışmıştır. Weiss (2010) ve Ciftci vd. (2016) finansal analistleri ve yatırımcıları da içeren piyasa katılımcılarının gelecekteki kazançları üzerinde asimetrik maliyet davranışlarının etkisini dikkate alıp almadıklarını incelemişlerdir. Finans alanında yapılan çalışmalarda firmaların üretim maliyeti, genel yönetim giderlerinin hem firmanın hisse senedi getirileri hem de tahvil primleri ile önemli ölçüde ilişkili olduğuna dair kanıt sağlayan çalışmalar bulunmaktadır. (Novy-Marx (2011), Gu vd.(2017), Chou vd.(2017)).

Bradbury ve Scott (2018), Yeni Zelanda yerel yönetimlerdeki maliyet davranışını araştırmışlar ve maliyet yapışkanlığına ilişkin kanıt bulmuşlardır. Lee(2018) ise maliyet ataleti ve asimetrik maliyeti incelediği çalışmasında faaliyet hacmindeki değişikliklerin aşağı doğru maliyet asimetrisine neden olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde maliyet yapışkanlığına ilişkin literatürde ki ilk çalışma Yükçü ve Özka-

ya (2011) tarafından yapılan çalışmadır. Çalışmada 1987-2011 yılları arasında finans sektörü dışındaki Türk firmalarında maliyet yapışkanlığı incelenmiştir. Çalışma, Türk firmalarında toplam satışlarda %1 oranındaki bir artış olduğunda satış ve genel yönetim maliyetlerinin %0.7 oranında ve faaliyet maliyetlerinin %0.93 oranında arttığı, fakat toplam satışlarda %1 oranında azalış olduğunda ise satış ve genel yönetim maliyetlerinin %0.51 ve faaliyet giderlerinin %0.81 oranlarında azaldığını ortaya koymuştur. Çalışma aynı zamanda maliyet yapışkanlığının makroekonomik istikrardan da etkilendiğini tespit etmiştir.

Çelik ve Kök (2013), 1995-2011 dönemine ilişkin 119 firmayı örneklem olarak seçtiği çalışmada satışlardaki oransal artışın farklı maliyet unsurlarında değişik oranlarda artışa neden olduğunu belirlemiştir. Satış azalışlarının maliyetler üzerindeki etkisinin, satış artışlarına kıyasla daha düşük oranda gerçekleştiği belirlenmiştir. Çalışmada örneklemde yer alan firmalarda maliyet yapışkanlığının var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öztürk ve Zeren (2016) imalat sektöründeki 76 firmanın 2007-2015 dönemi verilerini kullanarak maliyet yapışkanlığını test etmişlerdir. Çalışmada, satışlar – toplam yönetim giderleri ile test edilen maliyet yapışkanlığının, satışlar – satışların maliyeti ile için test edilen maliyet yapışkanlığından daha uzun süre kalıcı olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmamız maddi olmayan duran varlık yoğunluğu olan BİST'de işlem gören teknoloji firmalarındaki maliyet yapışkanlığını test etmesi bakımından literatüre katkı sağlayacaktır.

4. METODOLOJİ

4.1. Amaç, Kapsam ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, BIST Teknoloji endeksinde yer alan işletmeler üzerinden maliyet yapışkanlığı teorisinin geçerli olup olmadığını test etmektir. Teknoloji endeksinde yer alan 14 işletme analize katılmış olup 2010-2017 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Örneklem kümesi için toplam 112 gözlem elde edilmiş ancak değişkenlerin bir önceki yıla göre artış ve/veya azalışları hesaplandığından bir yıllık periyod kaybından dolayı gözlem sayısı 98'e düşmüştür. Veriler, işletmelerin resmi internet sitelerinden derlenmiştir. Analizde kullanılan veriler hem zaman hem de kesit boyutu taşıması itibariyle panel veri türündedir. Ayrıca gözlem kaybı söz konusu olmadığından dengeli panel veri seti üzerinden ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir.

4.2. Model, Değişkenler ve Hipotez

Yapılan literatür incelemesinde ampirik analizlerde (Anderson vd., 2003: 52) tarafından geliştirilen modelin yaygın biçimde kullanıldığı ve temel nitelikte olduğu görülmüştür. Bu çerçevede analiz aşamasında kullanılacak ekonometrik model aşağıdaki gibi kurgulanmıştır.,

$$\log\left[\frac{PSGYG_t}{PSGYG_{t-1}}\right] = \hat{a}_0 + \hat{a}_1.\log\left[\frac{SAT_t}{SAT_{t-1}}\right] + \hat{a}_2.KUKLA.\log\left[\frac{SAT_t}{SAT_{t-1}}\right] + \hat{a}_{it}$$

Oluşturulan modelde bağımlı değişken pazarlama, satış ve dağıtım gideri ile genel yönetim gideri toplamındaki yıllık değişim olup bağımsız değişkenler ise satışlardaki yıllık değişim ve satışlardaki yıllık değişimin kukla değişkenle çarpımıdır. Kukla değişken ise satışlarda bir önceki yıla göre azalmanın olduğu dönemlerde "1" ile değişimin olmadığı veya artışın olduğu dönemlerde ise "0" değeri ile tanımlanmıştır. Değişkenler logaritmik formda kurgulanmıştır.

Çalışmanın ana hipotezi, işletmelerde satış hacimlerindeki değişimin maliyetler üzerindeki etkisinin aynı düzeylerde gerçekleşmediği dolayısıyla bu iki değişken arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığıdır.

4.3. Analiz ve Bulgular

Ekonometrik analiz için değişkenlerin durağan olması büyük önem taşımaktadır. Eğer değişkenler durağan değil ise yapılacak ekonometrik analiz sonuçları da yanıltıcı olacaktır. Durağan bir seri sabit bir ortalama (uzun dönem ortalaması) etrafında dalgalı bir seyir izler ve seri ortalamaya dönme eğilimindedir. Ayrıca, bir zaman serisinin ortalaması ya da varyansı veya her ikisi de zaman içinde değişiyorsa kısaca durağan değil ise, diğer zaman dönemleri için genelleme yapılamayıp sadece ele alınan dönem itibariyle incelenebilir. Dolayısıyla durağan olmayan zaman serileri uygulamada öngörü yapmaya elverişli değildir (Yavuz, 2014). Bu bağlamda bir değişkenin durağanlığını ve derecesini belirlemede en yaygın ve geçerli olan yöntem birim kök testidir (Gujarati, 2005). Bu çalışmada değişkenlerin panel birim kök testleri ile yapılan durağanlık sınamaları ve sonuçları aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Panel Birim Kök Test Sonuçları

	Levin, Lin, Chu Birim Kök Testi			PP Fisher Birim Kök Testi		
	Model 1: Kesmeli	Model 2: Kesmeli ve Trendli	Model 3: Kesmesiz ve Trendsiz	Model 1: Kesmeli	Model 2: Kesmeli ve Trendli	Model 3: Kesmesiz ve Trendsiz
Faaliyet giderlerinin logaritması*	0.0000**	0.0000**	0.0000**	0.0000**	0.0000**	0.0000**
Net satışların logaritması	0.0000**	0.0000**	0.0432**	0.0041**	0.0001**	0.0058**

Not: Değişkenler için gecikme değerleri Schwarz Bilgi Kriterine göre otomatik olarak belirlenmiştir. *: İlgili değişken pazarlama satış ve dağıtım giderleri ile genel yönetim giderlerinin toplamından oluşmaktadır. **: istatistiğin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Yapılan birim kök test sonuçlarına göre analizde kullanılan değişkenler seviyelerinde durağandır. Bu bağlamda değişkenlerin durağan olması yapılacak regresyon analizi sonucunda elde edilecek katsayıların güvenilebilir olduğunu göstermektedir (Çelik ve Kök, 2013).

Panel veri analizinin standart denklem yapısı, En Küçük Kareler (Ordinary Least Square) yöntemi ile tahmin edilmektedir. Değişen zaman dönemleri ve gruplar arasında istatistiksel bilgiler elde etmek için kullanılan diğer iki yöntem ise Sabit Etkiler Modeli (The Fixed Effects Model) ve Tesadüfi Etkiler Modeli (The Random Effects Model) olmaktadır (Güriş, 2018),(Al-Najjar ve Taylor, 2008) ve (Kunst, 2010).

Havuzlanmış regresyon modeli veya En küçük kareler yöntemi olarak da bilinen klasik modelde, parametrelerin kesit ve zaman boyutunda değişmemesi ve parametreler arasındaki ilişkilerin aynı olmasıdır (Tarı, 2010). Diğer bir ifade ile tüm zaman serisi ve yatay-kesit gözlemleri için sabit terimin ve katsayıların homojen olduğu ve değişmediği varsayılır (Mao ve Gu, 2008). Panel veri regresyon analizinde kullanılan yöntemlerden biri, her bir yatay kesit birim için farklı sabit katsayıların elde edilme-

sine imkan tanıyan "sabit etkiler" modelidir. Bu model, havuzlanmış modeldeki parametrelere ait kesit ve zaman boyutundaki homojenlik varsayımını reddetmektedir (Tarı, 2010). Bu modelde yer alan her bir birim için farklı sabit katsayılar hesaplanmakta olup verilerde meydana gelen değişim modellerin tüm katsayılarını etkileyebilirse de, sabit etkiler modelinde verilerdeki değişimden etkilenen sabit katsayısıdır, eğim katsayısı etkilenmez (Güriş, 2018). Panel veri modelinin tahmininde kullanılan bir diğer yöntem ise "tesadüfi etkiler" modelidir. Bu model, ana kütleden tesadüfi olarak birimlerin alınması durumunda kullanılmaktadır. Tesadüfi etkiler modeli, birimler arasındaki sabit katsayıların farklılaşmadığını öngörmektedir (Öz ve Güngör, 2007). Sabit etkiler modelinin tersine bu modelde birim ve zaman etkileri tesadüfi değişken olarak modelde hata teriminin bileşeni olarak yer alır (Güriş, 2018). Aşağıdaki Tablo 2'de her üç panel veri modelinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 2. Farklı modellere göre panel veri regresyon analizi sonuçları

Havuzlanmış Model Bağımlı Değişken: LogFaaGid			Sabit Etkiler Modeli Bağımlı Değişken: LogFaaGid			Tesadüfi Etkiler Modeli Bağımlı Değişken: LogFaaGid		
Değişkenler	Katsayılar	Olasılık	Değişkenler	Katsayılar	Olasılık	Değişkenler	Katsayılar	Olasılık
LogSat	0.5072	0.0001*	LogSat	0.4763	0.0006*	LogSat	0,5072	0.0001*
LogDumSat	-0,1338	0.3213	LogDumSat	-0.0951	0.5240	LogDumSat	-0,1338	0.3302
C	0.0224	0,1339	C	0.0253	0.1114	C	0.0224	0.1411
R^2	0.5313		R^2	0.5802		R^2	0.5313	
Düz. R^2	0.5214		Düz. R^2	0.5034		Düz. R^2	0.5214	
F istatistiği	53.8473		F istatistiği	7.5574		F istatistiği	53.8473	
P-Değeri (F İst.)	0.0000		P-Değeri (F İst.)	0.0000		P-Değeri (F İst.)	0.0000	
D-W İstatistiği	1.8558		D-W İstatistiği	2.0617		D-W İstatistiği	1.8558	

***:** %5 anlam düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır.

Çalışmanın bu aşamasında hangi panel veri regresyon modelinin seçileceği aşağıdaki testler ile belirlenmiştir.

Tablo 3. Model Belirleme Testleri	
Test	**Olasılık Değeri**
LR testi	0.7233
Breusch-Pagan LM Testi	0.0147
Hausman Testi	0.8011

Yukarıda Tablo 3'de gösterilen LR testi sonucunda 0.7233>0.05 olasılık değerine göre panel veri analizinde havuzlanmış modelin, sabit etkiler modeline göre daha tutarlı sonuçlar vereceği sonucuna ulaşılmıştır. Breusch-Pagan LM Testi sonucuna göre 0.0147<0.05 olasılık değeri olduğundan panel veri analizinde tesadüfi etkiler modelinin, havuzlanmış modele göre daha tutarlı sonuçlar vereceği belirlenmiştir. Hausman testi sonucuna göre ise 0.8011>0.05 olasılık değeri sonucuna göre panel veri analizinde tesadüfi etkiler modelinin, sabit etkiler modeline göre daha tutarlı sonuçlar vereceği belirlenmiştir.

Yapılan model belirleme test sonuçlarına göre panel veri analizinde tesadüfi etkiler modeli (random effects) tercih edilmiştir. Panel veri sonuçta bir regresyon analizi olduğundan bazı varsayımların sınanması gerekir. Farklı veri tabanları ile yapılan panel veri analizlerinde elde edilen hata paylarının sabit dağılım göstermemesi beklenen bir sonuç olduğundan analizde değişen varyans testi yapılmamıştır (Turhan ve Taşseven, 2010). Bu problemden kurtulmak için ise (Çetin ve Ecevit, 2010) ve (Korkmaz, vd., 2010)'ın çalışmalarında önerdiği üzere "White cross-section" düzetmesi yapılmıştır. Bu yöntem ile her bir yatay kesitteki farklı hata varyanslarının olduğu kadar aynı zamanda yatay kesitler arası korelasyon sorununa da bir çözüm getireceği beklenmektedir. Bu bağlamda genellikle 1.5-2.5 civarındaki Durbin-Watson istatistiği otokorelasyon probleminin olmadığını göstermesinden dolayı (Gujarati, 2005), (Apalı, 2018), (Onurlubaş ve Yener, 2018) çalışmada DW=1.85 değeri için otokorelasyon problemine rastlanmadığı söylenebilir.

Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular ise aşağıda özetlenmiştir. Buna göre modelin gerçek açıklama gücünü gösteren uyarlanmış R^2 değeri 0.5214 olarak bulunmuştur. Bu bağlamda bağımlı değişken olan faaliyet giderlerindeki değişimlerin % 52.14'ü bağımsız değişkenlerde meydana gelen değişimler tarafından açıklanmaktadır.

Tahmin edilen regresyon modelinin anlamlılığını belirlemek için F sınaması sonuçları incelendiğinde F istatistiği 53.8473, olasılık değeri ise 0.0000 çıkmıştır. Buna göre elde edilen modelin bağımlı değişken olan faaliyet giderlerindeki değişimi açıklamada önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Dolayısıyla F istatistiği, tesadüfi etkili panel veri regresyon modelinin geçerliliğinin yüksek olduğu göstermektedir.

Modelinin bütününe ilişkin değerlendirmeler bu şekilde yaptıktan sonra, modelde yer alan bağımsız değişkenlerin katsayılarına yönelik bulgular aşağıdaki gibi açıklanabilir.

Net satışlara $\log(SAT_t / SAT_{t-1})$ ilişkin katsayı 0.5072 olarak bulunmuştur. Satışlar ile bağımlı değişken olan faaliyet giderleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır. Buna göre net satışlardaki %1'lik değişme faaliyet giderlerinde % 0.5072 birimlik bir değişmeye yol açmaktadır.

Net satışlardaki değişimin kukla değişkenle çarpımı ile elde edilen $KUKLA.\log(SAT_t / SAT_{t-1})$ değişkeninin katsayısı -0.1338 olarak bulunmuştur. Bu değişkenle bağımlı değişken olan faaliyet giderleri arasında negatif yönlü bir ilişki mevcuttur. Ancak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Bu çalışmada net satışlar ile faaliyet giderleri arasında bir ilişkinin olup olmadığı incelenmiştir. (Çelik ve Kök, 2013: 44)'ün çalışmalarında da belirttiği üzere $\hat{a}_1$ katsa-

yısının işareti pozitif iken $\hat{a}_2$ katsayısının işaretinin negatif olması ve tahmin değerlerinin aynı düzeyde gerçekleşmemesi maliyet yapışkanlığının en net göstergesidir. Bu çerçevede, satışlardaki %1'lik artış durumunda maliyetlerde % 0.5072'lik bir artış söz konusu iken, satışlardaki %1'lik azalma ise maliyetlerde %0.1338 oranında bir azalış meydana getirmektedir. Sonuç itibariyle satışlardaki değişimin faaliyet giderlerine yansıması aynı düzeylerde gerçekleşmediğinden satışlarla maliyetler arasında doğrusal bir ilişki yoktur. Dolayısıyla, teknoloji firmaları üzerinden yapılan maliyet davranışlarının incelendiği bu çalışma sonucunda maliyet yapışkanlığı teorisinin geçerli olduğu görülmüştür.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İşletmeler için maliyetleri düşürme, verimliliği en üst düzeye çıkarma ve rekabetçi kalmanın en önemli yolu faaliyet giderlerinden geçmektedir. Araştırma ve Geliştirme Giderleri, Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri ve Genel Yönetim Giderleri şeklinde adlandırılan bu giderler finansal raporlarda faaliyet giderleri başlığı altında raporlanmaktadır. Girdi maliyetlerindeki artışların birçok sektörde kar marjlarını azaltması işletmeleri rekabet avantajı sağlayacak yeni yollar aramaya sevk etmiştir. Bu nedenle genel yönetim giderlerinin doğası gereği yüksek olması işletmeler için maliyet azaltmada da ilk hedef olmaktadır. Dolayısıyla işletmeler açısında karın artırılması adına satış ve kar ilişkisinin yanı sıra satışlar ile maliyet ilişkisinin de dikkate alınması gerekir.

Çalışma maddi olmayan duran varlık yoğunluğu olan BİST'de işlem gören teknoloji firmalarında maliyet yapışkanlığının test edilmesini amaçlamıştır. Yapışkan maliyet davranışının tespitine yönelik yapılan çalışmaların pek çoğunda olduğu gibi, Türkiye'deki çalışmalarda da maliyet yapışkanlığının varlığı kabul edilmiştir.

Yapılan panel veri analizi sonucunda satışlardaki %1'lik artış durumunda maliyetlerde % 0.5072'lik bir artış söz konusu iken, satışlardaki %1'lik azalma ise maliyetlerde %0.1338 oranında bir azalış meydana getirmektedir. Sonuç olarak elde edilen bulgular, teknoloji firmalarında maliyet yapışkanlığı teorisinin geçerli olduğu göstermektedir. Yapılan bu çalışma Türkiye'deki maliyet yapışkanlığına ilişkin daha önce yapılmış olan çalışmaların sonuçlarını destekler niteliktedir.

Çalışmadan elde edilen bulguların, satışlardaki değişim ile maliyetlerdeki değişim arasındaki ilişkiyi inceleyen başta muhasebe ve finans uygulayıcıları olmak üzere ilgili taraflara önemli bilgiler sağladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Al-Najjar, B. ve Taylor, P. (2008). The relationship between capital structure and ownership structure new evidence from jordanian panel data, Managerial Finance, 34 (12), 919-933.
2. Anderson, M. C., Banker, R. D. ve Janakiraman, S. N. (2003). Are selling, general and administrative costs "Sticky"?, Journal of Accounting Research, 41 (1), 47-63.
3. Anderson, M., Banker, R., Huang, R. ve Janakiraman, S. (2007). Cost behavior and fundamental analysis of sg&a costs, Journal of Accounting, Auditing, & Finance 22(1): 1-28.
4. Apalı, A. (2018). Mermer üretim işletmelerinin sosyal sorumluluk kapsamında çevre ve çevre muhasebesine yaklaşımları: bir araştırma, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Nisan, 37-52.

5. Banker, R. and Chen, L. (2006). Predicting earnings using a model based on cost variability and cost stickiness, The Accounting Review, 81(2): 285-307.

6. Banker, R. D., Ciftci, M., & Mashruwala, R. (2008). Managerial optimism, prior period sales changes and sticky cost behavior, Social Science Research Network, 1, 1-53.

7. Banker, R. D. and Johnston, H. H., (1993).An empirical study of cost drivers in the US airline industry, Accounting Review, 576-601.

8. Balakrishnan, R. ve Gruca, T. (2008), Cost stickiness and core competency: a note, Contemporary Accounting Research, 25(4), 993-1006.

9. Balakrishnan, R., Labro, E., ve Soderstrom, N. S. (2011). Cost structure and sticky costs. Social Science Research Network,1-29.

10. Bradbury M.E., Scott T., (2018). Do managers forecast asymmetric cost behaviour? Australian Journal of Management, 43 (4), 538-554.

11. Calleja, K., Steliaros, M., & Thomas, D. C. (2006). A note on cost stickiness: Some international comparisons. ManagementAccounting Research, 17(2),127-140. http://dx.doi.org/10.1016/j.mar.2006.02.001

12. Cannon, James (2014), Determinants of sticky costs: an analysis of cost behavior using united states air transportation ındustry data, The Accounting Review, 89(5), 1645-1672.

13. Chen, C., Lu, H., and Sougiannis, T. (2012). The agency problem, corporate governance, and the asymmetrical behavior of selling, general, and administrative costs, Contemporary Accounting Research, 29 (1), 252-282.

14. Chou, T., H. Louis, and Z. Zhuang,(2017), Cost behavior and bond yield spreads, working paper presented at the 2017 European Financial Management Association meetings.

15. Ciftci, M., R. Mashruwala, and D. Weiss. (2016). Implications of cost behavior for analysts'earnings forecasts, Journal of Management Accounting Research, 28 (1): 57-80.

16. Cooper, R. and Kaplan, R. (1998) The design of cost management systems: text, cases, and readings, Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ.

17. Çelik, M. ve Kök, D. (2013), Türkiye'de maliyet yapışkanlığının geçerliliği: istanbul menkul kıymetler borsası (imkb) örneğinde panel veri analizi, Business and Economics Research Journal, 4 (4), 37-48.

18. Çetin, M. ve Ecevit, E. (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi:oecd ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 11 (2), 166-182.

19. Dierynck, B., Landsman W.R., and Renders, A.(2012). Do managerial ıncentives drive cost behavior? evidence about the role of the zero earnings benchmark for labor cost behavior in private belgian firms, The Accounting Review, 87 (4), 1219-1246.

20. Gu, L., D. Hackbarth, and T. Johnson, (2017), Inflexibility and stock returns, working paper, https://ssrn.com/abstract=3032838 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3032838 .

21. Gujarati, D.N. (2005). Temel Ekonometri, (Ü. Şenesen ve G. G.Şenesen, çev.), İstanbul: Literatur Yayınları.

22. Güriş, S. (2018). Panel veri modelleri. Selahattin Güriş (edi.) Uygulamalı panel ekonometrisi içinde (1-39), İstanbul: Der Yayınları.

23. Horngren, C. T., Foster, G., & Datar, S. M. (2000). Contabilidade de custos (9 ed.). Rio de Janeiro: LTC.

24. Kama, I. ve Weiss, D. (2013), Do earnings targets and managerial ıncentives affect sticky costs?, Journal of Accounting Research, 51(1), 201-224.

25. Korkmaz, T., Yıldız, B. ve Gökbulut, R.İ. (2010). Fvfm'nin imkb ulusal 100 endeksindeki geçerliliğinin panel veri analizi ile test edilmesi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 39 (1), 95-105.

26. Kunst, R. M. (2010). Econometric methods for panel data-part I, http://homepage.univie.ac.at/robert.kunst/panels1e.pdf

27. Leone, G. S. G. (1982). Custos: planejamento, implanta¸cão e controle. São Paulo: Atlas.

28. Mak, Y. T., and M. L. Roush. (1994). Flexible budgeting and variance analysis in an activity-based costing environment, Accounting Horizons, 8 (2), 93-103.

29. Malcom, R. E. (1991). Overhead control ımplications of activity costing, Accounting Horizons, 5 (4), 69-78.

30. Mao, Z. ve Gu, Z. (2010). The relationship between financial factors and firm performance: empirical evidence from u.s. restaurant firms, Journal of Foodservice Business Research. 11 (2), 138-159.

31. Novy-Marx, R.,(2011), Operating leverage, Review of Finance, 15, 103-134.

32. Noreen, E., ve Soderstrom, N. (1997). The accuracy of proportional cost models: Evidence from hospital service departments, Review of Accounting Studies, 2 (1), 89-114.

33. Onurlubaş, E.ve Yener, D. (2018). Bitkisel yağ tüketiminde marka değerinin marka bağımlılığı üzerine etkisi, Azmi Yalçın (edi.) Bilimsel araştırmalar kitabı iktisadi ve idari bilimler cilt: II içinde (1-16), Ankara: Akademisyen Kitabevi.

34. Öz, Y. ve Güngör, B. (2007). Çalışma sermayesi yönetiminin firma karlılığı üzerine etkisi: imalat sektörüne yönelik panel veri analizi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10 (2), 319-332.

35. Öztürk E.,Zeren F. (2016). Maliyet yapışkanlığının geçerliliğinin test edilmesi: borsa istanbul örneği, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (15), 31-42.

36. Palalı, A. (2018). Mermer üretim işletmelerinin sosyal sorumluluk kavramı kapsamında çevre ve çevre muhasebesine yaklaşımları: bir araştırma, Muhasebe

ve Finansman Dergisi, Nisan, 37-52.

37. Subramaniam, C. and Weidenmier, M. (2003). Additional evidence on the sticky behavior of costs. Working Paper. Texas Christian University.

38. Tarı, R. (2010). Ekonometri, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

39. Turhan, M. ve Tasseven, O. (2010). Yönetim fonksiyonlarının uygulandığı alanlarda ortaya çıkan hata değerlerinin oluşturduğu yeni ilişkilerin panel veri modelleri ile irdelenmesi. Ekonometri ve İstatistik. 11, 128-153.

40. Via, Nicola D. ve Perego, P. (2014), Sticky cost behaviour: evidence from small and medium sized companies, Accounting and Finance, 54(3), 753-778.

41. Venieris, G. ve Naoum, V.C. ve Vlismas, O. (2015), Organisation capital and sticky behaviour of selling, generaland administrative expenses, Management Accounting Research, 26, 54-82.

42. Yavuz, N.Ç. (2014). Finansal ekonometri, İstanbul: Der Yayınları.

43. Yükçü, Süleyman - Özkaya, Hakan (2011), Cost behavior in turkish firms: are selling, general and administrative costs and total operating costs "sticky" ?, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 13 (3), 1-27.

44. Weiss, D.(2010). Cost behavior and analysts' earnings forecasts, The Accounting Review, 85(4), 1441-1471.

CHAPTER 98

TÜRK YÖNETİM DÜŞÜNCESİNİN ŞEKİLLENMESİNDE FRANSIZ, ALMAN ve ANGLO-SAKSON ETKİLER

Mücahit DURSUN[1]

1 Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye.

GİRİŞ

Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde Türk kamu yönetiminde Fransa örnek alınmıştır. Günümüzde dahi bu benzerliklerin örneklerini görebilmekteyiz. Cumhuriyetin ilanından sonra devletin örgütlenmesi için Fransa modeli örnek alınmıştır (Karamanoğulları,2009). "Osmanlılarda bir ulusal birliğin oluşmasına en büyük engel, iki büyük eksiklikten kaynaklanıyordu. Bunlar din ve dil birliğinin olmaması idi. Bu yüzden bu türdeşliği ancak devlet sağlayabilirdi ve Osmanlı yönetici zümresinin gözlerini Fransa'ya çevirmesinin nedenlerinden biri budur"(Timur, 2000).Fransız modeli sivil açıdan yararlandığımız başlıca örneğimizdir. Bakanlıklar, Danıştay, Sayıştay, Özel idare ve belediye kuruluşlarında Fransız modeli örnek alınmıştır (Balta, 1970).

CumhuriyetinİlkZamanlarında Türk-Fransız İlişkileri

Türkiye ile Fransa ilk resmi temaslarını Milli mücadele yıllarında 20 Ekim 1920 Akara Antlaşmasıyla başlamıştır. İtilaf devletlerinden Türkiye Cumhuriyeti devletini tanıyan ilk ülke yine Fransa'dır. Ama Lozan Antlaşması sonrasında Fransa ile ikili ilişkilerde bir takım sorunlar yaşanmıştır. Fransa ile yaşanan ilk resmi kriz Türkiye- Suriye sınırının belirlenmesi konusunda yaşanmıştır. Ankara Antlaşmasının bazı maddelerinden dolayı Suriye- Türkiye sınırının belirlenmesi için kurulan komisyon uzun bir süre toplanamamış ve 1925 yılında komisyon toplanmasına rağmen sınır konusunda anlaşma sağlanamamıştır. 30 Mayıs 1930 yılında sınır belirleme meselesi anca çözüme kavuşmuştur. Tür Fransız ilişkilerinde yaşanmış olan en önemli gerginlik sebebi ise Osmanlı borçlarının ödenmesi konusudur. Osmanlı Devleti'nin en çok borçlandığı ülke Fransa'ydı. Lozan Antlaşması'nın 46. Maddesine göre borçların ödenmesi için müzakereler devam etmesi gerekiyordu. Ama Fransa sürekli ödeme konusunda pürüzler çıkarıyordu. 13 Haziran 1928 yılında imzalanan antlaşma ile Osmanlı Düyun-u Umumiye sistemi kaldırılmış ve borçların ödenmesi konusunda bir takvim oluşturulmuştur. Fakat Dünya genelini etkileyen 1929 krizi Türkiye'yi etkilemesi sonucu borcu ödeyemez hale geldiği için Türkiye lehine 22 Nisan 1933 yılında Paris'te yeni borç sözleşmesi yapılmıştır (Tezel, 1982).

Fransız İnkılabının Atatürk Üzerindeki Etkisi

Fransız İnkılabı, İslam ülkelerini önemli derecede etkileyen büyük bir düşünce hareketidir. Daha önceki yıllarda Avrupalı devletler tarafından yapılan Rönesans ve Reform gibi hareketler İslam ülkelerine pek bir etkisi olmamıştır. Fakat Fransız İnkılabı Bütün dünyayı etkilediği gibi Müslüman ülkelerini de etkilemiştir (Lewis, 1996).

Atatürk, daha okul yıllarında Fransızca bilmesi sayesinde Fransız İnkılabı hakkında bilgiler edinmeye başlamıştır. Çöküşte olan Osmanlı Devleti yerine Çağdaş ilkeler üzerine kurulu, milli değerler taşıyan yeni bir devlet kurulması gerektiği düşüncesini Fransız İnkılabı aşılamıştır(Turan, 1999).Fransız İnkılabı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulması aşamasında önemli bir rol oynamıştır (Kongar, 1999)."İstiklal Mahkemeleri" Fransız İnkılap mahkemelerinin bir benzeridir (Aybars, 1975).Atatürk, Fransız inkılabı felsefesinin temel dinamiklerini benimsemiştir. 1924 Anayasası'nın hazırlanmasında Fransız İnkılabının etkileri büyüktür. Atatürk, Fransız inkılabının kötü taraflarını örnek almamıştır (Bolat, 2005).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 3 Mart 1924 tarihinde Türk-Alman Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Atatürk, Batı'yı ulaşması gereken çağdaş medeniyet seviyesi olarak gördüğü için Türkiye'nin kalkınması için Almanya'dan birçok uzmanı davet etmiştir (Koçak,1991). Türkiye'ye gelen uzmanlar ve akademisyenler Üniversiteler, fabrikalar ve bakanlıklar gibi devlet kurumlarının kalkınmasında önemli rol oynamışlardır (Kılıç, 2005).

Nazi Döneminde Türkiye'ye Gelen Bilim Adamları

1933 yılında Alman Hükümetin Başına gelen Alman diktatör Hitler'in zulmünden kaçan bilim adamları özgür gördükleri Türkiye'ye sığınmaya başlamışlardı (Kalaycıoğluları,2009).Türkiye bu bilim adamlarıyla anlaşma yapıp plan oluşturdu. Yapılan Planda: Bu bilim adamları Türkçeyi kısa sürede öğrenip dersleri Türkçe verecekler. 5-10 yıl içinde Türk doçentler yetişip Üniversitelere katkı sağlayacaklar. Fakat bu uygulama kısmen başarılı olmuştur. Planlanan süre içerisinde doçentler yetiştirilememiştir. Buna rağmen üniversitelerin verimi kat kat artmıştır. Bu dönemde önemli Türk bilim adamları yetişmiştir (Irmak, 2001).

Almanya'ya gelen bilim adamları 2. Dünya savaşı sonuna kadar Türkiye'de kalmışlar, sonradan Amerika'ya ya da Almanya'ya dönmüşlerdir. Bir kısmı da Türk vatandaşı olmuş ve Türkiye'de yaşamışlardır (Göksoy, 2001). Türkiye'ye gelen bilim adamları hem üniversitelerin hem de kütüphanelerin zenginleşmesinde önemli katkı sağlamışlardır. Profesörler ihtiyaç duydukları kitapları Türkiye'ye getirmişler ve yabancı kaynaklı kitapların sayısında oldukça artış olmuştur. (Kalaycıoğluları, 2009).

Türkiye Amerika İlişkileri

Türkiye ile Amerika arasındaki ilişki yaklaşık 200 öncesine kadar dayansa da stratejik olarak 20. Yy 'ın ikinci yarısından sonra hız kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nin ikinci dünya savaşından sonra Türkiye'den toprak talep etmesi Türkiye ile Amerika'nın yakınlaşmasına sebep olmuştur. ABD Dışişleri Bakanının 1945 yılında Sovyetler Birliği'nin talepleri karşısında güvence vermesiyle ABD'nin açık desteğini alan Türkiye 1946 yılındaki Sovyetler önerisini açık bir şekilde reddetmiştir (Atmaca, 2011).

Truman Doktrini

2. Dünya savaşı sonrasında Amerika'nın yardımlarını kesmesi İngilizlerinde yardımlarını sonlandırma isteği Türkiye'yi oldukça zor duruma düşürmüştür (Güler, 2004).Türkiye'nin oldukça sıkıntılı durumda olması ABD'nin oldukça güçlenmesi Batılı devletlerin ekonomik olarak zor durumda olmaları Türkiye'yi ekonomik ilişkilerinde ABD'ye yakınlaştırmaya başlamıştır. Türkiye dış işlerinde,ABD'ye oldukçabağımlı hale gelmiştir (Korkut, 1962).23 Mayıs 1947 tarihinde "Oliver heyeti"olarak anılan bu heyetin incelemeleri ve Türk yetkilileri ile yapılan görüşmeler sonucunda 12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye ile ABD arasında Truman Doktrini çerçevesinde bir yardım anlaşması yapılmıştır. "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma" TBMM tarafından 1 Eylül 1947 tarihinde onaylanmıştır (Güler, 2004).

Truman Doktrininde Türkiye'ye yapılacak yardımın dağılımı aşağıdaki gibidir (Mcghee, 1992).

- Kara kuvvetleri: 48.500.000 dolar.
- Hava Kuvvetleri: 26.750.000 dolar.
- Deniz Kuvvetleri: 14.750.000 dolar.
- Mühimmat Takviyesi: 5.000.000 dolar.
- Otoyolların Geliştirilmesi: 5.000.000 dolar.

Türkiye açısından ABD'den alınacak askeri yardım ile askeri malzemeler almak, personel sayısını azaltmak ve bu sayede ekonomisini güçlendirme amacı vardı. Fakat Türkiye ekonomik ve askeri alanda ilerleme sağlamak için sürekli ABD'ye bağımlı hale geldi (Sender, 1998).Türkiye Truman Doktrininden gelen yardım için herhangi bir bedel ödememiştir. Ama yardım olarak gelen bu araç ve gereçlerin bakımını yapmak için yılda 400 milyon lira bütçe ayırmak zorunda kaldı (Gönlübol ve Ulman,1996).Türki-

ye ABD'den gelen araç ve gereçlerin yedek parçalarını almak zorunda kalmış ama bu seferde dolar bulmada sıkıntı yaşamıştır. Bu dönemde Türkiye dış ticaret konusunda Avrupa Ülkelerine bağımlıydı. Zira Türkiye Amerika'dan yedek parça alabilmek için yine ABD'den kredi çekmek zorunda kalmıştır(Okyar, 1952).

Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere Girmesi

Birleşmiş Milletler Anayasası hazırlanma sürecinde San Francisco'da toplanacak konferansa ülkeler davet edilirken Türkiye'nin davet edilip edilmemesi konusu gündeme gelmiştir. Stalin Türkiye'yi hedef alarak savaş sırasında Birleşmiş Milletlerin değil de Almanya'nın yanında yer aldığı için Türkiye'yi eleştirmiştir. Stalin'in önerisi üzerine 1 Mart 1945 itibariyle Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olan ülkelerin konferansa davet edilmesi kararlaştırılmış. Türkiye'de San Francisco'da ki konferansa katılmak için 23 Şubat'ta bu iki devlete savaş ilan etmiştir (Gürün, 2000).

San Francisco konferansı Türkiye'nin demokrasiye geçmesi anlamında oldukça önem arz etmektedir. Konferansta Türk heyeti Türkiye'de çok partili rejime geçirileceğini her fırsatta dile getirmiştir. Türk kamuoyu ise bunu bir ay sonra öğrenmiştir. İsmet İnönü Gençlik ve Spor Bayramı'nda yapmış olduğu konuşma ile demokratik bir rejime geçileceğinin sinyallerini vermiştir (Sarıbay, 2001).

Marshall Planı

6 yıl süren savaşın ardından Avrupa'nın ekonomisi çökme noktasına gelmişti. Ülkelerin ekonomik kaynakları bitmişti. Bu durumdan faydalanan Sovyetler Kominizim propagandasını yaymaya hız vermişti. Savaştan sonra oldukça kötü günler geçiren Avrupalı ülkeler arasında bu propaganda oldukça etkili olmaktaydı. Fransa ve İtalya'da Komünist partilerin başlattıkları grevler nedeniyle ülke ekonomileri durma noktasına gelmişti (Armaoğlu,1990).Avrupa'nın yeniden imarından en çok karlı çıkacak ülke ABD olmuştu. ABD'nin üretimiyle diğer ülke ekonomileri arasında oldukça güçlü bir bağ vardı. ABD kendi çıkarı için Avrupa ülkelerin güçlenmesi için yardım etmeyi düşünüyordu (Oran, 2002).ABD'ye Marshall Planı çerçevesinde rapor sunulmuş bu rapor kongrede görüşüldü ve 3 Nisan 1948 tarihinde yardım yapılması için Ekonomik İşbirliği Kanunu kabul edildi (Sönmezoğlu, 2006).

Marshall yardımının en büyük özelliği, verilen kredilerin faizleri oldukça düşük (%2,5) ve ortalama 15 yıl geri ödeme olmaksızın 44 yıl vadeli olmasıydı. Marshall yardımını almak isteyen ülke ABD'ye isteklerini iletiyordu. ABD'nin uygun gördüğü yardımları gemilerle sevk ediyordu. Yardım alacak ülke bu yardımı nerelerde kullanacağını ABD ile konuşup kararlaştırmak zorundaydı. Bu şekilde ABD yardım ettiği ülkelerin ekonomilerini etkiliyordu (Oran, 2002).Türkiye ise diğer ülkelerin aksine aldığı yardımın büyük bir kısmını ziraat makinelerine, yeraltı kaynaklarının işletilmesi için modern teçhizatlar almak için, anayolların yapımı ve modern askeri malzemelerin alınması için kullanmaktaydı (Güler, 2004).

Yapılan bu yardımlar sonucunda Cumhurbaşkanı ve diğer yöneticiler bu yardımlar Türkiye'nin ulusal çıkarları açısından hayati önem taşıdığını ve Türkiye'nin ABD'ye minnettar olduğunu söylemişlerdir (Uslu, 2000).Türkiye ABD'nin himayesine girmenin bedelini erken ödemeye başlamıştır. Şehirlerde sermaye birikmesi sonucunda bazı gruplar devletçi yapısının son bulması için kendi sermayelerini büyütmeye başlamışlardır. Ülkenin dış borcu oldukça artmış ve ancak ABD'den alınan yardımlar sayesinde kapatılır hale gelmiştir. Bundan sonra ülke ihracat ithalat dengesini bir daha yakalayamamış ve ülke dış borç batağından bir türlü kurtulamamıştır (Aydemir, 1969).

Türkiye'nin NATO Üyesi Olması

Türk askerinin Kore savaşında sergilediği büyük kahramanlık ABD kamuoyunda büyük beğeni görmüştür. Daha da önemlisi Türkiye'nin petrol bölgesinde bulunması ve stratejik açıdan önemli bir yerde olmasından dolayı Türkiye ve Yunanistan'ının NATO'ya üye olması için İngiltere ve Fransa'ya teklif etti (Kürkçüoğlu, 1972).Kanada'da 1951 senesinde NATO için toplantı yapıldı. Yapılan bu toplantıya üye olan ülkelerin temsilcileri katıldı. Türkiye ve Yunanistan'ının katılması için üye ülkelerin parlamentolarından onay alma şartı getirildi (Alsan, 1953).

Türkiye'nin NATO'ya üye olması için TBMM'de kanun tasarısı oylaması yapıldı. 487 üyesi olan meclisten 410 kişi oylamaya katıldı ve 409 evet 1 çekimser oy çıktı.[1] Dönemin Başbakanı Adnan Menderes TBMM'de şöyle bir konuşma yapmıştır: "Muhterem arkadaşlar; bu tarihi günün büyük ehemmiyetini ona layık olan bir birlik ve tesanüt manzarasıyla ve azmi kararla tecelli ettirmiş bulunuyorsunuz. Bu güzel azim ve tesanüt manzarasını hiçbir sebeple gölgelemeyelim"(Bulut, 2008).Türkiye NATO'ya üye olduktan sonra "tam ittifak" yapısını sürdürdü ve bunun neticesinde iki olumsuz sonucu da beraberinde getirmiştir. İlk olumsuz sonuç Türk dış ilişkiler konusunda ABD'ye bağımlı olması, ikincisi de Türkiye'deki bazı askeri üslerin Türkiye'nin egemenliği ve bağımsızlık ilkesine aykırı bir şekilde ABD'nin kullanımına açılmasıdır (Armaoğlu, 1990).

SONUÇ

Osmanlı Dönemindeki yönetici zümreleri gibi cumhuriyetin ilanından sonra Türk yöneticileri de Fransa'dan etkilenmiştir. Özellikle sivil alanda örneğin; Bakanlıklar, Danıştay, Sayıştay, Özel idare ve Belediye Kuruluşlarında Fransız yönetim yapısı örnek alınmıştır.Daha öğrencilik yıllarında Fransız İnkılabı hakkında bilgi edinmeye başlayan Atatürk de Fransız İnkılabının düşünce akımlarından etkilenmiştir. Cumhuriyetin yönetilmesi konusunda ve 1924 Anayasasının hazırlanmasında Fransız İnkılabının tesirleri büyük olmuştur.

2. Dünya savaşı yıllarında Alman diktatör Hitler'in zulmünden kaçan pek çok önemli bilim adamının Türk-Alman Dostluk Anlaşmasının da etkisiyle Türkiye'ye gelmeleri olumlu katkılar sağlamıştır. Türkiye'ye gelen bilim adamları fabrikalar, bakanlıklar ve özellikle de üniversitelerin yeniden yapılanmasında önemli roller oynamışlardır. Bu bilim adamları Türk Belediyecilik ve Şehircilik, Türk Ticaret Kanunu ve Tıp alanlarına özellikle büyük katkı sağlamışlardır. Ayrıca üniversitelerimize sağlamış oldukları büyük katkılar sayesinde o dönemde ülkemizde çok sayıda nitelikli akademisyenler yetişmiştir.

Türk-Amerikan ilişkileri Kökeni yaklaşık 200 yıl öncesine dayanıyor ve 2. Dünya Savaşı sonrası daha da artmıştır. Türkiye 2. Dünya Savaşı'na katılmadığı halde ekonomik alanda büyük sıkıntılar çektiği için Amerika'dan Truman Doktrini adı altında 100 milyon dolarlık bir yardım almıştır ve bu yardımın büyük kısmı askeri alanda kullanılmıştır.1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletlerin kurucu üyelerinden olan Türkiye katıldığı San Francisco Konferansında her fırsatta dile getirdiği çok partili siyasal rejime geçilecektir sözünden sonra demokratikleşme sürecinde önemli adımlar atılmıştır. Avrupa ekonomisi, 6 yıl süren 2. Dünya Savaşı'ndan sonra son derece kötüydü. Avrupa'nın yeniden imarından sonra en çok çıkarı olacak ülke Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Marshall Planı diye adlandırılan ekonomik yardım paketi sayesinde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 ülke ABD'den ekonomik yardım paketi almıştır. Türkiye Marshall Planına dâhil edildiğinde Türk yöneticileri bu karardan dolayı ABD'ye minnettar olduklarını açıklamışlardır.

1 TBMM Tutanak Dergisi,C. 13, Dönem: IX, s. 343-346

Sovyetlerin tehdidi altında olan Türkiye, toprak bütünlüğünü korumak ve herhangi bir saldırı anında ABD'den ve Avrupa'dan destek almak amacıyla 1952 yılında kanun tasarısının mecliste kabul edilmesiyle NATO'ya üye oldu. Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından sonra ABD'nin askeri üssü haline geldi ve Ortadoğu da Arap ülkelerini Batı ile karşı karşıya getiren her olayda zorunlu olarak Türkiye'nin de bu ülkelere karşı tavır göstermeye yöneltmiştir.

KAYNAKÇA

1. Alsan, Z.M. (1953). "Müşterek Emniyetin Tesisi Bakımından Atlantik Camiasının Rolü", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 10.
2. Armaoğlu, F. (1990). 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Alkım Yayıncılık, Ankara.
3. Atmaca, A.Ö. (2011). Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri Ortadoğu Etütleri, 3(1).
4. Aybars, E. (1975). İstiklal Mahkemeleri, Bilgi Yayınevi, Ankara.
5. Aydemir, Ş.S. (1969). Menderes' in dramı, 1899-1960. Remzi Kitabevi, İstanbul.
6. Balta, T.B. (1970). İdare Hukukuna Giriş, TODAİE, Ankara.
7. Bolat, B.S. (2005). Fransız İnkılabının Türk Modernleşme Sürecine Etkileri. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 149-167.
8. Bulut, S. (2008). Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I ve II Menderes Hükümetlerinin 1950 1954 NATO Üyeliği ve Balkan Politikası. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 11(41).
9. Göksoy, E. (2001). Antireflü Cerrahisinin Tarihi Gelişimi ve RudolfNissen, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Gastrointestinal Sistem Hastalıkları Sempozyumu, İstanbul.
10. Gönlübol, M.,Ulman, H. (1996). "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965", SBF Dergisi, 21(1).
11. Gürün, K. (2000). Savaşan Dünya ve Türkiye 3 (Savaş 1939-1945). Tekin Yayınevi,İstanbul.
12. Irmak, S. (2001). Atatürk Devrimleri Tarihi, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.
13. Kalaycıoğulları, İ. (2009). Darülfünundan Üniversite'ye Gelenekten Araştırmaya,Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.
14. Karahanoğulları, O. (2009). Fransa'da Kamu Yönetimi. Edt. Güler vd., Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri, İmge Kitabevi, 2.
15. Kılıç, S. (2005). Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e kadar), AKDTY Atatürk Araştırma Merkezi.
16. Koçak, C. (1991). "Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Ankara.
17. Korkut, B. (1962). Türkiye'de Devletçilik (1923-1950). İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuat, Ankara Üniversitesi SBF,Ankara.

18. Kürkçüoğlu, Ö. (1972). "Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan bu yana)", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 33(1).

19. Lewis, B. (1996). Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, 6. Baskı, Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara.

20. Mcghee, G. (1992). A.B.D.-Türkiye-NATO-Ortadoğu, Çeviri: Belkıs Çorakçı, Bilgi yayınevi, Ankara.

21. Okyar, O.(1952). "Amerikan Yardımları ve Türkiye Ekonomisi.", Siyasi İlimler Mecmuası, (260).

22. Oran, B. (Ed.), (2002). Türk dış politikası: 1919-1980.(6.Basım). İstanbul: İletişim.

23. Sander, O. (1998).Türkiye'nin Dış Politikası, der. Melek Fırat, İmge Yayınevi, Ankara.

24. Sarıbay, A.Y. (2001). Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, Bursa.

25. Sönmezoğlu, F. (2006). II. Dünya Savaşı'ndan günümüze Türk dış politikası. İstanbul: Der Yayınları.

26. Tezel, Y.S. (1982). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Yurt Yayınları, Ankara.

27. Timur, T. (2000). Toplumsal Değişme ve Üniversiteler, 1.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

28. Turan, S. (1999). Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen olaylar, düşünürler, kitaplar. Türk tarih kurumu basımevi, Ankara.

29. Uslu, N. (2000). Türk- Amerikan İlişkileri, 21. Yüzyıl Yayınevi, Ankara.

CHAPTER 99

TURİSTİK DESTİNASYON SEÇİMİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Melih CAN

Ufuk AYDOĞMUŞ

1. TURİSTİK DESTİNASYON KAVRAMI

Destinasyon kavramı ile ilgili literatürde çok sayıda çalışma ve tanım bulunmaktadır. Dolayısıyla destinasyon kavramına yüklenen anlam çalışmaların yapısına göre değişiklik gösterebilmektedir. Destinasyon kavramını açıklama adına kullanılan terimler turizmin gelişmesine yönelik yapılan çalışmalardan elde edilen boyutlar oldukları için çalışmaya tabi tutulan alanlar turistik destinasyon kavramı içerisine girmektedir. Çok geniş tabirle turistik destinasyon, genel olarak ülke genelinden küçük ve ülke içindeki çoğu kentten geniş, kişilerin zihninde bir imajı ve markası olan ve turistleri kendilerine çeken faktörlerin olduğu, festivaller, karnavallar, şenlikler gibi türlü faaliyetlerin yapıldığı, kendi içinde iyi bir ulaşım ağı ile örgülenmiş, gelişim potansiyeli olan ve tesislerin de kendilerini yenilemeleri ve genişlemeleri adına coğrafi alan bakımından yeterli olduğu bölge olarak açıklanabilir (Hosany ve diğerleri, 2006).

Pike (2004) destinasyonları, kalıcı olmayan ziyaretlerin bir parçası olarak turistlerin dikkatini çekerek turistleri kendine bağlayan mekânlar olarak tanımlamış ve kıtalardan köylere kadar farklı ölçeklerde farklı genişliklerde kendini gösterebileceğinden bahsetmiştir.

Kotler ve diğerleri (2010) destinasyon kavramını, gerçeklerle örtüşen veya algılarımızla hissedebildiğimiz bazı hudutları olan yer şeklinde açıklamaktadır. Mesela, Orta Amerika toplamda yedi tane ülkeden oluşmaktadır fakat ulusal turizm örgütlerinin ve tur planlaması yapan kişilerinin çok azı bu destinasyonun yedi bölgeden oluştuğuna dair bir bilgilendirme yapmaktadır. Bazı ülkeler alt yapının yetersiz olması veya politik istikrarın olmamasından kaynaklanan nedenlerle geri plana itilmektedir.

Herhangi bir destinasyonun turistleri kendilerine çeken niteliklerinin saptanması, destinasyonun pazarlanması için belli strateji belirleme açısından büyük öneme sahiptir. Tatil destinasyonları umumi manada farklılıklar göstermekle birlikte kendi bünyelerinde bulundurdukları değerler açısından cazibe merkezi olma ve kendine özgü turist miktarı açısından, içerisinde bulundurduğu ürün çeşitliliği ile turistlere hizmet etme olanakları destinasyonların ortak özellikleri olarak belirtilebilir (Sarı ve Kozak, 2005).

Destinasyonlar kendi bünyelerinde bazı çekicilik faktörlerini bulundururlar. Turistik çekicilikler, destinasyonu ziyaret eden kişilerin eğlendirilmesi, güzel vakit geçirmesi ve eğitilmesi nedeniyle idare edilen kaynaklar olarak karşımıza çıkar ki, bu kaynaklarda aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir (Özdemir, 2008):

- Tarih ve kültür
- Sanat faaliyetleri
- Spor faaliyetleri
- Eğlence ve alışveriş olanakları

1.2. Destinasyonun Özellikleri

Yapılan literatür araştırması sonucunda, literatürde destinasyon ile ilgili çok sayıda çalışmanın olduğu ve bu çalışmalarda taşıdığı niteliklere göre çok sayıda destinasyon özelliğinin bulunduğu gözlenmiştir. Örneğin destinasyonlar bir ürün olarak ele alınacak olursa özellikleri aşağıdaki gibi olacaktır (Warnaby, 1998);

- Turistik destinasyonlar bünyesinde tümleşik bir yapıya sahip olması ve içerisinde sunulan hizmetler, olanaklar ve faaliyetler bazında bir çift başlılık vardır. Bahsedilen bu çift başlılık destinasyonların genel özellikleri doğrultusunda doğrudan ve dolaylı olarak destinasyonlar ikiye ayrılır.

- Bir ürün olarak destinasyon, turistlerin faydalandığı faaliyetler ve elde ettiği deneyimlerden meydana gelir. Dolayısıyla destinasyonlar her turist için farklı anlamlar taşıyabilmektedir.
- Turistik destinasyonlar yöresel, bölgesel ve daha geniş manada ulusal olarak görülürler. Onu şekillendirip pazarlayan ve en başta yöneten kişiler arasında büyük farklar vardır.

Pike (2004) ise, destinasyonların yapılarını belirlemede sahip oldukları özelliklerin büyük önem taşıdığını ifade ederek bu özellikleri aşağıdaki gibi sıralamıştır:

1. Soyutluk ve Risk Faktörü: Üretilen mamuller her koşuluyla görülerek, dokunularak ve karşılıklı olarak değiştirilerek piyasada kendilerini kanıtlamaktadırlar. Bunun yanında tatil destinasyonları ise, medya yoluyla, seyahat acentelerinin faaliyetleriyle, broşür ve web sayfalarının tanıtım faaliyetleriyle kendi varlıklarını hissettirebilmektedirler. Dolayısıyla ürünler somut, tatil destinasyonları ise soyut bir izlenim içerisindedirler. Destinasyonlar soyut bir yapıda oldukları için, tatilden beklentiler ve destinasyonların bu beklentileri karşılayıp karşılamadıkları hizmet satın alındıktan sonra, tatil süresi dolduktan sonra ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki risk faktörü bu aşamadan sonra devreye girmektedir. Destinasyonları tercih eden turistler ile tedarikçileri ilgilendiren çeşitli riskler bulunmaktadır:

- *Performans Riski:* Destinasyonlardaki hizmetlerin turist beklentilerini karşılayıp karşılamadığı ile ilgilidir. Performans riskleri şunlardır; havaların kötü gitmesi, toplumsal ayaklanmalar, işçilerin greve gitmesi, destinasyona gelen turistlerin kalitesi, suç oranları, doğa olayları, ekonomik yapıda ki dalgalanmalar ve dolayısıyla döviz kurlarının değişkenliği, alt yapı ve üst yapı yetersizliği ve terör olaylarının bulunulan ülkede yüksek olması gibi birçok faktörü içerisine almaktadır.
- *Sosyal risk:* Destinasyonların, turistin sosyal yapısına, kimliğine, sosyal yaşantısına uyumlu olup olmadığıyla ilgili bir risk faktörüdür.
- *Fiziksel risk:* Destinasyonların alt ve üst yapılarının, turistlerin beklentilerini karşılayıp karşılamadıklarını, destinasyonda suç oranlarının yüksek olup olamadığı ve dolaysıyla turistlerin kendilerini ne kadar güvende hissettikleri ile ilgili bir risk faktörüdür.
- *Finansal risk:* Yapılan yatırımlar, elde edilen değer ile örtüşüp örtüşmediği ile ilgili aynı zaman sene içerinde yapılan bir tatil hane halkı harcamaları arasında önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayıdır ki bağlılık duygusunun üst seviyede olduğu bir hükümdür. Böylece bağlılık riski beraberinde getirecektir.

2. Birbirine bağımlılık ve değişkenlik: Üretim ve tüketim eş zamanlı gerçekleştiği için müşteriler bir hizmetin sunulması sürecinde aktif bir rol oynarlar. Seyahatçiler giderek artan bir biçimde pasif gözlemciler olmaktan, turizm ürününde daha çok rol oynayan katılımcılar olma yönünde bir girişim ve beklenti içindedirler. Bir destinasyondan tatmin olma durumu, destinasyon markalaşması uygulayıcılarının kontrolü dışındaki pek çok hizmet etkileşiminin bir sonucu olduğu için, tatmin olmama durumuna ilişkin potansiyel, hatırı sayılır derecede yüksektir. Bunun yanında aynı destinasyon deneyimine ilişkin algılamalar farklı turistler için tamamen farklı olabilecektir.

3. Dayanıksızlık: Destinasyon hizmetleri, bir mağazada satılamadıkları ve yüksek talebin olduğu dönemler için saklanamadığı için dayanıksızdır. Bu durum, destinasyon markalaşması uygulayıcıları için mevsimselliğin, periyodikliğin, özel etkinliklerin ve dış kaynaklı etkinliklerin etkilerini tahmin etmede sorunlar yaratır.

4. İkame edilebilirlik: Destinasyonlar, kalabalık bir pazarda rekabet etmekte ve

birbirine benzer özellikteki diğer destinasyonlar birbirlerinin yerini ikame edebilmektedir. Çünkü turistlerin ihtiyaçlarını karşılayacak destinasyon seçimleri için sayısız seçenek bulunmaktadır. Bu noktada fiyat duyarlılığını da dikkate alarak turistlerin daha önce ziyaret etmedikleri bir destinasyonu seçmelerinde, neyin etkili olduğunu araştırmak gerekmektedir. Pek çok örnekte imaj bu olanağı sağlamaktadır. Bu nedenle destinasyon markalaşması uygulayıcılarının imaj oluşum sürecine ilişkin bir kavrayış geliştirmiş olmaları çok önemlidir.

1. 3. Turist Tipleri ve Destinasyon Türleri

Turist tipleri, seyahat motifleri ve destinasyon tipleri arasında çok yönlü bir bağ bulunmaktadır. Seyahat motifleri bireylerin ne şekilde tatil yapmak istediklerinin bir göstergesidir. Şekil 1' de görüldüğü gibi turistlerin belli başlı kişilik özelliklerine göre tercih ettikleri destinasyon ve seyahat tipi de değişiklik göstermektedir. Bu farklı kişilik özelliklerinin bir tatil destinasyonundan beklentileri farklı olacağından, destinasyonlar pazarlama faaliyetlerinde bulunurken bu kişilik özelliklerini baz alarak çalışma yapmalılardır (Goeldner, ve diğerleri, 2000).

Şekil 1. Turist Tipleri, Seyahat Motifleri ve Destinasyon Tipleri Arasındaki İlişkiler

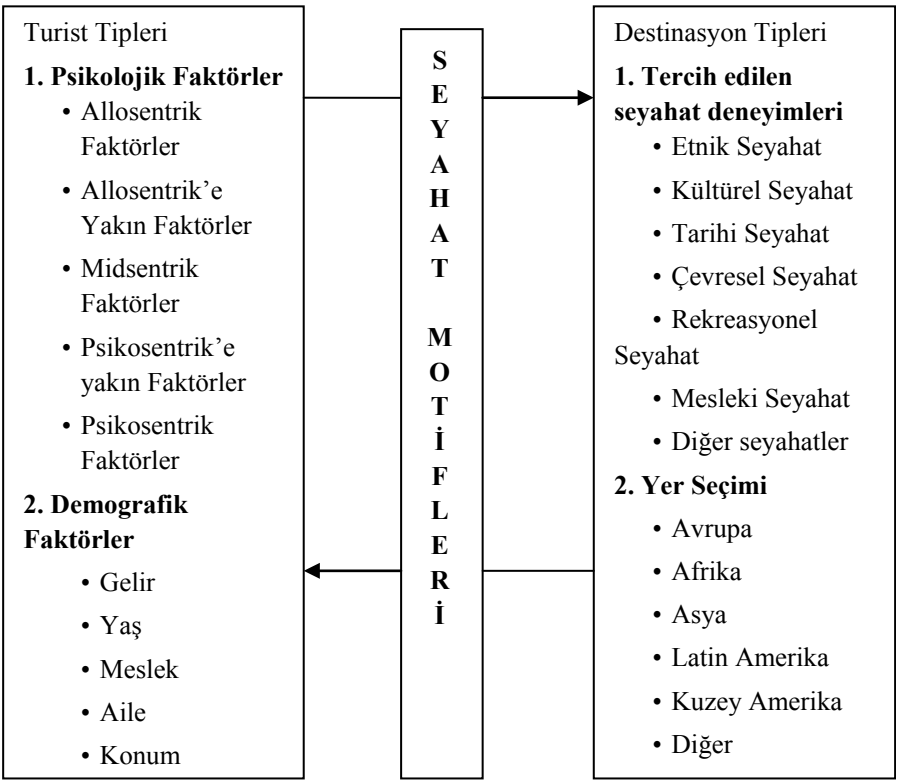

Kaynak: Goeldner, ve diğerleri, 2000: 639

Destinasyon tercihinde önemli kişilik tiplerinden olan Psikosentik ve Allosentirik kişilik tiplerinin taşıdığı özellikler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Psikosentrik ve Allosentrik Kişilikli Olan Kişilerin Seyahat Tercihleri	
Psikosentik (İçe Dönük)	Allosentirik (Dışa Dönük)
Sınırlı entelektüel	Meraklı entelektüel
Düşük risk alma	Makul oranda risk alma
Tasarruf ettiği gelirini kullanma	Harcanabilir gelirini kullanma
Bilinir markaları kullanma	Yeni ürünler deneme
Milli değerlerine bağlı	Keşfetmeyi, araştırmayı sever
Güçsüzlük duygusu hakim	Kendini kontrol edebilen
Heyecan ve sinirlilik hakim	Nispeten korkusuz
Sosyal olmayan bir hayat tarzına sahip	İlgili, alakalı
Maceracı olmayan	Maceraperest
Kendine güvenmez	Kendine güvenir
Tercih yerleri olarak bilindik destinasyonları tercih eder	Turistik olmayan mekanları tercih eder
Destinasyonlarda standart aktivitelerde yer alır	Herkesten önce kesfetmekten ve yeni arayışlar içerisinde olmaktan keyif alır
Güneşi, eğlenceyi ve dinlenceyi tercih eder	Güneşi, eğlenceyi ve dinlenmeyi tercih eder
Aktivite katılım oranı düşüktür	Aktivitelere katılım oranı yüksektir
Genellikle otomobil ile gidebileceği destinasyonları tercih eder.	Uçak ile gidebileceği destinasyonları tercih eder.
Diğer ülkelerdeki olay ve aktivitelere fazla ilgi duymaz	Dünya hakkında ilgilidir, gelişmeleri takip eder.
Naif, talepkar olmayan ve edilgen bir turisttir.	Seçici, sofistike ve aktif bir turisttir.
Standart konaklama ve yemek ister	Az bilinen yollar ile küçük yerel otel ve restoranları tercih eder.
Hediyelik eşya satın alır	Yerli sanat ve el işlerini satın alır.
Kabalıktan hoşlanır	Kalabalıktan hoşlanmaz.

Kaynak: Goeldner, ve diğerleri, 2000, s.642

Rızaoğlu (2004), destinasyonları altı grupta incelemiştir. Bunlar;

- Etnik turizm ve etnik destinasyonlar: Toplumların kültürel özelliklerini ve yaşam biçimlerini gözlemlemek amacıyla yapılan turistik faaliyettir.
- Kültürel turizm ve kültürel destinasyonlar: Bireylerin genelde köy ve kırsal yörelerdeki insanların yaşayışlarını, yemek kültürünü, giyim biçimlerini, el sanatlarını görmeyi amaç edindiği turistik gezilerdir..
- Tarihsel turizm ve tarihsel destinasyonlar: Tarihin izlerini taşıyan yerleri gezip görmek, kilise ve katedralleri gezmek amacıyla yapılan gezilerdir.
- Çevresel turizm ve çevresel turistik destinasyonlar: Coğrafi bir niteliği olan çevresel turizm, bireylerin tekrar doğaya dönme isteklerini, kentin kalabalık ve yorucu atmosferinden uzaklaşmayı baz alarak yapılan turistik faaliyetlerdir.
- Eğlenceye yönelik turizm ve eğlenceye yönelik destinasyonlar: Bireylerin

rahatlamak amacıyla yaptıkları, güneşlenme, spor etkinlikleri ve diğer eğlendirici faaliyetlerin tümünü yapmak amacıyla tercih ettikleri turistik faaliyetlerdir.

- İş amacıyla yapılan turistik faaliyetler ve iş amaçlı turistik destinasyonlar: Konferans, seminer, kongre, sempozyum, iş toplantısı gibi amaçlarla yapılan turistik faaliyetlerdir.

Turistik destinasyonları (kentleri), Pender ve Sharpley (2005) şöyle sıralamışlardır;

- Resort şehirler: Sadece turizm amacıyla şekillenmiş şehirlerdir.
- Tarihi ve Turistik şehirler: Tarihi bir yapı ile turistleri kendine çeken şehirlerdir.
- Değişiklik görmüş şehirler: Daha sonradan değişim görmüş şehirlerdir.

Kentsel destinasyonlar, uygarlığın ilk yıllarından beri turizmde yer almışlardır. Örneğin Olimpiyat oyunları gibi spor organizasyonları Antik Yunanistan'da şehir merkezlerinde yapılmaktaydı. Dolayısıyla kentlere olan ilgi çok fazlaydı. Günümüzde ise bu tarz organizasyonlar şehir merkezlerinde oldukları gibi katedraller, kiliseler, büyük camiler genel itibariyle kentsel merkezlerde yer almaktadır. Kongrelerin, konferansların ve iş toplantılarının, sergilerin kentlerde organize edilmesi, eğitim ve sağlık olanaklarının kentlerde daha yaygın olması ve yanı sıra alışveriş ve gezi imkanları açısından kentlerin cazibe merkezi haline gelmesi bireyleri kentlere çekmiştir. Bunun içindir ki kentsel destinasyonlar, turistik açıdan büyük önem taşımaktadır (Buhalis, 2000).

Kıyı destinasyonları, daha çok yaz aylarında talep gören ve deniz, kum, güneş faktörleriyle turizme hizmet veren destinasyonlardır. Türkiye'nin sahip olduğu eşsiz doğa güzelliği, uzun bir kıyı şeridine sahip olması, temiz denizlerinin olması, iklim koşullarının elverişli olması kıyı destinasyonlarını çekici kılmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'de daha çok kıyı destinasyonlarına önem verilmektedir (Doğanlı, 2006).

Dağ destinasyonları, kışın kayak gibi spor faaliyetleriyle, her mevsim doğal güzellikleriyle turisti kendine çekmektedir. Bu destinasyonlar doğa bilimcileri, dağ bisikletçilerini ve yürüyüş yapanları çekmektedir. Her ne kadar dağ sporlarının çoğunluğu Everest ve Alplerde düzenlense de yine de eğlence amaçlı düzenlenebilmektedir. Dağ köylerinin çoğunluğu kent merkezlerine yakın mesafelerde bulunmaktadırlar. Dolayısıyla arabayla kolayca ulaşılabilir olmasına rağmen, birçok keşfedilmemiş otantik dağ destinasyonları bulunmaktadır. Sonuç olarak dağ alanlarının turizmden faydalanmasına imkan veren çalışmaların yapılmasını ve orada ki kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamanın gerekli olduğu fikrini bize göstermiştir (Buhalis, 2000).

Kırsal destinasyonlar ise, bireylerin doğa ortamlarında kafa dinlemek ve farklı kültürleri tanımak maksadıyla günübirlik ya da konaklamak için gittikleri ve yöreye özgü etkinlikleri öğrenme hatta katılma amacıyla seyahat ettikleri turistik alanlardır. Kırsal alanlarda etkinlik gösteren girişimciler ve çiftçiler için bölgesel etkinliğin ölçülmesi ve daha ileriye götürülmesi amaçlı tarım, doğa, zanaat, kültür, turizm ve eğitim alanlarında kırsal turizmi geliştirici faaliyetler ile ekonomiyi çeşitlendirmek mümkündür (Zurnacı, 2012). Kırsal turizm de sürekli gelişmektedir. Çiftçiler ve kırsal nüfus, insanların tekrar geri dönme isteği arzularını iyi değerlendirmektedirler. Dolayısıyla tarımsal alanlar eğlence aktivitelerine dönüşmektedir. Turizm birkaç bölge için kalkınma aracı olarak kullanılabilir. Dolayısıyla insanların yaşam ve çalışma modelleri çeşitlenmektedir. Bu da kırsal alanlarda ki tarımsal faaliyetleri azaltıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenledir ki turistler kırsal alanlarda kalarak gerçekleşen tarımsal faaliyetlere katkıda bulunarak daha pasif bir rol üstlenebilirler. Özellikle kent merkezlerinde yaşayan ve tarımsal hayattan bir haber olan çocuklar için bu etkinlik

eğitici bir unsur olabilir (Buhalis, 2000). Kırsal alanda yapılan turistik her faaliyet bu destinasyon türüne girer. Bu alanlarda doğa yürüyüşü, kuş gözlemciliği, balıkçılık, avcılık, yürüyüş gibi aktiviteler yapılmaktadır (Güreşçi, 2009).

Destinasyonların çoğu finans, bankacılık ve danışmanlık gibi hizmetleri geliştirmek için ekonomik yapılarını ve istihdam şekillerini tekrardan yapılandırmışlardır. Tüm bu değişimler destinasyonların ekonomik manada küresel konumunda değişikliğe neden olmuştur. Dolayısıyla bu durum Londra, Tokyo, New York, Frankfurt, Paris gibi küresel ekonominin liderleri konumundaki destinasyonların doğmasına sebebiyet vermiştir (Page ve Hall, 2003). Her tatil destinasyonun kendine özgü bir imajı bulunmaktadır. Örneğin Paris romantizmi, Floransa sanatı, Milan modayı, Prag gotik mimariyi simgeler. Ayrıca turizm Avrupa ve Amerika'dan, Asya ülkelerine de sıçramış dolayısıyla Hong Kong, Tokyo, Shangai gibi destinasyonlar da rekabeti kuvvetlendirmişlerdir (Pender ve Sharpley, 2005). Çok tercih edilen elit bir destinasyon olabilmenin ölçütlerini (Page ve Hall, 2003) şöyle sıralamışlardır;

- Destinasyonu tercih eden uluslararası turist sayısı
- Destinasyondaki uluslararası firmaların sayısı
- Uluslararası ajans sayıları
- Destinasyonda ki yabancı bankaların sayısı
- Destinasyonun kendi bünyesindeki kültürel özellikler
- Destinasyonun sahip olduğu altyapı ve üstyapı özellikleri

2. DESTİNASYON SEÇİMİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

2.1. Turizm Potansiyeli

Destinasyon seçimini etkileyen unsurların başında, destinasyonun sahip olduğu turizm potansiyeli gelmektedir. Destinasyonun turistik faaliyet potansiyeli, rekabet için gerekli olan rekreaktif, tarihsel, fiziksel ve kültürel unsurların, çekiciliği ve ilgiyi arttırmasıyla mümkün olmaktadır (Bahar ve Kozak, 2006).

Turizm potansiyeli, doğa, kültür ve tarihi değerlerin bütününden oluşmaktadır. Bu değerlerin uzun vadede korunabilmesi söz konusu destinasyonun devamlılığı için oldukça önem taşımaktadır. Dolayısıyla turizm bölgelerindeki arazi kullanım ve alt yapı düzenlemeleri için alınacak kararlarda gerekli özenin gösterilmesi gerekmektedir. Gereksiz yatırımlar doğal değerlerin yok olmasına neden olmaktadır. Bütün bu planlar yapılırken destinasyonun doğal, kültürel ve tarihi değerlerinin korunarak bir bütün halinde yapılmasına özen gösterilmelidir. Turizm planlamasında ilk olarak tercih edilen bölgenin turizm potansiyelinin tespit edilmesi, ekolojik, ekonomik ve sosyal faktörlerin itinalı bir şekilde belirlenmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir (Başdoğan, 2008).

Turizm potansiyelinin en önemli faktörlerini turistik ürünler oluşturmaktadır. Destinasyonun sahip oldukları turistik ürünleri oluşturan unsurları Kozak ve diğerleri (2006), beş gruba ayırmıştır:

1. Çekicilik: Turistin seyahat etmek istedikleri bir yeri, diğer bir yere tercih etmesini etkileyen unsurlar olarak açıklanabilir. Destinasyonun çekiciliğini belirleyen unsurlar dört ana başlık altında toplanmaktadır:

- *Doğal unsurlar:* Coğrafi konum, iklim, doğal güzellikler, temiz hava, temiz su kaynakları, deniz suyu sıcaklığı, deniz suyundaki tuz oranı, ortalama güneşli gün sayısı, yağmurlu gün sayısı, kış turizminde karın kalınlığı ve kar mevsiminin uzunluğu, denizin temizlik oranı, bitki örtüsü, kaplıca ve şifalı

sular, doğal unsurları oluşturan alt gruplar arasında bulunmaktadırlar.

- *Sosyo-kültürel unsurlar:* Gelenek ve görenekler, kültürel varlıklar(müzeler, anıtlar, ibadet yerleri, tarihi kentler vb.), siyasal yapı, eğitim durumu ve kentleşme düzeyi sosyo-kültürel unsurlar arasında gelmektedir.
- *Ekonomik unsurlar:* Turistik ürünlerin fiyatı, genel ekonomik durum, paranın satın alma değeri, altyapı olanakları ve turizm endüstrisinin durumu ekonomik etkenler arasında sayılmaktadır.
- *Psikolojik unsurlar:* Ülkeler arasındaki tarihsel, kültürel ve dinsel ilişkiler, toplumların gelenek görenek ve davranış biçimleri, moda, alışkanlık, sempati ya da iticilik duygusu, psikolojik faktörler arasında sayılmaktadır.

2. Ulaşılabilirlik: Turizm ürününü oluşturan önemli unsurlardan bir tanesi ise destinasyona ve turizm işletmelerine kolay ulaşılabilmesine yönelik altyapı çalışmalarının olmasıdır. Çekiciliği yüksek olmasına karşın, turist gönderen merkezlere uzak veya turistik işletmelere ulaşmak için yeterli altyapı bulunmuyor ise destinasyonun pazarlanması ve turizm ürünlerinin pazarlanmasında bazı güçlükler yaşanacaktır. Ulaşılabilirlik çekiciliği yüksek olan turizm merkezlerinin, pazardaki hedef kitleye olan yakınlığı ve onlara düşük maliyetle ulaşabilme imkanını ifade etmektedir.

3. Turizm İşletmeleri: Turistik ürünü oluşturan diğer faktör ise turizm işletmeleridir. Ulaştırma, konaklama, yeme-içme, gibi hizmetlerin olmadığı yerlerde turizm hareketinden bahsedilemez tezinden yola çıkarak, turizm işletmeleri bir turistik ürünü oluşturmadaki önemi anlaşılacaktır. Dolayısıyla ulaştırma işletmeleri, konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri, seyahat acenteleri, rekreasyon işletmeleri, hediyelik eşya üreten ve pazarlayan işletmeler, fuar ve kongre hizmeti sunan işletmeler ve turizm basını da dahil olmak üzere hepsi turistik ürünü oluşturan turizm işletmeleridir.

4. Etkinlikler: Festivaller, fuarlar, kongreler, bayramlar, şenlikler ve karnavallar, bunların yanında spor organizasyonları gibi faaliyetler etkinlikler arasında sayılabilir.

5.İmaj: Destinasyonların sahip oldukları imajlarda turizm ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Destinasyonun imajı

İmaj, bireylerin bir yer ya da başka bir durum hakkındaki sahip oldukları fikir, inanç ve izlenimlerin bütünüdür. İmaj, bir kimsenin çevresel bilgisini, o çevreyle ilgili değerlendirmelerini ve tercihlerini tanımlayan, öğrenilmiş ve durağan zihinsel kavramlar olarak da açıklanabilir (Özdemir, 2008). Turizm bölgelerinin zaman içerisinde kazandıkları imajları, turistlerin o bölgeyi tercih etmelerinde en büyük etken olmaktadır (Kozak ve diğerleri, 2006).

Turistik imajın tek hedefinin, potansiyel turisti çekmek ve onların daha fazla harcama yapmasını sağlamak olduğunu söyleyen Usta (2001), bu açıdan bakıldığında turistik imajın başlıca özellikleri şu şekilde sıralamıştır:

- Turistik imaj ülkenin veya bölgenin otel, yol gibi konaklama ve ulaşım durumu, yaşam seviyesi, boş zaman olanakları hususunda kısaca gelişmiş turistik donanım üzerine bir fikir verebilmelidir.
- Turistik reklam ve tanıtım faaliyetlerinde verilmek arzu edilen imaj, gerçeği yansıtıyor olmalıdır. Dolayısıyla ülkenin geleneklerini ve tarihi dokusunu yansıtıyor olması gerekmektedir.

- Turistik imaj, destinasyonun manzara fakirliğini, insanların tembelliğini yansıtma hedefine dönük olmamalıdır.
- Ürünün niteliğine göre imajın oluşturulması gerekmektedir. Bunun için ürün niteliği iyi analiz edilmelidir.
- Marka ve imaj nedenleri ile belirtilmeli, en güzel tatilin neden o bölgede yapılacak olduğunun nedenleri sırasıyla belirtilmelidir.
- Destinasyonun ucuz olması, bir imaj göstergesi olarak belirtilebilir.

Destinasyon imajı, bireylerin bir mekan hususunda hissettikleri tüm bilgi, izlenim, önyargı ve duygusal fikirlerin tanımıdır (Baloğlu ve McCleary, 1999). Destinasyon imajının oluşumu için uzun bir döneme ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bir destinasyonun imajını çok kısa bir sürede değiştirmek ya da geliştirmek mümkün değildir. Ancak farklı promosyenel faaliyetler ile bir destinasyonun imajı kısa sürede değişebilmektedir (Chen ve Uysal, 2002). Destinasyon imajının literatürde farklı tanımları bulunmaktadır (Gallarza ve diğerleri, 2002):

- Hunt, 1971 yılında yapmış olduğu bir çalışmasında destinasyon imajını, bireylerin devamlı olarak yaşadıkları yer dışında kendi bünyelerinde sahip oldukları düşünce ve izlenimler bütünü olarak tanımlamıştır.
- Markin, 1974 yılında yapmış olduğu çalışmasında destinasyon imajını, bir destinasyon hakkındaki kişiselleşmiş, özümsenmiş bilgi olarak tanımlamaktadır.
- Lason ve Bond-Bovy (1977), bir destinasyon ile ilgili bir kimsenin sahip olduğu bilgiler, izlenimler, önyargı ve duygusal olarak düşüncelerin hepsinin destinasyonun imajını oluşturduğunu söylemektedir.
- Crompton (1979), destinasyon imajının bir kimsenin bir destinasyon ile ilgili inanç ve izlenimlerinin harmanlanmış hali olduğunu anlatmaktadır.
- Dichter (1985), imaj kavramının, bir ürüne, bir ülkeye, politik bir adaya ait olabileceğini ve dolayısıyla bireysel bir özelliği tanımlayamayacağını ancak bireylerin zihinlerinde oluşan izlenimlerin ve varlıkların toplamı olarak tanımlanabileceğini anlatmıştır.
- Reynolds (1985), imajı toplam izlenimlerin içerisinden en önemli görülenleri arasından alınmış ve söz konusu yer hususunda izlenimin ön planda olduğu, tüketicilerin kendi zihin harmanlarında geliştirdikleri bir olgu olarak tanımlamaktadır.
- Embachter ve Buttle (1989) için imaj kavramı, destinasyon hususunda elde edilen bireysel ya da toplumsal değerler ve düşüncelerden oluşur. İmaj kavramı hem kavramsal hem de duygusal değerlerden oluşan bir öğedir.
- Gartner (1993, 1996) ise destinasyon imajını kavramsal, duygusal ve teşvik edici olmak üzere hiyerarşik olarak üç grupta incelemiştir.
- Santo Arrebola (1994), imajın bir ürünün nitelik ve özelliklerini ve dolaylı olarak yararlarını zihinsel olarak temsil eden bir unsur olduğunu bildirmektedir.
- Parenteau (1995), imaj kavramını bir destinasyon ya da ürün hakkında bireylerin edindikleri pozitif ya da negatif düşünceler olarak tanımlamıştır.

Turistik destinasyonların imajları, bilinçli ya da bilinçsiz olarak kültürel yapıya uygun şekilde tasarlanmaktadır ve farklı kanallar vasıtasıyla hedef kitleye iletilmektedir. Sonuç olarak bireyler dışarıdan aldıkları destinasyon ile ilgili bilgileri kendilerine göre çözümlemekte ve imaj geliştirirken bunların içerisinden seçerek kendilerine göre bir

imaj belirlemektedirler (Özdemir, 2008). Beerli ve Martin (2004), destinasyon imajını oluşturan unsurları Tablo 2'de görüldüğü üzere dokuz başlık altında toplamaktadır. Bunlar;

Tablo 2. Destinasyon İmajını Oluşturan Unsurlar

Doğal kaynaklar	1. Hava • Isı, yağan yağmur miktarı, nem oranı, güneşli gün sayısı 2. Sahiller • Deniz suyu kalitesi • Deniz kıyılarının kumlu ya da taşlı olması • Sahil uzunluğu • Deniz kenarlarındaki kalabalık ortam 3. Manzara • El değmemiş doğa yapısı • Dağlar, göller, çöller, vb.
Genel Altyapı	1. Yolların, havalimanının gelişim ve kalitesi 2. Özel ve kamu ulaşım imkanları 3. Sağlık hizmetlerinin gelişimi 4. Telekomünikasyonun gelişimi 5. Ticari altyapının gelişimi 6. İnşaat gelişim boyutu
Turistik Altyapı	1. Otel ve diğer konaklama tesisi hizmetleri • Yatak sayısı • Kategoriler • Kalite 2. Restoranlar • Masa sayısı • Kategoriler • Kalite 3. Barlar, diskolar ve kulüpler 4. Destinasyona girişin kolaylığı 5. Destinasyondaki turlar 6. Turistik merkezler 7. Turistik bilgi ağı
Turistik Boş Zaman ve Rekreasyon	1. Temalı parklar 2. Eğlence ve spor aktiviteleri • Golf, balık tutma, avlanma, tüple dalış, vb. • Su parkları • Hayvanat bahçeleri • Yürüyüş alanları • Macera aktiviteleri • Kumarhaneler • Gece hayatı • Alışveriş

Tablo 2. (Devam) Destinasyon İmajını Oluşturan Unsurlar

Kültür, Tarih ve Sanat	1. Müzeler, tarihi binalar, heykeller, vb. 2. Festivaller, konserler 3. El yapımı eşyalar 4. Gastronomi 5. Folklor 6. Din 7. Gelenekler ve hayat tarzları
Politik ve Ekonomik Faktörler	1. Politik istikrarsızlık 2. Politik gerginlikler 3. Ekonomik gelişim 4. Güvenlik • Suç oranı • Terörist saldırıları 5. Fiyatlar
Doğal Çevre	1. Manzaranın güzelliği 2. Şehirlerin güzelliği 3. Temizlik 4. Aşırı kalabalık 5. Hava ve gürültü kirliliği 6. Trafik yoğunluğu
Sosyal Çevre	1. Yerel halkın misafirperverliği 2. Temel sosyal haklardan yoksunluk ve yoksulluk 3. Yaşam kalitesi 4. Dil engelleri
Mekân Atmosferi	1. Lüks olması 2. Modaya uygun olması 3. Ün ve şöhrete sahip olma durumu 4. Ailelere özgü olması 5. Egzotik olması 6. Mistik olması 7. Rahatlatıcı olması 8. Stresten uzak olması 9. Mutlu ve eğlenceli olması 10. Sıkıcı olması 11. Çekici veya ilginç olması 12. Hoş olması

Kaynak: Beerli ve Martin, 2004

İmaj tüm bu unsurlar ile var oluyor iken, bu unsurlar fonksiyonel ve psikolojik özellikler ile bütünsellik ve niteliksel olarak baş gösterirler. İmajın somut olarak bileşeni hava durumu, fiyat ve yerel halkın turiste yönelik dostluğudur. İmajın psikolojik bileşeni ise turistlerin bir destinasyonu ziyaret ettiklerinde deneyim etmeyi umdukları atmosfer ya da ruhsal durumun tezahürü olarak heyecan, mutluluk ve eğlence gibi hissiyatların dışa vurmuş halidir. İmajın fonksiyonel bileşeni ise destinasyonun fiziksel yapısıdır (White, 2004). İmajın etkileri sadece destinasyon tercihine yönelik değil,

aynı zamanda turist davranışlarına ve tutumlarına göre kendini gösterebilmektedir. Dolayısıyla turistik destinasyonlar uluslararası turizm pastasından aldıkları payı korumak ya da arttırmak için imajlarını daha geliştirmek için çalışmalar yaparlar. Bu imaj çalışmaları pazarlama faaliyetlerinin de yardımıyla turistlerle ortak çalışılarak ve onlarla irtibata geçilerek sürdürülür (Özdemir, 2008).

Destinasyon seçiminde büyük söz sahibi olan imajın algısal öğesi, tercih edilecek olan bir bölge için insanların edindikleri bilgi ve inancı açıklar. Algısal öğe, bir yerde yaşayan kimseleri ve o yerde yaşanan hadiseleri ve yine o yörenin fiziksel niteliklerinin harmanlanması ve bir yargıya varılmasıyla oluşur. Duygusal öğeye gelince, bireylerin bir yöre için kendi zihinlerinde barındırdıkları duyguları ve o duygulara yükledikleri anlam ile vücut bulan imajdır. Bir destinasyonun duygusal manada değerlendirilmeye tabi tutulması, söz konusu yerin bilişsel bir şekilde değerlendirilmeye tabi tutulmasından geçmektedir. Daha açık ifadeyle , bir destinasyonun duygusal olarak imajı, bahsi geçen yerin sevilip sevilmemesi, söz konusu destinasyon hakkında bireylerin sahip oldukları bilgilere ve düşüncelere dolayısıyla bilişsel imaja bağlı olduğu savunulmaya başlamıştır. Bir tatil yöresinin imajı, bilişsel ve duygusal bağlamda değerlendirmeye tabi tutulduğu müddetçe belirlenmektedir. Bütün bu değerlendirmeler sonucunda genel bir imaj söz konusu destinasyon için oluşturulur (İlban, 2007).

2.3. Destinasyon Markası

Destinasyon seçimi, turistler için önemli bir unsurdur. Zamanlarını en iyi şekilde geçirmek istedikleri yerlerin ve yıl içerisindeki kazanılan paraları en güzel şekilde harcamak istedikleri yerlerin güzel destinasyonlar ve çekiciliği yüksek markası bilinen destinasyonlar olması gerekmektedir (Morgan, 2004). Dolayısıyla turistlerin destinasyon seçimi üzerinde etkili olabilmek için, pazara turistlerin arzularının karşılığı olan markalar ile çıkılması gerekmektedir. Turizm sektöründe tanınır bir marka haline gelmek karın ve gelirlerin yükselmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu durum devlet için bireyler ve kurumlar için önem arz etmektedir. Marka haline gelmiş olan bir destinasyona daha çok ülkeden daha çok turist gelecektir (Ar, 2004).

Marka bir ürünün nasıl oluşturulduğu ve özellikleri hususunda tüketicilerin sahip oldukları algı ve hislerin tamamını temsil etmektedir. Marka hem tüketici bağlamında hem de üretici bağlamında önem arz eden bir unsurdur (King ve Grace, 2005). Marka tüketicilerin bir ürün ile ilgili fikirleri ile oluşmaktadır ve üründen farklı bir unsurdur. Dolayısıyla bu unsuru tüketiciler oluşturur (Blackston, 2000).

Marka, ürünün muhtevası ve ürünün tanımlayıcı unsurudur. Bir marka ürün ve isim olarak meydana çıkar fakat bunlardan fazlası yani her türlü sorumluluk marka üzerindedir. Marka oluşumu, bir isim ile bir ürün veya hizmetin tüketiciler tarafından tanımlanması için bireylerin algısını, inancını, tutumunu ve deneyimini şekillendirmeye yöneliktir. En etkili destinasyon pazarlama faaliyetlerinden olan marka söz konusu ürünün kontrol edilebilirliği zayıf olduğu için zor bir süreci ve uzun yatırım koşullarını gerektirir. Dolayısıyla uzun vadede turistlerin aklındaki destinasyon konumunun doğru bir marka oluşumu ile birlikte pozitif yönde değişebileceği hususu marka yatırımlarını gerekli kılmaktadır. Turistik destinasyonlar bir yandan markalaşma faaliyetleri ile rakiplerinden farklı olmaya ve dikkatleri üzerlerine çekmek için uğraşırken, öte taraftan da turistik düzenleme çalışmalarını daha bilinçli bir şekilde yaparak konumunu değiştirmek istemektedirler. Markalaşma destinasyonların rekabet avantajı oluşturacak önemli bir araçtır. Özellikle diğer ürünler gibi destinasyon markaları da bir moda olabilmektedirler. Markalar birde risk alma faktörünü azaltma etkisine sahiptirler. Yanlış seçimler yaparak birtakım riskleri almak istemeyen turistler, bildikleri ve güven duydukları markaları tercih etmeye meyillidirler (Özdemir, 2008). Bu yüzdendir

ki marka, tüketicilere markadan ne bekleneceği ve beklentilerin ne ölçüde karşılanacağı hususunda verilen güven sözüdür (Blain vd., 2005).

Bir markayı ifade etmek için, markayı oluşturan dört unsuru iyi bilmek gerekmektedir. Bu unsurlar çevre, ürün, iletişim ve davranıştır. Ürün işletmenin ürettiği ve satışa sunduğu hizmettir. Çevre ürünün nerede üretildiği ve nerede piyasaya sunulduğudur. İletişim, üretilen ürünün ne olduğunu ve sağladığı faydaların neler olduğunun bireylere anlatılmasıdır. Davranış ise üretilen ürünlerin bireylere sunulurken nasıl sunulduğu ile ilgilidir (Olins, 2003).

Başarılı bir destinasyon markası oluşturmanın yolu, iyi bir pazarlama tecrübesine sahip olmaktan, Pazar hukukunu bilmekten, ürün yönetimi tecrübesi kazanmaktan ve ilginç fikirlere sahip olmaktan dolayısıyla cesarete sahip olmaktan geçmektedir. Dünyada tüketim genel manada hep markalı ürünler üzerinden gelişmektedir. Bundan dolayıdır ki küresel manada diğer destinasyonlar ile rekabet edebilmenin yolu markalaşmaktan geçmektedir. Bu nedenle destinasyon kimliliğinin iyi bilinmesi ve diğer destinasyonlardan ayıran özelliklerin ön plana çıkarılarak, pazarlama faaliyetlerinde de bu unsurların altının çizilmesi, söz konusu destinasyonun uluslararası manada turizm pazarında rekabetçi duruma geçirecek bir marka haline getirilmesine vesile olacaktır (Ersun ve Arslan, 2011).

2.4. Destinasyonun Konumlaması

Bir ürün ya da işletmenin konumu, pazardaki diğer ürünlerle mukayese edildiğinde, müşterilerin edindikleri izlenimlerin ve duyguların tamamı olarak tanımlanabilir (Özdemir, 2008). Bir turizm işletmesi hedef pazarını belirledikten sonra söz konusu pazarda konumlanmaya çalışmalıdır. Bir ürünün pazardaki konumu, pazardaki rakip firmalara göre nasıl algılandığını açığa çıkarır. Dolayısıyla tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyecek en önemli etken işletme ya da ürünün pazardaki konumudur (İçöz, 2001).

Konumlamanın esas mahiyeti ürünlerin fonksiyonu ile ilgilidir. Ancak konumlama ürün ile başlar. Konumlama söz konusu ürünün, insanların aklında nasıl bir konum edindiğiyle ilgilenmektedir. Konumlama marka eşitliği oluşturmanın en önemli sebebi hükmündedir (Mariotti, 1999). Turizm içerisinde konumlama, herhangi bir destinasyon ürününün turistteki değerlerinin tamamıdır. Pazarlama unsurları olmadan da bireylerin bir destinasyonu kafalarında bir yerde konumlandırmaları mümkün olmaktadır. Fakat doğru konumlamayı yapmak için hedef pazardaki turistlerin beklentilerini iyi tanımlamış olmak gerekmektedir. Bu pencereden bakılacak olduğunda pazarlama unsurları konumlama için anahtar görevi görmektedir (Ersun ve Arslan, 2011). Konumlama, üç konuyu temel alır. İlk konu, günlük olarak bir ilginin içinde kaldığımız ve bu bilgilerin bizi boğduğu gerçeğidir. İkici konu, insan beyninin bu bilgi yığınına karşın bir savunma sistemi geliştirmiş olmasıdır. Üçüncü konu ise, bu savunma sisteminin kırılması ve bu yığının içinden sıyrılmanın tek yolunun tek odaklı ve sade olan mesajlardan geçmesidir. Özdemir (2008)'e göre turizm ve seyahat işletmeleri için kullanılan iki tür konumlama vardır:

- Objektif konumlama: Bu konumlama türünde hizmet ve ürün bakımından tercih edilmiş hedef pazardaki turistlerin ihtiyaç ve istekleri noktasında şekil almaktadır. Bu konumlamada ürün ya da hizmet faaliyetlerine gerekli ekleme ve düzeltmeler yapılabilir.
- Sübjektif konumlama: Bu konumlama türünde ise ürün veya hizmetin fiziksel özelliklerine değil de daha çok potansiyel turistin beynindeki imaj düşüncesini şekillendirmeye, güçlendirmeye çalışılmaktadır.

Bir destinasyonun konumlaması yapılırken altyapı, yatırım, turizm hizmetleri ve çekicilikleri ile insan sermayesinin gelişimi ve pazarlamaya dikkat edilmelidir ve önem verilmelidir (Johns ve Mattsson, 2005). Bir destinasyon hususunda potansiyel müşterilerin zihinlerinde oluşturulan faydalar ve verilen sözler istikametinde söz konusu ürünü diğer rakiplerinden bir adım öne çıkaracak markalaşma çalışmaları, pazar konumlaması açısından en önemli stratejilerdendir. İyi bir marka oluşturulmadan yapılan konumlama çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanabilir (Lee vd., 2006).

2.5. Destinasyonun Tanıtım Faaliyetleri

Turizm destinasyonlarının tanıtım faaliyetleri, bireylerde ilgi uyandırmak, onların bilgi sahibi olmalarını sağlamak, ikna edip harekete geçmelerini sağlamak, destinasyon hakkında olumlu bir düşünce sahibi olmaları için yapılan bir takım çalışmalar bütünüdür. Diğer bir değişle hedef kitlenin istenilen yönde tutum ve davranışını değiştirmesi ve hedef kitlede bu yönde bir hareket kabiliyeti oluşturma olarak da açıklanabilmektedir (Avcıkurt, 2005).

Tanıtım faaliyetlerinden istenen sonuçların alınabilmesi için, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerdeki tanıtım faaliyetlerinin bütüncül olarak bir arada tutulması gereklidir. Turizm faaliyetlerinde tanıtım çalışmalarını iki pencereden incelemek gerekmektedir. İlk olarak, makro manada gelişen tanıtım faaliyetleri, ikinci olarak ise, seyahat acenteleri, tur operatörleri, vb gibi kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen tanıtım çalışmalarıdır. Makro tanıtım, ulusal olarak gerekli araçların kullanılmasıyla hedef kitleyi bazı konular ve olaylar konusunda bilgilendirmek için gerçekleştirilen faaliyetlerin tamamı olarak açıklanabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle ülkenin tamamının tanıtılması için yapılan tanıtım çalışmalarıdır. Bu tanıtım çalışmaları, genel olarak kültür ve turizm bakanlığı, dış işleri bakanlığı, sektördeki turizm birlikleri, vb. gibi kuruluşlar tarafından yapılmaktadır. Dolayısıyla ulusal manada, potansiyel turistin hafızalarına olumlu bir imaj bırakmak, uluslararası piyasada yer edinmek amaçlanmaktadır (Ersun ve Arslan, 2011).

Rızaoğlu (1993), destinasyona yönelik tanıtım faaliyetlerini, iç tanıtım ve dış tanıtım olmak üzere iki boyutta incelemektedir. İç tanıtım, ulusal manada turistlerin destinasyonda geçirdikleri süre boyunca yani hizmet satın almaya başladıktan sonraki süreç için yapılan tanıtım faaliyetleridir. Dış tanıtım faaliyetleri ise ulusal manada destinasyon imajının yurtdışı ve dünyada herhangi bir olumsuz imajı varsa onları yok ederek olumlu bir imaj oluşturma ve bu oluşturulan olumlu imajı geliştirme faaliyetleri olarak tanımlanabilmektedir (Pehlivan, 1996). Dış tanıtım, enformasyon, propaganda, iletişim, halkla ilişkiler, kamu reklamcılığı, kolektif reklamcılık, satış geliştirme ve ticari reklamcılığı kendi bünyesinde bulunduran, siyasal, ekonomik, turistik ve kültürel tanıtım faaliyetlerini kapsayan, ulusal siyasal ve ekonomik tercihleri istikametinde, ülkesel dış politikanın gerekliliklerini göz ardı etmeyerek, uluslararası piyasada güzel bir imaj oluşturmak, ülke hususunda yanlış gelişen imajları doğru istikamette geliştirmek amacı doğrultusunda, planlaması ve politikası devlet eliyle olan uygulaması da kamu ve özel kesimin birbiriyle koordineli bir şekilde yaptığı faaliyetlerin tamamı olarak tanımlanabilmektedir (Timur, 1992).

KAYNAKÇA

1. Ar, A. (2004). Marka ve Marka Stratejileri. Detay Yayınları, Ankara.
2. Avcıkurt, C. (2005). Turizmde Tanıtma ve Satış Geliştirme. Değişim Yayınları, ikinci baskı, İstanbul.
3. Bahar, O. ve Kozak, M. (2006). Turizm Ekonomisi. Detay Yayıncılık, Ankara.

4. Baloğlu, S. ve Mccleary, W. (1999). A Model of Destination İmage Formation. Annals of Tourism Research, Vol. 26, No.4, ss.868-897.

5. Başdoğan, G. (2008). Yumurtalık İlçesi Turizm Planlaması. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Adana.

6. Beerli, A. J. D. and Martın, D. (2004). Factors Influencing destination Image. Annals of Tourism Research, Vol.31, No. 3, ss. 657-681.

7. Blackston, M. (2000). Observations: Building Brand Equity By Managing The Brand's Relationships. Journal of Advertising Research, Vol.32, No.3, ss.101-105.

8. Blain, C. Levy, S. E. Rıtchıe, J. R. B. (2005). Destination Branding: Insights and Practices from Destination Management Organization. Journal of Travel Research, Vol.43, No.4, ss.328-338.

9. Buhalis, D. (2000). Marketing The Competitive Destinanation of the Future. Tourism Management, Vol. 21, pp. 97-116.

10. Chen, J. S. and Uysal, M. (2002). Market Positioning Analysis: Hybrid Approach. Annals of Tourism Research. Vol. 29, No.4, ss.987-1003.

11. Doğanlı, B. (2006). Turizmde Destinasyon Markalaşması ve Antalya Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü Doktora Tezi, Isparta.

12. Ersun, N. Arslan, K. (2011). Turizmde Destinasyon Seçimini Etkileyen Temel Unsurlar ve Pazarlama Stratejileri. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 31, Sayı 2, s. 229-248.

13. Fyall, A. Callod, C. Edwards, B. (2003). Relationship Marketing: The Challenge for Destinations. Annals of Tourism Research, Vol.30, No.3, ss.644-659.

14. Gallarza, M. G. Saura, I. G. and Garcıa, H. C. (2002). Destinasyon İmage: Towards A Conceptual Fremawork. Annals of Tourism Research. Vol. 29, No.1, ss.56-78.

15. Goeldner, C. R. Rıtchie, J. R. and Mcintosh, R. 2000. Tourism; Principles, Practices, Philosophies. John Wiley and Sons, New York.

16. Güreşçi, E. (2009). Kırsal Turizmin Kırsal Kalkınmada Önemi: İspir İlçesi Örneği. 10. Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı, Detay Yayınları: Ankara.

17. Hosany, S. Ekinci, Y. Uysal, M. (2006). Destination Image and Destination Personality: An Application of Branding Theories to Tourism Places. Journal of Business Research, (59), s. 638.

18. İçöz, O. (2001). Turizm İşletmelerinde Pazarlama: İlkeler ve Uygulamalar. 2. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara.

19. İlban, M. O. (2007). Destinasyon Pazarlamasında Marka İmajı ve Seyahat Acentelerinde Bir Araştırma. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı Doktora Tezi, Balıkesir.

20. Johns, N. and Mattsson, J. (2005). Destination Development Through Entrepreneurship: A Comparison of Two Cases. Tourism Management, Vol.26, No.4, ss.605-616.

21. King, C. and Grace, D. (2005). Exploring The Role of Employees in The Delivery of The Brand: A Case Study Approach, Qualitative Market Research: An International

Journal, Vol.8, No.3, ss. 277-295.

22. Kotler, P. Bowen, J. T. ve Makens, J. C. (2010). Marketing for Hospitality and Tourism, Beşinci baskı, Pearson: USA.
23. Kotler, P. Bowen, J. Makens, J. (1999). Marketing for Hospitality and Tourism. New Jersey: Prentice Hall.
24. Kozak, N. Kozak,M.A. Kozak,M. (2006). Genel Turizm, Detay Yayıncılık, Ankara.
25. Lee, G. Cai, L. and O'leary, J. T. (2006). www. Branding states. US: An Analysis of Brand-Building Elements in the US State Tourism Websites, Tourism Management, Vol.27, No.5, ss.815-828.
26. Mariotti, J. L. (1999). Smart things to Know About Brands and Branding, Capstone Publishing Limited, UK.
27. Morgan, N. Prıtchard, A. Prıde, R. (2004). Destination Branding, Second edition, Oxford: Elseiver Butterworth-Heinemann.
28. Olins, W. (2003). On Brand, Thames and Hudson, UK.
29. Özdemir, G. (2008). Destinasyon Pazarlaması, Detay Yayıncılık, Ankara.
30. Page, S. J. and Hall, M. C. (2003). Managing Urban Tourism: Themes in Tourism. Pearson Education Limited, London.
31. Pehlivan, Ç. (1996). Türkiye'nin Dış Tanıtımı, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, ss.181-186.
32. Pender, L. and Richard S. (2005). The Management of Tourism, Sage Publications, London.
33. Pike, S. (2004). Destination Marketing Organizations, Elsevier, UK.
34. Rızaoğlu, B. (2004). Turizm Pazarlaması. (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Dördüncü Baskı), Detay Yayıncılık, Ankara.
35. Rızaoğlu, B. (1993). Turizmde Tanıtma, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Yüksek Öğretim ve Bilim Vakfı Yayınları, Aydın.
36. Sarı, Y. Kozak, M. (2005). Turizm Pazarlamasına İnternetin Etkisi: Destinasyon Web Siteleri için Bir Model Önerisi, Akdeniz Üniversitesi, İİBF Dergisi, (9):248-271, s.254.
37. Timur, A. (1992). Turizmde Tanıtma-Talep Yaratma ve Turist Çekme Faaliyetlerinin Planlanmasında Kamu Sektörünün Yeri, Birinci Tanıtma Şuarası Tebliğler, Ankara: Rekmay Ltd. Şti.
38. Usta, Ö. (2001). Genel Turizm, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
39. Warnaby, G. (1998). Marketing UK Cities as Shopping Destinations: Problems and Prospects, Journal of Retailing and Consumer Services, Vol.5, No.1, ss. 55-58.
40. Whıte, C. J. (2004). Destination İmage: to See or not to See?, International Journal of Contemporary Hospitality Management, Vol 17, No 5, ss. 309-314.
41. Zurnacı, N. (2012). Kırsal Turizmde Girişimcilik ve Örgütlenme, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 14 (23): 65-70.

CHAPTER 100

KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ

Melih CAN[1]

1 Araş. Gör.

1. TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN TANIMI

TKY kavramının çok sayıda tanımı olmakla birlikte, kalite konusunun öncülerinin uzmanlık alanlarına göre yapmış oldukları tanımlar önem arzetmektedir (Halis, 2008).

Feigenbaum (1951;1982;1983)'a göre TKY, müşteri tatminini en düşük maliyetle sağlamak amacıyla ürün ve hizmet üretmek için işletme içerisindeki farklı departmanların kalitelerini geliştirme, geliştirilen kaliteyi koruma ve iyileştirme faaliyetlerinin tamamı olarak adlandırılmıştır. Berry'e göre TKY, işletmedeki süreç ve sunulan hizmetlerin geliştirilmesi ve işletme müşterisine ürün ve hizmetlerin satışı sonrası birtakım hizmetlerin sunulması adına kullanılan sistemli bir yöntem olarak tanımlanmaktadır. TKY müşteri istek ve beklentilerine göre belirlenen bir yönetim sistemidir. Aynı zamanda sadece kalite çemberlerini ve verimliliği içine alan bir program olmamakla birlikte, müşteri odaklılığı kültürünü oluşturan bir sistemler bütünüdür (Halis, 2008).

TKY, mülkiyet ve sermaye yapısı ne olursa olsun küçük ölçekli ya da büyük ölçekli tüm işletmelerde, mal ve hizmetlerin devamlı olarak iyileştirilmesini ve sonuç olarak müşteri memnuniyetinin gerçekleştirilmesini amaç edinen bir yönetim anlayışıdır (Aktan, 1999).

TKY, sürekli gelişim, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılama, yeniden yapılanmayı sürekli kılma, uzun vadeli düşünme, artan çalışan katılımı ve ekip çalışması, süreçlerin yeniden tasarımı, rekabetçi kıyaslama, takım temelli problem çözme gibi konuları vurgulayan entegre bir yönetim felsefesidir (Powell, 1995). TKY, uzun süreler içerisinde müşterileri memnun etmeyi, kendi bünyesinde çalıştırdığı personel ve toplum için avantaj kazanmayı amaçlayan, kaliteyi amaç edinerek kendi bünyesindeki tüm personelin bu sürece dahil edildiği bir yönetim anlayışıdır. Üst yönetimin de aktif bir şekilde sürece dahil olduğu ve tüm personelin sürekli olarak eğitilmesine dayanan bu sistem, müşterilerin tüm ihtiyaçlarının karşılanmasına dayanmaktadır. TKY, işletme içerisindeki öncelikli problemlere köklü çözümler sunan bir süreçtir (Efil, 2016).

TKY, işletmelerde çalışan her bir bireyin katılımıyla, ürün ve hizmetlerin devamlı bir şekilde iyileştirilmesi şartıyla, iç ve dış müşterilerin tüm ihtiyaçlarının karşılanması ve müşterinin kafasında kurguladığı kalite unsurunu ürün ve hizmetlere adapte etmek için çaba sarf eden bir yönetim anlayışıdır. Ayrıca tüketici arzularını en uygun ve düşük maliyetle karşılamak için, işletme bünyesindeki pazarlama, mühendislik, üretim ve müşteri hizmetleri gibi bir takım departmanlarda kalitenin adapte edilmesi ve geliştirilmesi hususundaki çabaların birleştirilip koordine edildiği bir yönetim sistemidir (Ertuğrul, 2014). TKY, bilimin uygulanması ve geniş çaplı ekip çalışmasıyla belirli bilginin oluşturulmasını baz almaktadır. Buna ek olarak TKY, karar mekanizmalarını, özel bilgi ve beceri ile bir araya getiren bir süreç oluşturmaktadır. Karar mekanizmalarının kullanımı, bilginin daha etkili bir şekilde kullanılmasına olanak sağlar, böylece verimlilik artar. TKY süreci, karar mekanizmalarını hiyerarşideki konumlarına bakmaksızın geçici olarak problem çözme ekiplerine aktarır ve karar mekanizmaları problem çözme sürecinin sonucuna göre kalıcı olarak yeniden atanır (Wruck ve Jensen, 1994).

TKY, müşterilerin işletmeden beklentilerini karşılamak adına yönetim ilkesinin, örgütün kalitesinin, çalışanların kalitesinin, işletme içerisinde yapılan işin kalitesinin, üretilen ürün ya da hizmetin kalitesinin, devamlı olarak geliştirilmesi ve iyileştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. TKY'de ana faktör, müşterilerin beklediği kalite düzeyini oluşturma adına yapılan faaliyetlerin bütün olarak ele alınmasıdır (Öztürk, 2013). Yüksek düzeyde hizmet kalitesi sunulması maliyetleri arttırırken elde edilecek olan yüksek düzeyde kazançlar bu maliyetlerdeki artışları karşılayabilmektedir (Yumurtacı Aydoğmuş vd., 2018).

Ulusal ve uluslar arası piyasalarda artan rekabetten (Karaman, 2018) dolayı işletmeler, iş performanslarını artırmak için çeşitli yöntemler kullanırlar. TKY, hem üretim hem de hizmet işletmeleri tarafından iş performansını iyileştirme çabası olarak kabul gören önemli bir araç olmuştur. Küreselleşmeyle birlikte, işletmelerin hayatta kalabilmeleri için, iş yerlerinde kalite faktörünü ön planda tutmaları gerekmektedir. TKY, bir işletme yönetimi yaklaşımı olmasının yanı sıra, organizasyon yönetiminin kalitesini artırır, rekabet gücünü artırır ve müşteriye değer katar, aynı zamanda kuruluşlar için rekabet avantajı sağlar (Bajaj vd., 2018).

1.2. Toplam Kalite Yönetiminin Amaçları

TKY, öncelikle çalışanların tam katılımı, sürekli iyileştirme, müşteri odaklılık ve tedarikçiler ve müşterilerle yapılan işbirliği gibi bazı kavramları içeren bir felsefe ve örgüt kültürü yaklaşımıdır. TKY, ürün kalitesine ve kar getirmeye odaklanmaktadır (Lambert ve Ouedraogo, 2008).

TKY, iç değerler ve metodolojilerden oluşan, sürekli geliştirme anlayışını benimseyen, içten ve dıştan belirli kaynaklarla müşteri memnuniyetini arttırmayı amaçlayan bir yönetim sistemidir (Klefsjö vd., 2008).

TKY'nin temel amacı, işletme içerisinde kalitenin geliştirilmesi ve kalitenin güvenliğinin sağlanmasıdır. İşletmelerde toplam kalitenin bu amaçlarına ulaşılabilmesi için belli başlı felsefe ve temel ilkelerin uygulanması gerekmektedir. Toplam kalite felsefesi, işletme içerisinde çalışan tüm bireylerin sürece dahil olması, motive edilmeleri, devamlı olarak geliştirme ve eğitilmeleri ile gerçekleşmektedir. Tüm bu faaliyetler müşterilere tam zamanında ulaşarak, müşterinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ürün ve hizmet geliştirmek ve müşteri memnuniyetini sağlama temeline dayanmaktadır. İlk olarak insan faktörünü ve daha sonra sürekli eğitim ve geliştirme konularını kendilerine amaç edinen işletmeler, TKY uygulamalarında başarıyı tam manasıyla sağlamaktadırlar (Demirci, 2010).

İyi bir TKY uygulaması, yöneticilerin bugünün finansal ortamındaki riskleri yöneterek zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca TKY, yöneticilerin kaynakları verimli bir şekilde tahsis etmelerine ve banka gelirlerini daha verimli bir şekilde yönetmelerine yardımcı olurken, daha fazla gelir elde etmelerine ve masraflarını en aza indirmelerine yardımcı olabilir. TKY ayrıca, yüksek borçlu kredileri yönetme kabiliyetini kullanarak iyi bir borç izleme süreciyle daha uygun bir borçlanmada yardımcı olabilir. Böylece, iyi bir yönetim, daha iyi bir TKY'nin uygulanmasını ön görebilir. Bu nedenle, bir işletmenin iyi bir finansal performansa ve pozisyona sahip olması için TKY'nin uygulanması şarttır (Banna vd., 2018).

TKY'ye hayat veren ve temel taşlarını teşkil eden bir takım ilkeler vardır. Bu ilkeler üretim ve yönetim süreçlerine ilişkin basit ve önemli yeni özellikler getirmektedir. Bu ilkeler; ilk defa yaparken verilen işi doğru yapma, müşteri ve çalışanların fikirlerini önemseme, sürekli iyileştirme ve geliştirmeyi düzenli bir şekilde alışkanlık haline getirme, takım çalışmalarına önem verme ve yönetim ile çalışanlar arasındaki birbirine olan güvenin tesis edilmesi olarak sıralanmaktadır (Şimşek, 2013).

TKY'nin amaçlarını birtakım başlıklar altında toplamak mümkündür. Bunlar (Efil, 2016);

- Savurganlığı önleme
- Verimliliği arttırma
- Kaliteyi arttırma
- Maliyetleri düşürme

- İşlem zamanlarını kısaltma
- Sürekli iyileştirme ve geliştirme

TKY'nin temel amacı, kalite yönetimi faaliyetlerinin işletmenin tamamını kapsayacak şekilde yapılıyor olmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için ise işletmenin tüm departmanlarının ve en üst yöneticilerinden en alt kademedeki çalışanlarına kadar personelin tamamının kalite çalışmaları kapsamında bir araya gelerek, ortak hareketle çalışmaları gerekmektedir. Bu şekilde gerçekleştirilen bir TKY uygulaması, kusurları minimize etmek için planlama, müşterilerin beklentilerinin neler olduğu yönünde araştırmalar yapma, satın alma, tasarlama, muayene ve pazarlamayı organize etme, üretme manasına gelmektedir. TKY ile ilgili temel amaçları şu şekilde sıralamak mümkün olmaktadır (Ertuğrul, 2014);

- İşletmelerin pazar paylarını, verimliliklerini, rekabet düzeylerini ve karlılık oranlarını artırmak,
- Çalışanların motivasyon düzeylerinin arttırılması için çalışmalar yapmak,
- Maliyetleri azaltarak, zaman kaybı ve israf oranlarını azaltmak ve müşteri şikayetlerini azaltarak kaliteyi arttırmak,
- İşletmenin tüm departmanları arasında, dikey ve yatay olarak iletişimi geliştirmek,
- Tedarikçilerle ilişkileri sağlamlaştırmak,
- Müşterilerin güvenini kazanmak veya hali hazırdaki güveni güçlendirmektir.

1. 3. Konaklama İşletmelerinde Toplam Kalite Yönetimi

Turizm sektöründe sıkça kalite çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Turizm sektöründe kalite kavramı, diğer sektörlere benzer bir şekilde tanımlanmakla birlikte; söz konusu tanımlama sektöre göre uyarlanmıştır. Turizm sektöründe kalite; otele gelen müşterilerin ihtiyaçlarını karşılama ve otel içi aldıkları hizmetlerden tatmin olmalarını sağlamak olarak ifade edilebilir. Tavmergen (2002), turizm işletmeleri için kaliteyi; turistlerin mevcutta olan ya da daha sonra oluşabilecek ihtiyaçlarını karşılamak için ürün ve hizmetler geliştirmek, otel işletmesinin verimliliğini artırmak ve maliyetlerini azaltmak için kullanılan stratejik bir yöntem olarak ifade etmektedir (Uğurlu ve Ar, 2015). Kalite kontrolü ise, işletmelerde toplam kalite standartlarını oluşturan tasarım, pazar araştırması, araştırma geliştirme, üretim, satış ve satış sonrası hizmetler gibi bölümlerin, hedeflenen kalite seviyesine ulaşmaları için gerekli olacak çalışmalarının planlanması ve koordinasyonu olarak tanımlanmaktadır (Şimsek ve Karakaya, 2016).

Turizm işletmeleri mükemmel iletişim ve hizmeti sağlamak için sürekli bir gelişim içerisindedir. Bu sürekli gelişim, işletmenin kalitesinin artmasına neden olmaktadır. İşletmeler, müşterilere sağlanan hizmetlerde kalite kapsamında, eksiksiz ve hatasız hizmet sunmayı hedeflemektedir (Uğurlu ve Ar, 2015).

1980'lere kadar turizm işletmelerinde kalite çalışmaları sadece işgörenlerin teknik eğitimi ve tesis araç gereç ve donanımların yenilenmesini içermekteydi. 1980 sonrasında satışta rekabet, yüksek fiyatlar, üretim, finansman kaynaklarının uygulanmasıyla başarının artığının görülmesi, turizm ürünlerinin soyut ve somut içeriklerinin incelenmesi, üretim süreçlerinin detaylı şekilde incelenmesi, işletme çevresindeki değişikliklerin işletme içine etki etmesi gibi yönetim tarzında ve sektörde gerçekleşen değişiklikler, turizm işletmelerinin kalite uygulamalarının kapsamını genişletmiştir (Uğurlu ve Ar, 2015).

Turizm sektörü için hizmet kalitesi kavramı da önemli bir unsurdur. Hizmet ka-

litesinin zaman ve mekanla birlikte değişiklik göstermesi, standart hizmetlerin sağlanamaması, turizm işletmelerinde TKY'nin uygulanmasını gerektirmiştir. Turizm işletmelerinde TKY uygulanması için işletme kültürü oluşturmak, hizmet standartlarını farklılaştırmak, sürekli eğitim felsefesini işletmede sağlayarak işgörenlerin mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmek, kaliteyi ölçülebilir hale getirecek ölçekler hazırlamak, işletme verimliliğini artırmak, maliyetleri azaltmak gerekmektedir. Yapılan bu iyileştirmeler sonucu olarak müşteri memnuniyetinin ve işgören motivasyonlarının artması beklenmektedir (Uğurlu ve Ar, 2015). Yoğun rekabet ortamı ise işletmelerin motivasyonu yüksek verimli işgörenlere olan gereksinimini artırmaktadır (Karaman ve Kurnaz, 2018).

Turizm işletmelerinde TKY'nin uygulanmaya başlanmasıyla, müşteri tatmininin yanı sıra işgörenlerin de tatmin edilmesi önem arz etmeye başlamıştır. TKY uygulamalarıyla birlikte işletmelerde rekabet, işletme bilinci, çalışma arkadaşlığı bilinci, çalışanların morali ve ortak hedefleri artmaktadır. Ayrıca, yöneticiler, çalışanlar ve müşteriler arasındaki iletişim gelişir, çalışanların moral ve motivasyonları artar, çalışanlar kendilerini işletmenin bir parçası olarak görürler ve dolaylı olarak da işletme verimliliğinde artış meydana gelir (Uğurlu ve Ar, 2015).

İşletmelerde yüksek verim sağlamak için işgören tatmininin artırılması gerektiğini düşünen Pfeffer (1993), işgörenlerin etkin şekilde yönetimi için işgören tatmin uygulamalarından bahsetmiştir. Bu uygulamalar; iş güvencesi, yüksek ücret uygulaması, teşvik primleri, işgörenlerin işletmeyle ortaklığı, bilgi paylaşımı, işletmede katılım ve yetkilendirme, ekip ve işgörenlerin yeniden planlanması, eğitim, ücretlerin birbirine yakın olması, terfi şanslarının artması, farklı vizyonlar oluşturma, uygulamaların ölçülmesi ve bütünleşmesi felsefesidir (İnce, 2008).

Konaklama işletmelerinde TKY uygulamalarının hayata geçirilme nedenleri (Bağıran, 1997);

- **Konaklama işletmesinin hizmet verdiği sektörde rekabetin yüksek olması**: Ulusal ve uluslararası boyutta rekabet ortamının yüksek olmasına karşın, bir konaklama işletmesinin tercih edilir olması, müşteri memnuniyetinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Konaklama işletmelerinde konaklayan bireylerin, söz konusu tesisleri başka birilerine önermesi, tüketici memnuniyetinin perçinlendiğinin en önemli delillerindendir.
- **Sektördeki süreçler arasındaki bağın öneminin yüksek olması**: Turistik ürünlerin çok sayıda işletme tarafından üretilmesi durumunda turistik işletmeler ve diğer faaliyet gösterilen sektörler arasında koordine sağlanması gerekmektedir. Yeme içme, konaklama, eğlence, spor, kültürel faaliyetler birçok farklı tedarikçilerce sunulabileceği gibi tek bir işletme tarafından da sunulabilir. Söz konusu faaliyetlerin yerine getirilmesi hususunda birçok farklı işletme ya da konaklama işletmelerinin kendi bünyelerindeki departmanlar, birbirlerinin tedarikçisi olarak karşımıza çıkmaktadır.
- **Konaklama işletmelerinde hataların gerçekleşmeden önlenmesi durumu:** Konaklama işletmelerinde mal ve hizmetin sunulması için bir zaman kavramı yoktur. Müşteri ne zaman mal ve hizmeti talep ederse, o zaman mal ve hizmet üretilip sunulmakta, aynı zaman içerisinde de mal ve hizmet tüketilmektedir.
- **Bir reklam aracı olarak turizmin gelişmesi:** Tüm turizm işletmeleri ürettikleri mal ve hizmetin kalitesi hususunda sadece kendilerine karşı sorumlu değillerdir. Aynı zamanda bulundukları ülkeye karşı da sorumlukları vardır. Çünkü ürettikleri mal ve hizmet kalitesinin düşmesi, faaliyet

gösterdikleri bölgeye ve dolaylı olarak da tüm ülkeye zarar verebilmekte, imajlarını zedeleyebilmektedir.

- **Hizmet standartlarının gereklilikleri:** Konaklama işletmelerinde üretilen mal ve hizmetlerin soyut olması durumu, zorunluluk arz etmeyen tüketim grubunda yer almaları, çok sayıda ürünün pazarda bulunması gibi nedenlerle konaklama işletmelerine olan talep etkilenmektedir. Olumsuz etkilerden kurtulmak için ise uluslararası alanda kabul görmüş belli başlı standartlara tabi olmak ve bu standartlara uygun kaliteli ürün ve hizmet üretmek, gereklilik arz etmektedir. Aynı zamanda söz konusu standartların uygulanması, tüketiciler açısından da güven duygusunun oturtulması açısından önem arz etmektedir.

Bir konaklama işletmesinde TKY'nin başarılı olabilmesi için şu kurallara dikkat edilmesi gereklidir (Bağıran, 1997);

- Konaklama işletmesi yöneticileri, üretilen mal ve hizmetin mahiyetine uygun stratejiler belirlemelidir. Belirlenen stratejiler ise iç ve dış müşterilere benimsetilmelidir.
- Konaklama işletmelerinde uygulanacak hizmet kalitesi standartlarının, uygulanacak standardın detayları hususunda eğitimli kişilerce ve yöneticilerce uygulanması gerekmektedir.
- Konaklama işletmelerinde uygulanacak paketlerin süreçleri çok iyi bir şekilde ayarlanmalı, uygulama aşamasının her bir adımı kağıda dökülmelidir.
- Uygulama aşamasında ortaya çıkabilecek sorunlar belirlenmeli, planlar bu sorunlu alanlara göre belirlenmelidir.
- Paket programların uygulanması aşamasında gerçekleşen süreçler, konaklama işletmesi bünyesinde standart hale getirilmelidir.
- Konaklama işletmesinin hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından, kurum içerisinde çalışan tüm bireylerle iletişime geçilmesi gerekmektedir.
- Çalışanların tamamı şimdiki ve gelecekteki yapacakları işlerle ilgili eğitime tabi tutulmalıdır. Çalışanların tamamına paket programlar dahilinde teknik açıdan eğitimler verilmelidir.
- Konaklama işletmesi içerisinde çalışanların takım çalışmasına teşvik edilmesi gerekmektedir.
- Bireyler, çalıştıkları departmanlarda yaptıkları tüm görevleri sahiplenmeli ve benimsemelidir.
- Çalışanlar, hizmet kalitesinin geliştirilmesi ve çalıştıkları departmanlardaki sorumlulukların farkına varılması açısından tam yetki ile yetkilendirilmelidir.
- Konaklama işletmelerinde üst yönetimin de TKY hususunda katılımının olması ve çalışanların tamamının motivasyonunun bu yolla geliştirilmesi gereklidir.
- Çalışma koşullarında güncelliğini yitirmiş bir takım değer yargıları ortadan kaldırılmalıdır.
- Müşterilerin, hizmetlerin üretim aşamasında ne tür rollere bürüneceği hususunda kurallar konulmalıdır.
- Müşterilerin beklentilerine yönelik anketler yapılmalıdır ve bu anketler neticesine göre belli başlı standartlar oturtulmalı ve ortaya çıkan standartlar ise tüketici ve tedarikçilerle paylaşılmalıdır.
- Konaklama işletmesi bünyesinde geliştirilen hizmet performansı kavramı, diğer işletmelerle sürekli olarak kıyaslanmalıdır.
- Hizmet performansı noktasında geri bildirimler alınmalı ve çalışanlar bu

geri bildirimlerden sorumlu tutulmalıdır. Geri bildirimler neticesinde, geri bildirimler incelenmeli ve değerlendirilmelidir.

- Geri bildirimlerin değerlendirilmesi noktasında takım çalışması faktörü ön plana çıkarılabilir.

3. KAYNAKÇA

1. Aktan, C., C. (1999). Toplam Kalite Yönetiminin Kamu Sektöründe Uygulanmasına Yönelik Öneriler. Türk İdare Dergisi, Sayı. 422, ss. 1-13.
2. Bağıran, H. (1997). Otel İşletmelerinde Toplam Kalite Yönetiminde Bir Araç: Kalite Kontrol Çemberleri. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
3. Bajaj, S. Garg, R., Sethi, M. (2018). Total Quality Management: A Critical Literature Review Using Pareto Analysis. International Journal of Productivity and Performance Management, Vol. 67, No. 1, pp. 128-154.
4. Banna, H. Ahmad, R. Koh, E. H. Y. (2018). How Does Total Quality Management İnfluence the Loan Quality of the Bank? Total Quality Management, Vol. 29, No. 3, pp. 287–300.
5. Demirci, H. (2010). Toplam Kalite Yönetimi. Kumsaati Yayınları, İstanbul.
6. Efil, İ. (2016). Toplam Kalite Yönetimi. (Sekizinci Baskı) Dora Yayınevi, Bursa.
7. Ertuğrul, İ. (2014). Toplam Kalite Kontrol. (Üçüncü Baskı) Ekin Yayınları, Bursa.
8. Feigenbaum, A. V. (1951). Quality Control: Principles, Practice, and Administration. New York: McGraw-Hill.
9. Halis, M. (2008). Toplam Kalite Yönetimi ve ISO 9000 Kalite Yönetim Sistemleri. (İkinci Baskı) Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
10. İnce, C. (2008). Toplam Kalite Yönetimi ve Otel İşletmelerinde İşgören Tatminine Etkileri. Anatolia:Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt. 19, Sayı. 1, ss. 57-70.
11. Karaman, D., (2018). Türk Sigortacılık Sektöründe Yaşanan Güncel Sorunlar ve 2023 Vizyonu: Antalya İlinde Bir Araştırma. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 77, s. 411-422.
12. Karaman, D., (2018). Kişisel Yetenek Gelişiminde Koçluk Eğitiminin Rolü: İşsizlikle Mücadele İçin Bir Model Önerisi, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 15, s.2146-2174.
13. Klefsjö, B., Bergquist, B., Garvare, R. (2008). Quality Management and Business Excellence, Customers and Stakeholders: Do We Agree on What We Are Talking About, And Does It Matter?, The TQM Journal, Vol. 20, No. 2, pp. 120-129.
14. Lambert, G., Ouedraogo, N. (2008). Empirical İnvestigation of ISO 9001 Quality Management Systems' İmpact on Organisational Learning and Process Performances, Total Quality Management, Vol. 19, ss.1071-1085.
15. Öztürk, A. (2013). Kalite Yönetimi ve Planlaması. (İkinci Baskı) Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

16. Powell, T. C. (1995). Total Quality Management as Competitive Advantege: A Review and Emprical Study. Stratejic Managemenet Journal, Vol. 16, pp. 15-37.

17. Şimşek, H. (2013). Toplam Kalite Yönetimi Kuram İlkeler ve Uygulamalar. Seçkin Yayınları, Ankara.

18. Şimşek, K. Karakaya, M. (2016). Turizm İşletmelerinde Kalite Maliyetleri Yönetimi ve Otel İşletmeleri Üzerine Bir İnceleme. Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt. 12, Sayı. 46, ss. 201-222.

19. Uğurlu, K. Yakut Aymankuy, Ş. Ar, H. (2015). Turizmde Toplam Kalite Yönetimi ve Ahilik İlişkisi. Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 52, ss. 310-328.

20. Wruck, K. H., Jensen, M. C. (1994). Science, Specific Knowledge, and Total Quality Management. Journal of Accounting and Economics, Vol. 18, pp. 247-287.

21. Yumurtacı Aydoğmuş, H. Namlı, E. Aydoğmuş, U. (2018). Strateji ve Lojistik Strateji, Edt: Hamit Erdal, Lojistik Stratejiler (Yalın, Çevik ve İşbirlikli), Ekin Yayınevi, İstanbul.

22. Karaman, D., (2018). Demografik Özelliklerin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Eğitim Sektöründe Bir Uygulama, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 65-78.

23. Karaman D., Kurnaz, V. (2018). Sigorta Acentası Çalışanlarının İş Tatmini ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki: Manisa'da Bir Uygulama. 1. Uluslar arası Politik, Ekonomik ve Finansal Analiz Kongresi, 26-28 Nisan, Aydın, Vol. II, 963-968.

CHAPTER 101

FİNANSAL YAKLAŞIMLAR PERSPEKTİFİNDEN SPEKÜLASYON VE RASYONELLİK[1]

Mehmet KAYA[2]

Bahar Burtan DOĞAN[3]

1 Bu çalışma, 9-11 Mart 2018 tarihlerinde Mardin'de düzenlen İKSAD 1. Uluslar arası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildiriden türetilmiştir

2 Doç.Dr., Dicle Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, kayamehmet@dicle.edu.tr

3 Dicle Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, baharburtandogan@yahoo.com

ÖZET

Geleneksel Finans Yaklaşımı, iktisadın rasyonel birey varsayımı üzerinden insanların finansal kararlarında da faydalarını arttırmaya çalıştıklarını öngörür. Bu özellikteki insanın kararlarında yaşadığı sosyal çevreden etkilenmediği gibi önyargılarından ve duygularından bağımsız hareket ettiği kabul edilir. Yaklaşımın mantık sınırlarını zorlayan kabullerinin, bireysel deneyimler kadar yapılan çalışmalarla da gerçekle örtüşmediği görülmüştür. Dolayısıyla insanlar iktisadi kararlarında geleneksel finansın öngördüğü şekilde her zaman rasyonel davranmamaktadır. İktisadi yaşamında rasyonel olmaya çalışan bireyin duygusal ve sosyal yönünün kararlarında göz ardı edilmeyeceği zamanla kabul edilmiştir. Nitekim finansal piyasada birikimini risklerden korumak ve arttırmak amacıyla yatırım kararı veren kişilerin, korku, kaygı ve cesaret gibi psikolojik faktörlerin etkisiyle başarısız oldukları görülmektedir. Bu bağlamda, Davranışsal Finansal Yaklaşıma göre rasyonel insan varsayımından, normal ve gerçek insan olgusuna doğru giden bir süreç tecrübe edilmektedir. Çünkü insan bir makine değildir. Duyguları, sezgileri ve önyargıları olan bu nedenle hata da yapabilen bir varlıktır.

Keynes'in çok önceden likidite tercihi analizinde özellikle spekülasyon güdüsüyle para talebine ilişkin kişilerin ve firmaların yatırım kararlarında da davranışsal finansala paralellik arz eden unsurlara rastlanmaktadır. Çalışma Keynes'in Likidite Tercihi teorisinin Davranışsal Finansa için esas model olmasını irdelemeye dönüktür.

.Anahtar Sözcükler: Geleneksel Finans, Davranışsal Finans,Likidite Tuzağı,Rasyonel beklentiler teorisi,Spekülasyon

SPECULATION AND RATIONALITY FROM THE PERSPECTIVE OF FINANCIAL APPROACHES

Abstract

The Traditional Finance Approach predicts that economics tries to increase the benefits of people in financial decisions through rational individual assumption. This feature of bias in their decisions as influenced by the social environment in which people live and are considered to have acted independently of emotion. It has been seen that the acceptance of the approach that pushes the boundaries of reason does not coincide with the facts as well as the individual experiences. Therefore human beings do not always behave rationally in their economic decisions as the traditional finance envisages. It is eventually accepted that the emotional and social side of individual, who tries to be rational in his economic life, can not be neglected in his decisions. As a matter of fact, it as seen that individuals who make investment decisions in financial market for the purpose of protecting his savings and increasing them fail by the effect of physiological factors such as fear, anxiety and courage. Within this context, according to the Behavioral Financial Approach, a process is experienced from rational human hypothesis to normal and real human beings. Because human beings are not a machine. It is an asset that can also make mistakes because of emotions, intuitions and prejudices.
In Keynes's liquidity preference analysis, especially those who are speculative, the investment decisions of firms and firms are found to be parallel to behavioral financing. The study is going to examine Keynes's Liquidity Preference theory as the main model for Behavioral Finance.

Keywords: Traditional Finance, Behavioral Finance, Liquidity Trap, Rational Expectations Theory,Speculation

1. GİRİŞ

Rasyonel davranış ya da rasyonellik iktisadi aktörlerin sahip olduğu belirtilen en önemli özelliklerden biridir. İktisadi analizde söz konusu davranış sayesinde, *bireyin çoğu aza tercih ettiği, ve tercihler arasında tutarlı olduğunu* varsayar. Bu özellik dolayısıyla iktisadi faaliyetlerde tüketici için amaç, en düşük harcama ile en yüksek tatmine ulaşmayı, *fayda maksimizasyonunu*, üretici için ise amaç, en az maliyetle maksimum karı elde etmeyi, *kar maksimizasyonunu* ifade etmektedir. Böylece tüketici veya üretici olarak ekonomik aktörlerin iktisadi yaşamdaki/senaryodaki rolleri ve amaçları tanımlanmıştır.

İnsanın isteklerini nasıl gerçekleştirdiği sorusu, yalnızca belirli bir amaca ulaşmak için seçilebilecek araçların hangilerinin meşru ve istenilir bulunacakları konusunu değil, araçlarla ilgili bilginin niteliğine de gönderme getiren bir soru. Bununla ilgili olarak, rasyonalite varsayımının iki yönlü bir varsayım olduğunun anlaşılması önemli. Bu varsayım, insanların yalnız kişisel çıkar dürtüsü temelinde hareket ettiklerini değil, aynı zamanda amaçlarına ulaşabilmek, çıkarlarını maksimize etmek için seçebilecekleri en uygun yöntemin ne olduğunu tam olarak bildiklerini öne sürüyor(Buğra,2001:18-19).

İktisadi aktörler için duyguların, sosyal çevrenin vb. unsurların davranışlar veya iktisadi kararlar üzerindeki etkisini yok sayan rasyonel davranış modelinin; iktisadi yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi finansal piyasalarda da veya finansal kararlarda da geçerliliği özellikle finansal piyasaların gelişmesi-ekonominin finansallaşması-ile tartışılmaya ve bu konuda modeller üretilmeye başlanmıştır.

Öyle ki finans alanında süregelen tartışmalardan biri, karar aşamasındaki yatırımcının karar alırken karını maksimize etmek amacıyla rasyonel davrandıkları mı yoksa yatırımcının psikolojisi ve içinde bulunduğu toplum nedeniyle(sosyolojik faktörler) yatırım kararını buna göre şekillendireceği ve dolayısıyla irrasyonel karar alabileceği yönündedir. Bu tartışma da bizi Geleneksel ve Davranışsal finans adıyla iki yaklaşıma doğru götürmektedir. Henüz yeni sayılan Davranışsal Finans yaklaşımı son yıllarda en çok merak edilen ve araştırılan alanlardan biri olmuştur(Akın,2017:11). Hipotez ve teorilerle desteklenen bu finans yaklaşımları müthiş bir ilerleme kaydetmiş, gelmiş ve gelecek diğer hipotezler sayesinde daha da ilerleyecekleri aşikardır(Tekin,2016:78-101).

Akılcılığın ön planda olduğu Geleneksel Finans yaklaşımında, insanların riskten kaçınma ve beklenen faydalarını en üst seviyeye getirme davranışı gösterdiklerini varsayar. Rasyonelliğin ön planda olduğu bu yaklaşımda(Bostancı,2003:3), kişi yatırım yaptığı zaman bu yatırımla ilgili tüm bilgiyi toplar, bu bilgiler ışığında hesaplamaları yaparak yatırımın kendisine fayda sağlayıp sağlayamayacağını analiz eder ve buna göre rasyonel bir karar verir. Davranışsal Finans ise insanın yatırım kararı alırken rasyonel olamadığını, psikoloji ve sosyolojinin etkili olduğunu bu nedenle irrasyonel davranışlarda bulunarak buna göre kararlar alabileceğini savunan bir teoridir(Küçük,2014:105). Beklenti teorisine dayanan bu yaklaşım, kişinin kesin kazançta olduğunda kazancı seçtiği ama bir kayıpla karşılaştığı zaman riske girdiğini anlatır(Bostancı,2003:26).

Toplumu/insanı ekonomiden soyutlamak(Mirowski,1984) bir anlayış/çözüm değil olsa olsa bir ekonomik miyopluktur. Çünkü ekonomik işleyiş insan davranışları tarafından yönlendirilmekte karar alıcılar ona göre hareket etmektedirler. Ekonomide yeniden toplumun önemine vurgu yapan Keynes(1936) bu açıdan insan davranışlarını

etkileyen belirleyicileri psikoloji ve beklentiler çerçevesinde açıklayan "Likidite Tercihi"ni bu kavram ve durumları açıklamak için türetmiştir.

Son yıllarda küreselleşmenin yanında teknolojinin de desteğiyle yaşanan finansal serbestleşmeyle finansal piyasalar reel piyasaların önüne geçmiş dünyanın ekonomik döngüsünü etkilemiş ve aynı zamanda yaşanan çoğu krizin ve resesyonun sebebi olarak görülmüştür. Çalışmanın amacı öncelikle söz konusu finansal piyasalardaki kararların mekanizmaları ile ilgili Geleneksel ve Davranışsal Finans teorilerini ve dayandığı modelleri açıklamaktır. İkinci olarak Davranışsal Finans ve Likidite Tuzağı ilişkisinin spekülasyon yönünden ele alınması ve bunu Davranışsal Finans için temel model olabilirliğini tartışmaya açmaktır.

2. GELENEKSEL FİNANS

Finans teorileri 1980'lere kadar genellikle bireyin rasyonel olduğu ve bu doğrultuda rasyonel kararlar aldığı ilkesini temel alarak oluşturulmuştur. Geleneksel finans teorileri denilen bu teoriler finans piyasalarına dahil olan yatırımcıların karar alma süreçlerinin tam bilgiye ulaşamama, olağandışı davranma ve her türlü duygusal etkiden arındırılmış olduğunu varsayar(Çevikalp,2017:32).

Geleneksel Finans ve aşağıda anlatacağımız teorilerine göre yatırımcı, yatırım yapacağı menkul kıymetle alakalı tüm verileri toplar, veriler yardımıyla yaptığı hesaplamalarla hangi menkul kıymetin daha fazla fayda sağlayacağını analiz ederek rasyonel karar verir. Birey, teoriye göre piyasa hakkında bilgilidir ve bu teori kişinin gelmiş geçmiş tüm verilere sahip olduğunu varsayar. Bu varsayımlara dayanarak oluşturulan bu teorinin, gerçeği yansıtmadığını ve karar alma yönümdeki problemleri çözmek yerine yok saydığını söylemek doğru olacaktır(Aktaş Şenkardeşler,2016:368). Özetle yatırımcı yatırım kararı verirken menkul kıymet piyasasının etkin olduğunu(Etkin Piyasalar Hipotezi), bu piyasada fiyatların çoğunlukla rastlantısal olarak oluştuğunu varsayar(Aydın ve Ağan, 2016:97)

2.1. Gelişimi Ve Beklenen Fayda Teorisi

Klasik İktisada, yaklaşık elli yıl öncesine kadar, iktisat ve finans teorilerine egemen olan ana teorilerden olarak, karar verme sorununa rasyonel çözümler getirmiştir. Bu dönemin ana paradigması ekonomik insan(homo economicus) yani rasyonel insandır. Bu dönemde rasyonel insan modeli olarak "beklenen fayda teorisi" genel kabul görmüştür(Tomak,2009:148).

Beklenen fayda, belirsizlik altında alınan kararlarla elde edilmesi umulan olası faydanın, olayın gerçekleşme ihtimali ile çarpılmasıyla varılan sonuç diye tanımlanmaktadır(Bostancı,2003:3).

Beklenen fayda teorisinin temelini Jakob Bernoulli tarafından 1738'de yazdığı makale oluşturur. Daha sonra John Von Neumann ve Oscar Morgenstern tarafından geliştirilmiştir. Teoriye göre insanlar belirsizlik altında karar verirken, kendisine maksimum faydayı sağlayan seçeneği seçerler(Morgin,1997:342-350).Daha sonra Hanson ve Kysar, beklenen fayda teorisinin temel kriterlerini geçişlilik, değişmezlik ve bağımsızlık şeklinde sıralamıştır(Hanson ve Kysar,1999:641-642).

2.2. Geleneksel Finans Modelleri

2.2.1. Modern Portföy Teorisi

"Portföy Seçimi" adlı çalışmasıyla 1952 yılında Geleneksel Portföy Teorisi' ni Harry Markowitz geliştirmiştir. Markowitz(1952:77) portföy teorisini açıkladığı makalesinde teoriyi şöyle ifade eder: "Teori iki aşamaya ayrılır. İlk aşama gözlem ve deneyimlerle başlar geleceğe dönük iyi beklentilerle devam eder. İkinci aşama ise gelecek hakkındaki performansla başlar ve portföy seçimi ile biter. Burada yatırımcı karını, beklentilerini maksimize etmek için uğraşır. Bu makale ikinci aşamanın üzerinde durur. Geleneksel Portföy Teorisi'nde yatırımcı beklenen getirisini maksimize etmek amacıyla portföyünü kar getirecek yatırım alanlarını ve belgelerini çeşitlendirir. Modern Portföy Teorisi ise çeşitlendirmekle birlikte portföyde oluşacak menkul kıymetlerin arasındaki ilişkiyi ve yönünün derecesini de riskin azaltılmasında etkili olduğunu söyler. Yani çeşitlendirmeyi nasıl kullanacaklarını söyler(Aktaş Şenkardeşler,2016:361-362).

2.2.2. Sermaye Varlıklarını Fiyatlandırma Modeli

Finans alanındaki en temel sorulardan biri, bir yatırımın riski, onun beklenen getirisini nasıl etkileyebileceğidir. Sermaye varlıklarını fiyatlandırma modeli, bu sorunun cevaplandırılmasında tutarlı bir çerçeve sunar. Bu model William Sharpe (1964), Jack Treynor(1962), John Lintner (1965a, b) ve Jan Mossin (1966) tarafından geliştirilmiştir. Bu model, tüm risklerin varlık fiyatlarını etkilememesi fikrine dayanıyor. Yeteri kadar çeşitlendirilmiş bir portföyde tutulan bir yatırım riski minimum düzeye indiğini anlataır(Perold,2004:3). Sermaye Varlıklarını Fiyatlandırma Modeli, bir cebirsel ifadeyi, varlık fiyatlarının tüm varlıkların pazarını temizlemesi durumunda etkili olması gereken bir portföyü tanımlayarak risk ve beklenen getiri arasındaki ilişki hakkında test edilebilir bir tahmine dönüştürür(Fama,French,2004:26).

Fama ve French'in(2004:25):

"Sermaye Varlıklarını Fiyatlandırma Modelinin çekiciliği, risk ve beklenen getiri ile risk arasındaki ilişkiyi nasıl ölçeceği hakkında güçlü ve hoş bir sezgisel tahmin sunmasındadır."

şeklindeki ifadesi bu modeli özetler niteliktedir.

2.2.3. Arbitraj Fiyatlama Modeli

Model 1976 yılında Stephan Ross tarafından geliştirilmiştir. "Sermaye varlıklarını fiyatlandırma modeli" ne alternatif olarak sunulan bu model, riskli varlıklar için(menkul kıymetler vb…) sermaye piyasalarında gözlemlenen sonuçları açıklayan analitik bir araçtır. Modelde getirileri belirleyen değerin aynı olduğu portföylerde, getirilerinde aynı olacağı, farklı olsa bile rasyonel arbitrajcılar tarafından bu getirilerin eşitleneceğini söyler(Ross,1976:341-360). Bu modelde, kısaca ifade edersek; artan teknolojik olanaklar ve tüm yatırımcıların finansal piyasalardan haberdar olması nedeniyle fiyat farklarının olması durumunda bile farkın kapanarak menkul kıymetin fiyatının zamanla doğru seviyeye gelmesi söz konusudur(Sevinç,2014:273).

2.2.4.Etkin Piyasalar Hipotezi

1970 yılında Eugene Fama tarafından geliştirilen Etkin Piyasalar Hipotezi, gelişmiş sermaye piyasalarında menkul kıymet fiyatlarının o kıymet hakkında her türlü bilgiyi verdiğini varsayar. Hisselerin gerçek değerini öğrenmeye çalışmanın gereği olmadığını ve yatırımcıların herhangi bir bilgiye dayanarak normalüstü kar kazanamayacağını

söyler. Fiyatlardaki değişmelere neden olabilecek yegane şeyin yeni bilgiler olduğunu ama yeni bilgilerinde önceden bilinemeyeceğini söyler(Fama,1970).

Aslında Etkin Piyasalar Hipotezinin mantığı Rassal Yürüyüş Hipotez'inde açıklanmıştır. Bu hipotez ise temeli Rasyonel Beklentiler Teorisine dayanır. Bireyler gelecekteki gelirlerini doğru tahmin ettikleri için harcama ve yatırımlarını da bu yönde ayarlarlar. Yani piyasada oluşan fiyat tesadüfidir. Fiyatların tesadüfi oynaklığı bireylerin irrasyonel olmasından değil, pazara gelen bilgilerin tesadüfi oluşundandır. Dolayısıyla geçmiş fiyatlardan hareket edersek kar sağlamak imkansız olacaktır (Aktaş Şenkardeşler,2016:365).

Bu hipoteze göre spekülatif fiyat balonlarının oluşması imkansızdır. Nedeni ise fiyat değişimlerini piyasaya bir tepki olarak nitelendirir (Cooper,2008:36).Gerçekte ise bu hipotezin aksine piyasalar söylentileri ve bunların neden olduğu beklentileri fiyatlar(Black,1986:529).Çünkü yaşanan krizler bu teorinin aksini bize kanıtlar niteliktedir(Grosse,2010:2-4).

Etkin Piyasalar Hipotezi, menkul kıymet fiyatlarının var olan bilgilerin hepsini yansıttığını kabul eder. Bu hipotezin özellikleri şöyledir(Yalta,2011:166-167):

- Tüm katılımcıların bilgilere tam ve anında ulaştıkları varsayılır.
- Normalüstü kar elde etme imkanı yoktur.
- Piyasada yapılan işlemlerin herhangi bir maliyeti yoktur.
- Çok sayıda alıcı ve satıcı olmasının yanında yalnız başlarına piyasayı etkileme gücüne sahip değillerdir.
- Bireyler rasyoneldir, varlıklar ise bölünebilirdir.

Bu hipotezin bazı özelliklerine bakarak Tam Rekabet Piyasası'nın özelliklerine benzediğini söyleyebiliriz. Gerçekliği ve uygulanabilirliği tartışılan bu hipotezin, varsayımlarıyla hayali bir piyasa olan Tam Rekabet Piyasası'na benzemesi hayali bir hipotez olduğunu kanıtlar.

2.3. Rasyonel Beklentiler Teorisi

"Rasyonel Beklentiler Teorisi, Geleneksel Finans'ın rasyonel insanının düşünme şeklidir." dersek herhalde yanlış söylemiş olmayız. Daha önce anlattığımız hipotez ve teorilerin dayanak noktasıdır. Durum böyle olunca Geleneksel Finans'ın temelini oluşturan yapı taşıdır. Çünkü Rasyonel Beklentiler Teorisi finans piyasasında ortaya çıkmış, bu teorinin finans piyasasına yansıması ise "Etkin Piyasalar Hipotezi" dir(Yalta,2011:166).

Teori 1961 yılında John F. Muth'un çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Adaptif Beklentilerin gelişmiş şeklidir. Rasyonel Beklentiler Teorisi'ne göre, bir değişkenin beklenen değeri, o değişkenle alakalı tüm bilgiler kullanarak, o değişken hakkında yapılan en iyi tahmine eşittir. Bu teorinin önemi, insanların sadece geçmişle ilgili bilgileri değil gelecekle ilgili bilgileri de önemsemesi gerektiğini ifade eder(Yalta,2011:165).Muth (1961:316), Rasyonel Bekleyişler Teorisini yazdığı makalesinde;

"*Bu modeli açıklamak için şunu önermek isterim, beklentiler, gelecekteki olayların bilgiler sonucu elde edilmiş tahminleri olduğundan, temel olarak ilgili ekonomik teorinin tahminleriyle aynıdır. Bu açıklayıcı hipotezde risk altındaki firmaların ne yapması konusunda mantıklı tahminlerle(elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi) beklentilerin oluşmasını 'rasyonel' olarak adlandırıyoruz.*"

şeklinde teorisini açıklar

Finans alanında zaten yatırımları şekillendiren beklentiler olduğu için ve Rasyonel Beklentiler Teorisi bir bekleyiş teorisi olduğundan Geleneksel Finans'ın içindeki belirsizlikleri gidermeye yarayan bir teoridir. Çünkü ekonomik birimlerin her şeyi bilen bir yapıda olması rasyonel beklentilerin özüdür. Yani belirsizliği "Rasyonel Bekleyişler" adı altında soyutlayarak yatırımların belirsizlikten kurtulmasına yardım eden bir yaklaşımdır(Muth,1961:316;Aydın ve Ağan,2016:96-97;Aktaş Şenkardeşler,2016:368).

Beklentileri anlama ve çözme bütün iktisat ekollerinin amaçlarından biri olmuştur(Yalta,2011:164-170). Farklı yaklaşımlar olsa da temelde aynıdır, 'geleceği öngörebilen karar alıcı''...

Beklentiler Statik, Adaptif ve Rasyonel Beklentiler olarak 3'e ayrılır(Yalta,2011:165).Birbirlerinden etkilenerek geliştiklerini söylemek yanlış olmaz.

Rasyonel Bekleyişler Teorisi ve Etkin Piyasalar Hipotezi yatırımcıları(tüketicileri) mantık çerçevesinde tek bir kalıptan çıkmış bir yatırımcı(tüketici) olarak algıla(t) makta, piyasanın kendi kendine dengeye geleceğini etkin piyasalar hipoteziyle anlatmaya çalışmaktadır. Nitekim 2008 krizi bunun bir yanlış olduğunu kanıtlamış, Etkin Piyasalar Hipotezinin eksikliği gözlemlenmiştir(Erdem,2013).Bu teoriyi eleştiren Krugman'ın (2009) "Etkin Piyasalar Hipotezine olan inanç, ekonomistlerin çoğunluğunu olmasa bile birçoğunu tarihteki en büyük finansal balonu göremeyecek kadar kör etmiştir. Teorinin kendisi de bu balonun oluşmasında birinci derecede rol oynamıştır." bu cümlesi dengesizliğin sebebini ifade etmektedir.

3. DAVRANIŞSAL FİNANS

Davranışsal Finans, finans alanındaki olgulara, Geleneksel Finans yaklaşımının aksine, kişilerin davranış şekillerine dayalı açıklama getirir. İnsanların her zaman rasyonel davranmadıklarını anlatan Davranışsal Finans kişinin bazı olaylardan etkilenerek irrasyonel kararlar verebileceğini anlatır(Süer,2007:97).Geçen yıllarda yatırımcının faydasını en çoklaştırmak için ne yapması gerektiğini açıklayan Geleneksel Finans yaklaşımından, yatırımcıların gerçekte ne yaptığını anlatan Davranışsal Finans yaklaşımına bir geçiş olmuştur(Szyszka,2010:121).

Davranışsal Finans, Geleneksel Finans yaklaşımının temelini oluşturan etkin piyasalar hipotezinin piyasayı açıklayamayan yönlerini eleştirmesi ve yatırımcıların ''Rasyonel'' davranmadığının gözlemlenmesi sonucu doğmuştur. Ekonomik karar almada sosyal ve duygusal dürtülerden nasıl etkilendiğimizi, fiyat oynaklığının rasyonel nedenlerden çok irrasyonel nedenlerin etkisinde olduğunu açıklamaktadır(Sansar,2016:136).

Ekonominin çoğu disiplininde davranış yoktur. Çünkü davranışlar karar alıcılar tarafından belirlenir ve onlara göre hareket edilir. Örneğin, iş gücü piyasasında çalışanın şartları belirlenen şartlara uygun olmalıdır. Makroekonomide ise tüketim ve tasarruf alışkanlıklarımız karar alıcıların kararlarına bağlıdır. Aksine Finans alanında ise insanlar ne yapıyorsa doğru yapıyordur, çünkü çıkarlarını optimize etmek istemektedirler, aksi takdirde davranışları anlaşılamaz. Finans, yatırımcı kararlarında ya da kaliteli bir kararda(yatırımda) küçük bir faiz ister. Sonuç olarak finans insandan yoksundur(De Dondh, Thaler,1994:1). Çünkü karar almada, duygular piyasayı etkiler ve faiz de ona göre oluşabilir. Kararlarda duygular öndedir(Thaler ve Sunstein,2008:146).

3.1. GELİŞİMİ VE BEKLENTİ TEORİSİ

Psikoloji ve sosyolojinin davranışı nasıl etkileyip, ekonomi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların temelleri çok eskilere dayanır. Davranışçılıktan önce Davranışsal Finansın görüldüğü çalışmalar mevcuttur. Bu izlere Adam Smith'in (1759)''Ahlaki Düşünce Teorisi'' kitabında rastlanır(Ashraf,Camerer ve Loewenstein,2005:131). Daha sonra Keynes(1967), insan psikolojisinin ekonomiyi etkileyen en önemli etmenlerden biri olduğunu ve bunun görmezden gelinemeyeceğini defalarca yazmıştır (Erdem,2013:2).Daha sonraları 1953'te Maurice Allais yaptığı bir deneyde elde ettiği bulguların rasyonel insanla çeliştiğini gözlemlemiş ve buna ''Allais Paradoks"u demiştir. Psikolojik değerleri parasal değerlerle bağdaştırmamıza yardım etmiştir(Allais,1953:503).Bulduğu sonuç beklenen fayda teorisinin varsayımlarından biri olan değişmezlik varsayımıyla çelişmektedir. Böylece bilişsel psikolojinin gündeme gelmesini sağlamıştır.1987-1990 yılları arasında Thaller çeşitli yazılarıyla davranışsal finansın gelişimine katkıda bulunmuştur.1968 yılında Raiffa yatırımcıların karar alma süreçlerini tek bir yaklaşımla açıklanamayacağını belirtmiştir. Bunlar normatif, betimleyici ve kuralcı analiz olmak üzere üç adettir. Raiffa'nın bu çalışması Kahneman ve Tversky tarafından 1979 yılında yayınlanan ''Beklenti Teorisi:Risk altında verilen kararların bir analizi''adlı çalışmaya analiz türü yönünden ilham olmuştur(Aktaş Şenkardeşler,2016:367-369).Çünkü davranışsal finansın temeli kabul edilen beklenti teorisi betimleyici analiz yapar, Geleneksel Finansın "Beklenen Fayda Teorisi" ise normatif analiz yapar(Tekin,2016:94).

Daniel Kahneman, 2002 yılında Amos Tversky ile yürüttüğü çalışmalar dizini sayesinde davranışsal finans çalışmaları nedeniyle Nobel ekonomi ödülünü alarak davranışsal finansın kabul edilirliğini kanıtlamıştır(Tekin,2016:101).

1979 yılındaki Kahneman ve Tversky'nin ''Beklenti Teorisi: Risk altında verilen kararların analizi'' çalışması beklenti teorisini doğurmuştur. Bu teori risk ve belirsizlik altında alınan kararları konu almaktadır. Beklenen fayda teorisine yönelik bir eleştiri sunulmakta, risk altında karar verme ve alternatif bir model geliştirmek olarak tanımlanan *Beklenti Teorisini* oluşturmuşlardır(Kahneman ve Tversky,1979:263). Yatırımcının karar alma çerçevesini alışkanlıklar, yerleşik olan normlar ve karakterler kontrol eder. Böylece şekillenen davranışlarla birlikte bir karar verilir. Aslında risk altında karar alma teorisi beklenen fayda teorisinin geliştirilmiş halidir(Tversky ve Kahneman,1981:453).Yaptıkları çalışmada, kayıptan ve riskten kaçınma olgusunun kişilerin aldıkları kararlar üzerindeki etkisini öğrenciler üzerinde uyguladıkları deneyle incelemişlerdir. Örneğin bir deneyde %80 olasılıkla 40 dolar kazanacaklarını %20 olasılıkla hiçbir şey kazanamayacaklarını, alternatif seçenek ise %100 30 dolar kazanabilecekleri arasında tercih yapmaları istenmiş %80'i 30 dolar olan garanti parayı almak istemişler. Oysa 40 dolar daha büyük bir faydayı ifade ediyor olsa bile… Kısacası yatırımcılar kayıplardan korunmak için risk almalarına karşın, kazançlar mevzu bahis olduğunda riskten kaçınmaktadırlar (Tekin,2016:91-92).

Beklenti Teorisi, kişiler, karar verme zamanında kararların neticesinden ziyade potansiyel kayıp ve kazanımlarına yükledikleri değerleri önemsediklerini ifade eder. Değer fonksiyonu (Şekil-1) kazançlar için normal olarak konkav(riskten kaçınma) kayıplar için konvekstir(risk alma)(Tekin,2016:93).

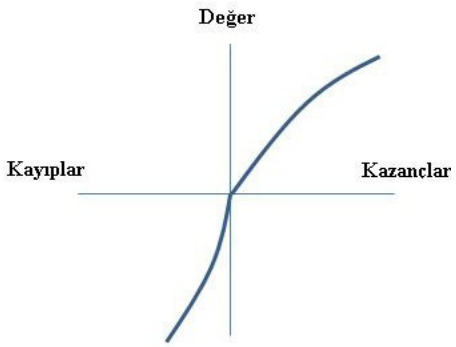

Şekil **1 .Beklenti Teorisi Değer Fonksiyonu**

Kaynak:Kahnemann ve Tversky (1979)

Beklenti teorisine göre yatırımcılar beklentilerini meydana getirme aşamasında gösterdikleri sistematik ve psikolojik kısa yollar vardır. Bu kısa yollar doğru veya yanlış karar almalarına neden olur. Bunlar(Sansar,2016:140-141):

1. **Aşırı güven:** Yatırımcılar kendi yeteneklerine aşırı derecede güvenerek ve bunları doğru kabul ederek karar verme eğilimindelerdir.
2. **İyimserlik:** Yatırımcılar kendi portföylerinin getirilerinin daha çok olacağına inanırlar.
3. **Temsililik:** Benzer özelliklere sahip olan şeylerin büyük oranda benzer olduğunun varsayılmasıdır. Yani, yatırımcıların genelleme yapmasıdır.
4. **Akli Muhasebeleştirme:** İnsanların, emeğiyle kazandığı 10 liraya, kumarda kazandığı 10 liradan daha çok değer vermesidir. Oysa ikisinin de değeri aynıdır.
5. **Statüko Sapması:** İnsanlar, elindeki yatırımı daha iyi gelir getiren yatırımla değiştirmemesi, eskisiyle duygusal bir bağ kurması.
6. **Çıpalama:** Yatırımcının ilk bilgiye takılıp kalması, sonradan edinilen bilgileri önemsememesi.
7. **Yanlış Görüş Birliği:** Kendi görüşünün diğer insanlar tarafından benimsendiği algısı ve karşıt görüşlere tepki refleksidir.
8. **Doğrusal Etkilenme:** Tersini doğrulayan bilgiler olmasına rağmen, duyguların etkisiyle yaşanan durumlarda pozitif yanların varlığına inanma eğilimidir.
9. Sürü Psikolojisi: Yatırımcıların yatırım yaparken benzer yönde hareket göstermeleridir(Bayar ve Kılıç,2013:190).

Davranışsal Finans ve Yatırımcı Modelleri (Sansar,2016:145):

- Temsili Yatırımcı Modeli: Barberis, Shleifer ve Vishny bu modeli geliştirmiştir. Model iki yatırımcı davranışı hareketi üzerinden açıklanmaktadır.

- Muhafazakârlık Eğilimi: Yatırımcının yeni bir görüşe uyum sağlamasının zor olduğu durumdur.

- Temsiliyet Etkisi: İnsanlar, yatırım yaparken, piyasada oluşan işleyişi genelleştir-

erek kararlarına yansıtırlar.

- Aşırı Güven ve Kendine Yükleme Modeli: Kişinin başarısızlığı dış etmenlerde görmesi kendinde görmemesi ve başarının nedenini ise kendinde bulmasıdır.
- Karşılıklı Etkileşen İlişkiler Modeli: İki yatırımcı türümden oluşur.
- -Momentum Yatırımcıları: Yatırımcının geçmiş fiyat hareketlerinden yola çıkarak tahmin yapmasıdır.
- -Bilgi avcıları: Gelecek fiyat hareketlerinden çıkarsama yapmasıdır.

Beklenti teorisinin temel kavramlarından bir diğeri referans noktasıdır. Teoriye göre yatırımcılar kazanç ve kayıp durumlarını belli bir referans noktasına göre alırlar. Yani, kazanç ve kayıp, yatırımcının mevcut konumunu yansıtan referans noktasına göre belirlenir ve noktanın altında kalan durum kayıp, üstünde kalan durum kazanç durumudur. Altında kalan durumda yatırımcı riski sever, bu noktanın üstünde kalan durumda riskten kaçan bir durum gösterirler (Süer,2007:98).

Diğer önemli kavramlardan biri çerçeveleme etkisidir. Bu etki, seçenekler arasından seçim yapılırken, sorunun sunuluş şekli değiştirilerek, yapılan tercih üzerinde neden olduğu etkidir(Diacon ve Hesseldine,2007,31).Gerçekten de sorunun şekli değiştirildiğinde aslında fayda ve sonuç aynı ama deneklerin farklı cevaplar verdiği görülmüştür.

3.2. Davranışsal Finans Modelleri

3.2.1. Sınırlı Rasyonellik

Herbert Simon'un çalışmalarıyla tanımlanmış ve daha sonraki çalışmalarıyla geliştirmiştir. Ekonomik kararların doğru bilgilerle alındığı varsayımına karşı çıkmıştır. Rasyonel karar verebilmenin akıl dışı olduğunu vurgulayarak sınırlı rasyonalite önermesini ortaya atmıştır. Simon, bireylerin sınırsız zaman ve sınırsız beyin gücüne sahip olamadıkları için, sorunların üstesinden gelmeyi beceremeyecekleri ve bunun beklenilmemesi gerektiğini belirtir. Bilgi asimetrisinin varlığı nedeniyle, rasyonel insan yerine sınırlı rasyonel insanın varlığını belirtir(Tekin,2016:86-87).2008 krizinde finans kuruluşlarının yaptığı hatalar buna örnektir(Szyszka,2010:130).

3.2.2. Sınırlı Arbitraj

Yatırımcıların yanılma payı üzerine kafa yoran Davranışsal Finansın en önemli dayanağı sınırlı arbitrajdır. Basit tanımı bir kıymetin anlık, ucuz yerden alımı, pahalı yerde satımıdır. Etkin Piyasalar Hipotezine göre sermaye gerektirmez ve risk içermez. Davranışsal Finans'ta ise arbitrajın riskli olduğu ve sınırlı olduğudur. Sınırlıdan kasıt arbitrajcının riskten kaçmasıdır(Tufan ve Sarıçiçek,2013:17-18)

3.3. LİKİDİTE TUZAĞI ÇERÇEVESİNDE DAVRANIŞSAL FİNANS: SPEKÜLASYON

Yatırımcıların sezgi, alışkanlık, güdü ve duygularına göre ne çeşit, hangi kıymetlerle nasıl yatırım yapacağı "Likidite Tercihi"(Orhan ve Erdoğan,2015:17-179) ve hangi dürtüler ışığında doğru veya yanlış bir kararla nasıl yatırım yapacağı "Davranışsal Finans" ışığında cevap bulmuştur(Akın,2017:19).Bu cevapları, farklı yoldan ama aynı kapıdan geçmeye çalışan iki görüş gibi algılamak doğru olacaktır. Çünkü iki yaklaşımda, belirsizlik ve risk altındaki yatırımcıların ne yapmaya çalıştığını anlamaya ve anlatmaya çalışır. Bu yaklaşımlar yatırımcıların gerçekte ne yaptığını anlatır, ne

yapması gerektiğini değil. Betimleyici bir yol izleyen bu iki yaklaşım, ayrıca olması gerekeni değil olanı anlattığı için(Bostancı,2003:9;Tekin,2016:94), geçmişi daha eskilere dayanan Likidite Tercihi, Davranışsal Finansın temeli olabilir. Açıklanacağı üzere, Keynes tarafında ortaya atılan likidite tercihi, birçok açıdan Davranışsal finansın yapı taşlarını oluşturan modellere benzediğini söylemekte yarar vardır.

Bazı yazarlarca Likidite Tercihine, Likidite Tuzağı denilmekte ve biz de öyle kabul edip değerlendirmeye başlayalım. Açıklamalara başlamadan önce Likidite Tuzağının tanımını yapmakta ve biraz açıklamakta yarar vardır. John M. Keynes tarafından bulunan ve açıklanan bir kavramdır. Belli bir noktadan sonra para arzındaki artışların faiz oranını daha fazla düşüremeyeceğini ifade eder ya da spekülatif para talebinin sonsuz esnek olduğu durumda, para arzı ne kadar genişletilirse genişletilsin piyasanın tam istihdam koşullarına ulaşmasının imkansız olduğu durumdur (Orhan ve Erdoğan,2015:176-177). Daha doğru bir ifadeyle olanla olması gerekenin uyuşmadığı bir" iktisadi paradoks" dersek yanlış söylemiş olmayız. Çünkü para arzının artması piyasayı genişletmiyor, hanelerin ellerinde spekülasyon amacıyla para tutmasına yardım ediyor. Bu da faizlerin düşmesine(tahvil faizi), tahvil fiyatlarının yükselmesine doğru gidiyor. Ayrıca spekülasyonu, ilerde bunu yatırım amacıyla kullanmak için elde tutulan para olarak tanımlamak doğru olacaktır(Dıulıo,1985:153-154). Keynes, Likidite Tuzağını da spekülasyon güdüsüyle para talebine bağlar(Keynes,1936:173).

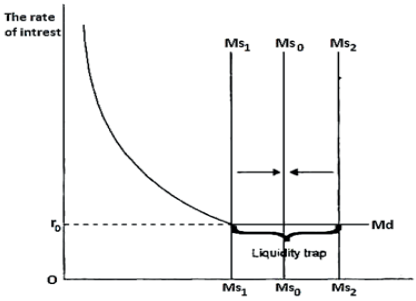

Fig. 7 : Liquidity Trap

Şekil 2. Likidite Tuzağı Grafiği

Kaynak: www.economicsdiscussion.net

Faizin inebileceği en son noktaya inmesi(r_0) ve artan para arzı(M_{s2}) para talebini sosuz esnekliğe sahip bir doğru şekline (L) gelmesinden anlaşılmaktadır.M_{s1} ve M_{s2} arası likidite tuzağı bölgesidir. Ayrıca teoriye göre insanlar ellerinde üç nedenle para bulundurur; işlem, ihtiyat ve spekülasyon amacıyla ve işlem ve ihtiyat gelirin pozitif, şekilden de anlaşılacağı gibi spekülasyon amacıyla para talebi faizin negatif fonksiyonudur(Keynes,1936:172-173). Bununla birlikte likidite tuzağı bir finans sorunudur. Çünkü tahvil, bono veya hisse senedi finans piyasalarında işlem görmekte, faiz ise bu kıymetlerin kıymetini belirlemektedir. Daha da önemlisi yatırım kararını belirleyen en önemli gösterge, faizdir. Davranışsal Finansta yatırımcı yatırımını yaparken çeşitli dürtüler işin içine girer (psikoloji vb.) ama Likidite Tuzağındaki faizi belirleyen zaten bu dürtülerdir. Ayrıca faiz haddi yatırımcıların psikolojisindeki değişmelere göre her iki yönde de oynayabilir. Dış ticarette yeni yatırımcıların yeni bir yola girmesi "örneğin ihracat geliri" ya da sistem dışından genişletici bir etkinin

meydana gelmesi faiz oranları üzerinde oynayarak insanları iyi ya da kötü bir karara yönlendirir(Keynes,1936:150). Sonuç olarak yatırımları, insanların psikolojik ve sosyolojik değişiklikleri/durumları etkiler(Küçük,2014:105).

Likidite Tuzağı altındaki bir birey belirsizlik altında, kesin kazanç, tuzak zamanındaki faiz oranında, ne faize ne de tahvile parasını yatırıp bireyin tasarruf etmesi ona göre bir kazançtır. Riski ise zaten düşük olan faize yatırılmayan para elde tutularak, gelecekteki para miktarının değerinden yani faizinden mahrum olunmasıdır, korku güdüsüyle parayı saklamak gibi… Bu, parayı diğer yatırım çeşitlerinde kullanmayarak gerçekleşir. Yani parayla geleceği beklemeye başlar(Eğilmez,2012). Aynen Davranışsal Finansta olduğu gibi, Likidite Tuzağı altındaki bir yatırımcı, belirsizlik ve risk altında karar almada aynı dürtülerle hareket ediyor.

Başka bir benzer nokta ise ikisinin bir sınır noktasının varlığıdır. Davranışsal Finansta, Beklentiler Teorisine göre yatırım kararı alanlar kazanç ve kayıp durumlarını bir referans noktasına göre belirlerler. Yani bu nokta karar vericinin kazanç ve kayıp noktasının belirlendiği yerdir. Yatırımcı için bu noktanın yukarısı kazanç, aşağısı kayıptır(Süer,2007:98). Likidite Tuzağında ise yatırımcının yatırım yapıp yapmamasının eşik noktası Likidite Tuzağındaki faiz haddidir. Çünkü o noktada spekülasyon nedeniyle elde para tutulduğunu, ne tahvil ne de faize yatırılma seçeneğinin olduğu noktadır. Spekülasyon, zaten belli bir davranış sonucunda varılan bir harekettir. Spekülasyon amacıyla yatırım yapan yatırımcı belli bir ruh halinin etkisiyle hangi yatırımın ne derece yapılacağına karar verir. Likidite tuzağındaki yatırımcının olduğu durum buna örnektir. Davranışları, onu daha yüksek bir faizden gelir kazanacağına sevk eder ama gerçekte her yatırımcının bunu görmesi faiz oranlarının düşmesine sebep olur(elde para tutma güdüsünün sonucu).Yani Likidite Tuzağında faiz oranını belirleyen etmen yatırımcıların psikolojik ve sosyolojik durumudur. Deneyimler, varılan faiz sonucunun iyi(kötü) olması bizi umutlandıracak (korkutacak) bu da iyi(kötü) düzeyde bize bir hasıla vermesine sebep olacaktır. Bu yüzden faiz oranının psikolojik bir kavram olduğu kadar geleneksel bir kavram olduğu da anlaşılacaktır çünkü beklentiler tarafından yön verilir(Keynes,1936:176-177).

Ayrıca Davranışsal Finansta da geçen psikolojik kısa yollardan bazıları ise zaten Likidite Tuzağında vardır. Bununla birlikte Keynes, modern finansın cevaplar aradığı risk ve belirsizlik üzerine ve yatırımcıların nasıl olup da rasyonel insan gibi görünmeye çalıştığını 3 maddeyle açıklamıştır(Keynes,1937:214):

- Hakkında hiçbir şey bilmediğimiz konuyla ilgili gelecekte olası değişiklikleri göz ardı ederiz.
- Fiyatlarla alakalı mevcut görüşün gelecekle alakalı beklentilerin doğru sonucu olduğunu varsayarız.
- Toplumun genelinin davranışlarına uyum göstermeye çalışırız çünkü doğru olduğunu zannederiz.

Yani, Keynes bireylerin duygusal ve sezgisel taraflarının finansal piyasalarda etkili olduğunu(Fırat ve Kurtoğlu,2015:91) 1937 yılında söylemiştir. Birinci madde "Yanlış Görüş Birliği" , ikinci madde "Çıpalama"yı, üçüncü madde ise "Sürü Psikolojisi" gibi Davranışsal Finansın kısa yollarıyla aynıdır.

Likidite Tercihinde ise yatırımcı ayrıca "Temsililik(genelleme) psikolojisine girip(Case ve Shiller,1988) ,bu durumdan nasıl çıkabileceğini nasıl kar edeceğini tahmin eder. Paranın likit olarak elde tutulması ve oluşan beklenti, endişeye neden olacak ve insanların psikolojik durumu yatırım kararlarını etkileyecektir (Küçük,2014:105).

Likidite Tercihinde insanlar üç güdüyle ellerinde para tutmak isterler: işlem, ihtiyat ve spekülasyon. Bunlardan işlem ve ihtiyat güdüsü gelirin pozitif yönlü bir fonksiyonudur. Daha önce söz ettiğimiz gibi spekülasyon, faizin negatif bir fonksiyonudur(Keynes,1936:173) ve faiz düştüğü zaman ileride karlı bir yatırım yapabileceğimiz bir ortam oluştuğu zaman Likidite Tuzağındayken tasarruf ettiğimiz parayı yatırımlara dönüştürebiliriz. Yatırımlara yön veren aslında spekülasyon güdüsüyle para talebidir. Aslında spekülasyon güdüsüyle para talebi" harcansın canlanma olsun" diye piyasaya sürülen parayı harcamayıp topladığımız paradır. Bu şekilde topladığımız parayla geleceği bekleyebiliriz(Eğilmez,2012).

Likidite Tuzağı ortamında talep cansız, yatırımcılar yatırım yapacak güvene sahip değillerdir. Harcama az, para arzıyla piyasaya giren para spekülasyon amacıyla elde atıl durmakta ve böylece ekonomi resesyona gitmektedir. Denilmek istenen "Sürü Psikolojisi" ile herkes elinde para tutarsa ayrıca" Tasarruf Paradoksu "olmakta ve Davranışsal Finansın belirttiği gibi insan psikolojisi, karar almayı etkileyen başlıca unsur olmaktadır. Örneğin 1990'da Japonya 'da yaşanan durgunluk nedeniyle Japonya Merkez Bankası artırdığı para arzı, insanların parayı harcamayarak durgunluk nedeniyle parayı elde tutarak harcamamayı teşvik etti(Eğilmez,2012). Ayrıca spekülatif hareketlerin faiz oranını belirlemesi Açık Piyasa İşlemlerini zorunlu hale getirmiş, piyasa likit vermek yada var olan likiditeyi azaltmak yine Açık Piyasa İşlemleri vasıtasıyla olmuştur(Keynes,1936:160).

Likidite Tuzağı, bir risk ve belirsizlik ortamı yarattığı için bireyler ona göre kendilerine bir pozisyon almaktadır(Parasız,1994:67). Seçtikleri yol ise spekülatif amaçlı para talebidir. Öte yandan küresel serbestleşme nedeniyle yaşanan spekülasyon çılgınlığı nedeniyle piyasalar belirsizlikler altındadır(Fırat ve Kurtoğlu,2015:90).

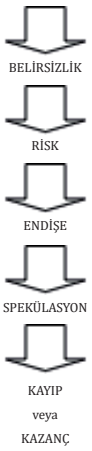

Likidite Tercihi altındaki bir yatırımcının karar süreci şu şekildedir:

Görüldüğü gibi hem likidite tuzağı hem davranışsal finans belirsizlik ve risk altında yatırımcının nasıl kararlar aldığını betimlemeye/belirlemeye çalışıyor(Bostancı,2003:10). Çünkü belirsizlik ve risk hesaplanabildiği ve tanımlanabildiği ölçüde berraklaşır(Aydın ve Ağan,2016:99) ve birey öyle kararlar verir. Ayrıca söylenmelidir ki belirsizlik altında gözlemlenen sonuçlarla faizin, likidite tuzağı durumunda daha da düşeceği öngörüsü klasik bir davranışsal finans kısa yoludur. Belirli ve risksiz bir geleceği garanti altına alma çabası faiz aracılığıyla insanları psikolojik boyutu olan spekülasyon nedeniyle para talebine yöneltir.

Değinilmelidir ki Ulusal Varlık Fonları en büyük spekülasyondur. Çünkü amaç gelir yaratmak ise varlık fonları en büyük gelir kapısıdır. Ayrıca ülkemizde bile faizlerin düşük tutulması, sırf bu spekülasyon amaçlı fonların ülkemize gelmesi içindir. Fon sahibi açısından bakarsak eğer, ülke istikrarsız ve güvenilir değilse yatırım yapmaz(Aktaş Şenkardeşler,2016:373). Bu bizi davranışsal finansa götürür ki yatırım kararları psikoloji ve sosyolojiden bağımsız değildir(Küçük,2014:105).

Aslında spekülasyon, psikolojik eğilimlerinde etkisiyle bir gelir elde etme aracıdır. Bitcoin meselesine değinecek olursak eğer, şu an spekülatif varlık konumuna gelmiştir ama henüz sistematik bir risk haline gelmemiştir(The Economist,2018).Çünkü insanlar onu, bir yatırım aracı olarak görmektedir. Ayrıca dünyada bu kadar çok kabul görmesi insanların, insanların ilgisini çekmesi davranışsal finansın" sürü psikolojisi" kısa yoluna uyar.

Amerika'da başlayıp bütün dünyayı etkisi altına alan konut krizi ise Davranışsal Finans ve Likidite Tuzağının ortak sosyoekonomik krizlerinden biridir. Çünkü bir finans krizinin olmasının yanında likidite tuzağı da görülmüştür. Şöyle ki Amerika Merkez Bankası para bazını 3 kat artırmasına rağmen ekonomik canlanmaya katkısı düşük kalmış, faiz en düşük seviyede seyretmiştir(Eğilmez,2012).Ayrıca "Sınırlı Rasyonellik" teorisi ispatlanmış, Geleneksel Finansın temeli olan" rasyonel" fiyatlama başarısız olmuştur(Sansar,2016:137).Öte yandan modern finansın kısa yollarından çoğu bu krizde görülmüştür. "İrrasyonel yatırımcı, aşırı güven, hırs iyimserlik, temsililik, manipülasyon, sürü davranışı, yönetici hırsı …"(Bayar ve Kılıç,2013:192-193). Örneğin konut piyasasında oluşan "spekülatif balon", piyasaların etkinsizliğini ve irrasyonel yatırımcı davranışını göstermektedir(Fırat ve Kurtoğlu,2015:95-96).. Yani spekülatif amaçlı risk almak…

4.SONUÇ

Geleceğe dönük bir fiil olan finansal karar alma, belirsizlik ve risk unsurlarını içinde taşır. Geleneksel Finans, riskin belirli hipotez ve tekniklerle ölçülebildiğini, bu sayede belirsizliğin azaltılabileceğini söyler ve piyasaların etkin, yatırımcıların ise rasyonel olduğunu belirtir(Bostancı,2003:3). Davranışsal Finans ise yatırımcıların sınırlı rasyonel olduklarını ve karar alırken psikolojik önyargılardan etkilendiklerini söyler(-Tekin,2016:96). Piyasaların etkin olmadığını, modellerin ve formüllerin gerçek hayatın belirsizliklerini yok edemeyeceğini vurgular.

Yatırım kararı alan rasyonel kişi birçok değişkeni yorumlayarak, her türlü bilgiyi ve geçmişi araştırarak detaylı analizler sonucunda yatırım kararı verir. Bu günümüz şartlarında pek kolay bir iş değildir. Çünkü küreselleşmenin neden olduğu finansal serbestleşme, bir ülkenin neden olduğu bir olay, dünyanın uzak köşesindeki bir insanı etkileyebilir(Eser,2017:73-74), sosyal ağlar sayesinde sağlanan uzaktan ve etkili iletişim nedeniyle zevk ve tercihlerimizde, etki altında olduğumuzdan bir değişiklik meydana gelecektir(Tekin,2016:98). Yani bizim dışımızda gelişen olaylar irrasyonel davranmamıza neden olacaktır. Bu davranışın sosyolojik boyutudur. Mesela spekülasyonlar ülkeleri etkilemekte(Orhangazi,2017:36), krizlere neden olmaktadır ve çoğu teoriye kaynaklık eden bu olgu insan psikolojisinin ürettiği bir kırbaçtır. Çünkü birçok şeye neden olan bu dürtüdür.

Bizi farklı yapan farklı ihtiyaçlarımızsa, kiminin inanmaya, kiminin inandırılmaya, kiminin korkmaya, kiminin temkinli olmaya ihtiyacı olabilir. Bu, tek tip insan modelinin olamayacağı gibi tüm yatırımcılarında aynı olamayacağının yanıtını verir. Zaten İktisat biliminde bu kadar çok paradoks olması işte bu sebepledir(Gibson Paradoksu, Allais Paradoksu, St. Petersburg Paradoksu, Tasarruf Paradoksu gibi…). Çünkü olan

düzenle olması gereken düzenin uyuşamadığından, çünkü psikolojimiz ve içinde toplumun yerleştirdiği yargılar buna engel olduğu için. Gelecek yüzyılların en büyük yeniliği bulduğumuz icatlar, makineler değil, insan davranışının belirleyicilerinin ne olduğunu anlamaktır. Tekin'inde(2016:76) dediği gibi "Çünkü insan sadece bir fiziki varlık değildir. Dahası rasyonel kararlar verebilen bir varlık da değildir. Etkilenebilen, etkileyebilen ve duygularıyla hareket eden bir varlıktır." İşte Davranışsal Finansın önemi de buradadır.

Geleneksel ve Davranışsal Finans farklı teori ve hipotezlere dayanır. Geleneksel finans ne olması gerektiğini söyleyerek, tümdengelim yöntemini, Davranışsal finans ise gerçekte ne olduğunu anlatarak, tümevarım yöntemiyle olayları açıklamaya çalışmıştır. Davranışları açıklamaya uygulamaları da farklıdır. Geleneksel Finans yaklaşımında model kurulduktan sonra modelin doğruluğu değerlendirilirken, Davranışsal Finansta piyasada davranışlar gözlemlendikten sonra sonuca göre bir davranışı açıklama modeli kurulur(Estrada,2001:6). Rasyonel bekleyişler teorisi Geleneksel finansın özüdür. Ayrıca Etkin Piyasalar Hipotezinden Rasyonel Bekleyişlere kadar olan bütün rasyonel teoriler Geleneksel Finansın gelişmesine yardım etmiştir. Davranışsal Finans, Keynes'in Likidite Tercihi teorisine çoğu yönden benzemektedir. Sosyal bilimler birikimli olarak ilerleyen bir alansa "Likidite Tuzağı" neden Davranışsal Finansın özü olmasın…

KAYNAKÇA

1. Akın,I.(2017)." Davranışsal Finans Açısından Yatırımcılaın Kararlarının İncelenmesi", International Journal of Academic Value Studies, , 15(3); 11-21
2. Aktaş Şenkardeşler,R.(2016).Belirsizlik ve Risk Altında Karar Alma Problemlerini Geleneksel ve Davranışsal Finans Perspektifinden Değerlendirme. İşletme Araştırmaları Dergisi.Yıl:4 , Sayı:8,360-379
3. Allais, M. , (1953)."Le Comportement de l'Homme Rationnel devant le Risque: Critique des Postulats et Axiomes de l'Ecole Americaine", Econometrica, 21(4):503-546
4. Ashraf,N. ,Camerer C.F ve Loewenstein G.(2005).*Adam Smith,Behavioral Economist*,Journal of Economic perspectives,19(3), 131-145
5. Aydın,Ü. ve Ağan,B.(2016)Rasyonel Olmayan Kararların Finansal Yatırım Tercihleri Üzerindeki Etkisi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi.Sayı:2,Yıl:12 Cilt:12 ,95-112
6. Bayar,Y. ve Kılıç,C.(2013).Küresel Finansal Krizin Davranışsal finans Perspektifinden Değerlendirilmesi
7. Black, F. , (1986)."Noise", Journal of Finance, 41(3): 529-543
8. Bostancı, F. (2003). *Davranışçı Finans.* Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi ,Yeterlilik Etudu, İstanbul.
9. Buğra, A.(2001).İktisat ve İnsan, İletişim yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul
10. Case ,K,E. ve Shiller,R.(1988)."The Behavior of Home Buyers in Boom and Post-boom Markets" ,National Bureau of Economic Research,October
11. Cooper, G. , (2008). The Origin of Financial Crises: Central Banks, Credit Bubbles andthe Efficient Market Fallacy, New York: Vintage Books
12. Çevikalp,S.(2017),Finansal Güven Endeksini Etkileyen Faktörlerin Analizi,İstan-

bul Arel Üniversitesi,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,Ekonomi,Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,

13. De Bondt, W. F. ve Thaler, R. H. (1994). *Financial decision-making in markets and firms: A behavioral perspective* (No. w4777). National Bureau of Economic Research.

14. Diacon, S. , Hesseldine, J. , (2007).“Framing Effects and Risk Perception: The Effect of Prior Performance Presentation Format on Investment Fund Choise”, Journal of Economic Psychology, 28(1):31-52

15. Dıulıo, E,A.(1974).”Makro Ekonomi:Teori ve Problemler”,A.Y, Gökdere (Çev). Ankara:Türkiye Ekomomi Kurumu(1985)

16. Erdem,O.(2013).*Değişen Teoriler ve Davranışsal Finans*. İstanbul Bilgi Üniversitesi

17. Eser,U.(2017).Finansallaşmanın Ekonomik Kapitalimi:Sermayenin Coğrafyası Üzerine Notlar.İktisat *ve Toplum Dergisi*.Sayı:75, Ocak 2017. 71-82

18. Estrada, J.(2001). Law and Behavioral Economics, IESS Business School, Barcelona-Spain,October

19. Fama, E,F.(1970).“*Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work*”, Journal of Finance,25(2):383-417

20. Fama, E,F, French,K,R.(2004).”The Capital Asset Pricing Model:Theory and Evidence”, Juorrnal of Economic Perspectives,18(3),25-46

21. Fırat,E. ve Kurtoğlu,R.(2014).Finans *Dünyasının Krizler Karşısındaki Belirsizliği* Davranışsal Ekonomi.Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi.Sayı:1, Yıl:7 ,87-101

22. Grosse,R.(2010). The Global Financial Crisis-A Behavioral View ,January, Mexico, 1-27

23. Hanson, J. D. , Kysar, D. A. ,(1999). “Taking Behavioralism Seriously: The Problem of Market Manipulation”, New York University Low Review, 74(632)

24. Kahneman, D. , Tversky, A. , (1979). “Prospect Theory: An Analysis of Decisions Under Risk”. Econometrica, 47(2):263-292

25. Keynes, J.M.,(1936).” *The General Theory of Employment, Interest and Money”,Prof. Dr. U.S.Akalın(Çev).İstanbul:Kalkedon Yayınları. İkinci Basım.*

26. Keynes , J. M., (1937). “The General Theory of Employment”, *Economic Journal,* 51, 2, 1937, 209-223.

27. Küçük, A.(2014).Bireysel Yatırımcıları Finansal Yatırım Kararına Yönlendiren Faktörlerin Davranışsal Finans Açısından Ele Alınması:Osmaniye Örneği,Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi,Yıl:6, Sayı:11, Kasım,104-122

28. Krugman,P.(2009). How Did Economists Get ıt So Wrong, New York Times, september

29. Markowitz, H. (1952). “Portfolio Selection”, The Journal of Finance, 7(1): 77-91

30. Mirowski,P.(1984). *Physics and The ‘Marginal Revolution’,* Cambridge Journal of Economics, 8.,361-379

31. Mongin, P. , (1997). Expected Utility Theory. J. Davis, W. Hands, U. Maki and eds. London, Edward Elgar,London: Handbook of Economic Methodology,p.342-350

32. Muth, J,F. ,(1961). "Rational Expectations and The Theory of Price Movements" , Econometrica,29(3): 315-335

33. Orhan,O,Z. ve Erdoğan,S.(2015)."Para Politikası",Umuttepe Yayınları, İkinci Basım

34. Orhangazi, Ö.(2017).Günümüz Kapitalizminde Finansın Rolü Üzerine Birkaç Not, İktisat ve Toplum Dergisi,Sayı:86

35. Parasız,İ.(1994)."Mikro Ekonomi:Modern Mikro Ekonomik Analize Geçiş",Bursa:Ezgi Kitapevi.Beşinci Basım.

36. Perold,A.F , (2004)."The Capital Asset P ricing Model", Journal of Economic Perspectives , 18(3): 3-24

37. Ross, S. ,(1976). "The Arbitrage Theory of Capital Asset Pricing" , Journal of Economic Theory,13(3): 341-360

38. Sansar,N.G.(2016).Değişen Finansal Akımlar:Rasyonalizmden Davranışsal Finans Yaklaşımına.Sayı:2 ,Cilt:3, 136-150

39. Süer,Ö.(2007).Yatırım Kararlarında Alınan Risk Düzeyinin Belirlenmesine İlişkin Ampirik Bir Çalışma.97-105 ,ResearcGate

40. Sevinç,E.(2014). Makroekonomik Değişkenlerin, BİST-30 Endeksinde İşlem Gören Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkilerinin Arbitraj Fiyatlama Modeli Kullanarak Belirlenmesi, İstanbul Üniversitesi İşleme Fakültesi Dergisi, Cilt:43, Sayı:2, 271-292

41. Szyszka,A.(2010). Behavioral Anatomy of the Financial Crisis, Journal of Centrum Cathedra, , Vol. 3, Issue 2, pp. 121-135.

42. Tekin ,B.(2016).Beklenen Fayda ve Beklenti Teorileri Bağlamında Geleneksel Finans ve Davranışsal Finans Ayrımı, Journal of Accounting , Finance and Auditing Studıes, Sayı:2, Cilt:4 ,75-107

43. Thaler,R.H. ve Sunstein,C.R.(2008). Dürtme,E. Günsel(Çev), Pegasus Yayınları, İstanbul, Beşinci Baskı Kasım 2017.

44. Tomak, S. (2009). Girişimci hevristikleri: Bir kavramsal cozumleme. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2).

45. Tufan,C ve Sarıçiçek ,R.(2013).Davranışsal Finans Modelleri , Etkin Piyasa hipotezi ve Anomalilerine İlişkin bir Değerlendirme. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.Sayı:2 ,Cilt:5,159-188

46. Tversky,A., Kahneman,D.,(1981)." The Framing of Decisions and thePsychology of Choice",Science, 211, 453-458

47. Yalta,A.Y.(2011). Rasyonel Beklentiler Teorisi, http://www.acikders.org.tr, (Erişim tarihi:20.12.2017)

48. http://www.economicsdiscussion.net/interest/liquidity-trap/concept-of-liquidity-trap-with-diagram-interest/25862 (Erişim Tarihi:22.06.2018)

49. http://www.mahfiegilmez.com/2012/12/likidite-tuzag.html (Erişim tarihi :10.01.2018)

50. https://www.economist.com/news/leaders/21732526-there-investment-case-cryptocurrency-bitcoin (Erişim Tarihi: 05.01.2018)

CHAPTER 102

MESLEKLERE YENİLİKÇİ BAKIŞ: YARATICI SINIF İÇİNDE FİNANS PROFESYONELLERİ

Mediha Mine ÇELİKKOL[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi KSBMYO

GİRİŞ

Günümüz dünyasında yeni fikirler, teknolojiler, işletme kültürleri ve endüstriler yaratmada öne çıkan en önemli sermaye faktörü beşeri sermaye iken, beşeri sermaye içindeki anahtar unsur ise insan yeteneğidir. Küresel çağın dinamiklerine uyum sağlamanın yolu yaratıcılığa yatırım yapmaktan geçmektedir. Spordan eğitime, modadan enerjiye pek çok alanda yaratıcılığı açığa çıkaran ve faydaya dönüştüren bir sistemin oluşturulması ideal düşüncedir. Bu düşünce, insan yaratıcılığı ve yeteneğinin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki olası etkilerine dikkati çekmiş ve Florida (2002), tarafından teorik temeli atılan "yaratıcı sınıf" kavramını gündeme getirmiştir. Florida'nın çalışmalarıyla, işgücü piyasasında yaratıcı sınıfın varlığını ortaya koyabilmek için beşeri sermayeyi belirlemede kullanılan eğitim ölçütünün bireyin becerilerini gözardı ettiği düşüncesiyle, sahip olunan meslek bilgisinden yola çıkan yeni bir ölçüt kullanılmaya başlanmıştır.

Meslek; kişilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri ve insanlara yararlı hizmet veya mal üretebilmeleri için belli bir eğitim sürecinden geçerek kazandıkları bilgi ve becerilere dayalı, kuralları belli olan iş olarak tanımlanmaktadır (img.eba.gov.tr). Yürütülen mesleğe göre yaratıcı sınıf çekirdek yaratıcılar, profesyonel yaratıcılar ve bohemler olarak üç gruba ayrılmıştır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan finans odaklı meslekleri yürüten bireyler de yaratıcı sınıf içerisinde profesyonel yaratıcılar grubunda yer almaktadır. Profesyonellik bireyin sahip olduğu bir nitelik olarak ele alınmaktadır. Profesyonel yaratıcılıktan bahsedebilmek için bireyin bazı özelliklere sahip olması gerekir. Bu özelliklerin en önemlisi, bir uzmanlık ve yetkinlik alanında gerekli olan beceridir. (Seçer, 2009: 256).

YARATICI SINIF

Günümüzde ekonomik büyüme üzerine yapılan bazı çalışmalarda ekonomilerin, fiziki ya da finansal sermayenin dışında sahip oldukları beşeri sermayeye dayanarak geliştikleri iddia edilmektedir. Bu çalışmaların büyük çoğunluğunda beşeri sermayeyi ölçümleyebilmek için eğitim düzeyi ölçütü kullanılmaktadır. Ancak sanayi sisteminden insan yeteneğinin ve hayal gücünün sınırlarına dayalı yaratıcı ekonomiye doğru yönelen günümüz dünyasında eğitim geleneksel ölçütü, eğitimlerini tamamlayamayan ya da aldığı eğitimle yaptığı iş birbirinden farklı olan bireylerin bulundukları kurumlara yaptıkları katkıyı görmezden gelmektedir. Bu nedenle beşeri sermayeyi ölçümlemede insan potansiyelinin tüm unsurlarını dikkate alan yeni ölçütlerin ortaya konulması bir gereklilik haline gelmiştir. Coulombe vd. (2004) tarafından 14 OECD ülke verileri kullanılarak yapılan çalışma, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinde eğitimsel nitelikler kadar bireysel düzeyde gözlemlenen üretken becerilerin ölçümünün de büyümeyi açıklayacağını teyit etmektedir. Ayrıca, ülkeler için işgücünün eğitim ve beceri düzeyini yükseltmenin daha yüksek büyüme seviyeleri sağlayabileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım Florida tarafından öne sürülen meslek temelli yaratıcı sınıf kavramını çağrıştırmaktadır.

Literatüre Richard Florida (2002) tarafından yapılan çalışmalarla giren yaratıcı sınıf kavramı, yaratıcı ve yenilikçi işlerde çalışan ve bu çalışmaları nedeniyle gelir elde eden kişilerden oluşan bir grubu ifade etmektedir. Sahip olunan mesleklere göre yapılan bu tanıma göre yaratıcı sınıf, eğitimin yanında problem çözümleyebilen ve bağımsız kararları içeren işleri meslek edinmiş bireylerden oluşmaktadır ve kentsel ve bölgesel büyümede kilit etkenlerden biridir. Florida sınıflandırmasında, yaratıcı sınıfı "çekirdek yaratıcılar", "profesyonel yaratıcılar" ve "bohemler" olarak üç gruba ayırmaktadır. Florida "The Flight of the Creative Class: The New Global Competition for Talent" isimli kitabında ise ekonomik büyüme ve rekabetçiliğin anahtarının yeteneğin küresel ölçekteki hareketi olduğunu savunmakta; yetenekli, yenilikçi ve girişimci in-

sanların dünya üzerinde belirli mega kentlerde yoğunlaştığını iddia etmektedir (Florida, 2011:15). Başka bir çalışmasında ise Florida (2012), yaratıcı sınıfın kümelendiği bölgelerin, diğer bölgelere göre daha fazla yenilik geliştirdiğinden bahsetmektedir. Yaratıcı sınıf kapsamına giren mesleklerde çalışanlar gelirlerini yarattıkları yenilikler üzerinden elde ederler ve yenilik yaratabilmek için diğer meslek sınıflarında yer alanlara göre daha fazla esnekliğe sahiptirler.

Literatürde ekonomik performansı etkilediği düşünülen işgücüne ait verimlilik, eğitim, kazanç değişkenlerinin ele alındığı çalışmaların yanında teknoloji, inovasyon, girişimcilik gibi unsurların da bölgesel gelişmişliği farklılaştırdığını, ve kalkınma üzerinde etkili olduğunu tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda beşeri sermayenin geleneksel ölçütü dışında mesleğe dayalı ölçütlerin kullanıldığı görülmektedir (Glaeser vd., 2001; Lloyd ve Clark 2001; Florida ve Gates, 2001; Inglehart ve Norris, 2003; Marlet ve Woerkens 2004; Markusen 2004, 2006; Berry ve Glaeser, 2005; Noland, 2005; Inglehart ve Welzel, 2005; Mellander ve Florida, 2006; McGranahan ve Wojan, 2007; Florida, Mellander ve Stolarick, 2008; Fritsch ve Stuetzer, 2009).

Lee, Florida ve Acs (2004), Knudsen, Florida, Stolarick ve Gates (2008), Boschma ve Fritsch (2009), Bieri (2010), Stolarick, Lobo ve Strumsky (2011), Fritsch, Rukosava (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar ise inovasyon ve girişimciliğin yaratıcı sınıfın ekonomiyi etkileyen mekanizmaları olarak yeni bilgi yarattığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Türkiye'de yaratıcılık yönünde yapılan çalışmalar Ankara, Antalya, İstanbul, İzmir illerinde konumlanan yaratıcı sektörlerle ilgili olmuştur. Bu çalışmalarda yaratıcı sektörlerin durumu analiz edilmiş, sektörlerin gelişimindeki engeller ortaya konulmuş ve ekonomik katkılarına ilişkin tespitlerde bulunulmuştur. Sektör dışında doğrudan yaratıcı sınıf tanımlamasına yönelik çalışma Özen (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, yenilikçi sınıf ve yapısal yenilikçi çekirdek olarak gruplandırılan yaratıcı sınıf ile bölgesel ekonomik gelişmişlik arasında pozitif bir ilişki ortaya konulmuştur. 2011 yılı verilerinin kullanıldığı bu çalışmada, Türkiye'de istihdam içinde yenilikçi sınıf payı %13,7 ve yapısal yenilikçi çekirdek payı %4,8 olarak belirlenmiştir. Evren (2016) çalışmasında, yaratıcı sınıf tanımına uyan 400 kişilik bir örneklemin göç tercihlerini etkileyebilecek bölgesel ve işyerine bağlı değerlendirmeleri analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, daha iyi bir gelir ve yaşam standartlarının yanısıra bölgedeki yüksek tolerans seviyesi ve güvenli yaşam tercihinin göç kararını etkilediğini göstermektedir. Doğrul vd. (2016) yaptıkları çalışmada Florida'nın yaratıcı sınıf tanımlaması doğrultusunda Türkiye işgücü piyasasında mevcut olan meslekleri, ISCO-88 üç basamaklı meslek kodlarını kullanarak, çekirdek yaratıcılar, profesyonel yaratıcılar, bohem yaratıcılar ve diğerleri olarak ayrıştırmışlardır. Üç grubun toplamının "yaratıcı sınıfı" oluşturduğu çalışmada beşeri sermaye ile bölgesel ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, Florida'nın yüksek düzeydeki yaratıcılığın bölgesel ekonomik gelişmeyi teşvik ettiği teorisini teyit etmiştir.

Memişoğlu ve Kalağan (2017), çalışmalarında kentsel yeteneğin keşfini amaçlamışlardır. Yaratıcı endüstri, yaratıcı birey/sınıf ve yaratıcı kent kavramlarının karşılıklı etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan "kentin yeteneği" kavramını vurgulamışlardır.

YARATICI SINIFIN FİNANS PROFESYONELLERİ

Yaratıcı sınıf, çekirdek, profesyonel ve bohem yaratıcılar olarak üç gruba ayrılmıştır. Finans çalışanları, çekirdek ve bohem yaratıcılardan daha geniş bir sınıf olan profesyonel yaratıcılar arasında yer almaktadır. Profesyonel yaratıcılar, güçlü teorik

bilgiye sahip olmalarının yanında diğer iş ve mesleklerden farklı olarak kendilerine özgü bir yaşam tarzına da sahiptirler.

Finans profesyonelleri günümüzde finansal yöneticiler, finansal analistler, finans hizmetleri elemanı, finansal denetmenler, finansal danışmanlar, finans ve borsa hizmetleri elemanı, borsa komisyoncusu isimleri altında mesleklerini yapan kişilerden oluşmaktadır. Bu mesleklere ait sonraki bölümlerde yapılan tanımlamalar, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından oluşturulan Uluslararası Meslek Sınıflandırma Sistemi'nin (ISCO-08) esas alındığı ve mesleklerin 10 ana grupta sınıflandırıldığı "Türk Meslekler Sözlüğü" ile ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu (BLS) tarafından hazırlanan "Occupational Outlook Handbook" açıklamalarından derlenmiştir (www.iskur.gov.tr, www.bls.gov).

Finansal Yöneticiler: Finansal yöneticiler, finansal raporlar hazırlayan, kuruluşlarının uzun vadeli finansal hedefleri için strateji ve planlar geliştiren meslek mensuplarıdır. Finansal yöneticilerin, günümüz iş dünyasındaki rolü, finansal raporlar üretmek için harcadığı süreyi önemli ölçüde azaltan teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişmektedir. Bu değişimin sonucu olarak daha fazla veri analizi yapılmasından, finansal planların bu analizlere bağlı olarak yapılıp uygulanmasından ve yeni gelir akışları yaratılmasından sorumludurlar. Ayrıca, işletmenin yasalara uygun faaliyette bulunmasını sağlamaları, dolayısıyla sektörlerini etkileyen özel vergi kanunları, düzenlemeler ve teşvik mekanizması hakkında bilgi sahibi olmaları beklenmektedir.

Finansal Analistler: Finansal analistleri, yatırım kararlarına rehberlik sağlayan profesyoneller olarak tanımlamak mümkündür. Finansal analistler bankalar, emeklilik fonları, sigorta şirketleri ve diğer işletmelerde çalışmakta ve yatırım kararları veren işletmelere ve bireylere rehberlik hizmeti sunarak; yatırım araçlarının performansını değerlendirmektedirler. Finansal analistler ayrıca menkul kıymet analisti ve yatırım analisti olarak da adlandırılmaktadırlar. Medya ve araştırma şirketleri için de çalışmaktadırlar. Finansal analistler yeni düzenlemelerin, politikaların, politik durumların ve ekonomik eğilimlerin yatırımları nasıl etkileyebileceğini yorumlamakta; bazen belirli bir ülke veya bölgede uzmanlaşmaktadırlar. Şirketler finansal analistlerin, faaliyette bulundukları ülke veya bölgede dil, kültür, iş ortamı ve politik koşulları anlamasını beklemektedirler.

Finans Hizmetleri Elemanı: Finansal görevliler mali kayıtları tutup, finansal işlemleri gerçekleştirmektedirler. Finansal görevliler mali ortamlarda idari ve büro desteği verirler.

Finansal Denetçiler: Finansal denetçiler, finansal kurumların ve yürütülen işlemlerin yasalara uyumunu sağlamaktadır. Bu kapsamda mali tabloları gözden geçirmekte, kredi/risk analizleri yapmakta ve finansal kurumların yönetimini değerlendirmektedirler. Denetçiler, finansal sistemin bir bütün olarak sabit kalmasını sağlamaya yardımcı olurlar. Gerek bankaların ve diğer finansal kurumların gerekse bu kurumlardan finansman sağlayan kişi ve kurumların adil bir ortamda karşılaşmasını sağlamakla yükümlüdürler. Denetçiler ayrıca finans yöneticilerinin performanslarını da değerlendirirler.

Finansal Danışmanlar: Finansal planlamacılar olarak da anılan finansal danışmanlar, müşterilere yatırımlarda, vergi yasalarında ve diğer finans konularında yardımcı olmaktadırlar. Bu profesyoneller müşterileriyle görüşür ve hedeflerine bağlı olarak önerilerde bulunurlar. Finansal danışmanlar müşterilerini finansal terminoloji, yatırım stratejileri ve diğer finansal konularda bilgilendirirken yatırım ve emeklilik gibi belirli alanlarda uzmanlaşabilmektedirler. Bireysel finansal danışmanlar, bireyle-

rin kısa ve uzun vadeli hedeflerini planlamalarına ve mali durumlarını yönetmelerine yardımcı olmak için yatırımlar, sigorta, ipotek, emlak planlaması, vergiler ve emeklilik konularında tavsiyelerde bulunurlar. Tavsiye sürecinin ardından müşterinin yatırımlarını izler, yeni yatırım fırsatları konusunda bilgilendirirler. Tüm bu süreçte finansal danışmanlar müşteri adına karar verme yetkisine de sahip olabilirler. Finansal danışmanlar ayrıca kurumsal düzeyde portföy adı verilen yatırımlar koleksiyonunu da yönetebilirler. Çoğu danışman geniş bir konu yelpazesi hakkında tavsiyelerde bulunsa da, bazıları emeklilik veya risk yönetimi gibi alanlarda uzmanlaşır; finansal ürünleri doğrudan almak ve satmak için lisans belgelerine sahip olurlar. Güçlü satış ve müşteri hizmeti becerilerinin yanında, ekonomik ve finansal gelişmeleri takip edip bilgilerini güncel tutmak zorundadırlar.

Finans ve Borsa Hizmetleri Elemanı, Komisyoncusu: Bu grupta çalışan finans profesyonelleri, çok çeşitli ürün ve müşterilerle ilgilenmektedirler. Çalışma süresinin büyük bir kısmında insanlarla etkileşime geçerek, bireylerin ve kurumların finansal işlemlerini yürütürler. Büyük miktarlarda fonun varlığı ve kısıtlı zaman faktörü işlerini zorlaştırmaktadır.

BİR FİNANSÇIYI PROFESYONEL YAPAN NEDİR?

Yeterlilikler başarılı bir kariyerin vazgeçilmez bir temelidir, ancak bir "profesyonel" in rolü, daha geniş bir bilgi ve beceri yelpazesi gerektirmektedir. Sadece teknik uzmanlıkla sınırlandırılamayan profesyonellik, sahip olunan uzmanlığın bir hizmet olarak nasıl sunulduğu ile ilgili nitelikler bütünüdür. Bir finansçıyı profesyonel yapan bu nitelikler müşteri ve işverenle kurulan ilişkinin temellerini de belirlemektedir. Bu nitelikler; güven inşa etmek, sorumluluk göstermek, mükemmellik için çabalamak, değer eklemek ve mesleği temsil etmek olarak beş boyutta incelenebilir (https://careers.accaglobal.com).

Güven inşa etmek: Başarılı iş ilişkileri güvene dayanarak inşa edilir ve bu da profesyonelliğin en önemli niteliğini oluşturur. Güven, belirli mesleklerin üyeleri ile o mesleklerin müşterileri arasındaki hizmet ilişkisinin önemli bir karakteristiği olarak kabul edilmektedir.

Sorumluluk göstermek: Her kurum finansmana dayanır, bu da finans profesyonellerinin bir kuruluşun başarısında kritik bir rol oynadığı anlamına gelir. Finans uzmanları tarafından müşteriler ve işverenler adına üstlenilen görevin yüksek bir standartta yerine getirilmesi gerektiği gibi, aynı zamanda sorumluluk anlayışı ile dürüst, tarafsız, gizli ve ilgili yasa ve yönetmeliklere uygun şekilde yürütülmesi de gerekmektedir.

Mükemmellik için çabalamak: Mesleki gelişimin sürekliliği, tüm meslek gruplarında olduğu gibi finans alanında çalışanlar için de mesleğin önemli bir parçasıdır. Yeni tekniklerden ve gelişmelerden haberdar olmak, yeni beceriler edinmek, finansal uzmanı daha farklı bir noktaya taşıyacaktır.

Değer eklemek: Günümüzde müşteriler ve işverenler, kuruluşlarına iş süreçlerinden ekip çalışmasına kadar çok daha geniş bir alanda etki yaratabilecek bireyler aramaktadırlar. Birçok sektörde, kurumsal sosyal sorumluluk, iş geliştirme için bir itici güç haline gelmiştir. Bugünün profesyonelleri, eylemlerinin toplulukları ve çevreyi nasıl etkilediğini düşünerek hareket etmek zorundadırlar.

Mesleği temsil etmek: Profesyonellerin davranışlarının mesleği üzerinde güçlü bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle, dürüstlük ve etik hataları, mesleğe duyulan güven üzerinde zarar verici bir etkiye sahip olmaktadır. Pek çok mesleki kuruluş, kendisine bağlı profesyonellerin pozitif rol modelleri olmasını beklemektedir.

Sonuç olarak bir finansçıyı profesyonel yapan, teknik uzmanlığın güven, sorumluluk, meslek ahlakı ve mükemmellik arayışıyla, müşteri veya işverenin kurumuna değer katacak bir şekilde sunulmasıdır. Sahip olunan kişisel standart ve beceriler, müşterilerin ve işverenlerin finans profesyonellerini kurumları için değerli bir varlık olarak görmelerini sağlayacak kümülatif bir değerler kümesidir.

TÜRKİYEDE FİNANS PROFESYONELLERİ

Finans profesyonellerinin Türkiye genelindeki istihdamını ve 81 il genelinde coğrafi dağılımını ortaya koyabilmek için yapılan bu çalışmada, SGK tarafından hazırlanan, ISCO-08 meslek kodlarına uygun olarak kayıt altına alınan ve bir iş yerinde sözleşmeli olarak çalışan kişileri kapsayan 4/a'lılara ait 2015 yılı verileri kullanılmıştır. Çalışanlara ait istihdam verileri, öncelikle meslek kodlarına göre yaratıcı sınıf ve diğer çalışanlar olarak 2 gruba; yaratıcı sınıf ise kendi içinde bohemler, çekirdek yaratıcılar, profesyonel yaratıcılar olarak 3 gruba ayrılmıştır. Bu gruplamada Doğrul vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada düzenlenen yaratıcı sınıf listesinden yararlanılmıştır.

Bu çalışma kapsamında ise profesyonel yaratıcılar olarak yapılan gruplandırma içinden finans profesyonelleri ayrıştırılmış, Türkiye genelinde istihdam ve coğrafi dağılımlarına ilişkin genel bilgiye ulaşılmıştır. 2015 yılı istihdam verilerinin ayrıştırılmasından elde edilen sonuçlara göre Türkiye'de aktif olarak çalışan nüfusun %26,46'sı yaratıcı sınıf içerisinde yer alan mesleklerde çalışmaktadırlar. Yaratıcı sınıfın %15,16'sı profesyonel yaratıcılar, %6,24'ü bohem yaratıcılar ve %5,04'ü çekirdek yaratıcılar olarak istihdam edilmiştir. Yaratıcı istihdamın 3 alt boyutuyla il bazında dağılımına bakıldığında bu grupta yer alan çalışanların ağırlıklı olarak büyükşehir belediyelerinin olduğu illerde konumlandığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Yaratıcı İstihdamın İl Bazında Dağılımı (%)

İl Adı	Aktif Çalışan Nüfus	Yaratıcı Sınıf	Profesyonel Yaratıcılar	Çekirdek Yaratıcılar	Bohemler
İstanbul	29,49	37,25	37,29	32,41	41,05
Ankara	8,28	9,11	8,99	13,07	6,20
İzmir	6,41	6,48	6,60	6,41	6,24
Bursa	4,92	4,58	4,00	4,57	5,99
Antalya	4,30	4,33	4,80	2,90	4,33
Kocaeli	3,37	3,22	3,59	3,78	1,89
Konya	2,16	1,78	1,93	1,78	1,40
Adana	2,05	1,91	1,97	2,01	1,66
Gaziantep	1,90	1,65	1,48	1,62	2,08
Tekirdağ	1,76	1,53	1,41	1,40	1,91
Manisa	1,69	1,24	1,25	1,57	0,96
İçel	1,64	1,38	1,48	1,36	1,17
Kayseri	1,64	1,36	1,21	1,33	1,76
Muğla	1,56	1,41	1,60	0,92	1,37
Denizli	1,40	1,35	1,09	0,98	2,27
Sakarya	1,26	0,96	0,94	1,15	0,86
Eskişehir	1,25	1,04	0,99	1,19	1,02
Balıkesir	1,21	0,95	0,97	0,94	0,90
Aydın	1,15	0,90	0,93	0,89	0,82
Samsun	1,14	0,97	1,03	1,06	0,75
Hatay	1,09	1,01	1,12	1,06	0,70
TOPLAM (N=21)	79,65	84,40	84,69	82,43	85,31
TOPLAM (N=60)	20,35	15,60	15,31	17,57	14,69
GENEL TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Doğrul, Çelikkol,Murat tarafından 2016 yılında yapılan "İllerin Ekonomik Gelişmişliği Üzerinde Yaratıcı Sınıfın Etkisi: Türkiye Örneği" isimli çalışmada kullanılan sınıflandırma temel alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yaratıcı istihdamın 3 alt boyutuyla il bazında dağılımına bakıldığında bu grupta yer alan çalışanların ağırlıklı olarak büyükşehir belediyelerinin olduğu illerde konumlandığı görülmektedir. Özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde yaratıcı sınıfın kendi içerisindeki dağılımı aktif çalışan nüfusun kendi içindeki dağılımından daha yüksek paylara sahiptir. 81 ildeki yaratıcı sınıf ve alt boyutlarının kendi içerisindeki dağılımına bakıldığında özelliklere bohemlerin İstanbul, Bursa, Gaziantep, Tekirdağ, Kayseri ve Denizli illerinde kendi içindeki dağılım payının yaratıcı sınıfın dağılım payına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Finans Profesyonellerinin Gruplar İçindeki Payı (%)

İl Adı	Finans Profesyonelleri	Profesyonel Yaratıcılar İçindeki Payı	Yaratıcı Sınıf İçindeki Payı	Aktif Çalışan Nüfus İçindeki Payı
İstanbul	47,86	13,64	7,83	2,62
Ankara	8,89	10,51	5,95	1,73
İzmir	6,27	10,10	5,90	1,58
Bursa	3,97	10,54	5,28	1,30
Antalya	3,61	8,00	5,09	1,36
Kocaeli	2,58	7,64	4,87	1,23
Adana	2,09	11,27	6,68	1,65
Gaziantep	1,58	11,40	5,86	1,34
Konya	1,57	8,66	5,39	1,17
Kayseri	1,49	13,07	6,66	1,46
İçel	1,30	9,35	5,73	1,28
Muğla	1,11	7,41	4,79	1,15
Denizli	1,09	10,59	4,92	1,26
Tekirdağ	0,93	6,97	3,70	0,85
Manisa	0,86	7,26	4,19	0,82
Hatay	0,81	7,69	4,89	1,20
Samsun	0,81	8,38	5,11	1,15
Balıkesir	0,71	7,80	4,58	0,95
Sakarya	0,70	7,97	4,46	0,90
Eskişehir	0,67	7,16	3,93	0,86
Trabzon	0,67	9,63	6,10	1,34
Aydın	0,63	7,21	4,30	0,89
Diyarbakır	0,51	8,57	5,13	1,01
Kahramanmaraş	0,50	7,59	4,47	0,89
Şanlıurfa	0,48	9,33	5,28	0,99
Düzce	0,44	13,82	6,25	1,39
Erzurum	0,31	5,85	4,01	0,95
Zonguldak	0,30	8,50	4,17	0,87
Çanakkale	0,29	6,39	4,03	0,81
Ordu	0,28	6,52	3,87	0,85
Çorum	0,27	8,64	4,93	1,07
Malatya	0,27	7,12	3,55	0,67
Afyon	0,27	6,55	3,84	0,67
Kırklareli	0,26	7,94	3,75	0,89
Van	0,26	7,43	4,58	0,93
Kütahya	0,24	6,90	3,52	0,69
Edirne	0,23	7,85	3,30	0,87
Sivas	0,23	5,62	3,22	0,66
Elazığ	0,21	7,64	4,63	0,80
Mardin	0,21	6,51	3,98	0,85
Yalova	0,21	6,84	4,08	0,85

Tablo 2 (Devam):Finans Profesyonellerinin Gruplar İçindeki Payı (%)

İl Adı	Finans Profesyonelleri	Profesyonel Yaratıcılar İçindeki Payı	Yaratıcı Sınıf İçindeki Payı	Aktif Çalışan Nüfus İçindeki Payı
Osmaniye	0,20	7,68	4,64	0,99
Rize	0,20	9,34	5,46	1,12
Uşak	0,19	7,13	3,47	0,73
Tokat	0,19	6,70	3,74	0,80
Isparta	0,18	5,32	3,28	0,68
Batman	0,18	8,85	5,22	0,99
Bolu	0,17	6,38	3,12	0,66
Nevşehir	0,17	7,85	4,85	0,90
Giresun	0,17	6,65	3,74	0,81
Bilecik	0,14	7,36	3,77	0,69
Amasya	0,14	8,06	4,01	0,78
Kastamonu	0,13	5,82	2,81	0,68
Aksaray	0,13	5,21	3,17	0,66
Adıyaman	0,13	7,06	3,59	0,65
Karabük	0,12	6,12	3,40	0,71
Yozgat	0,12	6,85	3,93	0,68
Kırıkkale	0,11	6,16	3,16	0,77
Burdur	0,11	7,65	4,47	0,67
Karaman	0,10	6,27	3,73	0,55
Niğde	0,10	6,27	3,50	0,59
Kırşehir	0,09	9,11	4,84	0,82
Iğdır	0,09	12,95	8,34	1,62
Şırnak	0,09	7,58	5,03	0,79
Çankırı	0,08	6,94	4,21	0,77
Erzincan	0,08	5,41	3,56	0,75
Bartın	0,08	5,61	2,97	0,63
Artvin	0,07	6,43	4,00	0,79
Bingöl	0,06	4,70	2,97	0,61
Siirt	0,05	4,66	2,86	0,63
Sinop	0,05	5,93	2,47	0,50
Kars	0,05	4,11	2,67	0,53
Ağrı	0,05	5,94	2,86	0,58
Bitlis	0,04	4,65	2,20	0,42
Muş	0,04	2,94	1,76	0,42
Gümüşhane	0,03	6,16	3,08	0,57
Kilis	0,03	7,38	3,57	0,66
Hakkari	0,03	5,30	3,09	0,53
Tunceli	0,02	5,67	3,17	0,52
Bayburt	0,02	5,20	2,59	0,50
Ardahan	0,02	2,82	1,84	0,41

Kaynak: SGK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Profesyonel yaratıcılar içerisinde gruplandırılan finans profesyonelleri ise aktif çalışan nüfus içerisinde %1,61; yaratıcı sınıf içerisinde %6,09; profesyonel yaratıcılar içerisinde %10,63 paya sahiptir. Tablo 2, finans profesyonellerinin bahsi geçen

gruplar içinde il bazında dağılımlarını vermektedir. Bu tabloda, il bazında finans profesyonellerinin her bir gruptan aldığı pay hesaplanmıştır. Tablo 2'ye göre finans profesyonellerinin yoğunlaştığı il İstanbul'dur. Finans profesyonellerinin %47,86'sının yaşadığı İstanbul ilini sırasıyla Ankara (%8,89) ve İzmir (6,27) illeri takip ederken diğer illerin yüzdesi %5'den düşüktür. Finans profesyonellerinin ilde bulunan profesyonel yaratıcılar içindeki payına bakıldığında ise Düzce ilinde yaşayan profesyonel yaratıcıların %13,82'si, İstanbul'da %13,64'ü Kayseri'de %13,07'si, Iğdır'da %12,95'i, Gaziantep'te %11,40'ı, Adana'da %11,27'si, Denizli'de %10,59'u, Bursa'da %10,54'ü, Ankara'da %10,51'i, İzmir'de %10,10'u finans profesyonellerinden oluşmaktadır. İlin yaratıcı sınıf istihdamı içerisinde finans profesyonellerinin payının en yüksek olduğu 10 il sırasıyla Iğdır (%8,34), İstanbul (%7,83), Adana (%6,68), Kayseri (%6,66), Düzce (%6,25), Trabzon (%6,10), Ankara (%5,95), İzmir (5,90), Gaziantep (%5,86), İçel (%5,73)'dir.

Genel toplama bakıldığında aktif çalışan nüfus içerisinde finans profesyonellerinin payının çok düşük olduğu ve il bazında da bu oranın genel toplamı yansıttığı görülmektedir. 81 il içerisinde sadece 21 il %1'lik paya sahipken geride kalan 60 il için bu oran %1'in altındadır. Aktif çalışan nüfus içerisinde finans profesyonellerinin payının en yüksek olduğu 10 il sırasıyla İstanbul (%2,62), Ankara (%1,73), Adana (%1,65), Iğdır (1,62), İzmir (1,58), Kayseri (1,46), Düzce (%1,39), Antalya (%1,36), Gaziantep (%1,34), Trabzon (%1,34) illeridir.

SONUÇ

Küreselleşme ile birlikte artan rekabet, finans fonksiyonunun esnek ve uyarlanabilir süreçlere, gerçek zamanlı raporlama ve analize sahip olmasını gerektirmektedir. Bu gereklilik, manuel kullanımın yerini alan dijital teknoloji ile birleşince günümüzün finans profesyonellerinin de örgütsel değişimi benimseyen, inovasyonu teşvik eden proaktif bir role sahip olmalarını, daha çeşitli beceri ve yetkinlikler geliştirmelerini zorunlu hale getirmiştir. Değişen rolüyle birlikte finans profesyonellerinin yaratıcı sınıf yaklaşımı çerçevesinde profesyonel yaratıcılar içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Çalışmada meslek grubu olarak SGK 4/a kapsamında çalışan finans profesyonellerinin Türkiye'de 81 il bazında aktif çalışan nüfus, yaratıcı sınıf ve profesyonel yaratıcı sınıf içerisindeki payı, 2015 yılı istihdam verileri kullanılarak hesaplanmış ve il bazında dağılımları ortaya konulmuştur. Buna göre, finans profesyonellerinin Türkiye genelinde aktif çalışan nüfus içerisinde %1,61; yaratıcı sınıf içerisinde %6,09; profesyonel yaratıcılar içerisinde %10,63 paya sahip olduğu tespit edilmiştir. Finans profesyonellerinin %47,86'sının İstanbul ilinde yoğunlaştığı görülmektedir. Türkiye nüfusunun yaklaşık %20'sinin İstanbul'da yerleşik olmasının yanısıra Borsa İstanbul'un ve çoğu finans kurumunun (bankalar, menkul kıymet aracı kuruluşları, sigorta şirketleri, factoring ve leasing şirketleri gibi) merkez ofislerinin bu ilde bulunması yoğunlaşmanın nedeni olarak yorumlanabilir. Ayrıca İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Projesi kapsamındaki faaliyet ve yapılanmaların da bu yoğunlaşmayı desteklediği düşünülmektedir.

Durum tespitinin amaçlandığı bu çalışmadan elde edilen sonuçların farklı veri setleriyle desteklenerek, bölge, dönem ve meslek grubu bazında yapılacak çalışmalara yeni bakış açıları getirebileceği ve bu anlamda literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir.

KAYNAKÇA

1. Bieri, David S. (2010). "Booming Bohemia? Evidence from the US Hightechnology Industry", *Industry and Innovation*, 17, pp. 23-48.
2. Berry, Christopher R and Glaeser, Edward L. (2005). The divergence of human capital levels across cities, *NBER Working Paper*, No. 11617.
3. Boschma, Ron A. and Fritsch, Michael, (2009). "Creative Class and Regional Growth: Empirical Evidence from Seven European Countries", *Economic Geography*, 85(4), pp. 391-423.
4. Coulombe, Serge; Tremblay, Jean Francois & Marchand, Sylvie, (2004). Literacy Scores, Human Capital, and Growth Across Fourteen OECD Countries, Ottawa: Statistics Canada.
5. Doğrul, H. Günsel; Çelikkol, M. Mine ve Murat, Naci, (2016). "İllerin Ekonomik Gelişmişliği Üzerinde Yaratıcı Sınıfın Etkisi: Türkiye Örneği", *Business & Economics Research Journal*, 7(4), ss.79-95.
6. Evren, G. Oana, (2016). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaratıcı Sınıfın Göç Eğilimlerine Etki Eden Dinamikler: İstanbul Örneği*", Journal of Life Economics*, Özel Sayı, ss.89-102.
7. Florida, Richard, (2002). The Rise of the Creative Class. New York: Basic Books.
8. Florida, Richard, (2011). Yaratıcı Sınıf Adres Değiştiriyor Yetenek İçin Küresel Rekabet. (Z.Kökkaya Chalar, Çev.) İstanbul: Kapital Medya.
9. Florida, Richard, (2012). The Rise of the Creative Class (Revised Paperback Edition), New York: Basic Books.
10. Florida, Richard and Gates, Gary, (2001). Technology and Tolerance: The Importance of Diversity on High Technology Growth, Washington D.C: Brookings Institution.
11. Florida, Richard; Mellander, Charlotta and Stolarick, Kevin, (2008). "Inside the Black Box of Regional Development", *Journal of Economic Geography*, 8(5), pp. 615-649.
12. Fritsch, Michael and Stuetzer, Michael (2009). "The Geography of Creative People in Germany", *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 5(1), pp. 7-23.
13. Fritsch, Michael and Rusakova, Alina, (2012). "Entrepreneurship and Cultural Creativity", Rolf Sternberg and Gerhard Krauss (Ed.), Handbook of Research on Entrepreneurship and Creativity, Elgar (forthcoming), Cheltenham, pp. 145.
14. Glaeser, Edward L., Kolko, Jed and Saiz, Albert, (2001). "Consumer City", *Journal of Economic Geography*, 1(1), pp. 27-50.
15. Inglehart, Ronald and Norris, Pippa; (2003), Rising Tide, New York: Cambridge University Press.
16. Inglehart, Ronald and Welzel, Christian, (2005), Modernization, Cultural Change And Democracy, New York: Cambridge University Press.
17. Knudsen, Brian; Florida, Richard, Stolarick, Kevin and Gates, Gary, (2008). "Density and Creativity in U.S. Regions", *Annals of the Association of American Geographers*, 98(2), pp. 461-478.
18. Lee, Sam Y.; Florida, Richard and Acs, Zoltan, (2004). "Creativity and Entrepreneurship: A Regional Analysis of New Firm Formation", *Regional Studies*, 38(8), pp. 879-891.

19. Lloyd, Richard and Clark, Terry N. (2001). "The City as an Entertainment Machine", K. Fox Gotham (Ed.), Research in Urban Sociology, Critical Perspectives on Urban Redevelopment, JAI/Elsevier, Oxford, pp. (357-378).
20. Mcgranahan, David and Wojan, Timothy, (2007). "Recasting the Creative Class to Examine Growth Processes in Rural and Urban Communities", *Regional Studies*, 41(2), pp. 197-216.
21. Markusen, Ann, (2004). "Targeting Occupations in Regional and Community Economic Development", *Journal of the American Planning Association*, 70(3), pp. 253-268.
22. Markusen, Ann, (2006). "Urban Development and The Politics of a Creative Class: Evidence From a Study of Artists", *Environment and Planning A*, 38(10), pp. 1921-1940.
23. Marlet, Gerard and Woerkens, Clemens van, (2007). "The Dutch Creative Class and How it Fosters Urban Employment Growth", *Urban Studies*, 44(13), pp. 2605-2626.
24. Mellander, Charlotta and Florida, Richard, (2007). "Human Capital Or Creative Class?-Explaining Regional Development in Sweden", KTH/CESIS Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation No:79.
25. Memişoğlu, Dilek ve Kalağan, Gökhan (2017)."Yaratıcı Kentler ve Kentsel Yetenek Üzerine Bir Tartışma*", İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), ss.519-536.
26. Noland, Marcus, (2005). "Popular Attitudes, Globalization and Risk", *International Finance*, 8(2), pp. 199-229.
27. Özen, Efşan N. (2014). Türkiye'nin Yenilikçi Sınıfı-1: Yenilikçi Sınıf ve Bölgesel Gelişme ile İlişkisi. TEPAV, http://www.tepav.org.tr (Erişim tarihi: 05.11.2018)
28. Seçer, Şebnem, (2009). "Profesyonel Mesleklere Ve Profesyonel Bireylere Güven", *Kamu-İş*, 10(4), ss.247-277.
29. Stolarick, Kevin; Lobo, José and Strumsky, D., (2011). "Are Creative Metropolitan Areas Also Entrepreneurial ?", *Regional Science, Policy and Practice*, 3(3), pp. 271-287.
30. https://www.theoutperformer.co/post/the-future-of-the-finance-profession-a-cfo-perspective,
31. https://careers.accaglobal.com/careers-advice/career-development/enhancing-your-employability/what-makes-a-finance-professional.html
32. https://esube.iskur.gov.tr/Meslek/meslek.aspx
33. https://www.bls.gov/ooh/a-z-index.htm#F
34. https://www.pwc.nl/nl/assets/documents/pwc-finance-atters.pdf
35. www.sgk.gov.tr
36. www.iskur.gov.tr

CHAPTER 103

ULUSLARARASI PORTFÖY YATIRIMLARININ İMKB ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN TİCARET YOĞUNLUĞU, OLUMLU GERİ BİLDİRİM İŞLEMİ VE SÜRÜ ETKİSİ İLE TEST EDİLMESİ

Kartal SOMUNCU[1]

1 Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Mehmet Baha Karan danışmanlığında Kartal Somuncu tarafından yapılan doktora tezinin bir kısmından özetlenerek hazırlanmıştır.

GİRİŞ

1970'li ve 1980'li yıllarda ticari banka kredileri, uluslararası sermaye piyasalarında en büyük paya sahip iken, 1990'lı yıllardan itibaren yerini portföy yatırımlarına (UPY) bırakmıştır. Ancak 1994 Meksika, 1997-98 Güney Asya ülkeleri ve 2001'de Türkiye'de yaşanan krizler uluslararası portföy yatırımlarının gelişmekte olan ülke piyasalarına etkilerini yeniden tartışma gündemine taşımıştır. Özellikle gazeteciler ve politik liderler, uluslararası portföy yatırımlarının gelişmekte olan piyasa ekonomileri üzerinde istikrarı bozucu bir etki oluşturduğunu öne sürmeye başlamışlardır. Nobel iktisat ödüllü bilim adamı, Stiglitz(1998): "...gelişmekte olan ülkeler, uluslararası para akımlarındaki hareketlere karşı her zamankinden daha hassas bir durumda" tezi ile sermaye akımlarının daha iyi bir şekilde yönetilmesi için çağrıda bulunmuştur. Öne sürülen teze göre uluslararası portföy yatırımları, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan mali krizlerin en önemli sorumlusudurlar.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekir ise, gelişmekte olan ülkelere öncelikle kısa vadeli sermaye akımlarının yöneldiği ve bu akımların ilgili ülkenin ekonomik kalkınmasını ve finans piyasalarını, yatırım yapmak için gerekli koşulları uygulayabilir hale getirdikten sonra yerini doğrudan yatırımlara bıraktığını söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, UPY, yabancı doğrudan yatırımın bir öncüsü ve hazırlayıcısı durumunda görülmektedir. Kısa vadeli fonlar, vade yapıları itibariyle genellikle menkul kıymet piyasaları ve döviz piyasaları gibi likiditesi yüksek piyasalara yönelmektedir. Yurt dışına yatırım yapmak, yurt içine yatırım yapmaktan daha risklidir. Yurt dışı yatırımların farklı prosedürlere tabi olması, ülkeler arasında politika koordinasyonunun bulunmaması, yatırım yapılan ülkenin farklı bir hukuk sistemine sahip olması ve ülke hükümetlerinin yabancı yatırımlara müdahalelerde bulunabilmesi gibi yasal nedenler ile, enflasyon ve faiz oranlarında ve döviz kurlarındaki belirsizlikler gibi ekonomik nedenler yurt dışına yapılan yatırımları yurt içine yapılan yatırımlara göre daha riskli hale getirmektedir. Aynı zamanda yerli yatırımcılar, yabancı yatırımcılara nazaran bilgi sağlama avantajına da sahiptirler (asimetrik bilgi avantajı). Tüm bu risklerin sonucunda yabancı yatırımcılar daha fazla getiri beklentisi ile hareket ederler.[1]

Yabancı yatırımcıların karşılaştığı bu tür riskleri azaltabilmek için ülkeler yerli yatırımcılar ile eşit koşullar sağlayan yasal düzenlemelerden (çifte vergilendirmenin önlenmesi, sermaye kazanç vergisinin alınmaması gibi), aktif/pasif yönetimi, türev araçların (swap, forward, futures ve opsiyon gibi) kullanılmasına kadar risk yönetimini mümkün kılacak ekonomik önlemler alırlar.

Son otuz yıl içinde uluslararası sermaye hareketlerinin yönü ve hacminde meydana gelen önemli değişiklikler aynı zamanda bu fonların kombinasyonlarında da görülmüştür. Önceleri özellikle devletten devlete ya da özel bankalardan devlete yapılan kısa vadeli fon transferleri yerini son zamanlarda doğrudan yatırım ve diğer uzun vadeli yatırımlara bırakmıştır.

1 World Bank; Managing Capital Flows in East Asia, a World Bank Publication, Washington DC., 1996, s.50.

324

Uluslararası ödemeler dengesi istatistiklerine göre, uluslararası sermaye hareketleri ise vadelerine göre iki kategoriye ayrılmaktadır:

1. Uzun Vadeli Yatırımlar

- Direkt(Doğrudan) Yatırımlar: Özkaynak şeklindeki genellikle uzun vadeli sermaye ve elde edilen kazançların yeniden yatırımı şeklindeki yatırımları ifade eder.
- Diğer Uzun Vadeli Yatırımlar: Krediler, banka mevduatları, diğer alacak ve borçlardan oluşan yatırımlar, diğer uzun vadeli yatırımlar olarak kabul edilir.

2. Kısa Vadeli Yatırımlar

- Portföy Yatırımları: Kamu sektörü tahvilleri, diğer tahviller ve hisse senetleri gibi menkul kıymetlere yapılan yatırımlardır.
- Diğer Kısa Vadeli Yatırımlar: Krediler, kısa vadeli borçlanma araçları, banka mevduatları, diğer alacak ve borçlardan oluşan yatırımlar kısa vadeli yatırımlar olarak kabul edilir.

Uluslararası kısa vadeli yatırımlar genellikle sıcak para olarak adlandırılmaktadır. Çünkü kısa vadeli yatırımlar diğerlerine göre daha oynak (volatile)'tır. Bir ülkenin ödemeler dengesinin sıcak paraya bağımlı olması ödemeler dengesinde ve döviz kurlarında ani dengesizliklere yol açmakta, bu da finansal piyasaları, dış ticaret ve reel ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler, çoğu kez ne finansal piyasalarında piyasa yapıcılık işlevi görecek ve geçici istikrarsızlıkları engelleyecek kurumsal yatırımcılara ve ne de bu dengesizlikleri engellemeye yetecek kamusal fonlara sahiptir (Arias ve Mantiel 1995). 1994, 1998 ve 2001 yıllarında karşılaştığımız ekonomik krizlerin temelinde ödemeler dengesinin sıcak para hareketlerinden olumsuz etkilenmesinin önemli payı vardır.

Yabancı direkt yatırımlar ise çoğunlukla fiziki sermayeye bağlı olmaları nedeniyle, daha istikrarlı bir sermaye girişi olarak kabul edilmektedirler. Gelişmiş ülkelerin etkin sermaye piyasalarına sahip olmaları dolayısı ile uluslararası sermaye piyasalarında işlemlerin yapılabilmesi, sermaye kalemlerinin kolaylıkla diğeri ile swap (takas) yapılabilmesi, sermaye kalemleri arasındaki farkları azaltmakta ve bu ülkeler, ödemeler dengesinden kaynaklanan krizlerden uzak kalabilmektedir.

Piyasaların etkin işleyişini önleyen en önemli faktör; şeffaflıktır. Şeffaflığın makro ve mikro anlamda iki boyutu vardır. Ülkenin hazinesinin ve/veya devlet kurumlarının bazı önemli ve temel ekonomi bilgilerini yatırımcılardan saklaması makro anlamda opaziteyi arttırır. Opazitenin kelime anlamı şeffaflığın kaybolması, berraklığın yok olmasıdır. Bir ülkenin sermaye piyasalarında opazitenin artması sonucunda taraflar arasında bilgiye erişebilme açısından eşitsizlikler ortaya çıkar (bilgi asimetrisi). Bu durum portföy yatırımcılarını en fazla tedirgin eden gelişmelerin başında gelir. 1994 Meksika

Krizi'nden önceki 10 ay boyunca Meksika Merkez Bankasının, ülkenin sahip olduğu uluslararası döviz rezervlerini olduğundan fazla göstermesi makro anlamda şeffaflığın azalmasına bir örnektir. Bu durumun anlaşılması üzerine 1994 sonunda Meksika'da kriz ortaya çıkmıştır.

Hisse senetleri, tahvil ve bonolarına yatırım yapılan şirketlerin gerçek finansman durumlarını gizlemeleri ve yatırımcılara doğru olmayan finansman bilgilerini sunmaları ya da sundukları finansman raporlarının uluslararası standartlara uygun olmaması ise mikro anlamda opazitenin artmasıdır. 2002 yılında ortaya çıkan Enron skandalı da şeffaflığın mikro boyutuna verilebilecek bir örnektir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki opazitenin yüksek (şeffaflığın düşük) olması, kurumsal sınırlamalar ve kısa vadeli fonların uzun vadeli fonlar ile swap edilmesini mümkün kılacak finansman enstrümanlarının ve piyasalarının (türev piyasalar) olmaması, menkul kıymetlerin vadelerinin gelişmiş ülkelerdekilere göre oldukça kısa olması bu ülkelerdeki piyasaların etkin işleyişini önleyen faktörler olarak sıralanabilir.

Gelişmekte olan ülkelerin finansman piyasalarındaki kısa vadeli fonların uzun vadeli fonlar ile değiştirilmesinde sorunların yaşanmasının bir sonucu olarak, yabancı yatırımcıların bu fonları değiştirmek istedikleri dönemlerde bu davranışları küçük yatırımcı tarafından da takip edilebilmektedir. Oluşan sürü hareketi dolayısı ile finansman piyasalarındaki menkul kıymetlerin fiyatları orijinal ve olması gereken fiyatlarının çok ötesine taşınabilmektedir. Bu durum ise genelde piyasalarda bir kriz olarak algılanmaktadır.

Kısa vadeli yatırımlar kategorisinde yer alan fonlar, genellikle bir yılın içinde nakde dönüşecek aktifler ile hisse senetleri gibi her an nakde dönüşebilecek menkul kıymetleri ifade eder. Gerek vadelerinin kısa olması, gerekse her an nakde dönüşebilmeleri kısa vadeli kaynakların her an ülkeyi terk edebileceği anlamına gelmektedir. Ülkeyi terk edebilecek konumda olan bu fonların çıkış anında aniden ve yüklü miktarlarda dolar, euro gibi dövizlere dönüştürülmesi olasılığı ekonomideki kırılganlığı artıracaktır. Ülke merkez bankası, yeterli döviz stoğuna sahip değil ise, hazinenin faiz oranlarını artırması bu kaçışı engellemeye yetmeyecektir. 1998 yılında Güney Doğu Asya'da ve 2001 Şubat'ında Türkiye'de yaşanmış olan olay bundan başka bir şey değildir. Döviz piyasalarında başlayan kriz diğer kesimlere de atlamış ve Güney Doğu Asya'da yer alan ülkelerin paraları bir çok para karşısında %80'lere varan oranlarda değer yitirmiştir. Türkiye'de ise TL.'nın değer kaybı %100'e ulaşmıştır. Yabancı fonların, ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullardan etkilenmeleri sonucu dövize hücum etmeleri yerli yatırımcılar tarafından da takip edilmektedir.

Uluslararası portföy çeşitliliği, piyasanın bölünmesi, tüketimin artması ve yabancı piyasaların büyüme sürecinde pay sahibi olmak gibi uluslararası portföy yatırımlarından edinilecek olası faydaların yanısıra, uluslararası portföy yatırımları için uygulanan bir takım kurumsal kısıtlamalar, vergilendirme (stopaj kesintisi, yabancı gelir vergilendirmesi, çifte vergileme), kur kontrol-

leri, sermaye piyasası düzenlemeleri ve ticari faaliyetlerin maliyeti gibi engeller de bulunmaktadır.

Portföy yatırımları, tasarruf sahiplerinin uluslararası sermaye piyasalarında politik risk, döviz kuru riski, bilgi edinebilme riski gibi ek riskler üstlenmek sureti ile, sermaye kazancı, faiz ve kar payı geliri gibi kazançlar elde etmek amacıyla, hisse senedi, tahvil ve diğer sermaye piyasası araçlarına yatırım yapmalarını ifade eder (Alp 2002). Uluslararası sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelerin ulusal tasarruf açıklarını kapatma, ödemeler dengesine katkıda bulunma ve yurt içinde kaynak dağılımını olumlu etkileme gibi yararları bulunmaktadır. Bu nedenle, son yıllarda bir çok gelişmekte olan ülke ulusal finans piyasalarında yaptıkları düzenlemeler ile daha fazla uluslararası portföy yatırımlarını çekmek için gayret göstermektedir.

Uluslararası işlemlerde bulunan finans kurumları, yalnızca yurt içi işlemler yapan finans kurumlarının maruz kalmadığı üç tür riskle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu riskler; döviz kuru riski (foreign exchange risk), transfer riski (transfer risk) ve işlemlerin takası riskidir (settlement risk).

Döviz pozisyonları, fiyat hareketleri çok fazla olan diğer spekülatif yatırım araçları gibi, üzerinde işlem yapan kurumların finansman durumlarını zora sokabilmekte ve bu kurumları iflas riski ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Transfer riski, bir finans kurumunun, alacağı olan tarafın ülke merkez bankasının ulusal paranın dövize çevrilmesine engeller koyması –veya doğrudan yasaklaması- nedeniyle gerekli ödemeyi yapamaması, yani alacaklı tarafın alacaklarını tahsil edememesi nedeniyle iflas riski ile karşı karşıya kalmasını ifade etmektedir. Uluslararası takas riski ise, gerek piyasalar arasındaki saat farkı ve gerekse takastan kaynaklanacak herhangi bir nedenle finans kurumlarının alacaklarını zamanında tahsil edememesi ve buna bağlı olarak kendi yükümlülüklerini yerine getirememesi durumudur.

Finans kurumlarının iflas riski ile karşı karşıya kalmaları için geçici likidite sorununa sahip olmaları da yeterlidir. İlgili kurumların orta ve uzun vadedeki finansman dengelerinin ne kadar sağlam olduğu, kısa dönemde bir anlam ifade etmeyebilir.

Uluslararası sermaye hareketlerinin, gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerinde bir takım faydaları yanında bir takım zararları da olabilmektedir. Uluslararası sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelerin ulusal tasarruf açıklarını kapatma, ödemeler dengesine katkıda bulunma ve yurt içinde kaynak dağılımını olumlu etkileme gibi yararları bulunmaktadır. Bu nedenle, son yıllarda, gelişmekte olan ülkelerden bir çoğu daha fazla uluslararası portföy yatırımı çekebilmek için ulusal finans piyasalarında düzenlemeler yapmaktadırlar.

Uluslararası portföy yatırımlarının ulusal ekonomilere yararlarının yanısıra, sürü etkisi yaratarak krize neden olma veya oluşan krizi derinleştirme, olumlu geri bildirim işlemi veya tam tersi olumsuz geri bildirim işlemleri nedeni ile hisse senedi fiyatlarını olmaları gereken seviyelerin çok daha ötesine taşımaları sonucunda fiyat oluşumunu bozma ve aktif alım satım işlemleri

yolu ile pazara hakim olma gibi bir takım sakıncaları bulunmaktadır.

Son yıllarda, ticari faaliyetlerin uluslararası boyutta hızlı bir şekilde artması ekonomik faaliyetleri şekillendirmiştir. Tüm dünyada ulusal ekonomiler, yalnızca mal ve hizmetler bağlamında değil, aynı zamanda, tüm ülkelerin finans piyasalarındaki uluslararası portföy yatırımlarının menkul kıymet ticareti faaliyetlerini de daha yakından yaşar olmuştur. Ülkeler arasındaki düzenleyici engellerin sayısının azaltılması, seyahat ve ulaşımın yanı sıra iletişimdeki ilerlemeler, menkul kıymet piyasalarındaki alım ve satıma uygulanan maliyetlerin düşmesi, piyasanın entegrasyonu sürecinin hızlanmasını sağlamıştır. Genel mal ve hizmetler yönünden bu küreselleşme eğilimi, her bir ülkenin gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH)'nın bir parçası olarak ihracat ve ithalatlarda görülen büyümede de açık olarak gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, ülkelerin tüketim tarzları uluslararası bir nitelik kazanmıştır.

Uluslararası ticarette yaşanan artışın yanı sıra, finans piyasası faaliyetlerinin küreselleşmesi süreci de daha açık olarak gözlenmeye başlanmıştır. Gerçekten de, finans piyasası faaliyetlerindeki sınır ötesi artış, bir başka deyişle uluslararası bağlamda görülen artış, mal ve hizmetlerle yapılan ticarete oranla daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmeler, iletişim ve ulaşım teknolojisindeki ilerlemeler ile de desteklenmiştir. Bu ilerlemeler sayesinde coğrafi mesafelerin önemi azalmış, bilgiye erişme hızının artmasının yanında, bilgilerin kapsamı da genişlemiştir. Bu gelişmeler finans piyasasındaki faaliyetlerin daha hızlı ve daha etkin bir şekilde yapılması sonucunu doğurmuştur. Aynı şekilde, teknoloji sayesinde yaşanan bu gelişmelere ek olarak, çoğu ülkede sermaye ve kur denetimlerinin artık yapılmaması gibi sermaye piyasasının liberalleştirilmesine yönelik uygulamalar, uluslararası finans faaliyetlerinin daha da artmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak, yatırım olanakları artık iç piyasalarla sınırlı olmaktan çıkmıştır. Parasal sermaye, göreceli olarak daha serbest bir şekilde yurt dışında yatırım olanaklarına sahip olabilmiştir. Gerçekten de fonlar üzerinden yaşanan uluslararası ölçekteki rekabet, sabit getirili para piyasası araçlarının yanında, hisse senetlerinin uluslararası düzeydeki hareketliliğinde de büyük bir artış doğurmuştur. Gittikçe daha fazla erişilebilir oldukları için, özellikle gelişme sürecinde olan piyasalar (Emerging Markets), dünyanın her yerinden yatırımcılara cazip yatırım alternatifleri sunmaya başlamıştır.

Günümüzde, dünyadaki finans piyasası ortamı, uluslararası portföy yatırımları (UPY) için daha uygun olsa da tasarruf sahipleri ve bireysel (küçük) yatırımcılar için potansiyel gelirler hiçbir şekilde cazibesini yitirmemiştir. Uluslararası ölçekte tüketimin gittikçe artması olasılığı ve yurt dışındaki farklı büyüme olanaklarında uluslararası portföy yatırımlarının pay sahibi olmaları olasılıkları bulunmaktadır. Bununla birlikte, finans piyasasında sunulan hizmetlerin yanı sıra akademi çevrelerindeki yatırım uzmanları arasında da, uluslararası portföy yatırımının faydaları konusunda ciddi görüş ayrılıkları vardır. Bunlara göre, gerçek yaşam koşulları göz önüne alındığında, ek riskler, maliyetler ve UPY için geçerli olan başka kısıtlamalar vardır. Bu unsurlar, en iyi olasılıkla UPY'dan beklenen olası avantajları azaltır; en kötü olasılıkla da

karların ortadan kalkmasına yol açar (Bartram ve Dufey 2001).

Son yıllarda yapılan bazı çalışmaların da gösterdiği gibi, uluslararası piyasalar arasındaki ilişkiler anlamlı bir şekilde artmıştır. Sonuç olarak, bilim adamları ve yatırım uzmanları, dikkatlerini sektörler ve endüstriler temelinde alternatif çeşitlilik modellerine vermeye başlamıştır. Son deneysel bulgular, ülkelerden ziyade küresel endüstriler çapında çeşitlilik olması gerektiğini göstermiştir (Fuerbringer 2001).

Uluslararası fonlar, genellikle Karayip'teki küçük adalarda, Kıbrıs, Malta, Lüksemburg gibi Avrupa ülkelerinde ve Asya'daki bazı ülkelerde yer alan, vergi sığınağındaki, yatırım fonlarıdır. Serbest fonlar (hedge funds) alanında çalışan IMF ekonomistleri ve finans piyasası üyeleri, bir çok uluslararası fonun serbest fon olduğunu belirtmektedirler (Kim ve Wei 2002). Dolayısı ile UPY ile ilgili çalışmalar, aslında bir anlamda da serbest fonlar ile de ilişkili olabilirler. George Soros'un Quantum Fonu ve Julian Robertson'ın Tiger Fonu, uluslararası finans piyasalarında faaliyet gösteren, örnek olarak verilebilecek, ünlü serbest fonlardır.

Bu araştırma kapsamında, yabancı portföy yatırımcılarının (özellikle serbest fonların) sıklıkla uyguladıkları varsayılan üç temel yatırım işlemi tartışılacaktır. Bu yatırım işlemleri, sırası ile, menkul kıymet ticareti yoğunluğu (intensity of trading), olumlu geri bildirim işlemi (positive feedback trading) ve toplu olarak hareket etme (herding) davranışlarıdır.

1. MENKUL KIYMETLERİN ALIM SATIM YOĞUNLUĞU (INTENSİTY OF TRADİNG)

Uluslararası portföy akımlarının (sınır ötesi fonların) karşılaştığı kurumsal çevre ve düzenlemeler yerli fonlar (sınır içi fonlar)dan oldukça farklı olabilir. Bu konuda yapılan çalışmalarda sınır ötesi fonların yerli karşılıklarına nazaran daha az düzenleme ile karşılaştığını gösteren 7 alan belirlenmiştir (Helm:1997). Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Sınır ötesi fonların bulunduğu yabancı ülkeler genellikle sermaye kazanç vergisi almazlar.
- Sermaye kazanç vergisini ödemedikleri gibi portföyleri hakkındaki finansal bilgileri vergi ve finansman otoritelerine de göndermezler.
- Vergi sığınağı olarak adlandırılan ülkelerin sınır ötesi fonlar üzerindeki düzenlemeleri, çoğu sınır içi yatırım fonunun bulunduğu endüstrileşmiş ülkelere göre daha az serttir.
- Sınır ötesi fonlar, ürünlerinin faaliyetinde, yapısında ve doğasında meydana gelen değişimlerde bürokrasiye bağlı daha az gecikmeye ve daha fazla esnekliğe sahiptirler.
- Sınır ötesi fonlar, yatırım kısıtlarıyla ve kısa dönem ticaret sınırlarıyla, daha az karşılaşırlar.
- Sınır ötesi fonlar, sermaye yapısı gereksinimleriyle, hükümet

önlemleriyle ve performansa dayalı ücretlerdeki kısıtlarla daha az karşılaşırlar.

- Sınır içi yatırım fonlarının kaldıraçlı pozisyonları yasaklanırken (örneğin yatırım yapmak için borç almak), sınır ötesi fonlar bu durumu kendileri seçmedikçe bu tarz kısıtlarla karşılaşmazlar.

Sonuç olarak, sınır ötesi fonlar sınır içi fonlardan daha yoğun bir şekilde alım satım yapabilirler (Intensity of Trading). Çünkü, sermaye kazanç vergisinin sıfır ya da sınır içi karşılıklarına nazaran daha az olması, daha az denetim ve düzenleme ile karşılaşılması, onlardan ticaret yapmak için beklenen gerekli kazancı düşürür.

Kim ve Wei (2002), Aralık 1996 ile Aralık 1999 arasındaki 37 ayı kapsayan ve ay sonu yatırımcı portföyünde bulunan takas dökümlerini kullanarak yaptıkları çalışmada Kore Borsasına yatırım yapan serbest fonlar ile Kore Borsasına yatırım yapan yerli yatırımcıların davranış stilleri arasındaki farkları incelemişlerdir. Sonuçta, vergi sığınağı olarak kabul edilen ülkelerden gelen serbest fonların yerli yatırımcılara nazaran daha yoğun ticaret yaptıklarını bulmuşlardır. Kim ve Wei tarafından yapılan bu çalışma, menkul kıymet alım ve satım yoğunluğunu test etmeye yönelik literatürde yapılmış ilk ve tek çalışmadır.

Bu yöntemde aynı zaman diliminde aynı aracı kurumun[2] sahip olduğu tüm hisse senetlerinin toplam değerine bölünen t ayının sonunda k aracı kurumu tarafından tutulan j hisse senedinin değeri w(k,j,t) ile gösterilecektir. w, t zamanında, k aracı kurumu için tüm hisse senetleri arasında ağırlık değişimlerinin mutlak değer toplamını şu şekilde hesaplayabiliriz:

$$(1) \qquad TN(k,t) = \sum_{j} \left| w(k,j,t) - w(k,j,t-1) \right|$$

Bu formülde yer alan değişkenler sırası ile aşağıdaki gibidir:

t : ilgilenilen dönemi (ay),

t-1 : bir önceki dönemi (ay),

k : herhangi bir aracı kurumu,

j : aracı kurum k'nın portföyünde bulunan herhangi bir hisse senedini,

w(k,j,t) : herhangi bir aracı kurum k'nın, herhangi bir ay sonunda elinde bulundurduğu, j hisse senedinin piyasa değerinin, aynı aracı kurumun o ay sonu itibariyle elinde bulundurduğu portföyünün tamamının piyasa değeri içindeki oranını,

TN(k,t) : ilgili ay sonu ile bir önceki ay sonundaki w(k,j,t) değerlerinin mutlak farklarının toplamını gösterir.

$$(2) \qquad TN(k) = \frac{1}{(T-1)} \sum_{t=2}^{T} TN(k,t)$$

2 Kim ve Wei, çalışmalarında bu yöntemi, yatırımcılara uygalamalarına karşılık, çalışmamızda daha önce belirttiğimiz sınırlamalara göre yöntem, yerli ve yabancı kurumlara hizmet veren aracı kurumlara uygulanmıştır.

T : örnekteki toplam ay sayısını,

K(i) : i aracı kurum grubundaki toplam aracı kurum sayısıdır. Örneğin yerli yatırımcılara hizmet veren aracı kurum grubunda yer alan aracı kurumların sayısı.

TN(k): aracı kurumu için ortalama menkul kıymet ticareti yoğunluğunu (ağırlık değişimini) gösterir.

Verilen i grubundaki aracı kurumlar için ortalama yatırım yoğunluğu (TN), TN(k) toplamının i grubundaki tüm aracı kurumların sayısına bölünmesi ile bulunur.

Hesap edilen TN(k,t) değerlerinin toplamı alınmış ve bu toplam, toplam ay sayısının bir eksiğine (Tüm dönem için 48'e) bölünmek suretiyle her bir aracı kurum grubu için TN(k,t) değerlerinin ortalaması bulunmuştur.

(3) $$TN = \frac{1}{K(i)} \sum_{k} TN(k)$$

Son aşamada ise yerli ve yabancı yatırımcılara hizmet eden aracı kurumlar için bulunan ticaret yoğunluğu endekslerinin toplamları alınmış ve bu toplam değerler, yerli ve yabancı yatırımcılara hizmet eden aracı kurumlar gruplarında yer alan aracı kurum sayılarına bölünmek suretiyle yerli ve yabancı yatırımcılar için ayrı ayrı menkul kıymet ticareti yoğunlukları hesap edilmiştir. Merkezi limit teorisine göre, elde edilen TN değerleri asimptotik olarak normaldir. TN değerleri, her bir yatırımcı grubunun menkul kıymet ticareti yoğunluklarını ifade eder. Eğer bir yatırımcı grubu yoğun olarak menkul kıymet alım ve satımı ticareti ile uğraşmıyor ise yani, ticaret yoğunluğu yok ise, TN'nin beklenen değeri sıfır çıkacaktır. İstatistiki olarak sıfırdan farklı bulunacak değer ise yatırımcı grubunun yoğun bir şekilde menkul kıymet ticareti ile uğraştığını gösterecektir. Menkul kıymet yoğunluğunu saptamak için kullanılan yöntemde farkların mutlak değerleri alındığı için bulunacak sonuçlar, eğer sıfırdan farklı ise, pozitif olacaktır.

2. OLUMLU GERİ BİLDİRİM İŞLEMLERİ (POSİTİVE FEEDBACK TRADİNG) – MOMENTUM İŞLEMİ

Uluslararası fonlar ayrıca yerli fonlardan farklı menkul kıymet işlemleri ile de meşgul olabilirler. Örneğin, literatürde, uluslararası portföy yatırımcılarının olumlu geri bildirim işlemleri (menkul kıymetlerin fiyatları artar iken bu menkul kıymetleri satın almak için acele etmek ve fiyatlar düşer iken ise sahip oldukları menkul kıymetleri satmak için aceleci olmak) ile ilgilenebilecekleri ve temel ekonomik konuları göz ardı ederek birbirlerinin davranışlarını taklit etmek isteyebilecekleri öne sürülmektedir. Uluslararası fonların yerli fonlara nazaran daha az sınırlama ile karşılaşmaları bu şekilde davranmalarına neden olabilir.

Geçmişteki bir dizi çalışma, uluslararası yatırım işlemlerinin yerel hisse senedi fiyatları üzerinde etkin rol oynadığını göstermektedir. Tesar ve Werner (1994, 1995) çalışmalarında 3'er aylık düşük frekanslarda, uluslararası

yatırımların yerli hisse senetlerini satın aldıklarında fiyatların yükselme eğiliminde olduğunu tespit etmişlerdir.

Dornbusch ve Park (1995), yabancı yatırımcıların yaptıkları işlemlerin geçmişte elde ettikleri getirilerden etkilendiğini ve bu nedenle yabancı yatırımcıların hisse senetlerinin fiyatları artarken alımda bulunduklarını ve fiyatlar düşer iken de hisse senetlerini sattığını öne sürmüşlerdir (olumlu geri bildirim işlemi).

Bohn ve Tesar (1996), yabancı piyasalardaki toplam Amerikan sermaye yatırımları ile ilgili verileri kullanarak, piyasa getirisi tahmini ile piyasadaki net alımlar üzerinde regresyon analizi uygulamışlar; artan getirilerin net akımları da olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuç, olumlu geri bildirim işleminin varlığını göstermektedir.

Frankel ve Schmukler (1996, 1998), her an olabilecek bir nakit krizinde yabancı yatırımcıların, o ülkenin sakinlerinden daha önce hareket edip etmeyeceklerini incelemek için kapalı uçlu ülke fonları ile ilgili verileri kullanmışlardır. Sonuç olarak, ortalamada, yerli yatırımcıların uluslararası yatırımcılara oranla daha iyi bilgilendirildiklerini gösteren bir sonuca ulaşmışlardır.

Brennan ve Cao (1997) ABD piyasalarına yönelik aylık verileri kullanarak, uluslararası yatırımların yerli hisse senetlerini satın aldıklarında fiyatların yükselme eğiliminde olduğunu tespit etmişlerdir.

Choe, Kho ve Stulz (1999), işlem yapan yabancı yatırımcıların Kore'deki hisse senedi fiyatlarına etkisini incelemek için, Kore hisse senedi piyasasına ait (1996 Aralık 1997 Aralık arasındaki) ticari işlem verilerini kullanmış ve Kore krizinden önceki dönemi Kore krizinden sonraki dönemden ayrı olarak incelemişlerdir. Kriz öncesinde olumlu geri bildirim işlemine ilişkin olarak açık kanıtlar bulmuşlardır: Yabancı yatırımcıların Kore krizinden önce olumlu bir piyasa getirisini takiben alımda bulunduğu ve negatif bir piyasa getirisinden sonra satış işlemi yaptığını saptamışlardır. Aynı durum Koreli bireysel yatırımcılar için de geçerlidir. Bu kanıt Froot, O'Connell ve Seasholes (1998) tarafından elde edilen kanıtlarla tutarlılık göstermektedir. Froot ve arkadaşları (1998), hisse akışı ve borsa endeksi arasındaki ilişkiyi State's Street Bank & Trust'tan elde ettikleri verilerin ışığında incelemiş ve borsa endeksi getirileri ve hisse akışı arasındaki çeyrek dönemlik ilişkinin %60 ve %85'inin geçmişteki getiriler ile açıklanabileceği sonucuna varmışlardır.

Choe, Kho ve Stulz (1999)'a göre yabancı net satışının çoğunun gerçekleştiği dönemler, borsa fiyatlarının düştüğü zamanlarda ortaya çıkarken, yabancı yatırımcılar tarafından sürekli alışların gerçekleştiği dönemler borsa fiyatlarının arttığı zaman oluşmaktadır. Ancak, Choe, Kho ve Stulz (1999), yabancı yatırımcıların, piyasanın oldukça küçük bir kısmına sahip olduklarından dolayı, piyasadaki düşüşte büyük bir rol almalarının olası olmadığını, etkilerinin kısmi olabileceği sonucuna varmışlardır. Choe, Kho ve Stulz'un çalışmaları sonucunda ileri sürdükleri bir başka tez de uluslararası yatırımcıların yerli yatırımcılar karşısında bilgi dezavantajına sahip olduklarıdır. Yani, Choe ve arkadaşlarına göre Kore'li yatırımcılar yabancı yatırımcılara nazaran

daha iyi bilgilendirilmektedirler.

Kaminsky, Lyons ve Schmukler (2000), Latin Amerika'da bulunan yatırım fonlarının ticari davranışını araştırmışlar ve sonuçta, hem yatırım fonlarının yöneticileri arasında hem de yatırım fonlarındaki nihai yatırımcılar arasında olumlu geri bildirim işleminin olduğunu kanıtlamışlardır.

Froot, O'connell ve Seasholes (2000), uluslararası portföy akışlarının 1994'den 1998 yılına kadar 44 ülkeye ilişkin giriş ve çıkışlarını incelemişler ve olumlu geri bildirim işlemini test etmişlerdir. Sonuçta, yatırım fonu akımlarının geçmişteki getirilerden etkilendiğini, yani, uluslararası yatırımcıların olumlu geri bildirim işlemi ile uğraştıklarını bulmuşlardır. İkinci olarak, akımların, gelecekteki varlık getirileri için olumlu bir önsezi (tahmin) gücünün olduğunu tespit etmişlerdir. Üçüncü olarak, yabancı yatırım fonlarının akışlarına, yerel hisse senedi fiyatlarının duyarlılığının olumlu ve istatistiki olarak anlamlı olduğunu bulmuşlardır. Dördüncüsü, hisse senedi fiyatlarının, fon akımlarının baskısına karşı tutarlılıklarının devam ettiğini saptamışlardır. Bu durumda fon akımları, gelecekteki getirilere negatif olarak etki eder. Kısaca özetlemek gerekirse, sonuçta iki yönlü bir etkinin olduğunu saptamışlardır: Portföy akışı, gelişmekte olan piyasalardaki getiri oranlarını etkilemektedir. Aynı zamanda olumlu (pozitif) getiriler de portföy akışına etki etmektedir.

Froot, O'Connell ve Seasholes (2001), günlük bazda uluslararası portföy akımlarının ölçümlerini çok sayıda ülkelerde kullanarak en azından hisse senetlerinin fiyat artışlarının bir kısmının uluslararası alımları takiben gerçekleştiğini saptamışlardır. Uluslararası portföy akımları yerli hisse senedi piyasasının getirilerini tahmin etmekle birlikte beklentinin etkisini açıkça yorumlamakta zorlanmışlardır. Bu konuya açıklık getirebilmek için iki farklı yorum getirmişlerdir. Birinci yorum, uluslararası yatırımcıların, yatırım yaptıkları ülkenin genel durumu hakkında, ticari faaliyette bulundukları yerli yatırımcılardan daha iyi bilgilendirildiklerini belirtmektedir. Böylelikle yabancı yatırımcılar ister hisse senetlerinin gerçeğe en yakın fiyat aralığındaki değişimlerini tahmin ederek isterse de yerli yatırımcılardan önce bu tarz bir temel analizdeki çeşitli değişimleri önceden sezinleyerek henüz piyasanın bütün olarak sezgileri gelişmeden ilk alıcılar konumuna geçmektelerdir. Tüm bu yazılanlar daha önce egemen olan ve Choe, Kho ve Stulz'un (2001) Kore verilerini kullanarak savunduğu "uluslararası yatırımcılar yerli yatırımcılar karşısında bilgi dezavantajına sahiptir" tezine ters düşmektedir. Buna karşılık, Seasholes (2004) tarafından yapılan bir başka çalışmada, uluslararası yatırımcıların yerel piyasa firmalarının kazanç bildirimlerini kullanarak daha iyi bilgilendirildiklerini gösteren bulgular saptamıştır. Seasholes'a göre, uluslararası yatırımcılar iyi (kötü) kazanım sürprizlerinde alıcı (satıcı) olma eğilimindedirler. Bu nedenle, uluslararası yatırımcılar, kamuoyu tarafından daha çok bilinen firmaların finansman durumları hakkında daha fazla temel bilgi avantajına sahip olabilirler. İkinci yoruma göre takip edilen getiriler fiyat baskısına atfedilebilir. Bu görüşe göre; uluslararası yatırımcılar ülkenin prensipleri hakkında özel bir bilgiye sahip değillerdir. Uluslararası yatırımcıların alımları yüksek frekanslarda olumlu ilişkilidir; bu da getirilerle şartlı ilişkiye yön verir. Yani, uluslararası yatırımcıların şimdiki alımları gelecekteki

ek uluslararası talebi önceden haber verir, ama bu durum temel esaslardaki iyileşmeye gösterge değildir. Sonuç olarak, gözlemlenen beklenti etkisine, bilginin mi yoksa fiyat baskısının mı neden olduğunu belirlemek oldukça zordur.

Froot ve Ramadorai (2001), kapalı uçlu ülke fonlarının fiyatları ve ilgili net varlık değerlerini kullanarak, uluslararası portföy akımları ile kapalı uçlu fon fiyatları ve net varlık değerleri arasında bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, krizlerin, kapalı uçlu fon fiyatlarını değil, uluslararası portföy akımlarının işlemini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Uluslararası portföy akımlarının normal zamanlarda yabancı ülkelere girişlerinde, kapalı uçlu fon fiyatlarındaki ve net varlık değerlerindeki değişikliklerin, olumlu olarak etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla bu sonuçlar Choe, Kho ve Stulz'un (2001) fiyat artışlarına (azalışlarına) karşılık uluslararası portföy akımlarının yerel piyasa alımlarını (satımlarını) tespit eden bulgularıyla tutarlı değildir. Ayrıca, uluslararası portföy yatırımcılarının yerel yatırımcılara nazaran daha iyi bilgilendirildiği sonucuna da ulaşmışlardır.

Kim ve Wei (2002), Aralık 1996 ile Aralık 1999 arasında ay sonu verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, yabancı portföy yatırımcılarının olumlu geri bildirim işlemleri uğraştıklarını kanıtlayacak bir sonuca ulaşamadıklarını dolayısı ile bir kriz anında yabancı yatırımcıları kriz sorumlusu olarak görmenin doğru olmayacağını ileri sürmüşlerdir.

Kim ve Wei (2002) daha sonra yaptıkları çalışmada da benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Kore'deki 1997 sonlarında başlayan finans krizinin öncesi ve sonrası ile ilgili çalışmalarında, yabancı portföy yatırımcılarının davranışlarını incelemişlerdir. Araştırmada Kasım 1996'dan, Haziran 1998'e kadar olan dönemde, Kore Menkul Kıymetler Borsası'nda (birincil ve ikincil piyasada) her yabancı yatırımcının her hisse senedinde aldığı aylık pozisyonları kullanmışlar ve sonuçta Kore'de ikamet eden yabancı yatırımcıların, kriz öncesi dönem hariç, herhangi bir alt dönemde olumlu veya olumsuz geri bildirim menkul kıymet işlemi ile uğraştıklarına dair istatistiksel olarak anlamlı bir bulguya ulaşamamışlardır. Kriz öncesi dönemde ise yalnızca yabancı kurumsal yatırımcıların olumlu geri bildirim işlemi ile uğraştıklarına dair bir kanıt saptamışlardır. Ancak, Kore'de ikamet etmeyen kurumsal ve bireysel yabancı yatırımcıların, kriz öncesindeki iki alt dönemde de anlamlı bir şekilde olumlu geri bildirim işlemi ile uğraştıklarını saptamışlardır. Ayrıca, finans krizi çıktıktan sonra Kore'de bulunmayan kurumların olumlu geri bildirim işlemini kullanma yoğunluklarının arttığı sonucuna da ulaşmışlardır.

Olumlu geri bildirim işlemi, borsada, zarar durdurma emirleri (fiyatlar arttığında satın alma ve fiyatlar düştüğünde hisse senedi satmaya dayalı portföy güvenlik yatırım stratejisinden ya da yatırımcının ek para yatırma çağrılarını karşılayamaması durumunda zorunlu tasfiye gereği fiyatlar belli bir noktanın aşağısına indiğinde otomatik olarak satma) sonucunda da gerçekleşebilir.

Yatırımcıların olumlu geri bildirim işlemi ile ilgilenip ilgilenmediklerini araştırmak için belli hisse senetlerinin önceki performansları arasındaki ilişkinin ölçülmesi gereklidir. Grinblatt, Titman ve Wermers(1995)'in önerdiği ve Kaminsky, Lyons ve Schmukler (2000) tarafından biraz değiştirilen yöntemi izleyerek, k yatırımcı grubu için momentum işlemini (olumlu veya olumsuz

geri bildirim menkul kıymet işlemini tanımlamak için kısaca momentum işlemi tanımlaması da kullanılabilir.) şu şekilde ölçmek mümkün olabilecektir:

(4)

$$M_{(k,j,t)} = \left[\frac{(Q(k,j,t) - Q(k,j,t-1)}{Q^{*}(k,j,t)} \right] R(j,t-1)$$

Bu formülde yer alan değişkenler sırası ile aşağıdaki gibidir:

t : ilgilenilen dönemi (ay),

t-1 : bir önceki dönemi (ay),

k : herhangi bir aracı kurumu,

j : aracı kurum k'nın portföyünde bulunan herhangi bir hisse senedini,

M(k,j,t): t zamanında, k aracı kurumunun (ya da yatırımcı grubunun) momentum ölçüsünü,

Q(k,j,t) : t zamanında, k aracı kurumunun (ya da yatırımcı grubunun) elinde tuttuğu j hisse senedinin pay sayısını,

Q(k,j,t): Q(k,j,t) ve Q(k,j,t-1)'in ortalamasını,*

R(j,t-1) : t-2'den t-1'e kadar geçen sürede j hisse senedinde oluşan getiri miktarını, gösterir.

Verilen bir örnek dönemde k aracı kurum (ya da yatırımcı grubu) için momentum işleminin ölçüsü:

(5)

$$M(k) = \frac{1}{T} \sum_{t} \sum_{j} M(k,j,t)$$

J : k tarafından işlemi yapılan hisse senetlerinin toplam sayısını,

T : zaman dönemlerinin toplam sayısını,

M(k) : k aracı kurum (ya da yatırımcı grubu) için momentum işleminin ölçüsünü, gösterir.

Geri bildirim işleminin olmaması durumunda M(k)'nın ortalama değeri sıfır olacaktır. Sistematik bir olumlu geri bildirim işleminde M(k)'nın değeri pozitif olacaktır. Sistematik bir negatif geri bildirim işleminde ise, M(k)'nın değeri negatif olacaktır.

3. SÜRÜ HALİNDE HAREKET ETME (HERDİNG) DAVRANIŞI

Belirli bir grupta bulunan yatırımcıların, birbirlerinin ticari davranışını taklit etme eğilimine sürü halinde (toplu olarak) hareket etme denir. Portföy yatırımcıları, mantıklı ya da mantıksız şekilde sürü halinde hareket edebilir-

ler. Bilginin asimetrik olması, bilgi sahibi olmayan akıllı yatırımcıların, bilgi sahibi olan yatırımcılarla aynı ticaret stratejisini seçmelerine neden olabilir (Bikhchandani, Hirshleifer ve Welch, 1992; ve Banerjee, 1992). Bu tanımdan, sınır ötesi fonların sınır içi fonlara göre daha fazla ya da daha az sürü halinde hareket edip etmeyeceği bu fonların gelişmekte olan piyasalar ile ilgili bilgi toplama ve kullanma kapasitelerine bağlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sürü halinde hareket, belli bir grubun yatırımcıları için birbirlerinin işlemlerini taklit etme eğilimi şeklinde tanımlanabilir. Bilginin asimetrik olması, bilgi sahibi olmayan akıllı yatırımcıların, bilgi sahibi olan yatırımcılar ile aynı ticaret yolunu seçmelerine neden olabilecektir.

Kurumsal yatırımcılar arasındaki toplu olarak hareket etme davranışı için alternatif bir açıklama vardır. Bireysel yatırımcılardan farklı olarak fon yöneticileri (yatırım fonları için 3 ayda bir, emeklilik fonları için yılda bir) bir benchmarka ve/veya birbirlerine göre performansları için düzenli olarak gözden geçirilirler. Bu da, onların birbirlerinin yatırım davranışlarını, daha fazla taklit etmelerine neden olabilir (Scharfsten ve Stein, 1990).

Toplu olarak hareket etme davranışını gözlemleyen bazı ampirik (deneysel) çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda yapılan ilk çalışmada, Lakonishok, Shleifer ve Vishny(1992), İngiltere ve Amerika'daki kurumsal yatırımcıların arasındaki toplu olarak hareket etme davranışının (herding) varlığına ilişkin kanıtlar sunmuşlardır.

Grinblatt, Titman ve Wermers (1995), ABD ve İngiltere'de kurumsal yatırımcılar arasında toplu halde hareket etme eğilimini gösteren bulgulara rastlamışlardır. Dornbusch ve Park (1995), yabancı yatırımcıların kendi aralarında toplu halde hareket ettiklerini bulmuşlardır. Krugman (1997), para yöneticilerini "aşırı derecede tehlikeli finansal bir sürü" olarak tanımlar. Bu sürü halinde hareket etme davranışı, dış yatırımcılar tarafından yapılan işlemleri istikrar bozucu bir faktöre dönüştürebilir; çünkü, dış yatırımcılar bir grup halinde işlem yapmaya başlayıp, girdikleri piyasalarda düzensizlik ve muhtemelen panik yaratabilirler. Wylie (1997), ABD ve İngiltere borsaları üzerine yaptığı çalışmada, Grinblatt, Titman ve Wermers (1995)'in sonuçlarını teyit eden bulgular elde ettiğini raporlamıştır.

Choe, Kho ve Stulz (1999), bir grup halinde Kore'deki yabancı yatırımcılarla (veya Amerikan yatırımcıları) ilgili verileri kullanarak, toplu olarak hareket etme davranışı ile ilgili bulgulara rastlamışlardır. Kim ve Wei (1999) bireysel ve kurumsal yatırım yapan yabancı yatırımcılar ve Kore'de bulunan yabancı yatırımcılar ile Kore dışından yatırım yapan yabancı yatırımcılar arasındaki menkul kıymet ticareti davranışlarını karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak, tüm yabancı yatırımcıları tek bir sepetin içine koymanın yanıltıcı olabileceği sonucuna varmışlardır. Örneğin, bireysel yabancı yatırımcılar, kurumsal yabancı yatırımcılara oranla toplu olarak hareket etmeye daha fazla meyilli olduklarını, ayrıca ülke dışından yatırım yapan yabancı yatırımcıların o ülkede ikamet eden yabancı yatırımcılara oranla daha fazla toplu olarak hareket ettiklerini gösteren bulgular elde ettiklerini ileri sürmektedirler.

Froot, O'connell ve Seasholes (2000), bu makalede, olumlu geri bildirim işlemi ve toplu olarak hareket etme davranışını test etmişlerdir. Sonuçta,

uluslararası yatırımcıların kriz dönemlerinde sürü halinde hareket ettiklerini, ancak, normal dönemlerde bu şekilde hareket etmediklerini bulmuşlardır.

Kim ve Wei (2002), Aralık 1996 ile Aralık 1999 tarihleri arasındaki dönemde ay sonu verilerini kullanarak Kore Borsasına yatırım yapan kurumsal yabancı yatırımcıların kendi aralarında toplu halde hareket ettiğini gösteren sonuçlara ulaşmışlardır. Ancak, yerli kurumsal yatırımcıların toplu halde hareket etme eğilimlerinin kurumsal yabancı yatırımcılardan daha fazla olduğunu da ileri sürmüşlerdir. Dolayısı ile bir finansal krizde yabancı kurumsal yatırımcıların daha az suçlu olabileceklerini savunmuşlardır.

Kurumsal yatırımcılar üzerine toplu olarak hareket etme davranışının ölçülmesine yönelik endeks, Lakonishok, Shleifer ve Vishny (1992) tarafından geliştirilmiştir.

(6)
$$H(i,j,t) = \left| \frac{B(i,j,t)}{B(i,j,t)+S(i,j,t)} - p(i,t) \right| - E\left| \frac{B(i,j,t)}{B(i,j,t)+S(i,j,t)} - p(i,t) \right|$$

(7)
$$p(i,t) = \frac{\sum_{j=1}^{N} B(i,j,t)}{\left(\sum_{j=1}^{N} B(i,j,t) + \sum_{j=1}^{N} S(i,j,t) \right)}$$

(8)
$$H(i,t) = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^{N} H(i,j,t)$$

(9)
$$H(i) = \frac{1}{N} \sum_{t=1}^{T} \sum_{j=1}^{N} H(i,j,t)$$

Bu formülde yer alan değişkenler sırası ile aşağıdaki gibidir:

t **:** *ilgilenilen dönemi (ay),*

k *: herhangi bir aracı kurumu,*

j *: aracı kurum k'nın portföyünde bulunan herhangi bir hisse senedini,*

N *: hisse senetlerinin sayısını,*

T *: ay sayısını,*

H(i,j,t) : i grubundaki yatırımcılar için t ayında j hisse senedinde sürü halinde hareket etme endeksini,

H(i,t) : tüm hisse senetleri karşısında ortalaması alınmış t ayında, i grubunun toplu olarak hareket etme endeksini,

H(i) : örnekteki tüm aylar karşısında ortalaması alınmış, i grubunun toplu

olarak hareket etme eğilimini,

B(i,j,t) : t ayında j hisse senedinde net olarak alıcı olan i grubundaki aracı kurumların (yatırımcıların) sayısını,

S(i,j,t) : t ayında j hisse senedinde net olarak satıcı olan i grubundaki aracı kurumların sayısını,

*p(i,t) : t ayında, tüm hisse senetlerinin toplandığı, aktif haldeki toplam aracı kurum sayısına bölünen (net alıcı sayısı + net satıcı sayısı), i grubundaki net alıcı sayısını,*gösterir.

Eğer, elde edilecek H(i) değeri sıfırdan farklı olur ise bu, toplu olarak hareket etme davranışına işaret edecektir.

H(i,j,t)'nin tanımında, indeksin genel piyasa koşullarından etkilenmediğinden emin olmak için p(i,t) değeri çıkarılmıştır. Mutlak değerlerin alınması ile alım ya da satım doğrultusunda yatırımın ne kadar kutuplaştırılacağını 6. eşitliğin ilk kısmı vermektedir. Uyum faktörü de denilen 6. eşitliğin ikinci kısmı, toplu olarak hareket etme eğiliminin olmadığı varsayımı altında, ilk kısmın ortalama değerini doğrulamak için çıkarılır. İkinci kısım, B(i,j,t)'nin binom dağılımı izleyeceği varsayımına dayanarak hesaplanmıştır.

4. ARAŞTIRILMASI PLANLANAN HİPOTEZLER

Araştırma kapsamında sorgulanacak soruları üç temel hipotez etrafında toplamak ve araştırmanın kapsamını sınırlandırmak mümkündür.

Bu hipotezler sırası ile aşağıdaki gibidir:

Hipotez 1 : Yabancı yatırımcılar, İMKB Hisse Senetleri Piyasası'nda yerli yatırımcılara nazaran, daha yoğun olarak menkul kıymet ticareti ile uğraşmaktadırlar.

Hipotez 2: Yabancı yatırımcılar, İMKB Hisse Senetleri Piyasası'nda yerli yatırımcılara nazaran, olumlu geri bildirim menkul kıymet ticareti ile daha fazla ilgilidirler.

Hipotez 3 : Yabancı yatırımcılar, İMKB Hisse Senetleri Piyasası'nda yaptıkları işlemlerde yerli yatırımcılara nazaran, daha fazla toplu olarak hareket etme eğilimindedirler.

Bu üç temel hipotezin cevabını verebilmek için kullanılan veri setinin büyüklüğü daha fazla hipotezin test edilmesi olanağını sınırlandırmaktadır. Ancak, sonuçlar üzerinde yorum yaparken bu hipotezlere ek olarak iki ayrı sorunun da cevabının araştırılmasına çalışılacaktır. Bu sorular sırası ile aşağıdaki gibidir:

- Yabancı yatırımcılar ile yerli yatırımcılar arasında bilgi asimetrisi var mıdır?
- Yabancı yatırımcıları takip eden bir bireysel yatırımcının borsanın ortalama getirisi üzerinde (expost return) bir kazanç elde etmesi mümkün müdür?

5. VERİLER

Veri seti, 31/12/2000 tarihinden 31/12/2004 tarihine kadar olan dönemi (49 ay) kapsamaktadır. Bu veri seti İMKB Takas ve Saklama Bankası AŞ.'nin ilan ettiği ve veri sağlama hizmeti veren tüm kurumların halka duyurmak zorunda olduğu veri penceresi alanı (FİNNET[3]) ve İMKB Eğitim Müdürlüğü tarafından sağlanmıştır.

Takas ve Saklama Bankası AŞ.'nin sağladığı ay sonu kurum hesabındaki hisse senedi bakiyeleri, eğer kurum, hem yerli yatırımcılar adına ve hem de yabancı yatırımcılar adına alım ve satım yapıyor ise, yerli yatırımcılara ve yabancı yatırımcılara ait pozisyonların tamamını toplu olarak gösterecektir. Bu durumda, her bir yatırımcı için ay sonunda elinde bulundurduğu tüm hisse senetlerinden ne kadarının yerli yatırımcılara ait olduğunun ve ne kadarının da yabancı yatırımcılara ait olduğunun ayrı ayrı hesap edilmesi gerekmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için İMKB Eğitim Müdürlüğü'nce sağlanan veri seti büyük önem kazanmıştır. Her kurum, herhangi bir ay içinde yabancı yatırımcılar adına gerçekleştirdikleri işlemleri, izleyen ayın son gününe kadar İMKB Eğitim Müdürlüğü'ne bildirmek zorundadır. İMKB Eğitim Müdürlüğü de bu sonuçları izleyen aydan sonra gelen ay içinde İMKB Bülteninde yayınlamak suretiyle tüm yatırımcılara duyurur. İMKB Eğitim Müdürlüğü, araştırma kapsamında yer alan tüm aylara ilişkin verilerin tamamını toplu olarak sağlamıştır.

Elde edilen veri seti içinde yatırımcı sınıflandırması (kurumsal, tüzel, gerçek kişi ve diğerleri gibi) mevcut değildir. Veri seti, yalnızca yatırımcılar adına İMKB'de hareket eden kurumları kapsamaktadır. Böyle olunca da örneğin, yabancı bir yatırımcının kurumsal, tüzel, gerçek kişi ya da "bıyıklı yabancı" olup olmadığına ilişkin bir detaylandırma yapmak mümkün olamamıştır.

İMKB'nda işlemlere aracılık yapan kurumlar, yerli ve yabancı yatırımcı ayırımı olmaksızın tüm yatırımcılara hizmet verebilmektedirler. Ancak, aracı kurumların yabancı yatırımcı adına yaptıkları işlemlerin takas dökümleri, ilgili aracı kurumun hesap bakiyesinde değil; Citibank Yabancı ve Garanti Yabancı olarak bilinen aracı kurumların hesap bakiyelerinde görülmektedir. Örneğin Raynold James aracı kurumunun yabancı yatırımcılar adına yaptıkları işlemler, Citibank Yabancı hesaplarında izlenmektedir. Her aracı kurum, yabancı yatırımcı adına gerçekleştirdiği tüm işlemleri izleyen ay içinde İMKB Eğitim Müdürlüğü'ne bildirmek zorundadırlar. İMKB Eğitim Müdürlüğü'de bu verileri bir sonraki ayın son işlem gününe kadar internetteki web sayfasında tüm yatırımcılara duyurmak zorundadır. Bu araştırma kapsamında, aracı kurumların hesap bakiyelerinde bulunan hisse senedi takas dökümleri, yalnızca ay sonlarına aittir. Bu nedenle, Citibank Yabancı ve Garanti Yabancı hesaplarına aktarılan, aracı kurumların yabancı yatırımcılar adına gerçekleştirdikleri

3 1994 yılından beri sermaye ve para piyasalarına (İMKB hisse senetleri ve tahvil ve bono piyasası, Takasbank, yatırım fonları, yatırım ortaklıkları ve diğer finans kuruluşları) yönelik, araştırma ve analiz yazılımları geliştiren Finnet, popüler tüm teknik analiz programları, temel analiz programlarıyla, kurumsal ve bireysel kullanıcıların finansal veri ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

işlemlere ait ay sonu takas dökümleri, İMKB EğitimMüdürlüğü'nce sağlanan veri seti ve Finnet'ten elde edilen veriler kullanılarak hesaplanmıştır.

Hisse senedi ile ilgili veriler şu şekildedir:

- 31/12/2000 tarihi ile 31/12/2004 tarihi arasındaki dönem boyunca yerli ve yabancı yatırımcılar adına alım satım yapan aracı kurumların, yatırım fonlarının, ticari bankaların, yatırım ortaklıklarının, emeklilik fonlarının ve portföy yönetim şirketlerinin ve diğer kurumların hesap bakiyelerinde bulunan ay sonu hisse senedi takas dökümleri (lot ve ABD doları ($) olarak),

- Yabancı yatırımcılar adına alım satım yapan aracı kurumların, yatırım fonlarının, ticari bankaların, yatırım ortaklıklarının, emeklilik fonlarının ve portföy yönetim şirketlerinin ilgili dönem boyunca ay sonlarında hesap bakiyelerinde bulunan hisse senedi takas dökümleri (lot ve ABD doları ($) olarak),
- Ay sonu itibariyle her bir hisse senedinin Amerikan Doları ($) cinsinden düzeltilmiş kapanış fiyatları,
- Hisse senetlerinin, Amerikan Doları ($) bazında aylık getiri değerleri,

nden oluşmaktadır.

6. TEMEL SINIRLILIKLAR

Verilerle ilgili sınırlamalar da şunlardır:

- Hisse senedi takas dökümlerine ilişkin veriler 31/12/2000 öncesi dönemi kapsamamaktadır. 31/12/2000 öncesi döneme ilişkin Takasbank tarafından hesap detaylandırılması yapılmamıştır.
- Bu araştırmada yalnızca İMKB-100 endeksinde yer alan hisse senetleri kullanılmıştır. Çünkü, borsa işlem hacmi üzerinde yapılan çalışmalarda, dönem boyunca günlük bazda İMKB-100 hisselerine ait işlem hacimlerinin, İMKB Hisse Senetleri Piyasasının toplam günlük işlem hacmi içindeki payının ortalama olarak %95 ve üzerinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu nedenle, İMKB-100 hisselerinin, piyasanın tamamını temsil edebileceği varsayılmıştır.
- Literatürde karşılaşılan çalışmaların önemli bir kısmı yalnızca kapalı uçlu fonlar üzerinde yapılmış iken, yatırım fonu ve yatırımcı nezdindeki takas bakiyeleri bilgisine ulaşılamaması nedeniyle çalışmanın kapsamı, yukarıda açıklanan veri grupları ile sınırlı tutulmuştur.
- Kim ve Wei (2002)'nin çalışmasında yabancı yatırımcıların davranışını anlayabilmek için Kore Borsası'nda işlem yapan serbest fonlarının ve bunun karşısındaki yerli yatırımcıların ay sonu gerçek ticari pozisyonlarına dayalı veriler kullanılmış iken, bu araştırmada, yabancı yatırımcılar ve yerli yatırımcılar adına İMKB'de alım satım

yapan aracı kurumların, yatırım fonlarının, ticari bankaların, yatırım ortaklıklarının, emeklilik fonlarının ve portföy yönetim şirketlerinin ay sonu itibariyle ellerinde bulundurdukları hisse senedi takas dökümleri kullanılmıştır. Aracı kurumlar da bir anlamda, yatırımcıların hareketlerini toplu olarak yansıttıklarından, elde edilecek sonuçlar açısından bir farklılık olmayacağı varsayılmıştır.

- Çalışma kapsamına alınan kurum-hisse senetleri, aylar itibariyle değişim gösterenlerdir. Dolayısı ile doğrudan yatırım amacı ile yapılan hisse senedi alımları ve bir aydan diğerine üzerinde kurum bazında hisse senedi takas miktarlarında bir değişim olmayan hisse senetleri/kurum, araştırmaya dahil edilmemiştir.
- Elinde ay sonları itibariyle hisse senedi bakiyesi bulunan tüm kurumların toplam sayısı 520 adettir. Bu sayı, Finnet veri sağlama kurumunun web sayfasından elde edilmiştir.

7. ARAŞTIRMADAKİ ALT DÖNEMLER

Bu araştırma kapsamında Aralık 2000 ile Aralık 2004 arasındaki dönemi daha iyi anlayabilmek amacı ile farklı alt dönemlere bölünmüştür. Bu alt dönemler ve bu dönemlere ait karakteristik özellikleri aşağıdaki gibidir:

a) Aralık/2000 – Aralık/2004, örneklemin tamamını içeren dönem,

b) Ocak/2001 – Aralık/2001, istikrarsız dönem,

c) Ocak/2002 – Aralık/2002, Kasım seçimlerine kadar yaşanan dönem,

d) Ocak/2003 - Aralık/2003, Irak Savaşının öncesi ve sonrası dönem,

e) Ocak/2004 – Aralık/2004, istikrarın tesis edildiği dönem,

f) 1. Dönem (Aralık/2000 – Şubat/2001), Şubat Krizi dönemi,

g) 2. Dönem (Mart/2001 – Ağustos/2001), kriz sonrası, 11 Eylül öncesi dönem,

h) 3. Dönem (Eylül/2001 – Ekim/2002), 11 Eylül sonrası ve Kasım 2002 seçimleri öncesi siyasi istikrarsızlık dönemi,

i) 4. Dönem (Kasım/2002 – Şubat/2003), tezkere krizi öncesi dönem,

j) 5. Dönem (Mart/2003 – Nisan/2004), Irak Savaşı dönemi,

k) 6. Dönem (Mayıs/2004 – Aralık/2004), Türkiye'nin AB üyeliği süreci dönemi.

8. BULGULAR

Bu araştırmada; yerli yatırımcılar ile yabancı yatırımcılar arasında yatırım işlemleri (ticaret) davranışları arasında bir farklılık olup olmadığı sorusunun cevabı araştırılmıştır. Veri seti, yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişi yatırımcıları içermediği için yatırımcılar adına İMKB'de işlem yapan kurumların (aracı kurumlar, yatırım fonları, yatırım ortaklıkları, emeklilik fonları, bankalar vd.) ay sonu hisse senedi takas bakiyelerinden oluşmaktadır. Temel varsayım,

İMKB'de işlem yapan kurumların, yerli ve yabancı yatırımcılar adına hareket ediyor olmasından dolayı, bir şekilde, bu yatırımcıların davranış stillerini yansıtabilecekleri varsayılmıştır. Ayrıca, çalışmada para birimi olarak Amerikan Doları da kullanılmıştır.

Çalışmada elde edilen sonuçların bir kısmı, literatürde yer alan benzeri bir çok çalışma ile benzer sonuçlar taşıdığı gibi aynı zamanda çelişen bazı sonuçlar da taşımaktadır. Aslında bu durum, çalışma esnasında aracı kurum temsilcileri ile yapılan görüşmeler sonucunda kısmen beklenen hususlardır.

Bu araştırmada elde edilen önemli bazı sonuçları, aşağıdaki biçimde özetlemek mümkündür:

İlk test edilen yatırım işlemi (ticaret davranışı), Helm'in belirlediği ve sınır ötesi fonlara sağlanan bazı kolaylıklar nedeni ile yabancı yatırımcıların yerli rakiplerine nazaran daha yoğun alım satımda bulunabilecekleri varsayımıdır.

Ancak, literatürde yer alan bir çok çalışmanın aksine yabancı yatırımcılar adına hareket eden kurumların yerli yatırımcılara nazaran daha yoğun ticaret yapmadıkları sonucuna varılmıştır. Başka bir deyişle, yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılara nazaran daha yoğun ticaret yaptıkları sonucu elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, hem yabancı yatırımcılar ve hem de yerli yatırımcılar %1 anlamlılık düzeyinde yoğun olarak menkul kıymet alım ve satımı ile uğraşmaktalardır. Ancak aralarındaki farklara bakıldığında yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılara nazaran daha yoğun bir şekilde menkul kıymet alım ve satımı ile uğraştıkları anlaşımaktadır.

Tablo 1'e göre, yerli yatırımcıların en yoğun alım satım yaptıkları alt dönem, 2001 Şubat Krizinden 11.Eylül terör saldırısına kadar geçen dönem olmuştur. Ayrıca bu dönem, yerli ve yabancı yatırımcılar arasındaki ticaret yoğunluğu farkının en belirgin olduğu dönem de olmuştur. Buradan, yabancı yatırımcılar ile ilgili olarak, yerli yatırımcılara nazaran kriz dönemlerinde yabancıların, daha temkinli hareket ettikleri sonucunu çıkarabiliriz.

Tablo 1 : Ticaret Yoğunluğu (Portföy Ağırlıklarında Değişim Sıklığı) (ABD Doları)

Dönemler	Yabancı Yatırımcılar (1)	Yerli Yatırımcılar (2)	Farklılık (3) = (1) - (2)
2001-2004	0.3070** (0.013) [82]	0.5760** (0.018) [257]	- 0.2690** (0.0224)
2001	0.2271** (0.0103) [58]	0.5066** (0.0194) [261]	- 0.2795** (0.0220)
2002	0.3662** (0.0170) [73]	0.5695** (0.0251) [182]	- 0.2033** (0.0301)
2003	0.2576** (0.0145) [62]	0.5673** (0.0255) [192]	- 0.3097** (0.0294)
2004	0.2732** (0.0175) [59]	0.5185** (0.0196) [204]	- 0.2454** (0.0263)
1.Dönem	0.1794** (0.0099) [58]	0.4732** (0.0223) [188]	- 0.2938** (0.0244)
2.Dönem	0.2523** (0.0134) [69]	0.6817** (0.0279) [187]	- 0.4294** (0.0309)
3.Dönem	0.3433** (0.0158) [69]	0.5672** (0.0230) [196]	- 0.2239** (0.0279)
4.Dönem	0.2566** (0.0149) [60]	0.5355** (0.0253) [171]	- 0.2789** (0.0294)
5.Dönem	0.2809** (0.0161) [63]	0.5734** (0.0224) [206]	- 0.2925** (0.0276)
6.Dönem	0.2333** (0.0154) [50]	0.4921** (0.0196) [203]	- 0.2588** (0.0249)

Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir.
Gözlem sayıları köşeli parantez içinde verilmiştir.
** %1 anlamlılık düzeyini,
* %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Araştırmanın tüm dönemlerinde, yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılara nazaran daha yoğun ticaret yapmalarının yorumu, yabancılara getirildiği düşünülen bir takım kolaylıklardan yerli yatırımcıların da faydalanmış olabileceklerdir. Bu açıdan yerli ve yabancı yatırımcılar arasında belirgin bir kanuni sınırlama ya da vergi kolaylığı söz konusu değildir. Bu sonucu şu şekilde yorumlamak da mümkündür: Sermaye kazancı ve kar payı üzerinden ödenen

vergiler ile ilgili yasal mevzuatın karmaşıklığından dolayı yerli yatırımcılar da bu vergileri bir şekilde ödememektedirler. Gerçekten de Hazine gelirleri arasında geçtiğimiz yıllarda İMKB'den elde edilen vergi gelirlerinin yer almaması da bu yorumu doğrulamaktadır. Hem sermaye kazancı ve hem de kar payı üzerinden herhangi bir vergi geliri elde edilememesinin sonucu olarak siyasi otorite 1.Ocak.2006 tarihinden itibaren İMKB Hisse Senetleri Piyasası'ndaki işlemlerden elde edilen karın %15'i kadar vergi alınması için kanuni düzenleme yapmıştır.

Ayrıca vergi kesintisini, yatırımcının insiyatifinden de alıp bu uygulamayı aracı kurumun yetkisine bırakmıştır. 1.Ocak.2006 tarihinden itibaren İMKB Hisse Senetleri Piyasası'ndan elde edilecek her birim kar için aracı kurum, karın %15'i kadar vergi kesintisi yapacaktır.

Ayrıca, 2001 Şubat Krizi öncesindeki dönem, hem yerli ve hem de yabancı yatırımcı açısından ticaret yoğunluğunun en az olduğu dönem olarak ön plana çıkmaktadır.

Özet olarak, yerli yatırımcılar, yabancı yatırımcılara nazaran 2001-2004 yılları arasındaki tüm süreçte daha yoğun ticaret yapmışlardır.

Burada dikkat edilmesi gereken başka bir nokta da farklı hisse senetlerinin fiyatlarının farklı oranlarda inip çıkması durumunda, hiç bir ticari işlem olmasa bile, ticaret yoğunluğu endeksinin değerinin değişeceğidir (Kim ve Wei 2002).

İkinci olarak, çalışmada, olumlu geri bildirim işlemi test edilmiştir. Daha öncede açıklandığı gibi olumlu geri bildirim işlemi, fiyatlar (getiriler) artarken satın alma ve fiyatlar (getiriler) düşerken satma davranışıdır. Olumlu geri bildirim işleminin tersi olan negatif geri bildirim işlemi ise fiyatlar (getiriler) düşerken satın alma ve fiyatlar artarken satma davranışıdır. Tablo 2 de yer alan sonuçlara göre, 2001-2004 döneminin tamamında yabancı yatırımcılar, negatif geri bildirim işlemi ile uğraşmaktadırlar. Bu dönem boyunca yerli ve yabancı yatırımcılar arasındaki farkın da %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca, kriz öncesinde yabancı yatırımcılar negatif geri bildirim işlemi ile uğraşırlarken yerli yatırımcılar olumlu geri bildirim işlemi ile uğraşıyorlarmış gibi görünmesine rağmen bu sonuçların anlamlı olmadığı ancak kriz sonrası dönemde rollerin değiştiği ve yabancı yatırımcıların belirgin bir şekilde olumlu geri bildirim işlemlerine yöneldikleri anlaşılmaktadır. 2001 ve 2004 yılları arasında yer alan tüm dönemlerde yerli yatırımcıların olumlu geri bildirim işlemi ile uğraştıkları, yani fiyatlar artarken hisse senedi satın almakta ve fiyatlar düşerken de hisse senetlerini sattıkları anlaşılmaktadır. Buna karşın, yabancı yatırımcılar ise, kriz sonrası dönem hariç, tüm alt dönemlerde negatif geri bildirim işlemi ile meşgul oldukları görülmektedir. Bu farklılıklar istatistiki olarak da anlamlı çıkmıştır. Yerli yatırımcıların tüm dönemlerde (kriz sonrası dönem de dahil olmak üzere) olumlu geri bildirim işlemi ile uğraştıkları ve bunun 2001-2004 aralığı ile 2001 yılının tamamı ve Irak Savaşı süresince istatistiki olarak da anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Olumlu geri bildirim işlemi davranışına yerli ve yabancı yatırımcılar arasındaki farklar açısından bakıldığında ise tüm dönemlerde yabancı yatırımcıların yerli yatırımcılara nazaran daha belirgin olarak negatif geri bildirim işlemi ile uğraştıkları anlaşılmaktadır. İstatistiki olarak ise bu farklılıklar, 2001-2004 dönemi, 2001 yılının tamamı ile 11.Eylül terör saldırısından Kasım 2002 seçimlerine kadar geçen sürede ve 1.Mart tezkeresinden sonra başlayan Irak Savaşı döneminde, anlamlı çıkmıştır.

Bu tablolardan çıkan bir başka önemli sonuç da, bir çok ekonomistin kriz çıkarmakla ya da çıkan krizi derinleştirmekle suçladığı yabancı portföy yatırımlarının, tam tersine bir ticaret davranışı sergiledikleri, aksine, yerli yatırımcıların kriz dönemlerinde yabancı yatırımcılara nazaran daha hızlı hareket ederek olumlu geri bildirim işlemi ile uğraştıkları ve belki de krizin derinleşmesindeki katkılarının daha fazla olduğudur. Ancak, kriz sonrası dönemde yabancı yatırımcılar, olumlu geri bildirim işlemlerine yöneldikleri için piyasalarda oluşan istikrarsızlığa katkıda bulunmuş olabilirler.

Tablo 2 : Olumlu Geri Bildirim (Momentum) Menkul Kıymet Ticareti (ABD Doları)

Dönemler	Yabancı Yatırımcılar (1)	Yerli Yatırımcılar (2)	Farklılık (3) = (1) - (2)
2001-2004	- 0.0042** (0.0014) [84]	0.0038* (0.0018) [271]	- 0.0080** (0.0023)
2001	- 0.0032 (0.0017) [70]	0.0121* (0.0050) [197]	- 0.0153* (0.0052)
2002	- 0.0039* (0.0017) [74]	0.0186 (0.0114) [195]	- 0.0225 (0.0115)
2003	0.0006 (0.0006) [62]	0.0034 (0.0041) [211]	- 0.0028 (0.0042)
2004	- 0.0002 (0.0008) [59]	0.0006 (0.0019) [213]	- 0.0008 (0.0020)
1.Dönem	- 0.0020 (0.0012) [58]	0.0037 (0.0031) [190]	- 0.0057 (0.0033)
2.Dönem	0.0028** (0.0010) [66]	0.0067 (0.0062) [194]	- 0.0039 (0.0063)
3.Dönem	- 0.0101* (0.0044) [74]	0.0023 (0.0038) [205]	- 0.0123* (0.0058)
4.Dönem	- 0.0066 (0.0080) [60]	0.0031 (0.0103) [181]	- 0.0097 (0.0131)
5.Dönem	- 0.0013 (0.0012) [63]	0.0087** (0.0031) [225]	- 0.0100** (0.0033)
6.Dönem	- 0.0013** (0.0005) [50]	0.0031 (0.0024) [212]	- 0.0044 (0.0024)

Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir.
Gözlem sayıları köşeli parantez içinde verilmiştir.
** %1 anlamlılık düzeyini,
* %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Olumlu geri bildirim davranışını gösteren sonuçlar üzerinde yapılabilecek genel bir yorumda şu şekilde olabilir: Yabancı yatırımcıların net satıcı olduğu dönemlerde yerli yatırımcıların net alıcılar olduğu ve yabancı yatırımcıların net alıcı olduğu dönemlerde ise yerli yatırımcıların net satıcılar olduğu gö-

rünmektedir. Bu ise İMKB Hisse Senetleri Piyasası'nda iki büyük yatırımcı grubunun olduğunu ve işlemlerdeki ayırt edici faktörlerin bu iki grup tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmektedir.

Ekim 2001 ayından sonraki dönemlerin tamamında yabancı yatırımcıların negatif geri bildirim işlemi ile uğraştıkları anlaşılmaktadır; ancak, bu sonuçlar istatistiki olarak anlamlı değildir. Yalnızca 6. döneme ait sonuçlar, istatistiki olarak da anlamlıdır.

Tablo 3 : Toplu Olarak Hareket Etme Eğilimi (Lot Bazında)

Dönemler	Yabancı Yatırımcılar (1)	Yerli Yatırımcılar (2)	Farklılık (3) = (1) - (2)
2001-2004	0.3572** (0.0049)	0.1034** (0.0026)	0.2539** (0.0055)
2001	0.3622** (0.0094)	0.1068** (0.0055)	0.2554** (0.0109)
2002	0.3579** (0.0083)	0.1071** (0.0071)	0.2509** (0.0109)
2003	0.3532** (0.0073)	0.1036** (0.0041)	0,2496** (0.0084)
2004	0.3556** (0.0139)	0.0959** (0.0031)	0.2596** (0.0143)
1.Dönem	0.3663** (0.0086)	0.0954** (0.0052)	0.2709** (0.0101)
2.Dönem	0.3870** (0.0104)	0.1202** (0.0095)	0.2668** (0.0141)
3.Dönem	0.3496** (0.0084)	0.1041** (0.0063)	0.2455** (0.0105)
4.Dönem	0.3517** (0.0045)	0.1037** (0.0044)	0.2480** (0.0063)
5.Dönem	0.3547** (0.0062)	0.1005** (0.0041)	0.2541** (0.0074)
6.Dönem	0.3559** (0.0214)	0.0993** (0.0037)	0.2566** (0.0217)

Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir.

** %1 anlamlılık düzeyini,

* %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Üçüncü ve son olarak da bu araştırmada, toplu olarak hareket etme (sürü halinde) yatırım davranışı analiz edilmiştir. Araştırılan temel soru, yabancı yatırımcıların bir sürü etkisi yaratıp yaratmadıklarıdır. Belirli bir grupta bulunan yatırımcıların, birbirlerinin ticari davranışını taklit etme eğilimi sürü halinde hareket etme davranışı olarak tanımlanmıştır. Bilginin asimetrik olması, bilgi sahibi olmayan akıllı yatırımcıların, bilgi sahibi olan yatırımcılar ile aynı ticaret yolunu seçmelerine neden olabilecektir (Lakonishok, Shleifer ve Vishny 1992). Aslında sürü etkisi ile birlikte, dolaylı yollardan da olsa, hangi yatırımcı grubunun daha iyi bilgilendirilmiş olabileceği sorusunun da cevabı araştırılmıştır.

Tablo 6.5'de yer alan sonuçlara göre, araştırmada yer alan tüm dönemlerde yabancı ve yerli yatırımcıların belirgin bir şekilde sürü halinde hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak yabancı ve yerli yatırımcılar arasındaki sürü hareketinin farklarına baktığımızda ise yabancıların, piyasada yarattıkları sürü etkisinin daha güçlü olduğunu ve istatistiki olarak da %1 düzeyinde sonuçların anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun bir başka açıklaması da yabancı yatırımcıların, yerli yatırımcılara nazaran daha iyi bilgilendirilmiş olabilecekleri varsayımıdır.

Yatırımcı davranışlarının analiz edilmesine yönelik olarak kullanılan üç yönteme ilişkin elde edilen sonuçlar ile ilgili yapılabilecek ortak bir yorum da şu şekilde olabilir: Yerli yatırımcıların portföy büyüklüklerinin yabancı yatırımcıların portföy büyüklüklerinden küçük olması nedeniyle yerli yatırımcıların piyasadaki getirilerde oluşan her değişikliğe ani olarak tepki verdiklerini buna karşın yabancı yatırımcıların takip ettikleri belirli yatırım stratejilerinin olduğunu ve uzun dönemli beklentilere göre hareket ettiklerini gösteriyor olabilir. Mayıs 2004 ve Mart 2005 aylarında dünya piyasalarında FED'in faiz artırımı politikasına bağlı olarak ortaya çıkan volatiliteden sonra yabancı yatırımcıların pozisyonlarında çok büyük bir değişikliğe gitmemeleri, yabancı yatırımcılar için hem bu yorumu güçlendirirken hem de yerli yatırımcıların sahip olmadıkları bazı bilgi setleri dolayısıyla bu şekilde davranıyor olabilecekleri varsayımını güçlendirmektedir. Bu da yabancı yatırımcıları, yerli yatırımcılar karşısında tartışmasız bir şekilde liderlik koltuğuna taşımaktadır.

Bir bireysel yatırımcının, yabancı yatırımcıların davranışlarını takip ederek, hisse senetleri piyasasında para kazanması mümkün müdür sorusuna verilebilecek en uygun cevap, bu yatırımcının negatif geri bildirim işlemini bir strateji olarak kabul etmesi ve hisse senedinin fiyatları düşer iken kademeli fiyat düzeylerinden hisse senedi alması ve hisse senedinin fiyatları artar iken de hisse senedini kademeli olarak elinden çıkarması şeklinde olacaktır. Bu şekilde davranan bir yatırımcının piyasada para kazanması mümkün olabilir. Ancak, bu kazancın, piyasanın getirisinden daha fazla olup olamayacağı sorusunun cevabını verebilmek için "Momentum Ticaretinin Gerçekleşen Karlılığının" hesap edilmesi gereklidir.

9. SONUÇ

1990'lardan itibaren küreselleşme akımının etkisiyle tüm dünyada uluslararası porföy hareketleri giderek yaygınlık kazanmış ve boyutları büyümüştür. Finansal piyasalarda düzenleyici engellerin sayısının azaltılması, ülkelerarası seyahat ve ulaşımın yanı sıra iletişimdeki ilerlemeler, menkul kıymet piyasalarındaki alım ve satıma uygulanan maliyetlerin düşmesi, piyasanın entegrasyonu sürecinin hızlanmasını sağlamıştır. Benzer şekilde, teknoloji sayesinde yaşanan bu gelişmelere ek olarak, çoğu ülkede sermaye ve kur denetimlerinin artık yapılmaması gibi sermaye piyasasının liberalleştirilmesine yönelik uygulamalar, uluslararası finans faaliyetlerinin daha da artmasını sağlamıştır. Ancak giderek artan portföy yatırımları bir taraftan ülke kalkınmalarını desteklerken, diğer taraftan beklenmedik portföy çıkışlarının sonucunda ekonomilerde şoklar, hatta krizler yaratmaktadır. Uluslararası portföy yatırımlarının yerel piyasalarda yoğunluğu, yönü ve sürü etkisi yaratma potansiyelleri nedenleri ile yerel piyasalar üzerinde önemli etkilerinin varlığı son yıllarda ekonomi literatüründe giderek daha fazla tartışılmaktadır.

Yapılan araştırmalar yabancı yatırımcıların, yerli yatırımcılara nazaran, daha yoğun bir şekilde menkul kıymet alım satımı yaptıkları, diğer bir ifade ile, yabancı yatırımcıların hisse senetlerinin değerlerinin ağırlıklarında meydana gelen değişimlerin, yerlilere göre daha fazla olduğu ortaya konulmuştur. Diğer taraftan bir çok araştırmada, uluslararası portföy yatırımcılarının, yerel yatırımcılardan daha fazla bir şekilde, menkul kıymetlerin fiyatları artarken bu menkul kıymetleri satın almak için acele etmek ve fiyatlar düşerken ise sahip oldukları menkul kıymetleri satmak için aceleci olduğu, başka bir ifade ile olumlu geri bildirim ticareti yapmakta oldukları öne sürülmektedir. Ayrıca bazı araştırmacılar İngiltere ve Amerika'daki kurumsal yatırımcıların arasındaki toplu olarak hareket etme davranışının (herding) varlığına ilişkin kanıtlar sunmuş olmalarına rağmen, bu konudaki tartışmalar devam etmektedir.

Bu araştırmada portföy yatırımlarından kaynaklanan bazı yatırım davranışları incelenmiş ve yerli yatırımcılar ile yabancı yatırımcılar arasında yatırım davranışları (menkul kıymet ticareti) arasında bir farklılık olup olmadığı sorusunun cevabı araştırılmıştır. Bu yatırım davranışları, sırası ile, menkul kıymet ticareti yoğunluğu (intensity of trading), olumlu geri bildirim işlemi (positive feedback trading) ve toplu olarak hareket etme (herding) davranışlarıdır.

Çalışmada 2001-2004 döneminde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)'nda bu yatırım davranışlarının geçerli olup olmadıkları araştırılmıştır. Veri seti, yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişi yatırımcıları içermediği için yatırımcılar adına İMKB'de işlem yapan aracı kurumların ay sonu hisse senedi takas bakiyelerinden oluşmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, İMKB'de yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılara göre daha yoğun hisse senedi işlemi yaptıkları belirlenmiştir. Ayrıca yabancı yatırımcıların tüm dönemler itibari ile olumsuz geri bildirim ticareti yaparken, yerli yatırımcıların tüm dönemler

için olumlu geri bildirim ticareti yaptıkları anlaşılmıştır. Çalışmada elde edilen üçüncü sonuç ise, yabancı yatırımcıların yerli yatırımcılara nazaran daha fazla sürü etkisi yarattıklarıdır.

Elde edilen sonuçlar gelişmekte olan bir piyasa olan Türkiye örneği çerçevesinde literatüre katkı vermektedir. Kim ve Wei (2002) çalışmasında yabancı yatırımcıların yerli yatırımcılara göre daha yoğun menkul kıymet ticareti yaptıkları sonucuna ulaşmasına rağmen, bu çalışmada Türkiye'de yerli yatırımcıların daha yoğun menkul kıymet alım satımı yaptıkları belirlenmiştir. Diğer taraftan ülkemizde genellikle elde edilen bulguların tersine, yabancı yatırımcıların olumsuz geri bildirim ticareti yaptıkları saptanmıştır. Bu çalışma, önceki bölümlerde açıklandığı gibi, yabancı yatırımcıların sürü etkisi yaratıp yaratmadığı tartışmalarına ek bir kanıt sağlayarak, sürü etkisinin yabancı yatırımcı kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

1. ALP, Ali. "Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye", İMKB Yayınları, Aralık 2002.
2. ARIAS, F. E. and MONTİEL P. J. "The Surge in Capital Flows to Developing Countries: Prospects and Policy Response", The World Bank, Washington D.C., 1995.
3. BANERJEE, Abhijit. "A Simple Model of Herd Behavior", Quarterly Journal of Economics, 107, 1992: 797-817.
4. BARTRAM, S. M. and G. DUFEY. "International Portfolio Investment: Theory, Evidence, and Institutional Framework", Financial Markets, Institutions & Instruments, X, No. 3, August 2001.
5. BIKHCHANDANI, Sushil, D. HIRSHLEIFER and I. WELCH. "A Theory of Fads, Fashion, Custom and Cultural Change as Information Cascades", Journal of Political Economy, 100, 1992: 992-1020.
6. BOHN, H., L. L. TESAR. "US. Equity Investment In Foreign Markets: Portfolio Rebalancing or Return Chasing?", American Economic Review, 86, 1996: 77-81.
7. BRENNAN, M. J. and H. H. CAO. "International Portfolio Investment Flows", Journal of Finance, LII, 4, December 1997
8. BRENNAN, M. J. and H. H. CAO. "International Portfolio Equity Flows", Journal of Finance, LII, 5, December 1997.
9. CHOE, H., B. C. KHO and R. M. STULZ. "Do Foreign Investors Destabilize Stock Markets? The Korean Experience in 1997", Journal of Financial Economics, Elsevier, LIV, 2, 1999: 227-264.
10. CHOE, H., B. C. KHO and R. M. STULZ. "Do Domestic Investors Have More Valuable Information About Individual Stocks Than Foreign Investors?", National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper Series, January 2001.

11. DORNBUSCH R. and Y. C. PARK. "Financial Integration In a Second-Best World: Are We Still Sure About Our Classical Prejudices?", Korea Institute of Finance, 1995.

12. FRANKEL, Jeffrey A. and Sergio L. SCHMUKLER. "Country Fund Discounts, Asymmetric Information and the Mexican Crisis of 1994: Did Local Residents Turn Pessimistic Before International Investors?", NBER Working Paper No. 5714, 1996.

13. FRANKEL, Jeffrey A. and Sergio L. SCHMUKLER. "Country Fund and Asymmetric Information", Policy Research Working Paper No. 1886, The World Bank, 1998.

14. FROOT, Kenneth A., Paul G.J. O'CONNELL and Mark S. SEASHOLES. "The Portfolio Flows of International Investors'', NBER Working Paper No. 6687, The Forthcoming, Journal of Financial Economics, 1998.

15. FROOT, Kenneth A., Paul G.J. O'CONNELL and Mark S. SEASHOLES '' The Portfolio Flows of International Investors'', Journal of Financial Economics, 2000,

16. FROOT, K. and T. RAMADORAI. "The Information Content of International Portfolio Flows", NBER Working Paper, No: 8472, 2001.

17. FUERBRINGER, J. "Hedging Your Bets? Look Homeward, Investor", New York Times, April 2, 2001.

18. GRINBLATT, Mark, S. TITMAN and R. WERMERS. "Momentum Investment Strategies, Portfolio Performance and Herding: A Study of Mutual Fund Behavior", American Economic Review, 85, 1995 :1088-1105.

19. HELM, Robert W. "Offshore Investment Funds", Chapter 17 in Clifford E. Kirsch, ed., The Financial Services Revolution: Understanding the Changing Role of Banks, Mutual Funds, and Insurance Companies, Chicago, London and Singapore: Irwin, 1997.

20. KAMINSKY, Graciela, Richard LYONS, and Sergio SCHMUKLER. "Managers, Investors, and Crises: Mutual Fund Strategies in Emerging Markets," NBER Working Paper, 7855, 2000.

21. KIM, W. and S. J. WEI. "Offshore Investment Funds: Monsters in Emerging Markets?", Journal of Development Economics, Volume LXVIII:1, June 2002: 205-224.

22. KIM, W. and S. J. WEI. "Foreign Portfolio Investors Before and During a Crisis", Journal of International Economics, LVI, 1, 1999: 77-96.

23. KRUGMAN, Paul R. ""Requiem for the New Economy: Millenial optimism confronts reality." Fortune. November 10, 1997.

24. LAKONISHOK, J., A. SHLEIFER and R. W. VISHNY. "The Impact of Institutional Trading on Stock Prices", Journal of Financial Economics, XXXII, 1992: 23-43.

25. LAKONISHOK, J., A. SHLEIFER and R. W. VISHNY. "Do Institutional Investors Destabilize Stock Prices? Evidence on Herding and Feedback Trading", NBER Working Paper, No: 3846, 1991.

26. SCHARFSTEIN, David S. and Jeremy C. STEIN. "Herd Behavior and Investment", American Economic Review, 80, 1990: 465-479.

27. SEASHOLES, Mark S. "Re-examining Information Asymmetries in Emerging Markets", Working Paper, 2004.

28. STİGLİTZ, Joseph E. "Risk and Exchange Rates," NBER Working Paper, no. 6694, August 1998.

29. TESAR, Linda L., and Ingrid M. WERNER. "International Equity Transactions and US. Portfolio Choice," in Jeff Frankel (ed.): The Internationalization of Equity Markets, University of Chicago Press, pp.185-220, 1994.

30. TESAR, Linda L., and Ingrid M. WERNER. "US. Equity Investment in Emerging Stock Markets," World Bank Economic Review, IX, 1, 1995: 109-130.

31. WYLİE, Samuel; Tests of The Accuracy of Measures of Herding, Working paper, 1998.

CHAPTER 104

ALAN YAZINDA ÖRGÜTSEL SİNİZM

İlknur Öztürk[1]

1 Dr. Öğr.Üyesi, Çağ Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İşletme Bölümü, Mersin

GİRİŞ

Etkinlik, verimlilik, kar elde etme ve sürekliliklerini korumaya odaklanan çağdaş örgüt yapıları amaçlarını gerçekleştirebilmek için insan kaynağına ihtiyaç duymaktadır. İhtiyaç duyulan bu beşeri sermaye örgütsel davranış bağlamında çok sayıda faktörden etkilenmektedir. Bu faktörlerden birisi de sinizmdir. Sinizm kavramının kökeni Antik Yunan'a, Atinalı Antisthenes'in kurduğu Kynikler okuluna kadar uzanmaktadır (Gökberk, 2002: 48). Bireylerin sadece kendi çıkarlarını gözettiği düşüncesine inanan ve bu inanışa göre herkesi çıkarcı olarak kabul eden kimseye 'sinik' ve bunu açıklamaya çalışan düşünceye de 'sinizm' denmektedir (Erdost, Karacaoğlu ve Reyhanoğlu, 2007: 514).

Sinizm son yıllarda üzerinde sıkça durulan konulardan biridir. Sinizm kişilerin örgütlerine karşı negatif duygular beslemesidir. Bu negatif duygular ise; işgören ve işveren ilişkilerini etkilemektedir. Negatif duguların temelinde aslında kişisel ve örgütsel nedenler gibi pek çok faktör yatmaktadır. Çalışanların adalet algısı, güven, tükenmişlik, aidiyet gibi tutumlar sinizm kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşgörenler tarafından algılanan adaletsizlik, tükenmişlik, liderlik stilleri, değişimlerin yanlış yönetilmesi gibi konular çalışanların örgüte yönelik tutumlarını etkilemektedir. Örgüte yönelik olumsuz bu tutumlar, örgütsel sinizm kavramını yaratmaktadır.

1. SİNİZM KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Sinizm, bir düşünce okulu ve hayat tarzı olarak eski Yunan'da filizlenen Sinoplu Diyojen'e dayanmaktadır. Diyojen'e neden gündüz vakti fenerle gezdiği sorulduğunda cevabı "dürüst bir insan arıyorum" olmuştur. Bu cevap insanların dürüst olmadıkları inancıyla sinizmi tanımlamaktadır (Erdost vd., 2007:514). Sinizmin temelleri felsefe üzerine kurulmuş olsa bile farklı disiplinler için de çalışma alanı oluşturmuştur (Kalağan ve Güzeller, 2010: 52). Sinizm kavramı felsefi olarak yapay ihtiyaçlardan arınarak gerçek erdeme erişmeyi savunan Aristoteles'inde hayat görüşüdür. 'Sinik' kavramı sosyal kurumları reddeden bir yaşam biçimi olarak, bireyselliğe gönderme yapmaktadır (Özgener, Öğüt ve Kaplan, 2008: 3).

Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde sinizm kelimesi, "kinizm" kelimesi ile aynı kelime olarak gösterilmekte ve anlam olarak da şöyle açıklanmaktadır. "İnsanın erdem ve mutluluğa, hiçbir değere bağlı olmadan bütün gereksinmelerden sıyrılarak kendi kendine erişebileceğini savunan Antisthenes'in öğretisi, kinizm" (TDK, 2014). Oxford İngilizce sözlük (2012)'de sinizm 'İnsanın tamamen kendi çıkarıyla motive olduğuna inanmak ve şüphecilik eğilimi' olarak tanımlanmaktadır (Oxford Dictionary, 2012).

Başka bir tanımda sinizm "bireyin istihdam edildiği örgüte karşı olumsuz tutumu" olarak tanımlanmıştır (Dean, Brandes ve Dharwadkar, 1998: 345). Andersson (1996)'ya göre sinizm; kişi, grup, ideoloji ve sosyal yeteneklerinin yanında; kızgınlık, ümitsizlik, hayal kırıklığı olarak şekillenen spesifik bir tutumdur. Sinizm, organizasyon işleyişine zarar veren, ama çalışanların ortak özelliği olarak ortaya çıkan bir işgören tutumu olarak ifade edilebilir (Bommer, Rich ve Rubin, 2005:737). Siniklerin temel özellikleri ise şunlardır; (Özgener vd., 2008: 54; Mirvis ve Kanter, 1991: 50-52).

- Sinikler yalan söyleme, sahte yüzle ortaya çıkma ve başkalarını istismar etmenin insanın temel karakteri sayarlar.
- Sinikler, sıklıkla eylemlerin arkasında saklı kalan güdüler olduğuna inanırlar.
- Sinikler, insanlar seçim yaparken bencildirler, davranışlarında tutarsızdırlar ve güvenilir değildirler düşüncesine sahiptir.

- Sinikler psikolojik obje (kişi, örgüt, grup, toplum) ile ilgili herhangi bir şey düşündükleri zaman sıkıntı, tiksinti hatta utanç dahi hissedebilirler.
- Sinikler, psikolojik objenin dürüstlük ve samimiyetten yoksun olduğu konusunda net ifadeler içeren eleştirilerde bulunabilirler.
- Sinikler psikolojik bir obje ile ilgili bizzat deneyim yaşadıklarında olayları sık sık kendi yorumlarıyla anlatır ve alaycı bir mizah kullanırlar.

1. ÖRGÜTSEL SİNİZM KAVRAMI VE NEDENLERİ

1.1. Örgütsel Sinizm Kavramı

Örgütsel sinizmin kuramsal temellerinin Beklenti Teorisi (Expectancy Theory), Yükleme Teorisi (Attribution Theory), Tutum Teorisi (Attitude Theory), Sosyal Değişim Teorisi (Social Exchange Theory), Duygusal Olaylar Kuramı ve Sosyal Güdülenme Kuramına dayandığı gözlemlenmektedir (Kalağan ve Güzeller 2010: 84). Örgütsel sinizm kavramında temel inanç; doğruluk, dürüstlük, adalet, samimiyet ve içtenlikten yoksun olmaktır. Örgüt içinde liderler, bireysel çıkarlarını gözeterek, örgüt içinde gizli olan güdüler ve hilelere dayanan davranışlara neden olurlar (Abraham, 2000:269). Dean vd. (1998: 345), örgütsel sinizmi; bireyin çalıştığı kuruma karşı negatif tutumu olarak tanımlarlar. Bu tanıma göre üç boyut dikkat çekmektedir. Bunlar;

- Örgütün dürüstlükten yoksun olduğuna dair hissedilen inanç (Bilişsel).
- Bu örgüte yönelik negatif duygular beslenmesi (Duyuşsal).
- Bu inançlar ve duygularla tutarlı olarak örgüte yönelik aşağılayıcı ve eleştirel davranışlara ilişkin eğilimlerdir (Davranışsal) (Özgener vd., 2008: 55).

Wilkerson, Evans ve Davis (2008), örgütsel sinizmi genel anlamda, bireyin çalıştığı kuruma ve onun prosedürlerine, süreçlerine ve yönetimine karşı, bu faktörlerin çalışanın kendi çıkarlarına karşı olduğu düşüncesine dayanan negatif tutum bir olarak tanımlanmıştır (Arslan, 2012: 14). Bernerth, Armenakis, Feild ve Walker (2007), örgütsel sinizmi, "bireylerin örgütlerinin ahlaki bütünlükten yoksun olduğu ve hakkaniyet, dürüstlük ve samimiyet gibi ilkelerin örgütsel çıkarlar lehine feda edildiği yönündeki inançları" şeklinde tanımlamıştır (Özler, Atalay ve Şahin. 2010: 49).

1.1. Örgütsel Sinizmin Nedenleri

Örgütsel sinizme neden olabilecek birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan bireysel nedenler bağlamında bazı değişkenlere göre sinizm nedenleri ise şu şekilde ifade edilmektedir.

1.1.1. **Yaş:** Yaş ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki konusunda net bir kanıya varmak mümkün değildir. Yabancı ve yerli çalışmalarda yaş ile sinizm arasında bir etkileşimin olmadığı sonucuna varılmıştır (Karacaoğlu ve İnce, 2012; Anderson & Bateman 1997; Bernerth, vd., 2007; Erdost, Karacaoğlu ve Reyhanoğlu, 2007; James, 2005). Mirvis ve Kanter (1991) tarafından yapılan araştırmada ise gençlerin yaşlılara göre daha sinik oldukları tespit edilmiştir. Fındık ve ve Eryeşil (2012), çalışanların yaşı arttıkça örgütsel sinizm düzeyinin arttığı ve bağlılıklarının ise azaldığını belirlemiştir.

1.1.2. **Cinsiyet:** Yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunda cinsiyet değişkeninin örgütsel sinizmi etkilemediği sonucuna varılmıştır (Karacaoğlu ve İnce, 201; Anderson ve Bateman, 1997; Erdost vd., 2007; Güzeller & Kalağan, 2008; James, 2005). Mirvis ve Kanter (1991) erkeklerin kadınlara oranla daha sinik olduğu

yönünde bir bulguya ulaşmışlardır.

1.1.3. **Medeni Durum:** Medeni durum ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiye yönelik olarak farklı araştırma bulgularına ulaşılmıştır (Karacaoğlu ve İnce, 2012: 80). Sinizm ile medeni durum arasında bir ilişki bulunamamıştır (Erdost vd., 2007; Güzeller ve Kalağan 2010). Kanter ve Mirvis (1989) ayrı yaşayan ya da boşanmış kişilerin, evli ve bekârlara göre örgütsel sinizm düzeylerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

1.1.4. **Eğitim Düzeyi:** Eğitim düzeyi ile örgütsel sinizm arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu, yani eğitim düzeyi yükseldikçe örgütsel sinizm düzeyinin de yükseldiği görülmüştür. Mirvis ve Kanter (1991) araştırmasında ise eğitim düzeyi düşük olanlar, eğitim düzeyi yüksek olanlarla kıyaslandığında daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel sinizm ile eğitim düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunamayan çalışmalarda mevcuttur (Anderson ve Bateman, 1997; Bommer vd., 2005).

1.1.5. **Hizmet Süresi:** yapılan çalışmalarda çalışma süresi ile örgütsel sinizm arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (James 2005; Kalağan ve Güzeller 2010; O'Connell, Holzman ve Armandi 1986). Hizmet süresi ile sinizm arasında ilişki yoktur sonucuna ulaşan çalışmalar da vardır (Anderson ve Bateman, 1997; Erdost vd., 2007; Bernerth, vd., 2007).

1. SİNİZM İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Sinikler çalışma alanlarında yöneticilerine güvenmemekte ve işverenlerinin fırsat verildiğinde onların işletmeye olan katkılarını istismar edeceklerini düşünmektedirler (Kanter ve Mirvis, 1989). Genel olarak, sinizmin temelinde güvensizlik yatmaktadır. Sinizmin bir nedeni olarak güven eksikliği görülebilir. Bu açıdan, kişilik sinizminin özgüven, toplumsal sinizmin örgütsel güven, çalışan sinizminin ast-üst-iş arkadaşlarına güven, mesleki sinizmin işe güven, örgütsel değişim sinizminin ise sürece güven eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir (Özler vd., 2010: 54).

Literatürdeki çalışmalar, örgütsel sinizm ile örgütsel politikalar, örgütsel adalet, psikolojik sözleşme ihlalleri, algılanan örgütsel destek, örgütsel stres, örgütsel vatandaşlık davranışı, performans, iş tatmini, örgütsel bağlılık, yabancılaşma ve duygusal tükenme arasında ilişkiler olduğu üzerinde uzlaşmaktadır (Kalağan ve Aksu, 2010: 4821). Ülkemizde, sinizm kavramıyla ilgili araştırmalar incelendiğinde bireysel ve örgütsel özelliklerden kaynaklanan sinizm düzeyleri ile ilgili araştırmaları ön plana çıktığı anlaşılmaktadır (Kalağan ve Güzeller, 2010: 85).

Erdost, vd., (2007: 520), Anadolu'da yer alan ve büyük ölçekli bir tekstil imalatı firmasında mavi yakalı ve beyaz yakalı çalışanlarla yaptıkları araştırmada, destek bölümlerinde çalışan işgörenlerin üretim bölümlerinde çalışan işgörenlere göre daha sinik davranış sergiledikleri ve yönetici olmayanların yönetici pozisyonunda olan işgörenlere göre daha fazla sinik davranış gösterme eğilimde oldukları tespit edilmiştir. Aynı zamanda ön lisans mezunu işgörenler, lisans mezunu olan işgörenlere göre daha fazla sinik davranış gösterme eğilimindedirler. Efeoğlu ve İplik (2011: 343), Adana bölgesindeki tıbbi mümessillerle yapmış oldukları araştırmada, örgütsel adalet ile örgütsel sinizm arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bu sonuca göre, çalışanların örgütsel adalete ilişkin olumlu yöndeki algıları arttıkça, çalıştıkları örgüte yönelik sinik tutum sergileme eğilimleri azalmaktadır. Fındık ve Eryeşil (2012) araştırmalarını, Konya il merkezinde metal sanayi iş kolunda faaliyet gösteren firmalarda çalışanlar üzerinde uygulamıştır. Araştırmanın sonucu, çalışanların kıdemi, yaşı,

eğitim seviyesi arttıkça örgütsel sinizm düzeyinin arttığı ve bağlılıklarının ise azaldığı yöndedir.

Tükeltürk vd. (2009), araştırma kapsamında İstanbul'da beş yıldızlı otel işletmesi çalışanlarında, psikolojik kontrat ihlal algıları ile sinik tutumların (çalışanların eğitim düzeyleri haricinde) demografik değişkenler ile ilişkili olmadığını belirlemişlerdir. Buna göre psikolojik kontratlarda ihlal algılayan çalışanlar, daha fazla sinik tutumlar göstermektedir. Özer ve Güllüce (2019: 37), Malatya, Elazığ, Tunceli, Bingöl bölgesinde dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma üzerine yaptıkları araştırmada örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma arasında pozitif ilişkiyi ortaya çıkarmışlardır. Demir, Ayas ve Yıldız (2018), otel çalışanlarında işe yabancılaşma ile örgütsel sinizm arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Gül ve Ağıröz (2011: 43), Karaman Devlet Hastanesinde çalışan hemşireler üzerinde yaptıkları araştırmada, hemşirelerin yoğun bir mobbing olgusu yaşamadıklarını ve örgütsel sinizm ile mobbing arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir. Bacaksız Eşkin, Tuna ve Seren Harmancı (2018: 52), hemşirelerin performans ve sinizm düzeyleri ilişkisini incelemeleri sonucunda, hemşirelerin sinik tutumları performanslarını olumsuz olarak etkilemektedir sonucuna ulaşmışlardır.

Arslan (2012: 24), Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde görev yapan akademisyenlerin genel ve örgütsel sinizm seviyeleri üzerine yapılan araştırmada, genel sinizm ve örgütsel sinizm düzeylerinin orta seviyede olduğu tespit edilmiştir. Yine araştırma sonucunda genel sinizm eğilimi ve örgütsel sinizm arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, akademisyenler arasında örgütsel sinizm tutumunun yüksek düzeyde olmadığı söylenebilmektedir. Gün ve Atanur Baskan (2016: 361), devlet üniversitesindeki öğretim elemanlarının örgütsel sinizm düzeyleri orta seviyede, tükenmişlik düzeyleri düşük seviyede olarak belirlemişlerdir. Özgan, Külekçi ve Özkan'ın (2012: 198) Gazi Antep Üniversitesi ve Kilis Üniversitesi"nde görev yapan akademisyenler üzerinde yaptıkları araştırmada örgütsel sinizm seviyesi orta düzeyde anlamlı ve negatif yönde bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Yani, bireyin örgüte karşı olan sinizm algısı arttıkça örgüte olan bağlılığı azalmaktadır.

Kalay ve Oğrak (2012), bir devlet üniversitesinde çalışan akademik ve idari personel üzerinde yaptıkları çalışmada, orta düzeyde sinizm yaşadıklarını, mobbing ile örgütsel sinizm ve örgütsel sessizlik ile örgütsel sinizm arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Kutanis ve Çetinel (2010), bir devlet üniversitesinde 20 akademisyenle yaptıkları çalışmada, çalışanlar tarafından algılanan adaletsizlik algısı örgütse sinizme neden olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında araştırma görevlisi olanların daha sinik davranışlar sergiledikleri de belirlenmiştir. Özdemir, Erkutlu ve Elden (2018), Ahi Evran Üniversitesindeki idari personel ile yaptıkları araştırma sonucunda, otantik liderlik ve sinizm arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmelerinin yanında, eğitim ve yaşın bu ilişkiyi düzenleyici etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir.

O'Connell vd. (1986) görev süresi ve örgütsel sinizm arasında eğrisel bir ilişki bulunduğunu saptamışlardır; dokuz yıldan daha az veya on beş yıldan daha fazla süreyle görev yapanların örgütlerine karşı daha az sinik davranışlar sergilediklerini tespit etmişlerdir (Arslan, 2012: 16). Abraham (2000), örgütsel sinizm ve iş tatminsizliği ve yabancılaşma arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu; örgütsel sinizm ile örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında negatif yönlü ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Pugh'a göre örgütsel sinizm örgütsel vatandaşlık davranışlarına katılma

isteğini olumsuz yönde etkileyebilir (Özgener vd. 2008: 63). Reichers vd. (1997), örgütsel sinizm ile iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü; örgütsel sinizm ve şikâyetlerin artması arasında pozitif yönlü ilişki bulmuştur. Aynı araştırmada, sinik çalışanların düşük iş tatmini, düşük örgütsel bağlılık ve daha fazla olumsuz duygular içinde olduğunu bulunmuştur. Anderson ve Bateman (1997), örgütsel sinizm ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında negatif yönlü ilişki bulmuştur. Johnson ve O'Leary-Kelly (2003) psikolojik sözleşme ihlalinin çalışan sinizminin temel belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir. Pugh vd. (2003) psikolojik sözleşme ihlali ve sinizm arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu saptamışlardır.

Yıldız ve Şaylıkay (2014), Türkiye'de banka çalışanlarının örgütsel sinizm boyutlarının yabancılaşma boyutlarına etkisini ortaya koymak üzere yaptıkları çalışmada örgütsel sinizm düşüncesinin bilişsel boyutunun yabancılaşmanın anlamsızlık ve izolasyon boyutları üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Örgütsel sinizmin davranışsal boyutu, benlik değiştirme üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Bu çalışma örgütsel sinizmin çalışanların yabancılaşmasına neden olduğunu ortaya çıkarmıştır. Uysal (2019: 319), Zonguldak ve Ankara'da özel ve kamu sektöründe yaptığı araştırmada, örgüt atmosferinde algılanan dışlanma ile sinizm arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki saptamıştır. Bu çalışma, algılanan dışlanmanın çalışanların sinizm düzeyine etki ettiği sonucunu doğurmuştur. Kırboğa (2017: 111), kamu çalışanlarıyla yaptığı araştırmada, psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel sinizm üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu belirlemiştir.

Adebayo vd. (2007: 142), makalesinde, Ekiti Devlet Polis Komutanlığı'nda Nijerya polisi ile yapılan çalışmada algılanan psikolojik sözleşme ihlali ile sinizm arasındaki ilişkide maneviyatın önemini incelemiştir. Algılanan psikolojik sözleşme ihlali ile sinizm arasındaki ilişki moderatör bir değişken olarak maneviyatı desteklemiştir ancak bu sonuç yalnızca kadın katılımcılar arasında anlamlıyken erkekler arasında anlamlı değildir. Başka bir deyişle, algılanan psikolojik sözleşme ihlali arttıkça, orta ve yüksek seviyede maneviyata sahip olan kadınlar, düşük maneviyat seviyesine sahip olanlardan daha sinik bir kişiliğe sahip sonucu ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Örgütsel sinizm, bir işgörenin kurumuna veya örgütsel bir nesneye ilişkin geliştirmiş olduğu negatif bir tutumdur. Örgütsel sinizmin kavramsallaştırılmasından itibaren konuya olan ilgi artmış ve çok sayıda araştırma gerçekleştirilmiştir (Yalçınkaya, 2014: 109).

Alan yazında yapılan çalışmaların incelenmesi sonucunda, sinizm düzeyini etkileyen (öncül) örgütsel faktörler; örgütsel adalet, örgütsel destek ve örgütsel güven olarak belirlenmiştir. Sinizm düzeyinden etkilenen (ardıl) örgütsel faktörler ise örgütsel vatandaşlık, örgütsel bağlılık, işe yabancılaşma, iş-yaşam doyumu ve örgütsel sessizlik olarak belirlenmiştir (Dağyar ve Kasalak, 2018: 978).

Örgütlerde sinizmin sonuçları tartışmalı bir konudur. Bazılarına göre, sinik çalışanlar örgütlerini düşündüklerinde üzüntü, sıkıntı, güvenmeme, öfke duyma, kızgınlık, ümitsizlik, kınama, eleştirme gibi duygular içinde olurlar ve bu duygularını kimi zaman tutum ve davranışa dönüştürürler. Bunların sonucunda duygusal tükenmişlik, stres, yabancılaşma ve iş tatminsizliği yaşayabilirler.

Sinizm, hor görme, tiksindirme ve güvensizlik kavramları ile yakından ilgilidir. Birçok çalışmada sinizm; güvensizlik, tatminsizlik ve gerçekçi olmayan beklentilerle ilişkilendirilmektedir. Örgütsel sinizmle yakından ilişkili olan psikolojik sözleşme ihlali, işgörenin işverene azalan güveni ve ilişkiye girmedeki isteksizliği ile ilişkilidir (Özgener

vd., 2008:54-57).

Örgütsel sinizm, tükenmişlik, örgütsel bağlılık, iş tatmini, yabancılaşma, örgütsel vatandaşlık gibi konuların yanında demografik değişkenlerle de yakından ilgilidir. Araştırma sonuçları örgütsel davranışlar bağlamında, birçok değişkenin sinizme neden olduğunu göstermektedir. Örgütsel davranış alan yazında bu değişkenler dışında farklı değişkenlerin de sinizme etki edebileceği düşüncesi ile yapılacak çalışmaların farklı değişkenlerle yapılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

1. Abraham, R. (2000). Organizational Cynicism: Bases And Consequences. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs,* 126(3), 269-292.
2. Adebayo, D. O., Akanmode, J. A., & Udegbe, I. B. (2007). The importance of spirituality in the relationship between psychological contract violation and cynicism in the Nigeria police. *The police journal*, *80*(2), 141-166.
3. Andersson, L., M. (1996). Employee Cynicism: An Examination Using A Contract Violation Fraework. *Human Relations,* 49(11), 1395-1418.
4. Andersson, L.M. Bateman, T.S. (1997). Cynicism İn The Workplace: Some Causes And Effects. *The Journal of Organizational Behavior,* 18, 449-470.
5. Arslan, E,. T,. (2012). Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik Personelinin Genel Ve Örgütsel Sinizm Düzeyi*. Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1) 12-27.
6. Bacaksız, F. E., Tuna, R., & Seren, A. K. H. (2018). Sağlık Çalışanlarında Performans ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma. *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi,* 9(1), 52-58.
7. Bernerth, J. B., Armenakis, A. A., Feild, H. S., & Walker, H. J. (2007). Justice, Cynicism, And Commitment: A Study Of Important Organizational Change Variables. *The Journal of Applied Behavioral Science*, *43*(3), 303-326.
8. Bommer, W. H., Rich, G. A., & Rubin, R. S. (2005). Changing Attitudes About Change: Longitudinal Effects Of Transformational Leader Behavior On Employee Cynicism About Organizational Change. *Journal of Organizational Behavior*, *26*(7), 733-753.
9. Dağyar, M., & Kasalak, G. (2018). Eğitim Örgütlerinde Yaşanan Örgütsel Sinizmin Öncülleri Ve Sonuçları Üzerine Bir Meta-Analiz Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *33*(4), 967-986.
10. Dean, James W. ;Pamela Brandes; Ravi Dharwadkar (1998), *Organizational Cynicism.* Acadamy of Management Review, 23(2), 341-352.
11. Demir, M. Ayas, S. ve Yıldız, B. (2018). Örgütsel Sinizm Ve İşe Yabancılaşma İlişkisi: Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi/Journal of Administrative Sciences*, 16(32), 231-254.
12. Efeoğlu, İ., E., ve İplik, E. (2011). Algılanan Örgütsel Adaletin Örgütsel Sinzm Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik İlaç Sektöründe Bir Uygulama. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 343-360.
13. Erdost, E., H., Karacaoğlu, K., Reyhanoğlu, M., (2007). *Örgütsel Sinizm Kavramı ve İlgili Ölçeklerin Türkiye"Deki Bir Firmada Test Edilmesi.* XV. Ulusal Yönetim ve Or-

ganizasyon Kongresi Sakarya. 514-524.

14. Fındık, M., ve Eryeşil, K. (2012). *Örgütsel Sinizmin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisini*

15. Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. International Iron & Steel Symposium, 02-04 April Karabük, Türkiye.

16. Gökberk, M. (2002), *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

17. Gül, H., ve Ağıröz, A. (2011). Mobbing Ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiler: Hemşireler Üzerinde Bir Uygulama*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi,* 13(2), 27-47.

18. Gün, F. & Baskan, G. A. (2016). Öğretim Elemanlarının Algılarına Göre Örgütsel Sinizm ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi An Investigation of the Relationship between Organizational Cynicism and Burnout Regarding the Perceptions of Academicians. *Hacettepe University Journal of Education*, *32(2), 361-379*.

19. Güzeller, C. ve Kalağan, G. (2008). Örgütsel Sinizm Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması ve Çeşitli Değişkenler Açısından Eğitim Örgütlerinde İncelenmesi, 16. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, 87-94.

20. James, M. S. L., (2005), *Antecedents and Consequences Of Cynicism in Organizations: An Examination of the Potential Positive and Negative Effects on School Systems*, Unpublished Doctoral Dissertation, The Florida State University, USA.

21. Johnson, J. L., ve O'Leary-Kelly, A. M. (2003) "The Effects of Psychological Contract Breach and Organizational Cynicism: Not All Social Exchange Violations are Created Equal", Journal of Organizational Behavior, 24(5), 627-647.

22. Kalağan, G., ve Aksu, M., B., (2010) Organizational Cynicism Of The Research Assistants: A Case Of Akdeniz University, *Procedia Social And Behavioral Sciences*, 2, 4820–4825.

23. Kalağan, G., Güzeller, C.,O., (2010). Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi*. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 27, 83-97.

24. Kalay, F. ve Oğrak, A. (2012). Örgütsel Sessizlik, Mobbing ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Örnek Bir Uygulama. 20. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, İzmir.

25. Kanter, D. L., and Mirvis, P. H. (1989). *The Cynical Americans: Living and Working in an Age of Discontent and Disillusion*. San Francisco: Jossey-Bass.

26. Karacaoğlu, K., ve İnce, F. (2012). Brandes, Dharwadkar ve Dean'in (1999) Örgütsel Sinizm Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi Örneği. *Business and Economics Research Journal, 3(3),* 77-92.

27. Kırboğa, R. (2017). *Psikolojik Sözleşme İhlâli Ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki: Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Etkisi*. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir.

28. Kutanis, R. Ö., ve Çetinel, E. (2010). Adaletsizlik Algısı Sinisizmi Tetikler mi? Bir Örnek Olay. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(26), 186-195.*

29. Mirvis, P. H. ve Kanter, D. L. (1991). Beyond Demography: A Psychographic Profile of the Workforce*. Human Resource Management* 30(1), 45-68.

30. O'Connell, B.J., Holzman, H., Armandi, B.R. (1986). Police Cynicism And The Mo-

des of Adaptation. *Journal of Police Science&Administration*, 14 (4), 307-313.

31. Oxford Dictionary. (2012) The Oxford Classical Dictionary. Edited by: Simon Hornblower, Antony Spawforth, Esther Eidinow. Oxford University Press, 4. Edition, UK. ISBN: 9780199545568.
32. Özdemir, H. Ö., Erkutlu, H. V., & Elden, B. (2018). Otantik Liderlik ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkide Demografik Faktörlerin Düzenleyici Etkisi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *1*(2), 202-210.
33. Özer, S. ve Güllüce, A. Ç. (2019). Örgütsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma İlişkisi ve Etkisi: TRB1 Bölgesi Otel İşgörenleri Üzerinde Bir Araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(1), 37-47.
34. Özgan, H., Külekçi, E., ve Özkan, *M.* (2012). Analyzing of the Relationships between Organizational Cynicism and Organizational Commitment of Teaching Staff. *International Online Journal of Educational Sciences,* 4(1), 196-205.
35. Özgener, Ş, Öğüt, A ve Kaplan, M. (2008). *İşgören-İşveren İlişkilerinde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Sinizm,* İçinde Özdevecioğlu, M. ve Karadal, H., (Ed.) Örgütsel Davranışta Seçme Konular: Organizasyonların Karanlık Yönleri ve Verimlilik Azaltıcı Davranışlar, Ankara: İlke Yayınevi, 53-72.
36. Özler, D., E., Atalay, C., G., Şahin, D., (2010). Örgütlerde Sinizm Güvensizlikle Mi Bulaşır? *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 47-57.
37. Reichers, A. E., Wanous, J. P., ve Austin, J. T. (1997) "Understanding and Managing Cynicism About Organizational Change", The Academy of Management Executive, 11(1), 48–59.
38. Tükeltürk, Ş., A., Perçin, N., Ş. Ve Güzel, B., (2009). *Örgütlerde Psikolojik Kontrat İhlalleri Ve Sinizm İlişkisi: 4 – 5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma*. 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi 21-23 Mayıs 2009 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İşletme Bölümü, 688-692.
39. Türk Dil Kurumu. (2014). Büyük Türkçe sözlük: Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a82c4a49e51b7.36414613. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2018.
40. Uysal, H. T. (2019). Örgütsel Dışlanmanın Çalışanlarda Sinizm Gelişimine Etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(1), 319-326.
41. Yalçınkaya, A. G. A. (2014). Türkiye'de Örgütsel Sinizm: 2007-2012 Yılları Arasındaki Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, *16*(3), 106-130.
42. Yıldız, S., & Şaylıkay, M. (2014). The Effect Of Organisational Cynicism On Alienation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *109*, 622-627.
43. Wilkerson, J.M., Evans, W.R., Davıs, W.D. (2008). A Test Of Coworkers' Influence On Organizational Cynicism, Badmouthing, And Organizational Citizenship Behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 38, 2273-2292.

CHAPTER 105

İBNİ HALDUN'UN DEVLETE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNE SİYASİ COĞRAFYA AÇISINDAN BİR BAKIŞ[1]

İlhan TURAN[2]

1 Doç.Dr. Bu araştırmadan bir bölüm Geomed 2013(The 3 rd International GeographySymposium, ANTALYA) Bildiri olarak sunulmuştur.

2 Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

"İpek böceği önce ağını örer, örgüsünü kemale erdirince yani örgü işini bitirince ördüğü kozalağın merkezinde ölür"

İbn HALDUN

METODOLOJİ

Bu çalışmada İbn Haldun'un düşünceleri incelenirken, Süleyman Uludağ tarafından Türkçeye çevrilen 2012 baskılı iki ciltlik Mukaddime tamamıyla incelenerek ondan önemli ölçüde yararlanılmış, diğer taraftan Turan Dursun (1997) ve Zakir Kadiri Ugan'nın (1990) "Mukaddime" çevirilerine de bakılmıştır. Ayrıca, İbn Haldun'un Bilim İle Siyaset arasındaki hatıralar kitabı incelenmiştir. Bunlara ek olarak İbn Haldun'u araştıran, diğer bilimlerdeki makaleler coğrafi bir perspektif içerisinde ele alınmıştır. Çalışma bu yönü ile derleme niteliğindedir.

AMAÇ

Bu çalışmada, İbn Haldun'un siyasi olaylar ve olguları bir coğrafyacı gözü ile açıklanmıştır. Bu çalışmanın temel amacı değişik çevirileri ile birlikte ele alınan Mukaddime ve "Bilim İle Siyaset arasındaki hatıralar et-Tariftir". Bu eserleri inceleyenler görecektir ki İbnHaldun Mukaddime'de yazdıklarının 3'te ikisinden daha fazlası ya direkt coğrafya ile ilgili ya da coğrafyayı ilgilendiren konulardan oluşmaktadır. Zira İbn Coğrafyaya o kadar bağlı kalmıştır ki insan davranışlarını bile coğrafyayla ilişkilendirmiştir. Tüm bunlara karşın İbn Haldun üzerinde coğrafyacıların eseri bir elin parmağı kadar azdır. Özellikle İbn Haldun siyasi coğrafya ile ilişkilendirilebilecek konuları kitabın üçte birinden daha fazla yer tutmasına karşın coğrafyacıların bu konu ile ilgili makale vetezleri taramalarında görülmemektedir. İbn Haldun ile ilgili Türk coğrafyacılar tarafından yazılan ve eserlerinde birkaç paragraftan öte gitmeyecek şekilde yer verilen eserler şunlardır (Belge,2016).

Tanoğlu, 1954; Tanoğlu, 1969; Tümertekin, 1978; Tümertekin, 1990; Şahin, 1998; Özçağlar, 2001;Üçışık ve Demirci, 2002; Günel, 2008; Doğanay, 2011; Turan 2013; Gümüşçü, 2013; Akdemir ve Akengin, 2013;Tümertekin ve Özgüç, 2014a; Tümertekin ve Özgüç, 2014b; Doğanay ve Doğanay, 2014; Özey, 2015).

İbnHaldun ile ilgili coğrafyacılar tarafından yapılan tez ise Belge (2016)tarafından yapılan "Bir Beşeri coğrafyacı olarak İbn Haldun (2016)" adı altında yapılan çalışmadır. Tarafımızca tespiti yapılan İbn Haldun ile ilgili coğrafyacıların makaleleri ise "Ortaçağ İslam âleminde şehir: İbn Haldun'un şehre bakışı", (Elmacı ve Bekdemir,2008); Belge ve Şahin tarafından yukarıda belirtilen tezden üretildiği belirtilen "İbn Haldun'da coğrafi determinizm (2016) ve "İbn Haldun'un "Mukaddime"'sinde İktisadi Coğrafya 1 (2016) adlı çalışmalardır. Kitap bölümü ise, "Mukaddime"'ye göre Dünya'nın doğal çevreleri ve bölge anlayışı (Ertürk ve Özdemir,2015).

Bu çalışma ile coğrafya dünyasına İbn Haldun ile ilgili yeni bir eser kazandırılmak amaçlanmıştır.Çalışmanı ikinci amacı ise geçmişten günümüze İbnHaldun'un görüşlerinin siyasi coğrafya açısından ortaya koymaktır.

İBN HALDUN'un coğrafya bilimine katkıları aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir.

1.İbn Haldun direkt olarak coğrafi tasvirler yapmıştır.

2.Bazı coğrafi tanımlar yapmıştır.

3.İbn Haldun tarihsel olayları açıklamak için sıkça coğrafyadan yararlanmıştır.

4.Coğrafyanın özellikle iklimi insan hayatı üzerinde durmuştur.

5.Kırsal hayatı ve şehirsel yaşam koşullarını karşılaştırmıştır.

6.Şehirlerin kurulmasında ve geliştirilmesinde görüşler öne sürmüştür.

7.Zirai hayatın özelliklerini ele almıştır.

8. Başta devlet kavramı olmak üzere siyasi coğrafya ile ilgili terim kavram ve ilkelerle ilgili görüşleri vardır.

9. İktisat coğrafyası ile ilgili görüşler sunmuştur.

10.Nüfus artışı ile ilgili görüşler sunmuştur.

11.İbn Haldun'un eğitimle ilgili görüşleri (Coğrafya eğitimi bağlamında)

12. Siyasi ahlakın devlet üzerindeki etkisi üzerine görüşler sunmuştur.

Siyasi coğrafya ve uğraşı alanı

Beşeri coğrafyanın bir alt dalı olan siyasi coğrafya yerin siyasi özelliklerine dikkat çeker. Bu bağlamda, siyasi coğrafyanın konusunu devlet ile yer arasındaki ilişkiler oluşturur (Özey,2015).Siyasi coğrafyanın önemi son yıllarda giderek önemini artırmaktadır. Bu önemdeki artışın başlıca nedenleri şunlardır. Bugün BM nezdinde 193 ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerin birbirleri ile ilişkileri aralarındaki anlaşmalar, oluşturulan farklı birliktelikler yani pakt ve örgütler ve bu paktların işlevleri zaman zaman ortaya çıkan sıcak savaşlar, kronikleşen soğuk savaşlar ve toplumların çıkar çatışmaları kapsamında oluşturulanjeopolitik ve jeostratejiler,propagandalar, siyasi düşünceler, siyasi mülteciler, seçimler…..sayılabilir.

Siyasi Coğrafya, Dünyanın tamamında veya bir bölgesinde ya da ülkesinde, doğal beşeri ve ekonomik olayların dağılışını aralarındaki bağlantılarını sebep ve sonuçlarını inceleyerek, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı ile ilgili özel görüş ve anlayış belirleyen bir bilimdir. (Göney 1993; Özey, 2015).Siyasi coğrafyacılardeğişik ölçeklerdemeydana gelen siyasal süreçlerinmekana yansımaları üzerinde durmaktadır(Akengin,2013).

Siyasi Coğrafya, devlet ile yer arasındaki incelemesini coğrafyanın dağılış, ilişki, sebep ve sonuç ve karşılaştırma prensiplerini göz önüne alarak yapmaktadır. Konuları içerisinde devlet veya devletler incelenirken, halkın özellikleri, yönetim özellikleri, siyasal yapı ve yönetim özellikleri, ortaya konan kanun ve hukuk uygulamalar, devletin coğrafi özelliklerive diğer devletlerle olan karşılıklı ilişkileri, siyasal olaylar, devletin güç fonksiyonu gibi özellikler yer almaktadır. İbn Haldun, Mukaddime adlı eserinde yukarıda belirttiğimiz konulara devlet ve yaşayan halkın özellikleri bağlamında değindiğinden dolayı bu eser "siyasi coğrafya" için çok önemli bir değer niteliğindedir.

Devlet Kavramı üzerine

Kısaca milletin teşkilatlanmış şekli olarak adlandırılan devlet, iç ve dış ilişkiler üzerinde denetim kurulu bir hükümet tarafından, siyasi bir birim olarak organize edilen bir alandır. Siyasi bir birlik olarak organize olmuş, sınırları ile belirli bir toprak, nüfus, hükümet ve hâkimiyetin olması esastır.

Devletlerin oluşması üç temel faktöre bağlıdır. Bunlar:

1.coğrafi mekân

2.Devleti oluşturacak millet ya da milletler grubu

3. milletin organize edilmiş olması yani teşkilatlanmasıdır (Özey,2015).Bu üç unsurdan birinde meydana gelebilecek bir eksiklik zaman dilimi içerisinde devlette çöküşü hızlandırarak dağılıp yıkılmasına neden olmaktadır (Özey,2015).

Modern devlette, yeryüzünde bir toprak parçasını kontrol etmesinin esas olduğunu, bu alanda bütün insanlara boyun eğdirmesi ve kaynakları kontrol etmesi, güç kullanarak iletişim kurması, kültürel hâkimiyetinin olması ve kültür stratejileri geliştirmesi gerektiğini belirtilmektedir (Ay, Uçar, 2015)

İBN HALDUN'UN DEVLETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İbnHaldun'un devletin merkezine oturttuğu "Asabiyet" kavramının daha iyi anlaşılması için aşağıdaki kavramların önceden bilinmesine gerek vardır.

Bunlardan ilki; **Bedeviliktir.**Bedevi toplumlar, yalnız zorunlu ihtiyaçlarını görerek yaşayan ve bunları yardım almadan kendi kendine yapabilen topluluklardır. Çoğunlukla göçebe halinde yaşar ve hayvancılıkla uğraşırlar ve bununla birlikte yerleşik olup tarımla uğraşanları da vardır. İkincisini oluşturan **hadari (Hazeri)**toplumlar ise, şehirlerde yerleşik olarak yaşamanın yanında, belli bir refaha ve rahata kavuşmuş olduklarından, zorunlu ihtiyaçlarının dışında, belli mesleklerde uzmanlaşır, mimari, zanaat ve sanatla da uğraşırlar (Yaşar, 2017).

Yedi iklim teorisi,İlk dönem İslam coğrafyacılarının bildikleri ve eserlerinde işledikleri bir konudur. Kısaca "yaşanabilir dünyayı yediye bölme girişimi" olarak adlandırılmaktadır. (Ağarı,2006).(Konu coğrafya ile yakından ilgili olmasından ve kısmen de siyasi coğrafya ile ilgili olmasına rağmen bu bölümde yer yetersizliğinden ele alınmamıştır. Ayrıca,konu için Ertürk, Özdemir:2015'e bakılabilir).

Umran: Bayındırlık (imar etme) medeniyet anlamına gelmektedir (Nişancı,2005). Meriç (1986), Kültür medeniyet olarak açıklamıştır.Umran, olgusunun İbn Haldun'a göre üç özelliği vardır (Albayrak, 2000).

1.Tabiîdir: İnsan toplumu tabiidir, insan tabiatı gereği sosyaldir, tek başına yaşayamaz.

2.Organiktir: İnsan toplumunun belli bir biçimde gelişmesi zorunludur.

3.Fonksiyoneldir: Bireyler, iyi yaptıkları ve belli ustalıklar kazandıkları belli bir işte uzmanlaşmaya çalışırlar.

Mülk Devlet kurma ve oluşturmada oldukça önemlidir. İki çeşittir.

1.Tabiî Mülk: Yöneticinin tüm halkı belli bir maksadın ve arzununicabına göre yönetmesidir. Burada kullanılan "tabiî" ifadesi ilkel, doğal, vahşi, hayvanî olanı ifade etmektedir. İşte tabiî mülkün var olduğu durum bu yönüyle vahşî, hayvanî, ilkel bir duruma benzetilmektedir(Çiftçi 2013).

2.Siyasî Mülk:İbn Haldun'un siyasal sistemler şematiğinde aşama olarak tabiî mülkten sonra geçilen aşama siyasi mülk aşamasıdır. Siyasî mülk, halkı akli bir mantıkla idare etmektir.zararların defi hususunda aklî düşüncenin gereğine göre tüm halkı sevk ve idare etmektir. Çiftçi (2013).

Siyaset-i Medeniyye (Politik Ütopyacılık): Haldun siyaset analizlerini yaparken bu noktada kendi anlattığı siyaset tarzları ile ütopya tarzı siyasal düşünceler arasında bir ayrıma gitme gereği duyar ve ''siyaset-i medeniyye'' diye adlandırdığı bu ütopya

tarzı siyaset anlayışının filozoflarca farazî olarak üretilen ve olması gerekene ilişkin bir siyaset olduğunu belirtir. Bu nedenle siyasal sistemler arasında siyaset-i medeniyyeye yer vermez. Çiftçi (2013).

Devletin Ortaya Çıkışı

İbn Haldun devletin, göçebe toplum yapısından yerleşik toplum yapısına geçiş ile ortaya çıktığını savunmaktadır. Ona göre göçebe toplumlarda devlet yoktur. Oysa yerleşik toplumlarda siyasal örgütler kurulmuş ve devlet aşamasına gelinmiştir. Göçebe toplumların devleti meydana getirmelerinde, ihtiyaçların karşılanması, dıştan gelen tehlikelere karşı korumak ve bunlara benzer doğal zorunluluklar etken olmuştur (Azarken, 2003).

Devletin gerekliliği

İbn Haldun devletin gerekliliğini iki nedenle açıklamaktadır. Bunlar: Devlet, insan için doğal bir zorunluluktur. Devletin kurulması sosyal hayatın bir gereğidir. İnsan, yaşamak ve varlığını devam ettirebilmek için, yani ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelmek ve hemcinsleriyle yardımlaşmak zorundadır. Bu zorunluluğun karşılanması ancak devletin varlığı ile mümkündür İnsanlar, bir araya gelmeleri ve dayanışma içine girmelerinden sonra birbirinin saldırganlığından korunmak için yasakçıya (devlete) muhtaçtırlar. İnsanların birbirine yönelttikleri saldırıları engelleyen bir güç olmadan güvenlik içinde yaşamaları imkânsızdır. Devlet olmadığı taktirde onları bu saldırılardan kimse koruyamaz. Dolayısıyla devletin varlığı zorunludur (Azarken, 2003).

İbn-i Haldun'a göre, gelmiş geçmiş bütün siyasi rejimler kaynağını kanunlara ve kanun koyucu bir erke duyulan ihtiyaçtan alırlar. İnsan, yalnız bırakıldığı zaman başkalarının canına ve malına kastetmeğe meyil gösterebilirler. İşte bundan dolayı, insanın var olan bu zarar verme eğilimini engellemek için egemen bir gücün varlığı gerekmektedir. İbn-i Haldun'a göre toplumsal yaşam bir zorunluluktur (Turan, 2015). Devlet, İbn Haldun'a göre, doğası gereği refaha ve rahata eğilim gösteren insan toplumlarının bu rahatı sağlayabilmek için varlığı zorunlu bir yapıdır. Devlet ülkeyi hukuku uygulayarak adaletli bir şekilde yönetmelidir(Chapra,2008, Albayrak 2000).

Devletin kuruluşu bağlamında İbn Haldun'un ortaya koyduğu en temel kavram "asabiye"dir. İbn Haldun toplumsal birliğin oluşması ve sürdürülmesini, Arapça "tutmak, bağlı olmak" anlamına gelen "asabe" kökünden gelen bu kavramla temellendirir. Farklı araştırmacılar tarafından "yakınlık bağı", "topluluk duygusu", "dayanışma duygusu", "ortak ruh", "toplumsal uyuşma", " toplumsal dayanışma", "milliyetçilik fikri", "askerî ruh" gibi karşılıklar verilen bu kavram, İbn Haldun'un düşünce sisteminde toplumları ilkellikten uygarlığa doğru ilerleyişinin temel güdüleyici toplumsal bağı olarak yorumlanmaktadır. (Yıldız, 2010).

İbnHaldun 'asabiyet' kavramına tam bir açıklık getirmemiştir. Sadece bir takım ipuçları vermiştir. Bu ipuçları dikkate alınarak şu şekilde bir tanım yapılabilir. "Aynı nesepten gelen kimseler 'arasındaki yardımlaşma, dayanışma ve tehlikelere karşı kendini korumak için biyolojik bağlardan doğan, daha sonraları inanç birliğine dönüşerek, devletin kurulmasında rol oynayan soyut bir kavramdır." (Yumuk,1978).

İbn-i Haldun'un düşüncesinde yönetim şeklinin de büyük önemi vardır. Öyle ki yönetimin iyi olmasının kaynağı, hükümdarın halkına karşı yumuşak ve şefkatli olmasıdır. Hükümdar çok katı olur, şiddetli cezalar uygular ve insanların gizli kusurlarını araştırırsa insanlara korku ve zillet egemen olur. İnsanlar arasında yalan, hile ve al-

datma gibi huylar baş gösterir ve bir süre sonra bu durum onlarda bir ahlak halini alır. Eğer bu sert tutum uzun sürerse asabiyet, devlet düzeni temelden bozulur ve kendini korumaktan aciz hale gelir. Buna karşılık, hükümdar şefkatli ve kusurları bağışlayıcı olursa tebaa ona bağlanır kalpleri onun sevgisiyle dolar ve düşmanla savaşıp onun uğrunda ölürler. Dolayısıyla devletin varlık nedeni, insanların can ve mal güvenliğini sağlamak, nesilleri ve inançları güvence altına almaktır. Bunu yaparken devlet idaresi, tebaaya bahsettiğimiz gibi yumuşak muamele etmelidir. Ancak bu şekilde tebaa ve devlet tamamen bütünleşir. İbn-i Haldun yöneticinin fazla zeki olması taraftarı da değildir. Çünkü fazla zeki olan kişiler tebaadan beklenilmemesi gereken şeyleri beklerler. Yönetici orta-vasat olmalıdır, bu her zaman iyi olandır. Her şeyde olduğu gibi her iki uç sakıncalıdır. Dolayısıyla tebaadan ve sağduyu sahibi olanlar siyasette daha başarılı olurlar. Ayrıca adalet tebaa arasına konulmuş bir terazidir. Ölçüyü belirleyen ise Allah'tır. Devlet bu dengeyi korumakla yükümlüdür. Devlet, insanlar arasındaki zulme engel olabilir, fakat eğer zulmün kaynağı devlet olursa onu engelleyecek güç yoktur. Bu zulüm, toplumun ve devletin çöküşüne yolaçar (Akçetin, 2017).

Asabiyeti; İslam Ansiklopedisi "Aynı soydan gelenlerin veya bir başka sebeple aralarında yakınlık bulunanların muhaliflere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusu." olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte, bazı yazarlarca topluluk duygusu, hatta milliyetçilik fikri, dayanışma duygusu, grup dayanışması, grup ruhu şeklinde tanımlamıştır Akçetin,2017).

İbn Haldun'un kuramının temelini oluşturan asabiyet kavramı günümüzde siyaset felsefesinin üzerine bina edilen eşitlik, özgürlük, özerklik, güç, erdem, hak, adalet, meşrutiyet gibi parametrelerden biri, hatta bunların içinde en merkezî olabilecek kadar açıklama gücü yüksek bir kavramdır (Kayapınar, 2006).

Açık bir şekilde, yöntemsel olarak, İbn Haldun'un asabiyet kavramı siyasete, zaman ve mekan boyutunu getirmiştir. (Kayapınar, 2006:114). Asabiyetin amacı devletin kurulmasıdır. İbn Haldun, insanların yakınlarından, akrabalarından birinin haksızlığa uğraması durumunda içlerinde bir eziklik duyduklarını ve bunun hemen etkisiyle yakınlarına koştuklarını ve onlara yardım ettiklerini belirtmektedir. Diğer taraftan soy birliğine sonradan girmenin de dayanışmaya yol açtığını, aralarında direkt bir kaynaşma olmasa bile bir akrabalık bağı varmış gibi hareket etmektedirler. Soy dayanışması güçlü olan gruplar, toplumun siyasal yapısını belirlemede oldukça etkili olmaktadır (Uygun, 2008). Kabile üyelerinin birlikte hareket ettiği ve canlarını bu toplum adına feda ettikleri bir dayanışma şeklidir. Bu ortak ve ölümü göze alan hareket düşmanlara da korku salar. Devlet içerisinde insanların birbirlerini himaye etmesi, müdafaa ve birlikte hak talep etme asabiyet sayesinde mümkün olur. Bu yüzden asabiyet devletin ortaya çıkışını sağlayan temel faktördür (Akçetin,2017).İbn Haldun, güçlü asabiyetin devlet kurduğunu zayıf asabiyetin ise devleti çökerttiğini belirtmektedir (Uygun,2008).

İbn Haldun'a göre asabiyetin nihaî gayesi mülktür. Ne var ki, asabiyeti, henüz mülke tam anlamıyla ulaşmadan, azaltan ya da yok eden iki durum söz konusudur. Bunlardan birincisi lüks ve refahtır. Bazı asabiyet sahibi gruplar, mülkü tam anlamıyla ele geçirme imkânına sahip olamasalar da, asabiyetleri nispetinde mülkten hisse alırlar ve yine bu nispette bir lüks ve refaha sahip olurlar. Asabiyeti ortadan kaldıran ikinci husus ise "aşağılanma ve başkalarına boyun eğme durumunun meydana gelmesidir (Kayapınar, 2006).

İbn Haldun'a göre iki türlü asabiyet vardır: Birincisi nesep asabiyeti, ikincisi ise sebep asabiyetidir. Nesep asabiyeti, akrabalık ilişkilerinden, kan bağından hâsıl olan

dayanışma duygusu ve aidiyet hissidir. Sebep asabiyeti ise bir akrabalık bağı gerektirmeyen, aynı toprağı aynı ideali aynı tarihi paylaşmak gibi sebeplere binaen oluşmuş asabiyet duygusudur (Uludağ, 2012). İbn Haldun bireyler arasındaki bağları güçlendiren asabiyet kavramını, nesep ve sebep asabiyeti olmak üzere iki kısımda incelemiştir. İbn Haldun'a göre bedevilerde (göçebelerde) nesep, hadarilerde (şehirli)ise sebep asabiyeti geçerlidir (Kızılçelik,2011).

İbn-i Haldun'a göre her devletin doğal bir sınırı vardır ve devleti kuran temel unsur insan sayısı açısından sınırlı olduğundan elde edilen toprakları kontrol altında tutabilme kapasitesinin de bir sınırı olacaktır. Devleti kuran asabiye sayıca çok fazla olursa o zaman topraklar genişleyebilir. Ancak bu bile bir yerde durmak zorundadır. İşte bu yetersiz kalan asabiyeden dolayı devletin doğal sınırları çizilmiş olur. Fethedilen yerleri idare edecek, düşman saldırılarından koruyacak olan gücün mutlaka devleti kuran asabiyeden olmasını zaruri bulan İbn-i Haldun, aksi halde devletin topraklarına egemenliğinin olamayacağı görüşündedir. Bu çerçevede devlet otoritesinin en güçlü olacağı yerin merkezden sınırların ulaştığı uç bölgelere doğru giderek azalan bir şekilde ortaya çıkacağını savunan İbn-i Haldun, çöküş ve dağılma sürecinin de ilk olarak en dışarıda kalan sınır bölgelerinden başlayarak merkeze doğru yayılacağı düşüncesindedir(Kadıoğlu 2014).

Devlet, ancak güçlü olma ve düşmana galip gelme neticesinde kurulur. Düşmana galip gelmek, gayret ve bir düşünce etrafında birleşerek o düşünceyi gerçekleştirmek için kararlılıkla çalışmak ve insanları birbirine kaynaştırmakla mümkündür. İnsanlar, ancak Allah'ın dinini yayma ve üstün kılma neticesinde Allah'ın yardımıyla kaynaşır. (Kadıoğlu 2014).

İbn Haldun, asabiyenin aksiyon biçimini "savunmaya yönelik" ve "saldırıya yönelik" olmak üzere iki şekilde ele almıştır (Aydın,2014)

1.Savunmaya Yönelik Aksiyon: Bu aksiyon biçimi deve yetiştiriciliği yapan Araplardır vahşi davranışlarından dolayı uygarlıktan uzak başkalarının kolaylıkla boyun eğmeyen bir topluluktur. Bu topluluklar anarşi ve isyanlar içinde yaşamaktadırlar. Bununla birlikte dışarıdan gelen bir tehlike söz konusu olduğunda bir araya gelmektedirler (Aydın,2014).

2. SALDIRIYA YÖNELİK AKSİYON

Bedeviler zaman içinde şehir hayatına geçmek isteyeceklerdir. Bu da iki şekilde olur. Ya boyunduruğu altına aldığı gruplarla büyük şehir uygarlıkları kuracak ya da artık iyice zayıflamış ve kendisine direnme gücü gösteremeyecek şehirlere saldırması ve buradaki egemen grubu ortadan kaldırarak onun yerine geçmesinden ibarettir (Arslan, 2014;Aydın,2014). Bu grupta büyük ve küçükbaş yetiştiren Berberiler, Türkler, Türkmenler ve Slavlar oluşturmaktadır.İbn Haldun gerçek anlamda asabiyenin bu devrede ortaya çıktığını düşünür. İbnhalduna göre, bir boyun veya oymağın başıonların içlerinden olur(Aydın,2014).

Devleti kuran itici güç olan asabiyet hanedanlıklar içinde de her daim bir tehlike barındırır. Çünkü devlet içinde farklı asabiyetler bir araya gelebilmektedir. Bu durum çeşitli sorunları da beraberinde getirir. Nitekim bunlar birbirini tasfiyeye girişebilirler. Dolayısıyla devletin hem istikrarı sağlayabilmesi hem rekabet ve ihtilaf duygularını engelleyebilmesi, hem de geniş sınırlar üzerinde hakimiyeti tesis edebilmesi için bir başka faktöre dayanması gerekmektedir ki, bunu sağlayabilecek temel faktör daha önce de bahsettiğimiz gibi dindir. Çünkü dinin nihai hedefi dünyevi nimetler olmadığından, rekabet ve ihtilaf duygularının gelişmesine değil, insanlar arasında kardeşlik

duygularının gelişmesine vesile olmaktadır. (Akçetin,2017). Böylelikle İbn Haldun devletin huzur içinde yaşamasında dinin önemine dikkat çekmektedir.

İbn Haldun devlet ömrünün üç nesli geçmeyeceğini savunmuştur. Bunları da aşamalar halinde açıklamıştır.

1. Nesil: bu nesil çetin hayat şartlarının göğüslendiği,savaşçı, şan ve şöhreti yakalama, sertlik, yırtıcılık gibi bedeviliğin yani göçebeliğin özelliklerini taşır. İbn Haldun bu aşamada devletin oluşmasında asabiyetin rolüne dikkat çeker (Cengiz,2017).

2. Nesil: Bu nesil güç ve rahatlama dönemi olarak adlandırılmaktadır.Bu evrede bedevî yaşam biçimi, yerini hadarî (şehir yaşam biçimine) bırakırken; insanlar darlıktan genişliğe geçmeye başlar. Normal yaşam zevk ve eğlence şan ve şerefi paylaşma ise onu tek başına sahiplenmeye dönüşmüştür. Bunun neticesinde hanedanlık üyeleri, devleti koruma konusuna önem vermemişler ve bundan dolayı da aşağılanmışlardır. Onlar düşkünlüğe ve boyun eğmeye alışmışlardır. Fakat bu nesil ilk neslin devlet kurulurken çekmiş oldukları sıkıntıları bildiklerinden dolayı bazı nitelikli özelliklerini yitirseler de bütünü ile yitirmemişlerdir.ilk dönemlerdeki şan ve şöhreti yakalayacaklarını çünkü bu şan ve şöhret zaten kendilerinde var olduğunu düşünmüşlerdir(Arpaçukuru, 2013).

3.Nesil: Bunlar ilk kuruluş öncesi yaşanan göçebelik dönemini hiç yaşanmamış gibi büsbütün unuttukları için izzet ve asabiyeti bilmezler lüks ve şatafat içinde yaşamaya alıştıkları ve bu hayatın en yüksek seviyesinde bulundukları için kadınlar ve çocuklar gibi devletin himaye ve gözetiminde yaşarlar. Bunun üzerine asabiyet bütünü ile kaybolur devleti koruma ve savunma ve gayret tamamen unutulur. Bunlar giyim kuşamlarında atlara binme ve güzel silah kullanma hususlarında askere benzeseler de atların üzerindeki kadınlardan daha korkaktırlar düşman saldırıları karşısında devleti ve ülkeyi savunmaktan acizdirler. Hükümdar cesur insanları kendine yakın tutarak güçlenmek ister. Köle ve hizmetçilerin sayısını arttırır. Kendisine yardım edene oda destek olur. Allah'ın tamamı ile yıkılmasına takdir ettiği güne kadar devletin yıkılmasına kadar devam eder (Arpaçukuru, 2013).

4. nesilde devlet sona erer.

HALDUN'A GÖRE DEVLETİN GEÇİRDİĞİ AŞAMALAR

İbn Haldun'un temel ilgisi siyasette olmağa devam ettiği için en fazla ilgisini çekmiş olan konu, devletin doğuş ve yıkılışıdırStowasser (1984).Kurulan her devlet doğuşundan ölümüne değin İbnHaldun'a göre belirli devrelerden geçer. O devletin çöküş nedenlerinde dış güçlere değilde iç dinazme daha fazla ağırlık verir (Arslan, 1987). İbn-i Haldun bir devletin geçirdiği aşamaları beşe ayırır. Ona göre her devlet ve hanedanlık, sayısı kural olarak beşi geçmeyecek bir şekilde kurulurlar (Yumuk, 1978).

İbn Haldun'un **Birinci Tavır** olarak adlandırdığı ilk aşama zafere ulaşma aşamasıdır. Devlet hükümdarı elde ettiği galibiyetlerle kendine bir yurt kurarak yeni bir devlet oluşturur. Hükümdar, şan kazanmaya çalışır. Yapacağı işlere kavmi ile birlikte karar verir. Yani asabiyete önem verir. Onlardan ayrı bir şekilde hareket etmez. Vergiler alır. Memleketini savunmak, bölgesini korumak konusunda halkına örnek olmaya çalışır (Uludağ, 2012).

İkinci tavır: Haldun baskı ve tek başınalık dönemi olarak adlandırılan bu ikinci aşamada hükümdar halk üzerinde baskı kurarak, tek başına bağımsız bir şekilde kararlar vererek devleti yönetir. Hükümdar, gelecekte kendisinin hükümdarlığını tehlikeye düşüreceği gerekçesi ile kavmini bırakarak devleti yönetmesi yani kendi kav-

minden yüz çevirmesi söz konusudur. Kendi taraftarlarını ise kavim dışından azat ve devşirmelerden adam toplamak sureti ile elde eder. Bunları yaparken kendi ailesini, garanti altına alarak onların da şan ve şöhret içinde yaşamalarını mümkün kılar (Uludağ, 2012).

Üçüncü tavır: Dinlenme ve rahatlığın ön plana çıktığı bu aşamada hükümdar halka olan baskısını artırarak otokratik bir anlayış içinde tek başına karar verir ve uygular. Vergi toplar, servetini artırmaya çalışır. Diğer taraftan yaptığı işlerle halkına kendisini yol gösterici önder bir lider olduğunu benimsetmeye çalışır. Layık olarak gördüklerine iyiliklerini yayar. Bu kapsamda, taraftarlarını ihya eder, askerlerin maaşını tam öder ve ödüllendirir, hediye ve bahşişler dağıtır. Özellikle kendi kuvvetini ihtişamını göstermesi için büyük bina ve abideler yapar ve şehirler kurar. Güçlü ordu yaratarak dost devletleri kucaklama düşmanları tehdit etme düşüncesi içerisinde gücünü perçinleştirir.

Dördüncü tavır: Duraklama olarak nitelendirilen bu aşamada hükümdar, atalarının bıraktığı devlet ile yetinerek kanaatkâr bir davranış sergiler ve barışa büyük önem verir. Devleti hukuka sıkı bir şekilde bağlı olarak yönetir. Özellikle çağdaş hükümdarlar ile barışık bir şekilde devleti yönetir. Kendinden önce gelip geçmiş seleflerini taklit eder. Zira hükümdar, onların yaptıklarını yapmadığında bir kötü bir kargaşalığın içine düşeceğini düşünür.

Beşinci Tavır: İbn Haldun'un har vurup harman savurma olarak nitelendirdiği bu son dönemde, hükümdar zevkleri için eş dostlar edinir. Düşük karakterli insanları ve dalkavukları başına toplar. Öncekilerin topladığı serveti zevklerine ve bu insanlara harcayarak bitirir. Bu insanları devletin önemli işlerini yapmaları için görevlendirir. Bu insanlar neyin yapılıp neyin yapılmayacağını bilemeyecek kadar beceriksiz insanlardır. Hükümdar kavim akrabaları ile geçinemez ve onları kırmaya başlar. Babalarının can dostu bu insanlar hükümdardan uzaklaşmaya hatta ona kin tutmaya başlarlar. Asker ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktan dertlerini dinlemekten uzak kalır ve onların maaşını bile kendi zevkleri için harcama yoluna gider. Böylelikle atalarının yaptığı güzel şeyleri bozar. Devlet bütünüyle ihtiyar bir hale gelir. Ve nihayetinde kolaylıkla şifa bulamayacağı kronik bir hastalığın içine düşerek yıkılıp gider (Uludağ, 2012). (Tablo:1). Bu düşüncesini şu sözle ortaya koyar."İpek böceği önce ağını örer, örgüsünü kemale erdirince yani örgü işini bitirince ördüğü kozalağın merkezinde ölür."

TABLO 1: İBN HALDUN'A GÖRE DEVLETİN GEÇİRDİĞİ AŞAMALAR (Tablo Uludağ,2012 Çevirisinden yararlanarak yapılmıştır)

ZAMANSAL SÜREÇ	İBN HALDUN'UN NİTELENDİRMELERİ		
DEVLET AŞAMALARI	TAVIR	TEMATİK ÖĞELER	DÖNEMSEL ÖZELLİKLER
Kuruluş ve İnşa	Birinci Tavır	A. Zafer B. Galibiyet C. Mülkü istila D. Yeni Devlet	* Mecd ve şan kazanma * Vergi toplama *Devletin halkına örnek olması (Memleketini savunmak Bölgesini korumak konusunda) * Halkla birliktelik * Asabiyet
Büyüme	İkinci Tavır	A.Baskı B.Tek başınalık (infirad)	*Halk üzerinde baskı kurma, *Tek başına kara verme * Kendi kavmine yüz çevirme *Kendi ailesini garanti altına alma *Kavim dışından azat ve devşirmelerden adam toplama
Yerleşme ve Yükselme	Üçüncü Tavır	A. Dinlenme ve rahatlık B. İstibdat (baskı) C. Otokrasi D. Tek başınalık E. İstiklal F. Yol gösterici lider	*Liderin sahip devlet (mülk)ün semeresini kullanma *Yaygın şöhrete kavuşma *Vergi toplamada aşırılık *Liderin kendi kuvvetini göstermesi için büyük bina ve abideler yapması ve şehirler kurması *Hediyeler dağıtma *Taraftarlarını ihya etme *Askerlerin maaşını tam ödeme ve ödüllendirme *Güçlü ordu yaratarak dost devletleri kucaklama düşmanları tehdit etme
Duraklama	Dördüncü Tavır	A. Kanaat B. Barış C. Kanun-i Kadime	*Atalarının bıraktığı devlet ile yetinme *Diğer devletler ile sulh içinde yaşama *Seleflerini takip ve taklit etme * Yönetimde töreye sıkı bağlılık
Gerileme Ve çöküş	Beşinci Tavır	A. israf B. Savurganlık C.İhtiyarlık	*Hükümdarın zevk ve safası için savurganlık *Dalkavuk insanlarla dost olma *Düşük karakterli insanları yönetime getirme *Hükümdarın kavim akrabaları ile geçinememesi * Dost ve taraftarları ile geçinememe *Asker ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalma *Atalarının tesis ettiklerini bozma * Devletin kronik hastalığı ve çöküşü

İbn Haldun'a göre devletler üç türlü siyaset yapılarak yönetilirler. Bunlar 1 - Akıl siyaset 2 - Medeni siyaset 3 - Dini siyaset. Bunlar otorite için gereklidir. Devletin ise

otoriteden daha çok gücü vardır. Otorite ilişkisinde, her şey kabile başkanının saygınlığı etrafında dönüp dolaşır. Kabile mensupları ona ve onun emirlerine saygı duyduğu sürece otoritesi geçerlidir. Oysa devlet başkanı tam bir yetki ve güçle hareket eder. Onun emir ve yasaklarının halk tarafından kabul edilip ya da edilmemesi söz konusu değildir. Devlet başkanı gücünü zor ve egemenlik yoluyla kabul ettirir. Demek ki ilkinde ilişki, rıza ve gönüllülük temeline, ikincisinde ise zor ve baskıya dayanır. Bu temel fark, siyasal bir olgu olarak devletin özünü oluşturur (Canatan, 2016).

İbn Haldun açık bir şekilde coğrafi olgu ve olayların sosyal yaşam ve milletlerin önemli ölçüde etkilediğini belirtmektedir(Sati EL-Husri, 2001). Diğer yandan İbn Haldun iklim şartlarının insanları fiziksel, ruhsal ve ahlaki açıdanetkilemekle beraber, bir beşer ürünü olan, devletin, şehir ve kasabaların dağılışını vegelişimini de belirlemektedir(Taşkın 2003; Şahin, Belge 2017). İbn Haldun, toplumların dini yapısını iklimin sıcak ve soğukolmasıyla açıklamış, bu bağlamda peygamberlik müessesinin dağılışını iklim şartlarınabağlamıştır. Bu bakımdan ova, yayla, dağ ve sahilkesimde yaşayan insanlar arasında ruhsal, fiziksel ve ahlaki açıdan birtakım farklılıklarınolduğunu ileri sürmüştür. Bir diğer gözden kaçırılmaması gereken nokta, Haldun'un bir politik ahlak öğesi olarak "adalet" düşüncesi karşısındaki ısrarlı tutumudur. (Öztürk, 2008).İbn-Haldûn, coğrafî koşulların insan ve toplum üzerinde derin izler bıraktığını ifadeeder. Ona göre jeopolitik konumun siyasi yapı ile yakın ilişkisi bulunur (Canbaz, 2017).

Hassan (1998) ve Lacoste (2012)İbn Haldun'u değerlendirirken O'nun düşüncelerinin analizinin sentezinin toplumsal çıkarımlar için son derece önemli olduğunu vurgulamışlardır. İbnhaldunun siyasete yönelik düşüncelerinin bugün dahi orijinal ve kalıcı bir değer taşıması özellikle şu tespitlerinden ileri gelmektedir (Toku, 2002).

1. Köy ve şehir hayatındaki ayrım
2. Medeniyetin ve devletin kurulabilmesi için şehir hayatının zorunluluğu
3. Siyasi eylemin dayanağı olarak gücünün ileri sürülmesi
4. Devletin islamla barışık olması durumunda daha güçlü ve evrensel bir uygarlık kurabileceği tespiti
5. Toplumsal hayatın iktisadi askeri kültürel ve dini unsurlarının neden sonuç ilişkisi ile birbirlerine bağımlılığını anlatması

6.Seküler bir toplumsal hayatın varlığı için dinin veya nübüvvetin zorunlu olmadığının belirlenmesi

7. Asabiyetin ve dinin devletin hayatında oynuya bileceği rolü uygulaması

8.Devleti var oluş sürecini doğuş gelişme büyüme ve gerileme ve çöküş olarak belirlemesi

İbn Haldun,harp ve çeşitli milletlerin harp düzenleriyle alakalı açıklamalarda yaparak savaşın nedenlerini şu şekilde açıklar.

1.Komşu kabilelerle olan rekabetten kaynaklanan savaş

2.Yağma amaçlı düşmanlığa ve husumete dayanan savaş

3.Cihat

4. Devlet içindeki isyanlara yönelik savaşlar (Yılmaz, 2009).

İbn Haldun, Hanedanın ilk dönemlerinde, toplanan verginin küçük bir matrah-

tan elde edilmesine karşın gelirin büyük bir miktarını teşkil eder, lakin devletin son aşamasında ise, yüksek bir vergilendirmeden daha düşük bir vergi geliri elde edilir (Ghafar ve Jaafar 2018)", sözünü Başkan Ronald Reagan toplumda ekonomik refahı sağlamak yönünde 1981'de ifade ettiğinde kamuoyunun İbn HALDUN'un üzerine çekilmesine neden olmuştur. İbn bu yönü ile 600 yıl sonrasında bile süper güç dünya liderlerinin görüşlerini benimsediği bir bilim insanı olması ile dikkat çekmektedir

Devleti ayakta tutan unsurlar güç ve paradır. Devlette görülen aksaklıkların sebebi çoğunlukla bu iki sorundan kaynaklanmaktadır. Devlet ancak onu ayakta tutacak olanların güçleriyle kurulabilir. İktidarı elinde bulunduran kişinin, diğer tüm aşiret ve kavimleri kendi liderliği altında toplayabilecek güçte olması gerekir. Bu güç ise, devleti kuran başkanın kendi aşiret ve kavminden aldığı güçtür. Hükümdarın akrabaları, devletteki saygınlık ve yüksek statülerinden dolayı devletin servet ve refahından herkesten daha çok faydalanırlar ve bu yüzden iki yıpratıcı gücün baskısı altında kalırlar. Bunlardan biri bolluk ve refah içinde bulunmaları, diğeri de hükümdarın eziyet ve cefasına katlanmak zorunda olduklarıdır (Kadıoğlu 2014).İbn Haldun, siyasal iktidarın varlığını insanın insana karşı korunması gereksinimine, bu gereksinimi de insan doğasına yani insan doğasının saldırganlık, düşmanlık ve zulüm eğilimi taşımasına bağlamaktadır (Güden, 2010).

İbn Haldun siyasi coğrafya ile ilgili bu görüşleri olan Naima ve Cevdet Paşa gibi Osmanlı tarihçilerini derinden etkilemiş ve neredeyse onlar Osmanlının çöküşünü kabullenmişlerdir (Erdem,1999).İbn Haldun'un mukaddimesi sosyo-politik ve ekonomik düşüncenin tarihinde bir mihenk taşı olarak tanınmaktadır(Baeck, 1996; Ayyash 2017). İbnHaldun'un siyasete yönelik düşüncelerinin bugün dahi orijinal ve kalıcı bir değer taşıması özellikle şu tespitlerinden ileri gelmektedir (Toku 2002).

1.Köy ve şehir hayatındaki ayrım

2.Medeniyetin ve devletin kurulabilmesi için şehir hayatının zorunluluğu

3.Siyasi eylemin dayanağı olarak gücünün ileri sürülmesi

4.Devletin İslamla barışık olması durumunda daha güçlü ve evrensel bir uygarlık kurabileceği tespiti

5.Toplumsal hayatın iktisadi askeri kültürel ve dini unsurlarının neden sonuç ilişkisi ile birbirlerine bağımlılığını anlatması

6.Seküler bir toplumsal hayatın varlığı için dinin veya nübüvvetin zorunlu olmadığının belirlenmesi

7.Asabiyetin ve dinin devletin hayatındabir rol oynayabilmesi

8.Devleti var oluş sürecini doğuş gelişme büyüme ve gerileme ve çöküş olarak belirlemesi

SONUÇ

İbnHaldun'un devletle ilgili düşünceleri, insanlar, toplumlar ve devletler var olduğu sürece hep tartışılacaktır. Çünkü günümüzde de bazı devletler yıkılıp yeniden kurulabilmektedir. Bunun günümüzde en tipik örneğini Sovyetler Birliği vermektedir. 1917de Çarlık Rusya'nın yerine kurulanve kısa sürede Dünyanın 2 süper gücünden biri olan Sovyetler Birliği'nin topraklarına dışarıdan askeri bir müdahale veya savaş olmaksızın 1989 yılında iç dinamizmde ortaya çıkan nedenlerden dolayı dağılmıştır. İkinci Dünya sonrasında yeni yeni devletler kuruldu. İbn Haldun'un devlete ömür biç-

mesi organizmacı veya kaderci görüş olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte, 10 binlerce yıl öncesinden günümüze gelen süre içerisinde milyarları bulan insanların gelip gittiği yüzlerce devletin kurulduğu düşünüldüğünde ve ayrıca bu devletlerde sadece bir kaçının 500 yılın üzerinde yaşadığı düşünüldüğünde devletlerin neden kısa süre ömürlü olduğu hep tartışılacaktır. Bu bağlamda böyle bir tartışmanın içinde odak merkezi konumunda yer alması, sözleri oldukça dikkate çeken insanın İbn Haldun olması onun kaderci veya organizmacı görüşü benimsemesinden daha önemlidir. Diğer taraftan tarihsel bir empatik yaklaşımla 1400lü yılların siyasi, coğrafi, ekonomik olgu ve olaylara geniş bir perspektif ile bakıldığında yaşadığı çevrenin sosyo ekonomik yapısı göze alındığında İbnHaldun'un kaleme aldığı fikirlerle gerçekten O'nun"Bir şeyler, tespit etmeye çalışan adam" olduğu açık bir şekilde görülebilir.

Devletin yaşaması süresince adaleti ve hukuku sürekli savunması, israftan kaçınılması, devletin belirli kurallar dâhilindeyönetilmesi gerekliliği gibi görüşleri de hali hazırda günümüzde kabul görmesi siyasi mekanizmalar için bir ders niteliğindedir.

Siyasi olayları ele alırken özellikle beşericoğrafyanın özelliklerini dikkate alarak yorumlar ve çözümler getirmesi yine günümüzdeki jeopolitik ve jeostrateji gibi kavramlara çağrışımlar yaptırması yönü ile de ilginçtir.

Beşeri ve siyasi coğrafya ve sosyoloji ile ilgili fikirlerinin Ratzel,Machiavelli,Montesquieu ve Rousseau Marx....gibisosyal teorisyenlerle kıyaslanması (Mohammed, Batur 2017)İbn Haldun'un görüşlerini anlamlı kılmaktadır. Bazı lider konumundaki insanların Reegan örneğinde olduğu gibi toplumsal huzuru sağlama adına bir ortaçağ düşünürü olan ibn Haldun'un görüşlerinden hareket etmesi O'nun fikirlerinin açıkça çağlar ötesinde bile yeri olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

1. Ağarı, M. (2006). İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 47(2): S. 195-295, Ankara.
2. Albayrak, A. (2000). Bir Medeniyet Kuramcısı Olarak İbn Haldun, Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 9 (1): 1-10, Bursa.
3. Akçetin,N, Ç. (2017). İbn-i haldun'un tarih, devlet ve toplum anlayışının günümüz açısından değerlendirilmesi. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF), (24).
4. Akdemir, İ. O. ve Akengin, H. (2013). Coğrafya Biliminin Tanımı, İlkeleri, Konusu, Bazı Temel Kavramları ve Öğretimi, Genel Fiziki Coğrafya (Edi. Hamza Akengin ve İskender Dölek), Ankara: Pegem Akademi Yay.
5. Akengin, H. (2013). Siyasi Coğrafya: İnsan ve Mekân Yönetimi (3. Baskı), Pegem Akademi Yay., Ankara
6. Arslan, A. (1987). Ibni Haldun'un ilim ve fikir dünyası. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
7. Ay, H.,& Uçar, Ö. (2015).Devletin gelişim süreci. Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 16(2), 195-206.
8. Aydın, K.A. (2014) İbn Haldun'un toplumsal ve iktisadi görüşleri Maltepe üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü. Yüksek lisans tezi.
9. Ayyash, M. M. (2017). Rethi nking the Social–Pol iticalthr ughIbnKhal dûnandAristotl e. Inter ventions, 19(8), 1193-1209.

10. Azarkan, A. E. (2003). İbn Haldun'un Devlet Görüşü (Yönetimler Döngüsü), Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 4. http://www.e-sosder.com/.

11. Baeck, L. (2002). IbnKhaldun'spoliticalandeconomicrealism. Joseph A. Schumpeter: Historian of economics: Perspectives on thehistory of economicthought, 83-99.

12. Belge, R. (2016). Bir Beşerî Coğrafyacı Olarak İbn Haldun. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

13. Belge, R.. (2018). "İbn Haldun'un Mukaddime'sinde İktisadi coğrafya." Journal of Marmara UniversitySocialSciencesInstitute/ 50

14. Chapra, M. U. (2008). IbnKhaldun'stheory of development: Does it helpexplainthelowperformance of thepresent-dayMuslimworld?. TheJournal of Socio-Economics, 37(2), 836-863.

15. Canatan, K. (2016). Sosyal Bilimler Metni Olarak Mukaddime: Bir Meta-Anlatı. Mukaddime, 7(2).

16. Canbaz, M., 2017 ibnhaldûn'un düşüncesinde toplumsal/siyasal yapının anlaşılmasında bütünlük ilkesi Mardin artuklu üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

17. Çiftçi, A.,& YILMAZ, N. (2013). İbn Haldun'un Siyaset Teorisi Ve Siyasal Sistem Sınıflandırması TurkishStudies, 8(7), 83-93.

18. Doğanay, H. (2011). Anlamı, Tanımı, Konusu ve Felsefesi Bakımından Coğrafya İlmi Hakkında Bazı Düşünceler. Doğu Coğrafya Dergisi, 16(25), 1-44. Erzurum.

19. Doğanay, H. ve Doğanay, S. (2014). Coğrafyaya Giriş (11.Baskı). Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

20. Ertürk, M. ve Özdemir, Ü. (2015). Mukaddime'ye Göre Dünya'nın Doğal Çevreleri ve Bölge Anlayışı, Türk Kültüründe Coğrafya -1 (Edi. Ali Meydan Ve Turhan Çetin), 83-119, Pegem Akademi Yay. Ankara.

21. Göney, S. (1993). Siyasi Coğrafyası II. İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Film Merkezi, Üniversite Yay. No: 3820, İstanbul

22. Güden, M. 2000. İbnHALDUN'un Mukaddimesi Bağlamında Siyasi Otorite Cumhuriyet Üniversitesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

23. Gümüşçü, O. (2014). Tarihi Coğrafya (3. Baskı), Yeditepe Yayınları, İstanbul.

24. Hassan, Ü. (2011). İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi (5. Baskı). Ankara: Doğubatı Yay. 54.

25. İbn Haldun (1977). Mukaddime 1 (Çev: Turan Dursun). Ankara: Onur Yay.

26. İbn Haldun (1986). Mukaddime 1 (Çev: Zakir Kadiri Ugan). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

27. İbn Haldun (2004). Mukaddime 2 (Çev. Halil Kendir). İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı.

28. İbn Haldun, (2009). Devlet. Çev: Osman Arpaçukuru İstanbul: İlke Yayıncılık.

29. İbn Haldun (2011). Bilim İle Siyaset Arasında Hatıralar (Çev. Vecdi Akyüz), İstanbul: Dergâh Yayınları.

30. İbn Haldun (2013). Mukaddime I (9.Baskı, Çev: Süleyman Uludağ): İstanbul: Dergâh Yayınları.

31. İbn Haldun (2013). Mukaddime II (9.Baskı, Çev: Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.

32. Ghafar,I., A.Ve JaafarA..(2018) "Vergi Oranı ve Belirleyicileri: İbn Haldun'dan Bir Görüş." İbn Haldun Çalışmaları Dergisi 2, no. 1: 1-20.

33. Kadıoğlu, 2014, Platon ve İbn-i Haldun'da devletin güvenliği problemi Atatürk ÜniversitesiSosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

34. Kayapınar, A. (2006). İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım. İslâmî Araştırmalar Dergisi. 15:83-114, İstanbul.

35. Kızılçelik, Sezgin. (2011), Sosyoloji Tarihi 1. İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teoriler, Genişletilmiş İkinci Baskı. AnıYayıncılık: Ankara

36. Lacoste, Y. (2012). İbni Haldun: Tarih Bilimin Doğuşu (Çev. Mehmet Sert). İstanbul: Ayrıntı Yay.

37. Meriç, C., (2007). Umrandan Uygarlığa (9.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

38. MOHAMMAD, F.,& BATUR, B. İbn Haldun'un Toplumsal Değişme Kuramı: Hegel, Marx ve Durkheim İle Bir Karşılaştırma. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8(17), 229-

39. Nişancı E. (2005). "Umran Anlayışı Perspektifinden Günümüz Türkiyesi'nde Yaşanan Krizlerin Analizi", Doğuş Üniversitesi Dergisi, C.6, Sayı-

40. Okumuş, E. (1999). İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları, Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, 183-209, İstanbul.

41. Özçağlar, A. (2001). Coğrafyaya Giriş, Ankara: Hilmi Usta Matbaacılık.

42. Özey, R. (2015). Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya (8. Baskı), İstanbul: Aktif Yayınları.

43. Öztürk, A. (2008). Düzenin Meşruluğu Sorunu Bağlamında İbni Haldun Felsefesinin Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 63(1): 175-206, Ankara.

44. Satı El- Husri (2001). İbn-ı Haldun Üzerine Araştırmalar (Çev. S. Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.

45. Stowasser, B. (1984). İbnKhaldun'un tarih felsefesi: devletlerin ve uygarlıkların yükseliş ve çöküşü (çev. Nermin Abadan-Unat), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 39 (01), 173-181, Ankara.

46. Şahin, C. (1998). Coğrafyaya Giriş, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.

47. Şahin, C. ve Belge, R.(2016). İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm. Akademik Bakış Dergisi, 57, 439-46.

48. Tanoğlu, A. (1954). İskân Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metod, Türkiyat Mecmuası, 11, S.1-35, İstanbul.

49. Tanoğlu, A. (1969). Beşeri Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı No.45,

50. Taşkın, A. (2013). İbn-i Haldun ve Coğrafyacılığı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı.

51. Toku, N. (2002). İlm-i umran: İbni Haldun'da toplum bilimsel düşünce. Akçağ.

52. Turan, İ. İbniHaldun'unDüşüncelerininCoğrafiBirPerspektifleİncelenmesi ", The 3 rd International Geography Symposium, ANTALYA

53. Tümertekin, E., (1978). Beşeri Coğrafya'ya Giriş. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

54. Tümertekin, E. (1990). Çağdaş Coğrafi Düşüncenin Oluşumu ve Paul Vidal de la Blache, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:3603.

55. Tümertekin, E., ve Özgüç, N. (2014a). Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar. İstanbul: Çantay Kitabevi.

56. Tümertekin, E., ve Özgüç, N. (2014b). Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân. İstanbul: Çantay Kitabevi.

57. Uygun, O. (2008). İbni Haldun'un toplum ve devlet kuramı (Vol. 16). On iki Levha Yayıncılık.

58. Üçışık, S., ve Demirci, A. (2002). 21. Yüzyılda Çağdaş Coğrafya Bilimi Ve Temel Unsurları. Marmara Coğrafya Dergisi, (5). 117-133, İstanbul.

59. Ünlü, M. (2014). Coğrafya Öğretimi. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

60. Yaşar, A. (2017) İbn Haldun'a Göre Siyasi Otorite ve Liderlik. Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler –V İstanbul.

61. Yıldız, M. (2010). İbnHaldûn'untarihselci devlet kuramı. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 25-55.

62. Yılmaz, Ş.Ş., (2009), İbn Haldun'da tarihsel varlık alanının nedenselliği Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

63. Yumuk, R. (1978). İbn Haldun'da Devlet Görüşü. Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Araştırma Enstitüsü İşletme Dergisi,(3), 227-278.

64. Video Kaynakları: ABD Başkanı Ronald REAGEN'ınİbn Haldun ile ilgili konuşması

65. https://www.youtube.com/watch?v=VWyYoW_ZfY0

CHAPTER 106

TARİHSEL SÜREÇTE TÜKETİM VE GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM

Gülay ÖRMECİ GÜNEY[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

TÜKETİM

Ekonomi, ilk bakışta iki önemli alan içermektir: üretim ve tüketim. Her şey buralarda tamamlanmakta ve yok olmakta, her şey burada başlamakta ve yeniden başlamaktadır. Marx "Bir toplum ne üretmeye ne de tüketmeye son verebilir" diye yazmaktadır (Braudel, 2004:13). Üretim ve tüketim, ekonomik yapı içerisinde birbirini besleyen bir ilişkiyle biri diğerini tetiklemektedir. Böylelikle de toplumsal yaşamın maddi temeli olan ekonomik bir alan oluşmaktadır.

Ekonomik alan, toplumsal ve bireysel yaşamın devamlılığını sağlayan mal ve hizmetlerin üretime ve tüketime hazır duruma getirilmesi yoluyla ihtiyaçları karşılar. Bu alana ilişkin davranışlar ve kurallar ekonomik sistemi oluşturur (Erkan, 2000:56). Ekonomik sistemin temelinde de üretim, bölüşüm ve tüketim olguları vardır. Bu olgular içerisinde tüketim, bir mal veya hizmetin üretim ve mübadele süreçlerini izleyen ekonomik faaliyetlerin son amacı olan karmaşık bir süreçtir. Tüketim, gelirin harcanması, pazarda bulunan malların satın alınması veya bireylerin söz konusu mallardan yararlanması gibi farklı anlamlarda da kullanılmaktadır.

Tüketimin, üretimin ve bölüşümün nitelikleri tarafından biçimlendirildiğinden kuşku yoktur. Bourdieu'nun deyişiyle (2006), bireyin üretim ilişkileri içindeki konumu, onun ekonomik ve kültürel sermayesini belirler ve bu da tüketimde yansımasını bulur. Benzer biçimde, belirli bir toplumdaki bireylerin "ulaşabildikleri metalar" ya da "sosyal olarak belirlenen hakları" büyük oranda bölüşüm alanında belirlenir. Ancak tüketimi belli bir gelir dağılımının verili yapısından olduğu kadar özgül mülkiyet ve üretim ilişkilerinden de belli ölçüde bağımsız toplumsal düzenleme mekanizmalarına tabi görece özerk bir alan olarak görmek mümkündür (Buğra, 2000:44). Buradaki özerklik tüketim faaliyetinin sembolik boyutu ile ilgilidir. Yani ihtiyaç olduğu için mi, yoksa isteklerin tatmini için mi tüketiliyor sorusunun cevabı bulunmaktadır.

Tüketim Kavramı ve Tüketim Tanımları

Tüketim sözlükte iki ayrı anlamı ifade etmektedir. Birinci anlamı, tüketme işidir. İkinci anlamı ise, üretilen veya yapılan şeylerin kullanılıp harcanmasıdır. Bu amaçla yoğaltım veya istihlak kelimeleri de kullanılmaktadır (TDK, 2005:2017). Ekonomi sözlüğünde tüketim tanımı ise ihtiyaçları ve arzuları karşılamak amacı ile iktisadi varlıkların harcanmasıdır (Genel Ekonomi Ansiklopedisi, 1988:892).

İktisadi anlamda tüketim fiili ile daima bir tüketme, yok etme ve tahrip sonucu yoktur. Fayda ve değer azalışına yol açmaksızın ve hatta fayda ve değer katarak ihtiyaçların ve arzuların karşılandığı durumlar da vardır.

Tüketim, iktisatçılara göre, mal ve hizmetlerin insan ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde kullanılması olarak tanımlanır. Tüketim, insanların içinde yaşadıkları topluma katılmak, bu toplumun bir parçası olarak kendi insani kapasitelerini geliştirmek üzere giriştikleri, çalışma hayatının dışında kalan faaliyetler olarak da tanımlanabilir (Buğra, 2000:10). Bu yönü ile tüketim, insan yaşamını her açıdan etkileyebilme kabiliyetini beraberinde getirmektedir.

İnsanların kim oldukları, kim olmak istedikleriyle ilgili duyarlılıklarını ve bu duyarlılıklarını korumalarını sağlayan yöntemleri etkileyen tüketim, kimlik duygusunun gelişimini çevreleyen olgularla çok iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle tüketim, ekonomik olduğu kadar, aynı zamanda toplumsal, psikolojik ve kültürel bir olgudur (Bocock, 1997:10). İnsanlar, yaşayan kimliklerini, ticarete ve orada oluşturulduğu kadar kültürel malların tüketimine getirirler. Yani, tecrübelerini, duygularını, sosyal konumlarını ticaretle karşılaşmalarında yanlarında taşırlar. Onların bu tür sembolik

baskılara başvurmalarının nedeni, hem kültürel ticari malların anlamını sökmek hem de, kısmen de olsa, bu mallar aracılığıyla gerçek hayatta (okulda, komşulukta, üretimde, belli bir cinsiyetin, ırkın, sınıfın, yaşın üyesi olarak) yaşanan çelişkileri ve yapısını anlayabilmektir (Storey, 2000:160).

Adam Smith ise tüketimi, "her türlü üretimin tek ve nihai hedefi" olarak tanımlamış ve üretimin "tüketiciye yararlı olduğu ölçüde" değer ifade edeceğini belirtmiştir. Fakat onu izleyen iktisatçıların çoğunluğu bu görüşe katılmamışlar üretim-dolaşım-paylaşım konuları ile de ilgilenmişlerdir. On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyıl başlarında tüketimin önemi üzerinde duranlar Frederic Bastiat, Ernst Engel, Stanley Jevons ve Charles Gide gibi sayılı isimler olmuştur (Genel Ekonomi Ansiklopedisi, 1988:892).

Ülgener ise, türlü ihtiyaçlarımızı dosdoğru karşılayacak mallar için günü gününe yaptığımız harcamalara tüketim harcamaları demiştir. Dosdoğru ile kastedilen, söz konusu malların bizzat kullanımından direkt olarak elde edilen tatmin duygusudur (Ülgener, 1991:157). Faydalarını o yolda bir tatminle yaratan mallara tüketim malları denilir. Bunlar; dayanıksız tüketim malları, dayanıklı tüketim malları ve hizmetlerdir.

Tüketim iktisat dilinde, başlangıcından bu yana üç anlamda kullanılmıştır (Ülgener, 1991:158). Birincisi, tüketim eylemidir ki bir malı kullanan şahısta yaratacağı tatmin duygusunda ifadesini bulur; marjinalist okulun kelimeyi kullanış tarzı budur. İkincisi, tüketiciye mal ve hizmet biçiminde akıp gelen, sahip olduğu reel tatmin araçlarıdır ki bir şahsın veya toplumun mülkiyetinde bulunan malların tüketim ve yatırım malları olarak dağılımını ve envanterini açıklamak noktasında önem taşır. Nihayet üçüncüsü, tüketilecek mal ve hizmetlere para halinde yapılmakta olan harcamalardır.

Tüketim faaliyetini yapan birey tüketici olarak tanımlanmaktadır. Tüketici, kişisel arzu, istek ve ihtiyaçları için mal ve hizmetleri satın alan veya satın alma kapasitesinde olan bireydir. Tüketici açısından, tüketimin hangi anlamı veya tanımı ele alınırsa alınsın, tüketimi etkileyen faktörler genellikle birbirleri ile benzerlik göstermektedir.

Tüketimin Tarihsel Süreci ve Toplumsal Boyutu

Tüketim olgusunun tarihsel süreç içerisinde kültürel analizi Marksist politik kuramla başlar. Bununla birlikte, bu konuda yapılan klasik Marksist yorumları anlayabilmek için öncelikle Marksizm'in, kapitalist ve kapitalizm-öncesi toplumsal oluşumlar arasındaki farkı nasıl algıladığı bilinmelidir. Kapitalizm öncesi toplumlar (İngiltere'deki feodalizm gibi) tüketim toplumları değillerdi. Çünkü buradaki mallar çoğunlukla hemen tüketilmek, kullanmak ya da diğer mallarla değiştirilmek için üretilirlerdi (Storey, 2000:136). Ancak feodalizm yıkılıp yerine kapitalizmin geçmesiyle birlikte tüketim olayı, basit bir ihtiyaç olmaktan çıkartılıp insan faaliyetlerinin çok önemli bir parçası haline getirilmiştir.

Marx ve Engels'e göre feodalizmden kapitalizme geçiş, ihtiyacın yönlendirdiği üretimden, kârın (kazancın) yönlendirdiği üretime geçiştir. Üstelik kapitalist toplumlarda işçiler, karşılığında ücret almak için mal üretirler. Onlar ürettikleri malın sahibi değildir; mallar kâr karşılığı çeşitli pazarlarda satılır. Dolayısıyla işçiler mal elde edebilmek için onları parayla satın almak durumunda kalırlar ve böylece tüketici olmaktadırlar. Tüketim toplumunun ortaya çıkışı bu şekildedir. Aynı şekilde, kâr elde etmeyi güvenceye almak için insanlar tüketmelidir. Öyleyse, yapılması gereken, reklâmlar aracılığıyla tüketimi yapay olarak özendirmektir. Ancak bu sürecin olumsuz etkileri de vardır. Bunlardan birisi "yabancılaşma"dır. Marx, yabancılaşmanın sebebi olarak işin işçiye yabancı olmasını işçinin ancak iş dışında kendi benliği ve kimliğini hissetmesini gösteriyor ve ekliyor: "dolayısıyla işin amacı bir ihtiyacın karşılanması değil, işin dışında yer

alan ihtiyaçların tatmin edilmesidir". Diğer bir deyişle, bu (yaratıcı olmayan) üretim sürecindeki kadın ve erkek işçilerin kimlikleri inkâr edildiğinden dolayı, tüketim içinde kimliklerini aramaya zorlanırlar. Ancak bu da hiçbir zaman boş bir teselliden (bir "fetiş") öteye geçemez. Ayrıca buradaki süreç, "tüketim ideolojisi" olarak adlandırılan ve hayatımızın anlamını, tükettiğimiz şeylerde bulacağımızı ileri süren (kapitalist) ideoloji tarafından desteklenir. Böylece, kapitalizmin kar elde etme amacına yönelik işleyişi meşru hale getirilmiş olur (Storey, 2000:137).

Modern toplumlarda alış veriş ve tüketim, sadece fizyolojik ihtiyaçları gidermeye yönelik bir aktivite olmaktan çıkmış, insan yaşamının ve yaşam tarzlarının şekillenmesinde ve hatta kişiliklerin yeni boyutlar almasında rol oynamaya başlamıştır (Schiffman ve Kanuk, 2000: 152-158).

Çalışmada tüketimin tarihsel süreci içerisinde; feodalizm döneminde, sanayileşme sürecinde, küreselleşme sürecinde ve nihai olarak halen içinde yaşadığımız tüketim toplumu sürecinde geçirdiği evreler ise şöyledir.

Feodalizm Döneminde Tüketim

Feodalizmin başladığı kabul edilen M.S. 10. yy'dan 14. yy'ın başlarına kadar geçen sürede son derece hızlı ve yaygın bir ekonomik gelişme özellikle Avrupa'da görülmüştür. Bu belirgin artış nüfusta, tarımsal ve imalat üretimi ile ticarette görülmekte, kentlerin örtük rekabeti kültürün müthiş patlayışı ve batı feodal ekonomisinin Müslümanlara karşı düzenlediği "Haçlı Seferleri", göçler, kolonileştirme ve diğer ülkelerde ticaret limanları kuruluşu biçiminde çarpıcı gelişmeler halinde görülmüştür (Hobsbawm, 2000:174). 17.yy ortalarına kadar devam eden bu süreçte feodal toplumun üst yapısı ve temelinde kırılma işaretleri gösteren pek çok belirti vardır (Marx, 2003:739). Örneğin, feodal tarım, imalat ve uluslar arası ticaretin çöküşü, nüfus azalması, toplumsal devrim girişimleri gibi bazı önemli olaylar "feodal kriz"i yaşatmış ve Marx'ın kapitalist çağın başladığını söylediği dönem ortaya çıkmıştır.

Bir döneme adını veren "feodalizm" pazara açılmamış kapalı bir sistem anlamına gelmez; köylülüğü baskı altında tutan, iktisadi artığın önemli kısmını yutan, böylece kırsal sınıfların içsel farklılaşma sürecini ve bu nedenle de tarımda kapitalizmin gelişmesini yavaşlatan, iktisat-dışı cebir uygulamaları toplamı anlamına gelmektedir (Laclau, 2006).

Bir ekonomik sistem, ister bölgesel veya ulusal planda, ister dünya çapında, ekonominin farklı kesimleri ya da farklı üretim birimleri arasındaki karşılıklı ilişkileri tanımlar. Feodalizm döneminde tüketimden bahsedebilmek için öncelikle feodal üretim tarzını açıklamakta fayda vardır.

Laclau'ya göre (2006) feodal üretim tarzı, üretim sürecinin aşağıdaki modele göre işlediği tipte bir üretim tarzıdır:

- İktisadi artık, iktisat-dışı cebir baskısı altında olan bir emek gücü tarafından üretilir,
- İktisadi artığa gerçek üretici dışındaki bir başkası tarafından el konulur,
- Üretim araçlarının mülkiyeti gerçek üreticinin elinde değildir.

Temelde feodalizm üretim tarzı (Dobb, 2000: 47-59), küçük üretim tarzı yani, toprağa bağlı küçük üreticilerin üretimi ve onların üretim araçları şeklindedir. Toplumsal ilişki temelinde ise, feodal yönetici sınıf yanlısı yani "küçük üretim tarzının artı değerinin alınması" üzerine kuruludur. Marx'a göre bu, "ekonomi-üstü tüketim"

yöntemleri ile kapatılmış bir sömürü ilişki şeklindedir. (Marx, 2003:390-395). Feodalizmde üretim ilişkisi ise şöyleydi: "Feodal çağda gerekli olan bütün mallar sadece topraktan üretilirdi ve insanın servetinin ölçüsü de sahip olduğu toprağın miktarıydı. Bu arada kullanılacak para çok az insanda bulunmaktaydı. Parası olanların da harcayacakları yer yoktu. Altın, gümüş biriktirilir ama daha fazla servet elde etmekte kullanılmazdı" (Huberman, 1995:18-26). İnsanların ihtiyaç duydukları bütün yiyecek ve giyecekler "malikâne"den (toprağın sahipliğini üstlenen) sağlanıyordu. Bu noktada, feodal toplumun erken dönemlerinde ekonomik hayat pek az para kullanımı ile sürdürülmüştür.

Feodalizmde tüketim ise kendi içinde değerlendirildiğinde şu şekilde gerçekleşmektedir. Her malikânenin bulunduğu köy, kendine yeterli birimlerden oluşurdu ve bir tüketim ekonomisini gösterirdi. Serf ve ailesi kendi yiyeceklerini kendileri yetiştirir, gerekli eşyaları kendi elleri ile yaparlardı. Malikâne beyi ihtiyacı olan şeyleri yaptırmak için zanaatkâr serfleri hemen kendi evine bağlardı. Böylece malikâneye bağlı olan köyler kendi başına bir bütün oluşturuyor; ihtiyaç duyduğu şeyleri kendi üretiyor sonra da tüketiyordu (Huberman, 1995:27). Yani burada, ihtiyaç duyulanın üretilmesi ve tüketilmesi söz konusu olmaktaydı.

Sanayileşme Sürecinde Tüketim

Sanayi devrimi, ekonomik anlamda gerçek bir miladı temsil etmektedir. Çünkü sanayi devrimi sonrasında, eskinin üretim, bölüşüm ve dağıtım biçimleri değişmek ve değiştirilmek zorunda bırakılmıştır.

Sanayileşme ile birlikte üretimdeki artışlar, beraberinde tüketim artışlarını da getirmiştir. Geleneksel toplum yapısında tüketim önemli bir yer tutmamakta ve günlük yaşamı gelenekler ve iş hayatı belirlemektedir (Erkan, 2000:160). Sanayi toplumunda ise geleneklerin etkisi hızla azalırken, çalışma ve iş hayatına yönelme hızla artmıştır.

18. yy'da, Sanayi Devrimi'nin de hızlanması ile birlikte, emeğin yerini makinelerin alması ile birlikte, hızlanan üretim biçimleri piyasa mekanizmasının da etkisi ile tüketimi de, sanayileşme öncesine göre, hızlandırır hale getirmiştir. Quesnay'e göre (1776), "İstedikleri kadar tüketemeyecek tüketiciler"in hiçbir zaman kıtlığı çekilmemektedir": "yalnızca karabuğday ekmeği yiyen ve su içen, ama beyaz ekmek, şarap içmek isteyen; et yiyemeyip, yemek isteyen; yalnızca kötü elbiseleri olup iyilerine sahip olmak isteyen; ısınmak için odunları olmayıp, satın almak isteyen vb. tüketiciler" her daim olacaktır. Demek ki, her zaman gizil bir "tüketim toplumu" bulunmaktadır (Braudel, 2004:152).

Günümüzdeki anlamı ile "tüketim toplumu" 18. yy'da yalnız büyük kentlerde görülmektedir. Hatta "18. yy'da büyük kentler, en çok sayıdaki tüketicilerin ikametgah bölgeleri oldukları için büyüktür" (Sombart, 1998:39) ifadesi ile tüketimin kent merkezlerinde yoğunlaştığı ifade edilmiş olmaktadır. 18. yy'da kent merkezleri (Paris, Londra, Roma, Venedik, Napoli vd.) sarayların, kiliselerin, sanayinin, lüksün ve sınıflaşmanın merkezi olarak kabul edilmektedir.

Küreselleşme Sürecinde Tüketim

Küreselleşme, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılmasını ifade etmektedir. Bir başka tanımlamaya göre küreselleşme, küresel iletişim endüstrisinin, çok uluslu yatırımların, global finans pazarlarının, tek tip üretim ve tüketim kalıplarının etkileriyle, var

olan bütün coğrafi ve siyasi engeller zorlanarak sosyal ve kültürel yapıların uyumlaştırılması ve böylece farklı insanların değişik yaşam tarzlarının giderek benzer bir form oluşturmasıdır.

Modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, politik ve ekonomik değişmelerin arkasındaki siyasal güç küreselleşme olarak görülmektedir (Giddens, 1999:56). Sermayenin modern tarihi 16. yy'de bir dünyayı kucaklayan ticaretin ve dünyayı kucaklayan bir pazarın yaratılmasından bu yana süregelmektedir (Marx, 2003:170). Küreselleşme sürecinde ülkeler arasında ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel entegrasyonlar artmaktadır.

Küreselleşmenin verimliliği ve üretimi arttırmak, maliyetleri düşürmek, teknoloji transfer etmek ve dünya refahının artmasına katkıda bulunmak gibi olumlu birtakım sonuçlara yol açtığı genel olarak kabul edilmektedir (Dicle, 2000).

Küreselleşme sürecinde tüketimin ele alınması, üretim ve üretim sürecinden bağımsız düşünülememektedir. Üretimin kendisini finanse edecek ekonomik ajanları ile birlikte hareketi bu düşünceyi güçlendirmektedir. Mal ve hizmet piyasalarındaki küreselleşme ve teknolojinin hızlı gelişimi ve dağılımı piyasalara arz edilen ürünlerin nitelik ve niceliğini değiştirmiştir.

Bilgisayar ağırlıklı teknolojiler, kolaylaşan bilgi aktarımı ve iletişim, ucuzlayan ulaşım hep birlikte sermaye dolaşımını kolaylaştırmış ve şirketlerin küresel düzeyde bir üretim ağı kurmasına yol açmıştır. Gelişen ve artan iletişim ağı sayesinde insanlar da adeta bir "küresel köyde" benzer yaşam ve tüketim alışkanlıkları edinmişlerdir (Koray, 2006). Sonuç olarak, insanların hayatını değiştiren ve bir o kadar da kolaylaştıran, birbirine yakınlaştıran kaçınılamaz, vazgeçilemez ve uzun dönemde tüm insanlığı ilgilendirecek bir gelişme süreci içine girilmiştir.

Tüketim tüm dünyaya yayılmış durumdadır. Küresel pazarlama ve iletişim, enformasyon teknolojileri, medya, turizm ve popüler kültür ihracı Dünyayı küresel bir pazar yeri haline getirmiş durumdadır. Küresel pazarlama ve iletişim sadece ürünlerin kendisini değil, cezbedici imajları, sembolleri ve daha yüksek düzeyde tüketimi de içermektedir (Ger, 1999).

Tüketim Toplumu Sürecinde Tüketim

Tüketim toplumu kitlesel üretim sonucunda ortaya çıkan kitlesel tüketime ilişkin yeni bir dönem olarak tanımlanır (Illich, 2000:12-30). Tüketim toplumunun ne zaman şekillenmeye başlandığına dair kesin bir dönem belirlenemese de, bazı yazarlar (Braudel, 1981; Bronner, 1989; McCracken, 1990; Mukerji, 1983; Williams, 1982; Sekora, 1977) böyle bir toplumun kökenlerinin kronolojik olarak 18.yy'de aranması gerektiğini ileri sürerler (Yanıklar, 2006:29). Bu yazarların ortak düşünceleri, tüketime yönelik üretimin "geçimlik üretim"in yerini alması ile insanların kaçınılmaz bir biçimde tüketici olmaya başladıkları görüşü etrafında yoğunlaşır.

Tüketim toplumu, metaların mübadele ve orijinal kullanım değerlerinin ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Marc Guillaune, tüketimcilik evresinde pazardan alınan malların "yarar işlevi" gölgelenirken, "gösterge işlevinin" başköşeye geçtiğini öne sürer. İmrenilen, elde edilmeye çalışılan, alınan ve tüketilen göstergelerdir (Şan, 2003).

Tüketim toplumu ile ortaya çıkan mallara yönelme, geçmişte insanların yalnızca sabit ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak yaptıkları harcamalardan temelde farklılaşmıştır. Reklam, medya ve malların teşhirine yönelik teknikler yoluyla, malların

orijinal kullanım değerleri, yani malların anlamları istikrarsızlaştırılarak, bunlara birbirleri ile bağdaştırılan bütün bir duygular ve arzular silsilesine davetiye çıkarılabilen yeni imge ve imajlar iliştirilmiştir (Featherstone, 1994:164). Bu sebepten dolayı postmodern tüketim toplumunda tüketilen mallardan ziyade, bu mallara biçilen sembolik anlamlar öne çıkmıştır.

Tüketim toplumu temel olarak, akılcılık ve ilerleme inancı üzerine kurulu olan bir üretim toplumundan, bireyin, sistemin işleyişine, yalnızca emeğiyle ve düşüncesi ile geçişi ifade etmez. Aynı zamanda, kendi tüketimini yönlendiren ve sadece üretim sistemi içinde, sahip olduğu yerin bir sonucu olmayan, arzu ve gereksinimleriyle de katıldığı bir topluma geçişi ifade eder (Şan ve Hira, 2003:5). Çünkü insanlar giderek daha fazla oranda tükettikleri ile tanımlanmakta ve tüketici de kendisini tüketebilme yetisiyle tanımlamaktadır (Zureik ve Mowshowitz, 2005).

Bir tüketim toplumundan söz edildiğinde, o toplumun bütün fertlerinin bir şeyler tükettikleri gibi sıradan bir tespitten öte şeyler vardır. Bütün insanlar dahası, bütün canlılar ezelden beri "tüketiyor"; bu bir gerçektir. Ancak atalarımızın toplumu, "kuruluş aşamasındaki modern toplum" ve endüstriyel çağ nasıl bir "üreticiler toplumu" ise, günümüz toplumu da bir "tüketiciler toplumu"dur.

Eski modern toplum tarzı, fertlerini birincil olarak üretici ve asker olarak görür; toplumun fertlerini biçimlendirme tarzı, koruyup kolladığı "norm" bu iki rolü oynama görevine göre dayatılmıştır. Toplumun üyelerine karşı savunduğu norm, bu rolleri oynama kabiliyeti ve istekliliğidir. Ancak mevcut geç-modern (Giddens), ikinci-modern (Beck), sür-modern (Balandier) ya da postmodern aşamada, modern toplumun kitlesel endüstriyel işgücüne ve zorunlu askerliğe pek ihtiyacı kalmamıştır; toplum artık üyelerinin tüketici olarak kapasiteleriyle ilgilenme ihtiyacı duymaktadır. Günümüz toplumunun üyelerini biçimlendirme tarzı her şeyden önce tüketici rolünü oynama görevlerine göre dayatılmaktadır. Toplumun üyelerine karşı savunduğu norm, bu rolü oynama kabiliyeti ve istekliliğine bağlı olmaktadır (Bauman, 1999:92).

Tüketim toplumunda ortalama ferdin sahip olması gereken en küçük standartlar ve moda olan işaretler bütününe ne kadar erişilirse, o kadar başarılı olunmuştur (Hazar, 2003). Tüketimin verdiği tatmin, başkalarına yetişmek ya da onları geçmek ve hatta bir önceki yılı aşmakla mümkün olur. Bu yüzden bireysel mutluluk daha çok, tüketimi belirtilen biçimdeki yüksek tüketimden yukarı çıkarma için gereklidir. Stanford Üniversitesi iktisatçısı Tibor Scitovsky'ye göre bunun sebebi tüketimin alışkanlık yapıcı olmasıdır. Her lüks ihtiyaç, kısa sürede bir zorunlu gereksinim haline gelmektedir. Bu durum, bir radyoyu siyah-beyaz televizyonla değiştiren genç Çinli fabrika işçisi için olduğu kadar, bir BMW'yi bir Mercedes ile değiştiren genç Alman iş adamı için de aynı derecede geçerlidir (Durning, 1998:26).

Dünyanın zengin kısmına ait olan bu tüketim kalıplarının gösterimi, yoksulluktan veya kısıtlı tüketimden çıkan geçiş toplumlarında ise, "biz de bunları hak ediyoruz" düşüncesini yaratmaktadır. Modern batıyı ve iyi bir yaşamı yakalama arzusu, kendini batının yaptığı tüketimi taklit etmeye çalışarak göstermektedir. Geçiş toplumları, batının ilericiliğine, modernliğine ve iyi yaşamına ulaşmak için tek bir yol olduğu algısına kapılmaktadır. Bu düşünce ile geçiş toplumları da bu seviyeyi yakalama, bu seviyeye ulaşma arzusunu taşımaktadırlar. Dahası, bu tek ve en iyi "yaşama" ulaşmak için yapılan tüketim girişimleri de meşrulaştırılmaktadır (Ger, 1999).

Tüketim toplumunda lüksler, nesiller geçtikçe gereksinimler haline gelmektedir. İnsanlar mevcut maddi konforlarını, çocukları için yakaladıkları standartlarla ölçmektedirler. Böylece, her nesil tatmin olmak için, bir önceki neslin sahip olduklarından

daha fazlasına gereksinim duymaktadır. Bu süreçte, refah birkaç nesil sonra yoksulluk olarak nitelendirilebilir (Durning, 1998:26). Tüketicinin davranışının gerçekten anlaşılabilmesi için, tüketim kalıplarının toplumsal niteliğini baştan kabul ederek işe başlamak gerekir.

Sürekli yükselen tüketim standartları karşısında toplum gerçekten tatminsizdir. "Uygun" bir yaşam standardının (tüketim toplumunda iyi durumda olan bir bireyin yaşam gereksinimlerinin) tanımı durmadan daha yukarı kaymaktadır. Ebeveynleri en son çıkan bir oyunu almamış olan çocuk, arkadaşlarını evine bile davet etmekten utanır. Otomobili olmayan gençler, maalesef kendilerini yaşıtlarıyla eşit hissetmezler. İktisatçıların kısa formülüyle; gereksinimler toplum tarafından belirlenir ve ekonomik gelişme oranında yükselir.

Tüketim toplumunda "lüks mal" narin, ama parlak bir kişi gibidir ve çok gürültü çıkartmaktadır. Para ona doğru koşmakta, emirlerine uymaktadır. Böylece, ona özgü trafikler ve keyfine göre meydana gelen sıçramalarla, bir süper-talep vardır. Kendine karşı asla çok sadık olmayan arzu, ihanete fazlasıyla hazır moda, sahte ve emredici "ihtiyaçlar" yaratmaktadırlar; bunlar değişkendir, ama yerlerini ancak kendileri kadar gereksiz tutkulara bırakmak üzere kaybolmaktadırlar (Braudel, 2004:153). Bu günümüz dünyasında da tıpkı 18. yy'da olduğu gibi moda ve lüks olarak ifade edilmektedir.

Sonuç olarak, tüketim, bütün ihtiyaçları "sahip olma ihtiyacına" indirgediği ölçüde, insan ihtiyaçlarını ve insanlığı türdeşleştirir. Bireyin bakış açısından, insan ihtiyaçlarının en yüksek ve nihai amacı "öteki kişi" iken, tüketim toplumunda bu amaç ürünün kendisi haline gelmektedir (Buğra, 2000:47). Tüketim toplumu bu sebeple ürünlerin bireylerden ve bireylerin ihtiyaçlarından daha önemli olmasını desteklemektedir (Weisskopf, 1996:88-96). Böylelikle üyelerinin toplumsal yaşama eksiksiz ve anlamlı bir biçimde katılmaları, aslında onların "yabancılaşma" yolculuğunun başlangıcı olmaktadır.

Bütün bunların yanı sıra tüketim toplumunda, tüketici kimliğinin oluşması için kişinin para ödeyerek bir mal veya hizmeti satın alıyor olması her zaman şart değildir. Bazen medya, yerel ve merkezi yönetimler, kültürel ve sanatsal faaliyetler aracılığıyla para ödemeden alınan hizmetler ile de belirli bir tüketici kimliği yaratılabilmektedir.

Tüketim toplumu aynı zamanda tüketim yapmayı öğrenen toplum, tüketime toplumsal ve sistemli bir biçimde alıştırılan toplumdur. Yani tüketim toplumu, yeni üretim güçlerinin ortaya çıkmasıyla ve ekonomik sistem tarafından desteklenen bir yapılanma ile ortaya çıkan özgül bir toplumsallaşma tarzıdır.

Tüketim Toplumu Sürecinde Hedonik Tüketim

Hedonik tüketim, duygusal, anlık ve haz yaratan alışverişleri ifade eden bir kavramdır ve günümüzde biçimlenişi sadece nesnelere sahip olmayla ilgili değil; nesnelerin düşünsel ve düşsel imgelemi ile de ortaya çıkmaktadır. Tüketim sırasında bireyler duyular, duygular ya da düşler yoluyla haz duyarak tatmin olurlar. Olumlu ya da olumsuz yönde uyarılan duygular haz veya acı deneyimlerinin pekiştirilmesine yol açarak tüketicileri satın alma eylemlerine yöneltebilir (Babacan, 2001).

Hazcılık veya hedonizm ise, bir felsefi terim olarak yaşamın amacı için hazzı seçen felsefe sistemini veya hazza aşırı düşkünlüğü anlatmaktadır. Ekonomide ise, ekonomik bir faaliyetin en az çabayla en çok tatmin elde etme çabasına bağlı olması anlaşılmaktadır.

Hedonizm, yaşamın anlamının hazda bulunduğunu kabul eden felsefi bir görüştür.

Hedonizm yani hazcılık haz veren ya da acıdan kurtaran şeyi "iyi", acıya sebep olan şeyi de "kötü" olarak tanımlayan etik teorisidir (Altunışık ve Çallı, 2004). Hedonik değerlerin canlılık içeren üç duygu ile bağlantılı olduğu ifade etmektedir. Bu üç duygu; ilgi-merak, şaşkınlık-sürpriz ve zevk-eğlence duyguları olmaktadır.

Felsefi hedonizmin temelleri Epikür (EPICUROS: M.Ö.341–270), Yunan Filozofu'nun görüşlerine dayanmaktadır. Epikür, insanların mutluluğu için hazlardan ölçülü bir biçimde yararlanmayı, yani doğal ve zorunlu hazlara bağlanmayı, doğal ama zorunlu olmayanlara göz yummayı, doğal ve zorunlu olmayanlardan ise kaçınmayı önerir. Aslında, Epikür, yalnızca doğru hazzın insanın bilgece, ölçülü, öngörü sahibi ve sürekli ve dingin bir doyum uğruna şu andaki hazzını yadsımaya hazır olan kişiler tarafından elde edilebileceğini savunmuştur (Fromm, 1991:172). Buna rağmen, insanı bilgeliğe ve sade bir hayata götürmeyi amaçlayan öğreti, Epikür'ün karşıtları tarafından "hazdan başka bir şey düşünmemeyi öneren ahlak anlayışı" olarak yorumlanmış ve bu görüş kendisine atfedilmiştir (Büyük Larousse, 1992:3745).

Modern tüketimin hedonik yapısı, romantik dönemin başlangıcı olan 18.yy. Avrupa'sına dayanır. Hedonizm, haz arayıcılık olarak ifade edilirken, hedonist veya hedonik tüketim, tüketimin haz boyutundan tat almak olarak yorumlanabilir. Tüketim ve tüketiciyi inceleyen bilim dalları modern tüketicinin sadece rasyonel davranan bireyler olmadığını göstermektedir (Odabaşı, 2006:84). Çünkü kişinin duygusal yapısı bilginin elde edilmesini, izlenmesini, alışveriş sürecini ve tüketim davranışını etkilediği gibi, sıkıntılı olunduğunda alışverişe çıkmak da oldukça yaygın bir davranıştır. Plansız satın almalar ise, geçici ruh hallerinde daha yaygın olabilmektedir (Odabaşı, 1996:158).

Campbell, modern hedonik tüketimin serpilip gelişmesini, romantizmin zevk ve haz peşine düşme eylemi ile kavramaya çalışmıştır. Ona göre her ne kadar püriten ve romantik etiğin moral değerlerinde karşıtlık görülse de bu ikisi el ele vererek tüketim ile üretim arasında güçlü bağlar kurdular. Bir yaşam biçimi olarak da tüketim kapitalizmini inşa ettiler (Corrigan, 1997:13). Odabaşı (1999) ise kapitalist toplumu kültürel üretim sistemi, semboller ve hedonizm bağlamında irdeliyor ve bireyin sürekli 'haz' peşinde koşmasına neden olan sistemi anlamanın yolunun tüketim dünyasının bireye sunduğu düşlerle, yaşamın gerçeklerini ayırt edebilmekten geçtiğini ifade etmektedir.

Campbell'e göre (1987) "bireyler, genel olarak ihtiyaçlar ile lüks harcamaların birbirinden farklı olduğunu, ihtiyaçların onları doyurduğunu ve hoşnut ettiğini, lüks şeylerin ise zevk ya da haz verdiğini düşünür". Bu yönü ile Campbell birey eylemlerinin ihtiyaçların giderilmesi ve haz peşinde koşma şeklinde iki yönü olduğunu vurgulamaktadır.

Campbell geleneksel ve modern hedonizm ayırımını şu şekilde yapmaktadır (Zorlu, 2006:226):

1. **Geleneksel Hedonizm:**

- Belirli alanlarda haz peşinde koşmadır (yeme, içme, cinsel ihtiyaç, vb.).
- Haz peşine düşme duyu alanındadır.
- Heyecanlar nesneler tarafından kontrol edilir.
- Haz peşine düşme davranışı olaylar tarafından kontrol edilir.

2. **Modern Hedonizm:**

- Haz peşinde koşma herhangi bir alanı ya da bütün alanları kapsar.
- Haz peşine düşme heyecan amaçlıdır.

- Heyecanlar nesneler tarafından kontrol edilemez.
- Haz peşine düşme davranışı, nesneler, nesnelerin ve olayların anlamı tarafından kontrol edilir.

Modern hedonizmi geleneksel hedonizmden ayıran en temel özellik, duyguları etrafında haz peşinde koşmaktır. Bu da tüketimde bitmeyen bir yenilik sürecini işletmektedir. Bu tür tüketimin içerisinde özellikle de plansız alışverişler, lüks tüketim harcamaları ve lüks tüketim ürünleri bulunmaktadır.

Yapılan araştırmalarda hedonik duyguların plansız satın alma davranışlarının ortaya çıkmasında en güçlü faktör olduğu saptanmıştır. Bireyin ruh hali, duygusal güdüleri ve arzuları satın alma davranışlarını etkiler. Üzüntü veren bir durumu hafifletmek için veya kişiliği ifade etmek için ya da sadece eğlence gibi rasyonel olmayan nedenler sonucunda da alışveriş yapılabilir (Verplanken ve Herabadi, 2001).

O'Shaugnessy duyguların satın alma davranışlarına olan etkisini "duygular davranışı harekete geçirebilir, bir şeyi öne çıkarabilir, tercihleri yönlendirebilir veya öteki dürtüleri güçlendirebilir. Bu yüzden, modaya uyma şeklindeki sosyal dürtü, insanın sahip olduğu şeyleri sergilemeden duyduğu gurur tarafından pekiştirilir" şeklinde ifade etmektedir. Amerika'da Club 18-30 Tatil Şirketi'nin billboard reklamlarında kullanmış olduğu "sarhoş ve sorumsuz olmak için iki haftanız var" sloganı hedonik duyguların uyarılmasına bir örnek olarak verilebilir (Altunışık ve Çallı, 2004).

Hausman (2000)'ın araştırmasında, plansız satın alma davranışı ile eğlence, sürpriz, heyecan ve yenilik gibi hedonik ihtiyaçların tatmini arasında bir ilişkinin olduğu ifade edilir. Çalışma süresince yaptığı görüşmelerde bazı deneklerin alışverişi bir görev olarak algıladıklarını ve başkalarının sahip olmadığı farklı ürünler aradıklarını, bazı deneklerin alışveriş faaliyetini bir terapi olarak gördüğünü ve terapiste para vermek yerine alışveriş yaptıklarını bazılarının ise kendileri için alışveriş yaptığını ve eve dönüp paketlere bakıp neler aldığını incelemesinin, kendilerini iyi hissettirdiğini ifade etmektedir.

Hirschman ve Holbrook, hedonik tüketimi kişinin ürünlerle olan, fantezi ve duygusal deneyimiyle ilgili tüketici davranışının değişik görünümleri olarak tanımlamaktadır. Tatlar, sesler, kokular, bakışlar ve dokunmaya ilişkin olan ve kişinin kendini tanımlaması için kullandığı tercihler, kişiye özel tercihlerdir ve hedonik tüketimin temel motifleridir. Hirschman ve Holbrook özel nitelikli ürünlere ilişkin bilgi işleme üzerindeki geleneksel vurgunun ve faydacı alışverişi dikkate alış olarak tanımlanabilen nihai odağın, tam olarak tüketici davranışı ve satın alma eylemini açıklamadığını savunmuştur. Dikkat edilmeyen olaylar, eğlendirici boş zaman aktiviteleri, görsel zevkler, gündüz düşleri, estetik zevkler ve duygusal tepkileri içerir. Tüketim, fantezilerin, duyguların, eğlencenin istikrarlı bir akışı olarak görülmeye başlanmıştır ki bu bakış, "deneysel bakış" olarak adlandırılan kavramla kuşatılmıştır. Bu deneysel perspektifin ruhu, fenomene dayalıdır ve tüketimi, birçok sembolik anlamı olan hedonik tepkiler ve her şeyden önce öznel bir bilinç durumu olarak ele alır (Hirschman ve Holbrook, 1982:132). Yine aynı araştırmacılar, hedonik alışverişin, örneğin, alışveriş sürecinin belirli ürünleri elde etme isteğinden öte, bazı tüketici etkinliklerine neden olduğu ve satın alma güdüsünün hazza dayalı olması durumunda tüketicilerin daha yüksek ilgi durumlarının gözlendiği savunmaktadırlar (Zaichkowsky,1985:341-352).

Ürün bazında ise, giyim, kozmetik ve dış dünya tarafından dikkat çeken diğer kişisel ürünler hedonik değerler taşırlar. Ürünün sahip olduğu özellikler, servis ve tecrübeler de hedonik ya da estetik değerlere temel olabilir. Ürünler, özel bir takım duygular ile ilişkilendirildiğinde, duyguları rahatlattığında ya da duyguların devamını sağladığında hedonik anlam kazanırlar.

GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM

İnsanlar, mal ve hizmetleri tüketerek temel fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılarlar. Ancak her toplumda bazı bireyler bu tür ihtiyaçları dışında, sadece başkalarını etkileme ve gösteriş amacıyla da tüketimde bulunabilirler. Bazı bireyler için gösterişe yönelik mal ve hizmetlere olan talep, fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarından da önde olabilir. Bu türde psikolojik tatmin sağlayan mal ve hizmetlere yapılan harcamalar "gösterişçi tüketim" olarak adlandırılır.

Bir toplumda tüketim ile toplumsal tabakalaşma sırasındaki fonksiyonel ilişkiye ilk defa dikkati çeken Thornstein Veblen'dir. Veblen'in "The Theory of The Leisure Class" yani "Aylak Sınıfın Kuramı" adlı eseri ilk kez 1899'da yayınlanmıştır (Kıray, 2005:17). Tüketimin gösteriş amacı ile de yapılabildiğini ileri süren Veblen, toplum-ekonomi arasındaki ilişkiyi sınıfsal farklılaşmalara da dayandırmıştır.

Çünkü bir sınıfsal farklılaşma ve tabakalaşmanın olmadığı toplumlarda, tüketim sembolik bir güç aracı olarak kullanılsa bile, bu daha çok zorunlu ihtiyaçlara yönelik bir tüketim kalıbı olduğu ve gösterişçi/rekabetçi olmadığı görülür. Fakat toplumda farklılaşma olmuşsa; "tabakalaşmış olup da bu sistem içerisinde dikey hareket imkanı olmayan toplumlarda, yani statünün doğuştan tayin edildiği veya statü değiştirme şansının çok az olduğu toplumlarda tüketimin gösterişçi olmakla beraber, rekabetçi bir eğilimi bulunmadığı görülür" (Ercan, 1998:127-128).

Veblen'e göre tüketimin amacı hiçbir zaman sadece biyolojik ihtiyaçların tatmini değildir. Her toplumda tüketim, tüketicinin toplumsal statüsünü göstermek gibi, aynı derecede önemli olan diğer bir fonksiyona sahiptir. Kullandığı terimlerle "aylak sınıf"ın doğuşu, mülkiyetin doğuşu ile beraberdir. Varlığın "ekonomik özelliği çalışmamak olan" yani aylak sınıfın "zamanını üretken olarak kullanmayanların" ellerinde birikmesi, bu grubu el ile iş görmek zorunluluğundan kurtarır. Bu sınıftan olmak ve bu aidiyetle birlikte varlığa sahip olmak şerefli bir şeydir. Aylak sınıf, bu şerefli sınıftan olmalarını ve edindikleri varlığı ve gücü, farklılaşmış bir tüketim şekli ile gösterirler ki, bu Veblen'de "Conspicuous Consumption" yani gösterişçi (göstermelik) tüketimdir (Veblen, 1902). Bu gösterişçi tüketim, aynı zamanda varlığın ekonomik olmayan şekilde harcanması ile aylak sınıfın yerini ve statüsünü belirtir.

Aylak sınıf üyeleri kendi aralarında prestij ve statü için rekabet ederler. Veblen aylak sınıfın özelliklerini şöyle açıklar: "Çalışmayan kesimin barışsever centilmenleri, yiyecek, uyuşturucu, barınma, hizmet, süs eşyası, giyim-kuşam, eğlence gibi her şeyin en iyisini ve en pahalısını tüketirler. Ancak bu centilmenlerin, her şeyin iyisini özgürce tüketme zorunlulukları ile yakından ilişkili olarak, bunları en iyi şekilde nasıl sergileyeceklerini bilmek zorunlulukları da vardır. Boş vakitlerde onların "dolu hayatları" gerektiği gibi yaşanmalıdır. Boş zaman başarının en büyük simgesidir. Soylu tavırları ve yaşam tarzları ile gösterişçi işsizlikleri ve gösterişçi tüketim standartları uyum içinde olmalıdır. Bu sınıf; evlerini, iş yerlerini, eşlerini ve kız evlatlarını, zenginliklerini ve güçlerini sergileyecek araçlar olarak görmüştür. Nesnelerin müsrifçe tüketimi, imtiyaz ve asilliğin işaretleridir. Doğal olarak hayatın lüks ve konforlu nesneleri aylak sınıfa aittir. Bu amaçla belli yiyecekler ve içecekler aylak sınıfın tüketimi için ayrılmıştır" (Veblen, 1934:73).

Aylak sınıf parasal gücü ile daha rahat ve konfor içerisinde hayatını sürdürür. Belirli şartlar altında gösterişçi boş zaman, zenginliğin ve statünün gösterilmesinin en etkili yoludur. Fakat bu zenginlik ve gösterişin sergilenme biçimleri birbirlerinden farklılıklar gösterirler Gösterişçi tüketimi etkileyen faktörler kadar, gösterişçi tüketim

şekilleri de önemlidir[1*]. Bu farklılıklar toplumdan topluma değişim gösterdiği gibi aynı toplum içerisinde de değişim gösterebilmektedir. Tablo 1.1'de bu farklılıkları gösterişçi tüketim biçimleri başlığı altında görmek mümkündür.

Tablo 1: Gösterişçi Tüketim Biçimleri*

	Gösteriş Alanları	
	Gösterişçi Boş Zaman	Gösterişçi Tüketim
Statü gösterme biçimleri	Aylaklıkla ve boş zaman etkinlikleri ile	Lüks tüketim nesneleri ile
Çalışma durumu	Çok az çalışıyor	Çalışıyor ya da çalışmıyor
Toplum katmanları	Üst toplumsal sınıfta	Üst, orta ve alt sınıflarda
Toplum tipleri	Bilinen ilk toplumlardan feodal toplumlara kadar	Endüstrileşmiş toplumlarda
Zenginliğin temeli	Toprak sahipliği	Sermaye sahipliği
Tüketim nesnelerinin değişimi	Değişim çok az	Sürekli değişen tüketim nesneleri
Beğeni kriterlerini belirleyen ölçütler	Tasavvurun sınıflandırılması, gerçeklikten zevk alma	Olumlu ölçütler: yüce, saygın, lüks, pahalı, kaliteli, iyi, güzel ve soylu insan. Olumsuz ölçütler: basit, sıradan, değersiz, kalitesiz, ucuz, ilkel ve sıradan insan.

*Veblen (1934)'in The Theory of Leisure Class eseri temel alınmıştır (ak.Zorlu, 2006). Kaynak: Düzenleyen Zorlu, 2006:170.

Tablo 1'den de anlaşıldığı gibi, Veblen'in sözünü ettiği gösterişçi tüketim biçimlerinde gösteriş alanları iki ayrı bölümden oluşmaktadır, bu alanlar; gösterişçi boş zaman ve gösterişçi tüketim alanlarıdır. Bu alanlarda, statü gösterme biçimleri, çalışma durumu, toplumsal katmanlar, toplum tipleri, zenginliğin temeli, tüketim nesnelerinin değişimi ve beğeni kriterlerinin belirleyen ölçütler gösterişçi alanlarda birbirlerinden farklılık gösterirler.

Burada sözü edilen "aylak sınıf", toplumdaki yerini tüketim biçimi ile farklı kıldığı gibi, kendi gruplarına yeni birini kabul edip etmemelerinde de "tüketim kalıpları" önemli bir faktördür. Bu anlamda toplumda bu farklılığı gösteren ürünler üretilir ya da yaratılır (Ercan, 1998:129). Yani, bir gruba ait olabilmenin ön şartı o grupta bulunan insanlarla benzer ürünleri kullanmak, benzer tüketim kalıpları geliştirmek ve "ben de sizin gibiyim" mesajını iletmektir. Söz konusu ürünler artık kendi başlarına bir tanımlama aracı olurlar.

1 * Gösterişçi tüketim şekilleri ile ilgili farklı bir sınıflama da şöyledir: Billboard Wife :Alınanları kadının herkese söylemesi ve göstermesi, Modern Potlatch:(Modern hediye töreni) Ev sahibinin misafirlere çok değerli hediye vermesi ve misafirlerin buna karşılık vereceğini beklemesi (Adanır, 2004:217), Eğlence Sınıfı: Tabulara ve gösteriş tüketimine bağlı insanlar, Parody Display: Statü sembollerinden kaçınarak ters yönde hareket etmek

Aylak Sınıf Kuramı'nda Veblen, kişinin boş vakitlerinin çokluğu ve gösteriş için yaptığı gereksiz, "aşırı tüketim" aynı amaca, yani servetin teşhir edilmesine yöneliktir. Hemen herkesin çalıştığı bir dünyada, kişinin bedensel ya da düşünsel bir uğraşısının bulunmaması, boş zamanlarının çokluğu ona seçkinlik kazandırmaktadır. Zengin bir adamın kendi isterse çalışabilmesi söz konusudur. Ama eşine sağladığı tembelliğin getirdiği ayrıcalık, onu daha bir seçkin yapmaktadır (Galbraith, 1989:59). Ona göre gösterişçi tüketimde harcanan paranın miktarı önemlidir, zevkli seçimlerin yapılıp yapılmadığı hiç önemli değildir.

Gösterişçi Tüketimi Yönlendiren Faktörler

Tüketim kalıplarının oluşmasına neden olan en önemli faktör, gelir sahiplerini göstermelik tüketime yönlendiren "gösteriş unsuru"dur (Acar, 2000). Gösteriş unsurları bireylerin sahip oldukları gelir düzeyinin yanı sıra alışkanlıkları ile de yakından ilgilidir. Gösterişçi tüketimi yönlendiren faktörler çeşitli olmasına rağmen en çok kabul görenler şunlardır:

a)İhtiyaçlar: İnsanların yaşaması için ihtiyaç duyduğu çeşitli unsurlar vardır. Bunlar Maslow tarafından şöyle sınıflandırılmıştır: Fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, aidiyet ihtiyacı, saygınlık ve kendini gerçekleştirme ihtiyacıdır. Maslow, güdüleme kavramından hareket ile, insan ihtiyaçlarının hiyerarşik biçimde oluştuğunu ve alt düzeyde bulunan ihtiyaçların belirli bir seviyede doyuma ulaşmadan, daha üst düzeyde bulunan ihtiyaçların etkin bir güdüleyici motivasyon sağlamayacağını belirtmiştir. Ancak bir davranışın temelinde her zaman yalnızca bir tane güdü bulunmayabilir veya bazen bu hiyerarşik sıralama yer değiştirebilir. Özellikle de tüketim toplumunda bazı ürünlerin insanlara birinci derece ihtiyaçlarıymışçasına sunulması buna örnek olarak verilebilir.

b) Üretimin Artması ve Mal Çeşitliliği: Artan mal ve hizmet çeşitliliği karşısında tüketiciler, ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin maksimum faydalarından çok, reklamların albenisi ve etkisi ile tüketim eğilimi göstermektedirler (Acar, 2000). Yapılan araştırmalarda, tüketicinin bilinçli olarak alışveriş yapmadığı, kalite ve fiyat araştırmasına gitmediği dikkat çekerken, alınan ürünün garanti belgesi ile kullanım kılavuzunun da tüketiciler tarafından okunmadığı belirtilmiştir.

c) Takdir ve Sosyal Statü Kazanmaları: Bireyler üyesi oldukları toplumda bulundukları toplum katmanından, daha üst katmanda yer almak isterler. Bu unsur takdir kavramı ile ifade edilebilir. Bireylerin takdir görme ve statülerini yükseltme istekleri, daha üst tabakada yer alanların tüketim anlayışının kabul hatta taklit edilmesine yol açabilir.

d) Gelir Seviyesinin Artması (Ani Gelir Artışları): Gelir artışlarının meydana getirdiği tüketim meylinin yönünü belirli bir zaman içerisinde analiz etmek oldukça güçtür. Gelirin arttığı ve azaldığı durumlarda tüketim meylinde azalma ve yükselme görülebilir. Gelir seviyesindeki her artışın gösterişçi tüketime yol açacağı da kesin değildir. Ancak, düşük gelir seviyesinin uzun zaman yüklediği mahrumiyet, gelir düzeyindeki ani artışlar ile şimdiye kadar baskı altında tutulmuş olan tüketim meylinin hızla artış göstermesi ile sonuçlanabilir (Ülgener, 1991:176-182). Gelir düzeyi yükselmeden önce alınamayan birçok ürün, ani gelir artışları ile satın alınabilir hale gelmektedir.

e) Eğitim Düzeyinin Yükselmesi ve Meslek Değişimleri: Eğitim, toplumun değişim ve gelişiminde, bireylerin ve ailelerin sosyal mobilitesinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Eğitim düzeyi yükseldikçe ve sosyal ilişkiler geliştikçe bireylerin bazı

alışkanlıkları da değişmektedir. Özellikle de ekonomik bağımsızlıklarını kazanan ve ev hanımlığından iş hayatına katılan kadınların bireysel tüketim alışkanlıkları, bu süreç içerisinde (ilk zamanlarda ekonomik özgürlüğün verdiği heyecan ile yapılan istikrarsız harcamalar sonucunda) gösterişçi tüketime yol açabilmektedir. Burada iş hayatı çevresi de tüketim artışları anlamında etkili olabilmektedir.

f) Çevre (Fiziki Mekân) Değişimleri: Çevrenin değişimi ile birlikte tüketim alışkanlıklarında da değişme görülebilmektedir. Çevre değişiminde özellikle de kentleşme ve göç önemli bir yere sahiptir. Kentleşme hareketi özünde toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişmelerin bir türevidir. Çevre değişimi ile birlikte, bireylerin genellikle gelir seviyesi, eğitim düzeyi, meslek yapısı ve kültürel yapısı değişmekte ve etkilenmektedir. Bireylerin kırsal yerlerden kente gelmeleri sonucu, çok yönlü bir iletişim ve ilişkiler ağı sistemine girmeleri, onların sosyal hareketlenmelerine de yol açmaktadır. Bireyler bu sosyal hareketlilik içinde daha üst statülere çıkabilmek için önceki iletişim ve ilişkiler sisteminden tavizler verebilmektedir. Sosyal hareketlilik modernleşmenin bir boyutu olduğu halde refah, başarı ve itibar arttırıcı yeni insan tiplerine, yeni davranışlara, yeni hayal ve düşüncelere ve yeni hayat tarzının oluşumuna yol açabilmektedir (Vergin, 1985:34). Bununla beraber kırsal alandan gelenlerin ilk anda meydana gelen kültürel uyumsuzlukları yanında, şehirlilerin de maddi refah doyumu sonucu her türlü kuralsızlığa kadar varan davranış bozukluklarında bulunmaları, kendi kültürleri ile yabancılaşmaları yanlış tüketim kalıplarının oluşmasına neden olmaktadır (Acar, 2000). Bireylerin çevre değişimleri sonucunda eğlencenin ve birçok hizmetin parasallaşması, çevrenin etkileşimi sonucu, mobilyaların seçimi ve kullanım sürelerinin kısalması gösterişçi tüketimi oluşturan unsurlar olarak görülebilmektedir.

h) Tüketici Açısından Kredi Kartlarının Yerinde Kullanılamaması: Gösteriş tüketimi açısından kredi kartlarının yerinde kullanılmaması durumunda bazı olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Kartlı ödeme sisteminin ülke ekonomisi açısından dolaşımda bulunan para miktarının ve kayıt dışı paranın kontrol altına alınmasında olumlu etkisi bulunmaktadır. Bu olumlu etkinin yanı sıra, tüketici açısından tüketim sınırlarının kontrol edilemeyişi olumsuz etkilere yol açmaktadır. Tüketiciler açısından, kredi faiz oranlarının yüksek olması da bir başka olumsuz faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle, son ödeme tarihinin geçmesinden sonra, bileşik faiz uygulaması harcama toplamını daha da artmaktadır. Kredi kartı ile yapılan alışverişlerde, ihtiyaçtan öte mala ve hizmete, para ödemeden alım yapıldığı için, harcama sınırlarının dışına çıkılması ve gereğinden fazla malların talep edilmesi de gösterişçi tüketime yol açmaktadır (Acar, 2000).

ı) Tüketici Kredileri: Tüketici kredileri en eski borçlanma biçimidir. Tüketici kredisi, kişilerin bugün tatmin etmek istedikleri ihtiyaçlarını, yarın elde edecekleri kazançları ile ödeme fırsatı sağlayan kredi türüdür (Öztop ve Babaoğul, 2004). Tüketici kredilerinin üreticiler açısından, mal ve hizmet üretimi ve satışını arttırır. Kredi kuruluşları açısından, ticari kredilerdeki durgunluğu önler. Talebi arttırmak suretiyle yatırımı ve istihdamı geliştirerek ülke ekonomisine yarar sağlar. Tüketiciler açısından ise, tüketimi arttırarak bireyin mali imkânlarının üzerinde tüketim yapmasına ve borç yükü altına girmesine sebep olur. Ayrıca, tüketicinin geleceğe yönelik birikiminin harcanması sonucunu doğurabilir. Tüketici kredisi sağlamanın kolaylaştığı ekonomilerde, bu kredi türünün gösteriş için tüketimi de geliştirdiği gözlenmektedir (Özsunay, 1992).

i) Moda: Moda bir yenilik etkeni olarak modern toplumlarda yer almakta ve yaşamın tüm görünümlerini kapsamaktadır. Modanın etkileri sadece giyim eşyaları ile sınırlı kalmamakta, tüketim ve donanım ürünlerinin tümünü hatta davranışları da kapsama eğilimi göstermektedir (Acar, 2000). Beslenme alışkanlıklarından yaşanılan

mekânlara, otomobillerden ilaçlara, dinlenilen müzik türlerinden tatil planlarına, oturulan semtten konut türüne kadar tüm tüketim davranışları modanın izlerini taşımaktadır

Bu faktörlerin yanı sıra Veblen'e göre bir ürünün gösterişli olabilmesi için iki şart vardır. Birincisi, ürünün nispi pahalılığının söz konusu olması: Veblen bunu "saygınlığın parasal ölçüsü" olarak ifade eder. Böylece toplumsal saygınlık hangi ürünleri satın aldığınızla ölçülür. "Ucuz bir ceket ucuz bir adam demektir" (Veblen, 1934:56). İkincisi, ürünün hem tüketici hem de diğer bireyler nazarında cazip ve estetik olduğunun kabul edilmiş olması gerekir. Tüketim nesneleri ancak pahalı ve sergilenebilir oldukları zaman övülmeye değerdir. Başkalarında hayranlık uyandırmayan tüketim nesneleri, kıskançlığa da yol açmayacağı için gösterişçi tüketim alanına girmemektedir (Zorlu, 2006:164).

Gösterişçi tüketime konu olan mal ve hizmetlerin faydasından daha değerli olmalarının nedeni, onların "güzel ve pahalı" olmalarıdır. Örneğin el yapımı altın bir kaşığın fiyatı on ya da yirmi Dolar olabilir. Fakat fiyatı on ya da yirmi sent olan metal kaşıktan daha kullanışlı değildir. Temelde her iki kaşığın da kullanım amacı aynıdır. Fakat altın kaşığın kullanım amacıyla değeri yüz kat daha artar. Bu kaşığın değerinin artmasının nedeni, altının güzellik duygusu vermesi ve toplumsal saygınlık kazandırmasıdır. "Nesnelerin yüksek güzellik cevherine sahip olmaları ve nadir bulunmaları onların ticari değerine de ayrıcalık verir" (Veblen,1934:56).

Veblen'e göre bir tüketim nesnesinin iki boyutu vardır; bunlardan birincisi fayda, ikincisi ise israftır (Zorlu, 2006:165). Tüketim nesneleri fayda boyutu ile kullanıldığında çok az gösteriş öğesi içermektedir. Ancak, israf boyutunda ise pahalılık ve gösterişçi olması söz konusudur.

Gösterişe yönelik tüketim davranışları konusunda Veblen, iktisattaki klasik fayda teorisine zıt bir yaklaşımla, yüksek fiyatın tüketicinin "prestij" ihtiyacını karşılayarak ürünü çekici kıldığını belirtmiştir. Bu ürünler toplumda görünebilirlik, fark edilebilirlik özelliği taşımaktadır. Toplumda "zengin" olarak tanımlanan üst gelir grubunda yer alan bireyler gösterişçi tüketim yapabileceği gibi "yoksul" olarak tanımlanan alt gelir grubundakiler de gösterişçi tüketim yapabilmektedir. Ancak "yeni zenginler" diye tanımlanan, geleneksel üst sınıflarca henüz kabul edilmemiş olan, yeni kazandıkları bu statülerinin geçerli kılınmasına şiddetle gereksinim duymaktadırlar (Özkan, 2002). Gösterişçi tüketimde statü kazandıran ürünler zenginliğin düzeyine ve ait olunan grup ve çevreye göre birbirinden farklılık gösterebilirler.

SONUÇ

Modern toplumlarda tüketim ve alış veriş yalnızca fizyolojik ihtiyaçları gidermeye yönelik olmaktan çıkmıştır. Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasında ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel entegrasyonların artması tüketim biçimlerini de farklılaştırmıştır. Tüketimin dünden bugüne hangi aşamalardan geçtiği tarihsel süreçte ele alınmakla birlikte ayrıca, tüketimin sadece bir iktisadi olgu olmadığı ve esas olarak sosyal boyutunun da dikkate alınması gerektiği vurgulanmış ve sosyo-ekonomik açıdan gösterişçi tüketim teorisi ele alınmış ve konu ile ilgili durum tespiti yapılmıştır.

İnsan ihtiyaçlarının ve bu ihtiyaçları karşılama biçimlerinin en net görülebildiği alan olan tüketim; sadece, ihtiyaçların nasıl değiştiği değil, piyasa-birey-ekonomik sistem ilişkisinin nasıl işlediği hakkında da oldukça farklı ipuçları vermiştir. Çünkü tüketim sürecinde; tüketim faaliyetinin sadece ihtiyaçları gidermek amacıyla yapılmadığı gerçeği saklı olmakla beraber, tüketimin kendi başına bir faaliyet olduğu ve bireylerin kendilerini ifade etme biçimidir. Sonuç olarak tüketim kuramlarının ötesinde bireyin kendini tanımlayabildiği bir faaliyet olan tüketim, gösterişçi tüketim biçimleri ile birlikte varlık alanlarını genişletmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. ACAR, Ali., "Gösteriş Tüketimi", Ekonomik ve Teknik Dergi Standard, Sayı:457, (38-50), Ankara., Ocak 2000.
2. ALTUNIŞIK, Remzi., ve ÇALLI, Levent., "Plansız Alışveriş (Impulse Buyıng) ve Hazcı Tüketim Davranışları Üzerine Bir Araştırma: Satınalma Karar Sürecinde Bilgi Kullanımı", (2004) http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/05-04.pdf (12.01.2007).
3. BABACAN, Muazzez, "Hedonik Tüketim ve Özel Günler Alışverişlerine Yansıması", 6.Ulusal Pazarlama Kongresi, (28 Haziran-1 Temmuz, (97-100). 2001.,
4. BAUMAN, Zygmunt., Küreselleşme:Toplumsal Sonuçları, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
5. BRAUDEL, Fernand., Maddi Uygarlık, Mübadele Oyunları, 2.b. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
6. BOCOCK, Robert., Tüketim, Ankara:Dost Kitabevi, 1997.
7. BOURDIEU, Pierre., Karşı Ateşler (Çev. Halime Yücel), İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2006.
8. BUĞRA, Ayşe., Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar, İstanbul:İletişim Yayınları, 2000.
9. BÜYÜK LAROUSSE,Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yayınevi, 1992.
10. CORRIGAN, Peter., The Sociology of Consumption, London:Sega Publications Inc., 1997.
11. DOBB, Maurice ve Diğerleri, Feodalizmden Kapitalizme Geçiş, 2.b. İstanbul:Kaynak Yayınları, 2000.
12. DİCLE, Atilla., "Küreselleşme, Nedenler, Sonuçlar, Tepkiler", Ekonomik Forum, Sayı:4, Yıl: 7, İstanbul, Nisan 2000.
13. DURNİNG, Alan., Ne Kadarı Yeterli?, 2.b. Ankara:Tübitak-Tema Vakfı Yayınları, 1998.
14. ERCAN, Fuat., Toplumlar ve Ekonomiler, İstanbul:Sarmal Yayınevi, 1998.
15. ERKAN, Hüsnü., Ekonomi Sosyolojisi, 4.b. İzmir:Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, 2000.
16. FEATHERSTONE, Mike.,Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, İstanbul:Ayrıntı Yayınları, 1994.
17. Fromm, Erich., Kendini Savunan İnsan (Çev: Necla Arat), İstanbul:Say Yayınları, 1991.
18. GALBRAITH, John Kenneth., Kuşku Çağı, 2.b. İstanbul:Altın Kitaplar, 1989.

19. GER, Güliz., "Experiential Meanings of Consumption and Sustainability in Turkey" Advances in Consumer Research, Vol.26 (s276-280), 1999.

20. Genel Ekonomi Ansiklopedisi, İstanbul:Milliyet Yayınevi, 1988.

21. GİDDENS, Antony., "Küreselleşmenin İkilemleri", Sosyal Demokrat Değişim Dergisi, Sayı 12, 1999.

22. HAZAR, Mutlu., "Tüketim Toplumu Üzerine Kısa Notlar", Sızıntı Aylık İlim Kültür Dergisi, Sayı:260, Yıl 22, 2000.

23. HIRSCHMAN, Elizabeth C. - H. M., "Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods, and Propositions," Journal of Marketing, 46 (92-101), 1982.

24. HUBERMAN, Leo., Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla (Çev.Murat Belge), İstanbul:İletişim Yayınları, 1995.

25. İLLİCH, İvan., Tüketim Köleliği, (Çev. Mesut Karaşahan) İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.

26. KIRAY, Mübeccel, B., Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, İstanbul:Bağlam Yayıncılık, 2005.

27. KORAY, Meryem., "Küreselleşme Süreci ve Ulus Devlet", Ekonomi Siyaset Tartışmaları, http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale1.htm, (25.12.2006).

28. LACLAU, Ernesto., "Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm", (Çev. Erol Tulpar), Birikim Dergisi, Sayı:1 (16-29), 1975.

29. MARX, Karl., Kapital I.Cilt, 3.b. İstanbul:Eriş Yayınları, 2003.

30. ODABAŞI, Yavuz., **Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejisi**, Eskişehir:Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayın No: 2, 1996.

31. ODABAŞI, Yavuz., **Tüketim Kültürü**, 2.b. İstanbul:Sistem Yayıncılık, 2006.

32. ÖZKAN, Y., "Tüketicilerin Demografik Özellikleri ve Bireysel Tutumlarının Sorumlu Tüketim Davranışları Üzerindeki Etkisi", A.Ü. Ev Ekonomisi Yüksekokulu Yayın No: 3, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 3.A.Ü. Basımevi, Ankara. 2002.

33. ÖZSUNAY, Ergün., "Türkiye'de Tüketici Kredileri: Hukuki Çerçeve ve Uygulama Üzerine Bazı Düşünceler, Tüketici Kredileri ve Batı Ülkelerindeki Uygulamalar", İstanbul:İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:3. 1992.

34. ÖZTOP, H., ve BABAOĞUL, M., "Sosyo Ekonomik Değişimler ve Tüketim Eğilimine Etkisi", Standart Dergisi, Sayı:511, Yıl:43 (71-78), 2004.

35. SOMBART, Werner., Aşk Lüks Kapitalizm, Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.

36. STOREY, John., Popüler Kültür Çalışmaları, Kuramlar ve Metotlar, İstanbul:Babil Yayınları, 2000.

37. ŞAN, M.K., ve HİRA, İ., "Sanayi Sonrası Toplum Kuramları", http://www.bilgiyönetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt= 269, (08.11.2003).

38. ŞAN, Mustafa Kemal., "Tüketim Toplumu Kuramı" http://www.sadeyasam.org/icerik.cfm?icerikId=754839218&gunc =20071007 (13.05.2008)

39. TDK, Ankara: T.D.K. Yayınları, 2005.

40. ÜLGENER, Sabri F., Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme, 7.b. İstanbul: Der Yayınları,1991.

41. VEBLEN, Torstein., Aylak Sınıfın Teorisi, (Çev. Z. Gültekin ve C. Atay), İstanbul:Babil Yayınları, 2005.

42. VEBLEN, Torstein., "The Theory of The Leisure Class", New York: Macmillan, An Economic Study of Institutions (68-101), 1902.

43. VERGİN, Nur., "Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları", SİSAV, İstanbul:1985.

44. VERPLANKEN, B., HERABADİ, A.,"Individual Differences in Impulse Buying Tendency: Feeling and no Thinking", European Journal of Personality, (71-83), 2001.

45. WEISSKOPF, A. Walter., Yabancılaşma ve İktisat, (Çev. Ç. Koç ve Diğerleri), İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1996.

46. YANIKLAR, Cengiz., Tüketimin Sosyolojisi, İstanbul:Birey Yayıncılık, 2006.

47. ZAICHKOWSKY, J.L., "Measuring the Involvement Construct", Journal of Consumer Research, No:12,1985.

48. ZORLU, Abdülkadir., Üretim Kapitalizminden, Tüketim Kapitalizmine Doğru, Üretim ve Tüketim Teorileri, Ankara:Glocal Yayınları, 2006.

49. ZORLU, Abdülkadir., Tüketim Sosyolojisi, Ankara:Glocal Yayınları, 2006.

50. ZUREIK, Elia. and MOWSHOWITZ, Abbe., "Consumer Power in the Digital Economy"; Communications of the ACM, October, Vol.48, No:10, (46-51), 2005.

CHAPTER 107

SANAL DÜNYADA KİMLİK VEÖTEKİ

Gül Dilek TÜRK[1]

1 Araştırma Görevlisi Marmara Üniversitesi

Benlik ve kmlik ancak öteki ile temas edildiğinde farkına varılan bir olgu olarak ortaya çıkar. O ana kadar kendinin, farklılıklarının, biricikliğinin farkında olmayan birey öteki ile karşılaştığında öteki üzerinden kendini de tanımlamaktadır. Birey kendini ötekiden kimliği ile ayırmakta hem bir topluluğa ait olma arzusu duyarken bir yandan da biricikliğini hissetmeye ihtiyaç duymaktadır. Modernizm, kapitalizm ve tüketim kültürü ile sıradanlaşan ve biribirine benzemeye başlayan bireyler kendi biricikliğini hissetmek üzere muhalif kimliklere sahip olmayı göze almaktadır. Ancakfiziki dünyada kimlikler keskin sınırlara sahip olup, yaratılması da yok edilmesi de oldukça zordur. Dolyısıyla bireyin farklı topluluklara kabulü ya da o topluluklardan kopması kolay olmamaktadır. Oysa sanal dünyanın sunduğu akışkan kimlikler bireyin benlik ve kimliğini kendini olumlayacak şekilde kolayca kurmasına imkan vermektedir. Sosyal medya kullanımı bireylerin gündelik yaşamında karşılayamadığı beğenilmek, takdir görmek, alkışlanmak, dikkate alınmak gibi ihtiyaçları tatmin etme noktasında yardımcı olmaktadır. İnternetin farklı kimlikler inşa etmeye imkan tanıması, bireylerin fiziki yaşamdaki kimliklerini sanal dünyaya taşımaları yanında, kendilerini istedikleri gibi kurmalarını mümkün kılmaktadır. Birey yarattığı bu yeni kimlikleri dilediği gibi şekillendirme, istediği özellikleri öne çıkarma, olumsuz özelikleri yok etme ya da geri plana atma kapasitesine haiz olduğundan, istedği toplulula ra üye olup istediği popülariteyi yakalama şansına sahiptir. Birey fiziki dünyada olamadığı, gerçekleştiremediği benlikleri sanal dünyada yarattığı kimlikle deneyimlemektedir. Slavoj Žižek ile gerçekleştirilen bir söyleşide Zizek, bu bireylerin internette kendine ait bir kimlik oluşturmadan var olma özgürlüğüne değinerek "maço bir erkeğin lezbiyen bir kadın gibi davranması. Jacques Lacan'ın da harika bir şekilde vurguladığı gibi: Gerçek aslında kurgudan oluşan bir yapıya sahiptir. O kadar da korkmaya lüzum yok" (Uyanık, 2009) diyerek internette kimlik yaratımı özgürlüğünü vurgulamıştır. İnternet bireylere çoklu kimlik yaratma, aynı anda kimlikleri kurma, yıkma ve yeniden inşa etme olanağı sağlamaktadır.

Kimlik ve Benlik İnşası

İnsanoğlu sosyal bir varlık olarak sosyalleşme sürecine girdiğinde bu sosyalleşme süreci içerisinde içine doğduğu toplumun değer ve normları ile yoğrulurken hem bireysel hem de toplumsal kimliğini oluşturmaktadır. Aileden diğer kültürlere kadar her bir sosyal katman ve tabaka bireyin kimliği üzerinde etkili olmaktadır. En güçlü etkiyi ise medya oldukça etkilidir. Althusser'in ideolojik aygıt olarak tanımladığı medya, bireylerin toplumsal formasyona uygun hale getirilmesinde başat role sahiptir. Kimlik sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik süreçlerin etkisi ise kurgulanan akışkan bir yapıya sahiptir ve bireyi bir grubun, topluluğun parçası olmak üzere biçimlendirmekte ve aidiyet duygusu ile harmanlayarak yetiştiği toplumsal yapının bir parçası haline getirmektedir.

Kimlik kısaca "kimim ben" sorusunun karşılığıdır. Birey, grupların ya da toplumların sembolik anlam alanları içerisinde, kültürel ve toplumsal olarak yaratılan konum ve statülerini belirleyen, onu diğerlerinden ayıran, bir tür etikettir. Ait oldukları grup, cemaat ya da toplum içerisinde üyelerin davranış ve düşünce kalıplarını belirleyen değerler, normlar, statüler, roller; bireye kimlikler tarafından yüklenmektedir. Aynı zamanda onu "öteki"den ayıran, kültürel dokuyu ve toplumsal yapıyı oluşturan ve devam ettiren de bu kimliklerdir. Toplumlar gelişip değiştikçe kimliklerin üyeleri biçimlendirme şekilleri de değişiklik göstermektedir. Geleneksel cemaatlerde kimlikler, üyeleri cemaatin parçası olarak şekillendirirken modern cemaatlerde daha bireysel ve rasyonel olarak biçimlendirmektedir (Buckingham, 2008: 1).

Smith'in (2002: 139) de önerdiği gibi kimlikler iki boyutta incelenmektedir: Bireysel ve toplumsal kimlikler. Birey içine doğduğu grubun kimliği ile şekillenerek bü-

yümektedir. Birincil ve ikincil gruplar ile ilişkileri onun önce bireysel sonra toplumsal kimliğini oluşturmaktadır. Sadece birey ya da cemaat değil aslında tüm kimliklerin oluşması ve şekillenmesinde öteki gerekmektedir. Bir bireyin isime ihtiyaç duyması için bile bir diğerinin olması gerekmektedir. Öteki, bireyin ya da grubun kendini diğerlerinden ayırmasına yardım etmektedir. Psikolojide kimlik benlik olarak tanımlanmaktadır (Bilgin, 2007: 78). Ben/biz ancak öteki ile yaratılabilmektedir. Hall'e göre kimlik, çevresel, kültürel, toplumsal koşullar ve kişisel deneyimler yoluyla oluşturulan, sahiplenilen, güven ve benimseme duygusunu tatmin eden, aynı zamanda farklı unsurlar arasında devam edegelen, müzakere sonucu biçimlendirilen aidiyet tasarımıdır (akt. Binark, 2001: 75). Biz/ben ve öteki ilişkisi, birbirini tamamlamaktadır. Biri olmadan diğeri var olamayacaktır. Öteki oluşturulurken ben/biz; biz biçimlendirirken de öteki yaratılmıştır. Biz, kendisinin kim ve ne olduğunu, nerede konumlandığını bilmekte ve tüm ilişkilerini buna göre oluşturmaktadır. Toplumsal kimliği ile de bireysel kimliğinde olduğu gibi ötekini tanımlamaktadır. Ancak bu defa bireysel olarak değil topluluğun bir üyesi olarak bu tanımlamayı ve konumlandırmayı gerçekleştirmektedir (Hall 1998: 41).

"Kimlik bir süreç, bir anlatı, bir söylem olarak daima ötekinin konumundan tanımlanır. Kişinin içindekine ait olan Öteki'dir. Kişinin durduğu yerden bilebileceği yalnızca ötekidir. Ben, öteki'nin bakışında yazılıdır. Ve bu, içerisi ve dışarısı arasındaki, ait olanlarla olmayanlar arasındaki, tarihleri yazılı olanlarla bağımlı ve konuşulamayan bir tarihe sahip olanlar arasındaki sınırları alaşağı eden bir anlayıştır. Söylemin bu ikiliği, öteki'nin ben'e bir gereksinimi, kimliğin ötekinin bakışındaki bu yazılımı, kendi dillendirişini büyük ölçüde verili bir metnini menzili içinde bulur" (Hall, 1998: 71).

Birey etkileşim kurduğu her bir öteki, her bir grup ve topluluk için yeni bir kimliğe ve benliğe ihtiyaç duymaktadır. O grubun topluluğun bir parçası olmak ve dışlanmamak adına o grubun norm ve değerlerine uygun davranışlar ve imajlar sergileyerek kimliğini yeniden kurmak zorunda kalmaktadır. Çünkü her bir ortamın, sosyal yapının –lise, üniversite, hobi grupları, şehirler, kasabalar- kendine has bir kültürü, değerleri ve kuralları bulunmaktadır. Bu da kimliği akışkan bir süreç haline getirmektedir. Özellikle sosyal medyanın gelişimi ile birlikte bu etkileşim çok hızlı gerçekleşmekte, bireyler anlık olarak benlikler ve kimlikler inşa etmek ve onları tüketmek durumunda kalmaktadır.

Goffman,iki ya da daha fazla insanın varlığı ile oluşan ortamları bireylerin sosyal dünyası (Goffman, 1967) olarak tanımlamış ve bireyin öteki ile teması sonucunda kültürel olarak tasarlanan ve iki yönlü iletişimin meydana geldiği, günlük yaşamın devam ettiği etkileşim düzeni içinde bireyi sembolik (dilsel) bir düzen içerisine yerleştirmiştir(Giddens, 2009). Bu etkileşim düzeni içerisinde birey öteki ile karşılaştığında benliğini yaratmaktadır. Birey her temasta kendini ele alıp, yeniden şekillendirip karşıya sunmaktadır. Goffman benlik sunumunda bireylerin kendilerini istedikleri gibi sunup, istemediği özellikleri gizlemelerini ikili benlik kavramı ile açıklamaktadır. uzlaşımsal (consensual) benlik ile oyun oynayan (player) benlik herkeste bulunmaktadır. Çünkü birey öteki ile her etkileşiminde adeta sahneye çıkan bir tiyatrocu gibi kendini yeniden kurarak karşıya sunmaktadır (Goffman, 1967; 2009). Birey benlik sunumunu dilsel mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu süreç öteki ile temasa geçildiğinde başlamaktadır. Çünkü birey kendini ve biricikliğini ancak bir diğeri ile karşılaştığında algılamaktadır.

Goffman sosyal düzen ve sembolik etkileşim için yüz/imaj ve duyguların önemli unsurlar olduğunu belirlemiş, bireylerin sahnelenen dünyada öteki ile her etkileşime geçtiğinde iyi ilişkiler kurmak ve mutabakata varmak için yüz ve duygular arasın-

da doğru bir denge kurmak zorunda olduğunu söylemiştir. Bireyin öteki il etkileşimene bağlı olarak kurduğu benliğe uygun bir imaj ve ona uygun duygular beslemek durumunda olduğunun altını çizmiştir (Goffman, 2009). Çünkü bireyin sadece içsel mekanizmaları değil, dışındaki dünya da (eğitim, din, aile vb) bireyin nasıl benlikler oluştuırup, bunları nasıl sunacağını belirlemektedir. Çünkü birey sosyal bir varlıktır ve aidiyet duygusu temel güdüklerindendir. Birey ait olmak, dışlanmamak, mahalle baskısına maruz kalmamak, popüler olmak, beğenilmek, aranılmak adına öteki ile temasında uygun benlikler yaratmaya ihtiyaç duymaktadır.

Guy Debord da Gösteri Toplumu eserinde bireylerin var olmak için gerçeklik ile benlik arasında yarattıkları imajların nasıl aracılığı ile kimliklerini inşa ettiklerini, sahnelenen kimliklerin yarıştığı bir toplumda imajlarıyla kendilerini kurduklarını belirtmiştir. O da Goffman gibi uzlaşmak adına bireylerin yüzeysel mutabıklıklar kurduklarını ve sahte bir uzlaşma sahnelediklerini ileri sürmüştür. Debord'a göre "yaşamın her bir görünümünden kopmuş imajlar, bu yaşamın birliğini yeniden kurmanın artık mümkün olmadığı ortak bir bakışta kaynaşırlar. Kısmi olarak göz önünde bulundurulan gerçeklik, ayrı bir sahte-dünya olarak, salt seyrin nesnesi olarak kendi birliğinde sergilenir… dünyasal imajlardaki uzmanlaşma, yalancının kendine yalan söylediği gibi özerkleşmiş imaj aleminde kendini tamamlanmış bulur. Genel anlamda gösteri, yaşamın somut tersyüz edilişi olarak, canlı olmayanın özerk devinimidir."(Debord, 2006, s. 35-36)

Jean Baudrillard,medyanın yarattığı hipergerçekliğin bireylerin benliklerini homojenleştirdiğini ve fiziki gerçekliğin önüne geçtiğini ileri sürmüştür. Goffman da medyanın fiziki yaşamdaki sosyal etkileşim ritüellerini daha da yüzeyselleştirdiğini ve hiper ritüeller olarak hiper kimliklerin ve benliklerin yaratılmasına neden olduğunu belirtmiştir. Frederic Jameson ise hiperkalabalık kavramı ile bireylerin artık sembolik olarak var ettikleri benliklerinin anlamların yüzeyselleşmesi nedeniyle derinliğini yitirdiğini ve anlık olarak üretilip tüketilebilir bir hal aldığını ileri sürmüştür. Goffman bu durumun melez kimlikler yaratılmasına neden olduğunu söylemiştir. Bireyler artık hamburger yerken arabesk dinleyip, hipster gibi giyinirken homofobik fikirlere sahip olabilmektedir. Goffman "sınırlandırılmış ikincil intibak" kavramıylaher şeyin birbirine benzeştiği bir ortamda bireyin tekrar biricik olmak için gelenekselliğin eleştirel alanlar yaratmak üzere muhalif davranış, manevra ve anları içeren kimlikler inşa ettiğini ileri sürmektedir (2009). Fiziki dünyada muhalif ya da gayr-i ahlaki kimliklerle var olmaya çalışan birey sosyal medyada trollük ile bunu tecrübe edebilmektedir.

Stone kimlik inşa sürecinde bireyin kimliğini yansıtma sürecini tanımladığı kimlik duygusu ve bu kimliği ötekiler tarafından nasıl algılandığına yönelik olarak kimlik ataması kavramlarını kullanmıştır (Goffman, 2009). Bu nedenle bireyler öteki tarafından nasıl görülmek ve algılanmak istiyorsa ona yönelik olarak bir kimlik ve benlik inşa sürecine girmektedir. Bu bağlamda da sosyal medya üzerinde hem gözetleme hem de gözetlenme süreci içerisine girerek başkalarını gözleyip kendilerinin nasıl olmasına ve nasıl olduğuna dair bir bilgi edinme ve bilgi sağlama çabasına girmektedirler. Böylece ulaşmak istedikleri ideal kimliğe uygun olarak uygun tavır ve davranışlar sergilemektedirler (Toprak vd., 2009).

Goffman kimlik performansı kavramıyla bireylerin başkalarının gözünde olumlu bir imaj yaratma çabasını analiz etmektedir. Birey aidiyet duymak, bir topluluğun parçası olmak için kendini hedef seçtiği gruba uygun olarak inşa etmektedir. Goffman bireyin olumlu özellikleri öne çıkarmasına kişisel vitrin tanımını getirmiştir. Birey vitrini aracılığı ile öteki ile iyi ilişkiler kurmayı ve onların gruplarının bir parçası haline gelmeyi amaçlamaktadır (Goffman, 2009). Benzer olarak Tajfel ve Turner'ın Sosyal-

Kimlik kuramına göre birey ötekiler nezdinde daima olumlu bir kimliğe sahip olmak istemekte bu nedenle de benlik ve kimliğini ötekiler tarafında olumlanacak özelliklerle inşa etmektedir. Birey ötekine ait olan grubun üyesi olmayı başardığında o grubun kimliğine ait olumlu özellikleri kucaklerken, olumsuz özellikleri grup dışına itmektedir. Sosyal Etki Kuramına göre bireyler aynı ilgi ve değer yargılarına sahip oldukları bireylerle aralarındaki bu benzerlik nedeniyle bir arada olma eğilimi göstermektedirler. Bireyler cemaate üye olduklarında bireysel farklılıkları zamanla kaybolmakta, birey uyma davranışı göstererek, kendi görüş ve düşüncelerini cemaatin grup ve düşünceleri ile değiştirmektedir. Kısaca cemaatin kültürü bireyin algı ve tutumunu değiştirmektedir. Sosyal psikolojideki iç grup-dış grup ayrımı dediğimiz biz ve öteki ayrımında bizden olanlar cemaatçi kültürde daha fazla kayırılırken, öteki olarak konumlandırılan diğer cemaatin üyeleri ayrımcılığa tabi tutulmasına neden olmakta, cemaat üyelerini (gerçek ya da sanal) toplumsal ve siyasal ilişkilerde adaletten, etik ve hukuki temelden uzak irrasyonel değerlendirmeler yapmaya ve kendinden olanı kayırmaya itmektedir. Sosyal kimliğin inşası kuramına göre bireyler fiziki dünyadaki cemaat ve gruplarında olduğu gibi sanal cemaatlerini oluştururken ya da onlara üye olurken sosyal kategorileştirme, karşılaştırma ve kimliksel iyileştirme gibi süreçlerden sonra kendilerini üyesi oldukları sanal cemaate ait hissederek, diğer gruplarla kendi gruplarını kıyaslayarak aidiyet duygularını güçlendirmektedirler (Tajfel ve Turner, 1979'dan akt. Jost ve Sidanius, 2004). Bu kategorileştirme ve kıyaslama sonucunda motive olan birey, aidiyet duyduğu sanal cemaatinin üyelerini kayırmakta, iç grup yanlılığı ortaya çıkmaktadır (Turner 1982'den akt. Demirtaş, 2003: 134). İç grup yanlılığı sonucunda kalıpyargılar ve önyargılar oluşmakta, ait olunan iç gruba/cemaate sadakat ve bağlılık artarken rakip cemaat/dış gruba düşmanlık hisleri kuvvetlenmekte, gruplar arası kutuplaşmalar ve çatışmalar artmaktadır (Michener vd., 1990'dan akt. Demirtaş, 2003: 136).

Öteki ve Kimlik

Öteki her zaman düşman değildir. öteki bireyin benliği dışında kalandır ve kendini tanımlamasına ve kendinin farkına varmasına imkan sağlayandır. Birey öteki ile temas ettiğinde onu incelerken onunla benzerlik ve farklılıklarını keşfederek kendinin ve biricikliğinin farkına varmakta, benzerliklerinin yoğunluğuna göre öteki ile aynı topluluğun üyesi ya da farklı topluluklara üye rakipler haline gelmektedir. Ben ve öteki arasındaki bu dualistik ilişki kimliğin oluşmasında başat rol oynamaktadır. Çünkü birey isme bile ancak bir başkası ile karşılaştığında kendini ondan ayırmak üzere ihtiyaç duymaktadır. Zihinsel kategorilerde daima bu ikilikler üzerine kurulmakta, benzerleri ancak farklı olanla karşılaştığında bir araya toplamaktadır. Kısaca kimlik öteki ile var olmaktadır.

Öteki bizden farklı olan, bizden olmayan, bizim gibi olmayan anlamlarına gelmektedir. Birey ötekine yüklediği anlamlar ve ötekinin gönderdiği geri bildirimler üzerinden kendini tanımlamakta, ilişkilerini ve toplumsal düzeni devam ettirmektedir (Karaduman, 2010: 2889). Bireyin kendisini ötekilerden nasıl ayırdığı onun kimliğini oluşturmaktadır. Kolektif kimlik içinde dini, millî, ulusal kimlikleri de barındırmaktadır. Kimlik inşası aynı zamanda topluluğun inşasını sağlamaktadır. Kimlik bireysel ya da toplumsal öteki ile kurulan ilişki ile oluşmakta ve var olmaya devam etmektedir. Ötekinin tehdit ve çatışma eğilimi, toplumsal kimliğin kendini keşfetmesini sağlamaktadır (Bostancı, 1999: 38). Bauman (2015), benin oluşturulmasında üç kategoriden bahsetmektedir. Bunlar: Dost, Düşman ve Yabancıdır. Bireyler ya da gruplar öncelikle kendi dışında kalanları yabancı olarak değerlendirmektedir. Sonrasında onları zihninde anlamlandırma biçimine bağlı olarak dost ya da düşman kategorisine sokmaktadır. Öteki kavramı onu zihninizde nasıl konumlandırdığınıza bağlı olarak Bauman'ın

kategorilerinden herhangi birisine girebilecektir. Ancak her defasında bizden olmayan anlamına gelmektedir. Eğer yok edilmesi, savaşılması gereken olarak görülüyorsa düşman; uzlaşılabiliyorsa ve zaman zaman da çıkarlar doğrultusunda birlikte hareket ediliyorsa dost; bunlar dışında nötr olarak değerlendiriliyorsa yabancı kategorisinde öteki kendine yer bulmaktadır. Durkheim'a göre mahrumiyet ve yoksunluk hissinin yarattığı şiddet ve saldırganlık dürtüleri, birey ya da grupların belirlediği savunmasız kişilere ya da gruplara yönlenmektedir. Şiddetin yön değiştirmesi de denen bu durum ile negatif öteki yaratılmakta ve o öteki ile ilgili ön yargı ve kalıplar oluşmaktadır (Türkbağ, 2003: 21; Schnapper, 2005: 137). Schmitt, topluluğun var olması için dost/düşman ilişkisinin var olması gerektiğini söylemektedir. Düşmanın gerçek bir tehdit olması gerekmemektedir. Onun bir, yabancı, bir öteki olması ve nihayet tarafsız birinin hakemliği ile düzelmeyecek çatışmaların çıkma ihtimalinin var olması yeterli olmaktadır (akt. Vergin, 2007: 104). Simmel, öteki kavramını yabancı ile açıklamaktadır. Yabancı; gruba ait olmayan, aidiyet duymayan ve ona karşı olan anlamına gelmektedir. Topluluğun değer ve normlarına bağlı olmadığı için onun karşısına nesnel bir tavırla çıkabilmektedir. Nesnellik; yabancının topluluktan özgürlüğü, ona bağlı olmamasıdır. Bu durum topluluk içinde tahriklere sebebiyet vererek çatışma ve iç savaşların çıkmasına neden olabilmektedir. Çünkü topluluk üyeleri ile ilişkileri onlarla olan benzer özellikleri üzerinde kurulmaktadır (Simmel, 2009: 1149-154).

Topluluğun homojenleşmesi için onun kültür ve normlarından farklı ve aykırı olan her şey ötekileştirilmekte ve topluluktan dışlanmakta ve nefret duygusu harekete geçirilmektedir. Bu durum da topluluğun kimliğini ve aidiyet duygusunu pekiştirmekte ve devamlılığını muhafaza etmektedir. İktidar elitleri ne zaman topluluk içinde bir huzursuzluk ve karmaşa meydana gelse, öteki ile bir çatışma yaratarak toplumsal düzenin devamlılığını sağlamaya çalışmaktadır. Çünkü topluluğa yönelik bir tehlike üyelerin birbirine kenetlenmesini ve topluluğu koruma içgüdüsü ile beraber hareket etmesini sağlamaktadır. Toplumsal kimliğin inşası ötekinden farklı olma üzerinde oluşturulmaktadır. Bu süreçte oluşturulan biz duygusu ile üyeler süreklilik, bütünlük, özdeşlik ve farklılık temelinde bireysel kimliğini oluşturmakta ve toplumsal kimliğe eklemlemektedir (Bauman, 1997: 51). Öteki düşman olarak görülmekte ve toplumsal kimlik öteki ile her temasta yeniden üretilmektedir. Öteki üyeler arasındaki zayıf bağları ve topluluğa olan yıpranmış bağların güçlenmesini de sağlamaktadır. Bilgin'e göre ötekileştirmenin temel işlevleri şunlardır (2007: 185- 198):

- Kimlikleştirme: Birey ya da gruplar bir öteki yaratmak sureti ile toplumsal kimliklerini inşa etmektedirler.
- Kimlik Yüceltme: Topluluk kültürüne ve normlarına aykırı olan özellikler yaratılan ötekine atfedilerek üyelerin topluluk içerisinde kendilerini güvende ve rahat hissetmeleri ve aidiyet duygularının pekişmesi sağlamaktadır.
- Meşrulaştırma: Sosyal özdeşleşme ve sosyal kıyaslama yoluyla pozitif özelliklerin topluluğa ve negatif özelliklerin ötekine yüklenmesi sonucunda topluluğun ve üyelerinin değer ve düşünce kalıplarının meşrulaştırılmasına sebep olmaktadır.
- Sosyal Düzeni Koruma: Negatif özellikler ötekine yüklendiği için toplumsal düzeni bozanın ötekiler olduğu kanaatini üyeler arasında yaymak yoluyla kontrol altına alınmasını ve toplumsal düzenin sorunsuz işlemesini sağlamaktadır.

Topluluğun devamlılığının sağlanabilmesi için biz duygusunun sürekli olarak yeniden üretilmesi gerekmektedir. Smith; biz duygusunu veren aidiyetin, bireyin duru-

muna göre değişiklik gösteren gelip geçici algı ve duygularla ilgili bir mesele olduğunu ifade etmektedir. Bu durum üyeliğin, "başka bireysel ve kolektif çıkarlar için, özellikle de iktidar mücadelelerinde amaçlarını arkalamaları için taraftarlarını harekete geçirme ihtiyacını duyan seçkinlerin çıkarları için araçtır" (akt. Kıdıraliyeva, 2007). Smith'in teorisini dayandırdığı "dışarıdakine karşı duyulan korkudan dolayı bir ortak Milliyet duygusu oluşturmak" fikri günümüzde artık aynı ulus devlet içerisindeki etniler arasında biz-onlar ayrımına neden olmakta ve çatışmayı körüklemektedir. Özellikle diğer gruplarla girilen ilişkinin türü oluşturulan "farklılık bilinci" bu çatışmanın temelini oluşturmaktadır (Bilici, 2007: 10). Foucault, "her toplumun toplum olarak işleyebilmesi için bazı bireyleri, bazı tavırları, bazı sözleri, bazı durumları, bazı karakterleri kendi alanı ve sistemi dışında bırakan bir dizi zorunluluk parçasına ayrılması koşuldur" demektedir (2003: 216). Marx bu durumu şöyle ifade etmektedir: "İnsan kendi kendisinin karşısında iken, onun karşısında olan ötekidir" (1993: 148). Maier; toplumun varlığının karşıtlıkların bir dengesi olarak değerlendirildiği zaman kimlik sorununun kaçınılmaz olduğunu ve birey ve grupların kendi kimliklerini kültür ve tarihleri yanında öteki varlıklara karşı olarak algılama eğilimi gösterdiklerinde karşıtlıkların kaçınılmaz olduğunu söylemektedir (1998: 27). Birey kendini öteki üzerinden tanımlanmaktadır. Zizek'e göre bu yüzden "özne için öteki vazgeçilmezdir, varoluşunu tanıyabilmesinin zorunlu koşuludur" (2006: 97). Çoban, aidiyetin var olmak için bir düşmana ihtiyaç duyduğunu söylemektedir. Ona göre "Düşman bir halk ya da düşünce olabilir; düşman bir dünya görüşüyken, başka bir ulusun var olma mücadelesi de yönelebilir. Bunu belirleyen egemenler ve onları tehdit eden muhalif oluşumlardır" (2013: 104).

Birey sosyal medya aracılığı ile her bir platformda, her bir profille benliği ve kimliğini dilediği gibi kurma, bozma ve yeniden inşa etme imkanına sahiptir. Aynı platformda birden fazla kimlikle bulunabilme olanağına sahip birey, her bir kimlik ile farklı gruplarla etkileşimde bulunma ve aynı anda birden fazla grubun/cemaatin parçası olabilmektedir. Kendini dilediği gibi kurma, idealiz etme, yansıtma kapasitesine sahip olan birey sosyal medyada fiziki dünyadaki benliğinden çok farklı benlik ve kimliklere bürünebilmektedir. Nietzsche Böyle Buyurdu Zerdüşt(2011) isimli eserinde bireyin kendini idealiz etmesini güç istenci kavramı ile açıklamıştır. Nietzsche "nerede canlı gördümse ben, orada kudret idaresi gördüm; uşağın iradesinde bile efendi olma iradesi gördüm. daha güçlüye kendi iradesi kandırır zayıfı hizmet etmeye, daha zayıflara efendilik etmek istediğinden bu irade: tek hazdır bu onun vazgeçmek istemeyeceği. ve küçük nasıl baş eğerse büyüğe, en küçüğün tepesinde keyif sürebilip hükmedebilsin diye, en küçük de öyle baş eğer ve tehlikeye hayatını kudret uğruna" (Nietzsche, 2011) diyerek bireylerin olduğundan daha fazlası olma eğilimini analiz etmiştir. Sosyal medya bireylere artık bu imkanı sunmakta ve bireylere kendilerini diledikleri gibi, aynı anda farklı şekillerde idealiz etme olanağı sunmaktadır.Sartre'a göre özne birey kendini olduğundan daha iyi konumlandırmak ve idealize etmek isterken öteki olanı da nesneleştirme eğilimindedir. Öteki kimlikler ve benliklerle o kimlikleri oluşturan tüm unsurlar bireyin kimliğini idealize etmesi uğruna nesneler haline gelmektedir. Fiziki yaşamda ötekileri özgürlüğünün önünde engel gören birey, bu engelleri yok etmek adına kendi kimliğini ve hayalini kurduğu yaşamı idealize ederken öteki olana sınırını, idealize ederek sunduğu kimlikle çizmektedir. Çünkü birey sosyal medya vasıtasıyla fiziki dünyada elde edemediği özgürlüğü, popülerliği, beğeniyi yarattığı kimlik ile elde etmekte, kimlik bireyin yegane gücü haline gelmektedir. Birey bir süre sonra hakimi olduğu kimliğin verdiği gücü kaybetmemek için onun kölesi haline gelmektedir. Bu nedenle de her defasında yeni özgürlükler için yueni kimlikler yaratmaktadır.

Sanal Dünyada Kimlik

Sosyal medyada yarattığı kimliğin popülaritesini kaybetmemek adına tüm mahremini ötekine açan birey kendini yarattığı kimlikle sunmaktadır. Birey bedenini dışarıda bırakarak zaman ve mekandan bağımsız olan sosyal ağlarda kendini sunduğu şekilde sembolik olarak var olmaktadır. Robins Kimlik Mekanları isimli eserinde durumu 'simgeler ve ilişkiler sistemi' olarak tanımlamaktadır. Bireyler ilişkilerini fiziksel olarak değil, yarattıkları kimlikler ve bu kimlikleri anlamlandıran paylaşımlar üzerinden aldıkları "like"lar, retweetler, emojiler ile sembolik olarak yürütmektedir. Sosyal ağların özellikleri, ne paylaşılacağı, nasıl paylaşılacağı önceden belirlendiği için aslında bireyin kurguladığı kimliği ile elde ettiği özgrülüğü bir yanılsamadan ibarettir. Birey beğeni almak istiyorsa o sosyal ağın ona izin verdiği ölçüde paylaşım yaptığı takdirde popüler olabilecektir.Bireyin özgürlüğünün sınırları sosyal ağ tarafından önceden belirlenmiş ve o sosyal ağda var olduğu sürece de hem sosyal ağ hem de takipçileri tarafından gözetim altında tutulması nedeniyle sınırlandırılmıştır.

Boyd bireylerin sosyal medyadaki kimlik sürecinin kollektif bir özellik gösterdiğini bireylerin gelen beğeni ve yorumlara göre kimliklerini idealize ederek şekillendirdiğini söylemektedir (Boyd, 2014, s. 49).Sosyal ağlar demir atılmış ilişkiler, yani fiziki dünyadan sanal dünyaya aktarılan aile, akrabalık, arkadaşlık ilişkilerinin de yer aldığı tamamen anonim olamayan ancak idealize edilebilen kimlikler (Zhao vd., 2008, s. 1818) yanında bir de fake hesap denilen ve bireylerin tamamen anonim olarak açtığı hesaplarda idealize edilen ve bireye fiziki dünyadan kurtulmuşluk ve özgürlük hissi veren gerçek kimliğinden bağımsız kimlikler kurgulama olanağı sunmaktadır. Birey Goffman'ın sahne arkası dediği arka bölge seyircilere kapalı olan, maskelerin çıkarıldığı ve kişinin kendisiyle baş başa kaldığı küfürlü konuşmalar, serbest giyim, sokak diliyle konuşma, bağırma vb. davranış şekillerinin ortaya çıktığı (Goffman, 2009, s.126) alan olarak sosyal ağlarda fake hesaplara denk gelmektedir. Birey gerçek kimliği ile var olduğu sosyal ağlarda aynı sıkışmışlık hissini yaşadığı anda daha özgür hissedeceği, mahalle baskısına maruz kalmadan fikirlerini savunabileceği anonim kimlikler yaratarak kendini dilediği gibi idealize etmektedir. Sosyal medya bireye kendini dilediği gibi kurma imkanı verdiğinden aynı anda onlarca kimlikle kendini var etme ve her bir kimlikle farklı toplumsal katmanlarla ve sosyokültürel yapılarla etkileşime geçme imkanı vermektedir.

William James (1980) tarafından "Psikolojinin Temelleri" isimli eserinde "Çoklu benlikler metaforu" kavramıyla bireylerin farklı ortamlarda gösterdikleri kendilerini farklıötekilere kabul ettirebilmek için, stratejik olarak "çoklu sosyal kimliklere" ve "çoklu benliklere" sahipolduklarını ileri sürmüştür(Rosenfeld vd.'den akt. Demir, 2002: 12). İnternet bireylere anonimlik suduğu için çoklu kimlik yaratma imkânı, fiziki dünyadan çok daha fazladır. Çünkğ bireyler fizıki dünyada bedenleri ile bır bütün olduları ve yarattıkları kiliklerle çok daha derin bağlatılar kurma, bu neenle de sosyal normlara uymak zorundadır. Çünkü bireylerin gündelik yaşamda kullandıkları maskeler onların gerçek veya bilinen kimliklerini oluşturmaktadır. Çünkü fıziki dünyada kurallara uymamak alaya, dışlanmaya ya da linçe sebep olmakta; bu nedenle birey bunlardan kaçınmak için maskeler takmak zorunda kalmaktadır (Zhao vd., 2008'den akt. Toprak vd. 2009). Fiziki dünyada kimlikler bireyin bedeni gibi bir parçası olmakta ve o kimlikten kurtulmasıkolay olmamaktadır. Oysa internette sadece simgesel olarak var olup diledikleri kimliği yaratıp dilediği anda o kimliği yoketme imkanına haiz olan bieyler fıziki dünyaya nazaran kimlik üretimide daha verimli imkanlara sahiptir. İstediği tepkiyi, ilgiyi göremeyen birey kolayca yarattığı kimliği yokedip bir başkasıı yaratabilmektedir. Niedzviecki "Dikizleme Günlüğü (2010)" eserinde sosyalağlar vasıtasıyla bireylerin mahremlerini kamuya açtıklarını, internetin bu bağlamda bireylere

yeni olanaklar sunduğunu ve böylece gözetleme ve gözetlenmenin normalleştiğini ve sosyal ağlarım dikizleme kültürünün birer aracı olduğunu söylemektedir (Niedzviecki, 2010:8-14).

Birey sosyal ağları vasıtasıyla "ben"i okuyarak, "ben"i yazarak, "ben"le bağlantıya geçerek çevrimiçi kimlikler oluşturmakta ve kendine ait mahrem ılilele ve paylaşımlarıyla bir tür toplumsal görünürlük kazanmaktadır (Gurak, 2008: 10-64; akt. Şener, 2010). Birey yarattığı kimliklerle Goffman'ın günlük ilişkilerde 'benliğin sunumunu sanal dünyada "benliğin reklamı"na dönüştürmektedir. İhtiyaç duyduğu beğeniyi, ilgiyi, popülariteyi sağlamak ıçin sürekli yeni kimlikler ve yeni etkileşimlere ihtiyaç duymakta, yarattığı her kimlik ve benliği paylaşımlarıyla pazarlamakta ve bu ihtiyaçlarını tatmin etmektedir.

Niedzviecki, bireylerin benliklerinin reklamını yapmasına, "toplumun artık doyuramadığı birtakım ihtiyaçlarını tatmin etmeye çalışıyorlar" açıklamasını getirerek eski cemaatçi yapıdan soğuk bürokratik ilişkilerin olduğu modern toplumlarınbireyin itiyaçlarını tatmşn edemediğini söylemektedir (Niedzviecki, 2010: 37-38). Çünkü modern toplum ve tüketim kültğrü bireyleri tektipleştirmekte ve biricikliğini yitırmesine neden olmaktadır. Birey sosyal ağlar vasıtasıyla yarattığı kimliklerle bu bırıcikliği yeniden kazanmaya çalışmaktadır. Niedzviecki, "Dikizleme Kültürü"nün 'insanlığını yitirmiş insanlık' sorununa bulunmuş çarpık bir çözüm" olduğunu bireylerin ötekileri dikizleyerek kendini hem onlarla venzeştirip hem de ayrıştırarak biricikliğini kazanmaya çalıştığını ileri sürmektedir (Niedzviecki, 2010: 38). Birey dikizlenerek biricik ve özel olduğunu göstermek üzere tüm mahreminı kamuya açmakta bir beis görmemektedir.

Sanal Dünyada Kimlik ve Öteki

Nasıl teknolojik gelişimler toplumsal örgütlenme türlerini değiştirip dönüştürdüyse, her toplumsal örgütlenme türü de kendi kimlik türlerini biçimlendirmiştir. Geleneksel topluluklarda kimlik soy ve kan bağına göre şekillenmekteyken, modern toplumlarda eğitim, meslek, yetenek gibi özelliklere göre şekillendirilmiştir. Postmodern topluluklar ise kimlik gerçekliğin parçalanıp, bölünmesi, belirsizleşmesi ile birlikte akışkan ve belirsiz bir şekle bürünmüştür. Her ne tür toplumsal örgütlenmeye ait olursa olsun her kimlik var olmak için ötekiye ihtiyaç duymuştur. Yeni iletişim teknolojileri temelli toplumsal örgütlenme bir hiper gerçeklik yaratmaktadır.

"Toplumsal örgütlenme üretimin yerini aldığını ve yeni bir simülasyon çağının içerisinde bulunduğumuzu iddia etmektedir. Modernlik, eğer kodları ve modelleri endüstri burjuvazisinin denetlediği üretim çağıysa, bunun tersine postmodern simülasyonlar çağı,modeller, kodlar, sibernetik tarafından yönetilen bir enformasyon ve göstergeler çağıdır. Bu medya ortamında enformasyon, eğlence, imaj ve politika arasındaki sınır infilak edip içe göçmekte, enformasyon bombardımanının yarattığı entropi sonucu gerçekleşen bu içe göçme kitlelerin sessiz yığınlar haline gelmesine neden olmaktadır" (Baudrillard,1991: 22).

Bu hiper dünyada çok fazla bilgi paylaşılmakta ancak iletişim sığ kalmaktadır. Her iletişim kültürünün kendi iletişim şeklini yarattığı gibi iletişim teknolojilerinin gelişimi de kendine has bir dil yaratmıştır. Sanal dünyada kullanıcı bölünmüşlük, çeşitlilik, heterojenlik, karmaşıklık, görecelik, belirsizlik, özgünlük, parçalanmışlık gibi özelliklerle ortaya çıkan postmodern semantik alanlarda bedenini dışarda bırakarak zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde sadece yarattığı akışkan ve belirsiz kurgusal kimlik ile yer almaktadır. Bu semantik dil sayesinde kullanıcılar üye oldukları cemaat sayısına bağlı olarak birden fazla sanal kimlik ve benlik kurgulayabilmektedirler. Postmo-

dern kabile de dediğimiz sanal cemaatler, tüm bu parçalanmışlık temelinde benzerlik ve farklılık ikiliği üzerinde var olmaktadır. Birbiriyle benzer ilgi alanlarına sahip olan kullanıcılar cemaatleşirken, farklı olanlar potansiyel bir tehdit olarak kabul edilerek ve ötekileştirilerek cemaate aidiyet duygusu pekiştirilmekte ve cemaat kimliği yaratılmaktadır. Öteki gerçek cemaatlerde olduğu gibi sanal cemaatlerde de "dayanışma bağlarının yaratılmasını sağlar ve onlarda ait oldukları topluluğun, diğerlerinden ayrı ve farklı olduğu imajının oluşmasına yol açar. Ve dayanışma bir grup oluşturma bilincinin üzerinde temellendirilir, dışarıda kalanlar, yabancı ve potansiyel 'düşman' olarak görülür. ... bir kültüre dahil olan bireyler duygusal olarak bazı simgeleri, değerleri, inançları ve gelenekleri içselleştirirler ve onları kendilerinin bir parçası olarak değerlendirirler. Bireylerin kimliklerini inşa ederken topraklarına, dillerine, simgelerine ve inançlarına bireylerin yaptıkları duygusal yüklemelerdir" (Guibernau 1997: 131). Birey hem aidiyet duygusunu beslemekte hem de yarattığı kimliklerle hem cemaat içinde he birey olarak biricikliğini hissetmektedir.

Kimlik ya da sosyolojik anlamı ile "ben"lik öteki ile var olmaktadır. Ben-öteki ilişkisi birbirini tamamlayan iki yarım gibidir. Ben inşa edilirken öteki, öteki yaratılırken ben oluşturulmaktadır. Postmodern yapılanma ikilik temelinde kurulmuştur: Benzerlik ve farklılık (Bauman, 1997; Baudrillard, 2004: 162). Ben ancak farklı olan öteki ile karşılaştığında kendi farkına varmaktadır. O zaman kendine benzerlerle yakınlaşırken, farklı olan öteki ile arasına mesafe koymaktadır. Ancak yeni medya teknolojilerinin gelişimi, sanal dünya ve sosyal ağlar bu mesafeyi daraltmıştır. Heidegger, ben ile öteki arasındaki ilişkinin kamusal alan denilen ve bütün kimliklerin bir araya geldiği alanlarda ben ve öteki arasındaki farklılıkların ortadan kalktığını, ötekilerle paylaşımda bulunurken benin, ötekinin farklılıkları ve özelliklerini benimseyerek onunla benzeştiğini vurgulamaktadır (1999: 9).

"Kişinin içindekine ait olan ötekidir. Kişinin durduğu yerden bilebileceği yalnızca ötekidir. Ben ötekinin bakışında yazılır. Ve bu, içerisi ve dışarısı arasındaki, ait olanlarla olamayanlar arasındaki, tarihleri yazılı olanlarla bağımlı ve konuşulamayan bir tarihe sahip olanlar arasındaki sınırları alaşağı eden bir anlayıştır. Söylemin bu ikililiği, ötekinin bene bir gereksinimi, kimliğin ötekinin karşısındaki bu yazılımı, kendi dillendirişini büyük ölçüde verili bir metnin menzili içinde bulur" (Hall, 1998).

Timisi'ye göre kimlik sembolik etkileşim sürecinin bir ürünüdür. Gerçek dünyada kimlik sembolik anlam alanları ve birincil ilişkiler ile kazanılmakta, yaşanılan coğrafya ve kültür ile sınırlandırılmaktadır (2003: 170). İletişim teknolojisinin gelişimi, internet ve sosyal ağlar; kimliğin oluşması ve biçimlenmesinde başat rol oynamaktadır. İletişim teknolojileri yeni toplumsal ilişkiler ortamı olduğu için gerçek kimliklerin yanında dijital dünyada yaratılan profillere göre biçimlenen sanal kimlik dediğimiz kurgusal kimliklerin oluşumuna da imkân vermektedir (Agger, 2011; Timisi, 2003). İster birey ister cemaat kimliği olarak yaratılmış olsun tüm sanal kimlikler de gerçek kimlikler gibi oluşmak ve biçimlemek için bir ötekine ihtiyaç duymaktadır. Üyeler cemaatin bir parçası olmak ve üyeliğin devamlılığını sağlamak için bu kurgusal kimlikleri benimsemek durumundadır.

Postmodern cemaat, iletişim teknolojileri temelli olması nedeni ile çok çabuk değişip gelişebilmektedir. Bu nedenle üyeler benzer bilgi kaynaklarını kullanmaları nedeni ile ötekiyle çok kolayca aynı dili ve aynı kodları kullanabilmektedir. Sanal dünyada mesafeler ve sınırlar ortadan kalkmakta, ben öteki ile vaktini geçirmekte ve bunun etkisi ile birden fazla kurgusal kimlik yaratmaktadır. Bu nedenle öteki hem düşman hem de sahip olunmak istenen özellikleri nedeniyle dosttur. Bu durum Conolly'e göre; benin öteki ile aynı kimliğe sahip olmaktan, sahip olduğu kimliği aşarak bakir olasılık-

lar üzerine gidebilme fırsatına sahip olmasından ve cemaatin bu yolda onun üzerinde kurduğu baskıyla savaşmaktan bıkmış olmasından dolayı öteki ile iç içe ve beraber olmayı tercih etmiştir (1995: 214). Sanal evren sağladığı, bölünmüşlük, akışkanlık, çeşitlilik ve çoğulculuk ile aynı zamanda benin üye olduğu sanal cemaatlerle ve bu cemaatlerin kuralları ile varlığını korumasına da yardımcı olmaktadır. Ancak geleneksel cemaatlerdeki kadar keskin sınırlar olmadığı için her yeni öteki ile, yeni bir kimlik yaratılabilmekte, her yeni kimlikle benin farklı bir özelliği öne çıkmaktadır. Birey her bir kimlikle farklı bir sanal cemaate üye olarak ihtiyaç duyduğu ilgi, aidiyet ve beğeni ihtiyaçlarını birden fazla benlik ve kimlikle karşılayabilmektedir.

Bailey, sanal dünyada kimliklerin kurgulanıp durum ve şartlara bağlı olarak değiştirilip, yeniden şekillendirildiğini bunun da dil aracılığı ile yapıldığını belirtmektedir (akt. Binark, 2001: 8). Poster, kimliklerin interaktif ilişkiler ve dil ile biçimlendiğini belirtmektedir (akt. Timisi, 2003: 171-172). Kimlikler dil ile yaratılmakta bu nedenle de cemaatin kolektif kimliğine sahip üyeler arasında bir sembolik alan ve kültürel bir örüntü yaratılmaktadır. Hall'e göre kimlikler cemaatin geçmiş öykülerdir ve üyelerini şartlara ve durumlara göre konumlandırmaktadır (1998: 177). Sanal cemaat kimliği sadece üyelerin kendini nasıl tanımladığını değil, öteki tarafından da nasıl tanımlanıp konumlandırdığını ifade etmektedir. Sanal kimlik ya da sanal benlik yeni medya teknolojileri ile diğer kullanıcılara bağlanan birey ve onun online olma pratiği ve etkileşiminin ona has özel yoludur (Agger, 2011: 13). Birey sanal dünyada sosyal bir varlık olması dolayısıyla sanal grup ve cemaatlerin üyesi olarak sosyalleşmek ve aidiyet duygusunu tatmin etme ihtiyacı duymaktadır. Her bir sanal topluluğu knedine has bir kültürü ve kimliği bulunmaktadır. Fiziki dünyadaki topluluklardan farklı olarak birey istediği kadar topluluğa üye olabilmektedir. Çünkü sanal dünya bireye dilediği kadar kimlik ve benlik yaratma imkanı sunmaktadır. Sanal cemaatlerin benlik ve kimlikleri de üyelerin kendi örgütlenmelerine has, birbirine bağlanma ve etkileşim/iletişim kurma yolu olarak tanımlanabilir.

Kimlik sanal cemaatlerde anahtar rol oynamaktadır. Fiziki dünyada bir bedenim varsa ben de varım anlayışının sonucu olarak "bir kişi bir kimliktir" normu kabul edilmektedir. Ancak sanal dünya bu durum farklıdır ve orada fiziksel dünya, beden, mekân ve zaman dışarıda bırakılarak var olunmaktadır. İnternet bireye birden fazla benlik ve kimliğe sahip olma imkânı sunmaktadır. Bu dijital ortamlarda örneğin bir erkek kendine kadın ya da çocuk kimliği inşa edebilmekte, kendini gerçekte olduğundan farklı bir şekilde tanıtabilmektedir (Donath, 1999: 27; Giddens, 2016: 420). Kimlik, görünen maskelerin değişiminin arkasındaki sebat ve kendi olma duygusunun devamlılığını ima etmektedir. Açık bir biçimde toplulukla ilişkilidir. Bireyi, diğer kolektif bireylerden ayırarak kendini kurmasını ve tanımlamasını sağlamakta ona topluluk içinde bir yer oluşturmaktadır. Birey fiziki dünyada olduğu gibi sanal evrende de taktığı maskeler kadar rol üstlenmektedir. Bir bireyin sanal cemaate katılmak için yarattığı kimlik onun cemaate aidiyet duygusunu sağlamaktadır. Birey cemaat kimliği sayesinde cemaat içinde kim olduğunu ve cemaat aktiviteleri ile ne kadar örtüştüğünü öğrenmektedir (Markus ve Nurius, 1986). Örtüşme sağlayana kadar kimliğini defalarca yeniden kurgulamaktadır. Fiziksel bedeni, sesi olmaksızın birey sanal kimliği ile var olmakta, internetin ona sağladığı anonimlik sayesinde kolayca yeni kimlikler inşa edebilmektedir (Turkle, 1995; Kirkley at al., 1998). Goffman (1959), Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu isimli eserinde insanların her bir rol için farklı benlikler inşa ettiğini anlatmaktadır. Sanal dünyada da bedensiz benlikler ancak dil yardımı ile var olmakta, kimliklerini inşa etmektedirler. Sanal benlikler fiziki dünyadan farklı olarak sadece bir kimliğe sahip değildir. Üyesi olduğu her grup ya da cemaat için fiziki dünyada sahip olmadığı ya da olamayacağı özelliklere sahip olduğu yeni kimlikler yaratma imkanına

sahiptir. Bu da üyelerin topluluğa ait olduklarını hissetmelerini ve biz duygusunun yaratılmasını sağlamaktadır. Bu ortak zihniyet ve cemaat kimliği üyeler arasında yanlış anlamaları önlemekte ve kendilerine has bir dil ve jargon oluşturmalarına imkân vermektedir. Kimlik yolu ile üye cemaat kaynaklarına da erişim sağlayabilmektedir. Oluşan biz duygusu ile üyeler kendi cemaatlerini benimsedikleri için cemaat içinde diğer üyelerle olan etkileşim ve iletişimlerini artırmakta hatta bu bağı fiziksel dünyaya taşıyabilmektedir (Ma ve Agarwal, 2007: 7; Swan vd, 2004: 18). Kimlikler bireylerin kendileri ile ortak ya da benzer ilgi alanları, çıkarlar, davranış ve tutumlara sahip ötekileri bulması ve onlarla etkileşime geçmesine izin vermektedir (Jensen vd, 2002). Sanal cemaatler katılımcıları arasında etkileşim ve eylemlerini yorumlamalarını sağlamak üzere bir zihniyet oluşturmakta ve üyelerine benimsetmektedir. Üyelerinin kimliklerini oluşturmakta ve her bir üyenin kimliğinin diğerleri tarafından kabul edilmesini sağlamaktadır (Poster, 1995: 16).

Bu kimlik bireyin hayal dünyasının bir ürünü olarak yeniden kurgulanırken diğer kimliklerine nüfuz etmektedir. Cemaat üyeleri edindikleri bilgiyi arttırırken değişip dönüştürdüğü kimliği fiziki dünyadaki karakteri tarafından içselleştirmektedir. Birey sanal dünyada edindiği tutum ve davranışlarını fiziksel dünyaya taşımaya başlamaktadır. Sanal cemaat üyelerinin cemaat kimlikleri ile fiziki dünyada da kendilerini göstermekten kaçınmamaktadır. Örneğin Facebook üzerinde kurulan ve cemaatleşen Amacı olmayan Grup üyeleri fiziki dünyada bir araya gelmekte burada da cemaat kimliklerini ön plana çıkarmakta ya da Ekşi Sözlük yazarı olduğunu arkadaş topluluğu içerisinde dile getirerek üyesi olduğu bu sanal cemaatin prestijinden fiziksel dünyada da tatmin sağlamaya çalışmaktadır. Üyeler taşıdıkları cemaat kimliği ile gurur duyarak diğer platformlarda da bu kimliklerini öne çıkarmaktadır. Elbette geleneksel ve modern cemaatlerde olduğu gibi sanal cemaatlerde de kimlik ve kültür öteki üzerinden kurulmaktadır.

SONUÇ

Bireyle sanal dünyada fiziki dünyada olduğu gibi öteki ile temas ettiğinde benliğinin farkına varmakta, onu gözlemleyerek kendi biricikliğini fark etmek üzere kimliğini oluşturmakta, değiştirmekte veyeniden üretmektedir. Sanal dünyaın çoklu kimlik yaratımına verdiği imkan sayesinde birey aradığı ilgi, beğeni ve popülariteye uygun olarak kimlikler yaratmakta ve istediği reaksiyonu alamadığında bu kimlikleri yok ederek yenilerini yaratabilmektedir. Bireyler dilediği kadar kimlik yaratmakta, aynı anda birden fazla benliğe ve topluluk üyeliğine sahip olabilmektedir. İster bireysel isterse topluluk kimliği olsun birey bu kimliği yaratırken mutlaka bir ötekine ihtiyaç duymaktadır. Öteki, bireyin kendini ve topluluğunun farkına varmasını ve tanımasını sağlamaktadır. Birey kendini idealize etmek üzere bireysel kimliğini şekillendirmekte ve idealiz ettiği benliğe ulaşmak üzere pek çok sanal topluluğa üye olmaktadır. Birey biricikliğini yeniden kazanmak üzere kimliğinde olumsuz özellikleri yok ederken/gösterirken bir yandan da ona olumlu özellikler atfetmekte ve kendini özel hissetmeye çalışmaktadır. Sanal dünya ve sanal dünyadaki öteki bireye fiziki dünyada karşılayamadığı beğenilme, takdir edilme, biricik olma duygularını tatmin etmek üzere kolayca kimlikler ve benlikler inşa etme olanağı sunmaktadır. Birey dilediği kadar kimliği, özgürce deneyimlerken hem aidiyet duygusunu tatmin etmekte hem de biricikliğinin keyfini sürmektedir. İnertnet ortamının sunduğu akışkan kimlikler birey bir özgürlük hissi verirken aslında bir yandan da yaratığı kimliklerin verdiği olumlu hisleri kaybetmemek adına onu, bu kimliklere bağımlı kılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Agger, B., 2011, Sanal Benlik, Volkan Hacıoğlu (Çev.), İstanbul: Babil Yayıncılık
2. Baudrillard, J., 1991, Sessiz Yığınların Gölgesinde Ya Da Toplumsalın Sonu, Oğuz Adanır (Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
3. Baumann, Z., 1997 Küreselleşme, Toplumsalın Sonuçları, Abdullah Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
4. Bauman, Z., 2007, Liquid Times. Living in a Age of Uncertainty, Polity Press.
5. Bauman, Z.,2015,Sosyolojik Düşünmek, Abdullah Yılmaz (Çev). İstanbul: Ayrıntı
6. Bilgin, N., 2007, Kimlik İnşası, İzmir: Aşina Kitaplar
7. Bilici, V., 2007, "Nesnel ve öznel şartlar arasında Kürt milliyetçiliği", Gündem Analiz, 13
8. Binark, M., 2001, "Kadının Sesi Radyo Programı ve Kimliği Konumlandırma Stratejisi". Toplumbilim. Sayı:14. Ankara: Bağlam.
9. Binark, M ve G. Bayraktutan Sütcü, 2009, "Devasa Çevrimiçi Oyunlarda Türklüğün Oynanması: Silkroad Online'da Sanal Cemaat İnşası ve Türk Klan Kimliği". Dijital Oyun Rehberi-Oyun Tasarımı, Türler ve Oyuncu. M Binark, G. Bayraktutan Sütcü. Ve I. B. Fidaner(Der.). İstanbul: Kalkedon Yayınları
10. Bostancı, M. N., 1999,Bir Kolektif Kimlik Olarak Milliyetçilik, Doğan Kitap, İstanbul
11. Boyd, D., 2014, It's complicated: The social lives of networked teens [Elektronik Sürüm]. London: Yale University Press.
12. Buckingham, D., 2008, "Introducing Identity", Youth, Identity, and Digital Media, DavidBuckingham (Ed), Cambridge, MA: The MIT Pres
13. Connolly E. W, 1995 , Kimlik ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Çözüm Önerileri, F. Lekesizalın (Çev.), İstanbul: Ayrıntı
14. Çoban, S., 2013, Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya, İstanbul:Parşömen
15. Debord, E. G., 2006, Gösteri Toplumu (2. baskı) (Çev. A. Emekçi, O. Taşkent). İstanbul: Ayrıntı
16. Demir, K., 2002, Türkiye'deki Resmi ve Özel Lise Öğretmenlerinin İzlenim Yönetimi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
17. Demirtaş, H. A., 2003, "Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar", İletişimAraştırmaları Dergisi, 1(1)
18. Donath, S., 1999, "Identity and deception in the virtual community Judith", Communities in Cyberspace, Marc A. Smith and Peter Kollock (Ed.), New York: Routladge
19. Foucault, M., 2003, İktidarın Gözü seçme yazılar 4, Işık Ergüden (çev), İstanbul: Ayrıntı
20. Giddens, A., 2009, On the reading the presentation ofself: Some reflection. Social Psychology Quarterly, 72(4), 290-295.
21. Giddens, A.,2016, Sosyoloji, İstanbul: Kırmızı

22. Goffman, E., 1967, On face-work: An analysis of ritual elements in social interaction. Reflections, 4(3),7-13.

23. Goffman, E., 2009, Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu (B. Cezar, Çev.). Metis Yayınları, İstanbul. (Orjinal çalışma basım tarihi 1956).

24. Guibernau, M., 1997, Milliyetçilikler. 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler. (Çev.: N. N. Domaniç) İstanbul: Sarmal.

25. Hall, S., 1998, "Kültürel Kimlik ve Diaspora", Kimlik:Topluluk/Kültür/ Farklılık, J. Rutherford (Der), İrem Sağlamer (Çev.), İstanbul: Sarmal

26. Jensen, C., J. Davis and S. Farnham, 2002, "Finding Others Online: Reputation Systems for Social Online Spaces", SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems, Minnesota

27. Jost, J. And J. Sidanius, 2004, Siyaset psikolojisi: Giriş . JT'de. Jost, & J. Sidanius (Eds.), Politik psikoloji: Anahtar okumalar (s. 1-17). New York: Taylor &Francis

28. Karaduman, S., 2010, "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü",

29. Journal of Yasar University, 17/5, İzmir

30. Kıdıraliyeva,S., 2007, "Milli Kimlik Nedir?", GÜNAKSAM Güney Azerbeycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları, Turkish Weekly Ankara: USAK

31. Kirkley, S. E., J. R Savery and M. M. Grabner-Hagen, 1998, "Electronic teaching: Extending classroom dialogue and assistance through e-mail communication", Electronic Collaborators: Learner-Centered Technologies for Literacy, Apprenticeship, and Discourse, C. J. Bonk & K. S. King (Eds.), 209–32. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

32. Ma, M. and R. Agarwal, 2007, "Through a Glass Darkly: Information Technology Design, Identity Verification, and Knowledge Contribution in Online Communities". Information Systems Research 18(1), 42–67 (2007)

33. Maier, H.R., 1998, "Otoriter ve Totaliter Bir Geçmişle Nasıl Hesaplaşılır? Ders Kitabı Yazarlarının Önündeki Sorunlar", Tarih Eğitimi ve Tarihteki Öteki Sorunu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

34. Markus, H. And P. Nurius, 1986, "Possible selves", American Psychologist, 4(9), 954–69

35. Marx, K., 1993, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, Ankara: Sol

36. Niedzviecki, H., 2010, Dikizleme Günlüğü, İstanbul:Ayrıntı

37. Poster, M., 1995, "Postmodern virtualities", Cyberspace, Cyberbodies, Cyberpunk. Cultures of Technological Embodiment, M. Featherstone, and R. Burrows (Eds), London: Sage Publication

38. Schnapper, D., 2005, Öteki ile İlişki, Ayşegül Sönmezay (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi

39. Üniversitesi Yayınları

40. Simmel, George: 2009 Bireysellik ve Kültür, Tuncay Birkan (Çev.), İstanbul: Metis

41. Smith, M. A., 2002, "Tools for navigating large social cyberspaces, Commun", ACM 45(4) 51–55.

42. Swann, W.B., J.T. Polzer; D.C. Seyle and S.J. Ko, 2004, "Finding Value in Diversity: Verification of Personal and Social Self-Views in Diverse Groups", Academy of Management Review 29(1), 9–27

43. Şener, G. ve Y. Özkoçak, 2013, "Sosyal Ağlarda Görünür Olmak: Facebook Fotoğraflarında Bireyin Kendini Sunum Stratejileri", Sosyal Medya ve Ağ Toplumu-2, Kültür, Kimlik, Siyaset içinde, Can Bilgili ve Gülüm Şener (Ed.), İstanbul: Beslenme Saati Kitapları, 121-154.

44. Timisi, N., 2003, Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

45. Toprak, A., Yıldırım, A., Aygül, E., Binark, M., Börekçi, S. ve Çomlu, T., 2009, Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: Görülüyorum Öyleyse Varım, İstanbul: Kalkedon.

46. Turkle, S., 1995, Life on the screen: Identity in the age of the Internet, London: Weidenfeld and Nicolson Press

47. Türkbağ, U. A., 2003, "Kimlik, Hukuk ve Adalet Sorunu", Doğu Batı, Sayı:23

48. Uyanık, F., 2009, Slavoj Žižek ile internetteki kurgusallık üzerine. BBC Türkçe: http://www.bbc.co.uk/turkce/ozeldosyalar/2010/03/100305_superguc_zizek.shtml adresinden alınmıştır

49. Vergin, N., 2007,Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar, (5.Baskı), İstanbul: Bağlam

50. Zhao, S., Sherri, G., Martin, J., 2008,"Identity construction on Facebook: Digital empowerment in anchored relationships", Computers in Human Behavior, 24, ss.1816-1836. http://newsroom.fb.com/company-info/ adresinden alınmıştır

51. Zizek, S., 2006, Kırılgan Temas, Tuncay Birkan (Çev.), İstanbul: Metis

CHAPTER 108

OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE ÖĞRENME MERKEZLERİNDE ÇOCUKLARIN OYNADIKLARI OYUNLAR VE YARATICILIĞIN GELİŞİMİ[1]

Füsun YILDIZBAŞ[2]

Necate BAYKOÇ[3]

1 Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Anabilim Dalı'nda yapılan doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu Çocuk Gelişimi Bölümü, Türkiye

3 Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Türkiye

GİRİŞ

Okul öncesi dönem, çocuğun dünyaya gelişinden ilkokula başlamasına kadar geçen yılları kapsar ve çocukların ileriki yaşamlarında çok önemli bir yere sahiptir. Okul öncesi dönemde çocuk zamanının çoğunu oyun oynayarak geçirir. Oyun, çocuk için deneyim kazanma, öğrenme ve üretme aracıdır. Çocuk oyun sırasında çevresinde gözlemlediklerini taklit ederek kendi dünyasında birçok analiz ve sentez gerçekleştirir. Oyun, çocuğun kendi yeteneklerini keşfettiği, yaratıcı potansiyelini kullanabileceği, dil, zihin, motor, sosyal ve duygusal gelişimlerini destekleyici en etkili ortamdır (Bozoklu, 1994).

Son yıllarda, gelişmiş ülkelerin eğitim sistemlerinde oyunun oldukça önemli bir etkinlik olarak yer aldığı görülmektedir. Eğitim alanındaki çok sayıda bilim insanına göre oyun, çocuğu tanımada ve değerlendirmede en önemli araçlardan biridir. Genel eğitimin içinde yer alan oyun temelli eğitim, planlı faaliyetlerden oluşur. Çocuklar karar verme, işbirliği, sıralama, düzenleme, paylaşma, başkalarının hakkına saygı gösterme, yardımlaşma gibi birçok sosyal davranışları oyun sürecinde öğrenirler. Çocuk oyun yoluyla yetişkinlik yaşamı için gerekli becerileri pratik yaparak kazanır ve zamanla geliştirir. Alan yazında yer alan araştırmalar, oyunun çocukların özellikle zihinsel, duygusal ve psikomotor olmak üzere tüm gelişim alanlarına olumlu yönde katkısı olduğunu göstermektedir (Ayan ve Memiş, 2012).

Okul Öncesi Dönemde Oyun

Çocuk dünyaya geldiği andan itibaren çeşitli uyarıcılarla karşılaşır, seslere yanıt verir, hareketleri taklit eder ve büyüdükçe taklitler oyuna dönüşür (Bozoklu, 1994). Çocuğun yaşamında oyun, çok ciddi ve önemli bir uğraştır. Aynı zamanda çocuğun çevresi ile ilişki kurmasına, iç dünyasında yaşadığı sevinç, sevgi, nefret ve saldırganlık gibi duygularını ve düşüncelerini yansıtmasına yardımcı bir eğlence, gelişim ve eğitim kaynağıdır. (Aral, 2001).

Oyunla ilgili yapılan tanımlardan bazıları şunlardır: Froebel'e göre oyun, çocuğun gelişimsel yapraklarının doğal açılımıdır. Allin'e göre, çocuğun kendi insiyatifini kullanabileceği, yeteneklerinin farkın vardığı ve doyum sağladığı bir fırsattır (Ellis, 1973; Reilly, 1974; Akt. Bozoklu, 1994). Montaigne oyunu, çocukların en gerçek uğraşları; Piaget oyunu, dış dünyadan alınan uyaranları özümleme ve uyum sistemine yerleştirme yolu olarak tanımlamıştır (Aral, 2001). Piaget oyun ortamını doğal bir süreç olarak görmekte ve çocuğun gelişimi ve eğitiminde bazı ölçütler üzerinde durmaktadır. Bu ölçütler şunlardır: "Oyun bir doğaçlama sürecidir, eğlencelidir ve kendi içinde bütünlüğü olan bir etkinliktir, içten güdümlüdür ve çatışmalardan uzak, özgür bir ortamdır" (Sevinç, 2009).

Çocukluk döneminde oyunun genel amacı; deneyim kazanma, yaratma, iletişim kurma, öğrenme ve yetişkinliğe hazırlanma aracı olmaktır. Bunların yanında, duyguları ifade etme yolu, sıkıntılardan kurtulma, özgürlük ve mutluluk kaynağı olan, çocuğu geliştiren ve eğlendiren, çocuğun tüm gelişim alanlarını destekleyen etkinliklerin tümü olarak özetlenebilir (Poyraz, 2003). İnsan yaşamına temel oluşturan okul öncesi dönemde, çocuklar doğal öğrenme ortamı olan oyunlar aracılığıyla sosyal, duygusal, zihinsel ve fiziksel yönden gelişimlerini destekleyerek katkı sağlamaktadır. Çocuk, oyun etkinlikleri aracılığıyla; el becerilerini ve bedensel koordinasyonu geliştirir, nesnelerin işlevlerini kavrar ve iletişim becerilerini geliştirir. Oyun, hem çocuğun gelişimi destekleyen, hem de onun nesneler dünyasıyla ilişki kurmasına, özgürlük ve bireysellik kazanmasına yardımcı olarak büyük ölçüde toplumsallaşmasına katkı sağlayan önemli bir etkinliktir (Uluğ, 1999).

Okul Öncesi Eğitim ve Öğrenme Merkezleri

Okul öncesi eğitim, çocuğun tüm gelişim alanlarını destekleyen, temel davranışları kazandıran ve bu doğrultuda kişiliğin temellerinin atıldığı eğitim süreci olarak tanımlanabilir. Alan yazındaki çalışmalarda, okul öncesi eğitimin çocuğun gelişiminde etkili ve kalıcı izli olduğunu üzerinde durulmaktadır (Uğur, 1998; Dinç, 2002; Turan ve Aral, 2008; Akı ve ark., 2008).

Okul öncesi dönemde aileden sonra, çocukların yaşıtlarıyla kendi çevrelerini oluşturup gelişimlerini en sağlıklı, en doğal biçimde yaşayabilecekleri bir ortam sağlayan okul öncesi eğitim kurumları gelmektedir (Aral, Kandır ve Can Yaşar, 2002; Oktay, 2010). Bir okul öncesi eğitim kurumunun çocukların eğitim gereksinimlerini karşılar nitelikte tasarlanmış olması gerekmektedir. İyi tasarlanmış eğitim ortamları, çocukların etkin öğrenmelerini destekler ve yaratıcı problem çözme becerilerini geliştirir. Dikkatli ve özenli planlanmış eğitim ortamları eğitim programlarının başarıya ulaşmasında önem taşır. Bu eğitim programlarının amacına uygun şekilde planlanabilmesi ve uygulanabilmesi için eğitim ortamlarının öğrenme merkezlerini içerecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (MEB, 2013). Okul öncesi eğitim kurumlarında yer alan ilgi köşeleri, güncellenen Milli Eğitim Bakanlığı 2013 programında "öğrenme merkezi" olarak ifade edilmiştir ve bu merkezler çocukların ilgileri doğrultusunda yaparak yaşayarak öğrenmelerini sağlamak amacıyla hazırlanan ve farklı etkinlikler için ayrılmış özel alanlardır (Ulutaş ve Demiriz, 2006; MEB, 2013).

Okul öncesi sınıflarında, öğretmen tarafından çocukların ilgisine göre düzenlenen öğrenme merkezleri; blok, dramatik oyun, sanat, kitap, fen ve matematik, müzik gibi merkezleri içerebilir (Cowling, 2015; MEB, 2013). Merkezlerdeki materyaller gerçek yaşamda kullanılan nesneler olabileceği gibi bu nesnelerin küçük birer modelleri de olabilir. Merkezlerin; renk, şekil, çizgi ve doku olarak estetik özellikler taşıması, malzemelerin dekor değil elle kullanmaya elverişli olması, çocuğa seçim yapma imkânı sunması önemlidir (Yıldızbaş ve Çamlıbel, 2004).

Okul öncesi sınıf ortamında öğrenme merkezleri, çocukların için öğrenme ve oyun alanlarıdır. Bu merkezler çocuklara yaratıcılıklarını ve becerilerini geliştirmelerine yönelik çeşitli materyaller sunar (Cowling, 2015). Bu alanda Kurtuluş (1999) tarafından yapılan bir çalışmada serbest oyun için yeterli zaman ayrıldığında ve bu etkinlikler yaratıcılık ön planda tutularak hazırlandığında eğitim açısından olumlu sonuçlar elde edilebileceği bildirilirken, Tüfekçi (2013) ise serbest oyuna yeterli zaman ayrılmadığını belirtmiştir (Aral ve Can Yaşar, 2015). Yapılan diğer bir araştırmada, bir okul öncesi eğitim kurumunda bulunması gereken araç-gereçlerin okulların büyük bir çoğunluğunda bulunduğunun gözlendiği (Kubanç, 2014), çocukların ilgi köşelerini tercih etme nedenlerinin başında çocukların kendi isteklerinin etkili olduğu ve öğretmenlerin bu zaman dilimini önemli buldukları ortaya çıkmıştır (Gürpınar, 2006). Okul öncesi eğitim kurumlarından çocukların beklenilen düzeyde yararlanabilmesi için eğitimin planlanması ve uygulaması sürecinde, en önemli rol öğretmenlere düşmektedir (Şimşek, 2012). Bu nedenle öğretmenlerin profesyonel gelişimlerinin hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi ve değerlendirilmesi önemlidir (Zembat, 2007).

Çocuklarda Yaratıcılığın Gelişimi

Yaratıcılık yeteneği, iki kavram arasında benzerlik ya da farklılık belirleyebilme, o güne kadar kurulmamış bir ilişkiyi kurabilme, geçmiş deneyimleri yeni durumlarla ilişkilendirebilme olarak ifade edilebilir (Mindham, 2005). Bir başka ifade ile yaratıcılık, sadece sanatla ilgili olmayan, yaşam boyu devam eden bir yetenek ve "kendini ifade etme, zeka ve hayal gücünü kullanma kapasitesi" olarak tanımlamıştır (Craft, 2003)

Çocuk doğduğu andan itibaren sözel olmayan ifadelerle kendini anlatmaya çalışır ve büyüdükçe kendini ifade etme yöntemleri farklılaşır. Dilin gelişmesiyle sözel yollarla kendini ifade etmeye başlar ve bunun yanı sıra resim, müzik, oyun ve hareket gibi çeşitli biçimlerde kendini ifade etme yollarını geliştirmeye başlar. Bütün bu ifade tarzlarının temelinde, çocuğun yaratıcı gücünün rolü vardır. Aynı zamanda çocuğun yaratıcılığının gelişmesi bu dönemde çocuğa sağlanan oyun ortamı içindeki uyarıcıların ve eğitim programlarının desteği ve yönlendirmesi oldukça önemli bir role sahiptir. Kişinin eğitim ve sosyal yaşantısında başarılı olabilmesi, zihinsel ve ruhsal yönden sağlıklı kalabilmesi için doğuştan var olan yeteneklerini keşfetmesi ve bunları geliştirmesi için desteklenmesi gerekmektedir. Çocuğun doğuştan getirdiği yetenekler arasında yer alan yaratıcılık; bilinen nesneleri, yapıları, olayları, duyguları yeni bir biçimde kullanmak veya farklı bir biçimde birleştirmek olarak ifade edilebilir, yaratıcılığın geliştirilebilmesi için uygun çevre koşullarına ihtiyaç vardır (Bozoklu, 1994).

Yaratıcılığın ortaya çıkışı, gelişimi ve düzeyi bireyden bireye farklılık göstermektedir. Yaratıcılık esneklik; çok yönlü düşünme, duyarlılık; çevreye, insanlara, karşılaşılan yeni durumlara karşı dikkatli ve ilgili olma, akıcılık; rahat, çabuk ve bağımsızca düşünebilme ve hareket edebilme, orijinallik; farklı ve değişik sonuçlara varabilme gibi özellikleri içeren farklı boyutları olan bir kavramdır (Davaslıgil, 1989; Mayosky, 1995). Güleryüz (2001) yaratıcılığı, bireyin karşılaştığı bir sorunu öğrendiklerini birbirleriyle ilişkilendirerek çözebilmesi, ortaya yeni, özgün bir düşünce ya da ürün koyabilmesi olarak ifade etmiştir (Gizir-Ergen ve Köksal-Akyol, 2012).

Öğrenme Merkezlerinde Oyun ve Yaratıcılığın Gelişimi

Özellikle de eğitim alanında önemli bir eğitim çıktısı olarak değerlendirilen yaratıcılık, birçok alanda dikkati üzerine çeken bir kavramdır (Aslan, 2007). Eğitim kurumları, yaratıcı düşünen bireyler yetiştirme, bireylerin var olan potansiyellerini koruma ve geliştirme işlevini gerçekleştirme sorumluluğunu üstlenir. Yaratıcı bireyler meraklı, kendilerine güvenen, problemlere pratik çözümler bulabilen, esnek ve bağımsız düşünebilen, karmaşık ve zor görevlerden hoşlanan, daha kolay empati kurabilen ve yeniliklere daha açık bir görüntü sergileyen, hayal gücü zengin ve yüksek enerjili kişilerdir (Aslan, 2007; Black, 2003; Yazar, 2007; Yıldız, Özkal ve Çetingöz, 2003). Eğitimle duygusal ve davranışsal yönden güçlü, yeniliklere açık, araştırmacı ve yaratıcı bireyler yetiştirmek amaçlanır. Böyle bir kişiliği geliştirmek için de özellikle okul öncesi dönemde olan çocukları zengin, olumlu ve yapıcı deneyimler sunarak yaşama hazırlamak gerekir. Yaratıcılığın gelişiminde oyunun, müziğin, dramanın ve okul öncesi eğitimin etkili olduğunu vurgulayan çalışmalar bulunmaktadır (Aral, Köksal-Akyol ve Çakmak, 2007; Yıldız, Özkal ve Çetingöz, 2003).

Çocukların oyunlarında esnek ve özgür davranışlarıyla hayal güçlerini istedikleri şekilde kullandıkları ve dolayısıyla daha yaratıcı düşündükleri görülmüştür. Beratta ve Privette (1990)'ın gözlemlerine göre oyun, yaratıcı düşünceyi uyaran bir unsur olarak kabul edilebilir. Samur (1983) ve Davaslıgil (1989), çocukluk döneminde oyun oynamanın önemi üzerinde durmuşlar ve oyun oynayarak büyüyen çocukların oyun oynamamış çocuklara göre sosyal yönden daha aktif, yaratma güçlerinin daha fazla, konuşmalarının daha düzgün, dillerinin daha zengin olduğuna dikkat çekmişlerdir. Lieberman (1965), oyun ve yaratıcılık arasındaki ilişkiyi araştırmış ve şu bulguları elde etmiştir: Oyundan zevk alan çocukların sözel sınıflama kategorilerinin daha geniş olduğu ve düşüncelerinde yaratıcılıklarının daha akıcı, öykülere farklı başlıklar bulmada daha ileri oldukları, oyun ortamında daha belirgin şekilde görülmüştür (Sevinç, 2009).

Yavuzer (1988) oyunun yaratıcılığın sürekli bir kanıtı olduğunu ifade etmiş, Razon (1984) da yaratıcı oyunlardan söz ederken "çocuk kil, kum, hamur, çamur gibi malzemeleri kullanırken, inşa oyunları oynarken hayal gücünü geliştirir, yaratıcılık gücünü harekete geçirir" ifadesini kullanarak bu durumu vurgulamıştır. Oyun ile yaratıcılık arasındaki ilişkinin varlığını ileri süren diğer bir takım araştırıcılar da, oyunun, çocuğun öznel düşünceleri tarafından yeni sonuçlara götürecek şekilde, dış çevrenin yeniden düzenlendiğini, üründen ziyade sürece yönelik bir etkinlik olması noktasından hareket ederek, çocukların oyun oynamalarına ortam sağlanmasının yaratıcı davranışları arttırdığını ileri sürmektedirler (Gunsberg, 1985; Akt. Davaslıgil, 1989). Bu varsayımdan yola çıkan Dansky ve Silverman (1973), oyun ile düşünce akıcılığı arasındaki ilişkileri araştırdıkları çalışmalarında, bir grup çocuğa belirli bir takım nesnelerle oynama izni verilmiş, diğer bir grup çocuğa aynı nesnelerle aynı sürede taklit davranışlarına girişmeleri istenmiştir ve üçüncü gruba ise, farklı nesnelerle oyun deneyimi fırsatı tanınmıştır. Deneysel uygulamadan sonra her bir çocuktan, uyarıcı nesnelerin değişik kullanımlarını sıralamaları istenmiştir. Sonuçlar, benzer nesnelerle serbestçe oynamalarına izin verilen ilk gruptaki çocuklar, böyle bir fırsat verilmeyen çocuklara oranla, her nesnenin kullanımına ilişkin anlamlı olarak daha fazla az rastlanan türden cevaplar verdiklerini görülmüş ve bu durum ileri sürülen varsayımı desteklemiştir (Davaslıgil, 1989) .

Öğrenme merkezlerinin çocukların yaratıcılıklarını destekleme, gözlem yeteneklerini arttırma, diyaloglar oluşturmalarını sağlama, dinleme becerilerini geliştirme, duygu düşünce ve fikirlerini ifade etme, materyal paylaşma, yazılı sembolleri tanıma, görevleri hakkında farkındalık geliştirme, tartışmaları çözmeye çalışma, sırasını bekleme ve empati becerileri geliştirmesinde etkili olabileceği vurgulanmaktadır (Hirsh, 2004; Jackman, 2005; Morrison, 2003).

Yaratıcılık klasik anlamda sanat etkinlikleriyle bağdaştırılmaktadır. Oysa bu gibi alanlarda ortaya çıkmayan yaratıcılık bilişsel anlamda matematik ve dil kullanımında kendini gösterebilir. Aslında yaratıcılık, insan yaşamında karar verme, problem çözme, yorum yapma gibi kullandığı stratejilerin tümünün temelinde yer alır (Sevinç, 2009).

Yaratıcılığı Geliştirecek Malzemeler

Çok sayıda değişik nesnelerle doğrudan deneyimi olan çocuklar ise farklı algılar geliştirerek ipuçlarını değerlendirme ve anlam verme durumunda olacaklardır. Bu durum onları daha yetkin, kendine güvenli, çevresini denetleyebilen bireyler olmasını sağlar. Ailesinin bireylerini ayak seslerinden tanıması, ocakta pişen yemeğin ne olduğunu tahmin edebilmesi, çiçeği kokusundan tanıması duyusal ipuçlarından kazanılan bilgilerdir. Duyusal özellikleri öne çıkaran, uyaran malzemeler farklı dokuda ses, koku ve tatta olan nesnelerin ilgi çekici ve işlevselliği ile birlikte artık materyaller de çocukların sembol yaratmalarında ilginç ipuçları sağlar.

Duyusal özellikleri uyaran malzemeler

Nesnelerin parçaları: Çeşitli boyutta ve renkte düğmeler, yün ipliği, mısır püskülü, şişe kapakları, makaralar, dal parçaları, yapraklar, kapı kolları, kapı tokmakları, anahtarlar, tencere kapakları

Nesneleri örtecek materyaller: Eşarplar, masa örtüleri, battaniye, doğal malzeme olarak kum, saman, kar, çakıl

Farklı dokularda malzemeler: Zımpara kağıdı, kadife, kürk, ağaç kabuğu, saten kumaş, deri, taş, yaprak, kil.

Bu malzemelerin üstü kapalı olarak dokunulup tanınması teşvik edilmelidir.

Kokusu olan nesneler: Çiçek, baharat, hayvan, toprak, parfüm, meyve, balık vb.

Ses çıkartan nesneler: Kuş, köpek, çalar saat, düdük, müzik aleti, ahşap ve demir kapı sesleri, teyp, disk (kaydedilen sesleri tanıma, kendi sesini kaydetme), kavanoz ve teneke kutuda mercimek, nohut, bilye gibi malzemeleri sallama, suyun farklı ortamlarda çıkardığı sesler (hortumla sulama, şelale, yağmur, çeşme, çamaşır yıkama, duş sesi, çalkalama, musluktan damlama, su dökme, vb.)

Farklı tatlarda yiyecekler: Gıda maddelerini çocuklarla birlikte hazırlama ve pişirme: Ekmek, pasta yapma, yumurta pişirme, dondurma yapma, meyve suyu sıkma, muhallebi pişirme, reçel yapma, çay ve kahve hazırlama. Çocukların kullanılan malzemeleri koklamaları ve tadına bakmaları teşvik edilmelidir. Aynı zamanda kesme, soyma ve pişirme sürecini gözlemlemeleri sağlanmalıdır. Yaptıkları yorumları dinleyip uygun yanıtlar verilmelidir

Artık Materyal ve Oyun Araçlarının Yaratıcılık Eğitiminde Kullanılması

Eğitimde artık materyallerin ve yapılandırılmamış oyuncakların kullanılmasının çocukların yaratıcılığının gelişiminde, bilgi ve beceri kazanmalarında önemli bir yeri vardır. Çocuklar yetişkin gibi bir nesne ve olaya bütün olarak bakamazlar ancak ellerine aldıkları nesnenin bir özelliği, ayrıntısı onların ilgilerini çekebilir.

Aynı tür nesnelerle oynamak zaman içinde belirli kavramlar oluşturur. Örneğin, kırmızı topla oynayan çocuk önceleri onu tek 'gerçek' olarak görür. Zaman içinde rengi, büyüklüğü, sertliği, zıplaması gibi özellikleri farkında olur. Aynı zamanda başka toplarla karşılaştığında 'top' kavramı yeniden gözden geçirilip ortak özellikler bir araya getirilir. 'Top' kavramı daha üst aşamada yeniden tanımlar. Bu süreç yaratıcılığı içerir. Çocuk, zihninde o nesnenin temsil edilişini yeniden yapılandırır. Bu süreç o güne kadar gördüğü topların çeşidine bağlı olarak topu diğer nesnelerden ayırt eden temel özelliklerin bir araya gelmesine kadar tekrarlanır (Sevinç ve Kermen, 2003).

Çocuk oyun aşamalarında kazandığı kavramları sözlü olarak ifade edip tanımlayabilir, şekil olarak ortaya koyabilir veya resimle ifade edebilir. Çocuğun ifade zenginliği onun deneyimlerine bağlı olarak gelişir. Kokular, sesler, duyular kavramlar da farklılaşmaya neden olur. Kum, su, kil, boya çeşitleri, artık materyal, kumaş parçaları, pamuk, yün, metal parçalar, bitki, taş gibi doğa ürünleri, kalem, kağıt vb. çocukların algılarını temsil etmede bir arada kullanabilecekleri zengin materyal örnekleridir. Bu şekilde farklı ilişkiler, duygular ve fikirler ortaya çıkar ve bu durum baş edilmesi gereken yeni olaylara yol açar. Deneme yanılma ve geçmiş durumlarda edinilen olumlu ilişkilerden yola çıkarak problem çözme davranışları gelişir. Oysa her zaman aynı koşullarda oynanan oyunlar tekrar olma özelliğinin ötesine geçemez.

Yetişkinlerin, çocukların duyusal ipuçları ile bu ipuçlarının zihinsel imgeler ve sembol oluşturması ve yaratma sürecindeki ilişkilerin kurulmasında önemi rolü vardır. Çocukla günlük yaşamda deneyimler hakkında konuşma, ses, tat, koku ve dokuların nelere ait olduğunu belirleme çocuğun belleğinde bu algıların saklanmasını kolaylaştırır. Bu gibi durumlarda yetişkin oyuna farklı bir unsur eklediğinde veya bir ipucu verdiğinde durum farklı bir çözüm gerektirecektir. Oyunda görülen tasarımlar, seçenekler, paylaşılan anlam ve yorumlar çocukların yaratıcılık sürecinde daha ileri düzeyde yeniden temsil edebilmelerine olanak sağlayan kazanılmış özelliklerdir.

Öğrenme Merkezlerinde Oyun Etkinlikleri ve Yaratıcılığın Gelişiminde Öğretmenin Rolü

Yaratıcılık, gelişimsel evrelere bağlı olarak yaşla birlikte teşvik edildiği ve desteklendiği durumlarda daha anlamlı ve güçlü temsil şekilleriyle kendini gösterir. Yaratıcı düşüncenin bağlam içinde gelişmektedir. 3 yaşındaki çocuk kille oynarken bir ev yaptığını söyler, aynı şeklin bir iki dakika sonra bir canavar olduğunu belirtir, bir anda şekil ezilip kitle haline gelebilir. Bu süreçte baskın olan içgüdü ve motivasyon sadece bir ürün inşa etmeye yöneliktir. 5-6 yaşlarında ise çocukların kendi araştırmalarını takiben belli bir "şekil" de karar kıldıklarını, çevrelerine bunu anlatmaktan ve geribildirim almaktan hoşlandıklarını görülür. Bu yaşlarda çocuklar arkadaşlarından ve yetişkinlerden kendi düşüncelerini ifade etmek için kullandıkları resim, şekil ve tasarımları anlamalarını beklerler (Sevinç, 2009)

Yapılan çeşitli araştırmalar, yaşanılan fiziki çevrenin insan davranışı ve gelişimi üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Warner ve Lynch (2004) göre sınıf ortamlarının da çocukların davranışları üzerinde önemli etkileri vardır. Çocuğun içinde bulunduğu fiziksel ortam çocukta düzen, coşku, ilgi, merak, güven duygusu yaratmalı, yaratıcılığı teşvik ederek olumlu çocuk davranışları ve öğretmen tutumlarına fırsat tanımalıdır. Aynı zamanda çocuğun iletişim, ifade, düşünme, yaratıcılık becerilerini geliştirmeli ve çevresindeki dünya hakkında merak uyandırmalıdır (Sevinç, 2009).

Okul öncesi öğretmeninin, çocuklardaki gelişimsel kazanım ve göstergeleri gözleyebilmesi için eğitim ortamını onların ilgi ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde düzenlemesi gerekmektedir. Eğitim ortamının düzenlenmesindeki özellikler, çocukların gelişimleri, yeni ve özgün ürünler oluşturmaları, yeni davranışlar ortaya koyabilmeleri ve özellikle yaratıcılığa yöneltilmeleri açısından önemlidir (Aral ve Can Yaşar, 2015).

Çocukların seçtikleri oyunlar, oyunlarında aldıkları roller, oyunlarının içeriği, oyun arkadaşları ve onlarla kurduğu etkileşim çocuğun sosyal, duygusal, fiziksel ve zihinsel performansı hakkında objektif bilgiler verir. Çocuklar oyunları sırasında özel yeteneklerini sergiledikleri gibi, yardıma ihtiyaç duydukları alanlarla da ilgili ipuçları verirler (Tuğrul, 2010).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Okulöncesi dönemde eğitim ortamları, çocukların keşif yaptıkları, sözlü iletişim kurarak soru sordukları, bilgileri yapılandırdıkları, bireysel ya da grup olarak yaratıcı etkinlikler gerçekleştirdikleri mekandır (Mills ve diğerleri 1998; Akt: Kıldan, 2007).

Çocuklarda yaratıcı ifadelerin kendiliğinden ortaya çıkan bir özellik olmadığı, yaratıcılığın ortaya çıkarılması, olumlu bir şekilde kullanılması ve geliştirilmesi için uygun eğitim ortamının düzenlenmesi ile mümkün olduğu, temel hareket noktası olmalıdır. Bu bağlamda, yaratıcılığın oyun ortamında gelişmesinde öğretmenin rolü oldukça önemlidir. Öğretmen, çocuklara insanlar ve eşyalara ilişkin düşüncelerini, resim çizme, ses üretme ve hareketler yapma gibi fırsat vererek onların yaratıcılıklarının ortaya çıkmasını destekler ve ifade etmelerini sağlayabilir (Bozoklu, 1994).

Çocukların gelişimlerini en iyi gözlemleyenlerin başında yer alan öğretmenler, özellikle yaratıcılık gelişimlerini desteklemede önemli bir role sahiptirler. Öğretmenler, çocukların gelişimini gözlemleyip değerlendirmede tüm çocuklara eşit mesafede ve objektif bir konumda bulunmalı, onlarla sürekli iletişim içinde olmalıdır (Kara, 2007).

Okul öncesi eğitiminde öğretmenlerin, oyun ortamında çocukların yaratıcılığını desteklemek için şu noktalara dikkat etmeleri önemlidir. Öğretmenler;

- Çocukların anlattıklarını ve ürünlerini mantıksız olduğu düşüncesiyle yargılayıp düzeltmemeli,
- Kendilerini rahat ve özgür hissedebilecekleri bir ortam hazırlamalı,
- Oyun oynarken seçenekleri araştırmalarına yeterli zaman ve kullanmalarına olanak vermeli,
- Başlattığı oyunu nasıl oynaması gerektiği gibi yönergeler vermemeli,
- Oyun oynarken onları dikkatle gözlemeli ve gerekirse oyunu farklı bir aşamaya getirecek ipuçları vermeli,
- Çocuk istekli olarak oyuna katılmalı,
- Deneyimlerini, duyularını, fikirlerini, bilgilerini ifade edebilecekleri; giysiler, mutfak eşyaları, resim, kitap, kalem, boya, kağıt vb. materyalleri bulundurmalı,
- Çocukların kendi başlattıkları etkinlikleri desteklemeli,
- Çocukların bu materyalleri özgün ve farklı bir şekilde kullanmalarını teşvik etmeli,
- Oyun etkinlik kurallarını ve sınırlarını önceden açık şekilde anlatıp, kesin ve tutarlı bir tutum sergilemeli,
- Oyun, süresinin sonuna yaklaşırken önceden onları uyararak oyunu bitirmelerine olanak vermeli,
- Olumlu, sakin ve anlayışlı bir tutum sergilemeli, çocuğun becerilerini beğeniyle takdir etmeli,
- Oyun etkinliğine başlamaları için onları cesaretlendirmeli
- Yönlendirici olmakla beraber müdahale etmemeli
- Çocukların ilgi alanlarına duyarlı olmalı ve ortam hazırlamalı
- Sosyal çalışma sürecinde çocukların uzlaşmalarında çözüm getirici ipuçları vermeli (Sevinç, 2009).

KAYNAKÇA

1. Akı, E., Aral, N., Bütün Ayhan, A. ve Mutlu, B. (2008). " Altı Yaş Grubundaki Çocukların Kavram Gelişimleri İle Görsel Algılamaları Arasındaki İlişkinin İncelemesi", Uluslar arası Türk Halkları Çocuk Edebiyatı Kongresi, Qafqaz Üniversitesi, 1.Kitap, s.503-507, Bakü/ Azerbaycan.
2. Aral, N.(2001). Okul Öncesi Eğitiminde Oyun. İstanbul: YA-PA Ofset.
3. Aral, N., Kandır, A. ve Can Yaşar, M. (2002). Okul Öncesi Eğitim ve Okul Öncesi Eğitim Programı. İstanbul: YA-PA Yayınları.
4. Aral, N. ve Can Yaşar, M. (2015). 36-72 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programı. Okul Öncesi Eğitim Programları. Ed.: Aysel Köksal Akyol. s: 78-112 Ankara: Hedef Yayınları
5. Aral, N., Köksal-Akyol, A. ve Çakmak, A. (2007). Okul öncesi öğretmen adaylarının

yaratıcılıkları üzerinde drama eğitiminin etkisinin incelenmesi. Uluslararası Öğretmen Yetiştirme ve Sorunları Sempozyumu Bildiri Kitabı,149-153.

6. Aslan, E. (2007). Yaratıcı düşünce eğitimi: İlköğretim çağına genel bir bakış. İstanbul: Morpa Yayınları.

7. Ayan, S. ve Dündar, H. (2009). Eğitimde Okulöncesi Yaratıcılığın ve Oyunun Önemi. Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 28, 63 -74.

8. Ayan, S. ve Memiş, U.A.(2012)Erken Çocukluk Döneminde Oyun. Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 14 (2): 143-149

9. Aysu, B. ve Aral, N. (2016).Okul Öncesi Öğretmenlerinin Öğrenme Merkezleri Hakkındaki Görüş ve Uygulamalarının İncelenmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 24 (2), 2561-2574.

10. Black, R. A. (2003). Kırık mum boyalar: yaratıcılığınızı geliştirmek için yol haritası (E. Aslan, Çev.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

11. Bozoklu, F. (1994).“Okulöncesi Çağındaki Dört, Beş ve Altı Yaş Grubu Çocukların Tercih Ettikleri Oyun Köşeleri ile Yaratıcılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

12. Cowling, T. (2015). Settingup Preschool Learning Centers: A Guide for Teachers (Ed.: J. Wylie). *Erişim: http://www.brighthubeducation.com/teaching-preschool/ 77877-setting-uplearning-centers-ideas-and-organization/, 2018].

13. Craft, A. (2003). Creative Thinking in The Early Years of Education. Early Years, 23(2), 143– 54.

14. Davaslıgil, Ü. (1989). “Yaratıcılık ve Oyun”. Eğitim ve Bilim 13 (71) 24-32.

15. Dinç, B. (2002). Okul Öncesi Eğitimin 4–5 Yaş Çocuğunun Sosyal Gelişimine Etkileri Konusunda Öğretmen Görüşleri. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

16. Gizir-Ergen, Z ve Köksal-Akyol, A. (2012). Anaokuluna Devam Eden Çocukların Yaratıcılıklarının İncelenmesi. Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi - Journal of Theoretical Educational Science, 5(2), 156-170

17. Gürpınar, H. A. (2006). Okul öncesi öğrenime devam eden çocukların tercih ettikleri ilgi köşeleri ve tercih etme nedenleri. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir

18. Hirsh,R.A.(2004). Early childhood curriculum (Incorporating multiple intelligences, developmentally appropiate practice and play). USA: Pearson.

19. Jackman, H. L. (2005). Early education curriculum a child’s connection to the world. (Third Edition). USA: Thomson Delmar Learning.

20. Kara, A. (2007). Okul Öncesi Dönemde 5-6 Yaş Grubu Çocukların Yaratıcılık Düzeylerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Öğretmen Görüşleri. Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya

21. Kuru, O. (2008). 7- 12 Yaş Çocuklarının Psikomotor Gelişimlerinde Oyunun Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

22. Kubanç, Y. (2014). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarının Fiziki Durumunun İncelenmesi, Journal Of International Social Research, 7(31), 665-688

23. Kıldan, A.O. (2007). Okulöncesi Eğitim Ortamları. Kastamonu Eğitim Dergisi, 15 (2), 501-510.

24. M.E.B. (2013). Okul Öncesi Eğitim Programı. Ankara: MEB.

25. Mayosky, M. (1995). Creative activies for young children. New York: Delmar Publishers Inc. Mindham.

26. Mindham, C. (2005). Creativity and the young child. Early Years, 25(1), 81-84.

27. Morrison, G. S. (2003). Fundamentals of early childhood education. (Third Edition). Upper Saddle River, New Jersey: Merril Prentice Hall.

28. Oktay, A. (2010). Okul Öncesi Eğitim Ve İlköğretimin Çocuğun Yaşamındaki Yer ve Önemi. İlköğretime Hazırlık ve İlköğretim Programları. Ed.: Ayla Oktay. s: 2-6 Ankara: Pegem Yayınları

29. Özer, D. S.,Özer, K. (2004). Çocuklarda Motor Gelişim. Ankara: Nobel Yayıncılık.

30. Poyraz, H. (2003). Okul Öncesi Dönemde Oyun ve Oyuncak. Ankara: Anı Yayıncılık.

31. Sevinç, M. (2009). Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitiminde Oyun. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları Ltd. Şti.

32. Sevinç, M. ve Kermen, B. (2003).5-7 Yaş Çocuklarının Basit Figür Çizimlerinde Bilişsel Sınırlılıklar. OMEP Dünya Konferansı Bildiri Kitabı.

33. Şimşek, Ö. (2012). Okul Öncesi Eğitimi Programında Planlama ve Etkinlikler. Okul Öncesi Eğitimde Özel Öğretim Yöntemleri. Ed.: Fatma Alisinanoğlu. s:25-62. Ankara: Pegem Yayınları

34. Tuğrul, B. (2010). Oyun Temelli Öğrenme. Okul Öncesinde Özel Öğretim Yöntemler. (Ed. R. Zembat). Ankara: Anı Yayıncılık. ss. 187-220.

35. Turan, D. E. ve Aral,N. (2008). A Study On The Vimsel Perception Behaviour of 60-71 Mounth Children in Low Socio-Economic Level Who Atendand Do Not Attend Preschool (Konya City Sample) Change And Challenge in Education (Edi. L.S. Woodcock). A Them Institute For Education And Research, p:87-100. Hard Back, Atiner.

36. Uğur, H. (1998). Anasınıfı Eğitiminin Sosyalleşmedeki Rolü ve Öğrencileri Sosyalleştirme Açısından Özel ve Devlet Anasınıflarının Karşılaştırılması. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

37. Uluğ, M. (1999). Niçin Oyun? Çocuğun Gelişiminde ve Çocuğu Tanımada Oyunun Önemi. İstanbul: Özne ve Göçebe Yayınları.

38. Ulutaş, A. (2011).Okul Öncesi Dönemde Drama ve Oyunun Önemi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (6), 233-242.

39. Ulutaş, İ. ve Demiriz, S. (2006). Okul öncesi öğretmenlerinin ilgi köşelerini düzenlemeye yönelik yaklaşımlarının belirlenmesi, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi 1. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresi, III. Cilt:143-152.

İstanbul: Ya-Pa.

40. Yazar, A. (2007). 1914 - 2006 Okul Öncesi Eğitim Programlarında Yaratıcılığın İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

41. Yıldız, V., Özkal, N. ve Çetingöz, D. (2003). Okul öncesi eğitimi alan ve almayan 7-8 yaş grubu çocuklarda yaratıcı potansiyelin değerlendirilmesi. Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4 (13), 129-137.

42. Yıldızbaş, F. ve Çamlıbel, Ö. (2004). Erken çocukluk dönemindeki bazı yaklaşımların çocuklarda yaratıcılığın gelişimi yönünden incelenmesi. Erken Çocukluk Eğitiminde Sanat Sempozyumu, Geleceğe Bakış, 27-38. 02-03 Aralık, Ankara. İstanbul: Morpa Yayınları

43. Zembat, R. (2007). Okul Öncesi Eğitimde Nitelik. Okul Öncesi Eğitimde Güncel Konular. Ed: Ayla Oktay ve Özgül Polat Unutkan. s:25-44. İstanbul: Morpa Yayınları

CHAPTER 109

TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMINA İLİŞKİN SOSYOLOJİK YAKLAŞIM

Füsun KÖKALAN ÇIMRIN[1]

1 Doç Dr. 9 Eylül Üniversitesi, İMYO, İktisadi ve İdari Programlar

GİRİŞ

Sosyal bilimlerin ve özellikle de sosyolojinin tarih sahnesine çıkması 19. yüzyıl dinamikleri ile açıklanmaktadır. 1789 Fransız Devrimi ile birlikte, kökenleri 18. yüzyıla uzanan Sanayi devriminin meydana getirdiği oluşumlar, modem toplumlara geçişte temel toplumsal değişme öğeleri olarak nitelendirilmektedir.

Sosyal bilimler, birbirlerini bütünleyen farklı disipliner yapılanmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Ekonomi, siyaset bilimi ve sosyoloji, temel yasa koyucu disiplinler olarak ağırlık kazanmıştır. Ayrıca, oryantalizm ve kadın çalışmaları gibi bazı alanlar da disiplinler arası olarak gelişmiştir. Modem toplumları inceleyen yasa koyucu disiplinler ve değişen dünya düzeni ile giderek daha fazla gündeme gelen disiplinler arası alanların yaratmış olduğu kombinasyon, entelektüel ve örgütsel açıdan bir bütünlük oluşturmaktadır.

Sosyoloji, felsefe, ekonomi ve siyaset bilimi disiplinleri içerisinde kadın çalışmalarının giderek güçlenmesi, sosyal bilimler açısından çeşitli kazanımlara olanak sağlamıştır. Kadın çalışmalarının getirmiş olduğu yeni sorgulama düzeyi, sosyal bilimsel yöntem ve teorinin yeni baştan değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Bilimin erkek egemenliği ve kadınların tarihsel süreçlerde görünmezliği ilkelerinden yola çıkılarak, sosyal bilimler adına yeni bir açılım sağlanmıştır. Ayrıca kadın çalışmaları, birbirlerinden kopuk olan sosyal bilim disiplinlerindeki bilim insanlarını tek bir çatı altında bir araya getirmesi açısından da ayrıcalıklı bir öneme sahiptir.

1970'li ve 1980'li yıllara gelindiğinde ise, değişen entelektüel, sosyal ve ekonomik koşullar çerçevesinde sosyal bilimler alanında bir bulanıklaşma yaşanması söz konusu olmuştur. Globalleşmenin, uyum sürecini oluşturan liberal ideoloji ile biçimlenen ve dolayısıyla da bir modernité projesi olarak algılanan sosyal bilimler, derin bir çıkmaza girmiştir. Sosyoloji, ekonomi ve kadın çalışmaları gibi alanlar "değişimi sağlayan" ya da "değişimi gözlemleyen" olma ikilemi arasında kalmıştır. Teorik ve yöntemsel alanda da yaşanan sorunlarla birlikte yöntemsel ve metodolojik tartışmalar da giderek artmıştır. Sosyal bilimler alanında yaşanan bu sorunlar, doğal olarak kadın çalışmalarına da yansımıştır.

1980 sonrası kadın çalışmaları alanında yaşanan en büyük sorun, kavram kargaşasından kaynaklanmaktadır. "Feminist teori", "Kadın çalışmaları" ve "Kadın araştırmaları" gibi kavramların aynı alam için kullanılması, çeşitli tartışmalar yaratmıştır. Araştırma ve inceleme kavramı, genellikle uygulamalı çalışmaları ifade ettiği için bu çalışmada, "kadın araştırmaları" ya da "kadın incelemeleri" kavramları kullanılmamaktadır. "Feminist teori" kavramı ise içerik olarak 1980 sonrası yapılan tüm çalışmaları kapsamamaktadır. "Kadın" konusunda yapılan bütün çalışmalar, feminist metodoloji ve teorik yaklaşıma sahip olmadığı için, bu kavramı da kullanmak mümkün görünmemektedir. Bu çalışmada, kadın konusunda yapılan bütün uygulamalı, teorik çalışmaları kapsayacak biçimde "Kadın Çalışmaları" kavramı kullanılacaktır.

Bu çalışmadaki temel varsayım, kadın çalışmaları ve feminist teori kavramları arasında niteliksel bir fark olduğu ve bu farkın da değişen dünya düzeni ve sosyal bilimler ile ortaya çıktığı anlayışı üzerine kurulmuştur.

Türkiye'de kadın çalışmaları alanında büyük bir niceliksel artış yaşanmasına rağmen, yapılan çalışmaların henüz yeterince zenginlik kazanamaması ve teorik açılımların sınırlı sayıda olması, alanın kısıtlılığına işaret etmektedir.

Sosyolojik İmgelem

"Modem Zamanların Bilimi" olarak tanımlanmakta olan sosyoloji, yöntemsel ve kuramsal bir bilim dalı olarak kesin biçimini ancak son iki yüzyıl boyunca alabilmiştir(Bottomore - Nisbet, 1997; 8).Yeni bir bilim dalı olarak kabul edilen sosyolojinin, çok kısa bir tarihi olmakla birlikte uzun bir geçmişi vardır (Bierstedt, 1997; 16).

Bu anlamıyla sosyolojinin gelişmesini ve onun günümüzdeki konumunu, modem dünyayı meydana getiren değişmeler bağlamında ele almak gerekmektedir (Bierstedt, 1997; 49-50). 1789 Fransız Devrimi ile ikinci büyük devrim olarak kabul edilen ve kökenleri 18.yüzyıl İngiltere'sine kadar uzanan Endüstri Devrimi ile dünyada bir dizi değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Meydana gelen bilimsel, teknik, siyasal ve ekonomik dönüşümlerle birlikte ortaya çıkan en önemli değişiklik, iş gücünün kitleler halinde kırsal alandan kentlere ve sanayi sektörüne doğru göç etmesidir (Giddens, 1994; 15). Bu süreç, sanayileşmenin artması ile birlikte şehirlerin tarihte daha önce görülmemiş bir biçimde büyümesine neden olmuştur. Geleneklere bağlı toplum formları, meydana gelen hızlı kentleşme, nüfus artışı ve sanayileşme olguları ile yerini geri dönülmez bir biçimde "modem" diye tanımlanmakta olan toplumlara bırakmıştır.

Sosyoloji, Avrupa'da meydana gelen iki büyük devrimin ortaya çıkış koşullarını, muhtemel sonuçlarını ve bu sonuçların ortaya çıkarmış olduğu sorunları anlama çabası içerisinde olmuştur. Sosyolojinin asıl inceleme alanı "ileri" ya da "sanayileşmiş" toplumlardaki kurumlar ve bu kurumlardaki dönüşüm koşullarıdır.

19. yüzyılda meydana gelen bu değişmeler bağlamında kesin biçimini alan sosyoloji, iki farklı perspektif ile tanımlanmaktadır. Sosyolojinin temel inceleme konusu olan "değişme" kavramı ile sosyolojiye "yıkıcı" ve "eleştirel" bir tanımlama getirilmektedir. Sosyolojinin yıkıcı ve eleştirel bir niteliği olduğu anlayışı, toplum içindeki çatışma ve sorunlarla uğraşmasından kaynaklanmaktadır (Giddens, l994; 11-12). Değişim için bir araç olarak kabul edilen bu görüşünkarşısında sosyolojinin, kurumlar, sistemler ve bunlarınişleyiş mekanizmaları ile ilgili teoriler üretmesi sebebi ile düzeni meşrulaştıran ve bunun devamını sağlayan bir anlayış içerdiği de savunulmaktadır (Sartre,1988; 72-73). Sosyolojinin sergilediği düşünülen görünümler, sosyolojinin içeriği ve benimsediği yöntemsel yaklaşımlar açısından tartışmalar başlatmıştır. Mills'in de ifade ettiği gibi bu tartışma ve sorunlardan kurtulabilmenin en etkin aracı sosyoloğun konumu ve sahip olduğu "toplumbilimsel düşün" yeteneğidir. "Toplumbilimsel düşün yeteneğine sahip olan sosyologlar, tarihsel dönemlere ve bu dönemlerin olgularına, olguların değişim koşullarına ve tarihsel olguların bireylerin yaşamındaki tüm görünümlerine sistemli ve yöntemsel bakabilme yeteneğine sahiptirler" (Mills, 1979; 11).

Sosyologun görevi, toplumsal olguları toplumbilimsel düşün yolu ile nesnel bir biçimde ortaya koymaktır. Toplumsal olgu Durkheim'ın ifadesi ile tarihsel ve toplumsal bir nitelik taşımaktadır. "Toplumsal olguların etkenleri de ancak toplumsal nitelikteki etkenler olabilmektedir" (Durkheim,1992;8). Toplumsal olguların tarihsel ve toplumsal bir nitelik olarak ele alınması ise, toplumsal olguların nesnelliği ilkesini de beraberinde getirmiştir (Ergun, 1982; 22). Ancak tarihsel süreçte toplumsal olguların nesnel bir biçimde kavranması oldukça güçtür. Feyerabend'in ifadesi ile "tarihsel ve toplumsal olarak olguların varlığı olsa bile bunu çıplak haliyle kavramak pek mümkün değildir" (Feyerabend, 1991; 42-43). Olguyu yaratan etmenleri, ortaya çıkış koşullarını ve seyrini incelemek, bu olgu için geçerli olan tüm etkileşim biçimlerini saptamak ve açıklamak - ki bu olguları nesnel biçimde ele almaktır - ise sosyolojinin görevidir.

Sosyolojik Bağlamda Toplumsal Cinsiyet

"Cinsiyet" kavramı genel anlamı ile dişi ve erkeği ifade etmektedir. Biyolojik olarak her canlı türünde dişi ve erkek olmak üzere iki farklı "cins" bulunmaktadır.

Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde cinsiyet, "bireye, üreme işlevinde ayrı bir rol veren ve erkek ile dişiyi ayırt ettiren özel bir yaratılış" olarak tanımlanmaktadır (T.D.K.,1998; 411). Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere cinsiyet kavramı, dişi ve erkek için biyolojik temelli bir ayrım getirmektedir. Ancak iki farklıcins olarak tanımlanmakta olan dişi ve erkek etnisitelerinin sosyal yapıda da birbirlerinden farklı oldukları bilinmektedir. Yakın zamanlarda yapılan araştırmalar dişiye ve erkeğe atfedilen özelliklerin ve davranış biçimlerinin hem bir toplumdan diğerine hem de tarihsel süreçte bir çağdan diğerine değişiklikler gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu anlamda Freud'un yapmış olduğu "Cinsiyet Üzerine" adlı çalışması bu alanda yapılan araştırmaların temeli sayılmaktadır. Freud bu çalışmasında, cinsiyet kavramını tamamen biyolojik ve psikolojik faktörlere dayandırarak açıklamakla birlikte, dişi ve erkek cinsiyetlerinin gelişimi üzerindeki toplumsal mekanizmaları da ortaya koymaya çalışmıştır. Freud, cinsiyetin bebeklikten itibaren ortaya çıkış koşullarını aşamalarıyla birlikte irdelemiştir. Freud'un kuramına göre dişi ve erkek cinsiyetleri biyolojik ve psikolojik açıdan çok farklı olmakla birlikte, sosyal örüntülerin biçimlendirdiği bir norm olarak da birbirlerinden farklılık göstermektedir. Freud, çok basit olan biyolojik istemlerin bile toplumsal koşullar çerçevesinde biçimlendiğini vurgulamaktadır. Örneğin, çocuk ve gençlik çağındaki çeşitli cinsel yasaklamaların, kız ve erkek çocukların cinsel anlamda etken ve edilgen olmalarında belirleyici olduğunu vurgular. Ancak bu belirlenim kız çocuklar için daima edilgen, erkek çocuklar için ise etken konumdadır. Çünkü Freud'a göre bir kategori olarak kız ve erkekler bu etken ya da edilgen olma halini zaten kendi cinsiyetlerinde de barındırmaktadırlar (Freud, 1997; 92-93). Freud'un cinsel kimlik olarak ifade edilen bu tanımlaması, bireysel ve toplumsal kimliğin sadece bir parçasını oluşturmaktadır (Yüksel, 1995; 120).

Cinsiyet kavramı biyolojik bir temele dayanmış olsa bile günlük yaşamda, insanların kadın ve erkek cinsiyetlerinde anladıkları farklı bir anlam bulunmaktadır. Giddens'ın ifadesi ile kadın ve erkeklerin davranışları arasındaki farklılıkları sadece biyolojik temelli olan "cinsiyet" kavramı ile açıklamak mümkün değildir (Giddens, 2000; 97). En basit görünümleriyle, kadın ve erkeklerin giyim-kuşamları, iş ve meslek yaşantıları, ev içi ve ev dışı örgütlenme biçimleri, karar alma mekanizmaları gibi sayılabilecek bir çok öğe, doğal farklılığın toplumsal damgalanışı olarak ele alınmaktadır. Bu anlayış da kadın ve erkek cinsiyet kategorilerinin toplumsal olarak inşa edildiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Kadın ve erkek cinsiyetleri biyolojik açıdan birer kategori olduğu kadar sosyal açıdan da bir kategoridir. "Sosyal kategoriler, insan birlikteliklerinin diğer formları olan yığın ve gruplardan farklı olarak, üyeleri arasında ne aynı mekanda bulunma ne de etkileşim olan, fakat herhangi bir ölçüt temelinde birleşmiş olan yapılardır" (Marshall, 1999; 392). Bu anlamda da kadın ve erkek cinsiyetlerinin zaman, mekan ve etkileşim farklılıklarına rağmen türdeş özellikler sergilemesi dolayısıyla birer kategori olarak incelenmesi gerekmektedir (Çelebi, 1990; 1).

Toplumsal bir kategori olarak inşa edilen kadın ve erkek kimliği "toplumsal cinsiyet" kavramı ile anlamını bulmaktadır. Bütün canlılar ile birlikte insanlarda biyolojik açıdan üreme işlevini gerçekleştirmek üzere kadın ve erkek kategorilerine ayrılmaktadırlar. Bununla birlikte toplumsal yaşamda kadınla erkekten beklenen davranışlar, nitelikler, karakteristikler aynı değildir. Kadın ve erkekleri ayrı bir kategori olarak nitelendiren öğe, onların doğalarından kaynaklandığı kadar toplum yaşantısından da

kaynaklanmaktadır (Ahıska, 1994; 40-41). Toplumsal cinsiyet, kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal düzlemde kurulmuş olduğuna dikkat çekmekle birlikte, kadın ve erkekler arasında kurulmuş olan ayrımı da ifade etmektedir (Onaran, Büker, Bir, 1998; 22).

Toplumsal-kültürel cinsiyeti ifade etmek üzere kullanılan "toplumsal cinsiyet" kavramı, "bireyler için beklenti örüntüleri oluşturan, günlük yaşamın toplumsal süreçlerini düzenleyen, ekonomi, ideoloji, aile, siyaset gibi toplumsal örgütlenmelerin içine yerleşerek onları biçimlendiren bir kurum olarak tanımlanmaktadır" (Onaran, Büker, Bir, 1998; 2-3). Toplumsal Cinsiyet, temel toplumsal örgütlenmeleri biçimlendiren bir kurum olduğu kadar, bu örgütlenme biçimlerinden de etkilenen bir konumdadır. Toplumsal cinsiyet ve toplumsal örgütlenme biçimleri arasında gerçekleşen bu etkileşimin boyutları, kültürlere, toplumlara ve zamana göre farklılık göstermektedir. Bu bağlamda da cinsiyet kimliğinin yapılanmasında kültürel, sosyal ve tarihsel süreçlerin rol oynadığı bilinmektedir. Kültürel süreçler, biyolojik ayrımlara kültürün verdiği anlamlardan oluşmaktadır. Sosyal süreçler, toplumun belirlediği kadın ve erkek davranışları, duygu, değer ve düşünce beklentileri üzerine yapılanmıştır. Tarihsel süreçler ise toplumsal kurumların tarihsel süreçteki evriminde tekrarlanan kadın ve erkek olma davranış biçimleriyle ilintilidir (Navaro, 1999; 28-29).

Toplumsal ve kültürel cinsiyeti ifade etmek üzere kullanılan toplumsal cinsiyet kavramının yükselişi, 1970'li yılların sonlarında başlamıştır. Genel olarak kadın ve erkek cinsiyet kategorileri üzerine sosyal çevrenin belirleyici önemini vurgulamak amacı ile kullanılan bu kavram konusunda 1980'li yıllardan sonra çeşitli tartışmalar devam etmiştir.

Toplumsal cinsiyet kavramı üzerinden gerçekleştirilen bu tartışmalar, toplumsal cinsiyet olgusunun toplum yaşantısı ile birlikte kendiliğinden oluştuğunu savunmaktadır. Toplumsal cinsiyet hem gündelik toplumsal ilişkileri hem de toplumsal yapıları düzenleyen bir kurum olarak ele alındığında, kişiler arası ilişkiler düzeyinde sınıf, ırk, din gibi toplumsal bölünmelere yol açabilmektedir. Bu yaklaşıma göre cinsiyet, hem insanlar arasında günlük etkileşimde beklentiler, değerleri, tutumları oluşturan bir süreç, hem de erkekleri kadınlardan üstün kılan ve bu üstünlüğü meşrulaştıran bir tabakalaşma dizgesi olarak ele alınmaktadır. Bu görüş, daha çok artı değer ve ekonomik süreçler gibi erkek egemen yapılanmalar tarafından desteklenmektedir. Bu tanımlamanın dışında toplumsal cinsiyetin genel kültüre bağlı olarak kendiliğinden oluştuğunu belirten yaklaşımlar da mevcuttur (Kayasü, 1997: 169).

Giddens ve Connel gibi sosyologlar, toplumsal cinsiyetin toplum yaşantısının ilk gününden itibaren varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedirler. Giddens, toplumsal cinsiyet kavramının, toplumsal bir fenomen olarak belirleyici olduğunu savunur. Kadın ve erkeler arasındaki eşitsizliğin tarihsel süreçler ve toplumlar açısından farklılık gösterdiğini savunana Giddens, kadın ve erkekliğin toplumsal örüntüler ağı ile açıklanabileceğini savunur. Giddens, kadınların toplumsal, cinsel ve gündelik yaşamlarının erkek egemenliğine dayalı olan toplumsal normlar tarafından biçimlendirilmesi üzerinde durmaktadır. Toplumsal cinsiyeti, insanların eril ve dişi olarak bölünmelerine bağlı olarak gündelik bir yaşam tarzı olarak ele almaktadır (Giddens, 1994: 164-165).

Giddens gibi Connell'da toplumsal cinsiyet kavramının bir süreç olduğu ve toplumsal yapıdan kaynaklandığı görüşü üzerinde durmaktadır. Toplumsal cinsiyet olgusu hem söz konusu yapıların oluşturduğu koşullar tarafından kısıtlanması olarak hem de bu koşullara verdiği karşılık dolayısıyla doğal bir oluşum olarak kabul edilmektedir. Bu anlayış içerisinde de toplumsal cinsiyet, bir nesne olmaktan çok bir süreçtir.

Toplumsal cinsiyet, bu süreç içerisinde toplumsal bir fenomendir. Toplumsal bir fenomenin ortaya çıkış sürecinde "değişme" yaşanmasına rağmen esas olan, değişen sürekliliktir. Sürekliliği sağlayan öğe ise gündelik yaşamın yapı ve örgütlenme biçimidir. Connell'a göre; "değişen sürekliliğin, gündelik yaşamda toplumsal cinsiyet alanında en büyük vurgusu, toplumsal cinsiyetin kendisini yeniden üretim ilişkilerinde göstermesidir" (Connell, 1998; 191-192).

Connell, toplumsal cinsiyet kavramını açıklamaya çalışırken, cinsiyet teorisi sınıflandırmalarından yola çıkılması gerektiğini vurgulamaktadır. Cinsiyet teorisi sınıflamaları ise temelde dört başlık altında toplanmaktadır.

- Bu teorilerden ilki "Dışsal Teoriler" adı ile anılmaktadır. Dışsal teoriye göre kadın ve erkek arasındaki farklılıkları, üretim ve sınıf ilişkileri bağlamında ele almak gerekmektedir.
- "Cinsiyet Rol Teorisi"inde ise erkekler ile kadınlar arasındaki bölünmenin, toplumsal roller arasındaki bölünme ile açıklanması mümkündür. Cinsiyet Rol Teorisi, erkeklik ve kadınlığın toplumsal olarak yapılandırılmış olduğu gerçekliği üzerinde durmaktadır (Burke, 2000; 49).
- "Kategorik Teori" ise toplumsal cinsiyet tanımlamasında iktidar ve çıkar çatışmalarına ağırlık vermektedir. Bu yaklaşım, Connell'ın da savunduğu ve çalışmalarında kullandığı teorik çerçevedir. Connell'ın savunduğu Kategorik Teoriye göre kadın ve erkeği toplumsal yapı içerisinde bir toplumsal kategori olarak belirleyen unsur, her iki cinsin de değişen tarihsel süreçte birbirleri üzerinde kurdukları iktidar ilişkileri üzerinde temellenmektedir (Connell, 1998;70),
- Bu konudaki diğer bir yaklaşım ise "Pratik Teori"dir. Pratik Teoriye göre toplumsal cinsiyeti belirleyen unsur, kişisel yaşamla toplumsal yaşamın iç içe geçmesi ile açıklanabilmektedir (Connell, 1998; 70-71).

Yukarıdaki yaklaşımlar dikkate alındığında toplumsal cinsiyet olgusunu açıklamak üzere Connell'ın Kategorik Teoriden yola çıktığı görülür. Kategorik Teoriye göre toplumsal cinsiyet, değişen süreklilik içinde toplumsal örüntüler tarafından biçimlenen bir fenomen olarak kadınlık ve erkeklik arasındaki farklılıkları iktidar ilişkileri bağlamında açıklamaktadır.

İktidar ilişkilerinden yola çıkılarak kadın ve erkek için doğal bir biçimde oluşturulan toplumsal cinsiyet kavramı anlayışının karşısında toplumsal cinsiyetin, ekonomik süreçler bağlamında oluşturulduğu anlayışı yer almaktadır. Bu görüşün en önemli temsilcilerinden biri IvanIllıch'dir. Illıch, toplumsal cinsiyet kavramını tanımlarken bir anlamda sondan başa doğru hareket etmektedir. Sanayi Devrimi ve 19. yüzyıldaki Avrupa toplumsal yapısını, toplumsal cinsiyet anlayışının oluşma süreci içerisinde başlangıç noktası olarak kabul etmektedir. Sanayi Devrimi, getirmiş olduğu döngüsel değişimle birlikte iki mit yaratmıştır. Bu mitlerden ilki, tüm insanlar arasında eşitliğe giden hareket, ikincisi ise cinsel bir kimlik ya da tam anlamı ile cinsel kökenin oluşturulmasıyla ilgilidir. Ancak Illıch'e göre Sanayi Devrimi özgürlük anlayışını getirmekten çok tutsak bir toplum yaratırken, cinsel kökenin yaratılmasını bir kenara koyup, gerçekte cinselliğin ve kadın-erkeği tanımlayan cinsel kimliğin ortadan kalkmasına neden olmuştur (Illıch, 1996; 13).

Illıch'in tanımlamasında kadın ve erkek arasında kişiyi o cinse ait kılan önemli ayrımlar bulunmaktadır. Bu ayrım, aynı anda iki yerde olamayan temel bir toplumsal kutuplaşmayı ifade etmektedir. Illıch'e göre, kadın ve erkek cinsleri birbirlerinden ta-

mamen farklı oldukları için bu ayrımın olması gerekmektedir. Cinsler arasındaki ayrıma dayalı olan "doğal cinsiyet" anlayışı, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan kapitalizm ve metaların endüstriyel üretime bağlı bir yaşam tarzı ile ortadan kalkmıştır. Illıch, endüstriyel üretim tarzını, kadınlık ve erkeklik kimliklerinin yer almadığı, bütün kişilerin ücret karşılığında herhangi bir özelliği olmadan gerçekleştirdiği meta üretilen bir sistem olarak tanımlamaktadır. Seri üretim ile kadınlar, hem bir kadın olarak ev içinde hem de bir erkek gibi ev dışında çalışmak konumunda kalmışlardır (Illıch, 1996; 211). Sanayi Devrimi ve buna bağlı olarak kapitalizm ile ortaya çıkan kadın ve erkek kimlikleri, doğal oluşumundan uzak, toplum tarafından biçimlendirilmektedir. Bu sistem içerisinde de kadınlar, sözde ev dışı üretim alanlarına geçmekle birlikte erkeklere daha bağımlı bir konuma gelmektedirler. Erkeklerin ise ev içi ve ev dışı üretim alanındaki üst konumları ile birlikte kadınve erkek arasında ortaya çıkan yapay ayrım nosyonu, bu sistem ile daha fazla vurgulanmaktadır. Illıch, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan kadın ve erkek kimliklerinin bu biçimini toplumsal cinsiyet olarak adlandırmaktadır. Kadın ve erkek arasında varolan doğal ayrımın dışında toplumun değer ve beklentileri çerçevesindeyapmaktan öte kadın ve erkek arasındaki toplumsal kurgulanmaya vurgu yapmak amacı ile kullanılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet olgusu toplumsal bir fenomen olarak değişen bir süreklilik izlemektedir. Bu anlamda da toplumsal cinsiyetin içeriğinin tarihsel süreçler bağlamında değişmesi söz konusu olmaktadır. Bu kavram ile ekonomik, politik, sosyal süreçlerin, kadınların ve erkeklerin konumunu ve bu konumun değişimini nasıl etkilediği sınanmaktadır. Bu anlamda da toplumsal cinsiyet çalışmalarında "kültür", "kimlik" ve "farklılaşma" boyutlarının da irdelenmesi gerekmektedir (Kayasü, 1997; 179).

Toplum içinde varlığım sürdürmek isteyen bireyler çeşitli ilişki biçimlerinden -iktidar, üretim, işbölümü- kurulu bir yapı içerisinde yer alırlar. Kişiler hem bu yapıyı oluşturan bir özne hem de bu yapıdan etkilenen bir nesne konumundadırlar. Toplumsal cinsiyet ile değişen kültürel, ekonomik ve sosyal süreçler ile hem bu yapıdan kaynaklanan hem de yapıyı biçimlendiren bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada önemli olan, toplumsal yapı içerisinde özne konumunda olan birey ile nesne konumunda olan toplumsal süreçlerin etkileşimi ve bu etkileşimdeki denge ve güç ilişkileridir.

Toplumsal Cinsiyet Kavramına Eleştirel Bakış

Sosyal bilimler içerisinde günümüzde bile sıklıkla kullanılan toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal çözümleme bağlamında oldukça kullanışlı bir enstürman olmasına rağmen beraberinde bazı riskleri de getirmektedir. Sosyal bilimler alanındaki pek çok kavram için geçerli olan eleştirel değerlendirme süreci, toplumsal cinsiyet kavramı bağlamında da güncelliğini korumaktadır. Bu anlamda kavrama ilişkin olarak geliştirilen eleştirileri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

Eleştirilerden ilki, biyolojik etken ile toplumsal etken arasında kurulan "kesin" ayrıma dayanmaktadır. Bu anlayış, sosyolojinin, toplumsal özneyi yalnızca toplumsal bir bilinç ve eylem üretmek amacı ile bedensiz bir şey olarak görmeye eğilimli olduğu anlayışı ile ilişkilidir. Buna göre birer sosyal kategori olarak ele alınan kadın ve erkek cinsiyetlerinin, biyolojik belirlenimlerinden uzak ve ilgisiz bir temelde toplumsal cinsiyet kavramı ile açıklanması üzerinde durulmaktadır. Toplumsal bir bilinç yaratan insan, sanki bedensiz bir özne olarak ele alınmaktadır. Toplumsal cinsiyet konusunda yapılan bu tür eleştiriler, bu kavramın, biyoloji ve beden ilişkisini soyutlayarak bir tanımlama getirmesinden kaynaklanmaktadır (Marshall, 1999; 99).

İkinci türdeki eleştiriler ise toplumsal cinsiyet kavramının kadınlar ile erkekler arasındaki iktidarın ve tahakkümün aleyhine işleyen farklılıklarda odaklanması ile ilişkilidir. Bu çerçeveye göre kadın ve erkeğe ataerkilliğin açıklanmasına yardımcı olan önceden oluşturulmuş gruplar gözüyle bakılmaktadır. Ataerkil kavramın kullanılmasında bir takım sorunlar vardır. Bu sorunların temelinde biyolojik bir kategoriyi toplumsal bir kategori gibi değerlendirerek, "cinsiyet" ile "toplumsal cinsiyeti" temelde aynı kavramlar olarak ele alması yatmaktadır. Bu anlamı ile de toplumsal cinsiyet kavramı cinsiyet sözcüğünü kullanmaktan kaçınmanın bir aracı olması dolayısıyla eleştirilmektedir (Marshall, 1999; 99-100).

Toplumsal cinsiyet konusunda öne sürülen eleştirilerden sonuncusu ise toplumsal cinsiyetin, cinsiyet farklılığı kavramı yerine kullanıldığı, hatta daha da öteye giderek kadın ve erkek için iktidar ilişkilerinin egemen olduğu bu işleyişte kavramın asıl rolünü kaybederek, kadınlar için eşanlam işlevi gördüğü ifade edilir. Bu yaklaşımda toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeği, sergilenen fenomenler olarak görmesi ve bu ayrımda da yalnızca kadınları ifade etmesi dolayısıyla eleştirilmiştir (Randall&Waylen 1998; 189).Toplumsal cinsiyet kavramından genellikle kadınlar, toplumsal cinsiyet çalışmalarından da genellikle kadın çalışmaları anlaşılmaktadır. Oysa bu alanda erkeklik çalışmaları ve cinsel yönelim ve cinsel kimlik tartışmaları da oldukça geniş yer tutmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı kadın çalışmaları feminist teori, tabakalaşma ve sınıf çalışmaları için faydalıdır. Kadınlık ve erkekliğin toplum tarafından kurulmuş olduğu gerçekliğinden hareket ettiği için, kadın çalışmaları ve feminist teori için bir temel oluşturmaktadır. Ancak bu kavram "kadın"a vurguyapmaktan öte kadın ve erkek arasındaki toplumsal kurgulanmaya vurgu yapmak amacı ile kullanılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal bilimler içerisinde önemli yer bir yer tutan toplumsal cinsiyet yaklaşımı, sosyolojin temel inceleme konuları arasındadır. Özellikle de 1970'li yıllardan sonra tüm dünyada hızla yayılan feminist teoriler sayesinde daha fazla oranda tartışılmaya başlanan toplumsal cinsiyet olgusu, toplumu çözümleyebilmek bağlamında önemli bir rol üstlenmektedir.

Ancak neredeyse tüm sosyolojik kavramlarda görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet kavramının tanımlanması konusunda da hali hazırda bir uzlaşının var olmadığını belirtmek gerekir. Tarihsel süreçlerde ve farklı toplumsal kurgular içerisinde farklı formlarda ortaya çıkan toplumsal cinsiyet olgusu, kavramın ortak bir tanımını yapmayı güçleştirmektedir. Birbirinden farklı ve hatta birbirlerine zıt yaklaşımlar mevcut olsa da tüm teorik açıklamalar bağlamında ortak olan, toplumsal cinsiyetin yadsınamaz varlığıdır. Ekonomi, aile, din, kültür, iktidar, sınıf ve belki de toplumsal çatışma ilişkileri tarafından biçimlendirilen toplumsal cinsiyet olgusu, toplumsal çözümleme açısından belirleyici bir öneme sahiptir. Üniversitelerde de giderek artan oranda yapılan çalışmalar, böylesi bir yönelimi ispatlar niteliktedir.

Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğe dayalı olan toplumsal kurguyu açıklamaya çalışan toplumsal cinsiyet olgusunun akademik olarak tartışılması ise hem gündelik yaşam pratiklerimiz, hem de entelektüel yolculuğumuz açısından oldukça faydası vardır.

KAYNAKÇA

1. Ahıska, Meltem, (1994), "Yoksa Kadınlar Var Mı?", Defter Dergisi, Yıl:7, Sayı:21,- Bahar, İstanbul.
2. Bierstedt, Robert, (1997), "18. Sekizinci Yüzyılda Sosyolojik Düşünüş", Çeviren-. Uygur Kocabaşoğlu, "Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi" Hazırlayan: Mete Tunçay- Aydın Uğur, Ayraç Yayınlan, İstanbul.
3. Bottomore,T.,NisbetR.,(1997), "Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi",Hazırlayan: Mete Tunçay, Aydın Uğur, Ayraç Yayınları, Ankara.
4. Burke, P. (2000), ***"Tarih ve Toplumsal Kuram",*** Çeviren: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
5. Connell, R.W.,"Toplumsal Cinsiyet ve İktidar", Çeviren: Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınlan, İstanbul.
6. Çelebi, Nilgün, (1990), "Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları", Sebat Ofset, Konya.
7. Durkheim Emile, (1992), ''İntihar", Çeviren:Özer Ozankaya, İmge Kitapevi, Ankara.
8. Ergun, Doğan, (1982), "Sosyoloji ve Tarih — Sosyolojide Yöntem Sorunu", Der Yayınlan, İstanbul.
9. FeyerabendPaul K., (1991), ''Yönteme Hayır - Anarşist Bilgi Kuramının Ana Hatları ", Çeviren: Ahmet İnam, Ara Yayınlan, İstanbul.
10. Frued, Sigmund, (1997), "Cinsiyet Üzerine", Cevir0n; A.AvniÖneş, Say Yayınlan, İstanbul,
11. Giddens, Anthony, (1994), "'Sosyoloji- Eleştirel Bakış", Çeviri: Ruhi Esengün- İsmail Öğretir, Birey Yayıncılık.
12. Giddens,Anthony, (2000), "Sosyoloji", Çeviren; Hüseyin Özel - Cemal Güzel, Aytaç Yayınlan, Ankara.
13. Kayasü Serap, (1997), "Değişen Dünya Düzenleri, Değişen Kadınlar: Toplumsal Cinsiyetin Değişen İçeriği", Toplum ve Bilim 75, Kış, İstanbul.
14. Marshall, Gordon, (1999), "Sosyoloji Sözlüğü", Çeviren: Osman Akınhay - Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları.
15. Mills,S, G. Wright, (1979), "Toplumbilimsel Düşün", Çeviren: Ünsal Oskay, Kültür Bakanlığı Yayınlan:303, Bilim Dizisi: 4.
16. ***Navaro, Leyla, (1999),*** "Tapınağın Öbür Yüzü- Gerçekten Beni Duyuyor Musun? ", ***Sistem Yayınlan, İstanbul.***
17. Onaran O., Büker, S., Bir, A., (1998), "Eskişehir'de Erkek Rol ve Tutumlarına İlişkin Alan Araştırması ",Anadolu Üniversitesi Yayınlan, Eskişehir.
18. Randall, Vicky, Waylen, G., (1998), ''Gender, Politics and State", First Published, Routledge, New York, Routledge.
19. Sartre, Jean-Paul, (1988), "Yöntem Araştırmaları", Çeviren: Serdar Rıfat Kırkoğlu, Alan Yayıncılık, İstanbul.
20. Yüksel Şahika,(1995),"Eş Dayağı ve Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası", "1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar", Yayıma Hazırlayan: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.

CHAPTER 110

DOĞAL GAZLA ELEKTRİK ÜRETEN FİRMALARIN MUHASEBE SİSTEMİ UYGULAMASI VE DENETİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME[1]

Cenk UZELLİ[2]

Fatma TEKTÜFEKÇİ[3]

1 Bu çalışma, "Uzelli, C. (2015), "Doğal Gazla Elektrik Üretimi Yapan Firmalara Yönelik Muhasebe Sisteminin İncelenmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Yüksek Lisans Programı, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir" den türetilerek hazırlanmıştır. Ancak çalışmanın özgünlüğü açısından, tezden bağımsız konunun denetim kısmı eklenmiştir.

2 S.M.M.M., Bağımsız Denetçi, Mayteks Örme Sanayi ve Ticaret A.Ş. Ar-Ge Merkezi Müdürü

3 Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı

GİRİŞ

Son yıllarda Türkiye'deki elektrik üretim tesisleri,elektrik tüketim talebinde yaşanan büyümeyi karşılamakta zorlanmaktadır. Bu nedenle Ülkemiz Bulgaristan, Yunanistan gibi komşu ülkelerden elektrik ithal etmekte ve üretilen elektriğin hangi birincil enerji kaynağı ile üretildiği önem kazanmaktadır. Çalışmada; öncelikle Türkiye'de üretilen elektriğin birincil kaynağı olan doğal gaz ve doğal gazla yapılan elektrik üretimi hakkında bilgi verilecek, ardından doğal gazla yapılan elektrik üreten firmaların muhasebe sistemi uygulamalarıincelenecek ve uygulama örneğine yer verilecektir. Ayrıca söz konusu firmalarda denetimin ne şekilde yapıldığı irdelenecektir.

DOĞAL GAZLA ELEKTRİK ÜRETİMİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Dünyadaki birincil enerji tüketim kaynaklarından % 33 petrol, % 29 kömür ve % 24'lük payla doğal gazdır (BP Energy Outlook to 2035, 2015: 1). Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency-IEA); kömür-petrol-doğal gaz üçlüsünün, 2035 yılında da birincil enerji tüketimi talebinin büyük bir kısmını karşılayacağını raporunda sunmuştur (IEA WEO 2010: 4; http://www.iea.org, 2015). Dünyada birincil enerji tüketiminde ilk üç sırada;Çin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)ve Hindistan yer almaktadır(Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü, 2017: 6; http://www.enerji.gov.tr).Günümüzde Türkiye; gaz tüketicisi ve gaz üreticisi bölgeler olan Avrasya ve Orta Asya'daki fosil yakıt üreticileri ile Avrupa pazarları arasında, bir enerji köprüsü konumundadır. Bu kapsamda; Türk devleti ve Türkiye Boru Hatları ile Petrol Taşıma AŞ Genel Müdürlüğü (BOTAŞ);Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı (ITB), Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC), Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Türkiye-Bulgaristan Enterkonnektörü (ITB), Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı (ITG), Rusya-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (Türk Akımı), Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) gibi ülkemiz topraklarından geçen birçok petrol ve doğal gaz boru hattı projelerini desteklemiştir. Ayrıca ülkemiz önemli bir enerji merkezi olmanın yanında, Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)'ları ile önemli bir doğal gaz tüketicisi konumundadır. Türkiye'de doğal gazın elektrik üretimindeki payı dünya elektrik üretimindeki payının iki katından fazla olup, kömürün payı dünya ortalamasının altındadır. Hidrolik kaynaklar üretimde payı ise hemen hemen aynı seviyededir. Türkiye'nin kişi başına düşen birincil enerji arzı dünya ortalamasının altında yer alırken, OECD ülkeleri ortalamasının ise üçte biri civarındadır (EPDK Doğal Gaz Piyasası 2009 Yılı Sektör Raporu: 1; EPDK 2012 Yılı Elektrik Piyasası Raporu: 3; http://www.enerji.gov.tr).

Ülkemizde enerji piyasasına yön veren çeşitli kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır. Enerji piyasasında aktif rol üstlenenTC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'dır. *Bağlı Kuruluşları;*Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanlığı (TAEK), *İlgili Kuruluşları;*Türkiye Elektrik İletim AŞ Genel Müdürlüğü (TEİAŞ), Elektrik Üretim AŞ Genel Müdürlüğü (EÜAŞ), Türkiye Elektrik Dağıtım AŞ Genel Müdürlüğü (TEDAŞ), Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. Genel Müdürlüğü (BOTAŞ),Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü (TPAO),Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü (TKİ), Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü (TTK),Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ETİ MADEN), Türkiye Elektromekanik Sanayi AŞ Genel Müdürlüğü (TEMSAN), *İlişkili Kuruluşları;*Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü Başkanlığı (BOREN), Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK), Nadir Toprak Elementleri Enstitüsü (NATEN)'dir (http://www.enerji.gov.tr,17.11.2018).

Elektrik üretiminde; güneş, rüzgâr ve su gücü, jeotermal ısı enerjisi, biyogazlar ve katı biokütle gibi *yenilenebilir enerji kaynakları*, *nükleer enerji,* petrol, kömür ve doğal gaz gibi *fosil yakıtlar* enerji kaynakları olarak kullanılmaktadır (http://www.greenpeace.org, 2015). Petrol ve kömüre göre daha temiz, diğer fosil yakıtlarına göre daha gaz emisyonuna sahip bir enerji kaynağı olarak görülen doğal gaz; renksiz, kokusuz ve havadan hafif bir gaz olup, çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

DOĞAL GAZLA ELEKTRİK ÜRETEN FİRMALARIN MUHASEBE SİSTEMİ

Çalışmada bu başlık altında doğal gazla elektrik üreten firmaların muhasebe sistemi hakkında genel bilgilerden sonra muhasebe sistemi üzerine bir uygulama örneğine yer verilecektir.

Doğal Gazla Elektrik Üreten Firmaların Muhasebe Sistemi Hakkında Genel Bilgiler

Doğal gazla elektrik üretimi yapan firmalar bilanço esasına tabi olup, bu bağlamda Vergi Usul Kanunu (VUK) ve Türk Ticaret Kanunu (TTK) başta olmak üzere yasal zorunluluk kapsamındaki uygulamaları yerine getirmekle yükümlüdürler. Doğal gazla elektrik üretimi yapan firmalarda yararlanılan muhasebe kayıt araçlarından kısaca söz edilebilir.

Günümüz koşulları gereğince genel olarak belgelerden; Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB)'in yasal düzenlemesi kapsamında, elektronik fatura (e-Fatura), elektronik arşiv (e-Arşiv) fatura ve elektronik irsaliye (e-İrsaliye) düzenlerler(http://www.efatura.gov.tr, 29.10.2018). Yine gider pusulası, muhasebe evrakı, banka dekontu, döviz alım ve satım belgeleri, debit note, müteferrik gider listesi vb. gibi belgeler kullanılır.

VUK kapsamında[1] bilanço esasına göre elektronik defter (e-Defter) kapsamında yevmiye defteri ve defter-i kebir (http://www.edefter.gov.tr, 29.10.2018),envanter defteri ile işin mahiyeti gereğince gereken diğer yasal defterleri tutarlar. Ayrıca TTK kapsamında; işletmenin muhasebesi ile ilgili olmayan pay defteri, yönetim kurulu karar defteri ile genel kurul toplantı ve müzakere defteri olan ticari defterleri tutmak zorundadırlar (6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu, 13.01.2011 Tarih ve 27846 Sayılı-Resmi Gazete).

Türkiye'de 26.12.1992 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 1 Sıra No.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile 1993 yılında ihtiyari ve 01.01.1994 tarihinden itibaren de zorunlu uygulama olan kapsama alınan ülkedeki bütün işletmelerin (bazı kısımları gereğince istisnaları hariç)uymaları gereken muhasebe sistemi "Tekdüzen Muhasebe Sistemi" getirilmiştir. Muhasebenin Temel Kavramları, Muhasebe Politikalarının Açıklanması, Finansal Tablolar İlkeleri, Finansal Tabloların Düzenlenmesi ve Sunulması, Tekdüzen Hesap Çerçevesi, Hesap Planı ve İşleyişi

1 Bilanço hesabı esasına göre defter tutma hadleri (TL) 01.01.2018 tarihinden itibaren (VUK Genel Tebliği (Sıra No: 490), 29.12.2017 Tarih ve 30285 (M) Resmi Gazete) Madde 177: 1- Yıllık; - Alış tutarı 190.000 TL, - Satış tutarı 260.000 TL, 2- Yıllık gayrisafi iş hasılatı 100.000 TL, 3- İş hasılatının beş katı ile yıllık satış tutarının toplamı 190.000 TL; Her türlü ticaret şirketleri (Adi şirketlerin faaliyetleri yukarıdakilerden hangisine giriyorsa o bent hükmüne tabidir); Kurumlar Vergisine tabi olan diğer tüzel kişiler - İsteğe bağlı (ihtiyari) olarak bilanço esasına göre defter tutmayı tercih edenler.

konularında düzenlemeler yapmıştır (1 Sıra No.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, 26.12.1992 tarih ve 21447 (M) Sayılı Resmi Gazete).

TTK gereğince bağımsız denetime tabi işletmeler 01.01.2013'den itibaren Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve/veya Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS)'na geçip dönem sonlarında finansal tablolarını "Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK)" tarafından yayımlanan Finansal Tablo Örnekleri ve Kullanım Rehberi'ne uygun olarak hazırlamak zorundadırlar (http://www.kgk.gov.tr, 15.11.2018).İşletmelerStandartlarla uyumlu uyumlu finansal tablolarda yer alan kalemler, karşılaştırmalı olarak gerçeğe uygun değerleri yansıtılmak kaydı ile Finansal Durum Tablosu,Kapsamlı Gelir Tablosu,Nakit Akış Tablosu, Öz Kaynak Değişim Tablosu ve dipnot açıklamaları şeklindeki genel amaçlı finansal tablolarsetini hazırlamalıdır(TMS 1: Finansal Tabloların Sunuluşu, TFRS 1: Türkiye Finansal Tablo Standartlarının İlk Uygulaması, Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve).

Muhasebe sistemi ile bağlantılı olarak birkaç bilgiye yer vermek yararlı olacaktır.

Doğal Gaz Piyasası Dağıtım ve Müşteri Hizmetleri Yönetmeliği'nin 36ncı maddesi gereğince, doğalgaz dağıtım şirketleri ile aboneler arasında yapılan sözleşme çerçevesinde dağıtım şirketlerince aboneye sağlanacak hizmet karşılığında bir defaya mahsus olmak üzere abone bağlantı bedeli ve sayaç bedeli alınmakta idi. Tutarlar aktifleştirilememekte, doğrudan giderleşmektedir **(Doğalgaz Bağlantı Bedelinin Muhasebeleştirilmesi Hakkında, 2013).** Elektrik, su, doğalgaz ve benzeri tüketim giderlerinin ödenmesinde, kamu kurum ve kuruluşlarınca veya kamu kurum ve kuruluşlarının denetim ve gözetimi altında bir imtiyaz hakkı dâhilinde özel hukuk tüzel kişilerince sunulan tekel niteliğindeki elektrik, su, doğalgaz ve benzeri tüketim giderlerinin ödenmesinde faturanın ödeme belgesine bağlanacağı hüküm altına alınmıştır (Doğalgaz Abone Bağlantı Bedeli, 2015). EPDK'nın Doğal Gaz Piyasası Dağıtım ve Müşteri Hizmetleri Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile doğal gaz dağıtım şirketleri tarafından abonelerden talep edilen, abone bağlantı bedeli kapsamındaki sayaç bağlantı malzemeleri ve sayaç montaj bedelleri bu kapsamdan çıkarılmıştır. Abone bağlantı bedeli, dağıtım şebekesinin abone iç tesisatına bağlantısı için gereken proje, işçilik, malzeme, kontrol ve onay harcamaları ile sayaç bedeli toplamının abone başına düşen payını ifade eden sabit bedel olarak tanımlanmıştır (Doğalgaz Bağlantı Bedeli Hakkında, 13.10.2018). Şirketlerde doğal gaz faturası gider yazılmakta, vergi hukuku kapsamında elektrik, su, doğalgaz vb. gibi faturalara ait gecikme zammı veya borçları da gider olmakta ve KDV'leri de indirim konusu yapılmaktadır.

Doğalgaz dağıtım şirketlerince düzenlenmiş faturalarda sadece tüketim bedeli ve KDV gösterilmekte, ayrıntı içermemektedir. Bu nedenle dağıtıcı şirketlerin gaz alım fiyatı, perakende satış fiyatı vb. maliyet bedelleri görülmemektedir (Esen, 2018). Çalışmamızın kapsamını sadece doğal gazla elektrik üreten firmalar oluşturmaktadır. İzmir'de mukim Eylül Enerji Üretim AŞ, bulunduğu bölgede hangi saat aralıklarında sisteme kaç liradan üretim yapacağını bildirir. Piyasa Mali Uzlaştırma Merkezi (PMUM)'nde bölgedeki diğer üreticilerden alınan teklifler ile birlikte bir üretim fiyat çizelgesi oluşturulur. Eğer gelen elektrik yeterli değil ise en düşük fiyat teklifinden itibaren, ihtiyaç kadar üretici firmalara üretim talimatı verilir. Firmanın verdiği fiyat teklifi uygun görülürse, PMUM'den gelen üretim talimatında bildirilen saat aralıklarında üretim gerçekleştirilir (Uzelli, 2016. 42-43).

Doğal Gazla Elektrik Üreten Firmaların Muhasebe Sistemi Üzerine Bir Uygulama

Çalışmada bu başlık altında doğal gazla elektrik üretimi yapan firmalara yönelik muhasebe sistemindeki işleyiş düzeni örnek uygulama olarak sunulacaktır.[2]

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmada; Türkiye'de doğal gazla elektrik üreten firmaların, mevcut muhasebe sistemleri, uyum sürecinde karşılaştıkları sorunların da çözümüne yönelik uygulama örneği sunmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, doğal gazla elektrik üreten firmaların muhasebe sistemi uygulamaları ele alınmıştır.

Araştırmanın Ana Kütlesi ve Örneklemi

Araştırmanın ana kütlesini,Türkiye'deki doğal gazla elektrik üretimi yapan tüm firmalar, örneklemini ise İzmir ilinde faaliyet gösteren firma oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği

Araştırmada Sosyal Bilimlerde yaygın kullanılan nitel araştırma yöntemlerinde "örnek olay", görüşme ve gözlem tekniklerinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Dönemi ve Kısıtları

Uygulama tez çalışmasına yönelik olarak ilgili faaliyet dönemi kapsamakta, ancak uygulama örneğinin güncellenmesi açısından cari dönem esas alınmıştır. Uygulama Türkiye'deki doğal gazla elektrik üretimi yapan tüm firmaların sistemi için model oluşturmaya yöneliktir. Bu nedenle firmaların azlığı, tek bir firmanın ele alınması vd. nedenler sınırlılıklar arasındadır.

Araştırmanın Bulgu ve Değerlendirmeleri

Çalışmada öncelikle doğal gazla elektrik üreten firmalara yönelik TDMS'yeuygun, hesap planı[3]kırılımları oluşturulmuştur. Mevcut muhasebe sistemi kapsamında, hesaplara açılan kırılımlarının ilgili firmaların ihtiyaçlarına yönelik hazırlanması ve bu sektörde karşılaştıkları sorunlara çözüm için bir kılavuz oluşturulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada, TDMS Hesap Planındaki tüm hesaplar yerine belli başlı birkaç hesabın kullanım ve alt kırılımoluşturması örneklendirilebilir (Uzelli, 2015: 80-89; Hesap Alt Kırılımları için Bkz. Mizan).

- **120. Alıcılar:** Doğal gazla elektrik üretimi yapan firmalar içinAlıcılar hesabının kırılımları, firma ticari alacak niteliğinin belirlenmesinde ve rasyoların hesaplanmasında yol gösterici olacak şekilde düzenlenmiştir. Tersi durum 320 kodlu hesaba geçerlidir.
- **150. İlk Madde ve Malzeme:** Doğal gazla elektrik üretimi yapan firmalarda ana hammadde olarak doğal gaz kullanılmakta, ancak stoklanamamaktadır.

2 Uygulama; Uzelli, C., 2015, "Doğal Gazla Elektrik Üretimi Yapan Firmalara Yönelik Muhasebe Sisteminin İncelenmesi",Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi'nden hazırlanmış olup, günümüz tarihi itibariyle güncellenmiştir.

3 Bu çalışma, doğal gazla elektrik üreten firmaların muhasebe uygulamaları için hesap planı vb. ile sınırlı tutulmuştur. Bunun dışında, ayrıca doğal gaz dağıtım sektörü hesap planı (Bkz. Doğal Gaz Dağıtım Sektörü Düzenleyici Hesap Planı İzahnamesi), OSB muhasebe uygulamaları hesap planı (Bkz. Yerli vd., 2015) önerilerinden de yararlanılmıştır.

Bununla birlikte doğal gaz alımları 150 kodlu hesapta izlenmektedir. İlgili firmalar doğalgazın kesilmesi veya doğalgaz basıncının düşmesi durumunda eğer üretim sistemleri ve türbinleri uygunsa LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) veya nafta tüketerek üretimini sürdürmektedir. Hesapta;doğalgaz, ana kimyasallar, yardımcı kimyasallar, nafta ve LNG stokları izlenir.

- **153. Ticari Mallar:** Doğal gazla elektrik üretimi yapan firmalar, kendilerine üretim talimatı verilmemesi veya çeşitli teknik nedenlerle TEİAŞ'tan elektrik alıp satabilmektedirler. Elektrik değişikliğe uğramaksızın alınıp satıldığındanbu hesapta izlenir.
- **154. Yedek Parça Stokları:**[4]**Doğal gazla elektrik üretimi yapan firmalarda çok sayıda yedek parça bulundurulur. Çünkü ilgili firmalarda kullanılan makine ve türbinler belirli periyodlarla bakıma alınmakta ve bir bozulma gerçekleşmese dahi bazı makine parçaları değiştirilmektedir. Bu parçaların dışında, üretimde kullanılan tüm makinelerin yedek parçaları stoklarıdır. Üretim durduğunda elektrik kesintilerine neden olmaktadır. Yapılan incelemelerde alınan yedek parçalar, 150 kodlu hesapta izlenmekte ve üretime sevk edildiğinde 710 Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri hesabına aktarılmaktadır. Alınan bu yedek parçaların tüketilmesi durumunda bir bakım ve onarım gideri oluşacak ve 730 Genel Üretim Giderleri hesabında izlenecektir.**
- **181. Gelir Tahakkukları:** Doğal gazla elektrik üretimi yapan firmalarda ay içerisinde TEİAŞ'a yapılan satışların mutabakatı ve TEİAŞ tarafından onaylanan Katma Değer Vergisi (KDV) beyannamesi verilme süresinden sonra gerçekleşebilmesinedeniyle, bu hesapta TEİAŞ'a yapılan elektrik satışları için gelir kaydı izlenir. Tersi durum da 381 kodlu hesap için geçerlidir.
- **253. Tesis Makine ve Cihazlar:**Üretimde kullanılan her türlü makine ve tesis çeşidiamacına göre bölümlenerek izlenir.

Eylül Enerji Üretim AŞ'nin 31.12.2018 Tarihli Genel Geçici Mizanı ana hesap bazında (alt kırılımları gösterilecek şekilde) tablo 1'deki gibi düzenlenmiştir:

4 Bu hesap, TDMS Hesap Planı'ndabulunmamaktadır. İhtiyaca göre önemlilik kavramınca boş bırakılan hesabın kullanılması önerilerek tarafımızca açılmıştır.

Tablo 1: Eylül Enerji Üretim AŞ 31.12.2018 Tarihli Genel Geçici Mizanı

Hesap Kodu ve Adı	Borç Toplamı	Alacak Toplamı	Borç Bakiye	Alacak Bakiye
100 Kasa 100.01 Kasa TL	5.248.452,43	3.528.895,47	1.719.556,96	-
102 Bankalar 102.01.001 F Bankası A.Ş.	3.578.986,41	1.888.426,13	1.690.560,28	
120 Alıcılar 120.01 Yurt İçi Alıcılar TL Alacaklar 120.01.001 TEİAŞ Elektrik 120.02 Yurt İçi Alıcılar Dövizli Alacaklar 120.03 Yurt İçi Alıcılar TL Alacaklar (Grup İçi Şirketler) 120.04 Yurt İçi Alıcılar Dövizli Alacaklar (Grup İçi Şirketler) 120.05 Yurt İçi Alıcılar TL Alacaklar (İlişkili Kişiler) 120.06 Yurt İçi Alıcılar Dövizli Alacaklar (İlişkili Kişiler) 120.07 Yurt Dışı Alıcılar 120.08 Yurt Dışı Alıcılar (Grup İçi Şirketler) 120.09 Yurt Dışı Alıcılar (İlişkili Kişiler)	25.549.611,24	21.476.347,66	4.073.263,58	-
150 İlk Madde ve Malzeme 150.01 Doğalgaz Stokları 150.01.001 Hammadde Doğalgaz 150.02 Ana Kimyasallar (Madeni Yağlar) 150.02.001 Hammadde Kimyasal 150.03 Yardımcı Kimyasallar 150.04 NAFTA 150.05 LNG	42.413.471,46	25.581.144,11	16.832.327,35	-
151 Yarı Mamuller Üretim	27.583.212,47	27.583.212,47		
152 Mamuller	27.583.212,47	27.583.212,47		
153 Ticari Mallar 153.01 Alınan Elektrik Enerjisi 153.01.001 Elektrik Enerjisi 153.02 Alınan Elektrik Enerjisi Fark Hs. 153.03 Belediye Elektrik Tüketim Vergisi 153.04 Belediye Elektrik Tüketim Vergisi Fark Hs. 153.05 Diğer Ticari Mallar	37.178.012,21	26.875.365,35	10.302.646,86	-

154 Yedek Parçalar 154.01 Gaz Türbini Jeneratör Yedek Parçaları 154.02 Buhar Türbini Yedek Parçaları 154.03 Gaz ve Buhar Türbini Su Filtreleri Yedek Parçaları 154.04 Sprınt Sistem Yedek Parçaları 154.05 Chıller Yedek Parçaları 154.06 Yeni Gaz Türbini Yedek Parçaları 154.07 Kazan Yedek Parçaları 154.08 Trafo Yedek Parçaları 154.09 Gaz Türbinleri Soğutma Grupları Yedek Parçaları 154.10 Diğer Stoklar	-	-	-	-
157 Diğer Stoklar 157.01 Değeri Düşen Hammaddeler 157.02 Değeri Düşen Yedek Parçalar	85.896,32	31.273,44	54.622,88	-
158 Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı(-) 158.01 Hammadde Stokları Değer Düşüklüğü Karşılığı 158.02 Yedek Parçalar Stokları Değer Düşüklüğü Karşılığı 158.03 Diğer Stoklar Değer Düşüklüğü Karşılığı	31.273,44	85.896,32	-	54.622,88
181 Gelir Tahakkukları 181.01 Vadeli TL Mevduat Gelir Tahakkuku 181.02 Vadeli Dövizli Mevduat Gelir Tahakkuku 181.03 Hazine Bonosu Gelir Tahakkukları 181.04 Devlet Tahvili Gelir Tahakkukları 181.05 TEİAŞ Elektrik Satışı Gelir Tahakkukları 181.05.001 TEİAŞ Frekans 181.05.002 TEİAŞ Elektrik Enerjisi	11.192.531,24	1.700.637,33	9.491.893,91	-
190 Devreden KDV 190.01.001 Devreden KDV	390.470,51	35.520,08	354.950,43	-
191 İndirilecek KDV 191.01.008 İndirilecek KDV % 8 191.01.018 İndirilecek KDV % 18	9.632.744,21	9.632.744,21	-	-

197 Sayım ve Tesellüm Noksanları 197.01 Kasa Sayım ve Tesellüm Noksanları 197.02 Değerli Kâğıt Sayım ve Tesellüm Noksanları 197.03 Hammadde Sayım ve Tesellüm Noksanları 197.04 Yedek Parçalar Sayım ve Tesellüm Noksanları 197.05 Diğer Stoklar Sayım ve Tesellüm Noksanları	2.186,58	-	2.186,58	-
253 Tesis Makine ve Cihazlar 253.01 Gaz Türbini Tesis Makine ve Cihazlar 253.02 Buhar Türbini Tesis Makine ve Cihazlar 253.03 Ciller Ünitesi Tesis Makine ve Cihazlar 253.04 Trafo Frekans Ünitesi Tesis Makine ve Cihazlar	535.620.424,65	-	535.620.424,65	-
255 Demirbaşlar 255.01.001 Büro Yatırımları	67.734,91	-	67.734,91	-
257 Birikmiş Amortismanlar (-) 257.01.003 Makine-Tesisat Amortismanı 257.01.005 Demirbaşlar Amortismanı	-	183.866.037,12	-	183.866.037,12
258 Yapılmakta Olan Yatırımlar 258.01.001 Büro Yatırımları 258.01.002 Üretim Tesisi Yatırımları	2.578.741,13	-	2.578.741,13	-
260 Haklar	25.652,82	-	25.652,82	
264 Özel Maliyetler	475.652,36	-	475.652,36	-
268 Birikmiş Amortismanlar (-) 268.01.001 Haklar İtfa Payı 268.01.002 Özel Maliyetler İtfa Payı	-	453.562,13	-	453.562,13
320 SVatıcılar 320.01.045 OSB 320.01.050 H Kimya	22.647.360,10	27.903.471,82	-	5.256.111,72
329 Diğer Ticari Borçlar 329.01.020 A Danışmanlık Ltd.Şti. 329.01.025 B Elek. Taah. Ltd.Şti. 329.01.030 C Petrol AŞ 329.01.035 D Taş. Ltd.Şti. 329.01.040 E Dayanıklı Tük. San.ve Tic. AŞ 329.01.045 G Elektrik AŞ	103.125,99	435.787,91	-	332.661,92
336 Diğer Çeşitli Borçlar 336.01.045 OSB	51.124,76	153.229,25	-	102.104,49

360 Ödenecek Vergi ve Fonlar 360.01 Muhtasar Beyanname İle Ödenecek Stp. Vergiler 360.02 Ödenecek KDV 360.03 Ödenecek 2 No.lu KDV 360.03.018 Ödenecek KDV Tevkifatı 360.04 Ödenecek Damga Vergisi 360.05 Ödenecek Elektrik Tüketim Vergisi 360.06 Ödenecek TRT Payı 360.07 Ödenecek Enerji Fonu 360.08 Sorumlu Sıfatıyla Ödenecek KDV 360.08.018 Sor. Sıf. Öde. KDV	7.718.965,24	8.130.584,19	-	411.618,95
381 Gider Tahakkukları 381.01 Bakım Gider Tahakkukları 381.02 Kredi Faizi Gider Tahakkukları 381.03 Elektrik Karşılığı Tahakkukları 381.03.001 ElektrikGider Tahakkukları 381.04.001 Gid. Tah. F Bankası	285.647,15	331.853,45	-	46.206,30
391 Hesaplanan KDV 391.01.018 Hesaplanan KDV %18	9.997.744,21	9.997.744,21	-	-
397 Sayım ve Tesellüm Fazlaları 397.01 Kasa Sayım ve Tesellüm Fazlaları 397.02 Değerli Kağıt Sayım ve Tesellüm Fazlaları 397.03 Hammadde Sayım ve Tesellüm Fazlaları 397.04 Diğer Stoklar Sayım ve Tesellüm Fazlaları	-	2.205,44	-	2.205,44
400 Banka Kredileri 400.03.001U.V. Krediler	675.185,11	4.690.404,44	-	4.015.219,33
500 Sermaye	-	300.000.000,00	-	300.000.000,00
570 Geçmiş Yıllar Kârları	-	74.943,76	-	74.943,76
590 Dönem Net Kârı	74.943,76	-	74.943,76	-
600 Yurtiçi Satışlar 600.01.001 Frekans Kontrol 600.01.002 Elektrik Enerjisi	-	174.712.667,90	-	174.712.667,90
620 Satılan Mamuller Maliyeti	27.583.212,47		27.583.212,47	

621 Satılan Ticari Mallar Maliyeti 621.01.001 TEİAŞ	26.875.365,35	-	26.875.365,35	-
646 Kambiyo Karları 646.01.001Kur Değerleme	-	6.302,75	-	6.302,75
710 Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri 710.01.001Doğal Gaz	20.740.085,36	-	20.740.085,36	-
730 Genel Üretim Giderleri 730.01.010 Danışma ve İstişare Ücretleri 730.02.015 Bakım Onarım 730.03.020 Mazot Gideri 730.03.025 Benzin Gideri 730.04.030 Personel Taşıma 730.05.035 Amortisman Gideri 730.06.040 Su Bedeli 730.07.045Makine Kira	6.843.127,11	-	6.843.127,11	-
770 Genel Yönetim Giderleri 770.02.015 Güvenlik Hizmetleri 770.03.020 Mazot Gideri 770.03.025 Benzin Gideri 770.04.030 Personel Taşıma 770.05.035 Amortisman Gideri 770.06.040Su Bedeli	3.927.315,94	-	3.927.315,94	-
TOPLAM	856.761.469,41	856.761.469,41	669.334.264,69	669.334.264,69

Eylül Enerji Üretim AŞ'nin döneme ilişkin gerçekleşen birkaç dönemsonu muhasebe uygulaması aşağıdaki gibidir:

- "A" Danışmanlık Ltd. Şti.'nden, % 18 KDV hariç 12.000,00 TL danışmanlık hizmet faturası alınmıştır. Eylül Enerji Üretim AŞ'nin ana ortağı OSB olduğundan faturaya KDV Genel Uygulama Tebliği gereğince 9/10 KDV tevkifatı uygulanmıştır.
- "B" Elektrik Taahhüt Tic. Ltd. Şti.'den % 18 KDV hariç faturasının tutarı 28.817,89 TL'lik kablo bakım onarım hizmeti alınmıştır. Eylül Enerji Üretim AŞ'nin ana ortağı OSB olduğundan KDV Genel Uygulama Tebliği gereği 5/10 KDV tevkifatı uygulanmıştır.
- "C" Petrol AŞ'den firma tarafından kullanılan taşıt tanıma sistemine kayıtlı araçların % 18 KDV hariç 1.722,56 TL akaryakıt faturası gelmiştir. Benzin giderinden, üretim birimine 347,83 TL, yönetim birime 347,82 TL; mazot giderinden ise üretim birimine 513,46 TL, yönetim birime 513,45 TL pay düşmüştür.
- "D" Taşımacılık Ltd. Şti.' den ücretli çalışanların servis taşıması için % 18 KDV hariç 2.360,80 TL personel taşıma faturası gelmiştir. Personel taşıma ücretinden üretim ve yönetim birimlerine 1.180,40 TL olmak üzere eşit pay düşmüştür.

- "E" Dayanıklı Tüketim Malları San. ve Tic. AŞ'den firmada kullanılmak üzere % 18KDV hariç 7.040,00 TL'lik büro eşyası satın alınmıştır. Önce büro yatırımları olarak kayda alınmış, ardından demirbaşlar hesabına aktarılmıştır.
- Firma, yatırımlarında kullanılmak üzere "F" Bankasından Amerikan Doları bazlı kullanılan yatırım kredisine VUK gereğince faiz tahakkuku ve döviz değerlemesi yapmıştır. Buna göre 100.628,00 TL ve 666.000 TL hesaplanmıştır.
- Eylül Enerji Üretim AŞ'nin aktifine kayıtlı amortismana tabi iktisadi kıymetleri için toplam 622.512,02 TL'lik amortisman hesaplanmış olup, bu tutarın 621.965,17 TL'si maddi duran varlıklara, 546,85 TL'si maddi olmayan duran varlıklara aittir.
- Eylül Enerji Üretim AŞ'nin kasasında bulunan yabancı paranın değerlemesi yapılmış ve Amerikan Dolarına ilişkin 60,70 TL kur artışı hesaplanmıştır.
- OSB verdiği güvenlik hizmeti dolayısıyla Eylül Enerji Üretim AŞ'ye % 18 KDV hariç 6.236,16 TL'lik güvenlik hizmeti faturası düzenlemiştir. Güvenlik Hizmeti faturasına KDV Vergisi Genel Uygulama Tebliği gereğince tevkifat uygulanmamıştır.
- OSB, Eylül Enerji Üretim AŞ'ye % 18 KDV hariç 7.632.905,77 TL'lik doğal gaz faturası kesmiştir. KDV Genel Uygulama Tebliği gereğince tevkifat uygulanmamıştır.
- OSB, Eylül Enerji Üretim AŞ' ye % 8 KDV hariç 70.889,70 TL'lik su faturası kesmiştir. Faturadan üretim birimi 63.800,73 TL ve yönetim birimi 7.008,97 TL pay almıştır. KDV Genel Uygulama Tebliği gereğince tevkifatı uygulanmamıştır.
- Amerika'da mukim "G" Elektrik AŞ'den % 18 KDV hariç Amerikan Doları karşılığı 129.171,00 TL makine kirası faturası alınmıştır.[5]
- "H" Kimya Ltd. Şti.'den % 18 KDV hariç 2.050,00 TL'lik kimyasal alınmıştır.
- Elektrik üretiminde tüketilen 7.632.905,77 TL'lik doğal gaz giderleştirilmiştir.
- TEİAŞ'ye verilen Primer Frekans Kontrol Hizmet Bedeli için 37.198,40 TL veelektrik enerjisi için 3.788.216,12 TL gelir tahakkuku yapılmıştır. İlgili gelirin faturası, TEİAŞ'in kontrollerinden sonra kesilmiştir.
- TEİAŞ tarafından sistemden Eylül Enerji Üretim AŞ tarafından ticari mal olarak alınan elektriğin bedeli 729.259,64 TL hesaplanmıştır.
- TEİAŞ verilen % 18 KDV hariç 7.657.899,11 TL Elektrik Hizmet Bedeli faturası kesilmiştir.

5 KDV Kanunu'nun 1inci maddesinde, bu işlemleri yapanların yabancı uyruklu olup olmamaları, ikametgahlarının, işyerlerinin, kanuni merkezlerinin veya iş merkezlerinin Türkiye'de olup olmaması işlemin mahiyetini değiştirmez ve KDV'nin doğuşunu etkilemez. Gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerince yurt dışından bir hizmet (Yurt dışından kiralanmış menkulün meselâ bir iş makinesinin Türkiye'ye getirilip kullanılması), ithal edildiğinde, hizmeti ithal eden tarafından hizmet bedeli üzerinden KDV hesaplanması ve bu KDV'nin 2 No.lu KDV beyannamesi ile beyan edilip ödenmesi gerekmektedir. Hizmeti ithal eden gelir veya kurumlar vergisi mükellefleri sorumlu sıfatıyla beyan etmiş oldukları KDV'yi 1 No.lu KDV beyannamelerinde indirime konu edebilirler.

Firmaya ilişkin yevmiye maddesi kayıtları aşağıdaki gibidir:[6]

1	31.12.2018		
	730 Genel Üretim Giderleri	12.000,00	
	730.01.010 Danışma ve İstişare Ücretleri		
	191 İndirilecek KDV	2.160,00	
	191.01.018 İndirilecek KDV % 18		
	329 Diğer Ticari Borçlar		12.216,00
	329.01.020 A Dan. Ltd. Şti.		
	360 Ödenecek Vergi ve Fonlar		1.944,00
	360.03.018 Ödenecek KDV Tevkifatı		
	Danışmanlık Hizmet Faturası Kaydı		
2	31.12.2018		
	730 Genel Üretim Giderleri	28.817,89	
	730.02.015 Bakım Onarım		
	191 İndirilecek KDV	5.187,22	
	191.01.018 İndirilecek KDV % 18		
	329 Diğer Ticari Borçlar		31.411,50
	329.01.025 B Elek. Taah. Ltd. Şti.		
	360 Ödenecek Vergi ve Fonlar		2.593,61
	360.03.018 Ödenecek KDV Tevkifatı		
	Bakım Onarım Hizmet Faturası Kaydı		
3	31.12.2018		
	730 Genel Üretim Giderleri	861,29	
	730.03.020 Mazot Gideri		
	730.03.025 Benzin Gideri		
	770 Genel Yönetim Giderleri	861,27	
	770.03.020 Mazot Gideri		
	770.03.025 Benzin Gideri		
	191 İndirilecek KDV	310,06	
	191.01.018 İndirilecek KDV % 18		
	329 Diğer Ticari Borçlar		2.032,62
	329.01.030 C Petrol AŞ		
	Akaryakıt Faturası Kaydı		
4	31.12.2018		
	730 Genel Üretim Giderleri	1.180,40	
	730.04.030 Personel Taşıma		
	770 Genel Yönetim Giderleri	1.180,40	
	770.04.030 Personel Taşıma		
	191 İndirilecek KDV	424,94	
	191.01.018 İndirilecek KDV % 18		
	329 Diğer Ticari Borçlar		2.785,74
	329.01.035 D Taş. Ltd. Şti.		
	Personel Taşımı Faturası Kaydı		

6 Sayfa kısıtı nedeniyle, uygulama örneğine ilişkin sadece yevmiye defteri kayıtlarına yer verilecek, defter-i kebire aktarılmayacaktır.

5	31.12.2018 258 Yapılmakta Olan Yatırımlar 258.01.001 Büro Yatırımları 191 İndirilecek KDV 191.01.018 İndirilecek KDV % 18 329 Diğer Ticari Borçlar 329.01.040 E Day. Tük. San. ve Tic. AŞ Büro Yatırım Faturası Kaydı	7.040,00 1.267,20	 8.307,20
6	31.12.2018 255 Demirbaşlar 255.01.001 Büro Yatırımları 258 Yapılmakta Olan Yatırımlar 258.01.001 Büro Yatırımları Yatırımın Demirbaşlara Aktarım Kaydı	7.040,00	 7.040,00
7	31.12.2018 258 Yapılmakta Olan Yatırımlar 258.01.002 Üretim Tesisi Yatırımları 381 Gider Tahakkukları 381.04.001 Gid. Taah. F Bankası 400 Banka Kredileri 400.03.001 UV Krediler Aktifleştirilen Faiz ve Değ. Kaydı 31.12.2018	766.628,00	 100.628,00 666.000,00

8	31.12.2018 730 Genel Üretim Giderleri 730.05.035 Amortisman Gideri 770 Genel Yönetim Giderleri 770.05.035 Amortisman Gideri 257 Birikmiş Amortismanlar 257.01.003 Makine ve Tesis Amortismanı 257.01.005 Demirbaşlar Amortismanı 268 Birikmiş Amortismanlar 268.01.001 Haklar İtfa Payı 268.01.002 Özel Maliyetler İtfa Payı *Amortisman Kaydı*	610.061,77 12.450,25	 621.965,17 546,85

9	31.12.2018		
	100 Kasa	60,70	
	100.01.001 Merkez TL Kasası		
	646 Kambiyo Kârları		60,70
	646.01.001 Kur Değerleme		
	Kur Değerleme Kaydı		
	31.12.2018		
10	770 Genel Yönetim Giderleri	6.236,16	
	770.02.015 Güvenlik Hizmetleri		
	191 İndirilecek KDV	1.122,51	
	191 01 018 İndirilecek KDV % 18		
	336 Diğer Çeşitli Borçlar		7.358,67
	336.01.045 OSB		
	Güvenlik Hizmeti Faturası Kaydı		
	31.12.2018		
11	150 İlk Madde ve Malzeme	7.632.905,77	
	150.01.001 Hammadde Doğal Gaz		
	191 İndirilecek KDV	1.373.923,04	
	191.01.018 İndirilecek KDV % 18		
	320 Satıcılar		9.006.828,81
	320.01.045 OSB		
	Doğal Gaz Alım Kaydı		
	31.12.2018		
12	730 Genel Üretim Giderleri	63.800,73	
	730.06.040 Su Bedeli		
	770 Genel Yönetim Giderleri	7.088,97	
	770.06.040 Su Bedeli		
	191 İndirilecek KDV		
	191.01.008 İndirilecek KDV % 8	5.671,18	
	336 Diğer Çeşitli Borçlar		76.560,88
	336.01.045 OSB		
	Su Faturası Kaydı		

13	31.12.2018		
	730 Genel Üretim Giderleri	129.171,00	
	730.07.045 Makine Kira		
	191 İndirilecek KDV	23.250,78	
	191.01.018 İndirilecek KDV % 18		
	329 Diğer Ticari Borçlar		129.171,00
	329.01.045 G Elektrik AŞ		
	360 Ödenecek Vergi ve Fonlar		23.250,78
	360.08.018 Sor. Sıfat. Öde. KDV		
	Makine Kira Bedeli Kaydı		
	31.12.2018		
14	150 İlk Madde ve Malzeme	2.050,00	
	150.02.001 HammaddeKimyasal		
	191 İndirilecek KDV	369,02	
	191.01.018 İndirilecek KDV % 18		
	320 Satıcılar		2.419,13
	320.01.050 H Kimya		
	Kimyasal Alım FaturasıKaydı		
	31.12.2018		
15	710 Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri	7.632.905,77	
	710.01.001 Doğal Gaz		
	150 İlk Madde ve Malzeme		7.632.905,77
	150.01.001 Hammadde Doğal Gaz		
	Giderleştirilen Doğal Gaz Tüketim Kaydı		
	31.12.2018		
16			
	181 Gelir Tahakkukları	3.825.414,52	
	181.05.001 TEİAŞ Frekans		
	181.05.002 TEİAŞ Elektrik Enerjisi		
	600 Yurtiçi Satışlar		3.825.414,52
	600.01.001 Frekans Kontrol		
	600.01.002 Elektrik Enerjisi		
	TEİAŞ Frekans ve Elektrik Enerjisi Satış Kaydı		
17	31.12.2018		

	153 Ticari Mallar 153.01.001 Elektrik	729.259,64	
	381 Gider Tahakkukları 381.03.001 Elektrik		729.259,64
	Satın Alınan Elektrik Kaydı		
	31.12.2018		
18	621 Satılan Ticari Mallar Maliyeti 621.01.001 TEİAŞ	729.259,64	
	153 Ticari Mallar 153.01.001 Elektrik		729.259,64
	Satılan Elektrik Kaydı		
	31.12.2018		
19	120 Alıcılar 120.01.001 TEİAŞ Elektrik	9.036.320,94	
	600 Yurtiçi Satışlar 600.01.002 Elektrik Enerjisi		7.657.899,11
	391 Hesaplanan KDV 391.01.018 Hesaplanan KDV %18		1.378.421,83
	Elektrik Hizmet Bedeli Satış Faturası Kaydı		
	31.12.2018		

Konunun kapsamlı ve sayfa kısıtı nedeniyle, bilinirliği açısından da sistemdeki diğer tüm dönem sonu işlemleri ve kayıtlarının yapıldığı, kesin mizanın oluşturulduğu, finansal tabloların düzenlendiği varsayılmıştır.Bu haliyle, tarafımızca sunulan örnek uygulama amacını karşılamaktadır.

DOĞAL GAZLA ELEKTRİK ÜRETEN FİRMALARIN KONTROL VE DENETİMİ

Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK)'nun 21.08.2014 tarihli toplantısında, 13.01.2011 Tarihli ve 6102 sayılı TTK'nın 88inci ve Geçici 1inci maddeleri ile 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin (KHK) 9 uncu 26ncı ve Geçici 1inci maddeleri uyarınca 01.01.2014 tarihi ve sonrasında başlayacak hesap dönemlerine ilişkin münferit ve konsolide finansal tabloların hazırlanmasında esas alınacak düzenlemelerin belirlenmesine yönelik "TMS Uygulama Kapsama İlişkin Kurul Kararı" yayımlanmıştır. Bu kapsamda, TMS'nin uygulanma kapsamının belirlenmesine ilişkin 13.09.2018 tarihli ve (03/161) sayılı Kararında; ekli listedeki kurum, kuruluş ve işletmelerin münferit ve konsolide finansal tablolarının hazırlanmasında TFRS'lerin uygulanmasına, bağımsız denetime tabi olup, ekli listede yer almayan kurum, kuruluş ve işletmelerin münferit ve konsolide finansal tablolarının hazırlanmasında 29.07.2017 tarih ve 30138 sayılı (M) Resmi Gazete'de yayımlanarak ve 01.01.2018 tarihi ve sonrasında başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere yürürlüğe giren Büyük ve Orta

Büyüklükteki İşletmeler Finansal Raporlama Standartları (BOBİ FRS)'nın uygulanmasına; ancak söz konusu kurum, kuruluş ve işletmelerin isteğe bağlı olarak TFRS'leri uygulayabileceğine, tüm bunlara dâhil olmayan kurum, kuruluş ve işletmelere yönelik Kurum tarafından henüz bir TMS yayınlanmadığından bunların münferit ve/veya konsolide finansal tablolarının hazırlanmasında yürürlükteki mevzuatın uygulanmasına; ancak söz konusu kurum, kuruluş ve işletmelerin münferit ve/veya konsolide finansal tablolarının hazırlanmasında isteğe bağlı olarak TFRS'leri ya da BOBİ FRS'yi uygulayabileceğine karar verilmiştir." (TMS Uygulama Kapsamına İlişkin Kurul Kararı, 13.09.2018 Tarih ve 03/61 Sayılı Karar). Doğal gazla elektrik üretimi yapan firmalar, 13.01.2011 tarihli ve 6102 Sayılı TTK 397nci maddesinin dördüncü fıkrası uyarınca Cumhurbaşkanınca belirlenen bağımsız denetime tabi işletmedir.

Elektrik Piyasasında faaliyet gösteren;Elektrik Üretim Önlisansı ve Lisansı, Dağıtım Lisansı ve Tedarik Lisansı (Toptan Satış Lisansı ve Perakende Satış lisansı) sahibi tüzel kişiler, faaliyetlerini, uygulamalarını, işlem, hesap ve mali tablolarını ilgilimevzuata uygun olarak, EPDK tarafından yürürlüğe konulanyükümlülüklere ait düzenlemeler ve sahip oldukları lisansların ayrılmaz parçasını oluşturangenel ve özel hükümlere uygunluğunun bağımsız denetim kuruluşlarınca denetlenmesinisağlayacak ve denetim sonucunda düzenlenen raporu takip eden hesap dönemi içerisindekiMayıs ayının on beşine kadar Kuruma bildireceklerdir. Bildirimler, yayımlanan yönetmelik kapsamındayapılacaktır (Enerji Piyasası Bildirim Yönetmeliği,27.05.2014 tarih ve29012 sayılı Resmî Gazete).

Bağımsız denetim yükümlülüğü bulunan;

- *a)* Elektrik piyasasında faaliyet gösteren veya gösterecek üretim lisans sahiplerinden, tesis bazında kurulu gücü 100 megavat (mekanik) ve altında olan Üretim lisansı ve Önlisansı sahibi tüzel kişiler.
- *b)* Elektrik piyasasında faaliyet gösteren Organize Sanayi Bölgesi (OSB) Üretim ve OSB Dağıtım lisansı sahibi tüzel kişiler

başka bir ifadeyle lisans sahipleri bağımsız denetim yaptırma yükümlülüğü dışında tutulmuştur.

Bağımsız denetim kuruluşları denetimler sonucunda, denetlenen şirketin "Elektrik Piyasası Faaliyeti İzleme ve Değerlendirme Formu" tanzim ederek bağımsız denetim raporlarına dâhiledecek ve dâhil edilen form ile düzenlenen bağımsız denetim raporları lisans sahibi tarafından Kuruma bildirimdebulunulacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada ve Türkiye'de fosil yakıtlar içinde doğal gaza olan talebin çevresel ve pratik kolaylıkları nedeniyle, artacağı ve hatta 2035 yılında petrolden sonra ikinci konumdaki kömür ile başabaş bir seyir izleyeceği öngörülmektedir.Türkiye,artan elektrik talebinin karşılanması amacıyla doğal gaz boru hatlarının kurulması ve nükleer elektrik santralleri için de ihalelere girişmiştir. Ülkemizde, birincil enerji tüketiminde ve elektrik üretiminde dışa bağımlılık sorunu yaşanmaktadır. Kayıp ve kaçak kullanımdaki artışların bir an önce düşürülmesi önem arz etmektedir. İyi kurulmuş bir muhasebe sistemine gereksinim olduğu aşikardır. Bu nedenle çalışmada, öncelikle doğal gazla elektrik üretimi yapan firmaların mevcut muhasebe sistemi incelenmiş, ardından sistemin işleyişindeki eksiklikleri tamamlamak üzere TDMS Hesap Planı için alt hesap kırılımlarından yararlanılmıştır. Bu bağlamda birkaç örnek verilmiştir. 15 Stoklar hesap grubu için yedek parçaların ayrı izlenmesine yönelik boş bırakılan bir hesabın (örneğin, 154 kodlu) kullanılabileceği önerilmiştir. Ayrıca 181 Gelir Tahak-

kukları ve 381 Gider Tahakkukları hesaplarında TEİAŞ'a yapılan aylık alış ve satışların mutabakatının bir sonraki ay gerçekleşmesi nedeniyle gereksinimi karşılamaya yönelik alt kırılım düzenlemeleri yapılmıştır. Hatta 360 Ödenecek Vergi ve Fonlar hesabında elektrik piyasasına yönelik alınan vergilerle uyumlu alt kırılım hesabı oluşturulmuştur.

Günümüzde artık vergi odaklı muhasebeden bilgi odaklı muhasebeye geçişler yaşanmakta, muhasebenin denetim ve finansal raporlama işlevleri ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda da devlete sunulan kâr veya zarara göre finansal tablolar ile standartlara göre raporlama yapıldığında hazırlanan finansal tablolar arasında farklılıklar oluşmaktadır. Bu tabloların denetçinin denetiminden geçmesi büyük önem taşımaktadır. Doğalgazla elektrik üretimi yapan firmaların, bağımsız denetiminin KGK tarafından yetkilendirilmişbağımsız denetim kuruluşları tarafından yapılmış olması ve denetlenene ait faaliyetlerin,uygulamaların, işlem, hesap ve finansal tabloların; ilgili mevzuata uygun ve denetlenenin sahipolduğu lisansın ayrılmaz parçasını oluşturan genel ve özel hükümlere uygunluğunundenetlendiğini gösteren ek bir rapor düzenlemesi kaydıyla EPDK tarafından geçerli sayılacağına hiç kuşku bulunmamaktadır.

Doğal gazla elektrik üretimi yapan firmaların muhasebe uygulamaları ve denetimini inceleyen bu çalışma özgün olup, kuramsal bilgi uygulama ile entegre edildiğinden, alanında gerek ulusal gerekse de uluslararası yazına katma değer yaratacaktır.

KAYNAKÇA

1. "Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Uygulama Kapsama İlişkin Kurul Kararı", 13.09.2018 tarihli ve (03/161) sayılı Kararı.
2. BP Energy Outlook to 2035, 2015
3. Büyük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler Finansal Raporlama Standartları (BOBİ FRS), 29.07.2017 tarih ve 30138 sayılı Mükerrer Resmi Gazete.
4. Doğalgaz Abone Bağlantı Bedeli, TC Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, 26.10.2015 Tarih ve 90192509-220.05-10373 Sayılı.
5. **Doğalgaz Bağlantı Bedelinin Muhasebeleştirilmesi Hakkında,**TC Gelir İdaresi Başkanlığı İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı Mükellef Hizmetleri Usul Grup Müdürlüğü; 02.08.2013 Tarih ve 67854564-010.01-460 Sayılı.
6. Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü, 2017, http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2FSayi_15.pdf.
7. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK) 2012 Yılı Elektrik Piyasası Raporu, (http://www.epdk.gov.tr, 18.01.2013).
8. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK) Doğal Gaz Piyasası 2009 Yılı Sektör Raporu, (http://www.epdk.gov.tr, 18.01.2013).
9. Esen, M. "2014-2018 Yıllarında Su/Elektrik ve Doğalgaz Fiyatları Üzerine Bir İnceleme", 2018, http://www.alomaliye.com/ 2018/04/12/su-elektrik-ve-dogalgaz-fiyatlari/).
10. http://www.greenpeace.org; (2015).
11. Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS 1): Türkiye Finansal Tablo Standartlarının İlk Uygulaması.

12. Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 1): Finansal Tabloların Sunuluşu.

13. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) WEO 2010, New Policies Scenario, http://www.iea.org, 2015.

14. Uzelli, C. 2015. "Doğal Gazla Elektrik Üretimi Yapan Firmalara Yönelik Muhasebe Sisteminin İncelenmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Yüksek Lisans Programı Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

15. Yerli, A., Baltacı, S., Tanrıkulu, F. ve Acar Kendirli, S. Organize Sanayi Bölgelerinde Muhasebe Hesap Planı ve Uygulamaları, Sunu, 26.11.2015.

16. Doğal Gaz Dağıtım Sektörü Düzenleyici Hesap Planı İzahnamesi, Portal Admin_Uploads_Content_News_Dogal Gaz Dagitim Sektoru Duzenleyici Hesap PlaniI zahnamesi_2No'luR evizyonIslenmisHalif82a74ce, 19.09.2017.

17. 1 Sıra No.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, 26.12.1992 tarih ve 21447 (M) Sayılı Resmi Gazete.

18. 6102 sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu, 13.01.2011 (14.02.2011) Tarih ve 27846 Sayılı Resmi Gazete.

19. Enerji Piyasası Bildirim Yönetmeliği, 27.05.2014 tarih ve 29012 sayılı Resmî Gazete.

20. Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No: 490), 29.12.2017 Tarih ve 30285 (M) Sayılı Resmi Gazete.

21. Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve, Ekim 2018.

22. Doğalgaz Bağlantı Bedeli Hakkında Genel Yazı, 13.10.2018.

23. http://www.edefter.gov.tr, (29.10.2018).

24. http://www.efatura.gov.tr, (29.10.2018).

25. http://www.kgk.gov.tr, 15.11.2018.

26. http://www.enerji.gov.tr; (17.11.2018).

CHAPTER 111

POTANSİYEL VE FİİLİ İSTİHDAM BAKIMINDAN İŞGÜCÜNÜN NİCELİK VE NİTELİK ÖZELLİKLERİNİN TESPİTİ İLE YAPISAL SORUNLARA DÖNÜK ÇÖZÜM ÖNERİSİ: AKŞEHİR ÖRNEĞİ[1]

Alper Tunga ALKAN[2]

Fatma Nur YORGANCILAR[3]

Haldun SOYDAL[4]

1 Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 17401023 Nolu Araştırma Projesi Kapsamında desteklenmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi

3 Doç. Dr.

4 Prof. Dr.

1. GİRİŞ

Küreselleşme ve gittikçe zorlu hale gelen rekabet koşulları, işletmelerin verimliliklerini arttırmaya yönelik pek çok olguyu gündeme getirmektedir. Bilindiği üzere işverenlerin amacı kar maksimizasyonudur. İşverenlerin bu amacı gerçekleştirebilmek için maliyetlerini minimize etmeleri ya da verimliliklerini önemli ölçüde arttırmaları gerekmektedir. Maliyet minimizasyonunun pek çok şekli olmakla birlikte özellikle küçük ve orta ölçekli yeterince kurumsallaşmamış işletmelerde seçilen yöntem çalışanlara yapılan ödemelerin kısılması, ücretsiz ulaşım, yemek fişleri vb diğer ek ödeneklerin bulunmaması, hizmet içi eğitim vb ek maliyet doğuran iyileştirmelerden kaçınılması şeklinde kendini göstermektedir. Oysa özellikle emek yoğun üretime dayalı ekonomilerde işgücünün nitelik ve niceliği en önemli değişken olarak kabul edilmektedir. İşgücüne yapılan beşeri yatırımlar, verimlilik artışı yaratır ve çıktıdaki artış hem mikro ölçekte işletmelerin hem de makro ölçekte ülkelerin büyümesini sağlar. Çalışan ve çalışma potansiyeli olan bireylerin çalışma ortam ve koşullarına uyum sağlayabilmesi, koşulların ne oranda tatmin edici düzeyde olduğu ile doğrudan ilişkilidir. Literatürde çalışan memnuniyeti olarak ifade edilen bu kavram, işgücünün işvereninden beklentilerinin neler olduğunun ölçülmesi ile analiz edilebilir. İşgücünün beklenti, ihtiyaç ve memnuniyet düzeyinin belirlenmesine dönük verilerin elde edilmesi, işletmelerin izleyecekleri strateji ve politikalarda odak noktasını oluşturmalıdır. Söz konusu unsurların bilimsel yöntemlerle tespit edilmesi verimsizliği, açık işsizliği ve hatta marjinal verimliliği sıfır olanları tanımlamak üzere kullanılan gizli işsizlerin sayısını azaltacaktır. Bu bakımdan ele alındığında işletme çalışanlarının performansı, verimliliğin odak noktasını oluşturmakta; işgücünün işvereninden beklentilerinin tespit edilebilmesi daha da önemli hale gelmektedir. Çalışanların performanslarını en üst seviyeye çıkarabilmek ise karşılıklı sorumlulukların yerine getirilmesini taahhüt altına alan yazılı sözleşmelerin yanı sıra literatürde psikolojik sözleşme olarak anılan; örgüt ve çalışanlar arasında karşılıklı beklentilerin toplamından oluşan, yazılı olmayan sözleşmelere (Özgen ve Özgen, 2010: 2) de bağlıdır. İşlemsel ve ilişkisel boyutları arasındaki ilişki konusunda farklı yaklaşımlar benimsenmesine karşın, psikolojik sözleşmenin işlemsel boyuttan ilişkisel boyuta uzanan çift kutuplu bir değişken olduğu konusunda fikir birliği olduğunu söylemek mümkündür (Özgen ve Özgen, 2010: 3).

Psikolojik sözleşme, başka bir deyişle karşılıklı beklentilerin tatmin edici düzeyde yerine getirilebiliyor olması işletme verimliliğine önemli ölçüde katkı sağlamakla birlikte önemli bazı başka etkiler de yaratmaktadır. Sturges, Conway, Guest ve Andreas (2005) tarafından ortaya konulan söz konusu etkileri olumlu ve olumsuz yönleri bakımından sınıflandırmışlardır (Topaloğlu ve Arastaman, 2016: 32). Buna göre, psikolojik sözleşmelerin olumluluğu, çalışanların verimlilik ve performanslarını arttırmakta, iş tatminini ve örgüte bağlılığı arttırarak çalışanların örgütte esnek davranabilmelerine olanak sağlamaktadır. Öte yandan olumlu psikolojik sözleşmelerin varlığı, işten ayrılmaları, işteki devamsızlık oranını düşürmekte ve işverenle çalışanlar arasındaki güveni güçlendirmektedir (Topaloğlu ve Arastaman, 2016: 32).

Bu çalışmanın da konusunu oluşturan işgücünün nitelik ve nicelik bakımından iyileşmesine imkan sağlayan çalışma koşullarının var olup olmadığı; dolayısıyla işgücünün beklenti ve ihtiyaçlarının neler olup ne düzeyde karşılanabildiğinin ölçülmesine yönelik akademik araştırmaların sayısı yeterli düzeyde değildir. Öte yandan araştırmaların kısıtlı olarak göze çarpan unsur çalışmaların genellikle tek bir sektör üzerinde yoğunlaşıyor olmasıdır.

Literatürde yer alan diğer çalışmalar ile bu çalışma arasındaki temel fark, bu araştırmada sektörel ayrıma gidilmemiş olması daha yaygın bir kitleyi örneklem olarak

almasıdır. Araştırma sonuçları diğer çalışma sonuçlarıyla hemen hemen genel anlamda örtüşmekte; çalışanların ihtiyaç ve beklentileri karşılandığı sürece verimlilik düzeylerinin artacağı; dolayısıyla çalışan memnuniyeti ile verimlilik düzeyi arasında doğru yönlü bir ilişkinin var olduğu şeklindedir. Örneğin; Örücü, Yumuşak ve Bozkır tarafından yapılan araştırmada (2006), araştırmada bankalarda çalışan personelin iş tatmini etkileyen faktörler ve bu faktörlerin önem dereceleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda belirlenen yönetim tarzı, ücret gibi faktörler ile iş tatmini arasında anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Başbuğ (2010), 146 çağrı merkezi çalışanına internet yoluyla duygusal emek ve is memnuniyeti ölçekleri uygulamış ve çalışanların işlerini yaparken sergilemeleri gereken duygular ile gerçekte hissettikleri duygular arasında uyumsuzluk olduğunda iş memnuniyetlerinin azaldığı sonucuna ulaşmıştır.

Emhan ve Gök (2011), bankacılık sektöründe çalışanların örgütsel bağlılık ve memnuniyet düzeylerini ölçtükleri çalışmalarında kamu ve özel sektör bankalarında istihdam edilen personele anket uygulamıştır. Araştırma bulguları, çalışanların memnuniyet düzeylerinde sektörler açısından bir farklılık olmadığı, çeşitli demografik değişkenler açısından bazı farklılıklar olduğu yönündedir. Öte yandan yazarlar, duygusal bağlılık, normatif bağlılık ve memnuniyet arasında doğrusal bir ilişki olduğunu öne sürmüşlerdir.

Ünal (2016), hizmet sektöründe çalışanların memnuniyet düzeyini ölçmeye yönelik kargo şirketi ve kırtasiye mağazalar zincirinde çalışanlarıyla gerçekleştirdiği araştırmasında çalışan memnuniyetinin "yönetişim", "iş ve çevresi", "dışsal ödüller" ve "iş güvenliği" olarak dört boyutunun oluştuğu görülmektedir. Çalışan memnuniyeti bazı değişkenlere göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Tınar ve Ulusoy (2017), çalışanların beklentilerine uygun şekilde birtakım somut organizasyonel değişiklikleri beraberinde getirmesi durumunda, çalışan memnuniyeti ve işletme verimliliği üzerindeki etkilerinin neler olacağını tespit etmeye yönelik bir araştırma yapmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre; çalışma koşullarının insancalaştırılmasına yönelik her çabanın; çalışan, işletme ve toplum boyutunda fayda sağlayacağı öne sürülmüştür.

Vural vd. (2012) sağlık çalışanlarının memnuniyet düzeyini ölçmeye yönelik çalışmaları sonucunda örgüt iklimi, yönetim ve çalışan arası ilişkiler, iş ergonomisi ve mesleki konularda kararlara katılma, organizasyon tarafından motive edilme gibi faktörler personelin kurumda kalması ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca yazarlar, yönetim ve sağlık çalışanları arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine öncelik tanınarak personelin kurumsal kararlara katılımının sağlanması gerektiğini vurgulamışlardır.

Parmaksız vd. (2013) çalışanların iş memnuniyeti, iş stresi ve ergonomik koşullarını analiz ettikleri çalışmalarında, demir-çelik sektörü çalışanlarına anket uygulamışlardır. Faktör analizi sonucu elde edilen bulgulara göre çalışanların en çok memnun oldukları faktör Yönetim ve Organizasyon faktörü iken, en az memnun oldukları faktörün ise İş Güvenliği ve Ergonomik Koşullar olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada örneklem olarak Konya ili Akşehir ilçesinde faaliyet gösteren işletme çalışanlarının işverenlerine yönelik beklenti ve memnuniyet düzeyleri ile çalışma koşullarının analiz edilmesi konu edilmektedir. Bölgedeki işverenlerin, mevcut işgücüne yönelik hayata geçirdikleri çalışma koşulları, sosyal ve ekonomik imkanların tespit edilmesi, hizmet içi eğitimler yoluyla işgücüne sağlanan kişisel gelişim imkanlarının ne düzeyde olduğu ortaya konulmuştur. Bu durum tespitinin esas amacı, işverenin

işgücünün beklentilerini ne düzeyde karşılayabildiğinin; işgücünün beklentilerinin neler olduğunun ortaya konulmasıdır. Gerçekleştirilen çalışma sonuçlarının Akşehir ilçesine benzer yapıdaki diğer bölgelere de kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

2. MATERYAL VE METOT

Toplamda 800 anket uygulanmış ve anlamlı bulunan 410 adet anket verisi analize tabi tutulmuştur. Elde edilen anket verileri, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programları yardımıyla analizlere tabi tutularak Akşehir başta olmak üzere benzer yapıya sahip ilçeler için bir durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Bir saha araştırması niteliğindeki bu çalışmada, konuyu oluşturan ilgili aktörlere 19'u demografik ve betimleyici olmak üzere toplam 77 sorudan oluşan boşluk doldurmalı, çoktan seçmeli ve likert temelli ölçek geliştirilmiştir. Toplamda 800 adet anket Akşehir ilçesindeki işgücüne yüz yüze uygulanmış; anlamlı olduğu belirlenen 410 adet ankete ilişkin veri analize tabi tutulmuştur. Çalışmada ayrıca anket soruları dahilinde çapraz sorulara da yer verilerek katılımcı beyanlarından elde edilen istatistiki verilerin güvenilirliği de sınanmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket program yardımıyla çeşitli analizlere tabi tutulmuştur.

3. ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE TARTIŞMALAR

Çalışmada öncelikle, ankete katılan ve üretim sektörünün hemen hemen her dalından işgücünün katılım sağladığı ilk 19 soru dahilinde frekans analizi yapılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre;

Araştırmaya katılan işgücünün yaşa göre yüzdesel dağılımı; bir başka deyişle Akşehir ilçesinde istihdam edilen emek faktörünün yaş bakımından dağılımı grafik 1'de verilmiştir.

Araştırmaya dahil olan katılımcılar göz önünde bulundurulduğunda; Akşehir ilçesinde çalışanların en yoğun olarak göze çarpan yaş aralığı %35,7 oranı ile 26-35 yaş arası genç yetişkinlerden oluşmaktadır. Bu oranı, %32,4 ile 15-25 yaş arasındaki çırak ve yeni mezun olarak ifade edilebilecek bireyler oluşturmakta; en düşük pay ise %4,2 ile 56 yaş ve üzeri olarak görülmektedir. Bu durum, Konya ilinin oldukça modern ilçelerinden biri sayılan özellikle sanayileşme bakımından önemli bir ivmeye sahip olan Akşehir ilçesinde genç ve dinamik emek gücünün iş imkanı bulmada orta yaş grubuna nazaran daha avantajlı olduğunu; seçili bölgenin genç nüfus anlamında istihdam olanaklarına elverişli olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların bir diğer kategorize edildikleri demografik değişken ise medeni hal durumlarıdır. Analiz sonuçlarına göre belirlenen yüzdesel dağılım grafik 2'de verilmiştir. Akşehir ilçesinde ankete katılan çalışanların çoğunluğu, evli ve bekarlardan oluşmakta; dul ve boşanmışların yüzde içerisindeki payı oldukça düşük görülmektedir. Evli kişiler ile bekar kişilerin yüzdesel dağılımları arasındaki yakınlık düzeyi; (sırasıyla %50,4 - %45,9) işverenlerin medeni hal değişkeninden çok çalışanların diğer başka özelliklerine daha çok önem verdiklerini göstermektedir demek mümkündür.

Öte yandan, Akşehir işverenlerinin istihdam ettikleri emek faktörüne yönelik olarak eğitim düzeyi beklentisinin çok da önemli olmadığı; çalışanların %47,3'ünün orta öğretim mezunlarından oluştuğu göze çarpmaktadır. Şöyle ki; eğitim düzeyi değişkenine ilişkin çalışan katılımcıların frekans dağılımları değerlendirildiğinde; beklenenin aksine; eğitim düzeyi arttıkça anket uygulanan sektörlerdeki çalışan sayısının azaldığı görülmektedir. Grafik 3'e göre katılımcıların %17'si ilkokul; 47,3'ü ortaöğretim, 22,4'ü

önlisans mezunu iken; %12,5'i lisans, sadece %8'i ise yüksek lisans ve üstü eğitim düzeyindeki çalışanlardan oluşmaktadır.

Katılımcıların istihdam edildikleri işyerlerine ilişkin bilgiler bazında bir derleme yapabilmek amacıyla sorulan sorulardan elde edilen verilerden ilki işletmelerin türü ve faaliyet gösterdikleri sektörlere ilişkindir.

Grafik 4 ve Grafik 5 birlikte değerlendirildiğinde; araştırmaya katılan çalışanların çoğunluğunun belirgin bir farkla hizmet işletmelerinde dolayısıyla da hizmet sektöründe istihdam edildikleri görülmekte; bu durumu %33 ile üretmekten ziyade aracılık faaliyeti gözeten satış / pazarlama işletmeleri ve %26,5 ile üretici (üretim) işletmeleri takip etmektedir. Sektörel olarak indirgendiğinde ise oldukça geniş bir faaliyet alanına haiz olan hizmet işletmelerini, sırasıyla %16,6 ile gıda; %11,7 ile tarım; %10,7 ile reel sektör ve %3 ile enerji sektörü izlemektedir. Bu durumda, esasen tarımsal açıdan önemli potansiyele sahip olan Akşehir ilçesinde kayıtlı tarımsal üretimin potansiyelinin altında seyrettiği; dünyanın en çok üzerinde durduğu enerji üretimi açısından ise çok düşük bir oran sergilediği söylenebilir.

Emek faktörü açısından işveren ve işyerinden beklentilerinin arasında en önemli kriterlerden birisi de işyerinde uzun süreli çalışma imkanının olmasıdır. Bu bakımdan emek devir oranı düşük olan işletmelerin daha kurumsal; yönetimsel açısından yerleşik bir sistematiğe sahip işletmeler oldukları bilinmektedir. Anket uygulamasında yer alan sorulardan " *Şu anki işyerinizde kaç yıldır çalışmaktasınız?*" ifadesine verilen cevaplar, bu durumun genel bir kritiğini yapmaya yöneliktir ve sonuçları Grafik 6'da görülmektedir. Buna göre katılımcıların %67,1'inin aynı işyerinde 1-5 yıl boyunca çalıştığını gösterse de; istihdam edilen nüfus yaşına ilişkin grafik 1'de yer verilen genç nüfus ağırlıklı istihdam yapısı göz önünde bulundurulduğunda; Akşehir ilçesi işletmelerinde emek devir oranının yüksek olduğunu kesin olarak söylemeyi mümkün kılmamaktadır. Öte yandan, diğer yaş grupları açısından çalışanların aynı işyerinde çalışma süreleri de beklenen düzeyin altında kalmaktadır. Bu durumun pek çok kurumsal nedeni olabileceği gibi; göç vb bir dizi sosyolojik faktörlerden de kaynaklanabileceğini söylemek mümkündür ve başka bir araştırma ile net sonuçlara varılması gereklidir. Bu araştırma açısından ise sadece rakamsal olarak ele alındığında katılımcıların %67,1'i 1-5 yıl; %17,2'si ise 6-10 yıldır aynı işyerinde faaliyet göstermekte; yıl sayısı arttıkça oranın düşüşe geçtiği görülmektedir.

Emek faktörünün aynı işyerinde uzun süre istihdam edilmiyor olması elbette sadece emek devir oranı ve işletme düzeyinde nedenlerden kaynaklanmamakta; terfi, daha iyi iş imkanı, işkolu değiştirme, iş imkanlarında ve iş kriterlerinde farklılık arayışları gibi pek çok başka unsurdan da kaynaklanabilmektedir. Öyle ki; özellikle genç işgücünde gözlemlenen iş değiştirme bunlardan biridir. Bu durumda anket katılımcılarının daha önce başka işyeri ya da sektörlerde çalışıp çalışmadıkları da önemli hale gelmektedir.

Grafik 7, katılımcıların profillerinin çıkarılmasına yardımcı olması bakımından, daha önce başka bir işyerinde çalışıp çalışmadıklarına yönelik verileri içermektedir. Grafiğe göre %66,1'lik oldukça yüksek oranlı denilebilecek orandaki katılımcı daha önce başka işlerde de çalıştıklarını beyan etmişlerdir. Katılımcıların yaş ve medeni hal değişkenlerine ilişkin sonuçları ile ilişkilendirildiğinde bu durumun işyeri ve iş beklentilerin yeterince karşılanamamasından kaynaklanabileceğini söylemek olurludur. Sanayileşme adımlarının henüz tamamlanamamış olduğu bölgelerin gelişimleri önündeki en önemli sorunlardan biri de işyerlerinin sermaye yapısı ve işletme ölçeğidir. Genellikle aile işletmesi niteliğinde olan kurumlarda yönetimsel açıklar, kayırmalar,

ödül ve ceza sisteminde adaletsizlikler gibi pek çok yazılı olmayan sorun ortaya çıkmaktadır. Grafik 8 ve Grafik 9, diğer likert ölçekli soruların cevaplarıyla ilişkilendirilebilmesi bakımından işletmelerin sermaye yapılarını ve işletmelerin ölçeğini ortaya koymaktadır.

Analiz sonuçlarına göre katılımcıların istihdam edildikleri işyerlerinin genellikle orta ve küçük ölçekli; %71 oranında aile işletmeleri olduğu görülmektedir. İşletmelerin ölçeklerinin belirlenmesinde kullanılan kriterlerden biri de işletmede istihdam edilen çalışan sayısıdır ve bu verilere Grafik 10'da yer verilmiştir.

Küreselleşen ve gelişen dünya düzeninde ülkelerin ve bölgelerin gelişmişlik göstergelerinden biri, kadınların istihdama katılım oranı bir başka deyişle; kadın işgücü sayısıdır. Bu oran arttıkça kalkınma ve büyümenin arttığı yönündeki görüş literatürde geniş yer bulmaktadır. Grafik 11, araştırmaya katılanların verdikleri bilgiler doğrultusunda kadın işgücünün işletmelerdeki oranını resmetmektedir.

Seçili bölgedeki işyerlerinin sermaye ve ölçek yapıları göz önünde bulundurulduğunda %58,8'lik katılımcı grubunun 10-16 oranında; %35,3'lük katılımcının işyerinde 1-9 oranında kadın işçinin istihdam ediliyor olması kadınların iş hayatına, büyüme ve kalkınmaya katkılarının katılımının oldukça yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Fakat bu durum, ilçenin genel üretim teknolojisinden kaynaklanabiliyor olabilir. Genellikle emek yoğun üretime dayanan yelpazeli sektörlerde kadın işgücü ön plana çıkmaktadır. Grafik 12, bu açıdan işletmelerin üretim teknolojilerini sergilemektedir. Buna göre bölgedeki işletmeler %75,9 oranında emek faktörüne dayalı; emek-yoğun üretim yapmaktadır. Kapitalizm ve bilgi teknolojisinin yadsınamaz gelişimi her ne kadar sermaye ya da bilgi yoğun teknolojiye dayalı üretim sürecini gerektirse de; seçili bölgenin emek yoğun üretim yapısına sahip olduğu açıktır.

Hem işveren hem de işgücü açısından kar ve fayda odaklı amaç maksimizasyonunun gerçekleştirilebilmesi, birbirinden farklı fakat özünde ortak noktalarda buluşmaktadır. Örneğin yüksek ücret işveren açısından artan maliyet dolayısıyla düşük karlılık iken; işgücü açısından daha yüksek bir fayda anlamına gelir. Öte yandan işverenin verimlilik dolayısıyla yüksek oranlı üretim için yüksek ücret düzeyine katlanması, yüksek ücret karşılığı işgücünün daha etkin performans sergilemesi literatürde yaygın hakim görüştür. Bu açıdan katılımcıların çalıştıkları işyerlerinde izlenen ücret politikaları da önemli bir anlam kazanmaktadır. Performansa dayalı ücret sisteminin verimliliği arttırdığı yönündeki görüşler bir yana Türkiye'de genellikle sabit ücret politikasının izlendiği bilinmektedir.

Grafik 13, Akşehir ilçesinde istihdam edilen katılımcıların hangi ücret sistemine bağlı olarak çalıştıklarını göstermektedir. Çalışmada önemli bir değişken olarak likert ölçekte de ele alınacak olan ücret düzeyinin işgücü beklentisi üzerindeki etkisinin ölçülebilmesi bakımından ücret politikası ayrıca önemlidir. Buna göre; %62.2 oranında katılımcı sabit ücret; %12,6 katılımcı bireysel performansa dayalı ücret; %11,9 katılımcı işe göre ücret; ve 6,7'si ise kıdeme göre ücret almaktadır. Diğer ücret politikaları ise verilere göre; çok az sayıda işletme tarafından uygulanmaktadır.

Ücret düzeyi ve ücret politikası denildiğinde akla gelen ilk durum sendikalaşmadır. Nitekim gelişmiş ülkelerde temel sabit ücret düzeyi olan asgari ücret düzeyi fazla mesai vb karşılıkların belirlenmesinde işçi sendikaları önemli bir role sahiptir. Sendikalaşmanın yoğun olması, işgücünün sahip oldukları hakları konusunda bilinçliliğe erişmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle katılımcılara yöneltilen bir diğer soru

herhangi bir sendikaya üye olup olmadıkları yönündedir ve sonuçlar Grafik 14'te verilmiştir. Katılımcı beyanlarına göre çalışanların sadece %1,2'lik kısmı sendika üyesidir. Sosyolojik açıdan başka bir çalışmaya değer bu durum Akşehir bölgesi açısından sendikalaşmanın çok düşük oranda gerçekleştiğini göstermektedir.

Potansiyel işgücü, çalışma koşullarına sahip ancak iş bulamayan yahut çalışmayan kesimi ifade etmektedir. İradi işsizler bir yana özellikle yeni mezun genç nüfusun en önemli sorunları hem sosyal hem ekonomik açıdan işsizlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaygın işsizliğin nedenlerinden biri de işgücü talep edenler ile arz edenleri buluşturacak uygun ortam ve imkanların yeterli düzeyde olmamasıdır. Bu bakımdan iş ilanı ortamları ilgi çekmektedir. Ankete katılanların %74;3'ü tanıdık vasıtasıyla iş bulduklarını beyan etmişler; söz konusu hizmeti amaç edinmesi için kurulan İŞKUR üzerinden ise iş bulanların oranı sadece %1,5'tur.

Grafik 15'te yer alan veriler ışığında ortaya konulan durum İŞKUR vb resmi aracı kurumların faaliyetleri ve etkinlikleri bakımından iyileştirilmeleri gerekliliğini ortaya koymaktadır. İŞKUR vb kurumların yüzdesel düşüklüğü iş arayanların kriterlerinin çeşitliliği ile doğru orantılı olarak da değişkenlik gösterebilir. Bu çalışmanın konusunu da oluşturan işgücünün verimliliğini arttıracak iş ve işveren beklentilerinde en önemli kriterlerin basit bir sıralamasını yapmak mümkündür:

Ankete katılan fiili işgücü ile potansiyel işgücünün literatürde yer alan temel iş ve işyerinden beklenti kriterleri yüzdesel olarak sıralandığında, katılımcıların en çok önemsediği kriter %30,1 ile daha fazla ücret olmuştur. Söz konusu kriteri sırasıyla; pozisyon (%22,1), kariyer imkanı (%18,9), esnek çalışma saatleri (%16,2) ve kurumsallık (%12,7) takip etmektedir. Bu durumdan çıkarılabilecek en nihai sonuç işgücünün esnek çalışma saatinden çok yüksek ücret talep ediyor; yani yüksek ücreti boş zamana tercih ediyor olmalarıdır.

Memnun çalışan yüksek performans ve yüksek verimlilik anlamına gelmekte; bu da işverenin karlılığını arttıran bir unsur olarak kabul edilmektedir. Çalışan memnuniyeti bakımından yüzeysel olarak katılımcıların işletme ve işvereninden beklenti ile ihtiyaçlarının karşılandığı; memnuniyet düzeyinin yüksek olduğu, Grafik 17'de yer alan veriler ile ortaya konulmaktadır.

Piyasa denildiği zaman tek başına emek ya da arz değil; her iki aktörün de ortak noktada buluşabildiği düzey ifade edilmektedir. Bu bakımdan eğitim düzeyi bir yana faaliyet gösterdikleri alana ilişkin çalışanların ustalık kalfalık yeterlilik vb belge sahibi olmaları işveren açısından önemli bir husustur. Beşeri sermayeyi kalifiye kılan sahip olduğu yetkinliktir ve grafik 18'e göre katılımcıların %53,4'ü belge sahibi iken; %46,6'sı herhangi bir belge sahibi değildir. Bu durum seçili bölgenin aile işletmesi ağırlıklı olmasının ve işe yerleşmelerin daha ziyade tanıdık vasıtasıyla gerçekleşiyor olmasının (Bkz. grafik 15) bir sonucu olarak da yorumlanabilir.

Etkin ve etkili yönetim anlayışının, kurumsallığın temel departmanlarından biri insan kaynakları birimidir. Potansiyel işgücü arasından en optimale karar veren, çalışan profilini betimleyerek; işveren ve işgücü arasında bağı kuran birim olarak insan kaynakları Grafik 19'a göre seçili bölge işletmelerinde yeterli önemi görememektedir. Buna göre, katılımcıların çalıştıkları işyerlerinin %68,5'i insan kaynakları departmanına sahip olmalarına karşın genel değerlendirme açısından bu oran, arzulanan düzeyde değildir.

4.1. Anket Çalışmasında Kullanılan Likert Tipli Soruların Genel Analizi

Anket soruları içerik ve kullanılan yöntem bakımından herhangi bir olguyu doğrudan ölçmekten ziyade genel bir değerlendirme ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla analizlerde güvenirlik ve geçerlilik gibi kavramlara değinilmemiştir. Öte yandan soruların iç tutarlılığı; başka bir deyişle katılımcı cevaplarının tutarlılık düzeyini güvenirlik analizi yardımıyla ortaya koymak mümkündür. Analize tabi tutulan 20-34 arası sorular ile işgücünün işyeri tercih ederken yahut işyerindeki fiziki ve yönetimsel vb koşulları ne oranda önemsedikleri ölçülmüştür. Elde edilen bulgular tablo 1'deki gibidir:

Tablo 1. Analiz Sonuçları (20-34 Sorular)

	Ortalama	Standart Sapma	N
Soru_20	3,2723	1,63100	404
Soru_21	3,5644	1,58100	404
Soru_22	3,2401	1,64438	404
Soru_23	3,2450	1,66614	404
Soru_24	3,3663	1,67583	404
Soru_25	3,7475	1,46781	404
Soru_26	3,7327	1,51185	404
Soru_27	3,6856	1,42912	404
Soru_28	3,7228	1,52478	404
Soru_29	2,2450	1,61164	404
Soru_30	3,4109	1,53195	404
Soru_31	3,4876	1,57283	404
Soru_32	3,6782	1,47617	404
Soru_33	3,3886	1,58622	404
Soru_34	3,3094	1,59429	404

Cronbach's Alpha Katsayısı=0,893

Buna göre 20 ve 34 arası sorulara verilen cevapların Cronbach's Alpha katsayısı 0,893 bulunmuştur. Buna göre sorulara bireyler her soru için birbirine aynı veya yakın cevaplar vermişlerdir demek mümkündür.

Soru bazında analiz edildiğinde ise bireylerin 15 soruya verdiği yanıtların ortalaması ve standart sapması tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2. İstatistiki Özetler (20-34 Sorular)

	Ortalama	Minimum	Maksimum	Aralık	Varyans	Soru Sayısı
20-34 Sorular	3,406	2,245	3,748	1,502	0,138	15

Katılımcıların verilen ifadeleri 0 ila 5 puan arasında önem bakımından puanlamaları istenmiştir. Genel olarak 15 sorunun tamamı düşünüldüğünde (işyerinizle ilgili sizin için önemli unsurlar) analiz edildiğinde ise bireylerin toplam 15 soruya verdiği yanıtların betimleyici istatistikleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre genel olarak 15 soruya verilen puanların ortalaması 3,406 gibi ortanın üstünde olarak değerlendirilebilir.

Buradan hareketle katılımcılara yöneltilen "*İşyerinizle ilgili sizin için önemli olan unsurlar nelerdir*" şeklindeki soruya karşılık gelen ifadelerin hemen hemen hepsinin yaklaşık bir değerde önemli olarak işaretlendiği göze çarpmaktadır. Ayrıca seçilmiş ifadelerin kendi içerisinde hangisinin diğerinden daha çok önemsendiğini tespit etmek gerçekleştirilmesi gereken iyileştirmelerin ve beklenti ile ihtiyaçların şiddetinin değerlendirilebilmesi bakımından gereklidir. Verilen ifadeler sıralamaya tabi tutulduğunda ise daha çok önemsenenden daha az önemsenen kriterler şu şekildedir:

1. Esnek çalışma saatlerine uygun olması
2. Tatil ve izin konusunda esnek olunması
3. Ücretsiz ulaşım ve yemek yardımı (multinet vb kart) imkanının olması
4. Ücret düzeyinin yüksek olması
5. Prim vb. ek ödeneklerinin bulunması
6. Lokasyon olarak merkezi konumda bulunması
7. Pozisyon olarak yükselme, terfi vb. imkanların adil olması
8. Kişisel gelişimime ve kariyer hedeflerime katkı sağlıyor olması
9. Gerektiğinde acil müdahalenin yapılabileceği sağlık hizmetinin varlığı
10. Yenilikçi bir izleniminin olması
11. Hizmet içi eğitim imkanının sunulması
12. Lokasyon olarak evime yakın olması
13. İşverenin tanıdığım bir kişi olması
14. Kurumsallaşmış bir şirket olması
15. Çocuğum için kreş imkanının olması

İşgücünün beklenti ve ihtiyaçları ile önemsedikleri koşulların ortaya konulması başka bir deyişle çalışan memnuniyetinin ölçülmesi, bireysel performans ve verimlilik düzeyini etkileyeceği için oldukça önemlidir. Verimlilik artışı çıktıda artış, gizli işsizlikte düşüş yaratacağından işverenin de karlılık düzeyini arttıracaktır. Bu bakımdan işgücünün işyerinden beklentileri sıralandığında neyi daha çok önemsedikleri gerçekte ihtiyaçlarının ne olduğunu da gösterecektir.

Sıralama değerlendirildiğinde; katılımcıların esnek çalışma saatleri ve izin/tatil konusunda esnek bir işyerinde çalışma arzuları ilk sırayı yer almakta; hemen ardın-

dan diğer analiz sonuçlarıyla uyumlu bir şekilde yüksek ücret düzeyi, ücretsiz ulaşım yemek vb uygulamaların varlığı ile prim ve ek ödemelerin bulunması, işgücünün iktisadi refah artışı beklentilerini göstermektedir. İşsizliğin iki tip maliyeti söz konusudur. Ekonomik maliyetin dışında sosyal maliyetler olarak adlandırılan bunalım, kendini değersiz hissetme suç ve suç sayılan eylemlerde bulunma eğilimlerinin artması da esasen işsizliğin getirdiği ekonomik maliyetin bir sonucudur. Bireylerin refah düzeyi arttıkça motivasyon ve mutlulukları artmakta; kendilerini işyeri ve işverenine karşı daha ait hissetme güdüsünü harekete geçirmektedir. Bu nedenle adil ücret; ülkenin geçimlik koşullarına uygun düzeyde yüksek ücret ve ek mali olanaklar çalışanları motive etmektedir.

Söz konusu iktisadi kriterleri lokasyon ve kariyer hedefine uygunluk; terfi vb imkanların olması takip etmektedir. Kendini geliştirme konusunda ise işletmenin buna uygun yenilikçi bir yapı benimsiyor olması, hizmet içi eğitim imkanının varlığı da bir sonraki önemsenen unsurlar olarak belirlenmiştir. İşverenin tanıdıklığı, kurumsallaşmış bir işletme olması ya da kreş vb sosyal tesis imkanları en az önemsenen kriterler olarak tespit edilmiştir.

Benzer şekilde ankete katılan kişilerin 35-49 arası sorular yardımıyla işvereninden beklentilerinin neler olduğu; çalışan memnuniyet düzeyi bakımından oldukça önemli olması sebebiyle ölçülmüştür. Analiz sonuçları tablo 3'teki gibidir:

Tablo 3. Analiz Sonuçları (35-49 Sorular)

	Ortalama	Standart Sapma	N
Soru_35	4,1114	1,39655	404
Soru_36	4,1683	1,32410	404
Soru_37	4,1485	1,28466	404
Soru_38	4,4257	1,09451	404
Soru_39	4,1337	1,28049	404
Soru_40	4,2748	1,19189	404
Soru_41	4,1757	1,23887	404
Soru_42	3,8713	1,43624	404
Soru_43	4,0693	1,31988	404
Soru_44	4,4406	1,11339	404
Soru_45	4,3639	1,14843	404
Soru_46	4,3267	1,24919	404
Soru_47	4,1584	1,33651	404
Soru_48	4,4579	1,12747	404
Soru_49	4,3886	1,20790	404

Cronbach's Alpha Katsayısı=0,947

Buna göre 35 ve 49 arası sorulara verilen cevapların Cronbach's Alpha katsayısı 0,947 bulunmuştur. Buna göre sorulara bireyler her soru için birbirine aynı veya yakın cevaplar vermişlerdir. Soru bazında analiz edildiğinde ise bireylerin 15 soruya verdiği yanıtların ortalaması ve standart sapması yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre

35. Sorunun (adil ücret düzeyi beklentisi) cevap ortalaması 4,11, yani bireylerin işverenlerinden beklentileri 0 ila 5 puan arasından 4,11 olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 4. İstatistiki Özetler (35-49 Sorular)

	Ortalama	Minimum	Maksimum	Aralık	Varyans	Soru Sayısı
35-49 Sorular	4,234	3,871	4,458	0,587	0,028	15

Genel olarak 15 sorunun tamamı genel olarak analiz edildiğinde ise bireylerin toplam 15 soruya verdiği yanıtların betimleyici istatistikleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre genel olarak 15 soruya verilen puanların ortalaması 4,23 gibi yüksek olarak değerlendirilebilir.

Buradan hareketle katılımcılara yöneltilen "*İşvereninizden beklentileriniz nelerdir*" şeklindeki soruya karşılık gelen ifadeler sıralamaya tabi tutulduğunda ise işverenden beklentilerin kendi içerisinde hangisinin beklenti düzeyinin daha yüksek /düşük olduğunu görmek mümkündür :

16. Çalışanlara karşı saygılı olması
17. Güvenilir birisi olması
18. Ahlaki kurallara uygun davranma
19. Çalışan memnuniyetini önemsemesi
20. İşyerinde ideolojilerinden bağımsız davranabilmesi ve ayrımcılık yapmaması
21. İşbölümü ve iş dağılımı yaparken tanıdıklarını kayırmaması
22. Gerektiğinde fikirlerini çalışanlar ile paylaşabilmesi
23. Empati yeteneğinin gelişmiş olması
24. Personeller arasında adaletli bir yönetim tarzını benimsemesi
25. Çalıştığınız iş ile ilgili olmayan; şahsi işlerini de yaptırmaması
26. Yenilikçiliğe açık olması
27. Eleştiriye açık olması
28. Adil ücret düzeyi
29. Dini değerlerine bağlı olması
30. İşletme çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutması

Bu sıralamaya göre; işgücünün işverenden ve yönetimden beklentilerinin başında kendilerine karşı saygılı olmaları arzusu gelmektedir. Bireylerin en tabi hakkı olan saygınlık ihtiyacını ise yine güdüsel bir değişken olan güvenirlik ihtiyacı; yani hem kendini güvende hissetme dolayısıyla karşısındakine güvenmek takip etmektedir.

Ahlaki kurallara uygun davranma beklentisiyle uyumlu şekilde sonrasında sıralamada yer alan ayrımcılıktan ve ideolojik tutumlardan uzak davranışlar sergileyen; tanıdıklarını kayırmayan bir işveren modeli ortaya çıkmaktadır. Empati yapabilen; adalet duygusu hem yönetim anlayışı hem de ücret düzeyi açısından gelişmiş bir işveren beklentisinin yanı sıra eleştiriye ve yenilikçiliğe açık bir yapı beklentisi de yüksektir. Diğer kriterlere nazaran dini değerlere bağlılık ve işletme çıkarlarını kendi çıkarların-

dan üstün tutması beklenti düzeyi açısından katılımcılar tarafından en düşük beklenti oranları olarak puanlanmışlardır.

Tablo 5. Analiz Sonuçları (50-77 Sorular)

	Ortalama	Std. Sapma	N
Soru_50	1,7628	1,11364	409
Soru_51	2,0367	1,23516	409
Soru_52	1,8973	1,22643	409
Soru_53	1,7042	1,02086	409
Soru_54	1,7408	,99080	409
Soru_55	1,7506	1,02966	409
Soru_56	1,6895	,97464	409
Soru_57	1,7139	,98211	409
Soru_58	2,0807	1,20491	409
Soru_59	2,3521	1,39440	409
Soru_60	2,3472	1,29923	409
Soru_61	1,7702	1,01508	409
Soru_62	1,7579	,95363	409
Soru_63	1,6968	,91877	409
Soru_64	2,0440	1,19968	409
Soru_65	1,8802	1,10605	409
Soru_66	2,7604	1,39898	409
Soru_67	3,0391	1,37143	409
Soru_68	2,2396	1,32150	409
Soru_69	3,1956	1,42831	409
Soru_70	2,1516	1,24519	409
Soru_71	2,0098	1,15890	409
Soru_72	2,1418	1,32452	409
Soru_73	3,4890	1,49361	409
Soru_74	2,3790	1,31195	409
Soru_75	2,1760	1,28464	409
Soru_76	1,9633	1,18451	409
Soru_77	1,7702	,96558	409

Cronbach's Alpha Katsayısı=0,911

Buna göre 50 ve 77 arası sorulara verilen cevapların Cronbach's Alpha katsayısı 0,911 bulunmuştur. Buna göre sorulara bireyler her soru için birbirine aynı veya yakın cevaplar vermişlerdir.

Soru bazında analiz edildiğinde ise bireylerin 28 soruya verdiği yanıtların ortalaması ve standart sapması yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre 50. Sorunun cevaplar ortalaması 1,76, yani "Çalıştığım işyerinde tüm çalışanlar uyum ve huzur içindedir" ifadesine verdiği cevaplar ortalaması 2'ye yakın olduğundan Kesinlikle katılıyorum cevabını vermişlerdir. Diğer sorulara benzer yorumlar eklemek mümkündür.

Tablo 6. İstatistiki Özetler (50-77 Sorular)

	Ortalama	Minimum	Maksimum	Aralık	Varyans	Soru Sayısı
50-77 Sorular	2,126	1,689	3,489	1,800	0,227	28

Genel olarak 28 sorunun tamamı düşünüldüğünde analiz edildiğinde ise bireylerin toplam 28 soruya verdiği yanıtların betimleyici istatistikleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre genel olarak 28 soruya verilen puanların ortalaması 2,126 gibi görünüp kesinlikle katılıyorum cevabı soruların genel cevabıdır.

Verilerden hareketle katılımcıların hem işyeri, hem işvereni hem de iş yaşamına yönelik olası beklenti ve görüşlerine yönelik verilen ifadelere katılıp katılmadıklarını; verilen cevapların ortalama puanlarını sıralamaya tabi tutmak mümkündür:

- ***1. "İşyerimde arzu ettiğim kreş vb tüm olanaklar vardır"*** şeklindeki ifadeye katılımcıların katılmadıkları; başka bir deyişle ilçedeki işyerlerinde çalışanların aile yaşantılarını kolaylaştırmaya yönelik sosyal tesis imkanlarının çok az olduğu görülmektedir.
- ***2."İşverenin tek amacı paradır"*** ifadesi ise verilen cevaplar doğrultusunda 3,19 olarak ortalama bir puanlamaya tabi olmuştur ve bu ifade katılımcıların kararsız oldukları anlamına gelmektedir.
- ***3."İşverenimiz olası bir kriz karşısında bizleri işten çıkarmaktan çekinmez"*** ifadesi de yine katılımcıların kararsız olduklarını beyan ettikleri bir diğer maddedir.
- ***4."İşverenimiz sadece müşteri odaklıdır, çalışanlarının hata yapmalarına asla müsaade etmez"*** söylemine ise katılımcılar kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap vermişlerdir. Katılımcıların genellikle katıldıklarını ya da kararsız kaldıklarını beyan ettikleri diğer söylemler ise şu şekilde ortalama değerleri baz alınarak sıralanmaktadır:
- 5. Personelin motive olmasına yönelik bir takım çalışmalar yürütülmektedir
- 6. Hizmet içi eğitim imkanı vardır
- 7. Bütün personel enformasyon sisteminde bulunan bilgilere kolaylıkla ulaşabilmektedir
- 8. Belirli periyotlarda toplantılar yapılarak, çalışanların beklenti, şikayet ve memnuniyetleri değerlendirilir.
- 9. İşletmemizde personeller arası koordinasyonun ve işbirliğinin sağlanmasına yönelik yeni yaklaşımlar hayata geçirilmektedir
- 10. İşyerimde iş kazalarına yönelik tüm önlemler alınmıştır
- 11. İşyerimde ücretsiz ulaşım, yemek kartı vb. imkanlar mevcuttur.
- 12. Çalıştığım işyerinde kendimi geliştirme ve kariyer hedefime uygun olanaklara sahibim
- 13. Çalışma saatlerimiz çalışanı memnun edecek kadar esnektir.
- 14. İşverenimiz hak ettiğim ücreti vermektedir
- 15. İşyerim iş sağlığı ve güvenliğinin gerekliliklerini yerine getirmektedir

- 16. Çalışanların üst yönetime bildirdikleri memnuniyetsizlikler, en kısa zamanda kesinlikle çözüme kavuşturulmaktadır
- 17. Gerektiğinde izin kullanmakta sorun yaşamam
- 18. Hata yaptığımda işverenimiz ılımlı karşılar ve beni cezalandırmaz
- 19. İşverenim bir sorunum olduğunda beni dinler ve çözüm üretmeye çalışır
- Ve aynı değere sahip olan;
- 20. İşyerimde gerektiğinde yönetime karşı hakkımı savunabilirim
- 21. Çalıştığım işyerinde tüm çalışanlar uyum ve huzur içindedir
- 22. Dil, din, ırk, özel hayat gibi kişisel özellikler işyerimde önemli değildir; herkes işiyle değerlendirilir
- 23. Tanıdıklık, ideolojik fikir farklılıkları işte yükselmeyi ve çalışma koşullarını etkilemez
- 24. İşverenimiz çalışanları arasında adil davranır.
- 25. İşverenimiz yenilikçiliğe ve yeni fikirlere açıktır.
- 26. Kendimi işyerime ait ve bağlı hissediyorum
- 27. İşverenimiz, çalışanlarına karşı çok saygılıdır
- 28. İşverenimiz çalışan memnuniyetini önemser.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın amacı, Konya ili Akşehir ilçesindeki potansiyel ve fiili işgücünün nicelik ve nitelik özelliklerinin; beklenti ve ihtiyaçları ile mevcut çalışma koşullarını değerlendirmelerinden hareketle ortaya konulması ve ilçe işverenlerinin ilgili kurum ve kuruluşların çalışan memnuniyetine yönelik yapmaları gereken düzenlemelerin tespit edilmesidir. Bu doğrultuda uygulanan 800 adet anket içerisinden yönteme uygun olarak cevaplanmış 410 tanesi ayıklanmış ve veriler SPSS paket programı ile bazı analizlere tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarına göre genel olarak Akşehir ilçesi işgücünün çalışma ortamlarından ve işyerlerinden beklentilerinin büyük oranda karşılandığını söylemek mümkündür. Çalışma sonuçlarında dikkate değer iyileştirmelerin ücret düzeyi, esnek çalışma saatleri, çalışanlara karşı saygı, adalet ve aidiyet duygusunun yaratılması olduğu söylenebilir.

Çalışanların çoğu işyerlerine bağlılık hususunda ve işverenine güven konusunda kararsız olduklarını beyan etmişlerdir. Tanıdık / ahbap ilişkilerinden, ideolojik fikir ayrılıklarından vb kaynaklı olarak ayrımcılık endişesi de katılımcıların belirttiği yaygın bir sorun olarak görülmektedir. İlçedeki işletmelerin büyük çoğunluğunun aile işletmesi olması bu kaygının kaynağı olarak gösterilebilir. Sendikalaşma, hak ve özgürlüklerin farkındalığı, iş sağlığı güvenliği, hizmet içi eğitim huşlarında da yine bilgilendirmelerin yapılarak iyileştirmeye yönelik denetim ve düzenlemelerin gerekliliği de açıktır. Öte yandan işgücünün Akşehir ilçesi'nde huzur ve uyum barındıran şekilde çalıştıklarını çoğunlukla beyan etmiş olmaları, söz konusu iyileştirmelerin daha kolaylıkla sağlanabileceğini göstermektedir. Huzurlu ve memnun çalışanların değişim sürecine adapte olmaları bilindiği üzere izlenen stratejilerin başarı oranını arttırmaktadır. Ayrıca sosyal tesis ve imkanların yoksunluğu ise yenilikçilikten uzak işletme yapısının hakim olduğunu göstermektedir.

Söz konusu iyileştirmeler için üniversite-devlet-sanayi işbirliğinde bazı projelerin sayılarının arttırılarak biz dizi politika uygulanması gerekmektedir. Örneğin; işletmelerde hizmet içi eğitim ve mesleki gelişime yönelik çalışmaların arttırılarak işverenlerin bu konuda farkındalıklarının arttırılması sağlanmalıdır. Çalışanlara örgütsel kültür ve bağlılıklarını arttırmaya yönelik sosyal ek imkanlar temin edilmeli özellikle

sendikalaşma hususunda bilinçlenmeleri sağlanmalıdır. Belirli aralıklarla çalışanların ihtiyaç ve taleplerinin izlenebileceği işletme içi araştırmalar yapılarak; sonuçlar doğrultusunda talep ve şikayetler değerlendirilmelidir. Daha adil bir yönetim ücret sisteminin temini için; işe alım süreçlerinde İŞKUR vb kurumların daha aktif hale gelmeleri sağlanarak; performansa dayalı ücretlendirme ya da ödüllendirme mekanizmaları yerleşik hale getirilmelidir.

6. KAYNAKLAR

31. Başbuğ G. (2010). "Duygusal Emeğin İş Memnuniyetine Etkisi: Çağrı Merkezi Çalışanlarına Yönelik Bir Çalışma". Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı 58, 253-274. Web: http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=TR2016006892

32. Emhan A. ve Gök R. (2011)." Bankacılık Sektöründe Personel Memnuniyeti ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Araştırılması", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Temmuz,157-174. Web: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/426908

33. Örücü E., Yumuşak S. ve Bozkır Y. (2006). "Kalite Yönetimi Çerçevesinde Bankalarda Çalışan Personelin İş Tatmini ve İş Tatminini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma". Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 13/1, 39-51.

34. Özgen M.H. ve Özgen H. (2010). "Psikolojik Sözleşme ve Boyutlarının İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkileri: Tıbbi Satış Temsilcileri Üzerinde Bir Araştırma" Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 19, Sayı 1, 1-19 Web: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/50556

35. Parmaksız A., Ersöz T., Özseven T. ve Ersöz F. (2013). "Çalışanların İş Memnuniyeti, İş Stresi ve Ergonomik Koşullarının Değerlendirilmesi". Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi, Sayı: 8, Yıl: 2013, 82-99.

36. Sturges, J., Conway, N., Guest, D. and Liefooghe, A. (2005). Managing the career deal: the psychological contract as a frame work for understanding career management, organizational commitment and work behavior.Journal of Organizational Behavior, 26(7), 821-838.

37. Tınar M.Y. ve Ulusoy T. (2017). "Çalışma Koşullarının İnsancalaştırılmasında Çalışan Memnuniyeti Anketinin Rolü Uygulamadan Bir Örnek Analizi". Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, Özel Sayı: 22. Ulusal Ergonomi Kongresi, 115-125.

38. Topaloğlu H. ve Arastaman G. (2016). "Örgütlerde Psikolojik Sözleşme Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme". IHEAD – Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi, e-ISSN 2528-9632, 2016, 1(2), 25-36. Web: https://www.researchgate.net/publication/322336939_Derleme_Makale_ORGUTLERDE_PSIKOLOJIK_SOZLESME_UZERINE_KURAMSAL_BIR_DEGERLENDIRME_A_THEORETICAL_REFLECTION_ON_PSYCHOLOGICAL_CONTRACT_IN_ORGANIZATIONS/download

39. Ünal Ö.F. (2016). "Hizmet Sektöründe Çalışan Memnuniyeti: Şirketler Grubuna Bağlı Kargo Şirketi ve Kırtasiye Mağazalar Zinciri Üzerine Ampirik Bir Araştırma". Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 12, Yıl 12, Sayı 1, 2016, 161-176. Web: http://iibfdergi.ibu.edu.tr/index.php/ijesr/article/viewFile/904/1272

40. Vural F., Dura A., Fil Ş., Çiftçi S., Torun S. D. ve Patan R. (2012). "Sağlık Çalışanlarında Memnuniyet, Kurumda Kalma ve Örgütsel Bağlılığa Etki Eden Faktörler". Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi, Cilt:1 Sayı:3, 137-144.

GRAFİKLER

Grafik 1. Medeni Hal Değişkenine Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

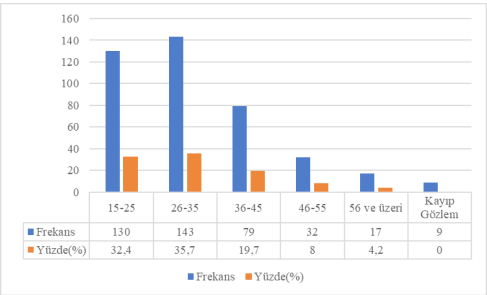

Grafik 2. Medeni Hal Değişkenine Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

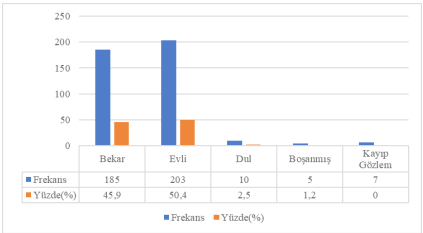

Grafik 3. Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

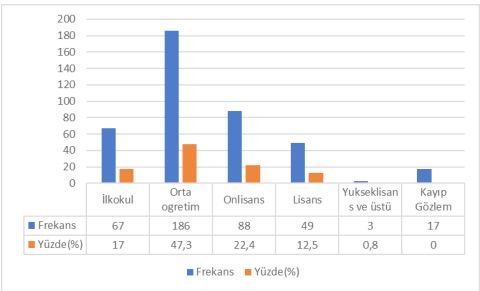

Grafik 4. İstihdam Edildikleri İşletme Türüne Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

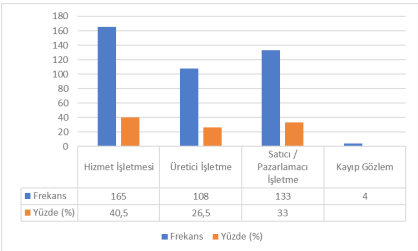

Grafik 5. İstihdam Edildikleri İşletmenin Faaliyet Gösterdiği Sektöre Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

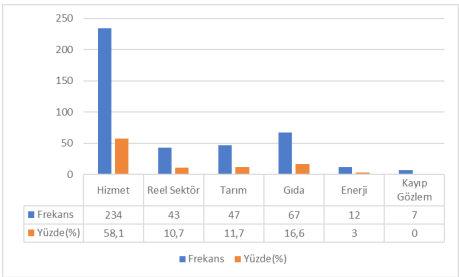

Grafik 6. Aynı İşyerinde Çalıştıkları Süre Bakımından Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı (Yıl)

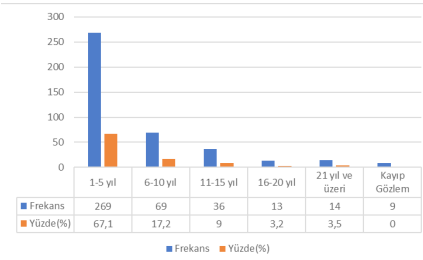

Grafik 7. Katılımcıların Daha Önce Başka Bir İşte Çalışıp Çalışmadıklarına Yönelik Yüzdesel Dağılımı

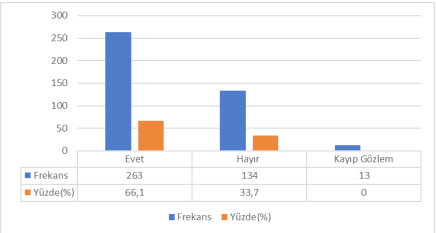

Grafik 8. İstihdam Edildikleri İşyerlerinin Sermaye Yapısına Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

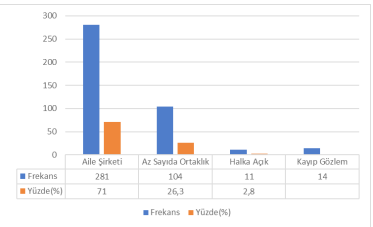

Grafik 9. İstihdam Edildikleri İşyerlerinin Ölçeğine Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

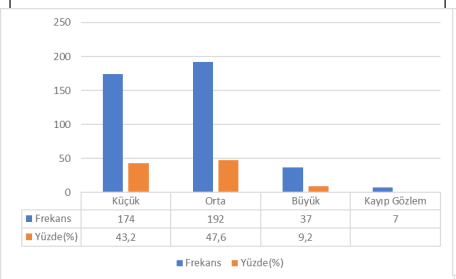

Grafik 10. İstihdam Edildikleri İşyerlerinin Toplam İşgücü Sayısına Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

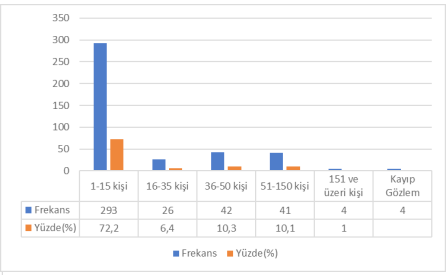

Grafik 11. İstihdam Edildikleri İşyerlerinin Toplam İşgücü İçerisindeki Kadın İşgücünün Payı Bakımından Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

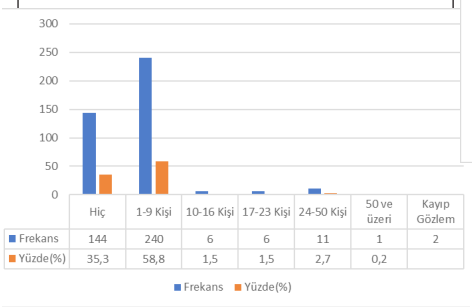

Grafik 12. Üretimde Kullanılan Teknoloji Bakımından Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

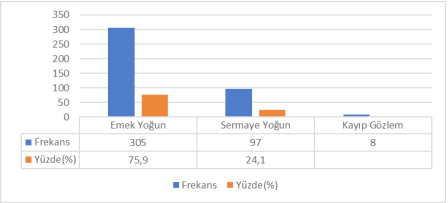

Grafik 13. İzlenen Ücret Politikası Bakımından Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

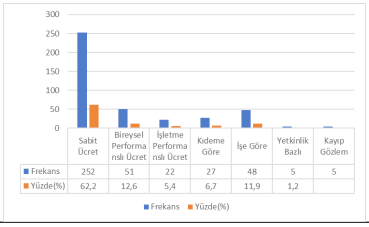

Grafik 14. Sendika Üyesi Olup Olmamalarına Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

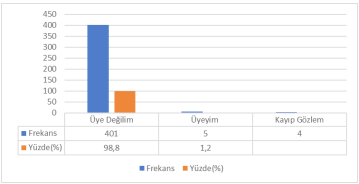

Grafik 15. İş Bulma Yöntemine Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

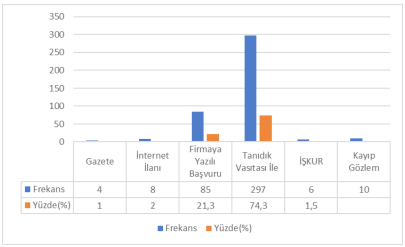

Grafik 16. İş ve İşyeri Seçiminde Önemsenen Kriterler Bakımından Katılımcı Tercihlerinin Yüzdesel Dağılımı

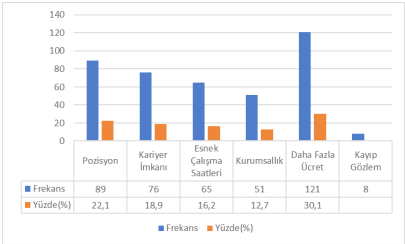

Grafik 17. İhtiyaç ve Beklentilerinin Karşılanması Bakımından Katılımcı İfadelerinin Yüzdesel Dağılımı

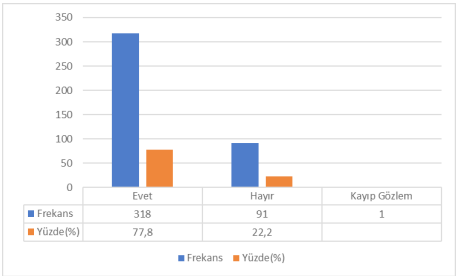

Grafik 18. İstihdam Edildikleri İşe İlişkin Belge Sahibi Olup Olmamalarına Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

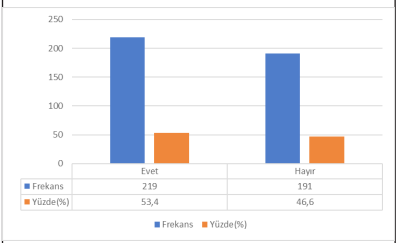

Grafik 19. İstihdam Edildikleri İşyerlerinde İnsan Kaynakları Departmanı Olup Olmamasına Göre Katılımcıların Yüzdesel Dağılımı

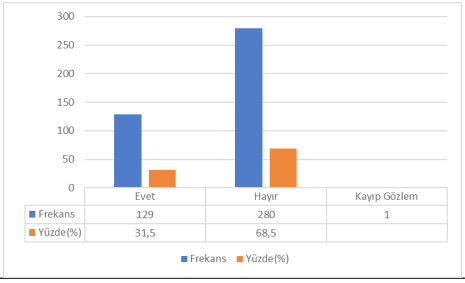

CHAPTER 112

ÇAĞDAŞ KENT KURAMLARI VE TÜRKİYE'DE KENTLEŞME OLGUSU

Esmeray ALACADAĞLI[1]

İsmail DURSUNOĞLU[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
2 Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,

GİRİŞ

Latince*civitas*kelimesinden türeyen kent, İngilizcede *city*, Fransızcada*cite*, İtalyancada *citta*, İspanyolcada *ciudad*kavramlarıyla tanımlanmıştır. Türklerde ise önceleri balık(balığ) olarak isimlendirilen yerleşimler 11. yy'dan itibaren kent olarak ifade edilmiştir (Bal, 2006:27). Kent, sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri ve nüfus bakımından kırsal alandan ayırt edilen, tarımsal üretiminden ziyade sanayileşmenin fazla olduğu, nüfus yoğunluğu ve yerleşim alanındaki büyüklüğün görüldüğü, ikincil ilişkilerin, toplumsal farklılaşmanın, işbölümü ve uzmanlaşmanın yaygın olduğu yerleşim birimleridir. Wirth'e göre kent, değişik işlevleri gerçekleştirmek için, değişik nitelikleri kendi bünyesine çekerek ve eşsizliğini güçlendirmek için yarışmayı, sıra dışılığı, verimliliği, yeniliği, yaratıcılığı özendirerek farklılaşmış bir nüfusun ortaya çıkmasına imkan sağlamaktadır (Bal, 2006: 158). George Simmel'e göre kent, para ve pazar ekonomisinin iç içe geçtiği ve birçok insanın fiziksel olarak ilişki içinde olduğu yerlerdir. Mumford ise kentleri, bir topluluğun kültürün ve erkin yoğunlaştığı yer, zamanın bir ürünü ve birikimi olarak açıklamaktadır (Güler, 2011: 51).

İlk kentsel yerleşimler, Mezopotamya'da M.Ö. 3500, Mısır'da M.Ö. 3000, Çin ve Hindistan'da M.Ö. 2500'de,neolitik dönemin sonunda ortaya çıkmıştır. Arkeolojik bulgular, kent niteliğindeki yüksek nüfuslu yerleşimlerin, ekolojik açıdan uygun ve büyük nehirlerin geçtiği verimli ovalarda ortaya çıktığını göstermektedir (Aslanoğlu, 2000: 14). Zamanla değişen ve gelişen bir çizgide günümüze kadar ulaşan kent, modern dünyada ilerleme, uygarlık, aydınlanma, özgürlük, üretim, zenginlik, çeşitlilik gibi olumlu anlamlar taşımaktadır. Batı toplumlarında "*kent insanı özgür kılar*" şeklindeki bir söylem bu düşünceye paralel bir ifadedir. Ancak olumlu değerlerinin yanında kent, aynı zamanda yoksulluk, suçluluk, kaos, düzensizlik gibi negatif unsurları da bünyesinde taşımaktadır. Dolayısıyla her iki açıdan da kenti anlamaya ve anlatmaya ihtiyaç vardır (Bal, 2006: 27). Bunlarla birlikte, medeniyet, vatandaşlık, hemşerilik, demokrasi, yerleşme, konut, bireyselleşme, özgürlük gibi kavramlarda *kentsel haklar* olarak kabul edilmektedir (Güler, 2011: 51).

Sosyologlar genelde, kent toplumunu, köy toplumunun karşıtı olarak görmüş ve bu çerçevede değerlendirmiştir. Bu yaklaşımın temeline bakıldığında Ferdinand Toennies'in kavramsallaştırdığı cemaat(gemeinschaft) ile cemiyet (gesellshaft) terimlerinin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Cemaat ırk, etnik menşei ve kültür açısında farklılaşmamış bireylerden oluşmaktadır. Bu bireyler arasında sıcak, şahsi ve samimi ilişkilerin yer aldığı homojen bir yapı söz konusudur. Cemiyet ise, ırk, kültür, sosyo-ekonomik statü gibi değerler bakımından farklılaşmış geniş ve heterojen topluluklardır. Bu yaklaşımda cemaat köyü; cemiyet kenti ifade etmektedir.

1. TEORİK KAVRAMLAR: KENT, KENTLEŞME, KENTLİLEŞME, KURAM

Kent, nüfusu belirli bir büyüklüğü ve yoğunluğu aşan, ekonomisi daha çok tarım dışı etkinliklerde yoğunlaşan ve kendi nüfusundan başka etki alanı içinde yaşayanlara da hizmet sağlayan yerleşim yeri olarak tanımlanmaktadır (Topal ve Bilgili, 2012: 24). Çalışmanın anlaşılabilirliği açısından "*Kent"* kavramının yanı sıra *kentleşme* ve *kentlileşme"* kavramlarının, açıklanması gerekir. Kentleşme, belli bir zamana ve ülkeye göre kent olarak kabul edilen yerleşme birimlerinde nüfusun yoğunlaşma hızı veya oranını ifade eden bir kavramdır. Bu bağlamda demografik açıdan kentleşme, köyden kente göçle ortaya çıkan nüfus yoğunluğu olarak ifade edilir. Kentleşme; demografik olmanın yanı sıra ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda yapısal dönüşümleri de içermekte-

dir. Ekonomik açıdan kentleşme, işgücünün tarım sektöründen, sanayi ve hizmetler gibi tarım dışı sektörlere aktarılmasıdır. Sosyo-kültürel açıdan kentleşme ise, sosyal örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi sürecidir.Kentleşme, hem kırsal toplumun, kentsel bir topluma dönüşmesi hem de toplumsal hareketliliğin yaşandığı değişme ve evrimleşme sürecidir. Ayrıca sanayi ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak, kent sayısının artması ve mevcut kentlerin büyümesine imkan sağlayan toplum yapısında artan oranda örgütlenme, uzmanlaşma, insan ilişkilerinde kente özgü değişiklikler de kentleşmeyi tanımlayan faktörlerdir. Kentlileşme ise, kentleşme akımının neticesinde toplumsal değişmenin, insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişikliğe yol açma sürecidir. Louis Wirth'e göre "*kentleşme bir hayat tarzıdır*." Kentleşmenin, insan tutum ve davranışlarında bir değişmeye yol açması, kente göç edenlerin kent kültürünü özümsemeleri, kentin hayat biçimini yaşamaları ise kentlileşme sürecini oluşturur.

Çağdaş Kent Kuramlarının ve bu kuramların ülkemizdeki kentleşme ve kentlileşme sürecine olan etkilerinin incelendiği bu çalışma için, 'kuram nedir?' sorusuna cevap vermek de oldukça önemlidir. Kuram, olguların nedenlerini, bir düzen içinde oluşup oluşmadıklarını, aralarındaki ilişkilerin neler olduğunu ve bunların bağlı olduğu yasaların var olup olmadığını ortaya koymaya çalışan düşünce sistemidir (Keleş, 1972: 2). Buna göre bir kentbilim kuramının, kent adı verilen toplulukların neden var olduğunu, temel yapı ve unsurlarının neler olduğunu, nasıl büyüdüklerini mantıklı bir çerçevede söz ve imgelerle açıklaması gerekir.Genel olarak bakıldığında kent kuramının iki temel amacı vardır. Bunlardan biri, kentlerin nasıl oluştuğunu, geliştiğini ve kent planlamasının bu süreci nasıl etkilediğini ortaya koymak, ikincisi, önceden saptanan bazı amaçlara ulaşmak için izlenmesi gereken yolların ve uyulması gereken kuralların neler olduğunu göstermektir (Keleş, 2016: 123-124).Kent kuramı öncelikle şu sorulara cevap verebilmelidir (Şahin, 2011: 91):

- Kent denilen olgu niçin ortaya çıkmıştır?
- Kentin temel yapıları ve bu yapılar arasındaki ilişkiler nelerdir?
- Kentlerin büyüme şekli nasıldır?
- Kentler nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir?
- Kentlerin gelecekteki durumu ne olacaktır?

Öte yandan kent kuramlarının kimi ölçütleri karşılaması ve yeterlilik koşullarına uygun olması gerekir. Bunları kısaca şöyle ifade edebiliriz; kentlerin doğması ve gelişmesi sürecini açıklayabilecek nitelikte dinamik ve geliştirilmeye uygunluk, geçerliliğini ampirik verilere dayalı olarak kanıtlayabilmeye ve sınanmaya açıklık, kendi içinde tutarlılık ve örneklerini gerçek yaşamdan almış olma.

Genel olarak bakıldığında; 20. yy'dan önceki kent kuramlarının daha çok kentlerin doğuşunu ve gelişimini açıklamaya yönelik kuramlar iken; 20. yy'da çıkan kuramların daha çok belli bir nüfus büyüklüğüne erişen, sanayileşme ile birlikte kimlik değiştiren mevcut kentlerin temel sorunlarına ve insan üzerindeki etkilerine odaklanan kuramlar olduğunu söyleyebiliriz. Ülkemizdeki kentleşme dinamiklerinin değerlendirileceği bu çalışmada; ülkemiz kentleşme süreci de dikkate alınarak, özellikle, 20. yy'da ortaya çıkan, kentlerin nasıl işlediğinin yanı sıra kentin ne olduğuna önem veren ve ülkemizin kent, kentleşme tarihinde önemli etkisi olan bazı kuramlar incelenecektir.

2. KENT KURAMLARI

Kent kuramlarını farklı şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Kent kuramlarına yönelik sınıflandırmalar incelendiğinde genelde yapılan sınıflandırmaların ya 19. 20. yy gibi kuramın ortaya çıktığı dönemeveya sosyologların, kent bilimcilerin, siyasetçilerin kuramı şeklinde geliştirenin yer aldığı disipline ya da kuramın ortaya atıldığı yere/merkeze (Avrupa, Amerika gibi) göre yapıldığı görülmektedir (Şahin, 2015: 103). Kent kuramları, işlevsel ve normatif kuramlar şeklinde ikiye ayrılarak da sınıflandırılmaktadır. İşlevsel kent kuramları da kendi içinde; kentleri bir sistem, ekonomik yapılar, haberleşme ağları, bağımsız parçalardan oluşan varlıklar, yarışma mekanları, yapılı çevreler ve bir kişilik olarak gören kuramlar olarak altı gruba ayrılmaktadır. Normatif kent teorileri ise temelde; kozmik teori, makine olarak kent, organizma olarak kent ve bir takımyıldız olarak kent şeklinde dört gruba ayrılmaktadır (Stelter'den aktaran Türk, 2015: 42). Bu ayrıma genel olarak bakıldığında, işlevsel kuramlar kentlerin nasıl işlediği ile ilgili olup "kentsel kuramlar" diye de ifade edilirken, normatif kuramlar ise kentin ne olduğu sorusuna odaklanmakta ve "kent kuramları" diye de adlandırılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere bu çalışmada, bulunduğu sınıflandırma sistematiği yerine ülkemiz kentleşmesine etkisi dikkate alınarak, Amerika ya da Avrupa kökenli, bir yönüyle tarihsel diğer yönüyle işlevsel, ait olduğu disipline göre ise sosyolog ya da kent bilimci sınıflandırmasını da temsil eden bazı kuramlar incelenmektedir.

2.1. Şikago Okulu Kent Kuramı

Şikago Okulu Kent Kuramı, Robert Park, Louis Wirth, Ernest Burgess, ve Roderick Mc Kenzie gibi kuramcılardan oluşan ve 1900'lü yıllarda Şikago Kenti'ndeki hızlı kentleşme ve sanayileşmenin yol açtığı ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlara çözüm üretmek üzere yapılan araştırmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Şikago Okulu'nun kendinden önceki bütün yaklaşımlardan farkı kenti tek başına ele almış olmalarıdır. Bu okulun çalışmaları, 1925 yılında Park, Burgess ve McKenzie'nin birlikte yayınladıkları "Şehir" adlı eserde derlenmiştir. Bu çalışma ile ekolojik teori veya insan ekolojisi denilen yeni bir sistematik şehir teorisi ortaya çıkmıştır (Türk, 2015: 47).

Şikago Okulu, kentin ve kentleşmenin 20. yy'ın temel özelliği olduğunu vurgulayarak bunun bir modernleşme süreci olduğunu, modernleşme-kentleşme ilişkisinin, 20. yy'ıntemel ve toplumsal dönüşümlerinin başında geldiğini savunur. Şikago Okulu, sosyal ilişkilerin incelenmesi için kenti bir laboratuvar olarak görerekgözlemlemiş ve iki temel yaklaşım üzerinde varsayımlarını biçimlendirerek geliştirmiştir. Kuramın üzerinde biçimlendiği ve geliştiği ilk çizgi, Burgess'in kentsel form modeline dayanmakta olup burada Şikago kentini örnek alarak, kentlerin doğal alanları olarak adlandırılan bölgelerin ekolojik haritalarının çıkarılması amaçlanmıştır (Türk, 2015: 7). Bu açıdan, kentlerde çeşitli grupların, kentteki yer seçim süreçleri ve birbirleriyle mücadeleleri temel konular olarak ele alınmıştır. Üzerinde yoğunlaşılan bu alan, gelişme çizgisi, gruplar arası çelişkileri ve bunun bir sonucu olarak kentsel değişme dönüşümünü açıklarken, ikinci gelişme çizgisi ya da yaklaşımın odaklandığı alan, daha çok gruplar üzerinde yapılan detaylı etnografik çalışmalar şeklinde olmuştur (Şengül, 1994: 471).

Şikago Okulu kuramcıları, kentin ve kentleşmenin bir toplumsal maliyeti olduğunu söyleyerek marjinallik ve anomi gibi kentlerin büyümesinden doğan bazı sorunları, çözülebilir sorunlar olarak ele almışlardır. Bireylerin davranışları ve değerlerinin çevrenin oluşumunu etkilediğini öne sürerek bu durumun, yaşadıkları mekanın rekabet koşulları içinde biçimlendiğini ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda kentte, mekânsal olarak kapladıkları alan ve sahip oldukları işlevler bakımından farklılık gösteren mekanlar olduğuna işaret ederek, bu doğal alanların aynı dile, dine, kültüre sahip, aynı ırktan

ve sınıftan olan insanları bir araya getirdiğini savunmuşlardır. Bu alanlar, aynı zamanda, kültürel bir birim olarak ele alındığından Şikago Okulu bu özelliği göz önünde bulundurularak kültüralist okul olarak da adlandırılmaktadır (Yörükan, 1968: 45-46). Şikago Okulu'nun üzerinde biçimlendiği iki temel yaklaşımınkonsensüs sağladıkları husus ise, kentsel mekan ve insanlar arasında karşılıklı bir etkileşim olduğudur. Kentte yaşayan kişiler mekanı biçimlendirirken, kentsel mekan da insan yaşamını ciddi bir biçimde etkileyerek onu yeniden biçimlendirmektedir (Wirth, 2002:85-90). Park'a göre de ayıklayan ve sınıflandıran büyük bir mekanizma olan kent, tam olarak anlaşılmayan bir şekilde belli bölgede ve belli çevrede yaşayacak en uygun bireyleri halkın bütünü içinden yanılmadan seçmektedir (Giddens, 1993: 98-99).

2.2. Henri Lefebvre (Toplumsal Ürün Olarak Kent)

Kente üretim ilişkilerinin toplumsal ürünü olarak bakan Lefebvre, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ve mekan arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kapitalizmin iç çelişkilerine rağmen nasıl ayakta kalabildiğini "çevrim modeli" ile açıklamıştır. Birincil çevrimde, endüstriyel üretimle ortaya çıkan sermaye birikimi krizi, ikincil çevrim olan kentsel mekana artık sermayenin aktarılmasıyla çözülmüştür. Başka bir ifade ile kapitalizm mekanı işgal ederek ve onu üreterek bu iç çelişkinin üstesinden gelmiştir. Yani kapitalizm bugüne ulaşabilmişse bunda kent mekanının alınıp satıldığı bir metaya dönüştürülmesinin payı büyüktür (Rıttersberger vd., 2013: 69).

Lefebvre'ye göre mekanın meta haline dönüştürülmesi bir kapitalizm sürecidir. Kapitalizm, malların mekânsal yerleşmede üretildiği aşamadan mekanın bizatihi kendisinin kıt bir kaynak olarak üretildiği sisteme dönüşmüştür. Sanayiden kent kaynaklı çağdaş kapitalist üretime dönüşüm kentsel devrimi oluşturmuştur. Kent, üretim ilişkilerinin, insanların günlük hayattaki deneyimleriyle yeniden üretildiği bir mekânsal bağlamdır. Kapitalist sosyal ilişkiler mekanın günlük kullanımı içinde üretilmekte ve böylece kent, birbiriyle ilişkili üç kavramla açıklanmaktadır: mekan, günlük hayat ve kapitalist günlük ilişkiler (Bal, 2006: 169).

Lefebvre, *sermaye dolaşımı* kavramıyla kent-kapitalizm arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Buradan yola çıkarak birincil sermaye dolaşımı ve ikincil sermaye dolaşımı şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Birincil dolaşım, herhangi bir mal üretiminde olduğu gibi fabrika, işçi, tüccar ve tüketici zincirinden oluşan klasik şemayı ifade eder. İkincil dolaşım ise, gayrimenkul yatırımlarıdır. Kentin metalaşmasıyla birlikte mekan ve kapitalizm arasındaki ilişki, kentin coğrafi bir alan olmaktan çıkıp işlevsellik kazanan yeni bir mekana kavuşmasını sağlamıştır (Koç, 2009: 45). Mekanı toplumsal bir ürün olarak tanımlayan Lefebvre, her üretim biçimini, kendi mekanını üreten bir süreç olarak kabul eder. Kapitalizm, mekan üretiminde kendi temsillerini yapılı bir çevre aracılığıyla inşa etmekte böylece bu temsiller ile toplumsal ilişkiler arasındaki etkileşim sonucu mekânsal pratikler oluşmaktadır. Ayrıca kent planlaması ve şehircilik kapitalizmin stratejik araçları olarak düşünülmektedir. Lefebvre klasik kent planlamasının, mekanın toplumsal olarak üretildiği gerçeğinden uzak kaldığını dile getirmiştir. Kent planlamasının, mekanı saf, apolitik, nesnel, yansız, bilimsel ve masum bir çalışma unsuru olarak görmesini ideolojik bir yaklaşım olarak eleştirmiştir. Yazara göre, mekan, ideoloji veya siyasetten arındırılmış bir nesne değildir. Eleştirel bir mekan bilimi, mekanın nasıl ve hangi stratejiye göre üretilmiş olduğunu belirtmelidir. Sosyal faaliyet, mekan ve etkileşim bir bütündür. Sosyal etkileşim için mekan kullanılmaktadır ancak bu etkileşim diğer yandan mekanı üretmektedir (Rıttersberger vd., 2013:69-70). Lefebvre, kentin ideolojik bir yapıdan oluştuğunu buna bağlı olarak da kent içinde sınıfsal farklılıkların görüldüğünü ifade etmiştir. Kentsel sınıf farklılıkları, toplumsal gruplar üzerinden, etnik köken, ırk, din, cinsiyet gibi konuları tartışmaya açmıştır. Ay-

rıca farklı toplumsal kesimleri oluşturan bireyi ön plana çıkararak, haklarının güvence altına alınması gerekliliğini belirtmiştir. Lefebvre, bilgi hakkı, ifade hakkı, kültür hakkı, farklı ve eşit kimlik hakkı gibi bu tür hakların halen daha tanınmayı beklediğini ileri sürmektedir (Güler, 2011: 53).

Lefebvre, kapitalist birikim süreçlerinin mekansallığını ve kapitalizmin mekanı içselleştirip soyut hale getirdiğini ileri sürmektedir. Ayrıca bu tür bir mekansallığın sadece üretim ve dolaşım için değil yeniden üretim süreçleri içinde geçerli olduğunu ifade etmektedir. Bu, çalışan sınıfların stratejileri açısından da yeni bir formülasyondur. Mücadelenin üretim alanına sıkıştırılmayıp, yeniden üretim alanı ve günlük yaşama yönelik olarak genişletilmesi sosyalist bir toplum ve mekan içinde önem arz etmektedir. Bu yaklaşımın zayıf noktası, sosyalist mekanın farklılıkların mekanı olacağını ifade eden Lefebvre'nin, bir dizi farklılığıkapitalizmin ortadan kaldırılmasına yönelik bir projede nasıl bir araya getirebileceği konusudur (Koç, 2009: 45-46).

Lefebvre, mekanın, toplumsal değer ve anlamlara dayalı olan, mekânsal algı ve uygulamaları belirleyen toplumsal ürün olduğunu savunmaktadır. Kent mekanının, bu toplumsal üretimin, toplumun kendini yeniden üretmesi anlamına geldiğini ve farklı sosyal sistemlerde farklı biçimler aldığını belirtmektedir. Mekanın üretim sürecinde yeni mekanların, yeni toplumsal ilişkileri de beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır. Lefebvre, Marksist yaklaşım içinde ilk kez kentsel mekan kavramı dışında mekan kavramını tek başına kullanmıştır. O'na göre sermaye, kent mekanını sadece üretimin yapıldığı bir mekan olarak görmemekte aynı zamanda mekanın kendisini de alınır-satılır bir meta olarak değerlendirmektedir (Rıttersberger vd. 2013: 69-70) Lefebvre, kapitalizmin varlığını devam ettirmesini, bu üretim tarzının gerektirdiği toplumsal üretim ilişkilerinin sürekli bir anlayışla yeniden üretilebilmiş olmasına bağlamaktadır. Yani, yeniden üretim rolü vurgusu yapmıştır. Bu sürecin üç yönünü ön plana çıkaran Lefebvre, bunları, ailece gerçekleştirilen biyolojik yeniden üretim, işgücünün yeniden üretimi ve üretimin toplumsal ilişkilerinin yeniden üretimi şeklinde sıralamaktadır. Lefebvre kentsel hak kavramına da değinmiştir. O'na göre kentsel hak, kentin sosyal, politik, ekonomik ilişkilerinin yeniden belirlenmesidir. Karar vermeyi devletten uzaklaştırıp, kentsel mekanın bir ürünü olmaya yaklaştıracak şekilde bu haklar yeniden düzenlenmelidir. Bu durum, kent ile ilgili kararlarda kontrolü sermaye ve devletten, kent sakinlerine kaydıracak böylece güç ilişkilerini yeni bir zemine taşıyacaktır (Güler, 2011: 52).

Son yy'da ortaya çıkan krizler, sermaye sahiplerinin, kapitalist sermaye birikim süreçlerini,mekanları kullanmasıylaaşılmıştır. Bu, Lefebvre'nin söylemidir. Burjuvazinin, kent mekanını nasıl başarı ile kullandığını böylece kapitalizmin nasıl varlığını devam ettirdiğini açıklamıştır. Kapitalizmin iç çelişkileri zayıflatılarak büyüme devam ettirilmiştir. Bunun maliyeti bilinmemekle birlikte araçsal olarak mekanların kullanıldığı kolaylıkla söylenebilir. Lefebvre'ye göre kapitalizm için, mekanın somut kullanım değeri değil, soyut yani değişim değeri ön plandandır. Somut mekan günlük yaşam pratiklerin gerçekleştirildiği, ihtiyaçların karşılandığı mekandır. Soyut mekan ise, mekanı fiziksel ve parsel olarak değil, kar ve rant olarak görme eğilimidir. Bu mekan, devletin ve yatırımcıların kar amacıyla işlevsellik kazandırdığı yerlerdir (Rıttersberger vd. 2013: 70-71). Lefebvre, siyasal iktidarın kentsel örgütlenmeyi, kentsel örgütlenmelerinde insan yerleşimlerini belirlediğini iddia etmektedir. Bu yerleşim birimlerinde mekan, *görülen, tasarlanan* ve *yaşanılan* mekan şeklinde üçe ayrılmaktadır. Görülen mekan, görece nesnel, insanların günlük yaşamlarını içeren somut bir mekandır. Tasarlanan mekan, mekanın zihinsel yorumudur. Yaşanılan mekan ise, görülen ve tasarlanan mekanın ortak bileşkesidir. Bu mekan sadece sosyal hayatın geçtiği edilgen bir sahne değil aynı zamanda onun tamamlayıcısıdır. Bu nedenle sosyal ilişkiler ve yaşa-

nılan mekan, günlük hayatta birbiriyle ilişkilidir (Güler, 2011: 53).

Kentleri, kapitalist sistem içinde ele alan Lefebvre, kapitalizmi de, başlangıçta malların mekansal yerleşmede üretildiği iktisadi sistem olarak tanımlamaktadır. Ancak günümüzde durum farklılaşmıştır. Kapitalizm, mekanı kıt bir kaynak olarak üreten sisteme dönüştürmüştür. Ayrıca kapitalist sistem günlük hayattaki deneyimlerle sürekli üretim halindedir. Günümüzde oldukça yaygın olan alışveriş merkezleri buna örnek olarak verilebilir (Şahin, 2011: 112).

2.3. David Harvey (Sermaye Birikimi Olarak Kent)

Harvey kent çalışmalarında genel olarak kapitalizmin adaletsiz yapısı üzerine odaklanmış ve mekan kavramını, kapitalist sermaye birikimi ve krizler çerçevesinde ele almıştır. Harvey'e göre, kapitalist kentleşme, üretim sürecinde krize giren sermayenin, karlarını artırmak için yatırımlarını daha karlı olan kentsel yapılı çevreye yönlendirmesiyle oluşmuştur. Modern kentlerin büyümesi, kapitalistlerin karlarını en yüksek seviyeye çıkarma isteğiyle aynı tarihe denk gelmektedir. Bu açıdan kentler, kapitalist sermaye birikiminin mantığını yansıtmaktadır (Rıttersberger vd., 2013: 75). Harvey, kentsel süreçlere ilişkin analiz ve değerlendirmelerinde, sermaye birikimi ve sonrasında ortaya çıkan sonuçlara odaklanmıştır. O'na göre kentin toplumsal ve mekansal yapısındaki değişiklikler sadece sermayenin içsel mekanizmalarına gönderme yapılarak aşılabilir. Bu yüzden kentin anlaşılabilmesinde aktörlerin, kentsel mekanın üretimi ve yeniden üretimindeki rolü sınırlı derecededir. Asıl olan sermaye birikimi içimde kapitalistlerin rekabetidir. Ücretli emek ve kapitalistler arasındaki çatışmalar ikincil düzeyde yer alır. Sınıf içi ve sınıflar arası ilişkilerin dışındaki toplumsal ilişkiler, önemsiz ya da sınıf ilişkilerinin bir alt kümesi olarak düşünülür (Şahin, 2011: 112-113).

Harvey'e göre, yapılı çevre, toplumsal yeniden üretim ve gelişmeyi kolaylaştıracak kullanım değeri içerdiği ölçüde faydalıdır. Fakat kapitalist sistemde birikim sürekliliğinin sağlanamaması, sınıflar arası dengesizlik ve krizler bunun başarılamadığını göstermektedir. Krizlerin temel göstergeleri, kar oranlarında azalış, hızla yükselen işsizlik ve enflasyon oranları, karlı üretim alanlarında ve üretim kapasitesinde daralma, finansal kurumlar ve politik kaos ortamının doğmasıdır. Böyle bir durumda kapitalist toplumun yeniden üretimin tehlikeye düştüğü bir konjonktür oluşmuştur. Harvey'e göre kapitalizmde krizlere yol açan sebepler şunlardır: i. sınıflar ya da sınıf fraksiyonları arasındaki çatışmanın, taraflardan birini toplumda egemen hale getirmesiyle sistemin istikrarsızlaştırılması, ii. sermaye birikimindeki artışın doğal kaynakları zorlayıcı noktaya ulaşmasıyla teknolojik ilerlemenin yavaşlaması ve iii. aşırı birikim ve üretim eğilimlerinin büyüme dengesini olumsuz etkilemesi (Aslanoğlu, 2000: 303).

Harvey'e göre kent, sermaye birikim süreci ve yapılı çevrenin bir ürünüdür. Kentsellik, üretim, değişim ve tüketim için fiziksel bir ortamdır. Bundan dolayı yapılı çevrenin üretilme yolu, sermaye birikim sürecinin de bir parçasıdır. Kapitalist girişimciler, kriz dönemlerinde üretim sürecine yaptıkları yatırımlardan vazgeçerek kentsel mekanları yeni yatırım alanı olarak seçmektedir. Harvey, sermayenin bu alanlara yatırım yapmasıyla ekonomik krizden kurtulmayı amaçladığını dile getirmektedir (Rıttersberger vd., 2013: 76).

Harvey'e göre kentleşmenin önemi, sanayi sermayesinin ürünlerine olan talebi artırmasıyla doğru orantılıdır. Kapitalizmde, artık değer elde etmek için, çalışma saatlerinin artırılması ve üretim araçlarına yatırım yapılması gerekir. Bu, devamında aşırı birikime yol açarak kar oranlarında düşüşe neden olur. Sistem yapısı gereği, artık değer üretiminde krize girmektedir.Bunun çözümü için sermayenin, fabrika, büro, konut

vb. ikincil döngülere yatırım yapması gerekir. Ancak bu adım, yatırım çelişkilerini çözmez sadece erteler. Sermayenin bunu da aşmak için üçüncül döngü olarak kabul edilen bilim ve teknolojiye yatırım yapması gerekir.Harvey'e göre "kent" yapılanmış bir biçim, "kentsellik" ise bir yaşam tarzıdır. Bunlar birbirinden ayrı düşünülmelidir. Bir zamanlar aynı anlama gelse de artık öyle değildir. Sanayileşme ve piyasa değişiminin tüm sektörlere ve alanlara nüfuz etmesiyle kent ve kırsal kesim arasındaki karşıtlığın giderilmesi sağlanmıştır. Bu karşıtlık zamanla önemini kaybederken, kentsellik süreci içinde yeni karşıtlıkları ortaya çıkarmıştır (Bal, 2006: 164-165).

Mülkiyet ve piyasa mekanizması temelinde yükselen kapitalist toplumda, toplumsal ilişkiler, üretim-dağıtım-tüketim temelinde şekillenir. Kapitalist düzenin devamlılığı için bu üç unsurun yeniden üretiliyor olması gerekir. Harvey, kapitalist devletin işlevlerini de şu şekilde sıralamaktadır: i. ekonomik ve sosyal sistemdeki değişkenliklere istikrar kazandırarak krizlerle mücadele etmek, ii. dengeli büyüme ve birikim sürecinin koşullarını sağlamak ve iii. sınıfsal çatışma, baskı, satın alma ya da sınıfsal çıkarları uyumlu hale getirerek bütünleştirme yoluyla minimize etmek(Aslanoğlu, 2000: 302-304).

Harvey'in temel ilgi alanı, kapitalist birikim süreçlerinde kentsel yapılı çevrenin işlevidir. Kapitalist toplumlarda kentleşme dinamikleri, sermaye birikim süreçlerinden bağımsız düşünülemez. Sermayenin içine düştüğü kriz, yatırımların kente teşvikiyle çözülebilmiştir. Kente aktarılan kaynaklarla sadece aşırı birikim sorunu ortadan kaldırılmamış aynı zamanda bilincin kentleşmesi de yeniden sağlanmıştır. Yani kentleşen sadece sermaye değildir. Bu yolla bilinç de kentleşmiştir. Harvey sınıf dışında dört farklı bilinç odağından bahsetmiştir. Bunlar, birey, topluluk, aile ve devlettir. Ancak kapitalist toplumların asli bilinç odağı sınıftır. Kentleşme süreci bu bilinç odağını gölgeleyen yeni bilinç odakları da yaratmıştır. Buna paralel karmaşıklaşan ve farklılaşan ilişkiler içinde sınıf temelli bir bilinç örgütlenmesi sağlamak zorlaşmıştır (Koç, 2009:48).

Harvey'e göre sınıfları ortaya çıkaran toplumsal farklılaşmaya etki eden üç tür faktör vardır. Bu üç etmenden biri; sermaye ile emek arasındaki iktidar ilişkileridir. Kapitalizmin çelişkili ve evrimsel niteliğinin yarattığı ve (a) emeğin bölünmesiyle işlevlerde uzmanlaşma, (b) tüketim kalıpları ve yaşam biçimi, (c) otorite ilişkileri, (d) ideolojik ve politik bilincin yönlendirmeleriyle oluşan izdüşümler, (e) zamana bağlı olarak her açıdan değişim kısaca devingenlik olanaklarına getirilen engeller şeklinde tanımlayabileceğimiz noktalar doğrultusunda toplumsal farklılaşmayı güçlendiren bir dizi unsur ikincil etmeni oluşturur. Üçüncü etmen ise daha önceki ya da coğrafi olarak ayrı fakat bağımlı bir üretim biçimi içinde kurulmuş toplumsal ilişkileri yansıtan tortul etmenlerdir (Harvey, 2002, s.160).

Kentlerin büyümesi ve gelişmesi kapitalist sistemin özünü oluşturan sermaye birikim süreçlerinin bir sonucudur. Toplumsal ihtiyaçların dışında kar amacı taşıyan yatırımlar, kentlerde mekansal düzeyde eşitsizliklerin oluşmasına neden olmaktadır. Gelir düzeyleri yüksek, üst ve orta sınıflar, kentsel mekanda kendileri için en uygun yerlerde yaşamayı seçerken; alt gelir grupları ve yoksulları kentin geri kalmış bölgelerinde bir hayat beklemektedir. Mahalleler, gelir, etnisite, ırksal ve sınıfsal temelde ayrışmalara sahne olmaktadır. Harvey'e göre, bu eşitsiz ve ayrışmış tablo kapitalist sermaye birikim süreçlerinin bir sonucudur. O'nun ifadesiyle serbest piyasa popülizmi, orta sınıfların yaşam alanını alış veriş merkezlerinin yakınlarına yerleştirirken, yoksulları evsizliğin yeni ve kabus dolu postmodern manzarasının ortasına fırlatmıştır (Rıttersberger vd., 2013: 77).

2.4. Manuel Castells (Kolektif Tüketim ve Kentsel Hareketler)

Castells, emek gücünün yeniden üretimi, kolektif tüketim ve kentsel sosyal hareketler kavramları üzerinde durmuştur. Castells'e göre kent, kolektif tüketim araçları olan konut, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım vb. hizmetlerin sağlandığı mekandır. Bu kentler aynı zamanda işgücünün yeniden sağlandığı kentsel birimlerdir. Kentsel sistem, emeğin tüketim yoluyla yeniden üretilmesinin bir parçasıdır. Bahsi geçen kolektif tüketim araçları genellikle yerel yönetim ve devlet eliyle sağlanmaktadır. Devlet bu imkanları sağlarken esas amacı, işgücünün bir sonraki gün çalışması için gereken gıda, barınma, dinlenme vb. ihtiyacı olan diğer mal ve hizmetleri karşılamaktadır. İşte bu, emek gücünün yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir (Rıttersberger vd., 2013: 74-75).

Castells'e göre, kent sorunu esas itibariyle bütün toplumsal grupların günlük yaşamının temelinde yer alan konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım gibi ortak tüketim araçlarının örgütlenmesiyle ilişkilidir. Bu durum, gelişmiş kapitalizmde bir yandan sermaye ve üretim araçlarının yoğunlaşmasından dolayı tüketimin artan toplumsallaşması diğer yandan tüketim araçlarının üretimi ve dağıtımındaki kapitalist mantık arasında oluşan temel çelişkiyi ifade etmektedir (Koç, 2009: 46). Castells'e göre kentsel mekanı, ekonomik, siyasal ve ideolojik bir zeminde ekonominin belirleyiciliği oluşturmaktadır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde üretim, bölgesel ve ülkesel çapta gerçekleştiğinden dolayı kentler, üretimin mekanı olmaktan çıkmıştır. Üretim sürecinde farklı aşamalar, farklı merkezlerde gerçekleştiği ve dağıtımın da bu merkezlerin arasında yapıldığı için kentsel mekan, dağıtım işleviyle de açıklanamaz. Kentsel sistemin birincil görevi tüketimdir. Bu tüketim, emeğin yeniden üretimi için gereklidir. Kentler bu anlamda emeğin yeniden üretimi için gerekli olan kolektif tüketimin yapıldığı yerlerdir. Kent, toplumsal yapının yansıması ve tarihin bir ürünüdür. Kent koşullarında sosyal süreçler ile mekan arasındaki ilişki kapital birikim süreçlerine dayandırılarak açıklanmaktadır (Bal, 2006: 166-167).Castells, toplumsal oluşumları ekonomi, siyaset ve ideoloji şeklinde üç temel çerçevede ele almış ve her birinin mekanda ifade bulduğunu vurgulamıştır. O'na göre kent mekanının planlı yapısı, siyasal kontrolün bir aracı iken anıtsal yapılar, meydanlar ve anıtlar ideolojik yapının taşıyıcılığını üstlenmektedir. Ancak kapitalist toplumlarda kent mekanının özgünlüğü, ekonomik paydanın işlevlerinde yer almaktadır. Üretim ve dolaşım, kent üstü ölçeklerde organize olurken; tüketim, kentsel alana özgünlük kazandırmaktadır (Koç, 2009: 46).

Castells'e göre, enformasyon çağı, yeni bir kentin (enformasyonel kent) habercisidir. Bu kentin kültürler ötesi gelişiminde bazı temel noktalar vardır. Yeni toplum, bilgiye dayalı ağlar etrafında örgütlenmiş, kısmen akışlardan oluşan doğasından dolayı enformasyonel kentin bir kent formundan ziyade akışlar uzamının yapısal egemenliğinin izlerini taşıyan bir süreçtir. Castells, enformasyon çağına özgü yeni toplumu, ağ toplumu olarak tanımlamakta, bu ağları da birbirine bağlantılı düğümler dizisi olarak ifade etmektedir. O'na göre, küresel finansal akışlar ağı (düğüm: menkul kıymetler piyasası), AB'yi yöneten siyasal ağ (düğüm: Bakanlar Konseyi, Avrupa Komisyonu), uyuşturucu kaçakçılık ağı (düğüm: sokak çeteleri, para aklayan finansal kurumlar vs.), medyanın küresel ağı (düğüm: TV sistemleri, eğlence stüdyoları, haber ekipleri vs.) söz konusudur (Bal, 2006:168). Castells'e göre, üretim, dağıtım, tüketim üçlemine dayanan yaklaşım, kentlerdeki toplumsal oluşumları açıklama noktasında yetersizdir. O'na göre kentler, gelişmiş kapitalist ülkelerde üretim mekanı olmaktan çıkmış durumdadır. Üretim süreci, yerel, ulusal hatta uluslararası boyuta ulaşmış bulunmaktadır. Bir malı oluşturan farklı parçaların birden fazla ve çeşitli şekilde üretilmesine paralel dağıtım işlevi de farklılaşmış merkezlerce gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla kentleri dağıtım işleviyle de açıklamak doğru değildir. Kentlerin temel işlevi, tüketim-

den yola çıkarak yapılabilir. Ancak bu tüketim, günlük hayattaki bireysel tüketimler değil kolektif tüketimlerdir. Castells'in kolektif tüketim ile anlatmak istediği şey, kapitalist üretimin devam etmesi için gereken sayıdaki insanın asgari düzeyde yaşamlarını devam ettirecek koşulların oluşturulması ve onların tüketime sunulması işlevidir (Koç, 2009: 47).

Kolektif tüketime konu olan hizmetler siyasallaştırılmaya elverişlidir. Bu siyasallaşma, kentsel toplumsal hareketlere yol açabilir. Böylece kapitalist sistem tehlikeye girer. Kent temelde ideolojik bir içeriğe sahiptir. Kentsel sorunlara, toplumsal hareketler ve sınıf mücadeleleri çerçevesinde yaklaşmak gerekir. Devlet müdahalesi kentsel çatışmaları çözmemekte aksine şiddetlendirmektedir. Çünkü devlet ortak tüketim araçlarını sağlayarak kente müdahale ederken sermaye sınıfı ve zenginlerin lehine adımlar atmaktadır. Kentsel toplu tüketim araçlarının dağıtımı ile ilgili, yaşanan bu çelişki ve eşitsizlikler kentsel toplumsal hareketin doğmasına ve kuvvetlenmesine yol açmaktadır. Bu tüketim araçlarının nasıl dağıtılacağı sorunu,kentsel çevrede karşılaşılan toplumsal gruplar arasındaki siyasal çatışmayı ve toplumsal ayrışmayı beraberinde getirir. Kentsel çelişki ve eşitsizlikler noktasında hareketle toplumsal hareketler geniş bir tabana yayılabilir. Dolayısıyla kent yaratılmış bir çevre olarak, sadece devletin ve girişimcilerin etkinlikleriyle değil aynı zamanda bu adımlara direnen kentsel sosyal grupların eylemleriyle de şekillenir (Rıttersberger vd., 2013:75). Castells, günümüzde kent çelişkilerinin, hem siyasal hem küresel boyutta yaşandığını, bunların kentte yaşayan halk sınıflarını etkilediğini, böylece çeşitli protesto eylemlerine eğilimin olduğunu belirtir. Ortak tüketim birimlerinin yani kentlerin oluşması bu şartlarda bütün sınıfların ortak protestosuna neden olmakta ve devlet müdahaleleri zaman zaman bu gösterileri siyasileştirmektedir (Bal, 2006:167).

2.5. Ray Pahl (Kaynak Olarak Kent, Kentsel Aktörler ve İlişkiler)

Pahl, kentsel mekana bir kaynak olarak bakar.Kent biçimlenmesinin, bu kaynağın kullanılması ve dağıtılmasına karar verenlerin amaç ve değerlerine göre oluştuğunu savunur**.** Ona göre,"Gerçek bir kent sosyolojisi, bağımlı değişkenler olan kıt kentsel kaynaklara ve kolaylıklara erişim üzerindeki toplumsal ve mekânsal kısıtlarla, bağımsız değişken olarak ele alınan, kentsel sistemin yöneticileri ve denetçileri ile ilgilenmelidir" (Pahl, Whose City 1975'ten aktaran Şengül, 2009: 33). Kentsel aktörlerin amaçlarını, değerlerini ve kaygılarını Weberci bir bakış açısıyla öne çıkarırken başlangıçta toplumun yapısal yönlerini ihmal eden Pahl, sonrasında bu yaklaşımını değiştirerek kent yöneticilerinin rolünü aracı konuma indirgemiş, merkezi devlet ve özel sektör ilişkilerinin belirleyici rolüne dikkat çekmiştir. Pahl, liberal dünya görüşü içinde kenti bütünsel sistemin bir alt sistemi olarak değerlendirerek kent yöneticilerini ve merkezi otoritenin belirleyici ve düzenleyici gücünü ön plana çıkarmıştır (Bal, 2011: 224). Pahl'a göre mekânsal ve toplumsal öğeler büyük ölçüde ekonomik ve siyasal sistemden bağımsız işlevlere sahiptirler. Bu konuda aldığı yoğun eleştiriler sonrasında kent yöneticilerinin piyasa işleyişi ve devlet otoritesi tarafından kısıtlandığını kabul eden Pahl'a göre, kentteki eşitsizlikler, kent yöneticilerinin kent kaynaklarını dağıtırken ve kullanırken benimsedikleri yaklaşım önceliklerine göre oluşmaktadır. Toplumsal güçler ve yapıların rolünü yerel yöneticiler ve devlet karşısında ikincil önemde gören Pahl, aktörlerin yapılar karşısında öncelikli olduğunu ve daha önemli rol oynadığını savunmaktadır (Şengül, 2009, ss.24-40).

2.6. İslam Kenti Kuramları

İslam dininin hakim olduğu yerlerde İslami kurallara uygun olarak sürdürülen,İslami yaşam biçiminin kendine özgü bir mimari anlayışının olduğu ve kentin bu an-

layışla oluşturulduğu günümüzde artık kabul gören görüştür (Keleş, 2016: 137).Bu konuda ilk analizleri yapan Grunebaum, "*İslam Kenti*"ni; İslamiyet'te geçerli tek kanun olan şeriata göre biçimlenen ve bir müslümanın dinsel görevlerini ve sosyal ülkülerini karşıladığı yer olarak görmektedir (Bal, 2011: 376). İslami kurallar ve İslam kültürünün etkisiyle oluşturulan bu kent biçimi bazı görüşlere göre; cami, pazaryeri ve hamam olarak üç temel öğe üzerine oturmaktadır. İslam kentinde batının bedensel, akılsal, sanatsal becerilerini geliştireceği jimnazyum ve tiyatro gibi yapıların yerine medreseler ve camiler bulunmaktadır (Keleş, 2016:135-136). Bu konuda çalışmalar yapan Lapidus da İslam kentinde, dinin sosyal kontrol ve idari merkez olma açısından etkili olduğunu belirterek, mahallelerin en küçük ama sosyal kontrolün kolayca uygulanabildiği en önemli sosyal birimler olduğunu söylemektedir. Lapidus, İslam kentlerinde mekânsal yapının; kale, yönetim merkezi, Cuma camisi, mahalleler ve dış mahalleler şeklinde beş öğesi olduğunu ileri sürmektedir (Aktüre, 1982:7-9). Korkut Tuna tarafından yapılanbir çalışmada, "İslam Şehirleri" başlığı altında İslamiyet'in kendine özgü şehirler yarattığı savunularak, İslam şehirlerinin ortak özellikleri olarak; kısa sürede nüfuslarının arttığından, her şeyden önce ticaret merkezi olduklarından, şehrin ortasında yer alan cami ve hükümet merkezinin siyasi bir merkez olarak konumlandırıldığından söz edilmekte ve İslam kentinin içinde bulunduğu sistemin bir parçası olarak var olduğu vurgulanmaktadır(Tuna'dan aktaran Bal, 2011: 378). İslam kentinde konutlar mahremiyetin simgesi olarak görülmekte olup kadının gözden ırak olmasını sağlayacak biçimde tasarlanmaktadır. Bu kapsamda pencereler birbirine ve sokağa bakmayacak şekilde konumlandırılırken, evlerin bahçeli, sokakların çıkmaz sokaklar olmasına dikkat edilmektedir. İslam temizliğe önem veren bir din olduğundan bu kentlerde, hamamlar da önemlidir. Özellikle kadın hamamları, kadınların kamusal alanları olarak da işlev görmektedir (Şahin, 2015: 124). Genel olarak bakıldığında İslam kentlerinde kentin merkezinde din ve devletle ilgili yapılar yer alırken etraflarında kitapçılar, ciltçiler, dericiler gibi ticaret merkezleri bulunmaktadır. Üretim yerleri ise çevreye olan etkilerine göre kente daha yakın ya da uzak olarak konuşlandırılmaktadır. Gelişmekte olan bir İslam kentinde kalenin de bulunduğu eski kent ile yeni kentin bölünmüşlüğü de bu kent tarzının dikkat çeken bir diğer özelliğidir (Keleş, 2016: 136-137).

3. TÜRKİYE'NİN KENTLEŞME SÜRECİ, KENTLEŞME DİNAMİKLERİNİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Türkiye'nin kentleşme deneyiminin başlangıcı olarak 19. yy. başlarını gösterilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'ya açılma ve kapitalistleşme sürecinin başlamasına koşut olarak kentlerin nüfusu artmaya ve kentleri dönüşmeye başlamıştır. Bu süreç bazı değişikliklerle de olsa da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde özellikle 1950'li yıllar sonrasında artan bir hızla devam etmiştir. Yeni devlet, başlangıçta dışa bağımlı ekonomi ve buna bağlı örgütlenme biçimini benimsemiştir. Başkentini Ankara'ya taşıyarak iç pazarla bütünleşecek şekilde demiryolları ağı kurmayı ve kendi ulusal burjuvazisini yaratarak buna paralel batıya açık yaşam biçimini ve kültürünü oluşturmayı hedeflemiştir. Bu süreç,Cumhuriyetin başkenti olarak hızlı bir şekilde inşa edilen Ankara dışında, II. Dünya Savaşı sonlarına kadar oldukça yavaş seyretmiştir (Tekeli, 1982: 330-331).

Kurulduğunda 13 milyon nüfusu olup kentsel nüfus oranı% 25 olan Türkiye'de (Şahin, 2015: 87) bugün itibariyle nüfus 80 milyonu aşmış olup, 2012'de yapılan düzenleme[1] ile kentsel nüfus oranı da %92'ye yükselmiştir. Ülkemizdeki kent sayısı da sürekli artmıştır. 1927'de 66 olan kent sayısı 1950'de 102'ye 2010'da 528'e yükselmiştir (Keleş, 2016: 68).

1 Büyükşehir Kanunu

Genel olarak bakıldığında Türkiye'de kentleşmeye neden olan ilk gelişmeler, ekonomik nedenlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. 1940'ların sonlarında başlayan ve batı ile yeniden bütünleşmeyi öngören girişimlere dayalı olarak devletçilik politikasının terk edilerek özel sektörün desteklenmesi ve bunun sonucu olarak da yeni teknolojilerin uygulanmaya başlanması, tarımda görülen makineleşme (Kırkpınar, 2001: 260), toprak azlığının yol açtığı gizli işsizlik, kırdaki toplumsal yapının çözülmesini hızlandırarak hazırlıksız bir şekilde kente göçü yoğunlaştırmıştır. Bu bakımdan devletçilik politikasının terk edilmesi yanında, 1950'den itibaren hızlanan sanayileşme kırdan kente göçün başka bir nedeni olarak algılanabilir. Çünkü sanayi faaliyetleri genellikle kent merkezlerinde kurulmuş, buna karşılık köylerdeki nüfusun hızla artması daha da belirginleşmiştir (Tümertekin, 1973: 3). Kişiler ekonomik durumlarını iyileştirmek, sağlık, eğitim ve daha yüksek bir yaşama düzeyinin nimetlerinden yararlanmak için kentlere göç etmişlerdir. Tabii ki, bu dönemdeki göç olgusunun nedenleri arasında ekonomik nedenlerin dışında dini, siyasi, kültürel vb. farklı nedenlerden de yer almaktadır Bu nedenlere eğitim-öğretim yapmak, kentin çekiciliği ya da zorunlu göç gibi nedenler de eklendiğinde kentleşme oranlarında hızlı bir artış gözlemlenmiştir.

Farklı nedenlere dayalı olarak ve farklı zaman dilimlerinde kentlere göç eden kitleler, burada kendilerine benzeyen gruplarla bir araya geldikleri yaşam alanları oluşturmuşlar, barınma gereksinimlerini de çoğunlukla devlet arazileri üzerinde inşa ettikleri gecekondularla gidermişlerdir. Böylece kentlerde, insanların dünyası, yaşantısı, yararlandıkları, hizmet ölçülerine göre birbirinden farklı bölgeler ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak 1950'lerde başlayan kentleşme sürecinde, 1990'lara gelindiğinde beklenen kentsel bütünleşme sağlanamamış, 2000'ler sonrasında ise küreselleşme rüzgarlarının da etkisiyle bu süreç farklı boyutlara taşınmıştır.

Türkiye'de kentleşme olgusunun ilk sonuçlarıyla karşılaşıldığında,kentleşmeye engellenebilir bir yer değiştirme olarak bakılmıştır. Yapılan gecekonduların yıkılmasıyla bu sürecin önlenebileceği düşünülmüştür. Ancak zamanla, kentleşme süreçleri arkasındaki toplumsal dinamiklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde köyden kente göçü hızlandıran etmenler irdelenerek sorun çözülmeye çalışırken, Ankara, İstanbul gibi büyük kentlerde göçlerin taşıdığı kitleler,oy açısından siyasal bir güç olarak önemli düzeylere çoktan ulaşmışlardır (Tekeli, 1982: 331-333).

Türkiye'de göç edilen kentlerdeki mekânsal konumlanma biçimlerine bakıldığında; aynı köyden, kırsal alandan gelenlerin oluşturduğu gecekondu bölgeleri şeklindeki yerleşimler, Şikago Okulu kuramcılarının "kente gelenlerin kentte sahip oldukları mekanların, alanların aynı dil, dine, kültüre sahip, aynı ırktan ve sınıftan olan insanları bir araya getirdiği" düşüncesini doğrular niteliktedir. Kentleşmenin yol açtığı sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözümlemelere bakıldığında ise bu konudaki sürecin başlangıçta,Şikago Okulu kuramcılarına paralel şekilde kentsel büyüme ve kentleşmenin yarattığı toplumsal maliyet olarak görülen veçözülebilir sorunlar olduğu söylenebilir. Bu sorunların, gecekondu yapımına getirilen yasaklamalar, yasal ve idari tedbirler, köyden kente göçü önleyecek politikalarlaçözümlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Kentsel mekan ve insanlar arasında karşılıklı etkileşimin sonucu ise bütünleşme yerine daha çok ayrışma biçiminde ortaya çıkmıştır. Keleş'in de belirttiği üzere "Türkiye'nin büyük kentlerinde bir kesiminin dünyası, yaşantısı, yararlandıkları hizmet ölçünleri birbirinden farklı olan çok sayıda topluluklar oluşmuştur" (Keleş, 1972: 42). Özgürleştiren ve birey olarak var olmanın değerlerini sunarak gelenekselden moderniteye doğru yönelimi sağlayan kent havası, kent ve kırsal arasındaki karşıtlığın giderilmesini sağlamaya çalışırken kentsellik süreci içinde yeni karşıtlıkları da ortaya çıkarmıştır. Bu durum Harvey'inkentleşmenin devingenlik olanaklarını sekteye uğratarak toplumsal ve ekonomik niteliklerine göre ayrışmış gruplara, sınıflara yol açtığı ve bu grup-

ların kendi yapılarını koruyarak bu yapıyı tekrardan üretmelerine neden olabildiği varsayımını doğrular niteliktedir.

Harvey'in de belirttiği gibi; aile, coğrafi komşuluk birimi, içinde bulunulan topluluk, ait olunan sınıf ve kitle iletişimine bağlı olarak eğitim ve hizmet fırsatlarına erişim olanaklarındaki farklılıklar, deneyimler, pazar donanımının bir kuşaktan ötekine taşınmasını kolaylaştırırken devingenlik olanaklarının belirgin biçimde kısıtlanmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bölgesel farklılaşma birbirinden farklı yerel topluluklar üretmeye devam etmekte, köyler, kasabalar, kentler kendine özgü farklı kurumsal yapılarla tanımlanmaktadır. Örneğin işçi sınıfının komşuluk birimleri, genellikle, işçi sınıfı içinde yer almayı doğrulayan değerlerle donanmış bireyler üretmekte ve insanların temel ayırt edici özellikleri bu komşuluk birimlerinde biçimlendirilmektedir (Harvey, 2002: 161-164).Ülkemizdeki kentleşmenin bir sonucu da hem kentsel hem de bölgeler arasındaki ekonomik, sosyal, kültürel farklılaşmalarlabu bölgelerin kendine has bazı özellikler geliştirmesine neden olmasıdır.

2013 yılında Taksim meydanında yapılmak istenen değişiklere karşı olarak, Gezi Parkı'ndayeşil alanlara, benzer şekilde Akkuyu-Mersin, Fırtına Deresi-Artvin gibi yerlerde yaşam alanlarında yapılacak nükleer ya da termik santrallere karşı ortaya çıkan tepkiler,kentlerde günümüzde yaşanan eşitsizlikler ile mülksüzleşme süreçleri karşısında kentlilerin bir yönüyle Lefebvreci anlamda üçüncü kuşak haklardan olan kentli haklarını kullanmayı ve yaşam alanı olması gereken kentlerde söz sahibi olmayı istemelerinin bir ürünüdür (Gül vd., 2015: 7-8). Öte yandan kentlinin talepleri ve düşünceleri dikkate alınmadan merkezi ve yerel aktörlerce alınan ve kent kaynaklarının yönetenlerce sermaye lehine rant yaratacak şekilde kullanımına yol açan kararlar, Pahl'ın kentteki eşitsizliklerin kent yöneticilerinin kent kaynaklarını dağıtırken, kullanırken benimsedikleri yaklaşım önceliklerine göre oluştuğu savını da doğrulamaktadır.Ayrıca, bu süreçte devlet müdahalesi sonrasında yaşanan ayrışmalar Castells'in "Devlet müdahalesi kentsel çatışmaları çözmez aksine şiddetlendirir" varsayımını da akıllara getirmektedir.

Ülkemizde 1940'ların sonunda ortaya çıkan gecekondu olgusu, 1980'ler sonrası kaçak yapılaşma ve kaçak kentleşmeye dönüşmüş, arsa ve arazi spekülasyonları ekonomi ve siyasete egemen olmuştur. Özellikle 1980'ler sonrasında, kent topraklarının varlıklı kesimlerin iş yatırımları haline dönüştüğü görülmektedir (Ekinci, 1989: 191-198) Günümüzde de devam eden kimi düzenlemeler (imar afları-imar barışı) ile bu durum yasal hale getirilmiştir. Kentsel dönüşüme yönelik son dönemdeki bazı uygulamalar da bu sürece örnektir.

Dünya ve ülkemizde giderek artan kentsel nüfus ve bilişim teknolojileriyle kentler yeniden dizaynedilmektedir. Akıllı binalar gibi uygulamalarla akıllı kentler inşa edilmekte, yerel dinamiklerin ön plana çıkarıldığı yavaş kentler gibi uygulamalarla kentlere kimlik kazandırılmaya çalışılmaktadır. Geleceğe yönelik yenilikçi çözümlerin yanında, yoksulluk, eşitsizlik, işsizlik ve enerji verimliliği gibi konularda mücadele aracı olarak da yeniden tanımlanan kentler, bu yapılanmalarla küresel olarak rekabete açılmaktadır. Teknolojik bilgi altyapısının yanı sıra, iyi bir ekonomik güç de gerektiren bu dönüşümlerin maliyetleri alım gücünden yoksun kitlelerin ulaşamayacağı maliyetlerdir. Kentsel dönüşümlerle akıllandırılarak yeniden inşa edilen kentler, ortak tüketim araçlarının devlet müdahaleleriyle bu dönüşüm sürecinin varsıllar lehine oluşmasını sağlamakta, bu durum,Castells'in öngördüğü gibi daha çok eşitsizlikler yaratmakta ve böylelikle yeni kentsel toplumsal hareketlerinhabercisi niteliği taşımaktadır.

Ülkemiz kentleşme dinamikleri bakımımdan dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da şudur. Özellikle 2000'li yıllar sonrasında şehir girişlerinde İslami mimari tarzı motiflerle oluşturulan taklar, köşk ya da sarayların yerine külliyeşeklinde adlandırmalar,İslam mimarisiyle yeniden inşa edilen hükümet konutları, resmi binalar, altında yer alan ticari alanlarla cemaat talep ve ihtiyacından bağımsız olarak inşa edilen camiler ile özellikle İç ve Doğu Anadolu'da İslam konut mimarisinin izlerini taşıyan konutlar bulunmaktadır.

SONUÇ

Kentler, insanların yoğun olarak yaşadığı, sanayileşme, işbölümü ve uzmanlaşmanın yaygın olduğu yerleşim birimleridir. Bu yerleşim birimlerinde, bireyler arası organik dayanışma ve heterojen bir yapı söz konusudur. İlk olarak, M.Ö Mezopotamya bölgesinde varlığına rastlanan kentler, sürekli değişen ve gelişen bir çizgide günümüze kadar ulaşmıştır. Modernizm ve kapitalist süreçle yeni bir döneme giren bumekanlar ile ilgili klasik ve çağdaş birçok kuram ortaya atılmıştır. Bu bağlamda Lefebvre'ye göre mekan toplumsal bir üründür ve her üretim şekli kendi mekanını üretir. Kent mekanının bu toplumsal üretimi, toplumun kendini yeniden üretmesi noktasında önem arz etmektedir. Ayrıca kentler farklı sosyal sistemlerde farklı biçimler almaktadır. Sermaye kent mekanını sadece üretimin yapıldığı bir yer olarak görmemekte mekanın kendisini de alınır-satılır bir meta olarak kabul etmektedir. Yani kapitalizm mekanın somut değeri ile değil soyut değeri ile ilgilenmektedir. Harvey, kentleşmeyi sermaye birikimlerinin hareketleri ve krizleri olarak tanımlamaktadır. Karını azamiye çıkarma amacı taşıyan kapitalist sistem belli dönemlerde krizler yaşamaktadır. Aşırı üretim sonucu oluşan bu krizler kar oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Bu süreçte kar oranını yükseltmek için yatırımlar üretime değil kentsel rant alanlarına kaymaktadır. Kısacası kapitalist kentleşme, üretim sürecinde ekonomik krize giren sermayenin,bu durumdan kurtulmak için yatırımlarını kentsel mekanlara yönlendirmesi anlamına gelmektedir.Bu modern kentlerin büyümesini sağlamaktadır. Castells'e göre ise kent ortak tüketim mekanıdır. Kenti, kolektif tüketim araçları olan konut, eğitim, sağlık, kültür, ulaşım vb. unsurların sağlandığı yer olarak kabul etmek gerekmektedir. Bu hizmetler yerel yönetim ve devlet eliyle sağlanmaktadır. Devletin bunu sağlamaktaki amacı bir sonraki gün çalışacak olan işgücünün gıda, barınma, dinlenmevb. ihtiyaçlarını gidermektir. Ancak adımlar, kentsel çatışmayı çözmek yerine onu şiddetlendirmektedir. Bunda devletin bu hizmetleri yürütürken, sermaye sınıfı ve zenginlerin lehine adımlar atmasının rolü vardır. Bu eşitsizlik ve çelişki kentsel toplumsal hareketlerin doğmasını ve güçlenmesini sağlamıştır. Şikago Okulu kuramcılarınca belirtildiği üzere kişiler kentsel mekanı biçimlendirirken o mekan da onları kendi dinamikleri ile yeniden biçimlendirmiştir. Bu biçimlendirme, daha çok gücü ve kaynakları elinde tutan merkezi-yerel aktörlerce yönlendirilmiş, çıkarların çatıştığı noktalarda ortaya çıkan sorunların çözümü, karar vericilerin politik ve ideolojik tercihlerine göre oluşturulmuştur.

Bir toplumun kentini, kentleşme dinamiklerini oluştururken aslında kendisini, varoluş ve yaşam biçimini de seçtiği söylenir. Bu açıdan bakıldığında; hızla kentleşiyoruz derken, kırı kentte yeniden inşa ettiğimiz ve ne kentli ne de köylü diyemeyeceğimiz baskın kasaba kültürümüzle, modernle gelenekseli kaynaştıralım derken yozlaştırılan mimari kültürümüzle, yeniden biçimlenen toplumsal kültürümüzle ulaştığımız sonucu, "sadece müziğimizi değil aslında kentlerimiz de arabeskleştirdik" diye tanımlamak çok da yanlış olmayacaktır. 1940'lardan başlayarak kentleşme yolunda adımlar atan Türkiye'de bu süreçler sanayileşmeye değil, dünyada esen rüzgarlara paralel olarak gelişmiştir. Genelde kentlerin yeniden dizaynı,bir anlamda kent kaynaklarının

dağıtımına yol açan tercihler, gücü ve kaynakları elinde tutanların karaları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Çalışmada incelenen ve ülkemiz kentleşme süreç ve dinamiklerini açıklamada yararlı olacağı düşünülen bazı kent kuramları dikkate alınarak yapılan çıkarımlar, kişi başına milli gelir ve kent kaynaklarının bölüşümündeki dağılımla ilgili veriler de bu sonucu doğrular niteliktedir.

KAYNAKÇA

1. Aktüre, Sevgi (1981). Anadolu Kenti; Mekansal Yapı Çözümlemesi, İkinci Baskı, ODTÜ Yayınları, Ankara
2. Aslanoğlu, Rana (2000). Kent Kimlik ve Küreselleşme, Ezgi Kitabevi, 2. Baskı, Eylül
3. Bakkaloğlu, Hilal (2017). Kentsel Gerilim Örneği Olarak Gezi Parkı, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Tasarım Anabilim Dalı Kentsel Tasarım Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
4. Bal, Hüseyin (2006). Kent Sosyolojisi, Fakülte Kitabevi, 3. Baskı, Isparta
5. Bal, S. Songül, Sezer Merve, Kahya, N. Özlem (2015). Eylemcilerin Gözünden Bir Sosyal Hareket Ve Kent Hakkı Talebi Ġ Olarak Taksim Gezi Parkı Eylemleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2015/2, Sayı: 22,
6. Ekinci, O. (1998). Kaçak Yapılaşma ve arazi Spekülasyonu, 75. Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Derleyen; Y. Sey, Y. Özkan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
7. Giddens, Anthony (1993) Sosyoloji: Eleştirel Bir Yaklaşım, Çev. Ruhi Esengün, İsmail Öğretir, İhtar Yayıncılık, İstanbul.
8. Güler Mahmut (2011). Kentsel Haklar, Kapitalizm ve Katılım, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66/1
9. Harvey, David (2002). "Sınıfsal Yapı ve Mekansal Farklılaşma Kuramı", 20. Yüzyıl Kenti, Çev. A. Alkan ve B. Duru, İmge Kitabevi, Ankara.
10. Keleş Ruşen (1972), Şehirciliğin Kurumsal Temelleri, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları-Ankara,
11. Keleş Ruşen (2016). Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, 15. Baskı, Ankara
12. Keleş, Ruşen (1978). Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
13. Kırkpınar, Leyla (2001). Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
14. Koç Taylan (2009)."Kapitalist Kent Olgusu ve Kentsel Siyaset Üzerine Yaklaşımlar", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, C:8 S:29
15. Rıttersberger-Tılıç Helga vd.(2013).Kent Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi Yayını no:2978, 1. Baskı, Eskişehir
16. Şahin Yusuf (2011). Kentleşme Politikası, MuratyanYayınevi, Trabzon
17. Şengül, Tarık. (1994)."2000'li Yıllara Girerken Türk Kentleşme Yazımı Üzerine Genel BirDeğerlendirme", Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Sosyoloji Derneği, Ankara.
18. Şengül, Tarık. (2009). Kentsel Çelişki ve Siyaset, 2. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara

19. Topal Abdulkadir ve Bilgili Yunus M, (2012).“Küreselleşme Sürecinin Kentlere Yansıması:Küresel Kent/Dünya Kenti”, İnönü Üniversitesi Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II

20. Türk,Seçil M. (2015).“20. Yüzyıl Kent Kuramları”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol/Cilt:2, No/Sayı:3, Ankara

21. Tümertekin, Erol (1973). Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar, İÜ Yayınları, No: 1840, İstanbul.

22. Yörükan, Ayda (1968). Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri, İmar İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

23. Wirth, Louis (2002). “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme”, 20. Yüzyıl Kenti, İmge Kitabevi, İstanbul.

CHAPTER 113

SÂDÂT: 17. VE 18. YÜZYILDA DİYARBEKİR EYALETİ'NDE SEYYİDLER, İMTİYAZLARI VE SOSYO-EKONOMİK KONUMLARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Ercan GÜMÜŞ[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Tarih Bölümü, Edebiyat Fakültesi, MAÜ

GİRİŞ

İslam tarihinin kuşku götürmeyen en büyük siyasi tartışmalarının/travmalarının başında peygamberin ölümünden hemen sonra belirecek yeni yapının yöneticisinin/halifenin kim olacağı tartışması gelir.[1] Bu anlaşmazlık, malum olduğu üzere, sonradan vardığı trajedi boyutuyla Peygamberin ehl-i beytine yönelmiş ve Kerbela katliamıyla neticelenmiştir.

Ehl-i Beyte yönelik sert politikalarıyla tanınan Emevi hanedanı ve idaresindeki devlet yıkıldığında yerini Abbasi hanedanı almıştır, ki bu aile Hz. Muhammed'in amcasının soyundan geldiğinden aynı adla anılır olmuştur. Abbasiler'in de kendilerini ehl-i beytten saymaları yani peygamber ailesine yakın kan bağı taşımaları, onlara siyasi bir meşruiyet sağlamıştır. Ancak, neden doğrudan Hz. Peygamber ailesinden kimseler değil de amcası tarafından kimseler Emeviler'den boşalan yönetimi üstlenmiştir sorusu, akıllara bu soyun inkita mı ettiği şüphesini düşürmektedir.

Seyyid ve şerif ifadelerinin Emevi ve Abbasi dönemlerinde kavramsallaşmadığı kaydedilmiştir. Bu ifadelerin kavramsallaşması bir yana, Emeviler döneminde sekizinci sultan Ömer bin Abdulaziz yönetimine kadar minberlerde Ali ve oğullarına lanet okunduğu sıklıkla tekrar edilen hususlardan olmuştur. Dolayısıyla, bu baskı döneminden itibaren bu aileyle akrabalık ilişkisinde bulunanların çevre bölgelere yayıldığı varsayılmaktadır. İnceleme bölgesine ne zaman geldiklerine dair bir konsensüs olmamakla birlikte özellikle Abbasi sultanı Harun Reşid döneminde (786-813) buralara yayıldıkları, saldırıya açık çöl düzlüklerindense daha muhkem olan bu coğrafyaya sığınma güdüsüyle yönlendikleri ve geldiklerinde nisbeten halifelerden özerk bir yapıdaki Kürt mirleri tarafından peygamber soyuna duyulan saygıya binaen kabul gördükleri ifade edilmiştir.[2]

---

1 İslam tarihinin henüz başlarından Abbasi hanadanının düşüşüne kadar uzanan süreçte halifenin kim olacağı tartışması yüzyıllarca devam etmiş ve buna dair geniş bir dini-siyasi yazım gelişmiştir. Öyle ki, bir takım mevzu hadislerle bu kişinin sadece Kureyşi olabileceğini vaz eden bir takım koşullar ileri sürülmüştür. Ancak Hz. Ali ve ona itiraz eden Muaviye arasındaki hilafet mücadelesinin, Arap kabileciliği ve soy üstünlüğü ile eşitlikçi İslam dini anlayışının çekişmesi olarak ele alındığına da rastlanmaktadır. Buna göre Peygamberliğin getirdiği karizmatik liderlik karşısında gerileyen bu duygu ve anlayış onun vefatından sonra ilk fırsatta ortaya çıkmış ve Haşimi ile Emevi mücadelesine dönüşmüştür (Mustafa Alkan, **Osmanlılarda Hilâfet**, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997, s. 8). Hz. Hasan, babası Hz. Ali'den sonra halife olmuş ancak 6 ay sonra kendi rızası ve fakat hilafetin saltanata dönüşmemesi şartıyla Muaviye lehine hakkından feragat etmiştir. Böylece 661-750 yılları arasında 14 Ümeyye sultanı hükümdar olmuştur. Bu dönem, yoğun baskı altında tutulan Mevali denen gayri Arap Müslümanlar ile Ehl-i beytin arasında yer aldığı geniş bir gayrımemnun kitlenin, ki anılan iki zümre bunların liderliğini temsil etmiştir, uzun ve yorucu bir direnişi sonrasında bitmiştir (Mustafa Alkan, **age**, s. 19). İbn Teymiye, Emeviler'in ve de devamından Abbasiler'in siyasi anlayışının somut yansıması olan "halifenin Kureyş sülalesinden olması" şartını İslam'ın müsavatçı temayülüyle uyuşturmanın tamamıyla imkansız olduğunu ileri sürmüştür. Maverdi'nin meşrulaştırdığı tek İslam lideri görüşünün de 10. yüzyıldan itibaren değerini yitirdiği ve başta İbn Teymiye ve diğer ulema "bir halife" nazariyesini terk ederek bir çok İslam devleti ve devlet başkanının olabileceğini savunmuştur (Mustafa Alkan, **age**, s.39)

2 Necat Keskin, **Akışkan Kimlikler: Etnik ve Dini Kimlik Arasında Becirman Seyyidleri**, Hacettepe Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014, s. 94-95.

Geleneksel dünyada kan bağına verilen önemin bu konu bağlamında etkisine tanık olunmaktadır. Peygamber soyuna dahil olma iddiasının Abbasi döneminde yükseldiği, artık şüpheli boyutlara varan bu iddiaları (teseyyüd) incelemenin ve bu aileden gelenlerin korunmasının kurumsal bir işleyişe bağlandığı anlaşılmaktadır.[3]

Modern zamanlarda, seyyidlerin soylarının sıhhatine ilişkin itirazlarla karşılaştıkları tekrarlanan hususlardandır.[4] Zannımızca bu itirazların önemli bir dayanağı yukarıda değinilen siyasi çatışmanın uzantısı olan Kerbala katliamından sağ kurtulan olmamasını dayatan şüphedir.

Çalışmada, ağırlıkla, resmi belgelerde karşılaşılan "*sâdât*"[5] ifadesine ve Osmanlı devlet düzeninde bu ünvanın sağladığı bir takım imtiyazlara değinilecektir. Ancak modern zamanlarda yürütülen tartışmalardan bağımsız olarak belirtilmelidir ki, seyyid ünvanı ve ilişkili bir takım ünvanlar Osmanlı devlet yönetiminde hem sosyal yaşamda hem de devlet ile ilişkilerde bu ünvanı taşıyanlara vergi muafiyeti gibi önemli ayrıcalıklar getirmiştir.

Günümüzde hala karşılaşılan bu dini imtiyazlıların Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlukla yaşadıkları görülmektedir. Osmanlı dönemindeki iktisadi ayrıcalıklarını yitirmiş olmalarına karşın bu "kutsal soy"ların[6] meskun mahallerde sosyal konumlarının dikkate değer olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, bazı sosyal bilimciler onların bu konumlarını, "*karizmatik liderlik*" ifadesiyle tanımlanmıştır.[7]

Yaşadıkları yerlerde soylarından kaynaklanan itibarın sâdât için ilk önemli sosyal imtiyaz olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim bu konuyu değerlendiren bir araştırmacı İslam öncesi dönemde toplumsal vicdanlarda kirliliğe karışmamış, gerektiğinde kendisine başvurulacak ve diğer insanlara örnek olabilecek saygıdeğer kişiliklerin Doğu toplumlarında kabul gördüğünü, bu minvalde Mekke toplumunda Hanifler'in, Sasaniler'de Mûbedler'in, Hindistan'da ise Budist ve Zerdüşt dervişlerin benzer özelliklerini hatırlatarak sâdâtın da İslam toplumunda benzer bir özellik taşıdığını iddia

3 Bu konuya dair ayrıntılı bilgiler için şu eserlere müracaat edilebilir; Abdurrahman Adak, "*Güneydoğu Anadolu'da Seyyidler*", **Marife**, yıl 4, sayı 3, Kış 2004, s. 383-395; Hülya Kılıç, **Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016; Mustafa S. Küçükaşçı, "*Tarihî Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı*", **Osmanlı Araştırmaları, XXXIII**, editörler: Halil İnalcık vd., İstanbul, 2009, s. 87-129; Necat Keskin, **Akışkan Kimlikler: Etnik ve Dini Kimlik Arasında Becirman Seyyidleri**, Hacettepe Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014.

4 Necdet Subaşı, "*Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneğinde Dinsel İtibarın Kategorileri*", **İslamiyat**, II, (1999), sayı: 3, s. 121-140, s. 134.

5 "*Hz. Muhammed'in soyundan gelenler için kullanılan bir tabirdir. Seyyidin cem'ülcem'idir*" (M. Z. Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 3, MEB, İstanbul, 1971, s. 80). Hz. Hasan soyundan gelenler için "*sâdât*", Hz. Hüzeyin soyundan gelenler için "*şürefa*" ifadesinin kullanıldığı kaydedilmiştir (Ferit Develliöğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1999, s. 906).

6 Necat Keskin, **agt**, s. VII.

7 Max Weber'in kavramsallaştırdığı bu sosyal statü tanımının ayrıntıları için bkz. Tahir Pekasil, "*Dini Statü Tiplerinde Farklılaşma: Cizre Örneğinde Şeyh, Molla ve Seyyidler*", **TAKSAD**, Vol. 2, No. 4, December 2013, ss. 24-54, s. 26-28.

etmiştir.[8] Aynı çalışmada, İslam ümmeti için ideal insan/insan-ı kamil olma sıfatını taşımalarının bir görev olarak yüklendiği sâdâtın, Peygamberin Veda Hutbesi'nde kendisinden sonra sıkı tutulması gereken iki ipten- ilki kutsal kitap, ikincisi ise ehl-i beytibiri olarak tasvir edildiği belirtilmiş, bu hususiyetin Müslüman Türk devlet yönetimlerince de dikkate alındığı ve hatta Yusuf Has Hacib ve Nizamülmülk'ün eserlerinde kendilerinin korunması ve önemsenmesi şeklinde yöneticilere nasihate konu edildiği kaydedilmiştir.

Arapça'da "*emîr, bey, reis veya efendi*" şeklinde izah edildiği görülen seyyid kelimesinin şahsi veya ekonomik özellikleri dolayısıyla soylular için kullanıldığı belirtilmiştir. Soy bağlamında, bu ifadenin İslam dünyasında Hz. Peygamberin ailesini kastetmek için kullanıldığı belirtilmişse de Araplar arasında kelimenin cansızlar ve cinler için de kullanılabildiği dilbilimsel örneklerle izah edilmiştir. Ayrıca, bu kelimenin gayrımüslimler tarafından da kullanılageldiğine dair örnekler bulunmaktadır.[9] Peygamber soyunu tanımlamakta kullanılan ikinci bir kelime ise "*şerif*"tir. Kelime anlamı seyyide benzer şekilde "asîl, yüksek" olan ifadenin şanlı şöhretli atalara sahip olmaktan ötürü üstün bir mevkii talebine hakkı olan hür kimse olarak izah edilmesi dikkate değerdir.[10] Her iki ifade de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyundan gelenler için hemen hemen aynı dönemlerde kullanılmaya başlanmışsa da şerif, seyyide göre iktidara yönelik anlamlar barındırmaktadır. Kimi memlekette seyyid ile Hüseyniler, şerif ile Hasaniler kastolunmuşsa[11] da kavramların izahına girişen yazarların ittifak ettiği husus, iki ifadenin de Hz. Peygamberin ehl-i beyti için ortak kullanıldığıdır. Ayrıca Hz. Ali soyundan gelenler için "seyyidü's-sadât" ifadesinin kullanıldığı belirtilmiştir.[12]

İncelemede ana kaynakları oluşturan şeriye sicilleri ve ahkam belgelerinde çoğunlukla seyyidin çoğulu olan "sâdât" ve "es-Seyyid" ifadeleri dikkat çekerken "şerif" ifadesine neredeyse hiç rastlanmamıştır. Ancak şerif ifadesine yakın olabilecek bir kelime "İmam Hüseyin evladı" şeklinde kullanılmıştır.[13]

Çalışma bağlamında dikkate değer bir husus da sâdâtın ülkemizdeki dağılımıdır. Araştırmada ister istemez, seyyidlik olgusunun Anadolu'daki durumuna dikkat çekilmektedir. Nitekim önceki araştırmalarda Doğu Anadolu'da seyyid varlığının Batı Anadolu ile mukayese kabul etmediğine işaret edilmiştir.[14] Bu açıdan sâdâtın Doğu Anadolu'da güçlü sosyal bağlara tutunmasını 2 etkene bağlamak mümkündür. İlki bölgenin Hicaz'a yakın olması ve buradan yayılan sâdâtın muhkem alan olarak burayı tercih etmesidir. İkincisi ise bölge halkının sâdâta karşı teveccühü ve bunları benimsemesidir.

Burada beliren imtiyazlı hususun tenkidi bağlamında bazı görüşlere de yer vermek gerekecektir. Özellikle, Peygamberin vefatından sonra gelişen siyasi atmosferde, Peygamber ile aynı kavimden olmanın bu temsiliyete sahip kimseleri diğer inanan-

8 Hasan Yüksel, "*Artuklu'dan Cumhuriyet'e Ma'mûretü'l-Aziz'de Bir Seyyid Şeyh Ailesi: Pir Hasan Zerraki Ailesi*", **Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Kitabı**, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, s. 413 (https://www.researchgate.net/publication/269634248_ARTUKLU%27DAN_CUMHURIYET%27E_MA%27MURETU%27L-AZIZ%27DE_BIR_SEYYID_SEYH_AILESI_PIR_HASAN_ZERRAKI_AILESI, 15.10.2018 tarihinde ulaşıldı).

9 E. W. Haig, "*Seyyid*", **İA,** C. 10, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, s. 541.

10 C. Van Arendonk, "*Şerif*", **İA**, C. 11, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, s. 435-442.

11 Uzunçarşılı'dan naklen Ali Dadan, **agm**, s. 451; Ayhan Işık, **agm**, s. 61; Necat Keskin, **agt**, s. VII.

12 Mustafa S. Küçükaşçı, "*Seyyid*", **TDVİA**, C. 37, İstanbul, 2009, s. 40.

13 DAD 2, 84-1, evahir-i Rebiülahir 1170.

14 Abdurrahman Adak, "*Güneydoğu Anadolu'da Seyyidler*", **Marife**, yıl 4, sayı 3, Kış 2004, s. 383-395, s. 383.

lardan üstün tuttuğuna dair algının resmedilmesi gerekir. Buna göre, Kureyşli olmak Mekkeli Araplar arasında, Arap olmak Müslümanlar arasında bir üstünlük ve prestij sebebi sayılmıştır. Hatta Kureyşli olanların ayrı mezara sahip olması, kendileri gibi Kureyşli olmayanlarla evlenmemesi gibi birçok gelenek halini almış durumun İslam'ın vaz ettiği temel eşitlikçi anlayışla örtüşmediğini teslim etmek gerekir. Bunları özellikle Emeviler döneminde baskın hale gelen siyasi havanın kabullendirdiği gelenekler olarak kabul etmek mümkündür. Nitekim bu hususa itiraz eden kimseler, İslam'ın, şeref ve üstünlüğü doğru işler yapanlara yani erdem sahibi olan inananlara tanıdığını, soy ve kan aidiyetinin bir önem taşımadığına değinmişlerdir.[15] Kureyşliler'den başta Emevi ailesi ve bunların halefleri, akabinde uzunca bir süre Abbasi ailesi, Peygamber ailesine hasredilebilecek kan bağı imtiyazlarını[16] tarihsel süreçte kendilerine yöneltmişlerdir.[17] Ama tenkit edenler, esasında ne ehl-i beytin, ne Kureyş kabilesinin ve ne de Arap olanların taşıdıkları mensubiyet ile bir imtiyaza sahip olamayacaklarını vurgularlar. İslam öncesi nesebcilik anlayışının İslam'ın yayılışıyla birlikte başta yöneticiler ve idarelerindeki halk ve ulema arasında gizliden gizliye yer edindiği de vurgulanan bir husustur.

Seyyidlerin özel konumu hakkında şöyle bir değerlendirme mümkündür; Osmanlı Devlet yöneticileri ve sâdâtla aynı yörede yaşayan halkın seyyidlere gösterdikleri büyük saygı ve özeni, Hz. Peygambere olan muhabbetin gereği olarak sergiledikleri

15 Bu hususta ayrıntı için bkz. Mehmed Said Hatiboğlu**, Hilafetin Kureyşiliği, İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik**, Kitabiyat, Ankara, 2005, s. 103-116.

16 Eğer ortada kan bağına dayalı bir şeref olacaksa bunun ehl-i beyte tanınması gerekirken Emeviler'in bunu da gasbettiğine dair Zeynulabidin Ali'nin (658-712) şu ifadeleri dikkate değerdir: "*Biz kavmimiz arasında, İsraillilerle Firavun'un durumuna düştük. Onlar, Yahudiler'in oğullarını boğazlarlar, kadınlarını sağ bırakırlardı (Bakara, 49). Şeyhimiz ve seyidimize (Hz. Ali'ye) minberlerde sövmek, düşmanımıza (Emevi halifesine) yakınlaşma vesilesi oldu. Kureyş, Muhammed aleyhisselam kendisinden diye, Arablar'a karşı kendisinde üstünlük görür oldu. Diğer Arablar da bunu kabullendi. Arablar da Peygamber kendilerindendir diye, Arap olmayan Müslümanlar'a fazilet satar oldular... Gayr-i Arablar da bu durumu kabul ettiler. Arab ve Kureyş'in bu fazilet iddiaları şayet doğru olsaydı, asıl biz Ehl-i Beyt'in Kureyş'e fazilet satması gerekirdi, çünkü Muhammed aleyhisselam bizdendir. Bizden faydalandıkları halde bize hak tanımıyorlar...*" (Hatiboğlu, **age**, s. 106).

17 İslam'ın yasakladığı asabiyyet anlayışının Peygamberden sonra tekrar dirilmesi tenkit edilmiştir. Emevilerin iktidarından sonra siyasi istikbali sağlama almak amacıyla Kureyşliler'in kendi içlerinde mütecanis bir bünye teşkil ettiğine değinen Hatiboğlu, böylece bunların saflarını başka kabilelere kapattığını belirtir. Öyle ki bu tutumu benimsemiş 685-705 yıllarının 5. Emevi halifesi Abdulmelik, Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynulabidin Ali'yi (658-712) dul annesini babasının kölesi ile evlendirmesi ve kendisi de azad ettiği bir köleyi eş olarak alması sebebiyle bir mektup ile ayıplamıştır. Emeviler'le siyasi mücadeleye girmeyerek bunların sevgisini kazandığı söylenen Zeynulabidin Ali'nin ilmi durumu Emevi Kureyşiliğine karşı çıkmasına engel olmamıştır. Cevabında ayetle ifade edilen "*Hz. Peygamberin en güzel örnek olması*"ndan hareketle onlara ve herkese örnek olduğunu, Peygamberin cariyesi Safiyye binti Huyeyy'i azad edip daha sonra eş olarak aldığını ve yine kölesi Zeyd bin Harise'yi azad edip halasının kızı Zeynep binti Cahş ile evlendirmesini hatırlatmıştır (M. S. Hatiboğlu, **age**, s. 113).

düşünülmektedir.[18]

1. AYRICALIKLI VE SINIRLI TOPLUMSAL KONUM/EKONOMİK İMTİYAZ: VERGİ MUAFİYETİ

Araştırma, seyyid ifadesinin kökeni ve sıhhatini tartışmaktan ziyade bu ünvanın getirdiği imkan ve imtiyazları incelemeyi amaç edinmektedir. Bu imtiyazlardan en yaygın ve bilineni vergi muafiyetidir. İmtiyazın önemi anlamak adına belirtilmelidir ki, vergi yükümlülüğü askeri olmayan tüm yerleşik halkı, konar-göçerleri, aşiretleri, çiftçileri ve tüm gayrımüslimleri kapsamaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde dini vecibeleri yerine getiren görevliler (*e'imme ve sulaha*) çoğunluklu bir takım vergilerden muaf tutulurlardı. Bunlar arasında yer alan seyyidler Peygamber neslinden sayıldığından imtiyazlıdır ve bu sebepten vergi vermezlerdi.[19] Vergi muafiyeti sadece seyyidlere tanınan bir ayrıcalık olmamıştı. Bu anlamda belirtilmesi gereken başka sosyal grup ve zümreler de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde vergi muafiyetinin iki gruba tanındığı anlaşılmaktadır. Buna göre ilk grupta, daha önce de değinildiği üzere, din adamları yer alırdı ve ikinci grupta ise önemli görev ifa eden yani yararlık gösterenler bulunurdu. Din görevlileri kapsamında Müslüman din adamları yanında gayrimüslim din adamları da yer alırdı. Bu bağlamda şunlar ilk dikkati çekenlerdir; kadı, naib ile camilerde görev yapan imam, hatip, vaiz, hafız, Hz Peygamber soyundan gelen seyyit ve şerifler, tarikat şeyhleri, tarikat ve zaviyelerde

18 Erken dönem İslam toplumunda da durumun farklı olmadığı kaydedilmiştir. Hatiboğlu'na göre bizzat Arap olmayan Müslümanlar Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere tarih boyunca büyük hürmet göstermiş ve onlara sevgi göstermeyi Peygamber sevgisinin bir gereği saymıştır; "*onlara Şerif, Seyyid gibi temelsiz payeler vermişlerdir. Fakat Peygamber sülalesinden olmak her zaman adam olmayı gerektirmediği içindir ki, bu ismen Şeriflerin arasında zaman zaman haddini bilmezlerin çıktığı da olmuştur*" diyen Hatiboğlu, eserinde Fahruddin Razi'nin Kureyşli fasık Şerif ile ilm ve amel sahibi Mevlana Şeyh hikayesini nakleder. Yine çok sayıdaki Peygamber istismarcılığına bir örnek olarak Abbasi halifesi Vasık'ın muhaddis alim Ahmed ibn Nasr el- Huza'i'yi aldığı iman imtihanından sonra verdiği cevab mukabili kendi elleriyle katledişini ve 6 sene cesedinin Bağdat'ta asılı olarak teşhir edilmesinin ancak sonraki halife olan kardeşi Mütevekkil tarafından defnettirildikten sonra Mütevekkil'in rüyasında Peygamberi gördüğünü ve kendisine "*Huza'i'yi kendini ehl-i beytimden sayan biri katletti*" dediğini utançla çevresine anlattığını nakleder (Hatiboğlu, **age**, s. 115-116). Eserinin sonuç bölümünde Hatipoğlu'nun şu tespiti de önem arz eder: "*Buraya kadar mümkün mertebe anahatlarıyla tasvire çalıştığımız Kureyş saltanatı ile görmüş olduk ki, Cahiliyye devri kabilecilik zihniyeti, İslam'da sadece gömlek değiştirmiş; Kur'an ve Sünnet'te, muayyen kavim veya sülalelere has hiçbir hüküm yokken, Müslümanın lüzumsuz tevazu, feragat ve müsamahası, İslami devirde, gayr-i İslami bir düşünceye kapı açmıştır. Bu keyfiyet, evvela başkanlık makamının Peygamber kabilesine hasredilmesiyle başlamış, müteakiben iş, bu kabilenin de dahil olduğu bir kavmi takdis etmeye kadar varmıştır*" (Hatiboğlu, **age**, s. 117).

19 Halil İnalcık, "*Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü*", ss. 9-15, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam**, (editör: Tülay Artan), TVYY, İstanbul, 1998, s. 13. İlgili bölümde İnalcık, farklı toplumsal katmanlardan ve mesleklerden birkaç kişinin terekesini değerlendirmiştir. Bunlar arasında Seyyid Mehmed adlı bir din adamı da vardır. Bu kişinin aynı zamanda iki öküz sahibi olmasını İnalcık, tarımla uğraşmasına yorar. Ayrıca anılan kişinin stoktaki ürününden yılda 10 ton buğday elde ettiği anlaşılmaktadır. 3 beygire sahip olmasının belki de nakliye işi yaptığına yorumlanabileceğini belirten İnalcık, 10 altına sahip bu adamın incelenen profiller arasındaki en az kıymette terekeye sahip kişi olduğuna dikkat çekmiştir.

görev alan çalışanlar.[20]

Taşraya dair örneklere müracaat edildiğinde 1526 yılına ait Siirt tapu tahririnde vergiden muaf görevlilerin şunlar olduğu görülmektedir: 1 kadı, 1 dizdar, 1 kethüda, 44 mustahfız, 4 sâdât, 5 muaf, 1 hatib, 32 eimme, 9 müezzin, 9 hafız olarak toplam 107 kişinin Siirt'te vergiden affedildiği görülmüştür.[21]

1550 yılına ait tahrir defterinden hareketle vergi muafiyetlerinin Çabakçur livasından takibine girişildiğinde burada görevli imam, ferraş, müezzin gibi dini görevlilerle çok sayıda seyyidin bu imtiyaza sahip olduğu anlaşılmaktadır. Vergiden muaf diğer görevliler arasında tımarlı sipahi, havass-ı hümayunda çalışan çeltikçiler ve meşayih bulunmaktadır.[22]

Yukarıdaki paragrafların desteklediği gibi inceleme döneminde Amid'de sâdâtın bir takım vergi muafiyetine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hukuki metinlerde bunlardan çokça şikayet etmiş seyyidlere ait kayda rastlanmaktadır. Bu tür belgeler, aşağıda ilgili başlıkta ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

2. TESEYYÜD (MÜTESEYYİDLİK) VE OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU VE GÜNEY SINIRINDA SÂDÂT POPÜLASYONU

Osmanlı mahkemelerini ve dahi divanı sıklıkla meşgul eden konuların başında vergi imtiyazına kavuşmak isteyen kimselerin seyyidliklerini tescil başvuruları gelir. Öyle ki, gerçekten böyle bir intisab ve iltisakı olmayanları tanımlayacak bir kavram dahi bulunmaktadır; "*teseyyüd/müteseyyid*" şeklindeki ifadelerle seyyid olmadığı halde seyyid olduğunu iddia etme durumu kast olunmuştur.[23]

Kutsal bir kökene dayanarak meşruiyet aramanın en yaygın örneğinin teseyyüd, yani soyunu peygambere dayandırmak olduğuna dikkat etmek gerekir. Burada bir örnek olması açısından Osmanlı hanedanını da seyyid gösterme çabasına değinilmelidir. Müracaat edilen kaynağın yazarı da bizzat bu iddianın tartışmalı olduğunu vurgulamıştır. Bu iddiaya göre Orhan Bey'in annesi bir seyyidedir ve Hanedan-ı Osmani bu bağ ile hem Peygamber ailesine hem de Kureyş'e bağlanmaktadır.[24]

Osmanlı siyasi varlığının 16. yüzyıldaki çağdaşı olup bu varlığa tehdit oluşturmuş sınır komşusu Safeviler'in de kendi hanedanlarını peygamber nesline dayandırdırmış olmaları garipsenmemesi gereken geleneksel bir meşruiyet çabası şeklinde okunmalıdır. Bu amaçla, Safeviler çevrelerinde tabiyet ilişkisinde bulundukları hanedanların desteğini alabilmek adına asil bir köken edinmede en muteber olana yönelmişler, Hz. Ali ve Hz. Muhammed'e yani ehl-i beyte aidiyet iddiasına başvurmuşlardır. İdris-i Bidlisî'ye göre Safevi hanedanının ataları temiz şeyhler iken, bunların çocukları, İran kral-larının ve sultanlarının kızlarıyla evlenip akrabalık kurdular. Böylece "hileci tâbilerin" kafasında padişahlık sevdası uyandı. Memleket idaresinde hakları bulunduğunu ispat etmek için belirsiz bir seyidlik iddiasında bulunmaya başladılar. Kendilerini 12 imam

20 Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 199-204'ten naklen Uğur Demlikoğlu, "*XVI. Yüzyılda Siirt'in Sosyo Ekonomik Durumu*", **History Studies**, Volume 10 Issue 1, p. 61-84, February 2018, s. 77.

21 Uğur Demlikoğlu, **agm**, s. 77-78.

22 M. Mahfuz Söylemez-Abdullah Demir, **1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakçur Livası**, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, 2010, s. 51-56.

23 Adak, **agm**, s. 384.

24 Kadir Mısıroğlu, **Hilâfet (Geçmişi ve Geleceği ile)**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 47'den naklen Mustafa Alkan, **Osmanlılarda Hilâfet**, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997, s. 115.

yoluyla ehl-i beyte dayandırma ihtiyacı duydular.[25]

Safeviler'in ehl-i beyte mensup oldukları iddiasından hareketle seyyid ve şerif ünvanlarının sadece ehl-i sünnet dünyasında kullanılmadığını belirtmek gerekir. Şiiler'de de bu kullanım önemliydi ve Amid'de seyyid ünvanlı Şia alameti taşıyan kimselere de tesadüf edilmiştir. 17. yüzyılda mülk satışına dair bir belgede es-Seyyid Şahverdi bin es-Seyyid Kasım adlı kişi mahkemede şahitler arasında yer almıştır. [26] Benzer bir durum İmparatorluğun merkezinde de söz konusuydu. 19. yüzyılda seyyid ünvanlı bir Bektaşi şeyhinin aynı zamanda Hacı Bektaş-ı Veli dergahının seccadenişini ve tarikatın şeyhi olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre 1287/1870 tarihinde Seyyid Şeyh Feyzullah adlı kişi bir Osmanlı arşiv belgesinde zikredilmişti ve şeceresinde soyu Hacı Bektaş-ı Veli el-Horasani'ye dayandırılmıştı.[27]

Bruce Master, 18. yüzyılda, Halep'te, çok sayıda insanın peygamber soyundan geldiğini iddia ettiğini belirtir. Bu suretle anılan kimselerin Halep'te eşraf sıfatıyla yeniçerilere karşı bir gücü temsil ettiğine değinir. Bunların başı olan Nakibü'l-eşrafın (kaymakamdan bahsedilmiş olsa gerek) şehirdeki karışıklığa müdahale kabiliyeti olan en nüfuzlu sivil otorite olduğunu vurgulamaktadır. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarında bunlardan bazılarının şehirde 5-10 bin insana liderlik edebildiğine değinen Master, 18. ve 19. yüzyıllarda Nakib ünvanlı kimselerin binlerce silahlı akrabasını Halep sokaklarında yeniçerilere karşı kanlı çatışmalara çağırabildiğini kaydetmektedir.[28] Bu anlamıyla sivil otoritelerinin sâdâta Halep'ten hareketle yaşadıkları yerel sahalarda siyasi ayrıcalıklar getirdiği anlaşılmaktadır.

18. yüzyılda Musul'da eşraf arasında yer alan ailelerden biri de seyyidlerden oluşmaktaydı. Şehirdeki üç büyük aile Ömerzadeler, Celilzadeler ve diğeri ise seyyidlerdi. 1702-1720 arasında açık artırmaya çıkarılan malikanelerin büyük çoğunluğu bu üç aile arasında pay edilmişti. Khoury'ye göre Seyyid ailelerinin Musul'daki kökeni Osmanlı'nın bölgeyi ele geçirmesinden çok öncelere dayanıyordu.[29]

Osmanlı ülkesinde sâdâtın yaşam alanının kabaca dağılımı hakkında da bir fikir sahibi olunmaktadır. 19. yüzyıldaki Osmanlı ülkesinde birbirinden farklı idari sahalarda 168 kaymakam atamasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Nakib kaymakamı atamalarına bakıldığında bunların; Rumeli, Anadolu, Akdeniz Adaları, Mısır, Suriye, Hicaz ve Irak bölgelerinde İstanbul'daki nakibü'l-eşrafın temsilcisi olarak görev yürüttüğü anlaşılmaktadır.[30] Bu bilgiden hareketle Osmanlı ülkesinde hemen her tarafta sâdâtın meskun olduğu sonucuna varılabilir.

---

25 İdris-i Bidlisî, **Selim Şah-name**, (Hazırlayan: Hicabi Kırlangıç), Ankara, 2001 s. 121-122. Aynı yerde Safeviler'in atalarının böyle bir nesep iddia etmezken hükümdarlık sevdasındaki ardıllarının "ilhat"larını ortaya koydukları ve Gulât-ı Şiaya katıldıkları kaydedilmektedir. Bidlisî, bunları Hûlulilere benzetmiştir, bunların da 12 imamın sonuncusunun Safevi soyundan çıkacağına inandıklarını, bu "sapkınlıklarına" ise Osmanlı sultanının müdahale etmesi gerektiğini kaydetmiştir.

26 DŞS 316, 28-147, Cemaziyelahir 1065.

27 Ahmet Ateş, Türkmen Anarşizmi Bir Mekansızlığın Tarihi, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 215.

28 Bruce Master, "*Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Liman Kenti*", **Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep-İzmir ve İstanbul**, Edhem Eldem-Daniel Goffman-Bruce Masters, (çeviri: Sermet Yalçın), TVYY, İstanbul, 2000, s. 56-57.

29 Dina Rizk Khoury, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834**, (çeviri: Ülkü Tansel), TVYY, İstanbul, 2003, s. 100-101.

30 Muttalip Şimşek, **agm**, s. 414-423.

Bu arada belirtilmesi gerekir ki 18. yüzyılda Amid'deki Millizade, Semanzade, Erdebilzade, Karahocazade, İskenderpaşazade gibi yerli eşraf aileleri arasında Şeyhzadeler de bulunmaktaydı ve bunlardan çok sayıda seyyid ünvanlıya rastlanmaktaydı. Aileden çok sayıda seyyid ünvanlıların bulunması ailenin sâdâttan olduğunu ihtimal dahilinde tutar. Ayrıca ailenin Nakşibendiliğe dayanan tasavvuf geleneği yerel konumlarını güçlendiren başka bir ruhani ünvan ve gücü getirmiş olmalıdır.[31] Aile hakkında yaygın bilinen diğer bir ifade ise "Azizzade" idi. Seyyid ünvanlı kişilerin bu ünvanla anıldığına dair kayıtlara rastlanmıştır.[32]

18. yüzyılda Musul'daki ilmiye sınıfı içinde belirgin bir şekilde görünüm arz edenlerin seyyidler olduğunu belirten Khoury, bunlar arasında bazılarının Musul'un en seçkinleri olduğunu kaydeder ki, buna göre bunlar devletten ihsan şeklinde bağlanan maaşlarla geçinirlerdi ve 16. yüzyılda toprak sahibi tek yerli ayrıcalıklı gruptu. Khoury, Hazret-i Ali yandaşı olmalarının bunları Ömerzadeler'den gelen saldırılarda savunmasız ve yalnız bıraktığını, ancak 18. yüzyıla gelindiğinde peygamber soyundan geldiğini ileri sürenlerin kalabalıklaştığını ve ana ailenin Sünni bir deyimle eşraf adını aldığını, zamanla Hanefi tarafına geçen bu kişilerin Musul ve Bağdat'ın yönetim ve yargı kadrolarını ele geçirdiklerini vurgular. Bu yüzyılda Ömerzadeler ile müttefik olan seyyid ailelerinden bir seyyidin nakibü'l-eşrafı İstanbul'a soyu sopu belli olmayanlara seyyidlik payesi vermesi gerekçesiyle şikayet etmesi dikkat çekicidir. Sahip olduğu ayrıcalıkların yaygınlaşmasından endişe eden bu kişinin şikayet konusu, esasında seyyid denilen soyluluk pozisyonunun şişmesiyle sonuçlanmıştır. Seyyid ünvanı taşıyan bu kişilerin kimisi zanaatkar, kimisi köylü, kimisi Musul'da türbe bakıcısı, kimisiyse küçük ve orta ölçekli mukataa sahibi ve yeni eşraf sınıfına dahil olanlardı.[33]

Teseyyüd tartışmalarına nihayet vermek ve sâdât mensubu kişilerin hak ve hukukunu takip etmek için tarihsel süreçte bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Sâdât mensubu olmak, her zaman sınırsız imtiyaza ve geniş bir davranış alanına sahip olmayı sağlamamıştır. Zaman zaman sâdât mensupları bir takım kurallarla sınırlandırılmışlardır. "*İbnî Resulullah*" da denen ehl-i beyte karşı ayrıcalıklı kabulün altında neseb bakımından onların en üstün kimseler olduğuna dair düşünce yatmaktadır. Bu düşünceden kaynaklı olarak bazı kısıtlamalar görülmüştür, ki bunlardan ilki, sâdât mensuplarının zekat almalarının yasaklanmasıdır. İkinci bir yasak ise ehl-i beyt kadınlarının kendileriyle aynı nesepten olmayanlarla evlenememeleri ya da evlenseler bile çocuklarının ehl-i beyt sayılmamasıdır.[34]

31 Şeyhzade es-Seyyid İsmail Ağa'nın Amid voyvodalığı yaptığına bu çalışmada değinilmiştir. Yine Şeyhzade es-Seyyid Mehmed Çelebi adını taşıyan aile üyesi 1151 tarihli tevzide tüccara isabet eden vergide üst sıralarda Semanzade Hüseyin Efendi'den sonra ikinci olarak 132 guruş tahakkuk etmesiyle ödemiştir (Bkz. Ercan Gümüş, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası**, Gazi Üniversitesi SBE, (basılmamış doktora tezi), Ankara, 2014, s. 357). Şeyhzade ailesinden çok sayıda voyvoda da çıkmıştır. Ailenin dini-idari konumu hakkında bkz: (Ercan Gümüş, **agt**, s. 213-214).

32 Kendisinden şikayet edilen bir kişi de "Azizzade" diye meşhur Seyyid Mustafa Çelebi bin el-hac Abdullah Efendi'ydi. 1152/1739 tarihli davada Amid'de Camiünnebi mahallesi sakini ve davadan 2 sene önce ölen Fatma binti Abdullah bin Abdurrahman'ın varislerinin vekili Kavakçı Mehmed bin Mustafa davacı olmuştu. Aynı mahalledeki bir evin müvekkillerine intikal ettiğini, ancak davalının vermeye yanaşmadığını belirtir. Davalıdan sorulunca molla ve seyyid ünvanlı 4 şahit ile merhumenin anılan yeri kendisine sattığını beyan eder. Mahkeme davayı reddeder (DŞS 360, 326-2, 22 Rebiülahir 1152).

33 Khoury, **age**, s. 172.

34 C. Van Arendonk, **age**, s. 439.

Yukarıda sâdât arasında kadına yönelik bir koruma önlemine değinildiğinden yeri gelmişken hak sınırlaması sayılabilecek bir mahrumiyete de dikkat çekmek gerekmektedir. Bazı belgelerde karşılaşıldığı üzere evlatlardan erkek olanlar için "es-Seyyid" ünvanı kullanılırken aynı anne ve babadan olmasına rağmen kız kardeşler için herhangi bir ifade kullanılmamıştır. Halbuki, "şerife" ünvanının kadın sâdât mensupları için kullanıldığını bilmekteyiz. Acaba şerife ünvanı kullananlar hem anne, hem baba tarafından mı seyyid olmalıydı? Bunu anlamanın yolu ilgili olabilecek belgelere bakarak anne ve babanın ünvanlarını tespit etmekten geçmektedir. Bu meyanda, şerife/seyyide ünvanı taşıyamayan kadınlara dair çokça bulunan örneklerden birine yer vermek gerekir. Medine-i Amid mahallatından Taceddin mahallesi sakinlerinden iken bundan önce vefat eden Siti Hatun'un veraseti oğlu es-Seyyid Ömer ve kızı Fatma'ya geçmişti.[35] Siti Hatun herhangi bir ünvan taşımadığından olsa gerek kızı da sâdât ünvanları taşımıyordu. Defterlerde ne yazıkki hem annesi hem de babası seyyid olan kadınlara rastlanamadığından bunların sâdâta dair ünvan kullanıp kullanamadıklarını tespit edememekteyiz.

3. OSMANLILAR'DA SÂDÂT VE NAKİBÜ'L-EŞRAF

Müslüman Arap ülkelerinde "*nakibü'l-eşraf*" denen tarihi bir kurumun günümüzde hala mevcut olduğunu belirtmek gerekmektedir.[36]

İnceleme döneminde teseyyüdün önüne geçmek ve sâdât mensuplarının itibar ve haklarını korumak amacıyla devlete bağlı bir kurumun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu makama, "*nükeba*", "*nikabet*" makamı yürütene de "*nakib*" gibi isimler verilmiştir. Kadının/yargıcın selahiyetlerini haiz olan bu görevlinin Cumhuriyet tarihinin başlarına kadar vazifede bulunduğu anlaşılmaktadır.[37]

Bu konuya geçmeden evvel Osmanlılar'da sâdâtın durumuna da anahatlarıyla değinmekte fayda vardır. Bu konuya dair en eski anlatı, Osmanlı hanedanının kurusucusu Osman Bey dönemine kadar geriye götürülmektedir. Buna göre, Selçuklu Sultanı III. Keykubad, Osman Gazi'ye Söğüt ve çevresinin kendisine verildiğini belirten bir mektup göndermiştir. Bu belgede Sultan, sâdâtın layıkıyla muamele görmesini Osman Gazi'ye tavsiye etmiştir ve değerlerinin bilinmesi gerektiğini tembihlemiştir. Osmanlılar'ın kuruluş döneminde sâdâtın durumuna dair ikinci anlatı ise I. Murat dönemine dayandırılır. Buna göre, 787/1385 tarihinde sâdâta sultan tarafından bir berat verilmiştir. Berata konu olan gelişme ise bazı yeniçerilerin Seyyid Büzürk Ali'yi dövüp ölümüne yol açmalarıdır. Bunun üzerine anılanın oğulları durumu Sultan I. Murad'a şikayet et-

35 DŞS 316, 7-28, 15 Cemaziyelevvel 1065.

36 Seyyid Mahmud Bırifkani'nin, Bırifkan Seyyidleri adlı eserinde sergilediği şecerelerinin onayı sırasıyla Mısır, Mağrip ülkeleri, Irak ülkeleri nakibü'l-eşraf ve sorumlularının onayını taşır. Ayrıntılar için bkz. Seyyid Mahmud Bırifkani, **Bırifkan Seyyidleri**, Poyraz Ofset, Ankara, 2011, s. 15-18.

37 Bu konuda şu kaynaklara müracaat edilebilir; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılar'da Nakîbü'l-eşraflık", **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, 1984, s. 161-162, Yayına Hazırlayan: Ali Dadan, Marife, Yıl 4, Sayı 3, Kış 2004, s. 451-458; Ayhan Işık, "Nakîbüleşraflık Müessesesi'nin Tarihi Serüveni", **Din ve Hayat Dergisi**, Sayı 23, Ekim 2014, s. 60-65; Murat Sarıcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi**, Ankara, TTK, 2003; Murat Sarıcık-İsmail Kargı, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi, (Tanıtım ve Değerlendirme)", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 21, Sayı 1, 2012, s. 175-184; Muttalip Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbüleşraflık Müessesesi ve Bu Müesseseye Bağlı Kaymakamlıklar (19. Yüzyıl)", **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 19, 2018, s. 401-431; Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", **TDVİA**, C. 32, İstanbul, 2006.

mişlerdir. Müştekiler, Seyyid Büzürk Ali ve evladından şimdiye kadar öşr ve ağnam alınmazken yeniçerilerin tekalif talep ettiğini belirterek sultanın yardımını isteyince, Sultan, bunların ve evladının vergiden muaf olunmalarını ve Osmanlı hanedanına dua etmelerini talep eden bir berat yazdırmıştır.[38] Daha sonra ise Sultan Murad'ın halefi Yıldırım Bayezid döneminde sâdât ile ilgili kayıtlara rastlanır. Bu ise sâdâtın işlerine bakan müessese yani nakibü'l-eşraf hakkındaki gelişmedir.

Nakibü'l-eşraf, "emîr" de denilen şeriflerin başı olup "Reisü'l-kavm" adıyla da bilinirdi. İnciciyan, Osmanlı ülkesindeki tüm emirlerin (ulemanın) amiri olduğunu ve nikabetlere münasiplerini onun tayin ettiğini kaydetmiş, Yıldırım Bayezid devrine kadar emir denen ulemanın başının bulunmadığını, bu devirde Bursa'ya gelen Seyyid Ali'nin (Aşık Çelebi'nin büyükbabası) emir sınıfına reis tayin edildiğini, II. Murad devrinde oğlu Zeynelabidin'in Seyyid Ali'nin yerini aldığını belirtmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, II. Bayezid zamanında, Seyyid Mahmud Efendi, Arap ve Acem memleketlerinde seyahat ederken kendilerine emir süsü veren bir çok kimse türediğini görmüştür. Seyyid Mahmud dönünce I. Selim devrinde emirlerin başı olarak tayin edilmiş, bundan sonra Seyyid Mahmud, Arabistan'da işittiği nakibü'l-eşraf ünvanını kullanmaya başlamıştır. İnciciyan, bu bilgilere ek olarak, nakib'ül-eşrafın önceleri yevmiye 25 akçe alırken sonradan yapılan ilavelerle 70 akçe ve üstünde alabildiğini kaydetmiştir.[39]

Nakib konusunda, Osmanlı öncesindeki tarihsel sürece anahatlarıyla bakıldığında, nakibin Abbasiler devrinde Abbasi ve Talibîler'den, siyasi hadiselerin peygamberin amca tarafını da ondan gelen soyla anılır hale getirdiği gözden kaçmamalıdır, olan eşraf tarafından seçilen bir asalet reisi olduğu anlaşılmaktadır. Tüm seyyid ve şeriflerin emri altında oldukları nakibin ve nükeba müessesesinin aydınlanmamış tarihini şüpheli de olsa Emeviler dönemine dayandıranlar da olmuştur. 250/864 yılında bu vazifeyi Haşimi olmayan Ömer b. Farrac el Ruhhacî'nin yürüttüğü, 260/873 yılında vefat eden Hz. Ali soyundan Ali b. Muhammed b. Cafer el-Himmânî'nin Kufe'de nakib olduğu, bu tarihlerde ve sonrasında büyük şehirlerin çoğunda nakibü'l-nükeba denen yüksek bir nakibe bağlı nakiblerin olduğu aynı kaynakta zikredilmiştir. Buna göre nakibler, iyi bir şekilde ensab bilgisine sahipti ve görevleri gereği bir asalet listesi hazırlarlardı. Bu listelere sâdât ve eşrafın doğum ve ölüm vakalarını kaydeder, iddia edilen ehl-i beyt mensubiyetinin sıhhatini ve doğruluğunu araştırırdı. Eşraf ve sâdâtın hal ve hareketini murakabe etmek, bunlardan sadr olacak haksız ve yersiz hareketleri önlemek, itibarlarını zedeleyecek her şeyi bertaraf etmek vazifeleri arasındaydı. Ayrıca, anılanların haklarını korumak, bizzat devlet hazinesindeki menfaatlerini temsil etmek, anılanlardan kadın olanların küfüvleri (denkleri) olmayanlarla evlenmesini önlemeye çalışmak ve vakıflarının iyi idaresini sağlamak yanında, kazaya müteallik salahiyetlerinin bulunduğu da kaydedilmiştir.[40]

Sâdâtın imtiyazlı konumlarını gösteren bazı işaretlerin Abbasiler ve sonrasında İslam dünyasında görülmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, alamet-i farikaları da sayılan yeşil renktir. Bunun menşei, 773/1371 yılında Mısır'da Sultan el-Eşref Şaban'ın seyyid ve şeriflerin diğerlerinden ayırtedilmeleri ve hak ettikleri hürmeti görmeleri için sarıklarına takılacak yeşil bir alamet taşımalarını emretmesine dayandırılmıştır. Öncesindeyse temsil renginin siyah olduğu, bu emir sonrasında yeşilin ehl-i beyt rengi olarak kabül gördüğü ve kullanıldığı ifade edilmiştir. 1596 yılında Mısır va-

38 Murat Sarıcık'tan naklen Keskin, **agt**, s. 87.

39 P.G. İnciciyan, **XVIII. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Devleti**, Birleştirilmiş PDF, (https://twitter.com/b_muverrih/status/736518149147897856, 20,05.2018 tarihinde ulaşıldı), ss. 1-69, s. 68-69.

40 C. Van Arendonk, "*Şerif*", s. 438.

lisi Mehmed Şerif Paşa'nın emriyle bu alamet bütünüyle yeşil renkli bir sarığa çevrilmiştir. Ancak bu durum, her yerde benzer şekilde olmamıştır. Arabistan'da ehl-i beyt çoğunlukla beyaz sarık takmıştır. İstanbul'da ise yeşil sarık, asalet temsili olmak bir yana, kolay kirlenmediğinden çoğunlukla medrese talebeleri ve zanaatkarlar tarafından kışın kullanıldığı için ehl-i beyt mensuplarının istinkaf ettiği bir renk olmuştur.[41]

Nakibü'l-eşraf, en genel ifadeyle Peygamber hanedanı efradının umumi bir vasisi olarak tanımlanmıştır.[42] Bu mansıbın gördüğü vazifenin şerefinden dolayı en yüksek makamlardan sayıldığı hatta halifeden sonra geldiği düşünülmektedir. Abbasi halifesi Kadir Billah zamanında nakib olan eş-Şerifü'r-Rahim'in halifeye hitaben yazdığı bir şiirde "*aramızda bir fark var ise o da sen halifesin ben değilim. Başka cihetlerden bir birimizden farkımız yok*" dediği kaydedilmiştir. Abbasi halifeleri zamanında yazışmalarda bu makamda bulunmuş kimselere hitap ederken tazimkar ifadeler kullanır, yine bunlara "*sikayet*" de denen Zemzem dağıtma vazifesi ile Divan-ı Mezalim riyaseti gibi yüksek memuriyetler verirlermiş. Osmanlılar zamanında ise her ne kadar Yavuz Selim'in Mısır'ı fethiyle sultanlar "*Hadimü'l-Haremeyn*" ünvanını almışlarsa da, bundan çok önce, yukarıda da değinildiği üzere, Yıldırım Bayezid zamanında ilk nakibü'l-eşraf atanmıştır. Hammer'e dayandırılan bu bilgiye göre Yıldırım, Seyyid Nuta'ı[43] nakibü'l-eşraf tayin etmiştir. O ölünce de oğlu Zeynelabidin Efendi'yi halef tayin etmiştir. Ancak, Fatih zamanında bir süreliğine bu makam lağvedilmiş ve oğlu II. Bayezid zamanında ise tekrar ihdas olunmuş ve sorunsuz devam etmiştir. 1924 yılında, konuya değinen Ali Emiri Efendi'ye göre Osmanlı sultanlarının sâdât-ı kirama hürmetleri çok büyüktü ve bu sebeple bu soya müteseyyidlerin girmemesi, başka bir memlekete seyahat ederlerse burada yerleşmeleri ya da işlerini kolaylaştırmak adına hicretin 800. yılında Bursa'da sâdâttan birinin atanması uygun görülmüş, II. Bayezid zamanında ise nakibü'l-eşraf vekili ünvanıyla tüm vilayet ve liva merkezlerine memurlar tayin edilerek şimdiye kadar vazifede bulunmuşlardır. Osmanlı devrinde, bu makamın yürüttüğü vazifenin halifeler dönemiyle aşağı yukarı aynı olduğu belirtilmiştir. Osmanlı saltanatı ile bu kurumun da inkıraz bulduğu kaydedilmiştir.[44]

Osmanlı Devleti'nde sultanların cülus töreninde biat merasimindeki sıralamalarıyla nakibü'l-eşraflık makamının önemi anlaşılmaktadır. Bu törenlerde, protokolde öncelik nakibü'l-eşrafa tanınmıştır. Nakibin biatı kanundur, çünkü onun biatı tüm Hz. Peygamber nesli ile birlikte Hicaz'ın Osmanlı sultanı ve halifesine biat etmesi anlamı taşımıştır. Nakib sultana biat ederken, sultan ona hürmeten ayağa kalkar ve divan çavuşları alkış tutardı. Akabinde Kırım hanzadesi, rikab-ı hümayun ağaları, kapıcıbaşı ağaları biat ederdi. Sadrazam, vezirler, kazasker ve diğer ileri gelenler, ocak ağaları biat ve tebriklerini sunarlardı.[45]

İnceleme alanındaki verilere bakıldığında İstanbul'da ikamet eden nakib'ül-eşrafın Diyarbekir eyaleti için bir vekili bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu görevli "Nakib'ül-eşraf kaim-i makamı/kaymakamı" olarak anılırdı ve tüm eyaletteki sâdâtın sorumlusu konumundaydı. İnceleme döneminde tespit edebildiğimiz kadarıyla, 1152/1739 yılında Amid nakib kaymakamı es-Seyyid Sadık Efendi'dir ve bunun çavuşu da seyyiddir.[46]

41 C. Van Arendonk, **agm**, s. 439.
42 M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 2, MEB, İstanbul, 1971, s. 647-648.
43 Bu ismi Keskin, en-Natta şeklinde kaydetmiştir. O ilk nakibin, Bağdat'tan Bursa'ya gelen Seyyid Muhammed en-Natta olduğunu belirtmiştir (Keskin, **agt**, s. 88).
44 M. Zeki Pakalın, **age**, s. 647-648.
45 Mustafa Alkan, **Osmanlılarda Hilâfet**, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997, s. 109.
46 Ercan Gümüş, **agt**, s. 243.

1158/1745 yılında Mardin nakib kaymakamının Seyyid Mehmed adında biri olduğu kayıtlara yansımıştır. İstanbul'da oturan Safiye Hatun adlı kadın vasisi olduğu bir çocuğun malından olmak üzere Mardin'de nakibü'l-eşraf kaymakamı Seyyid Mehmed'e 1200 guruş borç vermiştir. Kaymakam bunu ödemeyince bu dava divana getirilmiş ve davacı alacağının tahsil edilmesini istemiştir.[47] Belgeden Mardin nakib kaymakamı Seyyid Mehmed'in çevresindeki bazı kimselere yüklü miktarda borcu olduğu sonucuna varılır ki muhtemelen bu kişi yaşadığı dönemde muhitindeki nakit akışı içinde mühim bir yer işgal etmiştir.

Amid'deki nakib'ül-eşraf kaymakamlığına[48] yapılan bir atama dikkate değerdir. Yukarıda değinildiği üzere, 1152/1739 yılına ait bu belgede atanan kişi Seyyid Sadık Efendi'dir ve kendisine Amid, Savur, Hani, Eğil, Çemişgezek, Mardin, Siverek kazalarında meskun olan sâdât-ı kiramın üzerlerine kaymakamlığın inha olunduğu, bu meyanda sâdâta hürmet etmesi, bunlardan bir akçe bile talep etmeyeceği gibi rusumat dahi almaması tembihlenir. İstanbul'dan gelen belgede nakibin imzası da bulunur ve o tarihte bu kişinin Seyyid Mehmed olduğu anlaşılmaktadır.[49] Bu belgeyle aynı defterde yer alan diğer bir belgede kaymakam Sadık Efendi'ye hitaben kullanılan "Lalekzade" şeklinde bir ifade dikkat çeker. Yine Amid, Savur, Hani, Çemişgezek, Mardin ve Siverek'teki sâdâta ihtimam göstermesi, temessük verirken dikkatlice incelemesi ve hiç kimseye hakkı olmayan alamet verilmemesi ve sâdâttan tek kuruş almaması tembihlenir.[50] Bu belgeyle Diyarbekir eyaletinde sâdâtın yoğun olarak yerleştirildiği bazı kazalar tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu yerleşim yerlerinin dışında da sâdâtın bulunabilmesi ihtimal dahilindedir. Çünkü başka yerlerde de sâdât yerleşimine dair kayıtlar bulunmaktadır. Nitekim, belgelerde sıklıkla rastladığımız Palu, bu sıralamada yer almamaktadır. Oysa belgeler, Palu'da sâdât mensuplarının yoğun olarak yaşadığını düşündürmektedir.

Yine bu tasnifte yer almayan ancak Becirman adıyla bilinen sâdât yerleşiminin günümüz Batmanı'nda bulunduğu bilinmektedir. Muhtemelen inceleme döneminde bu yerleşim ve sâdât grubu Hısn-ı Keyf'e ve burası da yukarıdaki birimlerden Amid'e bağlıydı. Konuyla aynı adlı tez çalışmasında N. Keskin, bu sâdât grubunun günümüz Batman-Gercüş bölgesinde meskun olduğunu, Batman-Nusaybin-Midyat taraflarına da yayılarak takriben üç yüz bin civarında bir nüfusa ulaştıklarını, bunlardan başka bölgede Arvasiler, Brifkaniler, Hamdaniler'in de seyyid aileler olarak tanındıklarını vurgular ve ayrıca tanınmış ailelerden Berzenciler ve Nehriler'i de zikreder. Keskin, Becirman'ın inceleme alanındaki en yoğun nüfuslu sâdât yerleşimi olduğunun altını çizer. Osmanlı döneminde vergiden muaf anlamına gelen "becirman" ifadesinin Cumhuriyet döneminden sonra ironik bir dönüşümle "Vergili" olarak yeniden adlandırdı-

47 DAD 1, 74-4, evail-i Zilkaide 1158.

48 Nakibü'l-eşraf kaymakamlarının tayini İstanbul'daki nakiblerin veziriazama mektup yollu arzıyla yapılırdı. Veziriazam eğer ataması yapılanı uygun görürse atamanın uygunluğunu belirten bir tezkireyi nakibü'l-eşrafa gönderirdi. Böylece bu kimseler atandıkları eyalet, sancak veya kazada İstanbul Nakibü'l-eşrafının tam yetkili temsilcisi konumunda olurlardı (ayrıntılar için bkz. Muttalip Şimşek, **agm**, s. 408-409).

49 DŞS 360, 45-1, Cemaziyelahir 1152.

50 DŞS 360, 35-1, 22 Rebiülevvel 1152.

ğını ifade eder.[51]

Becirmanlar'la ilişkilendirilebilme ihtimalinden hareketle Hasankeyf bölgesinin de inceleme döneminde sâdâtın yerleşimine mesken olduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim, 1738-1740 yıllarında berat verilen bazı vakıf çalışanlarının ataması, buradaki sâdât olgusunu desteklemektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında burada bulunan Baba Mahmud Medresesi veya diğer adıyla Kalenderhane Vakfı'nın çok sayıda görevlisi ve mütevellisinin sâdâttan olduğu ve bunların yerine farklı dönemlerde atananların da sâdât mensubu akrabaları olduğu anlaşılmaktadır. Görev dağılımı arasında muallim, mütevelli, hatip, dua-gû, katip, nazır, cabî ve loğkeş gibi ünvanlar/meslekler yer almaktadır.[52]

4. MESLEKLER/ÜNVANLAR

Mevcut belgelerden ve bu çalışmada sıklıkla karşılaşılan vergiye itiraz davalarının gerekçesi olarak ileri sürülen ifadelerden, sâdâtın kimseye raiyyet olmadığını anlamaktayız. Bundan hareketle seyyidlerin reaya dışında, yani toprak işleyen ve vergi yükümlüsü köylülerden farklı olarak, neredeyse tüm sosyal ünvan ve sıfatları taşıyabildikleri ileri sürülebilir. Bu hususu, belgelere yansıyan bilgilerden rahatlıkla anlamak mümkündür.

Seyyid ünvanı taşıyan kimselerin uğraş ve mesleklerini, resmi ve resmi olmayan olarak iki başlık altında ele almak mümkündür.

4.1 Resmi Nitelikli Görevler

İmtiyazlarının yanında seyyidlerin geniş bir meslek aralığında ünvanlarıyla bulunabildikleri anlaşılmaktadır. Askeri ve resmi içerikli pozisyonlara yukarıdan aşağıya doğru bakmak gerekirse tepede veziriazam, vezirlik, valilik makamlarının yer aldığı görülür. Bunun yanında ilmi payelerin zirvesi olan şeyhülislamlık makamı, akabinde nakib'ül-eşraflık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği gibi divan üyeliğine mütekabil vazifelilerden de çok sayıda sâdât mensubu dikkat çekmiştir. Bundan başka, Diyarbekir şehrine ve eyaletine riyaset eden taşradaki en yüksek görevli olan beylerbeyi ve valiler, ki vezir ünvanlı olurdu, arasında seyyid ünvanlılara rastlanmıştır. Bunlardan ilki Seyyid Hasan Paşa'dır, Karahisar-ı Şarkî'ye tabi İskefser nahiyesinin Odin köyünden olduğu, Sultan I. Mahmud zamanında İstanbul'a gelerek Bektaşiyan zümresine dahil olduğu, bir çok savaşta bulunduktan sonra çorbacı ve kul kethüdalığı makamlarına yükseldiği, 1151/1738 yılında yeniçeri ağası olduğu, Belgrad fethinde üstlendiği yarar işlerden dolayı vezir rütbesine ve 1156/1743'te ise sadarete nail olduğu, 2 yıl 1 ay sadaret makamından sonra azl edilip önce İçil'e sonra 1161/1748 yılında Diyarbekir

51 Necat Keskin, **agt**, s. 125. İlgili kısımda yazar, tarihsel kesinlikten uzak olan bu sürecin Ababasiler'e, Harun Reşid dönemine dayandığını belirtir. Buna göre, bu dönemde seyyidlere yönelik başlatılan tutuklama ve katliamdan kaçan bir çok kişi çevreye dağılmış ve güçlü idarecilere sığınmıştır. Bunlardan biri olan Seyyid Bilal adlı ata figürü, yöreye gelerek buradaki mirden arazi tahsisine mazhar olup vergi muafiyetine kavuşmuştur. İlk yerleşime dair bu bilgiler ise sözlü kaynaklara dayanmaktadır. Ayrıca, buradaki sâdât üyeleri bugün ellerinde 1438 yılına tarihlenen nakib onaylı bir sicil kaydı bulunduğunu iddia etmektedirler. Bu iddiaların köken ve sıhhatinin değerlendirilmesi bir yana, Osmanlı döneminde anılan yerleşimin vergiden muaf tutulması ve bunun yerleşim alanlarının ismine yansıması incelemeye değer bir durumdur. Bu meyanda, Osmanlıca "Resm-i cürm" denen vergiden muaf oldukları için kendilerine Kürtçe "Becirman" yani vergiden muaflar isminin verildiğinin kaydedilmiş olması dikkate değerdir.

52 Ercan Gümüş, **agt**, s. 282.

valiliğine atandığı kaydedilmiştir. Buradaki 10 aylık valiliğinden sonra vefat edip Dağ Kapısı dışında Cinobaşı denilen mahaldeki mezarlığa defnedildiği bilinmektedir.[53]

Sadrazamlık ve Diyarbekir valiliği yapmış ikinci bir kişi es-Seyyid Abdullah Paşa'dır. Kendisine hitaben kaleme alınmış bir fermandan sâdâttan olduğu sonucuna varılır.[54] Fermanda kendisinin "sadr-ı esbak" olduğu belirtilmiştir. Babasının Kerküklü Firari Hasan Paşa olduğu, saraydan çıkma olup silahşörlük, kapıcıbaşılık ve kapıcı kethüdalığı yaptığı, 1159/1746 yılında vezaretle Kıbrıs eyaletine vali olduğu, 1747 yılında Sultan I. Mahmud devrinde iki yıl beş ay sadrazamlık yaptığı ve ilki 1757 ikincisi 1759 yılında olmak üzere iki defa Diyarbekir valiliğine atandığı, bunların toplamda bir buçuk seneye tekabül ettiği kaydedilmiştir.[55]

Vali makamındaki seyyid ünvanlı üçüncü kişi 1819 yılında buraya atanan Ahmed Paşa'dır. İçil'deki Silifke kazasının müftüsünün oğlu olduğu, babasından ve belde ulemasından ilim tahsil ettikten sonra İçil mütesellimi olduğu, daha sonra mutasarrıf ve mirimiran rütbelerini aldığı, 1218/1803 yılında vezaretle Cidde valisi, nihayet 1235/1819 yılında Diyarbakır valisi olduğu kaydedilmiştir.[56]

İmparatorluğun merkezinde şeyhülislamlık makamında da çok sayıda sâdât mensubu vazife almıştır. Yerel kaynaklarımıza yansıdığı kadarıyla bunlardan biri Mevlana es-Seyyid Mehmed Zeynî'dir. 1160/1747 yılında vazifede olduğunu bir ahkam kaydından anladığımız bu kişi,[57] üç defa nakib'ül-eşraf makamına riyaset etmiştir. Bir kaç defa kazaskerlik de yapan Zeynî Efendi, 80 yaşında atandığı şeyhülislamlık vazifesinde fazla hizmet edememiştir.[58]

Amid'deki en yüksek ilmi paye olan kadı ve naiblik makamında bulunmuş seyyidlere de rastlanmıştır. 1740 yılında Amid'de kadılık yapan Mevlana eş-Şeyh Mehmed Efendi bin es-Seyyid Mehmed Efendi sâdâttandı.[59] Yine Amid'de 1722 yılında naiblik yapan Mevlana es-Seyyid Ahmed Efendi bin Molla Yusuf da bir seyyiddi.[60]

Voyvodalık makamı da taşrada yüksek idarecilikten sayılırdı. 18. yüzyıl boyunca Amid'de voyvodalık yapanlar arasında, 1787 yılında sâdâttan birine rastlanmıştır. Bu yıl voyvoda olan kişi Şeyhzade es-Seyyid İsmail Ağa'dır.[61] Diyarbekir eyaletinde yer alan Mardin kazasında bundan neredeyse bir asır önce bu vazifeyi üstlenen birine rastlanmıştır.

53 Abdulgani Fahri Bulduk, **Diyarbakır Valileri**, (hazırlayanlar: E. Tanrıverdi-A. Taşğın) Medrese Yayınları, Ankara, 2007, s. 112-113. Bulduk, İstanbul'daki Hasan Paşa adlı hanın banisinin Seyyid Hasan Paşa olduğunu belirtir. Ayrıca Bayezid Camii yakınındaki Hasan Paşa adlı mescidin ve üstündeki dershaneyi de sadareti döneminde 1158/1745 yılında yaptırdığını kaydeder. Oğlu Seyyid Mehmed Said Efendi'nin İstanbul kadılığından mazul olduğunu ve 1192/1778 yılında vefat ettiğini de belirtmiştir.

54 DAD 2, 178-2, evasıt-ı Zilkaide 1172.

55 Abdulgani Fahri Bulduk, **age**, s. 115.

56 Abdulgani Fahri Bulduk, **age**, s. 153.

57 DAD 1, 131-4, evasıt-ı Safer 1161.

58 1667-1751 yılları arasında yaşamış bu Osmanlı şeyhülislamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Mehmed Zeynî Efendi", **TDVİA**, Cilt: 28, İstanbul, 2003, s. 541.

59 Ercan Gümüş, **agt**, s. 39.

60 Ercan Gümüş, **agt**, s. 50.

61 Ercan Gümüş, **agt**, s. 90.

Mardin voyvodalığını 1689 yılında üstlenen kişi Seyyid Mehmed Ağa'ydı.[62]

Aşiret kethüdalığı taşradaki riyaset makamlarındandı. Seyyid ünvanlı birinin aşiret kethüdalığına atandığına dair bir belge bulunmaktadır. 1173/1759-1760 yılında Çarsancak mukataası kaleminde bulunan Zahoran-ı Büzürg aşiretinin ödemesi gereken vergileri tahsil etmek ve bunları idare etmek üzere kethüdalığa tayin edilen kişi Seyyid Mustafa'ydı ve kendisine gönderilen emirde kendisi gibi beratla aşiret ihtiyarı atanan kişinin işlerine müdahale etmemesi emredilmiştir.[63]

Siverek ve kuzeyinde meskun Gergerîlerin alaybeyinin de seyyid ünvanlı olması dikkate değerdir. 1156/1743 yılında kaleme alınmış bir ahkam belgesinde, Gerger alaybeyi es-Seyyid Mehmed'in yönetimindeki tımarlar arasında yer alan bir tımarın devri için İstanbul'a bilgi verilmiş ve buna dair onay alınmıştır. Buna göre tımarını devreden sipahi de Seyyid Yusuf adlı sâdâttan biriydi.[64]

Tımar ve zeamet tasarruf eden seyyidler bulunmaktaydı. 1163/1751 yılında zaim ünvanlı Seyyid Ömer bin Seyyid Ali adlı kişi Amid'de 38.717 akçeli bir zeameti berat ile tasarrufunda tutmaktaydı. Kendi tasarrufundaki karyelere müdahalede bulunan diğer müşterekleriyle yaşadığı bad-ı heva ve diğer rüsumun tahsili konusundaki anlaşmazlığı çözmek üzere lehine emr-i şerif yazdırabilmişti.[65]

Nakib'ül-eşraf kaymakamlarından bazılarının nükeba vazifesine ek olarak diğer bazı resmi vazifelere de ortak olduğu anlaşılmaktadır. Ruha sancağına bağlı Şehir nahiyesinde Kendi adlı karyede zeamet mutasarrıfı olan Rüstem adlı kişinin tasarrufundaki 22 bin akçelik zeameti iki ortağıyla işlettiği anlaşılmaktadır. Bu müşterekler Ebubekir ve Ruha nakib'ül-eşraf kaymakamı Seyyid Hasan Efendi'dir. Bu üç ortağın 1170/1758 yılında zametin iltizamı bedeli konusunda birbiriyle davalık oldukları anlaşılmaktadır.[66]

Palu'da sakin bazı sâdâtın tasarrufunda köylerin bulunduğu anlaşılmaktadır. İlgili bir belgede 1176/1763 yılında İstanbul'a bir satışı iptal etmeye gelen Seyyid İsmail, Seyyid Mustafa ve Seyyid İbrahim adlı kişiler babaları Seyyid Diyab'ın tasarrufunda bulunan Palu kazasındaki Kaçu/Kahu/Macu/Mahu (?) adlı karyenin kendilerine intikal ettiğini belirtmişlerdir. Kendilerine rağmen burada hak iddia eden Kasım ve Mehmed adlı kişilerin iddialarında haksız olduğunu ispat ederek anılanların müdahalelerinin önlenmesine dair bir emirle dönmüşlerdir.[67]

Seyyid ünvanlı kimselerin mültezim olduklarını gösterir kayıtlar bulunmaktadır. Buna dair bir örnekte, Palulu Seyyid Muhyiddin adlı kişi İstanbul'a giderek 1170/1758 yılında Palu sakini Süleyman adında birinden mutasarrıfı olduğu karye mukataasını bu seneden itibaren zabtetmek üzere iltizam usulüyle alıp bedelini de vermesine rağmen o yılın mahsulat ve rüsumatını toplamaya gittiğinde kendisinin anılan mültezim tarafından engellendiğini şikayet etmiştir. Kendisine talebi doğrultusunda emr-i şerif verilmiştir.[68]

62 MŞS 248, 37-173, 8 Safer 1101; A. Kankal- İ. Özcoşar- H.H. Güneş- V. Gürhan, **248 Numaralı Mardin Şeriye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, İmak Ofset, İstanbul, 2007, s. 70.

63 DAD 2, 188-2, evahir-i Rebiülevvel 1173.

64 DAD 1, 30-2, evail-i Rebiülevvel 1156.

65 DAD 1, 194-1, evail-i Zilkaide 1163.

66 DAD 2, 95-1, evahir-i Cemaziyelevvel 1170.

67 DAD 2, 301-1, evail-i Cemaziyeahir 1176.

68 DAD 2, 237-1, evasıt-ı Şevval 1174.

Malikane usulüyle kilehane hissesini elinde bulunduran sâdâttan biri, bu hissesini satmıştır. 1153/1741 yılında Debbağhane Cami mahallesinde es-Seyyid ? bin Ahmed mahkemede Siverek kazasındaki Cami-i Kebir evkafı mütevellisi olan Mustafa Çelebi bin Yusuf'a kilehane ve miran sabunhanenin 3 hissesini 200 guruşa devretmişti.[69]

Malikane işleten bir seyyid, öşür talep ettiği reaya ile davalık olmuş ve sorunu İstanbul'a taşımıştı. Buna göre, 1164/1752 yılında Seyyid Hüseyin, malikane usulüyle mutasarrıfı olduğu Satı Kendi karyesindeki toprakta nohut, mercimek ve baklagil üreten ahalinin bunları götürüp pazarda sattıklarını ve kendisi bundan öşür isteyince reayanın buna yanaşmadığını şikayet eder. Vali ve naibe gönderilen emirde davacının öşürlerini almasının engellenmemesi tembihlenir.[70]

Malikane mukataa devirlerinde sâdâttan kimselere, anlaşıldığı üzere, çokça rastlanmıştır. Bunlardan biri, Sürgücü aşiretinin tarımsal üretimde bulunduğu vergileri kapsamaktaydı. Buna göre 1108/1697 yılında Mardin kazasında hass statüsündeki Made köyünün 14.400 akçelik bir yıllık geliri vardı ve bu vergiyi toplama hakkını 100 guruş muaccele karşılığında iki yarı hisse olarak sâdâttan Seyyid Şeyh Ahmed, Seyyid Mehmed ve Abdullah adlı üç kardeş devralmıştı.[71] Aynı defterdeki mukataa devirleri arasında başka sâdât mensubuna da rastlanmaktadır. Buna göre 1134/1722 yılında senelik 61 guruş yıllık vergisi bulunan Mukataa-i Mühürlü adını taşıyan mansıbı Seyyid Ahmed bin Seyyid Mehmed 40 guruş muaccele bedel ile devralmıştı.[72] Başarır'ın incelediği defterden edindiğimiz diğer bir bilgi ise Kulb nahiyesininin başındaki kişinin mirliva ünvanlı Seyyid Ahmed adında biri olduğudur. Defterden Kulb adlı nahiyenin 1703 yılında liva statüsünde kayıtlı olduğu da görülmüştür. İlgili belgede Kulb livasının Kulb nahiyesinin adet-i ağnam mahsulü yıllık 53.000 akçeydi[73] ve Seyyid Ahmed bunu 100 guruş muaccele ile 1115/1703 yılında devralmıştı.[74]

Mukataa devirlerine dair ilgili defterden devam edildiğinde 1117/1705 tarihinde İbrahim Kethüda'ya tabi aşiret-i İliyan'ın yıllık 200 guruş bedelli bir mukataa olduğu ve bunu aynı yıl 80 guruş muacceleyle Seyyid Mehmed adında birinin Ali adlı biriyle müştereken aldığı görülmektedir.[75] 1124/1712 tarihli diğer bir aşiret mukataasında Mehmed ve Hasan Kethüda'ya tabi aşiret-i Söydü'nün 1150 guruş gibi diğerlerine nazaran oldukça yüksek değerde yıllık bir gelire sahip olduğu görülmektedir. Bunu 130 guruş muaccele bedelle alan 5 kişi arasında Seyyid Mehmed ve Seyyid Hasan adlı 2 sâdât mensubu da yer almıştır.[76]

69 DŞS 360, 240-1, 17 Safer 1153.

70 DAD 1, 199-2 evasıt-ı Muharrem 1164. Seyyid Hüseyin'in malikane usulüyle tasarrufunda sadece Satı kendi yoktu, bunun yanında K/G/arzan karyesi de yer almaktaydı (DAD 1, 199-3, evasıt-ı Muharrem 1164).

71 BOA, MAD-9518, 62 künyeli arşiv defterindeki bir vesikadan naklen Özlem Başarır, "*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar*", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 54, 2 (2014), ss. 251-284, s. 267.

72 Özlem Başarır, **agm**, s. 278.

73 1683 yılındaki bir düzenlemeyle bir esedi guruş yüz yirmi akçeye sabitlenmişti. 1740 yılında Amid'de 1 guruş 120 akçeye tekabül etmesinden bu tarih aralığında paranın değerini koruduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak 1751 yılında Amid'de akçenin yüzde yirmi oranında değer kaybettiği anlaşılmaktadır (ayrıntılar için bkz. Ercan GÜMÜŞ, **agt**, s. 411).

74 Özlem Başarır, **agm**, s. 278.

75 Özlem Başarır, **agm**, s. 279.

76 Özlem Başarır, **agm**, s. 279.

Diyarbekir voyvodalığında yer alan aşiret mukataalarından biri de Kars[77] sakini Rahverani-yi Buhan (?) aşiretiydi. Yıllık geliri 1000 guruş gibi yüksek bir rakam olan bu mukataayı 300 guruş muaccele bedelle alan Seyyid Yusuf ve Seyyid Şahi adındaki iki sâdât mensubuydu ve diğer mukataalardan farklı olarak neredeyse değerinin 3 kat altında bir bedelle maktu mukataa devralmışlardı.[78]

Şeyh Bızıni aşiretinin yıllık mukataa gelirinin 650 guruş olduğunu gördüğümüz 1129/1717 tarihli defterde, ki yukarıdaki malikane mukataalarının kaynağı olup Başarır tarafından ilgili çalışmada kullanılmıştır, bu mansıbı 330 guruş muaccel bedelle Seyyid Mustafa adlı kişi tek başına üstlenmiştir.[79] Bu kayıttan takriben yarım asır sonra ahkam kayıtlarında Şeyh Bızıni aşiretine tekrar rastlanmaktadır. İlgili kayıtta aşiretin mukataasının Seyyid Mustafa evladında olduğu anlaşılmaktadır.[80]

Seyyid ünvanlıların ağırlıkla ilmi payeler ve bunlara dair sıfatlar taşıdıklarına rastlanmaktadır. Bunlar arasında sıklıkla görüleni müderrisliktir. İlgili bir belgede 1163/1751 yılında Amid'deki sakin müderrisînden Seyyid Yasin şehirdeki mütegallibeden Küfrî Ahmed ile davasını Amid mahkemesinde çözüme kavuşturamadığından İstanbul'a götürmüştür.[81] 1168/1756 tarihli bir belgede ise, Amid müderrislerinden Mevlana es-Seyyid Ahmed'in, İstanbul'a başvurarak kendisine Amid'deki Kasım Padişah Evkafı'ndan olmak üzere beratla müderrisliğin inayet ve ihsan edildiğini, ancak bu vakfın mütevellisinin hem kendi yevmiyesini hem de vakfın diğer çalışanlarının yevmiyelerini vakıfta para bulunduğu halde vermediğini şikayet etmiştir. Böylece, 1145/1732 senesinde Sultan Mahmud döneminde aldığı beratın tekrar yenilenmesi ve alacaklarının tahsilinde sorun çıkarılmamasına dair bir emir yazdırmıştır.[82] Burada, vakıf mütevellisi şayet borcu alacaklılara ödemezse, borcun kefilinden alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Mutasavvıflar arasında sıklıkla seyyid ünvanlılara rastlanmıştır. Amid'deki Gülşeni tarikatının önde gelenleri arasında seyyidler bulunmaktaydı. Bunlardan biri olan es-Seyyid Mehmed-i Gülşenî, 1163/1751 tarihi bir belgede "*zide hıfzuhu*" lafzıyla tazim edilmiş ve Mardin'deki Kasım Padişah Evkafı'nın izdiyad-ı vakfından almak üzere Mardin'de Gülşenî Tekyesi'nde fukaraya taamiye olarak verilmek için her sene bir müd-i Âmidî hıntayı[83] vermekte kendisinin Maliye tarafından verilmiş berat ile görevli olmasına rağmen vakfın mütevellisinin buna yanaşmadığını İstanbul'a şikayet etmiştir.[84] Anlaşıldığı kadarıyla bu vazife kendisine babası es-Seyyid Şeyh Ahmed'den intikal etmiştir. Vakfın başındaki mütevelli hakkında merkeze giden bu ikinci şikayetten bu

77 Muhtemelen Kars-ı Zülkadriye kastedilmektedir. Burası bugünkü Kadirli ilçesidir (Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çeviren: Zeynep Altok, TVYY, İstanbul, 2015, s. 195).

78 Özlem Başarır, **agm**, s. 280.

79 Özlem Başarır, **agm**, s. 279.

80 DAD 2-295-1, evahir-i Safer 1176.

81 DAD 1, 192-1, evahir-i Şevval 1163.

82 DAD 2, 30-2, evail-i Zilkaide 1168.

83 Akgündüz 1518 tarihli Silistre Livası kanunnamesinden hareketle yöre müdünü her biri 30 okkalık 20 kile olarak tanımlamıştır. Oysa Barkan, 1516 tarihli Niğbolu ve Silistre livası kanunnamesine göre her iki yerde de müdün hububat için 16 kile olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin resmi ölçeği olan İstanbul kilesi 16. yüzyılda 20 okka yani 25 kg. civarındaydı (Cengiz Kallek, "Müd", **DİA**, cilt: 31, İstanbul, s. 458). Bu bilgilerden hareketle 1 müd buğdayın 800-1000 kg. arasında bir ağırlığa denk geldiği anlaşılmaktadır.

84 DAD 1, 192-3, evahir-i Şevval 1163.

yıl Kasım Padişah Evkafı'nda işlerin yolunda gitmediği sonucuna varılmaktadır.

Sâdâtın yoğunlukla görüldüğü mesleklerin ilmiyeye ait olduğu belirtilmişti. Bunlar arasında en sık karşılaşılanı ise imam, hatip, medrese görevlileri ve bunların alt kademesi olan eğitim kurumlarındaki hocalıklardı. Diyarbekir'deki Safa Camiinin 1153/1740 tarihindeki imamı es-Seyyid Halil Halife idi ve bu kişi vazifeyi oğlu es-Seyyid Mehmed Halife'ye aynı yıl devretmişti. Aynı tarihte anılan cami vakfından aşr-han vazifesini de oğluna devretmişti.[85]

1151/1738 tarihinde İbrahim Bey Mescidi ve tekkesinde ders-i am vazifesini günlük 10 akçe yevmiye ile deruhte eden Mevlana es-Seyyid Ahmed Efendi'ydi.[86] 1153/1740 tarihli bir belgede bu tekkenin bir diğer ilmi vazifesi 8 akçe yevmiye ile ulemadan Seyyidzade Şeyh Halil'in uhdesindeyken bu vazifenin yarısı için oğlu Mehmed Halife'yi kendi yerine önermiş ve tarafına berat gönderilmişti.[87]

1153/1740 tarihinde yevmi 20 akçe olan Cami-i Kebir vakfının nezaretinin es-Seyyid ünvanlı sâdât-ı kiramdan birinde olduğu ve ölünce vazifenin oğluna intikal ettiği anlaşılmaktadır.[88]

1159/1746 tarihli bir belgede Hüsrev Paşa Cami'nin dua-gû vazifesini günlük 10 akçe ile üstlenen kişi es-Seyyid Latif adında biriydi.[89] Aynı kişinin Mesudiye Medresesine imam olarak atanıp 3 akçe yevmiyeyi de buradan aldığı anlaşılmaktadır.

1153/1740 tarihli bir belgede Müteveffa Hüsrev Paşa Camii vakfının 6 akçe yevmiye ile katibi olan kişi Seyyid Ahmed'di ve ona bu vazife sâdâttan olan babasından intikal etmişti.[90]

1153/1740 tarihli belgede Nakşibendiyye Camii vakfının hatibinin sâdâttan olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu kişi vazifesini oğlu Mevlana es-Seyyid Şaban'a devretmiş ve oğluna berat verilmiştir.[91]

Bir başka atama, müderris olan bir sâdât mensubuyla ilgilidir. 1153/1740 tarihli belgede, 25 akçe vazife ile İbrahim Bey tekkesi evkafına ait Nasuh Paşa çarşısındaki dükkan gelirinden karşılanan müderrislik vazifesini müştereken yürüten kişi ölünce, oğlu es-Seyyid Beşir babasındaki vazifenin yarısını talep etmiş ve şeyhülislam işaretiyle kendisine berat verilmiştir.[92]

1153/1740 tarihli bir belgede Özdemiroğlu Camiinde 6 akçe yevmiye ile dua-gû vazifesini yürüten es-Seyyid Mehmed ibn Şeyh Halil'dir ve bu vazifeyi babasından devraldığı kaydedilmiştir.[93]

1153/1740 tarihli bir diğer belgede geliri Cami-i Kebir evkafından olmak üzere yevmi 12 akçe vazife ile vaiz olan sâdâttan bir babanın ölümü ile yerine oğlunun atanması için berat verilmiştir.[94]

85 DŞS 360, 144-1, Şaban 1153; DŞS 360, 145-1, 18 Şaban 1153; Bu bilgilerin ayrıntısı için ayrıca bkz: Ercan Gümüş, **agt**, s. 131.
86 Ercan Gümüş, **agt**, s. 136; DŞS 360, 144-2, Rebiülevvel 1151.
87 DŞS, 360, 142-1, 20 Cemaziyelahir 1153; Ercan Gümüş, **agt**, s. 136.
88 DŞS, 360, 142-2, 20 Cemaziyelahir 1153; Ercan Gümüş, **agt,** s. 128.
89 DŞS, 313, 207-2, Zilhicce 1159; Ercan Gümüş, **agt**, s. 139.
90 DŞS, 360, 142-3, Rebiülevvel 1153.
91 DŞS, 360, 143-2, Safer 1153; Ercan Gümüş, **agt**, s. 148.
92 DŞS, 360, 141-3, 2 Şaban 1153.
93 DŞS, 360, 140-2, 12 Recep 1153.
94 DŞS, 360, 141-1, 27 Recep 1153.

1153/1740 tarihli bir belgede, geliri İbrahim Bey tekkesi evkafından olmak üzere tekkenin nezareti ölen baba yerine sâdât-ı kiramdan olan oğlu es-Seyyid Mehmed veledi eş-Şeyh Halil'e devredilmiştir.[95]

1153/1740 tarihli bir diğer belgede sâdât-ı kiramdan Seyyid Ahmed divan-ı hümayun'a arzuhal edip yevmi 10 akçe vazife ile nısfını yürütüğü katip vazifesinin diğer yarısının babasının ölümüyle boş kaldığını belirtince istediği atama gerçekleşmiştir.[96]

1153/1740 tarihli bir belgede Behram Paşa Camii şerifi evkafı gelirinden yevmi 3 akçe vazife ile sâdâttan bir muallim tayin edilmiştir.[97]

1153/1740 tarihli bir belgede Şeyh Matar Camiinde 8 akçe yevmiye ile hatib olan kişinin es-Seyyid Ahmed olduğu anlaşılmaktadır.[98]

Bu bilgilerden hareketle sâdâttan kimselerin askeri ünvanların zirvesindeki vezirizamlıktan aşağıya doğru imamla biten beratlılar listesindeki çeşitli memuriyetleri icra edebildiği sonucuna varılmaktadır. Ayrıca eğer belirgin bir memuriyet alanı işaret edilecekse sâdât için bunun ilmi payeliler olduğunu belirtmek gerekir.

4.2 Resmi Nitelikli Olmayan Meslekler/Görevler

Sâdâttan çok kişinin ticaretle uğraştığına dair tatmin edici oranda belge bulunmaktadır. Bunlardan birinde 1171/1758 yılında tüccar iki seyyidin kendilerinden "bac-ı mürur" talep edenlere karşı İstanbul'a şikayete gitmeleri dikkate değerdir. Buna göre Bağdad tüccarı arasında yer alan sâdâttan Seyyid Hasan ve Seyyid Mustafa divana gelip kendilerinin geçtikleri yerlerde defter-i hakaniye mugayir olarak bazı kimselerin bunlardan ve boş hayvanlarından bac-ı mürur talep ettiklerini şikayet etmişlerdir. Bunun üzerine Anadolu eyaletindeki kadılara yazılan hükümde, anılanların rencide edilmemesi emredilmiştir.[99] Bu belgeden sâdâtın bac-ı mürurdan muaf olduğu düşünülebilir. Ancak boş hayvanlar ifadesinden ötürü meseleye ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Bu sınırlandırma herkesi kapsayabilecek bir muafiyeti düşündürmektedir.

Tüccar taifesinden Seyyid Veli adlı kişi 1174/1761 yılında İstanbul'a gitmiş ve Çabakçur[100] nahiyesindeki Eski Mardin adlı karyeden Kılıçoğlu Ahmed, Mehmed ve Hüseyin'den şikayet ederek bunların 117? yılında ticaret amacıyla Palu kazasına giderken kendisini soyduklarını ileri sürmüştür. Buna göre yola inen eşkıya, kendisinden 80 keçi, 50 teke, 2 kılıç, bir kara sığır, 4 koyun 4 Macar altını ve 10 guruş değerindeki mendilini gasp etmiştir.[101] Hayvancılığın mühim bir iktisadi faaliyet olduğu bir yerde bu seyyidin hayvan ticareti yaptığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda zikredilen davanın hemen öncesinde kaydedilmiş bir şikayetin de aynı seyyide ait olduğu düşünülmektedir. Buna göre, vezir ünvanlı Diyarbekir valisine ve Amid kazası naibine gönderilen hükümde, Göllüce nahiyesinde Kör adlı karye sakinlerinden Seyyid Mustafa ve Seyyid Veli huzura gelip aynı nahiye sakini eşkıya zümresinden Ebubekir, Mustafa, Osman, Haydar, Yunus, Nebi, Kasım ve Ahmed adlı şakilerin 117? senesinde menzillerini bastıklarını, 900 keçi ve 100 kara sığırlarını sürüp götürdüklerini belirterek hakkın tecelli etmesini ve gasbedilen hayvanlarının iade edilme-

95 DŞS, 360, 141-2, 27 Recep 1153.
96 DŞS, 360, 141-4, 27 Şaban 1153.
97 DŞS, 360, 134-1, 12 Receb 1153.
98 DŞS, 360, 106-3, evasıt-ı Safer 1153.
99 DAD 2, 131-3, evahir-i Rebiülahir 1171.
100 Günümüz Bingöl şehrinin eski ismidir.
101 DAD 2, 227-3, evail-i Receb 1174.

sini talep etmişlerdi.[102]

Sâdâtın bütünüyle her türlü vergiden muaf tutulduğu düşünülmemelidir. Buna göre bazı sâdât kendi hisselerine düşen koyun vergilerini veregelmekteydi. İlgili bir örnekte, "*Ekrad taifesinden Amid kazasında Güran aşiretinden sâdât-ı kiramdan*"[103] seyyid ünvanlı 7 kişi İstanbul'a şikayete gitmişlerdi. İstanbul nükebasından kendilerine verilmiş bir temessük ve hüccetle soylarının sıhhatini ispat eden bu kimseler, üzerlerine düşen avarız[104] ve imdad-ı hazeriyeyi[105] verdiklerini ancak kendi nefisleri için besledikleri 160 koyun dışında ödemeleri gereken adet-i ağnamı da ödemişken adet-i ağnam tahsildarlarının bunlardan 160 koyun için de resm-i ganem talep ettiğini İstanbul'a şikayet etmişlerdi. Bunun üzerine, Amid naibine, anılanların incitilmemesine dair bir ferman gönderilmiştir.[106] Burada, sâdâtın hayvan vergisinden muafiyetinin, kendi geçimleri için besledikleri hayvanlara vergi ödemeyecekleri şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim metinde, davacılar, kendi ihtiyaçlarını karşılamanın dışında besledikleri hayvanlar için vergi ödediklerini beyan etmişlerdir.

Mimarlar arasında sâdâttan kimselere rastlanmaktadır. Her ne kadar mimar ünvanının askeri/resmi bir niteliği taşıdığı tartışılmışsa da, çalışmamızda bu mesleği resmi olmayan vazifeler arasında kabul ediyoruz. Örneğin 1151/1738 yılında Amid'de Gazi Ali Paşa Camii evkafının mimarı Seyyid Züfer bin Seyyid Ahmed'dir ve ölünce yerine

102 DAD 2, 227-2, evail-i Receb 1174.

103 Bu ifade biçimiyle sâdâtın vergi mükellefiyeti ve sosyal statü itibariyle Ekrad taifesine dahil edilmiş olabileceği, seyyid ifadesiyle de peygamber nesline mensubiyetin vurgulandığı düşünülmektedir. Bu konuda Necat Keskin'in "*akışkan kimlik*" ifadesi anlam kazanmaktadır.

104 Avarız, mutad olarak toplanan şer'i ve örfi vergilerin dışındaki bir vergi çeşididir. Bu sistemde halka tahakkuk ettirilen vergiler, hane denilen dört ile elli hane arasında değişen bir vergi ünitesine pay edilirdi. Bu sistemde, hanelerdeki kazanç sahibi ve vergi ödeyebilecek erkekler esas nüfus olarak kabul edilirdi ve tahir defterlerine "mücerred" (bekar) olarak kaydedilirdi. Tahrir defterlerindeki nüfus, "avarız hanesi" ve "hane-i gayr ez avarız" olarak ikiye bölünürdü. İlki nakdi veya ayni vergilendirilmişler iken ikinci gruptakiler, belirli hizmetleri karşılayanlarla kısmi ya da bütüncül muafiyete sahip kimseleri içerirdi. Avarız vergileri, angarya hizmetler, tekalif-i şakka, devlete arpa, buğday, kereste vermek, bey ve sipahi ağırlamak, ulak masrafları, elçi ve misafir masrafları gibi çeşitli kalemlerden oluşurdu (Halil Sahillioğlu , "*Avarız*", **DİA**, Cilt: 4, İstanbul, 1991, s. 108-109).

105 İmdadiyye başlığıyla savaş ve barış zamanı iki vergi toplanırdı. Savaş zamanı imdad-ı seferiyye, barış zamanı ise imdad-ı hazeriyye adı verilen bu vergiler ilk olarak 1718 yılında geçici kaydıyla toplanmış ancak daha sonra mali gerekçelerle kalıcı hale getirilmiş örfi vergilerdir. Başlarda, hazeriyye seferiyyenin yarısı oranındaydı. Taşrada eyalet ve sancak mutasarrıflarının sefer sırasında savaşa götürmekle yükümlü olduğu kapı halkı denilen askerlerini beslemekte zorlanması üzerine bunların ihtiyaçlarını karşılamak üzere ihdas edilen bu vergi türünü araştırmacılar, avarız türünden saymışlardır. Sefere çıkmakla yükümlü idarecilerin toplayabileceği imdadiyye, bazen doğrudan merkezden görevlendirilmiş aracılarla da tahsil edilebilirdi. Ancak genel kaide, imdadiyyeden toplanan akçelerin o bölgeye ait olduğuydu. Seferiyye tek ödemeyle tahsil edilirken hazeriyye taksitlendirilebilirdi. Ödeme yapan yükümlülere "eda tezkeresi" verilirdi. Böylece mükerrer ödemelere sınır konurdu. Tanzimat dönemine kadar toplanan bu vergiler daha sonra düzenli vergiye çevrilmiştir (Ahmet Tabakoğlu, "*İmdadiyye*", **DİA**, Cilt: 22, İstanbul, 2000, s. 221-222).

106 DAD 2, 220-4, evahir-i Revibülevvel 1174.

Seyyid Mustafa atanmıştır.[107]

Belgelerde yüksek rakamlarla para alışverişinde bulunan sâdât mensupları da dikkat çekmektedir. İlgili bir belgede, yerel beye kredi açan sâdâtın durumunu, para işletmeciliği şeklinde ele almak mümkündür. 1163/1750 senesinde bir alacak davasında sâdâttan Seyyid Mustafa İstanbul'a arzuhal ederek Eğil kazasında sakin Eğil beyi olan İbrahim Bey'den 1600 guruş alacağı olmasına rağmen anılanın bunu ödemeye yanaşmadığını şikayet etmiştir. Nihayet, davacı İstanbul'dan davanın mahallinde görülmesine dair bir emr-i şerif almayı başarmıştır.[108] Belge, anılan seyyidin, atalarından tevarüs edegelen ve hükümet sancak adıyla bilinen idari yapıdaki güçlü bir yerel idareciye kredi sağlamasını göstermesi açısından önemlidir.

Ticaretle uğraşan seyyid ünvanlı birinin, faizi çağrıştıran bir takım işlemlerle mağdur edildiğini belirten bir dava dikkat çekmektedir. İlgili belgede Harput kazası sakinlerinden Seyyid Bekir, ki belgede "zide şerefuhu" tazimiyle anılmıştır, divana başvurmuştur. İddiasında, Keban Madeni amelelerinden Hacı İbrahimoğlu Osman ile 116? yılında "*istikraz ettiği 12 guruşun üzerine devr-i şeri ve ilzam-ı ribh olunmuş değilken*" Osman, kardeşi Mustafa ve 5 adamının "*murabaha*"[109] adıyla kendisinden asıl paranın 20 guruş fazlasını ve bir tüfenk, 2 merkeb, 20 keçi, 10 kile hınta ve 10 batman penbesini aldıklarını ifade etmiştir. Kendisinden alınanların "*asıl zam ve ziyadesiyle talep ettiği*"nde davalıların bunu vermeyip sulhe yanaşmadıklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Keban maden emini marifetiyle davanın görülmesi için Diyarbekir valisi ve Harput kadısına ferman gönderilmiştir.[110] Anlaşılacağı üzere, Seyyid Bekir borç aldıktan sonra kendisinden haksız yere fazla tahsilat yapıldığını şikayet etmiş, kendi alacağını da şer'i fazlasıyla talep etmiştir.

Hamamlar şehirlerdeki önemli kamusal mekanlardan idi ve çalışmamızda hamam işletmeciliği alanında seyyid ünvanlılara rastlanmıştır. Amid sakini sâdâttan Seyyid Mehmed adlı kişi İstanbul'a gidip ceddi "Hoca" demekle meşhur mutasarrıfın yaşarken Harput kazasında hamamı olduğunu ve bunu vakfa çevirerek evlad-ı vakıf şartıyla oğlu Mehmed Ağa tasarrufuna bıraktığını ve ölmeden de evlad-ı evladına intikal şartını koydurttuğunu ifade etmiştir. Ancak, Harput sakini Keşşafzade İbrahim Ağa adlı kişinin yanında bazılarıyla "*biz ol hamamı senin validenden mülkiyet üzere satın aldık*" diyerek burayı zabt ettiklerini belirtmiştir. Durumu incelemek için bir mübaşir tayin edilmiş ve hamamın şart-ı vakıf ile davacıya intikal ettiği anlaşılmıştır.[111] Anlaşıldığı üzere ağırlıkla ticari bir takım teşebbüslerde, tarım ve hayvancılıkta sâdâttan kimselere rastlanmaktaydı.

Hanlar şehirlerdeki ticari hayatın merkezi konumundaki yapılardı. Han işletmeciliği alanında sâdât mensubuna rastlanmıştır. 1065/1655 yılında es-Seyyid Hüseyin Çelebi bin el-merhum el-Hac Mehmed Ağa, Zinciriye Medresesesi evkafına bağlı hara-

107 DŞS 3754, 5b-1, Zilhicce 1151.

108 DAD 1, 182-5, evahir-i Cemaziyelahir 1163.

109 Sözlükte murabahanın artma, kar ve ticari kazanç anlamlarına geldiği kaydedilmiştir. Ribh kökünden türetilmiştir. Terim olarak ise bir malın alış fiyatının üzerine kar konularak satılmasını ifade eder. İslam fıkhında yer edinmiş bir işlemdir. Çekişmeye ve haksız kazanca yol açmadıkça taraflar arasında sözleşme yoluyla kabul edilen bu uygulamanın hemen tüm mezheplerce tecviz edildiği kaydedilmiştir. Nadir de olsa bazı fıkıh alimleri bu uygulamayı mekkruh saymışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, "Murabaha", DİA, Cilt: 31, İstanbul, 2006, s. 148-151.

110 DAD 2, 105-3, evasıt-ı Ramazan 1170.

111 DAD 2, 245-6, evahir-i Zilkaide 1174.

be haldeki bir hanın işletmesini almak için girişimde bulunmuş ve mimarbaşının da yerinde tespitiyle takriben 200 guruşluk bir masraf sonrası hanın iş görebilir duruma getirilerek işletmesinin kendisine verilmesine dair bir mahkeme kararı çıkarmıştır.[112] Bu belgeden sâdâttan kimselerin han işletmesine giriştikleri ve bu işi vakıflardan devralarak yürüttüğü sonucuna varılabilir.

5. DAVA VE ŞİKAYETLERDE SÂDÂT

Bu başlık altında davacı ve davalı şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. Davacı olan sâdât mensuplarının hukuki yola sıklıkla başvurma gerekçeleri kendilerinden talep edilen vergilerdir.

Ahkam defterleri ve kadı sicillerinde vergi şikayetinde bulunan seyyidlerin kayıtları dikkat çekecek derecede yer tutar. Buna sebep olan ana etmen ise, çalışmaya da ilham olan, Osmanlı yönetim anlayışının sâdâta tanıdığı vergi imtiyazıdır. Bu çalışmada, sondaj usulüyle elde edilmiş örneklerin önemli görülenlerine yer verilecektir.

Hukuki süreci irdeleyecek olan bu başlık altında, bu çalışmaya ilham veren erken tarihli kayıtlardan birini okuyucunun dikkatine sunmak gerekir. Bu örnek, çalışmanın nüvesini ihtiva etmektedir. Bir yanıyla teseyyüdü, bir yanıyla mevcut imtiyazı ve bir yanıyla da sâdâtın resm-i raiyyet gerekçesiyle mağduriyetine örnek olmaktadır. İlgili örnekte 1152/1739 yılında Sevidi aşiretinin şeyhi Molla Hüseyin vekili aracılığıyla İbrahim bin Mehmed adlı kişiyi dava etmiştir. Ona göre bu kişi reayadır ve üzerine düşen vergiyi vermemektedir. İbrahim ise kendisinin Behadinan aşiretinden olduğunu, zat-ı kiramdan olup es-Seyyid Osman oğullarından olduğunu belirterek elinde bu durumu tasdik eden bir şecereyi ve nakibü'l-eşraf temessükünü mahkemeye arz etmiştir. Ayrıca şahit olarak nakibü'l-eşraf kaymakamını ve 3 seyyidi göstermiştir. Mahkeme, davacı Molla Hüseyin'i es-Seyyid İbrahim ile davadan men etmiştir. Böylece, İbrahim olarak mahkemeye gelen davalı, es-Seyyid İbrahim olarak mahkemeden ayrılmıştır.[113]

5.1 Davacı Olarak

Yoğunluğu vergi şikayeti olan bu kayıtlardan vaka-yı adiye denebilecek bir alacaklı davasıyla başlamak yerinde olacaktır. 1065/1655 yılında alacağını tahsil edemeyen sâdâttan bir seyyid davasını mahkemeye getirmiştir. Buna göre Amid'den es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Muhammed, Taynil veledi Dursun adlı zimmiden 55 riyali guruş alacağı olduğu halde, davalının bunu ödemeye yanaşmadığını şikayet etmiştir.[114] Yine bir anlaşmazlık davasında 1100/1689 yılında Mardin sakini allaf Seyyid Mustafa bin Numan, Gölasiye mahallesinden Hanna veledi Sefer adlı zımmiden davacı olarak anılanın kendisine "dinsiz" diyerek hakaret ettiğini iddia edince Hanna bunu inkar etmiş ve davacının şahidi olmaması sebebiyle dava reddedilmiştir.[115]

Sâdâtın usulsüz vergi toplanmasına dair itirazlarının hukuki metinlerde ziyadesiyle yer aldığı daha önce belirtilmişti. Kanunsuz şekilde vergi toplanmasına itiraz eden Salad nahiyesindeki bazı seyyidlerin şikayet etmek üzere 1175/1762 yılında İstanbul'a başvurdukları anlaşılmaktadır. Amid'deki Salad nahiyesinde Muluca/Mevlevce karyesinden sâdât-ı kiramdan es-Seyyid Ali bin Yusuf, es-Seyyid ? bin Yusuf ve diğer bir seyyid İstanbul'a arzuhal ederek kendilerinin sâdâttan olup sahih-i neseb olduklarının İstanbul nükebasınca da tasdik edildiğine dair ellerinde temessük ve hüccetleri olduğunu beyan

112 DŞS 316, 24-126, Cemaziyelahir 1065.
113 DŞS 360, 302-1, 5 Receb 1152; Ercan Gümüş, **agt**, s. 242.
114 DŞS 316, 12-56, Cemaziyelahir 1065.
115 MŞS 248, 9-41, 20 Şaban 1100; V. Gürhan ve diğerleri, **248 Numaralı Mardin Şeriye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, İmak Ofset, İstanbul, 2007, s. 30.

etmişlerdir. Bunun gereği olarak sâdâttan rüsum-ı raiyyet ve bila-emr-i şerif tekalif alınmayacakken aynı karyeden iki kişinin raiyyet rüsumu talep ettiğini, ayrıca ehl-i örf taifesinin de tekalif-i şakka istediklerini şikayet etmişlerdir.[116] Belgeden, vergi muafiyetinin tahttaki padişahın onayını da gerektirdiği sonucuna varılmaktadır. Bundan hareketle, sâdâtın vergi muafiyetini kullanabilmesi için, ilgili tarihte tahtta oturan padişahın onayının arandığı anlaşılmaktadır. Yani kanun, kadimden konmuş olsa bile hüküm süren padişahın onayı olmazsa, imtiyazın/muafiyetin geçerliliğinin bulunmadığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Sâdât mensuplarının şikayet ettikleri konulardan biri de, yaşadıkları bölgedeki ahalinin onları zorlayarak, müşterek vergilere dahil etme çabalarıdır. Bu tür davalarda aynı bölgedeki ehl-i örf idarecilerin de ahaliye katılarak tekalif-i şakka talep etmeleri sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Buna dair çok sayıda şikayet merkez tarafından dikkate alınmış ve hemen hepsinde seyyidlerin incitilmemesi emredilmiştir. İlgili bir örnekte 1163/1750 yılında Musul'da Naim aşiretinden olan Seyyid İbrahim ve 6 seyyid İstanbul'a divana arzuhal ile şikayette bulunmuşlardır. Kendilerinin "sahihü'n-neseb sâdât"tan olduklarını beyan ederek Musul'da avarız ya da tekalife bağlı yerleri olmadığı ve kendilerinden raiyyet rüsumu alınması gerekmezken Musul kasabası sakinlerinin birlik olup üzerlerine düşen vergilere ortak olmaları gerektiğini ileri sürerek ehl-i örfün de tekalif-i şakka talebiyle üzerlerine geldiğini belirtirler. Anılanların vergi talebiyle incitilmemesine dair emr-i şerif Musul valisi ve kadısına gönderilmiştir.[117]

1163/1750 yılında Şeyh Senurice (?), belgede kuddise sırruhu'l-aziz methiyle övülür, evladından sâdâttan Seyyid Mümin ve üç seyyid İstanbul'a şikayete gelerek kendilerinin vergiye dahil emlak ve mülkleri olmadığı halde aynı kaza ahalilerinin birlik olup ödemeleri gereken vergi ve resimlerde bunlara da pay isabet ettiğini ileri sürdüklerini ve ehl-i örfün de bunlardan tekalif-i şakka talebinde bulunduğunu belirtmişlerdi. Amid kadısına buna engel olunması için emr-i şerif yollanmıştır.[118]

1163/1750 yılında Diyarbekir valisine, Amid mollasına ve Siverek kadısına gönderilen bir hükümden, Siverek'teki Ordu mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Osman ve es-Seyyid Hüseyin'in padişaha gidip sâdât-ı kiramdan olduklarını ve isbat-ı neseb olduklarına dair yanlarındaki senedlerini sundukları, resm-i raiyyet ile incitilmeleri gerekmezken Karekeçili aşireti zabitinin yanındakilerle kendilerine müdahale ettiğini şikayet ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun üzerine padişah bu kişilerin talepleri gereği incitilmemelerine dair emir vermiştir.[119]

1164/1751 yılında Amid kazası sakini sâdâttan Seyyid Yusuf ve diğer 11 seyyid İstanbul'a arzuhal edip sahihü'n-neseb olduklarına dair ellerinde İstanbul nükebasından temessük ve hüccetleri olduğunu belirtmişlerdir. Üzerlerine emr-i şerif gereği konmuş avarız, hazeriyye ve diğer vergileri hisselerine göre verirlerken ehl-i örfün tekalif-i şakka talebiyle kendilerini rencide ettiğini, Kiki aşireti beyleri Ömer, Hacı ve Abbas'ın bunlara "*siz bizim zabiti olduğumuz cemaat reayasındansınız*" diyerek resm-i raiyyet talep ettiğini şikayet etmişlerdir. Amid mollasına hitaben kaleme alınan fermanda, anılanlardan tekalif-i şakka ve resm-i raiyyet alınmaması ve rencide edilmemeleri emredilmiştir.[120]

1167/1754 yılında Siverek kadılarına gönderilen hükümden, Siverek kazasına

116 DAD 2, 283-1, evasıt-ı Zilkaide 1175.
117 DAD 1, 172-1, evail-i Muharrem 1163.
118 DAD 1, 191-6, eval-i Ramazan 1163.
119 DAD 1, 189-5, evahir-i Şaban 1163.
120 DAD 1, 201-2, evahir-i Safer 1164.

bağlı Ordu mahallesindeki Gülabi Cami-i Şerifi loğkeşi es-Seyyid Hasan adlı kişinin divana gidip, kendisinin bu kasabada avarız hanesine bağlı emlakı bulunmamasına rağmen ahalinin "*vaki olan tekalifden sen dahi bizimle ma'an hisse ver*" diyerek kendisini rencide ettiğini şikayet etmiş ve kanunsuz olan bu durumun engellenmesini istemiştir.[121]

1170/1757 yılında Kerkük kazasındaki Derbend mezraası Cemcemal karyesinden İmam Hüseyin evladından Seyyid Kenan ve Seyyid Arslan Ahmed İstanbul'a gelerek kendilerinin sâdât-ı kiramdan olduklarını ve sahih-i neseb olduklarının İstanbul nükebasınca onaylı olduğunu ve buna dair ellerinde temessük ve hüccet bulunduğunu belirttikten sonra kendi karye zabitinin rüsum-ı raiyyet talebiyle müştekileri rencide ettiğini şikayet etmişlerdir. Şehrizor beylerbeyine ve Kerkük kadısına kanun ile amel olunması emredilmiştir.[122]

1171/1758 yılında sâdâttan es-Seyyid Osman ve diğer 16 seyyid İstanbul'a giderek kendilerinin sahih nesebli seyyidler olup Seyyid Şeyh Zahidi evladı olduklarını, Amid'deki Ciska karyesinde tekalif gerektirecek bir toprakları olmadığını ancak karye ahalilerinin "*siz dahi bizimle hisse veriniz*" dediklerini ve ehl-i örf taifesinin tekalif-i şakka talep ederek kendilerini rencide ettiğini şikayet ederler. Bunun üzerine kendilerininin tekalif gerekçesiyle rencide edilmemesine dair emr-i şerif verilir.[123] Bu ve benzeri şikayetlerden halkın yani ahalinin ve ehl-i örfün vergi yükünü bu zümreye de dahil etme taleplerinden imtiyazlıların azımsanmayacak bir sayıda olduğu sonucuna varılabilir.

Dava konuları arasında seyyidlerin vakıf tevliyetleri de değinilmesi gereken hususlardandır. Bunlardan bir tanesi 1173/1760 yılında Atak sancağındaki Şi'rani ve Bab-ı Hasan karyelerindeki vakıftır. Sâdât-ı kiramdan Seyyid Pir Hasan Zeriki (Zirkî) ve Seyyid Battal Gazi evladından olan Seyyid Mahmud İstanbul'a arzuhal ederek anılan karyelerin kadimden Seyyid Pir Hasan Zeriki evladından Seyyid Gazi evladına vakf kaydedildiğini belirterek yanlarındaki temessukatı sunmuşlardır. Defter-i mufassal ve icmalde muharrir hususun defter-i hakanide mukayyed olduğu belirtilmiştir. Şikayetçiler, Atak mirlivaları Halil Bey ve İbrahim Bey'in, buraların kendi karyelerine bağlı olduğunu iddia ederek fuzulen zabt ettiklerini ve bunun önüne geçilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine paşaya gönderilen emirde mirlerin vakfa müdahalelerinin engellenmesi ve anılan karye mahsulatının defter-i hakani ve vakıf gereğince anılanlara teslim edilmesi tembihlenmiştir.[124] Ezraki seyyidlerine ait bu vakıf inceleme döneminde buradaki etkinliklerine işaret olarak kabul edilebilir.

Bir diğer vakıf davasında ise sâdâttan olan mütevelli kendi uhdesinde bulunan gelirlere ehl-i örf sınıfından kimselerin el uzattığını şikayet etmiştir. İlgili 1162/1749 tarihli belgede Seyyid Yusuf adındaki kişi, divana müracaat ederek Siverek kazasındaki

121 DAD 1-270-1, evail-i Cemaziyelevvel 1167.

122 DAD 2, 84-1, evahir-i Rebiülahir 1170.

123 DAD 2, 126-4, evail-i Safer 1171.

124 DAD 2, 188-1, evasıt-ı Rebiülevvel 1173; Bu tarihten önce ise 1575 yılında bu ailenin nakib defterinde kayıtlı olduğu belirtilmiştir. İlgili kayıt Nakibü'l-eşraf Taşkendli Muhterem Efendi tarafından tutulmuş bir defterdir ve Pir Hasan Zerraki evladından Şeyh Hacı Cafer b. Şeyh Ramazan'ın sâdât-ı kiramdan olduğu belirtilmiştir. Elazığ, Diyarbekir, Mardin ve çevresindeki Ezrakîler'in buraya Abbasiler devrinde ilk olarak Mardin çevresine gelerek yerleştiği, buradan çevreye yayıldığına dair kayıtlar Şerefhan'ın eserine dayandırılmaktadır. Ayrıntılar için bkz; Hasan Yüksel, **agm**, s. 424-427.

Cami-yi Kebir'in mütevellisi olduğunu beyan etmiş, "vakf-ı mezburun müstegallatı[125] kura ve mezari'" olmayıp müsakkafât[126] olduğunu belirterek anılan dükkan gelirlerinin ise vakıf çalışanlarına tahsis edildiğini, bu sebeple kimsenin buraya müdahale edemeyeceğini beyan edince mahalli idarecilere davacının korunmasına dair emir gönderilmiştir.[127]

Sâdât mensuplarının şikayetleri arasında cinayet davaları da yer almıştır. Bunlardan biri kardeşleri kurşunla öldürülmüş seyyidlerin davasıdır. 1170/1757 yılında Diyarbekir valisine ve Amid kadısına gönderilen hükümden anlaşıldığı kadarıyla, sâdât-ı kiramdan Seyyid Mehmed ve Seyyid Mahmud İstanbul'a arzuhal ederek Harput kazasına tabi Kavak adlı karyede sakin kardeşleri Seyyid Hasan Alemdar'ın kimseyle bir sorunu yokken evinde kalan misafirleri tarafından hukuksuzca öldürüldüğünü şikayet etmişlerdir. İddialarına göre "taife-yi Ekraddan cebabire Polatanlı aşiretinden Yusuf, Mahmud, Hüseyin uşaklarından Beyzade kardeşi Karo, Veli Ağanın yeğeni Hüseyin, Veli Ağa kardeşi oğlu Ali adlı meşhur şakiler" 116? senesinde maktulün evinde misafirken kendisini kurşunlayarak katletmişlerdir. Bunun üzerine maktul Seyyid Hasan Alemdar'ın katl şüphelilerinin görüldükleri yerde tutuklanıp yargılanmasına dair emr-i şerif verilmiştir.[128]

Gasb mağduriyeti de şikayet konuları arasındadır. 1170/1757 yılında Diyarbekir sakini tüccar taifesinden Seyyid Hasan'ın ticaret amacıyla İstanbul'a giderken yolda Adana'ya vardığında Adana vali kethüdası Hasan Efendi'nin Seyyid Hasan'ın yolunu kestiği ve bindiği atını istediği, vermeyince oğlu Seyyid Ahmed'e "*sen Kızılbaş kölesisin*" diyerek 500 değnek vurdurduğu ve 1500 guruş değerindeki küheylan kısrağını, silahını ve bisatını aldığı, ayrıca 5,5 kise akçesini gasb ettiği, şikayetinden anlaşılmaktadır. Bunun üzerine davanın mahallinde görülmesi için Musul valisi ve kadısına emr-i şerif gönderilmiştir.[129]

Daha önce malikane usulüyle aşiret mukataasını üstlenen sâdât konusunda değinilen bir belgede anıldığı üzere, gasba uğramış iki sâdât mensubu ve aşiretlerinin davasına da değinmek gerekir. Diyarbekir valisine ve Palu kadısına gönderilen hükümde, Kasım ve Mehmed Emin veledan-ı seyyid Mustafa, ki "zide kadruhuma" lafzıyla övülmüştür, ile Şeyh Bızıni aşiretinden bazı ahali ve reaya, divana gelip Diyarbekir voyvodalığı aklamından Şeyh Bızıni aşireti mukataasının adıgeçen Seyyid Kasım ve Seyyid Mehmed Emin'e ortaklıkla malikane usulü ile devredilmişken, 1175/1763 senesinde anılan aşiretten 300 hane yaylaktan dönerken Palu sancağındaki Bulanık nahiyesi sakini Milli aşiretinden Ömerganlı oymağının anılan nahiye eşkıyası ile anlaşıp üzerlerine hücum ettiğini, 60 adet bargir ve öküz, mal ve erzak ile 4000'den fazla koyunlarını, aynı haneler ihtiyarından Oklubeyoğlu adlı kişinin nakit 2500 guruşunu aldıklarını şikayet etmişlerdir. Ayrıca Palu beyzadelerinden olup Palu'da sakin olduğu anlaşılan Mustafa isimli kişi belgede eşkıyalıkla itham edilmiştir. Buna göre bu kişi de anılan

125 "Müsteğal'in cemi (cami'), meskufatdan yani üstü örtülü akâratdan mâ'dâ hasılat ve irad getiren şeylere itlak olunur ki müessesât-ı hayriyenin idamesi ve idaresi içün iktiza eden varidâtı /ve iradâtı getirmek üzere vakf edilmiş tarla ve arazi ve saire demekdir. Müfredi hiç kullanılmaz" (Mehmed Salahi Bey, **Kamus-i Osmani**, İstanbul, 1910, s. 486).

126 Sakf'tan türetilmiş bu kelime, üzeri damla örtülmüş yapıları ifade eder. Örnek olarak ev, han, hamam ve dükkanlar ilk akla gelenlerdir (Ferit Develliioğlu, **age**, s. 737).

127 DAD 1, 169-2, evail-i Zilkaide 1162.

128 DAD 2, 105-2, evasıt-ı Şaban 1170.

129 DAD 2, 111-3, evahir-i Şevval 1170.

eşkıyanın aldıkları tüm para, hayvan, emval ve eşyayı zimmetine almıştır ve davacılar talep ettiğinde ödemeye yanaşmamıştır. Davacılar, müteveffa Çeteci Abdullah Paşa'ya şikayet ederek konuya bir mübaşir tayin ettirip haklarını alacakken Paşanın vefat ettiğini belirterek davaya yeni mübaşirler atanmasına sağlamışlardır.[130]

Gasp konusunda son olarak, yukarıda meslekler kısmında ele alındığı üzere, 1174/1761 tarihli hükme, sâdât-ı kiramdan Seyyid Veli'nin İstanbul'a gelip şikayette bulunmasına değinmek gerekir. Buna göre, Çabakçur nahiyesindeki Eski Mardin karyesi sakinlerinden eşkıyadan Kılıçoğlu Ahmed, Mehmed, ve Hüseyin adlı eşkıyalar 7 neferleriyle 117? senesinde Seyyid Veli'nin ticaret için Palu kazasına giderken yanındaki 80 keçi, 50 teke, 2 adet kılıç, 1 kara sığır öküzü, 4 koyunu ve 4 Macar altını ve 10 guruş kıymetinde bir adet mendilini almışlar, kendisine fazlasıyla zulmetmişlerdi. Davacı gerek gasb edilen malların iadesi, gerekse maruz kaldığı haksızlığın cezasını istediğinde, yerel idarecilere davanın mahallinde görülmesi emredilmişti.[131]

Ahkam defterine miras davaları da yansımıştır. 1163/1750 yılında Bursa sakini Seyyid Ahmed, Seyyid Mehmed ve Seyyid Yakub adlı sâdâttan üç kardeş Amid'de vefat eden halalarının 1160/1747 yılında ölmesiyle geriye kalan mirasını talep etmişlerdir. Seyyid kardeşler Bursa'ya yanlarına gelen Amid sakini Hacı İsmail adlı kişinin halalarının ölümünden sonra kendilerine 5-10 guruşluk miras bıraktığını söylediğini, ancak buraya gidince menzil ve eşyaların değerinin 2000 guruştan fazla olduğunu gördüklerini, ancak Hacı İsmail'in buranın satışına engel olup bunlara mirası vermediğini İstanbul'a şikayete gelmişlerdir.[132]

5. 2 Davalı Olarak

Burada, örnek olması açısından eyaletin farklı birimlerinden seyyidlerin karıştığı birkaç davaya yer verilecektir, ki böylece dini imtiyaz taşıyan bu grubun bazı mesuplarının sanıldığı gibi riyazet içinde bir hayat sürmedikleri, bunların da sıradan halk gibi vaka-yı adiyeden sayılacak davalarla mahkemeye geldikleri anlaşılabilsin. Bundan hareketle sâdât ünvanı taşıyor olmanın, ünvanın gerektirdiği gibi yaşandığı anlamına gelmediği belirtilecek, bu hususu kontrol için kurulan nükeba kurumunun önemi bir kez daha vurgulanacaktır.

Hayvan davalarında davalılar arasında sâdâttan kimselere rastlanmıştır. 1153/1740 yılında Amid'in Şark Nahiyesinde Çertik adlı karye ahalisinden Ali bin Ramazan mahkemede es-Seyyid Ali bin Ömer aleyhine dava açmıştır. Mahkemede kendisine ait bir doru erkek bargirin üç sene önce Deveboynu adlı mevzide geceleyin kaybolduğunu ve sonra davalıda gördüğünü ileri sürer. Seyyid Ali ise cevabında bunu 6 ay önce satın aldığını belirtir. Davacıdan delil istenir ve Ali 2 şahit getirir. Mahkeme hayvanın Ali'ye teslimini emreder.[133]

1100/1689 yılında Mardin kazasındaki Kiki aşiretinden Melham bin Ali mahkemede Mardin sakini Seyyid Mahmud bin Seyyid Hasan aleyhine davacı olmuştur. Davalıda kendisine ait bir tay olduğunu belirtince, davalı bu tayı Saruhanoğlu Allaki adında birinden 8 guruşa aldığını beyan etmiştir. Davacı ise anılan Allaki'nin bundan 1 ay önce köylerini basan eşkıyadan olduğunu belirtmiş ve iki şahit ile atın kendisine ait olduğunu ispatlamıştır. Bunun üzerine dava konusu at, davalı sâdât mensubundan

130 DAD 2, 295-1, evahir-i Safer 1176.
131 DAD 2, 227-3, evail-i Receb 1174.
132 DAD 1, 189-2, evahir-i Şaban 1163.
133 DŞS 360, 240-3, 10 Safer 1153.

alınarak davacıya verilmiştir.[134]

Rüşvet ve irtikap suçları yüz kızartıcı fiiliyattan olup bundan hüküm yemiş sâdât ve sulahadan kimselere de rastlanmıştır. Bunlardan birinde, 1168/1755 yılında Harput ahalisinden Molla Hasan, Seyyid Mehmed, Molla Mahmud ve Çüngüşlü Hasan adlı kişilerin eşkıyadan bazı kişlerden rüşvet aldıkları iddiası ve "*iştika ve ihtilal-i memlekete bais oldukları*" suçlamasıyla İstanbul'da tutuklandıkları kaydedilmiştir. Anılanlar bir divan çavuşu nezaretinde memleketlerine gönderilmişlerdir.[135]

Davalı sâdât konusunda belki de en dikkat çekeni eşkıya ile şekavete çıkan nakib'ül-eşraf kaymakamının durumudur. Daha ilginci ise soydukları kişinin alelade biri olmayıp, İstanbul'da görevli turnacıbaşı[136] ünvanlı üst düzeyde askeri bir görevli olmasıdır. 1171/1758 yılında Turnacıbaşı Sadık adlı kişinin divana şikayetinden anlaşıldığı kadarıyla, kendisi, veziriazamdan Harput kazasının nizamı için yazılmış bir nezri götürmüştür. Turnacıbaşı Sadık bu vazifesinin yanında diğer bir takım görevleri de yerine getirmiş, İstanbul'a dönerken yolda soyulmuştur. Şikayetten Harput kazasına bağlı Kesrik adlı karyede firari olan kaza ahalisi eşkıya Çötelioğlu Mahmud ve Nakib kaymakamı İsmail adlı kişilerin turnacıbaşını muhasara edip, yanındaki eşya ve emvalini gasp ettikleri anlaşılmaktadır. Turnacıbaşının yanındaki 200 adet Acem altınının, 240 guruşluk beyaz akçenin, bir yaldızlı takımıyla divan rahtı ve ikisi gümüşlü 3 aded kılıcının, bir aded simli hançerinin, bir zerdevan kürkünün gasbedildiği belirtilmiş ve yerel idarecilere bu zararın tazmin ve tahsil edilmesi emredilmiştir.[137]

Bir yaralama davasında şikayet edilen kişi es-Seyyid Hüseyin bin Mustafa'ydı. 1152/1739 yılında Amid mahkemesine gelen Mehmed bin Murtaza adlı şabemerd/ergen, mahkemede davalının bundan 6 ay önce kendisini yaraladığını, mezbur Hüseyin ile davalık olduğunu ve 50 guruş üzere sulh etmişken 90 guruş değerindeki nafakasının da bu ödemeye eklendiğini, bu suretle anlaştıklarını beyan etmişlerdir.[138]

Irz davaları gibi yüz kızartıcı suça giren kayıtlarda sâdât mensuplarına rastlanmıştır. 1136/1733 yılında Rahime adlı bir kadın, bu türden bir şikayetle mahkemeye başvurmuştu. Bu davada Amid'deki Çüngüş nahiyesine bağlı Eyatahir/Estahir adlı karye sakini Rahime binti Mustafa, es-Seyyid Ömer bin Mehmed'in kendisini kaçırarak 4 ay boyunca zorla alıkoyduğunu ve hamile bıraktığını, ayrıca değnekle dövdüğünü şikayet etmişti.[139]

134 MŞS 248, 4-20, 7 Şaban 1100; V. Gürhan ve diğerleri, **248 Numaralı Mardin Şeriye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, İmak Ofset, İstanbul, 2007, s. 24.

135 DAD 2, 31-1, evail-i Zilkaide 1168.

136 Yeniçeri Ocağı'nın yüksek rütbeli zabitlerinden bir makamdır. Haseki adıyla bilinen bu askeri gruba bu adın verilmesi Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar geriye götürülmektedir. Sultan av sırasında havalanan turna sürüsünü yaklayan 68. ortaya ait tazının turna yakalamasına hayran kalmış ve bu ortanın hesekisinin yevmiyesine bir akçe zam yapmıştır. Böylece bu oda, diğer hasekilerin üstüne çıkmış ve ağası da turnacıbaşı adıyla anılır olmuştur. 17. yüzyılda sayıları 468'e kadar çıkmış bu odanın başında bulunan ağa, altı bölük ağasının en düşük rütbelisiydi. Seferde padişahın yanında bulunan bu oda, divana da iştirak ederdi. Padişahın av işleri de odanın görev sahasındaydı. Taşrada kale muhafazasında bulunmaktan başka, şehir muhafazası, donanmaya katılmak ve itfaiyenin teftişi gibi geniş bir çalışma sahasında yer alabilirlerdi (Abdulkadir Özcan, "Turnacıbaşı", **DİA**, Cilt: 41, İstanbul, 2012, s. 428).

137 DAD 2, 128-1, evasıt-ı Safer 1171.

138 DŞS 360, 315-1, 3 Cemaziyelevvel 1152.

139 DŞS 352, 4-9, 8 Zilkaide1136.

Alacak verecek davalarında sâdât mensuplarına rastlanmıştır. 1100/1689 yılında Mardin sakinlerinden Feyyaz bin Şeyh Musa adlı kişi Seyyid Salih adlı kişiden davacı olmuştur. Anılanın kendisine 6 guruş borçlu olduğunu iddia ederek 2 şahit desteğiyle davalı seyyidi mahkum ettirmiştir. Mahkeme borcun ödenmesini emretmiştir.[140]

6. İMTİYAZDAN SAYILMAYAN VERGİLER

Seyyidlerin vergi muafiyetine dair bazı imtiyazlara sahip olması, bütünüyle vergiden affolundukları şeklinde kabul edilmemelidir. Nitekim mevcut belgelerden birinden seyyidlerin de üzerine vergi tahakkuk ettirildiği anlaşılmaktadır. Buna dair bir belgede seyyidler haksız vergi talebinden şikayetçi olmuşlardır. Harput kazasındaki Herdi aşiretinden Hersini adlı karye sakini sâdât-ı kiramdan Seyyid Molla Hüseyin bin Osman ve 4 seyyid, İstanbul'a giderek arzuhalde bulunmuşlardır. Yükümlü oldukları avarız, imdad-ı hazeriyye vesair vergileri öderlerken köyden iki kişinin kendi vergilerini de bunlara pay ederek zulmettiklerini belirtmişlerdir.[141] Yukarıda davalı sâdât konusunda değinildiği üzere, eğer vergi muafiyetinin sultanların rızasına bağlı olduğu varsayılırsa 1174/1761 yılında tahtta bulunan Sultan III. Mustafa'nın[142] Harput yöresindeki bazı sâdât mensubuna vergi imtiyazı tanımadığı sonucuna varılabilir.

Avarız, imdad-ı hazeriyye ile imdad-ı seferiyyenin sâdât mensuplarına ödettirildiği anlaşılmaktadır. Seyyid ünvanlı bir imamın şikayeti bu duruma örnek olmaktadır. Eimme ve sâdâttan olan Seyyid Ali Halife Çermik'te Midye adlı karyede imam iken emr-i şerifle buyurulan avarız ve hazeriyyeden kendisine isabet eden hisseye razı olduğunu beyan etmiş, ancak karye ahalisi bunu daha fazla ödemesini ve ehl-i örf taifesi de tekalif-i şakka talebinde bulununca divana şikayet etmiştir.[143]

Ağnam vergisinin sadece kendi geçimlikleri için olan kısmına vergi vermeyen sâdâtın, diğer amaçlarla hayvan beslediğinde vergiye tabi olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan adet-i ağnam vergisine itiraz eden sâdâttan bazılarının davasına değinmek gerekir. 1168/1755 yılında Mardin kazasının Tizyan karyesinde sâdâttan Seyyid Mustafa, Seyyid Hasan ve Seyyid Resul adlı kişiler belgede "*zide şerefuhum*" ifadesiyle tazim edilmişlerdir. Kendilerinin sâdât-ı kiramdan olup sahih-i neseb olduklarına dair İstanbul nükebasınca verilmiş temessükü sunarak kendi taayyüşleri/geçimleri için 150 koyun beslediklerini ve bundan adet-i ağnam alınmak icap etmezken bu işe memur olanların kendilerinden adet-i ağnam talep ettiklerini ve rencide ettiklerini şikayet etmişlerdir. Sultandan kanunu sormuşlardır ve cevaben sâdât-ı kiramdan olduğunu ve sahih-i neseb durumlarını İstanbul nakibinden isbat edenlerin geçimleri için besledikleri hayvanlardan ağnam vergisinin alınmayacağının kanun olduğu belirtilmiştir.[144]

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin doğudan batıya geniş bir sahasında sâdâta rastlanmaktaydı. Bu kimselerin kendi yaşam bölgelerinde etkin oldukları, hatta yerel idarede de söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Amid için bu etkin aileler arasında Nakşibendi tarikatı liderliğini de üstlenmiş Hocazadeler/Azizzadeler dikkat çekmektedir. Ezraki, Be-

140 MŞS 248, 28-130, evasıt-ı Zilkaide 1100; V. Gürhan ve diğerleri, **age,** s. 57.

141 DAD 2, 248-4, evahir-i Zilkaide 1174.

142 1757-1774 yılları arasında Osmanlı Padişahı Sultan III. Mustafa'dır (https://www.devletialiyyei.com/sayfalar.php?Detay=6, (13.06.2018 tarihinde ulaşıldı); Mücteba İlgürel, "*III. Mustafa*", **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul, C. 11, s. 151-163).

143 DAD 2, 126-2, evahir-i Muharrem 1170.

144 DAD 2, 10-2, evasıt-ı Rebiülevvel 1168.

hadinan, Güran, Naim ve Herdî aşireti içinde seyyid ünvanlılara rastlanmıştır. Gergerî, Zoharan-ı Büzürg, Sürgücü, İliyan, Söydü, Rahveran-ı Buhan(?), Şeyh Bızıni gibi aşiretlerin mukataa gelirlerini toplayan yerel görevliler arasında da sâdât mensupları vardı.

Sâdât mensuplarının icra ettiği askeri vazifelere bakılınca bunların askeri ünvanların en tepesindeki vezirizamlıktan aşağıya doğru imamla biten beratlılar listesindeki her kademedeki çeşitli memuriyetleri icra edebildiği sonucuna varılmaktadır. Eğer belirgin bir alan ifade etmek gerekirse ilmi payeleri havi makamları işgal ettikleri ileri sürülebilir.

Ticeretle uğraşan sâdâtın bac-ı mürurdan muaf olduğu ulaşılan sonuçlardan biridir.

Sâdât mensuplarının itirazıyla ulaşılan olgulardan biri, resm-i raiyyetten anılanların muaf olduğudur. Bu tür itirazların hepsine verilen resmi cevapta bu vergiden muaf oldukları açıkça zikredilmiştir. Böylelikle, sâdâtın kimseye raiyyet olmadığı anlaşılmaktadır.

Sâdâttan vergiye gelen itirazlardan bunların bütünüyle her türlü vergiden muaf tutulduğu sonucu çıkmamaktadır. Nitekim sâdâtın ağnam/koyun vergisi verdiği anlaşılmaktadır. Hayvan vergisinde ölçü, kendi geçimleri için olan kısmına vergi verilmeyeceği şeklindedir. Ayrıca, avarız vergisi, imdad-ı hazeriyye ve imdad-ı seferiyye ödedikleri anlaşılmaktadır.

Vergiye dair olgusal tespitimiz, padişahın emr-i şerifinin bu konuda belirleyici olduğu şeklindedir. Kabaca söylenecek olursa, gelenek haline dönüşmüş vergi muafiyeti, resm-i raiyyet, resm-i cürüm, bac-ı mürur gibi kalemleri içermektedir. Bunların dışındaki vergilendirme tahtta oturan hükümdarın yetkisindedir. Son tahlilde yükümlülüklere dair muafiyet ve keyfiyet tahttaki padişahın takdirine bağlıydı.

Sâdât mensuplarını vergi ortaklığına dahil etmeye çalışan vergi mükellefi ahali ve ehl-i örf davalarının niceliği, imtiyazlı sâdât zümresinin azımsanmayacak bir yekün tuttuğunu düşündürmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

1. BOA, MAD-9518, 62,
2. DAD (Diyarbekir Ahkam Defteri) 1 ve 2 Numaralı Defterler,
3. DŞS (Diyarbekir Şer'iyye Sicili) 360-352-316 Numaralı Defterler,
4. MŞS (Mardin Şer'İyye Sicili) 248 Numaralı Defter.

Araştırma (Telif) Eserler

5. **248 Numaralı Mardin Şeriye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, (Hazırlayan: A. Kankal-İ. Özcoşar- H.H. Güneş-V. Gürhan), İstanbul, 2007.
6. Adak, Abdurrahman, "*Güneydoğu Anadolu'da Seyyidler*", **Marife**, Yıl: 4, Sayı: 3, Kış 2004, s. 383-395.
7. Alkan, Mustafa, **Osmanlılarda Hilâfet**, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997.
8. Arendonk, C. Van, "*Şerif*", **İA**, C. 11, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, s. 435-442.
9. Artan, Tülay, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam**, TVYY, İstanbul, 1998.

10. Ateş, Ahmet, **Türkmen Anarşizmi Bir Mekansızlığın Tarihi**, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2016.

11. Barkey, Karen, **Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çeviren: Zeynep Altok, TVYY, İstanbul, 2015.

12. Başarır, Özlem, "*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar*", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 54, 2 (2014), ss. 251-284.

13. Bırifkani, Seyyid Mahmud, **Bırifkan Seyyidleri**, Poyraz Ofset, Ankara, 2011.

14. Bulduk, Abdulgani Fahri, **Diyarbakır Valileri**, (hazırlayanlar: E. Tanrıverdi-A. Taşğın) Medrese Yayınları, Ankara, 2007.

15. Demlikoğlu, Uğur, "*XVI. Yüzyılda Siirt'in Sosyo Ekonomik Durumu"*, **History Studies**, Volume 10 Issue 1, p. 61-84.

16. Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1999.

17. Diyarbekir Ahkam Defterleri, C. 1-2, (editör: Ahmet Zeki İzgöer), Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 2016.

18. Dönmez, İbrahim Kâfi, "*Murabaha*", **TDVİA**, Cilt: 31, İstanbul, 2006, s. 148-151.

19. Eldem, Edhem-Goffman, Daniel-Masters, Bruce, **Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep-İzmir ve İstanbul**, (çeviri: Sermet Yalçın), TVYY, İstanbul, 2000.

20. Gümüş, Ercan, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası**, Gazi Üniversitesi SBE, (basılmamış doktora tezi), Ankara, 2014.

21. Haig, E. W., "*Seyyid*", **İA**, C. 10, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001.

22. Hatiboğlu**,** Mehmed Said, **Hilafetin Kureyşiliği, İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik**, Kitabiyat, Ankara, 2005.

23. Işık, Ayhan, "*Nakîbüleşraflık Müessesesi'nin Tarihi Serüveni*", **Din ve Hayat Dergisi**, Sayı 23, Ekim 2014, s. 60-65.

24. İlgürel, Mücteba, "*III. Mustafa*", **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul, C. 11, s. 151-163.

25. İnalcık, Halil, "*Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü*", ss. 9-15, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam**, (editör: Tülay Artan), TVYY, İstanbul, 1998, s. 13.

26. İnciciyan, P.G., **XVIII. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Devleti**, Birleştirilmiş PDF, (https://twitter.com/b_muverrih/status/736518149147897856, 20,05.2018 tarihinde ulaşıldı), s. 1-69.

27. İpşirli, Mehmet, "*Mehmed Zeynî Efendi*", **TDVİA**, Cilt: 28, İstanbul, 2003.

28. Kallek, Cengiz, "*Müd*", **TDVİA**, Cilt: 31, İstanbul, 2006.

29. Kazıcı, Ziya, **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, Kayıhan Yayınları İstanbul, 2014.

30. Keskin, Necat, **Akışkan Kimlikler: Etnik ve Dini Kimlik Arasında Becirman Seyyidleri**, Hacettepe Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014.

31. Khoury, Dina Rizk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834**, (çeviri: Ülkü Tansel), TVYY, İstanbul, 2003.

32. Kılıç, Hülya, **Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

33. Küçükaşçı, Mustafa S., "*Seyyid*", **TDVİA**, C. 37, İstanbul, 2009.

34. Küçükaşçı, Mustafa, "*Tarihî Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı*", **Osmanlı Araştırmaları, XXXIII**, editörler: Halil İnalcık vd., İstanbul, 2009, s. 87-129.

35. Mehmed Salahi Bey, **Kamus-i Osmani**, İstanbul, 1910.

36. Mısıroğlu, Kadir, **Hilâfet (Geçmişi ve Geleceği ile)**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1993.

37. Özcan, Abdulkadir, "*Turnacıbaşı*", **TDVİA**, Cilt: 41, İstanbul, 2012, s. 428.

38. Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 3, MEB, İstanbul, 1971.

39. Pekasil, Tahir, "*Dini Statü Tiplerinde Farkılılaşma: Cizre Örneğinde Şeyh, Molla ve Seyyidler*", **TAKSAD**, Vol. 2, No. 4, December 2013, s. 24-54.

40. Sahillioğlu, Halil, "*Avarız*", **TDVİA**, Cilt: 4, İstanbul, 1991, s. 108-109.

41. Sarıcık, Murat-Kargı, İsmail, "*Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi*", (Tanıtım ve Değerlendirme)", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 2012, s. 175-184.

42. Sarıcık, Murat, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi**, Ankara, TTK, 2003.

43. Söylemez, M. Mahfuz - Demir, Abdullah, **1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakçur Livası**, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, 2010.

44. Subaşı, Necdet, "*Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneğinde Dinsel İtibarın Kategorileri*", **İslamiyat**, II, (1999), Sayı: 3, s. 121-140.

45. Şimşek, Muttalip, "*Osmanlı Devleti'nde Nakîbüleşraflık Müessesesi ve Bu Müesseseye Bağlı Kaymakamlıklar (19. Yüzyıl)*", **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 19, 2018, s. 401-431.

46. Tabakoğlu, Ahmet, "*İmdadiyye*", **TDVİA**, Cilt: 22, İstanbul, 2000, s. 221-222.

47. Tufan Buzpınar, "*Nakîbüleşraf*", **TDVİA**, C. 32, İstanbul, 2006.

48. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "*Osmanlılar'da Nakîbü'l-eşraflık*", **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, 1984, s. 161-162, Yayına Hazırlayan: Ali Dadan, **Marife**, Yıl 4, Sayı: 3, Kış: 2004, s. 451-458.

49. Yüksel, Hasan "*Artuklu'dan Cumhuriyet'e Ma'mûretü'l-Aziz'de Bİr Seyyid Şeyh Ailesi: Pir Hasan Zerraki Ailesi*", **Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Kitabı**, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, (https://www.researchgate.net/publication/269634248_ARTUKLU%27DAN_CUMHURIYET%27E_MA%27MURETU%27L-AZIZ%27DE_BIR_SEYYID_SEYH_AILESI_PIR_HASAN_ZERRAKI_AILESI, 15.10.2018 tarihinde ulaşıldı).

Dijital kaynaklar

50. https://www.devletialiyyei.com/sayfalar.php?Detay=6, (13.06.2018 tarihinde ulaşıldı).

51. http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/, (15.05.2018 tarihinde ulaşıldı).

CHAPTER 114

DİJİTAL HALKLA İLİŞKİLER EKSENİNDE KONU YÖNETİMİ VE TWİTTER

Emel Demir ASKEROĞLU[1]

1 Öğretim Görevlisi Dr. Emel Demir ASKEROĞLU

GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler ile birlikte dijitalleşme yaşantımızın her alanında varlığını göstermeye başlamıştır. Özellikle bilgisayar teknolojisinin gelişmesi dijitalleşmenin iletişim teknolojilerinde kullanılmaya başlanması sonucu hayatın büyük bir alanını kapsar hale gelmektedir. Matbaanın icadı ile başlayan bu süreç bilgisayarın icadı ve internetin keşfi ile zirve yaparak, iletişim açısından oldukça önemli gelişmeler sağlamıştır. İnternet teknolojisinin hızla gelişimi ve kullanımının yaygınlaşması sosyal medyanın bir mecra olarak kullanılmasına etken olmuştur. Günümüzde hızla yaygınlaşan sosyal medya araçları iletişimin online olarak gerçekleşmesini sağlayan bir mecra

İnternet 1989'dan önce soğuk savaş döneminde ortaya çıkmıştır. "Ağ" ilk kez Amerikan askeri karargahı Pentagon'da 1969'da başlamıştır. Pentagon'un İleri Araştırma Proje Dairesi'nin baş harflerinden oluşan ARPA (Advanced Research Project Agencey) başlarda ARPA net olarak adlandırılır. Amacı sınırlıdır. ARPA Amerika'nın farklı bölgelerinde çalışan askeri sözleşmeli bilginlerin kaynaklarını bir havuzda toplamak ve kullandıkları pahalı ekipmanı paylaşmalarını sağlamak çabasındaydı. Akıllarına sonradan gelen bir düşünceyle mucitleri, mesaj göndermenin bir yolunu buldular ve böylece elektronik posta 'email' doğdu (Giddens, 2012). Türkiye'de fiziksel olarak ilk internet bağlantısı, TÜBİTAK-ODTÜ'nün ortak çalışmaları sonucunda 23 Ekim 1992'de Hollanda'nın NIKHEF Araştırma Merkezi ile ODTÜ arasında X.25 kullanılarak yapılmıştır. 5 Nisan 1993'de 64 Kbit'lik ODTÜ-NSF hattının hazır olmasının hemen ardından; internet, 21 Nisan 1993'te Türkiye'nin genel kullanımına sunulmuştur (Kul, 2009). İnternet teknolojisinin ülkenin genel kullanımına açılması ile birlikte, kullanımı hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Gerek alt yapı gelişmeleri gerekse ilerleyen teknoloji ile birlikte medya yakınsamasının etkisiyle kullanıcılar hızla yaygınlaşmıştır. Medya yakınsaması ile tüm teknolojik aletler birbiriyle etkileşim halinde kullanılmaktadır. Akıllı televizyonlar ile internete bağlanılmakta, Facebook hesabına giriş yapılmakta hatta internet ağı üzerinden arama gerçekleştirilmekteyken, akıllı telefonunuzdan televizyon izlenmekte, filmleri indirebilmekte ve haber takibi yapılmaktadır. Tüm bu gelişmeler sayesinde kullanıcı sayısının artması yeni bir mecranın hızla gelişmesinde etken olmuştur. Yeni medya bir diğer adıyla sosyal medya dijitalleşmenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Sosyal medya, gelişen bilgisayar ve internet teknolojilerinin etkisiyle birlikte geleneksel medyanın dijital ortama dönüştürülmesi olarak da ifade edilmektedir. Bu dijital ortam kullanıcılarına etkileşimli bir alternatif sunmaktadır (Misci, 2006).Sosyal medyanın hızla yaygınlaşması ile birlikte önemli bir mecra haline gelmiştir.Kullanımının yaygınlaşması ve gündelik hayatta ulaşılabilirliğinin kolay olması, hedef kitlelerine ulaşmak için kurum ve kurulaşlar için de önemli bir mecra haline gelmiştir.

DİJİTAL İLETİŞİM ARACI OLARAK SOSYAL MEDYA

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte dijitalleşmenin yaygınlaşması, sosyal medyayı yeni bir mecra olarak karşımıza çıkarmaktadır.Günlük hayatta yoğun bir kullanıcı potansiyeli ile bir çok yaş grubu tarafından kullanılan sosyal medya üzerine oldukça fazla tanım bulunmaktadır.

Sosyal medya, mobil ve web tabanlı teknolojileri kullanarak, son derece etkileşimli platformlar oluşturmak için bireylerin ve toplulukların paylaşım yaptığı, içeriğin kullanıcılar tarafından oluşturulduğu ve bu içeriklerin yine kullanıcılar tarafından tartışılıp değiştirildiği yeni bir iletişim ortamı olarak ifade edilmektedir (Kietzmann et al., 2011).

Başka bir tanıma göre sosyal medyayı işbirlikçi, kullanıcı yaratımlı online içerik olarak tanımlamaktadır. Sosyal medyayı ölçülebilir, ve erişilebilir teknolojiler olarak da açıklamak mümkündür (Akar, 2010).

Geniş bir yelpazeyi kapsayan sosyal medya, bloglar, ağızdan ağıza forumlar, şirketlerin sponsor oldukları tartışma platformları ve sohbet odaları dahil bir çok alanı kapsamaktadır. Tüketici e postaları, ürün yada servis derecelendirme web siteleri, forumlar, microbloglar, dijital ses, görüntü, film ve fotoğraf paylaşım platformaları ve sosyal ağ sitelerini içermektedir(Mangold &Faulds , 2009). Mangold ve Faulds (2009), sosyal medyayının geniş yelpazesini tanımlarken aşağıdaki tabloda bulunan örnekleri vermektedir.

Tablo1. Sosyal medya örnekleri

- Sosyal Ağ siteleri (MySpace, Facebook, Faceparty)
- Yaratıcılık Paylaşım siteleri: Video paylaşım sitesi (YouTube)
- Fotoğraf paylaşım sitesi (Flickr)
- Müzik paylaşım sitesi (Jamendo.com)
- Içerik paylaşım sitesi (Piczo.com)
- Genel fikri mülkiyet paylaşım siteleri (Creative Commons)
- Kullanıcı destekli Bloglar (The Unofficial Apple Weblog, Cnet.com)
- Şirket destekli websitesi/bloglar (Apple.com, P&G's Vocalpoint)
- Şirket destekli yardımlaşma siteleri (Dove's Campaign for Real Beauty, click2quit.com)
- Özel davetli siteler (ASmallWorld.net)
- İş ağları (LinkedIn)
- Ortak Çalışma siteleri (Wikipedia)
- Sanal Dünyalar (Second Life)
- Ticari Topluluklar (eBay, Amazon.com, Craig's List, iStockphoto, Threadless.com)
- Podcasts (''For Immediate Release: The Hobson and Holtz Report'')
- Haber Dağıtım Siteleri (Current TV)
- Eğitim Materyallari Dağıtım Siteleri (MIT OpenCourseWare, MERLOT)
- Açık Kaynak Yazılım toplulukları (Mozilla's spreadfirefox.com, Linux.org)
- Kullanıcıların çevrimiçi haber öykülerini önermelerine olanak veren sosyal yer imi siteleri, Müzik, video vb. (Digg, del.icio.us, Newsvine, Mixx it, Reddit)

Sosyal medya üzerine çalışmaları olan Michael Fruchter, sosyal medyayı 5 C ile tanımlamaktadır. Fruchter'e göre sosyal medya; Conversation (sohbet, iletişim), community (topluluk), commenting (yorumlamak), collaboration (uyum, işbirliği) ve Contribution (katkı).'dan oluşur. Bu tanımları aşağıdaki biçimde açıklamaktadır (Fru-

cherdan akt. Askeroğlu, 2010):

Conversation (Sohbet, iletişim): Sosyal medyanın temelinde karşılıklı iletişim vardır. Ortak ilgi alanlarına sahip olduğunuz kişiler ile farklı alanlarda yapacağınız paylaşımlar, sosyal medyadaki varlığınızdır.

Commenting (Yorumlamak): Sosyal medya paylaşımlarının temel öğelerinden biri yorumlamaktır. Diğer insanların, firmaların ve grupların paylaşımlarına yorumlarınız ile yapacağınız katkı hem sosyal medyanın, hem de sizin sosyal çevrenizin gelişmesinde önemli bir noktadır.

Community (Topluluk): Aynı gerçek hayattaki gibi, yukarıdaki iki maddenin sonucu olarak belirli alanlar üzerinde oluşan topluluklar, sosyal medyanın sosyal kısmını oluşturur.

Collaboration (Uyum, işbirliği): Sosyal yaşamın da temelinde olan işbirliği kavramı, sosyal medyanın gelişimini sağlayan önemli bir araçtır. Sosyal medyanın sosyal toplulukları, kişiler arası uyum ve işbirliği sonucu oluşur.

Contribution (katkı): Sosyal medyada var olmanın gerektirdiği temel öğe; "Hayatın hiçbir alanında vermeden alamayız" Aynı şekilde sosyal medyada sağladığımız katkı oranında yer alırız, karşılık buluruz.

Teknolojinin hızla ilerlemesi ile kullanımı yaygınlaşan sosyal medya, kullanıcılarına etkileşimli bir iletişim ortamı hazırlamak ile birlikte bireylerin yaratıcılığını arttırabileceği aynı zamanda yorum ve fikir paylaşabilecekleri imkanlar sağlamaktadır. Yapılan tüm tanımlardan yola çıkarak, sosyal medyanın özellikle iletişim teknolojisi olarak, iki yönlü simetrik iletişime imkan verdiğini söylemek de mümkündür. Bu nedenle yalnızca bireylerin kullanımına değil aynı zamanda iş yaşamında da işletmeler açısından fırsatlar sunan bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Özellikle hedef kitlesi ile iletişimi arttırıcı bir kanal olarak kullanmak mümkündür. Bu nedenle halkla ilişkiler açısından önemli bir mecra haline gelmiştir.

SOSYAL MEDYA VE HALKLA İLİŞKİLER

Günümüzde sosyal medya, halkla ilişkiler için bir araç olarak kullanılmaktadır. Kurum ve kuruluşlar hedef kitlelerine ulaşabilecekleri bir araç olarak sosyal medya hesaplarını kullanmaktadır.

Sosyal medya, halkla ilişkiler uygulayıcıları için hedef kitle (halk) ile etkileşimde bulunmaları için çok sayıda fırsat sunmaktadır. Sosyal medyanın sunduğu yeni teknoloji biçimleri ve bu teknolojileri günlük yaşamlara entegre edilmesi ile birlikte gelişmeler yaşanmıştır. Halkla ilişkiler uygulayıcıları da bu gelişmelerden faydalanarak sosyal medyayı yaygın biçimde kullanmaktadır. Sosyal medyada çıkan yeni araçlar kullanıcıları için fayda sağlamaktadır. Bu araçların çeşitlilik göstermesi ile birlikte halkla ilişkiler uygulayıcıları da bu araçların meslekleri için nasıl kullanabileceklerinin yollarını aramaya başlamışlardır. Sosyal medya kullanımı halkla ilişkiler uzmanlarınca özellikle düşük bütçeli işler için oldukça avantajlı bir mecra olarak görülmektedir(Curtis et all. , 2010).

Sosyal medyayı bir iletişim aracı olarak kullanımının başlanması ile birlikte halkla ilişkiler uygulayıcılarına daha fazla kanaldan hedef kitlelere ulaşma imkanı doğmuştur. Daha geniş kitlelere ulaşmak, bilgi akışını sağlamak ve kamuoyu ile etkileşim halinde olmak onlarla iletişim kurmak dahası medya ile ilişkileri güçlendirmek için sosyal medya kullanımı önemli görülmektedir (Eyrich, et all., 2008).

Sosyal medyanın ortaya çıkışı ve artan popülaritesi halkla ilişkiler uygulamalarını değiştirdiğini söylemek mümkündür. Halkla ilişkiler uygulayıcıları için geniş bir yelpazede paydaşlarla etkileşim kurma fırsatı sağlayan sosyal medya, Wright ve Hinson, 2010 yılında yapmış olduğu araştırmaya göre, çoğu halkla ilişkiler uzmanının, sosyal medya araçlarının önemli olduğunu düşündüğü ortaya çıkmıştır. Katılımcılar, % 77'si gerçekleştirdikleri organizasyonlarda Facebook ve Linkedin gibi sosyal ağların önemli olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların % 65'i Twitter gibi mikro blog sitelerinin önemli olduğunu düşünmektedir. YouTube gibi video paylaşımlarının %65'inin önemli olduğunu ve % 57'si blogların önemli olduğunu düşünüyordu. Günümüzde sosyal medyanın kullanımının hızla arttığını düşündüğümüzde bu anketteki oranların da çok daha yüksek olabilmesi mümkündür. (DiStasoa et all., 2011)

Sosyal medyanın yoğun olarak takip edilmesi, önemli kuruluşların hatta ülkelerin sosyal medyada yer alması, nedeniyle sosyal medyayı ölçmek ve yönetmek önemli hale gelmiştir. Sosyal medya araçlarındaki çeşitlilik halkla ilişkiler uygulayıcıları için yeni bir ortam oluştururken bu ortamları nasıl kullanacakları hakkında daha fazla düşünme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bir kurumun etki alanı geniş bir ortamda mesaj yayabilecek durumda olması onun daha hızlı ve verimli olması, ancak uygun araçların ve taktiklerin kullanılması ile mümkün olmaktadır. Burada en büyük zorluk sosyal medyayı stratejik olarak nasıl kullanılacağı ve nasıl ölçümleneceği kısmıdır. Çünkü ölçümleme yalnızca takipçi sayısı ve destekleyici sayısı ile ölçümlenmemelidir.(Kietzmann, 2011).

Kietzmann, sosyal medyanın işlevselliğini ve halkla ilişkiler uygulayıcılarının bu işlevsellikten nasıl faydalanabileceklerini açıklamak için sosyal medya işlevini anlatan bir petek oluşturmuştur. "Sosyal Medya Bal Peteği"olarak isimlendirilen bu petek ile sosyal medyanın işlevselliğinin işletmelere olan katkısı da ele alınmaktadır.

Şekil 1 Sosyal medya bal peteği (sosyal medyanın işlevselliği)

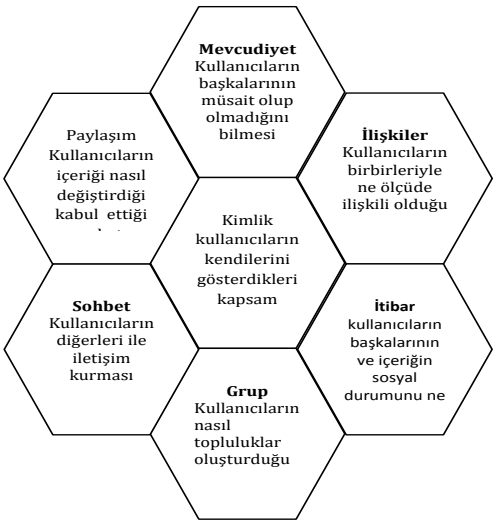

Kaynak: J.H. Kietzmann, H. Kristopher, I.P. McCarthy, B. S. Silvestre, "Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media", Business Horizons 54, 241—251 doi:10.1016/j.bushor.2011.01.005

Şekil 2: Sosyal medya bal peteği (sosyal medyanın işlevselliğinin işletmelere etkisi)

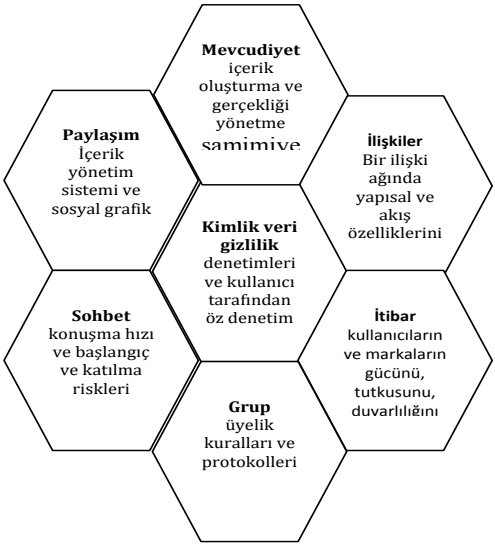

Kaynak: J.H. Kietzmann, H. Kristopher, I.P. McCarthy, B. S. Silvestre, "Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media", Business Horizons 54, 241—251 doi:10.1016/j.bushor.2011.01.005

Yukarıdaki şekil 2'de , sosyal medyanın yedi işlevi ele alınmaktadır. bu işlevlerin şirketler için nasıl işlediği de gösterilmektedir. Her bir petek, işletmelere sosyal medyadan nasıl fayda sağlayacağı hakkında bir yol gösterici niteliğindedir. Sosyal medyayı kullanan halkla ilişkiler uygulayıcıları sosyal medya işlevlerinden faydalanarak, sosyal medyada kimlik oluşturma, varlığını koruma, ilişkileri yönetme, itibar oluşturma ve kendi hedef kitlesine yönelik gruplar kurma gibi uygulamaları gerçekleştirme imkanı bulmaktadır.

HALKLA İLİŞKİLERDE KONU YÖNETİMİ

Herhangi bir sorun yönetimi uygulamasının temeli potansiyel olarak çelişen sorunları tespit etmek, takip etmek ve yönetmek biçminden açıklanabilir.İnternet konu yönetimi açısından önemli bir işleve sahiptir. Internet çağında kurumsal iletişimin hem iç hem de dış hedef kitle ile iletişim için kritik bir öneme sahiptir. Özellikle konu yönetiminde sosyal medya bir uyaran olabilmektedir.Yeni teknolojilerin kullanımı ve özellikle izleme ve sorun yönetimi aracı olarak internet 1990'ların ortalarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Thomsen (1995),Heath (1997, 1998) ve Hearit (1999) çevrimiçi veritabanları, web sayfaları sorunları kriz gerçekleşmeden önce gerekli düzenlemeleri yapabilmek için önemli bir önleyici olarak görmektedir. Bu sayede şirket politikaları ve eylemleri kriz gerçekleşmeden düzenlenebilmektedir (Gonza´lez-Herrero ve Smith, 2008).

İnternetin bir kriz önleyici işlevi olduğu kadar, günümüzde sanal ortamlar krizlerin meydana gelmesi için olanak da sağlamaktadır. Bir çok aktivist çevirimiçi ortam-

da kurumlara karşı kitleleri kampanyalara teşvik etmek için iletişim kurabilmektedir. Teknoloji, kitleleri pasif kalarak etkin olmaya; yani onlara dinamik rol oynama fırsatları vermektedir.Benzer sorunlarla karşılaşan bireyler kendileri ile aynı problemi yaşayan insanlar ile iletişim kurabilmektedir. Farklı ülke veya bölgede olsalar dahi birbirleriyle etkileşim halinde olabilmektedirler.İnternet bir konunun yükselişini kolaylaştırabilmektedir.İnsanlar bloglar, haber grupları sosyal ağlar, video paylaşım siteleri ve kullanıcı portalları ile birbirleriyle bağlantı kurabilmektedir. İlgi alanları ortak olan bireyler birbirleriyle ortak hareket etme imkanı bulabilmektedir(Gonza´lez-Herrero ve Smith, 2008)

Konu yönetiminde sorunların tanımlanması ve hızlı, net ve dürüst bir yanıtsorunların oluşmasını önlemek için esas oluşturmaktadır.Gerçeklerin çarpıtılması yerine krizler ve söylentiler dikkate alınarak, web tabanlı içeriğin erken analiz edilmesi ile birlikte kurumsal planların hazırlanması önemlidir.(Gonza´lez-Herrero ve Smith, 2008).

Konu yönetimi, stratejik halkla ilişkilerin yürütme işlevi olduğun söylemek mümkündür. Problem çözme, organizasyon politikası, uzun vadeli planlama ve yönetim stratejisi geliştirilmesi açısından önemlidir (Chase, 1977; Ewing, 1981; Hainsworth ve Meng, 1988; Heath, 1997, 1998).Konu yönetimi sıklıkla etik ikilemleri ele alır.Sorunların belirlenmesi, araştırma, analiz ve kuruluş çapında yapılması bu konularla ilgili politika kararları.

Halkla ilişkiler uygulayıcıları, asimetrik bir yaklaşımda görüldüğü gibi, sadece örgütün savunucusu olarak hareket etmek yerine karşılıklı etkileşimin sağlandığı simetrik halkla ilişkiler uygulanmalıdır (Bowen, 2005). Kurumsal iletişimin yeni bir alanı olarak, sorun yönetimi ilk olarak şirketlerin eleştirmenleri ile başa çıkabileceği bir yol olarak uygulanmıştır. Konu yönetimi, ortaya çıkan eğilimleri tanımlamanın organize aktivitesi olarak tanımlanmakla birlikte geleceğe yönelik geniş ve daha pozitif bir örgütsel yanıt yelpazesi geliştirmektir.

Konu yönetiminin ilk uygulayıcıları, Bat-tie Jones ve Yönetim Süreci Modeli geliştiricileri W. Howard Chase, ve Chase / Jones şirketlerin ortaya çıkmakta olan sorunları tespit etmek için konu yönetimi kavramını kullanmışladır. Ortaya çıkan sorunların tespit edilmesi ve kamuoyu haberdar olmadan önce bu sorunlara yanıt verilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Jones ve Chase (1979), şirketlerin çoğunun olaydan sonra tepki gösterdiğini ve kendilerine yeni kurallar ve kılavuzlar verildiğini kabul etmek zorunda kaldıklarını hissetti (Gaunt ve Ollenburger, 1995). Bu konuyu daha iyi aydınlatabilmek adına konu yönetiminde iletişimin işlevini anlatmak gerekmektedir.

KONU YÖNETİMİNDE İLETİŞİM

Süreç olarak konu yönetimi, kurumların kendilerini, sektörlerini etkileyebilecek konuları analiz etmeleri, iç ve dış çevreden gelebilecek fırsat ve tehditleri değerlendirmeleri, söz konusu oluşmalar için kurum lehine stratejiler geliştirerek konu iletişimi çalışmaları ile hedef kitle ve sosyal paydaşlarını yönetmeleri mantığı üzerine kurulmuştur. (Sohodol Bir, 2006, s.18). Bu nedenle sürecin her aşamasını iletişim üzerine kurmak gerekliliği doğmaktadır.

"Kurum ile hedef kitlesi arasındaki stratejik iletişim yönetimi" (Peltekoğlu, s.5) olarak tanımladığımız halkla ilişkiler konu yönetimi açısından önemli bir işleve sahiptir. Özellikle hedef kitleler ile kesintisiz ve sağlam bir iletişim çabasının gerçekleştirilmesi için halka ilişkiler faaliyetleri önem taşımaktadır. Bu nedenle proaktif ve reaktif halkla ilişkiler yaklaşımlarını açıklamak gerekmektedir.

Proaktif halkla ilişkiler olası gelişmeler üzerine yapılanan bir strateji oluşturarak, gelişmeler karşısında tedbirler alınması ve fırsat yaratmaya yönelik bir strateji içermektedir. Bir kuruluşun sorun çözmekten çok fırsat yaratmaya yönelik olan çabaları proaktif halkla ilişkiler, karşı karşıya kaldığı olumsuzluklardan başarıyla kurtulabilmek için gösterdiği çabalar ise reaktif halkla ilişkiler olarak tanımlanmaktadır (Peltekoğlu, 2012). Bu tanımdan yola çıkarak konu yönetiminin proaktif bir iletişimi esas alarak sorun çıkmadan olası sorunları önceden ele alarak konunu yönetiminin sağlanması olarak açıklamak mümkündür.

Konu yönetimi, proaktif bir iletişim türüdür. Süreç içerisinde ortaya çıkan değişimler, öne çıkan eğilimlere yönelik iletişim davranışlarının planlanması ve bu plana göre uygulama yapılması sürecidir. Başarılı bir konu yönetimi olası krizlere engel olmaya yönelik olmalıdır. İyi yönetilemeyen durumlarda ise kriz ile karşı karşıya kalınmaktadır (Sohodol Bir, 2006). Konuları başarılı bir biçimde yönetmek proaktif bir iletişim sürecini gerektirmektedir.

KONU YÖNETİMİ KAVRAMI VE STRATEJİLERİ

Konu yönetimi gerçekleştirilmesi için 1977 yılında ortaya konulan temel adımlar: konuyu tanımlamak, konu analizi, konu değiştirme stratejisi geliştirme, konu hareket programı ve sonuçların değerlendirilmesi olmak üzere beş adımdan oluşmaktadır. Bu adımları aşağıdaki gibi açıklamakmümkündür: (Issue Management Council, 2018)

1. Konu tanımlamak için gerekli adımları üç aşamada ele almak mümkündür

- Sosyal, politik ve ekonomik alanlardaki eğilimlerin göz önünde bulundurulması.
- Bu eğilimlerin temel örgütsel hedeflerinize teknolojik olarak karşılaştırılması, diğer bir deyişle iş planınız gibi diğer eğilim alanlarını da ekleyeceğiz
- Birincil konuların tanımlanması

2. Konu Analizi adımının odak noktası, konuyla ilgili geçmiş deneyimlerden yararlanmadır. Analizi yaparken izlenecek adımların başında insanların konu hakkında nasıl hissettikleri, hangi eylemlerin yapıldığı, şirketin bununla nasıl başa çıktığı konusunun nicel ve nitel araştırmalarla ortaya konulması gelmektedir. Son aşama olarak da genel olarak, "sorun örgütü nasıl etkileyebilir?" sorusunun cevabı aranılmalıdır.

3. Konu değiştirme stratejisi geliştirmek için öncelikle mevcut konu ile ilgili bir duruş sergilemek önemlidir. Konuyu akışına bırakıp gerektiğinde uyum sağlamak önemlidir. Dinamik bir duruş sergilemek de gerekebilir. Bu adımda bir strateji unsurunu planlara ve eylemlere dahil etme fikri ön plandadır.

4. Konu hareket programında meselenin temeline değinerek, harekete geçmek önemlidir. Eylemin bileşenlerini hedef, amaçlar, stratejiler ve taktikler oluşturmaktır. Bu aşamadan sonra belirlenen hedeflere ulaşmak için eldeki bütün kaynakları organize etmekte fayda vardır. Organizasyonun tüm bölümlerinin dinlenmesi ve bu bölümlerin senkronize hareket etmesi bu aşamada önemlidir.

5. Son aşamada ise sonuçların değerlendirilmesi yer almaktadır. Bu aşamada her bir değerlendirmenin değişim ve sinerji yaratacağını ve bu nedenle sorun yönetimi döngüsünün yeni oyuncular, yeni sonuçlar ve yeni davranışlar ile tekrar tekrar başladığını söylemek mümkündür.

Konu yönetimi, anlama, harekete geçirme, koordine etme kapasitesidir. Tüm stratejik ve politika planlama işlevlerini ve tüm kamu ilişkilerini / halkla ilişkiler bece-

rilerini tek bir hedefe ulaşmaya yönlendirmek: kişisel ve kurumsal kaderi etkileyen kamu politikasının yaratılmasında anlamlı bir katılımdır (Jaques, Chase, 2008). Femer, Klewes ve Lintemeier, konuların bir yaşam eğrisi olduğunu ifade ederler. Bu yaşam eğrisine göre konular, ortaya çıkma, yayılma, kurumsallaşma ve erezyon aşamalarından geçmektedir. Bir konunun ortaya çıkması ve tanımlanması ile başlayan bu süreç, diğer alanlara yayılmaya başlar ve bu süreç medya aracılığı ile gerçekleşir. Medya bu konuyu bulup ortaya çıkarır ve duyurur. Kurumsallaşma aşamasında ise konu genişleyerek iyice bilinir hale gelir. Son aşamada ise, haftalarca kamu gündemine gelen konuya yönelik ilgi azalmaya başlayarak, kamu gündeminden düşer (akt. Karademirlidağ, 2005).

Konu yönetiminin bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak görülmesi, halkla ilişkiler kapsamında konu yönetiminin bir işletmenin sürdürülebilirliğinde kritik bir nöemi olan bir unsur haline gelmesini sağlamıştır. Özellikle konuların tanımlanması ve analizi, aksiyon a planının iletişimi aşamalarında halkla ilişkiler tekniklerinin önemi büyüktür. İşletmelerin karşısına sorun olarak çıkabilecek konuların tespiti, ancak işletmelerin sosyal paydaşları ile kurulan etkili iletişim ile mümkündür. Bu nedenle etkili bir konu yönetimi başarılı bir halkla ilişkiler çalışması ile gerçekleştirilmesi mümkündür (Türk, 2018).

KONU YÖNETIMI VE KRİZLER

Başarılı bir şekilde yönetilen konular işletmelerin kriz durumu ile karşı karşıya kalmalarını önler yani konular krize dönüşmeden kontrol altına alınabilmektedir. Ancak kriz yönetimi ile kriz yönetimi kavramlarının birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Kriz yönetiminde işletmelerin harekete geçmeleri gerekmektedir. Konu yönetiminde ise sezgilere bağlı olarak henüz tam bir durum ortaya çıkmamıştır. Böyle zamanlarda işletmelerin ortamı iyi takip etmeleri ve kriz durumuna gelebilecek konuları önceden tespit etmeleri önemlidir. O an için bir aciliyet oluşturmayan ancak ilerleyen zamanlarda işletmenin karşısına olumsuzluklar ile çıkabilecek hatta bir krize dönüşebilecek konuları anlayabilme kabiliyeti olmalıdır (Karapınar, Öcal, 2017).

Konu bir probleme dönüşmeden, sorun tam olarak örgüte zarar vermeden önlenmesine yönelik iletişim planlarının önceden yapılması ve konunun kamulara daha geniş bir biçimde yayılmasının önüne geçmek konu yönetiminin temelini oluşturmaktadır. Uyumakta olan kamuların eylemci hale dönüşmesinin önüne geçilmesi, iletişimin sonsuz imkanlar sunduğu günümüz teknolojilerinde halkla ilişkiler uygulayıcılarının sürekli konuları izlemesi ve etkili planlar yapması ile mümkün olabilmektedir. Bu noktada proaktif bir iletişim ile var olan konunun yönetilmesi mümkün olmaktadır (Bulduklu, Yarar, 2018).

Peltekoğlu (2012), konu yönetimini, gözlem ve farkına varma süreci olarak ifade etmektedir ve bu sürecin iyi değerlendirilmesinin, krizi önleyebilmenin temel koşulu olduğunu söyler. Bu sayede farkına varılan sorunlar konu yönetimi sayesinde krize dönüşmeden önlenebilmektedir.Kriz uyarısı olarak nitelendirilen konu yönetimi, bir problemin fark edilmesi ve bu problemin daha çok büyümesine engel olacak tedbirlerin alınması için gerekli müdahalelerin yapısını içeren önemli bir aşamadır. Bu aşamada probleme müdahale edilmediği durumlarda bir krizin yaşanması ihtimal dahilindedir. İşletmelerin önemsiz olarak gördüğü bir müşteri memnuniyetsizliği olarak görülen bir sorun önemli krizlerin sinyalleri olabilmektedir. zamanında müdahale edilmeyen bir sorun krizin kaynağı olmaktadır. Örneğin 1994 yılında micro işlemci olan Pentium'un matematik işlemini hatalı yaptığını Intel teknik servisine bildiren ve tatminkar bir yanıt almayan Profesör Thomas Nicely, sorunu internet ortamına aktardığında 10000 mesajın tetiklemesini sağlamıştır. Böylece kamu harekete geçmiş ve

medya bu konuyu gündemine taşıması ile kriz ortaya çıkmıştır. Kurumlar kendileri için sorun olabileceğini düşündüğü konuları, krize dönüştürmeden yönetmek için planlar geliştirme çabasına girmeye başlayarak konu yönetimi sürecine başlamışlardır (Peltekoğlu, 2012).

SOSYAL MEDYA'DA KONU YÖNETİMİ "TWİTTER ÖRNEĞİ"

Twitter, başlangıçta 140 karakter ile kullanıcılarının kendini ifade etmesine olanak sağlayan, karşılıklı etkileşim imkanı veren bir mikroblogdur.

Mikroblog, web 2.0 teknolojisinin sağladığı imkanlar ile anlık durum paylaşımları ile kullanıcılarının basit ve çok hızlı bir biçimde iletişim kurmasını sağlayan bir yapıdır. Ayrıca kullanıcılarına küçük bilgi güncellemeleri ve değişiklikleri yapma fırsatı sunmaktadır. Mikrobloglar kullanıcılarına kısa metin gönderimi için imkan vermektedir. Metnin yanı sıra kullanıcılarına, video, resim, link, diğer sosyal medya araçlarının paylaşımlarını aktarmak gibi içerik paylaşımlarına da olanak sağlamaktadır (Akar, 2010).

Dünyanın herhangi bir yerinde olan bir gelişmeyi en hızlı duyuranplatformlar Mikro Bloglar'dır. Mikro Bloglar; bir iki cümleyle sınırlı içerik ilegüncellenebilen, cep telefonu ve iPhone gibi mobil araçlar ile kolayca kullanılabilen,içeriğin hızlı bir şekilde yayılmasına olanak sağlayan sosyal mecralardır (Askeroğlu, 2010).

Sosyal medya aracı olarak twitter (Kaplanseren, 2013):

- İlgi duyduğunuz kişileri izlemek imkanı sunmaktadır. Arkadaşlarınızı, ünlüleri, markaları takip etme mekanizmasını kullanarak, onların Twitter'da yazdıklarını takip edebilmek mümkündür.
- Bir şeyler paylaşmak mümkündür. Kullanıcılar okuduklarını, izlediklerini ve düşündüklerini paylaşabilmektedir. Okudukları metinlere yorumlar yapabilmek yada okunulan makale ve haberler için izlenilen videolar için yorum yapma ve tekrar paylaşma fırsatı tanır.
- Günlük tutma işlevi vardır. İlginç olan yaşantıların ilgi çekici bir dille anlatımı sağlanarak twitterdan paylaşımı mümkündür.
- Markalar tanıtımlarını gerçekleştirmek için kullanabilir. İşletmeler, markalar, ünlüler veya etkinlikler twitterdan paylaşım yaparak takipçilerine ulaşma imkanı buluyor. Düzenlenen etkinliklerin anlık haberleri buradan aktarılabilmektedir.

Twitter kurumların kendi çıkarları için büyük bir sanal cemaate dönüşmüş olan kullanıcılara ulaşma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurumlar, devlet kurumları olabildiği gibi yerel yönetimler, etkinliklerini arttırmak isteyen ticari kuruluşlar da olabilmektedir. Bu kuruluşlar arasında haberci kuruluşlar da yer almaktadır. Twitter olanı anında dolaşıma sokan; günceli takip etme, yorumlama, kamuoyu oluşturma, gündem yaratma gibi işlevleri kapasitesi gün geçtikçe artacak bir sosyal medya aracıdır (Timisi, 2015). Twitter'ın kullanıcıları, kimin güncellemesini almak istiyorsa onu seçebilir, takip etmek istediğini takip edebilir, tüm twitter topluluğuna açık bir biçimde veya yarı açık biçimde onayladıkları kullancılara özel mesajlar gönderebilir. Mesajlar kullanıcı seçimlidir ve mobil telefon veya bilgisayar, çeşitli aygıtlardan bağlanma imkanı sunar (Akar, 2010).

Sosyal medya üzerinde yapılacak uygulamalarda; hatırlatmak, olumlu düşüncelerin oluşmasını sağlamak, halkla ilişkiler uygulamasının sevilmesini ve bu sayede ya-

yılmasını sağlamak için stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Anında geri bildirim alınabilmesi, kurulacak iletişimi monologdan diyaloga dönüştürebilmesi gibi önemli bir gücü elinde bulunduran sosyal medyayı kullanan kurum ve kuruluşlar, hedef kitleleriyle karşılıklı sohbet imkanı bulmaktadır (Özgen, 2012). Sosyal medyanın halkla ilişkiler uygulamaları için sağladığı tüm bu avantajlar Twitter'ın konu yönetimi sürecinde de aktif olarak fayda sağlamaktadır. Olayların önceden sezinlenmesi, var olan soruna anında müdahale etme imkanı sağlaması bakımından çift yönlü iletişim imkanı ile konuya anında müdahale etme fırsatı sunması açısından önem oluşturmaktadır.

Konu yönetimi sürecinde Twitter önemli bir mecra olarak günümüzde kullanımı yaygınlaşmıştır. Bir konunun ülke hatta dünya gündemine oturması, aynı anda yüzlerce insanın konu ile ilgili fikirlerini beyan edebilme fırsatı bulması bir anda doğabilecek sorunların yayılmasına da olanak sağlamaktadır. Özenle takip edilen bir mecra olarak Twitter doğabilecek olası krizlerin haber vericisi olarak halkla ilişkiler profesyonelleri tarafından kontrol edilmesi gerekmektedir.

Twitter kullanımının kurum ve kuruluşlara bir çok olanak sağlamaktadır. Karşılıklı konuşma aracı olarak twitter'da gerçekleştirilen konuşmaları başkalarının da okuması mümkündür. Marka yaratma, güçlendirme, yayma, ürün yada hizmet reklamının yapılması, izleyicileri genişletme, aynı görüşteki iş uzmanlarıyla ağ kurma, tüketiciler ve müşteriler arasında bir ağ oluşturma, işletme veya ürün üzerine fikirleri toplama gibi imkanlar sunmaktadır (Akar, 2010). Bu imkanlar, özellikle konu yönetimi bağlamında önemlidir. Bir konuya müdahale alanını genişletebilmektedir ve olayları yönetebilmek açısından hem hızlı hem de geniş bir etkiye sahiptir.

SONUÇ

İletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ile birlikte yaygınlaşan sosyal medya araçları kullanımı, iş yaşamı için önemli gelişmeleri oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yoğun rekabet ortamında beklenmedik bir çok sorunla karşı karşıya kalan kurum ve kuruluşlar, günümüz teknolojilerini aktif olarak kullanarak bu sorunlara zamanında müdahale imkanı bulmaktadır.

Sosyal medya araçlarından Twitter'ı konu yönetimi kapsamında ele aldığımızda, yapısı gereği hedef kitle ile hızlı ve etkin bir iletişim imkanı sağlaması bakımından önemli bir araç olduğunu söylemek mümkündür. Bir konunun gündeme taşınmasında da önemli işleve sahip olan Twitter yapısı gereği kullanıcılarına herhangi bir konu hakkında metin yazma ve bunu yayma fırsatı sunmaktadır. Bu özelliği ile paydaşların rahatlıkla paylaşım yapması ve bunu ülke ve dünya genelinde konuşulur hale gelmesi mümkündür. Bir konunun ele alınıp bu gündem konusu (trending topic) haline getirilmesi tabela (hashtag) ile mümkündür. Etiket oluşturularak paylaşılan konular eğer kamunun ilgisini çekerse bir anda hızla yaygınlaşmakta ve binlerce insan tarafından deneyim aktarımı yada fikir paylaşımı sağlanarak gündeme taşınmaktadır. Böyle hızlı yayılma imkanı ve fikir, deneyim, yada görsel paylaşım olanağı sağlayan bir mecranın konu yönetimi kapsamında ele alınarak, işletmenin bir sorunu fark etme sürecinde uyaran işlevi olarak görülmesi gerekmektedir.

Konu yönetimi sürecinde proaktif iletişimi gerçekleştirmek için de Twitter önemli bir araç olarak kullanılabilir. Twitter hesaplarına gelen yorumlar yada paydaşların ve gündemin takibi, süreç içerisinde ortaya çıkan değişimleri görebilmekte etkili olarak, öne çıkan eğilimlere yönelik tedbirler alınmasını ve ilgili hedef kitle ile iletişim davranışlarının planlanmasını sağlama olanağı vermektedir. Özellikle krizlerin yayılması ve büyümesinin hızlı bir biçimde gerçekleşmesine olanak sağlayan bir mecra olarak Twitter, hem iyi bir strateji geliştirildiği taktirde konu yönetiminde önemli bir işleve

sahiptir.Başarılı bir konu yönetimi olası krizlere engel olmaya yönelik olmalıdır bu nedenle diyaloga dayalı bir iletişim süreci gerçekleştirerek, hedef kitlelerin beklentilerini göz önünde bulundurarak, dinleme ve sohbet odaklı bir yaklaşım sergilemek konu yönetimi açısından önemli adımlardır.

KAYNAKLAR

1. A. Giddens, "Sosyoloji" Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2012.
2. A. Gonza´lez-Herrero, S. Smith, "Crisis Communications Management on the Web: How Internet-Based Technologies are Changing the Way Public Relations Professionals Handle Business Crises" Journal of Contingencies and Crisis Management Volume 16. 2008.
3. A. S. Bowen, 2009. "A Practical Model for Ethical Decision Making in Issues Management and Public Relations", Journal of Public Relations Research, DOI: 10.1207/s1532754xjprr1703_1 ISSN: 1062-726X (Print) 1532-754x (Online) Journal homepage: http://www.tandfonline.com/loi/hprr20, 11.11.2018
4. E. Akar, "Sosyal Medya Pazarlaması", Efil Yayınevi, Ankara, 2010.
5. E. ÖZGEN, "Sosyal Medya ve Hakla İlişkilerde Değişen Medya Anlayışı", Sosyal Medya Akademi, Beta Yayınları, İstanbul, 2012.
6. Erdal Kaplanseren, 2013. "Yeni başlayanlar için Twitter", http://www.hurriyet.com.tr/yeni-baslayanlar-icin-twitter-24514565, 01.12.2018.
7. F. BALTA PELTEKOĞLU, "Halkla İlişkiler Nedir?" 7. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
8. G. Mangold ,D.J. Faulds, "Social media: The new hybrid element of the promotion mix" Business Horizons 52, 357—365, 2009 Kelley School of Business, Indiana University. All rights reserved. doi:10.1016/j.bushor.2009.03.00
9. Issue Management Council, 2018, http://issuemanagement.org/learnmore/origins-of-issue-management/20.10.2018
10. İ. Karademirlidağ, "Halkla İlişkilerde Stratejik Konu Yönetiminde "Jenerik İlaç" Konusunun İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2005.
11. J.H. Kietzmann, H. Kristopher, I.P. McCarthy, B. S. Silvestre, "Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media", Business Horizons 54, 241—251 doi:10.1016/j.bushor.2011.01.005,
12. L. Curtis, C. Edwards, K. L. Fraser,S. Gudelsky, J. Holmquist,K. Thornton, K. D. Sweetser, "Adoption of social media for public relations by nonprofit organizations",-Public Relations Review 36, 90–92, 2010.
13. N. Eyrich, M.L. Padman, K.D. Sweetser, "PR practitioners' use of social media tools and communication technology", Public Relations Review 34 412–414, doi:10.1016/j.pubrev.2008.09.010
14. N. TİMİSİ, Ed.Selva Karakulakoğlu, Özge Uğurlu, "İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar TWITTER", içerisinde Önsöz, Heretik Yayınları, İstanbul, 2015.
15. O. Askeroğlu,Pazarlama Odaklı Halkla İlişkiler Uygulamalarında Sosyal Medyanın Rolü, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı Halkla İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

16. P. Gaunt, J. Ollenburger, "Issues Management Revisited: A Tool That Deserves Another Look", Public Relations Review, 21(3):199-210, 1995.

17. R. Kul, R. "Sosyal Medya Araçlarının (Web 2.0) Kamu Hizmetleri ve Uygulamalarında Kullanılabilirliği", Türkiye Bilişim Derneği , 116, 96-101, 2009.

18. S. Misci, S. "Yeni Medya Kullanımının Organizasyon Yapısı Üzerindeki Etkileri", 1. Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı Bildiri Kitapçığı (s. 128). İstanbul : Marmara Üniversitesi, 2006.

19. S. TÜRK, 2018, "Halkla İlişkilerde Proaktif Yaklaşım:Konu Gündem Yönetimi",https://www.academia.edu/35814412/konu_g%C3%BCndem_y%C3%B6netimi.pdf. 28/11/2018.

20. T. Jaques, H. Chase, "The Man Who Invented Issue Management",Journal Of Communication Management, Volume 12, Issue 4, 2008.

21. Y. Bulduklu, A.E. Yarar,"Halkla İlişkilerde Konu Yönetimi ve Sosyal Medya: Ülker "1 Nisan Reklamı" Örneği", PESA International Journal of Social Studies, Vol:4, Issue:1, 2018

CHAPTER 115

OTEL İŞLETMELERİNİN KAYNAK BAĞIMLILIĞINI YÖNETME EĞİLİMLERİ ÜZERİNEBİR ARAŞTIRMA[1]

Davut KARAMAN[2]

1 Bu çalışma; yazarın "Çevresel Belirsizliğin Kaynak Bağımlılığı Üzerine Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma" konu başlıklı (Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü) doktora tezinden alınmıştır.

2 Öğr. Gör. Dr. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz çağın vazgeçilmez kavramlarından biri haline gelen "küreselleşme, globalleşme" gibi ifadeler günümüz yaşamının ayrılmaz unsurlarıdır. Her geçen gün dünya artan teknoloji ve rekabet koşulları altında hızla küçülmeye devam etmektedir. Dünyadakilerin yaşam kaynağı olan mal ve hizmetleri üreten işletmeler de dahil olmak üzere her canlı da buna uyum sağlama çabası içindedirler.

Küreselleşme ile ülkeler arası sınırlar resmen olmasa da günlük yaşam açısından ele aldığımızda kalkmış gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü dünyanın bir ucunda yaşanan herhangi bir olay, bir değişim; tüm dünyayı etkisi altına alabilmektedir. Nitekim 2008-2009 yıllarında ortaya çıkan ekonomik kriz belirtileri ABD kaynaklı olmasına rağmen, tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Hatta bazı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere iflasın eşiğine gelen ülkeler ortaya çıkmıştır.

Görülmektedir ki dünya üzerinde bulunan her şey birbirinin etkisi altında kalmaktadır. Bu etki yere, zamana ve şartlara göre taraflar arasında farklı sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Yaşanan etkileşimlerden tarafların bir kısmı kazançlı çıkarken, bir kısmı da kayıplara maruz kalmaktadır. Hangi tarafın kazançlı, hangi tarafın kayıpla çıkacağı ise tarafların gücüne bağlıdır. Güç hegemonyasının yaşandığı bir dünyada, güçlü olan genellikle her daim kazanmaktadır. Bu nedenle dünya üzerindeki hemen hemen her şeyin en temel hedeflerinden biri güç sahibi olmak, güçlü kalabilmek haline gelmiştir.

Dünyaya gelen her canlı doğar, büyür, gelişir ve yaşamı sona erer şeklinde bir süreçten geçerken aslında kaynaklarda benzer bir süreçten geçer. Kaynaklar da keşfedilir, değişik işlemlerden geçirilir, kullanılır-tüketilir ve geri dönüşü olmaksızın sona erer, biter. Tüm kaynakların anavatanı dünyadır. Dünya bünyesinde barındırdığı sayısız kaynakları canlıların kullanımına sunarken, kaynakların bulunduğu çevre, ortam sabit kalmamakta ve sürekli değişmektedir.

İnsanların belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelerek oluşturdukları ve sistemli bir şekilde işbirliği yaparak çalıştıkları gruplara örgüt denilmektedir. Bu kapsamda ticari ortaklıkların yanı sıra birlikler, dernekler, kulüpler, siyasi partiler, takımlar ve bunlara benzer örgütlerle birlikte eşler arası işbirliğinin de olmasından dolayı aile de bir örgüttür (Ülgen veMirze, 2010: 22). İnsan yaşamı boyunca doğumundan ölümüne kadar sayısız örgütlerle ilişki içindedir. Örgütleri ortaya çıkaran en büyük unsur ise birey yeteneklerinin yetersiz olması ve bireyin istediği her şeyi tek başına karşılayamamasıdır (Budak ve Budak, 2004: 21). Bu nedenle örgütler insan yaşamının her anını kapsamıştır. Dikkatli incelendiğinde insanlar zamanının çoğunu örgütlerle (şirket, okul, sosyal, kültürel ve ekonomik bir birim, dinsel bir örgüt ile birlikte) ilişki içinde geçirirler. Bu ilişkilerde birey bazen işgören, bazen öğrenci, müşteri, hasta ya da vatandaş konumundadır. Dünyanın değişmesi ve gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan modernleşmenin temel sonuçlarından biri de insan ihtiyaçlarının artmasıdır. Bunun yanında dünyadaki kaynakların sınırlı olması, ihtiyaçların rasyonel, akılcı bir yöntem ile yani örgütlerle karşılanması kaçınılmazdır (Can, 2002: 4).

Örgütler toplumun işleyiş biçimini belirleyen en önemli araçlardır. Savunmada, sağlık hizmetlerinde, eğitimde ve diğer alanlarda örgütler toplumun yaşam standardında etkili gelişmeler sağlamaktadır. Aynı zamanda örgütler, bir toplumun başka toplumlar üzerindeki görünümü de etkiler. Örgütlerin büyüklüğü ise, onların siyasi, ekonomik ve sosyal gücünü de simgeler. Örneğin bir üniversitenin bulunduğu toplumda büyük bir oranda etki gücü olmakla birlikte, büyük bir holdingin ise kapılarına kilit vurması ekonomik kriz anlamındaki etki alanında çok şey ifade eder. O yüzden ör-

gütler, insanlara sadece ihtiyacı olan mal ve hizmetleri sunmakla kalmamakla birlikte aynı zamanda insanların davranış ve yaşam standartlarını etkileyen birimlerdir (Can, 2002: 4-5).

Dünyada ve dolayısıyla örgütlerde yaşanan değişimlerle birlikte yönetim yazınında da gelişmeler ve değişimler ortaya çıkmaktadır. Özellikle 1970'li yılların ortalarından bugüne yönetim ve örgütle ilgili düşünce ve uygulamalarda önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin en önemli noktasını; örgüt kuramlarıyla ilgili çalışmaların mikro düzeyden daha çok değişim ve örgütün çevreye uyumu üzerinde durulması konuya makro düzeyde, sosyoloji ve iktisat açılarından bakılmasını oluşturmaktadır (Ataman, 2001).

KAYNAK BAĞIMLILIĞI KURAMI

Geçmişten günümüze değişen dünyada canlıların vazgeçilmez bir unsuru olan örgütlere olan bakış açısı her geçen gün değişmektedir. Canlıların yaşayabilmesi için gerekli olan ve ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri üretip sunan örgütlerin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle 1950-1970 dönemleri ele alındığında insanlar, örgütlerin oldukça en önemli güçlü sosyal aktörlerden biri olduklarını ve örgütlerin yoğun olduğu bir ortamda bulunduklarının farkına varmışlardır. Tüm bunların sonucunda ise toplumun ve ekonomik kuruluşların anlaşılmasında örgütlerin anlaşılmasının önemi ortaya çıkmıştır (Davis, 2003: 6).

Yukarıda bahsedilen yıllarda örgütlerin insan hayatındaki yerinin önemi daha açık ve net bir şekilde anlaşılmasından sonra birçok bilim insanı vasıtasıyla örgüt çalışmalarında ciddi bir artış gözlenmiştir. 1970-1985 gibi kısa bir dönemde örgüt kuramlarının temellerini oluşturan işlem maliyeti kuramı (Williamsoni, 1975), örgütsel ekoloji (Hannan ve Freeman, 1977), yeni kurumsal kuram (DiMaggio ve Powell, 1983) ve kaynak bağımlılığı kuramını da (Pfeffer ve Salancik, 1978) kapsayan birçok örgüt kuramının geliştirildiği gözlemlenmektedir (Davis ve Cobb, 2010: 3; Meydan, 2012: 163).

İlerleyen yıllarda örgüt kuramları ile ilgili çalışmalar devam ederek daha önceki yıllarda yapılan çalışmalardaki farklılıklar ortaya çıkmıştır. Örgüt kuramlarının geliştiği dönemlerden önce yapılan örgüt çalışmalarında genellikle örgütlerin içsel süreçlerine dikkat çekilerek, örgütün dış çevresi ile olan ilişkileri ve bu noktada ortaya çıkan örgütün dış çevreyle olan bağımlılık ilişkileri göz ardı edilmiştir. Bu noktada, kaynak bağımlılığı kuramı örgütsel alanın, örgütlerin çevreleriyle olan ilişkileri göz önüne alınarak bu kapsamda kuramsal yaklaşımın açıklanmasına ihtiyaç duyulan bir temel nokta olarak 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve örgütlere de birçok alanda değişim sağlayan bir kuramdır (Pfeffer, 2005: 436).

Sanayi devriminden sonra oldukça uzun bir süre örgütün çevreyi etkilediği ve örgütsel çevrenin değişmediği, sabit olduğu düşüncesi süregelmiştir. İlerleyen yıllarda ise örgütün içinde bulunduğu çevreye uyum sağlaması gerektiğine yönelik fikirler öne sürülmüş ve bu anlamda örgüt ve çevresi arasında tamamen karşılıklı bir etkileşimin ve bağımlılığın bulunduğu izah edilmiştir. İşletme literatürüne bağlı bir kuram olan ve örgütlerin birbirleri ile karşılıklı etkileşimleri sonucu ortaya çıkan kaynak bağımlılığı kuramı da örgütlerin iç ve dış çevreleri ile olan ilişkilerini sorgulamak amacıyla geliştirilmiş bir kuramdır (Özkoç, 2009: 10-11).

Örgütlerin çevreyle olan ilişkilerinden dolayı örgütler arası faaliyetlerde güç ilişkisi doğmaktadır. Bu ilişkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan asimetrik ilişkiler durumunda ise, güç bağımlı olmayan örgütün lehine olur. Gücü elinde bulunduran örgüt zamanla kendisine bağımlı olan örgütün davranışlarını etkilemeye ve kısıtlamaya ça-

lışır. Eğer örgütler arası faaliyetler sonucu simetrik bir ilişki ortaya çıkar ise, iki örgüt birbirlerine eşit ölçüde bağımlı olurlar. Böyle bir durumda da güç avantajına sahip bir örgüt olmadığı için örgütler arası ilişkilere de egemen olan bir örgüt olmaz (Pfeffer ve Salancik, 1978, s. 53). Örgütler arası bağımlılıkları açıklayan kaynak ilişkileri tipolojisi ise Tablo 1'de gösterilmiştir (Frooman, 1999, s. 199).

Tablo 1: Kaynak İlişkileri Tipolojisi

		A Örgütü B Örgütüne Bağımlı mı?	
		Hayır	Evet
B Örgütü A Örgütüne Bağımlı mı?	Hayır	Düşük Karşılıklı Bağımlılık	B Örgütü Güçlü
	Evet	A Örgütü Güçlü	Yüksek Karşılıklı Bağımlılık

Kaynak: Frooman,1999, s. 199.

Tabloya göre yatay eksen A örgütünün B'ye olan bağımlılığını; dikey eksen ise B örgütünün A'ya olan bağımlılığını göstermektedir. Kaynak ilişkileri tipolojisine göre her eksenin bağımlılıkla ilişkisi vardır ve bağımlılık derecesi düşükten yükseğe doğru seyredebilir. Her bir örgüt diğerine bağımlıdır veya bağımlı değildir. Her iki tarafta karşılıklı olarak yüksek derecede veya düşük derecede birbirlerine bağımlıdırlar.

Özetle, örgütlerarası kaynağa dayalı ilişkiler zaman içinde bir örgütün diğer örgüte göre daha fazla güç kazanması sonucunu ortaya çıkarabilir. Kaynak bağımlılığı kuramcılarına göre güç; bir aktörün, başkalarının ihtiyaç duyduğu kaynaklar üzerindeki kontrolü ele geçirme kapasitesidir (Özkoç ve Batman, 2012, s.20). Örgütler ve kaynaklar var olduğu sürece güç ve güç dengesizliklerinin olmasının muhtemel olduğu ifade edilebilir.

Ayrıca modern yönetim yaklaşımlarının ortaya çıkması ile birlikte örgütlerin teknoloji ve çevreyle olan ilişkileri daha detaylı incelenmeye başlanmış ve örgütler birer açık sistem olarak ele alınmıştır. Açık sistemi ortaya çıkaran sistem yaklaşımına göre örgüt; içinde bulunduğu çevrede bir alt sistemdir ve örgütün tüm faaliyetleri az ya da çok ama mutlaka kendi dışında kalan bu çevre tarafından etkilenmektedir (Baransel, 1993). Daha detaylı olarak açık sistem, örgütlerin faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmeleri için çevrelerinden bilgi, enerji, materyal vb. aldıklarını ve bunları değişik şekillerde tekrar çevrelerine gönderdiklerini ileri sürmektedir (Koçel, 2007: 186).

Kaynak bağımlılığı kuramı genel olarak ele alındığında ise açık sistem yaklaşımının benimsendiği görülmektedir (Scott, 2003). Bu açıdan kuram, örgütlerin sınırlılıkları ve belirsizlikleri içeren çevreleri ile mutlaka bir ilişki içine girdiğini ve bu ilişkilerin örgütlerin ilerleyen sürelerdeki davranışlarını ciddi oranda şekillendiren temel değişkenlerden biri olduğunu belirtmektedir (Pfeffer ve Salancik, 1978).

Açık sistem modelinden itibaren örgütsel çevre ve örgütler arası ilişkilere yönelik olarak ortaya çıkan yaklaşık 10 yılı kapsayan teori ve araştırmalar, Aldrich (1975) tarafından bir araya getirilerek kaynak bağımlılığı kuramının gelişimine katkı sağlanmıştır (Mindlin ve Aldrich, 1975: 382). Daha sonraki yıllarda ise tüm dünyada ve ilk başlarda yeterli ilgiyi görmemesinden dolayı az olmakla birlikte ülkemizde de kaynak bağımlılığı kuramı ile ilgili çalışmalar yapılarak (Özkoç, 2009), örgütün farklı yönleri de ele alınarak kuramla ilgili gelişmeler elde edilmektedir.

KAYNAK BAĞIMLILIĞI KURAMININ TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

Kaynak bağımlılığı kuramın doğuşundan itibaren günümüze kadar olan süreçte kuram gerek yurt içi gerekse yurt dışında farklı şekillerde gelişme seyri izlemiştir. Türkiye'de ilgili alan yazında kuram ile ilgili gelişmeleri yakından takip eden, kurama büyük katkılar sunan ve yerli literatürde kuramın öncüsü niteliğinde olan Üsdiken (2010) kuramın gelişimiyle ilgili olarak şunları ifade etmektedir (Üsdiken, 2010: 124-126):

Kaynak bağımlılığı kuramı Türkiye'deki yönetim literatüründe beklenen ilgiyi görmemiştir. Kurama karşı ilgi çok az seviyede olmuştur. Kuramın dünyada öncüsü olan Pfeffer ve Salancik'in çalışmalarına yerli literatürde bazı atıflar olsa da (1975-1989 arası) ilgili alan yazına genel bakış açısı kapsamında zamanla ortaya çıkan gelişmelerin ve değişimlerin incelenmesi bakımından kuramın Türkiye'deki literatürde önemli bir yer tutmadığı görülmektedir. Benzer şekilde 1990'lı yıllar incelendiğinde de (Üsdiken ve Erden, 2002) kaynak bağımlılığı kuramı yerli yazında etkili bir yere sahip olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Wasti ve Üsdiken'in (2004), SocialScienceCitation Index (SSCI) isimli veri tabanında 1970-1999 arasındaki yılları kapsayan, yönetim konularıyla ilgili makalelerde yaptıkları bir taramada ortaya çıkan sonuç ise yazarlardan en az birinin Türkiye adresli bir kurumda bulunduğudur. Bu araştırma sonucu ortaya çıkan 37 makalenin üzerinde yapılan kaynak bağımlılığı ile ilgili taramada ise dört makalede kaynak bağımlılığı görüşlerini taşıyan makalelere atıf yapıldığını göstermektedir.

Dört makaleden ilki, Türkiye'deki sanayi odaları üzerine olan yazısında Öncü (1979), Pfeffer'dan söz etmekle birlikte, örgütler arası ilişkilerin incelenmesinde kaynak bağımlılığı gibi örgütlerin faaliyet çevreleri üzerine odaklanan yaklaşımlar yerine, daha genel bakış açısına sahip makro sosyal yapıları hesaba katan bir düşünceyi ortaya koymaktadır.

Kaynak bağımlılığı kuramına daha fazla yer veren makalelerden biri olan Leblebici ve Salancik (1982), örgütler arası örgütlenmelerin incelenmesinde, üst örgütün oluşturduğu kuralların ve örgütlerin resmi eşgüdüm yapılarıyla etkileşimlerinin üzerinde de durulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Diğer bir makalede ise (Üsdiken, 1983), çok sayıda şirketin bulunduğu bir sektörde (Türkiye'de seyahat işletmeleri) şirketler arasındaki işbirliğinin farklı şekilleri ve bunlara etki eden iç ve dış koşullar ile örgütsel özellikleri incelenmiştir.

Araştırmada ortaya çıkan dördüncü makalede (Üsdiken ve Pasadeos, 1995) de örgüt çalışmalarında Kuzey Amerika ve Avrupa'daki farklı eğilimler ele alınmış ve bu kapsamda kaynak bağımlılığı kuramına da değinilmiştir.

Kaynak bağımlılığı kuramının temel çıkış noktası Amerikan kökenli bir örgüt kuramcılığına dayanmaktadır. Kuram, Türkiye'de olduğu gibi Avrupa'da da az ilgi görmekle birlikte özellikle Britanya'da gördüğü ilgi çok daha sınırlı olmuştur (Üsdiken

ve Leblebici, 2001: 382). Bu durumun örgütlerle ilgili kuramlaştırma çabalarının ve inceleme yöntemlerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Üsdiken ve Leblebici, 2001). Türkiye'de ise yönetim düşüncesine, yöneticilerin ve yönettikleri insanların davranışlarına, başka bir deyişle birey ve grup düzeyinde analizlere odaklı bir anlayış hakim olmuştur. Bu anlayıştan dolayı analiz düzeyi olarak örgütleri ele alan ve örgütleri anlamaya çalışan araştırma konuları, araştırmacılara çok cazip gelmemiş hatta ders kitaplarına girmesi bile uzun bir süre almıştır (Üsdiken, 1995).

METODOLOJİ

Bu çalışma otel işletmelerinde kaynak bağımlılığının sebeplerini ve kaynak bağımlılığını yönetmede kullanılan metotları tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de bulunan 3, 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri yöneticileri (genel müdür veya genel müdür pozisyonunda bulunan yöneticiler) ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Turizm işletme belgeli bir ve iki yıldızlı otel işletmeleri ile belediye belgeli otel işletmeleri araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Çünkü bu işletmelerin çoğunda kurumsallaşmış bir yapı bulunmaması nedeniyle araştırma kapsamında üst düzey yöneticilerden alınacak nitelikli bilgiye ulaşılamaması düşüncesinden dolayı araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2013 istatistiklerinden yararlanılarak, Türkiye'de faaliyet gösteren turizm işletme belgeli üç, dört ve beş yıldızlı otel işletme sayısı 1.892 olarak tespit edilmiştir. Her otel işletmesinde sadece bir genel müdür görev yaptığı için, araştırmanın evren büyüklüğü 1.892 olarak belirlenmiştir. Bu tesislerin bölgelere göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Turizm İşletme Belgeli Üç, Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinin Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımı (2013)

Bölge	3 Yıldız	4 Yıldız	5 Yıldız	Toplam
Akdeniz Bölgesi	155	214	279	648
Ege Bölgesi	170	155	98	423
Marmara Bölgesi	179	128	70	377
İç Anadolu Bölgesi	108	80	27	215
Karadeniz Bölgesi	76	28	9	113
Doğu Anadolu Bölgesi	39	15	6	60
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	30	18	8	56
Genel Toplam	757	638	497	1.892
Yüzdesel Dağılım	%40	%33,7	%26,3	%100

Yapılacak bilimsel araştırmanın evrenini oluşturan denek sayısı bilindiği durumlarda ise örneklem sayısını tespit etmek amacıyla aşağıdaki formül kullanılmaktadır (Baş, 2010, s. 39):

- Formülde;
- N: Evrendeki denek sayısı
- n: Örnekleme seçilecek denek sayısı
- p: İncelenen olayın gerçekleşme sıklığı
- q: İncelenen olayın gerçekleşmeme sıklığı
- t: Güven düzeyine ait t tablosu dağılım değeri
- d: Olayın görüş sıklığına göre kabul edilen ± örnekleme hatası

Araştırmanın gerçekleştirildiği evrenin hacmi (N), evrendeki üç, dört ve beş yıldızlı otellerin genel müdür veya genel müdür pozisyonundaki üst düzey yöneticileri olarak düşünülmüştür. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan temin edilen otel işletmelerine yönelik bilgileri içeren liste baz alınarak, her otel işletmesinde de bir tane genel müdür pozisyonunda üst düzey yönetici olduğu için araştırmanın evrenini üç, dört ve beş yıldızlı otel sayısına eşit bir şekilde 1.892 olarak belirlenmiştir.

Evrenin homojen olmadığı varsayımından hareketle çalışmada incelenen olayın gerçekleşme sıklığı p=0,50 ve gerçekleşmeme sıklığı q=0,50 olarak alınmıştır. Alfa (0,05) güven düzeyinde teorik olarak t değeri 1,96 olarak kullanılmıştır. Bu değerler formül üzerinde yerlerine konularak aşağıda yapılan hesaplama sonucunda, 1.892 otel işletmesinden oluşan evreni temsil gücüne sahip örneklem grubunun 320 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Ural ve Kılıç'a göre de (2006, s. 49) evreni 1.900 olan bir araştırmada, örnek büyüklüğü olarak 320 sayısı kabul edilebilir bir sayıdır. Ancak, anketlerin uygulanması aşamasında bu sayının üzerinde bir gruba uygulama yapmanın istatistiksel açıdan daha yararlı olacağı ve istatistiksel analizlerde elde edilecek bulguların daha güvenilir sonuçlar vereceği düşünülmüştür. Bu amaçla, yapılan anketler sonucunda toplam 543 sağlıklı veri elde edilmiştir.

$$n = \frac{1892 * 1{,}96^2 * 0{,}5 * 0{,}5}{0{,}05^2 * (1892 - 1) + 1{,}96^2 * 0{,}5 * 0{,}5}$$

$$n = 319{,}486 \sim 320$$

Evren büyüklüğü 1892 olan bu çalışmada örneklem büyüklüğü 320 olarak hesaplanmıştır. Ancak, süreç içerisinde toplanacak anketlerde olası hata payı da göz önünde bulundurularak 543 otel işletmesi yöneticisi veya genel müdürü ile anket uygulaması yapılmıştır. Yapılan anketlerin otellere göre dağılımı Tablo 3'de verilmiştir.

Araştırmanın Türkiye genelindeki turizm işletme belgeli üç, dört ve beş yıldızlı otel işletmelerini kapsaması ve çalışmanın içeriği bakımından otel işletmelerinin genel müdür veya genel müdür pozisyonundaki üst düzey yöneticileri ile görüşme yapılmasının gerekliliği bakımından özel bir saha araştırma firmasından bu konuda hizmet alınmıştır. Türkiye geneli bir araştırma olması, üst düzey yöneticilerle birebir karşılıklı görüşme imkanının yetersiz olması, otel işletmelerine gidildiği zaman yetkili üst düzey yöneticinin her zaman otelde olmaması ve aynı otele defalarca gidilmesi gereken durumların ortaya çıkması ile birlikte zaman kaybının yaşanması, ayrıca profesyonel bir araştırma firması tarafından telefonla aranan bir üst düzey yöneticinin araştırmaya daha fazla önem vermesi gibi nedenlerle, araştırmada bu yöntem izlenmiş olup, bu kapsamda nitelik ve nicelik bakımından daha fazla ve daha hızlı veri elde edilmesi amaçlanmıştır.

Özel araştırma firması tarafından CATI (ComputerAided Telephone Interview) sistemi (telefonla yapılan anket görüşmesi) ile Mayıs-Haziran 2013 döneminde Türkiye genelinde 156'sı (% 28,71) üç yıldızlı, 232'si (% 42,74) dört yıldızlı, 155'(% 28,55) i beş yıldızlı olmak üzere toplam 543 turizm işletmeli otelin genel müdür veya genel müdür pozisyonundaki üst düzey yöneticileri ile görüşülmüştür.

Tablo 3: Araştırma Kapsamında Üst Düzey Yöneticileri ile Görüşme Yapılan Üç, Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinin Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımı

Bölge	3 Yıldız	4 Yıldız	5 Yıldız	Toplam
Akdeniz Bölgesi	49	61	73	183
Ege Bölgesi	15	65	30	110
Marmara Bölgesi	44	53	30	127
İç Anadolu Bölgesi	12	26	15	53
Karadeniz Bölgesi	19	13	2	34
Doğu Anadolu Bölgesi	10	5	-	15
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	7	9	5	21
Genel Toplam	156	232	155	543
Yüzdesel Dağılım	%28,7	%42,7	%28,6	%100

Demografik Bulgular

Örneklem grubunda bulunan otel genel müdürleri/yöneticilerine ilişkin demografik bulgular Tablo 4'de sunulmuştur. Buna göre; otel işletmelerinin yöneticileri cinsiyet değişkenine göre % 69,8'i bay, % 30,2'si bayan olarak dağılmaktadır. Otel işletmelerinin yöneticileri yaş değişkenine göre % 55,1'i 31-45 yaş, % 29,8'i 18-30 yaş, % 15,1'i 46-60 yaş olarak dağılmaktadır.

Tablo 4: Yöneticilere(Genel Müdürlere İlişkin Demografik Bulgular

Tablolar	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Bay	379	69,8
	Bayan	164	30,2
	Toplam	543	100,0
Yaş	18-30 Yaş	162	29,8
	31-45 Yaş	299	55,1
	46-60 Yaş	82	15,1
	Toplam	543	100,0
Sektörde Çalışma Süresi	1-5 Yıl	90	16,6
	6-10 Yıl	96	17,7
	11-15 Yıl	132	24,3
	16 Yıl ve üzeri	225	41,4
	Toplam	543	100,0
İşletmede Çalışma Süresi	1-5 Yıl	307	56,5
	6-10 Yıl	130	23,9
	11-15 Yıl	66	12,2
	16 Yıl ve üzeri	40	7,4
	Toplam	543	100,0
Eğitim Durumu	Lise ve Altı	112	20,6
	Önlisans	78	14,4
	Lisans ve üstü	353	65,0
	Toplam	543	100,0
Turizm Eğitim Alma Durumu	Evet	378	69,6
	Hayır	165	30,4
	Toplam	543	100,0
Turizm Eğitiminin Türü	Meslek Lisesi	45	11,9
	Önlisans	61	16,1
	Lisans	207	54,8
	Lisansüstü	12	3,2
	Sertifikasyon Programları	28	7,4
	Yurt Dışı Eğitim	10	2,6
	Diğer	15	4,0
	Toplam	378	100,0
İşletmenin Sınıfı	3 Yıldız	156	28,7
	4 Yıldız	232	42,7
	5 Yıldız	155	28,5
	Toplam	543	100,0
İşletmenin Statüsü	Yerli-bağımsız	369	68,0
	Yabancı-bağımsız	21	3,9
	Yerli-zincir	80	14,7
	Yabancı-zincir	45	8,3
	Diğer	28	5,2
	Toplam	543	100,0

İşletmede Görev Yapan Personel Sayısı	1-50 Kişi	263	48,4
	51-100 Kişi	97	17,9
	101-150 Kişi	45	8,3
	151 ve Daha Fazla Kişi	138	25,4
	Toplam	543	100,0
İşletmenin Faaliyet Süresi	1-5 Yıl	134	24,7
	6-10 Yıl	103	19,0
	11-15 Yıl	80	14,7
	16 Yıl ve üzeri	226	41,6
	Toplam	543	100,0

Otel işletmelerinin yöneticileri sektörde çalışma süresi değişkenine göre% 41,4'ü 16 yıl ve üzeri, % 24,3'ü 11-15 yıl, % 17,7'si 6-10 yıl, % 16,6'sı 1-5 yıl olarak dağılmaktadır.

Otel işletmelerinin yöneticileri işletmede çalışma süresi değişkenine göre % 56,5'i 1-5 yıl, % 23,9'u 6-10 yıl, % 12,2'si 11-15 yıl, % 7,4'ü 16 yıl ve üzeri olarak dağılmaktadır.

Otel işletmelerinin yöneticileri eğitim durumu değişkenine göre % 65'i lisans ve üstü, % 20,6'sı lise ve altı, % 14,4'ü önlisans olarak dağılmaktadır.

Otel işletmelerinin yöneticileri turizm eğitim alma durumu değişkenine göre % 69,6'sı evet, % 30,4'ü hayır olarak dağılmaktadır.

Otel işletmelerinin yöneticileri turizm eğitiminin türü değişkenine göre % 54,8'i lisans, % 16,1'i önlisans, % 11,9'u meslek lisesi, % 7,4'ü sertifikasyon programları, % 4'ü diğer, % 3,2'si lisansüstü, % 2,6'sı yurt dışı eğitim olarak dağılmaktadır.

Otel işletmelerinin yöneticileri işletmesinin sınıfı değişkenine göre % 42,7'si 4 yıldız, % 28,7'si 3 yıldız, % 28,5'i 5 yıldız olarak dağılmaktadır.

Otel işletmelerinin yöneticileri işletmesinin statüsü değişkenine göre % 68'i yerli-bağımsız, % 14,7'si yerli-zincir, % 8,3'ü yabancı-zincir, % 5,2'si diğer, % 3,9'u yabancı-bağımsız olarak dağılmaktadır.

Otel işletmelerinin yöneticileri işletmesinde görev yapan personel sayısı değişkenine göre % 48,4'ü 1-50 kişi, % 25,4'ü 151 ve daha fazla kişi, % 17,9'u 51-100 kişi, % 8,3'ü 101-150 kişi olarak dağılmaktadır.

Otel işletmelerinin yöneticileri işletmesinin faaliyet süresi değişkenine göre % 41,6'sı 16 yıl ve üzeri, % 24,7'si 1-5 yıl, % 19'u 6-10 yıl, % 14,7'si 11-15 yıl olarak dağılmaktadır.

Kaynak Bağımlılığını Yönetme Eğilimi Ölçeği

"Kaynak Bağımlılığını Yönetme Eğilimi" ölçeğindeki 20 maddenin güvenirliğini hesaplamak için iç tutarlılık katsayısı olan "Cronbach Alpha" hesaplanmıştır. Ölçeğin genel güvenirliği alpha=0.879 olarak çok yüksek bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliliğinin ortaya koymak için açıklayıcı (açımlayıcı) faktör analizi yöntemi uygulanmıştır. Yapılan Bartlett analizi sonucunda (p=0,000<0,05) faktör yapılarını oluşturan önermeler arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapılan test sonucunda (KMO=0.869>0,60) örnek büyüklüğünün faktör analizi uygulanması için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi uygulamasında varimax yöntemi seçilerek faktörler arasındaki ilişkinin yapısının aynı kalması sağlanmıştır. Faktör analizi sonucunda değişkenler toplam açıklanan varyansı % 49.978 olan 3 faktör altında toplanmıştır. Güvenirliğine ilişkin bulunan alpha ve açıklanan varyans değerine göre "Kaynak Bağımlılığını Yönetme Eğilimi" ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5: Kaynak Bağımlılığını Yönetme Eğilimi Ölçeği Faktör Yapısı

Boyut	Madde	Faktör Yükü	Açıklanan Varyans
Etki ve Kontrol Stratejileri (Özdeğer=6.221) α =0,861	Mevcut faaliyet alanında alıcı ve müşterilerin alternatif arayışlarını sonlandırma	0,743	23,104
	Mevcut faaliyet alanında ticari birlikler oluşturma veya mevcut birliklere katılma	0,729	
	İşletmeye özgü kampanyalar oluşturarak tanıtım ve halkla ilişkilere yatırım yapma	0,724	
	Rekabeti sınırlaması veya haksız rekabeti önlemesi için mevcut yasa ve yönetmeliklere başvurma	0,634	
	Anlaşmalı seyahat acentaları ve şirketlerle yasal bir zemin oluşturmak için pazarlık görüşmeleri yapma	0,610	
	Doğrudan kişisel ilişkileri geliştirmek amacıyla sosyal sorumluluk projelerine katılma	0,608	
	İnternet yoluyla sanal iletişim ağı oluşturma veya mevcut sanal pazarlama ağlarına dahil olma	0,552	
	Alternatif turizme dönük (kongre turizmi, sağlık turizmi gibi) pazarlara giriş yaparak o pazarlara yönelik ürün geliştirme	0,537	
	Rekabetin az olduğu, çok sayıda turist ve acentenin bulunduğu alternatif pazarlar arama	0,525	
	Sürekli yeni ve farklı ürün ve hizmetler geliştirip benimseme	0,519	
	Rekabeti sınırlaması veya haksız rekabeti önlemesi için toplumsal norm ve değerlere başvurma	0,485	
	Coğrafi genişlemeye gitme	0,458	
Örgütsel Tasarım (Özdeğer=2.353) α=0,693	Ticari ilişkilere girilen kuruluşlarla olan bağlantıları kontrol etmek için departmanlar arası uyuşmazlıkları önleyecek mekanizmalar kurma	0,717	13,813
	Yeni teknolojilere yatırım yapma	0,707	
	Ticari ilişkilere girilen kuruluşlarla olan bağlantıları kontrol etmek için işletme içinde yeni departmanlar oluşturma (halkla İlişkiler, pazarlama gibi)	0,638	
	Ticari ilişkilere girilen kuruluşlarla olan bağlantıları kontrol etmek için oluşturulan departmanlara işinin ehli personel ve yöneticiler atama	0,546	
Dışsal Bağlantılar Kurma (Özdeğer=1.421) α=0,782	Diğer otel işletmeleri ile ortak girişimler kurma ve koalisyonlar içine girme	0,798	13,061
	Anlaşmalı seyahat acentaları veya şirketlerin yöneticileriyle ortaklıklar kurma	0,782	
	Sürekli ilişki halinde olunan kuruluşlardan bireyleri işe alma	0,621	
	Diğer işletmelerle birleşmeye gitme	0,526	
Toplam Varyans% 49.978			

"Kaynak Bağımlılığını Yönetme Eğilimi" ölçeğinin faktör analizi değerlendirilmesinde özdeğeri birden büyük faktörlerin ele alınmasına, değişkenlerin faktör içerisin-

deki ağırlığını gösteren faktör yüklerinin yüksek olmasına, aynı değişken için faktör yüklerinin birbirine yakın olmamasına dikkat edilmiştir. Ölçeği oluşturan faktörlerin güvenirlik katsayıları ve açıklanan varyans oranlarının yüksek olması ölçeğin güçlü bir faktör yapısına sahip olduğunu göstermiştir. Birinci faktörde yer alan maddeler "Etki ve kontrol stratejileri" olarak ele alınmıştır. "Etki ve kontrol stratejileri" faktörünü oluşturan 12 maddenin güvenirliği alpha= 0.861 olarak, açıklanan varyans değeri % 23.104 olarak saptanmıştır. İkinci faktörde yer alan maddeler "Örgütsel tasarım" olarak ele alınmıştır. "Örgütsel tasarım" faktörünü oluşturan 4 maddenin güvenirliği alpha= 0.693 olarak, açıklanan varyans değeri % 13.813 olarak saptanmıştır. Üçüncü faktörde yer alan maddeler "Dışsal bağlantılar kurma" olarak ele alınmıştır. "Dışsal bağlantılar kurma" faktörünü oluşturan 4 maddenin güvenirliği alpha= 0.782 olarak, açıklanan varyans değeri % 13.061 olarak saptanmıştır. Ölçekteki faktörlerin puanları hesaplanırken faktördeki maddelerin değerleri toplandıktan sonra madde sayısına bölünerek (aritmetik ortalama) faktör puanları elde edilmiştir.

Algılanan Kaynak Bağımlılığı Ölçeği

Algılanan kaynak bağımlılığı ölçeğindeki 4 maddenin genel güvenirliği α=0,741 olarak bulunmuştur. Yapılan Kmo analizi sonucunda KMO değerinin 0,740 olarak bulunmuştur. Bartlett analizi sonucunda (p=0,000<0,05) ise faktör yapılarını oluşturan önermeler arasında ilişki olduğu tespit edilmiş ve faktör analizinin yapılabilir olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonucunda toplam varyansı % 56,60 olan tek faktör oluşmuştur. Güvenirliğine ilişkin bulunan alpha ve açıklanan varyans değerine göre "Algılanan Kaynak Bağımlılığı" ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: Algılanan Kaynak Bağımlılığı Ölçeği Faktör Yapısı

Boyut	Madde	Faktör Yükü	Varyans
Algılanan Kaynak Bağımlılığı α=0,741	Yönetimin yaşanan bir olay sonucu; "Biz böyle olsun istemedik ama anlaşmalı olduğumuz seyahat acentaları veya şirketler bunun böyle olmasını istediler" dediği zamanlar olmuştur.	0,843	56,599
	Anlaşmalı seyahat acentaları ve şirketler dışında otellerin, hedeflerine doğrudan katkı sağlayan başka kuruluşlar da vardır.	0,771	
	Üst yönetim, işletme ile ilgili kararlar alırken anlaşmalı seyahat acentaları ve şirketlerin fikirlerini kullanır.	0,729	
	İşletme içi strateji ve hizmetlerin belirlenmesi ve uygulanmasında anlaşmalı seyahat acentaları ve şirketler etki sahibidir.	0,653	
Toplam Varyans: % 56,60			

Yapısal Kaynak Bağımlılığı Ölçeği

Yapısal kaynak bağımlılığı ölçeğindeki 4 maddenin genel güvenirliği α=0,783 olarak bulunmuştur. Yapılan Kmo ve Bartlett analizi sonucunda KMO değerinin 0,750 olarak Bartlett değerinin ise 0,05 den küçük ve faktör yapılarını oluşturan önermeler arasında ilişki olduğu tespit edilmiş olup faktör analizinin yapılabilir olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonucunda toplam varyansı % 60,69 olan tek faktör oluşmuştur.

Güvenirliğine ilişkin bulunan alpha ve açıklanan varyans değerine göre "Yapısal Kaynak Bağımlılığı" ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7: Yapısal Kaynak Bağımlılığı Ölçeği Faktör Yapısı

Boyut	Madde	Faktör Yükü	Varyans
Yapısal Kaynak Bağımlılığı α=0,873	Anlaşmalı olduğunuz seyahat acentaları ve şirketlerden gelecekte beklediğiniz satış yüzdesi	0,827	60,691
	Anlaşmalı olduğunuz seyahat acentaları ve şirketlerden gelecekte beklediğiniz kar yüzdesi	0,788	
	Anlaşmalı olduğunuz seyahat acentaları ve şirketler aracılığıyla elde edilen karın toplam kar içindeki payı	0,772	
	Anlaşmalı olduğunuz seyahat acentaları ve şirketler aracılığıyla gerçeklesen satışların toplam satıştaki oranı	0,725	
Toplam Varyans: % 60,69ta			

Yapılan analizler neticesinde elde edilen faktör yapılarına ilişkin ortalamalar Tablo 8'de gösterilmiştir. Veriler incelendiğinde otel yöneticilerinin verdikleri cevaplara ilişkin faktör ortalamalarının kararsızlık seviyesi çevresinde toplandığı görülmektedir.

Tablo 8: Otel Yöneticilerinin Kaynak Bağımlılığına İlişkin Vermiş Oldukları Cevaplara Yönelik Faktör Ortalamaları

Boyutlar	N	Ort	Ss	Min.	Max.
Etki ve Kontrol Stratejileri	543	3,616	0,748	1,000	4,500
Örgütsel Tasarım	543	2,682	0,854	1,000	5,000
Dışsal Bağlantılar Kurma	543	2,832	0,995	1,000	5,000
Genel Kaynak Bağımlılığını Yönetme Eğilimi	543	3,043	0,665	1,150	4,300
Algılanan Kaynak Bağımlılığı	543	2,247	0,918	1,000	5,000
Yapısal Kaynak Bağımlılığı	543	2,481	0,919	1,000	5,000

SONUÇ

Yapılmış olan bu çalışmada, otel genel müdürlerinin/yöneticilerinin kaynak bağımlılığının olumsuz etkilerini yönetmek için kullandıkları stratejilerin üç başlık altında toplandığı görülmüştür. Bunlar, etki ve kontrol stratejileri, örgütsel tasarım, dışsal bağlantılar kurmadır. Otel yöneticileri, etki ve kontrol stratejileri bağlamında en fazla mevcut faaliyet alanında alıcı ve müşterilerin alternatif arayışlarını sonlandırma, mevcut faaliyet alanında ticari birlikler oluşturma veya mevcut birliklere katılma, işletmeye özgü kampanyalar oluşturarak tanıtım ve halkla ilişkilere yatırım yapma, rekabeti sınırlaması veya haksız rekabeti önlemesi için mevcut yasa ve yönetmeliklere başvurma yöntemlerini kullanmaktadır. Örgütsel tasarım stratejisinde ticari ilişkilere girilen kuruluşlarla olan bağlantıları kontrol etmek için departmanlar arası uyuşmazlıkları önleyecek mekanizmalar kurma, yeni teknolojilere yatırım yapma yöntemlerine başvurmaktadırlar. Dışsal bağlantılar kurma stratejisinde ise anlaşmalı seyahat acentaları veya şirketlerin yöneticileriyle ortaklıklar kurma ve diğer otel işletmeleri ile ortak

girişimler kurma ve koalisyonlar içine girme en çok tercih edilen metotlar olarak ön plana çıkmıştır. Geneli itibariyle bakıldığında otel yöneticilerinin kaynak bağımlılığını yönetme anlamında çok etkili olmadıkları görülmektedir.

Çalışma da ulaşılan bir başka önemli bulgu ise, otellerin kararlarında dışsal faktörlerin etkili olduğudur. Yöneticilerin, bazı durumlarda istemeseler dahi anlaşmalı oldukları seyahat acentası ve şirketlerin istediklerini kabul ettiklerini belirtmeleri, işle ilgili kararlarda üst yönetimin anlaşmalı firmalara danışma eğiliminde olması ve işletme içi stratejilerde anlaşmalı kurumların etkili olduğu yönündeki tutum bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Otellerin dışa bağımlılığının bu şekilde yüksek olmasının altında yatan en önemli etken, anlaşmalı şirketlerin gelecekteki satış yüzdesi içerisinde büyük bir pay sahibi olacağı düşüncesidir. Çalışmada, otellerin gelecekte elde edeceği satış yüzdesi ve kar payı gibi ekonomik göstergelerde anlaşmalı seyahat acentası ve şirketlerin büyük rol oynayacağı düşüncesinin hakim olduğu görülmektedir. Özellikle kitlesel turizmin yaygın olduğu kıyı şeridinde yer alan otel işletmelerinin doluluğun seyahat acentaları ve tur operatörleri tarafından sağlandığı göz önüne alındığında, ortaya çıkan sonucunda son derece tutarlı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Sonuçlar katılımcıların karakteristiki özellikleri açısından ele alındığında farklı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Örneklem gurubunda bulunan yöneticilerin yarısında fazlası 31 yaş ve üzerindedir. Bunun yanı sıra yine yarısından fazlası 11 yıldan fazla süredir turizm sektöründe çalışmaktadır. Lisans veya lisansüstü eğitim derecesine sahip yöneticilerin oranı da toplam katılımcıların yarısından fazladır. Ayrıca, yöneticilerin büyük çoğunluğu turizm eğitimi almıştır. Nitelik açısından yüksek profile sahip otel yöneticilerinin kaynak bağımlılığını yönetme stratejilerini de etkin bir şekilde kullanmalarını beklemek yanlış olmayacaktır. Ancak, çalışmadan elde edilen sonuçlar, bu kişilerin kaynak bağımlılığını yönetme stratejilerini etkin bir şekilde kullanmadığını, işletme dışı faktörleri yönetme eğiliminde olmadıklarını ortaya koymuştur. Bu durum, yöneticilerin bu konuda yetersizliği olarak yorumlanabileceği gibi, yalnızca işletme içi konulara ağırlık verdiklerinin de bir göstergesi olarak ele alınabilir. Bu konuda yapılacak ayrı bir çalışma ile derinlemesine bir inceleme ve daha açık bir yorum yapmak mümkün olacaktır.

Burada yapılabilecek en iyi değerlendirme, otel yöneticilerinin kaynak bağımlılığı yönetme konusunda isteksiz olmalarının gelecek adına endişe verici olduğudur. Turizm gibi uluslararası niteliğe sahip bir sektörde kaynak bağımlılığının yönetilmemesi/yönetilememesi, iyi yönetimin kazandıracağı etkinlik ve verimlilik göstergelerinden mahrum kalmak anlamına gelmektedir.

Otel yöneticilerinin kaynak bağımlılığını azaltıcı çabalardan uzak bir yönetim anlayışıyla hareket etmesi sonucu, büyük yatırımlarla kurulan tesislerin tüm plan ve politikalarını anlaşmalı şirket ve seyahat acentalarına göre belirlemesi kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkacaktır. Böyle bir olumsuz durumla karşılaşamamak için yöneticilerin sürekli yenilik arayışı içerisinde olması, yeni ve farklı ürün ve hizmetler geliştirmeleri, rekabetin az olduğu pazarlara yönelmesi, coğrafi genişlemeye gitmesi, aracıların otel üzerindeki etkisini kırabilmek amacıyla potansiyel müşterileriyle sosyal sorumluluk vb. uygulamalarla doğrudan etkileşime geçmesi gerekmektedir. Bu tür faaliyetler, kaynak bağımlılığını yönetme sürecinde etki ve kontrol mekanizmalarını harekete geçiren önemli dinamikleri oluşturmaktadır.

Turizm sektörü uluslararası varışları bünyesinde barındıran bir hizmet sektörüdür. Bu nedenle dünya üzerinde meydana gelen olumlu ve olumsuz olaylardan etki-

lenebilmektedir. Örneğin herhangi bir ülkenin bir şehrinde meydana gelen ve dünya kamuoyunda yer alan bir olay, ülkenin bütününde turizm rezervasyonlarının iptali ile sonuçlanabilmektedir. Güvenliğin ön planda tutulduğu sektörde, özellikle aracılar (seyahat acentaları, tur operatörleri vb.) vasıtasıyla yapılan rezervasyonların toplu bir şekilde iptal edilmesi, söz konusu anlaşmaların yerel muhatabı olan otel işletmelerini zor durumda bırakabilmektedir. Bu nedenle, turizm sektöründe doğrudan turistlerle kurulacak iletişimin ve bireysel rezervasyonların önemi büyüktür. Bunun yanı sıra, bireysel rezervasyonlarda kişiler destinasyon odaklı düşünebilmekte ve ülkede meydana gelebilecek ve güvenliği tehdit eden nitelikteki olaylarda destinasyona karşı tavır alma eğilimine girmemektedir. Sektörde bu ve benzeri örneklerin çoğaltılması, kaynak bağımlılığının azaltılması içinde önem taşımaktadır. Ayrıca kaynak bağımlılığı ile ilgili yapılacak farklı zamanlarda ve farklı sektörlerdeki araştırmalar ise yerli literatüre de önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

1. Ataman, Göksel, İşletme Yönetimi Temel Kavramlar & Yaklaşımlar, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2001.
2. Baransel, A., Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi (Klasik ve Neo Klasik Yönetim ve Örgüt Teorileri), Cilt.1, Avcıol Basım-Yayım, 3. Baskı, İstanbul, 1993.
3. Baş T., Anket, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2010.
4. Budak, G., ve Budak G., İşletme Yönetimi, Fakülteler Kitabevi, 5. Baskı, İzmir, 2004.
5. Can, H., Organizasyon ve Yönetim, Siyasal Kitabevi, 6.Baskı, Ankara, 2002.
6. Davis, G.F. ve Cobb J.A., "Resource DependenceTheory: PastAndFuture. ResearchInTheSociology Of Organizations", 28, 21-42, 2010.
7. DiMaggio P.J. ve Powell W., "TheIr onCage RevisitedI nstitutionalIso morphismandC llectiveRationality n Organ izationa lFields", Amarica nSoc iologi calReview, 48, 147-160, 1983.
8. Frooman, Jeff, "StakeholderInfluenceStrategies", The Academy of Management Review,Vol. 24, No. 2, 191-205, 1999.
9. Hannan, M.T. ve Freeman, J., "ThePopulationEcology of Organizations", AmericanJournal of Sociology, 82, 929-964, 1977.
10. Koçel, T., İşletme Yönetimi, Arıkan Yay., 11.Baskı, Ankara, 2007.
11. Leblebici, H. ve Salancik, G. R., "Stability in InterorganizationalExchanges: RulemakingProcess of the Chicago Board of Trade", AdministrativeScienceQuarterly, Vol.36, 333-363, 1982.
12. Meydan, C. H., Kaynak Bağımlılığı Kuramı, İçinde: Sözen, H. Cenk ve Basım, H. Nejat (2012), Örgüt Kuramları, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 2012.
13. Mindlin, Sergio E ve Aldrich, Howard, "InterorganizationalDependence: A Review of theConceptand a Reexamination of theFindings of theAstonGroup", AdministrativeScienceQuarterly,Vol. 20, No. 3, 382–392, 1975.
14. Öncü, A., "Inter-Organizational Networks andSocialStructures: TurkishChambers of Industry", International SocialScienceJournal, Cilt.31, Sayı.4, 646-660, 1979.
15. Özkoç, A. G. ve Batman, O., "Otel İşletmelerinde Uygulanan Kaynak Bağımlılığını Yönetme Stratejilerinin Etkinliğinin Ölçülmesi", E-Journal of New World Sciences

Academy, Cilt.7, Sayı.1, 19-35, 2012.

16. Özkoç, A.G., Kaynak Bağımlılığının Yönetilmesinde Örgütsel İdeolojinin Stratejik Rolü: Otel İşletmelerine Yönelik Bir Model Önerisi, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.
17. Pfeffer, J., "Developing Resource DependenceTheory: How A Theory Is AffectedByIts Environment", K.G. Smith ve M.A. Hitt (Ed.), Great MindsIn Management, NY: Oxford University Pres., New York, 436-459, 2005.
18. Scott, W.R.,Organizations: Rational, Natural, and Open Systems (5th Ed). UpperSaddleRiver, NJ: PrenticeHall, 2003.
19. Ülgen, H., ve Mirze, S. K., İşletmelerde Stratejik Yönetim, Beta Basım Yayım Dağ., 5.Baskı, İstanbul, 2010.
20. Üsdiken, B. ve Erden, Z., "1990'lı Yıllarda Türkiye'de Yönetim Alanı: Disiplinin Yapısı ve Yaklaşımlar", Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt.2, Sayı.1, 91-113, 2002.
21. Üsdiken, B. ve Leblebici, H., "OrganizationTheory", N.Anderson, D. S. Ones, H. K. Sinangil, ve C. Viswevaran (Der.), Handbook of Industrial, WorkandOrganizationalPsychology, Londra: Sage, 377-397, 2001.
22. Üsdiken, B. ve Pasadeos, Y., "Organizational Analysis in North Americaand Europe: A Comparison of Co-Citation Networks", OrganizationStudies, Cilt.16, Sayı.3, 503-526, 1995.
23. Üsdiken, B., "InterorganizationalLinkagesAmongSimilarOrganizations in Turkey", OrganizationStudies, Cilt.4, Sayı.2, 151-164, 1983.
24. Üsdiken, B., "Örgüt Kuramlarında Yeni Yol Ayrımları: Kuzey Amerika, Avrupa ve Türkiye", Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri, Cilt.1, Ankara: TODAİE, 97-110, 1995.
25. Üsdiken, B., Çevresel Baskı ve Talepler Karşısında Örgütler: Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı, İçinde: Sargut, A. Selami ve Özen, Şükrü, Örgüt Kuramları, İmge Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul, 2010.
26. Wasti, S. A. ve Üsdiken, B., "Americanization vs. Contextualization at thePeriphery: Scholarly Publishing in Management in Turkey, 1970-1999", Academy of Management Annual Meeting, New Orleans, Luisiana, ABD, Sayı Ağustos, 6-11, 2004.
27. Williamson, O. E.,MarketsandHierarchies: AnalyisandAntitrustImplications. New York: FreePress, 1975.

CHAPTER 116

BANKACILIK EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN KARİYER SEÇİM FAKTÖRLERİNİN VE SEKTÖRÜN BU FAKTÖRLERİ SUNMA DÜZEYİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Davut KARAMAN[1]

1 Öğr. Gör. Dr. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

1. GİRİŞ

İnsanların yaşamında ihtiyaçlarının sınırsız olması ve bu ihtiyaçları karşılayacak imkanlarının da sınırlı olması ekonomi biliminin temelini oluşturmaktadır (Deniz ve Hobikoğlu, 2011: 161). İhtiyaçlarını tatmin etmeye çalışan bireyler ekonomik güç elde edebilmek için çalışmaktadırlar. Ancak çalışırken her birey kendi isteğine, yeteneklerine ve gelecek beklentilerine uygun bir alanda faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla bireyler, öz yeteneklerine uygun bir mesleği seçerek, iş hayatı süresince bu mesleklerde kariyerlerini sürdürme amacı taşımaktadırlar (Bingöl, 2014:328).

Günümüzde iş hayatının önceliklerinin değişmesi, teknolojik gelişmeler, yeni pazarların oluşması ve müşteri beklentilerin sürekli değişmesi ile örgütler, müşteri ihtiyaç ve beklentilerini karşılayabilecek yeterlilikte işgören istihdam etmeyi amaçlamaktadır (Dinçer ve arkadaşları,2013: 43).

Küreselleşen dünyada örgütler, artan rekabet koşullarında güçlerini ve istihdamı artırmak amacıyla iş akış süreçlerini daha esnek hale getirmekte (Shaw vd., 2000: 295) ve yeteneğin zorunlu olduğu alanlarda ise daha üst yetenek ve eğitim özelliklerine sahip işgören aramaktadırlar (Gordon, 1997: 82). Yoğun rekabetin yaşandığı piyasa şartlarında sürdürülebilir gelişim için örgütün çevreye uyumunun sağlanması (Yumurtacı Aydoğmuş vd., 2018: 4) amacıyla örgüt stratejilerinde görülen değişim, işgörenlerin kişisel gelişim ve kariyer planlamalarında önemli katma değer ortaya koyulmasını zorunlu hale getirmektedir (Raymond vd., 1996: 419).

İlk olarak 1970'lerde ortaya çıkan kariyer kavramının önemi zamanla artmıştır. Özellikle 1980'lerden sonra küreselleşmenin de etkisiyle yeni yönetim yaklaşımlarında yer almasıyla birlikte önemli araştırma konularından biri haline gelmiştir (Şimşek vd., 2004:4-5). Kariyer ve nitelikli işgören her sektörde önemli iken hizmet sektörlerinde daha fazla öneme sahiptir. Çünkü hizmet sektörünün özelliği olarak üretim ve tüketimin eş zamanlı olarak gerçekleşmesi (Eleren ve Kılıç, 2007: 239) işgören niteliğinin artmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sektörde nihai müşteri ile sürekli iletişim halinde olan işgörenlerin bilgi, yetenek ve tecrübe açısından daha donanımlı olması gerekmektedir.

İnsanların ortak özelliklerinden biri de gelecek beklentilerine göre hedef koyarak, plan yaparak kişisel özelliklerine göre hangi işlerin kendisi için uygun olacağını düşünmesidir. Başlangıçta hayal olarak ortaya çıkan, ilerleyen dönemlerde ise fırsatları değerlendirme ve rakiplerden önde olma çabasına dönüşen bu süreç bireyin kariyer kimliğini ortaya koymaktadır (Çakmak, 1992, s.64). 21.yy'da insanların daha eğitimli hale gelmesi ve bu sayının her geçen gün daha da artması sonucunda, insanların eğitim dönemlerinden itibaren kariyer planlarını belirlemeleri ve iş hayatına dahil olmaları zorunluluk haline gelmiştir. Dünyada değişen ekonomik sistemin sonucu olarak hiçbir ülkede "ömür boyu iş" garantisi kalmamış, "yaşam boyu öğrenme" ve "istihdam edilebilirlik" kavramları doğmuştur (Kozak ve Dalkıranoğlu, 2013: 42).

Bankacılık sektörünün de bir hizmet sektörü olmasından dolayı işgörenlerin niteliği bankacılık sektörünün gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle sektörde istihdam edilecek olan işgörenlerin kişisel gelişim ve kariyer planlamaları da bankalar açısından göz ardı edilmemelidir. Çünkü bankacılık sektöründe farklı kariyer basamaklarının olması işgören adayları açısından gelecek planları için yol gösterici niteliktedir. Birçok işgören adayının bankacılık sektörünü tercih etmesinin nedenlerinden biri de budur.

Bankacılık eğitimi ile ilgili kariyer seçimi araştırmalarının da az sayıda olması nedeniyle bu çalışma ilgili literatüre önemli katkılar sunması açısından önem taşı-

maktadır. Bu çalışmanın amacı üniversitelerin meslek yüksekokullarında ön lisans alanında "bankacılık ve sigortacılık programı" adı altında öğrenim gören öğrencilerin bankacılık alanındaki kariyer planlarını ve bankacılık sektörünün öğrencilerin kariyer planlarına etki eden bu faktörleri sağlama düzeyini ortaya koymak ve çözüm önerileri sunmaktır.

2. KARİYER KAVRAMI VE KARİYER PLANLAMASI

Kariyer kavramının özünde insan yer almaktadır. İş hayatına atılan birey hem gündelik ihtiyaçlarını hem de gelecek beklentilerini verimli bir şekilde tatmin edebilmek için işinde ilerlemek, başarılı olmak ister. Sonuçta işinde terfi alan, gelişim sağlayan bireyin hissettiği mutluluk ile sürdürülebilir başarıyı yakalayacağını düşündüğü işi tercih etmesiyle birlikte kariyer süreci başlamaktadır (Kula ve Adıgüzel, 2015: 292). Bireylerin hayatına yön veren en önemli seçimlerden birinin de kariyer seçiminin olmasından (Arık ve Seyhan, 2016: 2218) dolayı kariyer ve kariyer planlamasının önemi günümüzde daha da artmaktadır.

Kariyer, bireylerin uzun vadeli bir amaç için (Büyükyılmaz ve arkadaşları, 2016: 2066) hayatları boyunca göstermiş olduğu davranışların, ifa ettiği faaliyetlerin, bireye kazandırmış olduğu başarıların bir bütünü olarak tüm hayatı kapsayan (eğitim, aile, meslek vb.) bir süreçtir. Zaman, ortam ve şartlara bağlı olarak ise uzun bir dönemi kapsayan bireyin kariyer sürecinde ise yükselme, duraklama ve gerilemeler görülebilmektedir (Özyürek, 2013).

Kariyer, bireylerin tamamen kişisel tercihine bağlıdır. Kariyer sürecinin belirsiz ve zaman alıcı olması ise bireylerin kariyer seçimini olumsuz etkilemektedir. Özellikle de üniversite dönemi öğrencilerin bireysel özellikleri ile çalışmayı düşündükleri işler arasındaki uyumu sağlamaları açısından oldukça önemlidir. Mezuniyet sonrasında öğrencilerin kariyer planlarında yaşadıkları belirsizlik ve kaybedilen yıllar, bu konuda etkin ve verimli bir planlamanın yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Sevinç ve Siyez, 2018: 158). Mezuniyet sonrasında en kısa sürede iş bulma, çalıştığı işte öz yeteneklerini geliştirme ve profesyonel yaşama intibak sağlama gibi konularda başarılı olmak isteyen öğrencilerin, eğitim-öğrenim hayatı devam ederken kariyer planlamalarını yapmaya başlamaları önemli kazanım sağlamaktadır (Kozak ve Dalkıranoğlu, 2013: 41). Bu nedenle mezuniyet sonrasında öğrencilerin hiç zaman kaybetmeden iş hayatına başlayabilmesi için öğrenci iken gelecek kariyer planları doğrultusunda kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir.

Mevcut eğitim sistemlerinde bireysel özellikler göz ardı edilmekte ve bireysel ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmaktadır (Karaman ve Aydoğmuş, 2018: 24). Bu nedenle toplumda özellikle üniversite öğrencileri başta olmak üzere birçok kişi ideal meslek seçimi yapmakta zorlanmaktadır. Gençler, üniversite öğreniminden sonra iş hayatına geçişte hangi meslek alanında çalışmak istediklerine sağlıklı karar verememektedirler. Bu durum özellikle son yıllarda ülkemizde de oldukça fazla karşılaşılan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Vianen vd., 2009: 298). Gençlerin doğru kariyer seçimi yapabilmesi için bireysel yeteneklerinin, güçlü ve zayıf yönlerinin, meslekte ilgili kariyer beklentisi ve algısının doğruluğu, ilgili mesleğin çalışma koşullarının uygunluğunun, seçilen kariyerin gelecekteki olumlu ve olumsuz yönlerinin doğru analiz edilmesi gerekmektedir (Ahmetoğulları ve Güneş, 2017: 167).

Günümüzde çalışma koşulları her geçen gün daha zor hale gelmesinden (Can ve Hüseyinli, 2017: 1398) ve kariyer imkanlarının iş tatmin düzeyini de yakından ilgilendirmesinden (Can, 2017: 506) dolayı kariyer planlaması daha önemli hale gelmektedir. Üniversite öğrencilerinin birçoğu kariyer planlamalarında ciddi sorunlar

yaşamakta ve bu sorunların çözümü için de uzman desteğine ihtiyaç duyulmaktadır (Zeren ve arkadaşları, 2017). Üniversitede öğrenim süresince akademik açıdan donanımlı hale gelen öğrenciler tarafından mezuniyetten sonra iş hayatına yönelik atılan adımlar "geç kalınmış" çabalara dönüşmektedir. Genel olarak sektörler tarafından "tecrübesiz" olarak değerlendirilen yeni mezun bireylerin (Işık ve Erdem, 2018: 181) kariyer planları sekteye uğramakta ve en verimli olabilecek dönemlerinde ise hayal kırıklığı yaşamaktadırlar.

Kariyer kavramı ile ilgili olarak bazı yanlış anlaşılmaları önlemek amacıyla aşağıdaki hususlara dikkat edilmesinde fayda bulunmaktadır (Çelik, 2016: 136):

- Kariyer kavramı, daha esnek bir ifade ile sadece yüksek mevkide ve hızlı ilerleme fırsatları olan işlerle ilgili değildir. Örgütün en alt kademesinden en üst kademesine kadar her işgören ayrı bir kariyer sürecine sahiptir.
- Kariyer kavramı genellikle dikey hareketlerle ilgilenmekle birlikte yatay olarak da mevcut işinden memnun olan fakat terfi almak istemeyen işgörenleri de kapsamaktadır.
- Kariyer, sadece bir örgütte işe alma/alınma ile ilgili olmayıp, aynı zamanda birden fazla örgüt ve faaliyeti de kapsayabilmektedir.
- Kariyer kavramı, örgüt ile işgörenin karşılıklı etkileşimlerini, işgörenin iş yaşamı, kariyer planı ve denetiminde özgür iradesinin olmasını ifade etmektedir.
- Kariyer kavramı, demografik özelliklere (özellikle yaş) göre işgörenlerin ihtiyaç ve beklentilerinin değişik özellikler göstermesinden dolayı kariyer beklentileri de kişiden kişiye değişiklik gösterebilmektedir.

Kariyer ile ilgili yapılan bu farklı tanımlar kariyer kavramının işgören ve örgüt açısından önemi ortaya koymaktadır. Kariyer kavramı ile örgütte üst kademelere doğru yükselmeye imkan sunan ve sürdürülebilir kişisel gelişim ile birlikte büyümeyi hedefleyen bir kariyer planlaması önem arz etmektedir. Bu kapsamda ele alındığında ise kariyer kavramı hem işgören hem de örgüt açısından yaşam standartlarını üst seviyeye taşıyacak kritik bir öneme sahiptir (Işık, 2017: 27).

3. İLGİLİ LİTERATÜR

Öğrencilerin kariyeri ile ilgili farklı örneklemler üzerinde yapılan çalışmalar incelerek, kariyer tercihlerini etkileyen unsurlarla birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kankaanranta ve arkadaşları tarafından (2006), tıp eğitimi alan mezunlar üzerinde yaptıkları araştırma sonucuna göre kariyer seçimini belirleyen faktörler bireye boş zaman sağlaması %56,1, bireye kişisel gelişim fırsatı sunması %55, ücret %54,8, bireye alanında uzmanlaşma imkanı sağlaması %46,9 ve işyerinin bilinen bir yer olması %29,7 şeklindedir.

Üniversite öğrencileri ile ilgili yapılan araştırma sonuçlarına göre öğrenciler; kariyerlerini planlama konusunda yetersiz ve kararsız (Beduwe ve Giret, 2011), genellikle eğitim aldıkları alanda değil farklı pozisyonlarda istihdam edilmekte (Jones vd., 2010), çalışılan işteki esnek uygulamaların, prestijin, iyi bir maaş (Edward ve Quinter, 2011) ile iş güvenliği ve terfi imkanlarının olmasını kariyer tercihlerinde önemli görmektedirler (Issa ve Nwalo, 2008).

Lisansüstü öğrencilerinin kariyer değerleri ile ilgili yapılan araştırma sonucunda ise bireyin kariyer tercihlerinin aile durumundan ve annesinin mesleğinden etkilendi-

ği görülmüştür. Ayrıca herhangi bir iş sahibi olmayan ve yoğun iş temposunda çalışan öğrencilerinhayata daha olumsuz baktığı ve bununla birlikte istihdamda sürekliliği olan işlerde çalışan bireylerin ise yaşama daha olumlu baktığı sonucuna ulaşılmıştır (Kula ve Adıgüzel, 2015: 292).

Turizm eğitimi alan öğrencilerin sektörel tutumlarının kariyer seçimleri üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik olarak yapılan çalışmada öğrencilerin sektöre yönelik tutumlarının mezuniyet sonrası kariyer tercihleri üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmüştür (Yıldırım ve Toker, 2016: 87).

Başka bir araştırma sonucuna göre ise bireylerin ruh sağlıkları kariyer gelişimini de etkilemektedir. Bireylerin farklı gelişim dönemlerindeki ruh sağlıklarının olumlu olması onların kariyer gelişimlerini de olumlu etkilerken, olumsuz bir ruh sağlığı hakim ise kariyer gelişimi de bundan olumsuz etkilenmektedir (Eryılmaz ve Mutlu, 2017: 243).

Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programında öğrenim gören öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarını belirlemeye yönelik bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre elde edilen en önemli bulgu ise öğrencilerin mesleğe ilişkin yeterli bilgiye sahip olmamasından dolayı muhasebe mesleğinin niteliğine yönelik verilen önermelere katılımda kararsız kalmalarıdır. Bu durum ise öğrencilerin muhasebe alanındaki kariyer planlarını olumsuz etkilemektedir (Erduru ve arkadaşları, 2017: 47).

Harran Üniversitesi MYO öğrencilerinin kariyer planlarının ve beklentilerinin değerlendirilmesi amacıyla bir araştırma yapılmıştır. Elde edilen önemli bulgulara göre ise öğrencilerin kariyer planları kapsamında kendi alanları ile ilgili nitelikli ve yeterli teknik bilgiye sahip olma istek ve ihtiyaçlarının olduğu, aynı zamanda çağın gereklerine uygun bilgi teknolojileri açısından donanımlı olmanın gelecek hedeflerine ulaşabilme açısından daha yararlı olacağı sonucuna ulaşılmıştır (Ahmetoğulları ve Güneş, 2017: 175).

Bitlis Eren Üniversitesi'ndeki ön lisans ve lisans öğrencilerinin kariyer değer algılarını ölçmeye yönelik bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin, bölüm tercihlerini yaparken yeterince bilinçli ve farkında olarak tercih yapmamalarından kaynaklı, genel olarak öğrenim gördükleri bölümü bırakma veya ayrılma noktasında kararsızlık yaşadıkları belirlenmiştir. Diğer bir sonuç ise lisans öğrencilerinin, ön lisans öğrencilerine göre tercih etmiş oldukları bölümden ve kariyer seçimlerinden biraz daha fazla memnuniyet duyduklarını göstermektedir (Işık, 2017: 38-39).

Ön Lisans öğrencileri üzerine yapılan başka bir araştırmada ise, fırsatları tanıma ve plan oluşturma boyutlarının öğrencilerin akademik not ortalaması üzerine olumlu bir farklılık oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (Acar ve Özdaşlı,: 481).

Uşak Üniversitesi Banaz Meslek Yüksekokulu ormancılık programında öğrencilerin kariyer planlarına yönelik yapılan araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin %93.3'ünün isteyerek tercih yapmalarına rağmen, %53,3'ü iş bulma konusunda tereddüt etmekte ve %70'i de mevcut eğitimlerinin üzerine daha üst düzey eğitim almak istemektedir (Karaman ve arkadaşları, 2018).

4. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, üniversitelerin bankacılık ve sigortacılık programı öğrencilerinin kariyer seçimine etki eden faktörlere verdikleri önem derecesini ve bu faktörleri bankacılık sektörünün sunmasına yönelik tutumlarını belirlemektir. Çalışma sonu-

cunda elde edilecek olan bulgular başta öğrenciler olmak üzere bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kurumları ve devletin ilgili alanda yetkili olan politikacılarını ilgilendirmesi açısından önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında bankacılık alanında eğitim almakta olan meslek yüksekokulu bankacılık ve sigortacılık programı öğrencileri çalışmanın evreni olarak belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarının tutarlılığı ve genellenebilirlik oranını yükseltmek amacıyla çalışmanın birden fazla üniversitede yapılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda zaman ve maliyet kısıtları da göz önünde bulundurularak araştırmacıya yakın lokasyonda bulunan Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ve Uşak Üniversitesi araştırmanın evrenine dahil edilmiştir. Ancak, Akdeniz Üniversitesi ve Süleyman Demirel Üniversitesi'nden yeterli sayıda dönüş olamaması üzerine bu üniversiteler araştırma evreninden çıkartılmıştır.

Araştırma kapsamında Richardson (2009)'ın çalışmasında kullanmış olduğu ve Akbaş-Tuna (2017) tarafından da Türkçe olarak uygulanan "kariyer seçimi ölçeği" nden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında toplamda 600 öğrenci ile anket uygulaması yapılmıştır. Ancak, eksik veri içeren 135 anket değerlendirmeye alınmamıştır. Çalışmaya 465 anket verisi üzerinden devam edilmiştir.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma kapsamında ilk olarak katılımcıların demografik profilleri değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre katılımcıların %49,9 erkek, %51,1'i ise kadındır. Katılımcıların %52,9'u ikinci sınıf, %47,1'i ise birinci sınıf öğrencisidir. Katılımcıların %54'ü 20-22 yaş aralığındadır. Katılımcıların %34,2'si Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, %33,3'ü Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ve %32,5'i Uşak Üniversitesi'nde öğrenim görmektedir.

Katılımcıların yarısından fazlası (%50,3) Anadolu lisesi mezunudur. Ailesinde bankacı çalışan olan katılımcılar toplam katılımcıların yalnızca %18,1'ini oluştururken, daha önce bankacılık sektöründe çalışan katılımcılar %11,2'sini oluşturmaktadır. Öğrenim gördüğü programı bankacılık sektöründe çalışmak için seçen katılımcıların oranı %59,4'tür. Mezuniyet sonrası bankacılık sektöründe çalışmak isteyen katılımcıların oranı ise %39,6'dır. Bankacılık sektörünün çalışma koşulları hakkında bilgisi olan katılımcıların oranı %45,2 iken, sektörün kariyer olanaklarını bildiğini ifade eden katılımcıların oranı %69'dur.

Tablo 1: Demografik Bulgular

Cinsiyet	n	%		Sınıf	n	%
Bay	232	49,9		Birinci Sınıf	219	47,1
Bayan	233	50,1		İkinci Sınıf	246	52,9
Yaş	n	%		Üniversite	n	%
17-19	160	34,4		Uşak	151	32,5
20-22	251	54		Alanya Alaaddin Keykubat	159	34,2
23 ve üzeri	54	11,6		Mehmet Akif Ersoy	155	33,3
Ailenizde bankacı var mı?	n	%		Lise	n	%
Var	84	18,1		Ticaret Meslek	144	31
Yok	381	81,9		Endüstri Meslek	30	6,5
Daha önce bu sektörde çalıştınız mı?	n	%		Anadolu	234	50,3
Evet	52	11,2		Diğer	57	12,3
Hayır	413	88,8				
Bu programı bankacılık sektöründe çalışmak için mi seçtiniz?	n	%		Mezuniyet sonrası bu sektörde çalışmak istiyor musunuz?	n	%
Evet	276	59,4		Evet	184	39,6
Hayır	189	40,6		Hayır	281	60,4
Bankacılık sektörünün çalışma koşulları hakkında bilginiz var mı?	n	%		Sektörün kariyer olanakları hakkında bilginiz var mı?	n	%
Evet	210	45,2		Evet	321	69
Hayır	255	54,8		Hayır	144	31

Katılımcıların üniversitede bankacılık ve sigortacılık programına yönelmelerine etki eden faktörlere ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar içerisinde kendi isteğim faktörü %74 ile ilk sırada yer almaktadır. Aile yönlendirmesi %11 ile ikinci sıradadır. Arkadaş tavsiyesi %6,5 ile üçüncü, rehber öğretmen yönlendirmesi %5,8 ile dördüncü sıradır. Kalan %2,8'lik oran ise diğer faktörlerden oluşmaktadır.

Tablo 2: Bankacılık Programını Seçmede Etkili Olan Faktörler

Faktör	N	%
Kendi İsteğim	344	74,0
Ailem	51	11,0
Arkadaşım	30	6,5
Rehber Öğretmen	27	5,8
Diğer	13	2,8
Toplam	465	100

Katılımcıların bankacılık ve sigortacılık programını tercih etmelerinde rol oynayan faktörler Tablo 3'te verilmiştir. Programı bankacılık sektörü cazip geldiği için seçen kişilerin oranı %32,3'tür. Merkezi sınavda almış olduğu puandan dolayı bu programı seçen kişilerin oranı ise %23'tür. Üniversitenin yer aldığı şehirden dolayı programı tercih eden katılımcıların oranı %19,6'dır. Bir sebebi olmadığını belirten katılımcıların oranı %6,5 iken, sadece üniversite mezunu olmak amacıyla programı tercih edenlerin oranı %3,7'dir. Bankacılık programını diğer nedenlerle tercih eden katılımcıların oranı ise %15,1'dir.

Tablo 3: Bankacılık Programını Tercih Etme Nedenleri

Sebep	n	%
Bankacılık Sektörü Cazip Geldiği İçin	150	32,3
Puanımdan Dolayı	107	23,0
Bu Şehirde Okumak İstiyorum	91	19,6
Diğer	70	15,1
Bir Sebebim Yok	30	6,5
Sadece Üniversite Mezunu Olmak İçin	17	3,7
Toplam	465	100

Araştırma kapsamında kullanılan 5'li likert ölçekleri aracılığıyla elde edilen veriler ile ilk olarak güvenilirlik analizi yapılmıştır. Öğrencilerin bankacılık ve sigortacılık programını seçerken etkili olan faktörleri tespit etmek amacıyla sorulan 20 önermenin güvenilirlik düzeyi α=0,872'dir. Bankacılık sektörünün bu faktörleri sunma derecesine yönelik tutumu ölçmek amacıyla sorulan 20 önermenin güvenilirlik düzeyi α=0,919'dur. Elde edilen güvenilirlik kat sayıları her iki ölçek aracılığıyla toplanan verilerin oldukça güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Ölçekler aracılığıyla toplanan verilerin aritmetik ortalamalarına ilişkin hesaplamalar Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre katılımcıların kariyer seçimine etki eden faktörler içerisinde en fazla önem verdikleri nokta istihdam güvencesinin olmasıdır (%86,9). Bunu iyi bir pozisyona yükselme şansının olması (%84,1), işten ayrılma durumunda aynı sektörde başka yerde kolaylıkla iş bulabilme imkanının olması (%79,6), keyifli bir çalışma ortamının olması (%78,7), fikirleri ifade etme imkanı verecek bir ortamın olması (%73,5), iyi geçinebilecek çalışma arkadaşlarının olması (%71,4) ve ebeveynlik (anne-baba) rolünü yerine getirmeye engel olmayan bir iş olması (%71,4) değişkenleri takip etmektedir.

Kariyer seçiminde rol oynayan faktörleri bankaların sunma düzeyine yönelik tutumlara bakıldığında bankaların hiç sunmadığı yönündeki tutumun çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Kesinlikle sunduğu yönündeki tutum geneli itibariyle orta düzeyin biraz altındayken, genel tutum bankaların bu faktörleri biraz sunduğu yönündedir. Orta düzey içerisinde katılımın en yüksek olduğu faktör %65,2'lik oranla iyi geçinebilecek çalışma arkadaşlarının olmasıdır. Bunu %63,9 ile keyifli bir iş olması, %62,8 ile keyifli bir çalışma ortamının olması, %56,1 ile iyi bir başlangıç maaşının sunulması, %54,2 ile transfer edilebilir beceriler kazandıran bir iş olması, %53,3 ile kariyer boyunca yüksek kazanç sağlayabilme imkanının olması ve %53,1 ile yurtdışı seyahat fırsatı sağlaması faktörleri takip etmektedir.

Tablo 4:Kariyer Seçiminde Faktörlerin Önemi ve Bankaların Bu Faktörleri Sunma Düzeyi

Kariyer Faktörü		Kariyer Seçiminde Önemi (%)			Bankaların Bu Faktörleri Sunmasına Yönelik Tutum (%)		
		Hiç Önemli Değil	Kısmen Önemli	Çok Önemli	Hiç Sunmuyor	Biraz Sunuyor	Kesinlikle Sunuyor
1	Keyifli bir iş olması	3,4	34,8	61,7	14	63,9	22,2
2	İyi geçinebilecek çalışma arkadaşlarının olması	2,4	26,2	71,4	5,4	65,2	29,5
3	Keyifli bir çalışma ortamının olması	1,9	19,1	78,9	8,6	62,8	28,6
4	İstihdam güvencesinin (iş garantisinin) olması	0,9	12,3	86,9	12	46,7	41,3
5	Fikirleri ifade etme imkanı verecek bir ortamın olması	2,4	24,1	73,5	14,6	52,5	32,9
6	İyi bir pozisyona yükselme şansının olması	0,6	15,3	84,1	4,1	41,9	54
7	Sorumluluk veren bir işin olması	1,5	34,8	63,7	2,6	32,5	64,9
8	Kariyer boyunca yüksek kazanç sağlayabilme imkanının olması	1,5	33,1	65,4	7,7	53,3	38,9
9	Topluma katkıda bulunma imkanı olan bir iş olması	3,2	32,9	63,9	6,5	47,1	46,5
10	Üniversite derecesinin kullanılabileceği bir iş olması	7,7	42,6	49,7	7,1	50,8	42,2
11	Transfer edilebilir beceriler kazandıran bir iş olması	4,3	39,4	56,3	6,5	54,2	39,4
12	Saygı duyulan bir iş olması	3,2	26,2	70,5	7,3	43,4	49,2
13	Makul bir iş yükünün olması	5,2	46,3	48,2	8,2	52,9	38,9
14	Çalışılan işte yüksek kaliteli kaynak ve ekipmanın olması	3,7	33,1	63,2	5,2	49,5	45,4
15	Yurtdışı seyahat fırsatı sağlaması	21,9	43,2	34,8	27,7	53,1	19,1

16	İşten ayrılma durumunda aynı sektörde başka yerde kolaylıkla iş bulabilme imkanının olması	2,4	18,1	79,6	10,3	52,7	37
17	Ebeveynlik (anne-baba) rolünü yerine getirmeye engel olmayan bir iş olması	5,4	23,2	71,4	9,9	52,7	37,4
18	İyi bir başlangıç maaşının sunulması	4,9	35,7	59,4	17,4	56,1	26,5
19	Çalışanların çevrelerindeki insanlara ilgi gösterebilme imkanı sunması	3,9	35,5	60,6	9,7	51,8	38,5
20	İşle ilgili daha ileri boyutta eğitim alma imkanı sunması	4,3	31,8	63,9	8,6	50,8	40,6

Katılımcıların kariyer seçimine etki eden faktörlere verdikleri önem derecesi ile bankaların bu faktörleri sunma düzeyine yönelik tutumları arasındaki farklılıklara ilişkin istatistiksel bulgular Tablo 5'tedir. Tablo incelendiğinde en fazla ortalama farkının istihdam güvencesinin (iş garantisinin) olması (0,57; p<0,05) faktöründe olduğu görülmektedir. Bunu keyifli bir çalışma ortamının olması (0,56; p<0,05), fikirleri ifade etme imkanı verecek bir ortamın olması (0,53; p<0,05), işten ayrılma durumunda aynı sektörde başka yerde kolaylıkla iş bulabilme imkanının olması (0,51; p<0,05), keyifli bir iş olması (0,50; p<0,05), iyi geçinebilecek çalışma arkadaşlarının olması (0,45; p<0,05), iyi bir başlangıç maaşının sunulması (0,45; p<0,05), ebeveynlik (anne-baba) rolünü yerine getirmeye engel olmayan bir iş olması (0,39; p<0,39), iyi bir pozisyona yükselme şansının olması (0,34; p<0,05) ve kariyer boyunca yüksek kazanç sağlayabilme imkanının olması (0,32; p<0,05) takip etmektedir. Sorumluluk veren bir işin olması (-0,00; p>0,05) ve üniversite derecesinin kullanılabileceği bir iş olması (0,06; p>0,05) faktörlerine ait ortalamalar arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo 5: Kariyer Seçiminde Önem Derecesi ve İşletmelerin Sunma Düzeyi Ortalamalarına Yönelik t-testi Sonuçları

Kariyer Faktörleri		Önem Ortalaması	Bankaların Sunma Düzeyi	Ortalamalar Arası Fark	t	p
1	Keyifli bir iş olması	2,58	2,08	,50	14,483	,000
2	İyi geçinebilecek çalışma arkadaşlarının olması	2,69	2,24	,45	14,724	,000
3	Keyifli bir çalışma ortamının olması	2,76	2,20	,56	18,356	,000
4	İstihdam güvencesinin (iş garantisinin) olması	2,86	2,29	,57	17,235	,000

5	Fikirleri ifade etme imkanı verecek bir ortamın olması	2,71	2,18	,53	15,933	,000
6	İyi bir pozisyona yükselme şansının olması	2,83	2,49	,34	11,436	,000
7	Sorumluluk veren bir işin olması	2,62	2,62	-,00	-,072	,942
8	Kariyer boyunca yüksek kazanç sağlayabilme imkanının olması	2,63	2,31	,32	9,714	,000
9	Topluma katkıda bulunma imkanı olan bir iş olması	2,60	2,40	,20	6,267	,000
10	Üniversite derecesinin kullanılabileceği bir iş olması	2,41	2,35	,06	1,932	,054
11	Transfer edilebilir beceriler kazandıran bir iş olması	2,52	2,32	,20	5,493	,000
12	Saygı duyulan bir iş olması	2,67	2,41	,26	7,672	,000
13	Makul bir iş yükünün olması	2,43	2,30	,13	3,440	,001
14	Çalışılan işte yüksek kaliteli kaynak ve ekipmanın olması	2,59	2,40	,19	6,026	,000
15	Yurtdışı seyahat fırsatı sağlaması	2,12	1,91	,21	5,478	,000
16	İşten ayrılma durumunda aynı sektörde başka yerde kolaylıkla iş bulabilme imkanının olması	2,77	2,26	,51	15,471	,000
17	Ebeveynlik (anne-baba) rolünü yerine getirmeye engel olmayan bir iş olması	2,66	2,27	,39	11,445	,000
18	İyi bir başlangıç maaşının sunulması	2,54	2,09	,45	12,144	,000
19	Çalışanların çevrelerindeki insanlara ilgi gösterebilme imkanı sunması	2,56	2,28	,28	8,028	,000
20	İşle ilgili daha ileri boyutta eğitim alma imkanı sunması	2,59	2,32	,27	8,645	,000

6. SONUÇ

Çalışma sonucunda katılımcıların yarısından fazlasının Anadolu Lisesi mezunu olduğu görülmüştür. Bu durum, mesleki anlamda teknik bir eğitim veren bankacılık ve sigortacılık programı öğrencilerinin, üniversite eğitimi öncesinde programlarla ilgili alt yapılarının olmadığını göstermektedir. Öğrencilerin yalnızca %11,2'si daha önce bankacılık sektöründe çalışmıştır. Yine öğrencilerin yarısından fazlası bankacılık

sektörünün çalışma koşulları hakkında bilgi sahibi değildir. Bankacılık ve sigortacılık programı öğrencilerinin %74'nün kendi isteği doğrultusunda programı seçmesi olumlu bir sonuç gibi durmasına karşın, konu detaylı incelendiğinde farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmüştür. Nitekim bu programı seçenlerin yalnızca %32,3'ü bankacılık sektörünün cezbedici olduğunu belirtirken, %67,7'si bankacı olma amacı dışında bir sebeple programı tercih etmiştir. Elde edilen bu sonuç, öğrencilerin her ne sebeple olursa olsun, program tercihinde büyük oranda amaçsız olduklarını ortaya koymaktadır.

Başlangıçta bankacılık ve sigortacılık programını bankacı olmak amacıyla tercih ettiğini belirten kişilerin oranı %59,4 iken, mezuniyet sonrası kariyerini bankacılık sektöründe devam ettirme niyetinde olan öğrencilerin oranı %39,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüş, önemli bir duruma işaret etmektedir. Yaşanan bu düşüşe sebep olan içsel (motivasyon, kişisel sorunlar vb.) ve dışsal faktörler (sosyal çevre, okulun fiziki ve teknik donanımı, dersler, idari ve akademik personel, sektörel sebepler vb.) ayrıca yapılacak bir çalışma ile ortaya koyulmalıdır. Buna sebep olan faktörler tespit edilmelidir.

Bankacılık ve sigortacılık programı öğrenicilerinin kariyer seçimine etki eden faktörlere verdikleri önem derecesi genellikle çok önemli şeklindedir. Bankaların bu faktörleri sunma düzeyine ilişkin tutumu ise orta seviyededir. Bu durum bankaların söz konusu faktörleri sunma yönünde gösterdikleri performansın kötü olmadığını orta ile iyi derece arasında olduğunu göstermektedir. Ancak, katılımcıların yarısından fazlasının kariyer seçiminde etkili olan faktörleri çok önemli olarak görmesi, beklentilerinin de yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bankacılık sektörünün bu beklenti düzeyini orta seviyede karşılıyor olması, sektörde istihdama yönelik çözülmesi gereken bazı sorunların olduğunun da bir göstergesi olarak ele alınmalıdır.

Özellikle beklentinin çok yüksek olduğu istihdam güvencesinin olması (%86,9), iyi bir pozisyona yükselme şansının olması (%84,1), işten ayrılma durumunda aynı sektörde başka yerde kolaylıkla iş bulabilme imkanının olması (%79,6), keyifli bir çalışma ortamının olması (%78,7), fikirleri ifade etme imkanı verecek bir ortamın olması (%73,5) gibi faktörleri sunma düzeyinde yapılacak düzenlemeler sektörün cazibesini arttıracak en önemli değişkenler olarak ön plana çıkmıştır.

Rekabetin yoğun olarak yaşandığı bir ortamda hizmet sektöründe faaliyet göstermesinden dolayı emek yoğun yapıda bulunan bankacılık sektöründe, nitelikli personel istihdamı önemli bir noktada bulunmaktadır. Bilindiği üzere, hizmet sektöründe müşterilere fiziki bir mal veya ürün değil, soyut durumda bulunan hizmet satılmaktadır. Bu durumda hizmet işletmelerinde ürünün ambalajı hizmet verilen bina, hizmetin sunulduğu ortam, hizmetin sunuluş şekli ve hizmeti sunan personel olmaktadır. Bu zincirde önemli bir yeri bulunan personelin niteliksel açından donanımlı olması işletme performansını da doğrudan etkileyen unsurlardandır. Bu nedenle, bankacılık sektöründe yer alan kurumların, bankacılıkla ilgili eğitim almış ve kalifiye personel durumunda bulunan bireylerin beklentilerine uygun fırsatlar oluşturmak suretiyle, sektöre olan eğilimlerini arttırmaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Acar, R.,Özdaşlı, K., (2017). Bireysel Kariyer Planlama Yapmanın Öğrenci Başarısı Üzerindeki Etkisi: Sbmyo Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. 4. Ulusal Meslek Yüksekokulları Sosyal ve Teknik Bilimler Kongresi, 11-13 Mayıs 2017, s.470-483.

2. Ahmetoğulları, K. ve Güneş, M. (2017). MYO Öğrencilerinin Kariyer Planlaması:

Hilvan Örneği, International Journal of Academic Value Studies, Vol:3, Issue:13, s.166-177.

3. Akbaş Tuna, A., (2017). Kariyer Seçim Faktörleri ve Sektörün Bu Faktörleri Öğrencilere Sunma Düzeyine İlişkin Bir Araştırma, İşletme Araştırmaları Dergisi, Vol.9(3), 424-442.

4. Arık, N., Seyhan, B. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Planlamasında Teknoloji Bilgisi ve Gelecek Beklentilerinin Rolü. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi-Journal of the Human andSocialScienceResearches, 5(7), 2218-2231.

5. Beduwe, C.,Giret, J.F. (2011). Mismatch of VocationalGraduates: WhatPenalty on French Labour Market?.Journal of VocationalBehavior, 78, 68–79.

6. Bingöl, D. (2014). İnsan Kaynakları Yönetimi, 9. Baskı, Beta Basım AŞ, İstanbul.

7. Büyükyılmaz, O., Ercan, S., Gökerik, M. (2016). Öğrencilerin Kariyer Planlama Tutumlarının Demografik Faktörler Açısından Değerlendirilmesi: Karabük Üniversitesi İşletme Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(7), s.2065-2076.

8. Can, M., (2017). Duygusal Emek ve İş Tatmini: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma. II. INES Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları, ISBN: 978-605-196-094-4, s.506-517.

9. Can, M.,Hüseyinli, N. (2017). Çalışma Hayatında İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü ve Otel Çalışanlarının Güvenli Davranışlarının İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Eylül 2017 21(4):1397-1420.

10. Çakmak, Z. (1992). Çoklu Ayırma ve Sınıflandırma Analizi: Eğitimde Öğrencilerin Meslek Seçimine Uygulaması. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No:658

11. Çelik, A. (2016). "Kariyer Kavramı Kapsamı Ve Temel Boyutları", (Ed. M.Şerif Şimşek, Adnan Çelik, Ayten Akatay), İnsan Kaynakları Yönetimi ve Kariyer Uygulamaları, ss. 125-152, Değiştirilmiş ve Genişletilmiş 3.Baskı, Eğitim Kitabevi, Konya.

12. Deniz, M. H.,Hobikoğlu, E. H. (2011, October). Türkiye'de Değere Bağlı Sağlık Sistemi Temelinde Kamu ve Özel Sektör Açısından Algılanan Hizmet Kalitesi. In International Conference on EurasianEconomies, 160-166.

13. Dinçer, F. İ., Akova, O., Kaya, F. (2013). Meslek Yüksekokulu Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı Öğrencilerinin Kariyer Planlaması Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Üniversitesi ve Gümüşhane Üniversitesi Örneği. Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi, 1(2), 42-56.

14. Edward, K.,Quinter, M. (2011). FactorsInfluencingStudentsCareerChoicesAmongSecondary School Students in KisumiMunicipality Kenya. Journal of EmergingTrends in EducationalResearchandPolicyTrends, 2(2), 81-87.

15. Eleren, A., Kılıç, B., 2007. Turizm Sektöründe Servqual Analizi ile Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Bir Termal Otelde Uygulama. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1), 235-263.

16. Erduru, İ.,Deran, A., Celik, S. (2017). Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının İncelenmesi: Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 5(2), 34-48.

17. Eryılmaz, A., Mutlu, T. (2017). Yaşam Boyu Gelişim Yaklaşımı Perspektifinden Ka-

riyer Gelişimi Ve Ruh Sağlığı. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 9(2), 227-249.

18. Gordon, E. E. (1997), Opportunities in Training and Development Career, VGM CareerHorizons, Illinois.

19. Issa, A.O.,Nwalo, K. (2008). FactorsEffectingTheCareerChoice of Undergraduates in Nigerian Library and Information Science Schools. AfricanJournal of Library and Information Schools, 18(1), 23-32.

20. Işık, M. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Değerler Algılarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma, International Journal of Academic Value Studies, Vol: 3, Issue:8, s.25-40.

21. Işık, M., Erdem, A., Girişimci Üniversite Anlayışı Çerçevesinde Kariyer Geliştirme Merkezi Modeli. Erciyes İletişim Dergisi, 5(4), 179-187.

22. Jones, B. D.,Paretti, M. C., Hein, S. F., Knott, T. W., (2010). An Analysis of MotivationConstructswith First-YearEngineeringStudents: RelationshipsAmongExpectancies, Values, Achievement, andCareerPlans. Journal of EngineeringEducation, October, 319-306.

23. Kankaanranta, T.,Vainiomäki, J., Autio, V., Halila, H., Hyppölä, H., Isokoski, M., Kujala S., Kumpusalo, E., Mattila, K., Virjo, I., Vänskä, J., Rissanen, P. (2006). FactorsAssociatedwithPhysicians' Choice of WorkingSector: A NationalLongitudinalSurvey in Finland, AppliedHealthEconHealthPolicy. 5(2):125-136.

24. Karaman, A., Metin, A. E., (2017). Güven, Ş., Ormancılık ve Orman Ürünleri Programını Tercih Eden Öğrencilerin Gerekçelerinin ve Kariyer Planlarının Araştırılması: Uşak Üniversitesi Örneği. Journal of the Human &SocialScienceResearches. Vol. 6 Issue 2, 859-872.

25. Karaman, D, Aydoğmuş, U. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri Uşak Üniversitesi Eşme Myo'da Bir Uygulama. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 8 (1), 23-44.

26. Kozak, M. A.,Dalkıranoğlu, T. (2013). Mezun Öğrencilerin Kariyer Algılamaları: Anadolu Üniversitesi Örneği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 13(1), 41-52.

27. Kula, Ö., Adıgüzel, O. (2015). Lisansüstü Öğrencilerinin Kariyer Planlamalarına Etki Eden Faktörler: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(1), 291-315.

28. Özyürek, R. (2013). Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Kuramları: Çocuk Ve Ergenler İçin Kariyer Rehberliği Uygulamaları. Ankara: Nobel Yayıncılık.

29. Raymond, A. N. vd. (1996) Human Resource Management, McGrawHill, Boston.

30. Richardson, S., (2009). Undergraduates' Perceptions of TourismandHospitality as a CareerChoice, International Journal Of Hospitality Management, Vol.28, 382-388.

31. Sevinç, A.,Siyez, D. M. (2018). Öğrenci Kariyer Yapılandırma Envanteri'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. İş ve İnsan Dergisi, 5(2), 157-168.

32. Shaw, S., Taylor, M., Harris, I. (2000), JobsfortheGirls: a Study of theCareers of Professional WomenReturnersFollowingParticipation in a EuropeanFundedUpdatatingProgramme, Career Development International, 5(6), 295- 300.

33. Şimşek, M. Ş., Çelik, A., Akgemci, T., & Abdullah, S. (2004). Kariyer yönetimi. Gazi Kitabevi, Ankara.

34. Vianen A.E.,Pater, I. E., Preenen, P. T. (2009), AdaptableCareers: MaximizingLessAndExploringMore, TheCareer Development Quarterly, Volume (57), s.280-298.

35. Yıldırım, B. I., Toker, B. (2017). Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Yılmazlık, Umutsuzluk Durumları ve Sektörel Tutumlarının Kariyer Seçimleri Üzerine Etkileri. Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14(1), 76-89.

36. Yumurtacı Aydoğmuş. H., Namlı, E., Aydoğmuş., U., (2018). Strateji ve Lojistik Strateji, Edt.: Hamit Erdal, Lojistik Stratejiler (Yalın, Çevik ve İşbirlikli), Ekin Yayınevi, İstanbul.

37. Zeren, Ş. G.,Amanvermez, Y., Buyruk G., Arzu E. E., Kalay, T., Satıcı, B., Yılmaz, A. S., (2017). Journal of HigherEducation&Science / Yükseköğretim ve Bilim Dergisi. Vol. 7, Issue 3, 554-564.

CHAPTER 117

ÇAĞDAŞ MALİYETLEME YÖNTEMLERİ KONUSUNDA YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLER: 1989-2018 DÖNEMİ

D. Ali KIZILYALÇIN[1]

1 Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Kuyucak Meslek Yüksekokulu

1. GİRİŞ

Çağdaş maliyetleme yöntemleri üretim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler sonucunda, geleneksel maliyetleme yöntemlerinin eksikliklerini gidermek amacıyla 1980'li yıllarda ortaya çıkan yöntemlerdir. Araştırmacılar yeni üretim ortamlarında geleneksel maliyetleme yöntemlerinin eksik ya da yanlış bilgi sağladığı düşüncesi ile bu yöntemleri geliştirmişlerdir.

Çalışmada öncelikle çağdaş maliyetleme yöntemleri kısaca açıklanmış daha sonra Türkiye'de lisansüstü eğitimin sayısal görünümü belirtilmiştir. Uygulama kısmında çalışmanın konusunu oluşturan çağdaş maliyetleme (bazı kaynaklarda, modern-güncel yaklaşımlar şeklinde de ifade edilmektedir) yöntemleri tez çalışmalarında ayrıntılarıyla nasıl ele alındığı belirlenmiştir.

Türkiye'de 12.616 yüksek lisans, 5.528 doktora ve 136 sanatta yeterlilik programı bulunmaktadır. Bu programlarda üretilen ve Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi verilerinde kayıtlı 355.741 yüksek lisans tezi, 93.970 doktora tezi bulunmaktadır.

Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezinde konu ile ilgili olarak tarama yapılmış ve 299 adet teze ulaşılmıştır. Bu tezler içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiş ve elde edilen sonuçlar frekans ve tablolar ile açıklanmıştır.

2. ÇAĞDAŞ MALİYETLEME YÖNTEMLERİ

Teknolojide meydana gelen gelişme ve değişmeler, üretim sistemleri üzerinde de etkili olmuştur. Bunun sonucu olarak işletmeler emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime yönelmişlerdir.

Bu gelişmeler maliyetleme sistemlerini, kontrol sistemlerini, dağıtım sistemlerini, stok yöntemlerini ve bunlara bağlı olarak da muhasebe uygulamalarını değiştirmiştir (Basık ve Türker, 2005: 53). Bu değişiklere bağlı olarak 1980'li yılların ortalarından itibaren literatürdeçağdaş maliyetleme yöntemleri tartışılır olmuştur. Bu bölümde çağdaş maliyetleme yöntemlerine kısaca değinilecektir.

2.1. Tam Zamanında Üretim ve Maliyetleme

Tam zamanında üretim ilk defa Toyota'da geliştirilerek uygulamaya konulmuştur. Bir felsefe olarak da ifade edilen JIT 1971 petrol krizi sonrasında diğer Japon işletmelerince ülke genelinde uygulama alanı bulmuştur. Bu felsefeye dayalı üretim 1980'lerin başından itibaren Amerika ve Avrupa'da da uygulanmaya başlanmış ve hızla bütün dünyaya yayılmıştır. (Acar, 1995: 4'den aktaran Özkan ve Esmeray, 2002: 129-130).

Bir mamulün üretim süreci; üretim, kontrol, taşıma, bekleme ve depolama olmak üzere beş dilimden oluşmakta, sadece üretim aşamasında değer katılmaktadır. Tam zamanında üretim sisteminde değer katan üretim süresinin toplam zaman içindeki payının artırılması, değer katmayan kontrol, taşıma, bekleme ve depolama süresinin azaltılması hedeflenir (Yükçü, 1999: 19).

2.2 Mamul Yaşam Dönemince Maliyetleme

Mamul yaşam dönemince maliyetleme yaklaşımı mamulün yaşam dönemi olan; sunuş, büyüme, olgunluk ve gerileme dönemi boyunca gerçekleşen tüm maliyetler ile ilgilidir.

Mevcut maliyetleme yöntemleri, bir ürünün ömrünü üretime girmesi ile ölçmeye

başlamaktadır. Buna göre bir ürünün maliyetinin %85'inin tasarım aşamasının ardından söz konusu olduğu ve üretimin yalnızca maliyetin yaklaşık olarak %10-15'ini etkileyebileceği göz ardı edilmektedir (Raffish, 1991: 36).

Mamul yaşam dönemi maliyet yönteminin temel amacı, mamulün plânlama aşamasında karar vericilere mamulün yaşama döneminin her aşamasında katlanılacak olan maliyetleri hesaplamak, analiz etmek, raporlama ve yönetme imkânı sunmaktır (Yazıcı, 2008: 75).

2.3. Hedef Maliyetleme

Hedef maliyetleme pazar odaklı bir stratejidir (Chen&Chung, 2002: 1). Hedef maliyetleme en iyi şekilde maliyet yönetimi ve kâr planlaması için sistematik bir süreç olarak tanımlanabilir. Şirketler, yeni ürünleri için somut ve oldukça görünür maliyet hedefleri oluşturmak için hedef maliyetler kullanmaktadır (Swenson vd., 2003: 12-13).

Hedef maliyetleme, yeni bir ürün için katlanılabilir en yüksek maliyetin belirlendiği ve sonra da bu hedef maliyete uygun olarak kârlı bir şekilde üretilip sunulabilecek bir prototipin geliştirildiği bir süreçtir (Menderes ve Aydemir, 1999: 386).Ardından hedef maliyetlemede hedef satış fiyatı, pazarlama araştırmaları, tüketici analizleri ve diğer pazarlama araştırması teknikleri ile belirlenir (Cooper, 1996: 23).

2.4. Kaizen Maliyetleme

Kaizen maliyetleme, bir hedef maliyetin belirlenerek bu hedef maliyete ulaşılması ve maliyet etkinliği sağlanabilmesi için üretim süreçlerinin sürekli iyileştirilmesini amaçlayan küçük ama sık adımlarla sürekli gelişmenin söz konusu olduğu bir yöntem olarak tanımlanmaktadır. (Okutmuş ve Ergül, 2015: 99).

Kaizen maliyetleme sistemi mamulün yaşam dönemi boyunca ve üretim sırasında maliyetlerin azaltılmasına (Atkinson vd., 2004: 79) ve üretim ve hizmet sunumunda daha verimli süreçlere odaklanır (Cooper, 1996: 24). Çünkü kaizen maliyetlemede amaç, gereksiz verimsizlikleri üretim sürecinden uzaklaştırarak maliyet azaltma hedeflerinin gerçekleştirilmesidir. Bu yaklaşımda bir yandan mevcut mamullerin maliyetleri azaltılırken diğer yandan kaliteleri yükseltilmektedir.

2.5. Değer Mühendisliği

Değer mühendisliği felsefesi, basit bir maliyet azaltma programının aksine en yüksek değerin belirlenmesini sağlayacak yolu ya da yöntemi tanımlamaktır. Amaç ya da çıkış noktası "en yüksek" maliyet değil, "en yüksek" değerdir. Eğer üretilen mamul, ya da sunulan hizmet müşteriler açısından uzun vadeli bir yaşam döneminde değere sahip olursa işletme bu faaliyetinin yaşam döneminde daha az maliyetle karşı karşıya kalacaktır. Böylece müşteriler açısından uzun vadeli bir değer aktarımı oluşurken işletme açısından uzun vadede daha düşük bir maliyet söz konusu olmaktadır (Gürdal, 2007: 172).

2.6. Kalite Maliyetleri

Kalite maliyeti, oluşacak hataları önlemek amacıyla yürütülen faaliyetlerin, plânlı kalite gözlem ve kontrolleri ile mamul üretim sürecinde veya üretim sonrasında görülen hataların sonucunda ortaya çıkan maliyetler olarak tanımlanabilir (Şakrak, 1997: 119).

Kalite maliyetleri Feingenbaum tarafından ortaya atılan ve Juran tarafından geliş-

tirilen bir yaklaşımla genel olarak (i) önleme maliyeti (ii) ölçme-değerlendirme maliyeti (iii) içsel başarısızlık maliyeti ve (iv) dışsal başarısızlık maliyeti olmak üzere dört düzeyde sınıflandırılmaktadır (Gürdal, 2007: 183).

2.7. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme

Faaliyet tabanlımaliyetleme doğru ürün maliyeti ve böylece daha iyi maliyet yönetimi elde etmek amacıyla ortaya çıkmıştır (Babad ve Balachandran, 1993: 564).

Faaliyet tabanlı maliyetleme, işletmedeki endirekt giderlerin doğru olarak dağıtılmasında kullanılan ve geleneksel maliyetlemenin eksikliğini dolduran bir maliyetleme yöntemidir. Yöntem, mamul maliyetlerinin belirlenmesinde faaliyetleri esas alması nedeniyle faaliyet tabanlı maliyetleme olarak adlandırılmıştır.

Cokins (1999: 39) faaliyet tabanlı maliyetlemenin gelişiminde ve başarısında iki faktörün önemli olduğunu belirtmiştir. Birincisi, bilgisayar kullanımının ve bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerin gerekli olan muhasebe bilgilerinin toplanması ve depolanmasını kolaylaştırması, ikincisi ise artan rekabet baskısının işletmeleri maliyetlere odaklanmak zorunda bırakmasıdır.

2.8. Kaynak Tüketim Muhasebesi

Kaynak tüketim muhasebesi, tipik olarak hem bir değişken maliyetleme hem de tam maliyetleme sistemi olarak kullanılmaktadır. Bazı kullanıcıları, KTM'yiöncelikli olarak kısa vadeli kararları (örneğin bir üretim - katkı marjına dayalı olarak bir siparişin kabul ya da reddedilmesi- ya da fiyatlama kararı gibi) destekleyen bir değişken maliyetleme sistemi olarak kullanmaktadır. KTM, işletmeye kaynak tabanlı bakış açısıyla bakar, tüketilen kaynakların miktarını ve bu kaynakların maliyetlerinin doğal temelini (davranışlarını) yakından izler. KTM'nin temel özelliklerinden bazıları, atıl kapasitenin izlenmesi, tarihi maliyetlerden ziyade yerine koyma maliyetlerinin kullanılması ve çeşitli düzeylerdeki maliyet bilgilerini izleme ve gruplama yeteneğidir(Aktaş, 2013: 61-62).

2.9. Değer Akış Maliyetleme

Değer akışı, hammaddenin nihai mamule dönüşme sürecindeki bir üreticiden diğer üreticiye ve son kullanıcıya kadar olan tüm aşamaları içerir. Bir işletmenin yalın üretim teknikleri olgunlaşmaya başladığı zaman, değer akış maliyetlemeye başlanır. Değer akış maliyetleme, maliyet muhasebesi ile gerçekleştirilen işlemlerin çoğunu elimine ettiği için israfı azaltır ve değer akış takımı elemanlarına ilgili ve zamanlı bilgi sağlar. Değer akış maliyetleri güncel maliyet bilgisi kullanılarak haftalık raporlanır (Karcıoğlu ve Nuray, 2010: 70).

Maliyetleri azaltmayı amaçlayan değer akış maliyetleme yöntemine göre maliyetler, işletmedeki bölümler yerine işletmede belirlenen değer akışlarına göre düzenlenmektedir. Maliyet ve kârlılık raporlamasının yapılabildiği değer akış maliyetleme, kısaca değer akışlarının maliyetlendirilmesidir (Deran ve Beller, 2014: 161).

2.10. Yalın Muhasebe

Yalın muhasebe, yalın kavramları üretim süreçlerine uygulanmış olan bir işletmenin finansal performansını daha iyi yansıtacak şekilde tasarlanmış muhasebe sürecidir. Yalın muhasebe, yalın araç donanımını kullanarak müşterinin gözünde bir mamule veya hizmete değer katmayan kaynakların tüketiminin en aza indirildiği bir muhasebe sistemidir (Maraşlı vd. 2014: 30-32).

Yalın Muhasebe, gerçekleştirilen sürekli iyileştirme faaliyetlerinin finansal sonuçlarını en açık, anlaşılır ve karara yönelik bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu nedenle değer akışlarına dayalı karar almayı kolaylaştıracak, finansal sonuçlara olumlu etkisi sağlayacak iyileştirme fırsatlarını içeren ve atıl kapasiteyi gösteren her türlü yöntem, rapor, tablo, şekil, grafik gibi araçları kapsamaktadır (Balcı, 2011: 42)

3. TÜRKİYE'DE LİSANSÜSTÜ EĞİTİM

Lisansüstü eğitim; bireylerin bir alanda derinlemesine çalışmalar yapmasını sağlayan, aynı zamanda da araştırmaları ve çalışmalarıyla bilginin ilerlemesine katkı sağlayacak, toplumun değişme ve yenileşme ihtiyacını karşılayacak, nitelikli ihtisas gücünü yetiştirmeyi amaç edinen bir süreç ve bir eğitim faaliyetidir (Varış, 1972'den aktaran Aydemir ve Çam, 2015: 8).

Lisansüstü eğitimin Türkiye'de gelişimi 1970-1982 yılları arası dönemde lisansüstü dönemde ABD model alınarak yüksek lisans ve doktora olarak kademelendirilmiş ve tez hazırlama şartı getirilmesiyle başlamıştır. 1982 sonrası dönemde ise yüksek lisans ve doktora eğitimi için enstitüler kurulmuş, yüksek lisans ve doktora çalışmaları lisansüstü eğitim-öğretim yönetmeliğine bağlanmıştır (Bozan, 2012: 178'den aktaran Alkan, 2014: 43). Günümüzde lisansüstü eğitim; yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlilik olarak sınıflandırılmıştır.

2018 yılı itibariyle Türkiye'de yer alan üniversite sayısı ile yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlilik program sayıları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: 2018 Yılı Üniversite, Yüksek Lisans, Doktora ve Sanatta Yeterlilik Program Sayıları

	Üniversite Sayısı	Yüksek Lisans Programı	Doktora Programı	Sanatta Yeterlilik Programı
Devlet	129	10.209	5.026	121
Vakıf	72	2.407	502	15
Vakıf MYO	5	0	0	0
Toplam	206	12.616	5.528	136

Kaynak:istatistik.yok.gov.tr'den derlenmiştir.

2018 yılı itibariyle Türkiye'de 129 devlet, 72 vakıf ve 5 vakıf MYO olmak üzere toplam 206 üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelere bağlı olarak devlet üniversitelerinde 10.209 yüksek lisans, 5.026 doktora ve 121 sanatta yeterlilik olmak üzere toplam 15.356 program, vakıf üniversitelerinde 2.407 yüksek lisans, 502 doktora ve 15 sanatta yeterlilik olmak üzere toplam 2.924 program bulunmaktadır. Vakıf ve devlet üniversiteleri toplamı olarak 12.616 yüksek lisans, 5.528 doktora ve 136 sanatta yeterlilik programı bulunmaktadır.

Türkiye'de yıllara göre doktora ve yüksek lisans öğrenci sayıları Tablo 2'de gösterilmiştir. Buna göre 2013-2014 yıllarından itibaren lisansüstü öğrenci sayısının (2017-2018 hariç) sürekli olarak arttığını söyleyebiliriz. Yıllar bazında öğrenci sayılarına bakıldığında; 2013-2014 yıllarında lisansüstü öğrenci sayısı 333.052 iken 2014-2015'de 377.484, 2015-2016'da 444.661, 2016-2017'de 492.035 ve 2017-2018'de 487.829 olmuştur. Tabloya göre erkek öğrenci sayısının kadın öğrencilere nazaran yıllar bazında daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Yıllara Göre Lisansüstü Öğrenci Sayıları

Yıllar	Cinsiyet	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
2013 2014	Erkek	111.393	154.502	333.052
	Kadın	28.890	38.267	
2014 2015	Erkek	171.736	127.525	377.484
	Kadın	45.535	32.688	
2015 2016	Erkek	206.977	151.590	444.661
	Kadın	50.392	35.087	
2016 2017	Erkek	232.681	168.087	492.035
	Kadın	53.600	37.667	
2017 2018	Erkek	224.644	168.085	487.829
	Kadın	54.613	40.487	

Kaynak:istatistik.yok.gov.tr'den derlenmiştir.

YÖK yayın ve dokümantasyon daire başkanlığı, 26 Aralık 1984 tarihinde hizmete açılmıştır. Üniversiteler ile eğitim ve araştırma hastanelerinde hazırlanan yüksek lisans, doktora, tıpta uzmanlık ve sanatta yeterlilik tezleri 1987 yılından itibaren toplanmaya başlanmıştır. 10.03.2006 tarihinden itibaren tezler elektronik ortamda sağlanmaya başlamıştır (Dinler, 2012: 330).

YÖK Ulusal Tez Merkezi verilerinde kayıtlı ilk tez 1959 yılında bulunmakta olup doktora tezidir. 1959 yılından günümüze kadar yapılan tez sayılarına bakıldığında 355.741 yüksek lisans tezi, 93.970 doktora tezi yazıldığı görülmektedir. 2018 yılında (Kasım ayına kadar) 13.509 yüksek lisans, 3.252 doktora olmak üzere 16.761 tez bulunmaktadır. Araştırmanın yapıldığı 1989-2018 döneminde ise 347.746 yüksek lisans, 90.915 doktora olmak üzere 438.661 tez yazılmıştır.

4. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE BULGULAR

Bu bölümde yapılan çalışma ile ilgili olarak kullanılan yöntem ve elde edilen bulgulara yer verilecektir.

4.1. Yöntem

Araştırma için öncelikle YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde (tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/) araştırma konusuyla ilgili olan tezler taranmıştır. Burada çağdaş maliyetleme yöntemlerinin isimleri anahtar kelimeler olarak kullanılmış ve 299 adet teze ulaşılmıştır. Bu tezler Microsoft Excel programına aktarılarak düzenlenmiştir.

Elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. "İçerik analizi ile toplanan verileri açıklayabilen, ortaya koyabilen kavramlara ulaşılmaya çalışılır. Bu süreçte veriler öncelikle kodlanır, sonra birbiri ile ilişkili kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulur, sonra da bu temalar açıklanmaya çalışılır." (Üzümcü, 2016: 330). İçerik analizi ile ilgili araştırmalar aynı zamanda literatürdebibliyometrik araştırma olarak da anılmaktadır.Bunlar bilim dallarının kendi alanlarındaki yayın yeterliliğini; yayın sayısı, yayın niteliği, yayın yapılan dergilerin ait olduğu endekslerin seçimi gibi kriterler ışığında değerlendirilerek geleceğe yönelik bilim politikalarının oluşturulmasına yardımcı olur (Akın ve Onat, 2016: 9).

4.2. Çalışmanın Sınırları

Çalışmanın kapsamı, 1989 yılından Kasım 2018 tarihine kadar yapılmış ve Ulusal Tez Merkezi'nde ulaşılabilenlisansüstü tezlerle sınırlıdır. Çalışmanın 1989 yılından başlamasının nedeni, çalışma konusu ile ilgili olan ve tez merkezinde ulaşılabilen ilk tezin bu tarihte yapılmış olmasıdır.

4.3. Araştırma Bulguları

Çağdaş maliyetleme yöntemleri ile ilgili olarak ulusal tez merkezinde yapılan taramada 299 adet teze ulaşılmıştır. Bu tezlerden 199 adet tezin içeriğine ulaşılabilmektedir. 82 adet tezin içeriğine yazar tarafından yayın izni verilmemiş olması nedeni ile ulaşılamazken 18 adet tez de tez yazarı tarafından kısıtlandığı için içeriğine ulaşılamamıştır.

Çalışmada 199adet tezin içeriği incelenmiş, diğer tezlerin de tez merkezinde bulunan özet bilgilerinden yararlanılmıştır. Bu nedenle sayısal verilerde 299 adet tez değerlendirilmiş, çalışmanın yöntemi gibi konular için sadece içeriğine ulaşılabilen 199adet tez değerlendirilmiştir.

4.3.1. Tezlerin Yapıldıkları Yıllar ve Yöntemleri Açısından Sınıflandırılması

Tezlerde kullanılan yöntemlerin hangi yıllarda yoğunlaştığını görmek amacıyla Tablo 3 oluşturulmuştur.

Tablo 3'e göre lisansüstü tezlerin %1,34'ü 1989-1993 yılları arasında, %10,37'si 1994-1998 yılları arasında, %18,72'si 1999-2003 yılları arasında %25,42'si 2004-2008 yılları arasında, %20,40'ı 2009-2013 yılları arasında ve %23,75'i de 2014-2018 yılları arasında yapılmıştır.

Maliyetlendirme yöntemleri açısından ele alındığında Tablo 3'e göre 114 adet tez ile en fazla incelenen konunun faaliyet tabanlı maliyetleme olduğu görülmektedir. 89 adet tez ile kalite maliyetleri ikinci sırada iken 31 adet tez ile hedef maliyetleme en çok çalışılan üçüncü yöntem olmuştur. En az çalışılan konular ise 2 adet tez ile değer akış maliyetleme, üç adet tez ile kaizen maliyetleme ile yalın muhasebe ve 5 adet tez ile kaynak tüketim muhasebesi olmuştur. Yapılan incelemede bazı tezlerin iki ya da üç yöntemi birlikte ele aldığı görülmüş, bunlar ortak konular başlığı altında toplanmıştır. Bu konuda yapılan tez sayısı 13'tür.

Tablo 3'den görüleceği gibi Türkiye'de konumuz ile ilgili olarak ilk çalışılan yöntem kalite maliyetleri olmuştur. Faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi 39 adet tez ile en çok 2014-2018 döneminde kullanılmıştır. Değer akış maliyetleme, yalın muhasebe ve kaynak tüketim muhasebesi yöntemleri ilk kez 2009-2013 döneminde çalışılmıştır. Kaizen maliyetleme yöntemi yalnızca 2014-2018 döneminde üç yüksek lisans tezi ile çalışılmıştır.

Tablo 3: Tez Konuları, Tez Türü ve Yıllar

Yıllar	Tez Türü	Değer Akış Maliyetleme	Stratejik Maliyet Yönetimi	Yaşam Seyri Maliyetleme	Kaynak Tüketim Muhasebesi	Kalite Maliyetleri	Kaizen Maliyetleme	Hedef Maliyetleme	Faaliyet Tabanlı Maliyetleme	Değer Mühendisliği	Yalın Muhasebe	Tam Zamanında Üretim	Ortak Konular	Toplam
1989 1993	YL	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	4
	DR	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
1994 1998	YL	-	-	-	-	16	-	-	3	1	-	5	2	27
	DR	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	4
1999 2003	YL	-	-	-	-	24	-	8	13	3	-	-	-	48
	DR	-	1	-	-	2	-	2	2	-	-	-	1	8
2004 2008	YL	-	4	1	-	14	-	8	27	1	-	4	1	60
	DR	-	1	2	-	2	-	2	8	-	-	-	1	16
2009 2013	YL	-	4	4	-	12	-	6	15	1	-	1	1	44
	DR	1	2	-	1	-	-	2	7	-	2	-	2	17
2014 2018	YL	1	2	-	2	9	3	2	23	-	1	2	1	46
	DR	-	-	-	2	2	-	1	16	-	-	-	4	25
TOPLAM		2	14	7	5	89	3	31	114	6	3	12	13	299

Tablo 3'e göre doktora tezlerinde en çok kullanılan yöntemler 39 adet tez ile faaliyet tabanlı maliyetleme iken 10 adet tez ile kalite maliyetleridir. Kalite maliyetleri yüksek lisans tezlerinde 79 adet çalışılırken faaliyet tabanlı maliyetleme ise 75 adet çalışılmıştır.

4.3.2. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Çalışma konusu tezlerin yıllara göre dağılımı Şekil1'de özetlenmiştir.

Şekil1: Çağdaş Maliyetleme Alanında Yapılmış Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

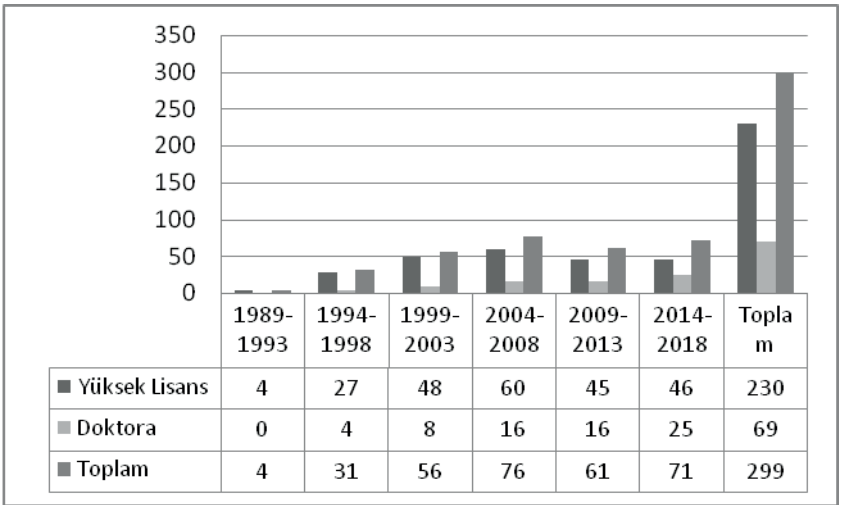

	1989-1993	1994-1998	1999-2003	2004-2008	2009-2013	2014-2018	Toplam
Yüksek Lisans	4	27	48	60	45	46	230
Doktora	0	4	8	16	16	25	69
Toplam	4	31	56	76	61	71	299

Şekil1'e göre toplam 299 adet tezin 230 adedi (%76,92) yüksek lisans tezi iken 69 adet tez (%23,08) doktora tezidir. Yıllara göre incelendiğinde ise en çok tezin 76 adet ile 2004-2008 döneminde yazıldığı görülmektedir. Bunu 71 tez ile 2014-2018 yılları izlemektedir. En fazla yüksek lisans tezi 2004-2008 yıllarında yazılırken en fazla doktora tezi ise 2014-2018 döneminde yazılmıştır.

4.3.3. Tezlerin Yapıldıkları Üniversitelere Göre Dağılımı

Tablo 4'de tezlerin yazıldığı üniversitelerin dağılımıgörülmektedir.

Tablo 4: Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

ÜNİVERSİTE	YL	DR	ÜNİVERSİTE	YL	DR
Adıyaman	1	0	İstanbul	16	4
Adnan Menderes	2	3	İstanbul Arel	0	1
Afyon Kocatepe	5	0	İstanbul Teknik	9	0
Akdeniz	1	4	İstanbul Ticaret	1	0
Anadolu	5	1	İzmir Kâtip Çelebi	2	0
Ankara	4	2	Kadir Has	1	0
Atatürk	1	9	Kafkas	2	0
Bahçeşehir	1	0	Kara Harp Okulu	1	0
Bayburt	1	0	Karabük	2	0
Beykent	3	0	K. Mehmet Bey	3	0
Celal bayar	3	1	Kırıkkale	0	1
Cumhuriyet	1	2	Kocaeli	12	1
Çağ	1	0	Maltepe	1	0
Çanakkale 18 Mart	3	0	Marmara	28	7
Çankaya	1	0	Mehmet Akif Ersoy	0	1
Çukurova	9	4	Mersin	1	1
Deniz Harp Okulu	1	0	Mimar Sinan	2	0
Dokuz Eylül	12	4	Muğla S. Koçman	2	0
Dumlupınar	8	4	Mustafa Kemal	2	0
Düzce	1	0	N. Ömer Halisdemir	5	2
Ege	0	2	Orta Doğu Teknik	1	0
Erciyes	0	1	Okan	3	0
E. Osmangazi	2	1	Osmaniye K. Ata	1	0
Fatih	3	0	Sakarya	17	7
Fırat	1	0	Selçuk	5	1
Gazi	7	0	Süleyman Demirel	13	2
Gaziantep	1	0	Türk Hava Kurumu	1	0
Gebze Teknik	4	0	Trakya	1	0
Hacettepe	2	1	Uludağ	6	2
Harran	1	0	Yaşar	1	0
Işık	1	0	Yıldız Teknik	3	0
İnönü	2	0			

Tezler yazıldıkları üniversiteler açısından incelendiğinde 63 üniversiteye dağıldığı görülmektedir. İlk beş sırayı 35adet tez ile Marmara Üniversitesi, 24adet tez ile Sakarya Üniversitesi, 20 adet tez ile İstanbul Üniversitesi, 16 adet tez ile Dokuz Eylül Üniversitesi ve 15adet tez ile Süleyman Demirel Üniversitesi şeklinde olmuştur. En çok doktora tezi toplamda 10 adet tez yazılmış olan Atatürk Üniversitesi'nde olup 9 adettir. 37 üniversitede hiç doktora tezi yazılmamış, 5 üniversitede ise hiç yüksek lisans tezi yazılmamıştır.

4.3.4. Tezlerin Yöntemlerine Göre Dağılımı

İçeriğine ulaşılabilen 199 adet lisansüstü tezin uygulama kısımları incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 5'de özetlenmiştir.

Tablo 5: Tezlerde Kullanılan Yöntemler

Kullanılan Yöntem	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	Yüzde
Anket	14	9	23	11,56
Teorik Literatür	6	1	7	3,52
Örnek Olay Çalışması	95	48	143	71,86
Mevcut Yöntemin İncelenmesi	19	2	21	10,55
Doküman incelemesi	4	1	5	2,51
Toplam	138	61	199	100,00

Tablo 5'de görüleceği gibi %71,86 ile en çok kullanılan yöntem örnek olay çalışması olmuştur. Tezlerden %11,56'sında konu ile ilgili anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Araştırmacıların %10,55'i araştırmanın gerçekleştirildiği işletmede yöntemi uygulamamış, işletmede var olan yöntemi incelemiştir. %2,51'i doküman incelemesini, %3,52'si de teorik olarak çalışmayı tercih etmiştir.

4.3.5. Tezlerin Uygulamanın Yapıldığı İşletmelere Göre Dağılımı

Çağdaş maliyetleme yöntemleri konusunda yapılan tezlerin uygulamanın gerçekleştirildiği işletmelere göre dağılımı Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: Tezlerin Araştırma Yapılan İşletmelere Göre Dağılımı

İŞLETME	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	Yüzde
Konaklama	13	11	24	12,06
Sağlık Kuruluşu	17	5	22	11,06
Beyaz Eşya	5	1	6	3,01
Otomotiv	10	6	16	8,04
Tekstil	10	4	14	7,04
Teorik	4	1	5	2,51
Sanayi	30	15	45	22,61
Gıda	13	4	17	8,54
Eğitim	5	-	5	2,51
Liman İşletmesi	1	2	3	1,51
Maden	6	2	8	4,02
Finans	7	-	7	3,52
İnşaat	3	1	4	2,01
Mobilya	5	2	7	3,52
Diğer	11	5	16	8,04
Toplam	140	59	199	100,00

Tezler uygulamanın yapıldığı işletmelere göre 15 farklı türe ayrılmıştır. Buna göre tezlerin %22,61'i sanayi sektöründe yer alan bir işletmede gerçekleştirilmiştir.

%12,06'sı konaklama işletmesinde, %11,06'sı sağlık kurumlarında gerçekleştirilmiştir.Bunları %8,54'lük bir oran ile gıda işletmeleri ve %8,04 ile otomotiv işletmeleri izlemektedir.

4.3.6. Tezlerin Yapıldıkları Enstitülere Göre Dağılımı

Tezlerin yapıldıkları enstitülere göre dağılımını göstermek amacıyla Tablo 7 oluşturulmuştur.

Tablo 7: Tezlerin Yapıldıkları Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	Değer Akış Maliyetleme	Stratejik Maliyet Yönetimi	Yaşam Seyri Maliyetleme	Kaynak Tüketim Muhasebesi	Kalite Maliyetleri	Kaizen Maliyetleme	Hedef Maliyetleme	Faaliyet Tabanlı Maliyetleme	Değer Mühendisliği	Yalın Muhasebe	Tam Zamanında Üretim	Ortak Konular	Toplam
Sosyal Bilimler	2	14	7	5	72	3	30	107	1	3	12	11	267
Fen Bilimleri	-	-	-	-	14	-	-	2	5	-	-	2	23
Mühendislik ve Fen Bil.	-	-	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	3
Sağlık Bilimleri	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Eğitim Bilimleri	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	2
Savunma Bilimleri	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Deniz Bil. ve Mühendislik	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Toplam	2	14	7	5	89	3	31	114	6	3	12	13	299

Tablo 7'ye göre tezler toplam 7 enstitüde gerçekleştirilmiştir.Analiz kapsamındaki tezlerden 267 adedi sosyal bilimler, 23 adedi fen bilimleri, 3 adedi mühendislik ve fen bilimleri 2'şer adedi sağlık ve eğitim bilimlerinde ve 1'er adedi de savunma bilimleri ile deniz bilimleri ve mühendislik enstitülerinde gerçekleştirilmiştir.

4.3.7. Tezlerin Yapıldıkları Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim dalları açısından tezler incelendiğinde, anabilim dalı belirlenemeyen 7 tez dışında tezlerin toplam 16 anabilim dalında tezlerin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo 8: Tezlerin Yapıldıkları Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Ana Bilim Dalı	Toplam
Çalışma Ekonomisi Endüstri İlişkileri	2
Eğitim Bilimleri	1
Ekonomi/Ekonometri	2
Endüstri ve Endüstri Mühendisliği	13
Havacılık Yönetimi	1
İnşaat Mühendisliği	4
İşletme/İşletme Eğitimi/İşletme Yönetimi	237
Maden Mühendisliği	2
Mimarlık	2
Muhasebe Finansman	4
Mühendislik Bilimleri	3
Sağlık Yönetimi/Sağlık Kurumları Yönetimi	5
Savunma Yönetimi	1
Tekstil Mühendisliği	1
Toplam Kalite Yönetimi	3
Turizm İşletmeciliği/Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	11
Belirtilmemiş	7
Toplam	299

Tablo8'e göre en yüksek sayıda lisansüstü tez işletme/işletme eğitimi/işletme yönetimi anabilim dalında gerçekleştirilmiştir. Bu anabilim dalında yapılan tez sayısı 237'dir. 13 tez endüstri ve endüstri mühendisliği anabilim dalında, 11 tez de turizm işletmeciliği/turizm işletmeciliği ve otelcilik anabilim dalında yazılmıştır. 7 adet lisansüstü tezin anabilim dalı belirlenememiştir.

4.3.8. Tezlerin Danışmanlarına Göre Dağılımı

Analiz kapsamındaki tezlerin yürütücü öğretim üyelerinin dağılım Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2: Tezlerin Yürütücü Öğretim Üyeleri

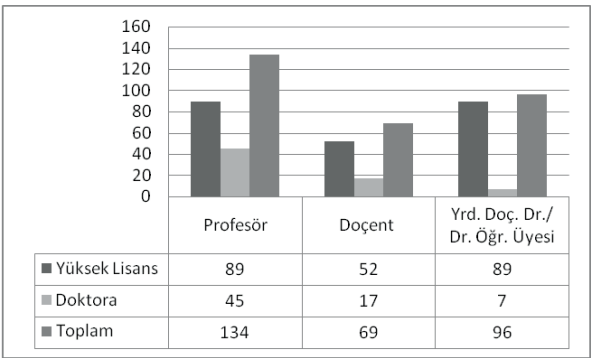

	Profesör	Doçent	Yrd. Doç. Dr./ Dr. Öğr. Üyesi
Yüksek Lisans	89	52	89
Doktora	45	17	7
Toplam	134	69	96

Tezler danışman öğretim üyeleri açısından sınıflandırıldığında profesörlerin danışman olduğu tezler 89adet yüksek lisans, 45adet doktora tezidir. Doçentlerin danışman olduğu tezler 52 adet yüksek lisans ve 17 adet doktora tezidir. Yardımcı doçentler ise 89 adet yüksek lisans ve 7 adet doktora tezini yönetmiştir.

4.3.9. Tezlerin Yazarlarının Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Tezlerin yazarların cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında, kadınların oranı %36,45 iken erkeklerin oranı ise %63,55 olmuştur. Yüksek lisans tezlerinin %36,68'i, doktora tezlerinin ise %35,71'i kadınlar tarafından yazılmıştır.

4.3.10. Tezlerin Yapıldıkları Dil Açısından Dağılımı

Tezler yazıldıkları dil açısından değerlendirildiğinde 220 yüksek lisans ve 68 doktora tezinin Türkçe, 8 yüksek lisans ve 2 doktora tezinin İngilizce ve 1 yüksek lisans tezinin de Almanca olarak hazırlandığı görülmektedir.

4.3.11. Tezlerin Sayfa Sayısı

Lisansüstü tezlerin sayfa sayıları bir arada görmek amacıyla tezler 8 gruba ayrılmış ve Şekil 3 oluşturulmuştur.

Şekil 3: Tezlerin Sayfa Sayısı

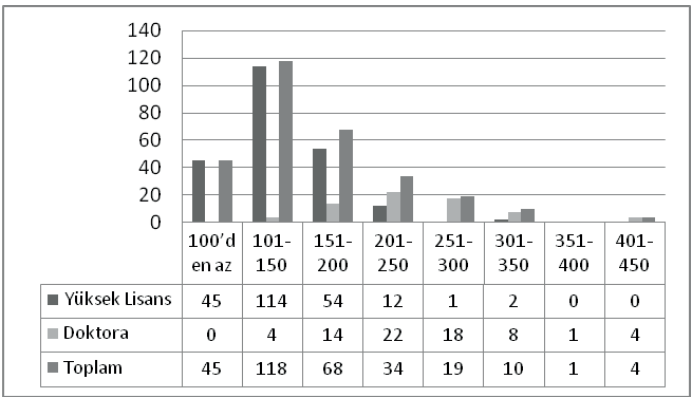

	100'den az	101-150	151-200	201-250	251-300	301-350	351-400	401-450
Yüksek Lisans	45	114	54	12	1	2	0	0
Doktora	0	4	14	22	18	8	1	4
Toplam	45	118	68	34	19	10	1	4

Tezlerin sayfa sayılarına bakıldığında 100 sayfadan az tez sayısı 45adet olup tamamı yüksek lisans tezidir. 101-150 sayfa arasındaki tez 118 adet olup 114 adedi yüksek lisans, 4 adedi doktora tezidir. En yüksek sayfa sayısına sahip yüksek lisans tezi 301-350 sayfa arasındadır. En yüksek sayfa sayısına sahip doktora tezi ise 401-450 sayfa arasındadır.

5. SONUÇ

Çalışmada, çağdaş maliyetlendirme yöntemleri olarak adlandırılan ve geleneksel maliyet muhasebesi uygulamalarının yetersizliklerini gidermek amacıyla ortaya çıkan yöntemlerin, lisansüstü tezlerde ne ölçüde ele alındığı değerlendirilmiştir.

Çağdaş maliyetleme uygulamaları ile ilgili olarak Ulusal Tez Merkezinde ulaşılabilen ilk çalışma 1989 yılında yapılan kalite maliyetleri konusudur. 1989 yılından Kasım 2018 yılına kadar bu konuda ulaşılabilen tez sayısı 299'dur. Bu tezlerin 199 adedinin içeriğine ulaşılabilirken 100 adet tezin ya yayın izni bulunmamakta ya da yazarı tarafından kısıtlanmış bulunmaktadır. En çok tez çalışmasının yapıldığı dönem 2004-2008 dönemi olmuştur. (2014-2018 döneminde 71 adet tez çalışılmış olup sayının artabileceği de unutulmamalıdır).

Ülkemizde çağdaş maliyetleme yöntemleri konusunda en çok çalışılan konu faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi olmuştur. En az çalışılan konular ise değer mühendisliği, kaizen maliyetleme ve yalın muhasebe olmuştur.

Tezler 63 üniversiteye bağlı 7 farklı enstitü ve 16 farklı anabilim dalında gerçekleştirilmiştir. 35 adet tez ile en fazla tez yazılan üniversite Marmara Üniversitesi'nde yazılmıştır. Enstitü olarak bakıldığında 267 adet tez sosyal bilimler enstitüsünde ve anabilim dalı olarak da 237 tez işletme anabilim dalında çalışılmıştır.

Tezlerin %71,86'sında örnek olay yöntemi ile çalışma konusu bir işletmede uygulanmıştır. Uygulama yapılan işletmelere bakıldığında ise 15 farklı işletme türü olduğu görülmektedir. Bu işletmeler içinde %22,61 ile en çok uygulamanın yapıldığı işletme sanayi işletmeleri olmuştur.

Tezlerin yürütücü öğretim üyelerine bakıldığında 134adet tezin profesör, 96 adet tezin yardımcı doçent ve 69 adet tezin de doçentler tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Yazarların cinsiyetlerine göreise tezlerin %63,55'i erkek, %36,45'i de kadın öğrenciler tarafından yapılmıştır.

Üniversiteler dünyada meydana gelen gelişme ve değişmelerin aktarılması ve yeniliklerin ülkede uygulanması konusunda öncü kurumlar olmaktadır. Bu nedenle üniversitelere bağlı enstitülerde bu konular ile ilgili çalışmalar yapılması önemlidir. Ancak bu çalışmaların üniversite sanayi işbirliği çerçevesinde işletmelere aktarılabilmesi de önem arz etmektedir. Bu nedenle bu konularda yapılan çalışmaların desteklenmesi ve sayılarının artırılması gerekmektedir. Ancak bu konuda ülkemizde yaşanan önemli zorluklardan biri (tezlerde yapılan içerik analizinde de pek çok tezde bahsedildiği gibi) uygulama yapılacak işletme bulma konusunda yaşanan zorluklardır. İşletmeler özellikle maliyet, kâr, gelir, gider vb. gibi bilgilerini paylaşma konusunda istekli davranmamaktadırlar. Bu da birçok araştırmacının zorunlu olarak teorik çalışmalar yapmasına sebep olmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. AKIN O. ve ONAT O. K. (2016). Modern maliyet yönetimi teknikleri ve 2000-2014 döneminde bu teknikleri ele alan lisansüstü tezlere dair bir değerlendirme. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (5), Bahar, ss. 6-15.
2. AKTAŞ R. (2013 Nisan). Yeni bir maliyet ve yönetim muhasebesi yöntemi olarak kaynak tüketim muhasebesi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 58ss. 55-76.
3. ALKAN G. (2014 Ocak). Türkiye'de muhasebe alanında yapılan şisansüstü tez çalışmaları üzerine bir araştırma (1984-2012), Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı 61, ss. 41-52.
4. ATKINSON A., KAPLAN R. S. ve YOUNG M.(2004) Management Accounting, Fourth Edition, Pearson Prentice Hall: New Jersey.
5. AYDEMİR S. ve ÇAM Ş. S. (2015). Lisansüstü öğrencilerin lisansüstü eğitimi almaya ilişkin görüşleri. TurkishJournal of Education, Volume: 4 Issue: 4, ss. 4-16.
6. BABAD M. Y. ve BALACHANDRAN B. V. (1993) Cost driver optimization in activity-based costing, The Accounting Review, July, v. 68, n. 3, ss: 563-575.
7. BALCI B. R. (2011). Yalın düşünce ve muhasebe, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, ss.39-58.
8. BASIK F. O. ve TÜRKER İ.(2005 Kasım). Stratejik maliyet analizi ve yönetimiV. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu.İstanbul Ticaret Üniversitesi 25-27 Kasım 2005.
9. http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11467/765/M01008.pdf?sequence=1&isAllowed=y
10. CHEN B. C. ve CHUNG C. H. (2002). Cause-Effect Analysis for target costing. Management Accounting Quarterly, Winter, ss. 1-9.
11. COKINS G. (1999). Learning to love ABC: Why CPAs stumble on activity-based costing projects. Journal of Accountancy, August, ss. 37-39.
12. COOPER R. (1996). Look out, management accountants. Management Accounting, May. ss. 20-26.
13. DERAN A. ve BELLER B. (2014). Yalın yönetimin bir aracı olarak değer akış maliyetleme ve kamu hastanesinde bir uygulama. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 32, ss. 161-174
14. DİNLER Z. (2012). Bilimsel araştırma ve e-kaynaklar, 7. Basım, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
15. GÜRDAL K. (2007). Maliyet yönetiminde güncel yaklaşımlar.Siyasal Kitabevi, Ankara.
16. KARCIOĞLU R. Ve NURAY M. (2010). Yeni bir maliyetleme sistemi olarak değer akış maliyetleme. Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 47. Ss.69-80.
17. MARAŞLI H., ÇOBAN M. C. ve TOPBAŞ E. (2014 Ekim). Yalın muhasebe, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 25-39.
18. MENDERES M. ve AYDEMİR M. (1999). Bir maliyet yönetim tekniği olarak hedef maliyetleme. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 3. ss. 385-395.

19. OKUTMUŞ E. ve ERGÜL A. (2015 Ocak). Konaklama işletmelerinde hedef maliyetleme, değer analizi ve kaizen maliyetleme yöntemlerinin birlikte uygulanabilirliğine ilişkin bir araştırma. Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 65, ss 97-116.

20. ÖZKAN A. ve ESMERAY M. (2002). Bir maliyet kontrol sistemi olarak JIT üretim sistemi ve muhasebe uygulamaları. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, ss. 129-146.

21. RAFFISH N. (1991). How much does that product really cost? Finding out may be as easy as ABC, Management Accounting, March, ss.36-39.

22. SWENSON B., ANSARI S. ve KIM W. (2003). Best practices in targetcosting. Management Accounting Quarterly, Winter, Vol 4, No 2, ss. 12-17.

23. ŞAKRAK M. (1997). Maliyet yönetimi-maliyet ve yönetim muhasebesinde yeni yaklaşımlar, Yasa Yayınları, İstanbul.

24. ÜZÜMCÜ Ö. (2016 Kasım). Nitel araştırma yöntemine sahip tezlerin bazı değişkenler açısından incelenmesi, Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 32, ss. 327-340.

25. YAZICI N.(2008).Maliyet yönetim sistemleri-Türk hazır giyim sektörü incelemesi, Savaş Yayınevi, Ankara.

26. YÜKÇÜ S. (1999). Yönetim açısından maliyet muhasebesi, Cem Ofset, İzmir.

27. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikiBilgiler?islem=2

28. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

29. https://istatistik.yok.gov.tr/

CHAPTER 118

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN BASIN İŞLETMELERİNİN ÜRETİM SÜRECİNE ETKİLERİ[1]

Çiğdem DİRİK[2]

1 Bu çalışma Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalında 2000 yılında kabul edilen Gümrük Birliği'nden Sonra Türk Basın Sektörünün Ekonomik Yapısı"başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü,cigdem.dirik@ege.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye 1 Ocak 1996'da Avrupa Birliği ile imzaladığı Ankara anlaşması uyarınca Gümrük Birliği'ne girmiş olup bu sürece adapte olmaya çalışmıştır. Gümrük Birliği sürecinden Türkiye'nin nasıl etkileneceği konusu önemli bir tartışamayı da berbaberinde getirmiş olup basın sektörüne yönelik etkileri konusunda net bir araştırma yapılmamıştır.Bu noktadan hareketle bu çalışmada Gümrük Birliği'nin basın sektörünün üretim sürecine etkisi üretim faktörleri bağlamında ele alınacaktır.

Basın sektöründe yer alan basın işletmelerinin varlık nedeni haber verme işlevini yerine getirmek olarak öne çıkmakta ancak bu işletmeler aynı zamanda kar amacı da güden kuruluşlar olarak öne çıkmaktadır. Faaliyetleri normal bir işletmeden farklı olmayan basın işletmelerinin ortaya koydukları ürün kamusal nitelikte olduğu için bu işletmelerde üretim ayrıca önem taşımaktadır. Basın işletmelerinin üretim sürecine baktığımızda üretim faktörlerini kullanarak mal ve hizmet ürettikleri ve bu ürünleri pazarlayıp , sonuçta da her işletmede olduğu gibi maksimum kar elde etmek istedikleri görülmektedir. Basın sektöründe üretim sürecinde ürüne ilişkin dikkat çeken en önemli özellik olarak da üretilen ürünün yani gazetenin dayanıksız bir ürün olması öne çıkmaktadır. Bu ürünün özelliği ürünün süratle üretimi sorununu da beraberinde getirmektedir.

Basın İşletmelerinde Üretim

İşletmenin hedeflerine ulaşmak yolunda mal ve hizmetleri meydana getirme fonksiyonu olarak ifade edilen üretim , ekonomi biliminde her türlü fayda yaratmak şeklinde tanımlanmaktadır. "Fiziksel bir maddenin; araç, gereç, insangücü ve materyallerin monte edilmesi ya da yapımı"(Demir,1988:3)olarak da ifade edilen üretim süreci, amaca ulaşabilmek için üretim faktörlerinin üretim sürecine hızlı bir biçimde entegre olmasını gerekli kılmaktadır.

Basın sektöründe endüstriyel nitelikte mal ve hizmet üreten işletmelerden çok farklı olmayan üretim süreci, ürünün dayanıksızlığı nedeniyle daha fazla kesintisiz çalışmaya sebep olmaktadır. Bu çalışma sürecinde basın işletmelerinde üretim sürecinde kullanılan üretim faktörleri olarak emek, sermaye, hammadde ve teknoloji gibi faktörler öne çıkmaktadır. Bu faktörlerin üretim süreci için bir araya getirilmesi esnasında en düşük maliyetle en yüksek verimliliğin gerçekleşmesi hedeflenmektedir.

Basın sektöründe üretim süreci , sadece mal veya hizmet üretimine dayalı teknik bir süreç olmayıp aynı zamanda değer yaratıcı (ekonomik) bir süreci ifade etmektedir (Özkan,Süar,1994:3).

Basın işletmelerinde haber, fikir ve bilgilerin okuyuculara iletilebilmesi için üretilen basın ürünleri gazete ve dergi şeklinde öne çıkmaktadır. Bu ürünlerde önemli olan ürünün fiziki değeri olmayıp içeriği şeklinde belirginleştiği için basın işletmeleri hizmet üreten işletmeler kapsamında yer almaktadır.

Basın işletmelerinin ürettikleri hizmet kamusal fayda taşımak zorunda olduğundan bu işletmeler kamu yararını sağlamak ve kamuyu doğru bilgilendirmek zorunluluğu ile karşı karşıya bulunmaktadır. Özkan'a(1989) göre basın işletmelerinde;

"Bu hizmet üretimi sözlü basın işletmelerinde daha fazla belirgindir.Gerek haber alma,gerek eğitim ve gerekse eğlenme gereksinimlerini karşılamada radyo ve televizyon,toplum için vazgeçilmez bir unsurdur. Ancak bu gereksinimlerin karşılanması sırasında ve sonrasında elde kalan fiziksel bir mal yoktur. Dolayısıyla,sözlü basın işletmelerinin hizmet üretiminin önemli örneklerini oluşturdukları açıkça görülmektedir.

Yazılı basın işletmeleri ise, hizmetlerini ancak kendilerinin ürettiği mal (gazete,dergi) ile tüketiciye ulaştırabilmektedirler."

Basın işletmelerinde üretilen ürünün niteliğine göre öne çıkan diğer bir özellik de ürünün bekleme süresi olmayan dayanıksız bir nitelik taşımasıdır. Ömrü çok kısa olan bir ürün olarak gazeteler üretimi ve tüketimi eş zamanlı olarak gerçekleşen bir ürün olarak öne çıkmakta bu nedenle de gazetenin süratle üretilip tüketime sunulması gerekmektedir. Çok sayıda rakibin yer aldığı ve kolayda ürün üretilen basın pazarında üretim ve dağıtım süreçlerinin son derece organize bir biçimde olması ciddi bir zorunluluk taşımaktadır. Haberlerin okuyucuya zamanında ulaştırılamamasının bu alanda rekabeti örseleyeceği göz önüne alındığında bu zorunluluk daha da belirginleşmektedir. O halde basın sektöründe çabaların sonuca ulaşmasını sağlayacak temel unsurlardan birinin tam zamanında yapılan üretim olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Basın İşletmelerinde üretim sürecinin önemli bir özelliği de yoğun teknoloji kullanımı olarak belirginleşmektedir. Teknolojinin yoğun kullanımı zaman içinde basın işletmelerini birer endüstri işletmesi konumuna getirmekle birlikte sektörde kalabilmek için teknolojiyi takip eden işletme kimliğini zorunlu kılmıştır.

Gerçekten de rekabetin yoğun olduğu basın sektöründe faaliyet gösteren basın işletmelerinin geniş kitlelerin taleplerine cevap verebilmeleri ancak ve ancak teknoloji üstün kitle üretimi yöntemini uygulamaları ile mümkün görünmektedir.

Ülkemizde basın sektöründe kullanılan teknolojinin büyük bir kısmı transfer yoluyla elde edilerek üretim faktörleri arasına katılmaktadır.Basın işletmelerinde kullanılan modern teknolojinin yüksek maliyetlere sebep olması küçük gazetelerin zamanla sektörden çekilmek zorunda kalmasına neden olmuş, büyük sermayeli işletmelerin sürekli kendini yenileme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Basın işletmelerinde üretimin diğer bir unsuru olarak hammade olan kağıt öne çıkmaktadır. Basın işletmelerinin üretiminde kullandığı en önemli üretim faktörü olan kağıt, yayının türüne, tiraja yada sayfa sayısına göre değişkenlik göstermektedir. Basın sektöründeki işletmeler yoğun olarak ithal kağıt kullanmakta olup bu faktör gazetenin ortalama giderleri içinde yüzde 20'lik bir payla önemli bir gider maliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Basın işletmelerinin üretiminde ana faktör olarak dikkat çeken diğer bir unsur da işgücü şeklinde belirginleşmektedir. İşgücü "İnsan ihtiyaçlarını karşılayacak iktisadi mal ve hizmetlerin üretiminde, bir kısım insanın ücret karşılığında emeğiyle birlikte yeralması" olarak tanımlanmaktadır (Ertürk,1995:15).

Basın işletmelerinde üretim sürecinin en önemli bileşenlerinden birisi olarak işgücü, emek ve insan gücünü ifade etmekte olup işveren açısından maliyeti yüksek üretim faktörlerinden birisi olarak konumlanmaktadır.

Üretimde sunulan hizmetin niteliğini etkilmesi nedeniyle işgücü seçiminde özen gösterilmesi gerekmektedir. İşletmelerdeki açık bulunan pozisyonlar için aranan işgücü ya işletmenin içinden terfi yoluyla ya da işletme dışından transfer veya işe alım yoluyla temin edilmektedir.

Basın işletmeleri işletme dışı kaynaklar olarak danışmanlık firmalarından ve işletme yöneticilerinin tanıdığı adaylardan da işgücü temin edebilmektedir (Özkan, Süar,1994:228-229). Bazı basın işletmeleri ise işgücünü hem nitelikli hem de niteliksiz işcilerin bulunduğu işgücü pazarından seçmektedir. Basın işletmelerinde belirli

alanlarda örneğin haber üretim sürecinde muhabirlik,editörlük vb. nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulurken , bazı bölümlerde ise (temizlik işleri, taşıma vb.) niteliksiz işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır.

Basın işletmelerinde nitelikli işgücü genellikle iletişim fakülteleri ve iletişim liselerinden seçilmekte, diğer taraftan farklı alanlarda eğitim görmüş istihdam ihtiyacı da belirmektedir. Ancak bu durum iletişimin uzmanlık isteyen bir alan olması sebebiyle işgücü piyasası açısından sorun teşkil etmektedir.

Gümrük Birliği'nden Sonra Basın İşletmelerinde Üretim

Basın işletmelerinde genellikle üretim olanaklarını artırmak amacıyla yatırımlar yapılmakta olup işletmenin değişen ekonomik ve teknik koşullara adapte olması hedeflenmektedir.

Basın işletmelerinde Gümrük Birliğinden sonra daha çok teknolojiye yatırım yapıldığı görülmektedir. Basın işletmeleri üretim sürecinin en önemli unsuru olan teknolojiye yaptıkları yatırımlarla mal ve hizmet üretiminde çeşitliliği yakalamakta, verimliliklerini yükseltmekte ve üretimde kalite artışını sağlamaktadırlar. Bu bağlamda rekabetin yoğun olduğu basın sektöründe ayakta kalabilmenin en önemli unsuru olarak modern teknolojiye yatırım yapmak göze çarpmaktadır.

Basın işletmelerini yatırım yapmaya iten bir diğer neden de küreselleşmedir. Küreselleşme ile birlikte ulusal sınırları zorlayan rekabet koşulları basın işletmelerini de zorlamıştır.

Teknolojik fırsatları önceden görüp yakalamak için AR-GE'ye yatırım yapan, teknoloji geliştirmeye önem veren basın işletmelerinin rekabet üstü kalması ve daha fazla ekonomik ve teknolojik üstünlük sağlamaları kaçınılmazdır.(Sarıhan, İnceler,1998:77).

Bu nedenle basın işletmelerinin binalar, makine, araç gereç ve teçhizata yaptığı yatırımlarla teknolojiyi yakından takip etmeleri zorunluluk arz etmektedir. Bu zorunluluk kapsamında günümüz basın işletmelerinin son derece modern binalarda faaliyet göstererek üretimlerini en ileri teknolojiyi kullanarak gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Gümrük Birliği'nden sonra (1996-1997) yapılan yatırımlar incelendiğinde DİE'nin verilerine göre basın işletmelerinin, 190 adet bobin halindeki kağıda ofset baskı yapan makinası, 69 adet dizgi makinası, 631 adet matbaa makinası ithalatı yaptıkları görülmektedir. 1998 yılındaki rakamlara bakıldığında 22 milyon dolarlık makine ,16.2 milyon dolarlık dizgi makinası,153.5 milyon dolarlık matbaa makinesi ithal edildiği görülmektedir. Adet olarak ele alındığında ise 1998 yılında 105 adet dizgi, 15bin 401 adet matbaa makinası ithalatı yapılmıştır (DİE,1996-1997 ve Dünya Gazetesi 1999:18).

Basın işletmelerinin teknolojiden sonra üretim sürecini devam ettirmesini sağlayan en önemli faktörlerden birisi de kağıt şeklinde belirginleşmektedir. İthal kağıda yönelen basın işletmeleri temel girdisini dış ülkelerden sağlamaya başlayınca ekonomik sorunlardan ve krizlerden etkilenmeye başlamıştır. Ekonomist Dergisinin Türkiye 2000 ekindeki verilerine göre , Türkiye'nin 1996 yılı toplam kağıt üretiminin 1 milyon 105 bin 68 ton olarak gerçekleştiği görülmekte olup 1996 yılında toplam kağıt üretimi içinde gazete kağıdının üretiminin191 bin 306 ton olduğu görülmektedir. Bu rakamlar bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında önemli bir azalma göze çarpmaktadır. Verilere bakıldığında 1995 yılında Türkiye'nin toplam kağıt üretiminin 1 milyon 235 bin 38 ton olduğu toplam kağıt üretimi içinde gazete kağıdının üretiminin de 137 bin 158

ton olarak gerçekleştiği gözlenmektedir. Bir yıl sonra yaşanan düşüşün Gümrük Birliği sonrası yaşanan gelişmelerle bağlantılı olduğu ve ithal kağıda yönelim nedeniyle düştüğü verilerden açıkca göze çarpmaktadır (Ekonomist Yıllığı,1989:90).

Türkiye'nin kağıt tüketimi incelendiğinde ise Gümrük Birliği'nden önceki yıl toplam kağıt tüketimi 1 milyon 661 bin 576 tondur. Aynı yıl toplam kağıt tüketimi içinde gazete kağıdının tüketimi ise 340 bin 111ton olarak görülmektedir. Gümrük Birliği'nin gerçekleştiği 1996 yılının kağıt tüketim verileri incelendiğinde ise , 1996 yılında toplam kağıt tüketimi 1 milyon 768 bin 357 ton , toplam kağıt tüketimi içinde gazete kağıdının tüketimi ise 327 bin 338 ton olarak gerçekleşmiştir.1997 yılında ise toplam kağıt tüketiminin 378 bin 957 ton olduğ gözlenmektedir.1998 yılında da Türkiye'nin toplam kağıt tüketimi 2 milyon 25 bin 712 ton olarak gerçekleşirken, gazete kağıdı tüketimi 331 bin 043 ton olarak gerçekleşmiştir (Ekonomist Yıllığı,1999 :89).

Türkiye'nin içinde bulunduğu ve aşmaya çalıştığı ekonomik koşullar gözönüne alındığında sektörde dış ticaret açığı olduğu göze çarpmaktadır. Kağıt sektörünün ithalatını karşılayacak oranda ihracat yapabilir hale gelmesi hedeflenmezse sorunların artacağı öngörülmektedir (Özkale,1998:19).

Avrupa ile bütünleşme yolunda olan Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşmasından sonra işgücü pazarında değişiklik yaşamadığı görülmektedir. Oysa ki küreselleşen dünyada hak ettiği yeri almak isteyen Türkiye'nin istihdam sorunlarına kalıcı çözümler bulması gerekmektedir. Ancak bu sayede işgücünün çalışma koşulları düzelecek bu durum da üretimin niteliğini artıracaktır.

SONUÇ

1 Ocak 1996'da Gümrük Birliği'ne giren Türkiye'de bir çok sektör bu süreçten çok boyutlu bir biçimde etkilenmiş olmasına rağmen basın sektörü alanında çok az bir etkinin olduğu görülmektedir. Gümrük Birliği'nin basın sektörünün üretim sürecine etkisi üretim faktörleri bağlamında ele alındığında, Gümrük Birliği'nden sonra üretim sürecinde teknoloji ve kağıtta bir takım etkiler gözlemlenirken işgücünde ise önemli bir etkinin olmadığı gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

1. Batu,Çiğdem (2000),Gümrük Birliği'nden Sonra Türk Basın Sektörünün Ekonomik Yapısı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
2. Demir,Hulusi (1988), Üretim Yönetimi, Aydın Yayınevi,İzmir.
3. DİE, Dış Ticaret Verileri, 1996-1997.
4. Dünya Gazetesi, Kağıt-Matbaa-Basım Dosyası, No:52, 8 Temmuz 1999.
5. Ekonomist Yıllığı Türkiye 2000,24 Aralık 1999
6. Ertürk,Mümin(1995),İşletme Biliminin Temel İlkeleri, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş,İstanbul.
7. Özkan, Işık(1989),Basım ve Basın İşletmeciliği,Bilgehan Basımevi,İzmir.
8. Özkan, Işık ve Süar, Tülay (1994),İşletme Ekonomisi ve Yönetimi,Tanık Matbaası,İzmir.
9. Özkale, Lerzan (1998). Dünya Kağıt-Matbaa-Basım Dosyası,Türk Kağıt Sanayiinin Dış Ticaret Açısından İncelenmesi.
10. Sarıhan İnceler, Halime (1998), Teknoloji Yönetimi,Desnet Yayınları,İstanbul.

CHAPTER 119

TÜRK ŞİİRİNDE SINIF KAVRAMI: AHMED ARİF, NAZIM HİKMET VE İSMET ÖZEL

Cihan Serhat KART

GİRİŞ

Hayatın farklı alanları her zaman bir kesişme yaşarlar. Hatta bazen bu kesişme bir iç içe geçme şeklinde dahi ortaya çıkabilir. Bu durumu belirginleştirmek için, atının sırtında bir elinde kılıcını, diğer elinde sazını taşıyan Köroğlu'nu örnek verebileceğimiz gibi, hem bir savaşçı olarak İspanya iç savaşına katılan hem de bu korkunç savaşın, tarihe mal olmuş romanını yazan Hemingway'i örnek verebiliriz. Daha soyut olan sanat, hayatın somut olan diğer alanları ile bu denli iç içe geçmiştir. Yaşanan bir gerçeklik, şu ya da bu şekilde bir sanatçının eserine yansımaktadır. Sanatçı, bu yansıma esnasında kendi bakışını, duruşunu da bir süzgeç gibi kullanmaktadır. Toplumun genelinde var olan bir olgu, sanatçının özelinde şekil değiştirse, işlense de temelde topluma ait olguyu yansıtır. Bu yansımaların en belirgin örneklerinden birisi hiç kuşku yok ki edebiyattır. Romandan öyküye, şiirden denemeye, hemen her türdeki edebi eserler, sosyal yaşamın ve onun en önemli boyutlarından biri olarak "çalışma" olgusunun yansıdığı metinler olarak da karşımıza çıkar(Makal; 2008: 18).

İnsan etkinliklerinin tümü, belirli bir sosyal sistem içinde ve belirli sosyal kurallar etrafında gerçekleşir. Bu anlamda her insani etkinliğin aynı zamanda bir sosyal ilişki olduğunu kavramadan, genel olarak toplum, özel olarak ise sosyal bilimleri oluşturan "ekonomi", sosyoloji, siyaset bilimini anlamamız imkânsızdır(Ercan;2001:19). Sanat kendisi bizzat bir sosyal etkinlik olması açısından içinde doğduğu toplumdan etkilenmektedir.

Bireyler, içinde bulundukları toplumun özelliklerinden etkilenirler. Bir yandan toplumca şekillendirilirken bir yandan da toplumu şekillendirirler. Bu şekillenme ve şekillendirme sürecinin en belirgin örneklerinden biri de şüphesiz sanattır. Sanatçı eserlerinde içinde bulunduğu toplumun özelliklerini yansıtırken, eserlerini o toplumdan aldığı değer yargıları, bakış açısı, kısacası kültürün etkisinde ortaya koyar. Aynı zamanda da eserleri ile, farklı şiddette olmakla birlikte şu ya da bu şekilde toplumu etkiler, topluma yeni bir ufuk açar, yön verir.

Sanatçı eserlerinde kendisini ait hissettiği yeri, daha açık ifadesiyle kendisini tanımladığını düşündüğü ideolojiyi, açık veya örtük olarak ortaya koyar. Bu anlamda bakıldığı vakit, içinde sanatçının hayata bakış açısının, paradigmasının olmadığı bir esere rastlamak mümkün değildir denebilir. Sanatçı, meydan okumalarını, uzlaşılarını, daha geniş bir ifadeyle derin ya da gündelik hayata ilişkin bütün tutumlarını eserine yansıtır. Söz konusu olan şiir gibi, toplumun farklı kesimlerinden insanların ulaşabileceği, diğer sanat dallarına nazaran tarihsel kökler itibari ile de daha kolay kabül edilen bir çabaysa sanatçının duruşu daha da önemli hale gelir. Günümüzde herkes bir roman kahramanın adını ya da bir ressamın bir tek eserini bilmeyebilir fakat herkesin ezberinde bir dize vardır denirse mübalağa yapılmış olunmaz diyebiliriz.

Türk şiirinde tarihsel olarak farklı üç döneme tekabül eden, kültürel arka plan olarak da üç farklı yerden gelen Nazım Hikmet, Ahmed Arif ve İsmet Özel; bu farklılıkları şiirlerine yansıtmışlardır. Osmanlı aristokrasisine mensup bir ailenin çocuğu olan, Osmanlı'nın son dönemlerini ve Cumhuriyet'in kuruluşunu görmüş olan Nazım Hikmet, şehirli bir bakış açısını yansıtır. Köylü bir ailenin çocuğu olan, Anadolu'nun farklı kültürlerin etkileşiminden oluşan kendine özgü atmosferini koklayarak bir halk ozanı gibi yansıtan Ahmed Arif ise şehirden ziyade dağ eteklerinden bakar. Köken itibariyle taşralı olmakla birlikte şehirde büyümüş olan ve bu tezatlığı her zaman kendisiyle taşıyan İsmet Özel ise, yaşadığı fikirsel dönüşüm bir yanda tutulursa, karma bir bakış açısının temsilcisidir.

Bu üç şairin eserlerini verdiği dönemler aslında Türkiye tarihi için de farklı gelişmelerin yaşandığı üç önemli dönemi de yansıtmaktadır. Hikmet'in eserlerini verdiği dönem, yeni kurulmuş, üstelik sanayileşmesi gerçek anlamıyla henüz başlamadığı için sınıflar arası ayrımın tam oluşmadığı bir Türkiye'yi yansıtırken; Arif'in eserlerini verdiği dönem ülkede sınıf ayrımın belirginleşmeye başladığı, dünyadaki konjonktürel değişimin de etkisiyle bu ayrımın dillendirilmeye başladığı bir dönemdir. Özel'in şiiri ise Türkiye'de artık sınıfların aralarındaki geçişlilikler hızlı olmakla birlikte net bir şekilde ayrıştığı, işveren tarafının sermaye birikimini hızlandırdığı bir dönemi yansıtmaktadır.

Bu üç şairin diğer bir ortak noktası da hayata sınıf perspektifinden bakmalarıdır. Sınıflar arasındaki çelişki bizzat hayatın kalbinde yer alan bir unsurdur. Bu çelişkiyi ele alırken her üç şair de şu ya da bu şekilde durduğu yeri belirlemiştir. Üç şairin yeri de işçi sınıfının yanıdır. Üçü de bu duruşu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu noktada sınıf kavramının netleştirilmesi gerekmektedir. İnsanlığın başlangıcından bu yana toplumlarda veya gruplarda farklı yapıların bir arada varolduğunu söylersek mübalağa yapmış olmayız. Adına ister sınıf, ister tabaka diyelim böyle bir ayrım yapılması kaçınılmazdır. Sınıf kavramı, temelde üretim araçlarının mülkiyeti etrafında şekillenen bir kavramdır. Üretim araçlarının sahibi olan sermaye kesimi, bu araçlara sahip olmayan emek kesiminin emeğinden artık değer elde ederek kendi varlığını sürdürmektedir. Bu ilişki ekseninde tek taraflı bir sömürü ilişkisi ortaya çıkmakta ve emek bu ilişkiden zararlı çıkmaktadır.

Araştırmanın amacı Türk şiirinde çalışma yaşamına ve aslında sınıf mücadelesi ya da sınıf ayrımına ve bu ayrımın yarattığı duruşa nasıl bakıldığının incelenmesidir. Şiir aslında diğer yazılı sanatlara nazaran toplumun geniş kesimlerine yayılma şansı daha yüksek olan eserler ortaya koyan bir edebiyat dalıdır. Çünkü bir romana bir hikayeye nazaran daha kısadır. Anlaşılabilirliği, özellikle akıcı bir dil kullanılmışsa diğer edebiyat dallarına nazaran daha yüksektir. Öte yandan Türk şiirinin sadece ülkeye değil dünyaya mal olmuş üç şairinin incelenmesi ile hem onların eserlerine bugüne kadar olan bakış açısının dışından bir bakış getirilmelidir hem de çalışma yaşamanın sanatla sıkısıkıya bağlı olduğunun gösterilmesi gerekir. Çalışmanın önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır.

1. BÖLÜM: SINIF KAVRAMI VE ÜÇ ŞAİRİN SINIF KAVRAMINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Toplumların bünyelerinde barındırdıkları farklılıkları açıklamaya yönelik olarak birçok model veya kuram geliştirilmiştir. Bu kuramlar veya modeller şu ya da bu şekilde toplumların yapısal özelliklerini analiz etmede kulanılabilirler. Örneğin Weber için, sınıf, bir grup insanın yaşam olanaklarının belli bir nedensel öğesi ortak ise, bu öğeyi salt ekonomik çıkarlar temsil ediyorsa, bu öğe meta ve işgücü piyasalarının koşullarında temsil ediliyorsa söz edilebilecek bir kavramdır(Weber;2005:270). Marks içinse sınıfı oluşturan temel özellik üretim araçlarının sahibi olunup olunmamasıdır. Marks'a göre sınıf üretim sürecinde belirli bir işlevi olan bir toplumsal gruptur. Toprak sahipleri, sermayedarlar ve kollarından başka bir şeyleri olmayan işçiler, klasik iktisattaki üç üretim faktörüne karşılık olan üç büyük toplumsal sınıftır. Bu sınıfların ayrı işlevleri olması, çıkarlarının çatışmasına ve olasılıkla farklı biçimlerde düşünme ve davranmalarına yol açar. Böylelikle de tarih sınıf çatışmlarının öyküsü olur(Burke; 1994:57). Marks'a göre sınıflar arasındaki ilişkiler sömürüye dayanan bir ilişkidir(Giddens;2000:261). Bu eksenden bakıldığı zaman sömürü kavramının neden birçok farklı disiplinin üzerinde durduğu ve mevcut sistemi kıyasıya eleştirmek için kullandığı bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır. Sanattan bilime birçok üretim alanında

sömürü kavramı çokça değerlendirilen bir kavramdır. Araştırmaya konu olan şairlerin eserlerinde de sömürü kavramı irdelenmiş ve üç şairin genel tutumu da bu sömürü eleştirmek yönünde ortaya çıkmıştır.

Toplumda yaşayan insanları üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar ve olmayanlar diye basitçe ikiye ayırdığımız zaman aslında geçerliliği kolay kolay ortadan kalkmayan ve tarihe mal olmuş bir ayrım yapmış oluruz. Bu ayrımın iki tarafı, konumlarını hayatlarının üretim faaliyeti dışındaki kısmına da yansıtırlar. Aralarındaki çelişki ya da farklılık gündelik hayatın en basit anlarına bile yansır. Bazı durumlarda bu çelişki çok derin olabileceği gibi bazen daha sığ olabilir. Bu çelişki topluma ait sanat eserlerine de yansır. Kapitalist üretim için gerekli olan sermaye birikimini olanaklı kılan gelişmeler, giderek daha fazla köylüyü topraksız bıraktığı gibi, insanları kırlardan kentlere göç zorunda bırakarak da proleterleştiriyordu(Özel,1994:32). Böylelikle bir yanda yoksul ve emeği dışında piyasalaştırabileceği bir şeyi olmayan işçi sınıfı, diğer yanda ise üretim araçlarının mülkiyetini kontrolü altına almış bir sermaye sınıfı doğmuş oldu. Bu ayrım şüphe yok ki bu sınıfların kendi değerlerini, kendi eserlerini, kendi ilgi alanlarını yaratmalarını sağladı.

Şiir aslında hem şairin hayata bakışını, onu betimlemesini anlatırken hem de hayatın içinde durduğu yeri gösterir. Bir yerde birbirlerinin devamı olarak görülebilecek olan bu üç şair, kendilerinin açıkça, yukarda bahsi geçen çelişkide üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayanların yanında olduklarını ortaya koymuşlardır. Örneğin Ahmed Arif kendisini, şair, namus işçisi olarak tanımlarken, aslında hem sınıf ayrımına gönderme yapmakta hem de kendisinin durduğu yerin üretim araçlarının sahibi olmayan ve emeğini üretim araçlarının sahibine satan işçilerin yanında olduğunu söylemektedir. Kendisi de bizzat bir emekçidir, işçidir. Şiir bir emek ürünüdür. Hayali herkesin hem hür hem de kardeşçe bir bütün olarak yaşaması olduğunu söyleyen Nazım Hikmet ise gençlik yıllarında Anadolu'ya geçmiş üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan, emeğin satma şansı dahi bulamayan ya da bulsa bile karşılığında çok az şey elde eden işçilere, ırgatlara yardım etmek için hem gündelik hayatta hem de yazınında elinden geleni yapmıştır. "Bir şimal Kilisesinde şeytan pedere" savaşın nedeninin mal nizamın sağlanması olduğunu ve diğer bütün mallar gibi emeğin de satılması için insanlığın bunca acıya katlandığını, sermayedarların, emekçileri her zaman kendi çıkarları için kullandıklarını söyletir. Nazım Hikmet de günün birinde bu gidişatın son bulacağına ve emekçilerin hakettikleri yere geleceklerini söylemiştir.

Hikmet, çağdaş yazarların toplumsal değişimin gerekli olduğunu görmeleri ve kendilerini halkın hizmetine sunmaları konusunda ısrar ediyordu... Hikmet, işçi sınıfıyla dayanışmasını yalnızca yazdıkları ile değil, giyim kuşamıyla da ifade ediyordu. Kumaş bir kasket giymeyi seviyor, ceketini omuzlarına atıp dolaşıyordu(Göksu ve Timms;2007:127-134). Şiirinde bu duruşunu ortaya koymaktadır(Hikmet;2008:355):

"Ve benim iki fötrüm,

İki milyon fötrüm, ancak,

Her proleter

Gibi,

Borsalino- Habik- Mosan-mançister

Tezgâhlarını sahibi

Olursam- olursak- olacak."

Öte yandan Ahmed Arif de halk gibi giyiniyor, beline kuşak sararak dolaşıyordu(Arif;2002:5). Bu iki örnek her iki şairin de saflarını belli etmek konusunda ne kadar sistematik davrandıklarını göstermektedir.

Özel'i ve Özel'in şiirini incelemek beraberinde bazı sorunları da getirmektedir. Bu iki şairden farklı olarak özel'in şiirini iki ayrı döneme keskin çizgilerle ayırmak mümkündür. Bu dönemlerin ilkinde Özel daha derin çelişkileri yoğun bir sınıf süzgecinden geçirip şiirine yansıtırken, ikincisinde daha dini bir perspektife kaymıştır. İlk dönemde çelişkilerin kaynağı üretim araçlarının mülkiyeti iken, ikinci dönemde çelişkilerin nedeni dinsel ve etnik farklılıklardır. Bütün bu kaymaya rağmen, Özel'in özellikle ilk döneme ait şiirleri, Arif ve Hikmet'in şiirleri ile birlikte anılabilir. Zira bu döneme ait şiirleri, temelde diğer iki şairin bakışına ardıl bir bakışı içermektedir. Özel'in ilk döneminde makine bir baskı aracı olduğu kadar, bir kurtuluş aracı iken, ikinci döneminde Batı toplumunun egemeneliğinin devamlılığını sağlayan bir unsura dönüşmüştür. İlk dönemde çelişki sermaye sınıfı ile emek arasında iken ikinci dönemde hristiyan batı ile müslüman doğu arasındadır. Aslında Özel'in çelişki olarak gördüğü şey sınıf eksenli bir bakışın şekil araç ve argüman değiştirmiş şeklinden başka bir şey değildir. Zira bugün gerek sosyoloji gerekse ekonomi yazınında doğu ile batı ya da başka bir ifadeyle kuzey ile güney arasında etnik, dini veya başka bir kisveye bürünerek ortaya çıkan çelişkinin aslında ekonomik hatta daha belirginleştirmek istenirse sınıf eksenli bir çelişki olduğu söylenmektedir. Özel'in şiirinin bu ikinci dönemi söylem farkları bir kenara bırakılırsa Hikmet'in bazı şiirlerinde vurguladığı doğu-batı ayrımı ile aynı eksende değerlendirilebilir. Hikmet bazı şiirlerinde doğudaki yoksulluğa, çaresizliğe vurgu yaparak, sınıfsal bakış açısını mekânsal bir ayrımda somutlaştırdığı gibi Özel de aynı somutlaştırmayı yapmaktadır.

Bu üç şairin şiirleri derinlemesine bir analize tabi tutulduğunda onların sınıf çelişkisine nasıl baktıklarını daha iyi analiz edebiliriz. Hikmet için, kendileri bunun farkında olmasalar da, dünya varlığını emekçilere borçludur. Emekçilerin emeğidir, kapitalist sistemin işlerliğini sağlayan unsur. "Elleriniz ve yalana dair" şiirinde, Hikmet(Hikmet;2008,938) emeğin dünyanın temel direğini olduğunu açıkça dile getirmektedir:

"*Arılar gibi hünerli, hafif,*

Sütlü memeler gibi yüklü,

Tabiat gibi cesur

Ve dost yumuşaklılıklarını haşin derilerinin altında gizleyen elleriniz.

Bu dünya öküzün boynuzunda değil,

*Bu dünya ellerinizin ü*stünde duruyor."

Hikmet(Hikmet;2008:940) yine aynı şiirde, emeğin kendi gücünün farkında olmadığını dile getirmekte ve emeği gücünün farkında olmaya çağırmaktadır:

"Ve ell*erinizden başka her şey,*

Herkes yalan söylüyorsa,

Elleriniz balçık gibi itaatli,

Elleriniz karanlık gibi kör

Elleriniz çoban köpekleri gibi aptal olsun,

Elleriniz isyan etmesin diyedir."

Hikmet kendisi bir yandan emeği gücünün farkında olarak mücadele etmeye çağırırken kendisi de öte yandan bu mücadelede yerini alacağını ve gerekirse, sönmeyen bir yangınla lanetlenmiş bir masal kahramanı olan Kerem gibi kendini yakmaya hazır olduğunu dile getirmektedir(Hikmet;2008:204):

"Ben diyorum ki ona:

-kül olayım

Kerem gibi yana yana.

Ben yanmasam,

Sen yanmasan

Biz yanmasak

Nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa.

Hikmet bu şiirle mevcut sınıf çelişkisi içinde nerde durduğunu açıkça ortaya koymuş, safını belli etmiştir. Aynı duruşla, hürriyet kavramının, kapitalist paradigmadaki karşılığına da keskin bir eleştiri yapan Hikmet(Hikmet;2008:954), "Bir Hazin Hürriyet" şiirinde örtük olarak emeğin hürriyetinin olmadığını, mevcut şartlar altında hürriyet diye bahsedilen şeyin sömürüden başka bir şey olmadığını söylemektedir:

"Satarsın gözlerinin *dikkatini, ellerinin nurunu, bir lokma bile tatmadan*

Yoğurursun

Bütün nimetlerin hamurunu.

Büyük hürriyetinle çalışırsın el kapısında, ananı ağlatanı

*Karun etmek hürriyeti ile h*ürsün."

Yine aynı şiirinde Hikmet, netlik kazandırmasa da işsizliğin, kapitalist sistemin marx'ın bahsettiği anlamda bir işsiz ordusunun sırtından işlerliğini devam ettirdiğine de gönderme yapıyor diyebiliriz:

"Başın ensenden *kesik gibi düşük,*

Kolların iki yanında upuzun,

Büyük hürriyetinle dolaşıp durursun,

*İşsiz kalmak hürr*iyeti ile hürsün."

Kendisinin yerini emek ve sermaye arasındaki çelişkide net olarak ortaya koyan Hikmet(Hikmet;2008:1827), öte yandan emeğin mücadele etmeden bu çelişkiyi ortadan kaldıramayacağını söylemekte ve emeğin vereceği mücadeleye olan inancını ortaya koymaktadır:

"Açlık ordusu *yürüyor*

Şehirleri omuzlarında taşıyıp

Daracık sokakları, karanlık evleriyle şehirleri

Fabrika bacalarını

Paydostan sonralarının tükenmez yorgunluğunu taşıyarak.

...

Açlık ordusu yürüyor

Yürüyor ekmeksizleri ekmeğe doyurmak için

Hürriyetsizleri hürriyete doyurmak için açlık ordusu yürüyor

*Yürüyor ayakları kan içind*e."

Arif'in şiirinde de Hikmet'in şiirinde olduğu gibi net bir tavır görmek mümkündür. Yine Arif'de de eller hayata hükmetmenin temel aracı olarak karşımıza çıkar. Aşktan ekmeğe ve hatta ömre hükmetmenin aracı doğrudan doğruya ellerdir. Varoşlarda yaşayan, kapitalist sistemin bölüşümde yokmuş gibi davrandığı, üretimde ise her an kullandığı ve hatta acımasızca kendisine dahil ettiği varoş çocuklarının hayat mücadelelerini resmettiği karanfil Sokağı şiirinde(Arif;2008:18):

"Ekmeğe, aşka ve *ömre*

Küfeleriyle hükmeden

Ciğerleri küçük, elleri büyük

Nefesleri yetmez avuçlarına

-ilkokul çağında hepsi-

*Kenar çocukları ka*r altındadır"

Derken hem emeğin hayata tutunma aracı olduğunu söylemekte hem de sistemin onları görmezden geldiğini-şairin ifadesiyle kar altında bıraktığını- söylemektedir.

Arif'in de işçi sınıfının mücadelesine olan inancı tamdır. Hatta er ya da geç emeğin hak ettiği yere geleceğine, İsa'nın bir gün yeryüzüne ineceğine inanan bir dindarın sorgusuz inancıyla inanmaktadır(Arif;www.siirdefteri.com):

"Bizden ya*nadır hava*

Bizden yanadır su

Bizden yanadır Sinyor de Gasperi'nin

*Ve bütün sinyor*ların korkusu…

Arif için üretim ya da başka bir deyişle iş bir dayanma aracı, bir güç unsurudur. Gayesi, yanında olduğu "emek" in üretim araçlarına sahip olmasıdır. Emeği zafere giden yolda direnmeye, mücadele etmeye çağırmaktadır(Arif;2008:78):

"*Dayan kitap ile*

Dayan iş ile.

Tırnak ile diş ile

Umut ile sevda ile düş ile

Dayan rüsva etme beni."

Aslında aynı dizelerin içinde rüsva etme beni derken de emeğin mücadelesine olan inancını vurgulamaktadır. Arif kendisini emekle o kadar bütünleştirmiştir ki "Yalnız Değiliz" şiirinde bunu açıkça dile getirir(Arif;2008:21):

"Şafakları ben balığa çıkarım

Akan akmayan sularda

Benim bütün tezgâhlarda paydosa giden

Bir bahar akşamı dünyada.

Ben dört duvar arasında değilim

Pirinçte pamukta ve tütündeyim,

Karacadağ, Çukurova ve Cibali'de."

Yine aynı şiirde emeğin üretiminin egemen sınıfa gittiğini, emeğin kendisinin üretimden adil bir pay almadığına da gönderme yapmaktadır:

"Damla-damla berrak olur pirinci,

Kamyonlarla, katır kervanlarıyla

Beyler sofrasına gider"

Özel söz konusu olduğunda analiz daha karmaşık hale gelmektedir. Öncelikle özel'in şiiri iki ayrı dönemden oluşmaktadır. Ayrıca duruşu bazı şiirlerinde çok netken bazılarında daha karmaşık bir hal almaktadır. Bir yandan emeğin yanında olduğunu, emeğe bir hasret bir sevgi duyduğunu belirgin şekilde dile getirirken, örneğin "Aynı Adam" şiirinde olduğu gibi(Özel;www.siirdefteri.com):

"Ben dünyaya doğru yürümekle meşhurum

Kökten dallara yürüyen sular gibi

Yürürüm kömür ocaklarına, çapalanan tütüne

Yürürüm hüzün ve ağrılar çarelenir

Dağların esmer ve yaban telaşından kurtula diye

Torna tezgâhlarında demir."

Bir yandan da yeri ile ilgili kuşkular içindedir. İlerleyen dönemlerde daha da belirgin olan kendini arama çabası yer yer şiirine yansır. Örneğin "Amentü" şiirinde(Özel;www.siirdemeti.com) bu arayışı görmek mümkündür:

"Şahlanan grevler için kahkahalarım küstah

Bakışlarım beyaz bulutlara karşı obur

Marşlara ayarlanmak hevesindeki sesim

Gider şehre ve şaraba yaltaklanarak

Biraz ağlayabilmek için"

Fakat özellikle ilk dönem şiirlerinde emeğin yanında olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. "Çözülmüş bir sırrın üzüntüsü" şiirinde emeğin yanında yer almak yaşamayı anlamlı kılan bir çaba olarak ortaya çıkar(Özel;www.siirdefteri.com):

"Pulluklarla devrilen toprağın ıslaklığındaki can

Madenlerin buharından elde edilen büyü

Bazı yasak kitapların verdiği dinç duygular

Nelerse ki yaşamak sözünü asi kılan

Nelerse ki lekesiz, umutlu ve budala."

Yine ilk dönem şiirlerinden olan "Bir Devrimcinin Armonikası" şiirinde(Özel;www.siirdefteri.com) emeği yanına alarak büyük bir hesabı görmek için mücadele verdiğini söylerken aslında emeğin, sermaye ile olan çelişkisinde durduğu yere gönderme yapmaktadır. Boğulmaya gittiğini söylerken, aslında mücadelesi uğruna kendini feda ettiğini vurgulamak istemektedir.

2.BÖLÜM: DAHA DERİN BİR ANALİZ

Üç şairin temelde sınıf çelişkisinden hareket ettiklerini, farklılıklar göstermekle beraber, sınıf çelişkisinin temelinde yer alan sömürüye göndermede bulunduklarını ortaya koymuş bulunmaktayız. Fakat bu analizi derinleştirmek, üç şairin bahsi geçen çelişkiye neden ve nasıl vurguda bulunduklarını daha açık bir şekilde ortaya koymak çalışmanın amacına daha iyi hizmet etmesini sağlayacaktır.

2.1 Nazım Hikmet'in Şiiri:

Hikmet'in şiirinde kapitalist üretim ve onun hayata düşen izdüşümleri temel unsurlardır. Hikmet'in şiirinde amaç, kapitalist üretimin ifade ettiği kitlesel üretimin, üretim ilişkileri emeğin lehine değiştirilecek şekilde devam ettirilmesidir. Daha açık bir ifadeyle, kitlesel üretimin getirdiği "nimetler", üretim araçlarının mülkiyeti sermayeden alınarak yeniden dağıtılmalıdır. Hikmet'in hedefi, kapitalizmin üretim ilişkileri boyutunu değiştirmekken, üretimin niteliğine ilişkin bir dönüşümden bahsedilmemektedir. Yine temelinde "makina" nın bulunduğu kitlesel üretim devam etmeli, toplumun tamamına yayılmalı fakat artık bu üretim gerçekleştirilirken üretim araçlarının mülkiyeti bireylerden alınarak toplumun tamamına yayılmalıdır. Bu çerçeveden bakıldığı zaman Hikmet'in şiirinde sürekli olarak, kapitalizmin temelinde yer alan "şehir" e gönderme yapması, "makina" yı şiirinin temeline oturtması daha iyi anlaşılabilir. Makinalaşmaya verdiği önem "makinalaşmak" şiirinde daha net ortaya çıkmaktadır(-Hikmet;2008:38-39):

"her dinamoyu altıma almak için çıldırıyorum,

Tükrüklü dilim bakır telleri yalıyor,

Damarlarımda kovalıyor oto-direzinler lokomotifleri,

Mutlaka buna bir çare bulacağım

Ve ben ancak bahtiyar olacağım, karnıma bir türbün oturtup

Kuyruğuma çift uskuru taktığım gün!"

Yine Hikmet için şehir, her zaman şiirin ana unsurlarından biridir. Bir yerde Nazım Hikmet için, şehir kaçınılmaz bir dönüşümün vardığı yerdir. Bu dönüşüm aslında ekonomik sistemin işleyişindeki değişimi de yansıtır. Feodal bir yapının temel unsuru köyken, sınıf çelişkilerini kalbinde taşıyan kapitalist sistem için şehir başat unsurdur. Nazım Hikmet için, sanayileşmenin vazgeçilmez unsuru olan şehir hep varılan, olunması gereken bir yerdir. "Silahsız İnsanlar" şiirinde(Hikmet;2008;1582);

Beş kıtanın içinden başladı sefer,

Gidildi, kuzeye doğru gidildi,

Ormanlar, kayalar, göller, denizler

Şehrine varıldı, şehir yeşildi.

Hikmet "Sanat Telakkisi" isimli şiirinde kendisini kapitalizmin getirdiği ürünlerle tanımlamaktadır:

"şiirime ilham veren perimin

Omuzlarında açılan kanat:

Asma köprülerimin

Demir putrellerindendir!

...

Benim anladığım dil

Bakır, demir, tahta, kemik ve kirişlerle çalınan

Bethoven sonatları.

...

Ben değişmem

En halüsüddem

Arap atına;

Saatte 110 kilometrelik suratini

Demir raylarda koşan

Demir beygirimin"

Bir şair için en kıymetli unsur olan ilham perisi bile Hikmet'in şiirinde demir yığınına dönüşmektedir. Bu dönüşüm bile şairin "makinalaşma" ile özdeşleştirdiği üretimi ne kadar içselleştirdiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Yukarda da şairin kapitalizmin getirdiği üretimin ürünüyle değil getirdiği üretim ilişkileri ile çelişkisi olduğu söylenmişti. Bu dizeler de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Fakat Hikmet'in kapitalizmin üretim ilişkileri boyutuna bakışı çok daha radikaldir ve şairin durduğu yer kesin bir şekilde üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayanların yanıdır.

Hikmet(Hikmet;2008;353) kendisini şiirinde bir proleter olarak tanımlamaktadır:

"Ben ki herha*ngi bir proleterşairiyim*

*Marksisto-Leni*nist şuur..."

Kendisini bir proleter olarak tanımlamakla kalmamakta, sınıf çelişkisinin en derin analizini yapan ve bu analizi yaparken işçi sınıfının yanında olduğunu açıkça vurgulayan Marks'ın takipçisi olduğunu da vurgulamaktadır. Yine aynı şiirde Marks'a övgülerde bulunmakta, O'nun kendisi için bir yol gösterici olduğunu söylemektedir:

"Bana

Temiz gömlek giymek düşmanıdır diyenler

Varsa eğer

Muazzam hocamın resmine baksın.

Ustaların ustası Marks'ın ceketi rehindeydi,

Bir övün yemek yerdi dört günde.

Dalgalanırdı fakat heybetli sakalı..."

"Şair" isimli şiirinde yine Marks ve Engels'e övgülerde bulunmaktadır(Hikmet;2008;113-114):

"Şairim

Şiirden anlarım,

En sevdiğim gazel

Anti Düringidir Engelsin...

Şairim

Bir yıl yağan yağmur kadar şiir yazdım..

Fakat asıl

Şaheserime

Başlamak için

Hafızı kapital olmayı bekliyorum"

"kapital"in Hikmet'in eserini verdiği dönemde işçi sınıfının rehber eseri, sınıf mücadelesinde "işçi" lerin yanında yer alan her kesimden insanın başucu kitabı olduğu gözönünde tutulursa şairin apaçık işçi sınıfının yanında olduğu ve sınıf çelişkisine karşı net bir tutum takındığı görülebilir.

Sınıf çelişkisinde net bir tutum takınan Hikmet'in bu çelişkiyi ortadan kaldırmak için öngördüğü mücadele bazen ütopik olabileceği gibi bazen de radikalleşmektedir. "Güneşi İçenlerin Türküsü" şiirinde ütopik yaklaşımı ön plana çıkmaktadır(Hikmet;2008;25):

"Akın var

Güneşe akın!

Güneşi zaptedeceğiz

Güneşin zaptı yakın.

...

Biz topraktan, ateşten, sudan, demirden doğduk!

Güneşi emziriyor çocuklarımıza karımız,

Toprak kokuyor bakır sakallarımız!

Neş'emiz sıcak,

Delikanlıların rüyalarında yanan

O "an"

Kadar sıcak!

Merdivenimizin çengelini yıldızlara asarak,

Ölülerimizin başlarına basarak

Yükseliyoruz

Güneşe doğru."

Piyer Loti şiirinde ise şairin uslubu netleşmekte ve sertleşmektedir. Sınıf ayrımının temel unsurlarından biri olan burjuva olmakla suçladığı Piyer Loti'ye seslenirken net bir ifadeyle burjuvazinin karşısında durduğunu ortaya koymaktadır. Ne olursa olsun bir burjuva ile aynı safta yer alınmayacağını işçi sınıfının ağzından dile getirmektedir(-Hikmet;2008;36):

"bıktık be bıktık!

İçinizden biri

Can verebilse bile

Açlıktan ölen öküzümüze,

Burjuvaysa eğer gözükmesin gözümüze!"

Yine aynı şiirde şair işçi sınıfı ve genel olarak üretim araçlarının mülkiyetinden mahrum bırakılmış bütün herkes için bir kurtuluşun olacağını söylemektedir. "kabletarih" şiirinde radikal uslubu daha da netleşmektedir(Hikmet;2008;127):

"ve artık

Saçlarımızı tutuşturarak

Gecenin evinde yangın çıkartacağız;

Çocuklarımızın başları ile kıracağız

Karanlık camlarını!

Şair "Büyük İnsanlık" şiirinde yoksulların halen bir umutları olduğuna olan inancını dile getirmekte öte yandan da yoksulluk girdabını anlatmaktadır(Hikmet;2008;1677):

Büyük insanlık gemide güverte yolcusu

Tirende üçüncü mevki

Şosede yayan

Büyük insanlık.

Büyük insanlık sekizinde işe gider

Yirmisinde evlenir

Kırkında ölür

Büyük insanlık.

Ekmek büyük insanlıktan başka herkese yeter

Pirinç de öyle

Şeker de öyle

Kumaş da öyle

Kitap da öyle

Büyük insanlıktan başka herkese yeter.

Büyük insanlığın topağında gölge yok

Sokağında fener

Penceresinde cam

Ama umdu var büyük insnalığın

Umutsuz yaşanmıyor"

Bu şiirde şairin büyük insanlıkla kastetiği, hem niceliksel bir büyüklük olarak, başka bir ifadeyle geniş bir nüfus olarak ele alınabileceği gibi, şairin duruşu gözönüne alınırsa niteliksel bir büyüklük olarak da değerlendirilebilir. Böylelikle şairin yoksullara dah büyük önem atfettiği söylenebilir. Aynı şiirde geçen "sekizinde işe gider" gibi ifadelerle ağır çalışma koşullarına vurgu yapıldığı, en temel gıda olan ekmeğin bile yetmediği söylenirken, bölüşümde ortaya çıkan adaletsizliğe vurgu yapıldığı söylenebilir.

Şair Türkiye işçi sınıfına ilişkin değerlendirmelerde de bulunmaktadır. Türkiye işçi sınıfını değerlendirdiği şiirinde, işçi sınıfının önemini vurgulamakta ve işçi sınıfının yanında yer aldığı tekrar aynı kararlılıkla vurgulamaktadır(Hiket;2008;1828):

"Türkiye işçi sınıfına selam!

Selam yaratana!

Tohumların tohumuna, serpilip gelişene selam!

Bütün yemişler dallarınızdadır.

Beklenen günler, güzel günlerimiz ellerinizdedir.

Haklı günler, büyük günler,

Gündüzlerinizde sömürülmeyen, gecelerinde aç yatılmayan,

Ekmek, gül ve hürriyet günleri."

Nazım Hikmet'in şiiri yanında özellikle sinema çalışmalarında da halk edebiyatından yararlandığı ve halk söylencelerinden beslendiği de(Makal,2003,109). göz önüne alındığında aslında onu modern bir halk şairi olarak ya da en azından halktan kopuk olmayan bir kentli sanatçı olarak da değerlendirmek mümkündür. Böyle düşünüldüğü zaman, şiirindeki ezilmişlik kavramı, geniş halk kitleleri bağlamında değerlendirilebilir ve sınıfsal bir kimlik kazanır.

2.2 Ahmed Arif'in Şiiri: Arif, verdiği bir röportajda, kendisinin Hikmet'le aynı çizgide olduğunu açıkça ifade etmektedir. Birçok şairin içinde kendisini Hikmet'e daha yakın bulduğunu fakat hiçbir zaman Hikmet'i taklit etmediğini söylemektedir(Arif;2008;170): Elbette Nazım'ı yahut başka bir ustayı budalaca izlemekle kimse şair olamazdı. Ama Nazım'dan da, başka ustalardan sonra da şiir yazılacaktı. Yoksa Shakespeare'den sonra trajedi, Moliere'den sonra komedi yazmak gerekmezdi. Yine aynı röpörtajda şair, başkalarını taklit etmenin bir şair için soylu bir davranış olmayacağını vurgulamaktadır. Belki de az şiir yazmasının ve bu kadar az şiirle ciltlerce şiir yazmış nice şairden daha bilinen bir şair olmasının arkasında yatan gerçek şairin şiiri bir onur

ve namus mücadelesi olarak görmesidir. Kendisini bir namus işçisi olarak tanımlaması da aslında bu tür bir düşüncenin unsurudur. Arif için işçi olmak, bir namusluluk göstergesidir. Tütün işçilerinden bahsettiği "Yalnız değiliz" şiirinde bu hususu açıkça vurgular(Arif;2008;25):

"Tütün işçileri yoksuş,

Tütün işçileri yorgun,

Ama yiğit,

Pırıl-pırıl namuslu.

Namı gitmiş deryaların ardına

Vatanımın bir umudu."

Şair işçi olmayı sadece bir erdem olarak görmemekte aynı zamanda işçilerin bir umut olduğunu vurgulamaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu, kapitalizmin getirdiği çelişkiden kurtulmanın yolu emeğin vereceği mücadeledir. Yine aynı şiirde, kapitalist üretimin adaletsizliği içinde barındırdığına da net bir vurgu vardır(Arif;2008;22):

"gün yirmidört saat insan avında

Karacadağ'da çeltikler.

Bir kız çocuğunun gözyaşı gibi

-Ayak bileğinde bir dizi boncuk,

Sol omzunda nazarlık,

Dağ başında unutulmuş, üşümüş,

Minicik bir aşiret kızının,

Damla-damla berrak olur pirinci.

Kamyonlarla, katır kervanlarıyla

Beyler sofrasına gider..."

Şiirde bir yanda onurlu bir mücadele veren, zor şartlarda çalışan emek cephesi, diğer yanda da o emeğin ürünlerine el koyan "beyler" vardır. Teknik terimler kullanılmamakla beraber, Arif yaptığı bu ayrım doğrudan bir sınıf ayrımıdır. Bu ayrımda emek şairin yanında yer aldığı cephedir. Yine aynı şiirde, ırgatın yüreği sabır taşından dahi daha katı olarak tanımlanmıştır. Bu ifadeyle kastedilen işçilerin, her zaman sağlam bir duruş sergiledikleri ve aynı zamanda bu duruş sayesinde er ya da geç zafere ulaşacaklarına olan inançtır. Öte yandan şairin her zaman halkın, kapitalist üretim ilişkilerinden ötürü içinde bulunduğu yoksulluğa bir göndermesi ve itirazı vardır. Ölüm gibi her insanın başına gelen bir olay bile fıkara zengin ayrımı yapmaktadır. Bu ayrım "Vay Kurban" şiirine net bir şekilde ortaya çıkar(Arif;2008;51):

"ölüm bu,

Fıkara ölümü

Geldim geliyorum demez.

Ya bir kuşluk vakti, ya akşamüstü,

Ya da seher, mahmurlukta,

Bakarsın, olmuş olacak.

Birhastan vardı umutsuz,

Hasreti uykularda,

Hasreti soğuk sularda.

Gayrı, iki korku çiçeğidir gözleri,

İki mavi kocaman korku çiçeği,

Açar, derin kuyularda...”

Yine aynı şiirde şair için gün bile sınıf ayrımı yapmakta, bulutların rahmeti bile insanlar arasında mensup oldukları sınıfa göre dağılmaktadır:

“dağlarının, dağlarının ardı krkunçtur.

Hiç akıl edip de düşünen var mı?

Gün kimin hesabına tutar akşamı,

Rahmetinden kim demlenir bulutun,

Hayırlı evlat makina

Nasıl canavar kesilir.

Kurdun, karıncanın rızkını veren

Toprak nasıl ayartılır,

Yüz vermez topal öküze,

Ve almaz koynuna kara sabanı.

Sepetçioğlu’m bir kömür işçisidir,

Mavzer değil, kürek tutar Urfa’lı Nazif

Mal, haraç, mezattır,

Cani Pazar-Pazar.

Kırmızı ak ve esmer,

Yumuşak ve sert buğdaları

Yaratan ellerin sahibidir bu,

Kör boğaz nafaka uğruna

Haldan düşmüş, tebdil gezer.”

Bu şiirinde Arif, Hikmet’te olduğu gibi makinanın aslında bütün insanların lehine sonuçlar doğurabileceğini fakat kapitalist sistemin buna engel olduğunu vurgulamaktadır. Kapitalist üretimin yarattığı temel sorun bölüşümdür. Doğanı temel unsuru olan toprağrın bile emek ile sermyae arasında bir ayrıma gittiğini vurgulayarak aslında şairin söylemek istediği budur. Arif, bu sınıflar arasındaki bu ayrımın er ya da geç son bulacağına inanmakta ve bunun için verilecek her türlü mücadeleye hiç çekinmeden

dâhil olacağını açıkça vurgulamaktadır(Arif;2008;29):

"Yiğit harmanları, yığınaklar,

Kurulmuş çetin dağlarında vatanların.

Dize getirilmiş haydutlar,

Hayınlar âmâna gelmiş,

Yetim hakkı sorulmuş,

Hesap görülmüş.

Demdir bu...

Demdir,

Derya dibinde yangınlar,

Kan kesmiş ovalar üstünde mayıs...

Uçmuş bir kuştüyü hafifliğinde,

Çelik kadavrası korugan'ların.

Ölünmüş, canım, ölünmüş,

Muradalınmış..."

Şair açık bir şekilde yetim hakkının sorulması, hesabının görülmesinin kendisi için bir murad olduğunu ve gerekirse bu uğurda ölebileceğini, bu ölümün de kendisi için bir murad olduğunu söylemektedir.

2.3 İsmet Özel'in Şiiri: Özel'in şiiri toplumsal olgulara değinmekle beraber daha çok bireysel bir şiirdir. Özel'in hareket noktası her zaman kişiseldir. Şiirinin nerdeyse her mısrasında kendisi vardır. Köy kökenli bir ailenin çocuğu olan Özel, köyle kent arasına sıkışmıştır. Bir yandan köylülere, ırgatlara bir sıcaklık duyarken bir yandan da kendisinin de pek anlamlandıramadığı bir kızgınlık duymaktadır. Örneğin "Aynı Adam" şiirinde(Özel;www.siirdefteri.com):

Kanla dolar pazuları tarladakinin

Hızar gürültüsü içinde türkülenir bir öteki

Gökleri göğsümden aşırtarak yürürüm

Yağlı kasketimin kıyısında narçiçekleri.

Derken, işçilerin çalışma yaşamlarına bir göndermede bulunmakta ve kendisini işçiye mahsus yağlı bir kasketle yürürken betimlediği gibi "Akla karşı Tezler" şiirinde(Özel; www.siirdefteri.com) ise köylüleri, öldürülmeleri gereken bir kitle olarak tanımlamakta, bir kızgınlık belirtmekte fakat daha sonra kendisi de bu tanımlamaya bir anlam veremeyerek bundan vazgeçmektedir:

Köylüleri niçin öldürmeliyiz?

Bu sorunun karşılığını bulamıyorum

İçinden çıkılmaz bir olay, ama önemsiz

Köylüleri öldürmesek de olur

Hatta onların kalın suratlarını

Görmezlikten gelebiliriz.

Şiirinin ilk yıllarda Hikmet ve Arif'in şiirlerinde olduğu gibi toplumun temelinde yer alan sınıf çelişkisine yoğun bir vurgu olmakla beraber, bu vurgu her zaman kişisel arayışlarca gölgelenmiştir. Özel'in şiiri gittikçe kişiselleşmiş ve en sonunda sınıf çelişkisinin daha sığ bir boyutu olan "gelişmiş" batı ile "gelişmesini tamamlaymamış" doğu arasındaki çelişkiye, üstelik din temelinde bir analize indirgenmiştir. Özel'in şiirine bu perspektiften bakıldığı vakit, O'nu hem Hikmet'in hem Arif'in temsil ettiği geleneğin bir temsilcisi olarak görmek mümkünken, hem de onlardan biraz daha uzakta görmek mümkündür.

SONUÇ

Kapitalist sistem temelinde barındırdığı, emek sermaye çelişkisi sayesinde varlığını sürdürmektedir. Emeğin ürettiği ürünün bir kısmı, ücret olarak kendisine verilirken, geriye kalan kısmı kapitalist üreticiye verilmektedir. Marks'ın literatüre kazandırdığı bu analiz çerçevesinde bakıldığı zaman toplumları temelde, üretim araçlarının sahibi olan ve olmayanlar şeklinde ayırmak mümkündür. bu ayrım bir defa yapıldıktan sonra, toplumun ürettiği mal ve hizmetler dışında kalan ürünlere bu üretim tarzının yansıması doğal olarak kabul edilmelidir. Ekonominin temelinde yer alan çelişki, sınıflara ayrılmış bireylerin, yaşamlarının bütün alanlarına sirayet eder. Çalışma yaşamı dışında kalan alanlarda da bu çelişki varlığını sürdürür. Sanat da, çalışma yaşamının dışında kalan bu alanlardan biri olduğuna göre onun da bu temel çelişkiyi yansıtması doğaldır.

Şiir, gerek metinsel bütünlük anlamında çok geniş olmadığı için gerekse toplumun farklı kesimlerince farklı şekillerde de olsa icra edilebildiği için toplumda daha yaygın olan bir sanat dalıdır. Bir işyerindeki çalışma yaşamını roman veya hikâyeye aktarmak onu bir şiire aktarmaktan çok daha zordur. Aynı şekilde şiir bir konuyu bir roman veya bir hikâyeye göre daha kısa şekilde anlatmak durumunda olduğu için insanların ulaşması daha kolay bir üründür.

Türk şiirinde önemli yeri olan, hatta ülke sınırlarını aşarak dünya çapında ün yakalamış olan üç önemli şairin çalışma yaşamına ilişkin bakış açılarını ele aldığımızda, temel hareket noktalarının emek ile sermaye arasındaki çelişki olduğunu görmüş olduk. Bu çelişkiden hareketle, toplumdaki yoksulluk başta olmak üzere önemli konulara değindiklerini ve çözümü üretim araçlarının mülkiyetinin belli bir kesimin elinde tutulmasının önüne geçilmesinde gördüklerini söyleyebiliriz. Üç şair de en nihai analizde emeğin yanındadır ve ister ulusal olsun ister uluslararası olsun sömürünün karşısındadır. Emek-sermaye çelişkisinin ortaya çıkardığı yoksulluk, eşitsizlik, bölüşümdeki adaletsizlik ortadan kaldırılmak isteniyorsa yapılması gereken şey önce toplumun tamamına yayılmış bir mücadele vermek ve daha sonra da bu mücadele sonucunda üretim araçlarının özel mülkiyetine son vermektir.

KAYNAKÇA

1. **Arif, Ahmed;2008; Hasretinden Prangalar Eskittim; Metis yayınları**
2. **Arif, Ahmed;2004; Yurdum Benim Şahdamarım; Everest Yayınları**
3. Burke, Peter;1994; Tarih ve Toplumsal Kuram; Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları
4. Ercan, Fuat;2001; Toplumlar ve Ekonomiler; Bağlam Yayıncılık

5. Giddens, Anthony;2000; Sosyoloji; Ayraç Yayınları
6. Göksu, Saime; Edward Timms;2007; Romantik Komünist; Doğan Egmont Yayıncılık
7. **Hikmet, Nazım;2008; Bütün Şiirleri; YapI Kredi Yayınları**
8. **Hikmet, Nazım;2002; Kemal Tahir'e Mapushaneden Mektuplar; Tekin Yayınevi**
9. **Makal, Ahmet; 2008; "Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı**
10. **Olarak 'Edebiyat", Çalışma ve Toplum,Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel sayı**
11. Weber, Max;2005; Sosyoloji Yazıları; İletişim yayınları
12. www.siirdefteri.com

CHAPTER 120

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI

Cemalettin KALAYCI[1]

1 Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Çalışma Eko. ve End. İlş. Bölümü

1. GELİR DAĞILIMI

Gelir dağılımı, bir ülkede belirli bir dönemde üretilen gelirin o geliri ortaya çıkaran birimler (kişiler, gruplar, üretim faktörleri) arasında paylaşılmasıdır. Bu paylaşım sonucunda eşit büyüklükteki (aynı sayıdaki) nüfus dilimlerinin toplam gelirden aldıkları paylar arasında önemli farklılıkların bulunması durumunda *gelir dağılımı adaletsizliği*, aynı büyüklükteki nüfus dilimlerinin toplam gelirden aldıkları payların bir birine yakın olması durumunda ise*adil gelir dağılımı* söz konusu olmaktadır.

İktisat teorisi milli gelirin elde edilmesinden çok, onun kimlere, nasıl ve ne şekilde dağıtılacağı sorunu ile ilgilenmektedir. Diğer bir deyişle gelir dağılımı, gelir eşitsizliği ile sosyal ve ekonomik kurumlar arasındaki ilişkinin belirlenmesini sağlar. Gelir dağılımı, sosyal adalet ve eşitlik kavramlarıyla yakından ilgili bir kavram olup, gelir dağılımındaki eşitsizlikler genel ekonomik eşitsizliklerin önemli göstergelerinden biri olduğu için gelir dağılımı ile ilgili bilgiler, çeşitli sosyal sistemleri, sosyal adalet ve eşitlik kıstaslarına göre değerlendirilmesini sağlar. Politik olarak yorumlanacak olursa,-demokrasinin iyi işleyebilmesinin temel şartının gelir dağılımı adaleti olduğu şeklinde bir yorum yapılabilir. Bir ülkede, sosyal ve ekonomik kararların alınmasında gelirin ne şekilde dağıldığının bilinmesi sermaye birikimi ve sosyal yapının iyileştirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır (TÜİK, 2008: 55).

Gelir dağılımının adaletli olması ülkelerde refah düzeyinin artırılması, ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması, toplumdaki bireyler ve gruplar arasında sosyal barışın temin edilmesi bakımından oldukça önemlidir.Uzun yıllar devam eden gelir dağılımı adaletsizliği bir takım sosyo-ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, gelir dağılımının oldukça adaletsiz olduğu toplumlarda bireylerde adaletsizlik hissinin ve suç eğiliminin ortaya çıkmasına yol açarak yolsuzluk, rüşvet, toplumsal kargaşaların ve siyasi istikrarsızlıkların artmasına neden olmaktadır. Ayrıca gelir dağılımı adaletsizliği uzun dönemde yoksulluğa yol açmaktadır.

Ekonomik büyümenin başarılı bir şekilde gerçekleştiği ülkelerde, artan refah ve milli gelir artışından toplumun tamamınınyararlanabilmesi, söz konusu ülkede toplumsal barışın devamlılığı acısında oldukça önemlidir. Gelir dağılımından daha düşük pay alan nüfus kesimlerinin çoğunlukta olması durumunda, bu kesimdeki insanların temel hizmetler olan eğitim, sağlık, beslenme ve barınma imkânlarından daha az faydalanmasına neden olacaktır. Böyle bir durumda, ülkenin gelişiminde oldukça önemli yeri olan insan sermayesi olumsuz etkilenecek ve ülke ekonomisinin uzun dönem gelişimi engellenecektir (Doğrul, 2017: 2).

1.1. Gelir Dağılımı Türleri

Gelirdağılımı türleri genel olarakfonksiyonel,kişisel, sektörel ve bölgesel gelir dağılımı olmaküzere dört ana başlık altında toplanabilir. Bir ülkedeki milli gelirinkişiler veya hane halkları, toplumda yer alan sosyal gruplar, üretim faktörleri,sektörler veya bölgeler açılardan paylaşımının incelenmesi ile çeşitli gelir dağılımı türleri ortaya çıkmaktadır.Eğer bir ülkenin milli gelirinin,toplumda yer alan çeşitli sosyal gruplararasındaki dağılımı ileilgileniliyorsa fonksiyonel gelir dağılımı;toplumu oluşturan bireyler arasındaki dağılımı ileilgileniliyorsa kişisel gelir dağılımı; çeşitli sektörler arasındaki dağılımıyla ilgileniliyorsa sektörelgelir dağılımı; ülkedeki değişik coğrafi bölgelerarasındaki dağılımıyla ilgileniliyor ise bölgeselgelir dağılımısöz konusu olacaktır.

1.1.1. Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Fonksiyonel gelir dağılımı milli gelirin üretim faktörleri olan emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimciler arasındaki dağılımını göstermektedir. Şöyle ki, milli gelir ücret, faiz, rant ve kâr şeklinde paylaştırılması sonucu fonksiyonel gelir dağılımı elde edilmektedir. Fonksiyonel gelir dağılımında gelirin miktarı değil nasıl kazanıldığı önemlidir.

Üretim faktörlerinin dördeayrılmasına dayanan bu sınıflandırma yerine, sadece emeğiyle para kazananücretliler ile sahip oldukları üretim faktörleri aracılığıyla mülk gelirielde edenlerin paylarını (kâr, faiz ve rant) ele alan ikili bir sınıflandırma dakullanılabilir.Fonksiyonel gelir dağılımı, milli gelirin sosyal sınıflar arasında nasıl paylaşıldığını göstermek için en uygun gelir dağılımı kavramı olmasına rağmen,sosyal tabakalaşmanın fonksiyonel dağılımın dörtlü sınıflandırması kapsamınaindirgenemeyecek kadar karmaşık olması nedeniyle, çeşitli sosyal tabakalarınmilli gelirden aldıkları paylar konusunda ancak kaba hatlarıyla fikirverebilir (Pehlivan, 2009: s.24-25).

Fonksiyonel gelir dağılımı, gelirin üretim faktörleri arasında ne şekilde paylaştırıldığını göstermesi bakımından oldukça faydalı bir araçtır. Ancak, hem üretimfaktörlerinin kendi içinde homojen olmaması ve hem de bir bireyin ya da hanehalkının birden fazla üretim faktöründen gelir elde edebilmesi gibi nedenlerden ötürü,fonksiyonel gelir dağılımının incelenmesinde ve akabinde varılan sonuçlardadikkatli olmak gerekmektedir.Örneğin, mal veya hizmet üretiminde kullanılan faktörlerden emeğe sahipolan kişilerin vasıf düzeyleri birbirinden oldukça farklı bir görünüm arz etmektedirki, daha en başta bu üretim faktörüne sahip olan kişiler mavi yakalılar vebeyaz yakalılar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Beyaz yakalı çalışanlar da kendiiçerisinde vasıf düzeyi bakımından oldukça heterojen bir görünüm arz etmektedir.Açıktır ki, bu tür çalışanların ücret düzeyleri arasında da önemli farklılıklarbulunmaktadır (Aykaç, Dağdemir ve Gündoğan; 2013: 6). Aynı sosyal sınıf içerisinde yer alan üretim faktörleri arasında bile oluşabilen söz konusu gelir farklılıkları, gelir dağılımı adaletsizliğinin en önemli nedenlerinden birisi durumundadır.

1.1.2. Kişisel Gelir Dağılımı

Fonksiyonel gelir dağılımı üretim faktörlerine dayalı olarak tanımlandığından kişisel değildir. Kişisel gelir dağılımında, milli gelirin toplumu oluşturan bireyler, hanehalkları ve çeşitli tüketici birimleri arasındaki dağılımını ifade etmektedir. Ekonomik eşitsizliklerin iyi bir göstergesi olan kişisel gelir dağılımında hanehalkları bakımından gelir eşitsizlikleri belirlenmektedir (Özgüler, 2014: 59).

Kişisel gelir dağılımı, bir ülkede ortaya çıkarılan değerin o ülke vatandaşları arasında paylaşımını göstermektedir. Kişisel gelir dağılımında gelirin nerede ve nasıl elde edildiği değil, sadece bireylerin belli bir dönem boyunca elde ettikleri gelir göz önüne alınmaktadır. Kişisel gelir dağılımı, gelirin toplumu oluşturan birey ve aileler arasında nasıl dağıtıldığını, diğer bir ifadeyle bireylerin ne kadarının ne miktarda gelir elde ettiklerini gösteren gelir dağılımı kavramıdır. Kişisel gelir dağılımında bireyin ne tür gelir (ücret, faiz, rant, kar) elde ettiği değil, ne kadar gelir elde ettiği önemlidir. Kişisel gelir dağılımı ile bir ülkede belirli bir dönemde ortaya çıkarılan gelirin bireyler ve haneler arasında nasıl paylaşıldığı ortaya konulduğundan ekonomik gelişme açısından zaman içerisinde nasıl bir değişim yaşandığı rahatlıkla görülebilmektedir (Öztürk, 2017: 13).

Kişisel gelir dağılımında eşitsizliğe neden olan faktörlerden bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Başoğlu, Ölmezoğulları ve Parasız, 1999: 190);

- -İnsanların eğitim düzeyi ve öğrenim farklılıkları,
- -İnsanların zeka seviyeleri ve bir takım bedenselbecerilerinden kaynaklanan yetenek farklılıkları, girişimcilik gibi özellikler,
- -Bazı iş kollarının daha tehlikeli veya yorucu olması,
- -İş deneyimi, miras yoluyla servetdağılımı, bölgeler arası gelişmişlik farkları ve şans faktörü,
- -Ülkenin ekonomik durumu vepiyasalardaki rekabet koşulları.

1.1.3. Sektörel Gelir Dağılımı

Sektörel gelir dağılımı, çeşitli üretim sektörlerinin toplam hasıladan aldıkları payları gösterir. Başka bir ifadeyle tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin ulusal gelirden aldıkları payları, bunların uzun vadedeki seyirlerini, ulusal gelir dağılımındaki değişikliklerin hangi sektörlerin lehine ya da aleyhine geliştiğini ortaya koyar (Aktan, 2002: 2).

Değişik sektörlerin milli gelirdeki paylarını sektörel gelir dağılımı araştırmaları ile belirlemek mümkündür. Başlıca üretim sektörleri olan tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasında milli gelirin nasıl dağıldığı, birçok hususu açıklamaktadır. Örnek olarak, az gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün daha büyük olduğu gerçeği düşünüldüğünde, sektörel gelir dağılımı ile ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında bir fikir sahibi olunabilir. Ayrıca, hangi sektörlerin bireylere daha iyi istihdam geliri sağladığı ortaya konabilir ki bu da kişisel gelir dağılımını etkileyen bir faktördür. Bunun yanında, sektörlerin kamu sektörü ve özel sektör olarak ele alınmasıyla ülke ekonomisinde devletin yeri, devletin ekonomiye ne kadar müdahale ettiği belirlenebilir (Bilgiç, 2015: 8).

1.1.4. Bölgesel Gelir Dağılımı

Bölgesel gelir dağılımı, ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan insanların milligelirden ne kadar pay aldıklarını gösteren bir gelir dağılımı türüdür. Bu gelirdağılımı, bir ülkenin gelişmiş ve az gelişmiş bölgeleri arasındaki farklılaşmayıbelirtmekte kullanılan araçlardan biridir. Bölgesel gelir dağılımı, az gelişmiş bölgelerdeuygulanacak ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesi ile verimlikullanılamamış ülke kaynaklarının etkin kullanılmasını sağlayacaktır.Kalkınma sürecindeki her ülkede, ekonomik gelişmenin ülkenin herbölgesinde aynı anda başlayamaması ve belirli ayrıcalıklı noktalarda ortaya çıkangelişmenin bu merkezlerde yoğunlaşması, bölgeler arası gelişmişlik ve gelirfarklılıklarının temel nedenini oluşturmaktadır. Uygulanan ekonomi politikaları,bölgeler arasında tarım, sanayi, ticaret, hizmet, haberleşme, ulaştırma, sağlık, eğitimgöstergelerinin birbirinden farklı oluşmasına ve sonuçta bölgeler arasında gelirdağılımının da farklı olmasına neden olabilmektedir (Kurtipek, 2011: 8-9).

Bu nedenle gelir dağılımındakidengesizliklerin tek başına ele alınmaması, buna neden olan sosyo-ekonomiketmenlerin ortaya koyduğu dengesizliklerin de tespit edilmesi ve sonuçlarınındeğerlendirilerek çözüm yollarının buna göre aranması gerekmektedir. Türkiye'dekigelir dağılımı sorunu, bölgesel gelişme dengesizliği ile bütünleşmektedir. Ayrıca herbölgenin kendi özelliklerini ve problemlerini tespit amacıyla özel çalışmalarınyapılması, gelir ve istihdam yapılarının incelenmesi yararlı olacaktır. Böylece herbölgenin kendi özelliklerine uygun çözümler üretilmesi, belirli teşvik tedbirleriylebirlikte eğitim ve nüfus politikalarının uygulaması sağlanmalıdır (Taş, 2016: 7-8).

1.2. Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletinin İncelenmesi

Türkiye'de gelir dağılımı konusunda ilk kapsamlı çalışma 1963 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yapılmıştır. Bu araştırmada gelirler, beyanname veren mükelleflerden 327.000 mükellefin gelir vergisi beyanlarına dayanılarak derlenmiştir. Ancak, verilerin derlendiği yılda Türkiye'de gelir vergisi genel kapsam niteliği taşımamaktaydı. Türkiye genelini temsil edebilecek ilk gelir dağılımı araştırması 1987 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü (2005 yılında ismi değişerek Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK adını almıştır) tarafından gerçekleştirilmiştir. İlki 1987 yılında üretilen gelir dağılımı istatistiklerinin, ikincisi için 1994 yılında tekrar hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketi uygulanmıştır. Ancak, 1987 yılında uygulanan anketten farklı olarak tüketim harcamaları ve gelir dağılımı amaçlarına yönelik iki ayrı anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Yani, bağımsız bir gelir dağılımı çalışması yapılmıştır. Gelir dağılımı istatistiklerinin veri kaynağı 2005 yılına kadar eski adıyla "Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi", yeni adıyla "Hanehalkı Bütçe Araştırması" olmuştur ve 1994 yılında uygulanan anket çalışmasının ardından bağımsız bir gelir dağılımı çalışması gerçekleştirilmemiştir. TÜİK, tüketim harcamalarına ilişkin bilgiler de derlemek üzere beşer yıllık periyodlar halinde düzenli olarak anket uygulamayı planlamıştır. Ancak, süreç içinde yaşanan seçim, deprem vb. olağanüstü olayların anket üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle sonraki ilk anket uygulaması 2002 yılında gerçekleştirilmiştir. 2002 yılından itibaren ise anketin örnekleme planı değiştirilerek her yıl düzenli anket uygulamasına geçilmiştir (TÜİK, 2008: 60-61).

TÜİK, 2006 yılından itibaren, Avrupa Birliği (AB)'ne uyum çerçevesinde, amacı gelir dağılımı yanında, yaşam koşulları, sosyal dışlanma ve göreli gelir yoksulluğu gibi konularda veri üretmek olan, "panel anket" yönteminin kullanıldığı "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasını"uygulamaya başlamıştır.Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, ülkedeki gelir dağılımına, yoksulluğun düzeyi ve kompozisyonuna, yaşam koşullarına ve sosyal dışlanmaya yönelik bilgilerin derlenmesinde önemli bir kaynak olma niteliği taşımaktadır (TÜİK, 2018b: 1).

Bir ülkede bir yılda oluşan toplam gelirin ne kadar olduğundan çok, toplam gelirin kişiler ve hanehalkları arasındaki dağılımını incelemek, en yüksek ve düşük gelirler arasındaki farkları araştırmak daha büyük önem taşımaktadır. Gelirin ne şekilde dağıldığının bilinmesi, sosyal yapının iyileştirilmesi yönünde büyük katkı sağlamaktadır (TÜİK, 2012: XV).

Bu kısımda Türkiye'de gelir dağılımı kişisel, fonksiyonel, sektörel ve bölgesel gelir dağılımı açısından incelenecektir.

1.2.1.Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımı

Ülkelerdeki gelir dağılımı adaletsizliğini ortaya koymak için bir çok yöntem kullanılmakla beraber bu yöntemlerden yaygın olarak kullanılanlarGini katsayısı, yüzde paylar analizi ve yüzde payları oranı(P80/P20) dir. Özellikle Gini katsayısı oldukça hassas ve güvenilir sonuçlar vermesi, kullanışlı olması nedenleriyle en fazla tercih edilen eşitsizlik ölçüsü durumundadır. Gini katsayısının hesaplanabilmesi için öncelikle yüzde paylar analizi yapmak gerekmektedir.

Yüzde paylar analizi,hanehalkları kullanılabilir hanehalkı gelirine veya hanedeki tüm fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak; 20 gruba bölünerek yüzde 5'lik, 10 gruba bölünerek yüzde 10'luk veya 5 gruba bölünerek yüzde 20'lik hanehalkı/fert grupları oluşturulmaktadır. Bu grupların toplam gelirden aldıkları paylar gelir dağılımı eşitsizliği hakkında bilgi vermek-

tedir (TÜİK, 2018a: 1). Daha kullanışlı olması nedeniyle genellikle ülke nüfusu yüzde 20'lik beş dilime bölünerek en düşük gelir grubundan en yüksek gelir grubuna doğru sıralanmaktadır. Böylece her bir gelir grubunun toplam gelirden ne kadar pay aldığına bakılarak gelir dağılımı adaletine ilişkin analiz yapılmaktadır.

Tablo 1'de Türkiye'de ki kişisel gelir dağılımı verileri yüzde payla analizi, P80/P20 oranı ve Gini katsayısını içerecek şekilde geçmişten bugüne sunulmuştur.

Türkiye'de kişisel gelir dağılımı yüzde paylar analizi yaparak incelendiğinde 1963 yılında en düşük gelirli nüfus diliminin milli gelirden aldığı payın yüzde 4,5, en yüksek gelirli nüfus dilimin milli gelirden aldığı payın ise yüzde 57,0 olduğu görülmektedir. Daha sonraki yıllarda en düşük gelirli nüfus diliminin milli gelirden aldığı pay artarak 2016 yılında yüzde 6,2 olurken, en yüksek gelirli nüfus dilimin milli gelirden aldığı pay azalarak 47,2 olmuştur. Ancak bu olumlu değişime rağmen Türkiye'de hala önemli ölçüde gelir dağılımı adaletsizliği mevcuttur. Şöyle ki; Türkiye de en düşük gelirli nüfus dilimi (80 milyon/5=16 milyon kişi) milli gelirin ancak yüzde 6,2'ni alırken, en yüksek gelirli nüfus dilimi (80 milyon/5=16 milyon kişi) milli gelirin neredeyse yarısını (yüzde 47,2'sini) almaktadır. Gelir dağılımı adaletinden söz edilebilmesi için nüfus dilimlerinin gelir paylarının bir birine yakın olması gerekmektedir.

Tablo 1: Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımının Tarihsel Gelişimi (%)

Nüfus Dilimleri	1963	1973	1983	1987	1994	2002	2006	2012	2016
1.%20'lik Dilim(En düşük)	4,5	3,5	2,7	5,2	4,9	5,3	5,1	5,9	6,2
2.%20'lik Dilim	8,5	8,0	7,0	9,6	8,6	9,8	9,9	10,6	10,6
3.%20'lik Dilim	11,5	12,5	12,6	14,1	12,6	14,0	14,8	15,3	15,0
4.%20'lik Dilim	18,5	19,5	21,9	21,2	19,0	20,8	21,9	21,7	21,1
5.%20'lik Dilim(En yüksek)	57,0	56,5	55,8	49,9	54,9	50,1	48,4	46,6	47,2
P80/P20	12,7	16,1	20,7	9,6	11,2	9,5	7,3	8,0	7,7
Gini Katsayısı	0,55	0,51	0,52	0,43	0,49	0,44	0,38	0,402	0,404

Kaynak: TÜİK, 2016: 1; DPT, 2007: 19; http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1602

En yüksek gelirli nüfus diliminin gelir payı ile en düşük gelirli nüfus diliminin gelir payı arasında ne kadarlık fark olduğunu gösteren P80/P20 oranı açısından Türkiye'deki kişisel gelir dağılımına bakıldığında, 1963 yılında 12,7 olan bu oranın 1983 yılında 20,7'ye çıktığı daha sonraki dönemde azalmaya başladığı, 2016 yılı itibariyle ise 7,7'ye düştüğü görülmektedir. Ancak bu azalmaya rağmen hala en düşük gelirli nüfus dilimi ile en yüksek gelirli nüfus dilimi arasında 2016 yılında 7,7 katlık gelir farkı bulunmaktadır.

Türkiye'de Gini katsayısının tarihsel değiş sürecine bakıldığında 1963 yılında 0,55 olan Gini katsayısının zamanla azalarak 2006 yılında 0,38'e düştüğü daha sonraki dönemde ise artış trendine girerek 2016 yılında0,404 olduğu görülmektedir. Gini kat-

sayısının 0 ile 1 arasında değer aldığı, katsayı değerinin 0 yaklaşmasının gelir dağılımı adaletinin arttığı, 1'e yaklaşmasının ise gelir eşitsizliğinin arttığı anlamına geldiği düşünüldüğünde,Gini katsayısının 0,404 olmasından hareketle Türkiye'de önemli bir gelir dağılımı adaletsizliği olduğu söylenebilir. Genellikle Gini katsayısı gösteriminde virgülden sonra iki basamak alınmaktadır. Ancak Türkiye'de son dönemde katsayı değerleri birbirine çok yakın çıktığı için yıllar itibariyle değişimin görülebilmesi için virgülden sonra üç basamak alınmaktadır.

Yukarıda yapılan analizin benzeri yüzde 10'luk nüfus dilimleri içinde yapılabilir. Böylece nüfus daha fazla yüzdelik dilime ayrılacağı için daha detaylı analiz yapılabilmektedir. Türkiye'de 2016 yılına ilişkin kişisel gelir dağılımı verileri yüzde 10'luk nüfus dilimleri halinde tablo 2'de verilmiştir. En düşük gelirli yüzde 10'luk nüfus dilimde (80 milyon/10=8 milyon kişi) yer alan kişilerin toplam gelir payı yüzde 2,4 iken, en yüksek gelirli yüzde 10'luk nüfus dilimde (80 milyon/10=8 milyon kişi) yer alan kişilerin toplam gelir payı yüzde 32'dir. Yani iki kesim arasında yaklaşık 13 katlık bir fark bulunmaktadır. Diğer yüzde 10'luk nüfus dilimlerinin gelir payı yüzdeleri arasında da önemli ölçüde farklılıklar bulunmaktadır. Aynı sayıdaki nüfus dilimlerinin gelir payları arasındaki bu farklılık ciddi ölçüde gelir dağılımı adaletsizliğinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Yüzde 10'luk nüfus dilimlerinin kendi içerisindeki ortalama gelir düzeyleri incelendiğinde ise en düşük gelirli yüzde 10'luk nüfus dilimde yıllık ortalama gelirin 4.517 TL, en yüksek gelirli yüzde 10'luk nüfus dilimde yıllık ortalama gelirin ise 61.333 TL olduğu görülmektedir. Ortalama gelir açısından karşılaştırıldığında da iki kesim arasında yaklaşık olarak 13,5 kat gelir farkı olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de 2016 yılında eşdeğer kişibaşına ortalama kullanılabilir gelirin 19.139 TL olduğu dikkate alındığında sadece 8., 9. ve 10. yüzde 10'luk nüfus dilimlerinde yer alanların bu ortalama gelir düzeyinin üzerinde gelir elde ettikleri, diğer nüfus dilimlerinde yer alanların ise gelirlerinin ise Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir.

Tablo 2: Yüzde 10'luk Nüfus Dilimlerine Göre Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımı (2016)

Nüfus Dilimleri	Gelir Payı (%)	Ortalama Gelir (TL)
1.%20'lik Dilim(En düşük)	2,4	4.517
2.%20'lik Dilim	3,8	7.243
3.%20'lik Dilim	4,8	9.251
4.%20'lik Dilim	5,8	11.097
5.%20'lik Dilim	6,9	13.129
6.%20'lik Dilim	8,1	15.445
7.%20'lik Dilim	9,5	18.246
8.%20'lik Dilim	11,6	22.138
9.%20'lik Dilim	15,2	29.008
10.%20'lik Dilim(En yüksek)	32,0	61.333

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2359

Hanehalkı fertlerinin eğitim durumlarına göre yıllık ortalama esas iş gelirleri Tablo 3'te sunulmuştur. Tabloda da görüldüğü gibi eğitim durumuna bağlı olarak kişilerin yıllık ortalama esas iş gelirleri değişmekte, eğitim düzeyi artıkça iş gelirleri artmaktadır. 2016 yılında Türkiye genelinde yıllık ortalama esas iş geliri 24.976 TL olup, bu ortalama tutar bayanlarda 20.645 TL iken, erkeklerde 26.438 TL dir. Cinsiyet ayrımı yapılmadan eğitim durumuna göre toplam nüfuz ele alındığında yüksek öğretim mezunu olan kişilerin yıllık ortalama esas iş gelirleri 39.536 TL iken, okur yazar olmayanların yıllık ortalama esas iş gelirleri 10.815 TL olup, iki kesim arasında yaklaşık olarak 4 katlık fark bulunmaktadır. Buradan hareketle Türkiye'de eğitim düzeyi farklıklarının, ücret farklılıklarının ve dolayısıyla gelir dağılımı adaletsizliğinin önemli belirleyicilerinden birisi oldu söylenebilir.

Tablo 3: HanehalkıFertlerinin Eğitim Durumlarına Göre Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri (2006-2016, TL)

	Yıllar										
Eğitim durumu	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam	**8 754**	**10 005**	**10 922**	**11 967**	**12 558**	**14 159**	**15 157**	**17 255**	**19 051**	**21 514**	**24 976**
Okur-yazar olmayanlar	3 269	3 978	4 005	3 667	4 541	6 015	6 111	7 017	7 782	8 410	10 815
Bir okul bitirmeyenler	4 947	5 231	5 203	5 125	5 857	7 513	7 471	8 320	10 433	11 463	13 204
Lise altı eğitimliler	7 267	8 004	8 846	9 408	9 619	10 857	11 528	12 795	14 137	16 164	18 471
Lise ve dengi okul mezunları	10 449	11 358	12 712	13 336	13 475	14 952	15 649	17 442	19 385	21 870	24 829
Yükseköğretim mezunları	15 152	18 245	19 077	21 180	22 807	25 263	26 756	30 857	32 480	34 801	39 536
Erkek											
Toplam	**9 297**	**10 616**	**11 542**	**12 614**	**13 202**	**14 899**	**15 962**	**18 125**	**20 074**	**22 673**	**26 438**
Okur-yazar olmayanlar	3 831	5 246	5 011	4 613	5 703	7 464	7 637	8 424	9 619	9 988	12 338
Bir okul bitirmeyenler	5 373	5 762	5 650	5 484	6 401	8 053	8 065	9 285	11 533	12 564	15 183
Lise altı eğitimliler	7 838	8 579	9 467	10 088	10 353	11 684	12 498	13 915	15 369	17 518	20 032
Lise ve dengi okul mezunları	11 180	12 333	13 639	14 336	14 394	16 098	16 680	18 379	20 760	23 521	27 073
Yükseköğretim mezunları	16 160	19 753	20 613	23 140	25 017	27 626	28 993	33 629	35 398	38 097	43 598
Kadın											
Toplam	**6 453**	**7 470**	**8 400**	**9 446**	**10 034**	**11 355**	**12 363**	**14 350**	**15 681**	**17 956**	**20 645**
Okur-yazar olmayanlar	2 659	2 831	3 019	2 657	3 270	4 535	4 739	5 582	5 897	6 844	9 289
Bir okul bitirmeyenler	3 403	3 158	3 583	3 634	3 537	5 572	5 553	5 707	7 105	8 528	8 509
Lise altı eğitimliler	3 729	4 311	4 923	5 348	5 207	6 025	6 534	7 553	8 339	9 857	11 345
Lise ve dengi okul mezunları	7 082	7 620	9 219	9 472	9 955	10 492	11 760	13 677	14 033	16 124	17 107
Yükseköğretim mezunları	13 029	14 938	15 841	17 336	18 447	20 725	22 483	25 771	27 206	29 238	32 847

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2363

1.2.2.Türkiye'de Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Ülkelerdeki sınıf temelli gelir dağılımı analizlerinde fonksiyonel gelir dağılımı üzerinde durulmaktadır. Fonksiyonel gelir dağılımında ise kazanılma şekline bakılarak gelir ücret, faiz, rant ve kar şeklinde gruplandırılmaktadır.

Türkiye'deki fonksiyonel gelir dağılımı yıllar itibariyle tablo 4'te sunulmuştur. Tablodan da takip edileceği üzere 2016 yılında Türkiye'deki toplam gelirin yaklaşık olarak yüzde 72'si faaliyet gelirlerinden oluşurken, yüzde 27,8'ile faaliyet dışı gelirler-

den oluşmaktadır. Faaliyet gelirleri içerisinde en büyük pay maaş/ücret gelirlerine ait iken, faaliyet dışı gelirler içerisinde en önemli pay transfer gelirlerine aittir.

Tablo 4: Türkiye'de Fonksiyonel Gelir Dağılımı (%)

	2012	2013	2014	2015	2016
I.FAALİYET GELİRLERİ	70,3	71,1	70,9	71,3	72,0
Maaş-ücret	46,5	48,3	49,1	49,7	49,7
Yevmiye	3,4	3,2	3,3	2,8	2,5
Müteşebbis	20,4	19,6	18,5	18,8	19,8
Tarım	6,8	6,4	5,3	5,0	5,0
Tarım dışı	13,6	13,2	13,2	13,8	14,8
II.FAALİYET DIŞI GELİRLER	29,5	28,7	28,9	28,5	27,8
Gayrimenkul	3,5	3,3	3,3	3,3	3,2
Menkul kıymet	3,3	3,2	2,9	2,6	2,5
Transfer Gelirleri	22,7	22,2	22,7	22,6	22,1
Sosyal transferler	20,0	19,7	20,1	20,0	19,6
Emekli ve dul-yetim aylıkları	18,4	18,2	18,7	18,4	18,0
Diğer sosyal transferler	1,6	1,5	1,4	1,6	1,6
Hanelerarası transferler (Alınan)	2,7	2,5	2,6	2,6	2,5
III.DİĞER GELİRLER	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Toplam	100	100	100	100	100

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1379

Hanehalkı fertlerinin esas işteki durumlarına göre yıllık ortalama esas iş gelirleri tablo 5'te sunulmuştur. Cinsiyet ayrımı yapılmadan genel olarak 2016 yılı ele alındığında yıllık ortalama esas iş gelirlerinin en yüksek olduğu kesimin 67.640 TL ile işveren kesimi olduğu, yıllık ortalama esas iş gelirleri en düşük kesimin ise 10.003 TL ile yevmiyeli çalışanların olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Hane halkı Fertlerinin Esas İşteki Durumlarına Göre Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri (2006-2016, TL)

	Yıllar										
İşteki durum	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam	**8 754**	**10 005**	**10 922**	**11 967**	**12 558**	**14 159**	**15 157**	**17 255**	**19 051**	**21 514**	**24 976**
Ücretli, maaşlı	9 069	10 308	11 471	13 014	13 707	14 904	15 928	18 110	19 772	21 930	24 375
Yevmiyeli	3 289	4 241	4 511	4 437	4 960	5 420	5 861	6 322	7 667	8 605	10 003
İşveren	20 403	25 411	26 846	27 236	26 522	33 465	35 680	39 632	44 587	47 386	67 640
Kendi hesabına	7 002	8 106	8 344	8 553	9 508	10 980	11 834	13 356	14 629	17 644	20 417
Erkek											
Toplam	**9 297**	**10 616**	**11 542**	**12 614**	**13 202**	**14 899**	**15 962**	**18 125**	**20 074**	**22 673**	**26 438**
Ücretli, maaşlı	9 268	10 529	11 770	13 409	14 080	15 355	16 478	18 709	20 470	22 782	25 498
Yevmiyeli	3 782	4 837	5 071	4 994	5 730	6 168	6 669	7 187	8 610	9 667	11 093
İşveren	20 864	26 279	27 450	27 977	27 363	33 917	35 671	39 679	45 402	48 722	68 689
Kendi hesabına	7 757	8 801	9 224	9 407	10 369	11 970	12 959	14 582	16 038	19 093	22 088
Kadın											
Toplam	**6 453**	**7 470**	**8 400**	**9 446**	**10 034**	**11 355**	**12 363**	**14 350**	**15 681**	**17 956**	**20 645**
Ücretli, maaşlı	8 262	9 490	10 422	11 732	12 470	13 488	14 328	16 444	17 838	19 767	21 637
Yevmiyeli	1 875	2 263	2 496	2 446	2 472	2 652	3 126	3 272	4 052	4 605	5 357
İşveren	15 476	14 501	19 765	17 821	16 956	27 123	35 781	39 033	34 960	35 116	59 835
Kendi hesabına	3 390	4 176	3 724	3 935	4 616	5 628	6 179	7 333	7 907	10 483	11 797

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2360

Cinsiyet farklılığı dikkate alınarak tablo 5 incelendiğinde erkek çalışanların esas işteki durumlarına göre yıllık ortalama esas iş gelirlerinin kadınlardan fazla olduğu-dikkati çekmektedir. Özellikle yevmiyeli çalışma ile kendi hesabına çalışma durumlarında erkek çalışanların yıllık ortalama esas iş gelirlerinin kadınlardan yaklaşık 2 kat daha fazla olduğu görülmektedir.

1.2.3.Türkiye'de Sektörel Gelir Dağılımı

Sektörelgelir dağılımı bir ekonomide yer alan farklı sektörlerin, o ekonomide elde edilen toplam gelirden aldığı payı göstermektedir. Ülke ekonomileri geliştikçe GYİH içerisinde tarım sektörünün payı azalıp, hizmet sektörün payı ise artmaktadır. Sanayi sektörünün payı ise ekonomi geliştikçe önce artmakta sonra ise azalmaktadır. Dolayısıyla GSYİH'nınsektörel dağılımına bakarak ülkelerin gelişmişlik düzeyi hakkında yorum yapmak mümkün olabilmektedir.

Türkiye'de GSYİH'nınsektörel gelir dağılımının tarihsel gelişimi Tablo 6'da verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımadayalı bir ekonomiye sahip olan Türkiye'deGSYİH'nın yaklaşık olarak yüzde 51'i tarım sektörü tarafından üretilmekte iken, sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı yüzde 12 olup oldukça düşük bir düzeydedir. Daha sonraki dönemde zamanla tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payı azalırken, sanayi ve hizmet sektörünün payı artmıştır. Bu değişim sonucunda 2015 yılında GSYİH içerisinde tarım sektörünün payı yüzde 7,5'e düşerken, hizmet sektörünün payı ise yüzde 69,1'e çıkmıştır. Sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı ise 2000 yılına kadar artarken bu yıldan sonra dalgalanma gösterse de düşüş trendine girmiştir.Dolayısıyla günümüzde Türkiye'deki toplam gelirin önemli bir kısmını hizmet sektörü çalışanlarına giderken, tarım sektöründe çalışanların gelir payı oldukça düşük düzeyde kalmaktadır.

Tablo 6: Türkiye'de GSYİH'nınSektörel Gelir Dağılımı

	1923	1950	1970	1980	1990	2000	2010	2015
Tarım	51,0	47,0	37,1	25,8	17,0	10,1	8,4	7,5
Sanayi	12,0	17,0	16,8	18,6	25,0	27,9	23,6	23,4
Hizmet	37,0	36,0	46,1	55,6	58,0	62,0	68,0	69,1

Kaynak:http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2216

Tablo 7'de kişilerin çalıştıkları sektöre göre yıllık ortalama iş gelirleri verilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi son dönemde bütün sektörlerde çalışanların ortalama iş gelirleri sürekli olarak artmıştır. Yıllık ortalama esas iş gelirlerinin en fazla olduğu sektör hizmet sektörü iken, en düşük olduğu sektör tarım sektörüdür. Türkiye'de kişisel yılık ortalama esas iş gelirleri 2016 yılında sektörel olarak incelendiğinde en yüksek yıllık ortalama gelirin 26.852 TL ile hizmet sektöründe olduğu görülmektedir. Diğer sektörlerde kişisel yılık ortalama esas iş gelirleri sırasıyla sanayi sektöründe 24.616 TL, inşaat sektöründe 21.720 TL ve tarım sektöründe ise 17.375 TL'dir.

Tablo 7: HanehalkıFertlerinin Esas İşteki İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri (TL, 2006-2016)

	Yıllar										
İktisadi faaliyet kolu	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam	**8 754**	**10 005**	**10 922**	**11 967**	**12 558**	**14 159**	**15 157**	**17 255**	**19 051**	**21 514**	**24 976**
Tarım	5 719	5 853	6 366	6 421	7 988	9 596	10 346	11 886	12 471	14 064	17 375
Sanayi	8 874	10 221	11 208	12 263	11 857	12 741	13 778	15 896	17 747	20 757	24 616
İnşaat	6 327	8 360	8 652	11 558	10 717	11 733	12 286	14 659	16 208	18 159	21 720
Hizmet	10 044	11 498	12 540	13 583	14 434	16 293	17 397	19 516	21 345	23 724	26 852

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2362

1.2.4. Türkiye'de Bölgesel Gelir Dağılımı

Türkiye'de 2002 yılından itibaren bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik olarak bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması ve Avrupa Birliği ile karşılaştırılabilir veriler üretilmesi amacıyla AB bölgesel sınıflandırması olan NUTS (İstatistiki Bölge Birimleri Nomenklatürü-TheNomenclature Of TerritorialUnitsForStatistics) kriterlerine göre tanımlanan İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) kullanılmaktadır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi yönlerden benzer iller, belirli bir nüfus büyüklüğü de dikkate alınarak 12 adet 1. düzeyde bölge birimleri, 26 adet 2. düzeyde bölge birimleri tanımlanmıştır(TÜİK, 2018b: 1).Bu kısımda düzey 1 ve düzey 2 İBBS dikkate alınarak Türkiye'de ki bölgesel gelir dağılımı irdelenecektir.

Tablo 8 Türkiye'de İBBS düzey 1'e göre oluşturulmuş 12 bölgeninGini kat sayısı yıllar itibariyle verilmiştir. Tablodan da takip edilebileceği üzere 2006-2016 döneminde İstanbul, Batı Marmara, Orta Anadolu Bölgelerinde gelir dağılımı adaletsizliği artarken diğer bölgelerde gelir dağılımı adaletinde iyileşme meydana gelmiştir. Böl-

geler 2016 yılı için incelendiğinde Türkiye'de gelir dağılımı adaletsizliğinin en fazla olduğu bölge İstanbul iken, gelir dağılımı adaletinin en iyi olduğu bölge Doğu Marmara bölgesidir. 2016 yılı öncesine bakıldığında ise gelir dağılımı adaletsizliğinin en fazla olduğu bölgenin yine İstanbul olduğu, gelir dağılımı adaletinin en iyi olduğu bölgenin ise Doğu Karadeniz Bölgesi olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Bölgelere İtibariyle Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı

	Yıllar										
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	0,428	0,406	0,405	0,415	0,402	0,404	0,402	0,400	0,391	0,397	0,404
TR1 İstanbul	0,375	0,346	0,362	0,363	0,373	0,371	0,384	0,392	0,367	0,397	0,413
TR2 Batı Marmara	0,350	0,321	0,331	0,361	0,360	0,365	0,356	0,337	0,333	0,353	0,364
TR3 Ege	0,426	0,376	0,387	0,381	0,387	0,397	0,382	0,370	0,358	0,363	0,361
TR4 Doğu Marmara	0,392	0,393	0,335	0,368	0,341	0,326	0,344	0,322	0,336	0,339	0,330
TR5 Batı Anadolu	0,413	0,379	0,402	0,408	0,367	0,374	0,369	0,396	0,395	0,386	0,395
TR6 Akdeniz	0,421	0,418	0,387	0,403	0,397	0,404	0,407	0,399	0,395	0,396	0,398
TR7 Orta Anadolu	0,342	0,328	0,339	0,395	0,362	0,366	0,360	0,342	0,355	0,341	0,357
TR8 Batı Karadeniz	0,372	0,360	0,366	0,382	0,348	0,335	0,338	0,331	0,340	0,344	0,340
TR9 Doğu Karadeniz	0,378	0,346	0,365	0,359	0,327	0,327	0,309	0,315	0,309	0,332	0,356
TRA Kuzeydoğu Anadolu	0,381	0,405	0,436	0,407	0,404	0,390	0,393	0,398	0,400	0,380	0,353
TRB Ortadoğu Anadolu	0,404	0,397	0,405	0,415	0,417	0,427	0,386	0,373	0,386	0,380	0,388
TRC Güneydoğu Anadolu	0,396	0,366	0,395	0,411	0,404	0,396	0,375	0,380	0,379	0,380	0,369

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2366

Tablo 9'daTürkiye'de İBBS düzey 2'ye göre oluşturulmuş 26 bölgeninGinikat sayısı ve P80/P20 oranı 2016 yıllı için verilmiştir.Ginikatsayısı dikkate alınarak tablo incelendiğinde Türkiye'de 26 bölge içerisinde gelir dağılımı adaletsizliğinin en fazla olduğu bölgeler sırasıyla TR62 (Adana, Mersin), TR10 (İstanbul) ve TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) bölgeleridir. Gelir dağılımı adaletinin en iyi olduğu bölgeler ise sırasıyla TR81(Zonguldak, Karabük, Bartın), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) ve TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) bölgeleridir.

P80/P20 oranı dikkate alınarak bölgeler incelendiğinde gelir dağılımı adaletini en iyi ve en kötü olduğu bölgelerin Gini Katsayısına göre belirlenen bölgelerle aynı olduğu görülmektedir. Şöyle ki, P80/P20 oranın en yüksek olduğu bölge 8,1 ile TR62 (Adana, Mersin) bölgesi iken, en düşük olduğu bölge ise 4,5 ile TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) bölgesidir. Buna göre en yüksek gelir yüzde 20'lik nüfus diliminin gelir payı ile en düşük gelirli yüzde 20'lik nüfus diliminin gelir payı arasında TR62 bölgesinde 8,1 kat, TR81 bölgesinde ise 4,5 kat fark bulunmaktadır.

Tablo 9: Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı ve P80/P20 oranı (2016)

	Gini Katsayısı	P80/P20 Oranı
Türkiye	0,404	7,7
TR10 (İstanbul)	0,413	7,4
TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	0,356	6,1
TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	0,357	6,0
TR31 (İzmir)	0,384	6,9
TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	0,321	5,0
TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)	0,332	5,0
TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	0,341	5,3
TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	0,317	4,8
TR51 (Ankara)	0,395	6,8
TR52 (Konya, Karaman)	0,355	5,7
TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	0,381	7,0
TR62 (Adana, Mersin)	0,414	8,1
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	0,367	6,1
TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	0,335	5,5
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	0,369	6,2
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	0,315	4,5
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	0,340	5,9
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	0,346	5,5
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	0,356	5,5
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	0,315	5,0
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	0,365	6,0
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	0,340	5,5
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	0,412	7,7
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	0,328	4,9
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	0,380	6,6
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	0,362	5,9

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2371

Tablo 10'da farklı yıllar için bölgelere göre kişi başına düşen GSYiH değerleri verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi gerek Türkiye genelinde gerekse bölgeler itibariyle KBDGSYİH yıllar itibariyle sürekli artış göstermiştir. Ancak bölgeler arasında KBDGSYİH açısından ciddi dengesizlikler söz konusudur. Şöyle ki, 2014 yılı için Türkiye'de KBDGSYİH 12.112 TL iken, sadece TR10, TR51, TR42, TR31, TR41, TR21 ve TR61 bölgelerinde KBDGSYİH'nın bu tutarın üzerinde olduğu, toplam 26 bölgeden geriye kalan 19 bölgede ise KBDGSYİH'nın bu tutarın altında olduğu görülmektedir. Ayrıca KBDGSYİH,TR10 (İstanbul) bölgesinde en yüksek düzeyde olup 19.957 TL iken, TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) bölgesinde en düşük düzeyde ve 5.714 TL dir. Aynı şekilde özellikle TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)bölgelerinde KBDGSYİH oldukça düşük düzeyde olup, Türkiye ortalamasının oldukça altındadır.

Tablo 10: Bölgelere Göre KBDGSYİH Değerleri ($)

		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
TR	**Türkiye**	**5 961**	**7 304**	**7 906**	**9 656**	**10 931**	**8 980**	**10 560**	**11 205**	**11 588**	**12 480**	**12 112**
TR10	İstanbul	10 235	12 428	13 444	16 457	18 622	15 185	17 480	18 587	19 223	20 726	19 957
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	6 876	8 285	8 687	10 691	12 090	9 875	12 098	12 792	13 071	13 932	13 582
TR22	Balıkesir, Çanakkale	5 489	6 823	7 175	8 763	10 136	8 543	10 111	10 484	10 641	10 947	10 761
TR31	İzmir	7 359	8 912	9 770	11 641	12 954	10 403	12 190	13 098	13 654	14 695	14 257
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	5 809	6 848	7 581	8 770	9 711	7 884	9 483	10 057	10 328	10 971	10 723
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	4 633	5 795	6 240	7 440	8 772	7 328	8 391	8 780	9 598	10 076	9 934
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	6 799	8 477	9 249	11 293	12 634	10 087	11 595	12 473	12 906	14 071	13 651
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	7 089	8 807	9 858	12 039	13 701	10 720	12 811	14 217	14 658	16 134	15 753
TR51	Ankara	9 302	11 420	12 368	15 486	17 338	14 289	15 978	16 340	16 318	17 590	16 772
TR52	Konya, Karaman	4 479	5 498	5 821	7 166	8 131	6 962	7 759	8 446	8 701	9 765	9 756
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	7 308	8 724	9 448	11 430	12 616	10 341	12 435	12 884	12 720	13 265	12 735
TR62	Adana, Mersin	4 404	5 460	5 867	7 188	8 139	6 794	8 147	8 446	8 878	9 390	9 234
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	3 487	4 333	4 455	5 553	6 392	5 301	6 656	7 039	7 094	7 631	7 426
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	3 897	4 790	4 994	6 121	6 967	5 958	7 398	7 944	7 959	8 488	8 395
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	4 420	5 474	5 862	7 142	8 076	6 705	8 067	8 703	9 018	9 757	9 388
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	3 754	4 666	5 108	6 330	7 060	5 734	6 987	7 813	7 975	8 793	8 607
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	4 535	5 243	5 442	6 756	7 762	6 556	7 825	8 350	8 610	9 012	8 666
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	3 840	4 690	5 032	6 036	7 234	6 042	7 188	7 431	7 840	8 345	8 066
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	3 848	4 994	5 429	6 564	7 518	6 217	7 444	7 717	8 155	8 656	8 493
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	3 390	4 025	4 345	5 396	6 268	5 591	6 842	7 142	7 547	8 053	7 790
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	2 382	2 839	3 048	3 687	4 107	3 620	4 726	4 708	5 100	5 199	4 975
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	3 358	4 333	4 471	5 551	6 290	5 397	6 436	6 780	7 070	7 499	7 214
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	2 139	2 684	2 858	3 538	4 021	3 415	4 167	4 421	4 941	5 265	4 959
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	3 694	4 468	4 811	5 696	6 336	5 163	6 174	6 585	6 841	7 855	7 923
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	2 687	3 167	3 387	4 018	4 417	3 711	4 656	4 821	4 975	5 301	5 120
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	2 466	3 024	3 313	3 974	4 542	3 921	5 012	5 278	5 589	5 980	5 714

Kayanak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2523

KAYNAKÇA

1. Aktan, C.C.(2002). Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara.
2. Aykaç, M., Dağdemir, Ö. ve Gündoğan, N. (2013). Gelir Dağlımı ve Yoksulluk, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2935.
3. Başoğlu, U., Ölmezoğulları, N. ve Parasız, İ.(1999). Gelir Bölüşümü Teori ve Politika, Ekin Yayınları, Bursa.
4. Bilgiç, A. (2015). Türkiye'de Uygulanan VergilendirmePolitikalarınınGelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri: 1990-2013 Dönemi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

5. Doğrul, A.N.(2017). Türkiye Ekonomisinde Gelir Dağılımı Sorunu. International Journal of AppliedEconomicand Finance Studies. 2(1), 1-17.
6. DPT (2007), Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara.
7. Kurtipek, R.(2011). Türkiye İçin Gelir Grupları Arası Gelir Oluşum İlişkisininMiyazawa Yöntemiyle İncelenmesi. Kalkınma Bakanlığı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi. Ankara.
8. Özgüler, V.C.(2014). Gelir, Servet ve Yoksulluk. Cinius Yayınları, İstanbul.
9. Öztürk, N.(2017). Gelir Dağılımının İktisadi Analizi. Ekin Yayınları, Bursa.
10. Pehlivan, M.S.(2009). Gelir Dağılımı Eşitsizliğine DevletinMüdahale Araçları: Sosyal Yardımlaşma veDayanışmayı Teşvik Fonu Örneği. T.C.BaşbakanlıkSosyal Yardımlaşma ve DayanışmaGenel Müdürlüğü Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara.
11. Taş, Burhan (2016). Kişisel Gelir Dağılımının İşgücü ve İstihdamÜzerindeki Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
12. TÜİK (2008), Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı: Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-6, Ankara.
13. TÜİK (2012), Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2012, Ankara.
14. Erişim Adresi: http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=232 (Erişim Tarihi: 26.06.2018)
15. TÜİK (2016), Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, Erişim Adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24579 (Erişim Tarihi: 26.06.2018)
16. TÜİK (2018a),Gelir Dağılımı Eşitsizlik Ölçütleri, Erişim Adresi: http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/GYKA_Panel_2016/turkce/metaveri/tanim/gelir-daggiiliimii-essitsizlik-oelccuetleri/index.html (Erişim Tarihi: 26.06.2018)
17. TÜİK (2018b), Metaveri: Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, Erişim Adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011 (Erişim Tarihi: 26.06.2018)
18. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2363
19. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2360
20. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1379
21. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2366
22. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2362
23. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2371
24. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2216
25. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2523
26. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2359
27. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1602

CHAPTER 121

ÇOCUĞUN SOSYALLEŞMESİNDE OKULUN ROLÜ[1] (Çocuk Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme)

Burcu Gezer ŞEN[2]

Yelda SEVİM[3]

1 Bu çalışma, "Çocuk Sosyolojisi Bağlamında Ailelerin Çocuklarına Bakış Açılarının Değerlendirilmesi (Elazığ İli Örneği)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

3 Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

GİRİŞ

Çocukluk kavramı son zamanlarda bütün dünyada çok yönlü bir biçimde incelenmekte ve kendine özgü nitelikleri ile ele alınmaktadır. Çocukluk sadece bir gelişim dönemi değil kendine özgü nitelikleri, değerleri ve davranış kalıpları olan toplumsal bir olgudur. Toplumsal bir özne olarak çocukluğun analizi bilimsel açıdan önem taşımaktadır (Eraslan, 2015: 14).

Çocukluk kendine özgü yapısıyla farklı zaman dilimlerinde, farklı bölgelerde, farklı şekillerde yaşanmaktadır. Çocukluğun toplumsal bir olgu olduğu varsayımından yola çıkan çocuk sosyolojisi, bu farklılıklar içinde çocuğu tanımlama çabası içindedir. Çocukluk hem çocukların kendisi tarafından hem detoplum tarafından şekil alan bir süreçtir.Çocuk ve toplum karşılıklı etkileşim içindedir (Özyurt, 2016: 164-165).

Toplumun üyesi olan çocuklara kültürün aktarılması eğitimin temel amacıdır. Bireyler kültürlerini öğrenir; bilgi, inanç, değer ve normlar edinir. Duyguları, tutumları ve davranışları etkileyen kurumlar, gruplar ve bireylersosyalleşmenin aracılarıdır. Sosyalleşme sürecindeki bu etki dolaylı veya doğrudan, bilinçli veya bilinçsiz olabilir. Bireyler etkilendikleri kurumlar, gruplar veya bireylerininançları, davranışları ve tutumlarına uyum sağlayacak şekilde hareket eder. Aile, okul, din, kitle iletişim araçları, akran grubu vb. gibi kültürün aktarılmasına yardımcı olan kurumların işlevselliği kültürün gelişimini sağlar. Aile, din ve okul modern toplumlarda sosyalleşmeyi sağlayan üç temel geleneksel araçtır. Bu geleneksel kurumlar, kültürün önemli gördüğü düşünce, ahlak, değer ve diğer önceliklerin devamlılığını desteklemektedir (Saldana, 2013: 228).

Kültürün devamlılığını ve gelişmesini sağlamak, yetişmekte olan kuşağa bu kültürü öğretmek toplumların başlıca görevlerindendir. Doğumuyla birlikte aile ortamında başlayan çocuğun eğitimi, okulda ve okul dışındaki eğitim öğretimle birlikte hayat boyu sürer. Eğitim öğretim, bireysel ve toplumsal gelişmeyi ve faydayı amaçlamaktadır. Okul, temel bilgi, beceri ve tutumların öğretilmesi sorumluluğunun üstlenildiği tek sosyal kurumdur. Sosyalleşme süreci içinde okulun oldukça önemli bir rolü vardır. Okul, sosyalleşme sürecinde iki temel işlevi yerine getirmektedir. Okulun birinci işlevi, öğretim görevini yerine getirmesidir. Okul, bağımsız düşünme yeteneğinin yanı sıra, bireylere iş hayatında ya da bilim dünyasında gerekli olan kavramları ve değerleri kazandırır. Okulun ikinci işlevi ise, aile, arkadaş çevresi ve diğer bireylerle çalışma ve oynama alışkanlığının sürdürülmesini sağlamasıdır. Okul, duygusal etkileşim açısından yetersiz veya sosyoekonomik açıdan düşük düzeyde olan ailelerde yetişen çocukların olumsuz koşullarını telafi etme, ilgi ve sevgi gereksinimini karşılama amacına sahiptir. Okul, bireyin sadece bilgi donanımını sağlamakla kalmamakta, onun sosyalleşmesine önemli ölçüde yardımcı olan bir kurum niteliği de taşımaktadır (Yavuzer, 2016: 153 – 155).

Okul, sosyalleşme sürecinde etkisi hiçe sayılamayacak temel bir etkendir. Sosyalleşme aracı olarak okulun aileden farkı kurumsallaştırılmış bir yapıya sahip olması ve resmi kararları içermesidir. Okul, toplumdaki bireylerle birlikte yaşamak için gerekli becerileri edinmeye yönelik önemli bir adımdır. Bu bakımdan okulun kilit görevi, sadece çocuklara çeşitli becerileri öğretmek ya da bilgi edinmelerini sağlamak değil, aynı zamanda onları toplumsal hayata hazırlamak ve doğdukları sosyal dünyanın normlarını öğretmektir. Okuldaki sosyalleşme deneyimi, çocuğun aile hayatında yerine getirilemeyen yeni durumlarla yüzleşmesini sağlar (Anastasiu, 2011: 4).

Okulun toplumsallaştırma işlevi, çocuğa kültürel bir takım bilgi ve becerileri aktararak onu eğitmektir. Topluma rehber olan bir araç konumundaki okul, toplumda

kabul gören değerlerin daha da güçlenmesi için gayret gösterir. Çocuğa, okulda çeşitli davranış kalıplarının ve bilgi kaynaklarının sunulması, onu duygusal yönden ve kısmen de olsa ailesinden bağımsızlaştırmaktadır. Okul aynı zamanda bir biçimlendirme ve eleme aracıdır, okulda çocuğun bir yandan sahip olduğu olumlu davranışlar özendirilip var olan iyi durumlar ortamın denetimiyle pekiştirilirken, diğer yandan da onun kötü yönlerinin iyiye yöneltilmesine çabalanır. Okul, bütün kesimlerdeki öğrencilere eşit davranmalı, başarılı olan çocuklar ödüllendirilmeli, öğrenciler öğrenimlerini sürdürebilmeleri ve toplumda başarılı insanlar olabilmeleri konusunda öğretmenler tarafından özendirilmelidir (Elkin, 1995: 81-82).

Eğitimin temel hedefi bireyleri hayata hazırlamaktır. Okuldan çocukları ve gençleri hayata hazırlaması beklenir. Bu süreçte bireyin, toplumsal hayatın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip olması hedef alınmaktadır. Eğitim sistemleri ve eğitimciler hayatı nasıl değerlendiriyor ve nelere öncelik veriyorlarsa, eğitim, insanları o yöndeki bir hayata hazırlayacaktır. Her dönemde toplumsal hayatın gerektirdiği bilgi, beceri ve tutumlar farklı olduğu için eğitim amaçları da sürekli farklılaşmaktadır. Hangi dönemde hangi değerler ve hayatın hangi yönü egemense, insanların o nitelikleri edinmeleri istenmektedir(Özdemir vd., 2003: 83). Birbirinden farklı çocukluk kategorileri, farklı çocukluk deneyimlerini ve farklı çocukluk kültürlerini üretmektedir (Gürdal, 2015: 54).

Sosyalleşme süreci çocuğun eğitimindeki en önemli etkenlerden biridir. Bu süreç boyunca, çoğu zaman sosyal kurumlar hayatımızı yönlendirir. Aile, okul, akranlar, kitle iletişim araçları sosyalleşmede ve eğitim sürecinde önemli bir rol oynar (Perrino, 2011: 1).Sosyolojik bakış açısına göre, sosyal kurumlar sosyalleşme sürecinin merkezindedir. Eğitim kurumları sosyalleşmeyi toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisiteyle çeşitli şekillerde ilişkilendirerek etkilemektedir. Okullar bireylere kültürel ilişkiler hakkında bilgi verir, kültürel kalıp ve değerleri aktarır. Ayrıca, daha geniş anlamda eğitim kurumları evrensel kriterleri temsil eder; herkesin eşit muamele görmesi ilkesine hizmet eder (Frønes, 2016: 12).

Okul ve öğretmen, öğretim hayatının temel öğelerini oluşturmaktadır. Öğrencinin ders çalışma alışkanlığı kazanması ve dersi sevmesinde öğretmenin etkisi büyüktür. Öğretmen, çocuğun kişiliğinin oluşumunu ve gelişimini biçimlendiren, değer yargıları kazanmasını sağlayan, öğrencinin sınıf içinde yer edinmesi ve kendini gerçekleştirmesi konusunda bir rehber görevi üstlenen, sınıfta adaletiyle ve sırdaşlığıyla öne çıkan bir modeldir. Çocuk, okul hayatına başlamasıyla birlikte kendini öğretmeniyle özdeş tutmaya başlayarak, anne baba modelinin yanında öğretmen modelinden de etkilenmektedir. Günümüz toplumunda öğretmen, öğrencilere sadece ders verip onları bilgilendiren pasif bir birey olmaktan çıkmış, çocuğun toplum içinde özgürce gelişebilmesine, çocuğun araştırma, öğrenme ve uygulama yetenekleri kazanmasına rehberlik eden, çocuğun farklı bireylere ve farklı ortamlara uyum sağlaması konusunda çaba gösteren aktif bir rol üstlenmiştir (Yavuzer, 2016: 166).

Öğretmenler, çocuğun sosyalleşmesinde önemli bir role sahiptir. Davranış biçimleri, okul dışı etkinlikleri, ilgi alanları, birbirlerinden farklı olsa da, öğretmenler kural koyan bir yetişkin, kendi alanlarında başarılı bir eğitimci, toplumun düzgün konuşan, düzenli, insanlara saygılı vb. özelliklere sahip bireyleri olarak görülürler. Okulun ilk yıllarında çocuk zamanının çoğunu yaptığı çalışmalarla, başarılarıyla, sağlık durumuyla, psikolojik ve toplumsal yönleriyle ilgilenen bir öğretmenle geçirmekte, bu yıllarda çocuğun okuldaki gelişimi daha çok öğretmenin hedefleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Öğretmenler, öğrettiklerinden ötürü bir toplumsallaştırma aracı olmasının yanında, öğrencilere davranışlarıyla model olması açısında da önemli bir role sahip-

tir. Öğretmenler, çocuğa model olma açısından çocukların ailelerinden daha az etkili olabilir. Ancak bu durum, öğretmenle öğrenci arasında güçlü bir bağın var olmasını engellemez. Öğrenci, öğretmeni güçlü, saygıya ve beğeniye değer bir kişi olarak görür. Öğrencilerden öğretmene güçlü duygusal bağlarla bağlanmaları beklenmektedir (Elkin, 1995: 84-86).

İlkokul, çocuk için yepyeni bir sosyal ortamdır. Çocuğun okul ortamına ilk dahil olduğu süreçte yeni bir ortamla, yeni tanıyacağı çocuklarla ve yetişkinlerle, uyması gereken yeni kurallarla ve başarması beklenilen yeni görevlerle karşı karşıya gelmesi çevresine uyum sağlamasında çeşitli güçlükler yaşamasına sebep olabilmektedir (Yavuzer, 2016: 158). Çocukların sosyal hayata uyum sağlamasına katkıda bulunan, olumlualışkanlıklar edinmesini sağlayan ve sosyal-duygusal gelişimlerini destekleyen ilkokulların işlevleri, sağlıklı bir toplum yapısının oluşturulmasında önemli bir role sahiptir (Adıgüzel, Ergünay, Dalioğlu, 2016: 396).

Günümüzde toplumsal hayattaki eğitim öğretim hedefleri, okul, öğretmen, veli ve öğrenci tanımlamaları değişime uğramıştır. Okul, bilgi ve becerikazandırma ortamı olmasının yanında aynı zamanda topluma rehberlik eden ve toplumsal hayata şekil veren bir kurum anlamı taşımaktadır. Eğitim öğretim hedefleri, öğrencilere bilgi ve becerilerin kazandırılmasının yanında onları toplumsal hayata hazırlayan, toplumsal gerçeklerin öğretildiği bir anlayışı barındırmaktadır. Öğretmenler bilgi aktarma ve beceri kazandırmanın yanında öğrencilere rehberlik eden bir lider konumundadır. Ayrıca günümüzde velilerin okulla daha etkin bir iletişime sahip olması gerektiği anlayışı ön plandadır. Çocuk merkezli bir anlayışla öğrencilerin bilgiyi kendilerinin yapılandırmasına öncelik verilmektedir(Çalık, Sezgin, 2005: 63).

Sosyologlar, okulu toplumsal bir örgüt ve sosyal bir sistem olarak ele almakta, okula bir takım işlevler yüklemekte ve bazı okul modellerinden söz etmektedirler. Durkheim'a göre okul sosyal kişiliğin kazandırıldığı, bireylerin toplumun beklentilerine uygun şekilde yetiştirilip sosyalleştirildiği bir yapıdır. Weber'e göre ise okul bireylere bir takım beceriler kazandıran, onları toplumsal yaşamdaki rollere hazırlayan, belirli kurallar doğrultusunda işleyen bürokratik bir yapıdır. Bunun yanı sıra, okulun kültürel, manevi, sembolik yönlerine dikkati çeken, okulu bir takım değerler üzerine kurulu bir bilgi kazanma yeri olmanın ötesinde kişiliğin kazanıldığı yer olarak gören görüşler de söz konusudur (Şişman, 2005: 105).

Okul bireyin sosyalleşmesinde rol oynayan önemli bir kurumdur. Öğrenciler, okul hayatına başlamadan önce sosyalleşme süreci içerisinde ailesinden ve yakın çevresinden bazı davranış kalıplarını öğrenir. Bu davranışlar eğitim açısından istendik veya istenmedik yönde olabilir. Okulda resmi eğitimin yanı sıra resmi olmayan eğitim kapsamında bir sosyalleşme de söz konusudur. Okul, bu süreç içerisinde kazanılan davranışları değiştirmek/düzeltmek veya onaylamak/pekiştirmek durumunda olabilir. Dolayısıyla eğitimle ilgili her türlü etkinlikte bireyin içinde yer aldığı sosyalleşme süreci dikkate alınmalıdır (Şişman, 2005: 40).

AMAÇ

Çocuk sosyolojisi bağlamında anne babaların çocuklarına, çocuğun sosyalleşmesine ve okul hayatına ilişkin görüşlerinin incelenmesi araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çocuğun başarı durumu, çocuğun okulda öğrendiklerinin ve başarı durumunun kontrolü, çocukla birlikte ders çalışma durumu, çocuğun okulundan, okul yönetiminden ve öğretmenlerinden memnun olma durumu, okulla iletişim durumu, okulun fiziki ortamını ve okuldaki sosyal etkinlikleri yeterli bulma durumu ve okuldaki sosyal etkinliklere katılma durumuna ilişkin anne baba görüşleri alınmıştır.

YÖNTEM

Çocuk sosyolojisi bağlamında anne babaların çocukların sosyalleşme sürecine ve okul hayatına bakış açısının değerlendirilmesinin amaçlandığı bu araştırma, betimsel bir nitelik arz etmektedir. Betimsel araştırmalarda, araştırmaya konu olan birey, nesne ya da olay kendi koşulları içinde, olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Araştırmanın amacına uygun olarak, araştırma modellerinden, geçmişte veya günümüzde var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımı olan tarama modeli seçilmiş; ailelerin çocuklarına bakış açısı, çocuğun sosyalleşmesi ve okul hayatı konuları kendi koşulları içinde, olduğu gibi betimlenmeye çalışılmıştır. Tarama modellerinden, nesnelerin, varlıkların, olayların, grupların, kurumların ve çeşitli alanların ne olduğunun betimlenmesi ve açıklanması şeklinde ifade edilen betimsel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2003: 77; Kaptan, 1998: 60). Betimleme yönteminin kullanıldığı bu araştırmadabenzer konularda son yıllarda yapılan araştırmaların derlenmesinde nitel araştırma tekniklerinden biri olan ve özellikle sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan doküman analizi veri toplama tekniği kullanılmıştır. Dokümanlar, tek başlarına araştırmanın bütün verilerini oluşturabileceği gibi, diğer araştırma tekniklerini destekleyici olarak da kullanılabilirler. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olay ve olgularla ilgili bilgi içeren yazılı belgelerin analizini kapsayan bir tekniktir (Yıldırım - Şimşek, 2000: 140, 150). Araştırmanın uygulamalı bölümündeki verilerin elde edilmesinde ise, veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Elazığ il merkezindeki özel ve resmi ilkokulların son sınıflarında öğrenim gören çocukların anne babalarına yönelik olarak araştırmacı tarafından anket formu düzenlenmiş ve uygulanmıştır.Araştırmaya 209 anne ve 209 baba olmak üzere 418 ebeveyn dahil edilmiştir. Araştırma sonuçları güncel araştırma sonuçlarıyla kıyaslanarak değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Araştırmamıza konu olan çocukların içinde bulundukları yaş grubu (10 – 11 yaş) açısından okul hayatının sosyal hayatlarında büyük bir yer kapladığı düşüncesinden hareketle, çocukların okul hayatıyla ilgili fikir sahibi olabilmek amacıyla anne babalara çeşitli sorular yöneltilmiştir. Anne babalara çocuğunun başarılı bir öğrenci olup olmadığı, çocuğun okulda neler öğrendiğini ve ödevlerini yapıp yapmadığını günlük olarak kontrol edip etmedikleri, çocuğun derslerden aldığı notları sürekli olarak takip edip etmedikleri, çocuğuyla birlikte ders çalışıp çalışmadıkları, çocuğun okulundan, okul yönetiminden ve öğretmenlerinden memnun olup olmadıkları, çocuğun okuldaki durumunu öğrenmek için öğretmenleriyle hangi sıklıkta görüştükleri, çocuğun okulundaki veli toplantılarına katılıp katılmadıkları, okulun fiziki ortamını ve okuldaki sosyal etkinlikleri yeterli bulup bulmadıkları, okuldaki sosyal etkinlikleri izlemeye gidip gitmedikleri ve çocuğun okuldaki sosyal etkinliklere katılıp katılmadığı sorulmuştur. Buna göre;

- Anne babaların %95'inin çocuğunun başarılı bir öğrenci olduğunu ifade ettiği,
- %79,4'ünün çocuğunun okulda neler öğrendiğini, ödevlerini yapıp yapmadığını günlük olarak takip ettiğini belirttiği,
- %89,5'inin çocuğunun derslerden aldığı notları sürekli olarak takip ettiğini ifade ettiği,
- %65,8'inin yalnızca çocuğu yardım istediğinde birlikte ders çalıştıklarını belirttiği, %12,4'ünün ise çocuğuyla her gün düzenli olarak ders çalıştığını ifade ettiği,

- %87,8'inin çocuğunun okulundan memnun olduğunu belirttiği,
- %85,4'ünün okul yönetiminden memnun olduğunu ifade ettiği,
- %96,9'unun çocuğunun öğretmenlerinden memnun olduğunu belirttiği,
- Anne babaların en yüksek oranla (%40,7) çocuğunun okuldaki durumunu öğrenmek için öğretmenleriyle ara sıra görüştüğünü ifade ettiği,
- %89'unun çocuğunun okulundaki veli toplantılarına katıldığını belirttiği,
- %53,1'inin çocuğunun okulunun fiziki ortamını yeterli bulduğunu ifade ettiği,
- %45,2'sinin çocuğunun okulundaki sosyal etkinlikleri yeterli bulduğunu belirttiği,
- %67'sinin çocuğunun okulundaki sosyal etkinlikleri izlemeye gittiğini ifade ettiği ve
- %65,6'sının çocuğunun okuldaki sosyal etkinliklere katıldığını belirttiği tespit edilmiştir.

Araştırmada ayrıca anne babalara çocuğuyla en çok yaşadığı sorunlar, çocuğunun aile içerisinde en çok uymasını istediği kurallar, çocuğuna ayırdığı zaman dilimi içerisinde birlikte yaptıkları etkinlikler, çocuğun evde geçirdiği zaman dilimi içerisinde meşgul olduğu faaliyetler, çocuğun kardeşleriyle nasıl vakit geçirdiği, çocuğun arkadaşlarıyla nasıl vakit geçirdiği, çocuğun interneti hangi amaçlarla kullandığı, çocuğun bilgisayarlı ve televizyonlu bir dünya içerisinde aşırı zaman geçirmesinin nelere neden olduğu, çocuğun hangi konulardaki seçimlerine müdahale edecekleri, çocuğun hangi çevreden arkadaş edindiği, çocuğun temel dini bilgilerini hangi kaynaktan öğrendiği ve çocuğuyla ilgili ne gibi beklentilere sahip oldukları sorulmuştur. Bu konularla ilgili çocuğun okul hayatıyla ilişkilendirilebilecek şu bulgulara ulaşılmıştır:

- Çocuğuyla en çok yaşadığı sorunlar konusuyla ilgili olarak, anne babaların 34,4'ünün (n=144) çocuğun okul hayatı konusunda çocuğuyla ilgili sorunlar yaşadığını ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, okulla ilgili sorunların anne babaların çocuklarıyla ilgili yaşadıklarını ifade ettiği ilk 5 sorun içerisinde yer aldığı görülmüştür.
- Çocuklarının aile içerisinde en çok uymasını istediği kurallar konusuyla ilgili olarak, anne babaların %91,6'sının (n=383) çocuğunun ders çalışma konusundaki kurallara uymasını istediğini ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, anne babaların tamamına yakınının çocuğunun ders çalışma konusundaki kurallara uymasını istediğini ifade ettiği ve ayrıca çocuğun ders çalışması konusundaki kuralların anne babaların aile içerisinde çocuğunun uymasını en çok istediği 5 kural içerisinde ilk sırada yer aldığı görülmüştür.
- Çocuğuna ayırdığı zaman dilimi içerisinde birlikte en çok neleri yaptığı konusuyla ilgili olarak, anne babaların %56,7'sinin çocuğuyla ders çalıştığını ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, anne babaların yarısından fazlasının çocuğuyla ders çalıştığını ifade ettiği ve ayrıca çocuğuyla ders çalışmanın genel toplam açısından anne babaların çocuklarına ayırdıkları zaman dilimi içerisinde birlikte en çok yaptıkları 3 etkinlik içerisinde yer aldığı görülmüştür.
- Çocuğun evde geçirdiği zaman dilimi içerisinde en çok meşgul olduğu faaliyetler konusuyla ilgili olarak, anne babaların %62,4'ünün çocuğunun evde geçirdiği zaman dilimi içerisinde en çok meşgul olduğu faaliyetlerden bi-

risinin ders çalışmak olduğunu ifade ettiği; çalışma grubundaki kız öğrencilerin anne babalarının %66,5'inin, erkek öğrencilerin anne babaların ise %58,4'ünün çocuğunun evde geçirdiği zaman dilimi içerisinde en çok meşgul olduğu faaliyetlerden birisinin ders çalışmak olduğunu ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, her iki gruptaki anne babaların çoğunun çocuğunun evde geçirdiği zaman dilimi içerisinde en çok meşgul olduğu faaliyetlerden birisinin ders çalışmak olduğunu ifade ettiği ve ayrıca çocuğun ders çalışmasının anne babaların çocuklarının evde geçirdikleri zaman dilimi içerisinde en çok meşgul olduklarını ifade ettiği 3 faaliyet içerisinde yer aldığı ortaya çıkmıştır.

- Çocuğun kardeşleriyle / kardeşiyle çoğunlukla nasıl vakit geçirdiği konusuyla ilgili olarak, birden fazla çocuğu olan anne babaların %20,5'inin çocuğunun kardeşleriyle ders çalışarak vakit geçirdiğini ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, anne babaların araştırmaya konu olan ve kardeşi olan çocukların az bir bölümünün çoğunlukla kardeşleriyle ders çalışarak vakit geçirdiklerini ifade ettiği görülmüştür.
- Çocuğunun arkadaşlarıyla çoğunlukla nasıl vakit geçirdiğiyle ilgili olarak, genel toplam açısından anne babaların %40,7'sinin araştırmaya konu olan çocuklarının arkadaşlarıyla çoğunlukla ders çalışarak vakit geçirdiğini ifade ettiği; çalışma grubundaki kız öğrencilerin anne babalarının %50,7'sinin, erkek öğrencilerin anne babalarının ise %30,6'sının çocuğunun arkadaşlarıyla çoğunlukla ders çalışarak vakit geçirdiğini ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, genel toplam açısından anne babaların yarısından azının çocuğunun arkadaşlarıyla çoğunlukla ders çalışarak vakit geçirdiğini ifade ettiği; çocuğun cinsiyetine göre anne baba görüşlerinin farklılaştığı ortaya çıkmıştır.
- Çocuğun interneti en çok hangi amaçlarla kullandığıyla ilgili olarak, evlerinde internet kullandıklarını ifade eden anne babaların %52,6'sının çocuğunun interneti derslerini araştırmak amacıyla kullandığını ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, anne babaların çoğunun çocuğunun interneti derslerini araştırmak amacıyla kullandığını ifade ettiği ve ayrıca anne babaların çocuğunun interneti en çok derslerini araştırmak ve oyun oynamak amacıyla kullandığını ifade ettiği görülmüştür.
- Çocuğun bilgisayarlı ve televizyonlu bir dünya içerisinde aşırı zaman geçirmesinin en çok nelere neden olduğuyla ilgili olarak, anne babaların %64,4'ünün çocuğun bilgisayarlı ve televizyonlu bir dünya içerisinde aşırı zaman geçirmesinin çocuğun ders çalışma zamanının kısıtlanmasına neden olacağını ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, anne babaların çoğunun çocuğun bilgisayarlı ve televizyonlu bir dünya içerisinde aşırı zaman geçirmesinin çocuğun ders çalışma zamanının kısıtlanmasına neden olacağını ifade ettiği ve ayrıca anne babaların çocuğun bilgisayarlı ve televizyonlu bir dünya içerisinde aşırı zaman geçirmesinin en çok çocuğun ders çalışma zamanının kısıtlanmasına neden olabileceğini ifade ettiği ortaya çıkmıştır.
- Çocuğunun hangi konulardaki seçimlerine müdahale edeceğiyle ilgili olarak, anne babaların %29,4'ünün çocuğunun okul seçimine müdahale edeceğini ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, anne babaların en çok müdahale edeceklerini ifade ettiği 4 konu içerisinde çocuğun okul seçimine müdahale ve çocuğun meslek seçimine müdahalenin yer almadığı görülmüştür.
- Çocuğun çoğunlukla hangi çevreden arkadaş edindiğiyle ilgili olarak, anne babaların %66,5'inin araştırmaya konu olan çocukların çoğunlukla okul

ortamından arkadaş edindiğini ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, anne babaların çoğunun araştırmaya konu olan çocukların çoğunlukla okul ortamından arkadaş edindiğini ifade ettiği görülmüştür.

- Çocuğun temel dini bilgilerini kimden / nereden öğrendiğiyle ilgili olarak, anne babaların %12,2'sinin çocuğunun temel dini bilgileri okuldan öğrendiğini ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, anne babaların az bir bölümünün çocuğunun temel dini bilgilerini okuldan öğrendiğini belirttiği ortaya çıkmıştır.
- Çocuğuyla ilgili ne gibi beklentilere sahip olduklarıyla ilgili olarak, anne babaların %95'inin çocuğunun iyi bir eğitim almasını istediğini ifade ettiği belirlenmiştir. Buna göre, anne babaların tamamına yakınının çocuğunun iyi bir eğitim almasını istediğini ifade ettiği ve ayrıca çocuğun iyi bir eğitim almasının anne babaların çocuklarıyla ilgili ilk 3 beklentisi içerisinde yer aldığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 1. Anne Baba Görüşleri Doğrultusunda Çocuğun Okuldaki Sosyal Etkinliklere Katılma Durumunun Çocuğun Başarı Durumuna Göre Dağılımı

Çocuğun okuldaki sosyal etkinliklere katılma durumu	Başarılı		Başarılı değil		Toplam	
	s	%	s	%	s	%
Katılıyor	265	66.8	9	42.9	274	65.6
Katılmıyor	132	33.2	12	57.1	144	34.4
Toplam	397	100	21	100	418	100

Araştırmada çocuğunun okuldaki sosyal etkinliklere katılması konusundaki anne baba görüşleri, çocuğunun başarılı bir öğrenci olup olmadığı konusundaki görüşlerinin dağılımına göre incelenmiş ve çocuğunun başarılı bir öğrenci olduğunu ifade eden anne babaların daha yüksek oranla çocuğunun okuldaki sosyal etkinliklere katıldığını ifade ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 2. Anne Baba Görüşleri Doğrultusunda Çocuğun Okuldaki Sosyal Etkinliklere Katılma Durumunun Aile Tipine Göre Dağılımı

Çocuğun okuldaki sosyal etkinliklere katılma durumu	Çekirdek Aile		Geniş Aile		Parçalanmış Aile		Toplam	
	s	%	s	%	s	%	s	%
Katılıyor	256	66.5	15	57.7	3	42.9	274	65.6
Katılmıyor	129	33.5	11	42.3	4	57.1	144	34.4
Toplam	385	100	26	100	7	100	418	100

Araştırmada ayrıca okuldaki sosyal etkinliklere katılım ile aile tipi arasındaki ilişki incelenmiş ve anne baba görüşleri doğrultusunda çekirdek ailede büyüyen çocukların okuldaki sosyal etkinliklere katılma oranının geniş aile ve parçalanmış ailelerden gelen çocuklara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇVE ÖNERİLER

Okul hayatıyla ilgili olarak, anne babaların tamamına yakının çocuğunun başarılı bir öğrenci olduğunu belirttiği, büyük çoğunluğunun çocuğunun ödevlerini ve derslerden aldığı notları günlük olarak takip ettiği ve genel olarak çocuğun okulundan, okul yönetiminden, öğretmeninden, okulun fiziki ortamından ve sosyal etkinliklerinden memnun olduğu belirlenmiştir. Ayrıca anne babaların çoğunun çocuğu yalnızca yardım istediğinde birlikte ders çalıştıklarını ifade ettiği, en yüksek oranla çocuğun okuldaki durumunu öğrenmek için öğretmenleriyle ara sıra görüştüğünü belirttiği ortaya çıkmıştır. Genel olarak bakıldığında, araştırmada anne baba görüşleri doğrultusunda çocukların hem derslerinde başarılı olduğu hem de okuldaki sosyal etkinliklere katıldığı belirlenmiştir. İlkokul dönemi, genel olarak çocukların başarılı olduğu bir dönem olduğu için araştırmada çocuğun okul hayatıyla ilgili beklenen sonuçların elde edilmiş olduğu düşünülmektedir. Araştırmada genel olarak anne babaların çocuklarının okul hayatıyla ilgili konuları yakından takip ettiği belirlenmiştir. İlkokul dönemi, çocuğun aile dışındaki yeni bir ortama uyum sağlama çabası içinde olduğu, okul hayatıyla yeni tanıştığı, sonraki eğitim kademelerindeki başarısının temellerinin atıldığı bir dönemdir. Çocuğun sosyal hayatında kritik öneme sahip olan bu dönemde anne babalar çocuklarıyla yakından ilgilenmektedir.

Dirik (2016)'in yaptığı araştırmada okul memnuniyeti konusunda araştırmamızlabenzer doğrultuda sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre, çalışma grubundaki ebeveynlerin okul yönetiminden memnun olma durumu 4,06 ortalama ile "katılıyorum" şeklindedir. Ebeveynlerin öğretmenlerden memnun olma durumu 4,45 ortalama ile "kesinlikle katılıyorum" şeklindedir. Ayrıca, ebeveynler 3,48 ortalama ile "katılıyorum" düzeyinde okulun fiziki olanaklarından memnun olduğunu, 3,83 ortalama ile "katılıyorum" düzeyinde okuldaki sosyal etkinliklerden memnun olduğunu belirtmiştir. İlkokul dönemi çocukların sosyal gelişimi açısından kritik dönemlerden biridir. Ebeveynler çocuklarının olumlu niteliklere sahip bir okul ortamında sosyalleşmesini önemsemektedir. Bu durum ebeveynlerin okul tercihlerini de etkileyebilmektedir. Ebeveynlerin okul ortamına ilişkin memnuniyet düzeyinin yüksek olmasının okulu tercih etme nedenleriyle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Gültekin ve Kılıç (2014) yaptıkları araştırmada çocuğun ödevlerini takip etme ve yardım etme konusunda araştırmamıza benzer sonuçlar elde etmiştir. Buna göre, anne babaların %74,4'ü çocuklarının ödevlerine yardım ettiklerini belirtmiştir. Anne babanın, çocuğun ödevlerini zamanında ve doğru bir biçimde yapması için onu teşvik etmesi; düzenli olarak yaptığı ödevleri kontrol etmesi; ders çalışması ve ödevlerini yapması konusunda onu sürekli olarak uyarmaması; çocuğun yapması gereken ödevleri kendilerinin yapmaması; öğretmenleriyle çocuğun durumuyla ilgili sık sık görüşmesi gibi hususlar önem taşımaktadır (Uslu, 2005: 126). Anne babalarla okul arasında düzenli ve etkili bir iletişim kurulması çocuğun okul ortamındaki gelişimini ve sosyalleşmesini destekleyen ilk aşamalardan birisidir. Bu aşamadan sonra anne babaların okul ortamına katılımınınsağlanmasıönem taşır. Anne babaların okul ortamına katılımı doğrudan sağlanabileceği gibi, ev ortamında çocukların ödevlerine yardımcı olma gibi çocuğun okul hayatıyla ilgili sorumluluklar üstlenmesi sağlanarak da gerçekleştirilebilir (Çobanoğlu, Badavan, 2016: 127). Anne babanın çocuğunun okul hayatını yakından takip etmesinin, çocuğun okulda başarılı olması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Çocuğun derslerden aldığı notlar, onun okul başarısıyla ilgili somut göstergelerdir. Anne babanın çocuğunun derslerden aldığı notları takip etmesi onun başarısı açısından önem taşımaktadır.

Araştırmamızda çocuğunun başarılı bir öğrenci olduğunu belirten anne babaların daha yüksek oranla çocuğunun okuldaki sosyal etkinliklere katıldığını ifade ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların akademik açıdan başarılı olmasının yanı sıra sosyal açıdan da aktif olması gelişimlerine katkı sağlamaktadır. Sosyal etkinlikler çocuğun ilgi ve yeteneklerini keşfetmesine imkan tanır ve çocuğun gelişimini çok yönlü bir biçimde destekler. Ekici, Bayrakdar ve Uğur (2009), yaptıkları çalışmadakatılımcıların %67.7'sinin ders dışı etkinliklerin öğrencilerin akademik başarılarını olumlu etkilediği yönünde görüş bildirdiğini tespit etmiştir. Buna göre, okuldaki sosyal etkinliklere katılımın öğrenci başarısı üzerindeki etkisine ilişkin olumlu bir bakış açısına sahip olunduğu söylenebilir.

Araştırmada okulun çocuğun sosyal hayatındaki rolünü ortaya çıkartan diğer sonuçlar ise şöyledir: Anne babaların okulla ilgili sorunların çocuklarıyla yaşadıklarını ifade ettikleri ilk 5 sorun içerisinde yer aldığı belirlenmiştir.Anne babaların tamamına yakınının çocuğunun ders çalışma konusundaki kurallara uymasını istediğini ifade ettiği ve ayrıca çocuğun ders çalışması konusundaki kuralların anne babaların aile içerisinde çocuğunun uymasını en çok istediği 5 kural içerisinde ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Anne babaların yarısından fazlasının çocuğuyla ders çalıştığını ifade ettiği ve ayrıca çocuğuyla ders çalışmanın genel toplam açısından anne babaların çocuklarına ayırdıkları zaman dilimi içerisinde birlikte en çok yaptıkları 3 etkinlik içerisinde yer aldığı belirlenmiştir. Anne babaların çoğunun çocuğunun evde geçirdiği zaman dilimi içerisinde en çok meşgul olduğu faaliyetlerden birisinin ders çalışmak olduğunu ifade ettiği ve ayrıca çocuğun ders çalışmasının anne babaların çocuklarının evde geçirdikleri zaman dilimi içerisinde en çok meşgul olduklarını ifade ettiği 3 faaliyet içerisinde yer aldığı ortaya çıkmıştır. Anne babaların araştırmaya konu olan ve kardeşi olan çocukların az bir bölümünün çoğunlukla kardeşleriyle ders çalışarak vakit geçirdiklerini ifade ettiği görülmüştür. Anne babaların yarısından azının çocuğunun arkadaşlarıyla çoğunlukla ders çalışarak vakit geçirdiğini ifade ettiği; çocuğun cinsiyetine göre anne baba görüşlerinin farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Anne babaların çoğunun çocuğunun interneti derslerini araştırmak amacıyla kullandığını ifade ettiği ve ayrıca anne babaların çocuğunun interneti en çok derslerini araştırmak ve oyun oynamak amacıyla kullandığını ifade ettiği görülmüştür. Anne babaların çoğunun çocuğun bilgisayarlı ve televizyonlu bir dünya içerisinde aşırı zaman geçirmesinin çocuğun ders çalışma zamanının kısıtlanmasına neden olacağını ifade ettiği ve ayrıca anne babaların çocuğun bilgisayarlı ve televizyonlu bir dünya içerisinde aşırı zaman geçirmesinin en çok çocuğun ders çalışma zamanının kısıtlanmasına neden olabileceğini ifade ettiği ortaya çıkmıştır. Anne babaların en çok müdahale edeceklerini ifade ettiği 4 konu içerisinde çocuğun okul seçimine müdahale ve çocuğun meslek seçimine müdahalenin yer almadığı görülmüştür. Anne babaların çoğunun araştırmaya konu olan çocukların çoğunlukla okul ortamından arkadaş edindiğini ifade ettiği görülmüştür. Anne babaların az bir bölümünün çocuğunun temel dini bilgilerini okuldan öğrendiğini belirttiği ortaya çıkmıştır. Anne babaların tamamına yakınının çocuğunun iyi bir eğitim almasını istediğini ifade ettiği ve ayrıca çocuğun iyi bir eğitim almasının anne babaların çocuklarıyla ilgili ilk 3 beklentisi içerisinde yer aldığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar ışığında okul etkeninin çocuğun sosyal hayatında belirgin bir etkisi olduğu söylenebilir. Gerek çocuğun sosyalleşmesinde gerekse ebeveynçocuk etkileşiminde çocuğun okul hayatı ile ilgili konuların önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla okul, eğitimöğretim rolünün yanı sıra, aile içi kurallar, ebeveynlerin çocuktan beklentileri ve çocuğun gündelik hayatı üzerinde de önemli bir role sahiptir.

Araştırmada, çocukların okuldaki sosyal etkinliklere katılımı ile aile tipi arasındaki ilişki de incelenmiş ve çekirdek ailelerden gelen çocukların okuldaki sosyal etkinlik-

lere katılım yüzdesinin, geniş veya parçalanmış ailelerden gelen çocuklara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Aslan ve Arslan Cansever(2007)'in araştırmasında da benzer bir sonuca ulaşıldığı belirlenmiş ve çekirdek ailelerden gelen çocukların, okuldaki sosyal etkinliklere katılım yüzdesinin diğer aile tiplerinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Yapılan bazı çalışmalarda ise aile tipi etkeninin yanı sıra ebeveynlerin çocuklarının eğitimine katılma durumunun sahip olunan çocuk sayısına göre farklılaştığı belirlenmiştir. Tümkaya (2017: 95)'nın yaptığı çalışmada, tek çocuklu ebeveynlerin diğer ebeveynlere oranla çocuklarının eğitimine daha fazla katıldıkları tespit edilmiştir. Çekirdek ailelerde, özellikle de tek çocuklu ailelerde, aile içi etkileşim imkanı daha fazladır. Diğer aile tipleriyle kıyaslandığında, çekirdek ailelerde anne babanın çocuğuyla yakından ilgilendiği ve ona daha nitelikli zaman ayırabildiği görülmektedir. Bu durumun, çocuğun sosyal etkinliklere katılmasında da etkili olduğu düşünülmektedir. Çocuğun okuldaki sosyal etkinliklere katılımının hem sosyalleşmesi hem de okul başarısı açısından olumlu etkileri olduğu bilinen bir gerçektir. Anne babanın çocuğuyla yakından ilgilenmesi, çocuğunu sosyal etkinliklere yönlendirmesi ve onu sosyal etkinliklerinde desteklemesi çocuğun gelişimine olumlu katkılar sağlar.

- Araştırmada elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak şu önerilerde bulunulabilir:
- Çocuk sosyolojisi adı altında yapılmış olan araştırmalar ülkemizde oldukça sınırlı sayıdadır. Ülkemizde çocuk sosyolojisiyle ilgili araştırmaların artırılması ve çocukluk döneminin çok yönlü olarak araştırılmasının çocuğun okul ortamında sağlıklı bir sosyalleşme süreci yaşayabilmesi için gerekli koşulların sağlanması konusunda ipuçları elde edilmesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.
- Çocuğun kişiliğinin, özgüveninin ve yeteneklerinin gelişmesinde, sosyal etkinliklere katılımın etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla, okulların çocuklara daha fazla sosyal etkinlik imkanı tanımasının ve çocukları uygun etkinliklere yönlendirmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.
- Çocuğun okulda sağlıklı bir sosyalleşme sürecinden geçmesi ve sağlıklı bir kişilik geliştirebilmesi konusunda anne baba önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla anne babaların okulla iletişimde aktif bir rol üstlenmesinin faydalı olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Adıgüzel, O. C., Ergünay, O., Dalioğlu, S. T. (2016). İlkokulların Günümüz ve Gelecekteki İşlevlerinin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerine Dayalı Olarak İncelenmesi. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 7(4), 396-421.
2. Anastasiu, I. (2011). Family and School Understood as Agents of Socialization. Euromentor Journal, 2(2), 1-7.
3. Aslan, N. ve Arslan Cansever, B., (2007), "Okuldaki Sosyal Etkinliklere Katılımda Ebeveyn – Çocuk Etkileşimi (Kültürlerarası Bir Karşılaştırma)", Ege Eğitim Dergisi, 8 (1): 113 – 130.
4. Bozkurt, V. (2014). Değişen Dünyada sosyoloji: temeller-kavramlar-kurumlar. Bursa: Ekin Kitabevi.
5. Çalık, T., Sezgin, F. (2005). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. Kastamonu Eğitim Dergisi, 13(1), 55-66.
6. Demir Gürdal, A. (2015), Çocuklar, Çocukluk ve Sosyoloji, L. Eraslan içinde, Farklı

Perspektiflerden Çocukluk ve Sosyolojisi(39-54) Ankara: Vize.

7. Dirik, S. (2016). İlkokullarda Veli Memnuniyeti. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tezsiz Yüksek Lisans Projesi.
8. Ekici, S., Bayrakdar, A., & Uğur, A. O. (2009). Ortaöğretim kurumlarındaki yöneticilerin ve öğrencilerin ders dışı etkinliklere bakış açılarının incelenmesi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(1), 430-444.
9. Elkin, F., (1995), Çocuk ve Toplum (Çocuğun Toplumsallaşması), (Çev.: Nazife Güngör), Ankara: Gündoğan.
10. Eraslan, L. (2015), Çocukluk Sosyolojisine Giriş, L. Eraslan içinde, Farklı Perspektiflerden Çocukluk ve Sosyolojisi (14-38) Ankara: Vize.
11. Frønes, I. (2016). Socialization in Sociological Perspectives. In The Autonomous Child (pp. 11-35). Springer, Cham.
12. Gültekin, M., & Kılıç, Z. (2014). İlköğretimde Çocuğu Olan Ailelerin Çocuklarının Eğitim ve Öğretiminde Karşılaştıkları Sorunlar ve Eğitim Gereksinimleri. Turkish Journal of Social Research/Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 18(2), 85-111.
13. Kaptan, S., (1998), Bilimsel Araştırma İstatistik ve Teknikleri, Ankara: Bilim.
14. Karasar, N., (2003), Bilimsel Araştırma Yöntemi (Kavramlar, İlkeler, Teknikler), Ankara: Nobel.
15. Özdemir, M. Ç., vd. (2003), Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Ankara: Asil.
16. Özkalp, E. (2018). Sosyolojiye giriş. Bursa: Ekin Kitabevi.
17. Özyurt, C. (2016), Çocuk Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi, K. Canatan, E. Yıldırım içinde, Aile Sosyolojisi (155-183) İstanbul: Açılım.
18. Perrino, R. G. (2011). The socialization process and its impact on children and learning. (Erişim Tarihi: 10.09.2018). https://www.nvtutoring.com/wp-content/uploads/2015/06/Socialization-Process-and-its-Impact-on-Children-and-Learning.pdf.
19. Saldana, J. (2013). Power and conformity in today's schools. International Journal of Humanities and Social Science, 3(1), 228-232.
20. Şişman, M., (2005), Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Ankara: Pegem A.
21. Tümkaya, S. (2017). Velilerin Okulda Eğitime Katılım Türlerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26(2), 83-98.
22. Uslu, M., (2005), Anne – Baba Eğitimi, İstanbul: Elit.
23. Yavuzer, H, (2016), Çocuk Psikolojisi, İstanbul: Remzi.
24. Yıldırım, A. ve Şimşek, H., (2000), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin.
25. Zencirkıran, M. (2018). Sosyoloji. Bursa: Dora Yayınları.

CHAPTER 122

KAMU SPOTLARINDAN KALBE GİDEN SİNYALLER: İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNE YÖNELİK KAMU SPOTLARININ ETKİNLİĞİNİN EKG CİHAZI İLE ÖLÇÜMÜ[1]

Bahar GÜRDİN[2]

1 Bu çalışma 21-22 Haziran 2018 tarihlerinde Gaziantep'de gerçekleştirilen III. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulan "İş Sağlığı ve Güvenliğine Yönelik Kamu Spotlarinin Etkinliğinin EKG Cihazı Yardimiyla Ölçümü" adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

2 Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi - Kuyucak Meslek Yüksekokulu

GİRİŞ

İş Sağlığı ve Güvenliğine yönelik 6331 sayılı kanunun amacı; "işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi için işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerini düzenlemektir".

Bu bağlamda gerek işverenlerin gerekse çalışanların yükümlülük ve haklarından haberdar olmaları için iş sağlığı ve güvenliğine yönelik çeşitli kamu spotları yayınlanmaktadır.

İş sağlığı ve güvenliğine yönelik farkındalığı artırmak amacıyla oluşturulmuş olan kamu spotlarının bireyler üzerindeki etkisinin incelenmesi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Katılımcıların iş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotlarına yönelik düşüncelerine ulaşmak amacıyla vri toplama yöntemlerinden mülakat yöntemine başvurulmuştur. EKG'nin ise bireylerin kalp ritmini ölçen bir cihaz olmasından ve kalp ritmindeki değişikliklerin bireyler üzerinde bilinçaltlarına nazaran daha etkili olacağından yola çıkılarak iş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotlarının etkinliğini ölçmek için uygun bir deneysel yöntem olduğu düşünülmüş, veri toplama ve analiz yöntemlerinden biri olarak belirlenmiştir.

Kamu Spotu

Ülkemizde kamu kurumları ve sivil toplum örgütlerince kamu yararı güdülerek gerek kamu gerekse özel televizyon kanallarında ücretsiz bir şekilde kamu spotları yayınlanmaktadır.

Kamu yararı güdülerek yayınlanan Kamu Spotları; Kamu Spotları Yönergesinin 3(b) maddesine göre "kamu kurum ve kuruluşları ile dernek ve vakıf gibi sivil toplum kuruluşlarınca hazırlanan veya hazırlatılan ve Üst Kurul tarafından yayınlanmasında kamu yararı olduğuna karar verilen bilgilendirici ve eğitici nitelikteki film ve sesler ile alt bantları…"dır.

Direkt olarak kamu yararı amacı güden bu çabalar, çocuk gelişimi, toplum sağlığı, eğitim-öğretim, kadın hakları, insan hakları, tüketici hakları, doğa ve çevreyi koruma, vs. gibi konularda karşımıza çıkmaktadır.

İş Sağlığı ve Güvenliğine yönelik oluşturulan kamu spotları vasıtasıyla işçilerin karşılaşabileceği sorunlar görsel ve işitsel hale getirilerek sonuçlar daha çarpıcı bir şekilde anlatılmaya çalışılmaktadır.

Duygular ve Hisler

Her türlü duygu ve his, bugün bildiğimiz kadarıyla beynimizden kaynaklanır. Kalp ve diğer beden bölümleri bunu "hissetmemizi" sağlayan aracılardır. Beynimizin içinde olan bitenleri hissedemeyiz, zira beyin kendi duyuları olmayan, kesince bile acımayan bir organdır. Ama duyguları oluşturduktan sonra bedene gönderdiği sinyaller sayesinde biz bu duyguları hissederiz. O nedenle her duygunun bedene yansıma şekli farklıdır (Canan, 2018). Beyinden gelen sinirsel uyaranların etkisiyle kalpte meydana gelen elektriksel aktivite sonucu oluşan hislerin duygu merkezi beyinden kalbe aktarım sürecine aşağıda kısaca değinilmiştir.

Vücudumuzun duygu merkezi olan ve beynin ön-orta kısmında yer alan bir bölge olan Limbik Sistemin birçok bileşeni mevcuttur. Burada, talamus, amygdala ve

hippocampus gibi yapılar vardır. Bunlar kendi aralarında ve diğer beyin bölgeleriyle ortaklaşa çalışarak, "*duygu merkezimizi*" teşkil ederler. Limbik Sistem amygdala, hippocampus, forniks ve parahippocampus, talamus, hipotalamus, cingulate gyrus, beyin sapı, tegmental bölge, septum pellucidum (bölme), prefrontal bölgeden oluşmaktadır (Özdikici, paragraf:1).

Limbik sistemde; dostluk, sevgi, şefkat, korku, heyecan, öfke, kızgınlık gibi duygularımızın merkezi amygdaladır. Tehlikeler karşısında vücudumuzu harekete geçiren amygdala, çoğunlukla korku merkezi olarak tanınır. Uyarılınca korku ve heyecan oluşur; insan alarma geçer; kavgaya ve kaçmaya hazırlanır (Özdikici, paragraf: 4)

Uyaranlar sonucu sempatik sistem aktive olarak kalbin atış hızında artışa sebep olur.

EKG (Elektrokardiyogram) Cihazı

Nöropazarlama sınırlarının dışına çıkılarak tüketici davranışlarının ölçümüne odaklanılan çalışmada; duyguların sinirler yoluyla hissedilememesinden yola çıkılarak kalbin elektriksel aktivitesiyle meydana gelişine yönelik bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Kalp kaslarının kasılması ile üretilen elektrik potansiyellerinin değişimine elektrokardiyogram (EKG), bu değişimlerin zamana karşı çizdirilerek kaydedilmesine elektrokardiyografi ve elektrokardiyografi sırasında kullanılan bir nevi geliştirilmiş galvanometre olan aygıta ise elektrokardiyograf denir (Eşme, 2006: 22).

Tanı amaçlı kullanılan EKG işaretleri insan vücudu üzerinde algılanılabilen ve kalbin elektriksel aktivitesinin sonucu olarak ortaya çıkan belli tipteki biyolojik işaretlerdir (Yazgan ve Korürek, 1996: 386'dan akt. Türker ve Kutlu, 2012: 449).

Cihazın çalışma prensibini kalpte oluşan elektriksel olayların (kalbin ritmini, frekansını, kalp atışlarının ritmini, yayılmasını ve reaksiyonun tekrar yok olması) kayıt altına alınması oluşturmaktadır. Kollara, bacaklara ve göğsün kalbe yakın olan bölgelerine yerleştirilen elektrotlar vasıtasıyla kayıt işlemi gerçekleştirilmektedir. Bu elektrotlar ile kaydedilen sinyaller kablolar ile EKG cihazına aktarılmaktadır (Yapıcı vd., 2018: 102).

Kalbin elektriksel aktivitesini kaydeden ve bu evrede herhangi bir elektriksel uyarı göndermeyen EKG çekiminde herhangi bir risk bulunmamaktadır (Kılıç, 2011).

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu kısımda araştırmanın amacı, evreni ve örneklem büyüklüğü ile veri toplama ve analiz yöntemlerine değinilmiştir.

Araştırmanın Özgünlüğü

Duygular ve bu doğrultuda bireylerin verdiği tepkilerin gözlemlenmesi üzerine gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında genellikle beyinden elde edilen sinirsel uyaranların ön planda olduğu ve MR, FMRI, EEG gibi cihazların kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmada beyin tarafından duygular oluşturulduktan sonra kalbe gönderilen sinyaller sonucunda oluşan elektriksel aktiviteden elde edilen hislerin (kalp atış hızındaki artış ve azalış) ölçümü EKG cihazı yardımıyla kaydedilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Kamu yararı amacıyla karşılığında hiçbir ücret almaksızın gerek kamu kuruluşlarınca gerek sivil toplum örgütlerince gerekse kamu/özel televizyon kanallarınca zaman, emek ve para harcanarak hazırlanan ve yayınlanan kamu spotlarının, istenilen amaca uyup uymadığının ve etkinlik derecelerinin belirlenmesi bu doğrultuda çalışmalar başarılıysa devam edilmesi istenilen başarı elde edilmediyse gerekli düzenlemelerin yapılması ve önlemlerin alınması gerekmektedir.

Bu doğrultuda gerçekleştirilen çalışmanın amacı; (1) iş güvenliği ve sağlığına yönelik kamu spotlarının izleyenler açısından etkinlik derecesini ölçmek, (2) amacına ne derece ulaştığını saptamak, (3) etkinliğin sağlanması veya artırılması için gerekli olan içerik unsurlarını ve süreyi belirlemektir.

İş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotlarının mevcut/potansiyel çalışanlar açısından ne derece etkin olduğunun belirlenmesi gerekliliğinden yola çıkılarak gerçekleştirilen çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

- İstenilen hissi oluşturabilmeleri açısından kamu spotlarının yayınlanma süresi yeterli midir?
- İstenilen hissi oluşturabilmeleri açısından kamu spotlarının içerikleri yeterince ikna edici midir?
- Kurgulanan senaryo tüketicide gerçeklik hissi oluşturmakta mıdır?
- Mevcut ve potansiyel çalışanlar kamu spotundan ne derece etkilenmektedir?
- Mevcut ve potansiyel çalışanlar kamu spotunda yer alan kazalarda, hangi unsurları dikkate almaktadırlar?

Araştırmanın Evreni ve Örneklem Büyüklüğü

Araştırmanın evrenini Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Kuyucak Meslek Yüksek Okulunda öğrenim gören 398 öğrenci oluşturmaktadır.

Hastane ortamında gerçekleştirilen deneye, Kuyucak MYO öğrencilerinden gönüllü olarak 15 erkek, 15 kız öğrenci katılmıştır.

Katılımcılar EKG cihazına bağlanmadan önce cihazın herhangi bir zararının olmadığı ve vücuda elektriksel hiçbir akım gitmeyeceği konusunda bilgilendirilmiştir. Ardından katılımcıların her birine "Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu" imzalatılmıştır.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Deneyin hastane ortamında gerçekleştirilmesi ve EKG cihazının deney için kullanılmasının sadece belirli saat dilimlerinde mümkün olması araştırmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Katılımcılardan elde edilen verilerin herhangi bir sapma göstermemesi için kardiyovasküler sorunu olmayan ve buna bağlı ilaç kullanmayan öğrencilerin seçilmesi de araştırmanın ikinci kısıtını oluşturmaktadır. Hastanenin deney için uygun gördüğü saat diliminin katılımcıların ders saatleriyle uyuşma durumu da araştırmanın diğer bir kısıtıdır.

Tüm bu kısıtlamalar altında araştırma 01.05.2018-31.05.2018 tarihleri arasında uygun olan öğrencilerden 15 kız 15 erkek öğrenci araştırmanın kapsamına alınmıştır.

Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Çalışmanın veri toplama ve analiz kısmında, nöropazarlama analiz yöntemlerinden biri olan fMRI, MR, EEG'ye başvurulmamasının sebebi bireylerin bilinçaltındaki tepkileri fizyolojik olarak farkına varamamasıdır. Bireyler genellikle kalp atış hızındaki, nefes alıp verme sıklığındaki, terlemede, nabız atışındaki artışlardan direkt olarak etkilenmekte ve bu tepkilere maruz kaldıklarında olayın vahametini daha çok anlamaktadırlar. Dolayısıyla hislere ulaşılabilmesi açısından deneysel bir yöntem olan ve kalpte meydana gelen elektriksel aktiviteyi ölçmeye yarayan EKG (Elektrokardiyografi)'ye başvurulmuştur.

Çalışmada üç tür veri toplama yönteminden yararlanılmıştır. Öncelikle katılımcılara izletilecek olan kamu spotu videolarının belirlenmesi için doküman analizi gerçekleştirilmiştir. Pre-test ve post-testler vasıtasıyla uygulanan ikinci veri toplama yöntemi ise "mülakat yöntemi"dir; üçüncü veri toplama yöntemi ise EKG cihazının yardımıyla gerçekleştirilen "deneysel yöntem"dir.

Fen bilimlerinin kullanmış olduğu veri toplama yöntemlerinden biri olan deneysel yöntem toplum bilimlerinde de kullanılmaktadır. Toplum bilimlerinde deney, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etki veya yönünü ortaya koymak amacıyla koşulları deneyi yapan tarafından hazırlanarak bir varsayımı sınamaya yarayan veri toplama yöntemidir (İslamoğlu, 2003: 99).

Gerçekleştirilen çalışmada katılımcılara izletilen kamu spotlarına ilişkin görüşlerini belirtmeleri için yapılandırılmış mülakat formu ile açık uçlu sorular sorulmuştur.

Deneysel yöntemde ise katılımcılara, toplamda 2.16 dakika süren dört adet iş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotu izletilmiş ve EKG cihazı yardımıyla katılımcıların kalplerinde oluşan elektriksel aktivite ölçülmüştür.

01.05.2018-31.05.2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen çalışmada, 15 adet kız 15 adet erkek öğrenciye hastane ortamında; (1) herhangi bir iş yerinde gerekli eğitim alınmazsa (2) iş sağlığı ve güvenliğine yönelik uyarılara uyulmazsa (3) iş ile ilgili anlaşılmayan bir durumda konunun uzmanına sorulmazsa ya da uzmandan yardım istenilmezse çalışanların ne gibi sıkıntılarla karşılaşılabileceğine yönelik, yabancı ülkelerde yayınlanan dört adet kamu spotu izlettirilerek EKG cihazı ile ölçüm gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılara izletilen kamu spotları yabancı ülkelerden seçilmiştir. Çünkü çeşitli kanallardan alınan uyaranlar öncelikle beynin prefrontal korteksine (ön lobuna) gitmekte ve daha öncesinden böyle bir tepkiyle karşılaşılıp karşılaşılmadığının sorgulanması için sinyallerin motor kortekse gönderilmektedir. Eğer daha önceden alışık olunan bir uyaran olmadığı algılanırsa ATP (hücresel enerji) kullanımı artar buna bağlı olarak oksijen ihtiyacı artar ve oksihemoglobin düzeyinde artış azalışlar saptanarak hemodinamik yanıt elde edilir (Gürdin, 2016: 7). Dolayısıyla beyinden kalbe daha verimli sinyallerin ulaşması için katılımcıların daha önce hiç karşılaşmadıkları kamu spotları tercih edilmiştir.

Analiz

Çalışmada gerçekleştirilen pre-testte yöneltilen sorulara katılımcıların vermiş olduğu cevaplardan iş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotlarının etkili olmadığı, etkilenebilmeleri için o spotun gerçekleri yansıtacak bir senaryoya sahip olması, mutlaka kan, uzuv kaybı, vs. gibi yaşanacak acı ve kayıpların yansıtılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Türkiye'de gerçekleştirilen kamu spotlarında ise kolu kırılan, ölen

adamların olayın arkasından ayağa kalkıp işverene laf atarcasına konuştuğu ve bunların hiçbirinin gerçekleri yansıtmadığını dile getirmişlerdir. Dolayısıyla komik olduğu ve basit senaryolarla kurgulanan kamu spotlarının etkilemekten çok itici ve rahatsız edici olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca bu kamu spotlarını izleseler bile haklarının ve başvuracakları hukuki yolların ne olduğunu bilmediklerini, iş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotlarının bu konuda yeterli bilgiyi sağlayamadığını ifade etmişlerdir.

Katılımcılar iş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotlarını sık sık değil de çok nadir gördüklerini, neredeyse hiç hatırlamadıklarını dile getirmişlerdir. Dolayısıyla katılımcılarda iş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotlarının uzun süreli bir etki veya kalıcı izler bırakmadığı düşüncesi hâkimdir.

Pre-testten sonra EKG cihazına bağlanan katılımcılara dört adet iş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotu izletilmiştir. Cihazdan elde edilen verilerde katılımcıların kalp ritimlerinde ciddi değişmeler gözlenmemiştir.

Y Kuşağında bulunan katılımcıların organ kaybı, kan, ölüm vs. içeren filmlere, oyunlara vs. ye alışkın olması dolayısıyla kamu spotlarının istenilen korkuyu oluşturamayacağı anlaşılmıştır.

Katılımcılara izletilen kamu spotlarından sonra yöneltilen post-testlerde de katılımcılar izledikleri kamu spotlarından çok fazla etkilenmediklerini dile getirmişlerdir.

Katılımcılara neden etkilenmedikleri sorulduğunda ise Testere vb. filmlerle Counter Strike tarzı oyunlarda bunlardan daha fazla kan, uzuv kaybı ve ölüm gibi olaylarla karşılaştıkları ve onların daha gerçekçi bir şekilde kurgulandıklarını dile getirmişlerdir.

Katılımcılardan kamu spotlarını en çok etkilendiklerinden en az etkilendiklerine doğru sıralamaları istenildiğinde;

- Kolu kitap makinesine sıkışan genç
- Gözüne çivi saplanan genç
- Bant sistemine kolu sıkışan adam
- Ekmek dilimleme makinesinde parmağı kopan olacak şekilde dört kamu spotunu sıralamışlardır.

SONUÇ

İş Sağlığı ve Güvenliğine yönelik kamu spotlarının gerçek/potansiyel çalışanlarda oluşturduğu/oluşturacağı etkiyi ölçümlemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada doküman analizi, mülakat yöntemi ve EKG cihazına başvurulmuştur.

Katılımcıların mülakat formuna verdikleri cevaplarla EKG cihazı ölçümlerinden elde edilen veriler arasında bir uyum gözlenmiştir.

Katılımcıların mülakat formundaki pre-teste verdikleri cevaplarda, daha önce izledikleri iş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotlarından etkilenmediklerini ifade etmişlerdir. Ardından Türkiye'de yayınlanmayan yabancı kaynaklı kamu spotları katılımcılara izletilmiştir. Bu esnada gerçekleştirilen EKG ölçümünün sonuçları da katılımcıların pre-teste verdikleri cevapları desteklemektedir.

Kamu spotlarını izledikten sonra katılımcıların post-testlere verdikleri cevaplardan elde edilen sonuçlar da EKG ölçümlerini destekler niteliktedir. Yani katılımcılar daha önce maruz kalmadıkları iş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotlarından da etkilenmemişlerdir.

Tüm bu verilerden yola çıkarak iş sağlığı ve güvenliğine yönelik kamu spotlarının;

- Yayın süresinin daha uzun tutulması
- Sık sık gösterime sunulması
- Daha gerçekçi ve mantıklı bir kurguyla (gerçek/potansiyel çalışanların zihinlerini hafife almayacak şekilde) tasarlanması

- Bu önlemlerin alınmaması durumunda yaşanacak kayıp ve acıların açık bir şekilde ortaya konulması
- Bu kazaların nasıl önleneceği ve kazayla karşılaşılması durumunda neler yapılması gerektiğinin net bir şekilde yansıtılması
- Kişilerin iş sağlığı ve güvenliğine yönelik hakları ve gerektiğinde başvurabilecekleri hukuki yollar konusunda da bilgilendirme yapması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

EK 1. EKG Cihazı Ölçümü Esnasında İzlettirilen Kamu Spotlarından Kareler

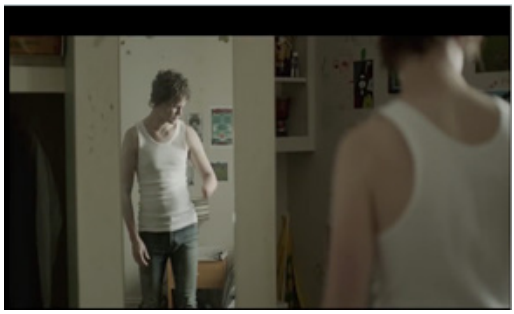

EK 2. BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU

Katılmama İlişkin Bilgiler Konusunda Gizlilik Sağlanabilecek Midir?

Size ait tüm tıbbi ve kimlik bilgileriniz gizli tutulacaktır ve araştırma yayınlansa bile kimlik bilgileriniz verilmeyecektir, ancak araştırmanın izleyicileri, yoklama yapanlar, etik kurullar ve resmi makamlar gerektiğinde tıbbi bilgilerinize ulaşabilir. Siz de istediğinizde kendinize ait tıbbi bilgilere ulaşabilirsiniz.

Çalışmaya Katılma Onayı:

Gizlilikle ilgili metni okudum ve çalışmayla ilgili bilgileri sözlü olarak dinledim. Aklıma gelen tüm soruları araştırıcıya sordum, yazılı ve sözlü olarak bana yapılan tüm açıklamaları ayrıntılarıyla anlamış bulunmaktayım. Çalışmaya katılmayı isteyip istemediğime karar vermem için bana yeterli zaman tanındı. Bu koşullar altında, bana ait tıbbi bilgilerin gözden geçirilmesi, transfer edilmesi ve işlenmesi konusunda araştırma yürütücüsüne yetki veriyor ve söz konusu araştırmaya ilişkin bana yapılan katılım davetini hiçbir zorlama ve baskı olmaksızın büyük bir gönüllülük içerisinde kabul ediyorum. Bu formu imzalamakla yerel yasaların bana sağladığı hakları kaybetmeyeceğimi biliyorum.

Bu formun imzalı ve tarihli bir kopyası bana verildi.

GÖNÜLLÜNÜN		İMZASI
ADI & SOYADI		
ADRESİ		
TEL. & FAKS		
TARİH		

EK 3. YAPILANDIRILMIŞ MÜLAKAT FORMLARI

EK 3.1. Pre-Test

Soru 1. Daha önce hiç iş kazalarına yönelik kamu spotlarıyla karşılaştınız mı?

Soru 2. Karşılaştıysanız bu kamu spotlarından etkilendiniz mi?

Soru 3. İş kazalarına yönelik bir kamu spotunun sizi etkilemesi için neleri içermelidir?

EK 3.2. Post-Test

Soru 1. Size izletilen kamu spotlarından etkilendiniz mi?

Soru 2. Etkilendiyseniz sizi en çok etkileyen kamu spotu hangisiydi?

Soru 3. Sizi etkileyen kamu spotlarını en çok etkilendiğinizden en az etkilendiğinize doğru sıralayınız.

KAYNAKÇA

1. Canan, S. (2018). "Duygular Kalpte mi Beyinde mi?". https://npistanbul.com/duygular-kalpte-mi-beyinde-mi (Erişim Tarihi: 12.10.2018)
2. Eşme, E. (2006). "Uzaktan Kontrol Edilebilen Bir Kalp Cihazı Tasarımı". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
3. Gürdin, B. (2016). "Sigara Karşıtı Televizyon Reklamlarında Kullanılan Korku Çekiciliği Faktörü Etkinliğinin Beyin Görüntüleme Tekniği ile Ölçümü". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
4. İslamoğlu, A. H. (2003). "Bilimsel Araştırma Yöntemleri". 2. Baskı. Beta Basım Yayın, İstanbul.
5. İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatı, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6331.pdf (Erişim Tarihi: 11.10.2018).
6. Kamu Spotları Yönergesi https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/45579?AspxAutoDetectCookieSupport=1 (Erişim Tarihi: 11.10.2018).
7. Kılıç, H.D. (2011). "Elektrokardiyografi (EKG) Nedir?". https://www.meltemhastanesi.com/haber/elektrokardiyografi-ekg-nedir_479.html (Erişim Tarihi: 14.10.2018).
8. Özdikici, M. "Beyinde His Dünyamızın Merkezi" http://millivicdan.org/makale-bey%C4%B0nde-h%C4%B0s-dunyamizin-merkez%C4%B0--326.html (Erişim Tarihi: 16.10.2018).
9. Türker, G. F. ve Kutlu, A. (2012). "Giyilebilir EKG Uygulaması ve Kullanılabilir Kablosuz İletişim Teknolojilerinin Karşılaştırılması", Akademik Bilişim 2012. ss: 449-457. https://ab2012.usak.edu.tr/ab2012bk.pdf (Erişim Tarihi: 14.10.2018).
10. Yapıcı, İ. Ş., Işık, B. ve Uzun, R. (2018). "Kablosuz Elektrokardiyogram". Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi. Cilt: 6, Sayı: 1. ss.101- 107.
11. https://www.youtube.com/watch?v=N4iI_scgSUQ&list=PLuSmyPRhE5SgeGsljWFZubkt1-6n2xwuq&index=7
12. https://www.youtube.com/watch?v=BahXdWBc7LM&index=9&list=PLuSmyPRhE5SgeGsljWFZubkt1-6n2xwuq
13. https://www.youtube.com/watch?v=jhkxmMkwi4Q&index=9&list=PLuSmyPRhE5SgeGsljWFZubkt1-6n2xwuq&t=0s
14. https://www.youtube.com/watch?v=-Ekaig2pJAo&list=PLuSmyPRhE5SgeGsljWFZubkt1-6n2xwuq&index=10

CHAPTER 123

TÜRK TELEVİZYON REKLAMLARINDA SPİRİTÜALİTE[1]

Bahar GÜRDİN[2]

1 Bu çalışma 05-08 Eylül 2018 tarihlerinde Üsküp/Makedonya'da gerçekleştirilen III. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulan "Reklamın Spiritüal Hali" adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

2 Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi - Kuyucak Meslek Yüksekokulu

GİRİŞ

Pazarlamanın en güçlü silahlarından biri olan reklam, ürünlerin ücretli bir şekilde kitle iletişim araçları vasıtasıyla geniş kitlelere tanıtılmasını, hatırlatılmasını ve tüketicilerin alım konusunda ikna edilmesini sağlamaktadır. Son zamanlarda reklamlar eğlendirme, spiritüal duygulara değinme gibi daha etkin yollarla tüketiciye ulaşmaya çalışmaktadır.

Latincede "spiritus" kökeninden oluşan spiritüalite kelimesi nefes – hayatın nefesi (Kale, 2004: 93) anlamına gelmekte ve kısaca maneviyatçılık (tinselcilik, ruhçuluk) olarak ifade edilmektedir. Reklamlarda kullanılan spiritüal unsurlarla da tüketicilerin, maddi ihtiyaçlarının yanı sıra manevi ihtiyaçlarının da giderilmesinde farklı bir stratejiyle dikkatini çekmek ve satın alım dürtülerini ön plana çıkarmak amaçlanmaktadır.

Çalışmada, Reklam Çerçevesinde Spiritüalite - RÇS (The Spirituality in Advertising Framework - SAF) yaklaşımının 16 unsurundan en az birini içeren reklamlar belirlenip katılımcılara sunulmuştur. Veri toplama yöntemi olarak öncelikle doküman incelemesi (reklam videoları) ve analizine başvurulmuştur. Bu yolla araştırmacı tarafından katılımcılara mülakat tekniği ile sunulacak reklamlar belirlenmiştir. Katılımcıların izledikleri reklamlardaki spiritüal temalar hakkında mülakat yöntemiyle görüşleri alınmış ve SPSS 23 paket programıyla verilerin frekans analizi gerçekleştirilmiştir.

Spiritüalite (Maneviyat) ve Din

İçsel benlik duygusu, anlam duygusu, birbirine bağlılık hissi ve öbür dünya kavramı (veya Allah) gibi dört kapsayıcı fikri içeren spiritüalite yani maneviyat; bilinen dünya ve ötesini (bireyin iç benliği ile derinlemesine ve anlamlı bir ilişki kurması) keşfetme ile ilişkilidir (Kale, 2004: 93).

Eckersley (2000: 18) spiritüalitenin, yaşadığımız dünyaya ve evrene olan derinden sezgisel bir bağlılık ya da bağlanma duygusu olduğunu dile getirmiştir. Eckersley, dinleri; belirli bir spiritüal metafor veya metafor dizisi etrafında kurulan sosyal kurumlar olarak görmektedir.

Solomon (2002, xii) ise spiritüalitenin "yaşamın düşünceli aşkından" başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Solomon'a göre spiritüalite sadece İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik gibi dinlerle ve Allah inancı ile sınırlı değildir. Spiritüal olmak için organize olmuş bir dine mutlak bağlılığa gerek yoktur.

Marmor-Lavie vd. (2009: 7) spiritüalite için:

1) Dinden daha geniş olan,
2) Günlük hayatımızın içinde gerçekleşen,
3) En yüksek potansiyelimize ulaşma çabalarımızla ilgilenen,
4) Izdırap ile başa çıkacakları yargılı araçlar sunan ve
5) Anlam kavramının etrafında dönen bir olgudur, demiştir.

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak spiritüalite ile dinin birebir aynı olmadığı fakat aralarında bir ilişki olduğu görülmektedir. Spiritüalite yani maneviyat, Allah ile birebir ilişkiyi temsil ederken din, bu ilişkinin kurulmasında yol gösteren bir aracı konumundadır.

Spiritüalite (Maneviyat) ve Reklam

Spiritülite, bugün toplumumuzda temel bir değerdir ve ürün tüketimi, marka

ilişkileri vs. de dâhil olmak üzere günlük yaşamdaki kararlarda gittikçe daha belirginleşmektedir (Marmor-Lavie vd. 2009: 2). Kotler (1991, 5), toplumda temel bir değer olan spiritüalitenin; pazarlamacıların ve tüketici araştırmacılarının, ihtiyaçların nasıl belirlendiğini bulmaya yönelik merkezi bir kaygısı haline geldiğini ve bunun, bazı temel tatminlerin hissedilen bir mahrumiyet hali olduğunu dile getirmiştir. Moore (1972: 477)'ye göre ise spiritüalizm, kendini, her türlü gizli gelenekten uzaklaştıran ve mistik deneyimin içsel aydınlatmasına değil, ampirik bilimin gözlemlenebilir ve doğrulanabilir nesnelerine karşı hassas bir biçimde kendini bilinçli bir hareket haline getirmiştir.

Ampirik bilimin bir parçası haline gelen spiritüalizm tıp, psikoloji, felsefe vs. gibi alanlarda kendini gösterdiği gibi pazarlamada da etkin bir hal almış ve reklam mesajlarında yerini bulmuştur.

Dolayısıyla spiritüal unsurlara önem veren tüketicilerin özelliklerine de odaklanılmalı ve reklam mesajlarında onlar da hedef alınmalıdır.

Solomon (2002), yaşamımızdaki doğallaşmış ruhaniyeti gösteren bazı ruhsal deneyimlerin, müzik, doğa ya da dans olabileceğini ve bunların hepsinin reklam mesajlarında yaygın olarak kullanıldığını savunmaktadır.

Bazı araştırmalar kitle iletişim çağında reklamın, kiliseler için manevi düşünceleri nasıl tutundurduklarını içeren bir araç olduğunu incelemektedir. Bu, gençlerin -Y Kuşağı gibi- manevi inançlarının oluşumuna ulaşmak ve dâhil olmak için bir reklam ağı oluşturma aracı olarak internet ve blogların bilinçli kullanımını kapsar. Bazı araştırmalar ise kilise hizmetleri, kiliseye üyelik ve bağışçılar ile ilgili tartışmaları, skandalları kitle iletişim araçları aracılığıyla gerçekleştirildiği elektronik kilise kavramını incelemektedir. Ancak, reklamcılıkta spiritüalite teorisine dikkat çekmekle en alakalı olanı, tüketicilerin maneviyat ile reklamcılık ve/veya dini içeriğin reklamcılıkta nasıl kullanıldığını inceleyen araştırmalardır (Marmor-Lavie, 2009:4).

Tüm bunlardan yola çıkarak Marmor-Lavie ve arkadaşları (2009: 7) yayınladıkları "Spirituality in Advertising" adlı çalışmalarında (1) spritiüal (manevi) yatkınlığı olan tüketici karakterizasyonuna (2) reklamda spiritüal (manevi) mesaj karakterizasyonuna platform olabilecek 16 temel fikir ortaya atmışlardır. Böylece 16 unsuru barındıran Sprituality in Advertising Framework (SAF) - Reklam Çerçevesinde Spiritüalite (RÇS) adlı yeni bir kuramsal çerçeve geliştirmişler.

Reklam Çerçevesinde Spiritüalite (RÇS)

Marmor-Lavie ve arkadaşlarının 2009'daki "Spirituality in Advertising" adlı çalışmalarında oluşturdukları RÇS adlı kuramsal çerçevenin 16 unsuru olan "eylem bileşeni, büyük resim, anlık tatminden daha fazlası, yaşamın sürekli irdelenmesi, tüm insanlığın birliği (biz duygusu), başkalarıyla entegrasyon, uzun soluklu yolculuk, ritüelizm, kendini gerçekleştirme, her şey mümkündür, günümüzde ("an"ı) yaşamak, sorumluluk almak, şükran duygusu, dönüşüm, acı çekmek" aşağıda açıklanmıştır (Marmor-Lavie vd., 2009: 8-10):

Eylem Bileşeni: Spiritüal insanlar başkalarının değil kendi vizyonlarının, inançlarının, kurallarının ve deneyimlerinin peşindedirler. Dolayısıyla hayatın anlamını kişisel deneyimleriyle keşfetmeye çalışırlar.

Büyük Resim: Spiritüal insanlar, imkânsız olmasına rağmen hayatın içinde bulunulan durumdan - fiziksel ve ruhsal durum her ne olursa olsun- daha fazlası olduğunu düşünürler.

Egolardan Sıyrılmak (Serbest bırakma/Salıverme): Spiritüal insanlar günlük hayatın kaygılarına maruz kaldıklarında kendilerini egolarından sıyırmaya çalışırlar.

Anlık Hazlardan Daha Fazlası: Spiritüal insanlar yiyecek şeyler, yapılabilecek fiziksel şeyler veya bir aldatmayı temsil eden tüketim gibi anlık tatmin ve uyaranların gerçek doğrular olmadığını dile getirirler. Dolayısıyla hayatın bu limitlerin ötesinde deneyimlenmesi gerektiğini öne sürerler.

Yaşamın Sürekli İrdelenmesi: "Neden" sorusu, spiritüal insan olmanın önemli bir bileşenidir. Spiritüal insanlar, çevrelerini ve hayatlarını her zaman incelerler.

Tüm İnsanlığın Birliği (Biz Duygusu): Spiritüal insanlar ayrışmalardan ziyade diğerleriyle iletişim kurma ve bütünleşmeye odaklanırlar. Bu varsayım tüm varlıkların nihai birliği inanç ve aksiyomuna dayanmaktadır. Çoğu spiritüal gelenek, tüm insanları birbirine bağlayan bir dize olduğuna ve dalgalanma etkisinde olduğu gibi, bir insanın başına gelen her şeyin tüm insanlığı etkilediğini ifade etmektedir.

Başkalarıyla Entegrasyon: Spiritüalite günlük hayattaki etkileşimler yoluyla kendini göstermektedir. Ancak bu günlük hayatımızdaki her etkileşimin spiritüal olduğu anlamına gelmez. Spiritüal bir etkileşim için diğer insanları olumlu yönde etkileyen ve nüfuz eden etkileşimler olmalıdır.

Uzun Süreli Yolculuk: Spiritüal insanlar, spiritüal deneyimlerini hiç bitmeyen sarmal bir seyahat olarak tanımlarlar. Bu inişleri ve çıkışları olan, maddi ve manevi öğeleri olan bir yolculuktur.

Ritüelizm: Ritüelizm, spiritüal prensiplerle örüldüğü sürece insanların uydurabileceği herhangi bir şey olabilir. Birçok spritüal insan; dua ve meditasyon ritüelini kullanır. Spiritüal insanlar meditasyonu; zihni yatıştırmak, odaklanmak, dengeyi geliştirmek ve kendini keşfetmek için içe yönelmenin bir aracı olarak görür.

Kendini Gerçekleştirme: Kendini gerçekleştirme, temel ihtiyaçlar tatmin olduktan sonra ortaya çıkan ve insani ihtiyaçların en üst seviyesinde bulunan ihtiyaçtır. Spiritüal insanlar; anlamlılık, yaratıcılık, özgünlük, başkalarına yardım etme, iyi bir aile, iyi bir kariyer, toplumla iyi ilişkiler ve neşeli olma gibi özellikleri içeren en üst insan potansiyeline ulaşmaya çalışırlar.

Her Şey Mümkündür: Spiritüal insanlar zincirlerini kırmayı yani kendilerini özgür bırakmayı arzu ederler. Bu dünyadaki herhangi bir şey ya da herhangi bir kişi tarafından değil, kendimiz ve şüphelerimizle kısıtlandığımıza inanırlar. Diğer bir deyişle korkularımız ve kaygılarımız, hedeflerimize ulaşmamızı engeller. Böylece, yeterince güçlü bir şey arzu edersek başarabiliriz, rüyalar gerçekliğe dönüşebilir.

Günümüzde ("An"ı) Yaşamak: Doğu felsefeleri, özellikle Budizm, sürekli olarak içinde bulunulan zamanda "an"da yaşamanın önemini vurgulamaktadır. Bu zor bir görevdir çünkü insan aklı her zaman geleceğe ya da geçmişe meraklıdır. Spiritüal insanlar, "an"da yaşamak için meditasyonla uğraşırlar.

Sorumluluk Almak: İnsanlar talihsizlikleri için başkalarını suçlamaya eğilimlidir. Spiritüal insanlar sorumluluk almaya çalışır ve kişisel talihsizlikleri değiştirmeye kararlıdır. Bununla birlikte, suçluluk konusunda enerji tüketmemelidirler. Dolayısıyla spiritüal olmak, eylemlerimizden sorumlu olmakla birlikte onun yüzünden suçluluk duygusu yaşamamaktır.

Şükran Duygusu: Şükran, spiritüal bir varlık olmanın ve hayatın anlamının anlaşılması için esas unsurlarından biridir. Spiritüal insanlar her durumda -acı çekerken bile- minnettar olurlar.

Dönüşüm: Spiritüal insanlar kendilerini araştırmaya başladıklarında fark edilir hale gelen ilk şey değişme ve dönüşme ihtiyaçlarıdır. Bazı spiritüal gelenekler spiritüal dönüşüm gerçekleştirmeyen çoğu insanın yaşamını "ölü" olarak tanımlarlar. Başka bir deyişle insanlar, alışılmış kalıplardan sıyrılarak, kendilerini keşfederek, hayatın ve kendinin farkında olarak yaşarlarsa mutluluğa erişeceklerdir.

Acı Çekmek: Spiritüal insanlar, hayatın iniş çıkışlarının, zirve anlarının ve dip noktalarının olduğunu anlar ve hissederler. Spiritüal olmak, her zaman pozitif hissetmek

veya acıyı göz ardı etmek değildir. Aksine, ızdırap çekmek ve onunla yüzleşmek, spritüal yolu temsil eder. Spiritüal bir yolda seyahat etmek engelleri ve zorlukları beraberinde getirir.

TÜRK TELEVİZYON REKLAMLARINDA SPİRİTÜALİTE

Spiritüal insanların reklamlar yoluyla resmedildiği bu çalışmada amaç spiritüal içerikli reklamlarda verilen duygu ve düşüncenin tüketiciler tarafından ne derece algılandığının belirlenmesidir. Veri toplama yöntemi olarak doküman analizi ve mülakat yöntemine başvurulmuştur. Katılımcılara yöneltilen reklam mesajlarının temelinde yer alan anlamların çözümlenmesi için göstergebilim tekniği kullanılmıştır.

RÇS kapsamındaki spiritüal temalara ilişkin literatür taramasının ardından, başlıkların örneklendirilmesi için gerekli Türk Televizyon reklamları derlenmiştir. 02 – 06 Mayıs 2018 tarihleri arasında "Youtube" internet sitesinde yer alan ve RÇS'ye uygun reklamlar not edilmiştir.

Çalışmanın ana kütlesini Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Kuyucak Meslek Yüksek Okulu'nda öğrenim gören 398 öğrenci oluşturmaktadır. 398 kişi için kabul edilebilir örneklem büyüklüğü Altunışık ve ark. (2007: 127)'nın oluşturduğu tablo doğrultusunda 195 olarak belirlenmiştir. Rastgele seçim yöntemiyle ve gönüllülük esasıyla 200 adet katılımcı çalışmaya destek vermiştir. 05-30 Eylül 2018 tarihleri arasında katılımcılar onarlı gruplar halinde alınmış, spritüal reklamların çerçevesine ilişkin 16 unsur kısaca açıklanmış ve her bir unsurun kısaca tanımının bulunduğu bir liste verilmiştir. Ardından reklamlar izletilmiştir. Mülakatta ise reklamların hangi spiritüal unsuru taşıdığına ilişkin katılımcıların görüşleri, hazırlanan yapılandırılmış mülakat formu ile alınmıştır.

TÜRK TELEVİZYON REKLAMLARINDA SPRİTÜALİTENİN İNCELENMESİ

P&G/Bir Olimpiyat Sporcusu Yetiştirmek:
Nevin YANIT -" Eylem Bileşeni"

Küçükken izlemiş olduğu 2004 Atina Olimpiyatlarında kendine olimpiyatlarda koşma hedefi koyan Nevin YANIT, kendi başarısının vizyonunun, inancının, kurallarının ve deneyimlerinin peşinden koşmuştur. 2010 Avrupa şampiyonasında bu hedefine ulaşan hatta rekor kıran Nevin YANIT'ın başarısını sergileyen reklam filminde RÇS unsurlarından eylem bileşeni ön plandadır.

Gerçekleştirilen mülakatta katılımcıların %41'i (82 kişi) "P&G/Bir Olimpiyat Sporcusu Yetiştirmek: Nevin YANIT" Reklamını RÇS kavramlarından "Eylem Bileşeni" ile ilişkilendirirken %59'u (118 kişi) "Her Şey Mümkündür" ile ilişkilendirmiştir.

Ziraat Bankası Reklamı/Likapa - "Büyük Resmi Görmek"

Çayın yetiştiği topraklarda Karadeniz'de çekilen Likapa reklamında Tahsin isimli genç çay yerine likapayı yetiştireceğini ve bunun çok tutacağını yörenin önde gelenlerine iletmektedir. Fakat kimisi elde kalırsa ne olacağına, kimisi parayı nereden bulacağına kimisi küresel ısınma durumunda ne olacağına ilişkin sorular yöneltmektedir. Tahsin ise her bir sorunun cevabının Ziraat Bankasında olduğunu ifade edecek şekilde soruları yanıtlamaktadır.

Gerçekleştirilen mülakatta katılımcıların % 100'ü (200 kişi) "Ziraat Bankası / Likapa" Reklamını RÇS unsurlarından "Büyük Resmi Görmek" ile ilişkilendirmiştir.

Finansbank Reklamı/Finansçı - "Egolardan Kurtulmak"

Yeni evine taşınan Finansçının, evin kapıcısıyla ve yöneticisiyle olan diyaloglarını içeren reklam filminde, apartman yöneticisindeki aşırı kendini beğenmişliğine karşın Finansçının alçak gönüllüğü ve egolarından sıyrılmışlığı vurgulanmaktadır. Yöneticinin aksine Finansçı için detaylar değil insanların mutluluğu ön plandadır.

Katılımcıların %41'i (82 kişi) "Finansbank/Finansçı" Reklamını RÇS unsurlarından "Sorumluluk Almak"; %26,5'si (53 kişi) de "Büyük Resmi Görmek" ile ilişkilendirirken %23,5'ü (47 kişi) "Egolardan Kurtulmak" ile ilişkilendirmiştir. %9'u (18 kişi) ise "Kararsız" kaldıklarını belirtmişlerdir.

Türkiye İş Bankası Reklamı/Servet Bey'in Tasarruf Hikâyesi – Anlık Hazlardan Daha Fazlası

Cem Yılmaz'ın canlandırdığı Servet karakterinin aldığı ilk parayı har vurup harman savurduğu ve hiçbir birikim yapmaması sonucunda çorba parasını bile ödeyecek parasının kalmadığı ve bulaşık yıkarak borcunu ödemek zorunda kaldığının canlandırıldığı reklam filminde tasarrufun önemi dolayısıyla anlık hazlardan daha fazlasının olduğu vurgulanmaktadır.

Gerçekleştirilen mülakatta katılımcıların % 100'ü (200 kişi) "Türkiye İş Bankası/Servet Bey'in Tasarruf Hikâyesi" Reklamını RÇS unsurlarından "Anlık Hazlardan Daha Fazlası" ile ilişkilendirmiştir.

Ziraat Bankası Reklamı/152. Yıl Reklam Filmi - "Yaşamın Sürekli İrdelenmesi"

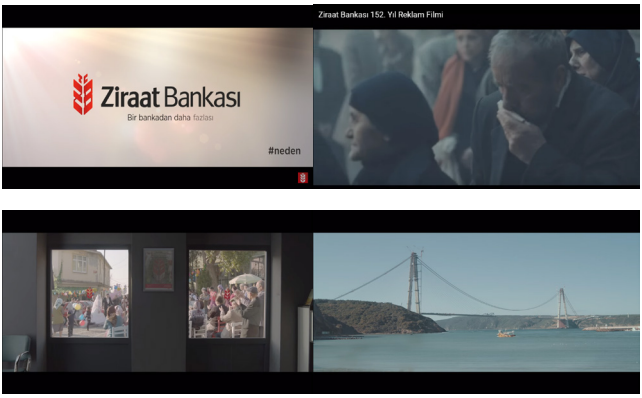

Ziraat Bankasının, başkasının fikirlerini dile getirircesine tarıma, eğitime, havaalanı, köprü projelerine vs. verdiği katkıları "neden" sorusuyla sorguladığı reklam filminde yaşamın sürekli irdelenmesi RÇS unsuru ön plana çıkmıştır.

Gerçekleştirilen mülakatta katılımcıların % 100'ü (200 kişi) "Ziraat Bankası/152. Yıl" Reklamını RÇS unsurlarından "Yaşamın Sürekli İrdelenmesi" ile ilişkilendirmiştir.

Bürotime Reklamı - "Tüm İnsanlığın Birliği"

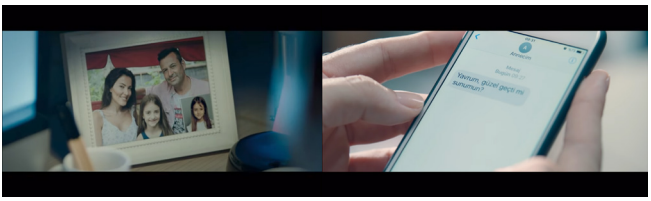

Bürotime reklamında aile, arkadaşlık vs.'nin önemine değinilerek hayatın ayrışarak değil birlik olarak daha kolay ve yaşanılır olacağı vurgulanmakta ve RÇS unsurlarından tüm insanlığın birliği ön plana çıkarmaktadır.

Katılımcıların %94'ü (188 kişi) Bürotime Reklamını RÇS unsurlarından "Tüm İnsanlığın Birliği" ile ilişkilendirirken %6'sı (12 kişi) "Sorumluluk Almak" ile" ilişkilendirmiştir.

Samsung Galaxy S7 Edge Reklamı/Yasemin Zengin - "Her Şey Mümkündür"

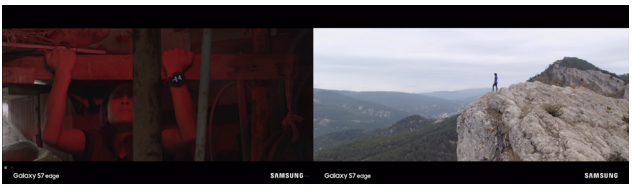

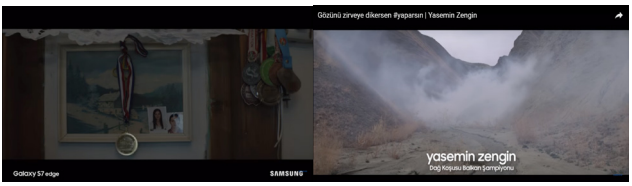

Dağ Koşusu Balkon Şampiyonu Yasemin ZENGİN'in şampiyonluğa giden yolda karşılaştığı engelleri konu alan reklam filminde maddi- manevi koşullar her ne olursa olsun hedefine ulaşmaya odaklanan, kendi engelleri ve korkularıyla savaşan genç bir sporcu reklamize edilmiştir.

Gerçekleştirilen mülakatta katılımcıların % 100'ü (200 kişi) "Samsung Galaxy S7 Edge/Yasemin Zengin" RÇS unsurlarından "Her Şey Mümkündür" ile ilişkilendirmiştir.

Coca Cola Reklamı/Paylaşmanın Tadını Çıkaranlara- "Başkalarıyla Entegrasyon"

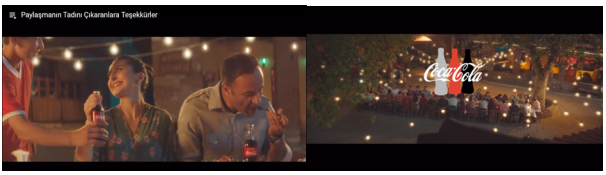

Bakkalından fırınına gencinden yaşlısına herkesin paylaşımlarıyla olumlu bir etkileşim gerçekleştirdiği Coca Cola Reklamında RÇS unsurlarından başkalarıyla entegrasyon vurgulanmaktadır.

Katılımcıların %82,5'i (165 kişi) Coca Cola Reklamını RÇS unsurlarından "Başkalarıyla Entegrasyon" ile ilişkilendirirken %11,5'i (23 kişi) "Tüm İnsanlığın Birliği" %6'sı (12 kişi) de "Anlık Hazlardan Daha Fazlası" ile ilişkilendirmiştir.

Türkiye İş Bankası Reklamı/İlk Reklam Filmi – "Uzun Süreli Yolculuk"

Türkiye İş Bankasının 88 yıllık serüvenini konu alan reklam filminde çiftçiden, esnafa, düğün masraflarından teknolojinin gelişmesine yönelik masraflara kadar bankanın sağladığı katkılar gözler önüne serilmiştir.

Katılımcıların %88'i (176 kişi) İş Bankası Reklamını RÇS unsurlarından "Uzun Süreli Yolculuk" ile ilişkilendirirken %12'si (24 kişi) "Kendini Gerçekleştirmek" ile iliş-

kilendirmiştir.

Lipton Ice Tea Reklamı - "Ritüelizm"

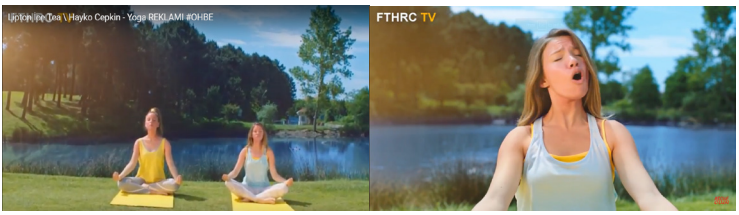

Lipton Reklamında sağlığın önemi vurgulanmıştır. Sağlıklı yaşam arayışının peşinde olan iki kadının Yoga seansını içeren reklamda, suyun vücudun temel gereksinimlerinden biri olup susuzluğun giderilmesi için renklendirici ve koruyucu içermeyen, gazsız Lipton Ice Tea içilmesi önerilmektedir. Reklamdaki alt yazıda fiziksel olarak her gün mümkün olduğunca aktif olunması gerektiği ve gün içinde iki saatten daha uzun süre hareketsiz kalınmaması gerektiği ifade edilmiştir. Yoganın da gerek mental gerekse fiziksel rahatlama sağlayan ve sağlığa katkısı olan meditasyon yöntemidir.

Gerçekleştirilen mülakatta katılımcıların %47'si (94 kişi) "Lipton Ice Tea" reklamını RÇS unsurlarından "Ritüelizm" ile ilişkilendirirken %15'i (30 kişi) "An'ı Yaşamak" ile %38'i (76 kişi) reklamı "Acı Çekmek" ile ilişkilendirmiştir.

Orkid Reklamı/Kız Gibi- "Kendini Gerçekleştirmek"

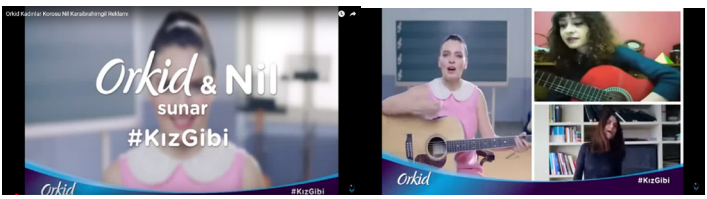

Kızların aslında hafife alınmaması gerektiği, gerektiğinde her şeyin üstesinden gelebilecek durumda olduklarının ifade edilmesinin amaçlandığı Orkid Reklamında RÇS unsurlarından "Kendini Gerçekleştirmek" ile karşılaşılmaktadır.

Gerçekleştirilen mülakatta katılımcıların % 100'ü (200 kişi) "Orkid/Kız Gibi" reklamını RÇS unsurlarından "Kendini Gerçekleştirmek" ile ilişkilendirmiştir.

Pepsi Reklamı/Anı Yaşa - "An'ı Yaşamak"

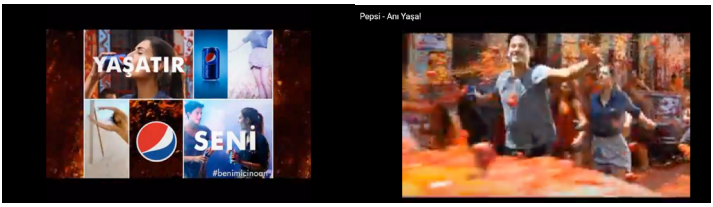

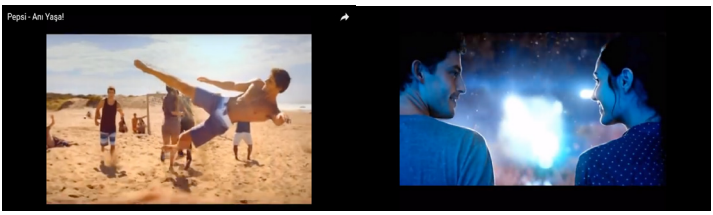

Festivalde, sahilde, konserde, her nerede olursan ol o anı yaşaman ve tadını çıkarman gerektiğini vurgulayan PEPSİ Reklamında ön plana çıkarılan RÇS "An'ı Yaşamak"-tır.

Gerçekleştirilen mülakatta katılımcıların % 100'ünün (200 kişi) reklamı "Anı Yaşamak" ile ilişkilendirilmesiyle ortak bir yanıt oluşmuştur.

Yurtiçi Kargo Reklamı/Söz Verdiğimiz Gibi - "Sorumluluk Almak"

Reklamda bir deniz subayına seferdeyken Yurtiçi Kargo tarafından bir paket ulaştırılır. Eşinden gelen paketi açtığında içinden bir videokaset çıktığını görür. Kasette oğlunun ilk tıraşına ait görüntüleri ve ona "baba" diye seslenişi bulunmaktadır. Yurtiçi Kargo, aile için önem taşıyan anlarda bile yanlarında olduklarını ve onlara bu duyguları her nerede olurlarsa olsunlar tatmalarını sağlayarak sözlerini yerine getirdiklerini ifade etmektedir.

Katılımcıların %91'i (182 kişi) Yurtiçi Kargo Reklamını RÇS unsurlarından "Sorumluluk Almak" ile ilişkilendirirken %9'u (18 kişi) "Her Şey Mümkün" ile ilişkilendirmiştir.

Turkcell Reklamı/Kardelen Ayşe- "Şükran Duygusu"

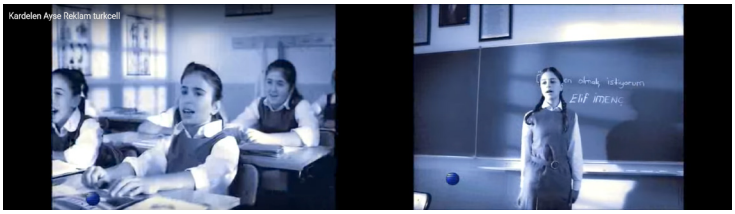

Kardelen bursuyla okuyan Elif İMENÇ'in Mardin Namık Kemal İlköğretim Okulu'nda şu anki kardelenlere öğretmen olmasını konu alan reklam filminde, RÇS unsurlarından "Şükran Duygusu" ile karşılaşılmaktadır. Elif İMENÇ 7 yıl önceki öğretmen olma hayaline Kardelen Bursu (Turkcell) sayesinde ulaşmış ve duyduğu şükran duygusuyla yeni kardelenlere eğitim öğretim vermektedir.

Katılımcıların %73,5'i (147 kişi) Turkcell Reklamını RÇS kavramlarından "Şükran Duygusu" ile ilişkilendirirken %26,5'i (53 kişi) "Sorumluluk Almak" ile ilişkilendirmiştir.

Garanti Bankası Reklamı/İşini Geliştiren Çocuk - "Dönüşüm"

Garanti Bankasında reklamında kendi harçlığını kendisi çıkaran bir çocuğun gerek işine verdiği önem gerekse işini büyütüp daha fazla kazanma isteği karşısında duyduğu dönüşme arzusu vurgulanmaktadır.

Reklamın en başında çocuğun elinde sadece soğuk su termosu ve bir adet bardak bulunmaktadır. Kazandığı paralarla insanların güneşe maruz kalmadan rahatlıkla su içmelerini sağlamak için bir adet şemsiye almıştır. Ardından yine soğuk su satımından kazandığı paralarla gidip dört adet sandalye alan çocuk son olarak işini geliştirmiş ve su ile birlikte limonata da satmaya başlamıştır.

Katılımcıların %82,5'i (165 kişi) reklamı "Dönüşüm" ile ilişkilendirirken %17,5'i (35 kişi) "Kendini Geliştirme" ile ilişkilendirmiştir.

Türk Hava Yolları Reklamı/Vazgeçme –
"Acı Çekmek"

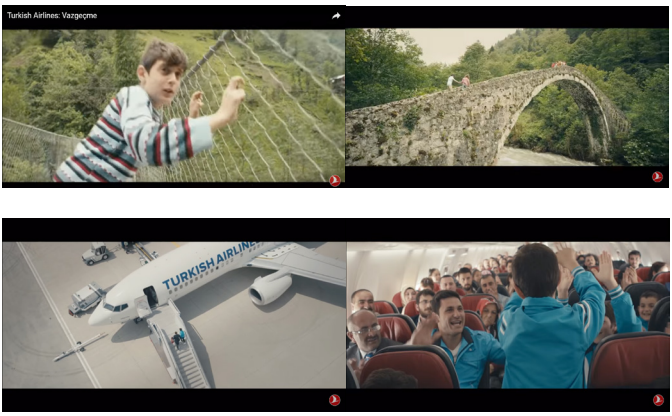

Ordu'da başarılı bir kaleci olma hayali kuran küçük bir futbolcunun, hocasının "finale uçakla gidiyoruz" demesi sonucu yaşadığı korku ve paniği konu alan reklam filminde küçük futbolcu bu korkusuyla baş edebilmek için bir hayli acı/çile çekmiştir. Vazgeçmeyen ve en sonunda yükseklik korkusunu yenen küçük futbolcu antrenörünü ve arkadaşlarını yalnız bırakmamış ve uçakla final maçına doğru yol almıştır.

Katılımcıların %53'ü (106 kişi) THY Reklamını RSÇ kavramlarından "Acı Çekmek" ile ilişkilendirirken %29,5'i (59 kişi) "Her Şey Mümkün" ile %17,5'i (35 kişi) da "Dönüşüm" ilişkilendirmiştir.

SONUÇ

Bireyin kendisiyle çevresiyle ve hayatla olan ilişkilerini irdelemesi, bunlara bir anlam yüklemeye çalışması, ulaştığı anlamları kabul veya reddetmesi yönündeki çabalarını ifade eden spiritüalitenin, reklamlarda nasıl algılandığına ilişkin bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen çalışmada, Türk Televizyon Reklamları RÇS kapsamında incelendiğinde 3 reklam (P&G/Nevin YANIT, Finansbank/Finansçı ve Lipton Ice Tea Reklamları) haricindeki 13 reklamın spiritüal unsurları fark edilir şekilde yansıttığı ve katılımcıların istenilen mesajları algıladıkları görülmüştür.

Bu bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde reklamlarında spiritüal unsurları kullanan firmalar için iyi bir durumdur. Çünkü spiritüal unsurlarla donatılmış reklamların, mevcut müşterilerin sadakatinin sağlanmasında veya devamlılığında ve potansiyel müşterinin mevcut müşteri haline getirilmesinde önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2007). "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri/SPSS Uygulamalı". Sakarya Yayıncılık, 5. Baskı, Adapazarı.
2. Eckersley, R. (2002). "Spirituality, Progress, Meaning and Values: Implications for Leadership And Management". Journal of Spirituality, Leadership and Management. Vol. 1, pp: 15-28
3. Kale, S. H. (2004). "Spirituality, Religion, and Globalization" Journal of Macromarketing, Vol. 24, Issue: 2. pp: 92-107
4. Kotler, P. (1991). "Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation, & Control". (7th ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc
5. Lavie, G., Stout, P. A. & Lee, W.-N. (2009). "Spirituality in Advertising: A New Theoretical Approach". Journal of Media and Religion. Vol. 8, Issue: 1. pp: 1-23
6. Moore, L. (1972). "Spiritualism and Science: Reflections on the First Decade of the Spirit Rappings". American Quarterly, Vol. 24, No. 4. pp. 474-500 Published by: The Johns Hopkins University Press
7. Solomon, R. C. (2002). "Spirituality for the Skeptic: The Thoughtful Love Of Life". Oxford, NY: Oxford University Press
8. www.youtube.com (Erişim Tarihi: 02.05.2018 - 06.05.2018)

CHAPTER 124

YÖNETİM ANLAYIŞLARI KAPSAMINDA SÜREÇ YÖNETİMİ

Aylin DİLEK[1]

1 Öğr. Gör. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın Meslek Yüksekokulu

1. SÜREÇ YÖNETİMİ

Rekabetin her alanda giderek artan bir yoğunluğa sahip olmasıyla birlikte, girişimciliğin yanında müşteri memnuniyetini sağlamanın önemi de gün geçtikçe artmaktadır(Dilek ve Coşkun, 2017:48). Müşteriye sunulan her mal ya da hizmet bir sürecin çıktısıdır. Süreç Yönetimi, bir işletmede süreçlerin nasıl çalıştığını anlamak ve geliştirebilmek için; tüm süreçlerin belirlenmesi, tanımlanması, belgelenmesi, sahip atanması, performans göstergelerinintakip edilerek değerlendirilmesi ve gerekli iyileştirmelerin ya da yeni düzenlemelerin yapılmasıdır (www.filizeyuboglu.com).Süreç yönetimi, tüm sistem süreçleri için standart sistem geliştirme araçlarının, tekniklerinin ve teknolojilerinin planlanması, seçimi ve istikrarlı bir şekilde uygulanmasını ifade etmektedir (Tütüncü vd. 2004: 2).

İşlevlerini etkili olarak sürdürmek isteyen kuruluşlar karşılıklı olarak etkileşim içerisindeki süreçlerini tanımlamalı ve yönetmelidir. Bir sürecin çıktısı, çoğunlukla bir sonraki sürecin girdisi olmaktadır. Bir organizasyondaki süreçlerin tanımlanması ve bu süreçler arasındaki karşılıklı etkileşimlerin yönetilmesi "süreç yönetimi" olarak adlandırılır (http://www.dso.org.tr). (Şekil 1)

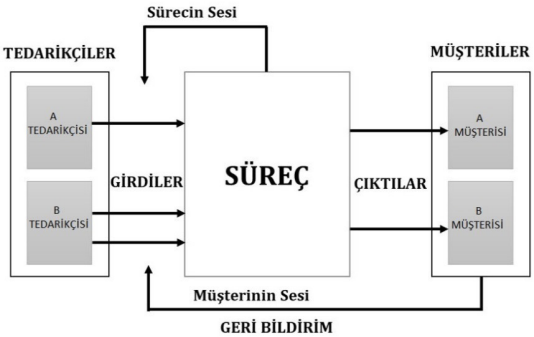

Şekil 1: Süreç Yönetimi
(Kaynak: Etkin Süreç Yönetimi ve ISO 9001:2000)

Süreç yönetiminin amacı, ortaya çıkan sorunların çözümü için mevcut süreçlerin yenilenmesiyle en etkin organizasyon yapısının oluşturulmasıdır. Böylece günümüzde çok önemli performans göstergesi olan maliyet, kalite ve hızda avantajlar sağlamaktır (Demirkol, 1998, s.59).

Bazıları süreç yönetimi dendiğinde, sadece üretim süreçlerinin yönetimini kastetmektedirler. Harrington ise süreçleri üretim ve iş süreçleri olarak ikiye ayırmıştır. Üretim süreci, dış müşteriye sunulacak ürünü fiziksel olarak üretme faaliyetleridir. Üretim sürecindeki çıktı ürün olarak müşteriye yansımaktadır. İş süreci ise,işletmelerin kaynaklarını kullanarak amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerdir. Birbiriyle alakalı işlemler grubudur (Sönmez, 2013, s.6)

Hammer ve Champy (2001)iş süreçlerini (BPM-Business Process Management),"-bir veya daha fazla girdiyi müşteri için değer yaratan çıktılara dönüştürme faaliyetlerinin bütünüdür" şeklinde tanımlamışlardır.Tüm sürece hakim olmadan, bir sürecin tek bir adımını geliştirmek süreç yönetiminin uygulandığı anlamına gelmez. Bu nedenle süreç "uçtan uca bir bakış" olarak ifade edilebilir. İş süreçleri oldukça karmaşık bir yapıdadır, çünkü belirlenen hedefler, çevre koşullarından ve üretim proseslerinden etkilenmektedir. (Lindsayvd, 2003, s.1015)

Üretim süreçleri uzun yıllardan beri müşteri beklentileri doğrultusunda farklı yaklaşımlar altında uygulanmıştır. 1960'lı yıllarda daha fazla üretmek için; operasyonel seviyede üretim süreçleri üzerinde çalışılmıştır. 1970'lerde daha ucuza üretmek hedeflenmiştir. Çünkü artık organizasyonlar "üretebilmek" sıkıntısından kurtulmuş, daha ucuza nasıl üretirim mantığına geçmiştir. Süreçlerini de bu doğrultuda belirlemiştir. 1980'lerde müşteri artık daha ucuza da ürünü temin edebilmektedir ve artık kalite talep etmektedir.Bu dönemde de süreçler daha iyi kalite için değerlendirilmiştir ve 1980'lerden beri artık süreç yönetimi gündemde olmuştur. 1990'larda daha hızlı üretim yaparak piyasaya sunan organizasyon avantaj sağlamıştır. Bu doğrultuda "hız" için süreçler yenilenmiştir. Günümüzde isestandart üretimden ziyade kendine özgüürün ve hizmet için süreçler yönetilmektedir (Sansarcı, 2006, s.17).

1.1. Süreç Yönetiminin Yararları

Küreselleşen iş dünyasında, başarı ve sürekliliği sağlamanın tek yolu, değişimeayak uyabilmektir. Değişimi bu derece önemli hale getiren müşteri beklentileri,teknolojik gelişmeler ve rekabet gibi unsurlardır.Bu üç önemli unsur, işletmelerin kalıcıbaşarısı için stratejik öneme sahip tüm iş süreçleriningeliştirilmesi gerekli kılmaktadır. Bu ise süreçlerin birbirleriyle ilişki ve etkileşimlerinin gözetilerek,sistematik bir şekilde ele alınması ve geliştirilmesi ilemümkün olmaktadır (www.mmo.org.tr).

Eyüboğlu süreç yönetiminin yararlarını şu şekilde sıralamıştır (www.filizeyuboglu.com/):

- Ana ve alt süreçler belirlenmiştir ve tanımlanmıştır.
- Her sürecin bir sahibi vardır. Süreç sahibi sürecin hedeflendiği şekilde çalışmasından ve gerektiğinde iyileştirme çalışmalarının başlatılmasından sorumludur.
- Süreçler, etkili ve verimlidir.
- Tekrarlayan işler, israf azalmış ya da yok edilmiştir. Buna göre maliyetler düşer, karlılık artar.
- Süreçler kontrol altındadır.
- Çalışan ve müşteri memnuniyeti artar.

1.2. Süreç Yönetiminin Aşamaları

Özkan çalışmasında süreç yönetiminin aşamalarını şu şekilde sıralamıştır (http://www.dso.org.tr):

- İç ve dış müşterilerin istek ve beklentilerinin alınması
- Mevcut süreç ve alt süreçlerarasındaki ilişkilerin belirlenmesi
- Süreç performansının ölçülmesi ve analizi
- "Biz bu işi hep öyle yaparız" yaklaşımının değiştirilmesi
- Fonksiyonlar arası duvarların aşılması
- Kalite-zaman ve maliyet gibi kriterlerde iyileştirmeler yapılması
- Her düzeyde eski alışkanlıkların değiştirilmesi
- Süreçlerin yeniden tasarımı

1.3. Süreç Hiyerarşisi

Süreç hiyerarşisi, süreçlerin kademeli olarak yapılandırılmasıdır. Bu yapılandırmada esas olan süreçlerin kapsamlarıdır. Hiyerarşi, kapsamı en büyük olan süreçten başlayarak yapılandırılır. Süreç hiyerarşisinde; ana süreçler, süreçler, alt süreçler ve süreç aktiviteleri olmak üzere dört kademe vardır (Bozkurt, 2003, s.16-17).

1. **Ana Süreçler:**İşletmenin performansını doğrudan etkileyen ve stratejik öneme sahip süreçlerdir. Bunlar belirlenirken aşağıdaki kriterler göz önünde bulundurulmalıdır.

- Kuruluşun vizyonu ve stratejik hedeflerine yönelik süreçler
- Müşteri ile direkt ilişkili süreçler
- Koşulların karşılanmasına etkisi olan süreçler
- Katma değer açısından önemli olan süreçler
- Kuruluşun yapısı, büyüklüğü ve çalışan sayısına göre belirlenmesi gereken süreçler
- Kuruluşun faaliyet gösterdiği sektöre bağlı olarak belirlenen süreçler

2. **Süreçler:** Ana süreçleri meydana getiren ve birbirleri ile etkileşim halinde olan süreçlerdir.

3. **Alt Süreçler:** Süreçleri oluşturan iki veya daha fazla fonksiyonu ilgilendiren faaliyetlerdir.

4. **Süreç Aktiviteleri:** Aynı fonksiyonda yer alan, bir veya birkaç kişi tarafından gerçekleştirilen ve alt süreçleri oluşturan faaliyetlerdir.

2. YÖNETİM ANLAYIŞLARI

Modern yönetim anlayışlarından biri olan süreç yönetiminin tarihsel gelişimini yönetim anlayışının tarihsel gelişimiyle ilişkilidir. Çünkü,süreç yönetimindeki gelişmeler, yönetim ve insan bilimlerindeki değişmelerle paralel olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda yönetim anlayışlarının gelişimi süreç yönetimi ile ilişkilerine değinilerek açıklanabilir.

2.1. Klasik Yönetim Anlayışı

Klasik Yönetim Anlayışı 1900'lü yılların başında, sanayi devriminden sonra, işletme sorunlarının çözümüne yönelik ortaya çıkmış bir yönetim teorisidir. Yöneticilerin çalışanları eğitme ve işbölümü-uzmanlaşma noktasında, en iyi organizasyon yapısını oluşturmaya yöneliktir. Daha çok insan faktörü dışındaki unsurlar üzerinde durmuştur. Klasik yönetim anlayışı açık ve net olarak belirlenmiş bir organizasyon yapısı oluşturarak etkinlik ve verimliliği arttırmayı amaçlamıştır. Bu amaçla belirlenen ilkelerin her işletmede ve her durumda geçerli olduğunu öne sürmüştür. Klasik yönetim anlayışında dış çevre şartları göz ardı edilmiştir yani kapalı sistem hakimdir ve profesyonel süreçler üzerinde yoğunlaşılmıştır. Yani bütün faaliyetler organizasyon içi etkinliğin arttırılmasına yöneliktir. En etkin yönetim için ise süreçlerin yönetiminde belirli ilkelerin uyulması şart koşulmuştur.

2.2. Neo-Kasik Yönetim Anlayışı

Klasik teori, bazı organizasyon problemlerine çözüm bulamamış ve pek çok olayın açıklaması için yetersiz kalmıştır. Organizasyonun en önemli unsurlarından biri

olan insan faktörünü ikinci plana atması üzerine neoklasik teori geliştirilmiştir(Yozgat, 1983, s.181). Yani neo-klasikler insan ihtiyaçları üzerinde önemle duran yönetim felsefesi olarak ortaya çıkmıştır.İnsan unsurunun özellikleri, davranışları, motivasyon, kararlara katılma gibi kavramlara yönelmiştir. Klasik yönetim düşüncesinin esasını bilimsel yönetim oluştururken, neo-klasik yönetim düşüncesinin esası da insan ilişkileri yaklaşımına dayanır (Efil, 2010, s.57-58).Bu nedenle Neo-Klasik yönetim anlayışında da Klasik Yönetim Anlayışında olduğu gibi, süreç yönetiminde belirli ilkelerin varlığı üzerinde durulmuştur.

2.3. Modern Yönetim Anlayışı

Koçel(2003)'in de belirttiği gibi klasiklerin ürün odaklı süreç yapısı artık yetersiz kalmaya başlamıştır. Çünkü klasik yönetim anlayışı işbölümü ve uzmanlaşmaya önem vermiş, her faaliyet ayrı departmaların sorumluluğuna verilmiştir. Çalışanlar da kendi departmalarının faaliyetlerine öncelik vermiş, diğer faaliyetlerle ilgilenmez olmuşlardır. Yaşanan değişim ve gelişmeler müşteriye daha ucuz, daha kaliteli, daha çabuk ürün sunmayı gerektirirken, bu durum tüm birimlerin müşteriye yönelik faaliyetlerde bulunmasını engellemiştir. Müşterilerin beklenti ve ihtiyaçlarının karşılanması sadece pazarlama ve satış departmanlarının sorumluluğunda kalmıştır. Ayrıca bu klasik yapı işletmelerin hızlı harekete geçmelerinde de yetersiz kalmıştır (Dilek, 2018, s.212).

Klasik ve neo – klasik yönetim anlayışlarınınişletmeleri birer kapalı sistem olarak ele almalarına karşılık, modern yönetim anlayışı, çevresiyle etkileşim içinde olan açık bir sistem olarak ele almıştır. Modern yönetim anlayışınıklasikanlayıştan kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Çünkü bu anlayış önceki anlayışların temel ilke ve esaslarını farklı bir açıdan ele almıştır. Klasik yönetimciler, insanı "rasyo-ekonomik" olarak ele alırken, neo-klasikler "sosyal insan" kavramını ortaya koymuştur. Modern yönetim ise, çalışanların karmaşık olduğunu ve çeşitli faktörler tarafından motive edildiğini öne sürmektedir. Örgütler dinamik ve açık sistemler olarak ele alındığı için değişim ve karmaşıklık bu anlayışın üzerinde durduğu temel noktalar olarak görülmektedir. Bu bağlamda modern yönetim anlayışı "Sistem Yaklaşımı ve Durumsallık-Yaklaşımı" olmak üzere iki ayrı yaklaşım olarak incelenmektedir (Sönmez, 2003, s.19).

2.3.1. Sistem Yaklaşımı

Sistem yaklaşımı yeni bir bilimsel disiplin olmaktan ziyade belirli olayların, durumların ve gelişmelerin incelenmesinde kullanılan bir düşünce tarzı, metot ve bir yaklaşımdır (Koçel, 2003, s.239). Genel olarak sistem belirli parçalardan oluşan, bu parçalar arasında belirli ilişkiler olan, bu parçaların aynı zamanda dış çevre ile ilişkisi olan, birleşik bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Yönetim açısından bakıldığında sistem yaklaşımıişletmeyi çeşitli parçalar, süreçler ve amaçlardan oluşan bir bütün olarak değerlendirmektedir(Şimşek, 2001, s.90).

Sistem yaklaşımında yöneticiler sadece kendi görev alanında faaliyetlerin sorumluluğunu değil, kendi bağlı olduğu sistemin alt sistemlerinin de sorumluluğunu almışlardır. Temelde sistem olarak adı geçen bir bütünün amacını gerçekleştirmesi söz konusudur ve diğer parçalar bütünün bu amacını gerçekleştirmesine katkıda bulunurlar. Bu yaklaşımda işletme bir sistemdir ve pazarlama, muhasebe, finans, üretim, Ar-Ge, insan kaynakları vb. fonksiyonlarının her biri alt sistemi oluştururlar. Tüm alt sistemler birbirleri ile ilişkili ve aynı zamanda ana sistem ile bağlantılı çalışmaktadır. Ayrıca iç ve dış çevrenin tüm etkisini de göz önünde bulundurmak zorundadırlar yani açık sistem ilkesi geçerlidir. İşletmenin amaç ve hedefleri belirlenirken müşterilerin ihtiyaçları da dikkate alınmıştır. Süreç de bu açıdan bir sistemdir ve alt süreçlerden

oluşmaktadır. Aynı zamanda tüm süreçler birbirleri ile ilişkilidir. Tüm sistem tek sonuca odaklanmıştır. O da müşteri memnuniyetidir. Mal veya hizmeti satın alan müşterinin beklentileri karşılanması gerekir Böylece müşteri o mal ya da hizmet için bedelini ödemeye razı olacak ve işletmeyi memnun edecektir. Süreç Yönetiminde maddi ve manevi olarak hem işletme hem de müşteri sürekli beslenmelidir. Bilimsel, teknolojik ve psikolojik olarak süreci yönetmek konunun özüdür (Dilek, 2018, s.210-211).

2.3.2. Durumsallık Yaklaşımı

Klasik ve Neo-Klasik yaklaşımlar; durum ve koşullara ağırlık vermeden belirli süreçlerin yönetiminde belirli ilkelerin uyulmasını öngörmektedir. En iyi yapının bu ilkelere uyulduğu takdirde gerçekleşeceği varsayılmaktadır. Durumsallık yaklaşımı ise hangi ilkelere, ne zaman ve nasıl uyulacağının; içinde bulunulan durum ve koşullara bağlı olduğunu ifade etmektedir (Koçel, 2003, s.270). Durumsallık yaklaşımına göre; her yerde ve her koşulda geçerli tek bir en iyi yapı yoktur. En iyi yapı içinde bulunulan şartlara (teknoloji, çevre, stratejiler vb.) bağlı olarak değişir. Süreçlerin belirlenmesi ve faaliyetlerin iyileştirilmesi için de işletmenin içinde bulunduğu koşullar göz önünde bulundurulmalıdır ve her işletme ve süreç için farklılık gösterebilir. Etkin bir yönetim için yapılan analiz ve değerlendirmeler sonucu performansı düşük süreçler elenir ya da iyileştirilir. Bir işletme için elverişli olan faaliyet bir başka işletme için elverişli olmayabilir. Bu nedenle her süreç için kendine özgü bir yapı oluşturulur.

KAYNAKÇA

1. Bozkurt, R. (2003) Süreç İyileştirme, MPM Yayınları, Ankara
2. Demirkol, Ş. (1998) Değişim Mühendisliği. Beta Yayınları, Ed: İ. Dalay- R. Coşkun-R.Coşkun-R. Altunışık, İstanbul.
3. Dilek, A. (2018) Bilgi Teknolojileri ve Yönetim Bilişim Sistemleri, Kodlab Yayın Dağıtım Yazılım ve Eğitim Hizmetleri, Ed.Sepetçi, Ö., s.203-223, İstanbul.
4. Dilek, A. ve Coşkun, S.N., (2017) İşletme Eğitimi Alan Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Düzeylerinin Belirlenmesi: Adnan Menderes Üniversitesi Aydın Meslek Yüksekokulu Örneği, Use I.Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi, 24-26 Kasım 2017, Tam Bildiri Kitabı, Kayseri.
5. Efil, İ. (2010) İşletmelerde Yönetim ve organizasyon, Dora Yayınları, 11.Baskı, Bursa.
6. Etkin Süreç Yönetimi ve ISO 9001:2000, Standart Belgelendirme Limited Şirketi, İstanbul.
7. Hammer, M. ve Champy J. (2001) "ReengineeringTheCoorporation - A Manifesto For Business Revolution", HarperBusiness.
8. Harrington, H. James. (1991) Business ProcessImprovement: TheBreakthroughStrategyfor Total Quality, Productivity, andCompetitivenes. New York: McGraw-Hill, 1991
9. http://www.dso.org.tr/userFiles/File/surec_iyilestirme.pdf? (ET:09.11.2018)
10. http://www.filizeyuboglu.com/ (ET:09.11.2018)
11. https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/B09.pdf (ET: 11.07.2018)
12. Koçel, T. (2003) "İşletme Yöneticioliği" Beta Yayınları, 9.Baskı, İstanbul, s.403-409

13. Lindsay, A.,Downs, D., &Lunn, K. (2003). Business processes—attemptstofind a definition. Information andsoftwaretechnology, 45(15), 1015-1019.

14. Sansarcı, A. (2006) Iso/Ts 16949'da Süreç Yönetimi Uygulamaları, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

15. Sönmez, Z. (2003) Altı Sigma Metodolojisi İle Süreç İyileştirme ve Hizmet Sektöründe Bir Uygulama, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

16. Şimşek, M. Ş.(2001) Yönetim ve Organizasyon, Alfa Yayınları, İstanbul.

17. Tütüncü, Ö.,İpekgil Doğan, Ö. ve Topoyan, M. (2004). Süreçlerle Yönetim ve Bir Hizmet Organizasyonu Uygulaması, IV. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu. Selçuk Üniversitesi, Konya, 8-10 Ekim 2004

18. Yozgat, O. (1983) İşletme Yönetimi, İstanbul: Met-er Matbaası.

CHAPTER 125

TEK PARTİ DÖNEMİNDE MİLLİYETÇİ-TÜRKÇÜ BİR REFLEKS: GÖK-BÖRÜ DERGİSİ

Atıl Cem Çiçek[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

1. GİRİŞ

Milliyetçilik, son iki yüz yıllık tarihsel süreç içerisinde dünyayı etkileyen önemli ideolojilerden birisi olmuştur. Teorik yönüne nazaran, pratik yönü daha kuvvetli olan milliyetçilik, uluslararası nitelikteki teorisyenler ve yayınlarla sağlanan bir gelişimden daha çok, içinde yoğrulduğu coğrafyanın yerel nitelikleriyle şekillenerek, kendi coğrafyasına has düşünür ve hareketler şeklinde bir gelişim göstermiştir. Genel itibariyle aynı coğrafyada yaşayan ve aralarında tarih, dil, duygu, hedef, gelenek gibi ortak değerler barındıran insan topluluklarına millet denmektedir. Kabile, boy veya halk olarak tanımlanan kitleler, demokratik eğilimlerin belirleyiciliği ile birlikte ve Fransız İhtilalinin de getirdiği fikir akımlarının içselleştirilmesiyle beraber millet bilincine ulaşmıştır. Bu bilinç, özellikle toplumsal sorunların kitleselleşmesiyle birlikte milliyetçilik ideolojisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Karmaşık ve sürekli gelişen/geliştirilebilen bir yapıya sahip olan milliyetçilik, yıkılan feodal yapının ve hızlı bir şekilde ilerleyen liberal ekonomik sistemin sonucu olarak ortaya çıkan modern toplumun, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı ile yoğrularak şekillenmiştir. Milliyetçilik, kimlik olgusuna vurgu yaparak farklılaşmayı, ulus devlet yapısını şekillendirerek daha güçlü olma refleksini ve toplumların kültür pratikleriyle beşeri dönüşümünü desteklemektedir.

Osmanlı devlet yapısının etkisiyle Türk milliyetçiliğinin hayat bulması Batı dünyasına oranla zaman almıştır. Bünyesinde birçok farklı milleti barındıran Osmanlı İmparatorluğu, Batı eksenli bir gelişim gösteren milliyetçi akımlardan olumsuz etkilenmiştir. Ayrılıkçı hareketlerin önüne geçebilmek adına Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi fikir akımlarına başvurulsa da yayılan milliyetçilik dalgasının önüne geçilememiştir. Kısa süre sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkisi altına almaya başlayan milliyetçi fikirler, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Fırkası gibi oluşumlarla derinlik kazanmıştır. Hem edebi hem de siyasal anlamda baskın politika haline gelen Türk Milliyetçiliği, son dönem kurtuluş reçetesi olarak ortaya atılmıştır. Bu bağlamda Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi düşünürler eliyle de teorize edilerek, kitlesel bir destek ve taban oluşturma yoluna gidilmiştir. Özellikle Gökalp'in coğrafi açıdan ele alarak yorumladığı kültürel milliyetçilik, cumhuriyetin kuruluş felsefesine de ilham kaynağı olmuş ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından da benimsenmiştir.

1930'lu yıllarla beraber, özellikle de Avrupa'daki siyasal konjonktürün de etkisiyle milliyetçilik düşüncesinin kimi zaman, Orta Asya'yı da içine alacak şekilde bir Turan düşüncesine doğru evrildiği söylenebilir. Bunun neticesinde milliyetçi söylemler katılaşmış ve eski Türk tarihine ve Orta Asya kültürüne yapılan atıflar canlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda yazılar kaleme alan Hüseyin Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan gibi düşünürler, bu fikirleri içselleştiren ve zamanının kitle iletişim araçları ile böylesi düşünceleri halk tabanına yaymak için çalışmalar yürüten ve milliyetçilik fikrini ırka dayandıran yazılarıyla dikkatleri üzerlerinde toplamışlardır. Parti devlet bütünleşmesinin ve tek partili sistemin iyice otoriterleşmeye başladığı bir döneme tekabül eden ilgili yazı ve fikirler, İkinci Dünya Savaşı'nın atmosferi ile birleşince, sakıncalı olarak değerlendirilerek engellenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üzerine temellendirildiği Gök-Börü de ilgili dönemin Türkçülük savunusu yapan kayda değer periyodiklerinden birisidir. Bu bağlamda öncelikle Osmanlı İmparatorluğu dönemi ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan Türkçülük mirasına ilişkin değerlendirmeler yapıldıktan sonra, Gök-Börü Dergisi'nin sayfalarında sıkça rastlanan Türkçülük, milliyetçilik, ırkçılık, gençlik, kültür, tarih gibi temalar bağlamında, derginin ideolojik konumlanmasına yönelik çıkarımlar yapılmıştır.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN CUMHURİYETİN İLK YILLARINA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Türk milliyetçiliğinin, Batı'ya nazaran tarih sahnesine geç çıkmış bir olgu olduğu söylenebilir. Türk milliyetçiliği üzerine düşünceler ancak 20. yüzyıl başlarında netleşmeye başlamıştır. Bu gecikmenin sebebi Osmanlı Devleti'nin beşeri ve coğrafi özelliklerinde saklıdır. Halk genel olarak müslim ve gayrimüslim şeklinde sınıflandırıldığından, kozmopolit nüfus yapısı bu bağlamda korunmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin büyük bir imparatorluk olması ve geniş bir coğrafyaya yayılması sonucu evrensellik anlayışına dayalı politikaların millet kavramına yabancı kalmasına neden olmuştur. Çokuluslu karakteri sebebiyle milliyetçiliği anlamak ve benimsemek istemeyen Osmanlı yöneticileri, ulusları bir arada tutabilecek entegre ideolojileri "resmi ideoloji" olarak savunmuşlardır (Akçam, 2003: 53-54).

Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu topraklarda meydana gelen ilk milliyetçi hareketler Balkanlar'da bulunan Hristiyan halklarda görülmüştür. Millet, milliyetçilik, özgürlük gibi kavramlar, yüzyıllardır süregelen klasik Osmanlı sistemini sarsmıştır. Batılı ülkelerin de desteğini alan milliyetçi ve ayrılıkçı Hıristiyan hareketleri Osmanlı'da ilk çözülmeleri de beraberinde getirmiştir. Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ, Girit ve Rumeli'nin kaybedilmesine neden olan bu akıma karşı Osmanlı yöneticileri, hemen Türk milliyetçiliğine yönelmemiş ve kalan birlikteliği muhafaza etmek için "Osmanlıcılık" siyasetini ortaya atmışlardır. 1876'da padişah olan II. Abdülhamit ise, ayrılıkçı hareketlerin Müslüman halka sıçramaması amacıyla "İslamcılık" siyasetini benimsemiştir (Saklı, 2012: 3). Ancak Ortadoğu'daki gelişmeler Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarını başarısız kılmıştır.

Dilde sadeleşme çalışmalarının odak noktasındaki Genç Osmanlılar, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki bilinen ilk aydın muhalefet hareketi olarak ilk etapta Osmanlıcılık fikrinden yana tavır koymuş, ancak gelişen tarihsel süreç içinde Türkçülüğe yönelerek, Türk milliyetçiliğine zemin hazırlayacak faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle Türk dışı unsurların Osmanlıcılık fikrine sahip çıkmaması sonucunda Genç Osmanlıların ileri gelen isimlerinden olan Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa yazılarında vatan, hürriyet ve Türk unsurlarını kaleme almaya başlamışlardır. Özellikle yabancı sözcüklerden arındırılmış Türk dili konusunda hassas davranmışlardır (Oba, 1994: 183-189). Ahmet Mithat Efendi, Osmanlıların kökeninin Orta Asya olduğunu dile getirmeye başlamıştır (Öğün, 2000: 110-111). Namık Kemal de kaleme aldığı "Vatan Yahut Silistre" eseri ile vatanseverlik duygularına katkı sunmuştur (Zürcher, 2005: 25).

Bu tarihlerde Osmanlı dışında kalan coğrafyalarda da Türk Milliyetçiliği hareketleri gözlemlenmektedir. Bunların en önemlilerinden olan Gaspıralı İsmail'in 1883'te kurduğu "Tercüman" gazetesidir. Osmanlı'nın yanında bütün Türk Dünyası'na ulaştırılan gazete, okuyucularına Türkçe seslenmekte ve "Dilde, fikirde, işte birlik" sözü ile bir birliktelik yaratmayı amaç edinmiştir (Saklı, 2012: 3-4). Yusuf Akçura'nın Kazan'da 1904 yılında yazdığı ve Mısır'daki Türk gazetesinde yayınlattığı "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesinde ise Türkçülük, öncü bir gaye olarak lanse edilmiştir. Makalede Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak üç ayrı fikir akımı irdelenmiştir (Akçura, 2015: 9-10). Türkçülüğü, "Türk Birliği" şeklinde ele almış ve ırka dayalı bir siyasi birlikten söz etmiştir. Bu yüzden Orta Asya'ya açılan bire pencere ile Pantürkizm'e yönelik fikirler geliştirmiştir (Arai, 2008: 126).

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, tehlikeli görülen millet esasına göre örgütlenmeler ve dernek kurma yasaklı faaliyetlerden çıkarılmıştır. Türk milliyetçiliğini canlandıracak ve genellikle tarihe vurgu yapacak olan ilk örgütlenme, Yusuf Akçura,

Necip Asım ve Veled Çelebi öncülüğünde "Türk Derneği" şeklinde oluşmuştur. Aynı isimle bir dergi de çıkaran dernek üç yıl boyunca amacı doğrultusunda faaliyet göstermiştir. Özellikle Türk dili ve öğrenimine önem vermişlerdir (Üstel, 2010: 15-34). Türk Derneği'nin yanı sıra; Türkçenin sadeleşmesi ve Türklük için çalışmalar yürüten 1910 yılında kurulmuş "Genç Kalemler", 1911 yılında Mehmet Emin Yurdakul tarafından Türkçülük bilincinin oluşturulması amacıyla kurulan "Türk Yurdu Derneği", 1912 yılında kurulan milli benlik kazanımı için dil ve tarih çalışmaları yapmayı hedefleyen "Türk Ocağı", akademik düşünceye Türkçülük ile destek vermeyi amaçlayan "Türk Bilgi Derneği" Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli rolleri olan örgütlenmelerdir (Yıldızlı, 2015: 456-458).

Bab-ı Ali Baskını sonrası ülke yönetimini tamamen eline geçiren İttihat ve Terakki Partisi ile birlikte Türkçülük de devletin resmi söylemi haline gelmiştir. Avrupa'dan sıçrayan milliyetçi dalganın devleti sarması, savaşın yaşandığı yerlerden kaçarak Anadolu'ya gelen halk ve desteklenen Türkçülük ideolojisinin birleşmesi ile milli kültür ve ekonominin desteklenmesine yönelik söylemler de artmıştır. Bu bağlamda prestiji de artan İttihat ve Terakki Partisi'nin yıldızı, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle sönmeye başlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin önemli isimlerinden olan Ziya Gökalp, eserleriyle Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde öncü bir rol oynamıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidar yıllarında Türk milliyetçiliğinin siyasete aktarılmasını sağlamıştır (Georgeon, 2003: 30). Gökalp'in milliyetçiliği, ana hatları ile batıda yaşanan ulusçuluk hareketlerine ve devlet yapılanmasına paralel ilerlemiştir (Tokluoğlu, 2013: 114). Milliyetçiliği hars (kültür) üzerine inşa etmeye çalışan Gökalp, "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde, her yönü ile Türk milliyetçiliğini ele almış ve bir ideolog olarak milli kimliğe vücut vermiştir. (Gökalp, 2007: 18-24).

Milliyetçiliği genel olarak pozitivist bir anlayışla değerlendiren Ziya Gökalp, son zamanlarını yaşayan Osmanlı Devleti ve yeni kurulan Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk Milliyetçiliğini savunan fikir adamlarından biridir. Cumhuriyetle birlikte milliyetçilik fikirleri Atatürk milliyetçiliği, Türkçülük, Turancılık ve Türk-İslam milliyetçiği şeklinde gelişme göstermiştir. Görülmektedir ki milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemlerinde elde kalan tek uygulanabilir ideolojidir. Osmanlıcılık ve İslamcılık gelişen konjonktürde geçerliliğini yitirmiş ve devamlılık sağlayamamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelleri de bu ideoloji üzerinde yükselmiştir.

Milliyetçiliğin önemli parametrelerinden birisi olarak kabul edilen ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı bağlamında gerçekleştirilen milli mücadelenin, milliyetçi fikirlerle yoğrulduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti ile beraber yüzyıllardır süregelen ümmet anlayışı ve millet sistemi Batı kaynaklı milliyetçilik akımlarının etkisiyle varlığını sürdürememiştir. Başta gayrimüslimler olmak üzere zamanla Müslim unsurlar üzerinde de etki yaratan milliyetçilik, imparatorluktan kopmaları da beraberinde getirmiştir. Bu kopmalar, aslında sonrasında kurulan yeni devletin kurtuluş reçetesi olarak da önemli rol oynamıştır. Mustafa Kemal Atatürk daha Samsun'a doğru yola çıkmadan evvel, Nutuk'taki ifadesiyle (2015: 15) *"Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardır. O da millet egemenliğine dayanan, kayıtsız şartsız tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak."* şeklinde fikirlere sahip bir durumdadır. Bu söylemlerin ulus devlete doğru bir gidişatı işaret ettiği söylenebilir. Kurtuluş Savaşı döneminde birlik ve beraberliğin anahtarlarından birisi olarak görülen milliyetçilik, oluşturulan ulus devletle birlikte de yeni devleti ayakta tutabilme adına önemli bir yer edinmiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrası kabul edilen ilk anayasada da; *"Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir."* (1924 Anayasası, madde 88) şeklinde yer alan

ifade milliyetçiliğin birleştirici ve kapsayıcı bir şekilde ele alındığını göstermektedir.

Bizzat Atatürk'ün telkinleriyle Afet İnan tarafından kaleme alınan Medeni Bilgiler adlı eserdeki millete ilişkin gerçekleştirilen tanım şu şekildedir (İnan, 1931: 17):

"Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatta samimi olan ve sahip olunan mirasın muhafazasında beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet namı verilir."

Bu bağlamda ortaya koyulan milliyetçilik anlayışının ortak bir geçmiş, beraber yaşama iradesi ve kültür etrafında şekillendiği görülmektedir. Yine Medeni Bilgiler'deki Türk Milleti tanımı da *"Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir"* (İnan, 1931: 7) şeklinde bir birleştirici ve kapsayıcı mahiyette ele alınmıştır. Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Türk Kadınlar Birliği ve Türk Eğitim Derneği gibi oluşumlar da yeni kurulan ulus devletin milliyetçi niteliğini yansıtması bakımından kayda değerdir. Kurucu felsefenin milliyetçilik bağlamında Gökalp'in fikirlerinden esinlenerek hars ve coğrafi anlamda bir milliyetçilik fikri benimsediği söylenebilir. Zaten bizzat Atatürk tarafından ifade edilen "Bedenimin babası Ali Rıza Efendi, hislerimin babası Namık Kemal, fikirlerimin babası ise Ziya Gökalp'tir" (Duymaz, 2017: 9) sözleri, kurucu iradenin Gökalp'in fikirlerinden esinlediğini gözler önüne sermektedir.

1930'lu yıllara gelindiğinde Türkçülük üzerinde Hüseyin Nihal Atsız'ın önemli bir etkisi söz konusudur. Atsız, Türk milliyetçiliğini, genel olarak bütün Türkleri tek bir devlet halinde birleştirmek ülküsü diye tanımlayabileceğimiz Turancılık/Pantürkçülük açısından değerlendirmektedir. Millet kavramını ırki soy ile bağdaştıran Atsız, siyasal birlikteliği kısa vadeli olarak görmektedir. Türkçülük ülküsünü *"Türkçülük büyük Türk ilinde Türk uruğunun kayıtsız-şartsız hakimiyeti ve istiklali ile Türklüğün her yönden bütün milletlerden ileri ve üstün olması ülküsüdür"* şeklinde açıklayan Atsız (1943: 3), aynı zamanda Türkçülüğün dört kaynağını da kendi fikirleri ışığında şöyle yorumlamıştır:

1. Kökü çok eski olan ve Türk uruğunun şuuraltında yüzyıllardan beri yaşayan milliyetçilik;
2. Tanzimat'tan sonra, Avrupa'daki milliyetçiliklere benzeyen halkçı bir hareketin bizde de tatbik olunmasını isteyen milliyetçilik hareketi;
3. Devletimizin içindeki yabancı unsurların ihaneti dolayısıyla doğan tepki;
4. Türklerin 200 yıldan beri çektikleri büyük sıkıntılar.

Atsız'a göre bu dört düşünce zamanla birbirleriyle kaynaşıp Pantürkçülüğü ortaya çıkarmıştır. Disiplin ve mutlak itaati erdem olarak değerlendiren Atsız'ın kültüre bakış açısı, milli bir çizgide gelişmekte ve hümanist ya da evrenselci tutumları dışlamaktadır. Din olgusunu ırk kavramının arkasında görmektedir. Türk birliğini bozacağı endişesinden dolayı mezheplere pek önem vermez. İslam'ı da tümüyle almak yerine Türkleştirilmesini savunmaktadır (Ertekin, 2003: 356-357). Atsız, ırka dayalı milliyetçilik anlayışını geniş kitlelere yaymak amacıyla Atsız Mecmua, Orhun, Orkun, Kopuz, Çınaraltı, Kürşad, Özleyiş, Büyük Türkeli, Bozkurt, Ötüken ve Altın Işık gibi dergilerde yazılar yazmıştır. Etnik milliyetçiliğin popüler isimlerinden olan Atsız'a göre milli duyguların yaşayabilmesi için her milletin bir ülküye ihtiyacı vardır. Genel itibariyle bakıldığında, 1920'li yıllardaki ılımlı bir milliyetçilik anlayışından 1930'lu yıllarda Atsız'ın başını çektiği ırkı önemseyen sert bir milliyetçilik anlayışına doğru bir geçiş söz konusu olmuştur.

3. 1940'LI YILLARIN MİLLİYETÇİLİK AÇISINDAN ÖNEMİ VE ÖZELLİKLERİ

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Avrupa'da artan milliyetçilik ve ırkçılık söylemleri Türkiye'de de bazı kesimlerce sahiplenilmiştir. 1938 yılında ırksal milliyetçiliğe dayalı yazılarda bulunan Atsız'a, Reha Oğuz Türkkan da katılmıştır. "Ergenekon" adlı dergiyi çıkaran Türkkan'ın söylemleri Atsız'a nazaran daha radikal bir hal almıştır. Ergenekon'un künyesinde *"Türk ırkı bütün ırklardan üstündür"* ifadesi bulunmaktadır (Ertekin, 2003: 360). Dergi yeniden dirilişi hayata geçirebilmek için Ergenekon Destanı'nı ön plana çıkarmıştır. Türklerin Anadolu'ya sıkıştırıldığı iddiasını gütmektedir. Meydan okuyan bir üsluba sahip olan dergi, her zorluğa ve baskıya karşı direnme mesajları vermektedir (Koçlar, 2013: 268-269). Cumhuriyetin değerlerini, Turancı düşünceyi merkeze alarak anlamlandırmaya çalışan dergide; nasyonal sosyalizm, komünizm, kapitalizm ve faşizmin sert dille eleştirilmiştir. Denge politikasının uygulandığı yıllarda ne Almanya ne de Sovyetler Birliği ile bir polemik yaşanmaması amacı ile dergi kapatılmıştır (Koçlar, 2013: 279-280).

Ergenekon dergisinin kapatılmasının ardından Türkkan, 1939 yılında Bozkurt Dergisi'ni çıkarmıştır. Ancak dergi, açıkça Pantürkçülük propagandası yaptığı gerekçesiyle bir süre sonra kapatılmıştır. 1940 yılında tekrar yayın hayatına devam eden derginin ömrü uzun olmamıştır. Bu dönemde resmi ideoloji dışındaki milliyetçi görüşlerin yaygınlaşmasına izin verilmemiştir. II. Dünya Savaşı sırasında milliyetçi söylemler ve Sovyet karşıtı yazılar İnönü yönetiminin savaş politikasına uygun olarak yakından izlenmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2005: 11).

9 Temmuz 1942 tarihinde Refik Saydam'ın ölümü üzerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başbakanlığa getirilmiştir. Yeni hükümet programını açıkladığı konuşmasında Saraçoğlu, *"Biz Türküz, Türkçüyüz ve hep Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan sorunu olduğu kadar bir vicdan ve kültür sorunudur. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu doğrultuda çalışacağız."* (I. Saraçoğlu Hükümeti Programı, 1942) şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Başbakanın bu sözleri konjonktürel olarak değerlendirildiğinde, İkinci Dünya Savaşı'nın iklimini yansıtmaktadır. Milliyetçilik anlamındaki söylemlerin sertleşmesinde Almanya'nın rolü de büyüktür. Bu dönemde Almanya'nın amacının, Turancılık fikirlerini halk nezdinde yayıp Sovyetlerdeki Türkleri koruma içgüdüsüyle Türkiye'nin de savaşa dahil olmasını sağlayıp, doğu cephesindeki yükü hafifleterek, Batı Avrupa'ya ağırlık vermeye yönelik olduğunu belirten fikirler yaygınlık kazanmıştır (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2005: 22). Bazı Turancı söylemlere rağmen, denge politikasına devam edilip savaşa girmekten geri durulmuştur. Savaş sonrasında ise çok partili hayata geçişle beraber bu fikirler giderek yer altına çekilmeye başlamıştır.

4. GÖK-BÖRÜ DERGİSİ

Fiilen İkinci Dünya Savaşı'na girmeyen Türkiye, savaşın sıcaklığını her zaman hissetmiştir. Dönemin yayınlarında da bu durumu görmek mümkündür. Bu tek parti dönemindeki yayınlarda sıklıkla Türkçülük üzerinde durulduğu ve milliyetçilik unsurunun ön plana çıktığı görülmektedir. İdeolojik olarak çekişmeli ve hareketli yıllarda basılan süreli yayınlardan biri de Gök-Börü dergisidir. 1942 yılında basılmaya başlayan Gök-Börü, kapanan Bozkurt dergisinin ardından Reha Oğuz Türkkan tarafından çıkarılmıştır. Sahibi ve aynı zamanda da derginin yazı işleri müdürlüğü görevini üstlenen Türkkan, Türkçülük hareketinin popüler simalarından biri olarak benzer görüşleri paylaşanları etrafında toplamayı başarabilen bir tipolojidir.

Yayınları durdurulan Ergenekon ve Bozkurt dergilerine benzer bir çizgide olan

Gök-Börü dergisi, 5 Kasım 1942 tarihinden 20 Mayıs 1943 tarihine kadar yayına hiç ara vermeden 13 sayı olarak çıkarılmıştır. Derginin logosu, kuzey doğu yönünde yükselmiş ay-yıldızın ortasına yerleştirilmiş kurt kafası, bir altın yay ve üç oktan ibarettir. Bu altın yay ve üç okun Mete Han'ın sembolü olduğu belirtilmiştir (Yeşilyurt, 1943: 9). "Her Irkın Üstünde Türk Irkı!" şeklinde beliren derginin mottosu, genel ideolojik konumlanış hakkında ipucu vermektedir. Derginin ilk sayısının ön sözünde bulunan "*Öz Türkler tarafından çıkartılan ve gene öz Türklerin olan bu dergi, en temiz ve en koyu manasiyle milliyetçidir*" (Gök-Börü, 1942a: 2) ibaresi ile ideolojik duruş açıklanmaya çalışılmıştır. Yine ön sözde Gök-Börü'nün anlamı analiz edilmiş; Bozkurt, Türk destanlarındaki başlıca kahraman, Türk neslinin atası, Türklerin eski çağlardan beri kutlu bildikleri sembol gibi tanımlamalar yapılmıştır. Türklerin bozkurt soyundan geldikleri ve yabancıların bu soya katılamayacakları vurgusu da belirtilmiştir (Gök-Börü, 1942b: 2). İstanbul'da 15 günde bir çıkan dergi, Cumhuriyet Matbaası'nda basılarak, 20 kuruştan satışa sunulmuştur. 9. sayı dışında her sayı 24 sayfa olarak basılmıştır. 9. sayfanın 32 sayfa olarak basılmasının sebebi, 9'un Türkler tarafından "mukaddes rakam" olarak kabul edilişi şeklinde açıklanmıştır (Gök-Börü, 1942c: 3).

Gök-Börü dergisi, dönemin milliyetçilik ideolojisini ırki temelli boyutta ön plana çıkaran ve bu doğrultuda yazılara yer veren bir dergi olarak, Türk ırkının üstünlüğü söylemini yaymak ve okutmak amacıyla farkındalık yaratmak istemektedir. Dergi çeşitli kategoriler altında incelenir ise dergiyi anlamak ve anlamlandırmak bir o kadar kolay hale gelecektir.

4.1. Milliyetçilik, Türkçülük ve Irkçılık Bağlamında Gök-Börü

Derginin ilk sayısında yer alan "Hesap Veriyoruz" adlı yazıda Fer (1942: 3), ilk olarak Türkçülük tarihi hakkında bilgi vermektedir. Türkçülük tarihini 6 bölüme ayıran Fer, ilk dönemi Mete'den Gaspıralı'ya kadar uzanan ve fikirlerin sistemli olmaktan ziyade parça parça olduğu "Münferit Türkçüler Çağı" olarak adlandırırken, Ziya Gökalp'le başlayan ve 1911'le beraber Türkçülüğün bir akım haline dönüştüğü ikinci dönemi "Sistem ve Hareket Çağı" olarak adlandırmıştır. Türkçülüğün resmi bir niteliğe kavuştuğu yeni devletin kuruluş dönemi "ideolojinin filozofu Gökalp, dahi yaratıcısı Atatürk" şeklinde ele alınarak "Yükseliş Çağı", 1931'de Türk Ocaklarının lağvedilip, Türk Yurdu'nun kapatılması dönemi ise "İntihat ve Mücadele" dönemi olarak değerlendirilmiştir. Fer'in "Susuş Çağı" olarak adlandırdığı 1934 yılının başları Birlik, Orhun ve Geçit dergilerinin kapatılmaları ile sembolleştirilirken, ilgili dönem "Bozkurtçular Çağı" olarak değerlendirilmiş ve Türkkan'ın etrafında toplanmış idealist gençlerle Türkçülük mefkûresinin yeniden diriltileceği vurgulanmıştır.

Gök-Börü'nün Türkçülüğe ilişkin ana çizgisi Türkkan'ın (1942a: 5-6) "Türkçülüğe Bakışlar" isimli makalesinde resmedilmiştir. Türkkan, önceliklerinin içinde yaşadıkları coğrafya olan Türkiye olduğunu, sonrasında diğerlerine önder olacak Türkiye'nin oluşturulacağını vurgulamıştır. Anadoluculuk, olayı sadece Anadolu milleti olarak ele alma ve dış Türklerle isimden başka bir yakınlığımız yoktur fikrinde olduğundan, Turancılık ise ırktan ayrı bir milliyet davasında olduğu için olumsuz eleştirilere tabi tutulmuştur. Gök-Börü'de, "Büyük Türk Birliği Davası" olarak adlandırdığı dava henüz uzak bir hedef olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda Gök-Börü ekibi kendilerini Turancı ya da Anadolucu değil Bozkurtçular olarak adlandırmaktadırlar (Fer, 1942: 9). Bu durum dönemin Türkçülerinin ayrılığını da gün yüzüne çıkarmaktadır. Daha derginin çıktığı ilk sayıda Çınaraltıcılar, Atsız ve Nurullah Barıman gibi önemli odak ve kişilerle yolların ayrıldığı belirtilmiş ve "hissiyatımızın tam ifadesi" olarak değerlendirilen, dönemin önemli bürokratlarından birinin Türkkan'a ifade ettiği şu sözler, sayfalardaki yerini almıştır (Fer, 1942: 9):

"Eğer Türkçülüğü, herkesin karaktersiz olarak tanıdığı insanlar eline bırakırsanız, bu dava söner; bunlar belki mecmua, hatta gazete çıkarabilirler. Fakat efkârıumumiye, bu adamlar tarafından haykırılına Türkçülüğe şüpheyle bakacaktır. Türkçülüğü kurtarmak ve hakikaten onu şumullü bir cemiyet davası yapmak istiyorsanız, bu mefkûrenin,- sizin gibi genç, mazisi ve niyeti temiz ellerde kalmasına dikkat edin!"

Büyümenin bölünmeyi de getirdiği bu dönemde Türkçü neşriyatın sayısındaki artış da göz önünde tutulduğunda, Gök-Börü'nün yoluna kendi idealleri doğrultusunda devam ettiğini savunduğu görülmektedir. Gök-Börü'nün bu ayrışmayı, "Türkçülerin aralarında bozuşması değil, hakiki idealist Türkçülerle Türkçü geçinenlerin birbirlerinden ayrılmalarından ibaret" (Gök-Börü, 1942d: 2) olarak değerlendirmesi, kendisini "gerçek Türkçü" olarak görmesini de beraberinde getirmektedir.

Derginin sayfalarındaki milliyetçilik söyleminin sıkça yer almasının özellikle tercih edildiği görülmektedir. Zira Gök-Börü ekibine göre gidişat milliliğe doğru değil, milliyetsizliğe doğrudur. Bu yüzden milliyetçilik konusu kalemlerden ve dillerden düşmemelidir (Türkkan, 1942b: 3). Ancak sadece milliyetçi söylemlerde bulunmak da "pasif milliyetçilik" olarak adlandırılarak eleştirilmiş, gerçek milliyetçinin, inandığı fikirlere uygun yaşayan ve ülkü için savaşıp, çarpışan bir tipoloji olduğu vurgulanmıştır (Türkkan, 1943a: 3). Güntekin (1943: 3) de Altı Ok'un içinde yer alan milliyetçilik ilkesinin en belirleyici ilke olduğundan hareketle, diğer ilkelerin onu beslemek için var olduğunu savunmuştur.

Irk konusunda Gök-Börü'nün tutumu oldukça nettir. Bozkurt (1943a: 12) "kanı ve ana dili Türkçe olan, kendini Türklükte ve Türk tarihinde bulan, Türkün acılarını kendi acısı, saadetini kendi saadeti sayan, Türkle gülen, Türkle ağlayan ve kültürü Türk olan; Türktür... Milliyetçilik ile ırkçılık bu yönden birbirinden ayrı şeyler değildir" demiştir. Zarakol (1943: 6) ise tarihten dersler alınarak, tutulacak tek yolu "ırkçılık" olarak belirtmiştir. Derginin mottosu olan "Her Irkın Üstünde Türk Irkı!", Türk soyunun ve milletinin kabiliyet ve yaradılış bakımından, her soy ve millete üstün oluşu manasındadır. Tarihi felaketler ve hataların bu üstünlüğe engel olduğu ancak koşulların tarihte olduğu gibi giderek doğruları göstereceği savunulmuştur. Bu bağlamda milliyetçiliğin, üstünlük inancı üzerine kurulduğu ifade edilmektedir. Bozkurt (1943b: 22), dünyanın her tarafındaki gerçek milliyetçilerin kendi milletinin üstünlük ve iyiliğine inandığını savunmuştur. Türkkan (1943b: 3) ise tarihsellik açısından bakıldığında milliyetçiliğin henüz diğer milletler tarafından idrak edilmeden önce, Gök-Türkler döneminde Türklerde var olduğunu belirtmiştir. Dönemsel olarak diğer milletlerden geri kalmanın, üstün ırk söylemi anlamında bir çelişki barındırmadığı, koşulların ve fıtri-irsi özelliklerin iyi kullanılmaması sonucu geri kalındığı savunulmuştur. Temel vurgu, üstün ırk ve ileri milletin her zaman yan yana ve girift bir biçim almadığına yöneliktir (Türkkan, 1943c: 3).

4.2. Gök-Börü ve Tarih

Gök-Börü'de tarih ile ilgili çalışmaların, Türkçülüğe gönderme yapılarak işlendiği görülmektedir. Bu bağlamda Türk tarihinde önemli olarak değerlendirilen şahsiyetler ve olaylar, bir övünç kaynağı olarak işlenmiştir. 2. sayı ile birlikte tarihle ilintili temalar işlenmeye başlamış ve kapakta "Ölmedin" ifadesinin üzerinde 10 Kasım 1938'de çizilen bir Mustafa Kemal Atatürk resmine yer verilmiştir. Tarihsellik bağlamındaki ilk eserin E. Billiotti'nin (1942: 7-8) 1881'de Rodos'ta basılan ve Timur'un İzmir'i Rodos şövalyelerinin elinden aldığı kısmının çevrildiği "L'ile de Rhodes" olduğu görülmektedir. 4. sayıda da "Türk Tarihinde Bozkurtlar" adlı bölümün "Aksak Temür" başlığı ile Timur'a ayrıldığı ve Timur'un Türk tarihindeki önemli simalardan birisi olduğu vurgusu

vardır (Ülkütaşır, 1943a: 8). Kuşkusuz bu tarz çeviri ve yazıların zafer, Türklük, Orta Asya gibi temaları bir arada bulundurması açısından kayda değer olduğu söylenebilir.

Yine "Türk Tarihinde Bozkurtlar" bölümü bağlamında, tarihten örnek olarak ele alınan figürlerden birisi de Alparslan olarak sunulmuştur. Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Alparslan, Türklerin övünç duyacağı, Türk töresine göre yaşayan örnek bir model olarak sunulmuştur (Ülkütaşır, 1942: 7-8). Okuyuculara emsalsiz bir cesaret timsali olarak sunularak model gösterilen bir başka tarihi şahsiyet de Hint-Türk İmparatorluğu'nun kurucusu olan Babûr Şah'tır (Ülkütaşır, 1943b: 8). Derginin 9. sayısının kahraman Türk figürü önemli Türkmen sülalelerinden Atabeklerin kurduğu Atabekler Devleti'nin sonuncu hükümdarı Ataberk Gök-Börü olurken, 10. sayıda bu kahraman ünlü Türk denizcisi Barbaros Hayrettin Paşa ve 11. sayıda ise Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahlarından Yıldırım Beyazıt olmuştur (Ülkütaşır, 1943c: 10; 1943d: 16; 1944e: 12).

Gök-Börü'nün sayfaları incelendiğinde Azerbaycan ile ilintili yazılara da sıkça rastlamak mümkündür. Daha ilk sayıdan itibaren Azerbaycan'a ve tarihine yönelik bilgilerin varlığına rastlanmaktadır. Azerbaycan sözcüğünün yalnızca bir Türk uruğunu (soyunu) değil, aynı zamanda önemli bir Türk nüfusunun bir ülkenin adı olduğu belirtilerek, bu büyük ülkenin siyasi ve tarihi olaylar neticesinde ikiye bölündüğünü, güney kısmının İran'ın ve kuzey kısmının ise Rusların yönetimi altına geçtiği ifade edilmiştir (Gök-Börü, 1942e: 19).

Gök-Börü'nün sayfalarında tarihe ilişkin yazıların, büyük oranda şanlı geçmiş ve kahramanlıklara vurgu yaptığı görülmektedir. Türklük bilinci, tarihten figürler ve olaylarla canlı tutulmaya çalışılmıştır.

4.3. Gök-Börü'de Militarist Temalar

En genel tanımıyla askerliğe ait değerlerin topluma, siyasal hayata uyarlanması olarak değerlendirilebilecek olan militarizm, Gök-Börü sayfalarında sıklıkla kullanılan temalardan biridir. Bu bağlamda savaş ve savaşçılığın kötü ya da korkulacak bir şey olmadığı, Türklüğün karakterinin buna müsait olduğu vurgulanmıştır.

Daha 1. sayıda bozkurdun uslu bir varlık ve miskin bir çakal olmadığından hareketle, bozkurdun yani Türklerin, yırtıcı, atılgan, yiğit ve dinç oluşlarına gönderme yapılmış, savaşçı olmalarının gerekliliği savunulmuştur (Gök-Börü, 1942b: 23). Akgün (1942: 6) de "cenk, bize ataların en şanlı mirasıdır" söylemi bağlamında, gerçek milliyetçilikle savaşın bölünemez bütünlüğünü savunmuştur.

Gök-Börü'nün savaş dışı bir durumu tembellik olarak gördüğü, bu yüzden de savaşın adeta bir dinamizm sağlayacağını savunduğu söylenebilir. Bütün savaşların ölüm, harabe ve yokluk getirmeyeceği, savaşlar aracılığıyla medeniyetlerin birbirleriyle temas ettikleri, hatta savaşların ilerleme sağlayarak, güç verdikleri vurgulanmıştır (Tesbihçioğlu, 1942: 8). Milletlerin var oluşlarının önemli gerekçelerinden olan savaşın, her dönem bir zorunluluk olduğu ifade edilerek, Türklerin tarihlerinin savaşlarla yoğrulduğuna atıf yapılmıştır (Bozkurt, 1943b: 14). Tarihsel bu atıflara ek olarak, ordu ve milletin birbirlerinden ayrılmaları olanaksız görülen, bir bütünün parçaları olduğu da belirtilmiştir (Akgün, 1943: 6).

4.4. Gök-Börü'de Kültür ve Gençlik Sorunsalı

Gök-Börü'de gerçek Türkçü ve vatansever nesiller yetiştirebilmek adına yıllarla yoğrulan kültüre sahip çıkılması ve gençliğe önem verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Türkiye'deki Türklere ek olarak özellikle diğer coğrafyalardaki Dış Türklerle ilgili

de kültürel hayat tanıtılarak, bir birliktelik sağlamaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ahlak sorunsalına da değinilmiş, Türk gençliğinin ahlakına yönelik söylemlerde bulunulmuştur.

Derginin sahibi ve hareketin lideri konumundaki Türkkan (1942c: 3), ahlakın her şeyin temelinde olduğunu belirtmiştir. Ona göre ancak güçlü ahlaka sahip olan toplumlar, gerçek milliyetçilikten, muasır medeniyet seviyesine ulaşmaya kadar her şeyi başarırlar. Zira ahlakı ihmal eden cemiyetlerde, milliyetçilik bir maskaralık olarak görülmüştür. Bu yüzden sanat da milli ahlaka katkı sunduğu oranda kıymet arz etmektedir. Sanatın başlı başına bir araç olmasından ziyade, milli kalmak ve milliyetçi vasfa sahip olabilmek için ancak faydalı bir araç olması gerektiği savunulmaktadır (Türkkan, 1943d: 3).

Türk kültürünü unutarak, başka kültürlere kapılmak, Türkkan'a (1943b: 3) göre gelişmenin önündeki en büyük tarihsel engellerdendir. Arap, Acem, Latin, Anglo-Sakson vb. kültürlere yönelmek yerine öz kültüre sarılmak daima evla görülmelidir. Bu yüzden okullarda Grekçe ya da Latince değil, Gök Türkçe ve Uygurca öğretilmeli, Sofoklis değil Yusuf Has Hacip tercüme edilmelidir. Gök-Börü'nün sayfalarında taklitçiliğe yönelik eleştirilerin sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Bozkurt (1942: 20) da milli kültürün ayıp sayılmaması gerektiğini belirterek, garp kopyacılığında üstat olduğumuzu ifade ederek konuya katkı sunmuştur. Irk üstünlüğü savunusu bağlamında, diğer kültürlerin etkisi altında kalmaya son verilerek, Türk ruh ve yaratıcılığı ile beslenen özgün bir kültür yaratma savunusu da Gök-Börü sayfalarındaki temel vurgulardandır (Tesbihçioğlu, 1943: 7).

Yalnızca Türk töre, kültür ve geleneği ile yoğrulan gençlerin ülkeye faydalı ve ahlaklı olacağını savunan Türkkan (1943e: 3-4), aksi taktirde gençlerin sürekli zevk peşinde koşan, egoist ve ilkesiz yetişeceklerinden dem vurmaktadır. Yarının Türk gencini temiz, ahlaklı ve sağlam karakterli olarak tasavvur eden Türkkan (1943f: 3), soysuz, seciyesiz, kültürsüz ve bozuk gençliğin milletin istikbalini tehlikeye atacağını vurgulamıştır. Gök-Börü tarafından gençliğe verilen bu önem 5. sayıdan başlayıp, 9. sayıya kadar devam eden "Yabancı Ülkelerde Terbiye Sistemi ve Gençlik" yazı dizisi ile de gösterilmiştir (Türkkan, 1943g: 9-10; 1943h: 9-11; 1943i, 11-20; 1943j: 17-18; 1943k: 26-27).

Gelenek ve kültürün öğretilerek, sahiplenilmesi adına yerel örneklerin yanında, Gök-Börü sayfalarında Orta Asya ve Kafkasya'daki Dış Türklere ilişkin uygulamaları da görmek mümkündür. "Budunbilik (Folklor)" bölümünde yer verilen bu tarz uygulamalardan en baskını düğünler olmuştur. Bu bağlamda Özbeklerde (İnan 1942a: 17-18), Kırgızlarda, Kazaklarda (İnan, 1942b: 18-19; 1943a: 17-18) ve Başkurtlarda (İnan, 1943b: 16; 1943c: 18) düğünlerdeki kültürel ritüellere yer verilmiştir.

5. SONUÇ

Cumhuriyet öncesinde filizlenen milliyetçilik fikri, cumhuriyetin kuruluşu sonrasında da çeşitli dalgalanmalarla birlikte devam ederek, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte de kitlelere ulaşma anlamında adından söz ettirmiştir. Çeşitli dönemlerde farklı anlayışlarla açıklanan milliyetçilik, 1930'lardan sonra bazı kesimler tarafından Turancılık ile eş tutulmaya başlanmıştır. Sistemleştirilen ve entelektüel fikirler çerçevesinde geliştirilen Türkçülük gayesini, halk katmanlarına yaymak amacı ile birçok yayın hayata geçirilmiştir. Gök-Börü de bu düşünce ile şekillenen bir periyodik görünümündedir.

1940'lı yılların savaş ortamında faaliyet gösteren dergi, Türkçü fikirlerin yaygınlaşması adına çalışmıştır. Türk ırkının üstünlüğüne inanan Gök-Börü, dönemsel geri

kalmışlığı, bu inanıştan vazgeçilmesi, gelenek ve kültürün yozlaşması ve taklitçilik gibi gerekçelerle açıklamıştır. Bu yüzden yapılması gereken şeyin, tarihten çıkarılan derslerle birlikte şanlı tarihte feyiz alınarak gelişimin sağlanması olduğu vurgulanmıştır. Milliyetsiz oluşun yıkımla bir olduğu savunulmuştur, kurtuluş milliyetçilikte görülmüştür. Gök-Börü'nün milliyetçilik algısının ise ırki nitelikte olduğu görülmektedir. Kültürden sanata, tarihten gençliğe, ahlaktan terbiyeye, militarizmden savaşa kadar dergi sayfalarında işlenen tüm temaların Türkçülük ile bağdaştırılması, ideolojik konumlanışını da net bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akçam, T. (2003). "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler". Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Edt.). s. 53-62. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
2. Akçura, Y. (2015). Üç Tarz-ı Siyaset. İstanbul: Ötügen Yayıncılık.
3. Akgün, N. (1942). "Savaş ve İnsanlık". Gök-Börü, Sayı: 2, s. 5-6.
4. Akgün, N. (1943). "Disiplinin Hüviyeti ve Unsurları", Gök-Börü, Sayı: 3, s. 6-8.
5. Arai, M. (2008). Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği. Çev. T. Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları.
6. Atatürk, M. K. (2015). Nutuk. Ankara: Evrensel İletişim Yayınları.
7. Atsız, H. N. (1943). "Türkçülük". Orkun Dergisi. Sayı: 10, s. 3.
8. Billiotti, E. (1943), Timurun İzmiri Fethi", Çev. O. Türkkan, Gök-Börü, Sayı: 2, s.7-8.
9. Bozkurt, M. E. (1943a). "Milliyetçilerin Cevabı!". Gök-Börü, Sayı: 4, s. 12-14.
10. Bozkurt, O. (1942). "İntizamsızlık!". Gök-Börü, Sayı: 2, s. 20.
11. Bozkurt, O. (1943b). "Her Irkın Üstünde Türk Irkı Formülünü Anlamayanlar!", Gök-Börü, Sayı: 4, s. 2 ve 22-23.
12. Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960. (2005). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
13. Duymaz. A. (2017). Sunuş. Türk Medeniyet Tarihi – Ziya Gökalp. Yay. Haz. A. Duymaz, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.9-11.
14. Ertekin, O. (2003). "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları". Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik. Ed. T. Bora ve M. Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 345-388.
15. Fer, C. S. (1942). Hesap Veriyoruz, Gök-Börü, Sayı: 1, s. 3-4, 9.
16. Georgeon, F. (2003). "Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adam'ı Yeniden Okurken". Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik. Ed. T. Bora ve M. Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 23-36.
17. Gökalp, Z. (2007). Türkçülüğün Esasları. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
18. Güntekin, R. N. (1943). "Türk Genci İçin Tek Yol". Gök-Börü, Sayı: 9, s. 3.
19. İnan, A. (1931). Vatandaş İçin Medeni Bilgiler I. İstanbul: Devlet Matbaası.
20. İnan, A. (1942), "Özbeklerde Köy Düğünü". Gök-Börü, Sayı: 1, s. 17-18.

21. İnan, A. (1942b), "Kırgız-Kazak Düğünleri I". Gök-Börü, Sayı: 2, s. 18-19.

22. İnan, A. (1943a), "Kırgız-Kazak Düğünleri II". Gök-Börü, Sayı: 3, s. 17-18.

23. İnan, A. (1943b), "Başkurt Düğünü I". Gök-Börü, Sayı: 8, s. 16.

24. İnan, A. (1943c), "Başkurt Düğünü II". Gök-Börü, Sayı: 13, s. 18.

25. Koçlar, B. (2013). "Türk Milliyetçiliği Düşüncesini Tanımlama ve Temellendirme Çalışmalarına Bir Örnek: Ergenekon Dergisi". History Studies Dergisi. Cilt: 5, Sayı. 2, s.263-286.

26. Oba, A. E. (1994). Türk Milliyetçiliği'nin Doğuşu. Ankara: İmge Kitabevi.

27. Öğün, S. S. (2000). Mukayeseli Sosyal Teori Bağlamında Milliyetçilik. İstanbul: Alfa Yayınları.

28. Saklı, A. R. (2012). Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği. Akademik Bakış Dergisi. Sayı: 33, s. 1-16.

29. Tesbihçioğlu, [isimsiz]. (1942). "Harbe Dair...". Gök-Börü, Sayı: 3, s.8-9.

30. Tesbihçioğlu, [isimsiz]. (1943). "Kültüre Dair". Gök-Börü, Sayı: 4, s. 7.

31. Tokluoğlu, C. (2013). Ziya Gökalp ve Türkçülük. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt: 68, Sayı: 3, s. 113-139.

32. Türkkan, R. O. (1942a). "Türkçülüğe Bakışlar". Gök-Börü, Sayı: 1, s. 5-6.

33. Türkkan, R. O. (1942b). "Milliyetsizliğe Doğru!". Gök-Börü, Sayı: 3, s. 3-7.

34. Türkkan, R. O. (1942c). "Ahlak-Korku-Menfaat!". Gök-Börü, Sayı: 2, s. 3-5.

35. Türkkan, R. O. (1943a). "İş Halinde Milliyetçilik". Gök-Börü, Sayı: 12, s.3-4.

36. Türkkan, R. O. (1943b). "Milliyetçiliğe Doğru!". Gök-Börü, Sayı: 4, s. 3-7.

37. Türkkan, R. O. (1943c). "İleri Millet, Üstün Irk". Gök-Börü, Sayı: 10, s. 3-4.

38. Türkkan, R. O. (1943d). "Milli San'at". Gök-Börü, Sayı: 8, s. 3-4.

39. Türkkan, R. O. (1943e). "Yeni Genç!". Gök-Börü, Sayı: 5, s. 3-4.

40. Türkkan, R. O. (1943f). "Yarının Genci". Gök-Börü, Sayı: 6, s. 3-4.

41. Türkkan, R. O. (1943g). "Yabancı Ülkelerde Terbiye Sistemleri ve Gençlik". Gök-Börü, Sayı: 5, s. 9-10.

42. Türkkan, R. O. (1943h). "Yabancı Ülkelerde Terbiye Sistemleri ve Gençlik". Gök-Börü, Sayı: 6, s. 9-11.

43. Türkkan, R. O. (1943i), "Yabancı Ülkelerde Terbiye Sistemleri ve Gençlik". Gök-Börü, Sayı: 7, s. 11, 20.

44. Türkkan, R. O. (1943j). "Yabancı Ülkelerde Terbiye Sistemleri ve Gençlik". Gök-Börü, Sayı: 8, s. 17-18.

45. Türkkan, R. O. (1943k). "Yabancı Ülkelerde Gençlik". Gök-Börü, Sayı: 9, s. 26-27.

46. Ülkütaşır, M. Ş. (1942). "Alparslan". Gök-Börü, Sayı: 3, s.7-8.

47. Ülkütaşır, M. Ş. (1943a). "Aksak Temür". Gök-Börü, Sayı: 4, s.8-9.

48. Ülkütaşır, M. Ş. (1943b). "Babûr Şah". Gök-Börü, Sayı: 8, s .8-9.

49. Ülkütaşır, M. Ş. (1943c). "Atabek Gök-Börü". Gök-Börü, Sayı: 9, s. 10.

50. Ülkütaşır, M.Ş (1943d). "Barbaros", Gök-Börü. Sayı: 10, s.16-17.

51. Ülkütaşır, M. Ş. (1943e). "Yıldırım Bayazıt". Gök-Börü, Sayı: 11, s. 12-13.

52. Yanık, C. ve Kara, M. (2016). "Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirilmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım". Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 559-582.

53. Yeşilyurt, A. H. (1943), "Mete!". Gök-Börü, Sayı: 8, s. 9.

54. Yıldızlı, M. E. (2015). "Türkolojiye Hizmet Eden Kurumlar". Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 52, s. 454-462.

55. Zarakol, T. (1943), "Türk Tarihinden Irkçılığa". Gök-Börü, Sayı: 12, s. 6.

56. Zürcher, E. J. (2005). Milli Mücadelede İttihatçılık. Çev. N. Salihoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

57. [isimsiz] (1942a). "Kandaş ve Ülküdaşlarımıza!". Gök-Börü, Sayı: 1, s.2.

58. [isimsiz] (1942b). "Gök-Börü Tabiri ve Bozkurt Manaları". Gök-Börü, Sayı: 1, s. 2, 23.

59. [isimsiz] (1942c). "-9- Mukaddes Rakam". Gök-Börü, Sayı: 1, s.3.

60. [isimsiz] (1942d). "Dost İtirazına Dost Cevabı!". Gök-Börü, Sayı: 2, s. 2-3.

61. [isimsiz] (1942e). "Azerbaycan". Gök-Börü, Sayı: 1, s.19.

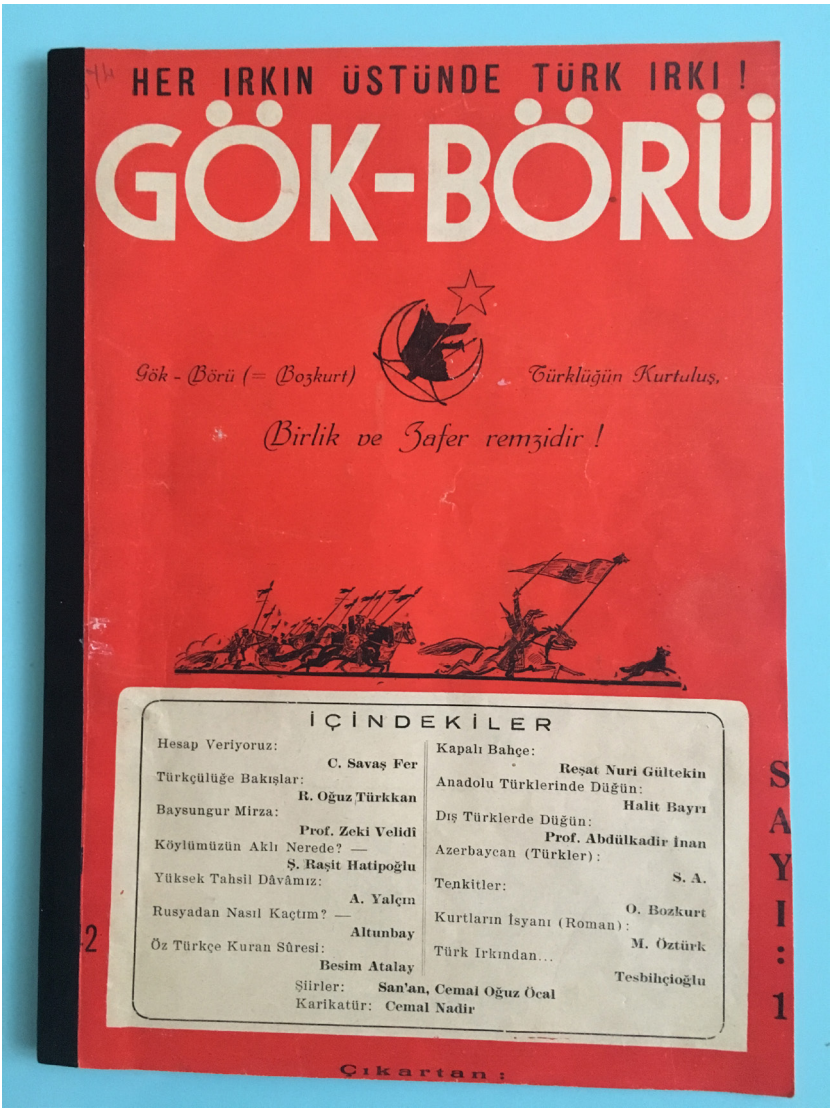

HER IRKIN ÜSTÜNDE TÜRK IRKI !

GÖK-BÖRÜ

Gök - Börü (= Bozkurt) Türklüğün Kurtuluş,

Birlik ve Zafer remzidir !

İÇİNDEKİLER

Hesap Veriyoruz: C. Savaş Fer
Türkçülüğe Bakışlar: R. Oğuz Türkkan
Baysungur Mirza: Prof. Zeki Velidi
Köylümüzün Aklı Nerede? — Ş. Raşit Hatipoğlu
Yüksek Tahsil Dâvâmız: A. Yalçın
Rusyadan Nasıl Kaçtım? — Altunbay
Öz Türkçe Kuran Sûresi: Besim Atalay
Kapalı Bahçe: Reşat Nuri Gültekin
Anadolu Türklerinde Düğün: Halit Bayrı
Dış Türklerde Düğün: Prof. Abdülkadir İnan
Azerbaycan (Türkler): S. A.
Tenkitler: O. Bozkurt
Kurtların İsyanı (Roman): M. Öztürk
Türk Irkından... Tesbihçioğlu
Şiirler: San'an, Cemal Oğuz Öcal
Karikatür: Cemal Nadir

SAYI: 1

Çıkartan :

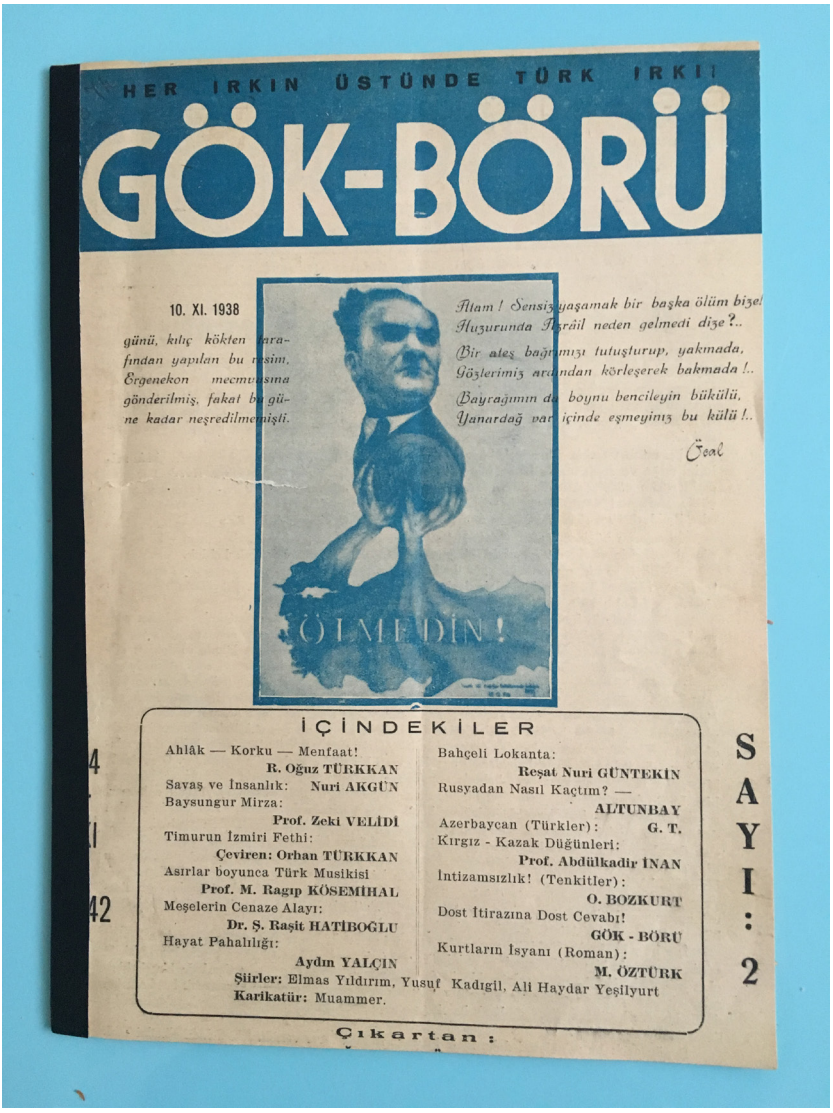

HER IRKIN ÜSTÜNDE TÜRK IRKI!

GÖK-BÖRÜ

10. XI. 1938

günü, kılıç kökten tarafından yapılan bu resim, Ergenekon mecmuasına gönderilmiş, fakat bu güne kadar neşredilmemişti.

Atam! Sensiz yaşamak bir başka ölüm bize!
Huzurunda Azrâil neden gelmedi dize?..
Bir ateş bağrımızı tutuşturup, yakmada,
Gözlerimiz ardından körleşerek bakmada!..
Bayrağımın da boynu bencileyin bükülü,
Yanardağ var içinde eşmeyiniz bu külü!..

Ceal

ÖLMEDİN!

İÇİNDEKİLER

Ahlâk — Korku — Menfaat! R. Oğuz TÜRKKAN
Savaş ve İnsanlık: Nuri AKGÜN
Baysungur Mirza: Prof. Zeki VELİDİ
Timurun İzmiri Fethi: Çeviren: Orhan TÜRKKAN
Asırlar boyunca Türk Musikisi Prof. M. Ragıp KÖSEMİHAL
Meşelerin Cenaze Alayı: Dr. Ş. Raşit HATİBOĞLU
Hayat Pahalılığı: Aydın YALÇIN
Bahçeli Lokanta: Reşat Nuri GÜNTEKİN
Rusyadan Nasıl Kaçtım? — ALTUNBAY
Azerbaycan (Türkler): G. T.
Kırgız - Kazak Düğünleri: Prof. Abdülkadir İNAN
İntizamsızlık! (Tenkitler): O. BOZKURT
Dost İtirazına Dost Cevabı! GÖK - BÖRÜ
Kurtların İsyanı (Roman): M. ÖZTÜRK
Şiirler: Elmas Yıldırım, Yusuf Kadıgil, Ali Haydar Yeşilyurt
Karikatür: Muammer.

SAYI: 2

Çıkartan:

HER IRKIN ÜSTÜNDE TÜRK IRKI

GÖKBÖRÜ

İÇİNDEKİLER

İleri millet, üstün ırk — R. Oğuz TÜRKKAN
Okuma zevki — Nebil BUHARALI
Irk ve ırkçılık — R. Oğuz TÜRKKAN
An'ane — Dr. Tevfik ZARAKOL
Sanayiimiz teşkilâtlanırken — Ziya TATAÇ
Saf ırklar meselesi — Prof. Süreyya AYGÜN
Rusyadan nasıl kaçtım? — İ. M. ALTUNBAY

Cemal Nadir ile bir konuşma — A. T.
Barbaros — M. Şakir ÜLKÜTAŞIR
Kara Mehmet — Hayrettin KARAN
Dış Türklerinin istiklâl mücadeleleri — Prof. Abdülkadir İNAN
Kapkara mı, toz pembe mi? — Nuri AKGÜN
Kurtların isyanı (roman) — Mehmet ÖZTÜRK

Şiirler: Elmas YILDIRIM — Galip DEMİRAĞ — ALTUNKAŞ. — Uluğ TURANLIOĞLU, Feyzi HALICI.
Karikatür: Muammer. — Kapak: Sadettin TOPUZOĞLU (Kompozisyon: C. Nadir)

684

CHAPTER 126

KONYA VE MERSİN İL MERKEZLERİNDE YAŞAYAN BİREYLERİN BALIK TÜKETİMİ KONUSUNDAKİ ALIŞKANLIK VE BİLGİ DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI[1]

Ali ŞEN[2]

1 Bu çalışma Ali ŞEN'in "Konya ve Mersin İl Merkezlerinde Yaşayan Bireylerin Balık Tüketimi Konusundaki Alışkanlık ve Bilgi Düzeylerinin Karşılaştırılması" adlı Yüksek Lisans tezinden alıntılanmıştır.

2 Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Karaman

GİRİŞ

Günümüzde bilinçli bireyler, özellikle gelişmiş ülkelerde, beslenmelerine büyük önem vermekte ve beslenmelerinde doğru besinleri seçmeye özen göstermektedirler. Bu gıdalar arasında çoklu doymamış yağ asitleri bakımından zengin balık ve diğer balıkçılık ürünleri çok önemli yer tutmaktadır (Atar ve Alçiçek, 2009:173; Homafar, 2008:29; Kaya vd., 2004:365; Özkan ve Koca, 2006:40; Turan vd., 2006:505).

Hızla artan nüfusa paralel olarak insanların besin ihtiyacı gittikçe artmaktadır. Günümüz insanlarının besin ihtiyaçlarını karşılamak ve beslenme sorunlarını en aza indirmek için yeryüzündeki karasal kaynaklardan en iyi şekilde yararlanılmaktadır. Bu amaçla, insanlar var olan tüm teknolojik olanakları kullanmakta ve yeni teknolojiler geliştirmektedirler. Tüm bu çabalara rağmen, hızla artan nüfusun besin ihtiyaçlarını karşılamak için karasal kaynaklar giderek yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, insanlar hayatta kalmak için alternatif yiyecek kaynakları aramak ve bulmak zorundadır. Bu durumda, ilk alternatif besin kaynakları yüzey su kaynakları ilk akla gelenler arasındadır (Şen vd., 2008:433).

Dokularda düzensiz olan insanlar için en az 13 vitamin gereklidir ki hemen hemen hepsi balıklarda bulunmaktadır. Vitamin miktarı balık türüne bağlı olarak değişmektedir. Su ürünlerinde, suda çözünen B ve C vitaminlerinin miktarı karada yaşayan hayvanlarda bulunanlarla hemen hemen aynı iken, yağda çözünen A, D, E ve K vitaminleri ise genellikle daha yüksektir (Turan vd., 2006:506; Kaya vd., 2004:366; Uysal vd., 2005:180).

Balıketi dünya gıda üretiminin % 1,0'ına katkıda bulunurken, toplam protein üretiminin % 5.0'ini ve toplam hayvansal protein kaynağının % 14.0'ünü oluşturmaktadır. Dünyanın karşı karşıya olduğu açlık sorunu ve insan sağlığına olumlu katkıları göz önüne alındığında, balık insanlar tarafından gelecekte daha fazla tüketilecektir. Buna ek olarak, balıkların çiftlik hayvanlarıyla karşılaştırıldığında besin değeri, protein ve mineral bakımından daha yüksek, yağ miktarı ise daha düşüktür. Bu açıdan, balıklar çiftlik hayvanlarının etinden daha avantajlı konumdadır (Karabulut ve Yandı, 2006:340; Kaya vd., 2004:366; Uysal vd., 2005:180).

Son yıllarda, "tükettiğiniz gıdalarda yağı azaltın" gibi mesajlar yaygın olarak bildirilmektedir. Gelişmiş ülkelerde, özellikle kuzey kuşak ülkelerinde, bilim adamları aşırı beslenmenin sorunlarını çözmek için düşük enerjili gıda üretimine yönelmektedirler. Yine bu ülkelerde, tüketiciler aldıkları etin yağ miktarının düşük, sağlıklı ve besleyici olmasını isterler. Aslında, gıdalardaki yağ miktarını azaltmak ve az yağlı kaliteli gıda elde etmek için birçok çalışma yapılmıştır. Ancak, bazı yağların vücut sağlığı ve sağlıklı yaşam için gerekli olduğu bir gerçektir. Bu yağlardan balıkta bol bulunan Omega-3 yağ asitlerinin faydaları özel bir öneme sahiptir (Karabulut ve Yandı, 2006: 339). Eikosapentaenoik asit (EPA) ve Dekosahegzaenoik asit (DHA) balık yağlarında en önemli yağ asitleridir. EPA ve DHA mutlaka dışarıdan alınmalıdır. Vücut tarafından sentezlenemedikleri için, onlara esansiyel yağ asitleri denilmektedir (Besler ve Olcay, t.y.:1, Turan vd., 2006:507).

Omega-3 yağ asitleri, kalp hastalığından kansere ve AIDS'den beyin ile ilgili hastalıklara kadar birçok hastalığa karşı olumlu bir etkiye sahiptir. Bu yağ asitleri bakımından zengin balıkları ya da bu balıkların yağlarının tüketilmesinin fetus gelişim evresinden yaşlılığa kadar çok önemli olduğu bilinmektedir (Mol, 2008:602; Turan vd., 2006:508).

(Lee ve Lip, 2003) tarafından yapılan çalışmada, Greenland Eskimolarında tüket-

tikleri yağlı balıklardan dolayı kalp krizi riskinin çok düşük olduğu görülmüş, dolayısıyla EPA ve DHA'nın faydaları üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Sonuç olarak, bu yağ asitlerinin kalp krizi, kardiyovasküler hastalıklar, depresyon, migren baş ağrıları, eklem romatizması, diyabet, yüksek kolesterol ve kan basıncı, kanser, bazı alerji türleri gibi birçok hastalığın önlenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur (Homafar, 2008:7; Kaya vd., 2004:367; Özkan ve Koca, 2006:40; Turan vd., 2006:507).

Yapılan çalışmalarda, kalp krizi, felç ve diğer dolaşım sistemi hastalıklarının, diyetlerinde balık tüketiminin yaygın olduğu toplumlarda nadir görüldüğünü göstermektedir. Örneğin; Japonya'da çok fazla balık tüketen insanların kalp hastalığına yakalanma riskleri azalmıştır (Undelend vd., 2004). Hollanda'da da 20 yılda tamamlanan bir çalışmada, günlük en az 30 g balık yiyen erkeklerin, balık yemeyenlere göre kroner kalp hastalıklarından ölme riskini yarı yarıya azalttığı tespit edilmiştir (Daviglus ve Stamler, 1997). Yine balık yağı ve tekli doymamış yağ asidi içeren zeytinyağının özgün olarak kullanıldığı Akdeniz bölgesinde yaşayan Güney Avrupalılar arasında yapılan çalışmada (Dyeberg ve Bang, 1982), kalp hastalığına yakalanma riskinin azaldığı belirtilmektedir (Arıman ve Yandı, 2006:341; Turan vd., 2006:508).

Günümüzde yetişkinlikte birçok hastalığın gelişme çağındaki yetersiz beslenmeden kaynaklandığı bilinen bir gerçektir. Balıketinin insan sağlığı açısından birçok faydası vardır. Vücudumuz çok besleyici olan balıketinin % 90'ını kullanabilmektedir.. Ayrıca, balık kırmızı etten daha az yağ içerir. Balıketi, vücut direncini arttırmanın yanı sıra, yüksek kalsiyum, fosfor ve iyot içeriği vücuttaki mineral dengesinin korunmasına yardımcı olmaktadır (Şen v.d., 2008:434; Kaya vd., 2004:367; Uysal vd., 2005:181).

Balıklar protein içeriği bakımından zengindir ve et grubu besinler arasındadır. Bileşimleri, sığır, koyun, domuz gibi kırmızı etlere ve kümes hayvanlarının etine benzemekle beraber yağ, bazı mineral ve vitamin içerikleri bakımından da farklıdırlar (Besler, 2007:3; Turan vd., 2006:3). Hayvansal protein ihtiyacını karşılamak için daha ucuz ve protein bakımından daha zengin olan su ürünleri, dünya besin gereksiniminin önemli bir bölümünü karşılayan temel bir endüstridir. Özellikle son 50 yılda eğitim ve teknoloji sayesinde önemli derecede gelişme göstermiştir. FAO, dünyanın en hızlı büyüyen gıda sektörü olarak su ürünleri endüstrisini belirlemiştir (Dağtekin ve Ak, 2007:14; Erdal ve Esengün, 2008:203). Dünyanın karşı karşıya olduğu açlık sorunu ve balığın insan sağlığına olumlu katkıları göz önüne alındığında, balıklar gıda olarak daha fazla kullanılacaktır (Hoşsucu vd.,2001:594).

Türkiye'nin üç tarafı denizle çevrili olmasından dolayı balık çeşitliliği bakımından zengindir fakat balık tüketimi dünya ortalamasının yarısı civarındadır. Türkiye'de kişi başı balık tüketimi yılda yaklaşık 7 kg'dır. Dünyada kişi başına yılda ortalama 16 kg balık tüketilirken, Avrupa Birliği'nde (AB) yıllık tüketim kişi başına 22 kg'dır. AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında tüketimde son sırada yer alan Türkiye üretim yönünden 7. sırada yer almaktadır (Dağtekin ve Ak, 2007:14; Erdal ve Esengün, 2008:204; Şenol ve Saygı, 2001:383).

Tüketiciler, ekonomik sistem içerisinde tüketim kavramının ilk bileşenini oluşturmaktadır. Tüketici davranışları için, içsel etkileşime ek olarak bazen daha da önemli olan dışsal etkileşim de söz konusudur. Buna bağlı olarak üretilen ve piyasaya sürülen malların nihai değerlendirmesi tüketici tarafından yapılmaktadır (Saygı vd., 2006:133; Şenol ve Saygı, 2001:383).

Balık tüketimi konusundaki yaygın inanç, kıyı kentlerinde tüketimin yüksek olmasıdır. Durum böyle iken, acaba deniz balıkları üretiminin hiç olmadığı, sadece göl ve barajlardaki balık üretimi ile kültür balıkçılığının bulunduğu yörede su ürünleri tüke-

tim davranışları nasıldır, ayrıca aile geliri, eğitim durumu su ürünlerine olan yaklaşımı nasıl etkilemektedir gibi soruların yanıtlarını elde etmek, bu araştırmanın temel amacını oluşturmuştur.

MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Çalışmanın Evreni

Araştırma evrenini Konya ve Mersin İl Merkezlerinde yaşayan 18-75 yaş arasındaki bireyler oluşturmaktadır.

Araştırma için Mersin'in seçilme nedeni Türkiye'nin deniz ürünleri üretiminde önemli bir paya sahip olması ve böyle bir potansiyelin pazara sunulmasını sağlayacak işletmelerin burada yoğunlaşmış olmasıdır. Konya'nın seçilme nedeni ise denize kıyısı olmaması ve Mersin'e göre deniz ürünleri pazarı bakımından zıt karaktere sahip olmasındandır.

2.2. Çalışmanın Örneklemi

Çalışmanın örneklemini Konya ve Mersin İl Merkezlerinde yaşayan 18-75 yaşlarındaki bireyler arasından eşit sayılarda (500'er) seçilen toplam 1000 birey oluşturmaktadır. Örnekleme alınan bireyler tesadüfî örnekleme yöntemiyle elde edilmiştir.

2.3. Çalışmanın Verilerinin Toplanması

Veriler örnekleme alınan 1000 bireyle yüz yüze görüşme yöntemiyle araştırmacı tarafından anket formu aracılığı ile 2010 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında toplanmıştır.

Çalışmada Konya ve Mersin il merkezlerindeki bireylerin balık tüketiminin beslenmedeki önemi hakkındaki bilgi düzeylerini ve balık tüketim durumlarını saptamak amacıyla 32 soruluk bir anket formu (EK 1) oluşturulmuştur. Anketin 1. Bölümünde katılımcıların demografik özellikleri ve balık tüketim durumları incelenmiştir. Ayrıca 21. ve 22. sorular "Kesinlikle katılıyorum"dan "Kesinlikle katılmıyorum"a kadar derecelendirilmiş 5'li likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir. Kesinlikle katılıyorum= 5, katılıyorum= 4, Kararsızım= 3, Kesinlikle katılmıyorum= 2, Katılmıyorum= 1 şeklinde puanlanmıştır. 2. Bölümünde ise bilgi düzeyleri ile ilgili 10 soru bulunmaktadır. Bilgi düzeyleri her soru 10 puan olmak üzere 100 puan üzerinden değerlendirilmiştir. Anket formunun oluşturulmasında bu konuda daha önce yapılan araştırmalar (Çolakoğlu vd.,2006; Orhan ve Yüksel,2010; Şen vd.,2008) ve konu hakkındaki uzman kişilerin görüşlerinden yararlanılmıştır.

2.4. Verilerin İstatistiksel Değerlendirilmesi

Anketten elde edilen veriler SPSS 16.0 (Statistical Package for Social Sciences) paket programında analiz edilmiştir. Analiz kapsamında, frekans tabloları, pasta ve çubuk grafikler, χ^2 testi, bağımsız örneklem t testi ve Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi'nden faydalanılmıştır. Tek Yönlü Varyans analizinde farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için Tukey testi kullanılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırma bulgularının analiz edildiği bu bölümde, öncelikle araştırmaya katılanların demografik özellikleri sunulmuş daha sonra anket formunda yer alan sorulara verilen cevaplar analiz edilmiştir. Analiz sonuçları ise, ankette yer alan her soruya ve-

rilen cevaplar ayrı ayrı ele alınarak aşağıdaki şekilde sunulmuştur.

Son bölümde ise ölçeğe ilişkin gerekli karşılaştırmalar yapılarak araştırma hipotezleri test edilmiştir.

3.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı

Araştırmaya katılan örneklem grubunun yerleşim yerine göre demografik özelliklerinin dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmada yer alan katılımcıların %54,8 i kadın, %45,2 si erkektir. Yerleşim yerine göre oluşan cinsiyet dağılımı incelendiğinde, Konya ilinde ikamet eden katılımcıların % 46,2 sinin kadın, %53,8 inin erkek olduğu görülürken, Mersin ilinde ikamet eden katılımcıların ise % 44,2 si kadın, %55,8 i erkektir.

Katılımcıların %40,9 u 18-29 yaş aralığında iken, %34,5 i 30-39, %17,5 i 40-49, %5 i 50-59 ve %2,1 i ise 60 ve üzeri yaş aralığındadır. Konya ilindeki katılımcıların (%41,2) 30-39 yaş aralığında olduğu, Mersin ilinde ise katılımcıların (%48,8) 18-29 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Yerleşim yerine göre oluşan ailedeki kişi sayısı dağılımı genel toplamda, %6' lık oranla 0-2 kişi arasında, %78,4 lük oranla 3-5 kişi arasında, %15,8 ise 6 ve üzeri sayıda aile bireyi yer aldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ankete Konya ilinden katılan bireyler %76,2'lik bir çoğunlukla ailedeki kişi sayısının 3-5 arası olduğunu belirtirken, Mersin ilindeki katılımcılar da benzer şekilde %80,6'lık bir oranla ailedeki kişi sayısının 3-5 arası olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların öğrenim düzeyleri genel toplamda, %56,3 lük çoğunlukla "üniversite" seçeneğinde toplanmıştır. Konya ilindeki katılımcıların çoğunlukla (%60,4) üniversite düzeyinde öğrenime sahip olduğu, Mersin ilinde de benzer biçimde %52,2 lik oranla yine üniversite düzeyinde öğrenime sahip katılımcıların ön plana çıktığı görülmektedir.

Yerleşim yerine göre katılımcıların görev yaptıkları meslek türü dağılımı tablodan da anlaşılacağı gibi, kamu personeli (%27,6) ve serbest meslek çalışanları (%24,3) çoğunluğu oluşturmaktadır. Konya ilinde yer alan katılımcıların serbest meslek (%27,2) , kamu personeli (%26,8) ve eğitim personeli (%23,3) biçiminde çeşitli mesleklerde görev aldıkları görülürken, Mersin ilinde ise, kamu personeli (%28,4) ve serbest meslek (%21,4) alanlarında görev yapan katılımcıların ön plana çıktığı görülmektedir.

Katılımcılar aylık gelir düzeyi bakımından incelendiğinde %38.00'inin 801-1500, %35,1'inin 1501-2500, %14,2'sinin 2501 ve üstü ve %12,7'sinin ise 0- 800 aylık gelire sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Yerleşim Yeri ve Bağımsız Değişkenlere Göre Dağılımı

Demografik Özellikler	Yerleşim Yeri					
Cinsiyet	Konya		Mersin		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Kadın	231	46,2	221	44,2	548	54.8
Erkek	269	53,8	279	55,8	452	45,2
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0
Yaş						
18-29	165	33,0	244	48,8	409	40,9
30-39	206	41,2	139	27,8	345	34,5
40-49	91	18,2	84	16,8	175	17,5
50-59	25	5,0	25	5,0	50	5,0
60-75	13	2,6	8	1,6	21	2,1
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0
Ailedeki Kişi Sayısı						
0-2	28	5,6	32	6,4	60	6,0
3-5	381	76,2	403	80,6	784	78,4
6 ve üzeri	91	18,2	65	13,0	156	15,6
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0
Öğrenim Düzeyi						
İlkokul	54	10,8	19	3,8	73	7,3
Ortaokul	46	9,2	13	2,6	59	5,9
Lise	68	13,6	199	39,8	267	26,7
Üniversite	302	60,4	261	52,2	563	56,3
Diğer	30	6,0	8	1,6	38	3,8
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0
Meslek						
Eğitim personeli	116	23,2	64	12,8	180	18,0
Kamu personeli	134	26,8	142	28,4	276	27,6
Ev hanımı	49	9,8	20	4,0	69	6,9
Tekniker	24	4,8	53	10,6	77	7,7
Serbest meslek	136	27,2	107	21,4	243	24,3
İşçi	31	6,2	27	5,4	58	5,8
Öğrenci	10	2,0	87	17,4	97	9,7
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0
Gelir Düzeyi (TL)						
0-800	68	13,6	59	11,8	127	12,7
801-1500	190	38,0	190	38,0	380	38,0
1501-2500	171	34,2	180	36,0	351	35,1
2501 TL ve üzeri	71	14,2	71	14,2	142	14,2
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0

Şekil 1: Bireylerin Aylık Gelir Düzeyi Dağılım Grafiği

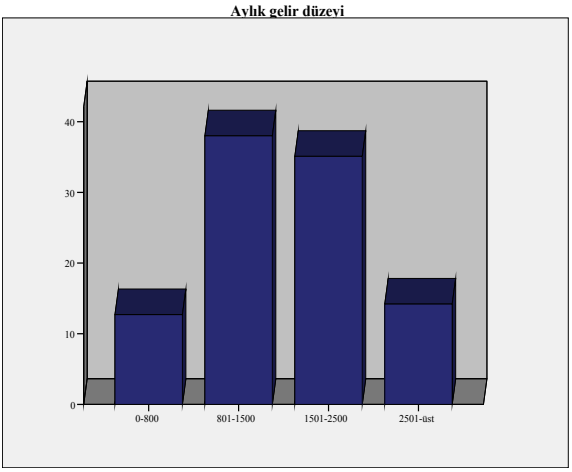

Şekil 1'de görüldüğü gibi her iki ilde de %38,0 lik oranla 801-1500 TL aralığındaki gelir grubu 1. sırada yer alırken, 2. sırada yine her iki ilde 1501-2500 TL aralığında gelire sahip katılımcılar yer almaktadır (Konya %34,2, Mersin %36,0).

3.2. Katılımcıların Verdikleri Yanıtlara İlişkin Çapraz Karşılaştırmalar ve Frekans Dağılımları

Aylık gelir ve yerleşim yerine göre öncelikli tüketilen et türü dağılımı Tablo 2'de incelenmiştir.

Konya ilinde aylık gelir düzeyi 0-800 TL arası olan katılımcılarda %51,5 gibi büyük bir oranla tavuk hindi tüketimi birinci sırada iken, Mersin ilinde aynı gelir düzeyine sahip katılımcılarda yine %45,8 gibi büyük bir oranla tavuk hindi tüketimi birinci sırada yer almaktadır. Aynı gelir düzeyinde balık su ürünleri tüketimi Konya ilinde %19,1 lik oranla 3. sırada yer alırken, Mersin ilinde de yine %23,7 lik oranla 3. sırada yer almaktadır (Tablo 2).

Konya ilinde aylık gelir düzeyi 801-1500 TL arası olan katılımcılarda %47,9 luk bir oranla tavuk hindi tüketimi birinci sırada iken, Mersin ilinde aynı gelir düzeyine sahip katılımcılarda yine %49,5 gibi büyük bir oranla tavuk hindi tüketimi birinci sırada yer almaktadır. Aynı gelir düzeyinde balık su ürünleri tüketimi Konya ilinde %21,1 lik oranla 3. sırada yer alırken, Mersin ilinde ise %27,4 lük oranla 2. sırada yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Öncelikli Olarak Tüketilen Et Türünün Yerleşim Yeri ve Aylık Gelire Göre

Dağılımı

Öncelikli Tüketilen Et Türü	Yerleşim yeri																			
	Konya										Mersin									
	Gelir Düzeyi										Gelir Düzeyi									
	0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam		0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam	
Et türü	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Sığır-koyun	20	29,4	45	23,7	44	25,7	19	26,8	128	25,6	17	28,8	40	21,1	50	27,8	14	19,7	121	24,2
Tavuk-hindi	35	51,5	91	47,9	83	48,5	30	42,3	239	47,8	27	45,8	94	49,5	81	45,0	33	46,5	235	47,0
Balık-su ürünleri	13	19,1	40	21,1	40	23,4	21	29,6	114	22,8	14	23,7	52	27,4	41	22,8	22	31,0	128	25,8
Vejetaryen	-	-	14	7,4	4	2,3	1	1,4	19	3,8	1	1,7	4	2,1	8	3,4	2	2,8	15	3,0
Toplam	68	13,6	190	38,0	171	34,2	71	14,2	500	100,0	59	11,8	190	38,0	180	36,0	71	14,2	500	100,0
	χ^2= 14,460 sd= 9 p= 0,107										χ^2= 7,020 sd= 9 p= 0,635									

Konya ilinde aylık gelir düzeyi 1501-2500 TL arası olan katılımcılarda %48,5 lik bir oranla tavuk hindi tüketimi birinci sırada iken, Mersin ilinde aynı gelir düzeyine sahip katılımcılarda yine %45,0 gibi büyük bir oranla tavuk hindi tüketimi birinci sırada yer almaktadır. Aynı gelir düzeyinde balık su ürünleri tüketimi Konya ilinde %23,4 lük oranla 3. sırada yer alırken, Mersin ilinde ise %22,8 lik oranla 3. sırada yer almaktadır.

Konya ilinde aylık gelir düzeyi 2501 TL ve üzeri olan katılımcılarda %42,3 lük bir oranla tavuk hindi tüketimi birinci sırada iken, Mersin ilinde aynı gelir düzeyine sahip katılımcılarda yine %46,5 gibi büyük bir oranla tavuk hindi tüketimi birinci sırada yer almaktadır. Aynı gelir düzeyinde balık tüketimi Konya ilinde %29,6 lık oranla 2. sırada yer alırken, Mersin ilinde ise %31 lik oranla yine 2. sırada yer almaktadır (Tablo 2).

Tavuk ve hindi etinin balıketine göre tercih nedenleri arasında balığın kokusu ve temizleme işleminin bulunması düşünülebilir.

Konya ve Mersin katılımcılarından elde edilen sonuçlara göre her iki ilde de yapılan karşılaştırmalarda, gelir düzeyi ile et türü tercihi arasındaki ilişki istatistikî olarak anlamlı bulunmamıştır. ($p > 0,05$).

Şen ve arkadaşları (2008) tarafından yapılan çalışmada anket sonuçlarına göre bir ayda 0-500 g et tüketen aileler arasında en fazla balıketi tüketilirken (%74), bunu kırmızı et (%69) ve tavuk eti (%49) tüketenler izlemiştir. Bir ay içerisinde 500 g'dan fazla et tüketen gruplar arasında ise en fazla tavuk etinin tüketildiği ortaya çıkmıştır. Konya (%47,8) ve Mersin (%47) ilinde bütün gelir gruplarında tavuk-hindi eti birinci sırada tercih edildiği düşünüldüğünde Elazığ ili ile Konya ve Mersin ilindeki sonuçlar benzerlik göstermektedir.

Aylık gelir ve yerleşim yerine göre balık tüketmeme nedeni dağılımı Tablo 3'te incelenmiştir.

Tablo 3: Yeterli Düzeyde Balık Tüketmeme Nedeninin Yerleşim Yeri ve Aylık Gelire Göre Dağılımı

Yerleşim yeri	Konya									Mersin									
	Gelir Düzeyi									Gelir Düzeyi									
	0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam	0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Balık tüketmeme nedeni																			
Balık sevmemek	9	18,4	32	25,7	17	12,4	12	24	75	19,7	6	11,5	20	13,1	24	15,0	9	14,8	59	13,8
Kokusu	21	42,9	46	31,9	45	32,8	15	30,0	127	33,4	8	15,4	12	7,8	23	14,4	5	8,2	48	11,3
Pahalı oluşu	8	16,3	36	25,0	45	32,8	12	24,0	101	26,6	29	55,8	96	62,7	76	47,5	30	49,2	231	54,2
Ulaşmada güçlük	11	22,4	25	17,4	30	21,9	11	22,0	77	20,3	9	17,3	25	16,3	37	23,1	17	27,9	88	20,7
Toplam	49	12,9	144	32,9	137	36,1	50	13,2	380	100,0	52	12,2	153	35,9	160	37,6	61	14,3	426	100,0
	χ^2= 13,604 sd= 9 p= 0,137									χ^2= 12,075 sd= 9 p= 0,209									

Konya ilinde aylık gelir düzeyi 0-800 TL arası olan katılımcılarda %42,9 gibi bir oranla balık tüketmeme nedeni olarak kokusu birinci sırada iken, Mersin ilinde aynı

gelir düzeyine sahip katılımcılarda yine %55,8 gibi bir oranla balık tüketmeme nedeni olarak pahalı oluşu birinci sırada yer almaktadır (Tablo 3).

Konya ilinde aylık gelir düzeyi 801-1500 TL arası olan katılımcılarda %31,9 gibi büyük bir oranla balık tüketmeme nedeni olarak kokusu birinci sırada iken, Mersin ilinde aynı gelir düzeyine sahip katılımcılarda yine %62,7 gibi büyük bir oranla balık tüketmeme nedeni olarak pahalı oluşu birinci sırada yer almaktadır (Tablo 3).

Konya ilinde aylık gelir düzeyi 1501-2500 TL arası olan katılımcılarda %32,8 gibi büyük bir oranla balık tüketmeme nedeni olarak kokusu ve pahalı oluşu birinci sırada iken, Mersin ilinde aynı gelir düzeyine sahip katılımcılarda yine %47,5 gibi büyük bir oranla balık tüketmeme nedeni olarak pahalı oluşu birinci sırada yer almaktadır (Tablo 3).

Konya ilinde aylık gelir düzeyi 2501 TL ve üzeri olan katılımcılarda %30,0 gibi bir oranla balık tüketmeme nedeni olarak kokusu birinci sırada iken, Mersin ilinde aynı gelir düzeyine sahip katılımcılarda yine %49,2 gibi bir oranla balık tüketmeme nedeni olarak pahalı oluşu birinci sırada yer almaktadır (Tablo 3).

Konya ve Mersin katılımcılarından elde edilen sonuçlara göre her iki ilde de yapılan karşılaştırmalarda, gelir düzeyi ile yeterli derecede balık tüketmeme sebebi arasındaki ilişki istatistikî olarak anlamlı görülmemiştir ($p > 0,05$).

Orhan ve Yüksel (2010) tarafından yapılan çalışmada araştırmaya katılanların % 60.60'ı kokusu, % 12.12'si aile alışkanlığı olmaması, % 9.09'u kılçıklı olması, % 5.15'i damak zevkine uymaması sebebi ile balık tüketmediğini bildirmiştir. Konya ilinde de araştırmaya katılanların % 30'u benzer bir sonuçla kokusu sebebiyle balık tüketmediğini bildirmiştir. Konya ve Burdur İlinde balığın kokusuna olumsuz yaklaşım sebebi olarak denize yakın yerleşim yerleri olmaması gösterilebilir.

Şen ve arkadaşları (2008) tarafından çalışmada ankete katılanların % 60'ı balık fiyatlarının pahalı olduğunu, % 80'i ise balık pazarının temiz ve her zaman taze balık olmamasından şikâyet etmişlerdir.

Yerleşim yeri, aylık gelir ve yeterli balık tercih nedenine ilişkin dağılım Tablo 4'te incelenmiştir.

Tablo 4: Balık Tercihinde Öncelikle Dikkat Edilen Konuların Yerleşim Yeri ve Aylık Gelire Göre Dağılımı

	Yerleşim yeri																							
	Konya												Mersin											
	Gelir Düzeyi												Gelir Düzeyi											
	0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam		0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam			
Tüketim nedeni	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Ekonomik oluşu	5	7,4	21	11,1	13	7,6	8	11,3	47	9,4	11	18,6	16	8,4	16	8,9	5	7,0	48	9,6				
Kalite unsurları	50	73,5	107	56,3	102	59,6	43	60,6	302	60,4	36	61,0	142	74,7	140	77,8	51	71,8	369	73,8				
Damak zevki	11	16,2	31	16,3	38	22,2	8	11,3	88	17,6	10	16,9	28	14,7	19	10,6	11	15,5	68	13,6				
Mevsimsel yağ oranı	2	2,9	31	16,3	18	10,5	12	16,9	63	12,6	2	3,4	4	2,1	5	2,8	4	5,6	15	3,0				
Toplam	68	13,6	190	38,0	171	34,2	71	14,2	500	100,0	59	11,8	190	38,0	180	36,0	71	14,2	500	100,0				
	χ^2= 16,881 sd= 9 p= 0,052										χ^2= 11,922 sd= 9 p= 0,218													

Konya ve Mersin illerinde tüm gelir kategorilerinde katılımcıların balık tercih nedenine ilişkin en yüksek cevap sıklığı "kalite unsurları" seçeneğinde toplanmıştır. Konya ilinde "kalite unsurları" (% 60,4) ilk sırayı alırken, "ekonomik oluşu" son sırayı al-

mıştır (% 9,4). Mersin ilinde ise yine "kalite unsurları" (% 73,8) ilk sırayı alırken Konya ilinden farklı olarak "mevsimsel yağ oranı" (% 3.0) son sırada yer almıştır. (Tablo 4).

Yerleşim yeri ve aylık gelir düzeyine bakılmaksızın katılımcıların balık seçerken öncelikle dikkat ettikleri hususların ortak olduğu ve kalite unsurlarına özellikle dikkat ettikleri göze çarpan bir sonuç olarak ele alınmalıdır.

Konya ve Mersin katılımcılarından elde edilen sonuçlara göre her iki ilde de yapılan karşılaştırmalarda, gelir düzeyi ile balık tüketiminde öncelikli dikkat edilen konular arasındaki ilişki istatistikî olarak anlamlı görülmemiştir. ($p > 0,05$).

Yerleşim yeri, aylık gelir ve yeterli balık tüketme biçimine ilişkin dağılım Tablo 5'te incelenmiştir.

Tablo 5: Balık Tüketme Biçiminin Yerleşim Yeri ve Aylık Gelire Göre Dağılımı

	Yerleşim yeri																			
	Konya										Mersin									
	Gelir Düzeyi										Gelir Düzeyi									
	0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam		0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam	
Tüketim biçimi	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Taze	49	72,1	130	68,4	114	66,7	36	50,7	329	65,8	51	86,4	179	94,2	162	90,0	60	84,5	452	90,4
Konserve	4	5,9	25	13,2	22	12,9	13	18,3	64	12,8	3	5,1	7	3,7	3	1,7	6	8,5	19	3,8
Dondurulmuş	11	16,2	22	11,6	15	8,8	13	18,3	61	12,2	2	3,4	1	0,5	10	5,6	3	4,2	16	3,2
Salamura	4	5,9	13	6,8	20	11,7	9	12,7	46	9,2	3	5,1	3	1,6	5	2,8	2	2,8	13	2,6
Toplam	68	13,6	190	38,0	171	34,2	71	14,2	500	100,0	59	11,8	190	38,0	180	36,0	71	14,2	500	100,0
	χ^2= 16,141		sd= 9		p= 0,064						χ^2= 16,947		sd= 9		p= 0,054					

Konya ve Mersin illerinde tüm gelir kategorilerinde katılımcıların balık tüketme biçimine ilişkin en yüksek cevap sıklığı "taze" seçeneğinde toplanmıştır (Konya : % 65,8; Mersin: %90,4). En düşük cevap sıklığı her iki ilde de "salamura" seçeneğinde toplanmıştır (Konya: % 9,2; Mersin: % 2,6) (Tablo 5).

Mersin ilinde “taze” seçeneğinin Konya iline göre fazla “salamura” seçeneğinin az olması denize yakınlık ile açıklanabilir. Yerleşim yeri ve aylık gelir düzeyine bakılmaksızın katılımcıların genel olarak balık tüketme biçimlerinin ortak olduğu göze çarpan bir sonuç olarak ele alınmalıdır.

Konya ve Mersin katılımcılarından elde edilen sonuçlara göre her iki ilde de yapılan karşılaştırmalarda, gelir düzeyi ile balık tüketim biçimi arasındaki ilişki istatistikî olarak anlamlı görülmemiştir. ($p > 0,05$).

Yerleşim yeri, aylık gelir ve öncelikli tercih edilen deniz balığı türüne ilişkin dağılım Tablo 6’da incelenmiştir.

Yerleşim yeri, aylık gelir ve deniz balığı tercihine ilişkin çapraz tablo incelendiğinde, Konya ve Mersin illerinde tüm gelir kategorilerinde katılımcıların deniz balığı tercihine ilişkin en yüksek cevap sıklığı “Hamsi” seçeneğinde toplanmıştır (Konya: % 39,4 ; Mersin: % 32,1) (Tablo 6).

Konya ve Mersin katılımcılarından elde edilen sonuçlara göre her iki ilde de yapılan karşılaştırmalarda, gelir düzeyi ile deniz balığında öncelikli tercih türü arasındaki ilişki istatistikî olarak anlamlı görülmemiştir ($p > 0,05$).

Tablo 6: Deniz Balığına İlişkin Öncelikli Tercih Türünün Yerleşim Yeri ve Aylık Gelire Göre Dağılımı

	Yerleşim yeri																			
	Konya										Mersin									
	Gelir Düzeyi										Gelir Düzeyi									
	0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam		0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Dil balığı	7	10,8	32	17,2	23	13,6	16	22,5	78	15,9	7	11,9	15	8,0	17	9,6	9	12,7	48	9,7
Lüfer	4	6,2	26	14,0	15	8,9	12	16,9	57	11,6	7	11,9	9	4,8	10	5,6	4	5,6	30	6,1
Levrek	5	7,7	28	15,1	19	11,2	11	15,5	63	12,8	10	16,9	51	27,3	42	23,6	17	23,9	120	24,1
Çipura	9	13,8	12	6,5	20	11,8	10	14,1	51	10,4	12	20,3	24	12,8	28	15,7	6	8,5	70	14,1
Hamsi	35	53,8	67	36,0	74	43,8	17	23,9	194	39,4	20	33,9	64	34,2	52	29,2	24	33,8	160	32,1
Palamut	2	3,1	7	3,8	6	3,6	2	2,8	17	3,5	1	1,7	4	2,1	5	2,8	4	5,6	14	2,8
Somon	1	1,5	7	3,8	4	2,4	-	-	12	2,4	-	-	3	1,6	2	1,1	1	1,4	6	1,2
Barbun	-	-	2	1,1	2	1,2	1	1,4	5	1,0	2	3,4	5	2,7	4	2,2	1	1,4	12	2,4
Mezgit	-	-	3	1,6	2	1,2	-	-	5	1,0	-	-	-	-	1	0,6	-	-	1	0,5
Lagos	2	3,1	2	1,1	4	2,4	2	2,8	10	2,0	-	-	12	6,4	17	9,6	5	7,0	34	6,8
Toplam	65	13,2	186	37,8	170	34,6	71	14,4	492	100,0	59	11,9	187	37,8	178	36,0	71	14,3	495	100,0
	χ^2= 33,946 sd= 27 p= 0,168										χ^2= 23,864 sd= 27 p= 0,638									

3.3. Yerleşim Yeri ve Tüketim Davranışlarının Karşılaştırması

3.3.1. Yerleşim Yeri ile Balık Tüketme Sebebinin Karşılaştırılması

Test edilecek hipotez: 1

H1: Yerleşim yeri ile balık tüketme sebebi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Söz konusu hipotezin testi için χ^2 testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 7'de verilmiştir

Tablo 7: Yerleşim Yeri ile Balık Tüketme Sebebinin Dağılımı

Tüketim sebebi	Yerleşim yeri					
	Konya		Mersin		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Faydaları hakkında bilgim var	309	61,8	343	68,6	652	65,2
Doktor tavsiyesi	32	6,4	14	2,8	46	4,6
Aile alışkanlığı	126	25,2	119	23,8	245	24,5
Eş dost tavsiyesi	33	6,6	24	4,8	57	5,7
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0

χ^2= 10,438 sd= 3 p= 0,015*

Tablo 7 incelendiğinde doktor (%6,4), aile alışkanlığı (%25,2) ve eş dost tavsiyesi (%6,6) yanıtı oran Konya ilinde, Mersin iline göre daha yüksektir.

Yapılan istatiksel değerlendirme sonucunda χ^2 değeri 10,438 ve anlamlılık değeri 0,015 olarak hesaplanmıştır. Diğer bir ifade ile yerleşim yeri ile balık tüketme sebebi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

Orhan ve Yüksel (2010) tarafından yapılan çalışmada ankete katılanların %69,5'i balık tüketiminde önceliği "balığın sağlıklı görülmesi" oluşturmuştur. Öncelik olarak balığın sağlıklı olmasının gösterilmesi tüketicilerin bilinçli olduğunu göstermektedir.

3.3.2. Yerleşim Yeri ile Balık Tüketme Mevsiminin Karşılaştırılması

Test edilecek hipotez: 2

H2: Yerleşim yeri ile balık tüketme mevsimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Söz konusu hipotezin testi için χ^2 testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 8 verilmiştir.

Tablo 8: Yerleşim Yeri ile Balık Tüketme Mevsiminin Dağılımı

Mevsim	Yerleşim yeri				Toplam	
	Konya		Mersin			
	f	%	F	%	f	%
İlkbahar	40	8,0	30	6,0	70	7,0
Yaz	107	21,4	133	26,6	240	24,0
Sonbahar	78	15,6	67	13,4	145	14,5
Kış	275	55,0	270	54,0	545	54,5
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0

χ^2= 5,126 sd= 3 p= 0,163

Mevsimlere ilişkin tüketim oranları incelendiğinde, 4 mevsimde de Konya ve Mersin illerine ilişkin tüketim oranlarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Her iki ilde de en çok tercih sıklığı "kış" (Konya: % 55,0; Mersin: % 54,0) seçeneğinde, en az tercih sıklığı ise "ilkbahar" (Konya: % 8.0; Mersin: % 6.0) seçe-

neğinde toplanmıştır (Tablo 8).

Yapılan İstatiksel değerlendirme sonucunda χ^2 değeri 5,125 ve anlamlılık değeri 0,163 olarak hesaplanmıştır. Yerleşim yeri ile balık tüketme mevsimi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$).

3.3.3. Yerleşim Yeri ile Balık Tüketme Biçiminin Karşılaştırılması

Test edilecek hipotez: 3

H3: Yerleşim yeri ile balık tüketme biçimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Söz konusu hipotezin testi için χ^2 testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Yerleşim Yeri ile Balık Tüketme Biçiminin Dağılımı

Tüketim biçimi	Yerleşim yeri				Toplam	
	Konya		Mersin			
	f	%	f	%	f	%
Taze	329	65,8	452	90,4	781	78,1
Konserve	64	12,8	19	3,8	83	8,3
Dondurulmuş	61	12,2	16	3,2	77	7,7
Salamura	46	9,2	13	2,6	59	5,9
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0

χ^2= 88,525 sd= 3 p= 0,0001***

Tablo 9 incelendiğinde konserve (% 12,8), dondurulmuş (%12,2) ve tuzlama-salamura (% 9,2) yöntemini kullananların çoğunlukla Konya'da ikamet ettiği görülürken, taze tüketenler ise daha çok Mersin'de ikamet etmektedir (% 90,4). Mersin'de taze tüketimin Konya'ya göre fazla olması denize yakınlık ile açıklanabilir. Dondurulmuş tüketimin her iki yerde de az olması dondurulmuş balık işlemenin ve tüketiminin ülkemizde yaygınlaşmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Yapılan analiz sonucunda χ^2 değeri 88,525 ve anlamlılık değeri 0,0001 olarak hesaplanmıştır. Yerleşim yeri ile balık tüketme biçimi arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı görülmüştür ($p < 0,05$).

Çolakoğlu ve arkadaşları (2006) tarafından yapılan çalışmada ankete katılan ilköğretim lise ve üniversite mezunları gruplarının her üçünde de taze, konserve, tuzlanmış ve kurutulmuş ürünlerle mukayese edildiğinde tercih edilen tüketim biçiminin "taze" olduğu görülmüştür (% 94-97). Çanakkale ili ile Konya (% 65,8) ve Mersin (% 90,4) ili tüketim biçimi sonuçları benzerlik göstermektedir.

3.3.4. Yerleşim Yeri ile Balık Pişirme Biçiminin Karşılaştırılması

Test edilecek hipotez: 4

H4: Yerleşim yeri ile balık pişirme biçimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Söz konusu hipotezin testi için χ^2 testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Yerleşim Yeri ile Balık Pişirme Biçiminin Dağılımı

Pişirme biçimi	Yerleşim yeri				Toplam	
	Konya		Mersin			
	f	%	f	%	f	%
Izgarada	116	23,3	181	36,2	297	29,7
Az yağda	211	42,2	220	44,0	431	43,1
Derin yağda	59	11,8	40	8,0	99	9,9
Buğulama	114	22,8	59	11,8	173	17,3
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0

χ^2= 35,546 sd= 3 p= 0,0001***

Tablo 10 incelendiğinde buğulama (% 22,8) ve derin yağda kızartma (% 11,8) yöntemini kullananların çoğunlukla Konya'da ikamet ettiği görülürken ızgara yöntemini kullananlar ise Mersin'de ikamet etmektedir (% 36,2). Her iki yerleşim yerindeki sonuçlar bilinçli pişirme biçimi olan buğulamanın yetersiz tercih edildiğini göstermektedir.

Yapılan χ^2 testi sonucunda χ^2 değeri 35,546 ve anlamlılık değeri 0,000 olarak hesaplanmıştır. Yerleşim yeri ile balık pişirme biçimi arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı görülmüştür ($p < 0,05$).

Orhan ve Yüksel (2010) tarafından yapılan çalışmada ankete katılanların %61'i "kızartma" yöntemini tercih ettiği görülmüştür. Konya (% 54) ve Mersin (% 52) ilinde de "kızartma" yönteminin tercih edilmesi yerleşim yerlerinin tüketim alışkanlığında benzerlik olduğunu göstermektedir.

3.3.5. Yerleşim Yeri ile Balık Satın Alınan Yerden Memnun Olup Olmama Durumunun Karşılaştırılması

Test edilecek hipotez: 5

H5: Yerleşim yeri ile balık satın alınan yerden memnun olup olmama arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Söz konusu hipotezin testi için χ^2 testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: Yerleşim Yeri ile Balık Satın Alınan Yerden Memnun Olup Olmama

Durumunun Dağılımı

Memnuniyet düzeyi	Yerleşim yeri				Toplam	
	Konya		Mersin			
	f	%	f	%	f	%
Memnun	382	76,4	417	83,4	799	79,9
Memnun değil	118	23,6	83	16,6	201	20,1
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0

χ^2= 7,628 sd= 1 p= 0,006**

Tablo 11 incelendiğinde memnun olmayan katılımcıların çoğunlukla Konya'da ikamet ettiği görülürken (% 23,6) memnun olanlar ise Mersin'de ikamet etmektedir (% 83,4).

Yapılan χ^2 testi sonucunda χ^2 değeri 7,628 ve anlamlılık değeri 0,006 olarak hesaplanmıştır. Yerleşim yeri ile balık satın alınan yerden memnun olup olmama arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı görülmüştür ($p < 0,05$).

3.3.6. Yerleşim Yeri ile Balık Tüketimi ile İlgili Eksiklik Olup Olmamasının Karşılaştırılması

Test edilecek hipotez: 6

H6: Yerleşim yeri ile balık tüketimi ile ilgili eksiklik olup olmaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Söz konusu hipotezin testi için χ^2 testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: Yerleşim Yeri ile Balık Tüketimi ile İlgili Eksiklik Olup Olmamasının

Dağılımı

	Yerleşim yeri				Toplam	
Eksiklik olup olmama	Konya		Mersin			
	f	%	f	%	f	%
Evet	294	58,8	302	60,4	596	59,6
Hayır	206	41,2	198	39,6	404	40,4
Toplam	500	50,0	500	50,0	1000	100,0

χ^2= 0,266 sd= 1 p= 0,625

Tablo 12 incelendiğinde tüketime ilişkin eksiklik olduğunu düşünen katılımcıların %58,8 i Konya da, %60,4 ü Mersin de ikamet etmektedir.

Tüketime ilişkin eksiklik olmadığını düşünen katılımcıların %41,2 si Konya da, %39,6'sı Mersin de ikamet etmektedir. Görüldüğü gibi oranlar birbirine oldukça yakındır, bir başka deyişle ikamet edilen yerleşim yeri belirtilen konu hakkındaki düşünceleri etkilememektedir.

Yapılan χ^2 testi sonucunda χ^2 değeri 0,266 ve anlamlılık değeri 0,625 olarak hesaplanmıştır. Yerleşim yeri ile balık tüketimi ile ilgili eksiklik olup olmaması arasındaki ilişki istatistikî olarak anlamlı görülmemiştir ($p > 0,05$).

3.3.7. Yerleşim Yeri ile Dini İnançların Balık Tüketimine Etkisi Olup Olmamasının Karşılaştırılması

Test edilecek hipotez: 7

H7: Konya ve Mersin'de ikamet eden katılımcılar arasında "Dini inançlarım balık ve su ürünleri tüketimimi ve tercihimi etkiler." sorusuna ilişkin verilen yanıtların puan

ortalaması bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Söz konusu hipotezin testi için bağımsız örneklem t testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 13'de verilmiştir.

Tablo 13: Yerleşim Yeri ile Dini İnançların Balık Tüketimine Etkisi Olup Olmamasının

Şehirlere Göre Katılım Dağılımı

	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Konya	146	29,2	84	16,8	63	12,6	95	19,0	112	22,4	500	50,0
Mersin	60	12,2	91	18,2	40	5,0	117	23,4	192	38,4	500	50,0
Toplam	206	20,6	175	17,5	103	10,3	212	21,2	304	30,4	1000	100,0

Tablo 14: Yerleşim Yeri ile Dini İnançların Balık Tüketimine Etkisi Olup Olmamasının

Dağılımı

Yer	N	Ortalama	Standart sapma	t	p
Konya	500	3,114	1,553	-7,304	0,000***
Mersin	500	2,420	1,449		

Ortalamalar incelendiğinde Mersin'deki katılımcıların (X= 3,114) dini inançlarının balık ve su ürünleri tüketimini etkilemesi konusuna Konya'daki katılımcılara ($\bar{X}$= 2,420) göre daha olumsuz baktıkları saptanmıştır.

Yapılan t testi sonucunda Konya ve Mersin'de ikamet eden katılımcılar arasında dini inançlara ilişkin verilen yanıtların puan ortalaması bakımından istatiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

3.3.8. Yerleşim Yeri ile Balıkların Temizlenmesi Zor ve Kılçıklı Olmasının Balık Tüketimine Etkisi Olup Olmamasının Karşılaştırılması

Test edilecek hipotez: 8

H8: Konya ve Mersin'de ikamet eden katılımcılar arasında "Balıklar temizlenmesi zor ve kılçıklı bir ürün olduğu için tüketimimi ve tercihimi etkiler." sorusuna ilişkin verilen yanıtların puan ortalaması bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Söz konusu hipotezin testi için bağımsız örneklem t testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 15' de verilmiştir.

Tablo 15: Yerleşim Yeri ile Balıkların Temizlenmesi Zor ve Kılçıklı Olmasının Balık

Tüketimine Etkisi Olup Olmamasının Şehirlere Göre Katılım Dağılımı

	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Konya	96	19,2	94	18,8	123	24,6	81	16,2	106	21,2	500	50,0
Mersin	56	11,2	99	19,8	109	21,8	125	25,0	111	22,2	500	50,0
Toplam	152	15,2	193	19,3	232	23,2	206	20,6	217	21,7	1000	100,0

Tablo 16: Yerleşim Yeri ile Balıkların Temizlenmesi Zor ve Kılçıklı Olmasının Balık

Tüketimine Etkisi Olup Olmamasının Dağılımı

Yer	N	Ortalama	Standart sapma	t	p
Konya	500	2,986	1,403	-3,006	0,003**
Mersin	500	2,728	1,308		

Ortalamalar incelendiğinde Mersin'deki katılımcılar ($\bar{X}$= 2,986) balıkların temizlenmesi zor ve kılçıklı bir ürün olduğu için tüketimini ve tercihini etkilemesi konusuna Konya'daki katılımcılara göre ($\bar{X}$= 2,728) daha olumsuz bakmaktadır.

Yapılan t testi sonucunda Konya ve Mersin'de ikamet eden katılımcılar arasında "Balıklar temizlenmesi zor ve kılçıklı bir ürün olduğu için tüketimimi ve tercihimi etkiler" sorusuna ilişkin verilen yanıtların puan ortalaması bakımından istatiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($p < 0,05$).

3.3.9. Yerleşim Yeri, Aylık Gelir ile Balık Tüketme Sıklığının Karşılaştırılması

Test edilecek hipotez: 9

H9: Mersin ve Konya'da ikamet eden katılımcılar arasında aylık gelir düzeylerine göre balık tüketme sıklığı bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Tablo 17: Balık Tüketme Sıklığının Yerleşim Yeri ve Aylık Gelire Göre Dağılımı

	Yerleşim yeri																			
	Konya										Mersin									
	Gelir Düzeyi										Gelir Düzeyi									
	0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam		0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Hiç	2	2,9	3	1,6	1	0,6	-	-	6	1,2	2	3,4	7	3,7	4	2,2	3	4,2	16	3,2
Yılda 1	4	10,3	19	10,0	13	7,6	6	8,5	45	9,0	3	5,1	13	6,8	16	8,9	6	8,5	38	7,6
Ayda 1'den az	11	16,2	30	15,8	12	7,0	7	9,9	60	12,0	10	16,9	27	14,2	17	9,4	6	8,5	60	12,0
Ayda 1	15	22,1	27	14,2	34	19,9	8	11,3	84	16,8	11	18,6	34	17,9	40	22,2	9	17,2	94	18,8
15 günde 1	15	22,1	44	23,2	27	15,8	12	16,9	98	19,6	13	22,0	53	27,9	34	18,9	15	21,1	115	23,0
Haftada 1	15	22,1	50	26,3	60	35,1	26	36,6	151	30,2	12	20,3	36	18,9	49	27,2	27	38,0	124	24,8
Haftada 1'den fazla	3	4,4	17	8,9	24	14,0	12	16,9	56	11,2	8	13,6	20	10,5	20	11,1	5	7,0	53	10,6
Toplam	68	13,6	190	38,0	171	34,2	71	14,7	500	100,0	59	11,8	190	38,0	180	36,0	71	14,2	500	100,0
	χ^2= 29,956 sd= 18 p= 0,038										χ^2= 21,685 sd= 18 p= 0,246									

Yapılan χ^2 testi sonucunda Konya ili sonuçlarına göre aylık gelir düzeyi ile balık tüketme sıklığı arasındaki ilişki istatiksel olarak anlamlı belirlenmiştir ($p < 0,05$). Nitekim, aylık gelir düzeyi 0-800 TL olan katılımcıların genel olarak balık tüketim sıklığı ayda 1 olarak ortaya çıkarken (%22,1) ; düzeyi 801 TL ve üzeri olan katılımcıların genel olarak balık tüketim sıklığı haftada 1 düzeyindedir (801-1500 TL %26,3, 1501-

2500 TL %35,1, 2500 TL ve üzeri %36,6).

Orhan ve Yüksel (2010) tarafından yapılan çalışmada ankete katılanların % 41,4'ünün balık tüketim sıklığı haftada 1 olmuştur. Konya (% 30,2) ve Mersin (%24,8) ilinde de genel olarak benzer şekilde balık tüketim sıklığı haftada 1 olmuştur. Bu sonuçlara bakarak Burdur ilinin balık tüketim sıklığı Konya ve Mersin iline göre daha olumlu olduğu söylenebilir.

Mersin ili sonuçlarına göre ise aylık gelir düzeyi ile balık tüketme sıklığı arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı görülmemiştir ($p > 0,05$).

3.3.10. Yerleşim Yeri, Aylık Gelir ile Haftalık Su Ürünleri Tüketim Miktarının Karşılaştırılması

Test edilecek hipotez: 10

H10: Mersin ve Konya'da ikamet eden katılımcılar arasında aylık gelir düzeylerine göre haftalık su ürünleri tüketim miktarı bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Yapılan χ^2 testi sonucunda Konya ili sonuçlarına göre aylık gelir düzeyi ile balık tüketme miktarı arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı belirlenmiştir ($p < 0,05$).

Söz konusu ilişki incelendiğinde, Konya ilinde aylık gelir düzeyi 0-800 TL olan katılımcıların genel olarak balık tüketim miktarı 0-4 kg olarak ortaya çıkarken (%70,6) ; 801-2500 TL olanlar yine 0-4 kg (%51,1 , %56,7), 25001 TL ve üzeri olanlar ise çoğunlukla 4-6 kg balık tüketmektedir (%43,7).

Mersin ili sonuçlarına göre ise aylık gelir düzeyi ile balık tüketme miktarı arasında istatiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$).

Tablo 18: Haftalık Su ürünleri Tüketim Miktarının Yerleşim Yeri ve Aylık Gelire Görev Dağılımı

	Yerleşim yeri																			
	Konya										Mersin									
	Gelir										Gelir									
	0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam		0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
0-4 kg	48	70,6	97	51,1	97	56,7	24	33,8	266	53,2	47	79,7	148	77,9	126	70,0	32	45,1	353	70,6
4-6 kg	12	17,6	52	37,4	51	29,8	31	43,7	146	29,2	8	13,6	32	16,8	29	16,1	18	25,4	87	17,4
6-8 kg	6	8,8	25	13,2	18	10,5	13	18,3	62	12,4	2	3,4	5	2,6	16	8,9	17	23,9	40	8,0
8 kg ve +	2	2,9	16	8,4	5	2,9	3	4,2	26	5,2	2	3,4	5	2,6	9	5,0	4	5,6	20	4,0
Toplam	68	13,6	190	38,0	171	34,2	71	14,2	500	100,0	59	11,8	190	38,0	180	36,0	71	14,2	500	100,0
	χ^2= 27,450		sd= 9		p= 0,001**						χ^2= 12,947		sd= 9		p= 0,084					

3.3.11. Yerleşim Yeri, Aylık Gelir ile Balık Tüketimine İlişkin Bilgi Düzeyinin Karşılaştırılması

Test edilecek hipotez: 11

H11: Katılımcılar arasında aylık gelir düzeylerine göre balık tüketimine ilişkin bilgi düzeyi bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Bilgi düzeyini ölçmek amacı ile katılımcılara konuya ilişkin 10 adet soru yöneltilmiş ve doğru yanıtlar 10 puan, yanlış yanıtlar 0 puan alacak biçimde bilgi puanlar toplanmıştır.

H11a: Konya'da ikamet eden katılımcılar arasında aylık gelir düzeylerine göre balık tüketimine ilişkin bilgi düzeyi bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Hipotez 11a'da belirtilen farklılığın olup olmadığı aşağıda Tablo 19'da incelenmiştir.

Tablo 19. Konya İli Katılımcılarının Bilgi Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Analizi (ANOVA) Testi Sonucu (n= 500)

Şehir	Gelir Grupları (TL)	f	$\bar{X}$	S_x	F	P	Gruplar Arası Farklılık
Konya	1) 800 TL ve daha az	68	52.50	18.72	3.372	0.018*	3-2 3-4
	2) 801-1500 TL arası	190	48.79	22.56			
	3) 1501-2500 arası	171	56.37	23.78			
	4) 2501 ve üzeri	71	51.83	23.62			

İstatiksel olarak yapılan tek yönlü ANOVA testi sonucunda Konya ilinde farklı gelir düzeyine sahip katılımcılar arasında balık tüketimine ilişkin bilgi düzeyleri bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Analiz sonucunda geliri 1501-2500 TL arasında olanların, geliri 801-1500 TL arasında olanlara ve geliri 2501 TL ve üzerinde olanlara göre balık tüketimine ilişkin bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur.

H11b: Mersin'de ikamet eden katılımcılar arasında aylık gelir düzeylerine göre balık tüketimine ilişkin bilgi düzeyi bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Hipotez 11b'de belirtilen farklılığın olup olmadığı aşağıda Tablo 20'de incelenmiştir.

Tablo 20. Mersin İli Katılımcılarının Bilgi Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Analizi (ANOVA) Testi Sonucu (n= 500)

Şehir	Gelir Grupları (TL)	f	$\bar{X}$	S_x	F	P	Gruplar Arası Farklılık
Mersin	1) 800 TL ve daha az	59	57.63	20.03	3.203	0.023*	2-4
	2) 801-1500 TL arası	190	63.05	17.58			3-4
	3) 1501-2500 arası	180	63.44	18.38			2-1
	4) 2501 ve üzeri	71	57.04	22.06			3-1

İstatiksel olarak yapılan tek yönlü ANOVA testi sonucunda Mersin ilinde farklı gelir düzeyine sahip katılımcılar arasında balık tüketimine ilişkin bilgi düzeyleri bakımından anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Analiz sonucunda sonucuna göre aylık geliri 801-1500 TL ve 1501-2500 TL olan katılımcıların bilgi düzeylerinin, aylık geliri 0-800 TL ve 2501 TL üzeri olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

3.3.12. Balık Türlerinin Temin Edildiği Yer ile Gelir Düzeyinin Karşılaştırılması (Mersin İli)

Test edilecek hipotez: 12

H1.2: Mersin'de ikamet eden farklı gelir düzeyine sahip katılımcılar arasında balık temin edilen yer bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Söz konusu hipotezin testi için χ^2 testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 21'de verilmiştir.

Tablo 21: Balık Türlerinin Temin Edildiği Yer ile Gelir Düzeyinin Dağılımı (Mersin İli)

Temin yeri	Gelir düzeyi									
	0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Balık hali	36	61,0	114	60,0	101	56,1	34	47,9	285	57,0
Market	8	13,6	32	16,8	45	25,0	15	21,1	100	20,0
Mahalle balıkçısı	13	22,0	24	12,6	24	13,3	13	18,3	74	14,8
Kendim tutarım	2	3,4	20	10,5	10	5,6	9	12,7	71	8,2
Toplam	59	11,8	190	38,0	180	36,0	71	14,2	500	100,0

χ^2= 15,723 sd= 9 p= 0,073

Tablo 21 incelendiğinde, Mersin ilinde balık türlerinin temin yeri bütün gelir gruplarında genel olarak balık hali (% 57,0) olmuştur. Daha sonra sırasıyla market (% 20,0), mahalle balıkçısı (% 14,8) ve kendim tutarım (% 8,2) olmuştur. Mersin'de ikamet eden farklı gelir düzeyine sahip katılımcılar arasında balık temin edilen yer bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$).

3.3.13. Balık Türlerinin Temin Edildiği Yer ile Gelir Düzeyinin Karşılaştırılması (Konya İli)

Test edilecek hipotez:13

H13: Konya'da ikamet eden farklı gelir düzeyine sahip katılımcılar arasında balık temin edilen yer bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Söz konusu hipotezin testi için χ^2 testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 22'de verilmiştir.

Tablo 22: Balık Türlerinin Temin Edildiği Yer ile Gelir Düzeyinin Dağılımı (Konya İli)

Temin yeri	Gelir düzeyi									
	0-800		801-1500		1501-2500		2501 +		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Balık hali	35	51,5	81	42,6	63	36,8	27	38,0	206	41,2
Market	23	33,8	74	38,9	86	50,3	27	38,0	210	42,0
Mahalle balıkçısı	10	14,7	28	3,7	17	2,9	11	8,5	66	13,2
Kendim tutarım	-	-	7	3,7	5	2,9	6	8,5	18	3,6
Toplam	68	13,6	190	38,0	171	34,2	71	14,2	500	100,0

χ^2= 16,792 sd= 9 p= 0,042*

Tablo 22 incelendiğinde; 0-800 TL gelire sahip katılımcıların çoğunlukla (%51,2) balık halini, 801-1500 TL gelire sahip katılımcılar (%42,6) balık halini, 1501-2500 TL (%50,3) ve 2501 TL üzeri (%38,0) gelire sahip katılımcılar marketi tercih ettikleri görülmüştür.

Konya'da ikamet eden farklı gelir düzeyine sahip katılımcılar arasında balık temin edilen yer bakımından anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Nitekim marketi tercih edenler daha çok 1501-2500 (% 50,3) ve 2501 ve üzeri (% 38,0) geliri olan bireyler olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç itibariyle hem balığın sağlıklı beslenme açısından olumlu yanları hem de Türkiye'deki üretim potansiyeli ve yaratacağı katma değer dikkate alındığında, Türkiye'de balık tüketimini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik çalışmaların yapılması ve gerekli politika önerilerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Omega-3 vücudun üretemediği ve mutlaka besinler yoluyla alınması gereken bir yağ asiti çeşidi olup vücut fonksiyonları için gerekli olan esansiyel maddelerdendir. Sağlıksız gıdaların vücutta oluşturabileceği istenmeyen etkilerin önüne geçilebildiği gibi, birçok olumlu faydalar sağlamak da mümkün olabilmektedir. İnsanoğlu daha anne karnında iken omega-3 yağ asitlerine ihtiyaç duyar ve hayatın her evresinde bu ihtiyaç artarak devam eder. Bunun için sadece çocuk ve yaşlıların değil her yaş grubundaki insanların, özellikle de anne adaylarının haftada en az iki öğün balık yemeleri gerekmektedir.

Türkiye'de su ürünleri yetiştiriciliği, hızla gelişen bir sektördür. Halkın tüketimin çok üzerinde kaynaklara sahip Türkiye, su ürünleri ihracatçısı olabilecek kapasiteye sahiptir. Belirtilen hedef ve politikaların gerçekleşmesi, su ürünleri sektörünü daha sağlıklı bir yapıya kavuşturacak, istihdam ve ülke ekonomisi açısından önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Tutundurma ve reklam faaliyetlerinin az olan bu alanda, tedarik ve lojistik hizmetleri ile dağıtım kanalları açısından da büyük açıklar vardır. Su ürünleri başka bir tabiatın mensubu olması nedeniyle, elde edilmesi durumunda hızlı bir şekilde, muhafaza, taşıma, saklama ve işleme gerektirmektedir.

Toplumun her ferdine sağlıklı bir besin kaynağı olan balık tüketiminin sağlanması basta eğitim kurumları, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinin katılımı ile kampanya ve eğitim çalışmaları düzenlenerek gerekli bilgiler uzman kişiler tarafından detaylı olarak verilmelidir.

KAYNAKLAR

1. Arıman, Huriye ve Yandı, İlhan (2006). Su ürünlerindeki omega-3 yağ asitlerinin önemi ve sağlık üzerine etkisi. Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi, 23 (1-3), 339-342.

2. Atar, Hasan Hüseyin ve Alçiçek, Zayde (2009). Su ürünleri tüketimi ve sağlık. TAF Preventive Medicine Bulletin, 8(2), 173-176.

3. Besler, Tanju (2007). Balık tüketimi ve sağlık etkileşimi. Danone Enstitüsü Türkiye Derneği. Ankara.www.danoneenstitusu.org.tr/32balikvesagliketkilesimiHTB.pdf. Erişim tarihi: 02.08.2010.

4. Çolakoğlu, Fatma Arık, İşmen, Ali, Özen, Özcan, Çakır, Fikret, Yığın, Çiğdem ve Ormancı, Hasan Basri (2006). Çanakkale ilindeki su ürünleri tüketim davranışlarının değerlendirilmesi. Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi. 23 (113), 387-392.

5. Dağtekin, Murat ve Ak, Orhan (2007). Doğu karadeniz bölgesinde su ürünleri tüketimi, ihracaat ve ithalat potansiyeli. Yunus Araştırma Bülteni, 7(3), 14-17.

6. Daviglus, ML, Stamler, J.ve Orencia AJ (1997). Fish consumption and the 30 years risk of fatal myocardial infarcion. N Eng J Med, 312,1046-1053.

7. Dyeberg, J. ve Bang, HO (1982). A hypothesis on the development of acute myocardial infarction in Greenlanders. Scand J Clin Lab Invest Suppl, 161, 7-13.

8. Erdal, Gülistan ve Esengün, Kemal (2008). Tokat ilinde balık tüketimini etkileyen

faktörlerin logit model ile analizi. Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi, 25 (3), 203-209.

9. Homafar, Atoosa (2008). Tip 2. Diabetik Bireylerde Balık Yağının (Omega-3) Açlık Kan Şekeri, Kan Basıncı, Serum Lipid Profili, İnsulin Düzeyi, Duyarlılığı Ve Direnci Üzerindeki Etkileri. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

10. Hoşsucu, Hikmet, Kınacıgil, Tuncay, Kara, Ali, Tosunoğlu, Zafer, Akyol, Okan, Ünal, Vahdet ve Özekinci, Uğur (2001). Türkiye balıkçılık sektörü ve 2000'li yıllarda beklenen gelişmeler. E.Ü. Su Ürünleri Dergisi, 18(3-4), 593-601.

11. Karabulut, Arıman Huriye ve Yandı, İlhan (2006). Su ürünlerindeki omega-3 yağ asitlerinin önemi ve sağlık üzerine etkisi. Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi, 23 (113), 339-342.

12. Kaya, Yalçın, Duyar, Avni Hünkâr ve Erdem, Mehmet Emin (2004). Balık yağ asitlerinin insan sağlığı için önemi. E.Ü. Su Ürünleri Dergisi, 21(3-4), 365-370.

13. Lee, KW ve Lip, GYH (2003). The role of omega-3 fatty acids in the scondary prevention of cardiovascular disease. DJ. Med, 96, 465-480.

14. Mol, Sühendan (2008). Balık yağı tüketimi ve insan sağlığı üzerine etkileri. Journal Of Fisheries Sciences.com, 2(4), 601-607.

15. Orhan, Hikmet ve Yüksel, Okan (2010). Burdur ili su ürünleri tüketimi anket uygulaması. Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 5 (1): 1-7.

16. Özkan, Yusuf ve Koca, Serdar Süleyman (2006). Hiperlidemi tedavisinde omega-3 yağ asitinin (balık yağı) etkinliği. Fırat Tıp Dergisi, 11(1),40-44.

17. Saygı, Hülya, Saka, Şahin, Fırat, Kürşat ve Katağan, Tuncer (2006). İzmir merkez ilçelerinde kamuoyunun balık tüketimi ve balık yetiştiriciliğine yaklaşımı. E.Ü. Su Ürünleri Dergisi, 23 (1-2), 133-138.

18. Şen, Bülent, Canpolat, Özgür, Sevim, A. Fuat ve Sönmez, Feray (2008). Elazığ ilinde balık eti tüketimi. Fırat Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bil. Dergisi, 20 (3), 433-437.

19. Şenol, Şanslı ve Saygı, Hülya (2001). Su ürünleri tüketimi için bir ekonometrik model. Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi, 18 (3-4), 383-390.

20. Tuncer, S (2003). Bilim Teknoloji: Köpekbalıkları Neden Kanser Olmaz? http//www.angelfire.com/mac/bilimteknoloji/kanser.htm. Erişim tarihi: 02.08.2010.

21. Turan, Hülya, Kaya, Yalçın ve Sönmez, Gülşah (2006). Balık etinin besin değeri ve insan sağlığındaki yeri. E.Ü.Su Ürünleri Dergisi, 23(1-3), 505-508.

22. Uysal, K, Yöntem, M ve Dönmez, M (2005). Balık Yağının Kroner Kalp Hastalıkları Üzerine Etkisi. Fen Bilimleri Enstitüsü, 8, 179.

CHAPTER 127

TÜRK MUTFAK KÜLTÜRÜNDE BULGUR VE BULGUR YEMEKLERİ

Ali ŞEN[1]

1 Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Karaman

GİRİŞ

Kültür, eğlenceden cenaze törenlerine, yeme-içme alışkanlıklarından edebî eserlere kadar pek çok konuda insanoğlunun meydana getirdiği değerlerin hepsidir diye tanımlanabilir. Bir bütün olarak hayatı kapsayan bir yapıya sahip olan kültür toplum ile iç içe girmiştir. Bir toplumun sahip olduğu kültürel değerler, toplumların yaşam biçimlerini, yeme-içme alışkanlıkları etkilediği için farklı toplumlar farklı kültürlere sahiptir (Güler, 2010; Talas, 2005).

İster göçebe olsun ister yerleşik olsun bütün toplumların kendine has alışkanlıkları ve tutumları vardır. Bu tutum ve alışkanlıklar bir toplumun diğer toplumlardan kolaylıkla ayırt edilmesini sağlar. Bir toplumun taşıdığı kültürel değerler, toplumların yaşam biçimlerini etkilediği kadar yeme içme alışkanlıklarını da etkilemektedir. İnsanların varlığını devam ettirebilmesi için yeme ve içme vazgeçilmez ihtiyaçlar arasındadır. Bu ihtiyaçları insanlar genelde yaşadıkları coğrafyadan temin ederler. Doğal olarak coğrafyanın sunmuş olduğu imkânlar, insanların geçim kaynaklarının oluşmasında önemli faktörlerden biridir (Kılıç ve Albayrak, 2012; Kızıldemir ve ark., 2014; Talas, 2005).

Türk Mutfak kültürü incelendiğinde, Türklerin 10. ve 11. yüzyıla kadar uzanan, Orta Asya'dan günümüze değin süren, tarım ve hayvancılığa dayanan bir süreç görülmektedir. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler, Orta Asya göçebe kültürünün bir ürünü olan et ve süt ürünlerini, Mezopotamya'nın tahıllarını, Güney Asya'nın baharatını bir arada kullanarak ve tarihsel süreç boyunca diğer kültürlerle etkileşime girerek ve Selçuklu ve Osmanlı saraylarında yeni gelişen tatların varlığı gibi faktörlerle renkli bir mutfak ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla günümüzde Türk Mutfağı, zengin yemek çeşitleri ile dünyaca tanınan üç mutfaktan biri olarak kabul edilmektedir (Ertaş ve ark., 2013; Güler, 2010; Karakuş ve ark., 2008; Kenar, 2016; Kılıç ve Albayrak, 2012; Işık, 2011).

Bulgur, Türk Mutfağı'nda önemli bir yere sahiptir. Türkler buğdaydan bulgur elde ederek yemeklerinde uzun zamandır kullanmaktadırlar. Bulgur üretimini hane üretimi şeklinde gerçekleştirmişler, kazanlarda pişirmişler, damlarda güneşte kurutarak değirmenlerde öğütmüşlerdir ve bütün bir yıl ihtiyaç olduğunda tarhana gibi hemen çıkarılıp kullanılabilen bir yemek olarak mutfaklarda yerini almıştır. Dolayısıyla bulgurun yoğurt, et, kurubaklagil, yağlı tohumlar ve sebzelerle yapılan yemekleri ülkemizin her bölgesinde tüketilmeye devam etmektedir. Köylerde şehirlere oranla, Güney-Güneydoğu, Doğu Anadolu ve Orta Anadolu Bölgelerinde diğer bölgelere nazaran daha fazla tüketilir. Bulgurdan yapılan yemeklerin sayısı oldukça fazladır ve çorbadan tatlıya kadar geniş bir yelpaze oluşturur. Türk yemeklerinin simgesi olan kuru fasulye ile beraber yenilen bulgur pilavı özellikle kırsal kesimde en sevilen yiyeceklerindendir (Dönmez ve ark., 2007; Karakuş ve ark., 2008; Kemahlıoğlu ve Demirağ, 2010; Kenar, 2016; Kılıç ve Albayrak, 2012; Işık, 2011).

1992 yılında Amerikan Bilim Merkezi tarafından yapılan bir araştırmada besin tablosunda 69 puanla bir numarayı almış, onu buğday, arpa, esmer pirinç, makarna ve yulaf takip etmiştir. Aynı araştırmada bulgur lif yönünden arpa ve yulaftan sonra üçüncü sırayı almış ve makarna ile buğdayı geride bırakmıştır. Bulgurun karbonhidrat oranı buğdaya yakın pirinç, un ve makarnadan düşüktür. Protein ve kalsiyum oranı bahsedilen ürünlerden yüksek, niacin oranı pirinçten ve undan yüksek, buğdayla aynıdır. Bu doğrultuda bulgur besin değeri yüksek, fiyatı düşük, depolama ve dayanıklılığı yüksek, kolay hazırlanabilen, sıcağa, neme, böcek ve haşerelere dayanıklı, içerdiği lif nedeniyle fonksiyonel bir gıda olma özelliğine sahiptir (Dönmez ve ark., 2007; Karakuş ve ark., 2008; Kemahlıoğlu ve Demirağ, 2010; Kenar, 2016; Kılıç ve Albayrak, 2012; Işık, 2011).

Türk Mutfak Kültüründe Bulgur

Buğday anavatanı Verimli Hilal'den bütün Asya'ya, daha sonra da dünyanın diğer bölgelerine yayıldığı gibi bulgur da tarih boyunca farklı kültürler tarafından farklı şekillerde ve farklı isimlerle yüzyıllarca uygarlıkların sofralarında yerini almıştır. Yaklaşık dört bin yıldır eski Hitit ve Babillilerden beridir kullanılan Türkçe kökenli olarak bilinen bulgur, Anadolu dillerinden Orta doğu ve Batı dillerine bulgur, burgul olarak geçmiştir. Farsçada "pligouri" olarak kullanılmıştır ve "plegouri" olarak eski Yunancaya geçtiği düşünülmektedir. Ayrıca eski Yunancada vurma, ezme anlamına gelen "plege" kökünden türetilerek zamanla "pulgur", "pilgur" ve "bulgur" haline dönüşmüştür. Örneğin Romalılar ceralis, İsrailoğulları dagan, Ortadoğu ulusları arisah, günümüze bakarsak Orta doğu ve Kuzey Afrika burghul, Arap ülkeleri burgul, Kuzey Amerika bulgur isimlerini kullanmaktadır (Kenar, 2016; Seçil ve Türksoy, 2004).

Eski çağlardan beri birçok ulus tarafından tüketilmekte olan bulgur ilk işlenmiş gıda ürünlerinden biridir ve Anadolu'da insanlar tarafından dört bin yıldan beridir kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Genellikle kehribar sarısı rengindeki sert makarnalık durum buğdayından yapılmaktadır. Ayrıca ekmeklik buğday, arpa ve bazı Karadeniz bölgelerinde mısırdan da yapılabilmektedir. Değirmenin bulunması ve öğütme işleminin insanlara bulguru farklı yemeklerde kullanma fırsatı sunması bulgurun kullanımını zaman içinde yaygınlaştırmıştır. Evlerde kazanlarda kaynatılan bulgur, damlarda kurutularak ve değirmenlerde öğütülerek saklanmıştır. Günümüze kadarki süreçte bulgurun doğal, besleyici ve uygun fiyatlı olması beslenmemizdeki önemini artmıştır (Kemahlıoğlu ve Demirağ, 2010; Kenar, 2016; Dönmez ve ark., 2007; Özkaya ve ark., 1993).

Türk mutfağında pilav şeklinde pişirme bulgurun en yaygın tüketim şeklidir. Bulgur pilavı, sade yapıldığı gibi mercimek, et, sebze gibi çeşitli besinler karıştırılarak da yapılır. Bulgur ayrıca, çiğ köfte, ekşili köfte, içli köfte, kısır vb. birçok yemeğin ana malzemesidir. Genellikle batı bölgelerinden doğuya gidildikçe yemeklerde pirinç yerine bulgur kullanımı daha fazladır. Köfteler özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde oldukça yaygındır. Sadece Malatya'da bulgur ve etin kullanılmasıyla 70 çeşit köfte yapıldığı belirtilmektedir (Dönmez ve ark., 2007; Ertaş ve ark., 2013; Kemahlıoğlu ve Demirağ, 2010; Işık, 2011).

Binlerce yıl evlerde üretilen bulgur Birinci Dünya Savaşı sırasında ordunun ihtiyacını karşılamak üzere Karaman'da kurulan fabrika ile ilk defa fabrikasyon üretimine geçmiştir. Bu tarihten sonra bulgur üreten fabrikaların sayısı her geçen gün artmıştır (Dönmez ve ark., 2007; Kenar, 2016).

Bulgurun Üretim Şekli

Bulgur genellikle temizleme, kaynatma, kurutma, kırılma, öğütme, eleme ve sınıflandırma işlemleri kullanılarak Triticum durum buğdayından üretilen bir bütün tahıl ürünüdür. Bulgurun üretimi Geleneksel ve Modern üretim metodu olarak ikiye ayrılır. Anadolu'da tüketilen bulgurun çoğunluğu geleneksel ev metodu ile yapılmaktadır. Günümüzde ise fabrikalarda seri olarak da üretilmektedir (Baysal, 1993; Dönmez ve ark., 2007; Kemahlıoğlu ve Demirağ, 2010; Kenar, 2016; Koca ve Anıl, 1996; Işık, 2011).

Geleneksel ve modern yöntemde bulgur yapımında genel olarak önce buğday temizlenip yıkanarak taş, toprak, arpa, saman ve kabuklarından ayrılır. Bunun dışında, modern tesislerde teknolojik renk ayraçları, hafif tane ayraçları gibi makineler kullanılarak çok daha ileri temizleme yöntemleri uygulanabilir. (Baysal, 1993; Dönmez ve ark., 2007; Karakuş ve ark., 2008; Kemahlıoğlu ve Demirağ, 2010; Kenar, 2016; Koca ve Anıl, 1996; Işık, 2011).

Pişirme işlemi ya geleneksel olarak kalaylı büyük kazanlarda buğday tanelerinin üstünü örtecek kadar 1,5–2 misli su ilave edilerek kaynatılır. Modern metotta ise kaynatma önceden ıslatılmış buğdayın otoklavlarda yüksek sıcaklık ve basınç altında tutulması ile yapılmaktadır. Her iki işlem esnasında da buğday suyu çekerek şişer ve nişasta jelatinleşir. Daha sonra karıştırılarak pişme suyu çektirilir. Pişme sırasında suya geçen B vitaminleri ile mineral maddeler buğday taneleri tarafından emilir ve böylece kepekle ayrılan kayıp önlenmiş olur. Geleneksel pişirme yönteminde sıcaklığın 85–90°C'i geçmemesi, sonuçta elde edilen bulgurların parlak sarı renkte olmasını sağlarken, buna karsın tanelerin deforme olması engellenememektedir. Modern pişirme yönteminde uygulanan ıslatma işlemi üretim süresini uzatırken, pişirme aşamasında kullanılan yüksek sıcaklık ve basınç bulgur rengini koyulaştırmaktadır. Bu olumsuzluklara rağmen dağılmayan, topaklanmayan, deforme olmamış taneler veren bu yöntem sürekli sistemlerde daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Karakuş ve ark., 2008; Kemahlıoğlu ve Demirağ, 2010; Kenar, 2016; Koca ve Anıl, 1996; Kocatepe ve Tırıl, 2014; Özkaya ve ark., 1993; Işık, 2011; Ünal ve Saçılık, 2011).

Pişirme işleminden sonra kurutma işlemine geçilir. Geleneksel metotta pişirilen buğday, yerlere veya çatılara serilen geniş bezlerin üzerine serilerek yazın güneşte kurutulur. Modern metotta ise kurutma kuleleri olarak adlandırılan paslanmaz çelikten yapılmış dev kulelerde gerçekleştirilir. Bu metodun avantajı hijyenik bir ortamda yapılması ve tüm yıla yayılabilmesidir Bulgur, pişirme ve kurutma işlemlerinden dolayı küf oluşumuna karşı dayanıklıdır ve raf ömrü diğer ürünlerden daha uzundur (Kemahlıoğlu ve Demirağ, 2010; Kenar, 2016; Koca ve Anıl, 1996; Kocatepe ve Tırıl, 2014; Işık, 2011).

Kurutulan buğdaylar daha sonra Kırılma işlemine tabi tutulur. Geleneksel metotta değirmenlerde ya da dibeklerde kırılır. Buğdaylar kurutulduktan sonra kabuklarından ayrılmaları için içi oyulmuş olarak yapılan dibek taşına konularak ağaç tokmaklarla dövülür. Bu işlem sonunda kepeğinin bir kısmı ayrılan buğdaya yarma (dövme) denir. Modern metotta ise bıçaklı makinelerde ve günümüze uyarlanmış taş değirmenlerde kırılır. Öğütme işleminde ise Geleneksel metotta eskiden elle, daha sonraları su gücü ile çalışan değirmenlerde öğütülürken günümüzde ise elektrik ve petrolle çalışan değirmenlerde öğütülmektedir (Baysal, 1993; Karakuş ve ark., 2008; Kemahlıoğlu ve Demirağ, 2010; Kenar, 2016; Koca ve Anıl, 1996; Kocatepe ve Tırıl, 2014; Işık, 2011).

Öğütüldükten sonra Eleme ve Paketleme işlemine geçilir. Çeşitli incelikte eleklerden geçirilerek iri kısım pilavlık, ince kısım ise köftelik bulgur olarak ayrılır. Geleneksel metotta hazırlanan bulgur toprak küplerde, tahta sandıklarda ya da bez torbalarda serin yerde saklanır. Modern metotta paketleme işlemi daha teknolojik şekillerde kalite ve sınıflamalarla paketlenmektedir (Kemahlıoğlu ve Demirağ, 2010; Kenar, 2016; Koca ve Anıl, 1996; Kocatepe ve Tırıl, 2014; Işık, 2011).

Ayrıca üretimi binlerce yıl olan bulgurun fabrikasyon üretimi ilk defa Birinci Dünya Savaşı sırasında ordunun ihtiyacını karşılamak üzere Karaman'da kurularak geçmiştir. Türkiye'de iki tür modern bulgur üretim sistemi vardır. Karaman ve Gaziantep tipidir. Karaman tipi üretim Gaziantep tipi üretimden daha zordur. Karaman tipinde taş değirmenlerde hem kabuğu çıkarılır hem de oval şekilde kırılır. Buğday, modernize edilmiş taş değirmenlerde, doğasına uygun bir biçimde öğütülür. Dolayısıyla daha doğal ve köy bulguru lezzetindeki bulgurlar üretilir. Karaman tipi bulgurda renk ve oval kırım şekli üstünlük sağlamaktadır. Gaziantep tipi üretimde buğday diskli veya çekiçli değirmenlerde bulgur haline getirilir. Son yıllardaki üretimdeki teknolojik gelişmeler sonucu Gaziantep tipi üretim ile Karaman tipi üretim arasındaki bu şekil ve renk farkı ortadan kalkmıştır ve bu tip üretimden elde edilen ürünler de Karaman tipine benzemiştir. (Dönmez ve ark., 2007; Kenar, 2016).

Bulgurun Türleri

Bulgur türleri genel olarak renk ve özellikleri bakımından Sarı, Esmer ve Kepekli olmak üzere üç ana sınıfa toplanabilir.

Sarı bulgur; durum buğdayından üretilir. Renginin sarı olması buğdayın türü ile ilgilidir. Dünyada en fazla tüketilen bulgur çeşididir. Esmer bulgur; teknik dildeki ismi bezostiye veya golia olarak adlandırılan buğday türünden üretilen bir bulgur çeşididir. Halk arasında esmer bulgur olarak bilinir. Sarı bulgura göre elastikiyeti ve yumuşaklığı daha fazladır. Kolay yoğrulması ve maliyet açısından domates suyunu bünyesine az çekmesinden dolayı çiğ köfteciler ve çiğ köfte severler tarafından çok tercih edilmektedir. Sarı bulgur ile kıyaslandığında sanılanın aksine besin değeri daha düşüktür. Kepekli bulgur; durum buğdayından üretilir ve sarı bulgura göre bünyesinde daha fazla kepek bulundurur. Dolayısıyla diyetlerde çok kullanılan bir bulgur çeşididir (Kenar, 2016; s.31).

Mutfaklarda kullanılan bulgur boyutlarına göre de yapılacak olan yemeklerin özelliğine göre de farklılık gösterir. Bulgurlar boyut sınıflandırmasına göre altı kategoriye ayrılabilir. En çok bilineni üç tanedir. Pilavlık bulgur; bulgurun Türkiye'de ve dünyada en çok tanınan çeşididir. Boyutları Türk standartlarına göre 2- 2,8 mm civarıdır. Genel olarak pilav yapımında kullanılır. Köftelik bulgur; köfte ve kısır yapımında çok kullanılır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde "simit", İç Anadolu bölgesinde düğürcük olarak adlandırılır. İnce köftelik (Çiğ köftelik) bulgur; köftelik bulgurun daha küçüğüdür. Yoğrulması kolay olması bakımından çiğ köfte yapımında daha çok tercih edilir. Bu üç bulgurun dışında daha az tüketilen ve bilinen buğday türleri vardır. Bunlar da İri pilavlık, İnce pilavlık ve başbaşı bulgur olmak üzere üç bulgur daha vardır. İri pilavlık bulgur; pilavlık bulgura göre biraz iri ve lezzetli bir bulgurdur. Buğdayın sadece kırılmasıyla oluşur. İnce pilavlık bulgur; belli yörelerde çorba, pilav ve dolma yapımında kullanılan pilavlık bulgura göre daha ince olan bulgurdur. Başbaşı bulgur; yeni bir tür olarak pilavlarda ve dolmalarda kullanılmaktadır (Kenar, 2016; s.33).

Bunların dışında bulgurun türlerinin halk arasında yörelere göre değişen isimleri vardır. Buğday taneleri öğütülürken ortaya çıkan iri parçalar halk arasında bulgur ya da kırık, ince parçalar "düğü", "düğür" ya da "düğürcük" vb isimler almaktadır. Bazı yörelerde buğday, kırık, normal orta pilavlık, pıtık- pıtpıtı ve köftelik bulgur gibi isimler de kullanılabilmektedir (Karakuş ve ark., 2008; s.1181).

Bulgurun Tüketimi, Besin Değeri ve Beslenmemizdeki Önemi

Türkiye'de ortalama kişi başına yıllık 12 kg bulgur tüketildiği tahmin edilmektedir. Geleneksel yöntemle üretimin ne kadar olduğu bilinemediği ve denetlenemediği için net bir bilgi olmadığı düşünülmektedir (Kemahlıoğlu ve Demirağ, 2010; Kenar, 2016). Bulgura rakip diyebileceğimiz pirincin yıllık tüketimi 7 kg makarna ise 6 kg dır (Kenar, 2016; s.41).

Tahıl grubundan sayılan, kompleks karbonhidratlardan olan, beslenme piramidinin tabanında yer alan bulgurun hem sağlıklı beslenme hem de diyetlerde çok önemli bir yeri vardır. Bulgur ayrıca ekonomik bir karbonhidrat kaynağıdır ve besin öğeleri ile örüntüsü bakımından diğer tahıllara göre daha yüksek ve sağlıklıdır. Bulgurdaki protein, kalsiyum, potasyum ve fosfor pirinçten daha fazladır. Folik asit bakımından zengindir. Folik asit bakımından zengin olması sebebiyle bulgurun özellikle hamilelik öncesi, gebelik ve emzirme döneminde artan folik asit ihtiyacının karşılanması için tüketimi özellikle önerilmektedir. Dolayısıyla hamileler diyetlerinde, pirinç pilavı yerine bulgur pilavı tüketerek; ayrıca çorbalara, sebze yemeklerine veya dolmalara da bulgur

katarak folik asit tüketimlerini artırabilecekleri düşünülmektedir. Kalp hastalıklarına karşı koruyucu, lipit ve kolesterol düzeylerinde düşme sağlayan etkisi de mevcuttur. B vitaminleri ve demirin miktarı ise pirinç ve makarnadan üç-beş kat yüksektir. Makarna ve pirince göre glisemik endeksinin daha düşük olması bulguru bu tarz gıdalar arasında daha da sağlıklı yapmaktadır. *Tedavi edilmesi gereken ciddi bir hastalık olan beriberi* B1 *vitamininin yüksek oranda eksikliğinde ortaya çıkmaktadır.* Buğdayın kaynatılması sırasında suya geçen mineral maddeler ve B vitaminleri, tane tarafından tekrar emildiği için, bulgurun besin değerinde kayıp olmaz. Dolayısıyla yapısındaki B1 vitaminleri; sinir ve sindirim sistemimizin güçlenmesinde önemli rol oynar. Ayrıca bulgur üretimi esnasında diğer önemli bir nokta da katkı maddeleri kullanılmaması ve kimyasal işlemlere maruz bırakılmamasıdır (Aslan ve ark., 2015; Baysal, 1997; Ertaş ve ark., 2013; Kenar, 2016; Seçil ve Türksoy, 2004; Işık, 2011).

Bulgur kepekli olması nedeni ile posa yönünden iyi kaynaktır. Lif ve posa, bitkilerin sindirilemeyen hücre duvarlarıdır ve sağlık açısından çok önemlidir. Posa, bağırsaklarda patojen (zararlı) bakteri üremesini azaltır, bağırsak hareketlerini hızlandırarak hareketsizliğin insan vücuduna getirdiği kabızlık, kalın bağırsak kanseri gibi olumsuzlukların birçoğunu engeller. Su ile birleştiğinde midede şişerek tokluk oluşturur ve mideyi geç terk eder. Dolayısıyla zayıflamada ve kilo koruma diyetlerinde önemli bir roü vardır. Bulgurdaki kepek suda çözülmediği için şeker ve yağın emilimini azaltarak kan şekeri ve kan yağlarının yükselmesini önler. Kandaki yağ oranı yüksek olanlar, şeker hastalığı riski taşıyanlar, kabızlıktan yakınanlara beyaz ekmek yerine yulaf, çavdar ve tam buğday unundan yapılan ekmek, pirinç yerine de bulgur tüketmeleri önerilmektedir. Çözünebilir posa içeren besinler, karaciğerde kolesterol sentezini azaltarak kötü huylu (LDL) kolesterol düzeyinin düşmesini sağlamasının yanında iyi huylu (HDL) kolesterol seviyesinde herhangi bir düşüklüğe neden olmaz. Bunun sonucu olarak posa içeriği yüksek besinlerle beslenen toplumlarda şeker hastalığı ve kalp hastalığı oluşum riski az görülmektedir. Yine de günlük diyet posasının da 25 g geçmemesi istenmektedir. Ayrıca bulgur, pişirme ve kurutma işlemlerinden dolayı küf, böcek ve haşere oluşumuna karşı dayanıklıdır ve raf ömrü bir çok ürüne göre fazladır (Aslan ve ark., 2015; Baysal, 1997; Dönmez ve ark., 2007; Karakuş ve ark., 2008; Kenar, 2016; Seçil ve Türksoy, 2004; Işık, 2011).

Bulgurdan yapılan yemekler

Türk mutfağının en önemli besin maddelerinden biri olan bulgur her evde oldukça fazla pişirilerek yemeklerde kullanılmaktadır. Günümüzde Anadolu'da bulgurdan hazırlanan yaklaşık 25 çeşit yiyecek bulunmakla birlikte bulgurun sofralarımızda en çok tüketilen şekli pilavdır. Ayrıca çiğ köfte, ekşili köfte, içli köfte, kısır vb. birçok yemeğin ana malzemesidir. Sadece Malatya'da bulgur ve etin kullanılmasıyla 70 çeşit köfte yapıldığı belirtilmektedir. Suriye, Ürdün ve diğer Arap ülkelerinde bulgura süt ya da yoğurt katılarak elde edilen karışımın fermente edilmesi ile hazırlanan ve kishk ya da İran' da verilen ismiyle kushuk olarak adlandırılan bir tür tarhana ve ayrıca falafel, laban, tabouli ve mejaddarah olarak bilinen değişik yiyecek çeşitleri de oldukça yaygındır (Dönmez ve ark., 2007; Seçil ve Türksoy, 2004).

Çorbalar

Anakız Çorbası, Bulgur Aşı Çorbası, Bulgur Çorbası, Bulgurlu Soğuk Çorba, Bulgurlu Yaz Çorbası, Düğürcük Çorbası, Kulak Çorbası, Kurşun Aşı, Kremalı Bulgur Çorbası, Mercimekli Bulgur Çorbası, Serbizer, Sıkıcık Çorba (Baliguli Köfte), Sulu Pilav, Sütlü Çorba, Tandır Çorbası, Taze Fasulye Çorbası, Toyga Çorbası, Yoğurt Aşı (Kenar, 2016; Işık, 2011).

- *Mercimekli Bulgur Çorbası (4-6 kişilik)*
- *Malzemeler*
- ¼ su bardağı Yeşil mercimek
- 4,5 su bardağı su
- 1 küçük boy Soğan
- 3 yemek kaşığı Margarin (erimiş)
- Yarım su bardağı Kıyma
- 1 yemek kaşığı Salça
- 1 tatlı kaşığı pul biber
- ¼ su bardağı Pilavlık bulgur
- 1 tatlı kaşığı Tuz
- 1 yemek kaşığı Nane

Yapılışı:

Mercimek ayıklanır, yıkanır ve üzerine 2 su bardağı su dökülerek haşlanır. Soğan soyulur yıkanır ve yemeklik doğranır. Tencereye yağ, soğan, ve kıyma konur. Soğan sararıncaya kadar kavrulur. Et suyunu çekince salça ilave edilir. Birkaç kez karıştırdıktan sonra pul biber, haşlanmış mercimek ve mercimeğin haşlama suyu ve ayrıca 4 su bardağı ilave edilir. Kaynayınca bulgur ve tuz eklenir. Bulgur yumuşayıncaya kadar pişirilir. Üzerine nane serpilerek servis edilir (Işık, 2011).

Etli Bulgur Yemekleri

Bulgur Aşı, Bulgurlu Sazan, Simitli Kıyma Kebabı, Şam Tiridi, Çoban Payı (Kenar, 2016; Işık, 2011).

- Simitli Kıyma Kebabı (6 kişilik)
- Malzemeler
- 1 su bardağı köftelik bulgur
- ½ su bardağı su
- 1 orta boy soğan
- 3 diş sarımsak
- 1 orta boy kırmızı taze biber
- 2,5 su bardağı kıyma (orta yağlı)
- 1 tatlı kaşığı nane
- 1 tatlı kaşığı karabiber
- 1 tatlı kaşığı pul biber
- 2 tatlı kaşığı tuz

Yapılışı

Bulgur, geniş bir kap içinde sıcak su ile 30 dk kadar ıslatılır. Diğer tarafta soğan ve sarımsaklar soyulur, yıkanır. Soğan rendelenir, sarımsaklar çok ince doğranır. Kırmızı

biber yıkanır çekirdekleri çıkarılır ve çok ince doğranır. Yumuşamış olan bulgura kıyma, soğan, sarımsak, kırmızıbiber, nane, karabiber, pul biber ve tuz ilave edilerek iyice yoğrulur. Şişlere bütün olarak geçirilerek ızgarada pişirilir. Sıcak servis edilir (Işık, 2011).

Köfteler

Analı Kızlı, Barbunyalı İçli Köfte, Bezdirme, Bitlis Köftesi, Bulgurlu Köfte, Ciğer Taplaması, Çiğ Köfte, Çortu Taplaması, Ekşili Köfte (Basalla), Fellah Köftesi, Harput Köftesi, Hindili Bulgur Köftesi, Ispanaklı Ekşili Köfte, İçli Köfte, Kadınbudu Köfte (Kızartma Köfte), Kebap (Yassı Köfte), Mercimekli Köfte, Oruk (Örok), Patates Köftesi, Patlıcanlı Sulu Köfte, Sini Köftesi, Tarhana Başı, Topalak, Yalancı Köfte, Yoğurtlu Köfte, Yufkalı İçli Köfte, Yumurtalı Köfte, Balıklı İçli Köfte, Bulgurlu Mücver (Kenar, 2016; Işık, 2011).

Hindili Bulgur Köftesi (6 kişilik)

Malzemeler

1,5 su bardağı köftelik bulgur

500 g parça hindi eti

1 orta boy soğan

1 tatlı kaşığı tuz

1 yemek kaşığı salça

½ tatlı kaşığı karabiber

2 tatlı kaşığı pul biber

½ su bardağı tereyağı

Yapılışı

Hindi eti ile bulgur birlikte et döveceği ile iyice dövülür. Üzerine rendelenmiş soğan,tuz, salça, karabiber ve pul biber ilave edilir. Ara sıra el ıslatılarak birbirini tutuncaya kadar iyice yoğrulur. Ceviz büyüklüğünde parçalara ayrılır. Ayrılan parçalar yuvarlatılıp iki avuç arasında biraz bastırılarak yassılaştırılır. Kızdırılmış tereyağında kızartılarak sıcak servis edilir (Işık, 2011).

Dolma ve Sarmalar

Ayva Dolması, Bulgur Sarması, Ermenek Dolması, Etli Biber Dolması, Etli Lahana Sarması, Etli Yaprak Sarması, Katıklı Dolma, Küllah Dolması, Lor Dolması, Patlıcan Dolması (İlisıra Dolması), Yalancı Dolma\Sarma, Zeytinyağlı Lahana Sarması, Zeytinyağlı Yaprak Sarması, Bulgurlu Sakız Kabağı Dolması (Kenar, 2016; Işık, 2011).

Ayva Dolması (6 kişilik)

Malzemeler

6 küçük boy ayva

1 küçük boy soğan

¼ demet maydanoz

100 g kıyma

¼ su bardağı pilavlık bulgur

¼ su bardağı zeytinyağı

½ tatlı kaşığı karabiber

½ tatlı kaşığı kırmızıbiber

1 tatlı kaşığı tuz

1,5 su bardağı su

3 yemek kaşığı pekmez

Yapılışı:

Ayvalar yıkanır, baş kısımları kapak şeklinde kesilir. İçleri oyulur. Kararmaması için limonlu suya atılır. Soğan soyulur, yıkanır ve yemeklik doğranır. Maydanozlar yıkanır, ayıklanır ve ince kıyılır. Bir kaba kıyma, bulgur, soğan, yağ, baharatlar, maydanoz ve tuz konur, iyice karıştırılır. Ayvaların içi, hazırlanan iç ile doldurulur. Daha sonra yayvan bir tencereye dizilir. Ayvaların ağzı, kapak gibi kesilmiş olan ayva parçası ile kapatılır. Üzerine sıcak su ve pekmez dökülerek hafif ateşte ayvalar yumuşayıncaya kadar yaklaşık 45-60 dakika pişirilir Işık, 2011).

Bulgurlu Sebze Yemekleri

Bulgurlu Fasulye (Denli Pahla), Bulgurlu Patates (Denli Patates), Domates Şilesi, Ispanak Yemeği (Sulaç), Kabak Kavurması, Lahana Kapuskası, Maydanoz Yemeği, Yeşil Domates Yemeği (Gıcıdık), Zeytinyağlı Semizotu, Ispanaklı ve Peynirli Börek, Brokoli ve Baharatlı Yerfıstığı Soslu Bulgur, Bulgurlu, Dereotlu ve Kabaklı Türlü, Baharatlı Elmalı Bulgur, Kuru Üzümlü ve Tarçınlı Bulgur, Bulgur Keyfi (Kenar, 2016; Işık, 2011).

Ispanak Yemeği (6 kişilik)

Malzemeler

¼ su bardağı pilavlık bulgur

1 kg ıspanak

1 adet büyük soğan

½ su bardağı zeytinyağı

200 g kıyma

3 yemek kaşığı salça

3 tatlı kaşığı pul biber

2,5 su bardağı su

1,5 tatlı kaşığı tuz

Yapılışı:

Ispanaklar ayıklandıktan sonra bol su ile yıkanır. Daha sonra küçük küçük doğranır. Soğan soyulur, yıkanır ve yemeklik doğranır. Bir tencerede yağ, soğan, ve kıyma kısık ateşte ara ara karıştırılarak kavrulur. Salça ve pul biber ilave edilir. Biraz daha kavrulduktan sonra su dökülür. Kaynayınca tuz ve ıspanaklar ilave edilir ve karıştırılır. Biraz pişince bulgur eklenir. Kısık ateşte bulgur ve ıspanak yumuşayıncaya kadar pişirilir. Yoğurt ile birlikte servis edilir (Işık, 2011).

Pilavlar

Alaca Pilav (Alca Pilav), Anakız Pilavı, Arpa Şehriyeli Pilav, Bademli Bulgur Pilavı, Baharatlı Bulgur Pilavı, Baklalı Bulgur Pilavı, Bulgur Pilavı, Domatesli Bulgur Pilavı, Etli Bulgur Pilavı, Erişteli Pilav, Firik Pilavı, Hamsili Bulgur Pilavı, Haşhaşlı Bulgur Pilavı (Haşhaşlı Sarma Aşı), Ispanaklı Bulgur Pilavı, İçli Pilav, İşkevteli Bulgur Pilavı, Kabaklı Bulgur Pilavı, Kuru Fasulyeli Bulgur Pilavı, Kuru Üzümlü ve Çamfıstıklı Bulgur Pilavı, Mantarlı Bulgur Pilavı, Mantı, Mercimekli Bulgur Pilavı, Meyhane Pilavı, Nohutlu Bulgur Pilavı, Nohutlu ve Mercimekli Bulgur Pilavı, Patlıcanlı Bulgur Pilavı, Sebzeli Bulgur Pilavı, Şalgamlı Pilav (Şalgalı Pilav), Tatlı Bulgur Pilavı, Tavuklu Bulgur Pilavı, Tel Şehriyeli Bulgur Pilavı, Zeytinyağlı Bulgur Pilavı (Kenar, 2016; Işık, 2011).

Firik Pilavı (8-10 kişilik)

Malzemeler

1/2 su bardağı nohut

500 g koyun kuşbaşı eti

6 su bardağı su

2 büyük boy soğan

120 g tereyağı

1 yemek kaşığı salça

2 tatlı kaşığı tuz

2 su bardağı Firik bulguru

1 su bardağı pilavlık bulgur

Yapılışı:

Nohut ayıklanır, yıkanır ve akşamdan 1 su bardağı su ile ıslatılır. Et ile nohut 6 su bardağı su ilavesiyle yumuşayıncaya kadar pişirilir. Soğanlar soyulur, yıkanır, ince ince doğranır. Yağın yarısı ile soğanlar sararıncaya kadar kavrulur. Salça eklendikten sonra biraz çevrilir. Tuz atıldıktan sonra nohutlu ete ilave edilerek 10 dakika kaynatılır. Tenceredeki su azalmışsa 6 su bardağına tamamlanır. Kaynayan karışıma firik ve bulgur ilave edilir. Kısık ateşte suyunu çekinceye kadar pişirilir. Kalan yağ kızdırılarak yüzüne gezdirilir. Üzerine peçete örtülür ve kapak kapatılarak 20 dakika demlendirilir (Halıcı, 1991; Işık, 2011).

Salatalar

Batırık, Bulgur Salatası, Bulgurlu Bahar Salatası, Kısır, Kuru Meyveli Kısır, Pancar Cacığı (Pezzik Cacığı), Narlı İnce Bulgur Salatası, Kırmızı Pancarlı Bulgur Salatası, Patlıcan Cacığı, Rokalı Başbaşı Salatası, Sebzeli Bulgur Salatası, Sebzeli Tarator (Kenar, 2016; Işık, 2011).

Bulgur Salatası (4 kişilik)

Malzemeler

1 su bardağı ince bulgur

2 adet domates

2 adet biber

2 adet salatalık

½ adet limonun suyu

2 yemek kaşığı taze nane yaprağı

1 çay bardağı zeytinyağı

1 çay kaşığı tuz

Servis için marul yaprakları ve limon

Yapılışı:

Bulgurların üzerini hafifçe geçecek kadar sıcak su koyun. Üstünü kapatın ve şişmeye bırakın. Bulgur şişince üzerine doğranmış domates, çarliston biber ve isteğe göre baharatları ekleyin. Bulgurlu malzemeyi iyice harmanlayın. Salatalık ve arzu edilen diğer yeşilliklerle karıştırıp, servis tabağına alın. Zeytinyağı ve limon suyuyla sos hazırlayıp üzerine dökün (Korkmazel, 2010).

Tatlılar

Aşure, Bulgurlu Muz Püresi, Dondurmalı İnce Bulgur Helvası, Düğülü Haşhaş Tatlısı, Kesme Bulamacı, Kırma, Revani, Yoğurt Tatlısı (Kenar, 2016; Işık, 2011).

Dondurmalı İnce Bulgur Helvası

Malzemeler

4 yemek kaşığı Ayçiçek yağı

4 yemek kaşığı tereyağı

2 yemek kaşığı çamfıstığı

2 bardak köftelik bulgur

1 paket vanilya

1,5 su bardağı tozşeker

1 bardak üzüm pekmezi

2 su bardağı su

Servisi için 4 top vanilya

Yapılışı:

Ayçiçek yağında çamfıstığını kavurun. Üzerine bulguru ekleyerek çok kısık ateşte yaklaşık 15 dakika kavurun. Tereyağını ve vanilyayı da ekleyip karıştırın. Ayrı bir kapta su ile üzüm pekmezini kaynatın. Kavurduğunuz bulgurların üzerine dökün. Bulgurlar suyunu hafif çekince toz şekerin yarısını, beş dakika sonra da kalanını ekleyin. Bir iki sefer karıştırdıktan sonra tencerenizin kapağını ve ocağın altını kapatarak demlenmesi için 15 dakika bekletin. Dondurmayla ılık olarak servis edin (Kenar, 2016).

Sonuç ve Öneriler

Geleneksel bir Türk yiyeceği olan bulgur uzun zamandır yemeklerimizde yer alan ekonomik sağlıklı ve dayanıklı bir besindir. Ayrıca tahıl grubundan sayılan, kompleks karbonhidratlardan olan bir besin olup beslenme piramidinin tabanında yer almaktadır. Bulgur besin öğeleri ile örüntüsü bakımından diğer tahıllara göre daha yüksek ve sağlıklıdır. Türk mutfağının en önemli besin maddelerinden biri olan bulgur her evde oldukça fazla pişirilerek yemeklerde kullanılmaktadır. Günümüzde Anadolu'da bulgurdan hazırlanan birçok çeşit yiyecek bulunmakla birlikte bulgurun sofralarımızda en çok tüketilen şekli pilavdır. Ayrıca çiğ köfte, ekşili köfte, içli köfte, kısır vb. birçok yemeğin ana malzemesidir.

Bütün dünyada Türkçe ismiyle bilinen, dünyanın ileri gelen sağlık merkezleri tarafından en değerli on besin arasında gösterilen bulgur, beslenme ve sağlık açısından vazgeçilmezdir. Sağlık açısından birçok olumlu etkileri olan bulgurun da gelecek kuşaklara ve farklı kültürlere daha çok tanıtılması sağlanmalıdır. Bulgurdan yapılan yemeklerin öğünlerde yer alması, gelecek kuşaklara aktarılması, dünyada tanıtılması ve Türk mutfak mirasına sahip çıkılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Aslan, Ş., Çimen, M., Can, Z., Öztürk, B. (2015). Mardin Piyasasında Tüketime Sunulan Bulgurların Bazı Fiziksel Özelliklerinin Türk Standartlarına Uygunluklarının İstatistikî Kontrolü. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi 26, 15-21.

2. Baysal, A. (1993). Beslenme Kültürümüz. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

3. Dönmez, E., Salantur, A., Yazar, S., Akar, T., Yıldırım, Y. (2007). Ülkemizde Bulgurun Yeri ve Bulgurluk Çeşit Geliştirme. Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 2 (4), 9-26.

4. Ertaş, Y., Karadağ, G.K. (2013). Sağlıklı Beslenmede Türk Mutfak Kültürünün Yeri. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2(1), 117-136.

5. Güler, S. (2010). Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26, 24-30.

6. Halıcı, N. (1991). Güneydoğu Anadolu Bölgesi Yemekleri. Konya: Arı Ofset Matbaacılık.

7. Işık, N. (2011). Bulgur Yemekleri, Duru Bulgur Yayınları: İstanbul.

8. Karakuş Ş., Suzan, K.S., Ekmen, Z. (2008). Türk Kültüründe Bulgur. Icanas, 38, 1179-1188.

9. Kemahlıoğlu, K., Demirağ, K. (2010). İzmir Piyasasında Tüketime Sunulan Bazı Bulgurların Türk Gıda Kodeksi Bulgur Tebliği ile Türk Standartları Enstitüsü Bulgur Standardı'na Uyumlarının Karşılaştırılması. Akademik Gıda Dergisi, 8(4), 29-34.

10. Kenar, S. (2016). Tarihinden Tarifine Bulgur. Duru Bulgur Yayınları: İstanbul.

11. Kılıç, S., Albayrak, A. (2012). İslamiyetten Önceki Yiyecek ve İçecekler. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7(2), 707-716.

12. Kızıldemir, Ö. ve Öztürk, E; Sarıışık, M. (2014). Türk mutfak kültürünün tarihsel

gelişiminde yaşanan değişimler. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:14 (3), 191-210.

13. Koca, A.F., Anıl, M. (1996). Farklı Buğday Çeşitleri ve Pişirme Yöntemlerinin Bulgur Kalitesine Etkisi. Gıda Dergisi, 21(5), 369-374.

14. Kocatepe, D., Tırıl, A. (2015). Sağlıklı Beslenme ve Geleneksel Gıdalar. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 3(1), 55-63.

15. Korkmazel, E. (2010). Pratik Tarifler. Turkuvaz Yayıncılık: İstanbul.

16. Özkaya, B., Özkaya, H., Köksel, H. (1993). Farklı Durum Çeşitlerinden Mahalli ve Labaratuvar Koşullarında Yapılmış Bulgurların Bazı Vitamin ve Mineral İçerikleri. Gıda Dergisi, 3, 189-195.

17. Talas, M. (2005). Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz'e göre Türk Yemekleri. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 18, 273-283.

18. Türksoy, S., B. Özkaya, 2004. Bulgurun Besin Değeri Ve Prosesin Bileşim Üzerine Etkileri . Geleneksel Gıdalar Sempozyumu Bildiri Kitabı. 23-24 Eylül, Van.

19. Ünal, G.H., Saçılık, K. (2011). Milling Quality Of Hulled Wheat Bulgur With Stone Mill. Journal of Food Process Engineering, 34(3), 893-904.

CHAPTER 128

ZEKATIN İŞLETMELERDE HESAPLANMASI VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Ahmet TERZİ[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi

1. GİRİŞ

Zekât, Müslümanlık iddiasında olan, ekonomik olarak bağımız ve gelir elde eden herkese bir yükümlülük olarak Kuran'da açıklanmıştır. İslam'ın beş şartından biri olarak kabul edilen zekât, Kuran'da defalarca tekrarlanmaktadır. Her ne kadar çalışmanın konusu dışında olsa da zekâtın birçok ayette namazla birlikte kullanılmasının, Kuran'ın zekâta verdiği önemi vurgulaması açısından son derece önemli olduğunu belirtmek gerekir. Zekâtın önemini vurgularken birçok kaynak, sosyo-ekonomik açıdan önemine değinmiştir. Bizce zekât hem toplumsal hem de bireysel açıdan son derece öneme haizdir ve ortaya çıkardığı/çıkaracağı sonuçlar da o nispette mühimdir. Zekât, bireysel açıdan ele alındığında da sonuçları itibariyle iki açıdan ele alınmalıdır. İlk olarak zekât veren kişi hem ruhsal hem de ekonomik olarak aklanmış olur. Aklanma psikolojisi kişinin daha rahat hissetmesine ve ruhsal bir huzura ermesine vesile olabilir. Zekât alan kişi ise, ekonomik açıdan, eğer varsa, belirli sıkıntıları geride bırakacaktır. Zekât sayesinde elde edilecek gelir, kişinin ihtiyaçlarının giderilmesini kolaylaştıracak bu durum kişinin daha mutlu bir birey olarak hayata devam etmesine katkı sağlayacaktır. Diğer yandan zekât toplumsal refahın taban yayılmasında ve sosyal adaletin tesisinde büyük bir role sahiptir. Zenginlerin kazandıklarının içerisinde fakirlerinde hakkı olduğu kabulü, yoksulu minnet duygusundan kurtaracaktır. Varlıklı bir birey zekât vermekten kaçınırsa, yoksulun hakkını gasp ettiğini söylemek hata olmayacaktır. Dolayısıyla zengin bir Müslüman zekat vererek, kendinin olan ile yoksulun olanı birbirinden ayırmış olacaktır. Bu durum kelimenin tam anlamıyla iktisadi anlamda ***temizlenmeyi*** de sağlayacaktır ("Onların mallarından zekât al ki, onları temizlemiş, mallarına bereket vermiş, olsun" **Tevbe, 9/103)**.

İslam'ın şartlarından biri olan zekât ibadeti şirketler için de gerekli olarak kabul edilmiştir. Şirketlerin zekâtı nasıl muhasebeleştirmesi gerektiği, finansal tablolarda nasıl yansıtılacağı da önemli bir çalışma konusu olmuştur. Bu çalışma, bir ticaret işletmesinin gelirlerinin bir bölümünü zekât olarak vermesi durumunda nasıl bir muhasebe kaydı yapması gerektiğini araştırırken aynı zamanda da zekâtın sosyo-ekonomik açıdan önemine vurgu yapmaktadır.

3. ZEKAT

Şeriat, kuran ve hadisler yoluyla belirlenen davranış kurallarından oluşan bir hukuk sistemidir. (Lewis, 2001: 104).

Zekât kelime olarak, büyüme ve artış anlamına gelmektedir (Mannan, 1980: 382).

Tevbe suresi 60.ayette zekâtın dağıtılacağı sekiz toplumsal kesim olduğu belirtilmiştir. Bunlar: Fakirler, düşkünler, zekât toplama memurları, kalbi İslam'a ısındırılacak olanlar, özgürlüğüne kavuşturulacak köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolcular şeklinde sıralanmaktadır.

Zekât kavramı etimolojik olarak incelendiğinde iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki; Aramice/Süryanice zky kökünden türemiş olan ve aklanmak, beraat, hayır işi yapmak anlamlarına gelen zəkūtזכותא sözcüğüne dayandığıdır. İkinci görüşe göre ise, Arapça zkw/zky kökünden geldiğidir. (EtimolojiTürkçe,https://www.etimolojiturkce.com/kelime/zek%C3%A2)

Zekât ile ilgili temel sorun, zekâtın miktarı ile ilgilidir. Fıkıh kitaplarına göre bu oran 1/40 yani %2,5'iken, Kuran, Bakara suresi 219.ayette ihtiyaç fazlasının infak edilmesini emretmektedir. Bu büyük tartışma çalışmanın konusu dışında tutulmuştur. Lakin 1/40 oranının ciddi sorunlar çıkardığı, tarladaki ürünün sulanıp sulanmadığı

durumuna göre bile zekât oranında değişikliğe gidildiği düşünüldüğünde ortada bir kafa karıştıran zor bir durum olduğu söylenebilir. Her insanın ihtiyaçlarını en iyi kendisi bildiği kabul edilirse, oransal problemler kolaylıkla aşılacak, yoksula dağıtılacak zekât miktarında da artış sağlanacaktır.

Zekat, İslam ülkelerinde sosyal adaletin sağlanabilmesinde ve refahın toplumun tüm sınıflarına yayılabilmesinde kullanılabilecek en etkili araçlardan biri olarak ifade edilebilir (Dhar, 2013: 3).

Zekât, Müslüman olan her bireye nisab[1] ve süre[2] şatlarının sağlanması kaydıyla farz kılınan bir ibadettir.

4.1. ZEKÂT VERGİ OLARAK TOPLANABİLİR Mİ?

Zekât, Müslümanların her yıl gelirlerinin belirli bir bölümünü veya ihtiyaç fazlasını yoksullar ile paylaştığı gönüllü bir ibadettir. Onlarca ayette namazla birlikte zikredilen zekât ibadetini bir tür vergi gibi kabul etmek ya da göstermeye gayret etmek seküler bir zihnin ürünü olacaktır ve bu hatalı kabul aynı zamanda ibadetin manevi boyutunu da yok saymak anlamına gelecektir. (Bilen, 2016: 25-26).

Zekâtın vergi olarak toplanmasının mümkün olmadığını açıklamak için vergi ve zekât arasındaki farklara kısaca bakmak gereklidir. Vergi yasal bir zorunluluk olarak ödenir ve oranları belirleyen devlettir. Ayrıca hükümetler tarafından yapılan yatırımlar toplanan vergiler sayesindedir. Yani vergi gelirleri ile yollar, tüneller, hastaneler, askeri harcamalar, ar-ge çalışmaları gibi sayılamayacak kadar çok yatırım yapılmaktadır. Hâlbuki toplanan zekâtlar ile yol ya da köprü yapılamaz. Zekât başlığı altında da açıklandığı üzere, zekât sekiz toplumsal sınıf için verilir.

Zekât ve vergi arasındaki temel farkları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Zekât ve Vergi Arasındaki Temel Farklar

	ZEKÂT	VERGİLENDİRME
KAVRAMSAL FARKLAR	- Düzenlemelerin kaynağı kuran ve sünnettir. - Allah tarafından, yalnızca Müslüman olanlardan toplanması emredilmiştir. - Zekât oranı ve toplanan zekâtın kime dağıtılacağı açıkça belirlenmiştir.	- Düzenlemelerin kaynağı mevcut hükümetlerdir. - Hükümetler tarafından, tüm vatandaşlardan toplanması emredilmiştir. - Oranlar ve dağıtım hükümet politikalarına göre belirlenir ve bunlar değişebilir.
YASAL FARKLILIKLAR	- Zekâttan kaçınmak ya da zekât kaçırmak, ibadetin ruhuna uygun değildir. - Zekât ibadeti gönülden gelen bir rıza ile yapılmalıdır. Zekât vermeyenin hükmü ahirete bırakılır.	- Vergi kesintilerine izin verilir, ancak vergi kaçırmak suçtur. - Vergi ödemek hukuku bir sorumluluktur. Vergisini ödemeyene yasalar gereğince cezalar uygulanır.

1 Nisab miktarı, 200 dirhem gümüş olarak belirlenmiştir. Bu miktar günümüzde 595 gram gümüşe denk gelmektedir. Ancak, nisap miktarı ile ilgili Kur'an ya da Hz. Peygamber tarafından açıkça zikredilmediği, uygulamalara bakılarak fakihler tarafından hesaplandığını da zikretmek gerekir.

2 Hicri bir yılı doldurmuş olan malları ifade eder.

EKONOMİK VE TOPLUMSAL FARKLAR	- Sosyal güvenlik sistemi, İslam ekonomik sisteminin ve finansal politikaların tamamlayıcı bir parçasıdır. -Zekat sorumluluğunun transferi söz konusu değildir.	- kamu maliyesinin bir kaynağı ve devletin mali politikalarının bir aracıdır. - Verimli bir şekilde toplanamazsa, vergi yükü kamuya kaydırılabilir ve bu durum ekonomiyi olumsuz yönde etkileyebilir.
AHLAKİ VE MANEVİ FARKLILIKLAR	- Zekât bir ibadet biçimidir ve manevi tatmin içerir. - Dini bir yükümlülüktür, yükümlü zekâtınıAllah'a teslim olduğunun bir kanıtı olarak öder.	- Temelde yasal ve ekonomik sonuçlara odaklanır. - Vergi, vatandaşı olunan devlete karşı mali bir sorumluluktur.

Kaynak: Abdul Rahim Abdul Rahman (2010), An Introduction to Islamic Accounting Theory and Practice: 209-210.

4.2. ZEKÂTIN TOPLUMSAL ADALET AÇISINDAN ÖNEMİ

Zekât İslam dini tarafından, zenginler tarafından yerine getirilmesi istenen bir emirdir. Her şeyden önce zekâtın, diğer ibadetlerde de olduğu gibi, içten gelen bir rıza ile yerine getirilmesi gerekmektedir. İnsanların dünya genelinde düştükleri içler acısı durum göz önünde bulundurulduğunda zekât ibadetinin önemi çok daha iyi anlaşılacaktır. Birleşmiş Milletlerin 2018 verileri dikkate alındığında, dünya genelinde 783 milyon insanın yoksulluk sınırı altında yaşadığı görülmektedir(https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/). Bölüşümdeki bu büyük adaletsizlik, yeryüzünde huzurun ve güvenin tesis edilmesinin önündeki en büyük engeldir.

Dhar ve Akhan (2010: 37), zekâtın yoksulluğun ortadan kaldırılması ve sosyal adaletin iyileştirilmesi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Onlara göre zekât, varlık sahiplerinin kazançlarını yoksul komşuları ile paylaşmaları yoluyla açgözlülüğü ve hasedi bitirebilecek, aynı zamanda iyi niyet temelinde kalpleri de temizleyecek İslami bir yoldur. Zekât, toplumun yoksul ve dezavantajlı kesimine hizmet eder ve onları İslam'ın nuru ile aydınlatır.

Haşr suresi 7.ayet, elde edilen savaş gelirlerinden bahsettikten sonra bu gelirin "... Allah'a, Resulüne, (onun) yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara..." ait olduğuna hükmetmiştir. Bu hükmün nedeni olarak da "… Böyle yaptık ki, servet (sırf) zenginler arasında dolaşan bir güç ve iktidar aracına dönüşmesin." buyrulmuştur. Ayetten anlaşılacağı üzere İslâm, ülkedetoplumsal ve iktisadi adaletin sağlanmasını, gelirin dengeli bir şekilde dağıtılarak refahının toplumun tüm kesimlerine, başka bir deyişle tabana yayılmasını istemektedir.

İbrahim ve arkadaşları (2013: 247), zekâtı, Müslüman toplumların ekonomik gelişimini hızlandıran ve bir ulusun sosyo-ekonomik gelişimini etkileyen son derece önemli bir finansal kaynak olarak tanımlar. Certel (1997: 354), İslam ülkelerinde zekâtın ekonomi ile ilişkisini şöyle açıklar;

"*Bu, sırf fertleri zekâta teşvik için Allah tarafından bir vaad değil, aynı zamanda ekonomik bir gerçektir. Zira zekât vasıtasıyla halkın alım gücü artar, piyasa canlanır, mala talep ve dolayısıyla üretim ve yatırım artar. Böylece toplumdaki zekât alanlar kadar verenler de ekonomik hayattaki bu olumlu gelişme ve hareketlenmelerden fayda sağlamış olurlar. Bu bir bakıma atıl vaziyette bekleyen para ve malın ekonomik hayata faal olarak katılmasıyla piyasaya hareket ve canlılık gelmesi demektir.*"

Abdekbaki (2013) zekâtın Bahren'deki gelir adaletsizliği üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmasında, Müslüman ülkelerde zekâtın doğru bir şekilde toplanması durumunda gelir adaletsizliğinin ve fakirliğin büyük oranda ortadan kalkacağı sonucuna ulaşmıştır.Çalışmada ayrıca, bu sonuca ulaşılabilmesi için bireysel ya da kurumsal anlamda herkesin üzerine düşeni yapmasının da elzem olduğundan bahsetmektedir. Bahreyn'de zekat uygulaması sayesinde kişi başına gelirlerde önemli ölçüde artış sağlandığı, çalışmanın sonuçları arasında sunulmuştur.

5. İSLAMİ MUHASEBE UYGULAMASI

Neredeyse tüm dünyada, muhasebedeki çift taraflı kayıt sisteminin ilk kez, bir İtalyan olan Luca Pacioli tarafından 1494 yılında yazılan Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proprotionalita isimli kitabında geçtiğini kabul etmiştir. (Edwards, 2009: 248). İslam muhasebe sistemi ise Luca'dan yaklaşık 800 yıl önce Kuran'ın bir emri olarak hayata geçirilmiştir (Trokic, 2015: 1). Ancak asıl tartışma Muzaaf Usul'un ilk ne zaman ortaya çıktığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yapılan araştırmalar, İlhanlılar döneminde, 1363 senesinde Abdullah İbn Muhammed İbn Kiya Al-Mazanderani'nin yazdığı "Risale-i Felekiyye ya da İlmi Siyagat" isimli eser yayınlanmış olup çift yanlı kayıt sistemine ait ayrıntılı örnekler içermektedir (Terzi, 2010: 1).Özellikle Otar tarafından 2005 yılında yapılan önemli çalışmada Risale-i Felekiyye'de Ruznamçe'de (Yevmiye Defteri) yer alan kayıtlar incelenmiş ve çift taraflı kayıt sisteminin örneklerini gösterilmiştir.

İslam ekonomisinin ve buna bağlı olarak İslami finans kurumlarının ortaya çıkması ve giderek gelişmesiyle birlikte İslami bir muhasebe ihtiyacı da ortaya çıkmış oldu. Finans kurumlarının ve finansal işlemlerin şeri kurallara uygun hale gelmesi bu işlemlerin muhasebeleştirilmesinin de aynı kurallara tabi olması gereğini ortaya çıkardı. Aslında, İslami muhasebe standartlarından bahsedilince ortaya yeni bir şey konulmuş olmayacaktır. Çünkü Hz. Ömer döneminde bu uygulamaların (İslami muhasebe sistemine uygun uygulamaların) zaten var olduğu görülmektedir.

Zekâtın ödenmesi her Müslüman için bir zorunluluk haline geldikten sonra hesaplama ve kaydetme işlemleri için de incelemeler başlamıştır. Zekât ile ilgili yaşanan bu gelişmeler, 2. Halife Hz. Ömer döneminde muhasebe kitaplarının, kavramların ve usullerin resmen tanıtılması ve üzerinde çalışmaya başlanması ile iyiden iyice artmıştır. Muhasebe kitaplarının, kavramların; muhasebe sitemlerinin ve kayıt yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanabilmesinde genellikle Müslüman iş adamları çaba göstermiştir. Bu kişiler bir grup ya da locadan bağımsız bir biçimde bu çalışmalarını yürütmüşlerdir. Bununla birlikte muhasebe ve muhasebecilik terimleri İslam Devletinin ilk ve orta evrelerinde kullanılan terimler değillerdi (Zaid, 2004: 153).

Muhasebe kitaplarının ciddi anlamda basılması ve ilkelerinin belirlenmesi aşamasında Abbasiler dönemi (750 – 847) oldukça önemli bir eşik kabul edilmektedir. Bu dönemde muhasebe kayıtları ciddiyetle tutulmuş ve özellikle denetim açısından ele alınmıştır. Dönemin muhasebe uygulamalarına bakıldığında; hayvancılıkla ilgili muhasebe, inşaat muhasebesi, tarım muhasebesi, depo/ambar muhasebesi, darphane muhasebesi, çiftlik muhasebesi gibi uzmanlıklara ayrılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu işle ilgilenen kâtiplerin (muhasebecilerin) temel sorumluluğu,varlıklar ile kayıtların eşit olduklarının sürekli denetimini yapmaktan ibarettir (Zaid, 2000: 79).

İslam ülkelerindeki ilk İslami muhasebe denemeleri zekât ile ilişkilidir. Devletin gelir giderlerinin kontrol edilmesi amacına hizmet etmesi için ilk kez resmi bir biçim almıştır. İlk dönem İslam ülkelerinde muhasebe uygulamalarında özellikle sınıflandırma önem arz etmekteydi. Yıllık ya da aylık finansal tablolar hazırlanmakta ve denetim

sınırlı da olsa yapılmaya çalışılmaktaydı. Bununla birlikte İslam ülkelerinde muhasebe veya muhasebeci terimleri henüz kullanımda değildi. Her ne kadar bu kavramların İslam ülkelerinde ne zaman kullanıldığını belirlemek zor olsa da, 19.yy da Batı sömürgeciliğinin İslam ülkelerindeki mevcudiyeti ile çakışması muhtemel görünmektedir (Trokic, 2015: 2). İslami muhasebenin akademik çalışmalara konu olması, İngilizce literatür göz önünde bulundurulduğunda 1981 yılına kadar götürülebilmektedir.

İslam devletlerinin çökmeye başlaması ile birlikte İslam ülkelerinin ekonomilerinde de ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Özellikle dünya ekonomisine hâkim olan batı ekonomisi karşısında ikincil bir pozisyona razı olmak zorunda kalınmıştır. Batı sömürgeciliği İslam ülkeleri üzerinde sosyal ve kültürel alanda önemli etkiler bırakmıştır. Buna diğer ülkelerde uygulanan muhasebe uygulamaları da dâhildir. Osmanlı gibi sömürge olmamış bir Müslüman ülke bile Alman muhasebe uygulamalarından oldukça etkilenmiştir. (Trokic, 2015: 2) Osmanlı döneminde yürürlüğe giren Kanunname-i Ticaret, Napolyon Fransa'sında 1807'de yürürlüğe giren ticaret yasasının büyük oranda Türkçeye çevirisidir. (Toroman ve Yılmaz, 2006: 7). 2. Cihan Harbi sonrasında- ki bu döneme sömürge sonrası dönem de denebilir- Müslüman ülkeler ikilem içerisinde kalmışlardır. Batılı uygulamalar devam mı edilmeliydi? YoksaİslamIın altın çağına ait uygulamalara geri mi dönülmeliydi? (Napier, 2009: 124-125).

21. yy da İslam ülkelerinin topraklarında ziyadesi ile var olan petrol ve doğalgaz yatakları sayesinde büyük bir sermaye birikimi yaşanmıştır. Bu gelişmeler beraberinde İslami bankacılık fikrini de berberinde getirmiştir. (Terzi, 2013: 55). Bankaların İslami kurallara göre yapılandırılmaya başlanması muhasebe ve finans uygulamalarında da benzer prensiplere uygun düzenleme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Konvansiyonel bankaların bu ihtiyacı karşılayamadığı açıktır.

Günümüzde İslami finans kuruluşları tarafından sunulan birçok finansal ürün ve hizmet, konvansiyonel bankaların taklit edilmesi suretiyle temin edilmektedir. Bu durum Malezya'da İslami muhasebe standartlarına olan ihtiyacın da göz ardı edilmesine neden olmuştur. Malezya muhasebe standartları kurulunun da dâhil olduğu birçok kurum, İslami finansal kurumlardaki işlemler üzerinde Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının uygulanabileceğini kabul etmişlerdir. (Mohammed, Ahmad and Fahmi, 2016: 33). Söz konusu bu kabulleniş, muhasebede ***bize özgü*** kavramların ortaya çıkışını ve gelişimini kuşkusuz engelleyecek bir etki üretecektir. Aslında İslam, Hamid ve arkadaşlarının da belirttiği üzere, muhasebenin yapısını, ortaya koyduğu temel kavramları ya da ilkeleri ve işleyişini etkileme potansiyeline fazlasıyla sahiptir (1993, 131).Bu potansiyelin değerlendirilmesi durumunda Cemil Meriç'in "kendi kavramlarımızla sosyoloji" idealine muhasebe alanında ulaşılması ve ***kendi kavramlarımız ve ilkelerimizle muhasebe***uygulamalarına geçilmesi zor olmayacaktır.

İslami muhasebeden bahsedilince ilkelerin tam anlamıyla ortaya konulması gerekmektedir. Bu ilkeler belirlenmeden önce geleneksel muhasebe ile İslami muhasebe arasında temel ve bariz farklılıklar dikkate alınmak zorundadır. Aksi takdirde İslami muhasebe ile ilgili tüm çalışmalar geleneksel muhasebenin İslam'a uyarlanması olacaktır. Konvansiyonel muhasebe ile İslami muhasebe arasında ontolojik bir farklılıktan bahsetmek gerekir. Hâlihazırda kullanılan muhasebe sistemi, modern ekonominin dayattığı hukuku temel almaktadır. İslami muhasebe sisteminin kanunları ise doğrudan Kuran ve sünnet temelli olmalıdır. Trokiç (2015: 3), bu anlamda üç genel ilkeden bahsetmektedir. Bunlar; hesap verilebilirlik (şeffaflık), doğruluk ve dürüstlük olarak sıralanmaktadır.

Hameed ve Yaya (2005) yaptıkları çalışmada, evrenin ve içerisinde var olan şeylerinin tümünün tek sahibinin Allah olduğu ve insanların yaratılanlar üzerindeki tasarruf haklarının geçici olduğu gerçeğini vurguladıktan sonra, bu gerçeği İslam İktisadının, İslam Ticaret Ahlakının ve İslami Muhasebe Sisteminin biricik felsefesi ilan etmektedirler. Bu felsefeden hareketle, gerek İslamimuhasebenin gerekse Müslüman muhasebecilerin tabi olmalarıgereken ilkeleri belirlemişlerdir.Yazarlar bu teoriye ***İslamic Accountability Theory*** adını vermişlerdir. Aslında tüm felsefenin biricik ve kuşatıcı temel ilkesi "Allah'a karşı sorumluluk" bilincine ulaşmaktır. Bu bilinç düzeyinde çalışan bir muhasebeci ve bu bilinçle kavramları tanımlanmış muhasebeen doğru, adil ve şeffaf olabilir ki, bu sonuç "İslami" olmak demektir.

5.1. İşletmelerde Zekât Nasıl Hesaplanabilir?

Zekât ile muhasebe ilişkisi, Müslümanlara zekâtın farz kılınması ile başlamış oldu. Müslümanların ödeyeceği zekâtın hesaplanması ve bunların muhasebeleştirilip kayıt altına alınması, hataların önlenmesi ve işlemlerin şeriata uygunluğun denetimi adına oldukça önemliydi. Bakara Suresi 282. ve 283. ayetler ticari işlemlerin kayıt altına alınmasını ve bunun nasıl yapılası gerektiğini anlatır. Ayete göre, işleme konu ticaret kesinlikle eksiksiz yazılmalıdır. Miktarlardan bir şey eksiltmek ya da miktarı arttırmak yasaktır. İşleme konu miktarın az ya da çok olmasına bakılmaksızın kayda geçirilmelidir. Ayrıca mutlak suretle süresi de yazılmalıdır. Bu ayet, özellikle vadeli işlemlerin yazılasını, peşin işlemlerin yazılmasının zorunlu olmadığını ifade eder.

Zekât; şahıs şirketi, limited şirket ya da komandit şirket olsun tüm işletmeler için zorunlu kabul edilir. Şirketler elde ettikleri gelirlerin en az %2,5'ini (bu oran en düşük ödenmesi gereken oranı ifade eder) Kuran'da belirtilen kişilere ödemekle yükümlüdür. (Dhar, 2013: 6). Bu yükümlülük işletmeler açısından muhasebeleştirme sorununu da beraberinde getirmektedir. Öncelikle işletmelerde zekâtın nasıl hesaplanabileceği üzerinde durulması gerekmektedir. Dhar (2013), bunun iki yöntemle yapılabileceğinden bahseder;

1.yol: (Dönen Varlıklar) – (Kısa Vadeli Borçlar) x (Müslümanların sahip olduğu pay) x (%2,5) = ödenmesi gereken zekâthesaplanmış olur. Bu yöntem dönen varlıkları ve kısa vadeli yükümlülükleri olan kooperatif ve limited benzeri şirketler için kullanılır.

Örneğin; ABC Ltd. Şti. işletmesinin Dönen Varlık Toplamı 375.000TL'dir. Kısa Vadeli Borçları ise 110.000TL'dir. İşletmenin 3 ortaklı ve üçünün de zekât ödemekle mükellef kişiler olduğu varsayıldığında hesaplama;

Zekât = (375.000 – 110.000) x 1 x 0,025 = 6.625TL olarak hesaplanacaktır.

2.yol: Çalışma Sermayesi (Özkaynak + Uzun Vadeli Yükümlülükler – Duran Varlıklar – Yarı Sabit Varlıklar) x Müslümanların sahip olduğu payın %'si x %2,5 = ödenmesi gereken zekât hesaplanmış olur. Bu yöntem, spesifik dönen varlıkları ve kısa vadeli yükümlülükleri olmayan finansal kuruluşlar ve İslami bankalar için uygulanabilir.

6.1. Zekât Nasıl Muhasebeleştirilebilir?

Zekât yükümlüleri ve devlet açısından muhasebenin önemi doğruya ulaşılabilmesi açısından son derece büyüktür. Adnan ve Bakar'ın da değindikleri gibi muhasebe zekâtınadil ve doğru bir şekilde belirlenebilmesinde son derece önemli bir araçtır (2009: 33). Zekâtın muhasebeleştirilmesindeki amaç, zekât işlemlerinin belirlenmesi, ölçülmesi, sunulması, adil ve en doğru şekli ile açığa çıkarılmasıdır (Jaelani, 2016: 154).

İslami muhasebe, muhasebe üzerine çalışmalar yapan tüm akademisyenlere ve ilgililere yeni bir bakış açısı sunabilir. Geleneksel muhasebe uygulamaları yalnızca seküler hayatın zorunlu kıldığı kurallara bağlı olarak işletilmektedir. İslami muhasebenin ise 3 temel dayanağı vardır. Bunlar Kur'an, Hadis ve Fıkıhtır. Arief'in (1985) de belirttiği üzere bu sıralama asla değişemez. Buradan hareketle Jaelani'nin (2016: 163) aktardığına göre, Muhammad (2002), İslami Muhasebe ilkelerini şöyle tanımlar;

Tablo 1. İslami Muhasebe İlkeleri

İslami Muhasebe İlkeleri	Ölme ve RaporlamayaDayalı İlkeler
Zekât	1. Piyasada hesap edilen zekât Beytül Mal yoluyla ya da Kur'an'da emredildiği şekliyle belirlenen sekiz gruba ödenmelidir. 2. Zekât bir yük olarak değil, sosyo-ekonomik adaletin sağlanmasınıve servetin tabana yayılmasını başaracak bir ibadet biçimi olarak ele alınmalıdır. 3. Ölçümlerde en uygun ölçü ve tartı birimlerinin kullanılmasıyla en doğru sonuca ulaşılmalıdır. 4. Zekâtın hesaplanmasında gerekli özen gösterilmelidir.
Faizsiz Kazanç	1. Faizden uzak durabilmek amacıyla varlıklar ortaklık yapısına göre biçimlendirilmelidir. 2. Fonların devri, kar paylaşımı ve işbirliği temelinde yapılmalıdır.
Helal Kazanç	1. Kumar, Alkol ve yasadışı ürünlerle ilgili işlerden uzak durulmalıdır. 2. Spekülatif işlemlerden ve işlerden kaçınılmalıdır.

Tablo 1'de görüldüğü üzere bir malın İslami muhasebenin konusu olabilmesi için kazancın helal olması gerekmektedir. İslam'ın yasakladığı hiçbir işten elde edilmemiş olması gerekir. Ayrıca, faiz ile elde edilen gelirler de İslami muhasebenin konusu olamazlar. Türkiye'deki tekdüzen muhasebe sisteminde 642 FAİZ GELİRLERİ HESABI benzeri bir hesap İslam muhasebesinde asla olmayacaktır. Kar payı ile elde edilmiş gelirler İslami muhasebenin kapsamına girmektedir. Ayrıca zekât da İslamimuhasebenin temel konularından biridir. Zekât vermekle mükellef olan tüm Müslümanların muhasebe yoluyla verecekleri zekât tutarını hesaplamaları gerekmektedir. Hesaplanan zekât tutarı Kur'an'da belirtilen sekiz dezavantajlı gruptan olanlara dağıtılacaktır. Ölçüde ve tartıda doğruyu bulmak İslam'ın çok önem verdiği bir konudur. Dolayısıyla zekâthesaplamasında kullanılacak ölçüve tartılar mutlaka en uygun şekilde belirlenmelidir. Zekât veren de, zekâtı hesaplayan da bunun bir yük olmadığını, bilakis ruhsal ve ekonomik arınmayı sağlayacak bir ibadet olduğunun bilincinde olmalıdır.

Zekâtın muhasebeleştirilmesi Türkiye'de uygulanan tekdüzen hesap planı ya da Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) göz önünde bulundurulduğunda mümkün görünmemektedir. Ayrıca Türkiye'de bu konu bireyleri bırakılmakta ve devlet zekât toplanması konusuna dâhil olmamaktadır. Yatmaz (2015: 135-136) çalışmasında zekâtın muhasebeleştirilmesini şu örnekle açıklamıştır;

ABC işletmesi2018 dönemine ilişkin mali tablosunu dikkatealmak suretiylezekât tutarını 15.900 TL olarak hesaplamış ve hissedar bazında ilan edilmiştir. (ii) Genel Kurul toplantısında 300.000 TL olan önceki dönem kârından Birinci Tertip Yedek Akçe, Birinci Temettü ve Gelir Vergisi Stopajı düşüldükten sonra kalan kısmın tamamının gelecek dönemlerde dönem karının yetersiz kalması halinde hissedarlara yapılacak zekât ödemesinde kullanılmak üzere zekât fonu olarak ayrılmasına karar verilmiştir.

Kuruluş 30.4.2015 günü temettü tutarını hissedarların hesaplarına aktarmıştır.

Kar Dağıtımı (TL)

(1) Vergi Sonrası Kar (Geçmiş yıl karı) 300.000

(2) I. Tertip Yasal Yedek Akçe (300.000 x %5) 15.000

(3) Dağıtılabilir Net Dönem Karı (300.000 – 15.000) 285.000

(4) Brüt Birinci Temettü (5.000.000 x %5) 250.000

(5) Nakdi Kar Dağıtımı Stopajı (250.000 x %15) 37.500

(6) Net Birinci Temettü (250.000 – 37.500) 212.500

(7) Zekât Fonu (300.000 – 15.000 – 212.500 – 37.500) 35.000

Kar Dağıtımına İlişkin Kayıt

Geçmiş Yıl Karları	300.000	
Muhtelif Borçlar	212.500	
-hissedarlara ödenecek kar payları		
Ödenecek Veri Resim ve Harçlar	37.500	
Kar Yedekleri		50.000
-yasal yedekler:15.000		
-zekat fonu :35.000		

Ortaklara Temettü Ödemesinin Yapılması

Muhtelif Borçlar	212.500	
-hissedarlara ödenecek kar payları		
Özel Cari Hesaplar		212.500

Yukarıdaki kayıtzekâtın muhasebeleştirilmesi adına bir seçenek sunsa da kar yedekleri, gelecekte ortaya çıkması muhtemel riskleri karşılayabilmek adına (bir zarar ortaya çıkması durumunda sermayenin azalmasını önlemek için) veya otofinansman sağlanması için işletme karlarından ayrılan kısımdır.Finans kuruluşları dışında, tekdüzen hesap pplanını kullanan işletmeler için zekâtın bu hesap grubunda (54x) yer alması otofinansman ya da riski karşılama adına tutulduğu imajı verir ki bu doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bunun yerine 55x nolu hesap grubu açılabilir ve bu hesap gurubuna da "Kârdan Zekât Payları" gibi bir isim verilebilir. Şöyle ki;

55 KÂRDAN ZEKÂT PAYLARI

550 YILLIK KÂRADÜŞENZEKÂT PAYI

Yıllık hesaplanan zekât tutarı 550 nolu hesaba kaydedilebilir. Zekât ihtiyaç sahibine ödendikçe bu hesaptan düşülebilir. Bu durumda kayıt şöyle olabilir;

Kâr Dağıtımına İlişkin Kayıt

Geçmiş Yıl Kârları	300.000	

Muhtelif Borçlar		212.500
-hissedarlara ödenecek kar payları		
Ödenecek Veri Resim ve Harçlar	37.500	
Kâr Yedekleri		15.000
-yasal yedekler:15.000		
Yıllık Kâra Düşen Zekât Payı	35.000	
Ortaklara Temettü Ödemesinin Yapılması		
Muhtelif Borçlar	212.500	
-hissedarlara ödenecek kar payları		
Özel Cari Hesaplar		212.500

6. SONUÇ

Günümüz dünyasında neredeyse tüm ekonomik ilişkilerin ***homoekonomikus***mantığı üzerinden şekillendiği ve bu düzenin ne zengin ne de yoksul için sürdürülebilir olmadığı açıktır. Günümüz kapitalist ve neoliberal ekonomi politikaları insanlığa kan ve gözyaşından başka bir şey sunamamıştır. İktisadi sömürü hızla ahlaki sömürüyü de beraberinde getirmiş ve bilim insanları tarafından üretilen tüm "iş etiği" çalışmaları, sayfalara hapsolmuş iyi niyet ifadelerinden öteye gidememiştir. Emeğin sömürülmesi, yüzyıllardır, zenginliğin ve refahın biricik yolu olarak kabul edilmiştir. Eflatun ve Aristo'dan bu yana lanetlenen faiz, ticaretin merkezi haline gelmiş, finansal piyasalar reel sektöre galebe çalmış ve sömürü bir "**tık"** mesabesinde kolaylaştırılmıştır. Tüm bu sömürü düzenine karşı çıkacak sistem İslam İktisadı ve Finansı uygulamaları ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda çalışmada "zekat"ın önemine vurgu yapılmış ve işletmeler açısından zekatın hesaplanması ve muhasebeleştirilmesi sorunu üzerinde durulmuştur. Yoksulun hakkının teslim edilebilmesi için varsılın varlıklarına düşen zekat miktarı yukarıda belirtilen formüller dikkate alınarak hesaplanmalı, tekdüzen hesap planında 55x nolu hesap grubunda açılması önerilen "KARDAN ZEKAT PAYLARI" – 550 "YILLIK KARA DÜŞEN ZEKAT PAYI isimli hesaba kaydedilmelidir. Hesaplanan yıllık zekat, Kur'an'da belirtilen kişilere iade edildikçe (Kur'an'a göre bu tutarlar yoksulun hakkıdır) tutar bu hesaptan düşülmelidir. Bu sayede gerek ekonomik gerekse ruhsal temizlik sağlanmalı, toplumun tüm fertleri birbirlerine yakınlaştırılmalı ve zenginlik toplumun tüm kesimlerine dağıtılmalıdır. İslam ekonomisinin de temel ilkesi olan "zenginliğin tabana yayılması" bir nebze de olsa sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

1. ABDELBAKİ, Hisam H. (2013), "The Impact of Zakat on Poverty and Income Inequality in Bahrain", Review Integrative Business and Economics Research, 2 (1), 133 – 154.
2. ABDUL RAHMAN, Abdul Rahman (2010), an Introduction to Islamic Accounting Theory and Practice, Cert Publications, Malaysia.
3. ADNAN, M.Akhyar and ABU BAKAR, Nur Barizah (2009), "Accounting Treatment for Corporate Zakar: A Critical Review", International Journal of Islamic and

Middle Eastern Finance and Management, 2 (1), pp. 32-45.

4. ARİEF, M. (1985), "Toward the Shari'a Paradigm of Islamic Economics : The Beginning of a Scientific Revolution",The American Journal of Islamic Social Science, 1985.

5. BİLEN, Mahmut (2016), "Küresel Servet Eşitsizliği: Piyasa veya Devlet Eksenli Çözümde İslam Ekonomisinin Konumu", Türkiye İslam İktisadı Dergisi, 3 (1),ss.17-35.

6. CERTEL, Hüseyin (1997), "Psiko-Sosyal Açıdan Zekât", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi, 13, pp. 347 – 359.

7. DHAR, Pranam (2013), "Zakat as a Measure of Social Justice in Islamic Finance: An Accountant's Overview", Journal of Emerging Economies and Islamic Research, 1 (1), pp. 1 – 11.

8. DHAR, Pranam and AKHAN, Jafor Ali (2010), "The Role of Zakat in Islamic Accouting and Finance: an Overview", Journal of Business and Economic Issues, 2 (1), pp. 37 – 45.

9. Etimoloji Türkçe, https://www.etimolojiturkce.com/kelime/zek%C3%A2t, Erişim:29.01.2018

10. EDWARDS, John Richard (2009), "A business education for 'the middling sort of people' in mercantilist Britain", The British Accounting Review, 41, 240 - 255.

11. HAMEED, S.I. and Yaya, R. (2005), "The Emerging Issues on The Objectives of Islamic Accounting For Islamic Business Organizations", Malaysian Accounting Review, Vol. 4 No. 1, pp. 75-80.

12. HAMİD, S., Craig, R. and Clarke, F. (1993), "Religion: A Confounding Cultural Element in The International Harmonisation of Accounting", Abacus, 29 (2), pp. 123 – 148.

13. IBRAHİM, Abdullah; Abdul Kadir, Mohd Rizuan; Abdullah; Abdul Aziz (2013), "Perception of Accounting Practitioners on MASB Tri", International Journal of Humanities and Social Science, 3 (2), 247-253.

14. JAELANİ, Aan (2016), Zakat Accounting: Metaphor and Accounting treatment For Business Organization, The 4. International Conference on Islamic Economics and Business, Indonesia, pp. 154 – 171.

15. MANNAN, M. A. (1980), İslam Ekonomisi Teori ve Pratik, Fikir Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

16. MOHAMMED, Nor Farizal; AHMAD, Asyaari Elmiza and FAHMİ, Fadzlina Mohd (2016), "Accounting Standards and Islamic Financial Institutions: the Malaysian Experience", Journal of Islamic Banking and Finance, 4 (1), pp. 33 – 38.

17. NAPİER, Christoper (2009), "Defining Islamic Accounting: Current Issues, Past Roods", Accounting History, 14 (1/2), 121 - 144.

18. LEWİS, Mervyn K. (2001), "Islam and Accounting", Accounting Forum, 25 (2), pp. 103 – 127.

19. OTAR, İsmail (2005), "Muhasebede "Muzaaf Usul" L. Pacioli'den Önce Var Mıydı?-1", Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD), 28, pp. 97 – 110.

20. TERZİ, Ahmet (2010), Muhasebe Mesleği ve Rize'deki Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

21. TERZİ, Ahmet (2013), "Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak mı? Kitabına Uydurmak mı?", Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 9, 2013, ss. 55 - 76.

22. TOROMAN, Cengiz ve Öğreten, Ahmet (2006), "From The First Corporate Accounting Practices in The Ottoman Empire: Ereğli Coal Company and Accounting Book Records XIXth Century", 11th World Congress of Accounting Historians, Nantes.

23. TROKİC, Amela (2015), "Islamic Accounting; History, Development and Prospects", EJIF-European Journal of Islamic Finance, 3, 1 - 5.

24. UNİTEDNATİONS,https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/, Erişim: 18.10.2018

25. YATMAZ, Ayhan (2015), "Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Zekât, Zekat Fonu ve Zekat Muhasebesi", International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 1 (2), 113 – 139.

26. ZAİD, Ömer Abdullah (2000), "Were Islamıc Records Precursors to Accountıng Books Based on The Italıan Method?", Accounting Histonans Journal, 27 (1), 73 – 90.

27. ZAİD, Ömer Abdullah (2004), "Accountıng Systems And Recordıng Procedures In The Early Islamıc State", Accounting Histonans Journal, 31 (2), 149 – 170.